

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

ΘΕΟΔΩΡΑ ΖΑΜΠΑΚΗ

**«Η ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΣΕ ΑΡΑΒΕΣ
ΙΣΤΟΡΙΚΟΥΣ ΤΗΣ ΠΡΩΙΜΗΣ ΚΑΙ ΜΕΣΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ»**

**ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΕΛΛΗΝΟΑΡΑΒΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ**

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2014

Μέλη Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής

Επιβλέπων

Ηλίας Γιαννάκης, Επίκουρος Καθηγητής του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Μέλη

Μιχαήλ Κορδώσης, Καθηγητής του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Χάσαν Μπαντάουη, Επίκουρος Καθηγητής του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Μέλη Επταμελούς Εξεταστικής Επιτροπής

Ηλίας Γιαννάκης, Επίκουρος Καθηγητής του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Μιχαήλ Κορδώσης, Καθηγητής του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Χάσαν Μπαντάουη, Επίκουρος Καθηγητής του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Δημήτριος Γούτας, Professor of Graeco-Arabic Studies, Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Yale University, U.S.A.

Βασίλειος Κατσαρός, Καθηγητής του Τμήματος Φιλολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Θεόδωρος Κορρές, Καθηγητής του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Ταξιάρχης Κόλιας, Καθηγητής του Τμήματος Φιλολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

«Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων δεν υποδηλώνει αποδοχή των γνωμών του συγγραφέα» (N.5343/32 αρθρ. 202 παρ. 2).

Στους γονείς μου
και στην αδελφή μου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....	8
Συντομογραφίες.....	11
Εισαγωγή.....	16
Πρώτο Μέρος	
Η αραβική ιστοριογραφία.....	28
Πρώτο Κεφάλαιο: Ο χαρακτήρας της πρώιμης ισλαμικής ιστοριογραφίας	
1. Γένεση και ανάπτυξη.....	32
2. Θέματα και ζητήματα της πρώιμης ισλαμικής αφηγηματικής παράδοσης.....	35
Δεύτερο Κεφάλαιο: Ο χαρακτήρας της ισλαμικής ιστοριογραφίας της μέσης περιόδου.....	
	39
Τρίτο Κεφάλαιο: Ιστοριογραφικά είδη.....	
	44
1. Τα βασικά είδη της μουσουλμανικής ιστοριογραφίας.....	44
1.1. <i>Khabar</i>	44
1.2. Ανναλιστική ιστοριογραφία (<i>ta'rikh 'alā 's-sinīn</i>).....	46
2. Ελάσσονα και μικτά είδη ιστοριογραφίας.....	47
Τέταρτο κεφάλαιο: Οι «οικουμενικές» ή από κτίσεως κόσμου ιστορίες.....	
	50
1. Η «οικουμενική» ιστορία του Dīnawarī.....	50
2. Η «οικουμενική» ιστορία του Ya'qūbī.....	51
3. Η «οικουμενική» ιστορία του Ṭabarī.....	55
4. Η «οικουμενική» ιστορία του Sa'īd b. al-Biṭrīq.....	59
5. Η «οικουμενική» ιστορία του Mas'ūdī.....	61
6. Η «οικουμενική» ιστορία του Hamza al-Iṣfahānī.....	66
7. Η «οικουμενική» ιστορία του Miskawayh.....	68
8. Η «οικουμενική» ιστορία του Tha'ālibī.....	71
Δεύτερο Μέρος	
Διηγήσεις για τον Μέγα Αλέξανδρο σε άραβες ιστορικούς της πρώιμης και μέσης περιόδου	
Πρώτο Κεφάλαιο: Η καταγωγή του Μεγάλου Αλεξάνδρου.....	74

Παρατηρήσεις στις παραπάνω διηγήσεις.....	81
Δεύτερο Κεφάλαιο: Η σύγκρουση Αλεξάνδρου και Δαρείου Γ' – Ο θάνατος και οι εκκλήσεις του Δαρείου.....	89
1. Η αιτία της σύγκρουσης Αλεξάνδρου-Δαρείου.....	89
2. Η σύγκρουση Αλεξάνδρου-Δαρείου.....	91
3. Ο θάνατος του Δαρείου.....	99
4. Τα τελευταία αιτήματα του Δαρείου και η τιμωρία των δολοφόνων του.....	102
Παρατηρήσεις στις παραπάνω διηγήσεις.....	106
Τρίτο Κεφάλαιο: Οι κατακτήσεις του Αλεξάνδρου.....	111
1. Η εκστρατεία του Αλεξάνδρου στην Ινδία και ο πόλεμος με τον βασιλιά Πώρο.....	111
2. Η προέλαση του Αλεξάνδρου στη χώρα των Βραχμάνων.....	115
3. Η συνάντηση του Αλεξάνδρου με τον βασιλιά των Ινδών Καϊχάν.....	118
4. Η εκστρατεία του Αλεξάνδρου στη Δύση.....	122
5. Η εκστρατεία του Αλεξάνδρου στην Ανατολή.....	129
6. Ο Αλέξανδρος στην Κίνα.....	131
7. Ο Αλέξανδρος, το έθνος των Γωγ και Μαγώγ και των Αμαζόνων.....	135
Παρατηρήσεις στις παραπάνω διηγήσεις.....	139
Τέταρτο Κεφάλαιο: Οι τοπικοί βασιλείς (<i>mulūk al-tawā'if</i>).....	144
Πέμπτο Κεφάλαιο	
1. Ο θάνατος του Αλεξάνδρου.....	148
2. Οι λόγοι που εκφωνούν οι φιλόσοφοι μπροστά στο νεκρό σώμα του Αλεξάνδρου.....	156
3. Σημείωση για τις αραβικές διηγήσεις των «τελευταίων ημερών» του Αλεξάνδρου.....	159
Έκτο Κεφάλαιο	
1. Οι πόλεις που έκτισε ο Αλέξανδρος.....	161
2. Οι διάδοχοι του Αλεξάνδρου στο θρόνο.....	165
Έβδομο Κεφάλαιο: Μεμονωμένες διηγήσεις αναφορικά με τον Αλέξανδρο στους Άραβες συγγραφείς.....	167
1 Ο προσηλυτισμός του Αλεξάνδρου στο μονοθεϊσμό.....	167
2. Η άφιξη του Αλεξάνδρου στη Μέκκα.....	169
3. Στρατηγήματα του Αλεξάνδρου.....	169
4. Ρήσεις του Αλεξάνδρου.....	170
5. Εξωτερική εμφάνιση και τρόπος ζωής του Αλεξάνδρου.....	171

Τρίτο Μέρος

Συγκριτικά στοιχεία των διηγήσεων των αράβων ιστορικών με το ελληνικό μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη και τις μεταφράσεις του σε άλλες γλώσσες

Πρώτο Κεφάλαιο: Το ελληνικό μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη και οι μεταφράσεις του σε άλλες γλώσσες.....	174
Δεύτερο Κεφάλαιο: Το όνομα και η καταγωγή του Μεγάλου Αλεξάνδρου.....	182
Τρίτο Κεφάλαιο: Η σύγκρουση Αλεξάνδρου και Δαρείου Γ' – Ο θάνατος και οι εκκλήσεις του Δαρείου.....	198
1. Η αιτία της σύγκρουσης Αλεξάνδρου-Δαρείου.....	198
2. Η σύγκρουση Αλεξάνδρου-Δαρείου.....	201
3. Ο θάνατος του Δαρείου.....	204
4. Τα τελευταία αιτήματα του Δαρείου και η τιμωρία των δολοφόνων του.....	206
Τέταρτο Κεφάλαιο: Οι κατακτήσεις του Αλεξάνδρου.....	211
1. Η εκστρατεία του Αλεξάνδρου στην Ινδία και ο πόλεμος με τον βασιλιά Πώρο.....	211
2. Η προέλαση του Αλεξάνδρου στη χώρα των Βραχμάνων.....	213
3. Η συνάντηση του Αλεξάνδρου με τον ανώτερο των Βραχμάνων Δάνδαμη.....	223
4. Η εκστρατεία του Αλεξάνδρου στη Δύση.....	226
5. Η εκστρατεία του Αλεξάνδρου στις χώρες της Ανατολής και την Κίνα.....	234
6. Ο Αλέξανδρος και το τείχος εναντίον των Γωγ και Μαγώγ.....	242
7. Ο Αλέξανδρος στη χώρα των Αμαζόνων.....	248
Παρατηρήσεις στις αφηγήσεις για τις κατακτήσεις του Αλεξάνδρου.....	251
Πέμπτο Κεφάλαιο	
1. Ο θάνατος του Αλεξάνδρου.....	256
2. Οι λόγοι που εκφωνούν οι φιλόσοφοι μπροστά στο νεκρό Αλέξανδρο.....	268
Έκτο Κεφάλαιο	
1. Οι πόλεις που έκτισε ο Αλέξανδρος.....	270
2. Οι διάδοχοι του Αλεξάνδρου στο θρόνο.....	275
Έβδομο Κεφάλαιο: Μεμονωμένες διηγήσεις στους άραβες ιστοριογράφους	277

Τέταρτο μέρος

Η αλληλογραφία του Αλεξάνδρου στους άραβες ιστοριογράφους	283
Πρώτο Κεφάλαιο: Η αλληλογραφία του Αλεξάνδρου με το Δαρείο και την οικογένειά του.....	288
Δεύτερο Κεφάλαιο: Η αλληλογραφία του Αλεξάνδρου με τη μητέρα του την Ολυμπιάδα.....	301
Τρίτο Κεφάλαιο: Η αλληλογραφία του Αλεξάνδρου με τον Αριστοτέλη.....	313
Τέταρτο Κεφάλαιο: Η αλληλογραφία του Αλεξάνδρου με διάφορους βασιλείς.....	324
Πέμπτο Κεφάλαιο: Συμπερασματικές παρατηρήσεις για την αλληλογραφία του Αλεξάνδρου.....	333

Πέμπτο Μέρος

Ανάλυση εσωτερικών στοιχείων των αραβικών διηγήσεων

Πρώτο Κεφάλαιο: Όψεις και χαρακτηριστικά της εικόνας του Μεγάλου Αλεξάνδρου.....	341
Δεύτερο Κεφάλαιο: Πηγές των αραβικών διηγήσεων.....	369
Συμπεράσματα.....	392
Βιβλιογραφία.....	407

Εικόνα εξωφύλλου: Η απεικόνιση του Μεγάλου Αλεξάνδρου ως Άραβα (πίνακας του Βαρλάμη)

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ήδη, πριν την κατάκτηση της Παλαιστίνης, της Συρίας και της Αιγύπτου, οι Άραβες διατηρούσαν σχέσεις με τους λαούς αυτών των χωρών, τους κληρονόμους του ελληνιστικού πολιτισμού και είχαν ακούσει από πολύ νωρίς για τον Μέγα Αλέξανδρο μέσα από προφορικές παραδόσεις, αλλά και από χριστιανικούς, εβραϊκούς και συριακούς θρύλους. Ο ετερογενής χαρακτήρας των πηγών, μέσα από τις οποίες οι Άραβες γνώρισαν τη μορφή του μακεδόνα βασιλιά, αντικατοπτρίζεται στις αφηγήσεις που μας παρέδωσαν για την προσωπικότητα και τις πράξεις του. Στο μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη του 3^{ου} μ.Χ. αιώνα, ο ανώνυμος συγγραφέας φαίνεται πως στοχεύει να συγκινήσει με τα ανδραγαθήματα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, διανθίζοντάς τα με περιπέτειες και θαυμαστές διηγήσεις. Το μεγάλο ενδιαφέρον για τον Αλέξανδρο στον αραβικό κόσμο αντικατοπτρίζεται στις διηγήσεις των Αράβων ιστοριογράφων που θα εξετάσουμε, όπου παρουσιάζεται ως μεγάλος στρατηλάτης, ηγέτης και σοφός βασιλιάς.

Η παρούσα διατριβή αποτελεί μια προσπάθεια να διερευνηθεί και να παρουσιαστεί η εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου στις «οικουμενικές» ιστορίες των Αράβων ιστορικών από τον 2^ο Εγίρας /8^ο μ.Χ. – 5^ο Εγίρας /11^ο μ.Χ. αιώνα. Πρόκειται για ένα ζήτημα, το οποίο δεν έχει μελετηθεί συστηματικά έως σήμερα. Σύγχρονοι ερευνητές και ιστορικοί, στο πλαίσιο άρθρων ή μελετών, έχουν ασχοληθεί με την προσωπικότητα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, εξετάζοντας κατά βάση τις ιστορικές πηγές, ενώ πολλοί φιλόλογοι και λογοτέχνες εξέτασαν από τη σκοπιά τους το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη. Όσοι μελετούν τις παραδόσεις των ανατολικών λαών αναφέρονται επιγραμματικά και μόνο παρεμπιπτόντως σε ορισμένες διηγήσεις του βίου και του έργου του Αλεξάνδρου, βασιζόμενοι σε κάποια ή κάποιες από τις αραβικές διηγήσεις. Ωστόσο, δεν υπάρχει κάποια μονογραφία που να εξετάζει συνολικά την εικόνα του μακεδόνα στρατηλάτη στην αραβική ιστοριογραφία. Ούτε έχει γίνει σύγκριση των αραβικών διηγήσεων με τις διασκευές και τις αρχαίες μεταφράσεις του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη. Επίσης, χρήζει περαιτέρω εξέτασης το ζήτημα των πηγών από τις οποίες οι Άραβες ιστοριογράφοι άντλησαν τις πληροφορίες τους.

Η έρευνά μας στηρίχτηκε στα έργα των αντιπροσωπευτικότερων Αράβων ιστορικών της πρώιμης και μέσης περιόδου της ιστοριογραφίας. Πιο συγκεκριμένα, μελετήσαμε τις εξής «οικουμενικές» ιστορίες: το έργο *Kitāb al-akhbār al-ʿiwāl* («Βιβλίο μακροσκελών διηγήσεων») του Dīnawarī (π. 894 μ.Χ.), το *Taʿrīkh* («Ιστορία») του Yaʿqūbī (π. 897 μ.Χ.), το έργο *Taʿrīkh al-rusul waʾl-mulūk* («Ιστορία προφητών και

βασιλέων») του Ṭabarī (π. 923 μ.Χ.), το *Naẓm al-jawhar* («Αλυσίδα μαργαριταριών») του Sa'īd b. al-Biḡrīq (π. 940 μ.Χ.), τα έργα *Murūj al-dhahab wa ma'ādin al-jawhar* («Λειμώνες χρυσού και ορυχεία πολυτίμων λίθων») και *Kitāb al-Tanbīh wa'l-Ishrāf* («Βιβλίο υπομνήσεων και συνοπτικής επισκόπησης») του Mas'ūdī (π. 955 μ.Χ.), το *Ta'rīkh sinī mulūk al-arḍ wa-l-anbiyā* («Χρονικό των βασιλέων της γης και των προφητών») του Hamza al-Iṣfahānī (π. μετά το 961 μ.Χ.), το *Tajārib al-Umam* («Εμπειρίες των εθνών») του Miskawayh (π. 1030 μ.Χ.) και το *Ghurar akhbār mulūk al-Furs wa-siyarīhim* («Βιογραφίες λαμπρών βασιλέων των Περσών) του Tha'ālibī (π. 1038 μ.Χ.). Πρέπει να επισημάνουμε ότι οι πληροφορίες των πηγών αξιοποιήθηκαν κριτικά και υπό το νέο πρίσμα που επέβαλαν τα συμπεράσματα του μεγάλου ανατολιστή Nöldeke. Πολύτιμες ήταν οι πληροφορίες που αντλήσαμε από την αλληλογραφία του Αλεξάνδρου, καθώς και από τις παλαιότερες ελληνικές διασκευές και τις αρχαίες μεταφράσεις του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη. Η πληθώρα των γραπτών πηγών επέβαλαν μια συνθετική προσέγγιση και ερμηνεία. Παράλληλα, συγκεντρώθηκε και μελετήθηκε κριτικά η σχετική κατά το μάλλον ή ήττον βιβλιογραφία, τα άρθρα και οι μονογραφίες για ποικίλα επεισόδια της ζωής και του έργου του Μεγάλου Αλεξάνδρου, καθώς και τα γενικά εγχειρίδια ισλαμικής ιστορίας και ιστοριογραφίας.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω την Εύξεινο Λέσχη Θεσσαλονίκης για την υποτροφία που μου χορήγησε για το ακαδημαϊκό έτος 2006-2007, με σκοπό την εκπόνηση Διδακτορικής Διατριβής με ειδίκευση στις Ελληνοαραβικές Σπουδές. Επίσης, ευχαριστώ το Τμήμα Κληροδοτημάτων του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων που μου χορήγησε υποτροφία εκπόνησης Διδακτορικής Διατριβής από τη Δωρεά Νικολάου Γιαννή για το ακαδημαϊκό έτος 2007-2008. Επιπλέον, ευχαριστώ το Ίδρυμα Ιωάννου Φ. Κωστόπουλου για τη χρηματοδότηση που παρείχε στο ερευνητικό πρόγραμμα με τίτλο 'Ο Μέγας Αλέξανδρος στην αραβική γραμματεία', στο οποίο συμμετείχα ως ερευνήτρια.

Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον ελληνικής καταγωγής καθηγητή Ελληνο-Αραβικών Σπουδών του Πανεπιστημίου του Yale κ. Δημήτρη Γούτα, ο οποίος μου έστειλε ορισμένα από τα κείμενα των Αράβων ιστοριογράφων.

Ευχαριστώ θερμά τα μέλη της συμβουλευτικής επιτροπής, κκ. Μιχαήλ Κορδώση και Χάσαν Μπαντάουη, για τις παρατηρήσεις τους που απέβλεπαν στη βελτίωση της διατριβής, καθώς και για την ενθάρρυνση, το ενδιαφέρον και την υπομονή με την οποία αντιμετώπισαν τις απορίες μου.

Ευχαριστώ, μέσα από την ψυχή μου, τους γονείς μου και την αδερφή μου που με ενθάρρυναν στην έρευνα και όλα αυτά τα χρόνια με στήριξαν και με στηρίζουν

αδιάλειπτα. Ακόμη, τους ευχαριστώ που με έστρεψαν τόσο αυτοί, όσο και ο καθηγητής μου, στη επιστήμη των Ελληνοαραβικών Σπουδών, που αν και καινούργια για τα ελληνικά δεδομένα, υπόσχεται να εμπλουτίσει με καινούργια στοιχεία την πορεία του ελληνισμού ανά τους αιώνες.

Η έρευνα αυτή δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς την εμπιστοσύνη και τη βοήθεια που μου προσέφερε ο καθηγητής μου κ. Ηλίας Γιαννάκης. Θέλω κατ' αρχάς να τον ευχαριστήσω γιατί ανέλαβε την επίβλεψη της διδακτορικής μου διατριβής. Επίσης, του εκφράζω ευχαριστίες, που όλα αυτά τα χρόνια της έρευνας και της συγγραφής, στάθηκε δίπλα μου και με αμείωτο ενδιαφέρον και επιστημονική συνείδηση παρακολουθούσε και κατηύθυνε μέχρι την τελευταία στιγμή την πορεία της διατριβής, ενισχύοντας συνεχώς την προσπάθειά μου. Έχει το χάρισμα του «Δασκάλου» και ας μου επιτρέψει να τον σέβομαι και να τον ευγνωμονώ όπως ο Αλέξανδρος τον Αριστοτέλη.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Παρατίθενται οι συντομογραφίες που χρησιμοποιήθηκαν στις υποσημειώσεις για τις εγκυκλοπαίδειες, τα λεξικά, τις γραμματολογίες, τις ιστορίες λαών και πολιτισμών και τα περιοδικά που ασχολούνται με θέματα ισλαμικού πολιτισμού.

<i>ΘHE</i>	<i>Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια</i>
<i>AAntHung</i>	<i>Acta Antiquae Academiae Scientiarum Hungaricae</i>
<i>Abr-n</i>	<i>Abr-nahrain</i>
<i>AC</i>	<i>L'Antiquité Classique</i>
<i>AEA</i>	<i>Archivo espagnol der arqueologia</i>
<i>AH</i>	<i>Ancient History</i>
<i>AHB</i>	<i>Ancient History Bulletin</i>
<i>AHR</i>	<i>American Historical Review</i>
<i>AI</i>	<i>Acta Iranica</i>
<i>AION</i>	<i>Annali del'Istituto Universitario Orientale di Napoli</i>
<i>AJA</i>	<i>American Journal of Archaeology</i>
<i>AJAH</i>	<i>American Journal of Ancient History</i>
<i>AJPh</i>	<i>American Journal of Philology</i>
<i>AK</i>	<i>Antike Kunst</i>
<i>AM</i>	<i>Asia Major</i>
<i>AncSoc</i>	<i>Ancient Society</i>
<i>AncW</i>	<i>Ancient World</i>
<i>AO</i>	<i>Ars Orientalis</i>
<i>AOrientHung</i>	<i>Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae</i>
<i>ARAM</i>	<i>ARAM periodical</i>
<i>BA</i>	<i>Bollettino d'arte del Ministero per i beni culturali e ambientali</i>
<i>BASP</i>	<i>Bulletin of the American Society of Papyrologists</i>
<i>BCH</i>	<i>Bulletin de Correspondence hellénique</i>
<i>BEO</i>	<i>Bulletin d'études orientales</i>
<i>BICS</i>	<i>Bulletin of the Institute of Classical Studies (University of London)</i>

<i>BMGS</i>	<i>Byzantine and Modern Greek Studies</i>
<i>BO</i>	<i>Bibliotheca Orientalis</i>
<i>BZ</i>	<i>Byzantinische Zeitschrift</i>
<i>CAH</i>	<i>The Cambridge Ancient History</i>
<i>CF</i>	<i>Classical Folia</i>
<i>CFHB</i>	<i>Corpus Fontium Historiae Byzantinae</i>
<i>CHALABL</i>	<i>The Cambridge History of Arabic Literature: 'Abbasid Belles-Lettres</i>
<i>CHALAP</i>	<i>The Cambridge History of Arabic Literature: Religion, Learning and Science in the 'Abbasid Period</i>
<i>CHALUP</i>	<i>The Cambridge History of Arabic Literature: Arabic Literature to the End of the Umayyad Period</i>
<i>CHCL</i>	<i>The Cambridge History of Classical Literature</i>
<i>CHIr</i>	<i>The Cambridge History of Iran</i>
<i>CJ</i>	<i>Classical Journal</i>
<i>C&M</i>	<i>Classica et Medievalia</i>
<i>CPh</i>	<i>Classical Philology</i>
<i>CQ</i>	<i>Classical Quarterly</i>
<i>CR</i>	<i>Classical Review</i>
<i>CRAI</i>	<i>Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres</i>
<i>CSHB</i>	<i>Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae</i>
<i>CW</i>	<i>Classical World</i>
<i>DI</i>	<i>Der Islam</i>
<i>DMA</i>	<i>Dictionary of the Middle Ages</i>
<i>DTC</i>	<i>Dictionnaire de Théologie Catholique</i>
<i>EAL</i>	<i>Encyclopedia of Arabic Literature</i>
<i>ΕΕΦΣΠΑ</i>	<i>Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών</i>
<i>EHR</i>	<i>English Historical Review</i>
<i>EI¹</i>	<i>Encyclopaedia of Islam, First Edition</i>

<i>Et²</i>	<i>Encyclopaedia of Islam, Second Edition</i>
<i>EIr</i>	<i>Encyclopaedia Iranica</i>
<i>ERE</i>	<i>Encyclopaedia of Religion and Ethics</i>
<i>FGrH</i>	<i>Fragmente der griechischen Historiker</i>
<i>GAL</i>	<i>Brockelmann, Geschichte der arabischen Literatur</i>
<i>GAS</i>	<i>Sezgin, Geschichte des arabischen Schrifttums</i>
<i>Geog. Jour.</i>	<i>Geographical Journal</i>
<i>Gr. A.</i>	<i>Graeco-Arabica</i>
<i>G&R</i>	<i>Greece and Rome</i>
<i>GRBS</i>	<i>Greek, Roman and Byzantine Studies</i>
<i>HI</i>	<i>Humaniora Islamica</i>
<i>HSPH</i>	<i>Harvard Studies in Classical Philology</i>
<i>H&T</i>	<i>History and Theory</i>
<i>IBLA</i>	<i>Revue de l'Institut des Belles Lettres Arabes</i>
<i>IC</i>	<i>Islamic Culture</i>
<i>IE</i>	<i>The Journal of Indo-European Studies</i>
<i>IJMES</i>	<i>International Journal of Middle East Studies</i>
<i>IS</i>	<i>Islamic Studies</i>
<i>JA</i>	<i>Journal Asiatique</i>
<i>JAL</i>	<i>Journal of Arabic Literature</i>
<i>JAOS</i>	<i>Journal of the American Oriental Society</i>
<i>JCP</i>	<i>Jahrbücher für Classische Philologie</i>
<i>JDAI</i>	<i>Jahrbuch des deutschen archäologischen Instituts</i>
<i>JE</i>	<i>Jewish Encyclopedia</i>
<i>JEMH</i>	<i>Journal of Early Modern History</i>
<i>JESHO</i>	<i>Journal of the Economic and Social History of the Orient</i>
<i>JHS</i>	<i>Journal of Hellenic Studies</i>
<i>JNES</i>	<i>Journal of Near Eastern Studies</i>
<i>JOEAI</i>	<i>Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Instituts</i>

<i>JPHS</i>	<i>Journal of the Pakistan Historical Society</i>
<i>JRA</i>	<i>Journal of Roman Archaeology</i>
<i>JRAS</i>	<i>Journal of the Royal Asiatic Society</i>
<i>JSAI</i>	<i>Jerusalem Studies in Arabic and Islam</i>
<i>JSS</i>	<i>Journal of Semitic Studies</i>
<i>JWI</i>	<i>Journal of the Warburg and Courtauld Institutes</i>
<i>JWH</i>	<i>Journal of World History</i>
<i>MA</i>	<i>Mandaic Dictionary</i>
<i>MEJ</i>	<i>Middle East Journal</i>
<i>MH</i>	<i>Museum Helveticum</i>
<i>MHJ</i>	<i>The Medieval History Journal</i>
<i>MPh</i>	<i>Modern Philology</i>
<i>MSOS As.</i>	<i>Mitteilungen des Seminars für Orientalische Strachen Association</i>
<i>MW</i>	<i>The Muslim World</i>
<i>NClio</i>	<i>La Nouvelle Clio</i>
<i>OCD</i>	<i>The Oxford Classical Dictionary, Second Edition</i>
<i>ODB</i>	<i>The Oxford Dictionary of Byzantium</i>
<i>PACA</i>	<i>Proceedings of the African Classical Associations</i>
<i>PAPhS</i>	<i>Proceedings of the American Philosophical Society</i>
<i>PBA</i>	<i>Proceedings of the British Academy</i>
<i>PG</i>	<i>Patrologia Graeca</i>
<i>PS</i>	<i>Palestinskij Sbornik</i>
<i>RE</i>	<i>G. Wissowa et al., Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft</i>
<i>REA</i>	<i>Revue des études anciennes</i>
<i>REI</i>	<i>Revue des études islamiques</i>
<i>REJ</i>	<i>Revue des études juives</i>
<i>REG</i>	<i>Revue des études grecques</i>

<i>RhM</i>	<i>Rheinisches Museum</i>
<i>RO</i>	<i>Recznik Orientalistyczny</i>
<i>ROMM</i>	<i>Revue de l'Occident Musulman et de la Méditerranée</i>
<i>RPh</i>	<i>Revue de philologie, de littérature et d'histoire anciennes</i>
<i>SB. H</i>	<i>Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse</i>
<i>SEI</i>	<i>Shorter Encyclopaedia of Islam</i>
<i>SI</i>	<i>Studia Islamica</i>
<i>StudClas</i>	<i>Studia Classice</i>
<i>SyllClass</i>	<i>Syllecta Classica</i>
<i>TAPA</i>	<i>Transactions of the American Philological Association</i>
<i>TGUOS</i>	<i>Transactions of the Glasgow University Oriental Society</i>
<i>TB</i>	<i>Ta'rīkh Baghdād</i>
<i>WurzJb</i>	<i>Würzburger Jahrbücher für die Altertumswissenschaft</i>
<i>ZA</i>	<i>Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie</i>
<i>ZDMG</i>	<i>Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft</i>
<i>ZSt</i>	<i>Zentralasiatische Studien</i>

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ενασχόληση με την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, η οποία προκύπτει μέσα από την ανάγνωση της αραβικής γραμματείας, π.χ. Κοράνιο, έργα που αποκαλούνται *adab*, έργα ιστορικών, γεωγράφων και εγκυκλοπαιδιστών των πρώτων αιώνων της Εγίρας, φαίνεται ότι έχει ενδιαφέρον καθαρά λογοτεχνικό ή ιστοριογραφικό και ότι δεν προσθέτει παρά μόνο μερικές λεπτομέρειες σε αυτόν τον απέραντο θρύλο, λεπτομέρειες λιγότερο γνωστές από οτιδήποτε είναι στο μυθιστόρημα. Η ιστορική διάσταση του θέματος είναι ιδιαίτερα σημαντική, εάν προσεγγίσουμε το ζήτημα υπό το πρίσμα της ιστορίας των διεθνών σχέσεων, συσχετίζοντας τις ανατολικές σπουδές με τις έρευνες της ελληνο-ρωμαϊκής αρχαιότητας. Η μορφή του μακεδόνα ήρωα, που έχει ενσωματωθεί στον πολιτισμικό κόσμο των λαών που υπέταξε, όπως και σε εκείνο των κληρονόμων τους, μας επιτρέπει να έχουμε πρόσβαση στο όραμα που είχαν οι ανατολικοί πολιτισμοί από τη διείσδυση του ελληνισμού στην ιστορία τους. Πέραν τούτου, μας επιτρέπει να δούμε πως αυτοί οι πολιτισμοί αντιλήφθηκαν και χρησιμοποίησαν τα σύμβολα του εκπολιτισμού που εισήγαγαν οι Έλληνες στη μακρά πορεία των διαδοχικών μεταδόσεων και δεν έπαψαν να διαμορφώνουν την ιστορία της Μέσης Ανατολής.¹

Σ' αυτή τη χρονική περίοδο, το Ισλάμ, ως σημείο περάτωσης και σύνθεσης των πολιτισμών που επικάλυψε, περισυνέλεξε πολλές ελληνικές παραδόσεις. Ο θεματικός πλούτος της ανατολικής εικόνας του Αλεξάνδρου, την οποία η αραβο-μουσουλμανική γραμματεία την καθιστά προσιτή, είναι ιδιαίτερα σημαντική για την ανίχνευση των κλειδωμένων θησαυρών του ελληνισμού στην Ανατολή. Ο Polignac κάνει λόγο για το «μίτο της Αριάδνης» της ιστορίας της Μέσης Ανατολής από τον ελληνισμό στο Ισλάμ. Διότι, η διαρκής εξέταση της θρυλικής μορφής του Iskandar εκπληρούται τόσο από το όραμα που οι διάφοροι πολιτισμοί αποσπούν από τον ελληνισμό και τις προεκτάσεις του, όσο και από τη χρήση ορισμένων συμβόλων του μέσα στην έρευνα ή την επιβεβαίωσή τους. Αυτή η εικόνα αποτελεί ένα εξωτερικό σημείο αναφοράς, σύμφωνα με το οποίο όλος ο πολιτισμός μπορεί να προσδιορίζεται και από τις αντιδράσεις που υιοθετεί. Η εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου θέτει υπό το φως τον περίπλοκο τρόπο συνάντησης των Ελλήνων με τους λαούς της Ανατολής, στον οποίο ελπίζουμε πως θα μπορέσουμε να ορίσουμε καλύτερα αυτό που εννοούμε με τον όρο εξελληνισμός της Ανατολής, την επίδρασή του

¹ Το θέμα προσεγγίζεται αριστοτεχνικά από τον F. de Polignac, "L'image d'Alexandre dans la littérature arabe: l'Orient face à l'hellenisme?," *Arabica* 29.3 (1982), σ. 296-306 (σ. 296, 306).

στην ιστορία της περιοχής και να αποκαλύψουμε με τη σειρά μερικές από τις έννοιες και τις θεμελιώδεις πολιτισμικές αναπαραστάσεις αυτών των πολιτισμών.

Η ιστορία του Αλεξάνδρου φαίνεται ότι απασχόλησε πολλούς λαούς και έθνη. Όχι μόνο οι Αιγύπτιοι και οι Πέρσες ισχυρίστηκαν ότι ο Αλέξανδρος ήταν ο νόμιμος διάδοχος του βασιλιά τους, ή ακόμη ο απόγονός του, αλλά και οι μεγαλύτερες θρησκείες τον αναγνώρισαν ως πιστό, υπερασπιστή, δάσκαλο και προφήτη. Η ζωή και η δράση του Αλεξάνδρου ήταν η πιο δημοφιλής διήγηση σε όλες τις μονοθεϊστικές θρησκείες. Ασφαλώς, όμως, οι εθνικές και θρησκευτικές ανάγκες κάθε λαού ήταν αυτές που τροποποίησαν και άλλαξαν τις διαφορετικές λεπτομέρειες της ιστορίας του Αλεξάνδρου.²

Στις διηγήσεις των αράβων ιστορικών της πρώιμης και μέσης περιόδου διακρίνεται ο απόηχος για την προσωπικότητα ενός μεγάλου στρατηγού και κατακτητή και συνάμα ενός πολιτικού ηγέτη και ήρωα. Είναι γεγονός ότι στους άραβες ιστοριογράφους ενσωματώθηκαν στοιχεία του μυθιστορήματος, της σοφολογικής γραμματείας, καθώς και στοιχεία από το Κοράνιο.

Η παρούσα μελέτη διαρθρώνεται σε πέντε μέρη. Στο ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ με τίτλο «Η αραβική ιστοριογραφία» επιχειρείται αρχικά μια προσπάθεια παρουσίασης των δισταγμών απόψεων των μελετητών αναφορικά με τη διαίρεση σε περιόδους της ισλαμικής ιστορίας και ιστοριογραφίας. Διακρίνουμε δύο περιόδους για την ισλαμική ιστοριογραφία, την πρώιμη και τη μέση, στις οποίες εντάσσουμε τους άραβες συγγραφείς, παίρνοντας ως ορόσημο για το τέλος της πρώιμης περιόδου της αραβικής ιστοριογραφίας το έργο του ιστορικού Ṭabarī.

Στο *πρώτο κεφάλαιο* του πρώτου μέρους αναπτύσσονται τα σχετικά με το χαρακτήρα της πρώιμης ισλαμικής ιστοριογραφίας. Στο *πρώτο υποκεφάλαιο* αναφερόμαστε στη γένεση και ανάπτυξη, ή στις απαρχές της ισλαμικής ιστοριογραφίας. Γίνεται μια αποτίμηση των αραβικών αφηγηματικών πηγών δεδομένου του προφορικού τους χαρακτήρα. Πρόκειται για το σώμα (συλλογές και συνόψεις) που δημιουργήθηκε μεταξύ των ετών 850 και 950 μ.Χ. Η αποσπασματικότητα των λιγοστών πρωιμότερων σωζόμενων έργων είναι δύσκολο να μας δώσει μια επαρκή εικόνα για το σκοπό και τις μεθόδους της πρώιμης αραβικής ιστορικής συγγραφής. Επιπλέον, παρουσιάζουμε τις κλασικές συλλογές του 3^{ου}/9^{ου} αιώνα και 4^{ου}/10^{ου} αιώνα, οι οποίες παραμένουν μια χρήσιμη πηγή για την αραβική ιστοριογραφία: «οικουμενικές» ιστορίες, βιογραφικά λεξικά και εγκυκλοπαίδειες. Ακολουθούν τα σχετικά με τις πηγές των έργων που

² R. Macuch, "Pseudo-Callisthenes Orientalis and the Problem of "Dū l-qarnayn," *Gr. A.* 4 (1991), σ. 223-264 (σ. 261).

βασίζονται στη μορφή του *isnād* («αλυσίδα ονομάτων»). Ακόμη, γίνεται μια προσπάθεια εξήγησης της σύνθεσης του υλικού από τον εκάστοτε ιστορικό.

Στο *δεύτερο υποκεφάλαιο* παρουσιάζονται τα θέματα και ζητήματα της πρώιμης ισλαμικής αφηγηματικής παράδοσης. Σχετικά με το θέμα αυτό παραθέτουμε την άποψη του Noth, ο οποίος ταξινομεί τα θέματα της πρώιμης ιστοριογραφικής παράδοσης σε πρωτεύοντα και δευτερεύοντα, καθώς και την άποψη του Donner, σύμφωνα με τον οποίο, τα θέματα μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε τρεις ομάδες. Σημειώνουμε ότι το παλαιότερο περιβάλλον, στο οποίο άκμασε η ισλαμική ιστοριογραφία, ήταν αυτό των “*ulamā*”, δηλαδή των ειδημόνων στη θρησκευτική και νομική γνώση. Με βάση αυτό το κριτήριο, προσδιορίζουμε και τη θεματολογία: θέματα που αφορούσαν στον Προφήτη Μωάμεθ, στον αγώνα των μουσουλμάνων να προσδιοριστούν ως κοινότητα ξεχωριστή, αλλά και θέματα ηγεσίας. Όλα τα παραπάνω δείχνουν ότι το σώμα των αφηγήσεων από τις οποίες μεταγενέστεροι ιστορικοί, όπως ο Ṭabarī, άντλησαν το υλικό τους ήταν ήδη θεματικά διαμορφωμένο.

Στο *δεύτερο κεφάλαιο* παρουσιάζεται ο χαρακτήρας της ισλαμικής ιστοριογραφίας της μέσης περιόδου. Το κεφάλαιο αυτό αναφέρεται στην ιστοριογραφία που αναπτύχθηκε στην αυλή των χαλίφηδων και των πριγκίπων. Η αυλή των χαλίφηδων έγινε το κατεξοχήν κέντρο ιστορικής συγγραφής τον δέκατο αιώνα. Επίσης, στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται οι λόγοι που συντέλεσαν στην ανάπτυξη της ιστοριογραφίας της μέσης περιόδου και οι στόχοι που αυτή η ιστοριογραφία υπηρετεί. Οι περισσότεροι ιστοριογράφοι αυτής της περιόδου ήταν δημόσιοι υπάλληλοι ή γραμματείς (*kātib*), ή λόγιοι και άνθρωποι των γραμμάτων (*adīb*). Αναφερόμαστε επίσης στις νέες κατευθύνσεις της ιστοριογραφίας αυτής της περιόδου, η οποία εκτείνεται ως τον ενδέκατο αιώνα ή κατ’ άλλους τον δωδέκατο αιώνα. Αυτοί οι καινούργιοι προσανατολισμοί αφορούν στη γλώσσα, στον τρόπο οργάνωσης του υλικού, στη διεύρυνση της θεματολογίας, στην αναζήτηση πηγών και στην ανάπτυξη νέων ειδών, όπως η δυναστική ιστοριογραφία και τοπική ιστορία.

Το *τρίτο κεφάλαιο* πραγματεύεται τα βασικά είδη της μουσουλμανικής ιστοριογραφίας: στο *πρώτο υποκεφάλαιο* μελετάμε την αποκαλούμενη *khābar* ιστορία, την ανναλιστική ιστοριογραφία (*ta’rīkh ‘alā ‘s-sinīn*), αλλά και ελάσσονα και μικτά είδη ιστοριογραφίας, όπως είναι η δυναστική ιστοριογραφία (*tabaqāt*) (*δεύτερο υποκεφάλαιο*).

Στο *τέταρτο κεφάλαιο* εκθέτουμε λεπτομερώς (σε *οχτώ υποκεφάλαια*) τις αποκαλούμενες «οικουμενικές» ή από κτίσεως κόσμου ιστορίες των αράβων ιστορικών της πρώιμης και μέσης περιόδου. Δίνονται ορισμένα κατατοπιστικά στοιχεία για τα έργα,

επισημαίνεται ο εσωτερικός χωρισμός των έργων σε προϊσλαμική και ισλαμική ιστορία και αναφέρονται ορισμένα στοιχεία εσωτερικής οργάνωσης του υλικού.

Το πρώτο μέρος, λοιπόν, μας βοηθά να κατανοήσουμε το πλαίσιο και τον τρόπο με τον οποίο γράφτηκαν τα έργα που θα αποτελέσουν τη βάση της έρευνάς μας.

Το ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ της εργασίας πραγματεύεται τις «Διηγήσεις για τον Μέγα Αλέξανδρο σε άραβες ιστορικούς της πρώιμης και μέσης περιόδου», συγκρίνοντάς τες μεταξύ τους και αναλύοντάς τες από ιστορικο-φιλολογική άποψη με στόχο να εντοπιστούν ομοιότητες και διαφορές. Απαρτίζεται από επτά κεφάλαια.

Στο *πρώτο κεφάλαιο* του δεύτερου μέρους εξετάζεται η καταγωγή του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Οι διηγήσεις των αράβων ιστορικών αναφορικά με τη γενεαλογία του Μεγάλου Αλεξάνδρου ταξινομούνται σε δύο ομάδες. Η πρώτη ομάδα, που περιλαμβάνει τις διηγήσεις των Dīnawarī, Ṭabarī και Tha‘ālibī, αποδίδει στον Αλέξανδρο περσική βασιλική καταγωγή από το Δαρείο τον πρεσβύτερο. Η δεύτερη ομάδα, δηλαδή οι συγγραφείς Ya‘qūbī, Mas‘ūdī, Sa‘īd b. al-Bīṭrīq και Miskawayh, ενστερνίζονται την πραγματική ιστορική καταγωγή του Αλεξάνδρου, θεωρώντας τον γιο του Φιλίππου. Ο Hamza al-Isfahānī δεν κάνει λόγο για την καταγωγή του Αλεξάνδρου. Έπειτα, εξετάζεται το ζήτημα της ταύτισης του Dhū ‘l-qarnayn (δίκερος), όπως αναφέρεται στο Κοράνιο (κεφ. 18. 60-65), με τον Iskandar, όπως ονομάζουν τον Αλέξανδρο οι αναφερθέντες ιστοριογράφοι. Επίσης, ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στη γενεαλογία του Αλεξάνδρου, με βάση τις πληροφορίες που απαντούν στις διηγήσεις των Ṭabarī και Mas‘ūdī. Ακολουθούν ορισμένες παρατηρήσεις για τις παραπάνω διηγήσεις, ιδιαίτερα στο θέμα των πηγών των αράβων ιστορικών. Φαίνεται πως τόσο ο Dīnawarī όσο και ο Ṭabarī, αναφορικά με την περσική καταγωγή του Αλεξάνδρου, χρησιμοποιούν μια κοινή πηγή, που κατά πάσα πιθανότητα ήταν το έργο *Siyar al-mulūk (Βίοι βασιλέων)* που αποδίδεται στον Πέρση Ibn al-Muqaffa‘ (d. 756). Αντίθετα, ο Tha‘ālibī φαίνεται πως χρησιμοποίησε ένα έργο με τον τίτλο *Nihāya* που αποδίδεται στον pseudo-‘Asma‘ī. Καταγράφονται, επίσης, οι αποκλίσεις που παρατηρούνται στην ετυμολογία του ονόματος του Αλεξάνδρου. Επισημαίνεται ποιοι ιστοριογράφοι ταυτίζουν τον Dhū ‘l-qarnayn του Κορανίου με τον Μέγα Αλέξανδρο και ποιοι εκφράζουν αμφιβολίες. Τέλος, τονίζεται ότι η γενεαλογία που συνδέει τον Αλέξανδρο με βιβλικά πρόσωπα απέβλεπε στην υποστήριξη της κοινής καταγωγής των ανθρώπων.

Στο *δεύτερο κεφάλαιο* εξετάζεται η σύγκρουση Αλεξάνδρου και Δαρείου Γ’, τα αιτήματα του Δαρείου και ο θάνατός του. Πρέπει να αναφέρουμε ότι παρατηρούνται

αποκλίσεις και διαφορές στις διηγήσεις των αράβων ιστορικών. Αρχικά, γίνεται λόγος για την αιτία της σύγκρουσης των δύο ανδρών. Η σύγκρουση προκλήθηκε εξαιτίας της άρνησης του Αλεξάνδρου να πληρώσει φόρο στο Δαρείο. Κατά τη σύγκρουση των στρατευμάτων του Αλεξάνδρου και του Δαρείου, ο Δαρείος δολοφονείται από δύο άνδρες της φρουράς του, τους οποίους κατονομάζει μόνο ο ιστοριογράφος Sa'īd b. al-Biḥrīq. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι ιστορικοί Dīnawarī και Tha'ālibī αναφέρονται γενικά και αόριστα σε κάποια ή κάποιες άλλες μάχες των δύο αντιπάλων πριν από την κύρια σύγκρουσή τους. Επιπρόσθετα, εξετάζεται το ζήτημα της πιθανής συμμετοχής του Αλεξάνδρου στη δολοφονία του Δαρείου. Προσπαθούμε να αποδώσουμε όσο πιο παραστατικά τη σύγκρουση του Αλεξάνδρου και του Δαρείου, παρουσιάζοντας όλες τις λεπτομέρειες που απορρέουν από τις αραβικές διηγήσεις: τόπος σύγκρουσης, χρονική διάρκεια, αριθμητικά δεδομένα για τη δύναμη των δύο στρατευμάτων, κατασκοπευτική αποστολή του Αλεξάνδρου στο στρατόπεδο του Δαρείου. Επίσης, εξετάζονται τα αιτήματα που εξέφρασε ο Δαρείος στον Αλέξανδρο προτού πεθάνει. Τέλος, γίνεται μια προσπάθεια να προσδιοριστούν οι πηγές των αράβων ιστορικών.

Στο *τρίτο κεφάλαιο* παρουσιάζονται οι κατακτήσεις του Αλεξάνδρου στην Ανατολή. Πρώτα-πρώτα, εξετάζεται η εκστρατεία του Αλεξάνδρου στην Ινδία και η σύγκρουση με το βασιλιά Πώρο, η προέλαση του Αλεξάνδρου στη χώρα των Βραχμάνων, η συνάντησή του με τον βασιλιά των Ινδών Καϊχάν, οι εκστρατείες του στη Δύση και στην Ανατολή και η είσοδός του στην Κίνα. Επίσης, παρουσιάζεται η διήγηση για το τείχος που ο Αλέξανδρος ανήγειρε κατά των Γωγ και Μαγώγ, ακολουθεί η εισβολή στη χώρα των Αμαζόνων και η επιστροφή του στην Ιερουσαλήμ. Ακολουθώντας, επισημαίνουμε τις τυχόν ομοιότητες και διαφορές των διηγήσεων των αράβων ιστορικών, καθώς και τη γεωγραφική σειρά των κατακτηθέντων χωρών σε κάθε συγγραφέα. Το θέμα αυτό είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον, καθώς μας επιτρέπει να προσδιορίσουμε τη γεωγραφική γνώση της εποχής τους.

Στο *τέταρτο κεφάλαιο* γίνεται λόγος για τους τοπικούς βασιλείς (*mulūk al-tawā'if*). Πρόκειται για την πολιτική που εφάρμοσε ο Αλέξανδρος, μοιράζοντας την εξουσία σε πολλούς γιους βασιλιάδων και άλλους ευγενείς. Είναι η πολιτική που μας είναι γνωστή από τη φράση «διαίρει και βασίλευε». Ο κατακερματισμός των χωρών του Ιράν, όπως περιγράφεται από τους συγγραφείς Dīnawarī, Ḥamza al-Iṣfahānī, Sa'īd b. al-Biḥrīq, Mas'ūdī και Tha'ālibī, ήταν μια έξυπνη πολιτική του Αλεξάνδρου που στόχευε να εμποδίσει τυχόν επαναστατικές τάσεις εναντίον του, όπως ακριβώς γράφουν και μερικοί από τους άραβες ιστοριογράφους.

Στο *πέμπτο κεφάλαιο* ασχολούμαστε εκτενώς με δύο θέματα: πρώτον, με το θάνατο του Αλεξάνδρου και δεύτερον, με τους λόγους που εκφώνησαν οι φιλόσοφοι πάνω στον τάφο του. Πρώτα-πρώτα, η εντύπωση που αποκομίζουμε είναι ότι οι ιστορικοί μας δεν γνώριζαν επακριβώς τον τόπο όπου πέθανε ο μακεδόνας βασιλιάς. Ενώ αναφέρουν ότι αρρώστησε στην περιοχή του Ιράκ, δύο συγγραφείς, οι Sa'īd b. al-Bīṭīq και Ḥamza al-Isfahānī, αναφέρουν ότι η αιτία θανάτου του Αλεξάνδρου ήταν η δηλητηρίαση. Ακόμη, παραθέτουν μια «παρηγορητική» επιστολή του στη μητέρα του, την Ολυμπιάδα. Οι διηγήσεις τους αναφέρουν ταφικά έθιμα, καθώς και την πομπή που συνόδευσε το νεκρό Αλέξανδρο στον τάφο του στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου. Σε γενικές γραμμές, ο Sa'īd b. al-Bīṭīq, ο Mas'ūdī και ο Tha'ālibī έχουν τις εκτενέστερες διηγήσεις αναφορικά με το θάνατο του Αλεξάνδρου. Στον αντίποδα, οι υπόλοιποι συγγραφείς εμπερικλείουν στις βραχυλογικές τους διηγήσεις τα τελειώς απαραίτητα. Τέλος, ο Mas'ūdī είναι ο μόνος συγγραφέας που ο ίδιος καταθέτει μια προσωπική μαρτυρία, ότι δηλαδή ο ίδιος είδε τον τάφο του Αλεξάνδρου στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου. Το δεύτερο θέμα εξετάζεται στο *δεύτερο υποκεφάλαιο* αυτού του κεφαλαίου, όπου ασχολούμαστε με τους λόγους που εκφωνούν σοφοί από όλο τον κόσμο μπροστά στο νεκρό Αλέξανδρο. Οι σύντομοι αυτοί λόγοι των φιλοσόφων είναι μάλλον αποφθέγματα για την αδυναμία μπροστά στο θάνατο και το πεπρωμένο, το εύθραστο του ανθρώπου και τη ματαιότητα των πράξεων σ' αυτόν τον ποταπό κόσμο.

Στο *έκτο κεφάλαιο* εξετάζονται οι διηγήσεις για τις πόλεις που έκτισε ο Αλέξανδρος, καθώς και το ζήτημα της διαδοχής του Αλεξάνδρου. Αναφορικά με τις πόλεις, λέγεται ότι ο Αλέξανδρος έκτισε δώδεκα ή δεκατρείς. Ωστόσο, μερικοί από τους ιστοριογράφους δεν προσδιορίζουν αριθμητικά τις πόλεις, αλλά αναφέρονται γενικά στη θεμελίωση πόλεων σε διάφορες περιοχές. Αναφορικά με το ζήτημα της διαδοχής, ο Sa'īd b. al-Bīṭīq είναι ο μόνος συγγραφέας που αναφέρει τη σωστή πληροφορία για τη διαδοχή του Αλεξάνδρου από το Φίλιππο Αριδαίο, όπως ακριβώς αναφέρεται και στον πίνακα «Κανών Βασιλειών» του έργου *Πρόχειροι Κανόνες* του αστρονόμου και γεωγράφου Κλαυδίου Πτολεμαίου.

Στο *έβδομο κεφάλαιο* εξετάζονται μεμονωμένες διηγήσεις των αράβων ιστοριογράφων. Τέτοιες διηγήσεις, είναι ο προσηλυτισμός του Αλεξάνδρου στο μονοθεϊσμό, η οποία απαντά στο συγγραφέα Dīnawarī. Μια άλλη διήγηση αφορά στην επίσκεψη του Αλεξάνδρου στη Μέκκα, την οποία πάλι διηγείται ο Dīnawarī. Ο Miskawayh παραθέτει μια διήγηση που περιγράφει ένα στρατήγημα του Αλεξάνδρου. Σε μια άλλη διήγηση του Tha'ālibī παρατίθενται ρήσεις του Αλεξάνδρου. Τέλος, η τελευταία

διήγηση, όπως διαβάζουμε στο Tha'ālibī, περιέχει πληροφορίες για την εξωτερική εμφάνιση και τον τρόπο ζωής του Αλεξάνδρου. Όλες αυτές οι διηγήσεις απαντούν μόνο στα κείμενα των αράβων ιστοριογράφων.

Το ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ της μελέτης παρουσιάζει συγκριτικά στοιχεία των διηγήσεων των αράβων ιστορικών με το ελληνικό μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη και τις αρχαίες μεταφράσεις του σε άλλες γλώσσες.

Στο *πρώτο κεφάλαιο* του τρίτου μέρους παρουσιάζονται συγκριτικά στοιχεία για την καταγωγή του Αλεξάνδρου. Γίνεται αναφορά στο Κοράνιο (κεφ. 18, 82-98), όπου παρατίθενται τα εδάφια για τον Dhū 'l-qarnayn (δίκερος). Το πρόσωπο αυτό αποτέλεσε θέμα συζήτησης στους πρώτους αιώνες της ισλαμικής ερμηνείας του Κορανίου, προκειμένου να προσδιοριστεί η ταυτότητά του. Μολονότι η διήγηση του Κορανίου έχει πολλές ομοιότητες με στοιχεία που αποδόθηκαν στον Αλέξανδρο παλαιότερα, η ταύτιση του Dhū 'l-qarnayn με τον Αλέξανδρο δεν ήταν πάντα αποδεκτή από τους μουσουλμάνους συγγραφείς. Ο Nöldeke έδειξε ότι ο Dhū 'l-qarnayn του Κορανίου δεν ήταν άλλος από τον Αλέξανδρο και ότι η πηγή της διήγησης του Κορανίου για τον Dhū 'l-qarnayn ήταν ο *συριακός χριστιανικός θρύλος*.³ Από ιστορικο-φιλολογική σκοπιά, η επιχειρηματολογία του Nöldeke είναι πειστική. Επίσης, εξετάζεται η διήγηση του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη για την καταγωγή του Αλεξάνδρου από τον Αιγύπτιο Νεκτεναβώ και όχι από τον Φίλιππο. Η διήγηση αυτή αποσκοπούσε να νομιμοποιήσει την εξουσία των Μακεδόνων στην πολεμαϊκή Αίγυπτο. Κάτι ανάλογο πρέπει να συνέβη και στη Σελευκιδική Περσία με τη διήγηση της καταγωγής του Αλεξάνδρου από τον Δαρείο, που παραθέτουν ορισμένοι από τους άραβες ιστοριογράφους.

Στο *δεύτερο κεφάλαιο* αναφερόμαστε στη σύγκρουση Αλεξάνδρου και Δαρείου Γ', στο θάνατο και τις εκκλήσεις του Δαρείου. Συγκρίνουμε τις αραβικές διηγήσεις με τις αντίστοιχες των διασκευών και μεταφράσεων του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη. Από τη σύγκριση αυτή προκύπτει ότι όλοι οι άραβες ιστοριογράφοι πρέπει να είχαν πρόσβαση σε διηγήσεις από μια μεταφρασμένη στα Αραβικά συριακή μετάφραση του μυθιστορήματος. Από μια τέτοια πηγή άντλησαν τα σχετικά με την αφήγηση της σύγκρουσης Αλεξάνδρου και Δαρείου, επιλέγοντας ο καθένας τις διηγήσεις που εξυπηρετούσαν το στόχο του και κάνοντας τις απαραίτητες προσθαιρέσεις. Επιπλέον, είναι πιθανό οι άραβες ιστοριογράφοι να είχαν πρόσβαση και σε περσικά κείμενα που είχαν μεταφραστεί στα Αραβικά. Τέτοια κείμενα ήταν οι αραβικές παραλλαγές του

³ Th. Nöldeke, "Beiträge zur Geschichte des Alexanderromans," *Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophische-Historische Classe* 38, Wien, 1890, σ. 1-56 (σ. 27-33).

περσικού έργου *Khudāynāma* (Βιβλίο βασιλέων ή αρχόντων) που μετέφρασε στα Αραβικά ο λόγιος Πέρσης Ibn al-Muqaffa' (π. 756 μ.Χ.). Προς αυτή την κατεύθυνση δείχνουν και οι διηγήσεις του Ṭabarī και του Hamza al-Isfahānī. Στο πλαίσιο αυτό εξετάζονται και οι διηγήσεις των άλλων αράβων ιστοριογράφων.

Στο *τρίτο κεφάλαιο* παρουσιάζονται συγκριτικά στοιχεία που αφορούν στις κατακτήσεις του Αλεξάνδρου. Δηλαδή, στην εκστρατεία του Αλεξάνδρου στην Ινδία και τον πόλεμο με το βασιλιά Πώρο, στην προέλαση του Αλεξάνδρου στη χώρα των Βραχμάνων, στη συνάντηση του Αλεξάνδρου με τον ανώτερο των Βραχμάνων Δάνδαμη, στην εκστρατεία του Αλεξάνδρου στη Δύση και στην Ανατολή, στην είσοδό του στην Κίνα, στο τείχος που ανέγειρε ο Αλέξανδρος κατά των Γωγ και Μαγώγ, στην προέλαση στη χώρα των Αμαζόνων και στην επιστροφή του στην Ιερουσαλήμ. Από τη σύγκριση με το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη προκύπτει ότι οι άραβες ιστοριογράφοι ακολουθούν διαφορετική γεωγραφική σειρά αναφορικά με την εξιστόρηση των ταξιδιών του Αλεξάνδρου από αυτή του μυθιστορήματος. Ίσως οι γεωγραφικές γνώσεις ή ο σκοπός κάθε συγγραφέα να επηρέασαν τον τρόπο με τον οποίο οργάνωσαν το υλικό για τις εκστρατείες του Αλεξάνδρου, εάν ακολούθησαν δηλαδή τη γεωγραφική σειρά Δύση – Ανατολή ή το αντίστροφο. Επίσης, εξετάζεται η σειρά διηγήσεων για χώρες ή περιοχές για τις οποίες δεν υπάρχουν αντίστοιχες διηγήσεις στις ελληνικές διασκευές ή ακόμη και στις αρχαίες μεταφράσεις του μυθιστορήματος σε άλλες γλώσσες. Παραδείγματος χάριν, η διήγηση για την εκστρατεία του Αλεξάνδρου στην Κίνα υπάρχει μόνο στη συριακή και τη μεταγενέστερη αιθιοπική μετάφραση του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη. Η επίσκεψη του Αλεξάνδρου στη Μέκκα δεν υπάρχει σε καμιά από τις διασκευές ή τις μεταφράσεις του μυθιστορήματος και αναφέρεται μόνο από τον ιστοριογράφο Dīnawarī.

Το *τέταρτο κεφάλαιο*, που φέρει τον τίτλο «Οι τοπικοί βασιλείς (*mulūk al-tawā'if*)», δεν έχει αντίστοιχη διήγηση στις διασκευές και τις μεταφράσεις του μυθιστορήματος. Για τους άραβες ιστοριογράφους, η ενσωμάτωση αυτής της διήγησης κρίνονταν ουσιαστική, διότι ενδιέφερε τους Πέρσες να γνωρίζουν την πολιτική του Αλεξάνδρου, δηλαδή τον τρόπο με τον οποίο διαίρεσε τη χώρα τους σε βασιλεια, διορίζοντας τους αποκληθέντες τοπικούς βασιλείς. Εικάζουμε ότι αυτή η διήγηση προστέθηκε μεταγενέστερα και ίσως οι άραβες ιστοριογράφοι να αφήνουν να εννοηθεί ότι αυτή ήταν η πολιτική που ακολούθησαν ή έπρεπε να ακολουθήσουν οι σύγχρονοι με την εποχή τους χαλίφηδες.

Στο *πέμπτο κεφάλαιο* παρουσιάζεται σε δύο υποκεφάλαια τόσο ο θάνατος του Αλεξάνδρου όσο και οι λόγοι των φιλοσόφων μπροστά στο νεκρό Αλέξανδρο. Από τη συγκριτική μελέτη των αραβικών διηγήσεων με όλες τις παραλλαγές και μεταφράσεις του

μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη προκύπτει ότι ορισμένοι από τους Άραβες ιστοριογράφους ακολούθησαν διηγήσεις ή αποσπάσματα από κάποια αραβική μετάφραση – προερχόμενη από τα Συριακά – του μυθιστορήματος για την εξιστόρηση του θανάτου του Αλεξάνδρου.

Αναφορικά με τους σύντομους λόγους που εκφωνούν οι φιλόσοφοι μπροστά στο νεκρό Αλέξανδρο, εξετάζεται το ζήτημα των πηγών, καθώς και οι διαφορές ή ομοιότητες μεταξύ τους και με τις διασκευές και μεταφράσεις του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη. Πράγματι, διαπιστώνουμε ότι οι Άραβες ιστοριογράφοι διαφέρουν μεταξύ τους ως προς τους λόγους που παραθέτουν, αλλά και με τους λόγους που υπάρχουν στο αιθιοπικό μυθιστόρημα. Επίσης, εξετάζεται η πιθανότητα μήπως οι Άραβες ιστοριογράφοι αντλούν από κάποιο άλλο έργο μεταφρασμένο στα Αραβικά, όπως το έργο *Kitāb Nawādir (Adāb) al-Falāsifa* του μεταφραστή Hunayn ibn Ishāq (π. 873 μ.Χ.).

Στο έκτο κεφάλαιο παρουσιάζονται συγκριτικά στοιχεία για τις πόλεις που έκτισε ο Αλέξανδρος (πρώτο υποκεφάλαιο) και για τους διαδόχους του στο θρόνο (δεύτερο υποκεφάλαιο). Εξετάζονται ζητήματα που αφορούν στα σχέδια του Αλεξάνδρου, στη χρονολογία κτίσεως, στην επιλογή του τόπου, στον αριθμό των ατόμων που δούλεψαν για την οικοδόμηση των πόλεων και στους λόγους για τους οποίους ο Αλέξανδρος θεμελίωσε τόσες νέες πόλεις. Στις διηγήσεις των Αράβων ιστορικών δεν κατονομάζονται πάντα οι πόλεις που έκτισε ο Αλέξανδρος, αλλά πολλές φορές αναφέρονται μόνο οι περιοχές στις οποίες θεμελιώθηκαν πόλεις. Φαίνεται πως οι Άραβες ιστοριογράφοι άντλησαν τις σχετικές πληροφορίες τους από κάποιο αραβικό κείμενο μεταφρασμένο από τα Συριακά, το οποίο με τη σειρά του ανάγεται πίσω σε κάποιο περσικό (*rahlavī*) κείμενο, όπως υποστήριξε ο Nöldeke. Υπάρχουν διαφορές μεταξύ των απαριθμήσεων των πόλεων που παραθέτουν οι Άραβες ιστορικοί. Περαιτέρω, εξετάζεται το ζήτημα της διαδοχής του Αλεξάνδρου, για το οποίο οι Άραβες ιστορικοί παραθέτουν διάφορες απόψεις.

Το έβδομο κεφάλαιο αναφέρεται στις μεμονωμένες διηγήσεις που απαντούν στους Άραβες ιστοριογράφους. Γι' αυτές τις διηγήσεις δεν υπάρχει αντίστοιχη διήγηση στο μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη. Τέτοιες διηγήσεις είναι ο προσηλυτισμός του Αλεξάνδρου από τον Αριστοτέλη στη λατρεία του ενός Θεού, η επίσκεψή του στη Μέκκα, καθώς και ορισμένες ρήσεις του Αλεξάνδρου, όπως αποδίδονται από τους ιστορικούς Dīnawarī και Tha'ālibī. Επίσης, ο ιστορικός Miskawayh παραθέτει ένα στρατήγημα του Αλεξάνδρου. Περαιτέρω, εξετάζονται ορισμένες περιγραφές για την εξωτερική εμφάνιση του Αλεξάνδρου, τις συνήθειές του και τον τρόπο ζωής του.

Το ΤΕΤΑΡΤΟ ΜΕΡΟΣ της διατριβής πραγματεύεται την αλληλογραφία του Αλεξάνδρου, όπως παρουσιάζεται στους άραβες ιστοριογράφους. Η αλληλογραφία αυτή συγκρίνεται και αναλύεται ιστορικο-φιλολογικά με τις επιστολές του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη, έχοντας κατά νου την αναλυτική μελέτη του Merkelbach και την έκδοση επιστολών του Αλεξάνδρου από παπύρους. Ο Merkelbach πρότεινε πως το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη βασίστηκε σε μια «βιογραφία» του Αλεξάνδρου, δεύτερον, ένα επιστολικό μυθιστόρημα και τρίτον, διάφορες επιστολές που περιγράφουν θαυμαστά γεγονότα.⁴

Στο *πρώτο κεφάλαιο* του τέταρτου μέρους εξετάζεται η αλληλογραφία του Αλεξάνδρου με τον Δαρείο. Παρουσιάζονται και μελετώνται στοιχεία δομής και περιεχομένου και επιχειρείται ο προσδιορισμός των πηγών των συγγραφέων. Συγκρίνονται οι επιστολές με εκείνες του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη, αλλά και εκείνες που σώζονται σε παπύρους. Ιδιαίτερη προσοχή δίνεται στις επιστολές που παραθέτει ο Sa'īd b. al-Biṭīq, όχι μόνο επειδή διαφέρουν σε ορισμένα σημεία από εκείνες των άλλων αράβων ιστορικών αλλά και επειδή είναι πιο πλήρεις.

Στο *δεύτερο κεφάλαιο* εξετάζεται η αλληλογραφία του Αλεξάνδρου με τη μητέρα του, την Ολυμπιάδα. Οι άραβες ιστοριογράφοι αναφέρονται σε δύο επιστολές του Αλεξάνδρου προς την Ολυμπιάδα και μία επιστολή της Ολυμπιάδας προς τον Αλέξανδρο. Στην πρώτη επιστολή, ο Αλέξανδρος καλεί την Ολυμπιάδα να προσκομίσει φόρεμα και τα άλλα δώρα για το γάμο του με τη Ρούσανακ (Ρωξάνη), ενώ στην άλλη, την αποκαλούμενη «παρηγορητική» που έστειλε λίγο πριν πεθάνει, προσπαθεί να μετριάσει τη θλίψη της μητέρας του για την απώλεια του γιου της. Οι επιστολές αυτές συγκρίνονται με τις αντίστοιχες του μυθιστορήματος αλλά και τη «διαθήκη» του Αλεξάνδρου. Τέλος, η επιστολή της Ολυμπιάδας προς τον Αλέξανδρο αναφέρεται στην κακή μεταχείρισή της από τον διοικητή της Μακεδονίας και εξετάζεται η σχέση της με εκείνη που αναφέρεται στο μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη.

Στο *τρίτο κεφάλαιο* εξετάζεται η αλληλογραφία του Αλεξάνδρου με τον Αριστοτέλη. Οι άραβες ιστοριογράφοι αναφέρουν τέσσερις επιστολές, οι οποίες δεν υπάρχουν στο ελληνικό μυθιστόρημα. Εξετάζεται, όμως, η σχέση τους με άλλες επιστολές του Αλεξάνδρου στον Αριστοτέλη που σώζονται ανεξάρτητα στην αραβική γλώσσα, όπως το έργο *Διακυβέρνηση πόλεων* (*al-Siyāsa al-'āmmiya*) που ετοίμασε ο γραμματέας Sālim Abū-l-'Alā' για τον χαλίφη Hishām (724-740 μ.Χ.).

⁴ R. Merkelbach, *Die Quellen des griechischen Alexanderromans* (Zetemata 9), Μόναχο, 1954, ²1977, σ. 188-189.

Στο *τέταρτο κεφάλαιο* εξετάζεται η αλληλογραφία του Αλεξάνδρου με διάφορους βασιλείς, όπως ο βασιλιάς Πώρος, ο Ινδός βασιλιά Καϊχάν (ή Κάντ ή Κάιντ), η βασίλισσα Κανδάκη και άλλοι βασιλείς της γης. Οι επιστολές μελετώνται συστηματικά και αναζητούνται οι αντίστοιχές τους στο μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη. Πέρα από την αλληλογραφία με τον Πώρο και άλλους βασιλείς της γης, οι οποίες εμφανίζουν ομοιότητες με το μυθιστόρημα, όλες οι υπόλοιπες επιστολές δεν έχουν αντίστοιχές τους στο μυθιστόρημα.

Στο *πέμπτο κεφάλαιο* εξετάζεται συνοπτικά η αλληλογραφία άλλων προσώπων με τον Αλέξανδρο. Συγκεκριμένα, μελετώνται οι επιστολές των συντρόφων του Δαρείου στον Αλέξανδρο, καθώς και οι επιστολές διαφόρων βασιλέων στον Αλέξανδρο. Επισημαίνεται ότι δεν έχουμε αντίστοιχες επιστολές στο μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη.

Το τέταρτο μέρος της μελέτης ολοκληρώνεται με ορισμένες συμπερασματικές παρατηρήσεις αναφορικά με το σύνολο της αλληλογραφίας του Αλεξάνδρου. Οι παρατηρήσεις αυτές αφορούν στα συστατικά στοιχεία και στις φόρμουλές τους, στη θεματολογία, στις χρήσεις και τη συχνότητα αναταλλαγής επιστολών, στη γνησιότητά τους και στους σκοπούς που υπηρετούν οι επιστολές στην ιστορική αφήγηση.

Στο ΠΕΜΠΤΟ ΜΕΡΟΣ της διατριβής επιχειρείται μια ανάλυση των εσωτερικών στοιχείων των αραβικών διηγήσεων, καθώς και αναζητούνται οι πιθανές πηγές από τις οποίες άντλησαν πληροφορίες οι άραβες ιστοριογράφοι.

Στο *πρώτο κεφάλαιο* του πέμπτου μέρους ασχολούμαστε με όψεις και χαρακτηριστικά της εικόνας του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Επισημαίνεται ότι οι άραβες ιστοριογράφοι φιλοτεχνούν μια καινούργια εικόνα του Αλεξάνδρου με βάση ιστορικά, θρυλικά αλλά και άλλα ίσως επινοημένα στοιχεία. Ο Αλέξανδρος είναι βασιλιάς με περσική βασιλική καταγωγή, είναι ο ήρωας, ο ευφυής στρατηγός, ο ακούραστος πολεμιστής, ο κατακτητής του κόσμου και ο μοναδικός κοσμοκράτορας. Επίσης, ο Αλέξανδρος είναι ο υποδειγματικός ηγεμόνας, ο έξυπνος πολιτικός και ο μεγάλος διπλωμάτης. Πέρα απ' αυτά τα χαρακτηριστικά που θαυμάζουν οι περισσότεροι από τους άραβες ιστορικούς, ο Αλέξανδρος είναι ο αναζητητής της σοφίας, της γνώσης και της πηγής της ζωής. Ο Αλέξανδρος σαγηνεύεται από αυτό που είναι άγνωστο και μακρινό. Περαιτέρω, για τους άραβες ιστοριογράφους, ο Αλέξανδρος δεν ήταν θεός, αλλά όργανο στα χέρια του Θεού. Παρουσιάζεται ως πιστός στον ένα και μοναδικό Θεό, τον οποίο υπηρετεί υπακούοντας στην εντολή του για τη διάδοση της ορθής πίστης σ' όλο τον κόσμο. Η εξέταση όλων αυτών των όψεων της εικόνας του Αλεξάνδρου αποδεικνύει ότι έχουμε μια καινούργια εικόνα του στους άραβες ιστοριογράφους. Σε ορισμένους από

αυτούς περσοποιείται και εξισλαμίζεται, με την έννοια ότι παρουσιάζεται ως νόμιμος διάδοχος των περσών βασιλέων με καταγωγή περσική και ως πιστός μουσουλμάνος, ένας ηγέτης που διεξάγει πόλεμο προς δόξαν του ενός Θεού. Έχει δηλαδή εκείνα τα χαρακτηριστικά που επιθυμούσαν οι άραβες ιστοριογράφοι να έχουν οι ηγέτες τους.

Στο *δεύτερο κεφάλαιο* διερευνούμε τις πηγές των αραβικών διηγήσεων. Έχοντας κατά νου όσα προέκυψαν από τη συγκριτική μελέτη των αραβικών διηγήσεων με το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη, εικάζουμε ότι οι άραβες ιστορικοί είχαν πρόσβαση σε διηγήσεις από κάποια ολοκληρωμένη ή αποσπασματική αραβική μετάφραση του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη από τα Συριακά. Το συριακό κείμενο προέρχεται από μια χαμένη περσική (*rahlavī*) διασκευή, όπως απέδειξε ο Nöldeke. Επίσης, διερευνάται μία άλλη πιθανή πηγή, δηλαδή η ύπαρξη μιας άλλης αραβικής μετάφρασης του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη που έγινε από τα Περσικά (*rahlavī*), όπως πρότεινε και ο T. Fahd.⁵ Επιπρόσθετα, διερευνάται η πιθανότητα οι άραβες ιστοριογράφοι να έχουν αντλήσει υλικό από αραβικές παραλλαγές του περσικού έργου *Khudāy-nāma* (*Βιβλίο βασιλέων ή αρχόντων*) που μετέφρασε στα Αραβικά ο λόγιος πέρσης Ibn al-Muqaffa' (π. 756 μ.Χ.). Οι μεταγενέστερες αραβικές παραλλαγές συνήθως έφεραν τον τίτλο *Siyar al-mulūk* (*Βίοι βασιλέων*). Μάλιστα, σώζονται μεγάλα αποσπάσματα σε μεταγενέστερα έργα και ιδιαίτερα στο έργο *Nihāya* που αποδίδεται στον pseudo-'Asma'ī. Φαίνεται, λοιπόν, πως οι άραβες ιστοριογράφοι είχαν πρόσβαση σε διηγήσεις για τον Αλέξανδρο από διάφορες πηγές.

Η εργασία ολοκληρώνεται με την αναλυτική καταγραφή των συμπερασμάτων από τη μελέτη των πηγών. Αποτυπώνεται η εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου σε κάθε συγγραφέα ξεχωριστά και ομαδοποιούνται τα χαρακτηριστικά του.

Τέλος, παρουσιάζεται η βιβλιογραφία που χρησιμοποιήθηκε για τη διερεύνηση και ανάδειξη της εικόνας του Μεγάλου Αλεξάνδρου στους άραβες ιστορικούς της πρώιμης και μέσης περιόδου.

---

⁵ T. Fahd, "La version arabe du Roman d'Alexandre," *Gr. A.* 4 (1991), σ. 25-31 (σ. 30).

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΑΡΑΒΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ

Περιοδολόγηση

Η διαίρεση της αραβικής ιστορίας και ιστοριογραφίας σε επιμέρους χρονικές περιόδους που έχουν κοινά χαρακτηριστικά ποικίλει. Διότι, τα κριτήρια που χρησιμοποιούνται από τους ειδικούς δεν είναι πάντα τα ίδια. Επίσης, η επιλογή μιας επιμέρους περιόδου και η υποδιαίρεσή της σε μικρότερες χρονικές περιόδους πάλι δεν είναι πάντα αποδεκτή από όλους για τους ίδιους λόγους. Αν και το θέμα έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, δεν είναι το κύριο θέμα αυτής της μελέτης. Εδώ θα αναφέρουμε, ως παραδείγματα, ορισμένες από τις κυριότερες γνώμες σημερινών μελετητών.

Μερικές από τις σημαντικότερες απόψεις για την περιοδολόγηση της ισλαμικής ιστορίας εκτίθενται σ' ένα σπουδαίο έργο με παγκόσμια προοπτική. Στο τρίτομο έργο του με τίτλο *The Venture of Islam*, ο M. Hodgson παραθέτει έναν αριθμό περιοδολογήσεων με βάση τη διαφορετική οπτική γωνία:⁶ Πρώτα-πρώτα, η παγκόσμια ιστορία της ανθρωπότητας μπορεί να διαιρεθεί σε δύο στάδια: (1) το αγροτικό στάδιο (περίπου ως το 1800 μ.Χ.) και (2) τα βιομηχανικό στάδιο της σύγχρονης εποχής (από το 1800 μ.Χ. ως σήμερα). Όταν γράφει από την προοπτική της ιστορίας των πολιτισμών, ο Hodgson διακρίνει τέσσερις μεγάλες περιόδους: [1] την περίοδο των πρώιμων πολιτισμών (ως το 800 π.Χ.), [2] την «Axial εποχή» (800 έως 200 π.Χ.), [3] τη μετά-Axial εποχή (200 π.Χ. έως 1800 μ. Χ.) και [4] τη σύγχρονη εποχή (από το 1800 μ.Χ. ως σήμερα). Ο Hodgson δανείζεται τον όρο «Axial εποχή» από τον Karl Jaspers για να αναφερθεί στη μεγάλη περίοδο πολιτιστικής άνθισης, η οποία παρήγαγε τον κινεζικό, τον ινδικό, τον μεσογειακό και τον ιρανο-σημιτικό πολιτισμό. Ο ισλαμικός πολιτισμός αναδύθηκε τη μετά-Axial εποχή της αγροτογεωργικής κοινωνίας των πόλεων και της αστικής ζωής. Με όρους της παγκόσμιας ιστορίας, ο ισλαμικός πολιτισμός αντιπροσώπευε μια προσπάθεια ίδρυσης και επιβολής ενός καθολικού πολιτισμού που αγκάλιαζε το μεγαλύτερο μέρος της

---

* Το σύστημα μεταγραφής που χρησιμοποίησα ακολουθεί εκείνο της *Encyclopaedia of Islam*, Second Edition, ed. by H. A. R. Gibb *et al.*, 11 vols, Leiden, 1960-2002 (στο εξής *EI*²) με τις ακόλουθες τροποποιήσεις: αντί *k*, *dj*, *dh*, *gh*, *kh* και *sh* χρησιμοποιούνται τα *q*, *j*, *dh*, *gh*, *kh* και *sh*, όπως συμβαίνει σε πολλά σύγχρονα βιβλία των μελετητών της Δύσης.

⁶ Marshall G. S. Hodgson, *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization*, 3 vols, Chicago, 1974 (τ. 1, *The Classical Age of Islam*, τ. 2, *The Expansion of Islam in the Middle Periods* και τ. 3, *The Gunpowder Empires and Modern Times*).

«οικουμένης».⁷ Ακολούθως, ο ισλαμικός πολιτισμός υποδιαιρείται σε τρεις περιόδους: Στην περίοδο που δημιουργείται και διαπλάθεται ο ισλαμικός πολιτισμός (περίπου 600-945 μ.Χ.), οι κυριότερες εξελίξεις είναι η αντικατάσταση της συριακής γλώσσας και της *rahlavī* από την Αραβική, η εμφάνιση της μουσουλμανικής κοινότητας και οι αποτυχημένες προσπάθειες για την εγκαθίδρυση μιας απολυταρχικής αγροτικής αυτοκρατορίας. Οι περίοδοι των μέσων χρόνων (945-1503 μ.Χ.) χαρακτηρίζονται από την εμφάνιση μιας διεθνούς κοινωνίας, η οποία βασιζόταν στη διάκριση μεταξύ κράτους και κοινωνίας, στη διάχυση του σουφισμού, στην ανάπτυξη της Περσικής ως της δεύτερης κύριας γλώσσας του ισλαμικού πολιτισμού και στην ωρίμανση των διανοητικών ρευμάτων. Η τρίτη περίοδος της ισλαμικής ιστορίας, εποχή των αυτοκρατοριών της πυρίτιδας και των σύγχρονων χρόνων, χαρακτηρίζεται από την επανεμφάνιση των παλαιών κοινοτικών και περιφερειακών διαιρέσεων, δηλαδή τη διαμόρφωση των νέων περιφερειακών αυτοκρατοριών των Μογγόλων (Mughal), των Σαφαβιδών και των Οθωμανών. Σ' αυτό το πλαίσιο, οι ιστοριογράφοι που έγραψαν στην αραβική γλώσσα εντάσσονται στις αντίστοιχες χρονικές περιόδους της ανάπτυξης του ισλαμικού πολιτισμού.

Μια παλαιότερη διαίρεση που αφορά μόνο στον μουσουλμανικό κόσμο είναι εκείνη του H. A. R. Gibb. Ο Gibb με βάση κυρίως μεγάλα πολιτικά γεγονότα χώρισε την ισλαμική ιστορία και ιστοριογραφία σε τέσσερα τμήματα: [1] από τις απαρχές έως τον 3^ο αιώνα της Εγίρας/αρχές 10^{ου} μ.Χ. αιώνα, [2] από τον 3^ο/μέσα 10^{ου} έως τον 6^ο /12^ο μ.Χ. αιώνα, [3] από το τέλος του 6^{ου}/12^{ου} έως τις αρχές του 10^{ου} /μέσα 16^{ου} μ.Χ. αιώνα και [4] από το 10^ο/μέσα 16^{ου} ως το 13^ο/19^ο μ.Χ. αιώνα⁸

Ο Γάλλος ιστορικός Claude Cahen, με κριτήρια που αφορούν στο περιεχόμενο και στη μορφή των ιστορικών έργων, διακρίνει τρεις υποδιαιρέσεις για τη χρονική περίοδο των πρώτων επτά αιώνων της αραβικής ιστοριογραφίας: [1] την πρώιμη αραβική ιστοριογραφία, η οποία φτάνει ως τον *Ṭabarī* (π. 923 μ.Χ.), [2] τη μέση ή κλασική περίοδο, η οποία εκτείνεται ως τα μέσα του 11ου αιώνα μ.Χ, και [3] την ύστερη ή μετακλασική περίοδο (από τα μέσα 5^{ου}/11^{ου} αιώνα ως τον 13^ο μ.Χ. αιώνα).⁹

⁷ E. Burke, "Islamic History as World History: Marshall Hodgson, 'The Venture of Islam'," *IJMES* 10.2 (1979), 241-264 (σ. 248-249).

⁸ Για τον χωρισμό της αραβικής ιστοριογραφίας που προτείνει ο Gibb βλέπε H. A. R. Gibb, "Ta'rikh" στην *EI*^I, Supplement, Leiden, 1938, σ. 233-245 (σ. 233).

⁹ Για λεπτομέρειες βλέπε C. Cahen, "L'historiographie arabe: des origines au VIIe s. H.," *Arabica* 33 (1986) 133-198. Το άρθρο του C. Cahen μεταφράστηκε στα Αγγλικά ως "History and Historians," στην *The Cambridge History of Arabic Literature* (στο εξής *CHALAP*), *Religion, Learning and Science in the 'Abbasid Period*, ed. by M. J. L. Young, J. D. Latham and R. B. Serjeant, Cambridge, 1990, σ. 188-233.

Αναφορικά με τη γένεση και ανάπτυξη της αραβικής ιστοριογραφίας, μικρότερες υποδιαιρέσεις συναντάμε στα έργα του Humphreys και του Robinson. Ο R. St. Humphreys, στο έργο του *Islamic History: A Framework for Inquiry*, αναφέρεται στη γένεση και ανάπτυξη της ισλαμικής ιστοριογραφίας αρχικά μόνο στην αραβική γλώσσα (ως τα μέσα του 10ου αι. μ.Χ.) και τη «νέα ιστοριογραφία» στα Αραβικά και τα Περσικά από τα μέσα του 10ου αι. ως το 1500 μ.Χ.¹⁰ Η πρώτη περίοδος που αναφέρεται στη γένεση και ανάπτυξη της αραβικής ιστοριογραφίας διαιρείται σε τέσσερις περιόδους: [1] η περίοδος των πρώτων εβδομήντα χρόνων ως τη δεκαετία του 690 μ.Χ., [2] η περίοδος των πρώτων συλλογών διηγήσεων από τη δεκαετία του 690 ως το 750 μ.Χ., [3] η περίοδος των διηγήσεων για τη ζωή του Προφήτη Μωάμεθ που πήραν την τελική τους μορφή από το 750 ως το 850 μ.Χ. και [4] η περίοδος των κλασικών συλλογών, χρονογραφιών, «οικουμενικών» ιστοριών, βιογραφικών λεξικών και εγκυκλοπαιδειών από το 850 ως το 950 μ.Χ.¹¹ Στην περίοδο αυτή εντάσσονται οι «οικουμενικές» ιστορίες των Dīnawarī, Ya‘qūbī, Ṭabarī, Sa‘īd b. al-Biṭrīq και Mas‘ūdī.

Γράφοντας για την περίοδο της ισλαμικής ιστοριογραφίας από το 600 ως το 1500 μ.Χ., ο F. Robinson διακρίνει δύο περιόδους: [1] την περίοδο γένεσης και ανάπτυξης (από το 600 ως το 925 μ.Χ.) και [2] την κλασική περίοδο (από το 925 ως το 1500 μ.Χ.). Αναφερόμενος στη γένεση και ανάπτυξη της ισλαμικής ιστοριογραφίας, ο Robinson διακρίνει τρία στάδια: [1] το πρώτο στάδιο εκτείνεται από το 610 ως το 730 μ.Χ. περίπου. Κατά την περίοδο αυτή, η προφορική ιστορία δεν έχει πλέον το μονοπώλιο του παρελθόντος. Κείμενα συνθηκών, επιστολές, λόγοι και άλλα διοικητικά έγγραφα καταγράφονται αυτήν την περίοδο. [2] Το δεύτερο στάδιο εκτείνεται από το 730 ως το 830 μ.Χ. περίπου. Από την περίοδο αυτή προέρχονται οι μονογραφίες, ενώ διαμορφώθηκαν τα είδη των βιογραφιών, προσωπογραφιών και χρονογραφιών. [3] Το τρίτο στάδιο εκτείνεται από το 830 ως το 925 μ.Χ. περίπου. Την περίοδο αυτή γράφονται μεγάλα συνθετικά έργα.¹²

Από τα αναφερθέντα παραδείγματα, είναι σαφές ότι υπάρχουν ποικίλες απόψεις σχετικά με το θέμα της περιοδολόγησης της ισλαμικής ιστορίας και ιστοριογραφίας.¹³ Οι όροι «πρώιμη», «μέση» και «ύστερη» περίοδος είναι συμβατικοί. Ο συγγραφέας Ṭabarī –

¹⁰ R. S. Humphreys, *Islamic History, A Framework for Inquiry*, Revised Edition, London, New York, 1999, σ. 69-103 (για τη γένεση και ανάπτυξη της ισλαμικής ιστοριογραφίας) και 128-147 (για τη συγγραφή ιστορικών έργων στα Αραβικά και Περσικά κατά τη διάρκεια της χρονικής περιόδου ως το 1500 μ.Χ.).

¹¹ Αυτόθι, σ. 69-76.

¹² Για τη γένεση και ανάπτυξη της ισλαμικής ιστοριογραφίας σε τρία στάδια βλέπε C. F. Robinson, *Islamic Historiography*, Cambridge, 2003, σ. xiv-xv και 20-38.

¹³ T. Khalidi, “Reflections on Periodisation in Arabic Historiography,” *MHJ* 1 (1998), σ. 107-124.

που ο ίδιος πέθανε το 923 μ.Χ. και η συγγραφή της Ιστορίας του ολοκληρώθηκε το 914-915 μ.Χ. - θεωρείται ορόσημο για το τέλος της πρώιμης περιόδου της αραβικής ιστοριογραφίας. Όσον αφορά στην παρούσα μελέτη, τα ιστορικά έργα που έχουν επιλεγεί είναι οι αποκαλούμενες αραβικές «οικουμενικές» ιστορίες των σπουδαιότερων και μεγαλύτερων μουσουλμάνων ιστοριογράφων που έγραψαν ως τα μέσα του ενδέκατου μ.Χ. αιώνα. Όπως παρατήρησε ο Claude Cahen, τα μέσα του ενδέκατου αιώνα σηματοδοτούν μια διακοπή όχι μόνο στη συνέχεια της ιστοριογραφίας αλλά και γενικότερα στις πολιτισμικές και διανοητικές δραστηριότητες λόγω των πολιτικών αναταραχών και την άνοδο στην εξουσία μιας αριστοκρατίας που δεν είχε γνώση της παράδοσης και ενίοτε της αραβικής γλώσσας.¹⁴ Οι ιστοριογράφοι με τους οποίους θα ασχοληθούμε κατάγονταν και έζησαν σε διαφορετικές περιοχές του χαλιφάτου. Με βάση τις ημερομηνίες θανάτου τους, είναι οι ακόλουθοι: ο Dīnawarī (π. 894 μ.Χ.), ο Ya‘qūbī (π. 897 μ.Χ.), ο Ṭabarī (π. 923 μ.Χ.), ο Sa‘īd b. al-Biṭrīq (π. 940 μ.Χ.), ο Mas‘ūdī (π. 956 μ.Χ.), ο Hamza al-Iṣfahānī (π. μετά το 961 μ.Χ.), ο Miskawayh (π. 1030 μ.Χ.) και ο Tha‘ālibī (π. 1038 μ.Χ.).

---

¹⁴ Cahen, “L’historiographie arabe”, σ. 171 (αγγλική μετάφραση, σ. 216).

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ο χαρακτήρας της πρώιμης ισλαμικής ιστοριογραφίας

1. Γένεση και ανάπτυξη

Για τα εκπληκτικά γεγονότα που συνέβησαν κατά την περίοδο των εβδομήντα χρόνων από την ίδρυση της αυτόνομης μουσουλμανικής κοινότητας (*umma*) το 622 μ.Χ. και την παγίωση της εξουσίας των Μαρουανιδών το 690 μ.Χ. βρίσκουμε μια ασυνήθιστα μεγάλη ποικιλία πηγών. Πέρα από τα πολλά μουσουλμανικά αραβικά κείμενα, έχουμε ένα *corpus* αρχαιολογικών δεδομένων, ελληνο-αραβικούς παπύρους από την Αίγυπτο, κείμενα βυζαντινών, συριακών και αρμενικών χρονογραφιών, πολεμικά απολογητικά έργα και αγιογραφικά κείμενα. Οι μουσουλμάνοι, ασφαλώς, ενδιαφέρθηκαν να καταγράψουν τα εντυπωσιακά κατορθώματά τους, ενώ οι εγγράμματες και αστικές κοινωνίες, τις οποίες υπέταξαν, δεν μπορούσαν να συνειδητοποιήσουν τι συνέβαινε.¹⁵

Οι αραβικές αφηγηματικές πηγές της πρώιμης ισλαμικής ιστοριογραφίας αντιπροσωπεύουν την αποκρυστάλλωση μιας ρευστής προφορικής παράδοσης.¹⁶ Οι πηγές αυτές είναι επαρκείς για τη «θεμελίωση» μιας «επιστημονικής» ιστορίας, αφού έχουμε μάθει περισσότερα από ό,τι γνωρίζαμε προηγουμένως για αυτή την προφορική παράδοση, τις απαρχές της, τους κοινωνικούς και πολιτιστικούς θεσμούς από τους οποίους διαμορφώθηκε και μεταδόθηκε, τις μεταλλάξεις που υπέστη κατά τη μετάδοσή της, τις περιπτώσεις κατά τις οποίες γράφτηκε για πρώτη φορά, το βαθμό των αλλαγών που υπέστη στις πρώιμες διασκευές προτού λάβει την τελική της μορφή στα μέσα του 3^{ου} αι. Εγίρας /9^{ου} μ.Χ. αιώνα. Τέτοια ερωτήματα απασχόλησαν τους σημερινούς επιστήμονες της Δύσης, οι οποίοι αναθεώρησαν παλαιότερα συμπεράσματα.

Οι απαρχές της ισλαμικής ιστοριογραφίας δεν μπορούν να καθοριστούν με ακρίβεια. Είναι φανερό ότι δεν μπορούν να εξεταστούν χωριστά από τα άλλα

¹⁵ Σημαντικές παραμένουν οι μελέτες των: Cahen, "L'historiographie arabe", σ. 135-149 (αγγλική μετάφραση, σ. 189-201). E. L. Petersen, *Alī and Mu'āwiya in Early Arabic Tradition: Studies on the Genesis and Growth of Islamic Historical Writing until the End of the Ninth Century*, Copenhagen, 1964, N. A. Faruqi, *Early Muslim Historiography: a Survey of the Early Transmitters of Arab History from the Rise of Islam up to the End of the Umayyad Period*, Delhi, 1979, J. B. Roberts, *Early Islamic Historiography: Ideology and Methodology*, Ph.D. dissertation, Ohio State University, 1986, F. M. Donner, "The Problem of Early Arabic Historiography in Syria," στο M. A. Bakhit (ed.), *The Fourth International Conference on the History of Bilād al-Shām*, τ. I, Amman, 1987, σ. 1-27.

¹⁶ J. Vansina, *Oral Tradition: A Study in Historical Methodology*, trans. by H. M. Wright, Chicago, 1965, του ίδιου, *Oral Tradition as History*, Madison and London, 1985, J. K. Davies, "The Reliability of the Oral Tradition," στους L. Foxhall and J. K. Davies (eds), *The Trojan War: Its Historicity and Context*, Bristol, 1984, σ. 87-110, T. Spear, "Oral Traditions: Whose History?," *History in Africa* 8 (1981), σ. 165-181.

γραμματειακά και πολιτισμικά είδη των δύο πρώτων αιώνων του Ισλάμ. Τα πρώτα εβδομήντα χρόνια της ισλαμικής ιστορίας απαιτούν ιδιαίτερη προσοχή, όχι μόνο εξαιτίας της σημασίας και του πραγματικού ενδιαφέροντος για την περίοδο αυτή, αλλά και για τα ασυνήθιστα μεθοδολογικά προβλήματα που θέτουν οι πηγές. Το μεγαλύτερο τμήμα των ιστορικών κειμένων του πρώιμου Ισλάμ εντοπίζεται σε ένα σώμα από συλλογές και συνόψεις ή επιτομές που δημιουργήθηκαν μεταξύ των ετών 850 και 950 μ.Χ. Λίγα πρώιμα έργα σώζονται, αλλά είναι τόσο αποσπασματικά που είναι δύσκολο να μας δώσουν μια επαρκή εικόνα για τον σκοπό και τις μεθόδους της πρώιμης αραβικής ιστορικής συγγραφής. Για τους ίδιους λόγους, όπως είναι φυσικό, είναι αδύνατο να στηρίξουν μια συνθετική αφήγηση της πρώιμης ισλαμικής ιστορίας.¹⁷

Οι κλασικές συλλογές του 3^{ου}/9^{ου} αιώνα και 4^{ου}/10^{ου} μ.Χ. αιώνα δεν είναι οι μοναδικές πηγές της πρώιμης ισλαμικής ιστορίας.¹⁸ Συμπληρώνονται από «οικουμενικές» ιστορίες, αλλά και από βιογραφικά λεξικά¹⁹ και εγκυκλοπαίδειες γραμμένες αργότερα. Τα έργα της περιόδου 850-950 μ.Χ. περιέχουν πιο πολύ ξαναδουλεμένο υλικό ή συνόψεις παρά συλλογές παλαιότερων αφηγήσεων. Οι συγγραφείς των έργων αυτών επεξεργάστηκαν το πλούσιο και ανομοιογενές υλικό της πρώιμης ιστορικής συγγραφής σε μια αδιάσπαστη αφηγηματική γραμμή, χαλαρά δεμένη αλλά κατανοητή, ώστε να παρουσιάζει μια ξεκάθαρη και σαφή ερμηνεία της ισλαμικής ιστορίας. Τα έργα αυτά παραμένουν μια χρήσιμη πηγή για την πρώιμη ιστορική συγγραφή, μιας και συντέθηκαν τόσο από συγχωνεύσεις παλαιότερου υλικού σε μια ενοποιημένη ιστορία όσο και από παραθέματα και παραφράσεις ανεκδότων και ποικίλων διηγήσεων.²⁰

Τέτοιες συλλογές στόχευαν να συλλέξουν όλες τις αυθεντικές διηγήσεις (*khobar*, πληθ. *akhbār*), με αναφορές σε κάθε περιστατικό και άτομο που μετέδιδε τη διήγηση. Οι

¹⁷ Humphreys, *Islamic History*, σ. 69-71.

¹⁸ Για τις πηγές των κλασικών αραβικών συλλογών βλέπε το άρθρο του S. Günther, "Assessing the Sources of Classical Arabic Compilations: The Issue of Categories and Methodologies," *British Journal of Middle Eastern Studies* 32.1 (2005), σ. 75-98.

¹⁹ Μεγάλα βιογραφικά λεξικά για τους συνοδούς του Προφήτη Μωάμεθ συντέθηκαν π.χ. από τους Ibn 'Abd al-Barr (368-463/978-1070), από τον Ibn al-Athīr (555-630/1160-1233) και τον Ibn Hajar al-'Asqalānī (773-852/1372-1449). Βιογραφικά λεξικά για τη Δαμασκό υπάρχουν επίσης από τον Ibn 'Asākir (d. 571/1176) και για το Χαλέπι (Aleppo) από τον Kamāl al-Dīn ibn al-'Adīm (d. 660/1262). Πρβλ. H. A. R. Gibb, "Islamic Biographical Literature," στο B. Lewis and P. M. Holt (eds), *Historians of the Middle East*, Oxford, 1962, σ. 54-58 και M. J. L. Young, "Arabic Biographical Writing," στην *CHALAP*, σ. 168-177, T. Khalidi, *Arabic Historical Thought in the Classical Period*, Cambridge, 1994, σ. 204-210, του ίδιου, "Islamic Biographical Dictionaries: a Preliminary Assessment," *MW* 63 (1973), σ. 53-65, M. Abiad, "Origine et développement des dictionnaires biographiques arabes," *BEO* 31 (1979), σ. 7-15, W. al-Qāḍī, "Biographical Dictionaries: Inner Structure and Cultural Significance," στο G. N. Atiyeh (ed.), *The Book in the Islamic World: The Written World and Communication in the Middle East*, Albany, 1995, σ. 93-122, P. Auchterlonie, *Arabic Biographical Dictionaries: A Summary Guide and Bibliography*, Durham, 1987.

²⁰ Humphreys, *Islamic History*, σ. 72.

πηγές των διηγήσεων έχουν τη μορφή του *isnād* («αλυσίδα ονομάτων»). Το *isnād*²¹ είναι το ένα από τα δύο μέρη της διήγησης (*khobar*). Το περιεχόμενο (*matn*) απαρτίζει το άλλο μέρος της αφήγησης. Οι «αλυσίδες ονομάτων» ανατρέχουν πίσω σε γεγονότα σύγχρονα με τον υποτιθέμενο αυτόπτη μάρτυρα. Το ερώτημα που τίθεται είναι εάν τα *isnād* είναι αυθεντικά ή πρόκειται για πλαστογραφίες που στόχευαν να νομιμοποιήσουν προηγούμενες ρήσεις σε μια μεταγενέστερη περίοδο. Οι συγγραφείς της περιόδου 850-950 μ.Χ. αντλούσαν, στην πραγματικότητα, το υλικό τους από παλαιότερες συλλογές ιστορικού υλικού, οι οποίες γράφτηκαν έναν αιώνα πριν, στις δεκαετίες γύρω στο 800 μ.Χ.

Οι συλλογές δεν παρουσιάζουν μια ενοποιημένη αφήγηση γεγονότων, αλλά μια σειρά ξεχωριστών ανεκδότων και διηγήσεων, οι οποίες εκτείνονται από μια γραμμή ως μερικές σελίδες. Αυτές οι διηγήσεις (*akhbār*) δεν συνδέονται η μία με την άλλη με κάποιο τρόπο. Απλά, τοποθετούνται πλάι-πλάι και η καθεμία ξεχωρίζει από την άλλη από το δικό της *isnād*. Για ένα συγγραφέα ήταν ορθό να περιορίζει ή να παραφράζει τα *akhbār* που έβρισκε στις πηγές του και να συνυφαίνει μέρος αυτών σε μια ξεχωριστή αφήγηση.²² Κανονικά, ο συλλέκτης θα επέλεγε μερικές αναφορές για κάθε περιστατικό ή θέμα. Οι αναφορές αυτές κατόπιν θα επαναλαμβάνονταν, θα συμπληρώνονταν, θα επικαλύπτονταν ή, κατηγορηματικά, θα αντέκρουε η μια την άλλη.

Οι παραπάνω συλλογές δεν περιλαμβάνουν όλο το υλικό που η αρχαία ιστορική παράδοση παρήγαγε. Στην πραγματικότητα, ένας συλλέκτης επέλεγε μόνο ένα μικρό μέρος του υλικού που θεωρούσε σχετικό με τα ενδιαφέροντά του και τον στόχο του. Δυστυχώς, όμως, οι συλλέκτες τέτοιων διηγήσεων ποτέ δεν μας αναλύουν λεπτομερώς τα κριτήρια που τους οδήγησαν στην επιλογή του υλικού τους, εκτός από τις αόριστες αναφορές στην «αξιοπιστία» και «καταλληλότητα». Ούτε, όμως, δηλώνουν τις αρχές που διέπουν την αλληλουχία των διηγήσεων του έργου τους.²³

Με αυτή την πρακτική, κύρια μέριμνα του ιστορικού ήταν να μεταφέρει την αντικειμενική γνώση γεγονότων του παρελθόντος, η οποία σε γενικές γραμμές είχε νομική,

²¹ Στοιχεία για τα *isnād* τον 3^ο/9^ο μ.Χ. αιώνα στους: J. Horowitz, "Alter und Ursprung des Isnād," *DI* 8 (1917-1918), σ. 39-47, 299, 11 (1921), σ. 264-265, J. Robson, "The *Isnād* in Muslim Tradition," *TGUOS* 15 (1953-1954), σ. 15-26, A. Elad, "Community of Believers of 'Holy Men' and 'Saints' or Community of Muslims? The Rise and Development of Early Muslim Historiography," *JSS* 47.1 (2002), σ. 241-308 (σ. 288-290), Khalidi, *Arabic Historical Thought*, σ. 39-43.

²² Humphreys, *Islamic History*, σ. 72-73 και 81. Σύμφωνα με τον Humphreys, η διαδικασία αυτή ονομάζεται «συλλεκτική ή αθροιστική παράδοση» από τους ειδήμονες του είδους.

²³ Παράδειγμα της μεθόδου αυτής αποτελεί η εισαγωγή του έργου *Ta'rikh al-rusul wa'l-mulūk* («Ιστορία Προφητών και Βασιλέων») του Ṭabarī. Πρβλ. *Al-Ṭabarī: Ta'rikh al-rusul wa'l-mulūk*, M. J. de Goeje et al. (eds), Bibliotheca Geographorum Arabicorum, 15 vols, Leiden, 1879-1901 (τ. I, σ. 6-7). Πρβλ. H. Yaqma'i, *Analysis of the History of Tabari/Torjomehye Tafsir-E Tabari*, Ibex Pub, 1990. Στον μουσουλμάνο ιστορικό και στις αρχές, τις οποίες ακολουθούσε, αναφέρεται ο F. Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, Second Revised Edition, Leiden, 1968, σ. 54-65.

πολιτική ή θρησκευτική σημασία. Τέτοια γνώση (*ilm*) αποτελούνταν από αφηγήσεις γεγονότων, τα οποία ανάγονταν σε αυτόπτες μάρτυρες ή ειδήμονες που άντλησαν τις πληροφορίες τους από τέτοια άτομα. Μέριμνα του ιστορικού δεν ήταν η ερμηνεία ή η αποτίμηση του παρελθόντος, αλλά η εξέταση των διηγήσεων που ήταν προσβάσιμες και η σύνθεσή τους σε μια κατάλληλη σειρά.²⁴ Ο ιστορικός, για να θεωρείται αντικειμενικός πομπός αξιόπιστων γεγονότων, έπρεπε να επιδείξει προσωπική υπευθυνότητα για ό,τι έγραφε.²⁵

Πέρα από την πολιτιστική σπουδαιότητα, το ιστορικό υλικό των αράβων ιστοριογράφων στα τέλη του 3^{ου}/9^{ου} αιώνα και στις αρχές του 4^{ου}/10^{ου} μ.Χ. αιώνα θεωρείται «αποθήκη αρχαϊκών κειμένων» από τους σύγχρονους ερευνητές.²⁶ Σημαντικό ζήτημα, ωστόσο, παραμένει το ερώτημα εάν τα κείμενα του 3^{ου}/9^{ου} μ.Χ. αιώνα έχουν αναπαραγάγει *verbatim* τις πηγές, τις οποίες παραθέτουν.

2. Θέματα και ζητήματα της πρώιμης ισλαμικής αφηγηματικής παράδοσης

Οι συλλογές που προέρχονται από τη χρονική περίοδο 850-950 μ.Χ. θεωρούνται κλασικές. Όμως, είναι δεδομένο ότι από τα μέσα του 4^{ου}/10^{ου} μ.Χ. αιώνα, τα προβλήματα και τα θέματα των έργων, τα οποία ήταν στο επίκεντρο παλαιότερα, τώρα δεν φαίνονταν σχετικά με τα καινούργια ενδιαφέροντα. Ειδικότερα, από το 132/750 μ.Χ., βασικό θρησκευτικο-πολιτικό ζήτημα για κάθε ιστορικό ήταν ποια στάση έπρεπε να ακολουθήσει αναφορικά με τους Αββασίδες. Με τη «συντριβή», όμως, της εξουσίας των Αββασιδών και τη δημιουργία αυτόνομων τοπικών κρατών κατά τον 4^ο/10^ο μ.Χ. αιώνα, η νομιμοποίηση της εξουσίας των Αββασιδών κατέληξε να είναι ένα αμφισβητήσιμο ζήτημα.²⁷

Οι διάφορες διηγήσεις (*akhbār*) αναφέρονταν σε διάφορα θέματα. Πέρα από διηγήσεις για τον Προφήτη Μωάμεθ, υπήρχαν διηγήσεις που αναφέρονταν σε κατακτήσεις (*futūh*), επιδρομές (*ghārāt*, *ghazwa*), εκστρατείες (*maghāzī*), στο θέμα της προφητείας (*nubūwa*) ή του χαλιφάτου (*khilāfa*). Είναι χαρακτηριστικό ότι κάποτε μερικές διηγήσεις οργανώνονταν θεματικά. Σύμφωνα με τον καθηγητή A. Noth, τα αξιοσημείωτα θέματα της

²⁴ Σχετικά με το ποιοι παράγοντες καθόριζαν τη μέθοδο του ιστορικού βλέπε στο Robinson, *Islamic Historiography*, σ. 178.

²⁵ Για την αυθεντικότητα, τον μετασχηματισμό και την επιλογή των ιστοριογραφικών θεμάτων σπουδαία είναι όσα γράφει ο F. M. Donner, *Narratives of Islamic Origins: The Beginnings of Islamic Historical Writing*, Studies in Late Antiquity and Early Islam, 14, Princeton, 1998, σ. 203-209. Πρβλ. Burke, "Islamic History as World History: Marshall Hodgson, 'The Venture of Islam'," σ. 248 κ. εξ..

²⁶ Humphreys, *Islamic History*, σ. 74-75.

²⁷ Αυτόθι, σ. 72 και 104-127.

πρώιμης ιστοριογραφικής παράδοσης ταξινομούνται σε δύο κατηγορίες: στα πρωτεύοντα θέματα (*ridda, futūh, fitna, sīrat al-khulafā', ansāb*) και στα δευτερεύοντα θέματα (*ghārāt, χρονολόγηση με βάση την Εγίρα, διηγήσεις με βάση το έτος, οργάνωση με βάση τη διαδοχή των χαλίφηδων, θέματα σχετικά με τους νόμους και τη διοίκηση ή τις πόλεις-φρούρια ή την αυλή και την κεντρική διακυβέρνηση*).²⁸ Μέριμνά του είναι να αναζητήσει αυθεντικές ιστορικές πληροφορίες μόνο από τα πρωτεύοντα θέματα. Ο χωρισμός αυτός σε πρωτεύοντα και δευτερεύοντα θέματα, κατά τον F. M. Donner, φαίνεται τεχνητός και μερικές φορές οδηγεί σε παραπλάνηση.²⁹ Ο Donner, ακολουθώντας τον Noth, οργανώνει τις διηγήσεις σε ομάδες θεμάτων: π.χ. θέματα προφητείας (*nubūwa*), θέματα κοινότητας (*umma*), θέματα ηγεμονίας (*futūh, khilāfa*) και θέματα ηγεσίας (*fitna, sīrat al-khulafā', ridda*).³⁰

Για τον Donner, τα θέματα μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε τρεις ομάδες: [1] θέματα απαρχών, τα οποία περιλαμβάνουν γεγονότα καθοριστικά για την κοινότητα, π.χ. αφηγήσεις γύρω από τον Προφήτη Μωάμεθ, [2] προπαρασκευαστικά θέματα, π.χ. αφηγήσεις των Προφητών της Παλαιάς Διαθήκης και [3] γεγονότα που προσδιορίζουν την κοινότητα ή την ομάδα πιστών σε σχέση με άλλους.³¹

Σε γενικές γραμμές, δίκαια λέμε ότι σχεδόν όλο το σωζόμενο *corpus* ιστορικών έργων της πρώιμης ισλαμικής ιστορίας έχει δημιουργηθεί από τους μουσουλμάνους μη-Άραβες (κυρίως τους *mawālī*)³² κατά τη διάρκεια των τριών πρώτων αιώνων ως το 925 μ.Χ. Το παλαιότερο πολιτιστικό περιβάλλον, στο οποίο άκμασε η ισλαμική ιστοριογραφία, ήταν αυτό των *ulamā'*, δηλαδή των «ειδημόνων στη θρησκευτική και νομική γνώση», οι οποίοι ενδιαφέρονταν για το κατά πόσο και σε ποιο βαθμό η μουσουλμανική κοινότητα ήταν προσκολλημένη στις επιταγές του Κορανίου.³³ Σύμφωνα με τον M. S. Khan, οι Άραβες ιστορικοί μπορούν να χωριστούν σε δύο κατηγορίες: [1] στους ανθρώπους της παράδοσης και τους νομομαθείς (*muhaddith* και *faqīh*) και [2] στους λογίους και τους γραμματείς της διοίκησης (*adīb* και *kātib*). Τα ενδιαφέροντα της πρώτης ομάδας ήταν κυρίως θρησκευτικά. Αφιερώθηκαν στη μελέτη του Κορανίου, των διηγήσεων για τα

²⁸ Βλέπε A. Noth, *The Early Arabic Historical Tradition: A Source-Critical Study*, 2nd Edition in Collaboration with Lawrence I. Conrad: trans. by M. Bonner, *Studies in Late Antiquity and Early Islam*, 3, Princeton, 1994, σ. 26-61.

²⁹ Donner, *Narratives of Islamic Origins*, σ. 144.

³⁰ Αυτόθι, σ. 125-202. Κατόπιν, εξετάζει την αυθεντικότητα των ιστοριογραφικών του θεμάτων, σ. 203-229.

³¹ Αυτόθι, σ. 141-146 (σ. 142-143).

³² Πρβλ. Cahen, "L'historiographie arabe", σ. 141 (αγγλική μετάφραση, σ. 194). Περισσότερες πληροφορίες για τους *mawālī* στους A. J. Wensinck and P. Crone, "mawālī" στην *EF*, τ. VI, σ. 874.

³³ Πλούσιες και ιδιαίτερα κατατοπιστικές πληροφορίες βρίσκουμε στον R. S. Humphreys, "Historiography, Islamic" στο *DMA*, τ. VI, σ. 249-255 (σ. 250).

λόγια και έργα του Προφήτη (*hadīth*) και τη νομολογία (*fiqh*).³⁴ Ένα άλλο χαρακτηριστικό των ιστορικών αυτής της ομάδας ήταν ότι ταξίδευαν για να συγκεντρώσουν *hadīth*, τις οποίες αντλούσαν από προφορικές διηγήσεις διαφόρων μεταδοτών. Οι εκπρόσωποι της παράδοσης (*muhaddithūn*) και οι μεταδότες στο ξεκίνημα του Ισλάμ έγιναν σταδιακά οι ιστορικοί του. Συνεπώς, η πρώιμη ιστορία του Ισλάμ γράφτηκε από μια ομάδα ιστορικών, οι οποίοι ήταν εκπρόσωποι της παράδοσης και ενδιαφερόταν πρωτίστως για τη ζωή και τις δραστηριότητες του Προφήτη, αλλά και για το ιστορικό υλικό που περιλαμβάνονταν στο Κοράνιο. Η στάση τους απέναντι στις πηγές ήταν ανάλογη με τη στάση ενός εκπροσώπου της παράδοσης στην αλυσίδα (*isnād*) των μεταδοτών μιας *hadīth*. Μάθαιναν από τις *hadīth* τον τρόπο να ελέγχουν τις πηγές τους. Παρόμοια με τους εκπροσώπους της παράδοσης, οι πρώιμοι ιστορικοί βασίζονταν περισσότερο στην ανθρώπινη μαρτυρία παρά στις γραπτές πηγές.³⁵

Η θεματολογία ήταν συγκεκριμένη,³⁶ με έμφαση στα θέματα που αφορούσαν στον Προφήτη Μωάμεθ, τις κατακτήσεις, τον αγώνα δηλαδή των μουσουλμάνων να προσδιοριστούν ως κοινότητα ξεχωριστή από άλλες μονοθεϊστικές κοινότητες και να νομιμοποιήσουν τους εαυτούς τους ως αληθινούς μονοθεϊστές, και όχι σε θέματα π.χ. που αφορούσαν περιστατικά στη Συρία ή την Αίγυπτο. Άλλα θέματα που αναδύθηκαν ήταν ο αγώνας με διάφορες ομάδες εντός της κοινότητας, ώστε να νομιμοποιήσουν τις απαιτήσεις τους για ηγεσία. Το θέμα της ηγεσίας απασχόλησε την πρώιμη ιστοριογραφία. Αναφέρουμε επί παραδείγματι τον ανταγωνισμό των νότιων Αράβων με τους Κουραϊσίτες για την ηγεσία στη μουσουλμανική κοινότητα.³⁷

Όλα τα παραπάνω βοήθησαν ώστε το σώμα των αφηγήσεων από τις οποίες μεταγενέστεροι συλλέκτες, όπως ο Tabari, θα μπορούσαν να αντλήσουν το υλικό τους, να ήταν ήδη θεματικά διαμορφωμένο. Θέματα που θα αφορούσαν στις οικονομικές σχέσεις κάποιας φυλής με άλλες δεν θα μπορούσαν να αποτελέσουν θέματα του πρώιμου Ισλάμ. Η κυριαρχία συγκεκριμένων ιστοριογραφικών θεμάτων διαμόρφωσε την ιστορική άποψη των συγγραφέων, π.χ. του Tabari, που ήταν πρακτικά αδύνατο να κατανοήσουν την ισλαμική ιστορία με διαφορετικό τρόπο. Οι «οικουμενικές» ή από κτίσεως κόσμου

³⁴ Βλέπε σχετικά N. Calder, *Studies in Early Muslim Jurisprudence*, Oxford, 1993.

³⁵ M. S. Khan, "Miskawaih and Arabic Historiography," *JAOs* 89.4 (1969), σ. 710-730 (σ. 710-711).

³⁶ Για τη θεματολογία της πρώιμης ισλαμικής ιστοριογραφίας βλέπε Donner, *Narratives of Islamic Origins*, σ. 282-285.

³⁷ Αυτόθι, σ. 285. Το θέμα αυτό αναδιπλώνεται και στο έργο του Nu'aym ibn Hammād al-Khuzā'i, *Kitāb al-fitan*, Ms. British Museum Or. 9449.

ιστορίες είναι μάλλον συγκροτημένες από ομάδες θεμάτων που αναφέρθηκαν παραπάνω παρά ανεξάρτητες συλλογές.³⁸

Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι η πρώιμη ισλαμική ιστοριογραφία ήταν το προϊόν ειδικών αναγκών που άνησαν με την ανάπτυξη της κοινότητας των πιστών (*mu'minūn*). Οι νέες ανάγκες που είχε να αντιμετωπίσει η κοινότητα αναφορικά με την πολιτική και θρησκευτική νομιμοποίηση, οδήγησαν στη δημιουργία νέων κανόνων ιστορικής συγγραφής, αφού η πρώιμη ιστοριογραφική παράδοση δεν μπορούσε να ανταποκριθεί στα νέα προβλήματα. Η ιστοριογραφία της πρώιμης περιόδου αντικατοπτρίζει την προσπάθεια των μουσουλμάνων να βρουν μια ταυτότητα. Οι ιστορικοί του 8^{ου} και 9^{ου} μ.Χ αιώνα φαίνεται να ακολούθησαν τις μεθόδους της γνώσης των *hadīth*. Αυτό σήμαινε ότι συγκέντρωναν αφηγήσεις ειδικών γεγονότων από όσα περισσότερα άτομα ήταν δυνατό, επιλέγοντας εκείνες που έμοιαζαν πιο αυθεντικές, ή αυτές που ταίριαζαν καλύτερα στο σκοπό τους. Ακολουθώντας τις *hadīth*, οι πιο σημαντικές αφηγήσεις ήταν αυτές που προέρχονταν από προφορική μετάδοση διά μέσου μιας αλυσίδας ονομαστών μεταδοτών.³⁹ Από τις αρχές περίπου του 10^{ου} μ.Χ.αιώνα, όμως, περνάμε στην ιστοριογραφία της μέσης περιόδου.⁴⁰

³⁸ Donner, *Narratives of Islamic Origins*, σ. 137-138. Πρβλ. Noth, *The Early Arabic Historical Tradition*, σ. 7-110.

³⁹ Humphreys, "Historiography, Islamic," σ. 252.

⁴⁰ Donner, *Narratives of Islamic Origins*, σ. 291-296. Πρβλ. Robinson, *Islamic Historiography*, σ. 85-97. Επίσης, για την ιστοριογραφία της πρώιμης περιόδου έχουν γραφεί οι μελέτες: L. I. Conrad (ed.), *History and Historiography in Early Islamic Times: Studies and Perspectives*, Studies in Late Antiquity and Early Islam, 9, Princeton, 2005, A. J. Wensinck, *A Handbook of Early Muhammadan Tradition*, Leiden, 1927, repr. 1971, T. El-Hibri, *Reinterpreting Islamic Historiography: Harun al-Rashid and the Narrative of the Abbasid Caliphate*, Cambridge, 2007, Roberts, *Early Islamic Historiography: Ideology and Methodology*, G. H. A. Juynboll, "Some Thoughts on Early Muslim Historiography," *BO* 49 (1992), cols. 685-691, J. Lassner, "Doing' Early Islamic History: Brooklyn Baseball, Arabic Historiography, and Historical Memory," *JAOS* 114.1 (1994), σ. 1-10, M. Cook, "The Opponents of the Writing of Tradition in Early Islam," *Arabica* 44 (1997), σ. 437-530.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ο χαρακτήρας της ισλαμικής ιστοριογραφίας της μέσης περιόδου

Το κατεξοχήν κέντρο ιστορικής συγγραφής τον δέκατο αιώνα, ήταν εκείνη της αυλής του χαλίφη ή των πριγκίπων.⁴¹ Αυτή η ιστορία είχε δύο κύριους στόχους: πρώτον, να εξυμνήσει τον ηγεμόνα ως εκλεκτό του Θεού (χρησιμοποιώντας στομφώδη γλώσσα) και δεύτερον, να μεταδώσει πρακτική πολιτική γνώση, παραδομένη από τη μελέτη της συμπεριφοράς των βασιλιάδων του παρελθόντος, όπως π.χ., το *Siyāsat-nāma* («Βιβλίο διακυβέρνησης») του Σελτζούκου βεζίρη Nizām al-Mulk (π. 1092).⁴² Ένας παράγοντας που συνετέλεσε στη διαμόρφωση της ιστοριογραφίας της μέσης περιόδου ήταν η μελέτη των ελληνικών επιστημών και οι μεταφράσεις ελληνικών έργων στα Αραβικά. Επίσης, ένας άλλος παράγοντας ήταν η περσική πολιτική παράδοση και η επιρροή της από τους πρώτους Αββασίδες κι εξής. Αλλά ο πιο σημαντικός πολιτικός παράγοντας ήταν η ανάγκη εκπαιδευμένων αξιωματούχων για τη διοίκηση. Τον 3^ο/9^ο μ.Χ. αιώνα, η αββασιδική κυβέρνηση έγινε συγκεντρωτική και γραφειοκρατική. Κρατικοί γραμματείς (*kātib*) αναζητούνταν για να στελεχώσουν τα διαφορετικά τμήματα της διοίκησης (*dīwān*). Επιπρόσθετα, η ίδρυση μικρών δυναστειών αύξησε την ανάγκη και τη σπουδαιότητα των ανθρώπων αυτής της ομάδας, αφού οι γραμματείς (*kātib*, πληθ. *kuttāb*) που θα στελέχωναν διαφορετικές κυβερνητικές θέσεις προέρχονταν αποκλειστικά από αυτή την ομάδα.

Αυτά τα άτομα ονομάζονταν λόγιοι (*adīb*), είχαν υψηλότερο επίπεδο γνώσης και ευρύτερο πολιτισμικό υπόβαθρο από τους εκπροσώπους της παράδοσης (*muhaddithūn*). Πέρα δηλαδή από το Κοράνιο, τις *hadīth*, τη νομολογία, την αραβική ποίηση, τη φιλολογία και την αρχαία αραβική ιστορία – θέματα που μελετούσαν οι ιστορικοί της πρώιμης περιόδου - , οι ιστορικοί της μέσης περιόδου μελετούσαν και άλλες επιστήμες. Είχαν γνώση της ελληνικής φιλοσοφίας αλλά και των άλλων επιστημών. Επίσης, η περσική γραμματεία ήταν διαθέσιμη γι' αυτούς στα Αραβικά. Συνεπώς, είχαν την απαιτούμενη

⁴¹ Χρήσιμο παραμένει το άρθρο του C. Cahen, "Notes sur l'historiographie dans la communauté musulmane médiévale," *REI* 44 (1976), σ. 81-88, αλλά και η πρόσφατη μονογραφία του K. Hirschler, *Medieval Arabic Historiography*, Routledge, 2006. Επίσης, M. Taher (ed.), *Medieval Muslim Historiography*, New Delhi, 2003. Επιπρόσθετα, περισσότερες πληροφορίες για τη μεσαιωνική αραβική ιστοριογραφία στο Richter, "Medieval Arabic Historiography", σ. 240-250. Του ίδιου, "Medieval Arabic Historiography", σ. 139-151, Morgan (ed.), *Medieval Historical Writing in the Christian and Islamic Worlds*, A. Zeki Velidi Togan, "The Concept of Critical Historiography in the Islamic World of the Middle Ages," *IS* 16.4 (1977), σ. 303-326, Günther, "Assessing the Sources of Classical Arabic Compilations," σ. 75-98. Του ίδιου, "New Results in the Theory of Source-Criticism in Medieval Arabic Literature," *al-Abhath* 42 (1994), σ. 4-15.

⁴² Για την ιστοριογραφία της μέσης περιόδου αλλά και τις νέες κατευθύνσεις που αυτή έλαβε χρήσιμο είναι το άρθρο του Humphreys, "Historiography, Islamic," σ. 250-251. Πληροφορίες για τον Nizām al-Mulk στον Khan, "Miskawaih and Arabic Historiography," σ. 725-726. R. N. Frye, *The Golden Age of Persia, History of Civilization*, London, 1975, σ. 203.

μόρφωση ώστε να διοριστούν όχι μόνο ως γραμματείς, αλλά και ως βεζίρηδες και αυλικοί των χαλίφηδων και των κυβερνητών των επαρχιών.⁴³

Η ιστοριογραφία της μέσης περιόδου συνεχίζει τις παραδοσιακές μορφές και τη θεματολογία της πρώιμης περιόδου, περιλαμβάνει, όμως, μια πληθώρα νέων κατευθύνσεων.⁴⁴ Κατ' αρχάς, η νέα ιστοριογραφία γράφεται σε δύο γλώσσες (Αραβικά και Περσικά) σε αντίθεση με την πρώιμη περίοδο που η αραβική γλώσσα είχε την αποκλειστικότητα. Βρίσκουμε πολλά είδη ιστορίας γραμμένα και στις δύο γλώσσες, αλλά δεν μπορούμε να θεωρήσουμε τη διαφορά των δύο ιστοριογραφιών ως κατεξοχήν γλωσσική. Οι περσικές ιστορίες ασχολούνται με θέματα της νεο-σασανιδικής κουλτούρας, με σκοπό να αποτελέσουν θεμελιώδη παραδείγματα και αφηγηματικά μοτίβα των αφηγήσεών τους. Παρόμοια, οι πιο διαπρεπείς πέρσες συγγραφείς φαίνεται πως ενδιαφέρονταν περισσότερο να επινοήσουν μια ενοποιημένη διήγηση απ' ότι οι Άραβες ομότεχνοί τους. Αυτό μπορούμε να το αποδώσουμε στην προσπάθεια των περσών ιστορικών να εφαρμόσουν χαρακτηριστικά που βρήκαν στην επική ποίηση του Firdawsī (π. 1020 μ.Χ.) και τους διαδόχους του σε περιστατικά και πρόσωπα που υπήρχαν στα κείμενά τους.⁴⁵

Οι περσικές και αραβικές παραδόσεις διαφέρουν επίσης στον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζουν τις χρονολογίες. Οι Άραβες ιστορικοί προσπαθούν να είναι όσο το δυνατόν πιο ακριβολόγοι, δίνοντας την ημέρα της εβδομάδας καθώς και το έτος αλλά και την ημέρα του μήνα. Το ενδιαφέρον τους για τη χρονολογική ακρίβεια επιδεικνύεται επίσης στην πλατιά χρήση του ανναλιστικού πλαισίου εργασίας. Στον αντίποδα, οι πέρσες ιστορικοί είναι συχνά εξοργιστικά αόριστοι ακόμη και στο έτος. Οι αντικρουόμενες προσεγγίσεις - των δύο παραδόσεων - στο θέμα της χρονολόγησης μπορούν να συνδεθούν με τα ανόμοια αφηγηματικά είδη, δηλαδή την ενοποιημένη ιστορία από τη μια και την ακολουθία ξεχωριστών γεγονότων από την άλλη.⁴⁶

Η αποκαλούμενη *khabar* ιστοριογραφία συμπληρώθηκε από άλλες αφηγηματικές τεχνικές κατά τη διάρκεια της ιστοριογραφίας της μέσης περιόδου.⁴⁷ Αυτό που παρατηρείται τώρα είναι μια βαθμιαία εξάλειψη των *isnād*. Η ιστοριογραφία της αυλής

⁴³ Al-Huṣṣī, *Zahr al-Adab*, Cairo, 1372/1953, τ. I, σ. 155. Για τους πολιτικούς και πολιτισμικούς παράγοντες που συντέλεσαν στην εμφάνιση των *adīb* και *kātib* βλέπε Khan, "Miskawaih and Arabic Historiography," σ. 713-714.

⁴⁴ Σχετικά με τις νέες κατευθύνσεις που παίρνει η ιστοριογραφία από το 1000 μέχρι το 1500 βλέπε Robinson, *Islamic Historiography*, σ. 97-102.

⁴⁵ Humphreys, *Islamic History*, σ. 129-130.

⁴⁶ Αυτόθι, σ. 130.

⁴⁷ Robinson, *Islamic Historiography*, σ. 92.

εστιάζει όχι σ' ένα μοναδικό γεγονός αλλά σ' όλη τη βασιλεία ενός πρίγκηπα. Επίσης, παρατηρούμε αλλαγές και στη γλώσσα. Η ομοιογενής ρητορική ιστορική περιγραφή τείνει να εμφανίζεται ετερογενής.⁴⁸ Η εμφάνιση όχι μόνο της τυπικής αραβικής γλώσσας στην ιστορική πρόζα, αλλά και των διαλέκτων, σχετίζεται με την ιστοριογραφία των Μαμελούκων το 14^ο και 15^ο αιώνα.⁴⁹

Αναφορικά με τη θεματολογία της ιστοριογραφίας της μέσης περιόδου (αραβικής και περσικής) παρατηρούμε μια νέα κατεύθυνση.⁵⁰ Γενικά, οι ιστορικοί από τα μέσα του 4^{ου}/10^{ου} μ.Χ. αιώνα δεν ασχολούνται άλλο με τη συλλογή νέου υλικού για τους πρώτους δυόμισι αιώνες της ισλαμικής ιστορίας. Το κρίσιμο θέμα που είχαν να αντιμετωπίσουν οι ιστορικοί του 3^{ου}/9^{ου} αιώνα ήταν η νομιμοποίηση της αββασιδικής δυναστείας και κατ' επέκταση η θρησκευτική και πολιτική εξέλιξη ολόκληρης της ισλαμικής κοινότητας.⁵¹ Τα έργα τους, κατά μία έννοια, μπορούν να διαβαστούν ως μια ερμηνεία της πρώιμης ισλαμικής ιστορίας υπό το πρίσμα του Κορανίου. Μετά τις πολιτικές καταστροφές της βασιλείας του Muqtadir (β. 908-932 μ.Χ.) και των διαδόχων του, οι παραπάνω προοπτικές δεν είναι υποχρεωτικές. Από εδώ και στο εξής, η ιστορία αποτελεί μια πηγή πολιτικής σύνεσης και ηθικής νουθεσίας. Παρ' όλο που ορισμένες ισλαμικές αξίες – αυτές π.χ. που βασίζονται στο Κοράνιο, στις *hadīth* και στη *sharī'a* – συνέχισαν να διαδραματίζουν κύριο ρόλο στην ιστορική συγγραφή, πολλά θέματα της ιστοριογραφίας της μέσης περιόδου π.χ. η απρόσωπη μοίρα, η εξύμνηση του βασιλιά ως αντιβασιλέα του Θεού επί της γης, είχαν τις ρίζες τους στην ιδεολογία του σασανιδικού Ιράν (και όχι στον Προφήτη Μωάμεθ). Οι πράξεις αποτιμούνται με βάση τη σύνεση και τη δύναμή τους και όχι με το αν συμφωνούσαν με τις νόρμες του θρησκευτικού νόμου (*sharī'a*). Οι ιστορικοί μετά τα μέσα του 4^{ου}/10^{ου} αιώνα καλύπτουν το πρώιμο Ισλάμ από συνόψεις και περιλήψεις της *Ιστορίας* του Ἰαβάρι, αν και μερικοί προσπαθούν να αντλήσουν το υλικό τους από άλλες πηγές.⁵²

Οι μουσουλμάνοι ιστορικοί της μέσης περιόδου εστιάζουν σε πρόσφατα και σύγχρονα μ' αυτούς γεγονότα παρά στο απόμακρο παρελθόν. Τυπικά, ένας συγγραφέας θα μπορούσε να αντλήσει από κάποιο ή κάποια σωζόμενα χρονικά για την αφήγηση των γεγονότων του. Αυτά μερικές φορές παρατίθενται *verbatim*, αλλά πιο συχνά σε μια

⁴⁸ Αυτόθι, σ. 98.

⁴⁹ Αυτόθι, σ. 100. Πρβλ. U. Haarmann, "Auflösung und Bewahrung der klassischen Formen arabischer Geschichtsschreibung in der Zeit der Mamluken," *ZDMG* 121 (19171), σ. 46-60 (σ. 53 κ. εξ.). Του ίδιου, *Quellenstudien zur frühen Mamlukenzeit*, Freiburg im Breisgau, 1969, σ. 159 κ. εξ.

⁵⁰ Πολύ συγκεκριμένα παρουσιάζονται οι νέες κατευθύνσεις στον Humphreys, *Islamic History*, σ. 130-131.

⁵¹ M. Sharon, "The Development of the Debate over the Legitimacy of Authority in Early Islam," *JSAI* 5 (1984), σ. 121-141.

⁵² Ο Ibn al-Athīr ακολουθεί πιστά π.χ. τον Ἰαβάρι. Για τη σχέση τους βλέπε C. Brockelmann, *Das Verhältnis von Ibn-el-Aṭīr's Kāmil fit-ta'rīḥ zu Tabarī's Aḥbār ʿarṣul wal mulūk*, Strasbourg, 1890.

συμπυκνωμένη μορφή. Ο συγγραφέας θα μπορούσε να συμπληρώσει τις πηγές του γράφοντας μια «συνέχεια» (*dhayl*),⁵³ βασιζόμενος στη γνώση που αποκόμισε από άμεση συμμετοχή (αυτόπτης μάρτυρας), από προφορικές πληροφορίες που συνέλεξε από φίλους, από σύγχρονες επίσημες αναφορές κ.ά. Οι ιστορικοί που έγραψαν μακροσκελή έργα άντλησαν από πολλές πρώιμες πηγές, αναφέροντας την καθεμιά μια φορά και όχι συνθέτοντας τις πηγές σε μια ενοποιημένη διήγηση.⁵⁴

Συνεπώς, από το 10^ο αιώνα και εξής, οι ιστορικοί (και οι *'ulamā'* και οι σύμβουλοι της αυλής) ακολούθησαν μια τελειώς διαφορετική μέθοδο από τους ιστορικούς του 8^{ου} και 9^{ου} μ.Χ. αιώνα, οι οποίοι ακολούθησαν, όπως είδαμε πριν, τη μέθοδο των *hadīth*. Τώρα, οι ιστορικοί αντέγραφαν ή παρέφραζαν ένα ή περισσότερα από τα υπάρχοντα χρονικά. Πρέπει να ομολογήσουμε ότι μερικοί το έκαναν με επιδεξιότητα και κριτική οξύνοια, ενώ άλλοι μηχανικά. Ακόμη, συνέλεξαν το υλικό τους από διαφορετικές πηγές, οι οποίες καθορίζονταν κατά κύριο λόγο από το επάγγελμά τους και τις προσωπικές τους διασυνδέσεις. Οι γραφειοκράτες μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν την αλληλογραφία και τις επίσημες εφημερίδες που βρίσκονταν στα κρατικά αρχεία. Αντίθετα, οι *'ulamā'* βασιζόνταν στα προσωπικά τους ημερολόγια και στις πληροφορίες που τους έδιναν φίλοι και γνωστοί. Από αυτά τα δεδομένα, οι ιστορικοί συνέθεταν πρόχειρα σχέδια των έργων τους και στη συνέχεια προσπαθούσαν να παρουσιάσουν ολοκληρωμένες διασκευές των έργων αυτών.⁵⁵

Μια τρίτη σημαντική διαφορά μεταξύ της πρώιμης ισλαμικής ιστοριογραφίας και της ιστοριογραφίας της μέσης περιόδου έγκειται στην ανάπτυξη νέων ειδών. Οι ιστορικοί του 4^{ου}/10^{ου} αιώνα παρήγαγαν είτε μονογραφίες, συλλογές δηλαδή *akhbār* που ασχολούνταν με ένα μοναδικό γεγονός ή θέμα, ή περιεκτικές μελέτες της ισλαμικής ιστορίας. Οι ιστορικοί της μέσης περιόδου κράτησαν το «οικουμενικό» χρονικό, αλλά ανέπτυξαν και νέα είδη. Δύο από αυτά τα είδη γνώρισαν τεράστια δημοτικότητα. Πρόκειται για τη δυναστική ιστοριογραφία και την τοπική ιστορία.⁵⁶

Κατά τη διάρκεια του 11^{ου} και 12^{ου} μ.Χ. αιώνα, πολλοί ιστορικοί δούλεψαν στη διοίκηση ως γραμματείς.⁵⁷ Είχαν πρόσβαση σε επίσημα έγγραφα λόγω της δουλειάς τους,

⁵³ Για περαιτέρω μελέτη βλέπε C. Farah, *The Dhayl in Medieval Arabic Historiography*, New Haven, 1967.

⁵⁴ Εξαιρέση αποτελεί η «οικουμενική» ιστορία του Ibn al-Athīr, *al-Kāmil fī al-ta'rikh*, ed. by C. J. Tornberg, 14 vols, Leiden, 1851-1876, repr. in 13 vols, Beirut, 1965-1967.

⁵⁵ Humphreys, "Historiography, Islamic," σ. 252.

⁵⁶ Του ιδίου, *Islamic History*, σ. 131.

⁵⁷ Για τους διοικητικούς υπαλλήλους του ισλαμικού κράτους βλέπε R. Sellheim, D. Sourdel, "Kātib" στην *EI²*, τ. IV, σ. 755, C. E. Bosworth, "Secretaries" στην *EAL*, τ. II, σ. 698-699, C. E. Bosworth, "Islamic Administration" στο *DMA*, τ. VI, σ. 588-592 (σ. 589), M. Carter, "The Kātib in Fact and Fiction," *Abr-n* 11 (1971), σ. 42-55, Khalidi, *Arabic Historical Thought*, σ. 89-96, W. Björkman, *Beiträge zur Geschichte der*

γνώριζαν τις μέριμνες της κρατικής πολιτικής, το πως παίρνονταν αποφάσεις και ποιος εμπλέκονταν σ' αυτές.⁵⁸ Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να εμφανίσουν στα έργα τους μια γλωσσική επιδεξιότητα. Συγγραφείς όπως ο Miskawayh, οι οποίοι ήταν άνθρωποι της διοίκησης, παρουσίαζαν πιο κριτικές και ανεξάρτητες αναφορές των διαδοχικών ηγετών τους οποίους υπηρέτησαν.⁵⁹ Για αυτούς, το θέμα της πολιτικής σοφίας ήταν πιο σημαντικό από ότι η εξύμνηση του βασιλιά. Μερικοί από τους διακεκριμένους χρονογράφους δυναστειών έλαβαν θρησκευτική εκπαίδευση,⁶⁰ θεωρώντας τους εαυτούς τους κυρίως ειδήμονες στη θρησκευτική και νομική γνώση ('*ulamā*').⁶¹

Staatskanzlei im islamischen Agypten, Hamburg, 1928, H. Busse, *Chalif und Grosskönig*, Beirut, 1969, σ. 227 κ. εξ.

⁵⁸ Humphreys, "Historiography, Islamic," σ. 251.

⁵⁹ Robinson, *Islamic Historiography*, σ. 100-101. Πρβλ. Cahen, "L'historiographie arabe", σ. 150 (αγγλική μετάφραση σ. 201).

⁶⁰ Πρβλ. R. Bulliet, "The Age Structure of Medieval Islamic Education," *SI* 57 (1983), σ. 105-117.

⁶¹ Αναφέρουμε, επί παραδείγματι, τους Ibn al-Athīr, Ibn Wāsil και al-Maqrīzī, καθώς και τόσους άλλους. Έρευνα για την τάξη των '*ulamā*': Cl. Gilliot *et al.*, '*ulamā*' στην *EP*, τ. X, σ. 801 (στο τέλος του άρθρου υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία), του ίδιου, *Exégèse, langue et théologie*, Paris, 1990, '*ulamā*' στη *SEI*, σ. 599-600, Hodgson, *The Venture of Islam*, τ. I, σ. 352, Humphreys, *Islamic History*, βλέπε το κεφάλαιο: "The Role and Status of the '*Ulamā*' in Islamic Society", σ. 187-208, Mahmood Ibrahim, '*ulamā*' στο *DMA*, τ. XII, σ. 243-245, M. Bernards and J. Nawas, "A Preliminary Report of the Netherlands '*Ulamā*' Project (NUP): The Evolution of the Class of *Ulamā*' in Islam with Special Emphasis on the Non-Arab Converts (*Mawālī*) from the First through Fourth Century A.H.," στους U. Vermeulen and J. M. F. van Reeth (eds), *Law, Christianity and Modernism in Islamic Society, Proceedings of the Eighteenth Congress of the Union Européenne des Arabisants et Islamisants* (The Katholieke Universiteit Leuven [September 3-September 9, 1996], Leuven, 1998, σ. 97-107, H. J. Cohen, "The Economic Background and the Secular Occupations of Muslim Jurisprudents and Traditionalists in the Classical Period of Islam," *JESHO* 13 (1970), σ. 16-61, I. Lapidus, *Muslim Cities in the Later Middle Ages*, χ.τ., 1967, repr. 1984, σ. 107-115 και 130-141, A. Lutfi al-Sayyid Marsot, "The Political and Economic Function of the '*Ulamā*' in the Eighteenth Century," *JESHO* 16 (1973), A. Khalil, "The '*Ulamā*' in the Opposition: the 'Stick and Carrot' Policy in Early Islam," *IQ* 36 (1992), σ. 153-178, 'Abd al-'Azīz Badrī, *al-Islām bayn al-'ulamā' wa'l-hukkām*, Medina, 1966, M. Q. Zamān, "The Caliphs, the '*Ulamā*', and the Law: Defining the Role and Function of the Caliph in the Early 'Abbāsīd Period," *Islamic Law and Society* 4 (1997), σ. 1-36, J. Berkey, *The Transmission of Knowledge in Medieval Cairo*, Princeton, 1992, J. Berque, *Ulémas, fondateurs, insurgés du Maghreb*, Paris, 1982, E. Gilbert, "Institutionalization of Muslim Scholarship and Professionalization of the '*ulamā*' in Medieval Damascus," *SI* 52 (1980), σ. 105-134, του ίδιου, *The Ulama of Medieval Damascus and the International World of Islamic Scholarship*, Ph.D. Diss., University of California, 1977, W. Montgomery Watt, *The Formative Period of Islamic Thought*, Edinburg, 1973, A. Γιαννουλάτος, *Ισλάμ, θρησκευτική επισκόπησις*, Αθήνα, 1975, σ. 218.

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ιστοριογραφικά είδη

1. Τα βασικά είδη της μουσουλμανικής ιστοριογραφίας

1.1 *Khabar*

Δύο τεχνικοί όροι αποδίδουν τη λέξη «ιστορία» στα Αραβικά: πρόκειται για τους όρους (*'ilm*) *al-akhbār* και *ta'rikh*. Η ετυμολογία της λέξης *ta'rikh*⁶² είναι αβέβαιη, αλλά η λέξη χρησιμοποιείται για ιστορικές αφηγήσεις, βιογραφικά λεξικά, ημερολόγια και την ανναλιστική ιστοριογραφία. Ο όρος *ta'rikh* σήμαινε την καταγραφή γεγονότων σύμφωνα με τις μέρες του μήνα. Ακόμη, είχε τη σημασία της χρονολογικής αφήγησης γεγονότων του παρελθόντος. Η λέξη *ta'rikh* σημαίνει «ημερομηνία, χρονολογία, εποχή» και κατ' επέκταση «χρονικό, ιστορία». Στον αραβικό κόσμο χρησιμοποιείται για να εκφράσει τις λέξεις «ιστορία, ιστοριογραφία», υπό την έννοια μιας χρονολογικής έκθεσης πραγματικών γεγονότων. Η συχνότητα της λέξης *ta'rikh* στον τίτλο ενός έργου αποκαλύπτει ότι το συγκεκριμένο έργο περιέχει χρονολογικά δεδομένα και, παρ' όλο που πιθανώς θα χρησιμοποιούνταν ως χρονογραφικό έργο, δεν αποδίδει απαραίτητα τη χρήση ανναλιστικής μορφής στην ιστορική παρουσίαση.⁶³ Το *akhbār*,⁶⁴ πληθυντικός αριθμός της λέξης *khabar*, είναι ένας πιο παλαιός όρος.

Η διήγηση (*khabar*) είναι το αρχαιότερο είδος της μουσουλμανικής ιστοριογραφίας, άμεση συνέχεια των αφηγήσεων των ημερών των μαχών (*ayyām al-'arab*). Πρόκειται για μια πλήρη και συμμετρική περιγραφή ενός μοναδικού γεγονότος, συνήθως όχι μεγαλύτερο από λίγες σελίδες. Η πρώιμη αραβική ιστοριογραφία είναι μια συλλογή διηγήσεων (*akhbār*) που υπηρετούν το φανερό ή μη σκοπό του συλλέκτη. Στο πλαίσιο των εκτεταμένων ιστορικών έργων, η λέξη *khabar* συχνά χρησιμοποιείται ως επικεφαλίδα ή τίτλος, παράλληλα με τη λέξη *dhikr* (μνεία, έκθεση) και ενίοτε *amr*

⁶² Περισσότερες πληροφορίες (ετυμολογικές κ.ά.) για τον όρο *ta'rikh* στους: I. Proudfoot, “*Ta'rikh*” στην *EF*, τ. X, σ. 257-302, Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, σ. 11-17, Humphreys, “*Historiography, Islamic*,” σ. 253, G. Makdisi, “*The Diary in Islamic Historiography*,” *H&T* 25.2 (1986), σ. 173-185 (σ. 175-181, 185).

⁶³ Ο Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, σ. 11-17 και 72 παρουσιάζει εκτενώς τις σημασίες της λέξης *ta'rikh*. Πρβλ. Humphreys, “*Historiography, Islamic*,” σ. 253. Του ιδίου, “*Ta'rikh: II. Historical Writing*” στην *EF*, τ. X, 271-280.

⁶⁴ Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, σ. 11, υποσημ. 1, και 66-71. Χρήσιμα στοιχεία για το ιστοριογραφικό είδος *khabar* στους: A. I. Tayob, “*Ṭabarī on the Companions of the Prophet: Moral and Political Contours in Islamic Historical Writing*,” *JAOS* 119.2 (1999), σ. 203-210, S. Leder, “*The Literary Use of the Khabar: A Basic Form of Historical Writing*,” στους A. Cameron and L. I. Conrad (eds.), *The Byzantine and Early Islamic Near East I: Problems in the Literary Source Material*, *Studies in Late Antiquity and Early Islam* 1:1, Princeton, 1993, σ. 277-315.

(υπόθεση), ή *ḥadīth* (πρόσφατες ιστορίες),⁶⁵ που όλες χρησιμοποιούνται με τον ίδιο τρόπο. Η διήγηση (*khābar*) αποτελείται από δύο μέρη: το πρώτο περιλαμβάνει την αλυσίδα ονομάτων των προσώπων, μέσω των οποίων μας έφθασε η διήγηση, και λέγεται *isnād* (έρεισμα, στήριγμα),⁶⁶ και το δεύτερο περιέχει το περιεχόμενο της διήγησης και ονομάζεται *matn* (κείμενο, περιεχόμενο της διήγησης). Τρία γνωρίσματα είναι χαρακτηριστικά του είδους *khābar* της συγγραφής ιστορίας: [1] Από την ίδια τη φύση του το *khābar* δεν επιδέχεται τον καθορισμό της αιτιώδους συνάφειας μεταξύ δύο ή περισσότερων γεγονότων. Κάθε *khābar* είναι πλήρες καθ' εαυτό και δεν επιδέχεται οποιαδήποτε αναφορά σε οποιοδήποτε είδος συμπληρωματικού υλικού. [2] Από τον αρχαίο πρόδρομό του, δηλαδή τις “*ayyām al-‘arab*”, αφηγήσεις των «ημερών των μαχών», το είδος *khābar* διατήρησε τον χαρακτήρα της ζωνής αφήγησης και την προτίμηση για περιγραφές με χρώμα σε αντίθεση με τη νηφάλια έκθεση γεγονότων. [3] Το τρίτο χαρακτηριστικό γνώρισμα του είδους *khābar* είναι ότι εμπεριέχει ποιητικά παραθέματα.⁶⁷

Σε έργα, τα οποία ακολουθούν την ανναλιστική οργάνωση, κάθε *khābar* έπρεπε να καταγραφεί στο έτος που έγινε και στο ακριβές σημείο της σειράς των γεγονότων. Τον 8^ο και 9^ο μ.Χ. αιώνα, που διαμορφώθηκε η ισλαμική ιστοριογραφία, οι ιστορικοί ασχολήθηκαν κατεξοχήν με γεγονότα που θεωρούνταν κρίσιμα για τις απαρχές και την ανάπτυξη της ισλαμικής κοινότητας. Οι ιστορικοί εξέταζαν λεπτομερώς τα ίδια γεγονότα και συνεχώς προσπαθούσαν να συλλέξουν καινούργιες ή διαφορετικές παραλλαγές των. Ορισμένα γεγονότα δεν μελετώνταν ως μέρος της διαδικασίας αλλά μόνο επειδή θεωρούνταν υποδειγματικά από θρησκευτική άποψη. Επίσης, οι ιστορικοί της εποχής δεν ενδιαφέρονταν να συνθέσουν ένα ενιαίο αφηγηματικό κατασκεύασμα αλλά να παραθέσουν δογματικά ορθές δηλωτικές προτάσεις. Αυτή, όμως, η προσέγγιση της ιστορίας χάθηκε καθώς διαμορφώθηκαν και γράφτηκαν ιστορικά έργα που έγιναν αποδεκτά και από τους Σουννίτες και τους Σίιτες.⁶⁸

⁶⁵ Πληροφορίες για τις *ḥadīth* στο άρθρο του R. M. Speight, “Narrative Structures in the Ḥadīth,” *JNES* 59.4 (2000), σ. 265-271, του ίδιου, *The Musnad of al-Ṭayālisī: A Study of Islamic Ḥadīth as Oral Literature*, Ph.D. Diss., Hartford Seminary Foundation, 1970. Για περαιτέρω βιβλιογραφία: R. Blachère, *Histoire de la littérature arabe des origines à la fin du XVe siècle de J.-C.*, Paris, 1952-1966, τ. III, σ. 796-799, του ίδιου, “Regards sur la littérature narrative en arabe au Ier siècle de l’hégire (VIIe siècle J.-C.),” *Semitica* 6 (1956), σ. 75-86, J. Robson, “The Form of Muslim Tradition,” *TGUOS* 16 (1955-1956), σ. 38-50, E. Stetter, *Topoi und Schemata im Ḥadīth*, Ph.D. Diss., University of Tübingen, 1965, L. T. Librande, “The Scholars of Ḥadīth and the Retentive Memory,” *Cahiers d’onomastique arabe 1988-1992* (1993), σ. 39-48, M. Z. Siddiqui, *Ḥadīth Literature*, Cambridge, 1993.

⁶⁶ Robinson, *Islamic Historiography*, σ. 15-16, 36 και 98. Πρβλ. J. Fück, “Die Rolle des Traditionalismus im Islam,” *ZDMG* 93 (1939), σ. 1-32 (σ. 16), όπου ασχολείται με τη συγχώνευση ξεχωριστών αναφορών σε μία, η οποία καλείται «συνδυαστική» ή «συνθετική» αναφορά.

⁶⁷ Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, σ. 66-68.

⁶⁸ Humphreys, “Historiography, Islamic,” σ. 254.

1.2 Ανναλιστική ιστοριογραφία (*ta 'riḵh 'alā 's-sinīn*)

Η ανναλιστική ιστοριογραφία αποτελεί μια ιδιαίτερη μορφή χρονολογικής ιστοριογραφίας που εμφανίστηκε στην προϊσλαμική γραμματεία και στη γραμματεία της μεσαιωνικής Ευρώπης.⁶⁹ Όπως μας λέει και το όνομά της, κύριο χαρακτηριστικό της είναι η διαδοχή ετών. Υπό τον τίτλο, με τη μορφή επικεφαλίδας «στο έτος ν», ή «έπειτα, ήρθε το έτος ν», ποικίλα γεγονότα του συγκεκριμένου έτους απαριθμούνται. Με αυτό τον τρόπο, ένα ή περισσότερα κύρια γεγονότα παρουσιάζονται, κατόπιν ακολουθούν οι αιτίες που τα προκάλεσαν και τα αποτελέσματά τους.⁷⁰ Ο συγγραφέας επιλέγει την έκταση των πληροφοριών που θα πλαισιώσουν την περιγραφή των γεγονότων. Αυτή η μορφή ιστορικής παρουσίασης αναπτύχθηκε μάλλον λίγο πριν από την εποχή του Ṭabarī. Με αφορμή το μέγεθος του έργου του, φαίνεται πως είναι *a priori* απίθανο ότι ο Ṭabarī ήταν ο πρώτος μουσουλμάνος ιστορικός που χρησιμοποίησε το ανναλιστικό μοντέλο. Ο πρώτος μουσουλμάνος χρονογράφος φαίνεται πως ήταν ο Ibn Khayyā al-ʿUṣfurī (π. 854 μ.Χ.).⁷¹ Η μουσουλμανική ανναλιστική ιστοριογραφία οφείλει τις απαρχές της σε ελληνικά ή συριακά μοντέλα, όχι τόσο μέσω μεταφράσεων όσο μέσω γενικών πολιτισμικών ανταλλαγών στο πλαίσιο της συμβίωσης στο χώρο της Εγγύς και Μέσης Ανατολής. Στην ανναλιστικού τύπου ιστοριογραφία, εκτός από την περιγραφή των γεγονότων, κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης ενός χαλίφη βρίσκει κανείς συχνά αναφορές σχετικά με το θάνατό του. Συνήθως οι αναφορές αυτές προσφέρουν ένα είδος αποτίμησης της ζωής του. Συνήθως οι ιστορικοί για παλαιά γεγονότα ανέτρεχαν στους προκατόχους τους, ενώ προσέθεταν εκείνα της εποχής των στο τέλος του έργου τους. Η ανναλιστική ιστοριογραφία γνώρισε ιδιαίτερη ανάπτυξη μετά την εποχή του Ṭabarī από διαδοχικές γενεές μουσουλμάνων ιστοριογράφων.

⁶⁹ Cahen, “L’historiographie arabe”, σ. 144 (αγγλική μετάφραση, σ. 196).

⁷⁰ Khalidi, *Arabic Historical Thought*, σ. 80.

⁷¹ Για την ανναλιστική χρονογραφία βλέπε Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, σ. 71-86.

2. Ελάσσονα και μικτά είδη ιστοριογραφίας

Καμιά ανναλιστική ιστορία στο Ισλάμ δεν είναι απαλλαγμένη από την αρχή οργάνωσης των γεγονότων σε βασιλείες χαλίφηδων και άλλων ηγεμόνων (δυναστική ιστοριογραφία).⁷² Η δυναστική οργάνωση της μουσουλμανικής ιστορίας παραλληλίζεται με την παρουσίαση της προϊσλαμικής ιστορίας από μουσουλμάνους ιστορικούς υπό τη μορφή εθνών και δυναστειών που συμπεριέλαβαν ορισμένους θεσμούς και αξίες του Ισλάμ, παραδείγματος χάριν τη *sharī'a* από τη μια και την αποτελεσματική εφαρμογή της σασανιδικής πολιτικής σοφίας από την άλλη. Η δυναστική ιστορία εμφανίστηκε με το ξεκίνημα της ιστοριογραφικής παράδοσης της αυλής, γι' αυτό και ανήκει σ' αυτή την παράδοση. Επίσης, άλλοι ιστορικοί οργάνωσαν το υλικό τους σε γενεές (*tabaqāt*) ή ακολούθησαν το γενεαλογικό φυλετικό σύστημα.⁷³

Το μικτό είδος της τοπικής ιστορίας άρχισε να καλλιεργείται από τις αρχές του 9ου αιώνα και άνθισε τον 11ο μ.Χ. αιώνα. Συνήθως, οι συγγραφείς τοπικών ιστοριών έζησαν και έγραψαν μέσα σε ένα θρησκευτικό περιβάλλον.⁷⁴ Η αντιμετώπιση της προϊσλαμικής ιστορίας, σε γενικές γραμμές, στάθηκε τεχνικά δύσκολη, καθώς οι μουσουλμάνοι δεν είχαν εφεύρει ποτέ ένα σύστημα χρονολόγησης για την προϊσλαμική περίοδο, όπως π.χ. το σύστημα χρονολόγησης προ Χριστού (π.Χ.), το οποίο χρησιμοποίησαν αργότερα οι ιστοριογράφοι της Δύσης.⁷⁵ Για τους μουσουλμάνους ιστορικούς, η μεγάλη έκρηξη στην παγκόσμια ιστορία έλαβε χώρα με την εμφάνιση του Προφήτη Μωάμεθ.⁷⁶ Η προϊσλαμική ιστοριογραφία έγινε αποδεκτή στη μουσουλμανική ιστοριογραφία από την αρχή. Όταν οι

⁷² Η πιο συστηματική μελέτη για το θέμα παραμένει αυτή του G. H. A. Juynboll, *Muslim Tradition: Studies in Chronology, Provenance and Authorship of Early Hadith*, Cambridge, 1983. Βλέπε σχετικά Donner, *Narratives of Islamic Origins*, σ. 230-254, όπου αναπτύσσονται τα περί χρονολόγησης και ανάπτυξης χρονολογικών σχημάτων, Khalidi, "Reflections on Periodisation in Arabic Historiography," σ. 107-124, Noth, *The Early Arabic Historical Tradition*, σ. 40-48, S. D. Goitein, "A Plea for the Periodization of Islamic History," *JAOS* 88 (1968), σ. 224-228.

⁷³ Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, σ. 93-98.

⁷⁴ Πληροφορίες για τη δυναστική ιστοριογραφία βρίσκουμε στον Humphreys, "Historiography, Islamic," σ. 252, I. Hafsi, "Recherches sur la genre «*Ṭabaqāt*» dans la littérature arabe, I, II, III," *Arabica* 23 (1976), σ. 227-265 και 24 (1977), 1-41 και 150-186, G. Makdisi, "Ṭabaqāt-biography: Law and Orthodoxy in Classical Islam," *IS* 32 (1993), σ. 371-396, C. F. Robinson, "al-Mu'āfā b. 'Imrān and the Beginnings of the *ṭabaqāt* literature," *JAOS* 116 (1996), σ. 114-120.

⁷⁵ F. K. Ginzel, *Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie*, Leipzig, 1906-1914, τ. III, σ. 182.

⁷⁶ Πρβλ. U. Rubin, *The Eye of the Beholder: the Life of Muhammad as Viewed by the Early Muslims. A Textual Analysis*, Studies in Late Antiquity and Early Islam, 5, Princeton, 1995, σ. 189-214, όπου ασχολείται με τον ρόλο του αριθμητικού συμβολισμού στη χρονολόγηση της ζωής του Μωάμεθ.

μουσουλμάνοι έμαθαν την περσική ιστορία – πράγμα το οποίο συνέβη στα τέλη του 1^{ου} ή στις αρχές του 2^{ου} αιώνα της Εγίρας⁷⁷ - , την ενσωμάτωσαν στην προϊσλαμική ιστορία.

Αυτή η σύλληψη της ιστορίας οδήγησε στη γένεση και ανάπτυξη των παγκόσμιων ή «οικουμενικών» ιστορικών έργων. Το ενδιαφέρον για ξένους λαούς αναπτύχθηκε τον 9^ο αιώνα ως αποτέλεσμα της μετάδοσης της πολιτιστικής κληρονομιάς άλλων λαών στους μουσουλμάνους και της ανάπτυξης της παγκόσμιας πολιτιστικής ιδέας της «αιώνιας σοφίας». Ορισμένοι ιστορικοί υπό την επίδραση της θεολογίας, όπως ο Ṭabarī (π. 923 μ.Χ.), περιορίστηκαν στην ιουδαιο-χριστιανική και περσική ιστορία και δεν ενδιαφέρθηκαν για τους Έλληνες, τους Ινδούς ή τους Κινέζους. Το ίδιο έκαναν και οι ιρανικής καταγωγής Dīnawarī (π. 894 μ.Χ.) – ο οποίος ενδιαφέρθηκε για τις κατακτήσεις στο Ιράκ και Ιράν εναντίον των Σασανιδών - και Miskawayh (π. 1030 μ.Χ.). Άλλοι ιστορικοί, όμως, αντιμετώπισαν την ιστορία των προϊσλαμικών λαών ως μέρος της παγκόσμιας ιστορίας και του σχεδίου του Θεού για την ανθρωπότητα. Το ενδιαφέρον για την ιστορία των άλλων λαών περιορίστηκε μόνο στην πολιτισμική ιστορία.⁷⁸ Αναφορικά με τους αρχαίους Έλληνες ασχολήθηκαν ελάχιστα. Μόνο ο Ya‘qūbī (π. 897 μ.Χ.) αφιέρωσε σελίδες της *Ιστορίας* του στους Έλληνες, μιλώντας για τα επιστημονικά τους επιτεύγματα.⁷⁹ Ο Hamza al-Isfahānī (π. μετά το 961 μ.Χ.) συμπεριέλαβε στο έργο του στοιχεία της ιστορίας των Ελλήνων, των Ρωμαίων και των Κοπτών.⁸⁰ Ο Tha‘ālibī (π. 1038 μ.Χ.) με τη σειρά του παρατήρησε ότι «είναι δύσκολο και πραγματικά αδύνατο να αναφερθεί στην ιστορία των Ινδών βασιλιάδων, για το λόγο ότι οι πηγές δεν μνημονεύουν την ιστορία τους».⁸¹

Η πλειοψηφία των ιστορικών που ασχολήθηκε με τα προϊσλαμικά έθνη ή τις δυναστείες φαίνεται ότι δεν προσπάθησε να συνδέσει την ιστορία διαφόρων λαών ακολουθώντας κάποιο σχήμα συγχρονισμού. Ωστόσο, ο Ṭabarī αλλά και ο Dīnawarī, πιο συστηματικά, προσπάθησαν να καθιερώσουν μια χρονολογική σχέση μεταξύ των προϊσλαμικών λαών με τους οποίους ασχολήθηκαν. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο

⁷⁷ Για τη χρονολόγηση με την Εγίρα βλέπε Elad, “Community of Believers of ‘Holy Men’ and ‘Saints’ or Community of Muslims? The Rise and Development of Early Muslim Historiography,” σ. 281-282, K. A. Worp, “Hegira Years in Greek, Greek-Coptic and Greek-Arabic Papyri,” *Aegyptus* 65 (1985), σ. 109–115.

⁷⁸ Μελέτες για τον πολιτισμό έχουν γίνει από τους: R. McC. Adams, *The Evolution of Urban Society*, Chicago, 1966, R. Tringham, “The Concept of ‘Civilization’ in European Archeology,” στους J. A. Sabloff and C. C. Lamberg-Karlovsky (eds), *The Rise and Fall of Civilizations*, Menlo Park, 1974, Burke, “Islamic History as World History: Marshall Hodgson, ‘The Venture of Islam’,” σ. 252-257, Hodgson, *The Venture of Islam*, τ. I, σ. 91.

⁷⁹ Ο Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, σ. 92 και 133 σημειώνει ότι ο Ya‘qūbī ξαναγυρίζει στην πολιτισμική ιστορία, όταν δεν έχει σημαντικές πληροφορίες για την πολιτική ιστορία.

⁸⁰ Αυτόθι, σ. 92, υποσημ. 1.

⁸¹ Για τα μικρότερα αυτά είδη περιόδολόγησης, αυτόθι, σ. 87-93.

συγχρονισμός της ιστορίας διαφόρων λαών καλλιεργήθηκε από τη χριστιανική ελληνο-συριακή ιστοριογραφία.⁸²

Οι «οικουμενικές» ιστορίες αρχίζουν με τη δημιουργία του κόσμου και εκτείνονται ως την εποχή του εκάστοτε ιστορικού. Οι ιστορικοί που έγραψαν «οικουμενικές» ιστορίες προσπάθησαν να συμμορφώσουν την ιστορία του προϊσλαμικού κόσμου στο ισλαμικό μοντέλο αντίληψης της ιστορίας. Η κατεξοχήν ισλαμική ιστορία αρχίζει με τη δράση και το έργο του Προφήτη Μωάμεθ, και στο μεγαλύτερο μέρος της, είναι ιστορία του χαλιφάτου.⁸³ Ο Rosenthal εντάσσει τις «οικουμενικές» ιστορίες στα λεγόμενα μικτά είδη.⁸⁴ Οι «οικουμενικές» ιστορίες είναι έργα φιλόδοξων ιστοριογράφων που αποβλέπουν σε μια γενική ιστορία της ανθρωπότητας. Εντάσσονται σε εκείνο το μοντέλο ιστορίας, στο οποίο οι ιστορικοί του Μεσαίωνα έδιναν κεντρικό ρόλο στο Θεό και το σχέδιό του για το ανθρώπινο γένος.⁸⁵

---

⁸² Αυτόθι, σ. 92-93.

⁸³ Για τις «οικουμενικές» ιστορίες ιδιαίτερα κατατοπιστικοί είναι οι: Robinson, *Islamic Historiography*, σ. 134-138, Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, σ. 133-150, B. Radtke, *Weltgeschichte und Weltbeschreibung im mittelalterlichen Islam*, Beirut Texte und Studien, 51, Beirut, Stuttgart, 1992, σ. 99 κ. εξ., του ιδίου, "Towards a Typology of Abbasid Universal Chronicles," *Occasional Papers of the School of Abbasid Studies* 3 (1991), σ. 1-18, του ιδίου, "Das Wirklichkeitsverständnis islamischer Universalhistoriker," *DI* 62 (1985), σ. 59-70, M. Springberg – Hinsin, *Die Zeit vor dem Islam in arabischen Universalgeschichten des 9. bis 12. Jahrhunderts*, Würzburg, 1989, J. Chabbi, "La représentation du passé aux premiers âges de l'historiographie califale," στους R. Curiel and R. Gyselen (eds), *Itinéraires d'Orient: hommages à Claude Cahen*, σ. 21-47 (σ. 28). Για τη μεθοδολογία της «οικουμενικής» ιστορίας βλέπε το άρθρο του M. Hodgson, "Hemispheric Inter-regional History as an Approach to World History," *JWH* 1.3 (1954), σ. 715-723. Επίσης, τα άρθρα του ιδίου, "The Inter-relations of Societies in History," *Comparative Studies in Society and History* 5 (1963), σ. 227-250, "The Great Western Transmutation," *Chicago Today* n.v. (1967), σ. 40-50.

⁸⁴ Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, σ. 129-132.

⁸⁵ Robinson, *Islamic Historiography*, σ. 124-142.

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Οι «οικουμενικές» ή από κτίσεως κόσμου ιστορίες⁸⁶

1. Η «οικουμενική» ιστορία του Dīnawarī

Όπως αναφέρθηκε, όταν λέμε «οικουμενική»⁸⁷ ιστορία εννοούμε την ιστορία από κτίσεως κόσμου έως την εποχή του εκάστοτε συγγραφέα. Τέτοια είναι και τα έργα των μουσουλμάνων ιστορικών που εξετάζονται στη συνέχεια.

«Το ιστορικό έργο του Dīnawarī (π. 894 μ.Χ.)⁸⁸ που σώζεται σε πλήρη μορφή, φέρει τον τίτλο *Kitāb al-akhbār al-ṭiwāl* («Βιβλίο μακροσκελών διηγήσεων»)⁸⁹. Πρόκειται για μια «οικουμενική» ιστορία, με μια συγχρονισμένη παρουσίαση βιβλικής,⁹⁰ περσικής και προϊσλαμικής αραβικής ιστορίας, που δίνει έμφαση, κατά κύριο λόγο, στην ιστορία της Περσίας. Αυτή η ιστορία είναι, βασικά, μια περίληψη βασιζόμενη σε έργα πρωιμότερων συγγραφέων. Η ιστορία του Dīnawarī αποτελείται από μια σειρά διηγήσεων συνυφασμένων με τέτοιο τρόπο, ώστε ενίοτε να μην μπορούμε να ξεχωρίσουμε ποια στοιχεία είναι ιστορικά και ποια μυθικά. Ο Dīnawarī, σύμφωνα με τον Nöldeke, παραθέτει διηγήσεις που σε μεγάλο βαθμό συμφωνούν με εκείνες του Ṭabarī, αλλά χρησιμοποιεί και

⁸⁶ Για τους τρεις Άραβες ιστορικούς Dīnawarī, Ya'qūbī, και Ṭabarī βλέπε: Θ. Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος: Η εικόνα του στην πρώιμη αραβική ιστοριογραφία*, Θεσσαλονίκη, 2006.

⁸⁷ Πρβλ. το άρθρο του G. M. Haddad, "Modern Arab Historians and World History," *MW* 51 (1961), σ. 37-43.

⁸⁸ Για τον περσικής καταγωγής Dīnawarī σημαντικές μελέτες έχουν γίνει από τους: C. Brockelmann, *Geschichte der arabischen Literatur* (στο εξής *GAL*), Second Edition, 2 vols, Leiden, 1943-49; *Supplementbände*, 3vols, Leiden, 1937-42 (G1, σ. 127, S1, σ. 187), F. Sezgin, *Geschichte des arabischen Schrifttums* (στο εξής *GAS*), 9 vols, Leiden, 1967-proceeding (τ. IV, σ. 338-343, τ. V, σ. 262-263, 428, τ. VI, σ. 158-159, τ. VIII, σ. 168-170), B. Lewin, "Al-Dīnawarī" στην *EF*², τ. II, σ. 300, L. I. Conrad, "Dīnawarī, Abū Hanīfā Aḥmad Ibn Dawūd al-" στο *DMA*, τ. IV, σ. 187-188, C. Pellat, "Dīnawarī" στην *Encyclopaedia Iranica* (στο εξής *EIr*), ed. by E. Yarshater, 11 vols to date, New York, London and Costa Mesa, Mazda, 1985- (τ. VII), O. Rescher, *Abriss der arabischen Litteraturgeschichte*, Istanbul, 1925 (τ. II, σ. 198-200). Για το ρόλο του ως ιστορικού *GAL*, G1, σ. 127, S1, σ. 187, Petersen, *Alī and Mu'āwiya in Early Arabic Tradition*, σ. 159 κ. εξ., Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, σ. 92 και 133, A. A. Duri, *The Rise of Historical Writing Among the Arabs*, transl. by L. I. Conrad, Princeton, 1983, σ. 68-69, 150 και 159, D. M. Dunlop, *Arab Civilization to A.D. 1500*, London-Beirut, 1971, σ. 88, Robinson, *Islamic Historiography*, σ. 36, Cahen, "L'historiographie arabe", σ. 149 (αγγλική μετάφραση, σ., 200), P. Hitti, *History of the Arabs*, Tenth Edition, London, 1970, σ. 389, Donner, *Narratives of Islamic Origins*, σ. 134-135, Radtke, *Weltgeschichte*, σ. 9-11, Khalidi, *Arabic Historical Thought*, σ. 82-83, H. Yücesoy, "Ancient Imperial Heritage and Islamic Universal Historiography: al-Dīnawarī's Secular Perspective," *Journal of Global History* 2 (2007), σ. 135-155.

⁸⁹ Al-Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-ṭiwāl*, ed. by V. Guirgass, Leiden, 1888. Πρόλογος, παραλλαγές και περιεχόμενα από τον I. J. Kračkovskij, Leiden, 1912. Μία άλλη έκδοση είναι εκείνη του H. az-Zayn, Beirut, χχ. Δεν υπάρχει μετάφραση σε ευρωπαϊκή γλώσσα του *Kitāb al-akhbār al-ṭiwāl*.

⁹⁰ Πρβλ. J. Van Seters, *In Search of History: Historiography in the Ancient World and the Origins of Biblical History*, New Haven, 1983, σ. 183, F. Rosenthal, "The Influence of the Biblical Tradition on Muslim Historiography," στο Bernard Lewis et al. (eds), *Historians of the Middle East*, σ. 35-45, U. Rubin, *Between Bible and Qur'ān: the Children of Israel and the Islamic Self-Image*, Princeton, 1999.

διαφορετικό υλικό. Είναι γεγονός ότι ο Dīnawarī ξαναδουλεύει τις πηγές του και γράφει μια μοναδική και ενοποιημένη διήγηση. Ο Dīnawarī αντλεί υλικό από διάφορες διηγήσεις άμεσα ή έμμεσα και δεν είναι ιδιαίτερα ακριβής στα παραθέματά του».⁹¹ Σε γενικές γραμμές, φαίνεται πως παραφράζει τις πηγές του. Ο Dīnawarī, παρόμοια με τον Ya‘qūbī, οργάνωνε το υλικό του με βάση τις βασιλείες των εκάστοτε ηγετών των δυναστειών.⁹²

Ένα ιδιαίτερο «χαρακτηριστικό του Dīnawarī είναι το γεγονός ότι αφηγείται με λίγες λέξεις μεγάλες περιόδους, ενώ προβαίνει σε εκτενείς αφηγήσεις για κάποια γεγονότα. Παρουσιάζει τα γεγονότα της Περσίας συγκρινόμενα λ.χ. με τα γεγονότα της Υεμένης επιγραμματικά, αλλά τα κεφάλαια που αφορούν στους Σασανίδες αλλά και τον Μέγα Αλέξανδρο περιγράφονται με λεπτομέρεια». Οι χαλίφηδες τοποθετούνται με βάση τις βασιλείες τους. «Η ιστορία είναι ιδωμένη από την ιρανική σκοπιά, ενώ η δράση του Προφήτη Μωάμεθ καταλαμβάνει ελάχιστο χώρο. Επίσης, το Ισλάμ και οι Άραβες εμφανίζονται στο προσκήνιο, όταν εισβάλλουν στην Περσία. Αυτή η συνήθεια προβολής των ιρανικών απόψεων δεν οφείλεται πιθανώς σε αντι-αραβικά αισθήματα, αλλά στις πηγές που ο ίδιος χρησιμοποίησε. Ο Dīnawarī παραλείπει τις αλυσίδες ονομάτων (*isnād*) των διηγήσεων (*akhbār*),⁹³ ενώ επιλέγει ανάμεσα σε διαφορετικές παραδόσεις για το ίδιο γεγονός εκείνη που του ταίριαζε και ρίχνει το βάρος της διήγησής του σε σημεία δραματικής αξίας π.χ. η σύγκρουση ‘Alī και Μωάβια».⁹⁴

2. Η «οικουμενική» ιστορία του Ya‘qūbī

Τη μορφή της «οικουμενικής» ιστορίας έχει και το έργο *Ta’rīkh* («Ιστορία») του Ya‘qūbī (π. 897 μ.Χ.).⁹⁵ Ο ίδιος ο Ya‘qūbī χαρακτηρίζει το έργο του «ως μια σύντομη διήγηση από

⁹¹ Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 44-45. Βλέπε και M. Inostranzev *et al.*, *Iranian Influence on Moslem Literature*, transl. by G. K. Nariman, Part I, Bombay, 1918, σ. 1-68 (σ. 48), Nöldeke, “Beiträge zur Geschichte des Alexanderromans,” σ. 35 κ. εξ.

⁹² Khan, “Miskawaih and Arabic Historiography,” σ. 714.

⁹³ Robinson, *Islamic Historiography*, σ. 36.

⁹⁴ Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 45.

⁹⁵ Για τον Ya‘qūbī αξιόλογες μελέτες και άρθρα είναι τα εξής: GAL, G1, σ. 226-227, 405, M. Q. Zaman, “Al-Ya‘qūbī” στην *EF*, τ. XI, σ. 257, L. I. Conrad, “Ya‘qūbī, Al-” στο *DMA*, τ. XII, σ. 717-718, Duri, *The Rise of Historical Writing*, σ. 64-67, 150 και 158-159, D. S. Margoliouth, *Lectures on Arabic Historians*, Calcutta, 1930, repr. 1972, W. G. Millward, “Al-Ya‘qūbī’s Sources and the Question of Shī‘a Partiality,” *Abr-Nahrain* 12 (1971-1972), σ. 47-74, A. Miquel, *La géographie humaine du monde musulman jusqu’au milieu du 11e siècle*, 3 vols, Paris, 1967-1988 (τ. I, σ. 102-104, 285-292), Petersen, ‘Alī and Mu‘āwiya, σ. 169-174, Y. Marquet, “Le Šī‘isme au IXe siècle à travers l’histoire de Ya‘qūbī,” *Arabica* 19 (1972), σ. 1-45 και 101-138, Radtke, *Weltgeschichte*, σ. 11-15, Khalidī, *Arabic Historical Thought*, σ. 115-118, 120-121 και 131 κ. εξ., Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, σ. 133-134, Dunlop, *Arab Civilization to AD 1500*, σ. 87-88, Robinson, *Islamic Historiography*, σ. 136-137, Cahen, “L’historiographie arabe”, σ. 146 (αγγλική μετάφραση, σ. 198), C. Adang, *Muslim Writers on Judaism and the Hebrew Bible, from Ibn Rabban to Ibn*

«κτίσεως κόσμου» και ως μια «οικουμενική» ιστορία.⁹⁶ Το πρώτο μισό του βιβλίου καλύπτει την προϊσλαμική περίοδο, ξεκινώντας με τη βιβλική ιστορία. Στο έργο του, όμως, ο Ya‘qūbī παραλείπει τελείως την προ-σασανιδική ιστορία, την οποία θεωρεί μάλλον μη πειστική. Η οικουμενική προοπτική, ξεκινώντας από τον Αδάμ και τους απογόνους του (βιβλική ιστορία), περιελάμβανε όχι μόνο τα πατροπαράδοτα θέματα, όπως τους προφήτες, την περσική ιστορία και την προϊσλαμική Αραβία, αλλά ενσωμάτωνε, *inter alia*, διηγήσεις για τον Ιησού και τους Αποστόλους, τους Ισραηλίτες, τους Ασσύριους, τους Βαβυλώνιους, τους Ινδούς, τους Έλληνες, τους Ρωμαίους, τους Πέρσες, τους Τούρκους, τους Κινέζους, τους Αιγύπτιους, τους Γεμενίτες και τους Σύρους.⁹⁷ Ο Ya‘qūbī δεν περιγράφει τη σπουδαιότητα της ιστορίας των παραπάνω εθνών για το Ισλάμ. Όταν αναφέρεται στους Έλληνες, η αφήγησή του συμπληρώνεται με μια λεπτομερή αναφορά σχετικά με τα πνευματικά και τα επιστημονικά τους επιτεύγματα. Η στάση του για το παρελθόν είναι κριτική. Διαμαρτύρεται για το πόσες λίγες πληροφορίες είναι αξιόπιστες για συγκεκριμένες περιόδους και, τέλος, προσπαθεί να παρουσιάσει ανθρώπους και πολιτισμούς στα πλαίσια της γραμματείας του. Ο Ya‘qūbī αναζητούσε γραπτές πηγές, εάν βέβαια αυτές ήταν διαθέσιμες. Το βιβλικό υλικό συχνά συνυφαίνεται στην αφήγηση του Ya‘qūbī με *midrashim* (ιουδαϊκά υπομνήματα) και απόκρυφα, αντανακλώντας, χωρίς αμφιβολία, τον τρόπο με τον οποίο τέτοια υλικά έφθασαν σ’ αυτόν και σε άλλους μουσουλμάνους ιστορικούς του Μεσαίωνα.⁹⁸ Σημειώνουμε την επίδραση που είχε το ενδιαφέρον του για τη γεωγραφία στο έργο του.⁹⁹ Κατά τη διάρκεια των ταξιδιών του, συνέλεγε δεδομένα από τοπικές πηγές, κρατούσε λεπτομερείς σημειώσεις από ό,τι

Hazm, Leiden, 1996, σ. 36-39, 71-76, 117-121, 226-227, 231-232 και 250-253, G. Richter, *Das Geschichtsbild der arabischen Historiker des Mittelalters*, Tübingen, 1933, σ. 13-14, D. M. Donaldson, “Al-Ya‘qūbī’s Chapter About Jesus Christ,” *The MacDonald Presentation Volume*, 1933, repr. 1968, R. Y. Ebied and L. R. Wickham, “Al-Ya‘qūbī’s Account of the Israelite Prophets and Kings,” *JNES* 29 (1970), σ. 80-98, M. J. de Goeje, “Über die Geschichte der Abbasiden von al-Ja‘kūbī,” *Travaux de la 3ème session du Congrès international des orientalistes* 2 (1957), M. Klamroth, “Der Auszug aus den Evangelien bei dem arabischen Historiker Jaqūbī,” *Festschrift zur Einweihung des Wilhelmsgymnasiums in Hamburg*, 1885, του ίδιου, “Über die Auszüge aus griechischen Schriftstellern bei al-Ja‘qūbī,” *ZDMG* 40 (1886) και 45 (1887), T. M. Johnstone, “An Early Manuscript of Ya‘qūbī’s ‘Ta‘rīh’,” *JSS* 2 (1957), σ. 189-195.

⁹⁶ Al-Ya‘qūbī, *Ta‘rīkh*, ed. by M. Th. Houtsma, *Historiae*, 2 vols, Leiden, 1883, repr. 1969 (τ. II, σ. 2). Για το έργο αυτό δεν υπάρχει μετάφραση σε ευρωπαϊκή γλώσσα. Βλέπε σχετικά Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, σ. 133-134, Khalidi, *Arabic Historical Thought*, σ. 115-118.

⁹⁷ Cahen, “L’historiographie arabe”, σ. 147 (αγγλική μετάφραση, σ. 198). Donner, *Narratives of Islamic Origins*, σ. 134. Ο Ya‘qūbī, *Ta‘rīkh*, τ. I, σ. 31 κ. εξ. αναφέρει τα επτά έθνη – παρόμοια με τον Mas‘ūdī. Κατηγοριοποιεί τους λαούς σε επτά ομάδες εθνών: Πέρσες, Χαλδαίους, Έλληνες, Αιγύπτιους, Τούρκους, Ινδούς και Κινέζους - , αναφέρεται δηλαδή στην *Ιστορία* του στην ιστορία άλλων εθνών. Πρβλ. T. Khalidi, *Islamic Historiography: The Histories of Mas‘ūdī*, Albany, N.Y., 1975, σ. 83 και 88-90.

⁹⁸ Adang, *Muslim Writers on Judaism and the Hebrew Bible*, σ. 117-120. Για τη μεσαιωνική αραβική ιστοριογραφία βλέπε G. Richter, “Medieval Arabic Historiography,” *IC* 33 (1959), σ. 240-250, του ίδιου, “Medieval Arabic Historiography,” *IC* 34 (1960), σ. 139-151, D. O. Morgan (ed.), *Medieval Historical Writing in the Christian and Islamic Worlds*, London, University of London, 1982.

⁹⁹ Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 48– 49.

παρατηρούσε και ρωτούσε άλλους ταξιδιώτες.¹⁰⁰ Ο Ya'qūbī επίσης δίνει έμφαση στα κορυφαία πολιτισμικά επιτεύγματα των λαών που περιγράφει.

«Φαίνεται πως ο Ya'qūbī χρησιμοποίησε το λιγότερο μια συριακή πηγή σε μετάφραση. Επανεπιλημμένα παραπέμπει στην Παλαιά και Καινή Διαθήκη, όπως επίσης σε μεγάλο βαθμό αναφέρεται στους έλληνες κλασικούς συγγραφείς, δηλαδή τον Ιπποκράτη, τον Γαληνό, τον Σωκράτη, τον Πλάτωνα, τον Αριστοτέλη και τον Κλαύδιο Πτολεμαίο. Σχολιάζει, επίσης, τα περσικά και ρωμαϊκά ημερολόγια και δίνει την ονοματολογία των Χαζάρων βασιλιάδων, την οποία δεν έχει καμιά άλλη πηγή. Ο πρώτος τόμος της *Ιστορίας* του τελειώνει με μια διήγηση για τη θρησκευτική και πολιτιστική ζωή της προϊσλαμικής Αραβίας.

Το δεύτερο, μεγαλύτερο μέρος του έργου *Ta'riḥh*, περιέχει μια ιστορία του Ισλάμ ως το 872 μ.Χ. Εδώ, ο Ya'qūbī ακολουθεί την εξής μέθοδο: επιλέγει το υλικό που θα χρησιμοποιήσει από διηγήσεις που ο ίδιος είχε ήδη υποβάλει σε κριτικό έλεγχο. Ο σκοπός του, σ' αυτό το μέρος, είναι να παρουσιάσει περιληπτικά, σε μια ακριβή διήγηση, τα γεγονότα που ήταν ήδη γνωστά από πρωιμότερες πηγές. Η οργάνωση του υλικού γίνεται με βάση τις βασιλείες (και δυναστείες) των χαλίφηδων και κάθε τμήμα του βιβλίου ξεκινά με αστρολογικά δεδομένα, για να δείξει τον τρόπο με τον οποίο τα άστρα και ο Θεός επηρέασαν την πορεία των γεγονότων. Η *Ιστορία* του Ya'qūbī, σύμφωνα με τον Noth, είναι από τα πιο πρώιμα σωζόμενα έργα που ακολουθούν αυτόν τον τρόπο οργάνωσης.¹⁰¹ Ένα μεγάλο μέρος του δεύτερου τόμου του βιβλίου αφιερώνεται στον Προφήτη Μωάμεθ.¹⁰² Η διήγηση για τον Προφήτη Μωάμεθ ακολουθεί την τυπική σειρά: αποτελείται από μια σειρά διηγήσεων (*akhbār*) οργανωμένων χρονολογικά. «Ο Ya'qūbī εμφανίζεται εχθρικός στις σελίδες της *Ιστορίας* του απέναντι στους Ομαγιάδες ενώ, στον αντίποδα, εκφράζει μια στάση κολακειάς για τους Αββασίδες».¹⁰³ Οι διηγήσεις για τον κάθε χαλίφη αποτελούνται από διηγήσεις με τη μορφή των *akhbār*. Υπάρχουν ορισμένες ακριβείς ημερομηνίες και ο ανναλιστικός τρόπος οργάνωσης των γεγονότων ακολουθείται περιστασιακά.¹⁰⁴ «Μολονότι ο Ya'qūbī δεν παραθέτει την αλυσίδα των ονομάτων (*isnād*) των διηγήσεών του, μερικές από τις πληροφορίες του προέρχονται από αββασιδικές πηγές (ο ίδιος ήταν ένας προστατευόμενος, δηλαδή *mawlā*¹⁰⁵ της αββασιδικής οικογένειας), αλλά και ανήκε στους οπαδούς του 'Alī (με ιδιαίτερη εκτίμηση για τον Ja'far b. Muḥammad,

¹⁰⁰ Ya'qūbī, *Ta'riḥh*, τ. I, σ. 207. Επίσης, Conrad, "Ya'qūbī, Al-" στο *DMA*, τ. XII, σ. 717.

¹⁰¹ Noth, *The Early Arabic Historical Tradition*, σ. 46.

¹⁰² Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 49-50.

¹⁰³ Αυτόθι, σ. 50.

¹⁰⁴ Ya'qūbī, *Ta'riḥh*, τ. II, σ. 159.

¹⁰⁵ Για τους *mawlā* βλέπε A. J. Wensinck and P. Crone, "mawlā" στην *EF*², τ. VI, σ. 874.

τον έκτο μιάμη).¹⁰⁶ Χρησιμοποιεί, όμως, και ελληνικές πηγές (σε αραβική μετάφραση) στα σημεία που αναφέρεται στον ελληνικό πολιτισμό.¹⁰⁷ Εν κατακλείδι, το έργο του *Ta'riḳh* δεν είναι μόνο μια χρήσιμη πηγή για τους Ομαγιάδες και τους πρώιμους Αββασίδες, αλλά είναι περισσότερο ένα πολιτισμικό τεκμήριο παρά ιστορία».¹⁰⁸

«Γενικά, η σπουδαιότητα του ιστορικού έργου του Υα'qūbī είναι τριπλή. Κατ' αρχάς, ο πρώτος λόγος που καθιστά το έργο του Υα'qūbī σημαντικό είναι το γεγονός ότι είναι ένα από τα πιο πρώιμα σωζόμενα παραδείγματα παγκόσμιας ή «οικουμενικής» ιστορίας της πρώιμης περιόδου του Ισλάμ. Είναι μια αξιόλογη ιστορία για την έμφαση που δίνει στις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες και στην ποικιλία των αρχαίων, προϊσλαμικών εθνών και πολιτισμών. Είναι επίσης μια σημαντική πηγή λόγω της ασυνήθιστης εκτεταμένης χρήσης μη ισλαμικών πηγών π.χ. βιβλικών, *midrashic* (η καταγραμμένη ιουδαϊκή ερμηνεία της Παλαιάς Διαθήκης) και απόκρυφων κειμένων. Δεύτερος λόγος που καθιστά το ιστορικό έργο του Υα'qūbī σπουδαίο είναι ότι, αν και ο χαρακτήρας των σιϊτικών τάσεων του Υα'qūbī παραμένει αβέβαιος, το έργο *Ta'riḳh*, όπως και το έργο του Mas'ūdī, παρέχουν πληροφορίες για τις πρώιμες σιϊτικές τάσεις. Τρίτος λόγος είναι ότι το έργο του Υα'qūbī αντικατοπτρίζει την επίδραση της λόγιας γραμματείας (*adab*) ή άλλως της γραμματείας των *belles lettres*».¹⁰⁹ Στον Υα'qūbī συνυπάρχει η προσέγγιση που είχαν οι γραμματείς της δημόσιας διοίκησης (*kuttāb*) και οι γεωγράφοι αναφορικά με τη συγγραφή της ιστορίας.

¹⁰⁶ Duri, *The Rise of Historical Writing*, σ. 67.

¹⁰⁷ Αυτόθι, σ. 65.

¹⁰⁸ Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 50-51. Βλέπε Conrad, "Ya'kūbī, Al-" στο *DMA*, τ. XII, σ. 717-718 (σ. 718). Κάτι ανάλογο λέει και ο Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, σ. 133.

¹⁰⁹ Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 51. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το περιεχόμενο της λέξης *adab*: F. Gabrieli, "Adab" στην *EF*, τ. I, σ. 175, H. Kilpatrick, "adab" στην *Encyclopedia of Arabic Literature* (στο εξής *EAL*), ed. by J. Scott Meisami and P. Starkey, 2 vols, Routledge, 1998 (τ. I, σ. 54-56), C. Pellat, "Adab in Arabic Literature," στην *Elr*, τ. I, σ. 439-444, του ίδιου, "Adab," στο F. Bostānī, *Dā'erat al-ma'āref VIII*, Beirut, 1969, σ. 62-68, trad. "Variations sur la theme de l'adab," *Correspondance d'Orient* 5-6, Brussels, 1964, του ίδιου, "Les encyclopedias dans le monde arabe," *Cahiers d'histoire mondiale* 9 (1966), σ. 631-658, C. E. Bosworth, "Islamic Administration" στο *DMA*, τ. VI, σ. 588-592 (σ. 590), S. A. Bonebakker, "Adab and the Concept of Belles-Lettres," στην *Cambridge History of 'Abbasid Belles-Lettres* (στο εξής *CHALABL*), ed. by J. Ashtiany, T. M. Johnstone, J. D. Latham, R. B. Serjeant and G. Rex Smith, Cambridge, 1990, σ. 16-30, του ίδιου, "Early Arabic Literature and the Term *Adab*," *JSAI* 5 (1984), σ. 389-421, H. Fahndrich, "Der Begriff adab und sein literarischer Niederschlag," στο W. Heinrichs (ed.), *Neues Handbuch der Literaturwissenschaft. Orientalisches Mitteralter*, Wiesbaden, 1990, σ. 326-345, S. Leder and H. Kilpatrick, "Classical Arabic Prose Literature: a Researchers' Sketch Map," *JAL* 23 (1992), σ. 2-26, Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, σ. 134-135, C. A. Nallino, *La litterature arabe des origines à l'époque de la dynastie umayyade*, trad. par C. Pellat, Paris, 1950, σ. 7-34, Khalidī, *Arabic Historical Thought*, σ. 83-89 και 113-115, του ίδιου, *The Histories of Mas'ūdī*, σ. 22-23, Hodgson, *The Venture of Islam*, τ. I, σ. 444-472, A. Christensen, *L'Iran sous les Sassanides*, Copenhagen and Paris, 1936, 1944², σ. 36 κ. εξ., M. Grignaschi, "La Litterature Sassanide...," *JA* 254.1 (1966), σ. 1-142.

3. Η «οικουμενική» ιστορία του Ṭabarī¹¹⁰

Η «οικουμενική» ιστορία του Ṭabarī (π. 923 μ.Χ.) είναι ασύγκριτα ογκώδης και πιο σημαντική από εκείνη του Ya‘qūbī, η οποία μάλιστα σύντομα ξεχάστηκε. Ο Ṭabarī έφερε στο έργο του την ευσυνειδησία και την ακούραστη φλυαρία του θεολόγου, την ακρίβεια και την αγάπη για τάξη που είχαν οι δικαστές, αλλά και την ενόραση για θέματα πολιτικά. Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά επέβαλαν το σεβασμό στο όνομά του, ιδιαίτερα στους διανοητικούς κύκλους των μουσουλμάνων. Σύμφωνα με τον συγγραφέα Yāqūt, ο Ṭabarī θεωρούνταν μάλλον νομομαθής παρά ιστορικός.¹¹¹ Το ιστορικό έργο του Ṭabarī ποτέ δεν έπαψε να ασκεί επιρροή στους μεταγενέστερους ιστορικούς ως μοντέλο για τον τρόπο που γράφεται η ιστορία. Με τον Ṭabarī, οι εκπρόσωποι της παράδοσης (*muhaddithūn*)¹¹² – οι οποίοι συνέλεξαν μεμονωμένες μαρτυρίες για συγκεκριμένα γεγονότα – έφθασαν στο απόγειό τους. Για τον ίδιο, αλλά και για τους περισσότερους άραβες ιστορικούς της πρώιμης περιόδου, η συγγραφή της ιστορίας ήταν μια θρησκευτική ενασχόληση. Ο Ṭabarī, στον πρόλογο του έργου του, δηλώνει ότι εκτελεί τα καθήκοντα ενός συλλέκτη

¹¹⁰ Για τη ζωή και τα έργα του Ṭabarī θεμελιώδεις είναι οι μελέτες των: GAL, S1, σ. 217-218, GAS, Band 1, σ. 323-325, C. E. Bosworth, “al-Ṭabarī” στην *IEP*, τ. X, σ. 11, “al-Ṭabarī”, στη *SEI*, ed. by H. A. R. Gibb and J. H. Kramers, Leiden, 1965, σ. 556-557, J. Lassner, “al-Ṭabarī” στο *DMA*, τ. XI, σ. 569-570, L. I. Conrad, “Ṭabarī, Al-” στο *ODB*, τ. III, σ. 2003, Ibn Khallikān’s *Biographical Dictionary*, transl. by B. Mac Guckin de Slane, 4 vols, Paris, 1842-1871, repr. 1970 (τ. II, σ. 597-598), F. Rosenthal, *The History of al-Ṭabarī: General Introduction and from the Creation to the Flood*, Albany, 1989, τ. I, σ. 5-80, H. Kennedy (ed.), *Al-Ṭabarī: A Muslim Historian and his Work*, Princeton, 2004, Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, σ. 134-135, Khalidi, *Arabic Historical Thought*, σ. 73-82, C. F. Robinson, “al-Tabarī,” στους M. Cooperson and S. M. Toorawa (eds), *Dictionary of Literary Biography: Arabic Literary Culture, ca. 500-925*, Detroit, 2005, σ. 432-443, F. C. Muth, *Die Annalen von al-Ṭabarī im Spiegel der europäischen Bearbeitungen*, Heidelberger Orientalische Studien, 3, Frankfurt am Main, 1983, Radtke, *Weltgeschichte*, σ. 16-26, Duri, *The Rise of Historical Writing*, σ. 69-71, M. G. S. Hodgson, “Two Pre-Modern Muslim Historians: Pitfalls and Opportunities in Presenting them to Moderns,” στο J. U. Nef (ed.), *Towards World Community*, Publications of the World Academy of Arts and Sciences, 5, The Hague, 1968, σ. 53-68, Humphreys, *Islamic History*, σ. 72-75, του ίδιου, “Qur’ānic Myth and Narrative Structure in Early Islamic Historiography,” στους M. Clover and R. S. Humphreys (eds), *Tradition and Innovation in Late Antiquity*, Madison, 1989, σ. 271-290, του ίδιου, “The Odd Couple: al-Ṭabarī and Sayf b. ‘Umar,” στον Conrad (ed.), *History and Historiography in Early Islamic Times*, Cahen, “L’historiographie arabe”, σ. 147-148 (αγγλική μετάφραση, σ. 199-201), B. Shoshau, *Poetics of Islamic Historiography: Deconstructing Tabarī’s History*, Leiden, 2004.

¹¹¹ Yāqūt, *Irshād al-Arib ilā ma‘rifat al-adīb*, ed. by D. S. Margoliouth, London, 1907-1927 (τ. VI, σ. 424, 427, 429, 432, 435). Ο Al-Mas‘ūdī αποκαλεί τον Ṭabarī “*Faqīh ‘asrihī wa ilaihi intahat ‘ulūm fuqahā’ al-amṣūr*” στο *Murūj al-dhahab wa ma‘ādin al-jawhar*, ed. with French translation by C. B. de Meynard and P. de Courteille, 9 vols, Paris, 1861-1877, Revised Edition by C. Pellat, 5 vols, Beirut, 1968-1974 (τ. I, σ. 16).

¹¹² Σχετικές μελέτες για τους εκπροσώπους της παράδοσης (*muhaddithūn*) έχουν γίνει από τους: E. Shils, *Tradition*, London, 1981, W. Graham, “Traditionalism in Islam: an Essay in Interpretation,” *Journal of Interdisciplinary History* 23 (1993), σ. 495-522, Robson, “The Form of Muslim Tradition,” σ. 38-50, Του Ιδίου, “The Material of Tradition,” *MW* 41 (1951), σ. 166-180, 257-270, του ίδιου, “Tradition: Investigation and Classification,” *MW* 41 (1951), σ. 98-112, E. E. Salisbury, “Contributions from Original Sources to our Knowledge of the Science of Muslim Tradition,” *JAOS* 7 (1862), σ. 60-142, A. Sprenger, “Über das Traditionswesen bei den Arabern,” *ZDMG* 10 (1856), σ. 1-17.

και μεταδότη προς άλλους όλων όσων μεταδόθηκαν σ' αυτόν από διάφορες αυθεντίες.¹¹³ Αυτή είναι και η χαρακτηριστική στάση των εκπροσώπων της παράδοσης.¹¹⁴

Το επιγραφόμενο ιστορικό του «έργο *Ta'riḫ al-rusul wa'l-mulūk* αποτελείται από δύο μέρη: το προϊσλαμικό κομμάτι, στο οποίο ο Ἐνσουλμάνος τοιχεία από τη βιβλική παράδοση¹¹⁵ και τοιχεία από την περσική ιστορία, ή μ' άλλα λόγια προσπάθησε να συγχρονίσει την ιστορία της δημιουργίας και προφητείας με την περσική ιστορία - , ενώ από το πρώτο έτος της Εγίρας, από τη μετανάστευση του Προφήτη Μωάμεθ από τη Μέκκα στη Μεδίνα (16 Ιουλίου 622 μ.Χ.), έχουμε τη μουσουλμανική ή ισλαμική ιστορία. Το ισλαμικό τμήμα ακολουθεί τον ανναλιστικό (χρονολογικό) τρόπο οργάνωσης». ¹¹⁶ Η διήγηση για τον Προφήτη Μωάμεθ ακολουθεί το πρότυπο της βιογραφίας του Προφήτη (*sīra*).¹¹⁷

«Στο προϊσλαμικό τμήμα, το οποίο καταλαμβάνει το ένα έβδομο (1/7) ολόκληρου του έργου, τα γεγονότα οργανώνονται με βάση τις βασιλείες – δυναστείες. Τα κείμενα που έχουν μεγάλο ενδιαφέρον στο προϊσλαμικό τμήμα του έργου του Ἐνσουλμάνου είναι η ιστορία των περσών βασιλέων της δυναστείας των Σασανιδών και εκείνης των Λαχμιδών για την αραβική ιστορία.¹¹⁸ Η διάταξη των γεγονότων στο δεύτερο μέρος, στην ισλαμική ιστορία, είναι ανναλιστική. Ακολουθεί δηλαδή τη χρονολογική μορφή εξιστόρησης των γεγονότων, η οποία φθάνει ως το έτος 915 μ.Χ. Η χρονογραφία, στο μέρος αυτό, παρουσιάζει όλα τα γεγονότα κάθε έτους για κάθε χαλίφη και τηρείται αυστηρή σειρά. Γενικά ο Ἐνσουλμάνος, ως προς την οργάνωση του υλικού του, παραθέτει χρονολογικά τα γεγονότα κάθε έτους για κάθε χαλίφη. Η δομή επομένως της χρονογραφίας του Ἐνσουλμάνου φαίνεται πως υπαγορεύτηκε από μια αντίληψη «γραμμικής ιστορίας» ή «κύριας διήγησης»,¹¹⁹ η οποία, από τη μουσουλμανική προοπτική, ανιχνεύει τα επεισόδια «κλειδιά» στην ιστορία του ανθρώπινου γένους, τη σχέση τους με το Θεό και την εξέλιξη της μουσουλμανικής

¹¹³ Ἐνσουλμάνος, *Ta'riḫ al-rusul wa'l-mulūk*, τ. VI, σ. 439-440.

¹¹⁴ Khan, "Miskawaih and Arabic Historiography," σ. 711.

¹¹⁵ Για την επίδραση της βιβλικής παράδοσης στη μουσουλμανική ιστοριογραφία βλέπε F. Rosenthal, "The Influence of the Biblical Tradition on Muslim Historiography," στο *Historians of the Middle East*, σ. 35-45, B. Heller, "La légende biblique dans l'Islam," *REJ* 98 (1934), σ. 1-18.

¹¹⁶ Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 56.

¹¹⁷ Πληροφορίες για τη βιογραφία του Προφήτη Μωάμεθ στον M. J. Kister, "The Sira (the Biography of the Prophet Muḫammad) Literature," στο βιβλίο του ιδίου, *Studies on the Emergence of Islam*, Jerusalem, 1999, σ. 215-237 (in Hebrew).

¹¹⁸ Ενδιαφέρουσες πληροφορίες για την *Ιστορία* του Ἐνσουλμάνου υπάρχουν στην κριτική του I. Shahīd, "Theodor Nöldeke's "Geschichte der Perser und Araber zur zeit der Sasaniden": An Evaluation," *IJMES* 8.1 (1977), σ. 117-122.

¹¹⁹ Σχετικά με την έννοια της «κύριας διήγησης» (ή μεταδιήγησης) ως «σχήμα οργάνωσης της ερμηνείας και συγγραφής ιστορίας» σημαντικές παραμένουν οι μελέτες των J. Appleby, L. Hunt and M. Jacobs, *Telling the Truth about History*, New York, 1994, σ. 231-237 και H. White, *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*, Baltimore and London, 1987, σ. 1-25.

κοινότητας».¹²⁰ Ο Ἰαβάρης ήταν ο πρώτος που εφάρμοσε μια πλήρως αναπτυγμένη ανάλιστική μορφή στην ιστορική συγγραφή.¹²¹

«Ο Ἰαβάρης, σύμφωνα με τον Nöldeke, χρησιμοποιεί περισσότερες από μία πηγές και αναπαράγει επακριβώς τις συγκρουόμενες απόψεις αυτών για το ίδιο γεγονός».¹²² Μάλιστα, παραθέτει τις απόψεις των συγγραφέων των πηγών του διαδοχικά τη μία μετά την άλλη χωρίς εμφανή προτίμηση και αφήνει τον αναγνώστη να επιλέξει ποια εκδοχή θα δεχτεί.¹²³ Ενίοτε, μακροσκελείς διηγήσεις που καλύπτουν δύο ή περισσότερα έτη τεμαχίζονται. Αυτή η μέθοδος ονομάστηκε *κατακερματισμός* (fragmentation) μιας μακροσκελούς αφήγησης σε τμήματα για τα οποία παρατίθενται διηγήσεις, τοποθετημένες η μία μετά την άλλη, από διαφορετικούς αφηγητές.¹²⁴ Φαίνεται πως τα πιο σημαντικά γεγονότα τοποθετούνται στην πρώτη θέση των αντίστοιχων ετών τους.¹²⁵

«Τις περισσότερες φορές, ο Ἰαβάρης κατονομάζει τις πηγές του για όλα τα γεγονότα που περιγράφει».¹²⁶ Υπάρχουν, ωστόσο, φορές που ο Ἰαβάρης δεν ονομάζει επακριβώς την πηγή του, αλλά χρησιμοποιεί αόριστα φράσεις του τύπου «λέγεται», «μερικοί λένε» ή «μερικοί αναφέρουν». Αυτό ήταν αποτέλεσμα της βαθμιαίας εγκατάλειψης του *isnād*. Στο στάδιο αυτό η έμφαση άρχισε να δίνεται στο περιεχόμενο της αφήγησης.¹²⁷ Χαρακτηριστικό του Ἰαβάρη είναι επίσης η επιλογή των θεμάτων που παρουσιάζει».¹²⁸ Για τον Ἰαβάρη, η αξία μιας διήγησης εξαρτάται από την αξιοπιστία των *isnād*. Δηλαδή, όσο πιο κοντά σε κάποιο περιστατικό ήταν ο πρώτος κρίκος της αλυσίδας των μεταδοτών τόσο

¹²⁰ Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 56-57.

¹²¹ Την άποψη αυτή υποστήριξε και ο Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, σ. 71. Πρβλ. F. Rosenthal, *The Technique and Approach of Muslim Scholarship*, *Analecta Orientalia* 24, Rome, 1947, σ. 43.

¹²² Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 57. Inostranzen et al., *Iranian Influence on Moslem Literature*, Appendix V, *Noeldeke's Introduction to Tabari*, σ. 43-44 και 48. Πρβλ. J. Lassner, "al-Ṭabarī" στο *DMA*, τ. XI, σ. 569-570 (σ. 569).

¹²³ Dunlop, *Arab Civilization to A.D. 1500*, σ. 89.

¹²⁴ Donner, *Narratives of Islamic Origins*, σ. 259. Μερικά παραδείγματα *κατακερματισμού* θα μπορούσαν να αποτελέσουν τα εξής: Ἰαβάρης, *Ta'rikh al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 2925-2926, 2156-2159, 2110-2113, 2150-2155, 2147-2148, 2513-2514. Βλέπε Robinson, *Islamic Historiography*, σ. 36.

¹²⁵ Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, σ. 135.

¹²⁶ Για τις πηγές του Ἰαβάρη σημαντική παραμένει η άποψη του Wellhausen ότι δηλαδή [1] καθεμιά από αυτές τις πηγές, αν και αντλούσε υλικό από πρωιμότερους πληροφοριοδότες, σχηματοποιούσε το υλικό ανάλογα με τις συνήθειες και τις προκαταλήψεις της εποχής και, κυρίως, ήταν υπεύθυνη για τον συνολικό χαρακτήρα των διηγήσεων που μετέφερε, και [2] η κάθε πηγή του Ἰαβάρη θα μπορούσε να συνδεθεί με μια συγκεκριμένη τοπική «σχολή», τις προκαταλήψεις και τις συνήθειες της οποίας αντανάκλουσε. Βλέπε σχετικά τον πρόλογο του J. Wellhausen, *Das Arabische Reich und sein Sturz*, Berlin, 1902, trans. by M. G. Weir, *The Arab Kingdom and Its Fall*, Calcutta: University of Calcutta, 1927, repr. 1960; 1971, D. Waines, *Abū Ja'far Ṭabarī and his Sources: an Introduction to Early 'Iraqi Historiography*, M. A. Thesis, McGill University, Montreal, 1968, 'Alī, Jawād, "Masādir ta'rikh, al-Ṭabarī," *Majallat al-Majma' al-'Ilmī al-'irāqī* 1 (1950), σ. 143-231, 2 (1951), σ. 135-190, 3 (1954), σ. 16-58, 8 (1961), σ. 425-436.

¹²⁷ Για τον ρόλο της αφήγησης στην ιστορία βλέπε το άρθρο του W. H. Dray, "On the Nature and Role of Narrative in History," *H&T* 10 (1971), σ. 153-171.

¹²⁸ Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 57. Βλέπε Donner, *Narratives of Islamic Origins*, σ. 129-131.

πιο αξιόπιστη ήταν η μαρτυρία.¹²⁹ Μέριμνα του ιστορικού δεν είναι οι αληθοφανείς αποδείξεις (*hujaj al-'uqūl*) ή η εξεύρεση της αλήθειας (*al-istinbāt bi-fakr al-nufūs*), όπως χαρακτηριστικά λέει ο Ἰαβάρι, αλλά η παρουσίαση του υλικού στους αναγνώστες του με τον τρόπο που μεταβιβάστηκε σ' αυτόν.¹³⁰ Οι μαρτυρίες μπορεί να είχαν επηρεαστεί από ποικίλους παράγοντες, όπως τη μνήμη, τις προσωπικές τάσεις και προκαταλήψεις κ.ά. Αυτό δεν μνημονεύεται καν. Έτσι, ο Ἰαβάρι, ακόμη και μετά την κριτική που ενίοτε ασκεί στις διηγήσεις, ήταν απίθανο να ήταν απόλυτα σίγουρος για την ορθότητα και την ακεραιότητά τους. Εξάλλου, ο ίδιος, ως εκπρόσωπος της παράδοσης (*muḥaddith*), ήταν εξοικειωμένος με τις τεχνικές αποτίμησης των πληροφοριών των πηγών του και επέλεγε πάντα αυτήν που θεωρούσε ως την πιο αξιόπιστη διήγηση.¹³¹

Ανάμεσα «στις πηγές του Ἰαβάρι¹³² περιλαμβάνονται μια αραβική εκδοχή του περσικού *Khudāy-nāma* ή «Βιβλίο βασιλέων ή αρχόντων»¹³³ που αφορούσε την προϊσλαμική περσική ιστορία, καθώς και μια σειρά ιστορικών (*akhbārīyyūn*) της πρώιμης ισλαμικής ιστορίας, έργα δηλαδή προγενέστερων ιστορικών όπως ο Zuhri, ο Abū Mikhnaf, ο Madā'inī, ο Sayf ibn 'Umar, ο Naṣr ibn Muzāḥim, ο 'Umar ibn Shabba, ο Ibn Ishāq, ο Ibn Sa'd, ο Wāqidī, ο Ibn Abī Tāhir Tayfūr, ο Ibn al-Kalbī, ο 'Awāna ibn al-Ḥakam, ο 'Urwa ibn al-Zubayr, ο Wahb ibn Munabbih, ο Ka'b al-Aḥbār, ο Ibn 'Abbās κ.ά.,¹³⁴ καθώς και ανώνυμες πηγές.¹³⁵

«Ο σκοπός της «οικουμενικής» *Ιστορίας* του Ἰαβάρι¹³⁶ ήταν να παρουσιάσει μαρτυρίες σχετικά με την πρώιμη ισλαμική ιστορία των λαών που κατοικούσαν στις

¹²⁹ Σχετικά με τις διηγήσεις βλέπε Dunlop, *Arab Civilization to A.D. 1500*, σ. 89 κ. εξ. και Humphreys, *Islamic History*, σ. 73-74. Ακόμη, Ἰαβάρι, *Ta'rikh al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 6-7.

¹³⁰ L. I. Conrad, "The Conquest of Arwād: A Source-Critical Study in the Historiography of the Early Medieval Near East", στους A. Cameron and L. I. Conrad (eds.), *The Byzantine and Early Islamic Near East I: Problems in the Literary Source Material*, Studies in Late Antiquity and Early Islam 1:1, Princeton, 1993, σ. 317-401 (σ. 392).

¹³¹ Περισσότερες πληροφορίες στη βιβλιοκριτική του I. Shahid για τη μονογραφία του Th. Nöldeke, *Geschichte der Perser*, σ. 118.

¹³² Στον Sezgin, *Geschichte des arabischen Schrifttums*, τ. I, σ. 324, υποσημ. 1 αναφέρεται μια εξαντλητική μελέτη, που εκδόθηκε με τη μορφή άρθρων από το 1950 ως το 1961 από τον λόγιο του Ιράκ, τον Jawād 'Alī, σχετικά με τις πηγές του Ἰαβάρι. Η μελέτη φέρει τον τίτλο "Maṣādir ta'rikh al-Ḥabārī. Βλέπε σχετικά C. Gilliot, "La formation intellectuelle de Ḥabārī," *JA* (1988), σ. 203-244, Θ. Ζαμπάκη, «Χαρακτηριστικά της πρώιμης αραβικής ιστοριογραφίας: η περίπτωση του Ἰαβάρι († 923 μ.Χ.),» *Βυζαντικά* 25 (2005-2006), σ. 117-148 (σ. 129).

¹³³ Th. Nöldeke, *Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden*, Leiden, 1879, σ. xxi-xxii, Inostranzew et al., *Iranian Influence on Moslem Literature*, σ. 45-46.

¹³⁴ Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 58.

¹³⁵ Για τις πηγές του Ἰαβάρι βλέπε Bosworth, "al-Ḥabārī" στην *EF*, τ. X, σ. 11-15 (σ. 13). Υπάρχει και η αδημοσίευτη μελέτη του Waines, *Abū Ja'far Ḥabārī and his Sources: an Introduction to Early 'Iraqi Historiography*.

¹³⁶ Σχετικά με τον σκοπό συγγραφής της *Ιστορίας* του Ἰαβάρι βλέπε Ἰαβάρι, *Ta'rikh al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 78 και H. Kennedy (ed.), *Al-Ḥabārī and "The History of Salvation," Proceedings of the Conference on the Life and Works of Muḥammad b. Jarīr al-Ḥabārī*, St. Andrews 30 August – 2 September 1995 (forthcoming).

περιοχές μεταξύ της Αιγύπτου και του ιρανικού κόσμου. Ο χαρακτήρας της *Ιστορίας* του Ἰσῆ είναι τελεολογικός: η ιστορία δηλαδή έχει ένα σκοπό και ο σκοπός της προϊσλαμικής ιστορίας είναι να αποτελέσει ένα είδος *praeparatio evangelica* για τα γεγονότα του 7ου αιώνα και για το τι επακολούθησε. Δηλαδή, την προφητεία του Μωάμεθ, τις κατακτήσεις και τη διαδοχή των χαλίφηδων».¹³⁷

4. Η «οικουμενική» ιστορία του Sa'īd b. al-Biṭrīq¹³⁸

Ο ορθόδοξος πατριάρχης Αλεξανδρείας Sa'īd b. al-Biṭrīq (π. 940 μ.Χ.) έγραψε όλα τα έργα του στην αραβική γλώσσα. Πρόκειται για πραγματείες στην ιατρική, τη θεολογία και την ιστορία. Το πιο σημαντικό έργο του Sa'īd b. al-Biṭrīq είναι το *Nazm al-jawhar* («Αλυσίδα μαργαριταριών»), το οποίο είναι μια χριστιανική «οικουμενική» ιστορία που ξεκινά από τη δημιουργία και φτάνει ως το έτος 938 μ.Χ. Αφιερώνεται στον αδερφό του, τον 'Isā b. al-Biṭrīq. Το έργο μεταφράστηκε στα Λατινικά ως *Eutychii Historia universalis* ή *Annales*, μολονότι δεν πρόκειται για κάποιο τοπικό χρονικό, αλλά για μια «οικουμενική» ιστορία, στην οποία το υλικό οργανώνεται χρονολογικά σύμφωνα με τις βασιλείες. Ο συγγραφέας δηλώνει ότι συνέθεσε την ιστορία του όχι μόνο βασιζόμενος στη Βίβλο αλλά και σε αξιόπιστες αυθεντίες. Το ιστορικό έργο του Sa'īd b. al-Biṭrīq βασίζεται εν μέρει σε μουσουλμανικές πηγές σε ό,τι αφορά την ισλαμική περίοδο, αλλά κυρίως εμπνέεται από τη βυζαντινή ιστοριογραφία. Ο Sa'īd b. al-Biṭrīq δεν ακολουθεί τους υπολογισμούς των

Πρβλ. J. E. Wansbrough, *The Sectarian Milieu: Content and Composition of Islamic Salvation History*, Oxford, 1978.

¹³⁷ Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 55.

¹³⁸ Βλέπε GAL, G1², σ. 154-155 και S1, σ. 228, GAS, τ. III, σ. 297, F. Micheau, "Sa'īd b. al-Biṭrīq" στην *EF*, τ. VIII, σ. 854, D. W. Johnson, "Eutychios the Melchite", *DMA*, τ. IV, σ. 525, S. H. Griffith, "Eutychios of Alexandria", *ODB*, τ. II, σ. 760, S. H. Griffith, "Eutychios" στην *Elr*, F. Nau, "Eutychios", στο A. Vacant, E. Mangenot, E. Amann, *DTC*, 15 vols, Paris, 1903-1950 (τ. 5, 2nd partie, σ. 1609-1611), το άρθρο της *Catholic Encyclopedia*, Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, σ. 80 και 137-138, M. Breydy, *Études sur Saïd Ibn Baṭrīq et ses Sources*, *MW* 46 (1956), σ. 193-206, A. Cameron, "Eustratius' Life of the Patriarch Eutychios and the Fifth Ecumenical Council," στη J. Chrysostomides (ed.), *Kathegetria: Essays Presented to Joan Hussey for her 80th Birthday*, Camberley, 1988, σ. 225-247, J. Nasrallah, *Histoire du mouvement littéraire dans l'Eglise melchite du Ve au XXe siècle*, Louvain, 1988, τ. II/2, σ. 23-34, C. Brockelmann, *Die syrische und die christlich-arabische Litteratur*, Second Edition, Leipzig, 1909, σ. 71, G. Graf, *Geschichte der christlichen arabischen Literatur*, 5 vols, Vatican City, 1944-1953 (τ. II, σ. 32-38), του ίδιου, "Ein bisher unbekanntes Werk des Patriarchen Eutychios von Alexandrien," *Oriens christianus*, N.S. 1 (1911), σ. 227-244, Yahyā ibn Sa'īd al-Anṭāki, *Histoire de Yahyā Ibn Sa'īd d'Antioche*, ed. and trad. par I. Kratchkowsky and A. Vasiliev, *PO* 18.5 και 23.3, Paris, 1924, 1932, E. Μιχαηλίδης, «Ευτύχιος Αλεξανδρείας», *Εκκλησιαστικός Φάρος* 33 (1934), σ. 7-27, 209-238, 344-365, A. K. Αρβανίτης, «Ευτύχιος», *ΘΗΕ*, 12 τόμοι, εκδ. Αθ. Μαρτίνογ, Αθήνα, 1962-1968 (τ. 5, σ. 1110-1111).

Βυζαντινών χρονογράφων για τα έτη, αλλά το Αλεξανδρινό ημερολόγιο του Ιουλιανού Σέξτου του Αφρικανού.¹³⁹

Το έργο περιέχει πολλές προσθήκες στη βιβλική και κοσμική ιστορία που δεν απαντούν σε άλλη πηγή. Όπως ο ίδιος εξηγεί στην εισαγωγή του, συνέθεσε το έργο του βασιζόμενος σε ποικίλες πηγές, τις οποίες όμως δεν αναφέρει. Μερικές από αυτές μπορούν να προσδιοριστούν: μια αραβική μετάφραση της Βίβλου, το έργο η «*Σπηλιά των Θησαυρών*», το μυθιστόρημα του Αλεξάνδρου, η ιστορία των σασανιδών περσών βασιλέων, ορισμένα αγιογραφικά έργα (ο Άγιος Επιφάνιος της Κύπρου, ο Άγιος Ευθύμιος, ο Άγιος Σάββας, ο Άγιος Ιωάννης ο Ελεήμονας κλπ.), διάφοροι θρύλοι (συμπεριλαμβανομένων των *Επτά Κοιμωμένων* της Εφέσου), καθώς και έργα μουσουλμάνων εκπροσώπων της παράδοσης, π.χ. το έργο του 'Uthmān b. Ṣāliḥ.¹⁴⁰ Πρέπει να επισημάνουμε ότι το χαμένο έργο *Khudāynāma* που μεταφράστηκε στα Αραβικά από τον Πέρση Ibn al-Muqaffa',¹⁴¹ ως πηγή του Sa'īd b. al-Biṭrīq, προσέφερε πολύτιμες πληροφορίες για την προϊσλαμική ιστορία της Περσίας, ειδικά για τη σασανιδική δυναστεία από τη βασιλεία του Bahrām V. Gōr (420-438 μ.Χ.) έως τη βασιλεία του Ισδιγέρδη III (632-651 μ.Χ.).¹⁴²

Το έργο *Nazm al-jawhar* περιλαμβάνει πολύτιμες πληροφορίες για την αμφισβήτηση του μονοφυσιτισμού, καθώς και για την ιστορία των πατριαρχών της Αλεξάνδρειας. Τον 13^ο αιώνα ένας άλλος άραβας συγγραφέας, ο Makīn (π. 1275 μ.Χ.), χρησιμοποίησε το έργο του Sa'īd b. al-Biṭrīq για τη σύνθεση της δικής του «οικουμενικής» ιστορίας που έφτανε ως το έτος 1260.

Ο Sa'īd b. al-Biṭrīq αρχίζει το έργο του λέγοντας ότι καθένας που δεν θέλει να χτίσει στην άμμο πρέπει να ξέρει τη βάση (*asl*) της δικής του επιστήμης. Αναφέρεται στον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, στους συγγραφείς, οι οποίοι στα βιβλία της λογικής έδωσαν

¹³⁹ Βλέπε σχετικά Micheau, "Sa'īd b. al-Biṭrīq" στην *El²*, τ. VIII, σ. 854.

¹⁴⁰ Micheau, "Sa'īd b. al-Biṭrīq" στην *El²*, τ. VIII, σ. 854. Για τις πηγές του Sa'īd b. al-Biṭrīq βλέπε M. Breydy, *Études sur Sa'īd b. ibn Baṭrīq et ses sources*, Louvain, 1983 (κεφ. ii), του ιδίου, "La conquête arabe de l'Égypte. Un fragment du traditionniste Uthman ibn Salih (144-219 A.H. = 761-834 A.D.), identifié dans les Annales d'Eutychios d'Alexandrie (877-940 A.D.)," *Parole d'Orient* 8 (1977-1978), σ. 379-396. Πρβλ. G. Levi Della Vida, "Two Fragments of Galen in Arabic Translation," *JAOS* 70 (1950), σ. 182-187.

¹⁴¹ Πληροφορίες για το έργο στο άρθρο του J. D. Latham, "Ibn al-Muqaffa' and Early 'Abbasid Prose," στην *CHALABL*, σ. 48-77 (σ. 53-54). Επίσης, E. Yarshater, "Iranian National History," *CHIr*, τ. III (1), σ. 359-360, τον πρόλογο του Zotenberg στο κείμενο του Al-Tha'ālibī, *Ghurār akhbār mulūk al-Furs wa-siyārihim*, ed. and transl. by H. Zotenberg, *Histoire des Rois des Perses*, Paris, 1900, σ. xlii. Για τη σύνθεση του *Khudāynāma* και τις μεταφράσεις του βλέπε το έργο του Christensen, *L'Iran sous les sassanides*, σ. 59-62, 71 και τη μελέτη της M. Boyce, "Middle Persian Literature" στο *Iranistik II, Literatur I [Handbuch der Orientalistic I, iv, 2.1]*, Leiden, 1968, σ. 57-59.

¹⁴² Πεισσότερες πληροφορίες στον Griffith, "Eutychius" στην *Elr*, Nöldeke, *Geschichte der Perser*, σ. xix, xxi κ. εξ., Breydy, *Études sur Sa'īd b. ibn Baṭrīq et ses sources*, σ. v-vi, 18-19.

έμφαση στην ανάγκη γνώσης των βασικών αρχών κάθε επιστήμης. Αλλά προς απογοήτευση του αναγνώστη, δεν λέει τίποτε για τις βασικές αρχές της ιστοριογραφίας. Το έργο του Sa'īd b. al-Biḥrīq περιλαμβάνει μια συγχρονισμένη προϊσλαμική ιστορία, η οποία προσδιορίζεται από τη χριστιανική προοπτική του συγγραφέα. Οι πληροφορίες συναρμολογούνται σε ένα χρονολογικό πλαίσιο, ξεκινώντας από τη βιβλική ιστορία, τους βασιλείς της Περσίας, τον Μέγα Αλέξανδρο, τους βασιλείς της Αιγύπτου, τους Ρωμαίους αυτοκράτορες, τους Σασανίδες βασιλείς, τους Βυζαντινούς αυτοκράτορες, φθάνοντας τελικά, στην εποχή των αραβικών κατακτήσεων και την ιστορία των χαλίφηδων ως την εποχή του. Το θρησκευτικό του ενδιαφέρον εκδηλώνεται κυρίως στις διηγήσεις εναντίον των Μανιχαίων και των Νεστοριανών, καθώς επίσης και εναντίον συνόδων και διορισμών εκκλησιαστικών αξιωματούχων. Προς κατάπληξη του αναγνώστη, η Εγίρα, για τον χριστιανό Sa'īd b. al-Biḥrīq, αποτελεί το κριτήριο χρονολόγησης και διαίρεσης της ιστορίας του. Δεν αναφέρει, όμως, απολύτως τίποτα για τον Προφήτη Μωάμεθ.

Η οργάνωση της ισλαμικής και μεταγενέστερης ιστορίας οργανώνεται με βάση τις δυναστείες των χαλίφηδων, οι βιογραφίες των οποίων δεν διαφέρουν στη μορφή από αυτές που βρίσκουμε στις μουσουλμανικές ιστορίες. Το περιεχόμενο, ωστόσο, της ιστορικής αφήγησης καλύπτεται από την ιστορία της εκκλησίας ή από περιστατικά των χριστιανών. Σπάνια βρίσκουμε αναφορές στο έργο του Sa'īd b. al-Biḥrīq σε αξιοσημείωτα φυσικά φαινόμενα ή σε πολιτικά γεγονότα, τα οποία δεν ενδιαφέρουν τους ομοθρήσκους του συγγραφέα. Παρατηρούμε ότι ο Sa'īd b. al-Biḥrīq δεν ακολουθεί τον αυστηρό ανναλιστικό κατά έτος τρόπο οργάνωσης του υλικού του.

5. Η «οικουμενική» ιστορία του Mas'ūdī

Ο Mas'ūdī (π. 956 μ.Χ.)¹⁴³ έχει προσελκύσει τη μεγαλύτερη προσοχή των σημερινών μελετητών της ισλαμικής ιστορίας, παρ' όλο που, σύμφωνα με τον Humphreys, είναι

¹⁴³ Για τη ζωή και το έργο του Mas'ūdī βλέπε GAL, G1, σ. 141-143 και S1, 220-221, I², σ. 150-152, GAS, τ. I, σ. 332-336, C. Pellat, "al-Mas'ūdī" στην *IE²*, τ. VI, σ. 784, Mansour J. Ajami, "Mas'ūdī, Al-", *DMA*, τ. VIII, σ. 203-204, L. I. Conrad, "Mas'ūdī, Al-", *ODB*, τ. II, σ. 1312, A. Al-Azmeh, "al-Mas'ūdī" στην *EAL*, τ. II, σ. 514-515, Ibn *Khallikān's Biographical Dictionary*, τ. II, σ. 618-619, Ibn al-Nadīm, *al-Fihrist*, ed. by Flügel, Leipzig, 1871-1872, σ. 219-220, V. Minorsky, *Hudūd al-'ālam*, London, 1937, F. Sezgin, *Studies on Qudama b. Gafar (d. after 932) and Al-Masudi (d. 956): Collected and Reprinted*, Islamic Geography, τ. 33, Frankfurt am Main, 1992, τη θεμελιώδη μονογραφία του Ahmad M. H. Shboul, *Al-Mas'ūdī and His World: A Muslim Humanist and His Interest in non-Muslims*, London, 1979, S. Maqbul Ahmad and A. Rahman (eds), *Al-Mas'ūdī Millenary Commemoration Volume*, S. Maqbul Ahmad, "Travels of Abu'l Hasan 'Ali b. al-Husayn al-Mas'ūdī," *IC* 28 (1954), σ. 509-525, του ιδίου, "Al-Mas'ūdī's Contribution to Medieval Arab Geography," *IC* 27 (1953), σ. 61-77, 28 (1954), σ. 275-286, Miquel, *Le géographie humaine du monde musulman jusqu'au milieu du IIe siècle*, τ. I, σ. xxix και 202-212, τ. II, 1975 και στο ευρετήριο, Rosenthal, *A*

ελάχιστα χρήσιμος ως πηγή για το πρώιμο Ισλάμ. Από την άλλη, η περιέργεια και η πολυμάθειά του αναφορικά με τις προϊσλαμικές και μη ισλαμικές κοινωνίες είναι αξιοσημείωτη, γεγονός που εντυπωσίασε σύγχρονους μελετητές.¹⁴⁴ Ο Pellat απέδειξε ότι ο Mas'ūdī ήταν και ιστορικός και *adīb*.¹⁴⁵ Ο Pearson, στον *Index islamicus*, κατατάσσει τον Mas'ūdī στους μουσουλμάνους γεωγράφους. Ο Ibn al-Nadīm χαρακτηρίζει τον Mas'ūdī ως συγγραφέα βιβλίων ιστοριών και διηγήσεων βασιλέων (*muṣannif li-kutub al-tawārikh wa-akhbar al-mulūk*), ο al-Kutubī τον αποκαλεί μέγα ιστοριογράφο (*mu'arrikh kabīr*)¹⁴⁶ και ο Ibn Khaldūn στη *Muqaddima* τον θεωρεί *imām* (= μοντέλο) *li'l-mu'arrikhīn*.¹⁴⁷

Για τον Mas'ūdī, η ιστοριογραφία είναι συλλογή πραγματικών πληροφοριών (*khbar*) και όχι θεωρητική έρευνα (*baḥt* και *naẓar*) και ο συγγραφέας του ιστορικού έργου αποκαλούσε τον εαυτό του συλλέκτη (*jāmi'*).¹⁴⁸ Ο Mas'ūdī αντιπαθούσε τους εκπροσώπους της παράδοσης (*muhaddithūn*), γι' αυτό και δεν υιοθετεί τα *isnād* των διηγήσεών τους.¹⁴⁹ Το έργο του Mas'ūdī κυριαρχείται από *bahth*, δηλαδή από έρευνα και αναζήτηση πληροφοριών. Για τον Mas'ūdī, η ιστορία ήταν το τέλος, το οποίο είχε σηματοδοτήσει όλη η προηγούμενη έρευνά του. Τονίζει την ανωτερότητα της ιστορίας έναντι όλων των άλλων επιστημών. Ο Mas'ūdī φαίνεται να δέχτηκε την επίδραση της λογοτεχνικής παράδοσης (*adab*), όταν π.χ. χρησιμοποιεί παραλληλισμούς στη φρασεολογία του.¹⁵⁰ Γενικά, ο εγκυκλοπαιδιστής Mas'ūdī είχε ταξιδέψει σε πολλές περιοχές του χαλιφάτου. Κατέγραψε ιστορίες των λαών κάθε περιοχής, ενώ η ενασχόλησή του με τη φυσική επιστήμη του εξασφάλισε πειστικές εξηγήσεις για φαινόμενα που

History of Muslim Historiography, σ. 135-136, Khalidi, *Arabic Historical Thought*, σ. 131-136, του ιδίου, *The Histories of Mas'ūdī*, Radtke, *Weltgeschichte*, σ. 627-666, του ιδίου, "Towards a Typology of Abbasid Universal Chronicles," σ. 1-18, του ιδίου, "Mas'ūdī's Lost Works: a Reconstruction of their Content," *JAOS* 94 (1974), σ. 35-41, C. Pellat, "La España musulmana en las obras de al-Mas'ūdī," στο *Actas del primer congreso de estudios árabes e islámicos*, Madrid, 1964, σ. 257-264, J. S. Meisami, "Mas'ūdī and the Fall of the Barmakids," *JRAS* (1989), σ. 262-277, Humphreys, *Islamic History*, σ. 75-76, Dunlop, *Arab Civilization to AD 1500*, σ. 99 κ. εξ., Hodgson, *The Venture of Islam*, τ. I, σ. 455, F. Wüstenfeld, *Die Geschichtsschreiber der Araber und ihre Werke*, Göttingen, 1882, no. 119, Y. Marquet, *Streifzüge*, Leipzig, 1903, σ. xxxiv-xxxv, J. de Guignes, "Notices et extraits," 1 (1787), σ. 27, R. A. Nicholson, *A Literary History of the Arabs*, Second Edition, 1930, repr. 1962, E. Quatremèrme, "Notice sur la vie et les ouvrages de Masoudi," *JA*, ser. 3, 7 (1839), σ. 1-31, 'Alī, Jawād, "Maṣādir ta'rīkh al-Mas'ūdī," *Sumer* 20 (1964), σ. 1-48, Cahen, "L'historiographie arabe", σ. 153-154 (αγγλική μετάφραση, σ. 204-205), M. I. Ansari, "Bibliography of Works of al-Mas'ūdī," στο *al-Mas'ūdī Millenary Commemoration Volume*, σ. 113-116.

¹⁴⁴ Humphreys, *Islamic History*, σ. 76.

¹⁴⁵ C. Pellat, "Was al-Mas'ūdī an historian or an *adīb*?", *JPHS* 9 (1961), σ. 231-234.

¹⁴⁶ Του ιδίου, "al-Mas'ūdī" στην *EP*, τ. VI, σ. 787.

¹⁴⁷ Ibn Khaldūn, *Muqaddima*, transl. by F. Rosenthal, *The Muqaddimah*, New York, 1958, τ. I, σ. 64. Για τη σχέση των δύο συγγραφέων βλέπε M. Mahdi, *Ibn Khaldun's Philosophy of History*, London, 1957, σ. 152-153, 164 κ. εξ., 255 κ. εξ., W. J. Fischel, "Ibn Khaldūn and al-Mas'ūdī," στο *al-Mas'ūdī Millenary Commemoration Volume*, S. Maqbul Ahmad and A. Rahman (eds), Aligarh, 1960, σ. 51-59.

¹⁴⁸ Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, σ. 42, υποσημ. 2.

¹⁴⁹ Robinson, *Islamic Historiography*, σ. 36.

¹⁵⁰ Khalidi, *Arabic Historical Thought*, σ. 132-134.

θεωρούνταν ως τότε υπερφυσικά. Επίσης, η ιστορική σκέψη και συγγραφή του Mas'ūdī επηρεάστηκαν από τη σοφολογική γραμματεία (*hikma* = σοφία).¹⁵¹

Ο Mas'ūdī στο πρώτο ήμισυ του 4^{ου}/10^{ου} μ.Χ. αιώνα συνέθεσε μια ογκώδη *Παγκόσμια Ιστορία* που χάθηκε, αλλά συνοψίστηκε στο σωζόμενο έργο *Murūj*.¹⁵² Τα έργα *Murūj al-dhahab wa ma'ādīn al-jawhar* («Λειμώνες χρυσού και ορυχεία πολυτίμων λίθων») και *Kitāb al-Tanbīh wa'l-Ishrāf* («Βιβλίο υπομνήσεων και συνοπτικής επισκόπησης») του Mas'ūdī εντάσσονται στις «οικουμενικές» ή από κτίσεως κόσμου ιστορίες. Ο Mas'ūdī πριν προχωρήσει στην ιστορική αφήγηση, περιγράφει τη γη, τις πόλεις, σημαντικά γεωγραφικά φαινόμενα, ωκεανούς, βουνά, ποτάμια, νησιά, λίμνες, κτίρια κ.ά.¹⁵³ Και στα δύο σωζόμενα έργα του Mas'ūdī φαίνεται πως η γεωγραφία συνδυάζεται με την ιστορία.¹⁵⁴

Ο Mas'ūdī βασίστηκε σε γραπτές και προφορικές μαρτυρίες. Στην αρχή του έργου *Murūj* παραθέτει τις πηγές του. Το έργο αυτό αποτελεί ένα σύνολο ιστορικών, γεωγραφικών και εθνογραφικών πληροφοριών για ανθρώπους της Δύσης (φραγκικά βασίλεια), του Βορρά (Σλάβους) και της Ανατολής (Ινδοί βασιλείς, Κινέζοι αυτοκράτορες). Τα έργα του Mas'ūdī αλλά και του Ya'qūbī αποκαλούνται πολυπολιτισμικά εγχειρίδια της παγκόσμιας ιστορίας.¹⁵⁵ Οι πηγές του *Murūj* αποτελούνται από εκατόν εξήντα πέντε γραπτές πηγές, μεταξύ αυτών αραβικά κείμενα, αραβικές μεταφράσεις του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη και του Πτολεμαίου, καθώς και αραβικές μεταφράσεις της περσικής (*pahlavī*) γραμματείας. Στο έργο του *Tanbīh* (σ. 154), ο Mas'ūdī αναφέρει τα ονόματα χριστιανών συγγραφέων με τους οποίους ο ίδιος γνωρίζονταν προσωπικά και εκφράζει κρίση για τα συγγράμματά τους. Φαίνεται πως αναφέρεται σε μεταφράσεις των έργων αυτών ή σε κείμενα τα οποία παρείχαν αποδείξεις για τα κεφάλαια του έργου του, π.χ. § 523 κ. εξ. του έργου *Murūj*.¹⁵⁶ Ο Polignac θεώρησε ότι το έργο *Murūj* συγκεντρώνει ένα εντυπωσιακό σύνολο γνώσεων πρωτίστως ιστορικών, ενίοτε εθνογραφικών και γεωγραφικών, τις οποίες ο Mas'ūdī άντλησε από μη ισλαμικές πηγές,

¹⁵¹ Αυτόθι, σ. 135.

¹⁵² Polignac, “L’image d’Alexandre dans la littérature arabe,” σ. 297.

¹⁵³ Παράδειγμα θα μπορούσε να αποτελέσει η περιγραφή υβριδικών πλασμάτων, ζώων, των *nasnas* και *'anqa'*. Πρβλ. Khalidi, *Arabic Historical Thought*, σ. 134-135.

¹⁵⁴ Πρβλ. Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, σ. 108, υποσημ. 1, H. Busse, “Arabische Historiographie und Geographie,” στο H. Gätje (ed.), *Grundriß der Arabischen Philologie*, Band II: *Literaturwissenschaft*, Wiesbaden, 1987, σ. 264-297.

¹⁵⁵ Robinson, *Islamic Historiography*, σ. 137.

¹⁵⁶ Pellat, “al-Mas'ūdī” στην *EF*², τ. VI, σ. 784.

ακόμη και προϊσλαμικές. Με βάση αυτά, λέει ότι είναι εύκολο να διακρίνουμε τη σκέψη του συγγραφέα από το υλικό που συλλέγει.¹⁵⁷

Η συγγραφή του έργου *Murūj* τελείωσε το 332 έτος Εγίρας /943 μ.Χ., αλλά ο Mas'ūdī το αναθεώρησε το 336/947 και ξανά το 345/956. Στο πρώτο κεφάλαιο, όπου ασχολείται με τη δημιουργία, την κοσμογραφία και τη γεωγραφία, ο Mas'ūdī έκανε σαφή την πρόθεσή του ότι προσέγγιζε ένα επιστημονικό θέμα, το οποίο πιθανόν ερχόταν σε αντίθεση με κάποιες θρησκευτικές μουσουλμανικές πεποιθήσεις. Επίσης, οι Άραβες της προϊσλαμικής εποχής αντιμετωπίζονται με τον ίδιο τρόπο που αντιμετωπίζονται οι ξένοι λαοί, γνωστοί στους μουσουλμάνους του 10^{ου} μ.Χ. αιώνα. Ακόμη, πολύ λίγα στοιχεία δίνονται για τον Προφήτη Μωάμεθ.

Το πρώτο μέρος του έργου (§ 34-663) περιλαμβάνει την ιστορία ως την εποχή του Προφήτη Μωάμεθ. Περιέχει μια ανασκόπηση της ιστορίας της Ινδίας (γεωγραφικά δεδομένα, θάλασσες και ποτάμια), διηγήσεις για την Κίνα, τις φυλές της Τουρκίας, μια λίστα των βασιλέων της αρχαίας Μεσοποταμίας, της Περσίας, της Ελλάδας, της Ρώμης, του Βυζαντίου, της Αιγύπτου και κεφάλαια για τους Νέγρους, τους Σλάβους, τους Γαλάτες και τη Γαλικία. Έπειτα, παρατίθεται η διήγηση για την αρχαία ιστορία της αραβικής χερσονήσου και αναφορές σε δοξασίες, σε διαφορετικά ημερολόγια, θρησκευτικά μνημεία της Ινδίας, της Περσίας, των Σαβαίων κ.ά. Στο πρώτο μέρος του έργου, ο Mas'ūdī διηγείται γενικά πράγματα σχετικά με την οικουμένη και δίνει πληροφορίες για την ιστορική υπόσταση των μη μουσουλμάνων, συμπεριλαμβανομένων των Αράβων της προϊσλαμικής εποχής. Το μέρος αυτό οργανώνεται με βάση τις βασιλείες.

Στις παραγράφους 664-3661 (στο δεύτερο μέρος της «οικουμενικής» ιστορίας) υπάρχουν αναφορές σε λαούς εκτός του ισλαμικού κόσμου. Πρόκειται για την ιστορία του Ισλάμ από τον Προφήτη Μωάμεθ ως και τη διακυβέρνηση του χαλίφη Μuḥ̄. ¹⁵⁸ Το έργο παρουσιάζει όλα τα γεγονότα κάθε έτους για κάθε χαλίφη. Συμπληρώνεται με μια σύντομη περίληψη των χρονολογιών και της διάρκειας της χαλιφείας τους, καθώς και με την απαρίθμηση των ηγετών του ετήσιου προσκυνημάτος (*hajj*).

Το έργο *Tanbīh*, που γράφτηκε το 344-5 έτος Εγίρας /955-6 μ.Χ., είναι, σύμφωνα με τον Pellat, το τελευταίο έργο του Mas'ūdī. Δεν είναι σύνοψη των εκτεταμένων ιστορικο-γεωγραφικών έργων που ο ίδιος είχε γράψει προηγουμένως. Αλλά, ενώ συνοψίζει παρόμοιες διηγήσεις, περιέχει προσθήκες και αποτυπώνει με μεγαλύτερη ακρίβεια τις πιο ουσιαστικές πληροφορίες σχετικά με τα αστρονομικά και μετεωρολογικά

¹⁵⁷ Polignac, "L'image d'Alexandre dans la littérature arabe," σ. 297.

¹⁵⁸ Pellat, "al-Mas'ūdī" στην *EF*², τ. VI, σ. 786 και 788.

φαινόμενα, τις διαιρέσεις των περιοχών της γης, των θαλασσών, των αρχαίων εθνών, την παγκόσμια χρονολόγηση και, στη συνέχεια, την ιστορία του Ισλάμ ως τη χαλιφεία του Μuḥī'. Όπως άλλωστε δηλώνει και ο τίτλος του, είναι μια συνοπτική επισκόπηση με στόχο να υπενθυμίζει τα σημαντικότερα γεγονότα στον αναγνώστη του.¹⁵⁹

Το έργο ακολουθεί την εξής ιστοριογραφική προσέγγιση: η ιστορική αφήγηση εισάγεται μέσα στο πλαίσιο της κοσμολογίας και γεωγραφίας. Στο έργο αυτό ο Mas'ūdī περιέγραψε τα ιστορικά έργα των χριστιανών συγγραφέων που γνώριζε. Αυτή η περιγραφή των χριστιανικών έργων επηρεάστηκε από τη δική του αντίληψη για το πως ένα ιστορικό έργο θα έπρεπε να είναι. Είναι γεγονός, ότι η (ελληνο)-συριακή χριστιανική γνώση συνέβαλε τα μέγιστα στην ανάπτυξη του επιστημονικού τρόπου σκέψης στο Ισλάμ, την οποία ο Mas'ūdī εφάρμοσε και στην ιστορία.¹⁶⁰

Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι τα ιστορικά έργα του Mas'ūdī συνδυάζουν αυτό που στην ελληνιστική παράδοση ονομάζουμε *historia naturalis* με την πολιτισμική ιστορία των αρχαίων και σύγχρονων εθνών. Η ισλαμική ιστορία είναι οργανωμένη με βάση τα χαλιφάτα, δηλαδή ο Mas'ūdī ακολουθεί την περσική μέθοδο της δυναστικής οργάνωσης.¹⁶¹ Η ποικιλία των θεμάτων που πραγματεύεται ο Mas'ūdī, η οργάνωση του υλικού και η μετάβαση από το ένα θέμα στο επόμενο, συχνά οδηγούν τον αναγνώστη στο συμπέρασμα ότι ο συγγραφέας κινείται εκτός ορίων αναφορικά με το τι κάθε πολιτισμική παράδοση θα μπορούσε να ονομάσει ιστορία.

Για έναν ιστορικό που ασχολήθηκε με τους πολιτισμούς ξένων λαών, ο λόγος της ανόδου και της πτώσης των βασιλείων, της εξαφάνισης εθνών και πολιτισμών είναι οι λανθασμένες αντιλήψεις, η τυφλή μίμηση (*taqlīd*) και η εγκατάλειψη της έρευνας και της αναζήτησης πληροφοριών. Στο έργο του Mas'ūdī διακρίνουμε την επίδραση πολλών παραδόσεων: της ελληνιστικής φιλοσοφίας και της φυσικής επιστήμης, της ισλαμικής παράδοσης, του σιϊτισμού και της θεολογίας της μουσουλμανικής ομάδας των Μουταζιλιτών. Γενικά, ήταν ο πρώτος άραβας ιστορικός, που εφάρμοσε τις αρχές της επιστημονικής μεθόδου και τη φιλοσοφική λογική στη μελέτη της ιστορίας.¹⁶²

¹⁵⁹ Για το έργο *Tanbīh* βλέπε αυτόθι, σ. 786.

¹⁶⁰ Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, σ. 108.

¹⁶¹ Βλέπε σχετικά Nöldeke, *Geschichte der Perser und Araber*, εισαγωγή, σ. xiv-xviii.

¹⁶² Χρήσιμα είναι όσα γράφει ο Khalidi, *Arabic Historical Thought*, σ. 135-136.

6. Η «οικουμενική» ιστορία του Hamza al-Iṣfahānī¹⁶³

Η *Ιστορία* του Hamza al-Iṣfahānī (πέθανε μετά το 961 μ.Χ.), σύγχρονου του Miskawayh, είναι μια εξαιρετικά πολύτιμη πηγή πολιτισμικών πληροφοριών. Πρόθεση του συγγραφέα ήταν να παρουσιάσει σε δέκα κεφάλαια (*abwāb*) τις ιστορίες των βασιλέων της γης και των προφητών. Το έργο αυτό δεν αναφέρεται στα υπόλοιπα έργα του Hamza al-Iṣfahānī, αλλά είναι πιθανόν ότι είναι πανομοιότυπο με το έργο *Ta'riḫ al-umum* («Ιστορία των εθνών»), το οποίο αποδόθηκε στον ίδιο.¹⁶⁴

Προτού ασχοληθεί μ' αυτές τις ιστορίες, ο Hamza al-Iṣfahānī άρχισε το έργο του *Ta'riḫ sinī mulūk al-ard wa-l-anbiyā* («Χρονικό των βασιλέων της γης και των Προφητών») με μια εισαγωγή, στην οποία αναφέρεται στους διαφορετικούς τρόπους ιστορικής χρονολόγησης. Στην εισαγωγή αυτή, ο Hamza al-Iṣfahānī αναφέρεται στην έκταση μεγάλων εθνών πάνω στη γη, αλλά και στα μικρότερα έθνη και στον τρόπο με τον οποίο τα μεγάλα κράτη εξουσιάζουν τα μικρά. Τους ηγεμόνες τους ενέτασσε σε χρονικές περιόδους, δείχνοντας μ' αυτό τον τρόπο την προσπάθειά του να συσχετίσει και να εξετάσει συγχρονικά τα γεγονότα. Έδινε έμφαση στις χρονολογίες (*ta'riḫ*) και επιδίωκε να καθιερώσει ένα συγκριτικό πλαίσιο χρονολογιών των διαφόρων δυναστειών και να εναρμονίσει τα ηλιακά και τα σεληνιακά τους ημερολόγια. Το μεγαλύτερο τμήμα του *Ta'riḫ sinī mulūk al-ard wa-l-anbiyā* αποτελείται από λίστες ονομάτων και χρονολογιών των δέκα κυριότερων ομάδων ηγεμόνων, τις οποίες ο Hamza al-Iṣfahānī μπορούσε να προσδιορίσει από προσωπική έρευνα στις πηγές. Πρόκειται για τους διάφορους ηγεμόνες ως εξής: τους βασιλείς του προϊσλαμικού Ιράν (μετά τον Μέγα Αλέξανδρο), τους ηγέτες των Ελλήνων (πριν από τον Αλέξανδρο), των Κοπτών, των Εβραίων, των Λαχμιδών, των Γασανιδών, των Ομηριτών, της φυλής Kinda' και της φυλής των Κουραϊσιτών. Ακολουθούν οι χαλίφηδες της δυναστείας των Αββασιδών, κάποιες φυσικές καταστροφές, οι ημερομηνίες της Εγίρας, τις οποίες το περσικό νέο έτος (*Nayrūz*) παρέβλεψε και οι κυβερνήτες του Χουρασάν και του Ταμπαριστάν.

¹⁶³ Πληροφορίες για τον Hamza al-Iṣfahānī στους: GAL, G1, σ. 152 και S1, σ. 221 κ. εξ., F. Rosenthal, "Hamza al-Iṣfahānī" στην *EP*, τ. III, σ. 156, E. L. Daniel, "Hamza al-Iṣfahānī" στην *EAL*, τ. I, σ. 270-271, I. Goldziher, *Muhammedanische Studien*, 2 vols, Halle: Max Niemeyer, 1889-1890, τ. I, σ. 209-213, E. Mittwoch, "Die literarische Tätigkeit Hamza al-Iṣbahānis," *MSOS* As. 12 (1909), σ. 109-169, του ίδιου, "Altarabische Amulette und Beschwörungen," *ZA* 26 (1911), σ. 270-276, R. Sellheim, *Die klassisch-arabischen Sprichwörtersammlungen*, The Hague, 1954, σ. 128-138, *The Fihrist of al-Nadīm: A Tenth Century Survey of Muslim Culture*, ed. and transl. by B. Dodge, New York, 1970, σ. 139, Dunlop, *Arab Civilization to A.D. 1500*, σ. 114-115.

¹⁶⁴ Daniel, "Hamza al-Iṣfahānī" στην *EAL*, τ. I, σ. 270.

Ο Hamza al-Iṣfahānī, συνήθως, αναφέρει τις πηγές του. Ο ίδιος αναζητά τις καλύτερες πηγές και τις πιο αυθεντικές πληροφορίες από αυτές στις οποίες έχει πρόσβαση. Χρησιμοποιεί, παραδείγματος χάριν, ιουδαίους και βυζαντινούς πληροφοριοδότες για την ιουδαϊκή και την ελληνο-ρωμαϊκή χρονολόγηση.¹⁶⁵

Επιπρόσθετα, παρουσιάζει τη σύγχυση στη χρονολογία διαφορετικών εθνών γνωστών σ' αυτόν, όπως οι Πέρσες, οι Ρωμαίοι, οι Έλληνες, οι Κόπτες, οι Ισραηλίτες, οι Άραβες κ.ά. Για τον λόγο αυτό, έπρεπε να εξακριβώσει τη διάρκεια των βασιλείων των ηγεμόνων και να συγχρονίσει, κατά κάποιο τρόπο, τα υπόλοιπα έθνη.¹⁶⁶ Επιπλέον, παρέχει πληροφορίες για το κατοικημένο κομμάτι της γης («οικουμένη»), το οποίο διαιρεί σε επτά μεγάλα έθνη: Κίνα, Ινδία, Μαύρη Αφρική (Σουδάν), Βάρβαροι, Βυζαντινοί, Τούρκοι και Αριανοί (Πέρσες).¹⁶⁷ Η έμφαση, ωστόσο, δίνεται στην περσική ιστορία, χαρακτηριστικό που βρίσκουμε επίσης στο έργο *Tajārib* του Miskawayh.

Ο Hamza al-Iṣfahānī περιέγραψε την επίδραση της αστρονομίας στην ιστορική χρονολόγηση, όταν π.χ. έβρισκε τεράστιες ασυμφωνίες στις αρχαίες περσικές χρονολογίες. Για τον λόγο αυτό, συμβουλευτήκε έναν αστρονόμο στην πόλη Μάραγα. Μαζί, σύγκριναν το περσικό ημερολόγιο με το αλεξανδρινό ημερολόγιο, το οποίο ήταν καλά προσδιορισμένο με βάση τις αστρονομικές ενδείξεις (*hisab al-munajjimīn fi'l zijat*), έως ότου κατάφεραν να βάλουν σε τάξη τις χρονολογίες των διαφόρων περσικών δυναστειών. Η χρήση της αστρονομίας από τον Hamza al-Iṣfahānī και τον Ya'qūbī δείχνει την επίδραση που δέχτηκε η ιστοριογραφία από τον κύκλο των επιστημόνων αλλά και των λογίων (*adab* ιστοριογραφία).¹⁶⁸ Τα χρονολογικά δεδομένα, τα οποία βασίζονται σε αστρονομικούς υπολογισμούς,¹⁶⁹ παραδίδουν άφθονες πηγές για την πολιτισμική ιστορία.¹⁷⁰ Κατά κύριο λόγο, ο Hamza al-Iṣfahānī ενδιαφερόταν για τη χρονολογική αφήγηση της ιστορίας των αρχαίων εθνών και των μουσουλμάνων. Η ιστορία του Ισλάμ καταγράφεται στο τελευταίο κεφάλαιο του έργου *Ta'riḫ sinī mulūk al-ard wa-l-anbiyā*, όπου εξηγεί, βασιζόμενος σε αστρονομικούς υπολογισμούς, την επιτυχία της θρησκείας

¹⁶⁵ Rosenthal, "Hamza al-Iṣfahānī" στην *EF*², τ. III, σ. 156.

¹⁶⁶ Khalidi, *Arabic Historical Thought*, σ. 113.

¹⁶⁷ Αυτόθι, σ. 117.

¹⁶⁸ Αυτόθι, σ. 121, όπου περιγράφεται η επίδραση της αστρονομίας στην ιστορική χρονολόγηση στον Hamza al-Iṣfahānī.

¹⁶⁹ Βλέπε Hamza al-Iṣfahānī, *Ta'riḫ sinī mulūk al-ard wa-l-anbiyā*, ed. by S. Jawād at-Tabrīzī, Berlin, 1340, σ. 9-45. Το έργο τυπώθηκε με μια λατινική μετάφραση από τον I. M. E. Gottwaldt, St. Petersburg-Leipzig, 1844-1848 και επανατυπώθηκε από τον ίδιο στη Βηρυτό από τον εκδοτικό οίκο Dār Maktabat al-Ḥayāt το 1961. Υπάρχει μια αγγλική μετάφραση ενός τμήματος του έργου από τον U. M. Daudpota στο *Journal Cama Oriental Institute* 21 (1932), σ. 58-120. Για την ιστορία και τη χρονολογία των αρχαίων Περσών βασιλείων: Al-Bīrūnī, *al-Āthār al-Baqīya 'an al-Qurūn al-Khaliya*, ed. by E. Sachau, Leipzig, 1923², σ. 103-132.

¹⁷⁰ Για τις αρχαίες περσικές και μουσουλμανικές γιορτές βλέπε Bīrūnī, *al-Āthār*, σ. 215-233, 328-335.

του Προφήτη Μωάμεθ έναντι των άλλων εθνών.¹⁷¹ Επιπρόσθετα, ο Hamza al-Isfahānī ασχολείται ελάχιστα στο έργο του με τους σεισμούς ή τους λοιμούς. Αντίθετα, παρέχει αρκετές πληροφορίες για τις ημερομηνίες του περσικού νέου έτους σύμφωνα με το μουσουλμανικό ημερολόγιο.¹⁷²

Αναφορικά με την ασυνήθιστη προσέγγιση της ιστορικής συγγραφής, την οποία ακολουθούσε ο Hamza al-Isfahānī, αλλά και την αναζήτηση μοτίβων για την άνοδο και την πτώση δυνασθειών, ο σκοπός του πιθανόν ήταν πολιτικός. Με τη διάσπαση του χαλιφάτου σε μικρότερες δυναστείες σταθερής διάρκειας, καθώς και την έμφαση σε καταστροφές που συνέβησαν στους Αββασίδες τον 10^ο μ.Χ. αιώνα, ο Hamza al-Isfahānī φαίνεται πως προσπαθούσε να δικαιολογήσει και να νομιμοποιήσει την κυριαρχία της περσικής ομάδας των Μπουγιδών στη διοίκηση του χαλιφάτου.¹⁷³ Η κατάληψη του Ισφαχάν από τους Μπουγίδες ολοκληρώνει το έργο του.

7. Η «οικουμενική» ιστορία του Miskawayh ¹⁷⁴

Το έργο *Tajārib al-Umam* («Οι Εμπειρίες των Εθνών») του πέρση ιστορικού και φιλοσόφου Miskawayh (π. 1030 μ.Χ.) είναι μια άλλη μουσουλμανική «οικουμενική» ιστορία. Ο Miskawayh δεν ήταν μόνο ο πιο σημαντικός χρονογράφος της εποχής των Μπουγιδών (334-448 έτος Εγίρας /945-1055 μ.Χ.), αλλά επίσης ο κατεξοχόν συγγραφέας στο Ισλάμ που εστίασε την προσοχή του σε πρόσφατα και σύγχρονα με την εποχή του γεγονότα. Ο Miskawayh αναφέρει ότι βρήκε τις παλαιότερες ιστορικές πηγές πλούσιες σε πληροφορίες. Ήταν φιλόσοφος με ενδιαφέροντα για την ηθική, ένας μορφωμένος ποιητής

¹⁷¹ Hamza al-Isfahānī, *Ta'rikh sinī mulūk al-ard wa-l-anbiyā*, σ. 93-137 και 101-102.

¹⁷² Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, σ. 79, 92, υποσημ. 1, και 111, 136-137, 139, υποσημ. 5.

¹⁷³ Βλέπε Daniel, "Hamza al-Isfahānī" στην *EAL*, τ. I, σ. 271.

¹⁷⁴ Περισσότερες πληροφορίες για τον Miskawayh στους: GAL, G1, σ. 342, 510, 525 και S1, σ. 582, Sezgin, *Miskawayh, Ab Ali Ahmad ibn Muhammad (d. 421/1030): Texts and Studies*, Islamic Philosophy, τ. 86, Frankfurt am Main, 2000, L. I. Conrad, "Miskawayh", *ODB*, τ. II, σ. 1380, Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, σ. 141-142, Humphreys, *Islamic History*, σ. 133-134, Dunlop, *Arab Civilization to A.D. 1500*, σ. 123-126. Πολύ σημαντικές είναι και οι μονογραφίες του M. Arkoun, *L'humanisme arabe au ive/xe siècle: Miskawayh philosophe et historien*, Second Revised Edition, Paris, 1982, του ιδίου, *Contribution à l'étude de l'humanisme arabe au IVe/Xe siècle: Miskawayh, philosophe et historien*, Paris 1970, Second Edition, 1982, του ιδίου (ed.), "Textes inédits de Miskawayh, édités et présentés," *AI* 5 (1963), 181-205, του ιδίου, "Éthique et histoire d'après les Tajārib al-umam," στο *Essais sur la pensée islamique*, Second Edition, Paris, 1984, σ. 51-86, M. S. Khan, *Studies in Miskawayh's Contemporary History (340-369) A.H.*, Ann Arbor, Mich., 1980, Του ιδίου, "The Eye-Witness Reporters of Miskawayh's Contemporary History," *IC* 38 (1964), σ. 295-313, Του ιδίου, "The Personal Evidence in Miskawayh's Contemporary History," *IQ* 11 (1967), σ. 50-63, R. P. Mottahedeh, *Loyalty and Leadership in an Early Islamic Society*, Princeton, 1980, J. L. Kraemer, *Humanism in the Renaissance of Islam. The Cultural Revival during the Buyid Age*, London, 1992, Cahen, "L'historiographie arabe", σ. 152-153 (αγγλική μετάφραση, σ. 203-204), M. Fakhry, "The Platonism of Miskawayh and Its Implications for His Ethics," *SI* 42 (1975), σ. 39-57 και του ιδίου, "Errata: The Platonism of Miskawayh and Its Implications for His Ethics," *SI* 44 (1976), σ. 4.

και *adīb*,¹⁷⁵ όπως επίσης και ένας ιστορικός με πλατιά ενδιαφέροντα. Ο Miskawayh επιθυμούσε το έργο «Οι Εμπειρίες των Εθνών» να χρησιμεύσει ως εγχειρίδιο με διδακτικό στόχο, παρέχοντας «παραδείγματα» για τον αναγνώστη. Δεν αναφέρει τίποτα στο έργο του για την ιστορία των προϊσλαμικών προφητών, καθώς επίσης και για τον Προφήτη Μωάμεθ. Ο Margoliouth υποστήριξε ότι μπορεί κάποιος να διαβάσει το έργο *Tajārib al-Umam* – με εξαίρεση ένα κείμενο - , χωρίς να μάθει ότι ο συγγραφέας ήταν ένας μουσουλμάνος.¹⁷⁶ Βέβαια, ήταν αδύνατο για τον ίδιο να μην επηρεαστεί από την παράδοση και τη θρησκεία. Έχει υποστηριχτεί πως όλες οι ιδέες εκφράζονται με όρους και φράσεις που προέρχονται από το Κοράνιο.¹⁷⁷ Ο Miskawayh δηλώνει επανειλημμένα ότι οι ιστορίες για τα έθνη του παρελθόντος περιέχουν προειδοποιήσεις με σκοπό να αποφευχθούν λάθη στο μέλλον. Αποδίδει την επιτυχία και την αποτυχία των κυβερνητών στη σωστή ή τη λανθασμένη πολιτική τακτική.

Το έργο *Tajārib al-Umam* (γράφηκε περίπου το 990-991 μ.Χ.) είναι μια ασυνήθιστη ιστορία βασιλέων και ευγενών, μια παραβολή της τέχνης της διακυβέρνησης.¹⁷⁸ Η πιο παλιά καταγραμμένη ιστορία, σύμφωνα με τον ίδιο, είναι η ιστορία των περσών βασιλέων. Κατά συνέπεια, ο Miskawayh αρχίζει το έργο του με την ιστορία των περσών βασιλέων και φτάνει ως το τέλος της περσικής αυτοκρατορίας. Κάποιες παρατηρήσεις για τους Βαβυλώνιους, τους Έλληνες, τους χριστιανούς, τους Βυζαντινούς και τους προϊσλαμικούς Άραβες αναμειγνύονται στο υπόλοιπο κείμενο κάθε φορά που η περσική ιστορία το απαιτούσε. Η κλίση του Miskawayh προς τη λογοτεχνία, δεν τον εμπόδισε να γράψει και ιστορία. Δεν χρησιμοποιεί τον ανναλιστικό τρόπο οργάνωσης των γεγονότων. Η αφήγησή του, όμως, για περιστατικά των πρώτων εβδομήντα χρόνων του 4^{ου} αιώνα της Εγίρας, είναι ένα δείγμα ιστορικής συγγραφής σε ανναλιστική μορφή. Ο Miskawayh μετείχε στα σύγχρονα μ' αυτόν γεγονότα και γράφει σε πρώτο πρόσωπο. Μάλιστα, κάθε φορά που περιγράφει γεγονότα, τα οποία παρακολούθησε ως αυτόπτης μάρτυρας ή που έλαβε μέρος σ' αυτά, καταθέτει την προσωπική του άποψη. Στον αντίποδα, ο Ṭabarī δεν είχε σχέση με τους χαλίφηδες και τους βεζίρηδες και δεν

¹⁷⁵ Πληροφορίες για τους *adīb* (πληθ. *udabā'*): J. Sadan, “adīb” στην *EAL*, τ. I, σ. 57, S. A. Bonebakker, “Adab and the Concept of Belles-lettres,” στην *CHALABL*, σ. 16-30. T. Garulo, *al-Muwashsha = al-Wassa'*. *Introduction to his Translation of al-Washsha'*. *El libro del brocardo*, Madrid, 1990, σ. 31 κ. εξ., Nallino, *La literature arabe*, σ. 7-34, Yāqūt, *Irshād al-arīb*, σ. 3-27.

¹⁷⁶ Margoliouth, *Lectures on Arabic Historians*, σ. 130.

¹⁷⁷ Βλέπε M. Iqbal, *The Reconstruction of Religious Thought in Islam*, Lahore, 1944, σ. 138. Επίσης, Khan, “Miskawaih and Arabic Historiography,” σ. 726-727, όπου αμφισβητείται με παραδείγματα η άποψη ότι ο Miskawayh δεν επηρεάστηκε από τη θρησκεία και την παράδοση.

¹⁷⁸ Τους χαρακτηρισμούς αυτούς για το έργο του Miskawayh συναντάμε στον Khalidi, *Arabic Historical Thought*, σ. 171. Πρβλ. Arkoun, “Ethique et histoire d'après les *Tajārib al-Umam*,” σ. 51-86.

γράφει σχεδόν τίποτε για τις αυλές τους. Ο Miskawayh δίνει μια πολιτική χροιά στο έργο του, καθώς περιλαμβάνει μια διήγηση για τα διοικητικά και οικονομικά ζητήματα του κράτους.¹⁷⁹

Στη συγγραφή της ιστορίας της προϊσλαμικής Περσίας ο Miskawayh ακολουθεί την παράδοση των αράβων ιστορικών. Όταν φθάνει στην αρχή της ιστορίας του Ισλάμ, δεν ενδιαφέρεται για την ιστορία άλλου έθνους. Αυτό είναι ένα γενικό χαρακτηριστικό των αράβων ιστορικών. Από αυτούς υιοθέτησε την τάση να παραθέτει βιογραφικά στοιχεία στην ιστορική αφήγηση. Η τάση του Miskawayh να βασίζεται περισσότερο σε αυτόπτες μάρτυρες, θεωρείται επίδραση της ισλαμικής νομολογίας.¹⁸⁰ Πρέπει να τονιστεί ότι δεν ήταν δυνατόν ο Miskawayh να χρησιμοποιεί γραπτές πηγές για τη σύγχρονή του ιστορία, διότι κατέγραφε ό,τι ο ίδιος, οι πάτρωνες και οι σύγχρονοί του έβλεπαν.

Πρέπει να παρατηρήσουμε ότι ο Miskawayh δεν αναφέρει όλες τις πηγές του. Όμως, για τη σύγχρονη ιστορία μερικές φορές αναφέρει ένα ή δύο το πολύ αυτόπτες μάρτυρες. Ο Miskawayh συγκέντρωσε τις ιστορικές του πληροφορίες από ανθρώπους που ανήκαν στην τάξη των αξιωματούχων και των αυλικών, με τους οποίους ήταν αρκετά εξοικειωμένος.¹⁸¹ Για τα γεγονότα πριν από το 340 έτος Εγίρας / 952 μ.Χ. συλλέγει πληροφορίες είτε άμεσα ή έμμεσα από είκοσι πρόσωπα, τα οποία αναφέρει ονομαστικά. Όλα τα άτομα ήταν από τη Βαγδάτη και την Ahwāz και υπηρετούσαν ως αξιωματούχοι στα γραφεία. Τα ασήμαντα γεγονότα σπάνια παρατίθενται. Ο Miskawayh ξεχωρίζει το ουσιώδες από ιστορική άποψη και παρουσιάζει τα σημαντικά γεγονότα λογικά συνδεδεμένα. Αναφορές στο έργο του γίνονται στα αίτια ανόδου και πτώσης ορισμένων ανδρών.¹⁸² Ο Miskawayh, όπως και ο Ṭabarī, παραθέτουν τους τίτλους των γραπτών πηγών, τις οποίες χρησιμοποίησαν. Για την ιστορία μετά το έτος 295 έτος Εγίρας / 908 μ.Χ., ο Miskawayh αναφέρει ως πηγή του το έργο *Ta'rikh* του Thābit b. Sinān. Και οι δύο συγγραφείς βασίστηκαν στις διηγήσεις αυτοπτών μαρτύρων και σε γραπτά κείμενα ως πηγές πληροφοριών.¹⁸³ Επίσης, ο Miskawayh χρησιμοποίησε επιστολές και άλλα έγγραφα ως σύγχρονες μαρτυρίες. Τα γεγονότα που καταγράφηκαν στο έργο *Tajārib* επιλέχτηκαν από τον Miskawayh σύμφωνα με το σκοπό της συγγραφής της ιστορίας του.

¹⁷⁹ Khan, "Miskawaih and Arabic Historiography," σ. 711-712.

¹⁸⁰ Αυτόθι, σ. 727.

¹⁸¹ Ο Ṭabarī συγκέντρωσε τις ιστορικές πληροφορίες από μορφωμένους άνδρες της εποχής του (Mashā'ikh και 'Ulamā'). Ο Khan δικαιολογεί αυτή τη διαφορά μεταξύ των δύο συγγραφέων, λέγοντας ότι αντίθετα προς τον Miskawayh, ο Ṭabarī δεν φαίνεται να αποδέχτηκε κάποια επίσημη θέση από τους κυβερνήτες της εποχής του (Khan, "Miskawaih and Arabic Historiography," σ. 711-713, όπου υπάρχει μια σύγκριση του έργου των ιστορικών Ṭabarī και Miskawayh).

¹⁸² Miskawayh, *Tajārib al-Umam*, σ. 1-2.

¹⁸³ Για τις πηγές του Miskawayh βλέπε Khan, "Miskawaih and Arabic Historiography," σ. 712-713.

Ο Khan υποστηρίζει ότι ο Miskawayh, δεδομένης της θέσης του στη διοίκηση των Μπουγιδών, δεν μπορούσε να είναι αντικειμενικός και να γράψει όλη την αλήθεια. Τα πολιτικά γεγονότα που περιγράφει δεν αναπαριστούν την εποχή, στην οποία έζησε. Μερικές φορές ονομάζει τους αυτόπτες μάρτυρες και τις γραπτές πηγές του, αλλά ενίοτε δεν το κάνει. Η προσωπική του συμβολή στην αραβική ιστοριογραφία ήταν ότι είχε μια ιδιαίτερη άποψη για την ιστορία και την πολιτική.¹⁸⁴

Στο έργο *Tajārib al-Umam* ακολουθεί την εξής μέθοδο: Πρώτα-πρώτα, παρουσιάζει τα γεγονότα ανά έτη και τμηματικά, δίνοντας στον καθένα έναν τίτλο, π.χ. πανουργία (*daha*) και ακολουθεί μια επεξηγηματική έκθεση. Θεμέλιο του έργου είναι το *tadbīr*, δηλαδή η διαχείριση δημόσιων υποθέσεων και η στρατιωτική τέχνη, η ικανότητα να προβλέπεις τα γεγονότα, να ελέγχεις την πορεία τους και να προετοιμάζεσαι για κάθε ενδεχόμενο.¹⁸⁵ Ο σκοπός της ιστορίας του Miskawayh είναι χρησιμοθηρικός. Παραθέτει πρόσθετες πληροφορίες για τον χαρακτήρα και τα επιτεύγματα των περσών βασιλέων, δίνοντας έμφαση στους παράγοντες που συνέβαλαν στην επιτυχία ή στην αποτυχία. Στον πρόλογο του έργου του αναφέρει ότι καθήκον του ιστορικού είναι όχι μόνο να καταγράψει ιστορικές διηγήσεις, αλλά και να τις ερμηνεύσει και να τις εξηγήσει. Επίσης, καθήκον του είναι να αφηγηθεί τα σημαντικά γεγονότα με κατανοητό τρόπο, έτσι ώστε αυτά να λειτουργήσουν ως παραδείγματα για τις τωρινές και τις μελλοντικές γενεές. Επιπλέον, πιστεύει ότι οι κυβερνήτες και οι διοικητές θα αποκτήσουν χρήσιμη εμπειρία από αυτά.¹⁸⁶ Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι το έργο του Miskawayh προσφέρει πρακτικά παραδείγματα μιας επιτυχούς διακυβέρνησης. Η έμφαση δίνεται σε πολιτικά θέματα περισσότερο παρά σε κοινωνικά, πολιτισμικά, πνευματικά ή θρησκευτικά ζητήματα.

8. Η «οικουμενική» ιστορία του Tha'ālibī

Το έργο *Ghurar akhbār mulūk al-Furs wa-siyarīhim* («Βιογραφίες λαμπρών βασιλέων των Περσών» - γράφτηκε περίπου το 1019 μ.Χ.) του Tha'ālibī (961-1038 μ.Χ.)¹⁸⁷ παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με το έργο *Tajārib al-Umam* του συγχρόνου του Miskawayh. Ο

¹⁸⁴ Αυτόθι, σ. 730.

¹⁸⁵ Miskawayh, *Tajārib al-Umam*, σ. 2 και 295-296. Πρβλ. Khalidi, *Arabic Historical Thought*, σ. 174-176.

¹⁸⁶ Khan, "Miskawaih and Arabic Historiography," σ. 713.

¹⁸⁷ Βλέπε σχετικά GAL, G1, σ. 342, S1, σ. 581-582, C. E. Bosworth, "Al-Tha'ālibī, Abū Manṣūr" στην *EF*, τ. X, σ. 426, E. K. Rowson, "al-Tha'ālibī" στην *EAL*, τ. II, σ. 764-765, *Ibn Khallikān's Biographical Dictionary*, τ. II, σ. 129-130, Q. Al-Samarrai, "Some Biographical Notes on al-Tha'ālibī," *BO* 32.3/4 (1975), σ. 175-186, Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, σ. 142-143, του ιδίου, "From Arabic Books and Manuscripts: III. The Author of the Ġurar as-siyar," *JAOS* 70 (1950), σ. 181-182, Cahen, "L'historiographie arabe", σ. 161 (αγγλική μετάφραση, σ. 210).

Tha'ālibī, βέβαια, δεν είχε την ιστορική ενόραση του Miskawayh. Ο Zotenberg παρατήρησε την τάση του Tha'ālibī να επαναλαμβάνει πράγματα και να χρησιμοποιεί υλικό από το ένα έργο στο άλλο. Αυτή η τάση της επανάληψης διαπιστώθηκε από όλους τους μελετητές του έργου του Tha'ālibī.¹⁸⁸ Τα ενδιαφέροντα του Tha'ālibī δεν περιελάμβαναν τη θεολογία, τη φιλοσοφία, την παράδοση και την ερμηνεία του Κορανίου. Αυτό βέβαια δεν σήμαινε ότι ο συγγραφέας δεν γνώριζε αυτά τα πεδία γνώσης. Η παιδεία του Tha'ālibī τον έκανε να χειρίζεται με ευκολία τη γλώσσα, να παραθέτει μέσα στο έργο του ευχάριστες διηγήσεις, με αποτέλεσμα να διαφαίνεται, γενικά, ένας γλωσσικός πλούτος. Ο Tha'ālibī, ως εκπρόσωπος της *adab* ιστοριογραφίας, έγραψε ένα ιστορικό έργο που είναι και λογοτεχνικό και ευχάριστο στο διάβασμα. Πρωτίστως, ήταν ένας άνθρωπος της τέχνης του λόγου και των γραμμάτων (*adīb*). Ήταν ένας μορφωμένος και καλλιεργημένος άνθρωπος, ο οποίος ενδιαφερόταν για τη λογοτεχνία και τη γλώσσα. Το στοιχείο αυτό ήταν που τον καταξίωσε ανάμεσα στους μεταγενέστερους συγγραφείς.¹⁸⁹

Το έργο Ghurar είναι τόσο αποσπασματικό, με αποτέλεσμα να μην μπορούμε να βγάλουμε κάποιο ασφαλές συμπέρασμα για την ιστορική του ποιότητα. Ο Zotenberg επέλεξε να παρουσιάσει μόνο την *Ιστορία των βασιλέων των Περσών* από το έργο Ghurar. Επίσης, προσθέτει ότι το έργο γράφτηκε την ίδια εποχή και βασίστηκε στις ίδιες πηγές που χρησιμοποίησε ο Firdawsī για το έπος που φέρει τον τίτλο *Shāhnāma*.¹⁹⁰ Η ισλαμική ιστορία ως την εποχή των Αββασιδών βασίστηκε, πέρα από άλλες πηγές, κυρίως στον Tabarī. Ο ανναλιστικός τρόπος οργάνωσης δεν χρησιμοποιείται από το Tha'ālibī, ενώ η διαίρεση σε χαλιφείες εφαρμόζεται με ειδικές υποδιαίρεσεις που αναφέρονται στην περιγραφή και τον χαρακτηρισμό των βεζιρηδών και άλλων επιφανών ανδρών της εποχής. Οι σχετικές με την αββασιδική αυτοκρατορία αφηγήσεις είναι κατανοητές και ενδιαφέρουσες. Το πολιτισμικό ενδιαφέρον του Tha'ālibī, το οποίο άλλωστε αντανακλάται και στον τίτλο του έργου του, κυριαρχεί στο προϊσλαμικό τμήμα της ιστορίας του. Τέλος, ο Tha'ālibī παραθέτει με προσοχή σοφά αποφθέγματα βασιλέων, ηγεμόνων, χαλίφηδων και άλλων επιφανών ατόμων, καθώς και ορισμένες εποικοδομητικές και διδακτικές ιστορίες.¹⁹¹ Αναφερόμενος π.χ. στον Μέγα Αλέξανδρο και στον θάνατό του, ο Tha'ālibī δεν άφησε στην άκρη τον φιλοσοφικό εξωραϊσμό που ήταν πάντα μέρος του

¹⁸⁸ Tha'ālibī, *Ghurar*, πρόλογος, σ. xii κ. εξ. και C. Brockelmann, *ET*¹, “Tha'ālibī,” σ. 730.

¹⁸⁹ Samarrai, “Some Biographical Notes on al-Tha'ālibī,” σ. 184.

¹⁹⁰ Βλέπε τον πρόλογο του Zotenberg στο κείμενο του Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. xviii-xix.

¹⁹¹ Για τις πηγές του Tha'ālibī ενδιαφέρον παρουσιάζει το άρθρο του M. Omidsalar, “Could al-Tha'ālibī have used the Shahnama as a source?,” *DI* 75.2 (1998), σ. 163-171.

μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου.¹⁹² Ο σκοπός του έργου του Tha'ālibī φαίνεται πως ήταν κυρίως διδακτικός. Το έργο απευθυνόταν «στην άρχουσα και ανώτερη τάξη και στους κοινούς ανθρώπους, στους πιστούς μουσουλμάνους και στους μη πιστούς (*jāhil*), στους Άραβες και τους μη Άραβες».¹⁹³

Ο Tha'ālibī βασίστηκε σε ιστορικό υλικό, το οποίο δεν κατονομάζει. Υποστηρίχτηκε πως η πηγή ή οι πηγές που χρησιμοποίησε ήταν οι ίδιες με εκείνες που χρησιμοποίησε ο Firdawsī ή τουλάχιστον ένα κείμενο συγγενές με εκείνες. Παραθέτει σε πολλά μέρη τα χρονικά των Ḥamza al-Iṣfahānī, Ibn Khurradādhbih και Ṭabarī. Οι διηγήσεις από τον Ṭabarī μεταγράφονται επακριβώς, παραφράζονται ή συνοψίζονται. Η ιστορία του Tha'ālibī, μολονότι είναι βραχύτερη από το *Shāhnāma* και διαφέρει από αυτό σε κάποιες επουσιώδεις λεπτομέρειες, συμφωνεί με τον Firdawsī όχι μόνο στην αφήγηση των γεγονότων, αλλά και σε πολλούς ρητορικούς τρόπους έκφρασης.¹⁹⁴

---

¹⁹² Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, σ. 114.

¹⁹³ Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. xlix.

¹⁹⁴ Βλέπε αυτόθι, σ. xxix-xxv, όπου αναπτύσσονται τα σχετικά με τις πηγές του Tha'ālibī και τις σ. xxv-xxxix, στις οποίες απαριθμούνται οι ομοιότητες και οι διαφορές μεταξύ Tha'ālibī και Firdawsī.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

ΔΙΗΓΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΜΕΓΑ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟ ΣΕ ΑΡΑΒΕΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥΣ ΤΗΣ
ΠΡΩΙΜΗΣ ΚΑΙ ΜΕΣΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η καταγωγή του Μεγάλου Αλεξάνδρου¹⁹⁵

«Η πολυσχιδής προσωπικότητα του Μεγάλου Αλεξάνδρου (336-323 π.Χ.) στάθηκε η αιτία να διαδοθεί η ιστορία και ο θρύλος του σε πολλές ξένες παραδόσεις, ανάμεσα σ' αυτές και στην αραβική γραμματεία. Οι άραβες συγγραφείς της αββασιδικής περιόδου (750-1258 μ.Χ.) ασχολήθηκαν με τη διήγηση του βίου και των πράξεων του Αλεξάνδρου (στην αραβική γλώσσα ονομάζεται al-Iskandar) σε ορισμένα κεφάλαια των «οικουμενικών» τους ιστοριών, όπου εκτίθενται πληροφορίες για λαούς και έθνη που άκμασαν κατά την προϊσλαμική περίοδο. Σε γενικές γραμμές, τα αραβικά ιστοριογραφικά κείμενα εντάσσουν τον Αλέξανδρο στο πλαίσιο της διήγησης των βασιλέων της περσικής αυτοκρατορίας. Η διήγηση για τον βίο και τα κατορθώματα του Αλεξάνδρου αρχίζει με το ζήτημα της γένεσης και καταγωγής του και συνεχίζει με τη σύγκρουση του Αλεξάνδρου με τον Δαρείο Γ' Κοδομαννό (Dārā b. Dārā) (336-330 π.Χ.), τις κατακτήσεις του, τις πόλεις που έκτισε και το θάνατό του».¹⁹⁶

Οι ιστορικοί, των οποίων τα έργα εξετάζουμε αναφορικά με τον Μέγα Αλέξανδρο, παραθέτουν διαφορετικές διηγήσεις για τη γενεαλογία του Αλεξάνδρου,¹⁹⁷ γεγονός που μαρτυρεί τις διαφορετικές πηγές τους. «Οι διηγήσεις αυτές μπορεί να ταξινομηθούν σε δύο ομάδες. Η πρώτη ομάδα, που περιλαμβάνει τις διηγήσεις των Dīnawarī, Ṭabarī και Tha'ālibī, αποδίδει στον Αλέξανδρο περσική βασιλική καταγωγή από τον Δαρείο τον πρεσβύτερο. Η δεύτερη ομάδα, δηλαδή οι συγγραφείς Ya'qūbī, Mas'ūdī, Sa'īd b. al-Biṭrīq και Miskawayh ενστερνίζονται την πραγματική ιστορική καταγωγή του Αλεξάνδρου, θεωρώντας τον γιο του Φιλίππου».¹⁹⁸ Το γεγονός ότι ο Hamza al-Isfahānī δεν κάνει λόγο για την καταγωγή του Αλεξάνδρου μπορεί να ερμηνευτεί ποικιλοτρόπως. Είτε δηλαδή,

¹⁹⁵ «Η καταγωγή του Μεγάλου Αλεξάνδρου» βασισμένη σε πέντε Άραβες ιστορικούς παρουσιάστηκε στο ΚΖ' Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο και δημοσιεύτηκε στα Πρακτικά. Βλέπε Θ. Ζαμπάκη, «Η καταγωγή του Μεγάλου Αλεξάνδρου σε Άραβες ιστορικούς», *Πρακτικά ΚΖ' Πανελλήνιου Ιστορικού Συνεδρίου*, 26-28 Μαΐου 2006, τ. Α', Θεσσαλονίκη, 2007, σ. 31-44. Εδώ, συμπεριλαμβάνονται και οι οχτώ Άραβες συγγραφείς που αποτελούν τις πηγές και εξετάζονται στην παρούσα διατριβή.

¹⁹⁶ Αυτόθι, σ. 31.

¹⁹⁷ Πρβλ. Z. Szombathy, "Genealogy in Medieval Muslim Societies?," *SI* 95 (2002), σ. 5-35, G. Millet, "L'ascension d'Alexandre," *Syria* 4 (1923), σ. 85-133.

¹⁹⁸ Ζαμπάκη, «Η καταγωγή του Μεγάλου Αλεξάνδρου», σ. 32.

όντας ζωροάστρης, ήταν τελείως εχθρικός στον Αλέξανδρο, οπότε δεν θα ήθελε να παρουσιάσει κάποιον ξένο να νικά τον πέρση βασιλιά Δαρείο, αλλά μπορεί και το γεγονός της καταγωγής να μην τον ενδιέφερε, οπότε σκόπιμα το αποσιώπησε.

«Κατ' αρχάς, θα παρουσιάσουμε την πρώτη ομάδα διηγήσεων, όσα δηλαδή διηγούνται οι Dīnawarī,¹⁹⁹ Ṭabarī²⁰⁰ και Tha'ālibī.²⁰¹ Οι εν λόγω συγγραφείς παραθέτουν τις απόψεις των Περσών που θεωρούν τον Αλέξανδρο γιο του Δαρείου του πρεσβύτερου και της κόρης του Φιλίππου. Διηγούνται ότι ο Δαρείος ο πρεσβύτερος παντρεύτηκε την κόρη του έλληνα βασιλιά και βρήκε ότι αυτή είχε κάποια άσχημη δυσοσμία και γι' αυτό την παρέπεμψε στην προϊσταμένη των υπηρετιών. Η δυσοσμία της γυναίκας αντιμετωπίστηκε με κάποιο βότανο. Ο Δαρείος την δέχτηκε πίσω και εκείνη έμεινε έγκυος, γεννώντας ένα αγόρι που ονομάστηκε Αλέξανδρος. Ενδιαφέρον είναι να δούμε ορισμένα συγκριτικά στοιχεία αναφορικά με τη διήγηση αυτή και στους τρεις ιστορικούς.

Όσον αφορά στον Dīnawarī²⁰² παρατηρούμε ότι:

1. Τονίζει την περσική καταγωγή του Αλεξάνδρου, τον παρουσιάζει δηλαδή ως το νόμιμο βασιλιά των Περσών, όταν διηγείται ότι ο Αλέξανδρος επιθυμούσε να διαδεχτεί τον πατέρα του, τον Δαρείο τον πρεσβύτερο, και για τον λόγο αυτό συγκρούστηκε με τον αδερφό του, τον Δαρείο τον νεότερο.
2. Προσδιορίζει ότι η γυναίκα που παντρεύτηκε ο Δαρείος ο πρεσβύτερος ήταν η κόρη του έλληνα βασιλιά Φιλίππου.
3. Αποκαλεί το βότανο με το οποίο αντιμετωπίστηκε η δυσοσμία της γυναίκας *sandar*.²⁰³
4. Δίνει την εξής λεπτομέρεια: επειδή η δυσοσμία της γυναίκας δεν είχε τελείως εξαλειφθεί, ο Δαρείος την επέστρεψε στον πατέρα της, τον Φίλιππο.
5. Εξηγεί το όνομα του αγοριού που γέννησε η γυναίκα από τη φράση: *Āl + sandar*, δηλαδή τη φράση που αναφώνησε ο Δαρείος αναφερόμενος στη δύναμη του φυτού με το οποίο αντιμετωπίστηκε η δυσοσμία της γυναίκας.

¹⁹⁹ Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-tiwāl*, σ. 28. Πρβλ. Nöldeke, "Beiträge," σ. 35-42. Για την καταγωγή του Αλεξάνδρου, όπως παρουσιάζεται από τον Dīnawarī, βλέπε και τον Macuch, "Pseudo-Callisthenes Orientalis," σ. 228-229.

²⁰⁰ Ṭabarī, *Ta'rikh al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 696-697 και την αγγλική μετάφραση του M. Perlmann, *The History of al-Ṭabarī: The Ancient Kingdoms*, τ. IV, Albany, N.Y., 1987, σ. 90-91.

²⁰¹ Tha'ālibī, *Ghurār*, σ. 399-400.

²⁰² Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-tiwāl*, σ. 28.

²⁰³ Αυτόθι, σ. 28. Βλέπε, επίσης, M. Grignaschi, "La Nihāyatu-l-'arab fi aḥbārī-l-Furs wa-l-'Arab et les Siyaru-Mulūki-l-'Aḡam du Ps. Ibn al-Muqaffā' (Deuxième partie)," *BEO* 26 (1973), σ. 83-184 (σ. 101), Nöldeke, "Beiträge," σ. 36, υποσημ. 1 και E. S. Drower – R. Macuch, *MD*, s. v. drug and sandar, σ. 70a και 313b.

Ο Tabarī επισημαίνει τα εξής σημεία:

1. Θεωρεί τον Δαρείο τον νεότερο, τον γιο του Δαρείου του πρεσβύτερου, και τον Αλέξανδρο ετεροθαλή αδέρφια.²⁰⁴ Συνεχίζει, λέγοντας ότι ο Αλέξανδρος ήταν ένας επαναστάτης αδερφός του Δαρείου του νεότερου.
2. Κατονομάζει τη γυναίκα που παντρεύτηκε ο Δαρείος Halāy²⁰⁵ και την αποκαλεί κόρη του έλληνα βασιλιά, χωρίς να αναφέρει το όνομά του. Αναφέρεται στους Έλληνες, χρησιμοποιώντας το επίθετο *rūm* (= Ρωμαίοι, Βυζαντινοί), που προφανώς είναι αναχρονισμός.²⁰⁶
3. Αποκαλεί το δέντρο με το χυμό του οποίου αντιμετωπίστηκε η δυσσομία της γυναίκας *sandar*.
4. Δίνει την εξής λεπτομέρεια: επειδή η δυσσομία της γυναίκας δεν είχε τελείως εξαλειφθεί, ο Δαρείος την επέστρεψε στο λαό της.
5. Εξηγεί το όνομα του αγοριού που γέννησε η γυναίκα ως προερχόμενο από το όνομα της γυναίκας και από το όνομα του δέντρου με το οποίο αντιμετωπίστηκε η δυσσομία της, δηλαδή *Halāy-Sandarūs*.²⁰⁷

Αναφορικά με τον Tha'ālibī παρατηρούμε τα εξής:

1. Προσδιορίζει ότι η γυναίκα που παντρεύτηκε ο Δαρείος ο πρεσβύτερος ήταν η κόρη του έλληνα βασιλιά Φιλίππου.
2. Αποκαλεί *Aliskandarōs* το βότανο με το οποίο αντιμετωπίστηκε η δυσσομία της γυναίκας.²⁰⁸
3. Δίνει την εξής λεπτομέρεια: επειδή η δυσσομία της γυναίκας δεν είχε τελείως εξαλειφθεί, ο Δαρείος την επέστρεψε στον πατέρα της, τον Φίλιππο, ο οποίος στενοχωρήθηκε και αποσιώπησε την κατάσταση της κόρης του.
4. Ονομάζει το παιδί από το όνομα του φυτού που για λόγους συντομίας έγινε *Aliskandar*.²⁰⁹

²⁰⁴ Tabarī, *Ta'riḫ al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 700.

²⁰⁵ Αυτόθι, τ. I, σ. 697. Ξέρουμε πως η μητέρα του Αλεξάνδρου ονομαζόταν Ολυμπιάδα. Ο Perlmann θεωρεί ότι η αναφορά εδώ ίσως έχει να κάνει με την Ελένη της Τροίας. Πρβλ. Perlmann, *The History of al-Ṭabarī*, σ. 90, υποσημ. 258. Το πιθανότερο είναι ότι πρόκειται για μια παραφθορά του ονόματος «Ολυμπιάς». Βλέπε σχετικά Nöldeke, "Beiträge," σ. 44, υποσημ. 1.

²⁰⁶ Χρήσιμο είναι το άρθρο του C. E. Bosworth, "Rūm" στην *EF*, τ. VIII, σ. 601. Εδώ πρόκειται για αναχρονιστική χρήση της λέξης *rūm* που χρησιμοποιούνταν από τους μουσουλμάνους Άραβες για τους Βυζαντινούς. Ο Αλέξανδρος θεωρείται βασιλιάς των Rūm. Έλληνες, Ρωμαίοι και Βυζαντινοί συμφύρονταν σε μία και μοναδική πολιτική οντότητα (*Rūm*), ως είδος κληρονομικού εχθρού. Βλέπε A. Miquel, "Rome chez les géographes arabes," *CRAI* (1975), σ. 281-291, Polignac, "L'image d'Alexandre dans la littérature arabe," σ. 300, υποσημ. 17.

²⁰⁷ Tabarī, *Ta'riḫ al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 697.

²⁰⁸ Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 400.

5. Προσθέτει το γεγονός ότι ο Φίλιππος θεώρησε τον Αλέξανδρο δικό του γιο και τον περιέβαλε με μεγάλη στοργή.²¹⁰

Στον αντίποδα, η δεύτερη ομάδα διηγήσεων, δηλαδή οι Ya‘qūbī, Mas‘ūdī, Sa‘īd b. al-Biṭrīq και Miskawayh, περιλαμβάνει την πραγματική ιστορική καταγωγή του Αλεξάνδρου. Ο Ya‘qūbī²¹¹ αρχίζει τη διήγησή του αναφερόμενος στη βασιλική δυναστεία του Αλεξάνδρου, όπως αυτή παρατίθεται στον πίνακα «Κανών Βασιλειών»²¹² του έργου *Πρόχειροι Κανόνες (Tabulae manuales)* του αστρονόμου, μαθηματικού και γεωγράφου Κλαύδιου Πτολεμαίου (ακμή 127-148 μ.Χ. / έζησε περίπου 100-178 μ.Χ.), η οποία είχε μεταφραστεί στα Αραβικά.²¹³ Σημειωτέον ότι την ίδια πληροφορία παραθέτει και ο Mas‘ūdī στις σελίδες του έργου του, με τη διαφορά ότι προσθέτει μια ακόμη πληροφορία: η βασιλεία του Φιλίππου, δηλαδή αυτού που αγαπά το άλογο, διήρκησε επτά χρόνια.²¹⁴ Σύμφωνα με τον πίνακα αυτό, ο πρώτος βασιλιάς των Ελλήνων ήταν ο Φίλιππος Β΄ ο Μακεδών (359-336 π.Χ.),²¹⁵ ο πατέρας του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Τον διαδέχτηκε κατόπιν ο γιος του ο Αλέξανδρος, ο οποίος ταυτίζεται με τον Dhū ‘l-qarnayn που αναφέρει το Κοράνιο. Επιπλέον, ο Ya‘qūbī παραθέτει το όνομα της μητέρας του Αλεξάνδρου, της Ολυμπιάδας (*Ulimfiyādā*) (375-316 π.Χ.).²¹⁶ Αναφέρεται, επιπρόσθετα, και ο δάσκαλος

²⁰⁹ Αυτόθι.

²¹⁰ Αυτόθι.

²¹¹ Ya‘qūbī, *Ta‘rīkh*, τ. I, σ. 161.

²¹² Ο «Κανών Βασιλειών» εκδόθηκε από τον C. Wachsmuth, *Einleitung in das Studium der alten Geschichte*, Leipzig, 1895, σ. 304-306, repr. by F. K. Ginzler, *Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie*, Leipzig, 1906, τ. I, σ. 139.

²¹³ M. Plessner, “Baṭlamīyūs” στην *EF²*, τ. I, σ. 1100 (για το έργο *Πρόχειροι Κανόνες* βλέπε τις σ. 1100-1101) και G. J. Toomer, “Ptolemy” στο *OCD*, σ. 897-898, F. Boll, “Studien über Claudius Ptolemäus,” *JCP*, Supplement 21 (1894), σ. 51-244 (σ. 51 κ. εξ.). Ακόμη, N. Halma, *Tables manuelles astronomiques de Ptolemée et de Théon*, 3 vols, Paris, 1822-1825.

²¹⁴ Mas‘ūdī, *Murūj al-dhahab wa ma‘ādin al-jawhar*, κεφ. 25, § 668, σ. 251, του ίδιου, *Kitāb al-Tanbīh wa ‘l-iṣṣāf*, ed. by M. de Goeje, Bibliotheca Geographorum Arabicorum, τ. VIII, 1893-1894, σ. 111-112, γαλλική μετάφραση από τον B. Carra de Vaux, *Le livre de l’avertissement et de la revision*, Paris, 1896, σ. 158 (και εδώ αναφέρεται ότι ο Φίλιππος βασίλευσε επτά χρόνια), 197, 198, 201. Πρβλ. M. M. Mazzaoui, “Alexander the Great and the Arab Historians,” *Gr.A.* 4 (1991), σ. 33-43 (σ. 40).

²¹⁵ Για τον Φίλιππο Β΄ βλέπε σχετικά: N. G. L. Hammond, “Philip II” στο *OCD*, σ. 815, του ίδιου, *Philip of Macedon*, Baltimore, 1994, N. G. L. Hammond and G. T. Griffith, *A History of Macedonia*, 2 vols, Oxford, 1979, G. Cawkwell, *Philip of Macedon*, London, 1978, J. R. Ellis, *Philip II and Macedonian Imperialism*, Princeton, 1976, repr. Princeton, 1986, M. B. Hatzopoulos and L. D. Loukopoulos (eds), *Philip of Macedon*, Athens, 1980, H. Bengtson, *Philipp und Alexander. Die Begründer der hellenistischen Welt*, München, 1985, A. Erskine, “Philip II and Alexander III,” *Historia* (1989), σ. 385 κ. εξ., W. Heckel, “Philip and Olympias (337/6 B. C.),” *Classical Contributions: Studies in Honour of M. F. McGregor*, ed. by G. S. Shrimpton and D. J. McCarger, New York, 1981, σ. 51-57.

²¹⁶ Πληροφορίες για την Ολυμπιάδα στους: W. W. Tarn, “Olympias” στο *OCD*, σ. 750, G. H. Macurdy, *Hellenistic Queens*, Baltimore, 1932, σ. 22 κ. εξ., F. D. Carney, “Olympias,” *AncSoc* 18 (1987), σ. 35-62, R. Schneider, R., *Olympias, die Mutter Alexanders des Grossen*, Zwickau, 1886, W. Tritsch, *Olympias. Die Mutter Alexanders des Grossen*, Frankfurt, 1936.

(*mu'allim*) του Αλεξάνδρου, ο Αριστοτέλης (384-322 π.Χ.).²¹⁷ Ο Sa'īd b. al-Biṭrīq γράφει ότι βασιλιάς της Μακεδονίας ήταν ο Φίλιππος, ο πατέρας του Αλεξάνδρου.²¹⁸ Ομοίως ο Miskawayh αναφέρει ως πατέρα του Αλεξάνδρου τον Φίλιππο.²¹⁹

Αξίζει να σημειωθεί ότι και ο Dīnawarī, πέρα από την περσική εκδοχή της καταγωγής του Αλεξάνδρου, αναφέρει ότι σύμφωνα με τους «ειδήμονες» των Ελλήνων, ο Αλέξανδρος ήταν γιος του Φιλίππου.²²⁰ Αλλά και ο Ṭabarī παραθέτει μια διήγηση όπου ο Αλέξανδρος ο Έλληνας (*al-Iskandar al-Yūnān*) παρουσιάζεται ως γιος του Φιλίππου, ο οποίος ήταν βασιλιάς στη χώρα των Ελλήνων (*bilād al-yūnāniyīn*), γνωστή ως Μακεδονία (*Maqdunīya*).²²¹

Ένα θέμα που σχετίζεται με την καταγωγή του Αλεξάνδρου στους υπό εξέταση ιστορικούς είναι το ζήτημα της ταύτισης του Dhū 'l-qarnayn (δίκερος), όπως αναφέρεται στο Κοράνιο (κεφ. 18. 60-65), με τον Iskandar, όπως ονομάζουν τον Αλέξανδρο οι αναφερθέντες ιστοριογράφοι.²²² Ο Mas'ūdī ισχυρίζεται ότι η ταύτιση του Αλεξάνδρου με τον Dhū 'l-qarnayn δεν είναι αποδεκτή από όλους τους μουσουλμάνους, καθώς μερικοί την επιβεβαιώνουν και άλλοι την απορρίπτουν.²²³ Το επίθετο Dhū 'l-qarnayn, κατά τον Mas'ūdī, είχε εγείρει πολλές συζητήσεις. Ο Mas'ūdī στο σημείο αυτό παρουσιάζει ορισμένες εξηγήσεις σχετικά με το όνομα Dhū 'l-qarnayn. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι μερικοί νομίζουν ότι ο τίτλος Dhū 'l-qarnayn δόθηκε στον Αλέξανδρο λόγω της έκτασης των εκστρατειών του ως τα άκρα της γης και ότι ο άγγελος που τοποθετήθηκε να φυλά το

²¹⁷ Ο Αριστοτέλης, ο δάσκαλος του Αλεξάνδρου, αναφέρεται επίσης από τους: Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-ṭiwāl*, σ. 28-29, Sa'īd b. al-Biṭrīq, *Kitāb al-Ta'rīkh (Nazm al-jawhar)*, ed. by L. Cheikho, B. Carra de Vaux and H. Zayyat, *Eutychii Patriarchae Alexandrini Annales*, 2 vols, Louvain, 1906-1909 (τ. I, σ. 81) και *Eutychii Patriarchae Alexandrini Annales* στην *PG*, ed. by J.-P. Migne, τ. 111, Paris, 1863, σ. 971, Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 25, § 674, σ. 252, Miskawayh *Tajārib al-Umam*, ed. by Abū l-Qāsim Imām, Tehran, 1366/1987, τ. I, σ. 39 (αναφέρεται ο Αριστοτέλης ως δάσκαλος και βεζίρης του Αλεξάνδρου) και Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 401 (αναφέρεται ότι ο Αριστοτέλης εμφύτευσε στον Αλέξανδρο τη σοφία, του δίδαξε φιλοσοφία και τον μόρφωσε για να κυβερνήσει τον κόσμο. Χαρακτηρίζεται και λίγο παρακάτω από το Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 443 ως ο δημιουργός της αιώνιας ζωής). Πρβλ. R. Walzer, "Aristūṭālīs or Aristū" στην *EF*², τ. I, σ. 630 και Δ. Π. Γοβδελάς, *Ιστορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου κατά τους ανατολίτες συγγραφείς, με σχόλια γεωγραφικά και ιστορικά*, μετ. από τα γαλλικά Μ. Τίλιου, Βαρσοβία, 1822, Λάρισα, ανατ. 2000, σ. 161-163.

²¹⁸ Sa'īd b. al-Biṭrīq, *Kitāb al-Ta'rīkh*, τ. I, σ. 77 και *PG*, τ. 111, σ. 968.

²¹⁹ Miskawayh *Tajārib al-Umam*, τ. I, σ. 35.

²²⁰ Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-ṭiwāl*, σ. 28.

²²¹ Ṭabarī, *Ta'rīkh al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 694.

²²² Πληροφορίες γι' αυτά τα ονόματα στους: W. M. Watt "Dhū 'l-Qarnayn" στην *EF*², τ. II, σ. 241, C. E. Bosworth, "Alexander the Great," στην *EAL*, τ. I, σ. 69, Του ίδιου, "Alexander the Great" στην *CAH*, τ. VI, *The Fourth Century BC*, 2^η έκδοση, 1994, κεφ. 16-17, W. Montgomery Watt, "Iskandar" στην *EF*², τ. IV, σ. 127, M. Bridges, J. C. Bürgel (eds), *The Problematics of Power. Eastern and Western Representations of Alexander the Great*, Schweizer Asiatische Studien/Études asiatiques suisses, 22, New York, etc., 1996, X. Μπάνταουη, «Αναφορές στις αραβικές πηγές για την καταγωγή του Μεγάλου Αλεξάνδρου και του θρόνου του Δικέρατου,» *Πρακτικά του Θ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου, (Μάιος 1988)*, Θεσσαλονίκη, 1988, σ. 8-20.

²²³ Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 25, § 671, σ. 251-252.

όρος Qāf είναι αυτός που επωνομάζεται Αλέξανδρος».²²⁴ Η άποψη αυτή, σύμφωνα με τον Mas'ūdī, ανήκει στον Ibn 'Abbās. Σύμφωνα με άλλους, αυτός ο τίτλος αναφέρεται σε αγγέλους, μια άποψη που αποδόθηκε στον χαλίφη 'Umar b. al-Khattāb (634-644 μ.Χ.). Επίσης, αναφέρει ότι σύμφωνα τώρα με την άποψη του 'Alī b. Abī Ṭālib (656-661 μ.Χ.), ο Αλέξανδρος πρέπει να ονομαζόταν έτσι από δύο χρυσές μπούκλες στα μαλλιά του. Ο Mas'ūdī, τέλος, προσθέτει ότι υπάρχουν και άλλες θεωρίες σχετικά με το επίθετο Dhū 'l-qarnayn, χωρίς ο ίδιος να δίνει την άποψή του για το θέμα. Πρέπει να επισημάνουμε ότι και στις επόμενες διηγήσεις του ο Mas'ūdī σπάνια χρησιμοποιεί το επίθετο Dhū 'l-qarnayn.²²⁵ Επίσης, τονίζει ότι η απόδοση του ονόματος Dhū 'l-qarnayn στον Αλέξανδρο αμφισβητείται.²²⁶

Διηγείται ότι ο Tubba' μίλησε για τον Αλέξανδρο στα ποιήματά του και εξύμνησε αυτόν τον πρίγκηπα, κάνοντάς τον απόγονο του Qahtān. Σύμφωνα με την παράδοση, διηγείται ο Mas'ūdī, ένας Tubba' κατέλαβε μια πόλη των Βυζαντινών²²⁷ και την εποίκισε με αποίκους που προερχόταν από την Υεμένη. Είναι από αυτούς τους Άραβες, οι οποίοι παρέμειναν σ' αυτή την πόλη που κατάγεται ο Dhū 'l-qarnayn, δηλαδή ο Αλέξανδρος. Φαίνεται δηλαδή να ταυτίζει τον Dhū 'l-qarnayn με τον Iskandar, αλλά δεν είναι απόλυτα σίγουρος, όταν προσθέτει τη φράση ότι «ο Θεός ξέρει καλύτερα».²²⁸

«Η αμφισβήτηση σχετικά με την ταύτιση του Αλεξάνδρου με τον Dhū 'l-qarnayn απαντά και στο έργο του Tha'ālibī.²²⁹ Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι οι ιστορικοί (*riwā*) έχουν διαφορετικές γνώμες σχετικά με το θέμα. Μερικοί ταυτίζουν τον Αλέξανδρο με τον Dhū 'l-qarnayn του Κορανίου. Ορισμένοι, όμως, δεν αποδέχονται την ταύτιση αυτή και ισχυρίζονται ότι ο Dhū 'l-qarnayn ήταν ή άγγελος ή προφήτης. Όμως, ο Tha'ālibī καταλήγει ότι οι περισσότεροι συμφωνούν στην ταύτιση του Αλεξάνδρου με τον Dhū 'l-qarnayn. Επομένως, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι δεν υπάρχει ομοφωνία για το θέμα στις πηγές μας».²³⁰ Αν προσπαθήσουμε να αποδώσουμε με ένα διάγραμμα τις απόψεις του

²²⁴ Ζαμπάκη, «Η καταγωγή του Μεγάλου Αλεξάνδρου», σ. 32-36.

²²⁵ Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, § 730. Επίσης, βλέπε την § 124.

²²⁶ Στο έργο *Tanbīh*, σ. 116, ο Mas'ūdī αναφέρει ότι υπάρχουν διαφωνίες για την ταύτιση του Αλεξάνδρου με τον Dhū 'l-qarnayn.

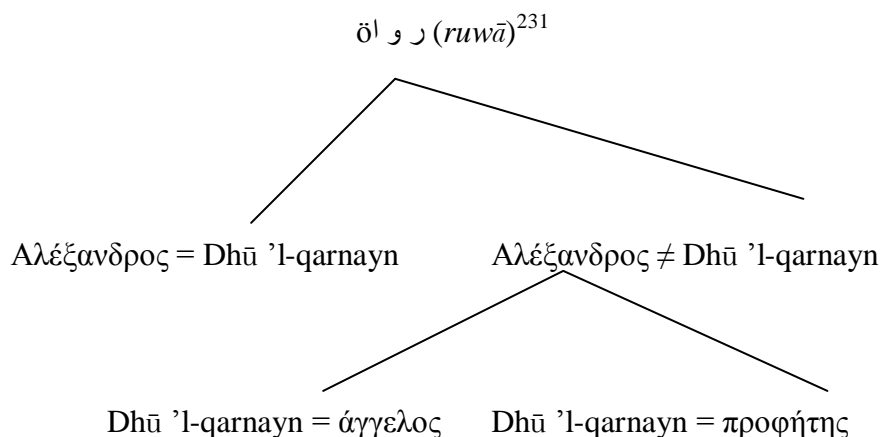
²²⁷ Έχουμε αμφιβολία εάν πρόκειται για μια *madīnat Rūmīyya*, δηλαδή πόλη του Βυζαντίου, ή *madīna rūmīyya* που σημαίνει μια πόλη των Βυζαντινών.

²²⁸ Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 25, § 672, σ. 252. Ο Tubba' ήταν ένας από τους αρχαίους βασιλείς της νότιας Αραβίας. Η διήγηση αυτή είναι μια αραβική παράδοση που σχετίζεται με τη θρυλική ιστορία των αράβων βασιλέων του νότου. Βλέπε Shboul, *Al-Mas'ūdī and His World*, σ. 115. Πρβλ. M. Lidzbarski, "Zu den arabischen Alexandergeschichten," *ZA* 8 (1893), σ. 263-312.

²²⁹ Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 400.

²³⁰ Ζαμπάκη, «Η καταγωγή του Μεγάλου Αλεξάνδρου», σ. 36-37.

Tha'ālibī για την ταύτιση του Αλεξάνδρου με τον Dhū 'l-qarnayn αυτό θα έχει την εξής μορφή:

Αλλά και στο θέμα του ονόματος Dhū 'l-qarnayn, με το οποίο αποκαλείται ο Αλέξανδρος, ο Tha'ālibī γράφει ότι οι ιστορικοί διαφωνούν. Οι μεν ισχυρίζονται ότι σ' ένα όνειρο, ο Αλέξανδρος πίστευε ότι κρατούσε στα χέρια του δύο δίσκους του ήλιου. Αυτό το όνειρο ερμηνεύτηκε ως αναγγελία της κυριαρχίας του σ' όλες τις χώρες, οι οποίες είναι υπό τον ήλιο και ότι γι' αυτό τον λόγο ονομάστηκε Dhū 'l-qarnayn. Άλλοι ιστορικοί είπαν ότι ονομάστηκε έτσι επειδή ενοποίησε με τα δύο χέρια του την περιοχή των Ελλήνων και την περιοχή της Περσίας. Σύμφωνα με άλλους, ο Αλέξανδρος είχε στο κεφάλι δύο μικρά κέρατα, τα οποία ήταν διακριτικά σημάδια της βασιλείας του και τα οποία τον χαρακτήριζαν ιδιαίτερα, όπως ο ίδιος ήταν ιδιαίτερα ξεχωριστός από την κυριαρχία του σ' όλη την οικουμένη.²³²

«Ένα άλλο ζήτημα – που θα συζητηθεί ακροθιγώς εδώ – είναι η γενεαλογία του Αλεξάνδρου. Ο Tabarī παραθέτει δύο γενεαλογίες για τον Αλέξανδρο, τις οποίες τοποθετεί τη μία δίπλα στην άλλη.²³³ Η πρώτη, που, όπως λέγεται, είναι αποδεκτή από τους Έλληνες (*rūm*) και από πολλούς γενεαλόγους (χωρίς να μας τους αποκαλύπτει), παρουσιάζει τον Αλέξανδρο ως γιο του Φιλίππου. Σύμφωνα με τη δεύτερη γενεαλογία, η καταγωγή του Αλεξάνδρου ξεκινά από τον Αμύντα και ανάγεται στον Αβραάμ. Αυτή η λίστα συνδυάζει στοιχεία παρμένα από βιβλικές πηγές με στοιχεία παρμένα από την ελληνική μυθολογία. Αλλά και ο Mas'ūdī²³⁴ παρουσιάζει δύο διαφορετικές γενεαλογίες του Αλεξάνδρου. Σύμφωνα με την πρώτη, ο Αλέξανδρος ήταν γιος του Φιλίππου και το

²³¹ Περισσότερες πληροφορίες στον R. Jacobi, “rāwī” στην *EL*, τ. VIII, σ. 466.

²³² Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 442.

²³³ Πρόκειται για τις εξής γενεαλογίες: Tabarī, *Ta'rikh al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 700-701. Τα ονόματα της γενεαλογίας είναι εν μέρει αλλοιωμένα, όπως υποστήριξε ο Nöldeke, “Beiträge,” σ. 46, υποσημ. 3.

²³⁴ Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 25, § 670, σ. 251.

γενεαλογικό του δέντρο φτάνει ως τον Νώε, ενώ σύμφωνα με τη δεύτερη, η οποία τον συνδέει με τη βιβλική γενεαλογία, ήταν απόγονος του Αβραάμ.²³⁵

Παρατηρήσεις στις παραπάνω διηγήσεις

Προτού προβούμε σε ορισμένες παρατηρήσεις που αφορούν στην καταγωγή του Μεγάλου Αλεξάνδρου στις παραπάνω διηγήσεις, πρέπει να δηλώσουμε προκαταβολικά ότι θα ακολουθήσουμε την ίδια σειρά στα ζητήματα που θα πραγματευτούμε, την οποία ακολουθήσαμε και στην παρουσίαση των διηγήσεων.

Η σπουδαιότερη παρατήρηση αναφέρεται στις πηγές της διήγησης. Όσον αφορά στις πηγές της διήγησης του Αλεξάνδρου στο έργο των αναφερθέντων ιστοριογράφων, δεν φαίνεται πως είναι δυνατόν να προσδιοριστούν. Φαίνεται, όμως, ότι οι ιρανικής καταγωγής Dīnawarī, Ṭabarī και Tha'ālibī έγραφαν από την ιρανική σκοπιά και προοπτική. Επίσης, φαίνεται πως άντλησαν το σχετικό με τη διήγηση του Αλεξάνδρου υλικό από κάποια ή κάποιες αραβικές πηγές που ανάγονται σε περσικές πηγές με λίγες ή περισσότερες κάθε φορά προσθαφαιρέσεις. Μόνο ο Ṭabarī αναφέρει πως πρόκειται για κάποια πηγή της «αρχαίας (περσικής;) ιστορίας», αλλά χωρίς να την κατονομάζει.

Όταν μελετήσουμε τις διηγήσεις σε όλες τις λεπτομέρειές τους καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι τόσο ο Dīnawarī όσο και ο Ṭabarī, αναφορικά με την περσική καταγωγή του Αλεξάνδρου, χρησιμοποιούν μια κοινή πηγή²³⁶ που κατά πάσα πιθανότητα πρέπει να ήταν το έργο *Siyar al-mulūk* (*Βίοι βασιλέων*), που μεταφράστηκε στα Αραβικά από τον Πέρση Ibn al-Muqaffa' (π. 756 μ.Χ.).²³⁷ Η αραβική μετάφραση του *Khudāynāma* «Βιβλίο βασιλέων ή αρχόντων», που αφορούσε στην προϊσλαμική περσική ιστορία, από τον Ibn al-Muqaffa' ήταν η πηγή των περισσότερων αραβικών χρονικών που ήταν αφιερωμένα στην ιστορία της Περσίας και γι' αυτό ο κοινός τίτλος για όλα αυτά τα χρονικά είναι *Siyar al-mulūk* (*Βίοι βασιλέων*). Αναπαράγοντας το κείμενο του Ibn al-Muqaffa', οι συγγραφείς των *Siyar al-mulūk*, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, τροποποίησαν και επαύξησαν το

²³⁵ Αυτόθι, § 670, σ. 251. Πρβλ. Mazzaoui, "Alexander the Great," σ. 38-39. Ο Pellat, *Murūj al-dhahab*, σ. 251, υποσημ. 3, γράφει ότι θα βρούμε τη γενεαλογία την οποία προτείνει ο Mas'ūdī στο ευρετήριο της μετάφρασης.

²³⁶ Κάτι αντίστοιχο υποστηρίζει και ο Grignaschi, "La Nihāyatu-l-'arab (Deuxième partie)," σ. 99-100, λέγοντας ότι η πηγή - που ισχυρίζεται ότι ο Αλέξανδρος ήταν γιος του Δαρείου του πρεσβύτερου (Dārā b. Bahman) και ότι το όνομα του μακεδόνα κατακτητή προέρχεται από το φυτό *sandorōs*, με το οποίο περιποιήθηκαν τη μητέρα του, έτσι ώστε να εξαλειφθεί η δυσσομία της - , είναι μια μικρή σύνοψη του αρχετύπου που είχε συμβουλευτεί ο ps.-'Asma'ī.

²³⁷ Πληροφορίες για τον Ibn al-Muqaffa' στο άρθρο του F. Gabrieli, "Ibn al-Muqaffa'" στην *EF*, τ. III, σ. 883a. Του ιδίου, "L'opera di Ibn al-Muqaffa'," *Rivista degli Studi Orientali*, Rome, 1931-1932, σ. 197-247, C. Pellat (ed. and trad.), *Ibn al-Muqaffa', Consileur du Calife*, Paris, 1976.

υλικό. Εικάζουμε ότι στην αρχική διασκευή των χρονικών των περσών βασιλέων (*Siyar al-mulūk*) υπήρχε μια εξήγηση του ονόματος του Αλεξάνδρου ανάλογη με εκείνες που διαβάζουμε στα έργα των Dīnawarī και Ṭabarī. Κατά συνέπεια, οι ιστοριογράφοι μας άντλησαν όχι από το ίδιο το κείμενο του Ibn al-Muqaffa', αλλά από μεταγενέστερα διασκευασμένα χρονικά, αποκαλούμενα *Siyar al-mulūk*, που όλα βασίστηκαν στο έργο του Ibn al-Muqaffa'.²³⁸ Την πιθανότητα, οι δύο ιστορικοί να χρησιμοποίησαν το ίδιο το περσικό έργο *Khudāynāma* στην *rahlavī* πρέπει να την αποκλείσουμε, όχι μόνο διότι η στάση των ζωροαστρών απέναντι στον Αλέξανδρο ήταν εχθρική, αλλά και για το λόγο ότι ήταν σίγουρα αδύνατο να χρησιμοποίησαν χωρίς γλωσσικά ίχνη μια πηγή τόσο παλιά γι' αυτούς.²³⁹ Ο Tha'ālibī, από την άλλη, φαίνεται πως χρησιμοποίησε ένα έργο με τον τίτλο *Nihāya* που αποδίδεται στον 'Asma'ī.²⁴⁰ Απόδειξη αποτελεί το γεγονός ότι στο έργο *Nihāya* βρίσκουμε την ίδια φραστικά διήγηση, της μητέρας δηλαδή του Αλεξάνδρου που είχε κάποια δυσσομία και την εξήγηση του ονόματος του μακεδόνα βασιλιά από το όνομα Iskandar, κατ' αναλογία με τον Tha'ālibī. Άλλωστε, σύμφωνα με τον ανατολιστή Zotenberg, πρωταρχική πηγή του Tha'ālibī ήταν ένα κείμενο διασκευασμένο από την αραβική παραλλαγή του *Khudāynāma*.²⁴¹

Διαβάζοντας τα περσικά μυθιστορήματα *Shāhnāma* (*Βιβλίο βασιλέων*: 1010 μ.Χ.) του Firdawsī, το ανώνυμο *Iskandarnāma*²⁴² (*Το βιβλίο του Αλεξάνδρου*: 12^{ος} – 14^{ος} μ.Χ. αιώνας) και το *Dārābnāma* (*Το βιβλίο του Δαρείου*: όψιμος 12^{ος} μ.Χ. αιώνας) του Ṭarsūsī, τα οποία σχετίζονται με την οικογένεια δ* του κειμένου του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη, διαπιστώνουμε και εκεί κάτι ανάλογο με τις διηγήσεις των Dīnawarī, Ṭabarī και Tha'ālibī. Ο Δαρείος παντρεύεται την κόρη του Φιλίππου, βρίσκει όμως ότι έχει κάποια δυσσομία και την στέλνει πίσω στον πατέρα της, αγνοώντας ότι ήταν έγκυος. Η μόνη διαφορά των περσικών μυθιστορημάτων με τα κείμενα των αράβων ιστορικών της πρώιμης και μέσης περιόδου πρέπει να ήταν η εξής: ο Φίλιππος έκρυβε ότι η κόρη του ήταν έγκυος και όταν γεννήθηκε το παιδί, ο Αλέξανδρος, ανήγγειλε ότι αυτό γεννήθηκε από την ερωμένη του. Στο μεταξύ, ο Δαρείος ξαναπαντρεύεται και γίνεται πατέρας ενός δεύτερου παιδιού, του Δαρείου. Κατά συνέπεια, ο Αλέξανδρος είναι ο ετεροθαλής

²³⁸ Χρήσιμη σε όλα αυτά τα «σκοτεινά» σημεία παραμένει ο πρόλογος του Zotenberg στο κείμενο του Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. xliii.

²³⁹ Πρβλ. Th. Nöldeke, *Das iranische Nationalepos*, Strassburg, 1896, § 15, Yarshater, "Iranian National History," τ. III (1), σ. 472.

²⁴⁰ Το έργο *Nihāya* αποδόθηκε λανθασμένα στον 'Asma'ī. Για το λόγο αυτό, οι σημερινοί ερευνητές χρησιμοποιούν τον όρο pseudo-'Asma'ī.

²⁴¹ Ζαμπάκη, «Η καταγωγή του Μεγάλου Αλεξάνδρου», σ. 37-39. Βλέπε τον πρόλογο του Zotenberg στο κείμενο του Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. xliv.

²⁴² M. S. Southgate, *Iskandarnamah. A Persian Medieval Alexander Romance*, New York, 1978.

αδελφός του Δαρείου και για τον λόγο αυτό είχε δικαίωμα στον περσικό θρόνο. Μόνο τα βιβλία *Iqbāl-nāma yā Khiradnāma-yi Iskandarī* (Το βιβλίο της επιτυχίας ή της σοφίας του Αλεξάνδρου: 1191 μ.Χ.) του Nizāmī²⁴³ και *Khiradnāma-yi Iskandarī* (Το βιβλίο της σοφίας του Αλεξάνδρου: 1490 μ.Χ.) του Jāmī θεωρούν τον Αλέξανδρο γιο του Φιλίππου.²⁴⁴ Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι τα περσικά μυθιστορήματα δεν ακολουθούν το κείμενο του Dīnawarī, το οποίο είναι η πιο παλιά πηγή για τη συγκεκριμένη διήγηση.

Οι διηγήσεις αυτές μας οδηγούν στην εικασία ότι «σε κάποια χρονική στιγμή και μάλλον πολύ αργότερα, κάποιοι κύκλοι Περσών για λόγους εθνικής υπερηφάνειας απέδωσαν στον Αλέξανδρο περσική καταγωγή. Δηλαδή, ενδιαφέρονταν να αποδείξουν ότι ο Αλέξανδρος ήταν πέρσης εθνικός ήρωας, γι' αυτό και τον αναγνώριζαν ως νόμιμο βασιλιά.²⁴⁵ Έτσι, ο Αλέξανδρος χαρακτηρίζεται ως γιος του Δαρείου του πρεσβύτερου και ετεροθαλής αδερφός του Δαρείου του νεότερου».²⁴⁶ Για να τον νομιμοποιήσουν έπρεπε ο βασιλιάς να έχει βασιλικό αίμα. Η νομιμοποίηση κάθε βασιλιά βεβαιώνεται από τους δεσμούς αίματος με τον προηγούμενο βασιλιά. Όταν υπάρχει κενό, τότε αυτές οι σχέσεις είναι επινοημένες.²⁴⁷ «Οι απαρχές της παράδοσης σχετικά με την καταγωγή του Αλεξάνδρου από τον Δαρείο είναι μάλλον περσικές παρά ελληνικές. Ίσως, όταν οι Πέρσες στα σασανιδικά χρόνια γνώρισαν το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη για τον Αλέξανδρο, δημιούργησαν μια ανεξάρτητη περσική μετάφραση, στην οποία η καταγωγή του Αλεξάνδρου από τον Νεκτεναβώ αντικαταστάθηκε από μία διήγηση, σύμφωνα με την οποία ο μεγάλος στρατηλάτης ήταν γιος του πέρσης βασιλιά. Κάτι τέτοιο δεν θα μπορούσε να υπάρξει σε μια ελληνική διασκευή του μυθιστορήματος, διότι αυτό θα ήταν απεχθές στις συνειδήσεις των Ελλήνων. Αλλά και στις εβραϊκές διασκευές, ο θρύλος αυτός δεν είναι γνωστός».

«Η άποψη για την αιγυπτιακή καταγωγή του Αλεξάνδρου απαντάται στο ελληνικό μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη αλλά και στη συριακή, αρμενική²⁴⁸ και αιθιοπική

²⁴³ Nizami, *Das Alexanderbuch Iskendername*, Übertragung aus dem Persischen, Nachwort und Ammerkungen von J. Chr. Bürgel, Zürich, 1991. Επίσης, *Colloquio sul poeta persiano Nizāmī e la leggenda iranica di Alessandro Magno*, Rome, 1977. Στο βιβλίο *Iqbāl-nāma*, ο Αλέξανδρος εμφανίζεται ως φιλόσοφος και προφήτης. Βλέπε σχετικά G. Canova, “Alexander Romance” στην *EAL*, τ. I, σ. 68-69 (σ. 69).

²⁴⁴ M. S. Southgate, “Portrait of Alexander in Persian Alexander-Romances of the Islamic Era,” *JAOS* 97.3 (1977), σ. 278-284 (σ. 279, υποσημ. 13).

²⁴⁵ Macuch, “Pseudo-Callisthenes Orientalis,” σ. 227.

²⁴⁶ Ζαμπάκη, «Η καταγωγή του Μεγάλου Αλεξάνδρου», σ. 39.

²⁴⁷ Yarshater, “Iranian National History,” τ. III (1), σ. 404, 472.

²⁴⁸ Η αρμενική μετάφραση θεωρείται ότι είναι έργο του Moses of Khorene και εκδόθηκε από τους Mechitarist Fathers, Venice, 1842. Αναπαριστά την παλαιότερη μορφή της ιστορίας του Αλεξάνδρου και πιστεύεται ότι έγινε τον 5^ο αιώνα. Ο καθηγητής Nöldeke, “Beiträge,” σ. 2 θεωρεί ότι η αρμενική μετάφραση δεν έχει πολλή σημασία για τις ανατολικές διασκευές της ιστορίας του Αλεξάνδρου, αλλά ότι έχει τεράστια σημασία για το ελληνικό κείμενο. Περισσότερες πληροφορίες στον E. A. Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander*

μετάφραση.²⁴⁹ Σύμφωνα με το ελληνικό μυθιστόρημα, τις παραλλαγές του αλλά και τις αρχαίες μεταφράσεις (συριακή, αρμενική και αιθιοπική), ο Αλέξανδρος ήταν γιος του Αιγύπτιου Φαραώ Νεκτεναβώ και όχι του Φιλίππου Β'.²⁵⁰ Αλλά και αυτή η καταγωγή δεν επινοήθηκε από έλληνα συγγραφέα. Οι Έλληνες, σύμφωνα με τον καθηγητή Macuch, δεν θα συνέθεταν ποτέ μια ιστορία που θα παρουσίαζε τη γυναίκα ενός από τους βασιλιάδες τους να διαπράττει μοιχεία με ένα βασιλιά φυγάδα από ξένη χώρα, ειδικά με τον βασιλιά ενός έθνους που οι ίδιοι χλεύαζαν, ούτε, όμως, είναι πιθανό να αναγνώριζαν το παιδί που θα προέκυπτε από μια τέτοια μοιχεία ως βασιλιά τους. Αντίθετα, τα παράξενα και μαγικά στοιχεία που έχει αυτή η ιστορία φανερώνουν πως πρόκειται για μια σύνθεση ενός Αιγύπτιου που ήλπιζε να αποδείξει ότι ο Αλέξανδρος ήταν Αιγύπτιος». ²⁵¹ Οι περισσότερες αραβικές βιογραφίες δεν μιλάνε ποτέ γι' αυτή την ασέλγεια.²⁵² Αντιθέτως, δηλώνουν, όπως και οι ελληνικές, ότι ο Αλέξανδρος ήταν ο γιος του Φιλίππου.

«Επίσης, σύμφωνα με τον καθηγητή Grignaschi, μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι η περσική καταγωγή είναι ένας περσικός μύθος, γιατί μόνο οι αρχαίοι Ιρανοί δεν έβλεπαν τίποτε το μεμπτό σε έναν τέτοιο τρόπο ένωσης. Και αυτή η επινόηση, συνεχίζει ο Grignaschi, θα μπορούσε να ανήκει σε ένα μορφωμένο Πέρση του 8^{ου} μ.Χ. αιώνα,²⁵³ επειδή επέτρεπε στους συμπατριώτες του να ισχυρίζονται ότι ο βασιλιάς Δαρείος Γ' είχε νικηθεί όχι από έναν Έλληνα, αλλά από τον ετεροθαλή αδελφό του»,²⁵⁴ γεγονός που θα

---

the Great, Being a Series of Ethiopic Texts, Edited from Manuscripts in the British Museum and the Bibliothèque Nationale, with an English Translation and Notes, London, 1896 (reprinted by W. Y. Evans-Wentz, London, 2003), σ. xx, του ίδιου, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version, Edited from Five Manuscripts, of the Pseudo-Callisthenes with an English Translation, Accompanied by an Historical Introduction on the Origins and the Various Oriental and European Versions of the Fabulous History of Alexander, with Notes, Glossary, Appendices, Variant Readings and Indexes*, Cambridge, London, 1889 (repr. Amsterdam, 1976), σ. lvi-lvii. Ο R. Raabe, *Ιστορία Αλεξάνδρου: Die armenische Übersetzung der sagenhaften Alexander Biographie (P-C) auf ihre mutmassliche Grundlage zurückgeführt*, Leipzig, 1896 ανέλαβε να αναπλάσει στα ελληνικά την αρμενική μετάφραση και να κάνει για πρώτη φορά σοβαρές προσπάθειες να αναδομήσει το χαμένο ελληνικό πρωτότυπο.

²⁴⁹ Ο όρος *μετάφραση* χρησιμοποιείται με μια ευρύτερη και χαλαρή σημασία, διότι οι μεταφράσεις, στις οποίες αναφερόμαστε, είναι συνήθως παραφράσεις ή διασκευές.

²⁵⁰ Στη διασκευή β, ed. by L. Bergson, *Der griechische Alexanderroman Rezension β*, (Studia Graeca Stockholmiensia III), Uppsala, 1965, I, 1-14 έχουμε τις πληροφορίες για τον Νεκτεναβώ.

²⁵¹ Ζαμπάκη, «Η καταγωγή του Μεγάλου Αλεξάνδρου», σ. 39-40. Βλέπε ολόκληρο το κεφάλαιο “The Egyptian Origin of the Alexander Story” του Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, σ. xxxv-li.

²⁵² Δεν θα παραξενευτούμε ότι ένας έλληνας συγγραφέας ήθελε να σβήσει το επεισόδιο του Νεκτεναβώ που πλήγωνε την ιδιαίτερη αγάπη των συμπατριωτών του. Η επινοημένη ιστορία του Ψευδο-Καλλισθένη ήταν τόσο προσβλητική λέει ο Grignaschi, “La figure d’Alexandre,” σ. 228, υποσημ. 56, που και στη συνέχεια, είχε επινοήσει ότι ο Νεκτεναβώ είχε ριχτεί σε μια χαράδρα από τον γιο του. Στο άσμα του ο Γάλλος ποιητής Aimé de Chatillon διαμαρτυρήθηκε γι’ αυτήν την υβριστική εκδοχή για την Ολυμπιάδα και για τον ίδιο τον Αλέξανδρο. Διερωτάται κανείς αν οι άραβες συγγραφείς γνώριζαν αυτό το επεισόδιο ή το αφαίρεσαν για κάποιο λόγο από τις βιογραφίες τους για τον μακεδόνα βασιλιά.

²⁵³ Grignaschi, “La Nihāyatu-l-’arab (Deuxième partie),” σ. 100-101, υποσημ. 20.

²⁵⁴ Ζαμπάκη, «Η καταγωγή του Μεγάλου Αλεξάνδρου», σ. 40.

δέχονταν πρόθυμα οι Πέρσες. Αλλά και σύμφωνα με τον ανώνυμο συγγραφέα του χειρογράφου Sprenger fol. 109, η επινόηση είχε ετοιμαστεί από τους μάγους (Māḡūs), τους ζωροάστρες ιερείς, οι οποίοι, ενώ μισούσαν τον Αλέξανδρο, πείστηκαν ότι αυτός που νίκησε τον Δαρείο ήταν απόγονος του Ferīdūn, του ήρωα των ιρανικών μύθων. Εντούτοις, τα αποσπάσματα της rahlanī γραμματείας που έχουμε, δεν μας επιτρέπουν να σκεφτούμε ότι αυτές οι μυθοπλασίες χρονολογούνται από την εποχή των Σασανιδών.²⁵⁵

«Περαιτέρω, ο καθηγητής Yarshater υποστηρίζει ότι ο κύριος ρόλος του Δαρείου του πρεσβύτερου στην ιρανική παράδοση περιγράφεται πως είναι όχι μόνο ο πατέρας και του Δαρείου του νεότερου και του Αλεξάνδρου αλλά και εξασφαλίζει, μ' αυτό τον τρόπο, τον συνδετικό κρίκο μεταξύ της περσικής βασιλικής οικογένειας και του Αλεξάνδρου.²⁵⁶ Η ιρανική παράδοση, όμως, δεν ήταν καθολικά ευνοϊκά προσκείμενη στον Αλέξανδρο. Άλλοι αποκαλούν τον Αλέξανδρο *setamgar*, δηλαδή τύραννο και καταπιεστή.²⁵⁷ Αντιμετωπίζεται ως εχθρός του περσικού λαού, της περσικής θρησκείας και του πολιτισμού,²⁵⁸ και ιδιαίτερα από την πλευρά των ζωροαστρών ιερέων.

Αναφορικά τώρα με την ετυμολογία του ονόματος του Αλεξάνδρου παρατηρούνται αποκλίσεις στις πηγές μας. Σύμφωνα με την Boyce, η φράση *Āl + sandar*, την οποία αναφώνησε ο Δαρείος στη διήγηση του Dīnawarī, διασώζει μια μεταγενέστερη ετυμολογία του ονόματος του Αλεξάνδρου. Η φράση *Āl + sandar* προέρχεται από τη λέξη *Āl*, δηλαδή *aal*, μία μεταγραφή της rahlanī λέξης *ahr*, η οποία πρέπει να εξηγεί το αρχικό *Al* του “al-Iskandar” που σημαίνει δύναμη, και τη λέξη *sandar*, που είναι το όνομα φυτού στην περσική γλώσσα. Αν ο συγγραφέας, πράγματι, είχε στο μυαλό του τη λέξη *ahr*, πρέπει να είχε καλή γνώση της μεσαιωνικής περσικής γλώσσας rahlanī.

Όσον αφορά στην ετυμολογία του ονόματος που αναφέρει η διήγηση του Tabarī, ο καθηγητής Grignaschi υποστηρίζει ότι η φράση *Halāy-Sandarūs* μπορεί να προέρχεται από τη φράση *Alag + sandal*. Συγκεκριμένα, η λέξη *Halāy* μπορεί να θεωρηθεί ως κακή μεταγραφή ενός rahlanī ονόματος που αρχίζει με *A*, ίσως *Alag*, το οποίο είναι μια παραφθορά του ονόματος της Ολυμπιάδας στην rahlanī. Όσον αφορά στη λέξη *sandal*, ένα αρωματικό φυτό που είναι γνωστό στην ελληνική και ιρανική γραμματεία, ο Grignaschi πρότεινε να το διαβάσουμε ως *sandar*, αφού το *l* και το *r* εναλλάσσονται στην rahlanī. Είναι πολύ πιθανό και αυτό το όνομα να τροποποιήθηκε στην αραβική μετάφραση

²⁵⁵ M. Grignaschi, “La figure d’Alexandre chez les Arabes et sa genèse,” *Arabic sciences and Philosophy* 3 (1993), σ. 205-234 (σ. 228, υποσημ. 57), του ιδίου, “La Nihāyatu-l-’arab (Deuxième partie),” σ. 101.

²⁵⁶ Yarshater, “Iranian National History,” τ. III (1), σ. 472 κ. εξ.

²⁵⁷ Σχετικά με αυτή τη λέξη βλέπε F. Spiegel, *Die Alexandersage bei den Orientalen*, Leipzig, 1851, repr. 1972, σ. 10-13. Επίσης, Nöldeke, “Beiträge,” σ. 34 κ. εξ.

²⁵⁸ Macuch, “Pseudo-Callisthenes Orientalis,” σ. 227 κ. εξ.

σε *sandarūs*, ίσως διότι διατηρούσε ακόμα την ανάμνηση του τύπου “Sandarūs”, του ονόματος του Αλεξάνδρου.²⁵⁹ Στον Tha‘ālibī, το όνομα του Αλεξάνδρου, “Iskandar”, ετυμολογείται απλώς από εκείνο το αρωματικό φυτό, το οποίο ονομάζει “Iskandar”.

Είναι σημαντικό να τονίσουμε εδώ ότι οι συγγραφείς Ya‘qūbī και Mas‘ūdī αποκαλύπτουν μία από τις πηγές τους. Πρόκειται για τον πίνακα «Κανών Βασιλειών» του έργου «Πρόχειροι Κανόνες» του Πτολεμαίου Κλαύδιου – που μεταφράστηκε στα Αραβικά – , αναφορικά με την καταγωγή του Αλεξάνδρου από τον Φίλιππο».²⁶⁰

Ο ιστοριογράφος Sa‘īd b. al-Biṭrīq είναι πιθανό να αντέγραψε τη διήγηση για την καταγωγή του Αλεξάνδρου από τον Φίλιππο από μια κοινή αραβική πηγή με τον σύγχρονό του Ṭabarī. Ο Ṭabarī, όπως είδαμε και πιο πάνω, παραθέτει μια διήγηση όπου ο Αλέξανδρος ο Έλληνας (*al-Iskandar al-Yūnān*) παρουσιάζεται ως γιος του Φιλίππου, ο οποίος ήταν βασιλιάς στη χώρα των Ελλήνων (*bilād al-yūnāniyīn*), γνωστή ως Μακεδονία (*Maqduṇīya*). Ο Sa‘īd b. al-Biṭrīq χρησιμοποιεί τη λέξη *Maqduṇīya* (Μακεδονία) παρόμοια με τον Ṭabarī, πράγμα που μας κάνει να συμπεράνουμε ότι αντιγράφουν μια κοινή πηγή.

Αναφορικά με τη διήγηση του Miskawayh – ο οποίος θεωρεί πατέρα του Αλεξάνδρου τον Φίλιππο – , εικάζουμε ότι κατά πάσα πιθανότητα αντιγράφει τον σύγχρονό του Ṭabarī, ή ότι αντιγράφουν μια κοινή πηγή.

«Στα έργα των ιστοριογράφων που εξετάζουμε, η ταύτιση του Dhū ‘l-qarnayn με τον Μέγα Αλέξανδρο δεν είναι απόλυτα αποδεκτή, όπως στον Ṭabarī, στον Mas‘ūdī²⁶¹ και στον Tha‘ālibī.²⁶² Όμως, ο Ya‘qūbī αποδέχεται μία τέτοια ταύτιση. Γενικά, οι ιστοριογράφοι χρησιμοποιούν, ως επί το πλείστον, το όνομα Iskandar και σπάνια το επίθετο Dhū ‘l-qarnayn. Στα υπομνήματα που γράφτηκαν για το Κοράνιο, αλλά και στις συλλογές ιστοριών που φέρουν τον τίτλο *qīṣaṣ al-anbiyā’* (Ιστορίες Προφητών)²⁶³ απαντάται το όνομα Dhū ‘l-qarnayn που σημαίνει «ο κάτοχος δύο κεράτων, ο δίκερως».²⁶⁴ Η φράση Dhū ‘l-qarnayn σχηματίζεται από τη λέξη *dhū* και τον δυϊκό αριθμό της αραβικής λέξης *qarn*, που σημαίνει «κέρας», «χρονική διάρκεια» ή «εποχή», αλλά και «άκρο» της

²⁵⁹ Grignaschi, “La Nihāyatu-l-‘arab (Deuxième partie),” σ. 100.

²⁶⁰ Ζαμπάκη, «Η καταγωγή του Μεγάλου Αλεξάνδρου», σ. 40-41.

²⁶¹ Mas‘ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 25, § 671, σ. 251-252.

²⁶² Tha‘ālibī, *Ghurur*, σ. 400. Μια παρατήρηση σχετική με την ταυτότητα του Αλεξάνδρου και του Dhū ‘l-qarnayn αναπαράγεται επίσης στο έργο *Thimār al-Qolūb* (Οι καρποί της καρδιάς). Βλέπε αυτόθι, σ. xxi.

²⁶³ Βλέπε T. Nagel, “Qīṣaṣ al-anbiyā’” στην *EI*², τ. V, σ. 180. Επίσης, “nabī” στη *SEI*, σ. 427-428, Duri, *The Rise of Historical Writing*, σ. 16 και Donner, *Narratives of Islamic Origins*, σ. 156-157.

²⁶⁴ A. R. Anderson, “Alexander’s Horns,” *TAPA* 58 (1927), σ. 100-122. Του ιδίου, *Alexander’s Gate, Gog and Magog, and the Inclosed Nations*, Medieval Academy of American Publications 12, Cambridge, Mass., 1932, σ. 30-32, E. A. Wallis Budge, “Alexander the Great and Gog and Magog,” *ZA* 6 (1881), σ. 357-404.

γης. Η ταύτιση με τον Μέγα Αλέξανδρο στηρίζεται στο γεγονός ότι ο μακεδόνας στρατηλάτης κατέκτησε την Ανατολή και τη Δύση, ή κατ' άλλους τη Ρώμη και την Περσία.²⁶⁵ Η εξήγηση αυτή αποδόθηκε σε χριστιανούς και ιουδαίους.²⁶⁶ «Το όνομα Iskandar χρησιμοποιείται από άραβες συγγραφείς μόνο σε ιστορίες περσικής προέλευσης. Το ότι οι άραβες ιστορικοί χρησιμοποιούν το όνομα Iskandar εξηγείται από το ότι αυτοί ενδιαφέρονται ίσως για το ιστορικό πρόσωπο του Αλεξάνδρου και προτιμούν το όνομα Iskandar που είναι σαφές και όχι το επίθετο Dhū 'I-qarnayn, για το οποίο υπήρχαν αμφιβολίες. Σχετικά με την ταύτιση του Αλεξάνδρου με τον Dhū 'I-qarnayn, ορισμένοι ερμηνευτές δέχονται την ταύτιση αυτή και στις ερμηνείες τους παραθέτουν στοιχεία από τον Ψευδο-Καλλισθένη».²⁶⁷ Με το να ταυτίζουν τον Αλέξανδρο με τον Dhū 'I-qarnayn του Κορανίου (18, 83-102), τα υπομνήματα μπορούν να χρησιμοποιούν τις εικόνες που σχετίζονται με τον Αλέξανδρο στο περιεχόμενο του Κορανίου και την ισλαμική ιστορία.²⁶⁸

«Η γενεαλογία, που συνδέει τον Αλέξανδρο με βιβλικά πρόσωπα και κυρίως με τον Αβραάμ», φαίνεται πως ακολουθεί μια γενικευμένη πρακτική στον χριστιανικό και μουσουλμανικό κόσμο και «αποβλέπει στην υποστήριξη της κοινής καταγωγής των ανθρώπων, οπότε, αφού οι λαοί έχουν κοινό γένος και κοινό πρόγονο, μιλάμε πλέον για μια παγκόσμια ιστορία του ανθρώπινου γένους».²⁶⁹ Αναφορικά, τώρα, με τη συγκεκριμένη γενεαλογία προκύπτει πως οι εν λόγω συγγραφείς είχαν υπόψη τους κάποιες βιβλικές πηγές».²⁷⁰

²⁶⁵ Ζαμπάκη, «Η καταγωγή του Μεγάλου Αλεξάνδρου», σ. 41-42.

²⁶⁶ Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, σ. 146 και 165. Επίσης, Nöldeke, "Beiträge," σ. 11-24.

²⁶⁷ Ζαμπάκη, «Η καταγωγή του Μεγάλου Αλεξάνδρου», σ. 42. Πληροφορίες για το θέμα βρίσκουμε στο άρθρο του B. M. Wheeler, "Moses or Alexander? Early Islamic Exegesis of Qur'an 18:60-65," *JNES* 57 (1998), σ. 191-215.

²⁶⁸ Βλέπε σχετικά Wheeler, "Moses or Alexander?," σ. 213.

²⁶⁹ Για περαιτέρω μελέτη: Khalidi, *The Histories of Mas'ūdī*, σ. 84-88 (κεφ. *Genealogy of Ancient Nations*), R. Wilson, *Genealogy and History in the Biblical World*, Yale Near Eastern Researches, 7, New Haven, 1977, H. Kennedy, "From Oral Tradition to Written Record in Arabic Genealogy," *Arabica* 44 (1997), σ. 531-544.

²⁷⁰ Ζαμπάκη, «Η καταγωγή του Μεγάλου Αλεξάνδρου», σ. 43.

ΔΙΗΓΗΣΗ ΤΗΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ							
Αραβες συγγραφείς της πρώιμης και μέσης περιόδου	Dīnawarī	Ya'qūbī	Ṭabarī	Sa'īd b. al- Bīṭīq	Mas'ūdī	Miskawayh	Tha'ālibī
Πηγές τους αναφορικά με την καταγωγή του Αλεξάνδρου							
<i>Siyar al-mulūk</i> ή κάποιο άλλο κείμενο διασκευασμένο από την αραβική παραλλαγή του <i>Khudāygnāma</i> του Πέρση Ibn al- Muqaffa'	+		+				
	(για την περσική καταγωγή του Αλεξάνδρου από τον Δαρείο)		(για την περσική καταγωγή του Αλεξάνδρου από τον Δαρείο)				
<i>Nihāya</i> ή κάποιο άλλο κείμενο διασκευασμένο από την αραβική παραλλαγή του <i>Khudāygnāma</i> του Πέρση Ibn al- Muqaffa'							+
πίνακας «Κανόν Βασιλειών»		+			+		
μεταφρασμένη στα Αραβικά συριακή μετάφραση	+		+	+		+	
	(για την ελληνική καταγωγή του Αλεξάνδρου από τον Φίλιππο)		(για την ελληνική καταγωγή του Αλεξάνδρου από τον Φίλιππο)				

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η σύγκρουση Αλεξάνδρου και Δαρείου Γ' – Ο θάνατος και οι εκκλήσεις του Δαρείου

1. Η αιτία της σύγκρουσης Αλεξάνδρου-Δαρείου

Η σύγκρουση των στρατευμάτων του Δαρείου Γ' του Κοδομανού με εκείνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου περιγράφεται σε όλα τα έργα των ιστοριογράφων που εξετάζουμε. Μερικές φορές δίνονται και οι αιτίες για την απαρχή της σύγκρουσης. Όσον αφορά στην αιτία της σύγκρουσης, όπως αυτή περιγράφεται στον Dīnawarī, παρατηρούμε τα εξής: «Ο Dīnawarī²⁷¹ διηγείται ότι, σύμφωνα με τους Έλληνες, ο Αλέξανδρος αρνήθηκε να πληρώνει στον Δαρείο τον νεότερο, τον γιο του Δαρείου (του πρεσβύτερου), τον φόρο (*itāwa, darība*) που είχε συμφωνήσει ο πατέρας του ο Φίλιππος και ο Δαρείος ο πρεσβύτερος».²⁷² Ο Δαρείος ο νεότερος εξοργίστηκε από την άρνηση του Αλεξάνδρου να πληρώσει το φόρο.

Σύμφωνα με μια πηγή (πιθανόν και αυτή περσική διήγηση) του Ṭabarī,²⁷³ ο Αλέξανδρος σταμάτησε να πληρώνει το φόρο (*kharāj*) που ο πατέρας του συνήθιζε να πληρώνει στον πέρση βασιλιά Δαρείο.²⁷⁴ Αυτό προκάλεσε την αγανάκτηση του Δαρείου. Άρα και εδώ, αιτία της σύγκρουσης ήταν η άρνηση καταβολής φόρου.

Αλλά και στους Mas'ūdī,²⁷⁵ Hamza al-Iṣfahānī²⁷⁶ και Tha'ālibī,²⁷⁷ αιτία της σύγκρουσης μεταξύ του Δαρείου και του Αλεξάνδρου ήταν η άρνηση του Αλεξάνδρου να πληρώσει το φόρο (*kharāj, itāwa, darība*) που ο Φίλιππος συνήθιζε να στέλνει στον

²⁷¹ Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-tiwāl*, σ. 28.

²⁷² Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 92.

²⁷³ Ṭabarī, *Ta'rikh al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 694.

²⁷⁴ Οι πηγές χρησιμοποιούν διαφορετικούς όρους για τη λέξη «φόρος». Μερικοί όροι αποτελούν αναχρονισμό από την ισλαμική πρακτική της εποχής του εκάστοτε συγγραφέα. Για την έννοια και τα είδη φόρων στο χαλιφάτο βλέπε Cl. Cahen, “Kharāj” στην *EF*², τ. IV, σ. 1030-1056, P. L. Heck, “Poll Tax” στην *Encyclopaedia of the Qur'ān*, 5 vols, ed. by J. Dammen McAuliffe, Leiden, 2001-2006 (τ. IV, σ. 151-155), του ίδιου, “Taxation” στην *Encyclopaedia of the Qur'ān*, τ. V, σ. 192-200, D. C. Dennett, *Conversion and the Poll Tax in Early Islam*, Cambridge, MA, 1950, A. A. Al-Dūrī, *al-Nuzum al-islāmiyya*, Baghdad, 1950, A. Fattal, *Le statut légal des non-musulmans en pays d'islam*, Beirut, 1958, H. A. R. Gibb, “The Fiscal Rescript of Umar II,” *Arabica* 2 (1955), σ. 1-16, S. M. Hasanuz Zaman, *Economic Functions of an Islamic State (The Early Experience)*, Leicester, 1990², F. Løkkegaard, *Islamic Taxation in the Classical Period*, Copenhagen, 1950, σ. 128-143, M. Gervers and R. J. Bikhazi (eds), *Conversion and Continuity. Indigenous Christian Communities in Islamic Lands. Eighth to Eighteenth Centuries*, Toronto, 1990, M. Morony, *Iraq after the Muslim Conquests*, Princeton, 1984, σ. 584-588, J. B. Simonsen, *Studies in the Genesis and Early Development of the Caliphal Taxation System*, Copenhagen, 1988, σ. 47-61, A. S. Tritton, *The Caliphs and their Non-Muslim Subjects*, London, 1930, N. P. Aghnides, *Mohammedan Theories of Finance*, New York, 1969, S. Bashear, “On the Origins and Development of the Meaning of zakāt in Early Islam,” *Arabica* 40 (1993), σ. 84-113, M. Bonner, “Poverty and Economics in the Qur'ān,” *Journal of Interdisciplinary History* 35 (2005), σ. 391-406, H. Modarressi, *Kharāj in Islam*, London, 1983.

²⁷⁵ Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 25, § 669, σ. 251.

²⁷⁶ Hamza al-Iṣfahānī, *Ta'rikh sinī mulūk al-arḍ wa-l-anbiyā*, σ. 33.

²⁷⁷ Tha'ālibī, *Ghurur*, σ. 403.

Δαρειό. Ο λόγιος (*adīb*) Tha'ālibī πλαισιώνει και με άλλες λεπτομέρειες τη διήγησή του. Ο ίδιος γράφει χαρακτηριστικά ότι ο Δαρειός έστειλε στον Αλέξανδρο έναν πρέσβη για να απαιτήσει από εκείνον τα χρήματα του φόρου, καθώς επίσης και να τον επιπλήξει αυστηρά, διότι είχε περιφρονήσει τις διαταγές του. Ο Αλέξανδρος απάντησε στον πρέσβη ότι «η κότα, η οποία γεννούσε τα χρυσά αυγά ψόφησε».²⁷⁸ Στον Hamza al-Iṣfahānī, η παραπάνω φράση απαντά με την εξής διατύπωση: «η κότα, η οποία γεννούσε τα αυγά ως τώρα, σταμάτησε να γεννάει»,²⁷⁹ ενώ στον Mas'ūdī, ο Αλέξανδρος αποκρίνεται στο Δαρειό με τη φράση ότι «έσφαξε την κότα που έκανε τα χρυσά αυγά και την έφαγε».²⁸⁰ Ο Ṭabarī γράφει ότι ο Αλέξανδρος απάντησε στην απαίτηση πληρωμής του φόρου ως εξής: «Εσφαξα την κότα, έφαγα το κρέας της και μόνο τα άκρα της απέμειναν»²⁸¹. Ο Miskawayh²⁸² περιορίζεται μόνο στην άρνηση πληρωμής του φόρου από τον Αλέξανδρο, τον οποίο ο Φίλιππος, ο πατέρας του, πλήρωνε ετησίως κατόπιν συμφωνίας (*sulh*)²⁸³ που είχε συνάψει με τον Δαρειό.

Η φράση «χρυσά αυγά» είναι μάλλον παροιμιώδης και συμβολική και αναφέρεται σε κάτι πολύτιμο. Εδώ η φράση αναφέρεται στον ετήσιο φόρο που πλήρωναν οι φόρου υποτελείς περιοχές της Ελλάδος στους πέρσες βασιλείς. Ο Rosenthal αναφέρει ότι ο φόρος αυτός ανέρχονταν σε «χίλια χρυσά αυγά».²⁸⁴ Όταν ο Αλέξανδρος ανήλθε στον θρόνο, αρνήθηκε να πληρώσει τον φόρο, λέγοντας την αναφερθείσα παροιμιώδη φράση στον απεσταλμένο του Δαρειού που ήρθε να ζητήσει το φόρο. Το περιστατικό αυτό προκάλεσε τη σύγκρουση Αλεξάνδρου και Δαρειού.²⁸⁵

Για τον Sa'īd b. al-Biṭrīq,²⁸⁶ φαίνεται πως η αιτία της σύγκρουσης ήταν η εμπλοκή του Δαρειού στο θέμα της διαδοχής του Φιλίππου από τον Αλέξανδρο χωρίς την έγκρισή του. Ο Sa'īd b. al-Biṭrīq γράφει: Όταν πέθανε ο Φίλιππος, τον διαδέχτηκε στον μακεδονικό

²⁷⁸ Αυτόθι, σ. 403. Επιπλέον, βλέπε Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 92. Άλλες διηγήσεις αναφέρουν ότι ο φόρος που κατέβαλε ο πατέρας του Αλεξάνδρου στους πέρσες βασιλείς συνίστατο από έναν καθορισμένο αριθμό «χρυσών αυγών», με βάρος, το οποίο είχε καθοριστεί εκ των προτέρων, και καθορισμένες συνεισφορές. Βλέπε σχετικά Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 25, § 669, σ. 251. Πρόκειται για μια παροιμιώδη φράση, που αναφερόταν σε κάτι πολύτιμο, το οποίο κάποιος είχε συνηθίσει να έχει και η παροχή του ξαφνικά σταμάτησε. Ο Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 399 κάνει λόγο για τον ετήσιο φόρο των χιλίων «χρυσών αυγών» που έπρεπε να πληρώσουν οι Έλληνες (*rūm*) στον Πέρση βασιλιά. Το κάθε αυγό ζύγιζε 40 *mithqāl* (μέτρο βάρους). Τα «χρυσά αυγά» είχαν συμβολική σημασία. Πρβλ. Mazzaoui, “Alexander the Great,” σ. 39-40.

²⁷⁹ Hamza al-Iṣfahānī, *Ta'rikh sinī mulūk al-ard wa-l-anbiyā*, σ. 33

²⁸⁰ Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 25, § 669, σ. 251.

²⁸¹ Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 147. Ṭabarī, *Ta'rikh al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 697

²⁸² Miskawayh *Tajārib al-Umam*, τ. I, σ. 35.

²⁸³ Όρος που χρησιμοποιούσαν οι μουσουλμάνοι. Βλέπε M. Khadduri, “Sulh” στην *EP*, τ. IX, σ. 845.

²⁸⁴ F. Rosenthal, *The Classical Heritage in Islam*, transl. by E. and J. Marmorstein, London and New York, 1975, σ. 259. Βλέπε και Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 148.

²⁸⁵ F. Rosenthal, *The Classical Heritage in Islam*, σ. 259-260.

²⁸⁶ Sa'īd b. al-Biṭrīq, *Kitāb al-Ta'rikh*, τ. I, σ. 77 και *PG*, τ. 111, σ. 968.

θρόνο ο Αλέξανδρος, ο οποίος ήταν δεκαέξι ετών. Ο Δαρείος, ο βασιλιάς της Περσίας, όταν πληροφορήθηκε το γεγονός, γράφει επιστολή στην οποία αναφέρεται ότι ο Αλέξανδρος έγινε βασιλιάς χωρίς την εντολή του. Τον καλεί, λοιπόν, να συμμορφωθεί με τις εντολές του, διότι άλλως θα εκστρατεύσει εναντίον του.

2. Η σύγκρουση Αλεξάνδρου-Δαρείου

Αναφορικά με αυτήν καθ' αυτήν τη σύγκρουση, οι ιστοριογράφοι που εξετάζουμε έχουν παρόμοιες διηγήσεις.²⁸⁷ Σύμφωνα με όσα διαβάζουμε στον Dīnawarī,²⁸⁸ «όταν έφθασε η επιστολή του Δαρείου σχετικά με το ζήτημα του φόρου στον Αλέξανδρο, ο δεύτερος κατευθύνθηκε στο Ιράκ (Βαβυλωνία)²⁸⁹ μαζί με τον στρατό του.²⁹⁰ Ο Δαρείος, όταν πληροφορήθηκε αυτή την είδηση, φρόντισε να ασφαλίσει τους θησαυρούς του, τις γυναίκες και τα παιδιά του στο οχυρό Hamadān (Εκβάτανα).²⁹¹ Ο Δαρείος ενεπλάκη, στη συνέχεια, σε μια σειρά από μάχες με τον Αλέξανδρο, τις οποίες ο Dīnawarī δεν αναφέρει. Στη συνέχεια, ο Dīnawarī διηγείται ότι ο Αλέξανδρος προέβη σε μηχανορραφίες, ή με άλλα λόγια, οργάνωσε συννομωσία με δύο άνδρες της πόλης Χαμαδάν, οι οποίοι ήταν από τον εσώτερο περίγυρο του Δαρείου και την ελίτ της φρουράς του, έτσι ώστε να ενεργήσουν κατά του Δαρείου. Κάποια μέρα (δεν δηλώνεται επακριβώς), αυτοί οι δύο άνδρες χτύπησαν από τα νώτα τον Δαρείο τη στιγμή που πολεμούσε με τον

²⁸⁷ Πρβλ. R. D. Milns, "Alexander's Pursuit of Darius through Iran," *Historia* 15 (1966), σ. 256, όπου εντοπίζει και διορθώνει κάποιο λάθος στη διήγηση του Tarn σχετικά με την καταδίωξη του Δαρείου, P. Briant, *Darius dans l'ombre d'Alexander*, Paris, 2003.

²⁸⁸ Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-ijwāl*, σ. 30.

²⁸⁹ Για το Ιράκ βλέπε Γοβδελάς, *Ιστορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου*, σ. 115-116. Η Βαβέλ ή Βαβυλώνα ήταν πρωτεύουσα επί Χαλδαιών και Ασσυρίων.

²⁹⁰ Για τον στρατό του Αλεξάνδρου βλέπε R. Lock, "The Macedonian Army Assembly in the Time of Alexander the Great," *CPh* 72 (1977), σ. 91-107, J. G. Droysen, "Alexanders des Grossen Armee," *Hermes* 12 (1877), σ. 226-252, R. D. Milns, "The army of Alexander the Great," *Entretiens Hardt* 22 (1976), σ. 87-136, D. Engels, *Alexander the Great and the Logistics of the Macedonian Army*, Berkeley, 1978, F. L. Holt, "Imperium Macedonicum and the East: The Problem of Logistics," *AM* 5 (1993), σ. 585-592, J. F. C. Fuller, *The Generalship of Alexander the Great*, New Brunswick, N.J., 1960, A. R. Burn, "The Generalship of Alexander the Great," *G&R* 12 (1965), σ. 140-154, N. Sekunda, *The Army of Alexander the Great*, London, 1984, B. Strauss, "Alexander: the Military Campaign," στο J. Roisman (ed.), *Alexander the Great: Ancient and Modern Perspectives*, Lexington, MA, 1995, σ. 133-158. Επιπρόσθετα, N. G. L. Hammond, *Alexander the Great: King, Commander and Statesman*, Second Edition, Park Ridge, N.J., 1989, του ίδιου, *Μέγας Αλέξανδρος: Ένας ιδιοφυής*, μετάφρ. Π. Θεοδωρίδης, Θεσσαλονίκη, 1997, Παράρτημα Β, σ. 95. Για τον Πέρση αντίπαλο, το Δαρείο III, βλέπε C. Nylander, "Darius III—the Coward King: Point and Counterpoint," στο *Alexander the Great*, ed. by J. Carlsen et al., Rome, 1993, σ. 145-159, E. Badian, "Darius III," *HSPH* 100 (2000), σ. 241-267, R. van der Spek, "Darius III, Alexander the Great and Babylonian Scholarship," *Achaemenid History* 13 (2003), σ. 289-346.

²⁹¹ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την πόλη Χαμαδάν (Εκβάτανα σύμφωνα με τους έλληνες κλασικούς συγγραφείς), που τοποθετείται στο κεντρικό Ιράν, σε μια εύφορη πεδιάδα, βλέπε το άρθρο του R. N. Frye, "Hamadhān" στην *EF*², τ. III, σ. 105 και G. Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge, 1905, σ. 194-196.

Αλέξανδρο».²⁹² Η ίδια διήγηση παρατίθεται και στο έργο του Ṭabarī. Ο Ṭabarī παραθέτει διαφορετικές παραλλαγές της διήγησης από τέσσερις διαφορετικές πηγές. Στη διήγηση με βάση την πρώτη πηγή του Ṭabarī, προστίθεται ότι οι δύο άνδρες από τη φρουρά του Δαρείου προσδοκούσαν να κερδίσουν την εύνοια του Αλεξάνδρου, και επίσης ότι ο Αλέξανδρος είχε δηλώσει ότι ο Δαρείος έπρεπε να συλληφθεί και όχι να δολοφονηθεί. Η πηγή αυτή δεν επιβεβαιώνει ότι είχαν γίνει συμφωνίες ανάμεσα στον Αλέξανδρο και στους δολοφόνους. Το μόνο που επιβεβαιωνόταν ήταν ότι η θανάτωση των δύο δολοφόνων ήταν καθαρά απόφαση του Αλεξάνδρου.²⁹³ Σημειωτέον ότι στο μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη αναφέρεται ότι δύο σατράπες τραυμάτισαν θανάσιμα τον Δαρείο μ' ένα ξίφος.²⁹⁴

Ο Ya'qūbī διατρέχει περιληπτικά τη σύγκρουση Δαρείου – Αλεξάνδρου, που καταλήγει στο θάνατο του πρώτου, γεγονός που ίσως δείχνει ότι δεν βρήκε κάποια αναφορά στις πηγές του ή ότι δεν υπήρχε άμεσο ενδιαφέρον γι' αυτή. Στη συνέχεια, δηλώνεται ότι ο Αλέξανδρος κατέλαβε τους θησαυρούς του Δαρείου.²⁹⁵

Ο Ṭabarī, από την άλλη, πιστός στη συνηθισμένη τεχνική του, παραθέτει διάφορες διηγήσεις (*riwāyāt*) για μάχες ανάμεσα στον Αλέξανδρο και το Δαρείο, όπως θα δούμε στη συνέχεια.²⁹⁶ Εκτός από την πρώτη πηγή που αναφέρθηκε παραπάνω, η δεύτερη πηγή του Ṭabarī είναι το έργο του Hishām b. Muḥammad al-Kalbī (π. 737-819 ή 821 μ.Χ.).²⁹⁷ Εδώ αναφέρεται ότι «στη Μεσοποταμία, οι δυο αντίπαλοι συναντήθηκαν και πολέμησαν για ένα χρόνο. Στη συνέχεια ακολουθούν ορισμένες τηλεγραφικές πληροφορίες για τη σύγκρουσή τους. Μερικοί από τους πιο έμπιστους συμβούλους του Δαρείου του επιτέθηκαν, τον δολοφόνησαν και έφεραν το κεφάλι του στον Αλέξανδρο. Η διήγηση αυτή επίσης αρνείται κάθε ευθύνη του Αλεξάνδρου στη δολοφονία του πέρση βασιλιά.²⁹⁸ Σ' αυτή τη διήγηση, παρατηρεί ο Nöldeke, οι πληροφορίες μοιάζουν και ίσως προέρχονται

²⁹² Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-ṭiwāl*, σ. 30. Η συγκεκριμένη διήγηση θυμίζει τη σύγκρουση των Αββασιδών χαλίφηδων Muḥammad al-Amīn (r. 193-8/809-13) και al-Ma'mūn (d. 833). Βλέπε και Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 94.

²⁹³ Ṭabarī, *Ta'rīkh al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 696.

²⁹⁴ Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, II, 20.4-II, 20.9.

²⁹⁵ Ya'qūbī, *Ta'rīkh*, τ. I, σ. 161-162.

²⁹⁶ Grignaschi, "La figure d'Alexandre," σ. 233, ιδιαίτερα την υποσημ. 69.

²⁹⁷ GAS, G1, σ. 268-271, W. Atallah, "al-Kalbī (II)" στην *EF*, τ. III, σ. 495, al-Khaṭīb al-Baghdādī, *TB*, 14 vols, Cairo, 1931, τ. XIV, σ. 45 κ. εξ., Rosenthal, *The History of al-Ṭabarī*, τ. I, σ. 290, υποσημ. 780, *The Fihrist of al-Nadīm*, τ. I, σ. 205-213.

²⁹⁸ Ṭabarī, *Ta'rīkh al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 694.

από το μυθιστόρημα»²⁹⁹ του Ψευδο-Καλλισθένη, ή το πιθανότερο από προφορική διήγηση που παρέθεσε κάποιος Πέρσης στον Hishām.³⁰⁰

Η τρίτη πηγή είναι μια ανώνυμη «περσική πηγή που προέρχονταν από αυθεντίες στην «αρχαία ιστορία», όπως λέει ο Ṭabaṭī. Ίσως πρόκειται για αραβική μετάφραση περσικού έργου που έκανε ο Ibn al-Muqaffa' (π. 756 μ.Χ.). Εδώ αναφέρεται ότι, όταν οι βασιλείς μονομάχησαν, δυο σωματοφύλακες (*hājib*) του Δαρείου τον μαχαίρωσαν και ο Αλέξανδρος τους καταδίκασε για τη δολοφονία».³⁰¹ Σύμφωνα με την πηγή αυτή, οι φονιάδες του Δαρείου παραδόθηκαν αυθόρμητα στον Αλέξανδρο για να πάρουν αμοιβή για την πράξη τους.³⁰²

Μια άλλη τέταρτη πηγή (πιθανόν και αυτή περσική διήγηση)³⁰³ διηγείται ότι οι δυο βασιλείς οδηγήθηκαν σε πόλεμο. Κατάλληλα προετοιμασμένοι, συναντήθηκαν στα σύνορα και αντάλλαξαν αγγελιοφόρους. Ο Αλέξανδρος από φόβο προσπάθησε να αποφύγει να συγκρουστεί με τον Δαρείο, γι' αυτό ζήτησε να συμφιλιωθούν. Ο Δαρείος ρώτησε τους συμβούλους του, οι οποίοι τον παρακίνησαν να προβεί σε πόλεμο. Οι ειδήμονες – ίσως πρόκειται για μια σημείωση των παραπάνω - διαφώνησαν σχετικά με την τοποθεσία που οι δυο άνδρες επέλεξαν να συγκρουστούν. Μερικοί μάλιστα αναφέρουν ότι η μάχη έγινε στην περιοχή του Χουρασάν κοντά στους Χαζάρους.³⁰⁴ Οι αντίπαλες δυνάμεις τελικά ενεπλάκησαν σε μια άγρια μάχη. Ο Αλέξανδρος λέγεται ότι ίππευε ένα θαυμάσιο (*'ajib*) άλογο, τον Βουκεφάλα (στο κείμενο *Būkfārasb*).³⁰⁵ Άλλη διήγηση αναφέρει ότι ένας Πέρσης επιτέθηκε με ξίφος στον Αλέξανδρο, δημιουργώντας πανικό για τη ζωή του βασιλιά. Ο Αλέξανδρος θαύμασε το κατόρθωμα και αναφώνησε «αυτός είναι ένας πέρσης καβαλάρης με παροιμιώδη ανδρεία!». ³⁰⁶ Έπειτα, αναφέρεται ότι υπήρχαν δύο άνδρες της φρουράς του Δαρείου από την πόλη Χαμαδάν που είχαν ανταλλάξει μηνύματα

²⁹⁹ Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 148.

³⁰⁰ Nöldeke, "Beiträge," σ. 43, υποσημ. 1.

³⁰¹ Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 150.

³⁰² Ṭabaṭī, *Ta'riḫ al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 697.

³⁰³ Αυτόθι, τ. I, σ. 698-699.

³⁰⁴ Εννοείται η κατεύθυνση προς τη «θάλασσα των Χαζάρων», δηλαδή προς την Κασπία θάλασσα. Παρατηρείται μια σύγχυση των στοιχείων εδώ. Είναι πράγματι τυχαίο, αναρωτιέται ο Nöldeke, ότι η περιοχή που αναφέρεται εδώ, η νοτιοδυτική περιοχή του Χουρασάν, είναι ακριβώς αυτή, που στην πραγματικότητα δολοφονήθηκε ο Δαρείος; Πρβλ. Nöldeke, "Beiträge," σ. 45, υποσημ. 3.

³⁰⁵ Macuch, "Pseudo-Callisthenes Orientalis," σ. 259 και Nöldeke, "Beiträge," σ. 50 και 45, υποσημ. 4. Αυτή είναι η ανάγνωση της λέξης ή η απόδοση της λέξης Βουκεφάλας, μόνο που στη μεταγραφή στα αραβικά, το διφορούμενο rahlavī γράμμα *l* διαβάζεται *r*. Για ένα γραφέα, ο οποίος καταλάβαινε μόνο λίγα περσικά, θα ταίριαζε να έχει αλλάξει το τελικό *asp* (άλογο) κάποιος άλλος αργότερα βελτίωσε το *Bu* της αραβικής σε *Abū* που σημαίνει «πατέρας». Για τον Βουκεφάλα βλέπε A. R. Anderson, "Bucephalus and His Legend," *AJPh* 51.1 (1930), σ. 1-21 (σ. 12-17), του ίδιου, "Bucephalus Meets Alexander: An Emendation of Historia Alexandri Magni (Pseudo-Callisthenes) I, 17," *AJPh* 50.2. (1929), σ. 193-195.

³⁰⁶ Πρβλ. το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη, Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, II, 9.

με τον Αλέξανδρο. Αυτοί ήθελαν να προδώσουν τον Δαρείο. Τελικά, μαχαίρωσαν τον Δαρείο και, αφού του επέφεραν ένα θανατηφόρο χτύπημα, απομακρύνθηκαν.³⁰⁷ Όπως αναφέρει ο Ἐταβάρη, η αναφερθείσα τέταρτη πηγή μιλούσε και για μια αλληλογραφία μεταξύ του Αλεξάνδρου και των σατραπών του βασιλιά.³⁰⁸

Ο Sa'īd b. al-Biḡrīq γράφει ότι οι δύο άνδρες συναντήθηκαν στη Μεσοποταμία και πολεμούσαν μεταξύ τους για σαράντα ημέρες. Είναι ιδιαίτερα λεπτομερές στις πληροφορίες του, λέγοντας ότι ο Δαρείος έδωσε εντολή να ανοίξουν πέντε χαντάκια. Τοποθέτησε σε κάθε ένα απ' αυτά έναν ηγέτη με δώδεκα χιλιάδες άνδρες. Το αποτέλεσμα της σύγκρουσης δεν είχε κριθεί παρά μόνο την πέμπτη ημέρα. Ο Δαρείος επέβαλε στους συντρόφους του να φέρουν κάθε ημέρα δύο κεφάλια Ελλήνων, πράγμα που έγινε. Ο Αλέξανδρος αισθάνθηκε ένα ισχυρό συναίσθημα στην ψυχή του από αυτό το γεγονός. Όντας εξαντλημένος, προέτρεψε τον Δαρείο να διατάξει τους συντρόφους του να αφήσουν μια διέξοδο, ώστε να περάσει μέσα από τα στρατεύματα και να επιστρέψει στην πατρίδα του. Ο Δαρείος αρνήθηκε να γίνει αυτό. Τότε, ο Αλέξανδρος σχεδίασε να τον κατασκοπεύσει, προκειμένου να τον σκοτώσει. Ο Αλέξανδρος, κατόπιν, απευθυνόμενος στους Έλληνες, ρώτησε εάν υπήρχε κάποιος από αυτούς ή από τον λαό της Περσίας, ο οποίος θα χρησιμοποιούσε δόλο για χάρη του σ' αυτό το εγχείρημα της δολοφονίας του Δαρείου, ανακουφίζοντας τον Αλέξανδρο από αυτή την αγωνία. Μάλιστα, σ' αυτόν που θα έκανε κάτι τέτοιο, θα ανήκε το μισό βασίλειο της Περσίας και της Ελλάδας και τα μισά από αυτά που υπάρχουν στα δημόσια θησαυροφυλάκια. Ο Sa'īd b. al-Biḡrīq αναφέρει και τα περσικά ονόματα των δύο δολοφόνων του Δαρείου. Πρόκειται, λέει, για τους Χαζνάσφ (Chesnesph) και Ανταρσίστ (Adarshist), τους γιους του Ανταρμπάχτ (Adarbacht), οι οποίοι ανήκαν στη σωματοφυλακή του Δαρείου.³⁰⁹ Αυτοί οι δύο εφόρμησαν εναντίον του Δαρείου, τον διατρύπησαν με τα σπαθιά τους και ο Δαρείος έπεσε κάτω τραυματισμένος. Οι Πέρσες τράπηκαν σε φυγή και ακολούθησε μεγάλη σφαγή.³¹⁰

Ο Mas'ūdī δεν μας λέει σχεδόν τίποτα για τη σύγκρουση Δαρείου-Αλεξάνδρου, παρά μόνο ότι ύστερα από την άρνηση του Αλεξάνδρου να πληρώσει το φόρο στο Δαρείο, άρχισαν οι πόλεμοι, που οδήγησαν τον Αλέξανδρο να εισβάλει στη Συρία και το Ιράκ. Ο

³⁰⁷ Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 149.

³⁰⁸ Ἐταβάρη, *Ta'riḡh al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 699.

³⁰⁹ Πρβλ. R. Gyselen, "Spāhbed (Sasanian)" στην *Elr*, Της ίδιας, "Lorsque l'archéologie rencontre la tradition littéraire : les titres des chefs d'armée de l'Iran sassanide," *Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres*, Paris, 2001, σ. 447-459.

³¹⁰ Sa'īd b. al-Biḡrīq, *Kitāb al-Ta'riḡh*, τ. I, σ. 79 και *PG*, τ. 111, σ. 969. Αλλά και στην αρχή της διήγησής του για τον Μέγα Αλέξανδρο, ο Δαρείος γράφει ότι ο Αλέξανδρος σκότωσε τον Δαρείο. Πρβλ. Sa'īd b. al-Biḡrīq, *Kitāb al-Ta'riḡh*, τ. I, σ. 77 και *PG*, τ. 111, σ. 968 και Nöldeke, "Beiträge," σ. 37, υποσημ. 2.

Αλέξανδρος υπέταξε όλους τους βασιλείς και φρόντισε να δολοφονηθεί ο Δαρείος, ο βασιλιάς των Περσών.³¹¹

Ο Hamza al-Iṣfahānī γράφει ότι διεξήχθη άγρια μάχη μεταξύ Δαρείου και Αλεξάνδρου, έως ότου ο Αλέξανδρος φόνευσε σ' αυτή τη μάχη τον Δαρείο. Στο τρίτο κεφάλαιο του *Ta'rikh sinī mulūk al-arḍ wa-l-anbiyā*, ο Hamza al-Iṣfahānī γράφει ότι η φιλοδοξία του Αλεξάνδρου και η επιθυμία του να κατακτήσει τα μέρη της Ανατολής ήταν μεγάλη. Στο πλαίσιο αυτό επιδίωξε ο Αλέξανδρος να νικήσει τον βασιλιά της Περσίας. Ο πέρσης βασιλιάς δολοφονήθηκε, όταν εφόρμησαν μερικοί φρουροί κατά πάνω του από τα νότα.³¹² Για μια ακόμη φορά, ο περσικής καταγωγής συγγραφέας διηγείται τη σύγκρουση Δαρείου και Αλεξάνδρου περιληπτικά.

Ο Miskawayh γράφει ότι τα στρατεύματα του Δαρείου και του Αλεξάνδρου συναντήθηκαν στη χώρα της Μεσοποταμίας και πολέμησαν για ένα χρόνο. Όμως, πολλοί διακεκριμένοι άνδρες του στρατού του Δαρείου προσχώρησαν στον Αλέξανδρο, κάνοντας φανερά τα αδύνατα σημεία του στρατεύματος του Δαρείου και ενισχύοντας με τον τρόπο αυτό τον Αλέξανδρο. Δύο άνδρες από τους συντρόφους του Δαρείου, από εκείνους που πλησίασαν τον Αλέξανδρο και αναζήτησαν χάρη και εύνοια σ' αυτόν, επιτέθηκαν και δολοφόνησαν τον Δαρείο. Με αυτό τον τρόπο επιδίωξαν να προσεταιριστούν τον Αλέξανδρο. Σύμφωνα με τον Miskawayh, οι δύο άνδρες, οι οποίοι φόνευσαν τον Δαρείο, λέγεται ότι το έκαναν με διαταγή του Αλεξάνδρου. Τους υποσχέθηκε, μάλιστα, ο Αλέξανδρος ότι θα τους ανταμείψει. Η ανταμοιβή αυτή ήταν οδυνηρή για τους δολοφόνους και εκφράζεται στα εξής λόγια του Αλεξάνδρου: «Θα σας ανταμείψω σύμφωνα με τους όρους της συμφωνίας. Αλλά εσείς οι δύο δεν θέσατε όρους για τους εαυτούς σας και θα σας φονεύσω, διότι δεν είναι πρόπον η δολοφονία των βασιλέων να προστατεύεται, εκτός κι αν αυτό έχει γίνει κάτω από απαραβίαστη εγγύηση». Και προσθέτει στη συνέχεια: «Αυτή είναι η μοίρα σε οποιονδήποτε τολμά να στραφεί εναντίον του βασιλιά του». Ο Αλέξανδρος ανακοίνωσε τότε σ' αυτούς ότι ο Δαρείος έπρεπε να μην δολοφονηθεί, αλλά να συλληφθεί ζωντανός.

Αλλά και για τα γεγονότα που συνέβησαν πριν από τη σύγκρουση, ο Miskawayh δίνει την παρακάτω πληροφορία. Λέγεται ότι ο Αλέξανδρος πήγε στον Δαρείο ως αγγελιοφόρος, στάθηκε στο μέσο του στρατεύματος και πληροφορήθηκε πολλά από αυτά που είχε ανάγκη να μάθει. Έπειτα, όταν έφτασε ο Δαρείος, τον θαύμασε και θεώρησε καλό να τον ακούσει και να είναι κοντά του, έως ότου ο Αλέξανδρος αντιλήφθη ότι τον

³¹¹ Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 25, § 669, σ. 251, του ιδίου, *Tanbih*, σ. 97.

³¹² Hamza al-Iṣfahānī, *Ta'rikh sinī mulūk al-arḍ wa-l-anbiyā*, σ. 33-34 και 64.

υποπεύθηκε και διέφυγε. Πολέμησαν μεταξύ τους στην περιοχή Χαϊλάν. Την ημέρα της μάχης, ο Αλέξανδρος διέταξε τα εξής: «Ω, Πέρσες, ξέρετε την προστασία και ασφάλεια, που εμείς συμφωνήσαμε μαζί σας. Έτσι, όποιος από εσάς εκπληρώσει την υπόσχεση, ας αποσυρθεί από το στράτευμα. Εμείς θα εκπληρώσουμε την υπόσχεση που εγγυηθήκαμε». Οι Πέρσες υποπεύθηκαν ο ένας τον άλλο και άρχισε να επικρατεί σύγχυση μεταξύ τους.³¹³ Αλλά και παρακάτω ο Miskawayh γράφει ότι ο Αλέξανδρος την εποχή που συγκρούστηκε με τον Δαρείο, φοβούμενος από τη μάχη μαζί του, τον κάλεσε να εγκαταλείψει, διότι είδε πολλή μεγάλη ετοιμασία, εξοπλισμό και πολυάριθμο στρατό. Ο Δαρείος συμβουλευτήκε τους συντρόφους του στην εξουσία, οι οποίοι, όμως, τον εξαπάτησαν και τον παρακίνησαν να πολεμήσει, εξαιτίας του μίσους που είχαν εναντίον του. Μάλιστα, οι ίδιοι έγραψαν στον Αλέξανδρο και τον έκαναν να επιθυμεί τον πόλεμο.³¹⁴

Ο Tha'ālibī είναι ιδιαίτερα περιγραφικός και λεπτομερής τόσο για τα γεγονότα που συνέβησαν πριν από τη σύγκρουση Αλεξάνδρου-Δαρείου όσο και για το συνέβη κατά τη διάρκεια της μάχης. Γράφει ότι ο Δαρείος κήρυξε πόλεμο στον Αλέξανδρο, ενοχλημένος από την άρνηση του Αλεξάνδρου να πληρώσει τον συνήθη φόρο. Ο Δαρείος βάδισε εναντίον του Αλεξάνδρου με ογδόντα χιλιάδες άνδρες, ενώ ο Αλέξανδρος εξεστράτευσε με δώδεκα χιλιάδες άνδρες, συνοδευόμενος από φιλοσόφους και άλλους σοφούς.³¹⁵ Ο Tha'ālibī, στο σημείο αυτό, παραθέτει κάποιο δικό του σχόλιο, ότι δηλαδή σύμφωνα με μερικές διηγήσεις (*akhbār*), τον συνόδευε ο Khidhr, πρόσωπο που προέρχεται από διήγηση του Κορανίου.³¹⁶ Ο Αλέξανδρος άρχισε την επίθεση εναντίον του ηγεμόνα της Αιγύπτου και πήρε τα πλούτη και τους θησαυρούς του, με τα οποία αύξησε τη δύναμή του. Την ίδια πεποίθηση είχαν και οι Πέρσες για τη μεγάλη σύγκρουση του Αλεξάνδρου και του Δαρείου. Έπειτα, κατευθύνθηκε με τα στρατεύματά του προς το Ιράκ. Ο Δαρείος προπορεύτηκε και εγκατέστησε το στρατόπεδό του στα όρια του Ευφράτη. Ο Αλέξανδρος, όταν του ανήγγειλαν ότι ο Δαρείος είχε μαζί του ογδόντα χιλιάδες άνδρες, είπε: «Ο χασάπης δεν πτοείται από τον μεγάλο αριθμό των προβάτων».³¹⁷

³¹³ Miskawayh, *Tajārib al-Umam*, τ. I, σ. 35-37.

³¹⁴ Αυτόθι, τ. I, σ. 39.

³¹⁵ Σύμφωνα με τον Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 415, ο Ṭabarī και ο Ibn Khurradādhbih αναφέρουν ότι ο Αλέξανδρος, επιθεωρώντας τον στρατό του μετά την ήττα του Δαρείου, βρήκε ότι ο στρατός του αποτελούνταν από 1400 άνδρες: 800 δικούς του στρατιώτες και 600 στρατιώτες του Δαρείου. Το χωρίο αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό, αφού ο Tha'ālibī αποκαλύπτει μία από τις πηγές του.

³¹⁶ Αυτόθι, σ. 404-405. Πρβλ. και το άρθρο του A. J. Wensinck, "al-Khaḍīr" στην *EF*², τ. IV, σ. 902-903.

³¹⁷ Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 404-405.

Ο Αλέξανδρος, στη συνέχεια, αποτολμώντας μία επικίνδυνη προέλαση, την οποία όμως το καλό του αστέρι³¹⁸ την έστρεψε ευνοϊκά προς αυτόν, αναχώρησε μ' ένα μικρό αριθμό υπηρετών. Παίρνοντας ο ίδιος τον ρόλο ενός πρέσβη που στέλνει ο Αλέξανδρος στον Δαρείο με σκοπό να εκτιμήσει προσωπικά την κατάσταση του αντιπάλου, πήγε να παρατηρήσει ο ίδιος το βασίλειο του Δαρείου. Έγινε δεκτός στο στρατόπεδο του Δαρείου και παρέδωσε το μήνυμα, με το οποίο είχε επιφορτιστεί. Το μήνυμα του Αλεξάνδρου έλεγε ότι «η ειρήνη είναι ένα καλό πράγμα και ο πόλεμος καταστροφικός». Ακόμη, το μήνυμα ανέφερε ότι η «αποφυγή αιματοχυσίας είναι κέρδος και η δυσπιστία στην τύχη είναι φρονιμάδα». «Εάν ο βασιλιάς επιθυμεί να συνάψει μαζί μου ειρήνη, συμφωνώ μ' αυτό, εάν θέλει τη σύγκρουση, επιρρίπτω σ' αυτόν την ευθύνη της άδικης επίθεσης και θα τον πολεμήσω». Έπειτα, ο Δαρείος τον προσκάλεσε σε συμπόσιο. Ο Αλέξανδρος, κάθε φορά που του προσφερόταν μια χρυσή κούπα στολισμένη με το πορτρέτο του Δαρείου, την κοίταζε και αντί να την επιστρέψει στον οινοχόο, την έβαζε μέσα στην μπότα ή μέσα στο μανίκι του. Όταν είχε κρατήσει πολλές κούπες, οι οινοχόοι πληροφόρησαν τον Δαρείο σχετικά μ' αυτό και ο Δαρείος του ζήτησε τον λόγο. Ο Αλέξανδρος του απάντησε ότι επρόκειτο για συνήθεια των Ελλήνων, όταν αυτοί συμπίνουν με βασιλείς. Ο Δαρείος γέλασε και έδωσε διαταγή να αφήσουν σ' αυτόν τις κούπες. Κάποιος, όμως, από τους πρεσβευτές, ο οποίος είχε σταλεί από τον Δαρείο στον Αλέξανδρο και ο οποίος βοηθούσε στο συμπόσιο να αποδοθούν τιμές σ' αυτόν τον άνθρωπο, είπε κρυφά στον Δαρείο ότι αυτός ο άνθρωπος ήταν ο ίδιος ο Αλέξανδρος. Ο Δαρείος ζήτησε να του φέρουν ένα μεταξωτό ένδυμα από το θησαυροφυλάκιο πάνω στο οποίο ήταν ζωγραφισμένο το πορτρέτο του Αλεξάνδρου για να το εξετάσει. Ο Αλέξανδρος αντιλήφθηκε τι θα συνέβαινε και για το λόγο αυτό απομακρύνθηκε από το στρατόπεδο του Δαρείου αρκετά γρήγορα και μακριά, ώστε οι άνδρες, οι οποίοι στάλθηκαν να τον καταδιώξουν, δεν μπόρεσαν να τον φτάσουν. Ο Αλέξανδρος επέστρεψε στο στρατόπεδό του σώος και αβλαβής και το κυριότερο, έχοντας εκτιμήσει την κατάσταση του στρατού του Δαρείου. Για το λόγο αυτό, πρόβλεψε ότι θα νικούσε τον Δαρείο και θα του αφαιρούσε το βασίλειό του.³¹⁹

Η κατάσταση των πραγμάτων που επικρατούσε μεταξύ του Δαρείου και του Αλεξάνδρου, γράφει ο Θα'ālibī, οδήγησε σε εχθροπραξίες και σε πόλεμο, τον οποίο

³¹⁸ Ιδιαίτερα σημαντικός ήταν ο ρόλος της αστρολογίας για τους Πέρσες και τους Άραβες. Για την επιστήμη της αστρολογίας βλέπε T. Fahd, "Nudjūm (Ahkām al-)" στην *EP*, τ. VIII, σ. 105, C. Nallino, *Astrologia e astronomia presso i Musulmani*, summarised in J. Hastings (ed.), *ERE*, τ. 12, σ. 88-101, *Raccolta di scritti editi e inediti*, τ. V, Rome 1944, σ. 1-41, L. Thorndike, "The True Place of Astrology in the History of Sciences," *Isis* 46 (1955), σ. 273-78.

³¹⁹ Για την παραστατική αυτή περιγραφή, που θυμίζει ευτράπελες και διασκεδαστικές ιστορίες, βλέπε Θα'ālibī, *Ghurar*, σ. 405-407.

διεξήγαγαν κάνοντας εκστρατείες. Συναντήθηκαν επικεφαλής των στρατευμάτων τους στις όχθες του Ευφράτη και έγινε μεγάλη μάχη, η οποία διήρκησε μια εβδομάδα χωρίς η νίκη να κλίνει υπέρ της μιας πλευράς ή της άλλης. Ο Αλέξανδρος, όταν τον συμβούλεψαν να αιφνιδιάσει τον εχθρό με μια νυχτερινή επίθεση, είπε: «Η νυχτερινή επίθεση είναι ληστεία και η ληστεία δεν ταιριάζει στους βασιλείς». Ο θάνατος του Δαρείου προκλήθηκε από τα κακά αισθήματα που έτρεφαν οι αξιωματούχοι του, οι οποίοι τον πρόδωσαν παύοντας να πολεμούν σοβαρά. Δύο απ' τους φρουρούς του, από τους ανθρώπους της Χαμαδάν, έστειλαν στον Αλέξανδρο ένα μήνυμα και υποσχέθηκαν να δολοφονήσουν τον Αλέξανδρο στο πεδίο της μάχης. Ο Αλέξανδρος υποσχέθηκε να τους γεμίσει με αγαθά και πλούτη, εάν εκτελούσαν αυτό το οποίο πρότειναν. Ο Δαρείος, όντας στη μέση, προφυλασσόταν από τον εχθρό αλλά όχι από τους δικούς του ανθρώπους. Δολοφονήθηκε από τα πλάγια, απ' όπου πίστευε ότι ήταν εξασφαλισμένος. Οι δύο σωματοφύλακες από την περιοχή Χαμαδάν τον χτύπησαν με δύο χτυπήματα με δόρυ. Ο Δαρείος έπεσε από το άλογό του θανάσιμα τραυματισμένος. Τότε, ακούστηκαν φωνές και κραυγές και προκλήθηκε σύγχυση ανάμεσα στους φρουρούς του. Οι μεν τράπηκαν σε φυγή, οι δε ζητούσαν ασφαλές καταφύγιο.³²⁰

Από τις διηγήσεις των παραπάνω ιστορικών, αυτό που προκύπτει είναι ότι οι μουσουλμάνοι ιστορικοί δεν μπορούσαν να πειστούν ότι ο Δαρείος είχε δολοφονηθεί από δύο σατράπες εν αγνοία του Αλεξάνδρου και ήταν περίπου όλοι πεπεισμένοι ότι αυτοί οι σατράπες είχαν εξαγοραστεί από τον έλληνα βασιλιά που ήταν ανίκανος να νικήσει τον περσικό στρατό.³²¹ Αυτή είναι η άποψη όχι μόνο των ιστοριογράφων που είχαν περσική καταγωγή (Dīnawarī, Ṭabarī, Mas'ūdī, Ḥamza al-Isfahānī, Miskawayh και Tha'ālibī, αλλά και του μελχίτη πατριάρχη της Αλεξάνδρειας, του Ευτύχιου (Sa'īd b. al-Biṭrīq). Είναι αξιοσημείωτο ότι μόνο οι δυο πρώτες πηγές του Ṭabarī απαλλάσσουν τον Αλέξανδρο από κάθε ευθύνη αναφορικά με τη δολοφονία του Δαρείου. Συνεπώς, είναι προφανές ότι οι ιστορικοί δεν είχαν καλή γνώμη για τον χαρακτήρα του μακεδόνα βασιλιά και δεν θεώρησαν αναγκαίο να το αποκρύψουν, ίσως γιατί δεν ήταν σίγουροι ότι ο Dhū 'l-qarnayn του Κορανίου ήταν πράγματι ο Έλληνας Αλέξανδρος (*Iskandar al-rūmī*).

³²⁰ Αυτόθι, σ. 408-409.

³²¹ Grignaschi, "La figure d'Alexandre," σ. 232-233.

3. Ο θάνατος του Δαρείου

Η διήγηση για τον θάνατο του Δαρείου δεν απαντά σε όλους τους ιστοριογράφους που εξετάζουμε. Τόσο ο συγγραφέας Ya‘qūbī όσο και ο Mas‘ūdī³²² δεν δίνουν πληροφορίες για τον θάνατο του Δαρείου. Ομοίως και ο εχθρικός προς τον Αλέξανδρο Hamza al-Isfahānī. Ίσως οι τρεις ιστοριογράφοι δεν θέλουν να μνημονεύσουν ένα οδυνηρό γεγονός της περσικής ιστορίας.

Ο Dīnawarī³²³ διηγείται ότι ο Αλέξανδρος πληροφορήθηκε τον θανατηφόρο τραυματισμό του Δαρείου και πήγε να τον δει. Φθάνοντας ο Αλέξανδρος, αφού αφίππευσε, «πλησίασε τη στιγμή που ο Δαρείος εξέπνεε και έβαλε το κεφάλι του πάνω σε μια πέτρα. Αμέσως μετά, ο Αλέξανδρος, σύμφωνα με τον Dīnawarī, έκλαψε και αποκάλυψε τον Δαρείο «αδερφό του», λέγοντας ότι σε περίπτωση που θα επιβίωνε, θα εκπλήρωνε ό,τι ήθελε. Ο Δαρείος διατυπώνει μια σκέψη σχετικά με τα γυρίσματα της μοίρας. Αναλογίζεται το παρελθόν και λέει ότι ο βασιλιάς, τον οποίο φοβούνταν όλοι και προστατεύονταν απ’ αυτόν πληρώνοντας φόρο, σήμερα είναι τραυματισμένος και μοναχός άνθρωπος, παρά τον πολύ στρατό και τη μεγάλη εξουσία. Η όλη στάση του Δαρείου προκαλεί οίκτο, ενώ αναφέρεται στην κοινή μοίρα όλων των θνητών. Ο Αλέξανδρος του είπε πως το πεπρωμένο δεν κάνει διακρίσεις ανάμεσα σε βασιλιάδες και φτωχούς. Ο Δαρείος συνεχίζει λέγοντας πως όλα τα πράγματα είναι προκαθορισμένα από το Θεό και ότι κάθε πράγμα χωρίς το Θεό είναι μάταιο, όπως αναφέρεται και στο Κοράνιο. Η διήγηση έχει εμφανή μουσουλμανικά στοιχεία τόσο στις ιδέες όσο και στο λεξιλόγιο. Ο αναχρονισμός είναι προφανής, αφού ο Δαρείος και ο Αλέξανδρος έζησαν πριν από το Ισλάμ». ³²⁴ Είναι λοιπόν εμφανής η ισλαμική οπτική γωνία του ιστοριογράφου που εξετάζουμε. Επίσης, στο σημείο αυτό, ο Dīnawarī τονίζει τη φυσική συγγένεια του Αλεξάνδρου με τον Δαρείο. Θεωρεί, λοιπόν, τον Αλέξανδρο αναπόσπαστο «μέρος» της περσικής βασιλικής παράδοσης.

Μια άλλη παραλλαγή της ίδιας διήγησης έχει ο Ṭabarī και ο Miskawayh. Σύμφωνα με μια από τις πηγές του Ṭabarī αλλά και όσα γράφει ο Miskawayh, ³²⁵ ο Αλέξανδρος πήγε

³²² Ο Mas‘ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 25, § 669, σ. 251 αναφέρει ότι στο έργο του *al-Kitāb al-awsaf* «Μεσαίο Βιβλίο» (γράφηκε πριν από το 332/943), το οποίο δε σώζεται, διηγήθηκε όλα τα περιστατικά του θανάτου του Δαρείου. Περισσότερες πληροφορίες για το έργο στον Pellat, “al-Mas‘ūdī” στην *EF*, τ. VI, σ. 785.

³²³ Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-tiwāl*, σ. 30.

³²⁴ Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 96.

³²⁵ Miskawayh, *Tajārib al-Umam*, τ. I, σ. 36. Στη σ. 40 του έργου του, ο Miskawayh γράφει ότι ο Αλέξανδρος φόνευσε τον Δαρείο στο τρίτο έτος της βασιλείας του.

να συναντήσει τον Δαρείο και τον βρήκε ζωντανό. Ο Αλέξανδρος αφίππευσε, κάθισε κοντά του και του είπε ότι δεν είχε πρόθεση να του προκαλέσει κανένα κακό. Μάλιστα, του είπε συγκεκριμένα «ζήτησέ μου ό,τι θέλεις και θα σε βοηθήσω».³²⁶ Κάποια άλλη περσική πηγή, που προερχόταν από αυθεντίες στην «αρχαία ιστορία», ίσως από τα κείμενα που μετέφρασε στα Αραβικά ο Ibn al-Muqaffa', διηγείται ότι ο Αλέξανδρος βρήκε τον Δαρείο τραυματισμένο, αφίππευσε και είδε το βασιλιά να πνέει τα λείσθια. Σκουπίζοντας τη σκόνη απ' το πρόσωπο του Δαρείου, πήρε το κεφάλι του στα γόνατά του και του είπε «οι δυο σωματοφύλακές σου σε τραυμάτισαν. Θα ήθελα, γενναϊόδωρε βασιλιά των βασιλέων, να είχες αποφύγει αυτή τη μοίρα· ζήτησέ μου ό,τι επιθυμείς».³²⁷

Μια άλλη πηγή που παραθέτει ο Tabarī (πιθανόν και αυτή περσική διήγηση) διηγείται ότι, όταν σκορπίστηκε πανικός εξαιτίας του συμβάντος της δολοφονίας του Δαρείου και τα νέα έφτασαν στον Αλέξανδρο, αυτός έφτασε στον μισοπεθαμένο Δαρείο, πήρε το κεφάλι του στα γόνατά του, έκλαψε και είπε: «Δέχτηκες επίθεση από τα νότα σου. Ήσουν μόνος ανάμεσα σε εχθρούς και εμπιστευτήκες άνδρες που σε πρόδωσαν. Ζήτησέ μου ό,τι επιθυμείς, γιατί έχω την πρόθεση να διατηρήσω καλές σχέσεις μεταξύ μας».³²⁸ Εννοούσε, όπως υποστηρίζει η πηγή, την οικειότητα μεταξύ των Salam και Hīraj, γιων του Afrīdhūn, ή Farīdūn, μυθικού βασιλιά του Ιράν.³²⁹ Δηλαδή, παρομοιάζεται η οικειότητα του Αλεξάνδρου με τον Δαρείο με εκείνη των γιων του Farīdūn, στον οποίο ανάγονταν η βασιλική καταγωγή των περσών βασιλέων. Εδώ, σύμφωνα με τον Nöldeke, γίνεται αναφορά σε μια προσωρινή συγγένεια με ένα παροιμιακό γεγονός! Διότι, σύμφωνα με την ιρανική αντίληψη, οι Ρωμαίοι προέρχονταν από τον Salm (=Salam), ενώ οι Πέρσες από τον Ēraj, που στα Αραβικά ονομάζεται Hīraj.³³⁰ Τρομοκρατημένος από ό,τι συνέβη στον Δαρείο, ο Αλέξανδρος ευχαρίστησε το Θεό για τη δική του ασφάλεια. Συνεχίζει ο Tabarī λέγοντας πως «μερικοί ισχυρίζονται ότι την εποχή που ο Δαρείος δολοφονήθηκε, είχε δυο γιους, τους Ashak και Ardashīr,³³¹ και μια κόρη, τη Ρούσανακ. Η διήγηση αυτή φαίνεται να είχε τη μορφή σημειώσεων. Ο Ashak είναι ο πιο ονομαστός πρόγονος της παρθικής δυναστείας, της δυναστείας των Αρσακιδών (μέσα 3ου αι. π.Χ.-226 μ.Χ.). Ο Ardashīr I

³²⁶ Tabarī, *Ta'rikh al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 696.

³²⁷ Αυτόθι, τ. I, σ. 697-698.

³²⁸ Αυτόθι, τ. I, σ. 699.

³²⁹ Για τον μυθικό αυτό βασιλιά βλέπε το άρθρο του H. Masse*, "Farīdūn" στην *EF*, τ. II, σ. 798a, A. Tafāzzolī, "Ferēdūn" στην *Elr*, τ. IX.

³³⁰ Nöldeke, "Beiträge," σ. 45, υποσημ. 6.

³³¹ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τους Ashak και Ardashīr βλέπε H. Masse*, "Ardashīr" στην *EF*, τ. I, σ. 626b. Ο Asak είναι ο Arsak (Αρσάκης), ο ιδρυτής της αυτοκρατορίας των Αρσακιδών. Ο Ardashīr είναι ο πρόγονος του συνονόματου ιδρυτή της αυτοκρατορίας των Σασανιδών. Και οι δύο οίκοι ανάγονται στον παλαιό οίκο των Αχαμενιδών. Πληροφορίες στο Nöldeke, "Beiträge," σ. 46, υποσημ. 1.

(226-241 μ.Χ.) είναι ο ιδρυτής της σασανιδικής δυναστείας (226-651 μ.Χ.). Όπως οι Σασανίδες, έτσι και οι Αρσακίδες, προσπάθησαν να δείξουν τη σχέση τους και τη συνέχεια τους με τους Αχαιμενίδες (559-330 π.Χ.) μέσω κατασκευασμένων γενεαλογιών και άλλων παραδόσεων.³³² Τελειώνει ο Ṭabarī αυτή η διήγηση, αναφέροντας ότι οι χριστιανοί ισχυρίζονται ότι ο Δαρείος θανατώθηκε στις αρχές του τρίτου έτους της βασιλείας του Αλεξάνδρου.³³³ Πρόκειται για μια πληροφορία κοινή με το κείμενο του Miskawayh, όπως είδαμε παραπάνω.³³⁴

Ο Sa'īd b. al-Biṭrīq διηγείται ότι ο Αλέξανδρος αφίππευσε, τοποθέτησε στα γόνατά του το κεφάλι του Δαρείου, σκούπισε το πρόσωπό του, τύλιξε τα τραύματά του, τον φίλησε, έκλαψε και είπε: «Δόξα τῷ Θεῷ, ο οποίος δεν έκανε να συμβεί ο φόνος σου με το χέρι ενός από τους συντρόφους μου. Αυτό που είδαμε ήταν προκαθορισμένο από τον Θεό.³³⁵ Ζήτησε αυτό το οποίο αρμόζει στο αξίωμά σου».³³⁶

Σύμφωνα με τον Tha'ālibī, ο Αλέξανδρος, μαθαίνοντας γι' αυτό το οποίο συνέβη στον Δαρείο (δηλαδή τη δολοφονία του), έτρεξε με ορισμένους άνδρες της συνοδείας του προς το μέρος όπου είχε πέσει ο Δαρείος. Αφίππευσε μπροστά στον Δαρείο, σκούπισε τη σκόνη από το πρόσωπο του Δαρείου, έβαλε το κεφάλι του στα γόνατά του, έκλαψε πολύ, αισθάνθηκε μεγάλη θλίψη για την κατάστασή του και είπε: «Ω, γενναίε και πιο λαμπρέ από τους ανθρώπους, εσύ που είσαι ο βασιλιάς των βασιλέων, θλίβομαι γι' αυτό που σου συνέβη, αλλά δόξα τῷ Θεῷ, δεν είμαι εγώ αυτός ο οποίος προξένησε αυτό το χτύπημα. Ο Θεός ξέρει τις καλές προθέσεις που έχω για σένα. Γνωρίζει ότι εγώ πρότεινα, εάν κερδίσω τη νίκη να φερθώ προς εσένα με ευσπλαχνία και να σεβαστώ τους δεσμούς της πατρότητάς μας και αυτά τα οποία συμφώνησα κατά τη συμμετοχή μου στο δείπνο σου». Ο Δαρείος άνοιξε τα μάτια και είπε με αδύνατη φωνή: «Αδερφέ μου, αυτό το θέαμα που βλέπεις είναι ένα μάθημα για σένα. Κοίταξε το βασιλιά της γης τραυματισμένο, πεσμένο στο χώμα, εγκαταλειμμένο απ' τους συντρόφους του και μακριά απ' τους αγαπημένους του. Η βασιλεία του τελείωσε και η τελευταία ώρα του έφθασε». Τα δάκρυα του

³³² Για περαιτέρω μελέτη βλέπε F. Justi, *Iranisches Namenbuch*, Marburg, 1895, Hildesheim, 1963, σ. 28, s. v. Aršaka, no. 9.

³³³ Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 154.

³³⁴ Ṭabarī, *Ta'riḫ al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 700.

³³⁵ Σχετικά με την πρόγνωση του Θεού βλέπε W. Montgomery Watt, *Free Will and Predestination in Early Islam*, London, 1948.

³³⁶ Sa'īd b. al-Biṭrīq, *Kitāb al-Ta'riḫ*, τ. I, σ. 79-80 και *PG*, τ. 111, σ. 969-970. Ο οίκτος και η συμπόνια που ο Αλέξανδρος δείχνει για τον ετοιμοθάνατο Δαρείο έρχονται σε αντιδιαστολή με την απερισκεψία, την παρορμητικότητα, τη μοχθηρότητα και τη βιαιότητα του Δαρείου του νεότερου. Βλέπε σχετικά Ṭabarī, *Ta'riḫ al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 693 και Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 402-403 (επισημαίνει ότι ο Δαρείος είχε προσβληθεί από πέντε είδη μέθης: τον πλούτο, τη νεότητα, τον έρωτα, τον οίνο και την εξουσία).

Αλεξάνδρου έτρεχαν με τέτοιο τρόπο, έτσι που η γενειάδα του βράχηκε και ο αέρας γέμιζε από φωνές και θρήνους των Περσών και των Ελλήνων. «Αδερφέ μου, ξαναείπε ο Δαρείος, δεν υπάρχει λόγος να θλίβεσαι, αλλά άκουσε τις τελευταίες επιθυμίες από τον αδερφό σου και κάνε μου τη χάρη να είσαι ο πιστός του εντολοδόχος». Ο Αλέξανδρος του είπε: «Παρήγγειλέ μου χωρίς να κρύβεις καμία από τις επιθυμίες σου. Να είσαι σίγουρος ότι θα επιτελέσω πιστά την υπόσχεση που ανέλαβα και ότι θα εκτελέσω τις διαταγές σου».³³⁷ Στο έργο του Tha'ālibī, όπως και στον Dīnawarī, είναι εμφανή εκείνα τα στοιχεία που τονίζουν τη συγγένεια με τον Δαρείο και την περσική βασιλική καταγωγή του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Έτσι, ο Αλέξανδρος ως αδελφός του Δαρείου, είναι ο νόμιμος διάδοχος στον περσικό βασιλικό θρόνο.

4. Τα τελευταία αιτήματα του Δαρείου και η τιμωρία των δολοφόνων του

Σε όλους τους άραβες ιστοριογράφους που εξετάσαμε (εκτός από τον Ya'qūbī και τον Ḥamza al-Isfahānī που δεν αναφέρουν τίποτα), δύο ήταν τα αιτήματα που εξέφρασε ο Δαρείος λίγο προτού πεθάνει. Πρώτα-πρώτα, να τιμωρήσει ο Αλέξανδρος τους δολοφόνους του (να πάρει δηλαδή εκδίκηση για τον θάνατό του) και δεύτερον, να παντρευτεί την κόρη του, τη Ρούσανακ, η οποία συνήθως ταυτίζεται με τη Ρωξάνη.³³⁸ Και τα δύο αυτά αιτήματα του Δαρείου πραγματοποιούνται από τον Αλέξανδρο. Ο Mas'ūdī αναφέρει ότι εκπληρώθηκε μόνο το ένα αίτημα του Δαρείου, ότι δηλαδή μετά τον θάνατο του βασιλιά των Περσών, ο Αλέξανδρος παντρεύτηκε την κόρη του.³³⁹ Στον Ṭabarī, ο γάμος με τη Ρούσανακ είχε σκοπό να διαιωνίσει την περσική αριστοκρατία και να μην επιβάλει ξενική διακυβέρνηση στους πέρσες ευγενείς.³⁴⁰ Ο Tha'ālibī τονίζει την ξεχωριστή και απaráμιλλη ομορφιά της Ρούσανακ. Ο Αλέξανδρος, όντας μαγεμένος από αυτήν, της

³³⁷ Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 409-410.

³³⁸ Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-ṭiwāl*, σ. 30, Ṭabarī, *Ta'rīkh al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 694, 696 (όπου ο Δαρείος ονόμασε τους δύο δολοφόνους του) και 698, Miskawayh, *Tajārib al-Umam*, τ. I, σ. 35-37 (όπου επίσης ο Δαρείος ονόμασε τους δύο δολοφόνους του). Ο Γοβδελάς, *Ιστορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου*, σ. 122 αναφέρει ότι η λέξη 'Ροσανάκ' (Ρωξάνη) θα πει 'η λαμπερή'. Για τη σύζυγο του Αλεξάνδρου βλέπε Justi, *Iranisches Namenbuch*, σ. 262, s. v. Roxane, no. 3. Στην πραγματικότητα, η Ρωξάνη ήταν η θυγατέρα του Οξυάρτη του Βακτριανού. Βλέπε H. Berve, *Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage*, 2 vols, München, 1926 (τ. II, σ. 292), R. L. Fox, *Alexander the Great*, London, 1974, σ. 317, C. A. Robinson, *Alexander the Great: The Meeting of East and West in World Government and Brotherhood*, New York, 1947, σ. 38.

³³⁹ Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 25, § 673, σ. 252.

³⁴⁰ Ṭabarī, *Ta'rīkh al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 698.

έδωσε την ελεύθερη διαχείριση της ιδιωτικής περιουσίας και των αποκτηθέντων αγαθών. Ακόμη, την περιέβαλε με το μεγαλύτερο σεβασμό.³⁴¹

Στον Dīnawarī, ο Δαρείος δεν προλαβαίνει να ομολογήσει στον Αλέξανδρο ποιος ήταν ο δολοφόνος του, γιατί εξέπνευσε. Ο Αλέξανδρος, μένοντας πιστός σε ό,τι είπε παραπάνω, διέταξε να βρεθούν οι δύο δολοφόνοι και να σταυρωθούν πάνω από τον τάφο του Δαρείου. Εδώ υπάρχει μια διαφοροποίηση στην εξιστόρηση του Dīnawarī: Πιο πάνω ήταν ο ίδιος ο Αλέξανδρος που έβαλε τους δολοφόνους να τον σκοτώσουν και τώρα ζητά να βρεθούν οι δύο δολοφόνοι. Οι δύο δολοφόνοι απάντησαν στον Αλέξανδρο, λέγοντας πως, σύμφωνα με όσα είπε ο Αλέξανδρος, έπρεπε να «ψωθούν πάνω από τα στρατεύματά του». Υπονοείται εδώ ότι ο Αλέξανδρος συνεργάστηκε με τους δύο δολοφόνους και τους υποσχέθηκε ότι θα τους τιμήσει, εφόσον όλα πήγαιναν καλά. Ο Αλέξανδρος, ενώ δηλώνει ότι θα τους τιμήσει, δίνει εντολή να λιθοβοληθούν μέχρι θανάτου.³⁴² Ο Αλέξανδρος φαίνεται ότι παραβαίνει την υπόσχεσή του, για να αποσείσει την ευθύνη του. Στον Ṭabarī³⁴³ και στον Miskawayh,³⁴⁴ οι δυο άνδρες που επιτέθηκαν στον Δαρείο σταυρώθηκαν. Η σταύρωση των δυο δολοφόνων είναι μια τιμωρία όμοια με τη ρωμαϊκή πρακτική που συνηθιζόταν και την εποχή του Ṭabarī στην Περσία. Πρόκειται μάλλον για αναχρονισμό. Η πηγή του Ṭabarī, - εδώ ο Hishām b. Muḥammad al-Kalbī -, αναφέρει ότι ο Αλέξανδρος διέταξε να θανατωθούν οι δολοφόνοι, λέγοντας: «αυτή είναι η ανταμοιβή γι' αυτόν που τόλμησε να κάνει κάτι τέτοιο στον βασιλιά του».³⁴⁵ Κάποια άλλη περσική πηγή που προερχόταν από αυθεντίες στην «αρχαία ιστορία», - ίσως οι αραβικές μεταφράσεις του Ibn al-Muqaffa' που αναφέρθηκαν παραπάνω -, διηγείται ότι οι δύο δολοφόνοι παρουσιάστηκαν στον Αλέξανδρο και αυτός τους είπε: «Εκπληρώνω αυτό που ορίσατε (ως ανταμοιβή), αλλά δεν υπήρχε καμιά συμφωνία για τις ζωές σας. Σας καταδικάζω σε θάνατο, γιατί είναι ορθό να μην χαρίζεται η ζωή στους δολοφόνους των βασιλέων, εκτός κι αν υπάρχει εγγύηση που δεν πρέπει να προσβληθεί». Έπειτα, θανατώθηκαν οι δύο δολοφόνοι.³⁴⁶ Άλλη διήγηση αναφέρει ότι ο Αλέξανδρος διέταξε να θανατωθούν οι δύο δολοφόνοι και εκφώνησε την εξής φράση: «αυτή είναι η τιμωρία όσων

³⁴¹ Tha'ālibī, *Ghurār*, σ. 412.

³⁴² Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-ūwāl*, σ. 30. Η σταύρωση και ο λιθοβολισμός είναι διαφορετικές ποινές. Αξίζει να αναφέρουμε ότι στην Ανατολή κρέμαγαν τον εγκληματία ζωντανό στον σταυρό για να τον σκοτώσουν μέσα σε σύντομο χρόνο, ρίχνοντας ξίφη ή πετώντας πέτρες ή σταύρωναν το πτώμα. Ο απεχθής και φρικαλέος τρόπος της ρωμαϊκής σταύρωσης δεν συνηθιζόταν στους ανατολίτες. Ίσως, όμως, ενώ μπορούν να γίνουν και τα δύο, να προέρχονται από διαφορετικές διηγήσεις. Πρβλ. Nöldeke, "Beiträge," σ. 38, υποσημ. 2 για τις ποινές και τα βασανιστήρια στα οποία υποβάλλονταν οι εγκληματίες.

³⁴³ Ṭabarī, *Ta'rīkh al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 696.

³⁴⁴ Miskawayh, *Tajārib al-Umam*, τ. I, σ. 36.

³⁴⁵ Ṭabarī, *Ta'rīkh al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 694.

³⁴⁶ Αυτόθι, τ. I, σ. 698.

τολμούν να σηκώσουν χέρι στον βασιλιά τους και προδίδουν τον λαό τους».³⁴⁷ Η φράση αυτή θυμίζει όσα αναφώνησε ο Αλέξανδρος λίγο παραπάνω, δηλαδή «αυτή είναι η ανταμοιβή γι' αυτόν που τόλμησε να κάνει κάτι τέτοιο στον βασιλιά του».³⁴⁸ Η πηγή αυτή διηγείται ότι οι φονιάδες του Δαρείου παραδόθηκαν αυθόρμητα στον Αλέξανδρο, για να πάρουν την αμοιβή για την πράξη τους. Αυτή η διήγηση (*riwāya*) μπορεί να είναι μια αδέξια περίληψη του ελληνικού μυθιστορήματος, σύμφωνα με το οποίο ο Αλέξανδρος έδωσε ψεύτικες υποσχέσεις στους δολοφόνους για να μπορεί να τους ανακαλύψει.³⁴⁹

Αντίθετα προς τους άλλους ιστορικούς, οι Sa'īd b. al-Biḥrīq και Tha'ālibī³⁵⁰ παραθέτουν τρεις και τέσσερις εκκλήσεις αντίστοιχα του ετοιμοθάνατου Δαρείου προς τον Αλέξανδρο. Σύμφωνα με τον Sa'īd b. al-Biḥrīq, η πρώτη παράκληση του Δαρείου είναι να μην εξολοθρευτεί ο Αλέξανδρος τις οικογένειες των λαμπρών οίκων και τους ευγενείς της περσικής άρχουσας τάξης, αλλά να τους χρησιμοποιήσει στη διάδοχη κατάσταση. Δεύτερον, να μην καταστρέψει τους ναούς του Πυρός (δηλαδή τους ζωροαστρικούς ναούς) και να μεταχειριστεί καλά τους ιερείς τους. Τρίτον, να φροντίσει να αποδοθεί δικαιοσύνη και να πάρει εκδίκηση για τους δολοφόνους του Δαρείου, διότι αυτό θα είναι αγνωμοσύνη. Ο Αλέξανδρος εγγυήθηκε στον Δαρείο αυτά τα οποία ζήτησε. Σύμφωνα με τον Tha'ālibī, πρώτη παράκληση του Δαρείου στον Αλέξανδρο ήταν να αποδώσει στη Ρούσανακ τις τιμές, τις οποίες δικαιούται, να τη μεταχειριστεί με καλοσύνη ως γυναίκα του και να της δώσει μια περίοπτη θέση. Δεύτερον, να τιμήσει τους ευγενείς και τους σπουδαίους των Περσών και να μην δώσει την ευκαιρία στους ασήμαντους να κυριαρχήσουν των σπουδαίων. Τρίτον, να μην καταστρέψει τους ναούς του Πυρός. Τέταρτον, να εκδικηθεί και να τιμωρήσει αυτούς, οι οποίοι δολοφόνησαν τον Δαρείο.

Όμως, σύμφωνα με τις διηγήσεις του Tha'ālibī και του Miskawayh, ο Αλέξανδρος δεν τήρησε την υπόσχεσή του και κατέστρεψε τους ναούς του Πυρός, φόνευσε τους ιερείς, οι οποίοι τους υπηρετούσαν και έκαψε τα ιερά βιβλία του ζωροαστρισμού.³⁵¹ Παρόμοια, ο Ṭabarī διηγείται ότι ο Αλέξανδρος κατέστρεψε πόλεις, οχυρά και τους ναούς του Πυρός στην Περσία, σκότωσε τους ιερείς τους (*hīrbeds*), έκαψε τις βιβλιοθήκες τους, καθώς και

³⁴⁷ Αυτόθι, τ. I, σ. 694. Όπως φαίνεται, ο βασιλιάς ήταν ιερός στους Πέρσες.

³⁴⁸ Αυτόθι, τ. I, σ. 694. Πρβλ. Miskawayh, *Tajārib al-Umam*, τ. I, σ. 35: «Αυτή είναι η μοίρα σε οποιονδήποτε τολμά να στραφεί εναντίον του βασιλιά του» και Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 411: «Ιδού η τιμωρία αυτών, οι οποίοι ανοσιουργούν κατά τη ζωή των βασιλέων». Η φράση αυτή προοιωνίζει και τη δικιά του τύχη, αφού αυτή θα είναι η τιμωρία του.

³⁴⁹ Grignaschi, "La figure d'Alexandre," σ. 233.

³⁵⁰ Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 410-411.

³⁵¹ Αυτόθι, σ. 414 και Miskawayh, *Tajārib al-Umam*, τ. I, σ. 39, ο οποίος μάλιστα προσθέτει ότι ο Αλέξανδρος έκαψε μαζί με όλα τα προηγούμενα και το αρχαιοφυλάκιο του Δαρείου.

τα διοικητικά αρχεία του Δαρείου.³⁵² Σύμφωνα με μια άλλη διήγηση, ο Αλέξανδρος έκλεψε τη γνώση των Περσών – τη γνώση των Περσών στις επιστήμες, τη γνώση για τα άστρα και τη φιλοσοφία (*hikma*) – , μεταφέροντάς τη στην Ελλάδα, δίνοντας εντολή να μεταφραστούν πολλά περσικά βιβλία στα αραμαϊκά και μετά στα ελληνικά.³⁵³ Η διήγηση αυτή φαίνεται να προέρχεται από μια ζωροαστρική παράδοση, όπου λέγεται ότι η περσική σοφία μεταφέρθηκε στην Ελλάδα από τον Αλέξανδρο, γεγονός που εξηγεί γιατί οι μεταφράσεις φιλοσοφικών και επιστημονικών έργων από τα Ελληνικά στα Περσικά αποτελούν μια ένδειξη της επιστροφής των έργων της περσικής σοφίας πίσω στην κοιτίδα τους. Μια παρόμοια αντίληψη διαδόθηκε και για τις μεταφράσεις των ινδικών έργων στα Περσικά.³⁵⁴

Μια άλλη διαφοροποίηση που εμφανίζει ο Sa'īd b. al-Biṭrīq, σ' αντίθεση με τους άλλους ιστορικούς, είναι ότι ο Αλέξανδρος ζητά το χέρι της Ρούστακ (Ρωξάνης) από τον πατέρα της και το παίρνει με την προϋπόθεση ότι οι γιοι που θα γεννηθούν από αυτήν, θα γίνουν διάδοχοί του. Στη συνέχεια, ο Αλέξανδρος διέταξε να ντύσουν τον Δαρείο για ταφή με το πιο λαμπρό ένδυμα που αρμόζει σε βασιλιά. Επιπλέον, διέταξε τον στρατό των Ελλήνων και των Περσών να βαδίζει ένοπλος μπροστά από το φέρετρο. Ο Αλέξανδρος και οι προεξέχοντες από τους ακολούθους του βάδισαν πίσω από το φέρετρο έως ότου τον έθαψαν. Ο Αλέξανδρος είπε τα εξής: «Πράγματι, αν και έκανα στο Δαρείο αυτό που βλέπετε, σε κάθε περίπτωση, ο Δαρείος ήταν εχθρός μου» και δήλωσε ότι θα ανταμείψει όποιον τον έσωσε. Εμφανίστηκαν τότε στον Αλέξανδρο οι Χαζνάσφ (Chesnesph) και Ανταρσίστ (Adarshist), γιοι του Ανταρμπάχτ (Adarbacht), οι ακόλουθοι του Δαρείου και οι σωτήρες του Αλεξάνδρου. Ο Αλέξανδρος, όμως, αντί να τους τιμήσει, διέταξε να τους σταυρώσουν σε δύο μεγάλους κορμούς δέντρων, θεωρώντας τους προδότες του κυρίου τους. Κατόπιν, διέταξε να δοθούν δώρα και φορέματα στη μητέρα του Δαρείου, στη γυναίκα και στην κόρη του και να τις τιμήσουν, όπως αρμόζει.³⁵⁵

Σύμφωνα με τον Tha'ālibī, ο Δαρείος πέθανε, έχοντας βασιλέψει για δεκατέσσερα έτη. Ακολούθως αναφέρει ότι ο Αλέξανδρος ετοίμασε την κηδεία του και συνόδευσε το σώμα του με τους αξιωματούχους του στρατού του στον τόπο της ταφής του. Έδωσε

³⁵² Tabarī, *Ta'rikh al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 701, Nöldeke, "Beiträge," σ. 46.

³⁵³ Tabarī, *Ta'rikh al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 700. Πρβλ. Nöldeke, "Beiträge," σ. 34.

³⁵⁴ Σχετικά με τα δάνεια της ελληνικής γνώσης στην περσική, βλέπε H. W. Bailey, *Zoroastrian Problems in the Ninth Century*, Oxford, 1943, σ. 81 κ. εξ.

³⁵⁵ Sa'īd b. al-Biṭrīq, *Kitāb al-Ta'rikh*, τ. I, σ. 80 και PG, τ. 111, σ. 970.

εντολή να κρεμάσουν τους δύο δολοφόνους του Δαρείου, ρίχνοντας σ' αυτούς βέλη και πέτρες.³⁵⁶

Παρατηρήσεις στις παραπάνω διηγήσεις

Αναφορικά με τη διήγηση της σύγκρουσης Αλεξάνδρου-Δαρείου μπορούμε να κάνουμε τις εξής παρατηρήσεις. Κατ' αρχάς, όλοι οι ιστορικοί που εξετάζουμε, πλην του Sa'īd b. al-Bīṭīq, αναφέρουν ως αιτία της σύγκρουσης Αλεξάνδρου-Δαρείου την άρνηση πληρωμής φόρου στον Δαρείο από μέρος του Αλεξάνδρου. Ο Sa'īd b. al-Bīṭīq αναφέρει ως αιτία της σύγκρουσης των δύο ανδρών το γεγονός ότι ο Αλέξανδρος έγινε βασιλιάς των Ελλήνων χωρίς την έγκριση του Δαρείου. Η φράση που εκστομίζει ο Αλέξανδρος σχετικά με τον φόρο, ο οποίος συνίστατο σε «χρυσά αβγά», παρουσιάζει γλωσσικές ομοιότητες στους Dīnawarī και Tha'ālibī. Παρόμοια, οι Ṭabarī και Mas'ūdī παρουσιάζουν ομοιότητες στη συγκεκριμένη φράση. Ο Ya'qūbī δεν αναφέρει τίποτα για την αιτία της σύγκρουσης.

Για τη σύγκρουση Αλεξάνδρου-Δαρείου παρατηρούμε ότι οι Dīnawarī, Ṭabarī (πρώτη, τρίτη και τέταρτη πηγή), Sa'īd b. al-Bīṭīq, Miskawayh και Tha'ālibī διηγούνται ότι ο Δαρείος δολοφονήθηκε από δύο άνδρες της φρουράς του. Αυτό που πρέπει να προσέξουμε είναι ότι ο Dīnawarī, ο Ṭabarī (πρώτη και τέταρτη πηγή) και ο Tha'ālibī προσδιορίζουν και τον τόπο καταγωγής των δύο δολοφόνων. Πρόκειται για την πόλη Χαμαδάν. Η δεύτερη πηγή του Ṭabarī - δηλαδή ο Hishām b. Muḥammad al-Kalbī - και ο Ḥamza al-Iṣfahānī αναφέρουν ότι μερικοί από τους πιο έμπιστους συμβούλους του Δαρείου ήταν αυτοί που του επιτέθηκαν. Πρέπει να σημειώσουμε ότι μόνο ο Sa'īd b. al-Bīṭīq κατονομάζει τους δύο δολοφόνους. Ο Dīnawarī αναφέρεται σε μια σειρά μαχών του Δαρείου με τον Αλέξανδρο, πριν από την κύρια σύγκρουση, που δεν τις αναπτύσσει διεξοδικά. Παρόμοια, ο Tha'ālibī διηγείται κάποια άλλη πολεμική σύρραξη των στρατευμάτων των δύο ανδρών πριν από την κύρια σύγκρουσή τους.

Ένα άλλο ζήτημα που προβληματίσε τους ιστοριογράφους είναι αν ο Αλέξανδρος οργάνωσε τη συνωμοσία και τη δολοφονία του Δαρείου. Οι Dīnawarī, Ṭabarī (τρίτη και τέταρτη πηγή), Sa'īd b. al-Bīṭīq, Ḥamza al-Iṣfahānī, Miskawayh και Tha'ālibī υποστηρίζουν ότι ο Αλέξανδρος εξαγόρασε τους δύο άνδρες προκειμένου να σκοτώσουν

³⁵⁶ Tha'ālibī, *Ghurār*, σ. 411. Την ίδια πληροφορία βρίσκουμε και στην πηγή του Ṭabarī, στον Hishām b. Muḥammad al-Kalbī, αλλά και σε μια άλλη περσική πηγή του Ṭabarī.

τον Δαρείο.³⁵⁷ Μάλιστα, οι Sa'īd b. al-Biṭrīq, Miskawayh και Tha'ālibī κάνουν λόγο και για την ανταμοιβή που υποσχέθηκε ο Αλέξανδρος στους δύο δολοφόνους, όταν θα πραγματοποιούσαν το εγχείρημά τους. Οι Mas'ūdī και Ḥamza al-Iṣfahānī δεν δίνουν λεπτομέρειες, αλλά απλώς αναφέρονται στη σύγκρουση και τον θάνατο του Δαρείου. Ο Ḥamza al-Iṣfahānī αναφέρει τη δολοφονία του πέρση βασιλιά χωρίς να κρύβει την σφοδρή αντιπάθειά του για το πρόσωπο του Αλεξάνδρου. Πρέπει να τονίσουμε ότι «μόνο ο συγγραφέας του έργου *Nihāya*,³⁵⁸ που ίσως τροποποίησε την πρωταρχική εκδοχή αυτού του επεισοδίου - δηλαδή αυτή που διέσωσαν οι Dīnawarī,³⁵⁹ Firdawsī³⁶⁰ και Nizāmī³⁶¹ - , «απάλλασσε» τον Αλέξανδρο από κάθε υποψία».³⁶²

Η τέταρτη πηγή του Ṭabarī διηγείται ότι η μάχη έγινε στην περιοχή του Χουρασάν, κοντά στους Χαζάρους και ότι ο Αλέξανδρος ίππευε ένα θαυμάσιο ('*ajib*) άλογο, το Βουκεφάλα (*Būkfārasb*). Ο Sa'īd b. al-Biṭrīq γράφει ότι οι δύο άνδρες συναντήθηκαν στη Μεσοποταμία και είχαν αψιμαχίες για σαράντα ημέρες. Το αποτέλεσμα της σύγκρουσης κρίθηκε την πέμπτη ημέρα της αποφασιστικής μάχης που ακολούθησε. Είναι ιδιαίτερα λεπτομερής στις πληροφορίες του. Σύμφωνα, όμως, με τον Miskawayh, τα δύο στρατεύματα του Δαρείου και του Αλεξάνδρου συναντήθηκαν στη χώρα της Μεσοποταμίας και πολέμησαν για ένα χρόνο. Ο Tha'ālibī τοποθετεί τη μάχη στις όχθες του Ευφράτη και προσδιορίζει το χρόνο διάρκειάς της σε μια εβδομάδα, χωρίς η νίκη να κλίνει υπέρ της μιας πλευράς ή της άλλης. Είναι ο μόνος ιστορικός που χρησιμοποιεί αριθμητικά δεδομένα για τη δύναμη του στρατού τόσο του Δαρείου όσο και του Αλεξάνδρου. Αναφέρει ότι ο Δαρείος είχε ογδόντα χιλιάδες άνδρες, ενώ ο Αλέξανδρος

³⁵⁷ Κάτι αντίστοιχο υπάρχει και στα περσικά μυθιστορήματα *Dārābnāma*, ed. by Z. Safa, 2 vols, Persian Text Series Nos. 23, 36, Tehran, 1965-1968 (τ. II, σ. 461-462) και *Sharafnāma*, ed. by V. Dastgirdi, Tehran, 1937, σ. 228, όπου ο Αλέξανδρος διαπραγματεύεται με τους δολοφόνους, ενώ κλαίει όταν βλέπει τον ετοιμοθάνατο Δαρείο. Μάλιστα, στο έργο *Sharafnāma*, ο Αλέξανδρος παρουσιάζεται ως κατακτητής του κόσμου. Πρβλ. Canova, "Alexander Romance" στην *EAL*, τ. I, σ. 69.

³⁵⁸ «Το έργο *Nihāya* του Pseudo-Asmā'ī είχε τροποποιηθεί πολλές φορές κατά τη διάρκεια του 9^{ου} αιώνα και ο Dīnawarī χρησιμοποίησε και συνόψισε μια εκδοχή πιο παλιά από εκείνη που μας διασώζουν τα χειρόγραφα. Για περαιτέρω μελέτη M. Grignaschi, "Les "Rasā'il arisṭūṭālīsa ilā-l-Iskandar" de Sālim Abū-l-'Alā' et l'activité culturelle à l'époque omayyade," *BEO* 19 (1965-1966), σ. 7-83. Του ίδιου, "La Nihāyatu-l-'arab fī aḥbārī-l-Furs wa-l-'Arab (Première partie)," *BEO* 22 (1969), σ. 15-67. Του ίδιου, "La Nihāyatu-l-'arab (Deuxième partie)," σ. 97-102, όπου δείχνει τις κύριες διαφορές ανάμεσα στο *Kitāb al-akhbār al-ḥiwāl* του Dīnawarī και της εκδοχής μας στο έργο *Nihāya* στον «Βίο του Αλεξάνδρου». Ο E. W. Browne, "Some Account of the Arabic Work Entitled Nihāyatu'l-'arab fī aḥbārī'l-Furs wa'l-'Arab," *JRAS* 32 (1900), σ. 195-259 είχε ήδη εξετάσει τις ασυμφωνίες και είχε δείξει τα παράλληλα κείμενα στο έργο *Shāhnāma* του Firdawsī. Δεν είμαστε σίγουροι εάν ο ps.-Asmā'ī είχε αποδώσει και αυτός στον Αλέξανδρο την ευθύνη της δολοφονίας του Δαρείου». Βλέπε Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 99, υποσημ. 271.

³⁵⁹ Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-ḥiwāl*, σ. 30:25.

³⁶⁰ A. Firdawsī, *Shāhnāma*, transl. by M. J. Mohl, 7 vols, Παρίσι, 1838-1878 (τ. VII, σ. 67-78). Ακόμη, A. G. Warner and W. Warner, *The Shāhnāma of Firdausī*, London, 1912, τ. VI, σ. 85-190 (σ. 159-162).

³⁶¹ Nizāmī, *Iskandarnama*, σ. 132-148.

³⁶² Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 99-100.

δώδεκα χιλιάδες άνδρες και συνοδεύονταν από επιστήμονες, φιλοσόφους και άλλους ειδήμονες. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η πληροφορία που έχει μόνο ο Tha'ālibī ότι ο Αλέξανδρος, πριν επιτεθεί εναντίον του Δαρείου, επιτέθηκε εναντίον του ηγεμόνα της Αιγύπτου, γεγονός που του εξασφάλισε πλούτη και θησαυρούς, με τα οποία αύξησε τη δύναμή του.

Τη διήγηση περί κατασκοπίας του Αλεξάνδρου στο στρατόπεδο του Δαρείου, με σκοπό να εκτιμήσει τη δύναμη του αντιπάλου του, παραθέτουν μόνο οι ιστορικοί Sa'īd b. al-Biṭrīq (απλή αναφορά), Miskawayh και Tha'ālibī.

Η δεύτερη πηγή του Ṭabarī, δηλαδή ο Hishām b. Muḥammad al-Kalbī, καθώς και ο Miskawayh παρουσιάζουν φραστικές ομοιότητες στα λόγια που απηύθυνε ο Αλέξανδρος στους δύο δολοφόνους.

Ο Ya'qūbī διατρήχει περιληπτικά τη μάχη Αλεξάνδρου-Δαρείου που καταλήγει στο θάνατο του δεύτερου, γεγονός που ίσως δείχνει ότι δεν υπήρχε άμεσο ενδιαφέρον γι' αυτήν. Αλλά και ο Mas'ūdī δεν δίνει πληροφορίες για τον θάνατο του Δαρείου, παρόμοια με τον Ḥamza al-Iṣfahānī. Είναι εξάλλου πολύ πιθανό να μην τους ενδιέφερε να παρουσιάσουν τη συγκεκριμένη διήγηση. Ο Dīnawarī και ο Sa'īd b. al-Biṭrīq εμφανίζουν ομοιότητες ως προς τα λόγια που απευθύνει ο Αλέξανδρος στον ετοιμοθάνατο Δαρείο σχετικά με το ότι η δολοφονία του Δαρείου ήταν κάτι προκαθορισμένο από τον Θεό. Αλλά και οι Ṭabarī και Miskawayh παρουσιάζουν κοινά στοιχεία. Κάποια άλλη περσική πηγή του Ṭabarī (η τρίτη), που προερχόταν από αυθεντίες στην «αρχαία ιστορία», ίσως ο Ibn al-Muqaffa', αλλά και ο Tha'ālibī, προσφωνούν τον Δαρείο «*βασιλιά των βασιλέων*». Τέλος, ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι τόσο ο Dīnawarī όσο και ο Tha'ālibī παρουσιάζουν ομοιότητες αναφορικά με την περιγραφή της κατάστασης που βρισκόταν ο Δαρείος, όταν πληγώθηκε θανάσιμα. Αξιοσημείωτο είναι και το γεγονός ότι ο Dīnawarī παρουσιάζει τον Αλέξανδρο να αποκαλεί τον Δαρείο «αδερφό του», ενώ στο έργο του Tha'ālibī είναι ο Δαρείος που αποκαλεί τον Αλέξανδρο «αδερφό του».

Σε όλους τους άραβες ιστοριογράφους που εξετάζουμε (εκτός από τον Ḥamza al-Iṣfahānī που δεν αναφέρει τίποτε απολύτως), δύο ήταν τα αιτήματα που εξέφρασε ο Δαρείος λίγο προτού πεθάνει. Πρώτα-πρώτα, να τιμωρήσει ο Αλέξανδρος τους δολοφόνους του, παίρνοντας εκδίκηση για τον θάνατό του. Δεύτερον, να παντρευτεί την κόρη του, τη Ρούσνακ (Ρωξάνη). Και τα δύο αυτά αιτήματα του Δαρείου πραγματοποιούνται από τον Αλέξανδρο. Ο Mas'ūdī αναφέρει ότι εκπληρώθηκε μόνο το ένα αίτημα του Δαρείου, ότι δηλαδή μετά τον θάνατο του βασιλιά των Περσών, ο

Αλέξανδρος παντρεύτηκε την κόρη του. Οι συγγραφείς Sa'īd b. al-Biḡrīq και Tha'ālibī παραθέτουν τρεις και τέσσερις εκκλήσεις αντίστοιχα του ετοιμοθάνατου Δαρείου προς τον Αλέξανδρο. Η έκκληση να μην καταστρέψει ο Αλέξανδρος τους ναούς του Πυρός, που απαντά στους δύο ιστορικούς, δείχνει το έντονο ενδιαφέρον τους στη ζωροαστρική παράδοση. Η παράδοση αυτή ήταν ιδιαίτερα εχθρική στον Αλέξανδρο. Στον Tha'ālibī, ο Αλέξανδρος παρουσιάζεται να μην τηρεί την υπόσχεσή του και καταστρέφει τους ναούς, φονεύει τους ιερείς, οι οποίοι τους υπηρετούσαν και καίει τα ιερά βιβλία του ζωροαστρισμού. Μια άλλη διαφοροποίηση που εμφανίζεται στο έργο του Sa'īd b. al-Biḡrīq είναι ότι εμφανίζει τον Αλέξανδρο να ζητά το χέρι της Ρούσνακ (Ρωζάνης) από τον πατέρα της και να το παίρνει με την προϋπόθεση ότι οι γιοι που θα γεννηθούν από αυτήν θα γίνουν διάδοχοί του.

Σχετικά με την ποινή που επιβλήθηκε στους δύο δολοφόνους πρέπει να πούμε πως στους συγγραφείς Ṭabarī, Sa'īd b. al-Biḡrīq και Miskawayh, οι δυο άνδρες που επιτέθηκαν στον Δαρείο σταυρώθηκαν. Ο Dīnawarī διηγείται ότι αυτοί κρεμάστηκαν. Ο Αλέξανδρος, ενώ είχε δηλώσει ότι θα τους τιμούσε, φαίνεται ότι παραβαίνει την υπόσχεσή του, για να αποσείσει την ευθύνη του. Κάποιες άλλες περσικές πηγές του Ṭabarī, που προερχόταν από αυθεντίες στην «αρχαία ιστορία», ίσως τα μεταφρασμένα στα Αραβικά από τον Ibn al-Muqaffa' περσικά έργα, κάνουν λόγο για θανάτωση των δύο δολοφόνων. Μια διήγηση του Ṭabarī, καθώς και του Tha'ālibī, παρουσιάζουν φραστικές ομοιότητες αναφορικά με τα λόγια που απευθύνει ο Αλέξανδρος στους δολοφόνους. Αντίθετα, η δεύτερη πηγή του Ṭabarī, ο Hishām b. Muḥammad al-Kalbī, κάνει λόγο για ανταμοιβή σ' αυτόν που σκότωσε τον βασιλιά. Ο Miskawayh μιλά για τιμωρία όσων ενεργούν κατά της ζωής του βασιλιά τους. Στον Tha'ālibī, οι δύο δολοφόνοι αφού κρεμαστούν, δέχονται βέλη και πέτρες.

Επίσης, σημαντική είναι η πληροφορία που υπάρχει στον Tha'ālibī αναφορικά με το ότι ο Δαρείος βασίλευσε δεκατέσσερα χρόνια. Την ίδια πληροφορία βρίσκουμε σε δύο από τις πηγές του Ṭabarī, δηλαδή στον Hishām b. Muḥammad al-Kalbī και στην τέταρτη περσική πηγή του.³⁶³

Από τα παραπάνω, αυτό που προκύπτει σχετικά με τις πηγές των αράβων ιστορικών που εξετάζουμε για τη διήγηση της σύγκρουσης Αλεξάνδρου-Δαρείου είναι το εξής: όλοι οι άραβες ιστοριογράφοι υποθέτουμε ότι χρησιμοποίησαν διηγήσεις από κάποια πλήρη ή αποσπασματική αραβική μετάφραση του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη

³⁶³ Ṭabarī, *Ta'rikh al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 693 και 700.

για τη διήγηση της σύγκρουσης των δύο ανδρών, ίσως από τα Συριακά δεδομένου ότι εμφανίζουν πολλές ομοιότητες με τη σωζόμενη συριακή μετάφραση του μυθιστορήματος, όπως θα δούμε και σε επόμενο μέρος της μελέτης. Εξάλλου, οι μεταγενέστεροι αντιγράφουν τους προκατόχους τους, κάνοντας κάθε φορά τις κατάλληλες προσθαφαιρέσεις που θα εξυπηρετούσαν το σκοπό τους. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι συγγραφείς Ya'qūbī, Mas'ūdī και Ḥamza al-Isfahānī διατρέχουν περιληπτικά τη μάχη Δαρείου-Αλεξάνδρου που κατέληξε στο θάνατο του πρώτου. Οι συνοπτικές διηγήσεις τους δείχνουν ότι δεν τους ενδιέφερε η συγκεκριμένη διήγηση. Ο εχθρικός τους όλος προς τον Αλέξανδρο, ο Ḥamza al-Isfahānī, εικάζουμε ότι πρέπει να συμβουλευτήκε κάποια περσική ζωροαστρική πηγή αναφορικά με τη διήγηση αυτή.

Σε όλες αυτές τις διηγήσεις είναι εμφανής η προσπάθεια νομιμοποίησης της εξουσίας του Αλεξάνδρου στον θρόνο του Δαρείου και τον λαό των Περσών. Δεν είναι μόνο η συγγένεια που εκφράζεται με τις προσφωνήσεις των δύο ηγετών αλλά και το γεγονός ότι η βασιλική εξουσία νόμιμα μεταβιβάστηκε από τον ίδιο τον Δαρείο στον Αλέξανδρο πριν από τον θάνατό του. Η μεταβίβαση της εξουσίας συνοδεύταν και από συγκεκριμένες εντολές άσκησης της. Μάλιστα, ενίοτε αναφέρεται και η διαδοχή μετά τον Αλέξανδρο. Ο Αλέξανδρος όχι μόνο αναλαμβάνει την προστασία της βασιλικής οικογένειας με εντολή του Δαρείου, αλλά και την προστασία των ανώτερων περσικών τάξεων στη διοίκηση της αυτοκρατορίας.

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Οι κατακτήσεις του Αλεξάνδρου

1. Η εκστρατεία του Αλεξάνδρου στην Ινδία και ο πόλεμος με τον βασιλιά Πώρο

Η εκστρατεία του Αλεξάνδρου στην Ινδία, σύμφωνα με τον Tarn, ήταν η απαραίτητη και αναπόφευκτη ολοκλήρωση της κατάκτησης της αυτοκρατορίας, αφού η Ινδία ήταν μέρος της αυτοκρατορίας του Δαρείου Ι.³⁶⁴ Αξίζει να αναφέρουμε ότι ο Dīnawarī διηγείται το επεισόδιο του Αλεξάνδρου με τον Πώρο,³⁶⁵ τον βασιλιά των Ινδών, παρόμοια με τους Ya'qūbī, Mas'ūdī, Miskawayh και Tha'ālibī. Δίνει περιληπτικά κάποιες γενικές περιγραφές της μονομαχίας αυτής. Διηγείται, δηλαδή, ότι ο Πώρος ήταν πιο μεγαλόσωμος και πιο δυνατός απ' τον Αλέξανδρο, αλλά ο Αλέξανδρος τον νίκησε και ο Πώρος έπεσε νεκρός. Τα στρατεύματα του Πώρου παραδόθηκαν, όπως ήταν φυσικό, στον Αλέξανδρο.³⁶⁶ Ο Dīnawarī δεν αναφέρει τίποτα, σ' αντίθεση με τον Ya'qūbī, τον Miskawayh και τον Tha'ālibī, για τους ελέφαντες που χρησιμοποίησε ο Πώρος, αλλά ούτε και για το ότι ο Αλέξανδρος, μετά τον θάνατο του Πώρου στην Ινδία, όρισε βασιλιά τον Καϊχάν.

«Ο Αλέξανδρος παρουσιάζεται από τον Ya'qūbī να έχει πραγματοποιήσει κατακτήσεις στην Περσία, την Ινδία, τη Βαβυλώνα,³⁶⁷ το Ιράκ. Ακολούθως, ο Αλέξανδρος κατακτά την Ινδία³⁶⁸ και όλα τα γειτονικά κράτη, τα οποία ήταν υπό την κυριαρχία του

³⁶⁴ W. W. Tarn, *Alexander the Great*, 2 vols, Cambridge, 1948 (τ. I, σ. 86-87). Επίσης, J. W. McGrindle (transl. and ed.), *The Invasion of India by Alexander the Great as Described by Arrian, Quintus Curtius, Diodorus, Plutarch and Justin*, London, 1896, A. Stein, "Alexander's Campaign in the Indian North-West Frontier," *Geog. Jour.* 70 (1927) 417-540, R. Stoneman, "Romantic Ethnography: Central Asia and India in the *Alexander Romance*," *AncW* 25 (1994) 93-107, J. Hahn, *Alexander in Indien, 327-325 v. Chr.*, Stuttgart, 2000, V. Smith, *The Early History of India. From 600 B.C. to the Muhammadan Conquest, Including the Invasion of Alexander the Great*, Fourth Edition, Revised by S. M. Edwards, Oxford, 1924, K. Karttunen, *India in Early Greek Literature*, Helsinki, 1989, *La Persia e l'Asia centrale da Alessandro al X secolo*, Atti dei Convegni Lincei, Rome, 1996.

³⁶⁵ Για τη σύγκρουση με το βασιλιά Πώρο βλέπε Γοβδελάς, *Ιστορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου*, σ. 133-135 και A. Stein, "The Site of Alexander's Passage of the Hydaspes and the Battle with Porus," *Geog. Jour.* 80 (1932), σ. 31-46, A. K. Narain, "Alexander and India," *G&R* 12, ser. 2 (1965), σ. 155-165 (σ. 158), R. J. Lane Fox, "Text and Image: Alexander the Great, Coins and Elephants," *BICS* 41 (1996), σ. 87-108.

³⁶⁶ Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-īwāl*, σ. 31.

³⁶⁷ Πληροφορίες στο άρθρο του M. A. Brandes, "Alexander der Grosse in Babylon," *AK* 22 (1979), σ. 87-98, F. Schachermeyr, *Alexander in Babylon und die Reichsordnung nach seinem Tode*, Vienna, 1970.

³⁶⁸ Η ινδική εκστρατεία, ισχυρίζεται ο H. Bengtson, *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος (από τις απαρχές μέχρι τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία)*, μετ. Α. Γαβρίλης, Β' έκδοση, Αθήνα, 1991, σ. 311, δύσκολα μπορεί να δικαιολογηθεί με στρατιωτικά κίνητρα. Πολύ περισσότερο φαίνεται πως το σχέδιο της επιχείρησης αυτής πήγασε από τη ρομαντική ψυχή του νεαρού βασιλιά. Δεν μπορούμε, λέει στη συνέχεια, να υποστηρίξουμε τη μονόπλευρη άποψη ότι η εκστρατεία της Ινδικής είχε μόνο σκοπό την επιστημονική εξερεύνηση. Πρβλ. Αρριανός, *Αλεξάνδρου Ανάβασις (Arrian: Anabasis of of Alexander Books V-VII and Indica)*, τ. II, transl. by P. A. Brunt, Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts, 1983 (*Ινδική*, σ. 306-433).

Δαρείου. Αλλά και η δεύτερη πηγή του Ἰαβάρη, ο Hishām b. Muḥammad al-Kalbī, διηγείται ότι ο Αλέξανδρος εισέβαλε στην Ινδία και στις χώρες της Ανατολής»,³⁶⁹ χωρίς να μας αναφέρει ποιες εννοεί.³⁷⁰ Επιπρόσθετα, ο Sa'īd b. al-Biḥrīq,³⁷¹ ο Mas'ūdī,³⁷² ο Ἰαμζα al-Ἰsfahānī³⁷³ και ο Miskawayh³⁷⁴ διηγούνται την εισβολή του Αλεξάνδρου στην Ινδία. Κατά την προέλαση του Αλεξάνδρου ανατολικά, σύμφωνα με μια πηγή του Ἰαβάρη, ο Αλέξανδρος «διόρισε μερικούς απ' τους βοηθούς του Δαρείου ως κυβερνήτες. Κατόπιν, ο Αλέξανδρος βάδισε κατά της Ινδίας, όπου νίκησε τον βασιλιά της και κατέκτησε την πρωτεύουσά της».³⁷⁵ Ο Tha'ālibī διηγείται ότι ο Αλέξανδρος σαν ένα απειλητικό σύννεφο, αφού συνέχισε να κατακτά τις χώρες από τις οποίες διερχόταν και να συγκεντρώνει τα πλούτη τους, έφθασε στα σύνορα των κρατών του Πώρου. Απήλυθε στον Πώρο ένα μήνυμα με προσκλήσεις και απειλές για υποταγή.³⁷⁶ Ο Sa'īd b. al-Biḥrīq γράφει, επίσης, ότι ο Αλέξανδρος κυριάρχησε και βασίλευσε στις επτά ζώνες ή κλίματα (*aqālīm*) της γης.³⁷⁷

«Ο Ya'qūbī αναφέρει ότι ο Αλέξανδρος, στην Ινδία, διεξήγαγε μάχη με τον Πώρο, τον βασιλιά των Ινδών, τον οποίο φόνευσε. Έπειτα, διόρισε βασιλιά της Ινδίας τον Καϊχάν.³⁷⁸ Σε επιστολή που έστειλε ο Αλέξανδρος στον Πώρο, ζητάει την υποταγή του. Σημειωτέον, ότι η επιστολή αυτή αντιστοιχεί στην τριακοστή τρίτη επιστολή (XXXIII) στην έκδοση του Merkelbach.³⁷⁹ Ο Πώρος, όμως, απαντά ότι θα τον αντιμετωπίσει με τη δύναμη του στρατού του. Τότε ήρθε αιφνιδιαστικά ο Αλέξανδρος και εισέβαλε στη χώρα του. Ενώ ο Πώρος βγήκε να τον συναντήσει, πολέμησαν. Όμως, στη σύγκρουση ο Πώρος οδηγούσε μπροστά τους ελέφαντες, έτσι ώστε ο Αλέξανδρος, επειδή δεν μπορούσε να τους αντιμετωπίσει, ήταν σε μειονεκτική θέση».³⁸⁰ Ο Αλέξανδρος στρατοπέδευσε απέναντι από το στρατόπεδο του Πώρου και έσκαψε μία τάφρο γύρω από το στράτευμά του. Δεν ήταν ανήσυχος για τους ελέφαντες που ανερχόταν σε εξακόσιους, μας πληροφορεί ο

³⁶⁹ Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 126-127, 154.

³⁷⁰ Ἰαβάρη, *Ta'riḥ al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 694.

³⁷¹ Sa'īd b. al-Biḥrīq, *Kitāb al-Ta'riḥ*, τ. I, σ. 80 και *PG*, τ. 111, σ. 970. Πρβλ. Khalidi, *The Histories of Mas'ūdī*, σ. 83 και 88-90.

³⁷² Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 25, § 673, σ. 252.

³⁷³ Ἰαμζα al-Ἰsfahānī, *Ta'riḥ sinī mulūk al-arḍ wa-l-anbiyā*, σ. 64.

³⁷⁴ Miskawayh, *Tajārib al-Umam*, τ. I, σ. 35 και 39, όπου διηγείται ότι ο Αλέξανδρος εισέβαλε και βασίλευσε στην Ινδία και στις χώρες της Ανατολής.

³⁷⁵ Ἰαβάρη, *Ta'riḥ al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 701. Πρβλ. Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 25, § 673, σ. 252. Βλέπε Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 156.

³⁷⁶ Tha'ālibī, *Ghurār*, σ. 417.

³⁷⁷ Sa'īd b. al-Biḥrīq, *Kitāb al-Ta'riḥ*, τ. I, σ. 80 και *PG*, τ. 111, σ. 970.

³⁷⁸ Ya'qūbī, *Ta'riḥ*, τ. I, σ. 162. Επίσης, A. K. Narain, "Porus" στο *OCD*, σ. 866 και Γοβδελάς, *Ιστορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου*, σ. 133-135.

³⁷⁹ Merkelbach, *Die Quellen des griechischen Alexanderromans*, σ. 215-216 (Ψευδο-Καλλισθένης, III, 2).

³⁸⁰ Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 129. Για τη μάχη αυτή βλέπε H. H. Scullard, *The Elephant in the Greek and Roman World*, Ithaca, N.Y., 1974, F. E. Adcock, *The Greek and Macedonian Art of War*, Berkeley, 1957, σ. 54-56.

Tha'ālibī.³⁸¹ Ο Miskawayh αναφέρει ότι ο Πώρος είχε μαζί του χίλιους ελέφαντες εξοπλισμένους και επανδρωμένους με ξίφη και κοντάρια στις προβοσκίδες τους. Τα θηρία, γράφει ο Miskawayh, δεν σταμάτησαν τον Αλέξανδρο.³⁸² «Ο Αλέξανδρος, από την άλλη, έφτιαξε ομοιώματα ελεφάντων από χαλκό,³⁸³ τα γέμισε με νάφθα και μπαρούτι, τα άναψε εσωτερικά, ανασήκωσε τα ομοιώματα με ρόδες, κρέμασε όπλα και τα τοποθέτησε μπροστά από τις σειρές»³⁸⁴ των στρατιωτών του.³⁸⁵ Ο Miskawayh αναφέρει ότι ο Αλέξανδρος κατασκεύασε χάλκινους κούφιους ελέφαντες και έδεσε έναν ίππο μεταξύ αυτών των αγαμάτων, έτσι ώστε το άλογο να τους συνηθίσει. Γέμισε τα χάλκινα ομοιώματα με νάφθα και θείο,³⁸⁶ φόρεσε σ' συτά πανοπλίες, τα έσυρε γρήγορα στο πεδίο της μάχης και ανάμεσα από κάθε ομοίωμα έβαλε μια ομάδα από τους συντρόφους του.³⁸⁷ Στη σύγκρουση που ακολούθησε, οι άνδρες του έσπρωξαν τα ομοιώματα προς τους ελέφαντες. Οι ελέφαντες όρμησαν απευθείας στα ομοιώματα από χαλκό, τα οποία όμως καίγονταν, έτσι διέλυσαν και κατέστρεψαν το ινδικό ιππικό. «Μετά ο Αλέξανδρος κάλεσε τον Πώρο, τον βασιλιά της Ινδίας, να μονομαχήσουν. Στη μονομαχία, ο Αλέξανδρος τον σκότωσε και κατέλαβε τη θέση του».³⁸⁸ Η σύγκρουση περιγράφεται παρόμοια και από τον Miskawayh.³⁸⁹ Για το γεγονός της δολοφονίας του Πώρου από τον Αλέξανδρο κάνει λόγο και ο Mas'ūdī. Ο Mas'ūdī προσθέτει την πληροφορία ότι ο Πώρος ήταν ο ένας από τους βασιλείς της Ινδίας και ο ηγεμόνας της πόλης Mankir. Αφού ο Αλέξανδρος φόνευσε τον Πώρο, όλοι οι βασιλείς των άλλων περιοχών υποτάχθηκαν σ' αυτόν, του πρόσφεραν δώρα και συμφώνησαν να πληρώνουν φόρο.³⁹⁰

Σύμφωνα με τον Tha'ālibī – ο οποίος δίνει περισσότερες λεπτομέρειες για τη σύγκρουση αυτή – , ο Αλέξανδρος οδήγησε τα αγάλματα σε άμαξες στο πεδίο της μάχης και τα τοποθέτησε μπροστά από τις σειρές του στρατεύματος, έχοντας προσδιορίσει τις θέσεις που έπρεπε να καταλάβουν οι στρατιώτες. Ο ίδιος πήρε θέση στο κέντρο. Ο Πώρος κινήθηκε με τα στρατεύματά του, έχοντας θωρακίσει με σιδηρά όπλα τους ελέφαντες. Χτύπησαν ταμπούρλα και ήχησαν ινδικές τρομπέτες προκειμένου να ενθαρρυνθεί ο

³⁸¹ Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 417.

³⁸² Miskawayh, *Tajārib al-Umam*, τ. I, σ. 37.

³⁸³ Τα αγάλματα κατασκευάστηκαν από χαλκό και σίδηρο διηγείται ο Miskawayh, σ. 417.

³⁸⁴ Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 129.

³⁸⁵ Στον Ibn al-Athīr, *al-Kāmil fī l-ta'rīkh*, τ. I, σ. 204 κ. εξ., τα αγάλματα έχουν εικόνες ελεφάντων. Πρβλ. Nöldeke, "Beiträge," σ. 38, υποσημ. 3.

³⁸⁶ Πρόκειται για αναχρονισμό (πρβλ. το υγρό πυρ και την κινεζική πυρίτιδα), διότι τα υλικά αυτά δεν χρησιμοποιούνταν την εποχή του Αλεξάνδρου.

³⁸⁷ Miskawayh, *Tajārib al-Umam*, τ. I, σ. 37.

³⁸⁸ Ya'qūbī, *Ta'rīkh*, τ. I, σ. 162. Βλέπε Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 129.

³⁸⁹ Ο Miskawayh, *Tajārib al-Umam*, τ. I, σ. 37 και 39 περιγράφει το στρατήγημα αυτό του Αλεξάνδρου που οδήγησε στο θάνατο τον βασιλιά της Ινδίας.

³⁹⁰ Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 25, § 673, σ. 252 και κεφ. 26, § 680, σ. 257.

Πώρος και να κατατροπώσει τον εχθρό. Οι πρωταγωνιστές της σύγκρουσης Αλέξανδρος και Πώρος άρχισαν να μάχονται αποφασιστικά. Ο Αλέξανδρος έβαλε φωτιά στα αγάλματα, τα οποία θερμάνθηκαν και πυρακτώθηκαν. Ο Πώρος έδωσε διαταγή στους οδηγούς των ελεφάντων να κάνουν μια ρωμαλέα και αποφασιστική έφοδο εναντίον του στρατού του Αλεξάνδρου. Ο ίδιος ανέλαβε την ελίτ των στρατευμάτων του. Οι ελέφαντες, προβαίνοντας σε επίθεση, χτύπησαν τα πυρακτωμένα αγάλματα με τις προβοσκίδες τους και κατακάηκαν όπως ήταν φυσικό. Έπειτα, λόγω του πόνου των εγκαυμάτων τους, τράπηκαν σε φυγή και εφόρμησαν στους δικούς τους ανθρώπους. Οι στρατιώτες του Αλεξάνδρου νίκησαν τους Ινδούς σ' αυτή τη μεγάλη μάχη.

Την επόμενη ημέρα ο Πώρος, συναθροίζοντας τα στρατεύματά του, ανέλαβε μια μάχη εκ νέου. Σ' αυτόν έφθασαν ενισχύσεις από όλες τις πλευρές. Η μάχη διήρκησε είκοσι ημέρες και υπήρχαν απώλειες σε οπλισμό και στρατεύματα. Ο Αλέξανδρος, βλέποντας τις απώλειες, έστειλε στον Πώρο ένα μήνυμα και του έλεγε: «Εάν η μάχη συνεχίσει έτσι, θα καταστραφούμε όλοι και δεν θα απομείνει κανένας. Θα ήταν προτιμότερο, φειδόμενοι των στρατευμάτων μας, να πολεμήσουμε οι ίδιοι, εγώ και εσύ, μόνοι σε μια μονομαχία. Όποιος από τους δυο νικήσει, θα είναι ο κυρίαρχος του άλλου. Ο πόλεμος θα τελειώσει, έχοντας παραδώσει τα όπλα και σβήσει τη φωτιά». Ο Πώρος μαγεύτηκε από το μήνυμα. Ήλπιζε ότι θα υπερτερήσει έναντι του Αλεξάνδρου, ή, μάλλον, ήταν σίγουρος για τη νίκη, επειδή ήταν σωματικά πιο δυνατός. Ο Πώρος, τη στιγμή της μονομαχίας, άκουσε πίσω του φωνές και γύρισε να δει. Τότε, ο Αλέξανδρος επωφελήθηκε και του έφερε τρία χτυπήματα με ξίφος στον ώμο. Ο Πώρος έπεσε από το άλογό του και εξέπνευσε. Οι Ινδοί, μόλις τον είδαν στο έδαφος, εξοργίστηκαν και εφόρμησαν όλοι μαζί κατά του στρατού του Αλεξάνδρου. Ο Αλέξανδρος τους είπε: «Για ποια υπόθεση μάχεστε; Ο βασιλιάς σας πέθανε. Φοβηθείτε το Θεό, μην θυσιάσετε τους εαυτούς σας και μην συμμετέχετε στην τύχη του ηγέτη σας! Αποθέστε τα όπλα και θα έχετε ασφαλή βίο!». Αυτοί κατέθεσαν τα όπλα και ζήτησαν συγχώρεση. Ο Αλέξανδρος πήρε αμέτρητη λεία σε χρήματα, σκεύη και όπλα, καθώς και την κατοχή της χώρας του Πώρου. Ανήλθε στο θρόνο και αποκάλυψε τους θησαυρούς του Πώρου, τους οποίους δήμευσε. Στη συνέχεια, ανέθεσε τη διακυβέρνηση της χώρας σ' έναν από τους συγγενείς του Πώρου, επιβάλλοντας συνάμα την πληρωμή προσόδων και φόρων. Ακόμη, διευθέτησε τη διοίκηση των επαρχιών τους και αναχώρησε.³⁹¹

³⁹¹ Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 417-421.

Οι διηγήσεις των αράβων ιστοριογράφων για τη σύγκρουση του Αλεξάνδρου με τον Πώρο έχουν πολλά εξωραϊστικά στοιχεία. Όμως, η σύγκρουση ήταν πράγματι μια σημαντική μάχη για τα στρατεύματα του Αλεξάνδρου, όπως φαίνεται και από τις ελληνικές ιστορικές πηγές. Σύμφωνα με τον ιστορικό Bengtson, παρά τον ποταμό Υδάσπη ο Αλέξανδρος έδωσε την τελευταία μεγάλη μάχη της ζωής του και συγκεκριμένα κατά του Ινδού βασιλέως Πώρου (περίπου Μάιος / Ιούνιος του 326).³⁹² Και πάλι το λαμπρό στρατηγικό του δαιμόνιο έδωσε με θαυμάσιο τρόπο λύση στη δύσκολη κατάσταση που αντιμετώπισε εδώ. Φαίνεται πως παραπλάνησε τον όχι ευκαταφρόνητο αντίπαλό του – ο οποίος διέθετε πάνω από διακόσιους ελέφαντες και πολυάριθμα πολεμικά άρματα – και με έναν παραπειστικό ελιγμό κατόρθωσε να διαβεί τον ποταμό Υδάσπη και να επιτεθεί αιφνιδιαστικά κατά των Ινδών. Τα ινδικά στρατεύματα αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν με βαριές απώλειες. Ο Πώρος αιχμαλωτίστηκε πληγωμένος και ο Αλέξανδρος, θαυμάζοντάς τον για τη γενναία στάση του, τον αναγνώρισε ως υποτελή ηγεμόνα.³⁹³

2. Η προέλαση του Αλεξάνδρου στη χώρα των Βραχμάνων

Οι διηγήσεις για τους Βραχμάνες δεν απαντούν σε όλους τους άραβες ιστοριογράφους που εξετάζουμε.³⁹⁴ Ο Mas'ūdī και ο Tha'ālibī ασχολούνται με την προέλαση του Αλεξάνδρου στη χώρα των Βραχμάνων.³⁹⁵ Στο έργο *Murūj al-dhahab wa ma'ādin al-jawhar* («Λειμώνες χρυσού και ορυχεία πολυτίμων λίθων») του Άραβα ιστορικού Mas'ūdī έχουμε μια ενδιαφέρουσα παρουσίαση των Βραχμάνων. Δηγείται, λοιπόν, ο Mas'ūdī ότι οι Βραχμάνες πήραν το όνομά τους από τον Βράχμαν, ο οποίος βασίλευσε τριακόσια εξήντα

³⁹² Ο Mas'ūdī, *Tanbih*, σ. 56:8 αναφέρεται στον ποταμό (τον οποίο δεν ονομάζει), όπου ο Αλέξανδρος, ο γιος του Φιλίππου, και ο Πώρος, ο βασιλιάς της Ινδίας, συναντήθηκαν. Στο *Tanbih*, σ. 201:9, ο Mas'ūdī διηγείται ότι ο Αλέξανδρος φόνευσε τον Πώρο. Για περισσότερες πληροφορίες: B. Breloer, *Alexanders Kampf gegen Poros*, Stuttgart, 1933, W. Otto, *Alexanders Bund mit Poros. Indien von Dareios bis Sandrokottos*, Leipzig, 1941, P. Goukowsky, "Le roi Pôros et son éléphant," *BCH* 96 (1972), σ. 473-502, R. Schubert, "Die Porusschlacht," *RhM* 56 (1901), σ. 543-562, Tarn, *Alexander the Great*, τ. II, σ. 190 κ. εξ.

³⁹³ Bengtson, *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος*, σ. 312.

³⁹⁴ Για τη συνάντηση του Αλεξάνδρου με τους Βραχμάνες βλέπε Αρριανός, *Ινδική*, VII, 1, 5 κ. εξ., Πλούταρχος, *Βίος Αλεξάνδρου*, transl. by B. Perrin, Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts, 1999, τ. VII, κεφ. Ixiv, σ. 404-409. Επιπλέον, R. Stoneman, "Naked Philosophers: the Brahmins in the Alexander Historians and the Alexander Romance," *JHS* 115 (1995), σ. 99-114 και του ίδιου, "Who Are the Brahmins? Indian Lore and Cynic Doctrine in Palladius' *De Bragmanibus* and Its Models," *CQ* 44 ii (1994), σ. 500-510, F. Pfister, "Das Nachleben der Überlieferung von Alexander und der Brachmanen," *Hermes* 76 (1941), σ. 140-170, U. Wilcken, *Alexander der Grosse und die indischen Gymnosophisten*, Berlin, 1923, T. Hägg, *To αρχαίο μυθιστόρημα*, μετ. Τ. Μαστοράκη, Β' έκδοση, Αθήνα, 2000, σ. 172-176.

³⁹⁵ Ο Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 26, § 698, σ. 262 κάνει μια απλή αναφορά, συνοψίζοντας τη διήγησή του για τον Αλέξανδρο στο ότι ο Αλέξανδρος συνάντησε σοφούς, παρά τις αποστάσεις και την απομάκρυνση από την πατρίδα του και παρά τη διαφορετικότητα της γλώσσας τους, το παράδοξο της όψης τους, τη διαφορά των ιδιοτήτων και του χαρακτήρα τους.

έξι χρόνια. Μερικοί πιστεύουν ότι ήταν ο Αδάμ, ή ένας προφήτης του Θεού στους Ινδούς. Οι Βραχμάνες δεν έτρωγαν κρέας. Τόσο οι γυναίκες, όσο και οι άνδρες είχαν μια κίτρινη κλωστή κρεμασμένη στον λαιμό τους. Επίσης, την εποχή των Βραχμάνων, επτά από τους πιο σοφούς απογόνους τους προσπάθησαν να ανακαλύψουν το μυστικό του κόσμου.³⁹⁶ Οι πληροφορίες αυτές του Mas'ūdī δεν αντιστοιχούν με το ελληνικό μυθιστόρημα, ούτε με την περιγραφή του Tha'ālibī.

Το ενδιαφέρον του Tha'ālibī να συμπεριλάβει τη διήγηση για τους Βραχμάνες, ίσως πηγάζει από τα γενικότερα ενδιαφέροντά του για τη σοφολογική γραμματεία και τη λογιολογία του. Συνήθως, εντάσσεται στους ανθρώπους των γραμμάτων ή των λογίων (*adīb*). Περιγράφει τους Βραχμάνες ως ανθρώπους αδύνατους και φτωχούς, εκ των οποίων, οι πιο διακεκριμένοι ήταν άνθρωποι σοφοί που ζούσαν αυστηρή ζωή και μιλούσαν χρησιμοποιώντας αποφθέγματα. Σύμφωνα με τον Tha'ālibī, ο Αλέξανδρος, έχοντας ακούσει για τους βραχμάνες σοφούς, ήθελε να μάθει γι' αυτούς, να ακούσει τις διδασκαλίες τους και να παραδειγματιστεί από τον τρόπο ζωής τους. Για τον λόγο αυτό, άλλωστε, διέταξε τα στρατεύματά του όχι μόνο να απέχουν από κάθε εχθρική πράξη εναντίον τους αλλά να τους φέρονται με προσήγεια και ευγένεια.

Οι άνθρωποι αυτοί ήρθαν να συναντήσουν τον Αλέξανδρο με γυμνά πόδια και χωρίς να φορούν κανένα ένδυμα, παρά μόνο ζώνη πλεγμένη από κλώνους χλόης. Έκαναν ευχές γι' αυτόν και τον επαίνεσαν. Ο Αλέξανδρος στάθηκε ανάμεσά τους και είδε με έκπληξη τη φτώχεια τους και την αξιοθρήνητη κατάσταση, στην οποία ζούσαν οι άνδρες και οι γυναίκες.³⁹⁷ Τότε, φώναξε τους πρώτιστους απ' αυτούς και τους ρώτησε για την κατοικία των ζωντανών και των πεθαμένων τους. Αυτοί του απάντησαν, χρησιμοποιώντας μια φράση του Κορανίου, δηλαδή: «Δεν καταστήσαμε τη γη για να περιβάλει τους ζωντανούς και τους πεθαμένους;» Επίσης, του είπαν: «Είμαστε τα παιδιά της γης. Δημιουργημένοι απ' αυτήν, σ' αυτήν επιστρέφουμε και απ' αυτήν ξαναβγαίνουμε». Αφού ρωτήθηκαν για τον τρόπο ζωής, οι Βραχμάνες απάντησαν: «Το κρεβάτι μας είναι η γη, το σκέπασμά μας ο ουρανός και η διατροφή μας είναι τα χόρτα των χωραφιών και τα φρούτα των δέντρων». Ένας από αυτούς σχημάτισε μια σκέψη, την οποία κάποιος ποιητής, σύμφωνα με τον Tha'ālibī, εξέφρασε ως εξής: «Απαλλάξου από τα πράγματα του κόσμου, διότι εντελώς γυμνός έρχεσαι σ' αυτόν». Τότε, ο Αλέξανδρος είπε σ' αυτούς: «Είστε άνθρωποι, οι οποίοι δεν κάνετε κακό στους άλλους ανθρώπους. Αξίζει να μην ενοχλείστε καθόλου. Δεχθείτε την εύνοιά μου και μπορείτε να μου ζητήσετε ό,τι θέλετε». Στη

³⁹⁶ Αυτόθι, κεφ. 7, § 157-158, σ. 65-66.

³⁹⁷ Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 421-422.

συνέχεια, ξεκινά, μεταξύ Βραχμάνων και Αλεξάνδρου, μια συζήτηση φιλοσοφικού περιεχομένου «περί αθανασίας».

Οι Βραχμάνες προκαλούν τον Αλέξανδρο να τους απαντήσει σχετικά με τους πολέμους που διεξάγει, οι οποίοι είναι μάταιοι και έχουν δυσμενείς συνέπειες για όλους. Οι ίδιοι Βραχμάνες ισχυρίζονται ότι επιδιώκουν την αθανασία. Ο Αλέξανδρος τους ρωτά πως είναι δυνατόν αυτοί, των οποίων το πεπρωμένο είναι να πεθάνουν, να γίνουν αθάνατοι. Αυτοί απαντούν αιγιματικά, λέγοντας: «Εάν εσύ γνωρίζεις ότι οι άνθρωποι δεν είναι αθάνατοι, ποιος είναι ο σκοπός σου με το να φέρνεις τον πόλεμο στους ανθρώπους, να προκαλείς αιματοχυσίες, να αρπάζεις τα αγαθά τους, να γκρεμίζεις τις κατοικίες τους και να σκορπίζεις τον τρόμο στις γυναίκες και στα παιδιά τους; Εάν εσύ κατακτούσες ολόκληρη τη γη με όλους τους κατοίκους της και όλα όσα είναι πάνω σ' αυτή, δεν θα πέθαινες μετά από λίγο αφήνοντάς τα πίσω σου και φέροντας την ευθύνη των πράξεων βίας, τις οποίες διέπραξες;» Ο Αλέξανδρος συμφώνησε με όσα είπαν. Δικαιολόγησε τις πράξεις του ως αποτέλεσμα της εντολής και της θέλησης του Θεού. Δήλωσε ότι τιμωρεί τους εχθρούς και φέρεται επιεικώς στους φίλους του. Έπειτα, τους αποχαιρέτησε και έφυγε.³⁹⁸

Ο Αλέξανδρος, στο σημείο αυτό, επικαλείται τον Θεό και τα σχέδιά του για την ανθρωπότητα. Παρουσιάζεται ως εκτελεστής των διαταγών και αποφάσεων του Θεού, λέγοντας χαρακτηριστικά ότι όλοι μας ανήκουμε στο Θεό και μόνο σ' αυτόν υποτασσόμαστε.³⁹⁹ Αυτοί οι ισχυρισμοί καθιστούν τον Αλέξανδρο «απεσταλμένο του Θεού». Η παρουσίαση του Αλεξάνδρου με αυτές τις ιδιότητες από τους μουσουλμάνους άραβες ιστοριογράφους δεν είναι τελείως άγνωστη ούτε ξένη και για την ελληνική ιστοριογραφία. Ο Αρριανός ανφέρεται στο γεγονός της προσκύνησης και της θεοποίησης του.⁴⁰⁰ Όμως, το ζήτημα των θεϊκών ιδιοτήτων και της θεοποίησής του, καθώς και το αν η ακριβής φύση⁴⁰¹ της θρησκευτικής πίστης και συμπεριφοράς του ήταν το εφελτήριο κάθε σημαντικής του δραστηριότητας θα διερευνηθούν σε επόμενο μέρος της μελέτης.

Οι διηγήσεις της συνάντησης του Αλεξάνδρου με τους σοφούς Βραχμάνες φαίνεται πως εμπεριέχουν μια σύγκριση της ελληνικής αντίληψης για τη σοφία με εκείνη της Ανατολής και ιδιαίτερα των Ινδών σοφών.

³⁹⁸ Αυτόθι, σ. 423.

³⁹⁹ Αυτόθι, σ. 423. Οι φράσεις αυτές είναι παρμένες από το Κοράνιο. Ο Tha'ālibī πρόσθεσε ότι ο χαλίφης Ma'mūn (π. 833 μ.Χ.), όταν άκουσε τα λόγια του Αλεξάνδρου, είπε: «Πολύ παλαιά, οι βασιλείς πρέσβευαν το δόγμα, σύμφωνα με το οποίο ο άνθρωπος δεν ενεργεί παρά μόνο με την προτροπή του Θεού». Πρβλ. Tha'ālibī, *Ghurur*, σ. 424. Μας θυμίζει τη διαμάχη για την ευθύνη κάθε ανθρώπου και την ελεύθερη βούληση.

⁴⁰⁰ Πρβλ. Αρριανός, IV, 8-14.

⁴⁰¹ Περισσότερες πληροφορίες M. Renault, *The Nature of Alexander*, Harmondsworth, 1983.

3. Η συνάντηση του Αλεξάνδρου με τον βασιλιά των Ινδών Καϊχάν

«Μια εντελώς καινούργια πληροφορία που συναντάμε μόνο στους συγγραφείς Ya‘qūbī, Mas‘ūdī και Tha‘ālibī είναι η συνάντηση του Αλεξάνδρου με τον σοφό Ινδό βασιλιά, τον Καϊχάν. Σύμφωνα με όσα παρατηρεί ο Nöldeke, ο σοφός βασιλιάς Καϊχάν ή Κάντ ή Κάνιτ δεν είναι κανένας άλλος από τον Δάνδαμι⁴⁰² που αναφέρουν οι ελληνικές διασκευές του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου, τον ανώτερο των γυμνοσοφιστών, ενώ ο σοφός που στέλνει στον Αλέξανδρο είναι ο γνωστός Κάλανος»⁴⁰³ ή Καλανός, για τον οποίο υπάρχουν ποικίλα ερωτήματα.⁴⁰⁴ Το πραγματικό του όνομα, σύμφωνα με τον Πλούταρχο, ήταν «Σφίνης».⁴⁰⁵ Έλαβε το όνομα Καλανός από τους Έλληνες, καθώς, όταν χαιρετούσε, χρησιμοποιούσε τον ινδικό τύπο «καλέ» αντί του «χαίρε». Το «καλέ», υποστηρίζει ο Πλούταρχος ότι πρόκειται για τον σανσκριτικό τύπο *calyana* που χρησιμοποιείται στην προσφώνηση ενός προσώπου και δηλώνει το καλό, το δίκαιο και το ξεχωριστό. «Αυτή η διήγηση δεν προέρχεται από το αρχικό έργο του Ψευδο-Καλλισθένη, αλλά από την πένα του Παλλάδιου»⁴⁰⁶ (γεννήθηκε το 364 μ.Χ.). Άλλωστε, όπως απέδειξε ο Stoneman που μελέτησε αυτό το κείμενο, το δεύτερο μέρος του κειμένου του Παλλάδιου ήταν αυτό που ενσωματώθηκε στο μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη αργότερα και ότι η διήγηση για τον Κάλανο είναι κυνικής προέλευσης. Συντέθηκε ανεξάρτητα από τις ιστορικές διηγήσεις για τον Αλέξανδρο.⁴⁰⁷

⁴⁰² «Σχετικά με τον βασιλιά Καϊχάν ή Κάντ ή Κάνιτ (Kaid), λεπτομερέστερες πληροφορίες στο “Sikander,” *Persian Literature, Comprising the Shah Nameh, The Rubaiyat, The Divan, and The Gulistan*, by Anonymous et al., transl. by J. Atkinson, χτ., χχ., σ. 223-229 (σ. 227). Το επεισόδιο με τον Kaid βρίσκεται πριν από τη σύγκρουση με τον Πάρο, ενώ εναντίον των ελεφάντων του Ινδού βασιλιά αντιτάσσονται μπρούτζινα άλογα γεμισμένα με νάφθα. Αναφορικά με την ταύτιση του Καϊχάν ή Κάνιτ με τον Δάνδαμι μπορούμε να προσθέσουμε τα εξής: Ο τύπος του ονόματος Kaid επιβεβαιώνεται από την ομοιοκαταληξία, και απαντά και στη γραφή rahlavī. Έτσι, λοιπόν, παραμένει ακόμη πιθανόν ότι ο σοφός Ινδός του 3^{ου} μ.Χ. αιώνα να είναι ταυτόσημος μ’ αυτόν του 4^{ου} μ.Χ. αιώνα. Το *HN* θα μπορούσε εύκολα στη γραφή rahlavī να προέρχεται από το *T (D)*. Θα μπορούσε βέβαια να μας οδηγήσει μακριά, αλλά θέλαμε να εξετάσουμε περισσότερο αυτή τη γεμάτη ζωντάνια ποίηση, σημειώνει ο Nöldeke, “Beiträge,” σ. 47». Βλέπε ακόμη Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 128, υποσημ. 396.

⁴⁰³ Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 128.

⁴⁰⁴ Nöldeke, “Beiträge,” σ. 47-48. Πρβλ. Αρριανός, VII, 2.

⁴⁰⁵ Για περισσότερες πληροφορίες για τον Κάλανο ή Καλανό βλέπε: Πλούταρχος, *Βίος Αλεξάνδρου*, VII, κεφ. Ιxv (Loeb I, σ. 408-410), Αρριανός, VII, 3. Επίσης, P. Cartledge, *Μέγας Αλέξανδρος. Η αναζήτηση ενός νέου παρελθόντος*, Αθήνα, 2004, σ. 237, Narain, “Alexander and India,” σ. 161, W. Smith, “Calanus,” *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, 3 vols, ed. by W. Smith, Boston, 1867 (τ. I, σ. 559), A. B. Bosworth, “Calanus and the Brahman Opposition,” στο W. Will (ed.), *Alexander der Grosse: Eine Welteroberung und ihr Hintergrund*, Bonn, 1998, σ. 173-203. Πρβλ. επίσης, R. C. Majumdar, *The Classical Accounts of India*, Calcutta, 1981, σ. 201-202, Stoneman, “Who Are the Brahmins?,” σ. 505-506.

⁴⁰⁶ Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 128.

⁴⁰⁷ Stoneman, “Who Are the Brahmins?,” σ. 501 κ. εξ.

«Δεν έχουμε στην κατοχή μας τίποτε άλλο, παρά μόνο τη λατινική μετάφραση του *Collatio Alexandri et Dindimii*».⁴⁰⁸ Το έργο αυτό αποτελούνταν από πέντε επιστολές: τρεις από τον Αλέξανδρο, ο οποίος αρχίζει και τελειώνει την αλληλογραφία, και δύο από τον βασιλιά Δάνδαμι, ο οποίος αντιπαραβάλλει την αγνή και απλή ζωή του με τον φιλήδονο και υλιστικό πολιτισμό των Ελλήνων.⁴⁰⁹ «Σε κάθε περίπτωση, οι Άραβες γνώριζαν διάφορες μεταφράσεις ή περιλήψεις της συνάντησης του Αλεξάνδρου με τους Βραχμάνες, αφού ο Tha'ālibī, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, και ο Firdawsī στο *Shāhnāma*,⁴¹⁰ θίγουν αυτή τη συνάντηση και αναφέρουν ένα φιλόσοφο που ταυτίζεται με τον Κάλανο».⁴¹¹

Ο Ya'qūbī αναφέρει ότι ο Αλέξανδρος, αφού φόνευσε τον βασιλιά Πάρο, διόρισε βασιλιά της Ινδίας τον Καϊχάν. Ο Καϊχάν, σύμφωνα με τον Ya'qūbī, ήταν άνδρας σοφός, οξύνους και με λεπτούς τρόπους. Χρησιμοποιούσε τον διαλογισμό του και ο Αλέξανδρος τον έκανε ηγέτη, μετά τον Πάρο, σ' όλη τη χώρα της Ινδίας.⁴¹² Άρα, αν το γεγονός δεν είναι απλή μυθοπλασία, εικάζουμε ότι εδώ πρόκειται για παραχώρηση της εξουσίας σε μια άλλη ομάδα.

Ο Mas'ūdī προσθέτει ότι ο βασιλιάς αυτός ήταν ευσεβής και δίκαιος προς τους υπηκόους του. Ήταν, συνεχίζει, ηλικιωμένος, εκατό ετών, και ήταν ανώτερος από όλους τους φιλοσόφους και τους σοφούς της Ινδίας. Το όνομά του ήταν Κάντ (Kand). Ο Κάντ ήταν πάντα νικητής του εαυτού του, γνώριζε να καταπνίγει τις εξάψεις των επιθυμιών, τα πάθη του και προσπαθούσε να επιδείξει ένα γενναιόδωρο χαρακτήρα και μια εκλεπτυσμένη συμπεριφορά. Σε γενικές, γραμμές, θα λέγαμε ότι ο Mas'ūdī τονίζει την

⁴⁰⁸ Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 128. Το έργο εκδόθηκε από τον B. Kübler, *Iulii Valeri Alexandri Polemi Res Gestae Alexandri Macedonis Translatatae ex Aesopo Graeco*, Leipzig, 1888, σ. 169-189. Η μετάφραση αυτή χρησίμευσε ως πηγή για πολλές ευρωπαϊκές διασκευές. Βλέπε G. Cary, *The Medieval Alexander*, Cambridge, 1956, σ. 24 κ. εξ.

⁴⁰⁹ D. J. A. Ross, *Studies in the Alexander Romance*, London, 1985, σ. 83-88 (A Check-List of Three Alexander Texts: The Julius Valerius *Epitome*, The *Epistola Ad Aristotelem* and the *Collatio Cum Dindimo*), G. Cary, "A Note on the Mediaeval History of the *Collatio Alexandri cum Dindimo*," *C&M* 15 (1954), σ. 124-129. Για την αλληλογραφία Αλεξάνδρου και Δάνδαμι (Dindimus στα λατινικά) βλέπε W. W. Skeat, *Alexander and Dindimus: The Letters of Alexander to Dindimus, King of the Brahmans, with the Replies of Dindimus*, London, 1878, repr. 1930.

⁴¹⁰ Firdawsī, *Shāhnāma*, τ. V, σ. 126-127, 132-137 και 190-199. Επίσης, B. W. Robinson, "Two Manuscripts of the *Shahnama* in the Royal Library, Windsor Castle - II: MS Holmes 151 (A / 6)," *The Burlington Magazine* 110.780 (1968), σ. 133-140.

⁴¹¹ Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 128. Βλέπε Grignaschi, "La figure d'Alexandre," σ. 210, Nöldeke, *Beiträge*, σ. 47-48. Για περαιτέρω μελέτη F. Pfister, *Kleine Texte zum Alexanderroman*, Heidelberg, 1910, σ. 1-20, J. D. M. Derrett, "The History of 'Palladius on the Races of the Indians and Brahmans'," *C&M* 21 (1960), σ. 351-80, W. Berghoff, *Palladius, de Gentibus Indiae et Bragmanibus*, Beiträge zur Klassischen Philologie 24, Meisenheim am Glan, 1967.

⁴¹² Ya'qūbī, *Ta'rikh*, τ. I, σ. 97.

ασκητική ζωή του φιλοσόφου.⁴¹³ Ο Tha'ālibī ονομάζει Κάιντ (Kaid) τον Ινδό βασιλιά και μιλά για μια επιστολή που του έστειλε ο Αλέξανδρος, καλώντας τον να πληρώσει φόρο.⁴¹⁴

Είναι πολύ σημαντικό το γεγονός ότι τόσο Mas'ūdī - στις επόμενες δεκαεπτά παραγράφους του έργου του - όσο και ο Tha'ālibī παραθέτουν μεταξύ άλλων:

[1] την επιστολή που έστειλε ο Αλέξανδρος στον Καντ (Kand), ή Κάιντ (Kaid) κατά τον Tha'ālibī, απειλώντας τον ότι θα τον φονεύσει και θα συντρίψει την αυτοκρατορία του.⁴¹⁵

[2] την απάντηση του Καντ (Kand) στον Αλέξανδρο (προσφωνώντας τον *βασιλιά των βασιλέων*), όπου τον πληροφορούσε ότι κατείχε μόνο αυτός: i. μία όμορφη νεαρή σκλάβα (ο Tha'ālibī μας δίνει και το όνομά της, δηλαδή Κάνκα (Kanka)),⁴¹⁶ ii. ένα φιλόσοφο ικανό να μαντεύει τις επιθυμίες (ο Tha'ālibī μας δίνει και το όνομά του, δηλαδή Σάνκα (Schanka)),⁴¹⁷ iii. ένα γιατρό (ο Tha'ālibī μας δίνει και το όνομά του, δηλαδή Μάνκατ (Mankat)),⁴¹⁸ με τον οποίο δεν θα φοβούνταν ούτε τις ασθένειες ούτε τα τυχαία ατυχήματα, παρά μόνο το θάνατο, και iv. μια κούπα, που αφού γεμίσει με κάποιο υγρό, αυτό δεν λιγοστεύει ποτέ.⁴¹⁹

[3] την αποστολή, με διαταγή του Αλεξάνδρου, μιας ομάδας σοφών από την Ελλάδα στον βασιλιά, με σκοπό να φέρουν στον Αλέξανδρο τα τέσσερα αυτά θαυμαστά πράγματα, αλλά και να διαπιστώσουν την αληθοφάνεια ως προς τα λεγόμενα του βασιλιά.⁴²⁰

[4] τη συζήτηση σοφών-βασιλιά για τις αρχές της φιλοσοφίας.⁴²¹

[5] την περιγραφή της εμφάνισης της πανέμορφης νεαρής σκλάβας (υπηρέτριας) στους σοφούς αλλά και στον Αλέξανδρο που τους έκανε να θαμπωθούν.⁴²²

[6] την αποστολή των τεσσάρων θαυμαστών πραγμάτων στον Αλέξανδρο.⁴²³

⁴¹³ Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 26, § 680, σ. 257. Πρβλ. Shboul, *Al-Mas'ūdī and His World*, σ. 116.

⁴¹⁴ Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 424.

⁴¹⁵ Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 26, § 681, σ. 257.

⁴¹⁶ Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 425.

⁴¹⁷ Αυτόθι, σ. 427.

⁴¹⁸ Αυτόθι, σ. 426.

⁴¹⁹ Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 26, § 681, σ. 257-258, Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 424-425. Στον Tha'ālibī, η σειρά παρουσίασης των τεσσάρων θαυμαστών πραγμάτων είναι η εξής: κόρη, γιατρός, φιλόσοφος και κούπα φτιαγμένη από ξύλο παραδείσου.

⁴²⁰ Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 26, § 682, σ. 258. Ο Tha'ālibī διηγείται ότι ο Αλέξανδρος έγραψε στον Κάιντ (Kaid) προκειμένου να του στείλει αυτά τα τέσσερα θαυμαστά πράγματα στην αυλή του με τα πιο ταχύτερα μέσα, πράγμα το οποίο έγινε.

⁴²¹ Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 26, § 683, σ. 258.

⁴²² Αυτόθι, κεφ. 26, § 683-684, σ. 258-259. Πρβλ. Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 425-426 και 430, όπου ο Αλέξανδρος μην μπορώντας να αντισταθεί στην ομορφιά της Κάνκα (Kanka), η οποία τον εμπόδιζε από τον στόχο του, αποφασίζει να τη στείλει στον πατέρα της.

⁴²³ Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 26, § 683, σ. 258.

[7] την έκθεση - στον Αλέξανδρο - της συζήτησης των σοφών με τον Ινδό βασιλιά, καθώς επίσης με τους φιλοσόφους και τους σοφούς που τον περιέβαλαν.⁴²⁴

[8] τα μυστήρια μηνύματα, π.χ. την αποστολή μιας κούπας γεμάτη με βούτυρο που έστειλε ο Αλέξανδρος στον φιλόσοφο, προκειμένου να διαπιστώσει την ευφυΐα του φιλοσόφου (ο Mas'ūdī, στο σημείο αυτό, διηγείται μια ολόκληρη σειρά από μετασχηματισμούς της κούπας, π.χ. σε καθρέπτη, σε βάζο, αποδεικνύοντας ότι, σε γενικές γραμμές, ο φιλόσοφος ανταποκρίθηκε στις προκλήσεις του Αλεξάνδρου).⁴²⁵

[9] τις ευθύνες που επέρριπτε στον εαυτό του ο φιλόσοφος, μην μπορώντας τελικά να αναμετρηθεί στις προκλήσεις του Αλεξάνδρου.⁴²⁶

[10] τη συνάντηση Αλεξάνδρου και φιλοσόφου.⁴²⁷

[11] τις ερωτήσεις που απηύθυνε ο Αλέξανδρος στον φιλόσοφο αναφορικά με τον τρόπο που χειρίστηκε τα μυστήρια μηνύματα που του έστειλε και τις ικανοποιητικές απαντήσεις που αυτός έλαβε από τον φιλόσοφο.⁴²⁸

[12] τα λόγια του φιλοσόφου περί σοφίας, δικαιοσύνης και αγαθοεργίας.⁴²⁹

[13] την εξέταση της θαυμαστής κούπας, στην οποία ποτέ δεν μειώνεται το περιεχόμενό της, καθώς και πληροφορίες για την κατασκευή της και για το πως έφθασε στον Καντ (Kand)⁴³⁰

(14) τις περίεργες συζητήσεις που είχε ένας γιατρός με τον Αλέξανδρο αναφορικά με τις αρχές της επιστήμης και την τέχνη της ιατρικής (τις οποίες, όμως, δεν μας τις φανερώνει ο Mas'ūdī για να μην μακρηγορήσει ίσως και για να μείνει πιστός στο σχέδιο του έργου του, το οποίο μας αποκαλύπτει ότι είναι μία σύνοψη).⁴³¹

Ο Tha'ālibī, σε αντίθεση με τον Mas'ūdī, αναφέρεται λεπτομερώς στη συζήτηση που είχε ο Αλέξανδρος με τον γιατρό. Συγκεκριμένα, γράφει ότι ο γιατρός, σε ερωτήσεις που έθιγαν τις αρχές και τα δόγματα της ιατρικής, δεν δυσκολεύονταν να απαντήσει, δίνοντας μάλιστα ικανοποιητικές εξηγήσεις. Στις ερωτήσεις που του εξέφρασε ο Αλέξανδρος σχετικά με την αιτία των ασθενειών, τα φάρμακα εσωτερικής χρήσεως, αλλά και συμβουλές ώστε να διατηρήσει την υγεία του, ο γιατρός έδωσε απαντήσεις, πράγμα

⁴²⁴ Αυτόθι, κεφ. 26, § 684, σ. 259.

⁴²⁵ Αυτόθι, § 685, σ. 259, Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 427-428.

⁴²⁶ Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 26, § 686, σ. 259-260.

⁴²⁷ Αυτόθι, § 687-689, σ. 260.

⁴²⁸ Αυτόθι, § 690-693, σ. 260-261, Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 428-429. Πρβλ. Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 430, όπου ο Αλέξανδρος γράφει μια επιστολή στον Κάιντ (Kaid), στην οποία τον επαινούσε. Ο Αλέξανδρος τον διαβεβαίωνε ότι θα του άφηνε το κράτος του και του γνωστοποιούσε ότι θα του έστελνε τα ενδύματα τιμής, ήτοι τους βασιλικούς χιτώνας.

⁴²⁹ Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 26, § 694, σ. 261.

⁴³⁰ Αυτόθι, § 696, σ. 262, Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 429-430.

⁴³¹ Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 26, § 697, σ. 262.

που γοήτευσε τον Αλέξανδρο και του πρόσφερε πολλά δώρα.⁴³² Ο Tha'ālibī, αντίθετα προς τον Mas'ūdī, δεν αναφέρει τίποτα για τις ευθύνες που επέρριπτε στον εαυτό του ο φιλόσοφος, μην μπορώντας τελικά να αναμετρηθεί στις προκλήσεις του Αλεξάνδρου.

Ο Mas'ūdī με τη διήγηση αυτή προβάλλει ακόμη περισσότερο την ασύγκριτη ανωτερότητα, τη σοφία και την ευφυΐα του Αλεξάνδρου. Μετά τη συνομιλία του Αλεξάνδρου με τον φιλόσοφο που εστάλη από τον Ινδό βασιλιά Καντ (Kand) και την ερμηνεία των συμβολικών αντικειμένων, ο Αλέξανδρος αρχίζει μια μακρά συνομιλία σιωπηλή και νεοπλατωνική, της οποίας ο απώτερος στόχος των επερωτήσεων οδηγεί στη μεταφορά των ψυχών (= μετεμψύχωση) στον υπέρτατο κόσμο από τον δικό μας κατώτερο κόσμο.⁴³³ Η διήγηση θυμίζει τη συνομιλία του Αλεξάνδρου με τους Βραχμάνες στο μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη.

Τέλος, ο Mas'ūdī αναφέρει ότι σχετικά με την ανταλλαγή επιστολών και μηνυμάτων μεταξύ του Αλεξάνδρου και του Καντ (Kand), του βασιλιά της Ινδίας, έχει αναφερθεί λεπτομερώς, παραθέτοντας μάλιστα τις πιο αξιοσημείωτες σκέψεις και τις πιο αξιόλογες ιδέες μέσα στο έργο του *Akhhbār al-zamān*.⁴³⁴

4. Η εκστρατεία του Αλεξάνδρου στη Δύση

«Ο Dīnawarī διηγείται τα σχετικά με την εισβολή του Αλεξάνδρου στη χώρα των «μαύρων». Αυτή η διήγηση δεν απαντάται στο ελληνικό μυθιστόρημα του Αλεξάνδρου, παρά μόνο στη συριακή μετάφραση του μυθιστορήματος,⁴³⁵ όπου ο Αλέξανδρος έρχεται στη χώρα τους με χιόνι και φωτιά.⁴³⁶ Ο Dīnawarī περιγράφει τους κατοίκους της χώρας αυτής, καθώς και τις δυσμενείς συνθήκες που επικρατούν εκεί. Συγκεκριμένα, περιγράφει ότι οι άνθρωποι ήταν μαύροι σαν κοράκια, γυμνοί και ξυπόλυτοι, περιπλανώνταν στη ζούγκλα και τρέφονταν με καρπούς. Όταν παρατηρείται ξηρασία και υποφέρουν από την πείνα, ο ένας τρώει τον άλλο.⁴³⁷ Από εκεί ο Αλέξανδρος διέσχισε τη θάλασσα και πήγε

⁴³² Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 426-427.

⁴³³ Βλέπε σχετικά το αξιόλογο άρθρο του Polignac, "L'image d'Alexandre dans la littérature arabe," σ. 300.

⁴³⁴ Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 26, § 695, σ. 261-262. Το έργο αυτό δε σώζεται. Εκδόθηκε στο Κάιρο το 1938 από το Šawī. Μεταφράστηκε από τον Carra de Vaux (*JA*, 9th, series 7 (1896), σ. 133-144) το 1898 υπό τον τίτλο *Abrégé des merveilles*. Βλέπε σχετικά Pellat, "al-Mas'ūdī" στην *EF*, τ. VI, σ. 785. Πρβλ. Dunlop, *Arab Civilization to AD 1500*, σ. 110 κ. εξ.

⁴³⁵ Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, σ. 131.

⁴³⁶ Για περαιτέρω έρευνα πάνω στο θέμα Nöldeke, "Beiträge," σ. 51.

⁴³⁷ Dīnawarī, *Kitāb al-akhhbār al-tiwāl*, σ. 31.

στην ακτή του Άντεν,⁴³⁸ στη χώρα της Υεμένης. Η Υεμένη βρίσκεται στο νοτιοδυτικό άκρο της αραβικής χερσονήσου.⁴³⁹ Εναντίον του στράφηκε ο βασιλιάς της Υεμένης, ο Tubba‘ al-Aqran. Όμως, απέτυχε και παραδόθηκε στον Αλέξανδρο. Κάλεσε, κατόπιν, τον Αλέξανδρο να μπει στην πόλη και στο λιμάνι της νότιας ακτής της Αραβίας. Με την είσοδο στην πόλη Σανά,⁴⁴⁰ του έδωσε δώρα από την περιοχή της Υεμένης. Ο Αλέξανδρος έμεινε εκεί ένα μήνα».⁴⁴¹

«Ο Nöldeke έχει προτείνει ότι η πορεία προς την Υεμένη και ο βασιλιάς al-Aqran προέρχονται από τις ιστορίες της Υεμένης και είναι μουσουλμανικής προέλευσης, όπως και η ακόλουθη επίσκεψη στη Μέκκα».⁴⁴²

«Επειτα, μόνο ο Dīnawarī, από τους συγγραφείς που εξετάζουμε, διηγείται την πορεία του Αλεξάνδρου στη Μέκκα, την πιο ιερή πόλη του Ισλάμ, τη γενέτειρα του Προφήτη Μωάμεθ.⁴⁴³ Ο Dīnawarī φαίνεται να εννοεί τον ιερό μουσουλμανικό τόπο κοντά στη Μέκκα, *al-haram al-sharīf*, ο οποίος ήταν αφιερωμένος στον Θεό.⁴⁴⁴ Ο Αλέξανδρος πήγε πρώτα στην Τιχάμα, την παραλιακή περιοχή και τα βουνά της δυτικής Αραβίας. Τα όσα ακολουθούν αποτελούν μυθώδη στοιχεία. Οι κάτοικοι της Μέκκας ανήκαν την εποχή εκείνη στη φυλή Χουζά.⁴⁴⁵ Πρόκειται για μια αραβική φυλή άγνωστης προέλευσης, την οποία ο Αλέξανδρος νίκησε. Ο Dīnawarī διηγείται ότι κάποιος, ονόματι Nadr b. Kinana, ρώτησε τον Αλέξανδρο να του πει για τον τρόπο ζωής της φυλής Χουζά που διαμένει στη Μέκκα.⁴⁴⁶ Ο Αλέξανδρος απομάκρυνε τη φυλή Χουζά από τη Μέκκα, δώρισε την περιοχή

⁴³⁸ Για περισσότερες πληροφορίες βλέπε O. Löfgren, “Adan (Aden)” στην *EF*², τ. I, σ. 180, του ίδιου, *Arabische Texte zur Kenntnis der Stadt Aden im Mittelalter*, Uppsala, 1936-1950, H. C. Kay, *Yaman, its Early Mediaeval History*, London, 1892.

⁴³⁹ Πολύ καλό είναι το άρθρο “al-Yaman, Yemen” στην *EF*², τ. XI, σ. 269, Husayn b. ‘Abdullah al-‘Amri, *The Yemen in the 18th and 19th Centuries, a Political and Intellectual History*, London, 1985, R. W. Stookey, “Social Structure and Politics in the Yemen Arabic Republic,” *MEJ* 28/3 (1974), σ. 248-260 και 28/4 (1974), σ. 409-418, R. W. Stookey, *Yemen. The Politics of the Yemen Arabic Republic*, Boulder, Colo, 1978, R. Leveau, Mermier and U. Steinbach (eds.), *Le Yémen contemporain*, Paris, 1999.

⁴⁴⁰ Για την πόλη Σανά, τη σημερινή πρωτεύουσα της Δημοκρατίας της Υεμένης, βλέπε G. R. Smith, “San ‘ā” στην *EF*², τ. IX, σ. 1a, P. Gosta, “La Moschea grande di San ‘ā,” *AION* 34 (1974), R. B. Serjeant, *The post-Medieval and Modern History of San ‘ā’ and the Yemen*, στο R. B. Serjeant and R. Lewcock (eds), *San ‘ā’: An Arabian Islamic City*, London, 1983, σ. 68-108.

⁴⁴¹ Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-īwāl*, σ. 31. Βλέπε Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 106-107.

⁴⁴² Nöldeke, “Beiträge,” σ. 39, υποσημ. 1. Βλέπε Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 107.

⁴⁴³ Για τη Μέκκα βλέπε το άρθρο των W. Montgomery Watt, A.J. Wensinck* [C. E. Bosworth], R. B. Winder, D. A. King, “Makka” στην *EF*², τ. VI, σ. 144. Πρβλ. το κεφάλαιο “Sikander,” *Comprising the Shah Nameh*, σ. 227.

⁴⁴⁴ O. Grabar, “al-haram al-sharīf” στην *EF*², τ. III, σ. 173.

⁴⁴⁵ Πληροφορίες για τη φυλή «Χουζά» στους: M. J. Kister, “Khuzā’a” στην *EF*², τ. V, σ. 76, F. Buhl, *Das Leben Muhammeds*, repr. Heidelberg 1955, σ. 279-80 και 304-5.

⁴⁴⁶ O Nöldeke, “Beiträge,” σ. 39, υποσημ. 3 λέει ότι από τον Nadr προέρχονται οι Κουραϊσίτες, η φυλή που ανήκε και ο Προφήτης Μωάμεθ. Η φυλή Χουζά έμεινε την εποχή του Μωάμεθ κοντά στη Μέκκα. Το γεγονός ότι διοικούσαν παλαιότερα τον άγιο αυτό τόπο αναφέρεται και αλλού.

αυτή στον Nadr και στους γιους του και μοίρασε στους απογόνους του Ma'add b. 'Adnān,⁴⁴⁷ τους κατοίκους του ιερού χώρου, δώρα και ανταμοιβές».⁴⁴⁸

«Ο Αλέξανδρος παρουσιάζεται στη συνέχεια να κάνει το προσκύνημα στον ιερό χώρο του Ισλάμ, την *Ka'ba*.⁴⁴⁹ Η είσοδος στη Μέκκα παρουσιάζεται και από τον ποιητή Firdawsī, όπου η Μέκκα καταλαμβάνεται από τη φυλή Χουζά και τον Nadr.⁴⁵⁰ Το γεγονός ότι ο Αλέξανδρος εκπληρώνει θρησκευτικά καθήκοντα και υποχρεώσεις που έχει κάθε πιστός μουσουλμάνος δείχνει την πρόθεση και τη στάση του ιστοριογράφου έναντι του Αλεξάνδρου. Κάθε μουσουλμάνος επιβάλλεται, μια φορά στη ζωή του, να πραγματοποιήσει προσκύνημα στη Μέκκα. Ξέρουμε πως ο Αλέξανδρος έζησε πριν από το Ισλάμ. Εδώ, φαίνεται ότι ο Αλέξανδρος «εξισλαμίζεται» πριν από το Ισλάμ».⁴⁵¹ Η πορεία του Αλεξάνδρου στη Μέκκα και το προσκύνημα που πραγματοποιεί αποτελούν μια μοναδική διήγηση που δεν απαντά στους άλλους άραβες συγγραφείς.

«Το κεφάλαιο που φέρει τον τίτλο *Ο Αλέξανδρος στις χώρες της Δύσης*⁴⁵² από τον εκδότη του κειμένου του Dīnawarī ξεκινά με μια διήγηση που αναφέρεται στο μοίρασμα της γης από τον Νώε στους τρεις γιους του, Σημ, Χαμ και Ιάφεθ. Προσδιορίζει ποια είναι η Δύση (*al-maghrib*)⁴⁵³ και ποια η έκτασή της. Οι άραβες συγγραφείς προσδιόριζαν με το όνομα αυτό το τμήμα της βόρειο-δυτικής Αφρικής και την Ισπανία. Με τη στενότερη έννοια, ο όρος «Δύση» αναφερόταν κυρίως στα εδάφη του Μαρόκου και της Αλγερίας».⁴⁵⁴ Στη συνέχεια, ο Αλέξανδρος προχώρησε με το στρατό του ως την πόλη Καϊρουάν, η οποία, σύμφωνα με τον Dīnawarī, απείχε από την Αίγυπτο ένα μήνα, την οποία ο Αλέξανδρος κατέκτησε.⁴⁵⁵ Βλέπουμε πως ο Dīnawarī ακολουθεί μια καλή γεωγραφική σειρά ως προς τις πόλεις που κατέκτησε διαδοχικά ο Αλέξανδρος. Δηλαδή, είναι ιδιαίτερα

⁴⁴⁷ Σχετικό με την έρευνα γύρω από τον 'Adnān, τον πρόγονο των λεγόμενων Ισμαηλιτών Αράβων, είναι το άρθρο του W. Caskel, "Adnān" στην *EF*, τ. I, σ. 210. Πρβλ. Nöldeke, "Beiträge," σ. 39, υποσημ. 4.

⁴⁴⁸ Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 107-108.

⁴⁴⁹ Βλέπε το άρθρο των A. J. Wensinck* [J. Jomier], "Ka'ba" στην *EF*, τ. IV, σ. 317. Ακόμη, J. R. V. D. Balsdon, "The 'Divinity' of Alexander," *Historia* 1 (1950), σ. 363-388 (σ. 374), T. Horst, *Proskynein*, Güttersloh, 1932, σ. 10 κ. εξ., 45 κ. εξ., F Altheim, "Proskynesis," *Paideia* 5 (1950), σ. 307, P. Schnabel, "Die Begründung des hellenistischen Königskultes durch Alexander," *Klio* 19 (1924), σ. 113-127 (σ. 118-120), C. A. Robinson, "Alexander's Deification," *AJPh* 64 (1943), σ. 286-301 (σ. 294-295).

⁴⁵⁰ Nöldeke, "Beiträge," σ. 50.

⁴⁵¹ Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-iwāl*, σ. 31. Βλέπε και Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 108.

⁴⁵² Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-iwāl*, σ. 31-32.

⁴⁵³ Για την έννοια της «Δύσης» και τα σύνορά της βλέπε G. Yver*, "al-Maghrib" στην *EF*, τ. V, σ. 1183, E. Lévi-Provençal, "Un nouveau récit de la conquête de l'Afrique du Nord par les arabes," *Arabica* 1 (1954), σ. 17-43 και T. Lewicki, "Les origines de l'Islam dans les tribus berbères du Sahara Occidentale: Mūsā ibn Nuṣayr et 'Ubayd Allāh ibn al-Ḥabḥāb," *SI* 22 (1970), σ. 203-214.

⁴⁵⁴ Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 108-109.

⁴⁵⁵ Τα δρομολόγια των αράβων γεωγράφων προσδιορίζουν τη διαδρομή του Αλεξάνδρου προς την πόλη Καϊρουάν σε πορεία ενάμιση μηνός με καραβάνι. Ένα στράτευμα θα χρειαζόταν πολύ περισσότερο χρόνο.

ακριβής στους γεωγραφικούς προσδιορισμούς που χρησιμοποιεί, δεδομένου ότι οι σπουδές του και τα ενδιαφέροντά του συμπεριελάμβαναν και τη γεωγραφία.

Στο μέρος αυτό απαντά και η διήγηση η σχετική με τη βασίλισσα Κανδάκη,⁴⁵⁶ η οποία μας είναι γνωστή από τις ελληνικές παραλλαγές του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη. Ο Dīnawarī αναφέρει ότι ο Αλέξανδρος στράφηκε κατά της Κανδάκης, της βασίλισσας της Σαμάρια. Ο Dīnawarī παρουσιάζει λεπτομερώς την αλληλογραφία του Αλεξάνδρου με την Κανδάκη. Στη συνέχεια, διηγείται ότι, όταν ο Αλέξανδρος έλαβε την απάντηση της επιστολής από την Κανδάκη, έστειλε σ' αυτήν τον βασιλιά της Αιγύπτου, ο οποίος ήταν υποτελής του, να την καλέσει να υπακούσει και να την προειδοποιήσει για τις συνέπειες της ανυπακοής. Έπειτα, ο βασιλιάς της Αιγύπτου βάδισε εναντίον της με εκατό άνδρες από τους καλύτερους της φρουράς του. Δεν πήρε, όμως, απ' αυτήν την απάντηση που ήθελε. Ο βασιλιάς της Αιγύπτου επέστρεψε στον Αλέξανδρο και τον πληροφόρησε γι' αυτό. Ο Αλέξανδρος προετοιμάστηκε να στραφεί εναντίον της και προχώρησε με τον στρατό του, έως ότου έφτασε στην πόλη του Καΐρουάν - αυτή η πόλη απέχει από την Αίγυπτο ένα μήνα. Ο Αλέξανδρος την κατέκτησε με πολιορκητικές μηχανές. Κατόπιν, βάδισε κατά της Κανδάκης. Υπάρχουν διάφορες ιστορίες και διηγήσεις για τη βασίλισσα Κανδάκη και τον Αλέξανδρο. Είναι αλήθεια ότι η διήγηση του Dīnawarī δεν αναφέρεται στον δόλο της Κανδάκης και στον τρόπο που η ίδια παγίδευσε τον Αλέξανδρο αφού τον αναγνώρισε, όπως αναφέρεται στο ελληνικό κείμενο.⁴⁵⁷ Στο τέλος της αιθιοπικής μετάφρασης, σε ένα παράρτημα της *Ιστορίας του Αλεξάνδρου* του John Madabbar, η Κανδάκη εμφανίζεται να λέει στον Αλέξανδρο ότι μπορεί ο ίδιος να κατέκτησε ολόκληρο τον κόσμο, αλλά εκείνη την ημέρα κατακτήθηκε από μια γυναίκα. Ο Αλέξανδρος της είπε ότι τον κατέκτησε η γνώση, η αντίληψη και η σοφία της. Υποσχέθηκε τόσο σ' αυτήν όσο και στα παιδιά της προστασία και την αποκάλεσε γυναίκα του. Τότε, η Κανδάκη έπεσε στα πόδια του και ζήτησε συνθήκη ειρήνης.⁴⁵⁸ Τελικά, ο Αλέξανδρος υπέγραψε συνθήκη ανακωχής και ειρήνης μ' αυτήν, στην οποία ορίζονταν ότι δεν θα έθιγε την εξουσία της και τίποτε από το βασίλειό της.⁴⁵⁹

⁴⁵⁶ Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 109. Η αφήγηση τοποθετεί την Κανδάκη στα δυτικά της Αιγύπτου αντί στα νότια. Πρβλ. τα όσα λέει ο Nöldeke, "Beiträge," σ. 39 (ιδιαίτερα στην υποσημ. 8). Η πόλη Καΐρουάν βρίσκεται κοντά στη σημερινή Τύνιδα.

Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-īwāl*, σ. 32. Πρβλ. U. Moennig, *Die Erzählung von Alexander und Semiramis: kritische Ausgabe mit einer Einleitung, Übersetzung und einem Worterverzeichnis*, Berlin, 2004, X. Δημητρουλόπουλος, *Διήγησις Αλεξάνδρου μετά Σεμίραμης βασίλισσας Συρίας: ένα ανέκδοτο πρωτοελληνικό ποίημα για τον Μέγα Αλέξανδρο*, Αθήνα, 1999.

⁴⁵⁷ Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, III, 19 κ. εξ.

⁴⁵⁸ Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 591.

⁴⁵⁹ Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-īwāl*, σ. 32.

«Ο Ausfeld⁴⁶⁰ παρατηρεί ότι, στο ελληνικό μυθιστόρημα, το επεισόδιο της Κανδάκης δεν βρίσκεται σε σωστό σημείο στη δομή των διηγήσεων. Με άλλα λόγια, αναφέρει ότι δεν θα έπρεπε να βρίσκεται στο τρίτο βιβλίο, αλλά στο πρώτο βιβλίο, μετά την επίσκεψη του Αλεξάνδρου στη Μέμφιδα. Εξαιτίας αυτής της σύγχυσης στη σειρά των διηγήσεων, ο Ausfeld πρότεινε ότι η συγκεκριμένη ιστορία δεν ανήκε στον αλεξανδρινό «πυρήνα» του μυθιστορήματος. Ο Ψευδο-Καλλισθένης τοποθετεί το επεισόδιο της Κανδάκης σε ανατολικού τύπου ιστορίες. Κατ' επέκταση, το τοποθετεί μεταξύ της χώρας της Σεμίραμης και της χώρας των Αμαζόνων. Επίσης, το επιχείρημα του Pfister⁴⁶¹ ότι το επεισόδιο της Κανδάκης δεν ανήκει στο αυθεντικό μυθιστόρημα για το λόγο ότι πουθενά δεν παρουσιάζει τον Αλέξανδρο ως κοσμοκράτορα είναι πολύ ισχυρό, διότι δίνει μεγάλη έμφαση και υπερεκτιμά το μοτίβο του κοσμοκράτορα. Ο Braun⁴⁶² απέδειξε ότι τα ελληνο-ανατολικά ιστορικά μυθιστορήματα έχουν συνήθως ερωτικά στοιχεία. Σημείωσε ότι στην αιθιοπική μετάφραση του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου, το επεισόδιο της Κανδάκης παρουσιάζεται ως ερωτική ιστορία. Στην αυθεντική πηγή, η ιστορία ίσως είχε ερωτικούς απόηχους, που, όμως, εξαλείφθηκαν από τον Ψευδο-Καλλισθένη. Ο Merkelbach αποδίδει τη διήγηση αυτή στην πένα του Ψευδο-Καλλισθένη»,⁴⁶³ συνδέοντας τη μεταμφίεση του Αλεξάνδρου με εκείνη την επίσκεψη του μεταμφιεσμένου Αλεξάνδρου στο στρατόπεδο του Δαρείου.

«Ο Αλέξανδρος βάδισε από εκεί στη λεγόμενη «χώρα του σκότους», που βρίσκεται, όπως μας πληροφορεί ο Dīnawarī, στα βόρεια και μπήκε σ' αυτή. Σύμφωνα με τον Macuch, το ταξίδι του Αλεξάνδρου στη «χώρα του σκότους» ανακαλεί τυπικές αντιλήψεις της αίρεσης των Γνωστικών.⁴⁶⁴ Ο Ψευδο-Καλλισθένης παρουσιάζει το ταξίδι του Αλεξάνδρου προς αναζήτηση της πηγής της ζωής,⁴⁶⁵ η οποία βρίσκεται στη «χώρα του σκότους», στα δυτικά δηλαδή του τότε γνωστού κόσμου. Για τη χώρα του σκότους υπάρχουν αναφορές και στο συριακό ποίημα που αναφερόταν στον Αλέξανδρο και που αποδόθηκε στον Jacob of Serūgh (d. 521 μ.Χ.),⁴⁶⁶ αλλά και στον Tha'ālibī». ⁴⁶⁷ Σύμφωνα

⁴⁶⁰ A. Ausfeld, *Der griechische Alexanderroman*, Leipzig, 1907, σ. 187-188.

⁴⁶¹ F. Pfister, "Studien zum Alexanderroman," *WurzJb* 1 (1946), σ. 29-66 (σ. 62).

⁴⁶² M. Braun, *History and Romance in Graeco-Oriental Literature*, Oxford, 1938, σ. 18.

⁴⁶³ Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 109-110.

⁴⁶⁴ Macuch, "Pseudo-Callisthenes Orientalis," σ. 240.

⁴⁶⁵ Σχετικά μ' αυτό το θέμα θεμελιώδες παραμένει το άρθρο του I. Friedländer, "Alexanders Zug nach dem Lebensquelle und die Chadhirlegende," *Archiv für Religionswissenschaft* 13 (1910), σ. 319-327.

⁴⁶⁶ Για μια περίληψη της βιογραφίας του Jacob of Serūgh βλέπε το άρθρο του W. Wright, "Syriac Literature" στην *Encyclopaedia Britannica*, 9th Edition, 24 vols and index, USA, 1870-1890 (τ. 22, σ. 824-856), C. Brockelmann, *Geschichte der christlichen Literaturen des Orients*, Leipzig, 1907, σ. 25 κ. εξ., Macuch, "Pseudo-Callisthenes Orientalis," σ. 237-238. Ο Nöldeke, "Beiträge," σ. 30-32 (σ. 30, υποσημ. 5) υποστήριξε ότι δεν υπήρχε κάποιος σοβαρός λόγος να αμφισβητήσουμε την αυθεντικότητα του ποιήματος

με τον Boyle, η χώρα του σκότους δεν είναι απόλυτα μια μυθική χώρα. Πρόκειται για το όνομα που δόθηκε στα μεσαιωνικά και ίσως στα πρώιμα χρόνια σε περιοχές κάτω από την αρκτική ζώνη, εκεί που σήμερα βρίσκεται η Ρωσία. Η διήγηση αυτή πέρασε στη διασκευή του Rashīd al-Dīn σχετικά με τον Θρύλο του Oghuz, τον πρόγονο των Oghuz Τούρκων.⁴⁶⁸ Οι μεταδότες αυτής της διήγησης, εικάζει ο Boyle ότι ήταν οι Νεστοριανοί,⁴⁶⁹ οι οποίοι πριν από το Ισλάμ, είχαν διαδώσει τη χριστιανική πίστη σε όλη την Ασία.⁴⁷⁰

Από τη χώρα του σκότους, ο Αλέξανδρος «επέστρεψε στη χώρα των Ελλήνων (*rūm*) και έκτισε δύο πόλεις, την Καππαδοκία και τη Συρία. Ίσως εκ παραδρομής, ο Dīnawarī θεωρεί την Καππαδοκία και τη Συρία πόλεις, ενώ πρόκειται για περιοχές. Ο Nöldeke λέει ότι θα μπορούσαμε να διορθώσουμε την παραμορφωμένη λέξη «Καππαδοκία» σε «Κιλικία».⁴⁷¹ Σημειωτέον, ότι η πηγή αυτής της διήγησης δεν μας είναι γνωστή».⁴⁷²

Ο Ṭabarī περιγράφει την εισβολή του Αλεξάνδρου - έχοντας τετρακόσιους άνδρες μαζί του - στη «χώρα του σκότους» κοντά στο βόρειο πόλο. Επίσης, περιγράφει την είσοδο του Αλεξάνδρου στην περιοχή «νότια του ήλιου» προς αναζήτηση της πηγής της ζωής. Περιπλανήθηκε εκεί για δεκαοχτώ μέρες, Έπειτα, ο Αλέξανδρος έφυγε και επέστρεψε στο Ιράκ.⁴⁷³ Όλα αυτά τα τελευταία σχετίζονται άμεσα με το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη. Αλλά και ο Miskawayh γράφει ότι ο Αλέξανδρος περιπλανήθηκε κοντά στο βόρειο πόλο και από εκεί επέστρεψε στο Ιράκ.⁴⁷⁴

που αποδόθηκε στον Jacob of Serūgh. Το συριακό ποίημα μεταφράστηκε από το συριακό κείμενο ως ομιλία για τον Αλέξανδρο. Εκδόθηκε από το Knös, *Chrestomathia Syriaca*, Göttingen, 1807, σ. 66-107. Υπάρχει, επίσης, μια γερμανική μετάφραση του κειμένου από τον A. Weber, *Des Mor Yaqūb Gedicht über den gläubigen König Alexandrūs*, Berlin, 1852. Το συριακό κείμενο μαζί με τη γερμανική μετάφραση εκδόθηκαν από τον C. Hunnius, "Das syrische Alexanderlied," *ZDMG* 60 (1906), σ. 169-209. Εάν ο συγγραφέας του ήταν ο Jacob of Serūgh ή όχι δεν έχει σημασία υποστηρίζει ο Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, σ. Ix. Το μόνο σίγουρο είναι ότι είναι έργο ενός σύρου χριστιανού.

⁴⁶⁷ Πρβλ. R. Stoneman, "Alexander the Great in the Arabic Tradition," *The Ancient Novel and Beyond*, ed. by S. Panayotakis, M. Zimmerman, W. Keulen, Mnemosyne Supplementum 241, Leiden, Boston, 2003, σ. 3-21 (σ. 5). Ακόμη, Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 112-113.

⁴⁶⁸ Βλέπε K. Jahn (Übers.), *Die Geschichte der Oğuzen des Rašīd ad-Dīn*, Vienna, 1969, σ. 26.

⁴⁶⁹ Για τους Νεστοριανούς βλέπε B. Spuler, "Die nestorianische Kirche," *Handbuch der Orientalistik* 8 (1961), σ. 120-169.

⁴⁷⁰ J. A. Boyle, "The Alexander Legend in Central Asia," *Folklore* 85. 4 (1974), σ. 217-228 (σ. 224).

⁴⁷¹ Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-tiwāl*, σ. 32. Πρβλ. Nöldeke, "Beiträge," σ. 40, υποσημ. 1.

⁴⁷² Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 113.

⁴⁷³ Ṭabarī, *Ta'riḫ al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 701.

⁴⁷⁴ Miskawayh βλέπε *Tajārib al-Umam*, τ. I, σ. 39.

Η εκστρατεία του Αλεξάνδρου στη Δύση αναφέρεται συνοπτικά και από τον Mas'ūdī.⁴⁷⁵ Ο Ḥamza al-Iṣfahānī κάνει επίσης μια απλή αναφορά στο γεγονός ότι ο Αλέξανδρος έφθασε στο πιο μακρινό μέρος των Φράγκων, στα έσχατα της Δύσης.⁴⁷⁶

Ο Tha'ālibī διηγείται ότι η εκστρατεία του Αλεξάνδρου στη Δύση, δια ξηράς και θαλάσσης, είχε ως στόχο όχι μόνο να διεισδύσει στα σκότη αλλά και να αναζητήσει το νερό της ζωής στην πηγή της αθανασίας.⁴⁷⁷ Σε όλη την πορεία του, κατά τη συνήθη πρακτική του, υπέτασσε τους βασιλείς και τους ισχυρούς ηγεμόνες. Επέβαλε να αναγνωριστεί η εξουσία του από τους βασιλείς της Συρίας, της Υεμένης και των χωρών της Δύσης, υποχρεώνοντάς τους να πληρώνουν φόρους. Όλοι, χωρίς εξαίρεση, υποτάχθηκαν στην κυριαρχία του. Συνεχίζει ο Tha'ālibī λέγοντας ότι ο Αλέξανδρος υποχρέωσε την Καϊδάφα (Qaidhafa) – την οποία ο Dīnawarī αποκαλεί Κανδάκη - , τη βασίλισσα των Κοπτών, να του παραδώσει τα πλούτη της. Σχετικά με το όνομα και τον τίτλο της βασίλισσας Κανδάκης υπάρχουν μερικές διαφοροποιήσεις τόσο στις διηγήσεις των αράβων ιστοριογράφων όσο και στις ελληνικές διασκευές και τις μεταφράσεις του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη. Παραδείγματος χάριν, στις διασκευές β και γ αποκαλείται Κανδάκη, βασίλισσα Βερόης.⁴⁷⁸ Στη διασκευή α αποκαλείται βασίλισσα της Μερόης.⁴⁷⁹ Στην αρμενική μετάφραση ονομάζεται Κανδάκη, βασίλισσα της Šamiram.⁴⁸⁰ Στη συριακή μετάφραση λέγεται Kundākā (Κανδάκη), βασίλισσα της Samrāyē.⁴⁸¹ Στην αιθιοπική μετάφραση, η βασίλισσα λέγεται Kēndākā (Κανδάκη).⁴⁸² Περισσότερες πληροφορίες δεν μας δίνει ο Tha'ālibī, γιατί, όπως μας αποκαλύπτει, στόχος του έργου του ήταν να δώσει τα κυριότερα και τα πιο ενδιαφέροντα γεγονότα.⁴⁸³

Στη συνέχεια, ο Tha'ālibī αναφέρει ότι, όταν ο Αλέξανδρος έφθασε στον τόπο, όπου δύνει ο ήλιος, τον βρήκε – σύμφωνα με μια φράση του Κορανίου – να «καταδύει σε μια πηγή με μαύρη λάσπη». Έτσι, έμαθε όλα όσα επιθυμούσε να ξέρει για το θέμα αυτό. Έπειτα, ο Αλέξανδρος διείσδυσε, με τετρακόσιους συντρόφους του, στα σκότη, τα οποία

⁴⁷⁵ Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 25, § 675, σ. 252.

⁴⁷⁶ Ḥamza al-Iṣfahānī, *Ta'rikh sinī mulūk al-arḍ wa-l-anbiyā*, σ. 64.

⁴⁷⁷ Πρβλ. Κοράνιο, *Sūra of the Cave*, κεφ. XVIII, 83-98.

⁴⁷⁸ Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, III, 18, σ. 153 και F. Parthe, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension Γ*, Buch III, Verlag Anton Hain – Meisenheim am Glan, 1969, κεφ. 18, σ. 350.

⁴⁷⁹ *Historia Alexandri Magni*, ed. by G. Kroll, Berlin, 1926, ανατ. 1958, III, 18, σ. 115 (μεταφράστηκε στα Αγγλικά από τον E. H. Haight, *The Life of Alexander of Macedon by Pseudo-Callisthenes*, New York, 1955). Πρβλ. M. Baumbach, “Die Meroe-Episode in Heliodors Aithiopia,” *RhM* 140 (1997), σ. 333-341.

⁴⁸⁰ A. M. Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, translation from Armenian, New York, London, 1969, & 226, σ. 132.

⁴⁸¹ Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, III, 8, σ. 118.

⁴⁸² Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 188.

⁴⁸³ Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 432. Πρβλ. Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-ḥiwāl*, σ. 32.

τοποθετούνταν στον βόρειο πόλο, όντας ο ήλιος στο νότο.⁴⁸⁴ Βάδισαν για δεκαοχτώ ώρες πάνω σε χαλίκια, των οποίων αγνοούσαν τη φύση. Ο Αλέξανδρος είπε στους συντρόφους του: «Για όσα θα πάρουμε και για όσα θα αφήσουμε, θα μετανοήσουμε εξίσου». Μερικοί έβαλαν τα χαλίκια στους σάκους των αλόγων τους. Αλλά, οι περισσότεροι δεν πήραν τίποτα.⁴⁸⁵ Όσον αφορά στην πηγή της ζωής, ο Θα'ālibī διηγείται ότι ο Αλέξανδρος δεν κατόρθωσε να πραγματοποιήσει την επιθυμία του, παρόμοια με τον Μωϋσή.⁴⁸⁶ Όταν οι συνοδοί του βγήκαν από τα σκότη στο φως του ήλιου, εξέτασαν τα χαλίκια, τα οποία μετέφεραν, και διαπίστωσαν ότι επρόκειτο για σμαράγδια. Ο Αλέξανδρος τότε αναφώνησε ότι αυτοί, οι οποίοι τα μετέφεραν, μετάνιωσαν που δεν είχαν πάρει μια μεγαλύτερη ποσότητα και εκείνοι που δεν τα μετέφεραν, μετάνιωσαν που παραμέλησαν να τα πάρουν. Έκπληξη μας προκαλεί αυτό που γράφει ο Θα'ālibī, ότι δηλαδή τα πολύτιμα σμαράγδια που είχαν οι άνθρωποι στις μέρες του προέρχονται από εκείνα τα χαλίκια! Επίσης, συνεχίζει λέγοντας ότι το όρος Μοqαṭṭam στην Αίγυπτο είναι το μόνο όρος στον κόσμο, στο οποίο βρίσκονται σμαράγδια.⁴⁸⁷ Εδώ, όπως και σε όλο το έργο του ο Θα'ālibī, ως *adīb*, έχει συναρπαστικές και γλαφυρές διηγήσεις για τον αναγνώστη, ενώ ο στόχος του είναι καθαρά διδακτικός.

5. Η εκστρατεία του Αλεξάνδρου στην Ανατολή

Ο Αρριανός (V, 25, 2) σημείωνε ότι ανεξάρτητα απ' ό,τι ειπώθηκε για την εισβολή του Αλεξάνδρου στις χώρες της Ανατολής,⁴⁸⁸ «Αλέξανδρον μὲν παρώξυνεν ἐς ἐπιθυμίαν τοῦ

⁴⁸⁴ Η περιγραφή αυτή θυμίζει πολύ τον Ṭabarī, *Ta'riḫ al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 701.

⁴⁸⁵ Θα'ālibī, *Ghurar*, σ. 432-433.

⁴⁸⁶ Αυτόθι, σ. 433, αναφέρει ότι την πηγή τη βρήκε απροσδόκητα μπροστά του ο Khidhr και ήπια από αυτήν και δεν την έκανε γνωστή σε κανέναν. Πρβλ. J. Renard, "Alexander," στην *Encyclopaedia of the Qur'ān*, τ. I, σ. 62. Πρβλ. B. Meissner, *Alexander und Gilgamesh*, Berlin, 1928, 2, 39. Επίσης, I. Στοβαίος, *Εκλογαί*, 97.31: «εἶτα Ἀθηναῖος γενέσθαι, εἶτα ἄρξει, εἶτα βασιλεῦσαι, εἶτα ὡσπερ Ἀλέξανδρος ἀθάνατος γενέσθαι· εἰ δὲ καὶ τούτου τύχοι, οἶμαι, ἵνα Ζεὺς γένηται ἐπιθυμήσει», Ηρόδοτος, *Περσικοὶ Πόλεμοι*, transl. by A. D. Godley, Cambridge, Massachusetts, βιβλίο I-II, 1999, βιβλίο VIII-IX, 1997 (2.23, 9.120), *Κοράνιο*, Sura, 18.59 κ. εξ. Για περαιτέρω μελέτη χρήσιμο είναι το άρθρο του M. A. Lidzbarski, "Zu den arabischen Alexandergeschichten," *ZA* 7 (1892), σ. 104-116, 8 (1893), σ. 263-312, αλλά και η μονογραφία του I. Friedländer, *Die Chadhirlegende und der Alexanderroman*, Leipzig-Berlin, 1913.

⁴⁸⁷ Θα'ālibī, *Ghurar*, σ. 434.

⁴⁸⁸ Βλέπε σχετικά W. W. Tarn, *The Greeks in Bactria and India*, Cambridge, 1951, Third Edition, Updated with a Preface and a New Introduction by F. L. Holt, Chicago, 1985, F. L. Holt, *Alexander the Great in Bactria*, Leiden, 1989, F. Altheim, *Weltgeschichte Asiens im griechischen Zeitalter*, i, Halle, 1947, σ. 117-217, του ιδίου, *Alexander und Asien: Geschichte eines geistigen Erbes*, Tübingen, 1953, A. B. Bosworth, *Alexander and the East: the Tragedy of Triumph*, Oxford, 1996.

πρόσω ίένα». ⁴⁸⁹ Ο ιστορικός Ἐαβαρί, ⁴⁹⁰ όπως και οι Mas'ūdī ⁴⁹¹ και Tha'ālibī, ⁴⁹² διηγούνται τα ταξίδια του Αλεξάνδρου στην Ανατολή, την Κίνα και το Θιβέτ. Κατά τον Dīnawarī, ο Αλέξανδρος από τις χώρες της Δύσης πήγε στις χώρες της Άπω Ανατολής. «Συνέχισε τη διήγησή του, λέγοντας ότι οι εκστρατείες αυτές περιορίστηκαν σε μια κοιλάδα του Ινδού ποταμού και στους υποτελείς λαούς. Κατόπιν, ο Αλέξανδρος κινήθηκε νότια της εκβολής του ποταμού, μετά δυτικά, πίσω δηλαδή στις πόλεις Περσέπολη, Σούσα και Βαβυλώνα Επίσης, αναφέρει ότι, αφού διέσχισε τη γη των Ελλήνων (*rūm*), βάδισε προς τον τόπο όπου ανατέλλει ο ήλιος. Υπέταξε διαδοχικά τους Σλάβους, ⁴⁹³ τους Χαζάρους ⁴⁹⁴ και τους Τούρκους». ⁴⁹⁵ Η διήγηση αυτή συνδέεται άμεσα με το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη. Το επεισόδιο της μετάβασης του Αλεξάνδρου στη χώρα που ανατέλλει ο ήλιος ενσωματώθηκε σ' έναν τουρκικό θρύλο, τον οποίο αφηγήθηκε εκ νέου ο συγγραφέας του 13^{ου} αιώνα, ο γεωγράφος Ἰακίβ. ⁴⁹⁶

Ο Mas'ūdī διηγείται συμπληρωματικά ότι οι βασιλείς εκεί αναγνώρισαν την κυριαρχία του και του πρόσφεραν δώρα και φόρους. Έπειτα, ο Αλέξανδρος διείσδυσε στις τουρκικές στέπες, παίρνοντας το δρόμο του Χουρασάν, αφού υπέταξε τους βασιλείς και αφού εγκατέστησε διοικητές και αξιωματούχους στα βασίλεια που κατέκτησε. Επίσης, εγκατέστησε μία φρουρά στρατιωτών στο Θιβέτ. Διαίρεσε σε επαρχίες το Χουρασάν και θεμελίωσε πόλεις σε όλες τις διαδρομές των εκστρατειών του. ⁴⁹⁷ Ο Ἡαμζα αλ-Ισφαῖνι διηγείται την προέλαση του Αλεξάνδρου από την Περσία στην περιοχή Κάσγκαρ ανατολικά, όπου παρέμεινε για λίγο σ' αυτό το μέρος. Στη συνέχεια, αναφέρεται στην επιστροφή στη Βαβυλώνα. Αλλά και στο τρίτο κεφάλαιο του έργου του κάνει λόγο για τη φιλοδοξία του Αλεξάνδρου να κατακτήσει τα μέρη της Ανατολής, γράφοντας

⁴⁸⁹ Βλέπε σχετικά V. Ehrenberg, "Pothos," στο B. Blackwell, *Alexander and the Greeks*, Oxford, 1938, κεφ. ii, σ. 52-61 (σ. 53).

⁴⁹⁰ Ἐαβαρί, *Ta'rikh al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 694 (μια από τις πηγές του, ο Hishām b. Muḥammad al-Kalbī, ασχολείται με την εισβολή του Αλεξάνδρου στην Ανατολή) και 701 (όπου παρουσιάζεται ο Αλέξανδρος να έχει γίνει άρχοντας στο Θιβέτ).

⁴⁹¹ Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 25, § 673, σ. 252.

⁴⁹² Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 432-440.

⁴⁹³ P. B. Golden, C. E. Bosworth, P. Guichard Mohamed Meouak, "al-Sakāliba" στην *EF*², τ. VIII, σ. 872b.

⁴⁹⁴ W. Barthold* P. B. Golden, "Khazar" στην *EF*², τ. IV, σ. 1172.

⁴⁹⁵ Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-ijwāl*, σ. 33. Βλέπε Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 113. Πρβλ. F. V. Schwarz, *Alexanders des Grossen Feldzüge in Turkestan*, München, 1893, 2nd Edition, Stuttgart 1906.

⁴⁹⁶ Βλέπε σχετικά J. A. Boyle, "Turkish and Mongol Shamanism in the Middle Ages," *Folklore* 83 (1972), σ. 177-193 (σ. 187-188). Του ιδίου, "The Alexander Legend in Central Asia," σ. 221-222.

⁴⁹⁷ Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 25, § 673, σ. 252.

χαρακτηριστικά ότι επιστρέφοντας από την αφρικανική πορεία του, ο Αλέξανδρος κατευθύνθηκε από την Αίγυπτο προς τη Συρία και την ανατολή.⁴⁹⁸

Ο Tha'ālibī μας πληροφορεί ότι ο βασιλιάς της χώρας του Θιβέτ παρουσιάστηκε μπροστά στον Αλέξανδρο, υποτάχθηκε σ' αυτόν και τον τίμησε προσφέροντάς του αμέτρητα πλούτη. Ο Αλέξανδρος εξεπλάγη από τη γενναιοδωρία του και τον ευχαρίστησε. Βρήκε τη χώρα του άκρως ευχάριστη. Τον πληροφορήσαν για μια ιδιαιτερότητα που πάθαινε κάποιος, όταν έφθανε στο Θιβέτ. Συγκεκριμένα, βρισκόταν σε μια κατάσταση ιλαρότητας και ευθυμίας, χωρίς καθορισμένη αιτία, η οποία θα διαρκούσε έως ότου αναχωρούσε. Λέγεται, σύμφωνα πάντα με τον Tha'ālibī, ότι το γέλιο δεν φάνηκε στα χείλη του Αλεξάνδρου από τότε που βγήκε από τα σκότη έως ότου έφθασε στο Θιβέτ. Ο Αλέξανδρος λέγεται ότι άφησε για λίγο τον εαυτό του στην ευχαρίστηση και στη χαρά. Αποδέχτηκε την υποταγή του βασιλιά των Τούρκων, των νομάδων και μόνιμα εγκαταστημένων τουρκικών φύλων, οι οποίοι για να τον τιμήσουν του πρόσφεραν προϊόντα της χώρας τους. Απολογήθηκαν για την ανεπάρκεια αυτού που προσέφεραν και για την υποδοχή που επεφύλαξαν στον Αλέξανδρο, η οποία δεν ανταποκρινόταν σ' αυτήν που επιθυμούσαν να κάνουν. Αιτία γι' αυτό ήταν οι καταστροφές των περσών ηγετών, του Afrāsiyāb⁴⁹⁹ και του Ardjāsf, που τους έκανε να χάσουν τα περισσότερα από αυτά που κατείχαν. Ο Αλέξανδρος δέχτηκε τις απολογίες τους και πήρε μαζί του λίγους απ' αυτούς για την εκστρατεία του στην Κίνα. Στη συνέχεια, επέτρεψε στον βασιλιά του Θιβέτ και στους άλλους Τούρκους να επιστρέψουν στη χώρα τους.⁵⁰⁰

Οι εκστρατείες του Αλεξάνδρου στην Ανατολή φαντάζουν μη ρεαλιστικές για τους άραβες ιστορικούς, ισχυρίζεται ο Mazzaoui. Συνεχίζει, λέγοντας ότι οι εκστρατείες αυτές περιορίστηκαν σε μια κοιλάδα του Ινδού ποταμού και στους υποτελείς όμορους λαούς. Κατόπιν, ο Αλέξανδρος κινήθηκε νότια της εκβολής του ποταμού, μετά δυτικά, πίσω δηλαδή στις πόλεις Περσέπολη, Σούσα και Βαβυλώνα, όπου πέθανε.⁵⁰¹

6. Ο Αλέξανδρος στην Κίνα

Ορισμένοι από τους υπό εξέταση ιστορικούς διηγούνται την εκστρατεία του Αλεξάνδρου στην Κίνα. Πρόκειται για τους συγγραφείς Dīnawarī, Ṭabarī, Mas'ūdī, Miskawayh και

⁴⁹⁸ Για το μέρος αυτό δεν έχουμε πληροφορίες. Βλέπε σχετικά Ḥamza al-Iṣfahānī, *Ta'rikh sinī mulūk al-ard wa-l-anbiyā*, σ. 33 και 64.

⁴⁹⁹ S. M. Stern, "Afrāsiyāb" στην *ET*², τ. I, σ. 236.

⁵⁰⁰ Για τη συναρπαστική αυτή διήγηση βλέπε Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 434-435.

⁵⁰¹ Mazzaoui, "Alexander the Great," σ. 42-43.

Tha'ālibī. Ο Dīnawarī διηγείται ότι ο Αλέξανδρος «έφθασε στην έρημο και στη χώρα των Κινέζων, μια διήγηση που μοιάζει ακριβώς με το συριακό μυθιστόρημα».⁵⁰² «Ο Dīnawarī διηγείται τη συνομιλία του Αλεξάνδρου με τον «βεζίρη» του, τον Φινάους. Ο Αλέξανδρος ζήτησε από τον Φινάους να αλλάξουν ρόλους, να πάρει δηλαδή καθένας τη θέση του άλλου και να αποκαλείται με το όνομα του άλλου. Το όνομα Φινάους απαντάται και στο συριακό μυθιστόρημα ως Pīthāōs.⁵⁰³ Έτσι, λοιπόν, ο Αλέξανδρος, με το όνομα Φινάους, παρουσιάστηκε στον βασιλιά της Κίνας ως απεσταλμένος του Αλεξάνδρου και του ζήτησε – κατ' εντολή του Αλεξάνδρου – να υπακούσει στον Αλέξανδρο, διαφορετικά θα είχε δυσάρεστες συνέπειες για την ανυπακοή του. Του είπε, συγκεκριμένα, ότι η εξουσία του Αλεξάνδρου είναι τόσο ισχυρή, που ακόμα και τον Δαρείο, τον βασιλιά του Ιράν, τον σπουδαιότερο βασιλιά που είχε τον περισσότερο στρατό και την πιο κραταιή εξουσία, ακόμη και αυτόν τον νίκησε ο Αλέξανδρος και του αφαιρέσει τη ζωή. Στο σημείο αυτό, ο Dīnawarī επανέρχεται στο επεισόδιο της σύγκρουσης Δαρείου-Αλεξάνδρου, όπου είχε δηλώσει πως ο Αλέξανδρος συνωμότησε εναντίον του Δαρείου με δύο σατράπες για να τον σκοτώσει. Βέβαια, παρατηρούμε ότι τα λόγια του για τον Αχαιμενίδη μονάρχη είναι ιδιαίτερα εγκωμιαστικά. Ο Αλέξανδρος, με τη μάσκα του Φινάους, συνεχίζει και προειδοποιεί τον βασιλιά της Κίνας για τις συνέπειες της άρνησης και ανυπακοής, αναφέροντας την τιμωρία του Πώρου για την ανυπακοή του στην πρόσκληση του Αλεξάνδρου. Ο βασιλιάς της Κίνας δήλωσε πως πληροφορήθηκε για τον Αλέξανδρο και είπε πως θα του ζητούσε να υπογράψει μια συνθήκη ανακωχής. Μάλιστα, τόνισε στους απεσταλμένους του πως ήταν πρόθυμος να πληρώνει ετήσιο φόρο, γι' αυτό και δεν υπήρχε ανάγκη να εισβάλει στη χώρα του ο Αλέξανδρος. Πράγματι, ο βασιλιάς της Κίνας έστειλε στον Αλέξανδρο το στέμμα του και δώρα από τον πλούτο της χώρας του. Ο Αλέξανδρος, αφού πέτυχε με το τέχνασμά του την υποταγή του βασιλιά, δεν εισέβαλε στην Κίνα».⁵⁰⁴

«Στον πέρση ποιητή Firdawsī, η παραπάνω διήγηση μοιάζει με το συριακό μυθιστόρημα, σύμφωνα με το οποίο ο βασιλιάς της Κίνας αρνείται να πάει στον Αλέξανδρο, αλλά του στέλνει δώρα, όχι φόρους. Στον Ibn al-Athīr, ο βασιλιάς της Κίνας

⁵⁰² Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 113. Για την εκστρατεία του Αλεξάνδρου στην Κίνα, όπως αυτή παρουσιάζεται στο συριακό μυθιστόρημα, βλέπε Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, III, 7, σ. 109-113 και 160 (το συριακό μυθιστόρημα προσθέτει την αποστολή μιας πρεσβείας στον αυτοκράτορα της Κίνας και μερικές άλλες λεπτομέρειες). Πρβλ. Stoneman, "Alexander the Great in the Arabic Tradition," σ. 5.

⁵⁰³ Σύμφωνα με όσα παρατηρεί ο Nöldeke, "Beiträge," σ. 40, υποσημ. 4, εμφανίζεται ίσως ως Πύθων, προερχόμενο από το Πείθων.

⁵⁰⁴ Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-tiwāl*, σ. 33. Βλέπε Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 113-114.

πηγαίνει στον Αλέξανδρο, «παζαρεύει» μαζί του το ποσό του φόρου και τον περικυκλώνει με το στρατό του για να δείξει στον Αλέξανδρο ότι δεν υποτάχτηκε λόγω αδυναμίας». ⁵⁰⁵

Ο Tabarī αναφέρει απλά ότι ο Αλέξανδρος κατευθύνθηκε προς την Κίνα – το ίδιο γράφει και ο Mas‘ūdī, συμπληρώνοντας ότι στην Κίνα ο Αλέξανδρος εγκατέστησε μία φρουρά στρατιωτών - , ⁵⁰⁶ νίκησε το βασιλιά της και κατέκτησε την πρωτεύουσά της, παρόμοια με ό,τι έκανε στο Θιβέτ. Όλη η γη πλέον ήταν δική του και έγινε άρχοντας στην Κίνα. ⁵⁰⁷

Ο Tha‘ālibī αφιερώνει ένα μεγάλο ξεχωριστό κομμάτι της διήγησής του, της σχετικής με τον Αλέξανδρο, στην εισβολή του Αλεξάνδρου στην Κίνα. Η περιγραφή του είναι ιδιαίτερα παραστατική. Διηγείται ότι, αφού ο Αλέξανδρος εισήλθε με τα στρατεύματά του στην Κίνα, ο βασιλιάς της χώρας κυριεύτηκε από φόβο και έχασε τον ύπνο του. Έμοιαζε να είναι άρρωστος και έστειλε να συναντήσουν τον Αλέξανδρο οι περισσότεροι αρχηγοί του στρατού, οι οποίοι τον δέχτηκαν ευλαβικά και τον οδήγησαν στα καταλύματά τους. Προς το μεσημέρι, διηγείται ο Tha‘ālibī, ο θαλαμηπόλος του Αλεξάνδρου του ανακοίνωσε ότι είχε φθάσει ένας απεσταλμένος του βασιλιά της Κίνας, ο οποίος ζητούσε ακρόαση. Ο Αλέξανδρος τον δέχτηκε και ο απεσταλμένος δήλωσε ότι επιθυμούσε μια ιδιωτική ακρόαση. Τότε, ο Αλέξανδρος διέταξε όσους ανθρώπους ήταν παρόντες να αποχωρήσουν. Έβαλε να τον ψάξουν και αφού κανένα όπλο δεν βρέθηκε πάνω του, του είπε να μιλήσει, βάζοντας μπροστά του ένα σπαθί. ⁵⁰⁸ Στη συνέχεια, εκτυλίσσεται η συζήτηση των δύο ανδρών. ⁵⁰⁹ Ο απεσταλμένος είπε ότι ήταν ο βασιλιάς της Κίνας και όχι απεσταλμένος του και ότι ήρθε για να προσφέρει στον Αλέξανδρο ό,τι απαιτήσει, ακόμη κι αν αυτό θα ήταν το πιο δύσκολο πράγμα. Δήλωσε ότι δεν επιθυμούσε να καταφύγει στα όπλα. Ο Αλέξανδρος του ζήτησε εξηγήσεις για όσα είπε. Ο βασιλιάς απάντησε ότι τον έκανε να μιλήσει έτσι η βεβαιότητα ότι, σε περίπτωση που ο Αλέξανδρος τον φόνευε, αυτό δεν θα ήταν κίνητρο για τους κατοίκους της Κίνας να του παραδώσουν τη χώρα τους. Επίσης, συνέχισε λέγοντας ότι ο θάνατός του δεν θα τους εμπόδιζε να ανακηρύξουν έναν άλλο βασιλιά. Έτσι, ο Αλέξανδρος θα θεωρούνταν κακός και άνθρωπος χωρίς κρίση. Ο Αλέξανδρος σίγησε, χαμηλώνοντας το βλέμμα του. Αναγνώρισε σ’ αυτόν έναν έξυπνο άνθρωπο. Ο Αλέξανδρος ζήτησε από τον βασιλιά της Κίνας την πρόσοδο πέντε ετών από το βασίλειό του. Ο βασιλιάς συμφώνησε να του τη δώσει και, μιλώντας

⁵⁰⁵ Ibn al-Athīr, *al-Kāmil fī l-ta’rīkh*, τ. I, σ. 200. Πρβλ. Nöldeke, “Beiträge,” σ. 40, υποσημ. 6. Βλέπε Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 114.

⁵⁰⁶ Mas‘ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 25, § 673, σ. 252.

⁵⁰⁷ Tabarī, *Ta’rīkh al-rusul wa l-mulūk*, τ. I, σ. 701.

⁵⁰⁸ Tha‘ālibī, *Ghurar*, σ. 436.

⁵⁰⁹ Αυτόθι, σ. 437-438.

μεταφορικά, τόνισε ότι σε μια τέτοια περίπτωση θα ήταν το θύμα του πρώτου φονιά και η λεία του πρώτου άγριου θηρίου. Τότε, ο Αλέξανδρος με μια σειρά ερωτήσεων, του ζήτησε με ποιο ποσό φόρου θα ήταν ευχαριστημένος σε μια πιθανή συμφωνία. Έτσι τον ρωτά εάν θα ήταν ευχαριστημένος με την πρόσοδο αρχικά τριών ετών, έπειτα ενός έτους και τέλος με το τριτημόριο ενός έτους αντίστοιχα. Ο Κινέζος βασιλιάς είπε ότι στην περίπτωση του τριτημορίου ενός έτους, το ένα έκτο θα ήταν γι'αυτόν και το υπόλοιπο για τους υπηρέτες του και τις άλλες ανάγκες του κράτους του. Έπειτα, ο Αλέξανδρος του πρότεινε να προσφέρει το τριτημόριο ενός έτους. Τότε, ο βασιλιάς της Κίνας συμφώνησε, τον ευχαρίστησε και αποχώρησε. Την επόμενη ημέρα, πολυάριθμα κινεζικά στρατεύματα περικύκλωσαν τον στρατό του Αλεξάνδρου, σε σημείο που πίστεψε ότι επρόκειτο να χαθεί. Ο βασιλιάς της Κίνας, με το στέμμα στο κεφάλι του, όταν αντιλήφθηκε τον Αλέξανδρο, κατέβηκε από το άλογό του και φίλησε τη γη. Ο Αλέξανδρος τον κατηγόρησε ως προδότη, δεδομένου ότι βασιζείται στον πολυάριθμο στρατό του. Ο βασιλιάς της Κίνας απάντησε ότι ήθελε να δείξει στον Αλέξανδρο ότι δεν υποτάχθηκε από αδυναμία ούτε επειδή οι δυνάμεις του ήταν ολιγάριθμες. Αλλά πίστευε ότι ο ουράνιος κόσμος⁵¹⁰ ευνοούσε τον Αλέξανδρο και θα τον έκανε να θριαμβεύσει ακόμη και των πιο ισχυρών του βασιλέων. Συνεπώς, ο βασιλιάς της Κίνας, υπακούοντας στον ουράνιο κόσμο, πειθαρχούσε στις διαταγές του Αλεξάνδρου. Ο Αλέξανδρος του είπε πως ποτέ δεν είδε κανέναν που να αξίζει όπως αυτός, τον απάλλαξε από όσα του ζήτησε και αναχώρησε. Όταν επέστρεψε ο Αλέξανδρος στη σκηνή του, είδε ότι ο Κινέζος βασιλιάς του είχε στείλει αμέτρητα πλούτη.⁵¹¹ Επιπλέον, αποδέχτηκε να πληρώνει ετήσιο φόρο. Ο Αλέξανδρος αναχώρησε κουβαλώντας όλα τα αντικείμενα και κατευθύνθηκε προς την ανατολή του ηλίου.⁵¹² Ο Miskawayh⁵¹³ συμφωνεί με τον Θα'ālibī, ως επί το πλείστον, στις πληροφορίες που δίνει για την εκστρατεία του Αλεξάνδρου στην Κίνα.

⁵¹⁰ Βλέπε R. S. Loomis, "Alexander the Great's Celestial Journey (Conclusion). Western Examples," *The Burlington Magazine for Connoisseurs* 32.182 (1918), σ. 177-178, 180-181, 183-185.

⁵¹¹ Προκαλεί, στ' αλήθεια, εντύπωση η καταγραφή των αριθμημένων προσφορών που έστειλε ο βασιλιάς της Κίνας στον Αλέξανδρο. Αυτές περιελάμβαναν μεταξύ άλλων: μεταξωτά υφάσματα, χρυσομέταξα αντικείμενα, χρήματα, δέρματα διαφόρων ειδών, κεχριμπάρια, δοχεία χρυσού και χρημάτων, ινδικά σπαθιά, σέλες και χαλινάρια, καθώς και αλυσιδωτούς θώρακες.

⁵¹² Θα'ālibī, *Ghurar*, σ. 438-440.

⁵¹³ Για την εκστρατεία του Αλεξάνδρου στην Κίνα, όπως εκτίθεται από το Miskawayh, βλέπε *Tajārib al-Umam*, τ. I, σ. 39, 40-42.

7. Ο Αλέξανδρος, το έθνος των Γωγ και Μαγώγ και των Αμαζόνων

Μόνο δύο συγγραφείς διηγούνται τα σχετικά με το τείχος που έκτισε ο Αλέξανδρος κατά της εθνοτικής ομάδας των Γωγ και Μαγώγ (Yājūj και Mājūj). Πρόκειται για τους συγγραφείς Dīnawarī και Tha‘ālibī. Ο Mas‘ūdī αναφέρεται απλά στους Γωγ και Μαγώγ στο έργο του *Tanbīh*.⁵¹⁴

«Ο Αλέξανδρος παρουσιάζεται από τον Dīnawarī να πηγαίνει από την Κίνα στο έθνος των Γωγ και Μαγώγ.⁵¹⁵ Η πρώτη εμφάνιση του Μεγάλου Αλεξάνδρου στο Κοράνιο (κεφ. 18, 83) συνδέεται με την ιστορία, σύμφωνα με την οποία ο Αλέξανδρος έκτισε ένα τείχος για να περιορίσει τις καταστροφές από τις επιδρομές των Γωγ και Μαγώγ».⁵¹⁶ Το άλλο χωρίο (κεφ. 21, 96-97), στο οποίο απαντά το όνομά τους στο Κοράνιο, περιγράφει την Ημέρα της Κρίσης που θα συμβεί αμέσως μετά την χρονική περίοδο κατά την οποία οι Γωγ και Μαγώγ θα αφεθούν ανεξέλεγκτοι στη δράση τους και το κακό θα επεκταθεί. Σημειωτέον ότι το δέκατο όγδοο κεφάλαιο του Κορανίου παρουσιάζει ένα καινούργιο στοιχείο που είναι ο εκμηδενισμός και η εξάλειψη του μακεδόνα βασιλιά μπροστά στη θεότητα.⁵¹⁷

«Οι Γωγ και Μαγώγ εμφανίζονται για πρώτη φορά στη Βίβλο (*Γένεσις* 10.2, *Ιεζεκιήλ* 38.1-39.20, *Αποκάλυψη Ιωάννη* 20.7-9) ως εχθροί του πολιτισμού. Ο εγκλεισμός τους πίσω από ένα τείχος απαντάται για πρώτη φορά στην κλασική γραμματεία από τον

⁵¹⁴ Mas‘ūdī, *Tanbīh*, σ. 24.

⁵¹⁵ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τους Γωγ και Μαγώγ βλέπε E. van Donzel and C. Ott, “Yadjūdī wa-Madjūdī” στην *EF*, τ. XI, σ. 231, K. Lewinstein, “Gog and Magog” στην *Encyclopedia of the Quran*, τ. II, σ. 331-333, F. Pfister, “Ein kleiner lateinischer Text zur Episode von Gog und Magog,” *Berliner Philologische Wochenschrift* 35 (1915), n° 49, col. 1549-1552, col. 1550, υποσημ. 1, Wallis Budge, “Alexander the Great and Gog and Magog,” σ. 357-404, C. E. Wilson, “The Wall of Alexander against Gog and Magog: and the Expedition Sent out to Find it by the Khalif Wathīq in 842 A.D.,” *AM*, Introductory Volume (1922), σ. 575-612, S. Sáenz-López Pérez, “La representación de gog y magog y la imagen del anticristo en las cartas náuticas bajomedievales,” *AEA* 78 (2005), σ. 263-276, A. Graf, “La leggenda di Gog e Magog,” στον ίδιο, *Roma nella memoria e nelle immaginazioni del Medio Evo*, Torino, 1883, τ. 2, σ. 507-563, D. J. A. Ross, “Alexander Historiatus, a Supplement,” *JWI* 30 (1967), σ. 383-388, D. Pérez, “El muro de Gog y Magog según el *Ātār al-bilād* de al-Qazwīnī,” *Philologia Hispalensis* 14.2 (2000), σ. 183-192, A. Gow, “Gog and Magog on *Mappaemundi* and Early Printed World Maps: Orientalizing Ethnography in the Apocalyptic Tradition,” *JEMH* 2.1 (1998), σ. 76-77, Bousset, “Beiträge zur Geschichte der Eschatologie,” *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 20 (1899), σ. 113-131. Επίσης, τις εξαιρετικές μελέτες των Anderson, *Alexander’s Gate*, σ. 28 κ. εξ., 30-32, την κριτική “The Legend of Gog and Magog” για το παραπάνω βιβλίο, η οποία δημοσιεύτηκε στο *Geographical Review* 23.2 (1933), σ. 350-351, P. Alexander, *The Byzantine Apocalyptic Tradition*, Berkeley, 1985, σ. 190 κ. εξ., Friedländer, *Die Chadhirlegende und der Alexanderroman*, του ίδιου, “Zur Geschichte der Chadhirlegende,” *Archiv für Religionswissenschaft* 13 (1910), σ. 92-110, Nöldeke, Beiträge, σ. 32 κ. εξ., H. Gressman, *Der Ursprung der israelitisch-jüdischen Eschatologie*, Göttingen, 1905, σ. 181 κ. εξ. Πρβλ. το κεφάλαιο “Sikander,” *Comprising the Shah Nameh*, σ. 228, H. T. Norris, “Fables and Legends” στην *CHALABL*, σ. 139, υποσημ. 13.

⁵¹⁶ Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 115.

⁵¹⁷ Grignaschi, “La figure d’Alexandre,” σ. 224.

Ιερώνυμο, *Επιτομή*, 77.8, αλλά ήταν ήδη γνωστός τον 6^ο αιώνα, όταν εμφανίζεται σε μερικές συριακές διασκευές του θρύλου του Αλέξανδρου.⁵¹⁸ Οι Γωγ και Μαγώγ ήταν γνωστοί στους αραβικούς κύκλους του χαλιφάτου από τις ημέρες των κατακτήσεων και νωρίτερα. Ο προϊσλαμικός ποιητής al-A'shā⁵¹⁹ υπαινίσσονταν τον εγκλεισμό των Γωγ και Μαγώγ και ο ποιητής Imru' al-Qays⁵²⁰ αναφέρονταν σ' έναν ήρωα της Υεμένης που ανέλαβε παρόμοιο εγχείρημα με τον Αλέξανδρο». ⁵²¹

Σύμφωνα με τη βιβλική παράδοση, «οι Γωγ και Μαγώγ ήταν δύο αδέρφια, γιοι του Ιάφεθ,⁵²² που ήταν γιος του Νώε, οι οποίοι αμέσως μετά τον κατακλυσμό, περιορίστηκαν πίσω από δύο λόφους που σχημάτιζαν το ανατολικότερο άκρο του κόσμου. Επειδή πολλαπλασιάζονταν συνεχώς, απειλούσαν τους μουσουλμάνους με καταστροφές, σκότωναν και έτρωγαν τον καθένα και οι μουσουλμάνοι ένιωθαν ανυπεράσπιστοι μπροστά τους.⁵²³ Ο Dīnawarī αναφέρει επί λέξει: «Λένε: Ω, Δουλ-Καρνέιν! Πράγματι, οι Γωγ και Μαγώγ προξενούν κακό στη γη». Η πρόταση αυτή είναι παρμένη από το Κοράνιο (κεφ. 18, εδάφιο 93). Παρενθετικά αναφέρουμε ότι ο Dīnawarī δέχεται την ταύτιση του Dhū 'I-qarnayn με τον Αλέξανδρο. Ο Αλέξανδρος τους ρώτησε για το γένος τους. Αυτοί είπαν ότι το γένος τους αποτελείται από τα εξής έθνη: Γωγ, Μαγώγ, Ναουϊλ, Τάρις, Μίνσακ και Κουμάρα.⁵²⁴ Ο Αλέξανδρος ανήγειρε ένα τείχος για να προστατεύσει τους μουσουλμάνους από τις επιδρομές των άγριων Γωγ και Μαγώγ και στη συνέχεια έφυγε από εκεί». ⁵²⁵

Ο Tha'ālibī, όπως μας αναφέρει από την αρχή του αντίστοιχου κεφαλαίου του,⁵²⁶ πρόκειται να ακολουθήσει τα λόγια του Θεού στο Κοράνιο, τα οποία χαρακτηρίζει ως αληθινά, σύντομα και καλά παρουσιασμένα. Παραθέτει τη γνώμη του Sallam, του ερμηνευτή του Κορανίου, ο οποίος μιλώντας για το τείχος είπε ότι αυτό είναι αναξιόπιστο, επειδή βρίσκεται σε δυσαρμονία μ' αυτά που λέει το Κοράνιο. Στη συνέχεια, ο Tha'ālibī παραθέτει ορισμένους στίχους του Κορανίου,⁵²⁷ οι οποίοι αποτελούν μια σύντομη έκθεση της ιστορίας του τείχους. Είναι εμφανές ότι οι στίχοι του Κορανίου ικανοποιούν τον

⁵¹⁸ Κείμενα με μετάφραση απαντούν στους: Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, σ. 144-200 και Reinink, *Das Syrische Alexanderlied in drei Rezensionen*, Leuven, 1983, σ. 1-15.

⁵¹⁹ Nicholson, *A Literary History of the Arabs*, σ. 17-18.

⁵²⁰ Norris, "Fables and Legends," σ. 138-139.

⁵²¹ Βλέπε Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 115.

⁵²² Anderson, *Alexander's Gate*, σ. 7.

⁵²³ Macuch, "Pseudo-Callisthenes Orientalis," σ. 243. Πρβλ. Hammād, *al-Fitan*, Beirut, 1418/1997, σ. 397 κ. εξ., Tabarī, *Tafsīr*, ed. by A. S. 'Alī, 30 vols, Cairo, 1954-1957, repr. Beirut, 1408/1988 (τ. XVI, σ. 19 κ. εξ., τ. XVII, σ. 88 κ. εξ.).

⁵²⁴ O Nöldeke, "Beiträge," σ. 41, υποσημ. 1, υποστήριξε ότι το όνομα Ναουϊλ δεν διαβάζεται Ταουϊλ.

⁵²⁵ Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-tiwāl*, σ. 33-34. Βλέπε Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 115-116.

⁵²⁶ Tha'ālibī, *Ghurār*, σ. 440-442.

⁵²⁷ Αυτόθι.

Tha'ālibī, γι' αυτό ο ίδιος προσθέτει ότι αυτοί οι στίχοι δεν χρειάζονται συμπληρώματα.⁵²⁸ Λόγω της ασκητικής του ζωής και της παρατεταμένης νηστείας και προσευχής, ο Αλέξανδρος κατάφερε να περικλείσει τα έθνη Γωγ και Μαγώγ.⁵²⁹

Ένα στοιχείο που έχει ενδιαφέρον είναι ότι οι συγγραφείς Mas'ūdī και Ḥamza al-Iṣfahānī διηγούνται ότι η κατασκευή του τείχους και της σιδερένιας πύλης του Derbend έγινε από τον Χοσρόη Ι Ανουσιρουάν (531-579 μ.Χ.) με την πιθανότητα ότι το έργο άρχισε από τον πατέρα του, τον Καβάδη (Kavadh) [πρώτη βασιλεία: 488-496 και δεύτερη βασιλεία: 498-531]. Τα έργα περιελάμβαναν τη σιδερένια πύλη (Damir-Kari) των Τούρκων και την Πύλη των Πυλών (Bab-el-abwab) των Αράβων.⁵³⁰

Από κει, σύμφωνα με τη διήγηση του Dīnawarī, ο Αλέξανδρος έφτασε σ' ένα έθνος, του οποίου οι άνθρωποι είχαν κόκκινο δέρμα και κοκκινωπά μαλλιά. Οι άνδρες τους ζούσαν ξεχωριστά από τις γυναίκες και συγκεντρώνονταν μαζί για τρεις μέρες κάθε χρόνο. Όταν η γυναίκα γεννούσε αρσενικό παιδί, το θήλαζε και το παρέδιδε στον πατέρα του κατά τη διάρκεια εκείνων των τριών ημερών. Εάν, όμως, το παιδί ήταν κορίτσι, το κρατούσε μαζί της. Η όλη περιγραφή ανταποκρίνεται στη διήγηση των Αμαζόνων.⁵³¹ «Οι Αμαζόνες στον Firdawsī⁵³² έχουν, όπως και στο συριακό μυθιστόρημα, ένα αντρικό και ένα γυναικείο στήθος. Η διήγηση για τις Αμαζόνες και η διήγηση της Κανδάκης βρίσκονται σε άλλο σημείο της δομής του ελληνικού μυθιστορήματος», όπως θα δούμε σε άλλο κεφάλαιο στη συνέχεια».⁵³³

«Κατόπιν, ο Αλέξανδρος κατευθύνθηκε προς την πόλη Φαργάνα.⁵³⁴ Εκεί είδε ένα λαό με δυνατά και ωραία σώματα. Ο λαός υποτάχτηκε σ' αυτόν. Από τη Φαργάνα πήγε στην αρχαία πόλη Σαμαρκάνδη,⁵³⁵ όπου έμεινε ένα μήνα. Η Σαμαρκάνδη, αναφέρει ο Γοβδελάς, είναι μία από τις επτά πόλεις, στις οποίες ο Αλέξανδρος έδωσε το όνομά του.⁵³⁶

⁵²⁸ Αυτόθι, σ. 445-446 παρατίθενται ορισμένοι στίχοι του ποιητή Abū l-Ḥasan Ibn Tabātabā και του Abū l-Ṭaiyib al-Motanabbī σχετικά με το τείχος που έκτισε ο Αλέξανδρος κατά των Γωγ και Μαγώγ. Οι εν λόγω ποιητές κατακρίνουν το γκρέμισμα του τείχους. Μάλιστα, αξίζει να αναφέρουμε ότι ο Abū l-Ḥasan Ibn Tabātabā χαρακτηρίζει το γκρέμισμα του τείχους καθαρή ανοησία.

⁵²⁹ Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 1.

⁵³⁰ A. R. Anderson, "Alexander and the Caspian Gates," *TAPA* 59 (1928), σ. 130-163 (σ. 160-161), J. F. Standish, "The Caspian Gates," *G&R* 17 (1970) 17024. Ακόμη, Mas'ūdī, *Murīj al-dhahab*, τ. II, σ. 2, 73, 196, Ḥamza al-Iṣfahānī, *Ta'rīkh sinī mulūk al-arḍ wa-l-anbiyā*, σ. 57-58.

⁵³¹ Για τις Αμαζόνες βλέπε το άρθρο του E. Baynham, "Alexander and the Amazons," *CQ* 51.1 (2001), σ. 115-126. Πρβλ. W. B. Tyrrell, *Amazons: A Study in Athenian Mythmaking*, Baltimore, 1984, σ. 114-117.

⁵³² A. Firdawsī, *Shāhnāma*, ed. by T. Macan, 4 vols, Calcutta, 1829, σ. 1335 κ. εξ.

⁵³³ Βλέπε Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 116.

⁵³⁴ Για την πόλη αυτή βλέπε W. Barthold* [B. Spuler], "Farghānā" στην *EF*², τ. II, σ. 790. Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, σ. 476-480.

⁵³⁵ H. H. Schaeder* [C. E. Bosworth], Y. Crowe, "Samarkand" στην *EF*², τ. VIII, σ. 1031 και Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, σ. 463 κ. εξ. Επίσης, N. G. L. Hammond, "The Macedonian defeat near Samarcand," *AncW* 22.2 (1991), σ. 41-47.

⁵³⁶ Γοβδελάς, *Ιστορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου*, σ. 132-133.

Έπειτα, διέσχισε την Μπουχάρα,⁵³⁷ μια πόλη που βρίσκεται σε μια τεράστια όαση, στο σημερινό Ουζμπεκιστάν και από κει κατέληξε στον ποταμό Όξο.⁵³⁸ Αφού τον πέρασε με πλοία, έφθασε στην πόλη Αμούγια, δηλαδή την πόλη Āmul του Χουρασάν.⁵³⁹ Έπειτα, διέσχισε την έρημο, έως ότου έφθασε σε έδαφος, στο οποίο κυριαρχούσε το νερό και η γη ήταν καλυμμένη με θάμνους και χόρτο για βοσκή. Ο Αλέξανδρος έδωσε εντολή να αποξηρανθεί το έλος και έκτισε εκεί μια πόλη, την οποία ονόμασε Μαργιανή. Στην πόλη αυτή εγκατέστησε εμπόρους βαμβακιού. Αυτή είναι η πόλη Marw⁵⁴⁰ λέει ο Dīnawarī, όταν επεξηγεί το όνομά της. Ακόμη, προσθέτει πως η πόλη αυτή ονομάζεται και «Μιλάνους». Ο Αλέξανδρος, συνεχίζοντας το οικοδομικό του έργο, θεμελίωσε και οχυρά. Στη συνέχεια, πήγε στις πόλεις του Χουρασάν, στη Νισαπούρ⁵⁴¹ και στην Τους.⁵⁴² Μπροστά του φάνηκε η πανάρχαια πόλη Rayy,⁵⁴³ η οποία, αναφέρει ο Dīnawarī ότι χτίστηκε στη βασιλεία του Φαϊρούζ, γιου του Ισδεγέρδη του Γ'.⁵⁴⁴ Από εκεί, ο Αλέξανδρος, διασχίζοντας την ορεινή περιοχή του Χουρασάν, κατέληξε στο Ιράκ. Απίπτευσε στην παλιά πόλη, η οποία ονομάζεται Κτησιφώντα, μένοντας εκεί ένα έτος. Στο τέλος, βάδισε με κατεύθυνση τη Συρία, έως ότου έφτασε στην Ιερουσαλήμ.⁵⁴⁵

⁵³⁷ Πληροφορίες για την πόλη Μπουχάρα W. Barthold* [R. N. Frye], “Bukhārā” στην *EF*², τ. I, σ. 1293, R. N. Frye, *The History of Bukhara*, Cambridge, Mass., 1954.

⁵³⁸ Βλέπε B. Spuler, “Amū Darya” στην *EF*², τ. I, σ. 454. Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, σ. 433-445 και 455-458.

⁵³⁹ M. Streck*, “Āmul” στην *EF*², τ. I, σ. 459. Στους μεσαιωνικούς χρόνους, η πόλη αυτή ανήκε στην επαρχία του Χουρασάν.

⁵⁴⁰ Για περισσότερες πληροφορίες: A. Yu. Yakubovskii [C.E. Bosworth], “Marw al-Shāhidhān” στην *EF*², τ. VI, σ. 618. Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, σ. 397 κ. εξ. και Γοβδελάς, *Ιστορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου*, σ. 131.

⁵⁴¹ E. Honigmann* [C.E. Bosworth], “Nīshāpur” στην *EF*², τ. VIII, σ. 62. Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, σ. 382-388.

⁵⁴² V. Minorsky* [C. E. Bosworth], “Tūs” στην *EF*², τ. X, σ. 740. Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, σ. 388-391.

⁵⁴³ V. Minorsky* [C. E. Bosworth], “al-Rayy” στην *EF*², τ. VIII, σ. 471. Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, σ. 214-218.

⁵⁴⁴ Nöldeke, “Beiträge,” σ. 41, υποσημ. 5. Ο Φαϊρούζ (Περόζ, κατά το Nöldeke) κυβέρνησε μεταξύ των ετών 459-484.

⁵⁴⁵ Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 116-118. Πληροφορίες για την Ιερουσαλήμ στον Goitein, “al-Ḳuds” στην *EF*², τ. V, σ. 322, A. Fortescue, “Jerusalem (A. D. 71-1099)” στην *Catholic Encyclopedia*, 15 vols, New York, 1907-1912 (τ. VIII), H. Busse, “Jerusalem” στην *Encyclopaedia of the Qur’ān*, τ. III, σ. 2-7, Fazārī, Burhān al-Dīn b. al-Firkā, *Bā’ith al-nufūs ilā ziyārat al-Quds al-mahrūs*, transl. by Ch. D. Matthews, *Palestine. Mohammedan Holy Land*, New Haven, 1949, σ. 1-41, M. Assaf, *History of the Arabs in Palestine*, Tel-Aviv, τ. I, 1935, τ. II, 1941, M. Avi-Yonah (ed.), *Jerusalem*, Jerusalem, 1960, του ίδιου, *Jerusalem the Holy*, New York, 1976, M. Benvenisti, *Jerusalem, the Torn City*, transl. by P. Kidron, Minneapolis, 1976, O. Livne-Kafri, “Jerusalem in Early Islam: the Eschatological Aspect,” *Arabica* 53 no. 3 (2006), σ. 382-403, H. Busse, “The Sanctity of Jerusalem in Islam,” *Judaism* 17 (1968), σ. 441-468, H. Lazarus-Yafeh, “The Sanctity of Jerusalem in Islamic Tradition,” *Molad* 21 (1971), σ. 219-227, Msgr. J. M. Oesterreicher and Anne Sinai, *Jerusalem*, New York, 1974, A. L. Tibawi, *Jerusalem, its Place in Islamic and Arabic History*, Beirut, 1969, S. D. Goitein, “Jerusalem in its Arab Period, 638-1099,” *Yerushalayim* 4 (1952), σ. 82-103, M. Gil, “The Jewish quarters in Jerusalem during its First Muslim Period (638-1099),” *Shalem Annual* 3 (1977), σ. 19-40, Walīd Khālīdī, *Jerusalem, the Arab Case*, ‘Ammān, 1967. Για την πορεία του Αλεξάνδρου στον τόπο, του οποίου οι άνθρωποι είχαν κόκκινο δέρμα, μέχρι την άφιξή του στην Ιερουσαλήμ βλέπε Dīnawarī,

Παρατηρήσεις στις παραπάνω διηγήσεις

Οι κατακτήσεις του Αλεξάνδρου, τις οποίες παρουσιάσαμε παραπάνω, αποτελούν ένα ιδιαίτερα εντυπωσιακό κεφάλαιο. Η κατάκτηση της Ινδίας από τον Αλέξανδρο αποτέλεσε αντικείμενο διήγησης των συγγραφέων Ya'qūbī, της δεύτερης πηγής του Tabarī, δηλαδή του Hishām b. Muḥammad al-Kalbī, αλλά και των Sa'īd b. al-Biṭrīq, Mas'ūdī, Ḥamza al-Iṣfahānī και Miskawayh. Η διήγηση της σύγκρουσης του Αλεξάνδρου με τον Πώρο αναφέρεται από τους Dīnawarī, Ya'qūbī, Mas'ūdī, Miskawayh και Tha'ālibī. Ο Dīnawarī δίνει περιληπτικά κάποιες γενικές ιδέες της σύγκρουσης αυτής. Σε αντίθεση με τους Ya'qūbī, Miskawayh και Tha'ālibī, είναι παράξενο ότι ο Dīnawarī δεν αναφέρει τίποτα για τους ελέφαντες που χρησιμοποίησε ο Πώρος, αλλά ούτε και για το ότι ο Αλέξανδρος, μετά τον θάνατο του Πώρου στην Ινδία, όρισε βασιλιά τον Καϊχάν. Για το γεγονός της δολοφονίας του Πώρου από τον Αλέξανδρο κάνει λόγο και ο Mas'ūdī. Ο Mas'ūdī προσθέτει πως ο Πώρος ήταν ένας από τους βασιλείς της Ινδίας και ο ηγεμόνας της πόλης Mankir.

Ύστερα από μια συστηματική εξέταση των πηγών αναφορικά με τη διήγηση της σύγκρουσης του Αλεξάνδρου με τον Πώρο, καταλήξαμε στο συμπέρασμα πως οι Ya'qūbī, Miskawayh και Tha'ālibī χρησιμοποίησαν μια κοινή πηγή δεδομένων των ομοιοτήτων που εμφανίζουν. Και οι τρεις κάνουν λόγο για τους ελέφαντες που χρησιμοποίησε ο Πώρος. Ο Tha'ālibī, ο οποίος, μάλιστα, έχει και τις περισσότερες λεπτομέρειες από όλους τους άλλους συγγραφείς, αναφέρεται και σε μήνυμα που απηύθυνε ο Αλέξανδρος στον Πώρο για υποταγή. Είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι τόσο ο Tha'ālibī όσο ο Miskawayh αναφέρουν τον αριθμό των ελεφάντων του Πώρου (εξακόσιους και χίλιους ελέφαντες αντίστοιχα). Ο Miskawayh προσθέτει στη συγκεκριμένη διήγηση τη λεπτομέρεια ότι ο Αλέξανδρος έδωσε έναν ίππο μεταξύ των αγαλμάτων. Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο είναι ότι ο Tha'ālibī αναφέρεται και στο «τέχγασμα» του Αλεξάνδρου προκειμένου να εξολοθρεύσει τον αντίπαλό του. Επιπλέον, ο Tha'ālibī παρουσιάζει τον Αλέξανδρο να απευθύνει λόγο στους συντρόφους του Πώρου να μην θυσιαστούν μαχόμενοι και να μην ακολουθήσουν την τύχη του ηγέτη τους. Ακόμη, προσδιορίζει και τη χρονική διάρκεια της μάχης (είκοσι μέρες) και τις απώλειες που προέκυψαν στα δύο στρατεύματα.

Kitāb al-akhbār al-īwāl, σ. 34. Η επίσκεψη του Αλεξάνδρου στην Ιερουσαλήμ ανήκει στη σφαίρα του θρύλου ισχυρίζεται ο Tarn, *Alexander the Great*, τ. II, σ. 42. Ακόμη, βλέπε V. Tcherikover, *Hellenistic Civilization and the Jews*, New York, 1975, σ. 41-49.

Πρέπει να τονιστεί πως μόνο ο Tha'ālibī αναφέρεται στην προέλαση του Αλεξάνδρου στη χώρα των βραχμάνων γυμνοσοφιστών και στη συζήτηση που είχε μαζί τους. Πρόκειται για μια ενδιαφέρουσα, ευχάριστη και διδακτική διήγηση, ταιριαστή για ένα λόγιο μουσουλμάνο (*adīb*). Άλλωστε, αυτός ήταν και ο σκοπός συγγραφής του έργου του Tha'ālibī. Η διήγηση αυτή, αλλά και η αμέσως επόμενη, η συνάντηση του Αλεξάνδρου με τον βασιλιά Καϊχάν, περιέχουν πολλά φανταστικά στοιχεία. Ο στόχος αυτών των διηγήσεων ήταν να προβληθεί η εικόνα του Αλεξάνδρου ως σοφού, ο οποίος όχι μόνο συναναστρέφεται με σοφούς αλλά και συνομιλεί μαζί τους.

Για τη συνάντηση του Αλεξάνδρου με τον σοφό Ινδό βασιλιά Καϊχάν κάνουν λόγο οι Ya'qūbī, Mas'ūdī και Tha'ālibī. Οι δύο πρώτοι συγγραφείς παραθέτουν πληροφορίες για τις ιδιότητες και τον χαρακτήρα του Ινδού βασιλιά. Ο Mas'ūdī δίνει ακόμη περισσότερες πληροφορίες για την προσωπικότητα του βασιλιά, τον ονομάζει Καντ (Kand) και αναφέρει ότι ήταν εκατό ετών. Αυτό ίσως γίνεται για να συνδέσει την ηλικία του με τη σοφία και την εμπειρία της ζωής που είχε κάθε σείχης στη μουσουλμανική κοινωνία. Στον Tha'ālibī γίνεται λόγος και για κάποια επιστολή που ο Αλέξανδρος έστειλε στον βασιλιά Κάντ (Kaid), απαιτώντας την πληρωμή φόρου. Η απαίτηση φόρου ήταν χαρακτηριστικό και των πρώτων ισλαμικών κατακτήσεων. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η παράθεση μιας μακροσκελούς σειράς περιστατικών, τα οποία ανήκουν στη σφαίρα του μυθιστορήματος, π.χ. η αποστολή στον Αλέξανδρο τεσσάρων θαυμαστών πραγμάτων που είχε ο βασιλιάς κλπ, τα οποία υπάρχουν μόνο στους Mas'ūdī και Tha'ālibī. Μετά τη λεπτομερή ανάγνωση των διηγήσεων στους δύο συγγραφείς, φαίνεται πως και ο Mas'ūdī και ο Tha'ālibī αντλούν από μία κοινή πηγή.

Η εκστρατεία του Αλεξάνδρου στη Δύση εκτίθεται από τους Dīnawarī, Mas'ūdī, Ḥamza al-Iṣfahānī και Tha'ālibī. Οι Mas'ūdī και Ḥamza al-Iṣfahānī απλώς αναφέρονται στο γεγονός αυτό. Ο Dīnawarī προσδιορίζει τη Δύση (*al-maghrib*) και την έκτασή της. Διηγείται την προέλαση του Αλεξάνδρου στη χώρα των «μαύρων», στη Μέκκα και το προσκύνημα του Αλεξάνδρου (*Ka'ba*) στον μετέπειτα ιερό οίκο του Θεού. Με τον Tha'ālibī εμφανίζονται ομοιότητες στις διηγήσεις της προέλασης του Αλεξάνδρου στην Υεμένη και στο βασίλειο της Κανδάκης (Καϊδάφα για τον Tha'ālibī). Επιπρόσθετα, ο Tha'ālibī περιγράφει την προέλαση του Αλεξάνδρου στη Συρία και στον τόπο που δύνει ο ήλιος.

Μια κοινή διήγηση στους συγγραφείς Dīnawarī, Ṭabarī και Tha'ālibī είναι η επίσκεψη του Αλεξάνδρου στη «χώρα του σκότους». Ο Ṭabarī αλλά και ο Tha'ālibī αναφέρονται στην αναζήτηση της πηγής της αθανασίας της ζωής από τον Αλέξανδρο. Ο

Tha'ālibī, για άλλη μια φορά, εμφανίζεται να είναι ο πιο λεπτομερής αναφορικά με την παραπάνω διήγηση. Η προσεκτική εξέταση αυτών των διηγήσεων μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι και τρεις ιστορικοί πρέπει να χρησιμοποίησαν μια κοινή πηγή. Ως προς τις άλλες περιοχές που αναφέρεται ότι διέσχισε ο Αλέξανδρος, εικάζουμε ότι ο Dīnawarī πιθανόν άντλησε από κάποια περσική πηγή. Σε αυτό το συμπέρασμα μας οδηγεί το γεγονός ότι ο Dīnawarī όχι μόνο «περσοποιεί» αλλά και εξισλαμίζει τον Αλέξανδρο, παρουσιάζοντάς τον ως μουσουλμάνο που πραγματοποιεί ακόμη και το προσκύνημα στον ιερό χώρο της Μέκκας.

Οι εκστρατείες του Αλεξάνδρου στην Ανατολή μνημονεύονται από τον Dīnawarī, τον Ṭabarī, τον Mas'ūdī και τον Tha'ālibī. Αλλά και ο Ḥamza al-Isfahānī διηγείται την προέλαση του Αλεξάνδρου από την Περσία στην περιοχή της Κάσγκαρ ανατολικά. Παρόμοια, στο τρίτο κεφάλαιο του έργου του, κάνει λόγο για τη φιλοδοξία του Αλεξάνδρου να γνωρίσει τα μέρη της Ανατολής. Στην προέλαση του Αλεξάνδρου στο Θιβέτ αναφέρονται οι Ṭabarī, Mas'ūdī και Tha'ālibī. Ο τελευταίος έχει ορισμένες πληροφορίες για την υποταγή του βασιλιά του Θιβέτ στον Αλέξανδρο. Επίσης, κοινή είναι η διήγηση της υποταγής των Τούρκων στον Αλέξανδρο και στους τρεις συγγραφείς. Συνεπώς, είναι λογικό να συμπεράνουμε ότι πρέπει να χρησιμοποιούν μια κοινή πηγή.

Η εκστρατεία του Αλεξάνδρου στην Κίνα είναι από μόνη της μια εντυπωσιακή διήγηση. Παρατίθεται από τους συγγραφείς Dīnawarī, Ṭabarī, Mas'ūdī, Miskawayh και Tha'ālibī. Η αλήθεια είναι πως ο Ṭabarī και ο Mas'ūdī απλά αναφέρονται στο γεγονός. Στον αντίποδα, οι υπόλοιποι συγγραφείς αφιερώνουν αρκετές σελίδες των έργων τους για τη διήγηση αυτή. Στον Dīnawarī, ο Αλέξανδρος εμφανίζεται να αλλάζει ρόλο με τον «βεζίρη» του τον Φινάους. Ως Φινάους εμφανίζεται ο Αλέξανδρος στον βασιλιά της Κίνας, ζητώντας του υποταγή. Το τέχνασμά του αποδεικνύεται απόλυτα ευφυές και ο Αλέξανδρος επιτυγχάνει την υποταγή του βασιλιά της Κίνας και την πληρωμή ετήσιου φόρου χωρίς να χρειαστεί να κάνει πόλεμο. Στους Tha'ālibī και Miskawayh, τα πράγματα αντιστρέφονται σε σχέση με ό,τι διηγείται ο Dīnawarī. Κάποιος απεσταλμένος του βασιλιά της Κίνας ζητά να μιλήσει με τον Αλέξανδρο. Στη συζήτησή τους του αποκαλύπτει ότι είναι ο ίδιος ο βασιλιάς της Κίνας. Προτείνει στον Αλέξανδρο να του ζητήσει ό,τι θέλει, φτάνει να μην καταφύγει στα όπλα, γιατί τότε θα γίνει μισητός. Συμφωνούν σε μία μικρή πρόσοδο. Στη συνέχεια, ο βασιλιάς της Κίνας προδίδει τον Αλέξανδρο, περικυκλώνοντάς τον με στρατεύματα. Αναγνωρίζει, όμως, ότι οι «ουρανοί» ευνοούν τον Αλέξανδρο και συμμορφώνεται με ό,τι προστάζουν τα άστρα. Έτσι, συνάπτει συμφωνία με τον Αλέξανδρο και αποδέχεται την πληρωμή φόρου. Και στους δυο συγγραφείς, όπως

εκτυλίσσεται η διήγησή τους, ο Αλέξανδρος στο τέλος υπερτερεί. Αφενός με το τέχνασμα του έναντι του βασιλιά της Κίνας, όπως μας διηγείται ο Dīnawarī, και αφετέρου με την ευνοϊκή στάση του «ουράνιου κόσμου» προς το πρόσωπό του. Σημειωτέον ότι η πολιτική αστρολογία έπαιζε πολύ σημαντικό ρόλο τόσο στην περσική αυλή όσο και στην αυλή των χαλίφηδων. Δεν είναι λοιπόν παράξενο που οι άραβες ιστοριογράφοι προβάλλουν τη χρήση της πίσω στην εποχή του Αλεξάνδρου.

Η διήγηση σχετικά με την ανέγερση ενός τείχους από τον Αλέξανδρο, αποσκοπώντας να περιορίσει τις επιδρομές των Γωγ και Μαγώγ, περιγράφεται μόνο από τον Dīnawarī και τον Tha'ālibī. Και οι δύο ιστορικοί, προκειμένου να κάνουν πιο αξιόπιστες τις διηγήσεις τους, τις εμπλουτίζουν με στίχους από το Κοράνιο. Ο Tha'ālibī παραθέτει τη γνώμη του Sallam, ο οποίος έγραψε ένα υπόμνημα στο Κοράνιο. Ο Dīnawarī διηγείται στη συνέχεια μια σειρά από ταξίδια του Αλεξάνδρου σε διάφορες χώρες, καταλήγοντας στην Ιερουσαλήμ. Η Ιερουσαλήμ είναι ιερή πόλη για τους πιστούς και των τριών θρησκειών, δηλαδή των ιουδαίων, των χριστιανών και των μουσουλμάνων.

Έχοντας κατά νου τις τυχόν ομοιότητες, διαφορές, αλλά και τις προσθαφαιρέσεις αναφορικά με τις κατακτήσεις του Αλεξάνδρου στους υπό εξέταση συγγραφείς, δεν θα προβούμε στην αναζήτηση των πηγών μεμονωμένα για κάθε συγγραφέα. Σε επόμενο μέρος της μελέτης, θα αναφερθούμε στις διηγήσεις, οι οποίες παρουσιάζουν ομοιότητες και θα προτείνουμε υποθέσεις αναφορικά με τις πηγές από τις οποίες αντλούνται οι διηγήσεις αυτές. Άλλωστε, αυτό επιχείρησαν να κάνουν και μεγάλοι ανατολιστές της σημερινής εποχής.

Τέλος, θα ήταν σημαντικό να τονίσουμε τη γεωγραφική γνώση που είχαν οι άραβες ιστοριογράφοι σχετικά με την κατάταξη των αφηγήσεων για τις κατακτήσεις του Αλεξάνδρου. Κάτι τέτοιο είναι ενδιαφέρον, αφού μας επιτρέπει να δούμε πόσο καλά αντιλαμβάνονταν τη γεωγραφική και χωροταξική κατανομή των χωρών στην εποχή που ζούσαν. Ξεκινώντας από τον Dīnawarī, αναγνωρίζουμε ότι διηγείται αρχικά τις κατακτήσεις του Αλεξάνδρου στις χώρες της Δύσης και έπειτα στις χώρες της Ανατολής, παρόμοια με τον Hamza al-Iṣfahānī και τον Tha'ālibī.⁵⁴⁶ Ο Ya'qūbī γράφει ότι ο Αλέξανδρος πήγε στη Δύση, βάδισε κατόπιν στην Ανατολή και πάλι προς τη Δύση. Οι

⁵⁴⁶ Ο Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 416 διηγείται ότι ο Αλέξανδρος ποτέ δεν σταμάτησε στις πορείες του είτε προς την Ανατολή είτε προς τη Δύση, ούτε στις εκστρατείες του για την κατάκτηση όλων των περιοχών της γης. Το αποτέλεσμα ήταν να συσσωρεύσει πλούτη και θησαυρούς από τις εκστρατείες, τα οποία έστειλε στις χώρες των Ελλήνων. Αυτός είναι, σύμφωνα με τον ίδιο, ο λόγος που αυτές οι χώρες παρέμειναν οι πιο πλούσιες απ' όλες έως σήμερα! Σχολιάζουμε ότι στο συγκεκριμένο χωρίο ξαφνιάζει η αναστροφή της πορείας (Ανατολή-Δύση) του Αλεξάνδρου στις κατακτήσεις του, δεδομένου ότι στη συνέχεια ακολουθεί τη γεωγραφική σειρά Δύση-Ανατολή.

πηγές του Ṭabarī ακολουθούν τη γεωγραφική σειρά Ανατολή-Δύση. Παρόμοια είναι και η προσέγγιση του Mas'ūdī και στα δύο έργα του. Η εξέταση αυτής της διάστασης στην κατάταξη των διηγήσεων, δείχνει ότι οι ιστοριογράφοι μας έχουν επηρεαστεί από τις γεωγραφικές γνώσεις και αντιλήψεις που είχαν για τον κόσμο της εποχής των. Μερικές φορές δεν ακολουθείται η αυστηρή γεωγραφική σειρά. Αυτό συμβαίνει όταν αναφέρονται σε μακρινές και άγνωστες περιοχές, ή, όταν επηρεάζονται από τη δομή των κειμένων των πηγών που χρησιμοποιούν.

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Οι τοπικοί βασιλείς (*mulūk al-ṭawā'if*)

Ο Dīnawarī αναφέρεται στους «τοπικούς βασιλείς» (*mulūk al-ṭawā'if*) που εγκατέστησε ο Αλέξανδρος στις περιοχές που κατέλαβε και ιδιαίτερα στα εδάφη της Περσίας. Πρόκειται για μια διήγηση που απαντάται και στην αλληλογραφία του Αλεξάνδρου με τον Αριστοτέλη, όπως παρουσιάζεται από τον Hamza al-Isfahānī. Σύμφωνα με τον Dīnawarī, «ο Αλέξανδρος εμφανίζεται να απολογείται στον δάσκαλό του, τον Αριστοτέλη, για το ότι είχε βλάβει τους κατοίκους ολόκληρης της γης εξαιτίας του ότι είχε φονεύσει τους βασιλιάδες τους και είχε καταλάβει τις χώρες τους. Φοβάται ότι επειδή αυτοί θα μηχανοραφήσουν εναντίον του, σκέπτεται μήπως έπρεπε να τους φονεύσει για τον θυμό τους εναντίον του. Παρακάτω, αναφέρει τη σκέψη μήπως θα έπρεπε να φονεύσει κάθε αριστοκράτη και κάθε εξέχων πρόσωπο, τους ηγέτες των λαών κάθε χώρας και τους γιους των βασιλιάδων. Ο Αριστοτέλης του λέει πως μια τέτοια απονενομημένη πράξη είναι ενάντια σε ό,τι προστάζει η θρησκεία και ότι μια τέτοια πράξη θα προκαλούσε ακόμη μεγαλύτερη οργή εναντίον του. Κάτι ανάλογο διαβάζουμε και στον Firdawsī.⁵⁴⁷ Σύμφωνα με τον Dīnawarī, ο Αριστοτέλης του δίνει την εξής συμβουλή. Του προτείνει να συγκεντρώσει τους αριστοκράτες και τους γιους των βασιλιάδων, να τους στεφανώσει με διαδήματα και να διορίσει τον καθένα τους βασιλιά σε μία χώρα. Έτσι, θα τους απασχολούσε με τη διεκδίκηση και τη διαφύλαξη της βασιλείας τους. Οι έριδες ανάμεσά τους θα είχαν ως αποτέλεσμα καθένας τους να αγωνίζεται να πάρει ό,τι περισσότερο μπορούσε από τους ομοίους του. Αυτή είναι η μετέπειτα αποκληθείσα πολιτική του «διαίρει και βασίλευε». Με τον τρόπο αυτό, ο Αλέξανδρος θα προστάτευε τη χώρα του από την καταστροφή και τον αφανισμό από τους εχθρούς της. Ο Αλέξανδρος αποδέχτηκε τη συμβουλή του δασκάλου του»⁵⁴⁸

Αλλά και παρακάτω, σύμφωνα με μια άλλη πηγή, ο Dīnawarī αναφέρεται στη διάσπαση της βασιλικής περσικής εξουσίας και στην εγκατάσταση των τοπικών βασιλέων μετά την κατάλυση του περσικού κράτους από τον Μέγα Αλέξανδρο. Οι τοπικοί βασιλείς ακολούθως ενεπλάκησαν σε δολοπλοκίες και συγκρούσεις ο ένας εναντίον του άλλου.⁵⁴⁹ Η διήγηση αυτή αναφέρεται ακριβώς στην πολιτική που πρότεινε ο Αριστοτέλης στον Αλέξανδρο στην επιστολή που μόλις μνημονεύσαμε.

⁵⁴⁷ Firdawsī, *Shāhnāma*, ed. by Macan, σ. 1354 κ. εξ. Και ο Firdawsī αναφέρει ότι Αλέξανδρος τοποθέτησε «ουδέτερους» βασιλιάδες μετά από συμβουλή του Αριστοτέλη. Πρβλ. Nöldeke, "Beiträge," σ. 50-51.

⁵⁴⁸ Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-ṭiwāl*, σ. 34-35. Βλέπε Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 118- 119.

⁵⁴⁹ Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-ṭiwāl*, σ. 35.

Ο Ḥamza al-Iṣfahānī⁵⁵⁰ διηγείται ότι ο Αλέξανδρος, μετά τη δολοφονία του Δαρείου, συγκέντρωσε τα στρατεύματά του από όλες τις περιοχές της Περσίας. Τα στρατεύματά του επέβλεπαν επτά χιλιάδες αιχμαλώτους, οι οποίοι ήταν δεμένοι με δεσμά. Κάθε μέρα, αυτοί καλούσαν εικοσιένα αιχμαλώτους προκειμένου να τους φονεύσουν. Αλλά και παρακάτω ο Ḥamza al-Iṣfahānī διηγείται τα σχετικά με τους τοπικούς βασιλείς, και αναφέρεται στην αλληλογραφία του Αλεξάνδρου με τον Αριστοτέλη.⁵⁵¹ Πρέπει να σημειώσουμε ότι εδώ το κείμενο του Ḥamza al-Iṣfahānī έχει ομοιότητες με εκείνο του Dīnawarī. Με βάση αυτή τη διαπίστωση, συμπεραίνουμε πως οι δυο τους ακολούθησαν μια κοινή περσική πηγή.

Στη συνέχεια, σύμφωνα με τον Ḥamza al-Iṣfahānī, ο Αλέξανδρος διαίρεσε τις χώρες της Ανατολής και εγκατέστησε βασιλείς σε καθεμία απ' αυτές. Ακολούθως, αναφέρει ότι μετέφερε από τις χώρες της Ανατολής τη γνώση της αστρολογίας, της ιατρικής, της φιλοσοφίας και της γεωργίας στις χώρες της Δύσης. Αυτή η μεταφορά έγινε με μεταφράσεις στην ελληνική και κοπτική γλώσσα. Μετά το θάνατο του Αλεξάνδρου, οι χώρες αυτές με επικεφαλής τοπικούς βασιλείς, οδηγήθηκαν σε πολέμους μεταξύ τους. Το αποτέλεσμα ήταν καθεμιά από αυτές να μην μπορεί να κυριαρχήσει της άλλης εξαιτίας της διαίρεσης και των δύσκολων προβλημάτων. Στην εποχή των τοπικών βασιλέων, καταγράφηκαν βιβλία περσικών παραδόσεων,⁵⁵² τα οποία ήταν στα χέρια του λαού, ο αριθμός των οποίων ανερχόταν σε εβδομήντα. Αυτή η διαίρεση σε μικρές χώρες παρέμεινε για μεγάλο χρονικό διάστημα, ενώ ο αριθμός των τοπικών βασιλέων ποίκιλε και κάποια στιγμή περιορίστηκε σε είκοσι μόνο. Όποιος από αυτούς τους βασιλείς είχε μεγάλη φιλοδοξία, οργάνωνε επιδρομές εναντίον των άλλων ή εμπλέκονταν σε μάχες χωρίς αποτέλεσμα. Στη συνέχεια, γράφει ο Ḥamza al-Iṣfahānī ότι ο αριθμός των μικρών χωρών και των τοπικών βασιλέων ανερχόταν σε ενενήντα. Αυτοί θεωρούσαν μεγάλο όποιον γινόταν βασιλιάς του Ιράκ.⁵⁵³ Στις διηγήσεις αυτές φαίνεται πως ο Ḥamza al-Iṣfahānī αντλεί πληροφορίες από διαφορετικές πηγές.

Ο Sa'īd b. al-Biṭrīq διηγείται ότι ο Αλέξανδρος διόρισε σε κάθε περιοχή έναν «κυβερνήτη».⁵⁵⁴ Επιπρόσθετα, διέταξε να μην αλληλογραφούν μεταξύ τους ούτε να

⁵⁵⁰ Ḥamza al-Iṣfahānī, *Ta'rikh sinī mulūk al-ard wa-l-ambiyā*, σ. 33.

⁵⁵¹ Αυτόθι, σ. 34.

⁵⁵² Αυτόθι, σ. 34, όπου αναφέρει τους τίτλους των βιβλίων. Πρόκειται για βιβλία που φέρουν ονόματα όπως «μαρούκ/μουρούκ, σιντιμπάντ, μπιρ(ι)σινάς, σιμάς».

⁵⁵³ Αυτόθι, σ. 34-35.

⁵⁵⁴ Σε ορισμένα χειρόγραφα απαντά ο αραβικός όρος 'āmil (=κυβερνήτης, διοικητής). Πρβλ. A. A. Duri, "Āmil" στην *EF*², τ. I, σ. 435, ενώ σε άλλα χρησιμοποιείται ο όρος *ghulam*, πληθ. *ghilmān* (δούλοι,

αποκαλούν κανέναν άλλο βασιλιά. Μετά το θάνατο του Αλεξάνδρου, καθένας απ' αυτούς τους κυβερνήτες κυριαρχούσε σε μια περιοχή. Έτσι, το ενιαίο βασίλειο των Ιρανών διαιρέθηκε και παρέμεινε διαιρεμένο.⁵⁵⁵ Οι Ασγανίδες έλαβαν το βασίλειο της Περσίας και της Αχουάζ. Αυτοί ονομάστηκαν «βασιλείς μικρών ομάδων».⁵⁵⁶

Ο ιστοριογράφος Mas'ūdī αναφέρεται γενικά στην πρακτική του Αλεξάνδρου, κάθε φορά που υπέτασσε ένα βασίλειο και τον βασιλιά του, να εγκαθιστά άλλον βασιλέα και να διορίζει άλλους αξιωματούχους στη διοίκηση του βασιλείου. Αναφέρει ακόμη ότι διαίρεσε σε επαρχίες την ευρύτερη περιοχή του Χουρασάν.⁵⁵⁷ Ο Miskawayh διηγείται ότι ο Αλέξανδρος έφυγε από το Ιράκ, αφού διόρισε «τοπικούς βασιλείς».⁵⁵⁸ Δεν λέει όμως περισσότερα για το θέμα.

Ο Tha'ālibī διαφοροποιείται από τους Dīnawarī και Ḥamza al-Isfahānī. Διηγείται τα σχετικά με τους «τοπικούς βασιλείς»⁵⁵⁹ μετά το κεφάλαιο που αναφέρεται στο θάνατο του Αλεξάνδρου. Συγκεκριμένα, γράφει ότι τα κράτη του Ιράν και των άλλων περιοχών διοικούνταν ακολουθώντας τις εντολές του Αλεξάνδρου και συμμορφώθηκαν στην πρακτική, την οποία ο ίδιος καθιέρωσε. Ο λόγος που συνέβαιναν όλα αυτά ήταν να γνωρίζουν ότι καθένας από τους τοπικούς βασιλείς ασκούσε εξουσία σ' ένα μέρος του βασιλείου και ότι η αρχαία πρακτική, σύμφωνα με την οποία υπήρχε ένας επικυρίαρχος βασιλέας, καταργήθηκε. Ο επικυρίαρχος βασιλέας τους εξουσίαζε και είχε το δικαίωμα να τους καθαιρέσει σε περίπτωση που ορισμένες δραστηριότητές τους δεν ήταν αρεστές. Ο Tha'ālibī παραθέτει και μια άλλη λεπτομέρεια στη διήγησή του. Αναφέρει ότι υπήρχαν περισσότεροι από εβδομήντα βασιλείς στην περιοχή που εκτείνεται από τις χώρες των Τούρκων στα ανατολικά, της Υεμένης στα νότια, ως την Αίγυπτο και τη Συρία στα δυτικά, οι οποίοι σφετερίστηκαν τα βασίλεια με κληρονομικό τίτλο. Συγκεκριμένα, οι Ασγανίδες κατείχαν το Ιράκ, τις επαρχίες της Περσίας και της Djibāl. Οι Έλληνες κατείχαν τη Μοσούλη και την περιοχή του Sawād. Οι Heyātelites είχαν υπό την κατοχή τους τις περιοχές Balkh και Tokhāristān. Τα στρατεύματα του Tarkhoūn διοικούσαν την περιοχή του Χουρασάν. Οι υπόλοιποι μοιράστηκαν τις εναπομένουσες επαρχίες. Ήταν τελείως

ευνούχοι). Για τον όρο αυτό βλέπε H. Kennedy, *Prophet and the Age of the Caliphates*, London and New York, 1986, σ. 206-211 και 399 (glossary) και στον D. Sourdel, “ghulām” στην *EF*², τ. II, σ. 1079.

⁵⁵⁵ Εδώ πρόκειται για αναχρονισμό. Οι Άραβες χρησιμοποιούσαν το όνομα 'ajam, όταν αναφέρονταν στους Πέρσες και γενικότερα στους μη Άραβες. Περισσότερα στοιχεία στο άρθρο του F. Gabrieli, “Adjām” στην *EF*², τ. I, σ. 206.

⁵⁵⁶ Sa'īd b. al-Bīḡīq, *Kitāb al-Ta'rīkh*, τ. I, σ. 85 και *PG*, τ. 111, σ. 974. Πρβλ. Yarshater, “Iranian National History,” τ. III (1), σ. 470-473, Polignac, “L'image d'Alexandre dans la littérature arabe,” σ. 299, υποσημ. 11.

⁵⁵⁷ Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 25, § 673, σ. 252.

⁵⁵⁸ Miskawayh, *Tajārib al-Umam*, τ. I, σ. 39.

⁵⁵⁹ Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 456-457.

ανεξάρτητοι. Όλοι σέβονταν και τιμούσαν μόνο τους Ασγανίδες και στις αποστολές τους χρησιμοποιούσαν το όνομά τους. Δύο ήταν οι λόγοι που συνέβαινε αυτό. Πρώτον, εξαιτίας της ευγενικής καταγωγής των Ασγανιδών και δεύτερον, διότι η έδρα της κυβέρνησής τους βρισκόταν στο Ιράκ που θεωρούνταν το κέντρο της γης.

Αλλά και σε άλλο σημείο του έργου του ο Θα'ālibī αναφέρεται στους «τοπικούς βασιλείς». Ο Αλέξανδρος θεώρησε ότι τίποτα δεν θα ήταν πιο επιβλαβές για τη χώρα του Ιράν και ότι τίποτε δεν θα επέφερε ταχύτερα την κατάρρευση της παλαιάς ενιαίας αυτοκρατορικής εξουσίας παρά μόνο η διαίρεση της χώρας και η ανάθεση της εξουσίας σε διαφορετικά άτομα. Η διαίρεση αυτή δημιούργησε τοπικά συμφέροντα και προκάλεσε την μεταξύ τους αντιπαράθεση. Η ανάθεση της υπέρτατης εξουσίας σε ένα άτομο σε κάθε περιοχή απέβλεπε στο να εμποδίσει την εξάρτηση από ένα και μόνο άτομο. Ο Αλέξανδρος τους έκανε όλους ανεξαιρέτως κυρίαρχους βασιλείς, αλλά τους επέβαλε να πληρώνουν προσόδους και φόρο. Αυτοί οι ανώτατοι πρίγκηπες είναι οι «τοπικοί βασιλείς», διηγείται ο Θα'ālibī, οι οποίοι μετά τον Αλέξανδρο μοιράστηκαν τις επαρχίες της χώρας του Ιράν και βασίλευσαν έως ότου ο Αρντασίρ επέβαλε την εξουσία του σε όλες τις περιοχές και ανακηρύχτηκε βασιλιάς της οικουμένης.⁵⁶⁰

---

⁵⁶⁰ Αυτόθι, σ. 415-416.

ΠΕΜΠΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

1. Ο θάνατος του Αλεξάνδρου

«Σύμφωνα με τον Dīnawarī, ο Αλέξανδρος πέθανε στην Ιερουσαλήμ και όχι στη Βαβυλώνα, όπως αναφέρουν άλλες πηγές».⁵⁶¹ Η συνολική βασιλεία του αναφέρει ότι κράτησε τριάντα χρόνια,⁵⁶² κάτι το οποίο είναι λανθασμένο, αφού γνωρίζουμε ότι ο μακεδόνας βασιλιάς πέθανε το 323 π.Χ., ενώ ακόμη δεν είχε συμπληρώσει τα τριάντα τρία χρόνια του. Σύμφωνα με τις ελληνικές ιστορικές πηγές, ο Αλέξανδρος είχε κυβερνήσει το κράτος του επί δεκατρία έτη.⁵⁶³ Στη συνέχεια της διήγησής του ο Dīnawarī τεκμηριώνει το γεγονός ότι ο Αλέξανδρος βασίλευσε τριάντα χρόνια λέγοντας ότι στην αρχή της πορείας του έμεινε τρία χρόνια στην Αλεξάνδρεια και άλλα τόσα χρόνια στη Συρία και στα υπόλοιπα είκοσι τέσσερα χρόνια που απομένουν διηγείται ότι περιπλανήθηκε στη γη. Ο Dīnawarī δεν αναφέρει τα αίτια θανάτου του ούτε δίνει λεπτομέρειες για την τελετή της ταφής. Αναφέρει όμως ότι τοποθετήθηκε σε μία χρυσή σαρκοφάγο.⁵⁶⁴ Το έπος του Firdawsī, η συριακή μετάφραση του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη και τα άλλα συριακά έργα για τον Αλέξανδρο, καθώς και η λατινική μετάφραση *Historia Alexandri Magni Regis Macedoniae, de Proeliis* (του 11^{ου} αιώνα) του αρχιεπισκόπου Leo, «αναφέρουν ότι το σώμα του νεκρού Αλεξάνδρου τοποθετήθηκε σε μέλι. Από εκεί μεταφέρθηκε στην Αλεξάνδρεια. Ο θάνατός του σε μια ιερή πόλη, όπως η Ιερουσαλήμ, δηλώνει ίσως πως για τον Dīnawarī ο Αλέξανδρος συνδέεται με την ιερή πόλη των προφητών και έχει τα χαρακτηριστικά του προφήτη. Ας μην ξεχνάμε, άλλωστε, ότι και ο Προφήτης Μωάμεθ αναλήφθηκε στην Ιερουσαλήμ σύμφωνα με τη μουσουλμανική παράδοση. Αξίζει στο σημείο αυτό να αναφέρουμε ότι ο Pfister, ο άνθρωπος που μελέτησε περισσότερο από οποιονδήποτε άλλον τη μορφή του Αλεξάνδρου στην αρχαία και μεσαιωνική γραμματεία, μίλησε για μια «αγιοποίηση» του μακεδόνα βασιλιά στους χρησμούς των Ελλήνων, στα εβραϊκά απόκρυφα και στους εσχατολογικούς θρύλους των Συρίων».⁵⁶⁵

⁵⁶¹ Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 120.

⁵⁶² Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-īwāl*, σ. 41.

⁵⁶³ Σύμφωνα με τις ελληνικές ιστορικές πηγές, ο Αλέξανδρος είχε κυβερνήσει το κράτος του επί δεκατρία έτη (336-323 π.Χ.), βλέπε Bengtson, *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος*, σ. 315.

⁵⁶⁴ Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-īwāl*, σ. 35. Βλέπε Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 120.

⁵⁶⁵ Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 120. Για τις απόψεις του Pfister, βλέπε F. Pfister, "Alexander der Grosse in den Offenbarungen der Griechen, Juden, Muhammadaner und Christen," *Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Schriften der Sektion für Altertumswissenschaft* 3 (1956), σ. 1-55, Grignaschi, "La figure d'Alexandre," σ. 213-214.

«Ο Ya'qūbī διηγείται ότι ο Αλέξανδρος, όταν έφθασε νότια του Ιράκ, σε μια περιοχή που είναι κοντά στη Μεσοποταμία, αρρώστησε βαριά. Κατόπιν, ο Ya'qūbī παραθέτει το τελευταίο τμήμα μιας επιστολής ή πιο συγκεκριμένα της «συλλυπητήριας» επιστολής του Αλεξάνδρου προς τη μητέρα του, την Ολυμπιάδα. Ο Ya'qūbī διηγείται σε λίγες γραμμές ότι ο Αλέξανδρος πέθανε στον τόπο, απ' όπου έγραψε την επιστολή στη μητέρα του. Δεν υπάρχει όμως καμία αναφορά στο όνομα του συγκεκριμένου τόπου. Λέει ότι οι σύντροφοί του τον έντυσαν, τον βαλσάμωσαν και τον έβαλαν σε μία χρυσή σαρκοφάγο». ⁵⁶⁶ Ο Ya'qūbī τελειώνει τη διήγησή του αναφέροντας ότι η βασιλεία του Αλεξάνδρου διήρκησε δώδεκα χρόνια. ⁵⁶⁷

Σύμφωνα με τον Hishām b. Muḥammad al-Kalbī, η άποψη του οποίου παρατίθεται από τον Ṭabarī, ο Αλέξανδρος πέθανε στην περιοχή του Sawād⁵⁶⁸ και η σωρός του μεταφέρθηκε στην Αλεξάνδρεια σε μια χρυσή σαρκοφάγο. Η βασιλεία του διήρκησε δεκατέσσερα χρόνια. ⁵⁶⁹ Τις ίδιες ακριβώς πληροφορίες παραθέτει και ο Miskawayh, ⁵⁷⁰ γεγονός που δείχνει ότι προφανώς βασίζεται στις πληροφορίες που αντλεί από τον Ṭabarī. Σύμφωνα με μια άλλη πληροφορία που παραθέτει στην *Ιστορία* του ο Ṭabarī, ο Αλέξανδρος όρισε τοπικούς βασιλείς (*mulūk al-tawā'if*) και πέθανε στο δρόμο προς την πόλη Shahrāzūr. Την ίδια διήγηση διαβάζουμε και στα έργα των Miskawayh, ⁵⁷¹ Ibn al-Athīr και Nizāmī. ⁵⁷² Ο Nöldeke αναφέρει την πληροφορία ότι ένα παλαιό κτίσμα βρισκόταν στην περιοχή Shahrāzūr, το οποίο θεωρούνταν ο τύμβος του Αλεξάνδρου. ⁵⁷³ Μερικοί λένε ότι ήταν τριάντα έξι ετών. Μεταφέρθηκε κατόπιν στην Αλεξάνδρεια, όπου βρισκόταν και η μητέρα του. ⁵⁷⁴ Όσον αφορά στη διάρκεια της βασιλείας του Αλεξάνδρου αναφέρονται ποικίλες γνώμες στο έργο του Ṭabarī. «Οι Πέρσες ισχυρίζονται, γράφει ο Ṭabarī, ότι η βασιλεία του Αλεξάνδρου κράτησε δεκατέσσερα χρόνια. Οι χριστιανοί

⁵⁶⁶ Ya'qūbī, *Ta'rikh*, τ. I, σ. 162. Βλέπε Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 131.

⁵⁶⁷ Ίσως από αβλεψία εδώ ο Ya'qūbī αναφέρει ότι ο Αλέξανδρος βασίλευσε δώδεκα έτη. Πρβλ. Ya'qūbī, *Ta'rikh*, τ. I, σ. 163.

⁵⁶⁸ Πρόκειται για μια ονομασία που χρησιμοποιούνταν στους πρώτους ισλαμικούς χρόνους για το νότιο Ιράκ. Για την περιοχή Sawād χρήσιμο είναι το άρθρο του H. H. Schaeder*, "Sawād" στην *EF*, τ. IX, σ. 87, M.G. Morony, *Iraq after the Muslim Conquest*, Princeton, 1984.

⁵⁶⁹ Ṭabarī, *Ta'rikh al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 694.

⁵⁷⁰ Miskawayh, *Tajārib al-Umam*, τ. I, σ. 35.

⁵⁷¹ Αυτόθι, τ. I, σ. 39. Γράφει συγκεκριμένα ότι ο Αλέξανδρος έφυγε από το Ιράκ, αφού πρώτα διόρισε τοπικούς βασιλείς και πέθανε στη διαδρομή στη Σαχραζούρ (Shahrāzūr) χωρίς να μας δίνει περισσότερες πληροφορίες. Συμπληρώνει τη διήγησή του, στην οποία θυλείται ότι ο Αλέξανδρος πέθανε πιθανόν σ' ένα χωριό της Βαβυλώνας.

⁵⁷² Πληροφορίες για την περιοχή Shahrāzūr, που βρίσκεται στο δυτικό Κουρδιστάν, στους W. Minorsky* [C. E. Bosworth], "Shahrāzūr" στην *EF*, τ. IX, σ. 218. Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, σ. 190 κ. εξ. Η Shahrāzūr ήταν επίσης μια πόλη στην παλιά Μηδία.

⁵⁷³ Nöldeke, "Beiträge," σ. 47, υποσημ. 2.

⁵⁷⁴ Ṭabarī, *Ta'rikh al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 701.

ισχυρίζονται ότι κράτησε δεκατρία χρόνια και μερικούς μήνες.⁵⁷⁵ Ανάμεσα στις πολυάριθμες μαρτυρίες της περιόδου της διακυβέρνησης του Αλεξάνδρου, ο Nöldeke τονίζει ότι δεν βρίσκει πουθενά αλλού τον αριθμό δεκατρία. Εικάζει ότι ο αριθμός δεκατρία πρέπει να έχει παραποιηθεί από τον αριθμό δώδεκα».⁵⁷⁶

Ο Sa'īd b. al-Biṭrīq διηγείται ότι ο Αλέξανδρος, αφού έγινε κυρίαρχος όλου του κόσμου, επέστρεψε στη Βαβυλώνα. Εκεί τον δηλητηρίασαν με αποτέλεσμα να πεθάνει. Άλλωστε, τη δηλητηρίαση του Αλεξάνδρου φοβόταν και η μητέρα του. Η μητέρα του, η Ολυμπιάδα, είχε γράψει στον Αλέξανδρο μια επιστολή, στην οποία εξέφραζε τα παράπονά της για τον «διοικητή της Μακεδονίας» και τον προειδοποιούσε για τις ύπουλες προθέσεις του. Στην επιστολή ανέφερε ότι ο τελευταίος μισούσε τον Αλέξανδρο και είχε αποφασίσει να τον σκοτώσει. Καθώς αντιλήφθηκε τη στάση του Αλεξάνδρου, ο διοικητής της Μακεδονίας έστειλε με τον γιο του στον Αλέξανδρο πολλά και ωραία δώρα αλλά και ένα θανατηφόρο δηλητήριο. Επίσης, διέταξε τον γιο του να δηλητηριάσει τον Αλέξανδρο. Ο απεσταλμένος γιος συνάντησε κάποιον, ο οποίος ήταν σε επαφή με τον οινοχόο του Αλεξάνδρου. Πριν από αυτό το γεγονός, ο Αλέξανδρος είχε θυμώσει και συγκρουστεί με τον οινοχόο του. Ο γιος του διοικητή της Μακεδονίας ήρθε σε επαφή με τον οινοχόο, ο οποίος δέχτηκε να συμπράξει εναντίον του Αλεξάνδρου. Μαζί τους ενήργησε κατά του Αλεξάνδρου και ένας άνδρας από τους «ιδιαίτερους» του Αλεξάνδρου, όπως γράφει χαρακτηριστικά ο Sa'īd b. al-Biṭrīq. Έτυχε τότε ο Αλέξανδρος να ετοιμάσει δείπνο για τους συντρόφους του. Ο Αλέξανδρος κάθισε μαζί με τους ιδιαίτερους και τους συμπότες του, όντας ο ίδιος χαρούμενος και εύθυμος. Όταν μέθυσε, ο οινοχόος έριξε από εκείνο το δηλητήριο στο κύπελλο του βασιλιά. Έπειτα, προσέφερε το κύπελλο στο βασιλιά. Μόλις το ήπιε ο Αλέξανδρος, ξαφνικά αισθάνθηκε αδιαθεσία. Τότε, αισθανόμενος το θάνατό του διέταξε να γράψει ο γραμματέας μια «συλλυπητήρια» επιστολή προς τη μητέρα του. Παρήγγειλε να σφραγιστεί η επιστολή και να αποσταλεί στη μητέρα του κρυφά. Είπε στο Φιλήμονα, το σύμβουλό του, να αποκρύψει το θάνατό του και επιτάχυνε το ταξίδι του προς την Αλεξάνδρεια. Πορευόταν άρρωστος, ενώ η αρρώστια του επιδεινωνόταν καθημερινά.⁵⁷⁷ Λέγεται ότι, όταν ο Αλέξανδρος έφθασε στην περιοχή της Κομισικής

⁵⁷⁵ Αυτόθι, τ. I, σ. 702.

⁵⁷⁶ Nöldeke, "Beiträge," σ. 47, υποσημ. 3. Βλέπε Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 157.

⁵⁷⁷ Sa'īd b. al-Biṭrīq, *Kitāb al-Ta'rikh*, τ. I, σ. 81-82 και *PG*, τ. 111, σ. 971-972.

(Qūmis),⁵⁷⁸ αρρώστησε βαριά. Εκεί τον πρόλαβε ο θάνατος, προτού επιστρέψει στην Αλεξάνδρεια.

Ο Sa'īd b. al-Biṭrīq παραθέτει εδώ και άλλες πληροφορίες πιθανόν από άλλες πηγές. Αναφέρει ότι η μητέρα του, η Ολυμπιάδα, διηγούνταν στον Αλέξανδρο ότι σύμφωνα με όσα της είπαν οι αστρολόγοι τη στιγμή που τον γέννησε, ο Αλέξανδρος θα πέθαινε σ' έναν τόπο, του οποίου ο ουρανός είναι χρυσός και η γη σίδηρος. Ο Αλέξανδρος, κατόπιν, προχώρησε όπως μπορούσε στη Σαχραζούρ και εκεί πέθανε. Είναι εμφανές ότι ταξίδευε, καθώς η αρρώστια του χειροτέρευε. Τοποθετήθηκαν σ' αυτόν δύο πλάκες και πάνω του ένας σιδερένιος θώρακας. Δίπλα του καθόταν και τον φρουρούσε ένας άνδρας με ασπίδα, η οποία ήταν καλυμμένη με χρυσό. Όταν ο Αλέξανδρος κοίταζε προς εκείνον, θυμήθηκε τα λόγια της μητέρας του. Έπειτα, κάλεσε τον σύμβουλό του και του υπαγόρευσε μια επιστολή προς τη μητέρα του. Μετά πέθανε. Ο Φιλήμων, ο σύμβουλος του Αλεξάνδρου, έθεσε το σώμα του μέσα σε μια χρυσή σαρκοφάγο για να τον τιμήσει. Ο Sa'īd b. al-Biṭrīq προσθέτει στο σημείο αυτό και άλλη μια σημαντική λεπτομέρεια, ότι δηλαδή σε άλλα χειρόγραφα αναφέρεται ότι γέμισαν τη σαρκοφάγο με μέλι⁵⁷⁹ και ότι ο θάνατος του Αλεξάνδρου κρατήθηκε κρυφός. Τα στρατεύματα και οι θησαυροί του μεταφέρθηκαν στην Αλεξάνδρεια. Όταν έφθασε στην Αλεξάνδρεια ο νεκρός Αλέξανδρος, ο θάνατός του γνωστοποιήθηκε στον λαό, έβγαλαν έξω τη σαρκοφάγο και την τοποθέτησαν στο μέσον του παλατιού.⁵⁸⁰ Τελειώνει την αφήγησή του ο Sa'īd b. al-Biṭrīq, λέγοντας ότι ο Αλέξανδρος βασίλευσε δεκαέξι χρόνια και ότι έζησε τριάντα δύο χρόνια.⁵⁸¹

Ο Mas'ūdī παραθέτει τρεις διαφορετικές απόψεις σχετικά με τον τόπο όπου πέθανε ο Αλέξανδρος. Σύμφωνα με την πρώτη άποψη, ο Αλέξανδρος, όταν έφθασε στην πόλη Σαχραζούρ, αρρώστησε βαριά. Ακόμη, παραθέτει και τη γνώμη άλλων πηγών, σύμφωνα με τους οποίους το τραγικό γεγονός συνέβη στην περιοχή της Νίσιβης (Niṣībīn), στη χώρα της φυλής Rabī'a. Σύμφωνα με την τρίτη γνώμη, ο Αλέξανδρος αρρώστησε βαριά στο Ιράκ. Ο Mas'ūdī συνεχίζει τη διήγησή του λέγοντας ότι το σώμα του Αλεξάνδρου ήταν αλειμμένο με ουσίες που εμπόδιζαν την αποσύνθεση. Επιπλέον, αυτό ήταν τοποθετημένο σε μια χρυσή σαρκοφάγο στολισμένη με πολύτιμες πέτρες.⁵⁸² Ο Αλέξανδρος δεν είχε

⁵⁷⁸ Περισσότερες πληροφορίες για την περιοχή της Κομισικής βλέπε το άρθρο του C. E. Bosworth, "Kūmis" στην *EF*, τ. V, σ. 377, *Le Strange, The Lands of the Eastern Caliphate*, σ. 364-368, P. Schwarz, *Iran im Mittelalter nach den arabischen Geographen*, repr. Hildesheim, 1969, σ. 809 κ. εξ.

⁵⁷⁹ Πρόκειται πιθανόν για κάποιο έθιμο της εποχής.

⁵⁸⁰ Sa'īd b. al-Biṭrīq, *Kitāb al-Ta'rikh*, τ. I, σ. 82-83 και *PG*, τ. 111, σ. 972.

⁵⁸¹ Αυτόθι, τ. I, σ. 85 και *PG*, τ. 111, σ. 974.

⁵⁸² Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 25, § 675, σ. 252. Πρβλ. Nöldeke, *Beiträge*, σ. 47.

κλείσει τα τριάντα έξι του χρόνια, όταν πέθανε. Η βασιλεία του διήρκησε από το ένατο έτος, αφότου πέθανε ο Δαρείος, και παρατάθηκε ακόμη έξι χρόνια, από τη στιγμή δηλαδή που επέκτεινε την κυριαρχία του σ' όλους τους βασιλείς.⁵⁸³ Ο Mas'ūdī προσθέτει επίσης ότι ο Αλέξανδρος ανήλθε στο θρόνο σε ηλικία είκοσι ένα ετών στη Μακεδονία, «δηλαδή στην Αίγυπτο!». ⁵⁸⁴ Ο Αλέξανδρος επιφόρτισε το διάδοχό του να στείλει το φέρετρό του στη μητέρα του στην Αλεξάνδρεια, όταν θα πέθαινε. Σημειώνουμε ότι και εδώ ο Αλέξανδρος φαίνεται να στέλνει μια «συλλυπητήρια» επιστολή στη μητέρα του πριν από το θάνατό του. Μόνο που στην αντίστοιχη διήγηση του Mas'ūdī, κανένας από τους υπηκόους δεν δείχνει πρόθυμος στο κάλεσμα της Ολυμπιάδας να παραστεί στο «δειπνο» προς τιμήν του Αλεξάνδρου. Αιτία για την όλη κατάσταση θεωρείται από τους αξιωματούχους η ίδια, διότι απέκλεισε όλους όσους θρηνούσαν τους γονείς τους ή κάποιο φίλο ή ακόμη και όσους είχαν αποχωριστεί κάποιον αγαπημένο. Στη συνέχεια, η βασίλισσα εμψυχώθηκε και παρηγορήθηκε, λέγοντας χαρακτηριστικά: «Ω Αλέξανδρε, το τέλος σου είναι άξιο της αρχής σου!». ⁵⁸⁵ Έπειτα, η βασίλισσα τοποθέτησε το λείψανο του Αλεξάνδρου σε μια μαρμάρινη σαρκοφάγο, αφού πρώτα είχε επαλειφθεί με μύρα και ουσίες που εμπόδιζαν την άμεση αποσύνθεσή του. Δεν ήθελε, όπως γράφει ο Mas'ūdī, να παραμείνει το λείψανο μέσα στο χρυσό φέρετρο, διότι γνώριζε καλά ότι οι βασιλείς των εθνών, οι οποίοι θα τον διαδέχονταν, δεν θα άφηναν το σώμα του Αλεξάνδρου μέσα σ' ένα τόσο πολύτιμο περικάλυμμα. Η σαρκοφάγος υψώθηκε πάνω σε μια σειρά από πέτρες και σ' ένα σωρό από άσπρα και ποικιλόχρωμα μάρμαρα, τα οποία ήταν τοποθετημένα το ένα πάνω στο άλλο. Αυτός ο χώρος του μαρμάρινου βάθρου διηγείται ο Mas'ūdī ότι «μπορεί να ιδωθεί ακόμη και σήμερα», δηλαδή την εποχή που επισκέφτηκε ο ίδιος, το έτος 332/943, την πόλη της Αλεξάνδρειας της Αιγύπτου και ήταν γνωστός με το όνομα «Τάφος του Αλεξάνδρου». ⁵⁸⁶

Ο Hamza al-Isfahānī διηγείται ότι, όταν ο Αλέξανδρος έφθασε στην Κομισσηκή (Qūmis), αρρώστησε και η αρρώστια του παρατάθηκε σ' όλη τη διάρκεια της πορείας του. Πέθανε προτού φθάσει στη Βαβυλώνα. Κατασκευάστηκε γι' αυτόν τύμβος, δηλαδή λόφος χώματος. Στο τρίτο κεφάλαιο του έργου του παραθέτει μια εκδοχή γύρω από το μυστήριο

⁵⁸³ Πρβλ. Mas'ūdī, *Tanbih*, σ. 112, όπου αναφέρεται ότι ο Αλέξανδρος βασίλευσε δεκαπέντε χρόνια.

⁵⁸⁴ Του ιδίου, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 25, § 677, σ. 254. Ο Mas'ūdī ταυτίζει τη Μακεδονία με την Αίγυπτο, η οποία προσδιορίζεται με το όνομα (*Maqadūniya*). Μάλλον, η παράδοση που παραθέτει ο Mas'ūdī πρέπει να αναφέρεται στην Αίγυπτο ως τη χώρα που διοικούσαν οι μακεδόνες Πτολεμαίοι. Επειδή η Αίγυπτος διοικούνταν για μεγάλο χρονικό διάστημα από τους Πτολεμαίους, ήταν γνωστή και ως η χώρα των Μακεδόνων. Πρβλ. Αυτόθι, σ. 254, υποσημ. 2.

⁵⁸⁵ Βλέπε σχετικά Αυτόθι, κεφ. 25, § 678, σ. 254.

⁵⁸⁶ Αυτόθι, κεφ. 25, § 679, σ. 254-255. Η περιγραφή του τάφου του Αλεξάνδρου αποτελεί μια πρώτη μαρτυρία ότι ο Mas'ūdī είδε τον τάφο. Πρβλ. Nöldeke, *Beiträge*, σ. 48.

που κάλυπτε το θάνατο του Αλεξάνδρου. Δηλαδή, όταν ο Αλέξανδρος πλησίασε προς την πόλη 'atīqa (Αττική;), εκεί πέθανε με δηλητήριο που του έδωσαν να πει. Υπολογίζεται, σύμφωνα με όσα γράφει ο συγγραφέας, ότι έζησε τριάντα δύο χρόνια.⁵⁸⁷

Σύμφωνα με τον Tha'ālibī, ο Θεός έδωσε στον Αλέξανδρο όλα τα πράγματα εκτός από τη μακροζωία και την ανακάλυψη της πηγής της ζωής. Έχοντας διασχίσει την περιοχή Jayhūn και κατευθυνόμενος προς το Ιράκ, έφθασε στην περιοχή της Κομισικής (Qūmis). Το πεπρωμένο του επεφύλασσε ένα άσχημο παιχνίδι. Ο Αλέξανδρος αρρώστησε βαριά. Τα φάρμακα δεν του πρόσφεραν τίποτα, οι σοφοί που τον συνόδευαν δεν τον βοήθησαν να νικήσει την αρρώστια, αλλά και τα στρατεύματα και τα πλούτη του ήταν άχρηστα. Ο Αλέξανδρος συνέχισε την πορεία του, έχοντας για «συντροφιά» του τον μαρασμό και τον πόνο, τον φόβο και τη μελαγχολία.⁵⁸⁸ Ο Πτολεμαίος, ο οποίος είχε σχεδιάσει το ωροσκόπιο⁵⁸⁹ του Αλεξάνδρου υπό τη διαταγή του, του είπε μια προφητεία. Σύμφωνα μ' αυτή, ο ίδιος θα διέφευγε τον κίνδυνο, όταν θα έβλεπε κάτω από αυτόν σιδερένιο έδαφος και πάνω του ένα χρυσό θόλο. Σε εκείνη την περίπτωση, πρόσθεσε, ότι υπήρχε φόβος για τον Αλέξανδρο. Όταν ο Αλέξανδρος άκουσε εκείνα τα λόγια αναπτερώθηκε το ηθικό του. Συνάμα, όμως, η αρρώστια του επιδεινώθηκε. Όταν έφθασε στη Σαχραζούρ ήταν καταπονημένος από την πεζοπορία και το μακρινό ταξίδι. Για το λόγο αυτό, θέλησε να σταματήσει μια στιγμή για να ξεκουραστεί. Τότε, έβαλε στη γη ένα θώρακα πάνω στον οποίο έπεσε να πλαγιάσει. Επειδή η ζέστη του ήλιου τον ενοχλούσε, του δημιούργησαν σκιά με τη βοήθεια μιας χρυσής ασπίδας. Αφού ξεκουράστηκε λίγο, είδε πάνω του ένα χρυσό θόλο και κάτω απ' αυτόν ένα σιδερένιο στρώμα. Τότε, συνειδητοποίησε ότι η τελευταία του ώρα έφθασε. Μεταφέρθηκε στη Σαχραζούρ, όπου απηύθυνε μια «συλλυπητήρια» επιστολή στη μητέρα του. Έπειτα, πέθανε.

Ο Tha'ālibī γράφει ότι ο Αλέξανδρος, όταν πέθανε, είχε συμπληρώσει δεκατέσσερα χρόνια βασιλείας και ότι ο ίδιος ήταν τριάντα οκτώ ετών. Συμπληρώνει τη διήγησή του με τη συμμετοχή της φύσης στον θρήνο για τον θάνατο του Αλεξάνδρου. Γράφει συγκεκριμένα ότι τόσο η γη όσο ο ουρανός θρήνησαν τον θάνατό του. Το σώμα του τοποθετήθηκε σε μια χρυσή σαρκοφάγο και αμέσως μεταφέρθηκε στην Αλεξάνδρεια. Λόγω του ότι ήταν πάρα πολύ μεγάλη φυσιογνωμία για να τον ενταφιάσουν, τον έβαλαν πάνω σε μια υπερυψωμένη γη. Ο κόσμος θρήνησε γι' αυτόν, συγκινημένος απ' τους

⁵⁸⁷ Hamza al-Isfahānī, *Ta'rikh sinī mulūk al-ard wa-l-anbiyā*, σ. 33 και 64-65. Ο συγγραφέας προσθέτει ότι γινόταν αναφορά στη ζωή του από τους ανθρώπους της εποχής του, οι οποίοι χρονολογούσαν με βάση τη βασιλεία του. Η χρονολόγηση άρχιζε από το πρώτο έτος, δηλαδή στα είκοσι επτά χρόνια της ζωής του.

⁵⁸⁸ Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 447-448.

⁵⁸⁹ Για το πόσο πολύ οι Άραβες επηρέαζονταν από τα άστρα είναι θέμα που αναπτύχθηκε παραπάνω.

λυγμούς, τις δόξες και τις αρετές του.⁵⁹⁰ Ο Miskawayh διηγείται ότι ο Αλέξανδρος έζησε τριάντα έξι χρόνια και βασίλευσε είκοσι τρία χρόνια και μερικούς μήνες.⁵⁹¹

Ο Bengtson τοποθετεί τον θάνατο του Αλεξάνδρου στη Βαβυλώνα στις 10 Ιουνίου 323 π.Χ.⁵⁹² Αναφορικά με τα αίτια του θανάτου αναφέρει ότι επρόκειτο για ενδημικό ελώδη πυρετό, ίσως, όμως, και για πνευμονία ή δηλητηρίαση, όπως διαβάζουμε στο τελευταίο κεφάλαιο του ελληνικού μυθιστορήματος.⁵⁹³

Παρατηρήσεις στη διήγηση για τον θάνατο του Αλεξάνδρου

Αν ομαδοποιήσουμε όσα αναφέραμε παραπάνω, με τις όποιες τυχόν αποκλίσεις και προσθαφαιρέσεις, αναφορικά με τον θάνατο του Αλεξάνδρου προκύπτουν τα εξής σημαντικά στοιχεία.

1. Ως τόπος θανάτου του Αλεξάνδρου αναφέρεται: i. η Ιερουσαλήμ (Dīnawarī), ii. το Ιράκ (Mas‘ūdī – 3^η άποψη), iii. η περιοχή Sawād (Hishām b. Muḥammad al-Kalbī, Miskawayh), iv. η περιοχή Σαχραζούρ (Ṭabarī, Sa‘īd b. al-Biṭrīq, Mas‘ūdī – 1^η άποψη, Tha‘ālibī, Miskawayh), v. η Νίσιβη (Mas‘ūdī – 2^η άποψη). Ο Ya‘qūbī και ο Ḥamza al-Iṣfahānī δεν αναφέρουν κάποιο συγκεκριμένο τόπο.
2. Η αιτία θανάτου του Αλεξάνδρου αποδίδεται σε δηλητηρίαση⁵⁹⁴ από τον Sa‘īd b. al-Biṭrīq και σε βαριά αρρώστια από τους Ya‘qūbī, Mas‘ūdī, Ḥamza al-Iṣfahānī και Tha‘ālibī. Οι υπόλοιποι συγγραφείς δεν αναφέρουν τίποτα για το θέμα αυτό.⁵⁹⁵
3. Στη «συλλυπητήρια» επιστολή που έστειλε ο Αλέξανδρος στη μητέρα του, την Ολυμπιάδα, για να την παρηγορήσει αναφέρονται οι Ya‘qūbī, Sa‘īd b. al-Biṭrīq,

⁵⁹⁰ Tha‘ālibī, *Ghurar*, σ. 448-450.

⁵⁹¹ Miskawayh, *Tajārib al-Umam*, τ. I, σ. 40.

⁵⁹² Για τη χρονολογία βλέπε A. J. Sachs, *Late Babylonian Astronomical and Related Texts*, Rhode Island, 1955, nr. 209.

⁵⁹³ Bengtson, *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος*, σ. 315. Επίσης, για τα άγνωστα αίτια θανάτου του Αλεξάνδρου, σύμφωνα με τις ιστορικές πηγές, χρήσιμες πληροφορίες περιέχουν οι: A. B. Bosworth, “The Death of Alexander the Great: Rumour and Propaganda,” *CQ*, N.S. 21.1 (1971), σ. 112-136 (σ. 114 κ. εξ.), E. Borza and J. Reames-Zimmerman, “Some New Thoughts on the Death of Alexander the Great,” *AncW* 31.1 (2000), σ. 22-30, J. Reames-Zimmerman, “The Mourning of Alexander the Great,” *SyllClass* 12 (2001), σ. 98-145, D. Oldach *et al.*, “A Mysterious Death,” *New England Journal of Medicine* 338 (1998), σ. 1764-1768, J. Coulomb, “La mort d’Alexandre le Grand,” *Histoire des Sciences Médicales* 18 (1984), σ. 137-145, P. Lainas *et al.*, “‘Most Brilliant in Judgment’: Alexander the Great and Aristotle,” *The American Surgeon* 71 (2005), σ. 275-280, L. Depuyt, “The Time of the Death of Alexander the Great: 11 Juin 323 B.C. (-322), ca. 4:00-5:00 PM,” *Die Welt des Orients* 28 (1997), σ. 117-135.

⁵⁹⁴ Στη δηλητηρίαση, ως αιτία θανάτου του Αλεξάνδρου, αναφέρεται ο R. D. Milns, *Alexander the Great*, London, 1968, σ. 255-258, Bosworth, “The Death of Alexander the Great,” σ. 112-136.

⁵⁹⁵ Οι διάφορες πιθανότητες αναφορικά με την αιτία θανάτου του Αλεξάνδρου αναπτύχθηκαν από τον A. B. Bosworth, *Conquest and Empire: the Reign of Alexander the Great*, Cambridge, 1988, σ. 171-173.

- Mas'ūdī και Tha'ālibī. Οι τρεις πρώτοι, μάλιστα, διηγούνται τη συνεστίαση που η μητέρα του Αλεξάνδρου ετοίμασε κατόπιν παραγγελίας του γιου της.
4. Σχετικά με το νεκρό σώμα του Αλεξάνδρου, ορισμένοι άραβες ιστορικοί αναφέρουν ότι τοποθετήθηκε σε μια χρυσή σαρκοφάγο (Dīnawarī, Ya'qūbī, Hishām b. Muḥammad al-Kalbī, Sa'īd b. al-Biṭrīq). Άλλοι προσθέτουν ότι γέμισαν τη σαρκοφάγο με μέλι (Mas'ūdī, Miskawayh, Tha'ālibī). Σύμφωνα με τις διηγήσεις των Mas'ūdī και Tha'ālibī, η σαρκοφάγος υψώθηκε πάνω σε μια σειρά από πέτρες και σ' ένα σωρό από άσπρα και ποικιλόχρωμα μάρμαρα, τα οποία ήταν τοποθετημένα το ένα πάνω στο άλλο. Ο Sa'īd b. al-Biṭrīq αναφέρει ότι η σαρκοφάγος τοποθετήθηκε στο μέσο του παλατιού.
  5. Η μεταφορά του σώματος του Αλεξάνδρου στην Αλεξάνδρεια αναφέρεται από τους Dīnawarī, Ṭabarī, Sa'īd b. al-Biṭrīq, Mas'ūdī, Tha'ālibī, Miskawayh.
  6. Σχετικά με τα χρόνια της βασιλείας του Αλεξάνδρου και την ηλικία του δεν υπάρχει ομοφωνία. Αναφέρεται ότι βασίλευσε δώδεκα χρόνια (Ya'qūbī), ή δεκατρία χρόνια και μερικούς μήνες (σύμφωνα με τους χριστιανούς γράφει ο Ṭabarī), ή δεκατέσσερα χρόνια (πληροφορία που δίνει ο Hishām b. Muḥammad al-Kalbī και ορισμένες άλλες πηγές του Ṭabarī, αλλά και οι Miskawayh και Tha'ālibī), ή δεκαπέντε χρόνια (Mas'ūdī), δεκαέξι χρόνια (Sa'īd b. al-Biṭrīq), ή είκοσι τρία χρόνια και μερικούς μήνες (Miskawayh), ή τριάντα χρόνια (Dīnawarī). Επίσης, αναφέρεται ότι, όταν πέθανε ήταν τριάντα έξι ετών (Ṭabarī, Mas'ūdī,⁵⁹⁶ Miskawayh), ή τριάντα δύο ετών (Sa'īd b. al-Biṭrīq, Ḥamza al-Iṣfahānī), ή τριάντα οχτώ ετών (Tha'ālibī).
  7. Σημειωτέον, ότι οι Sa'īd b. al-Biṭrīq και Tha'ālibī κάνουν λόγο για ένα «σιδερένιο θώρακα» που τοποθετήθηκε πάνω στον Αλέξανδρο όταν πέθανε (Sa'īd b. al-Biṭrīq), ή που ακούμπησε πάνω του ο Αλέξανδρος να ξεκουραστεί (Tha'ālibī). Επίσης, σύμφωνα με τη διήγηση του Sa'īd b. al-Biṭrīq, αναφέρεται η «χρυσή ασπίδα» την οποία κρατούσε ο φρουρός που φύλαγε τον Αλέξανδρο, ενώ ο Tha'ālibī αναφέρει ότι μια «χρυσή ασπίδα» χρησιμοποιήθηκε για να κάνει σκιά στον Αλέξανδρο λόγω της υπερβολικής ζέστης στην περιοχή του Ιράκ.
  8. Η ανωτερότητα του Αλεξάνδρου προβάλλεται από τον συγγραφέα Mas'ūdī, όταν αναφέρεται στο χρυσό φέρετρο μέσα στο οποίο τοποθετήθηκε το νεκρό σώμα του. Μάλιστα, διηγείται ότι η Ολυμπιάδα δεν ήθελε να παραμείνει το λείψανο του γιου

⁵⁹⁶ Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 25, § 677, σ. 254, του ιδίου, *Tanbih*, σ. 112.

της μέσα στο χρυσό φέρετρο, γνωρίζοντας ότι οι βασιλείς των εθνών που θα τον διαδέχονταν, δεν θα άφηναν το λείψανο μέσα σ' ένα τόσο πολύτιμο περικάλυμμα. Ο Tha'ālibī εκθειάζει και αυτός τον Αλέξανδρο, όταν αναφέρει ότι ο Αλέξανδρος ενταφιάστηκε πάνω σε μια υπερυψωμένη γη λόγω του ότι ήταν μια πάρα πολύ μεγάλη φυσιογνωμία.

9. Μνεία στους θρήνους που συνόδευαν το νεκρό Αλέξανδρο γίνεται μόνο από τον Tha'ālibī, ο οποίος αναφέρει ότι τόσο ο κόσμος όσο και η φύση πένθησε το βασιλιά της.
10. Σε γενικές γραμμές, οι ιστορικοί Sa'īd b. al-Biṭrīq, Mas'ūdī και Tha'ālibī έχουν τις εκτενέστερες διηγήσεις αναφορικά με τον θάνατο του Αλεξάνδρου. Στον αντίποδα, οι υπόλοιποι συγγραφείς εμπερικλείουν στις βραχυλογικές τους διηγήσεις τα απολύτως απαραίτητα. Επιπλέον, ο Mas'ūdī είναι ο μόνος συγγραφέας που ο ίδιος δηλώνει ότι είδε τον τάφο του Αλεξάνδρου στην Αίγυπτο.

2. Οι λόγοι που εκφωνούν οι φιλόσοφοι μπροστά στο νεκρό σώμα του Αλεξάνδρου

Οι σύντομοι λόγοι που εκφωνούν οι φιλόσοφοι από όλο τον κόσμο μπροστά στο νεκρό Αλέξανδρο απαντά σε τέσσερις από τους άραβες ιστοριογράφους που εξετάζουμε.⁵⁹⁷ Ο Ya'qūbī,⁵⁹⁸ ο Mas'ūdī⁵⁹⁹ και ο Tha'ālibī⁶⁰⁰ ολοκληρώνουν τις διηγήσεις τους αναφορικά με τον θάνατο του Αλεξάνδρου με τους λόγους που εκφωνούν οι φιλόσοφοι πάνω στον τάφο του.⁶⁰¹ Αλλά και ο Sa'īd b. al-Biṭrīq καλύπτει ένα μεγάλο τμήμα της διήγησής του της σχετικής με το θάνατο του Αλεξάνδρου, παραθέτοντας τους λόγους των φιλοσόφων μπροστά στον νεκρό Αλέξανδρο.⁶⁰² Ο Sa'īd b. al-Biṭrīq διηγείται ότι ο Φιλήμων, ο

⁵⁹⁷ Βλέπε Kraemer, *Humanism in the Renaissance of Islam*, σ. 148-150.

⁵⁹⁸ Ya'qūbī, *Ta'rikh*, τ. I, σ. 162-163, ο οποίος αναφέρεται μόνο σε οχτώ ομιλητές. Η ανάλυση των αποφθεγμάτων είναι ένα άλλο θέμα από μόνο του, το οποίο δεν θα αναπτύξουμε εδώ.

⁵⁹⁹ Ο Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 25, § 676, σ. 252-254 παραθέτει τους λόγους τριάντα σοφών (συμπεριλαμβανομένων των λόγων της Ρωξάνης και της Ολυμπιάδας), τους οποίους μάλιστα απαριθμεί.

⁶⁰⁰ Ο Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 450-455 παραθέτει είκοσι έξι αφορισμούς των φιλοσόφων.

⁶⁰¹ Εξαιρετικές παρατηρήσεις έχουν γίνει από τους: S. Brock, "The Laments of the Philosophers over Alexander in Syriac," *JSS* 15 (1970), σ. 205-218, L. E. Goodman, "Translation of Greek Materials into Arabic," *CHALAP*, σ. 477-494 (σ. 482-483), G. Strohmaier, "Ḥunain ibn Ishāq: an Arab Scholar Translating into Syriac," *ARAM* 3 (1991), σ. 163-170 (σ. 167), C. F. Bühler (ed.), *The Dicts and Sayings of the Philosophers*, London, 1941, A. Zajaczkowski, "Şeh-name'ninilk türkce manzumesinde atasözleri ve deyimler," *RO* 28.2 (1965), σ. 13-57, Nöldeke, *Beiträge*, σ. 47-48, υποσημ. 1-2.

⁶⁰² Ο Sa'īd b. al-Biṭrīq, *Kitāb al-Ta'rikh*, τ. I, σ. 83-85 και *PG*, τ. 111, σ. 972-973 παραθέτει τους λόγους που εκφώνησαν τριάντα δύο σοφοί (ανάμεσά τους η γυναίκα του και η μητέρα του Αλεξάνδρου).

βεζίρης⁶⁰³ του Αλεξάνδρου, διέταξε καθέναν από τους σοφούς να εκφωνήσει ένα θρηνητικό άσμα σε μορφή μελωδίας, το οποίο θα ήταν παρηγορητικός λόγος για τις άρχουσες ανώτερες τάξεις και ηθικό δίδαγμα για το λαό.⁶⁰⁴

Το περιεχόμενο των σύντομων λόγων των φιλοσόφων μπροστά στον νεκρό Αλέξανδρο αναφέρεται στο νόημα της ζωής και του θανάτου. Πρόκειται μάλλον για γνωμικά ή αποφθέγματα, οι διάφορες μορφές των οποίων σχηματίζουν ένα μικρό λογοτεχνικό έργο.⁶⁰⁵ Το υπόβαθρό τους είναι ελληνικό και συριακό, ή ακόμη θα μπορούσαμε να πούμε ότι κάνουν χρήση αραβικών πηγών. Τα αποφθέγματα των φιλοσόφων είναι μια άκρως σημαντική διήγηση για τη διάδοση της εικόνας του Αλεξάνδρου ως «φιλοσόφου».⁶⁰⁶ Γενικότερα, οι αβοήθητοι πριν από το θάνατο άνθρωποι και η ματαιότητα όλων των πραγμάτων είναι συχνά μοτίβα στις περσικές διηγήσεις για τον Αλέξανδρο, μολοντί εξυμνούν τη φιλοδοξία, τη δύναμη και τη μεγαλοπρέπεια. Οι λόγοι των φιλοσόφων μπροστά στο φέρετρο του Αλεξάνδρου συγκρίνουν την αδυναμία απέναντι στο θάνατο με την προηγούμενη δύναμη και μεγαλοπρέπεια, αναφέρονται στο πεπρωμένο, το εύθραστο του ανθρώπου και τη ματαιότητα των πράξεών του σ' αυτόν τον ποταπό κόσμο.⁶⁰⁷

Ιδιαίτερη προσοχή αξίζει να δείξουμε στο λόγο που εκφώνησε η γυναίκα του Αλεξάνδρου, η Ρούσνακ, αλλά και η μητέρα του, όπως παραδίδονται από τον Sa'īd b. al-Biṭrīq.⁶⁰⁸ Όταν οι φιλόσοφοι τελείωσαν τους λόγους τους, η Ρούσνακ, το πιο προσφιλές άτομο από όλους τους ανθρώπους για τον Αλέξανδρο, έβαλε το χέρι της πάνω στη σαρκοφάγο και είπε: «Δεν υπολόγιζα, ω βασιλιά, όταν νίκησες το Δαρείο ότι η βασιλεία

⁶⁰³ Πρόκειται για αναχρονισμό. Για τον τίτλο του βεζίρη βλέπε M. Qasim Zaman *et al.*, “wazīr” στην *EF*, τ. XI, σ. 185. Ο τίτλος απαντά για πρώτη φορά στη χαλιφεία του Ma'mūn, ενώ αποκτά εξουσία και σημασία υπό τον χαλίφη Muqtadir (296-320/908-932). Πληροφορίες στον Frye, *The Golden Age of Persia*, σ. 151.

⁶⁰⁴ Ο Sa'īd b. al-Biṭrīq διακρίνει δύο τάξεις: τις ανώτερες τάξεις και τον λαό.

⁶⁰⁵ Nöldeke, “Beiträge,” σ. 48. Για ένα παράδειγμα αυτού του είδους βλέπε *The Dicts and Sayings of the Philosophers*, ed. by C. F. Bühler, EETS 211, London, 1941. Περαιτέρω μελέτη σχετικά με τη σοφολογική γραμματεία στον D. Gutas, *Greek Wisdom Literature in Arabic Translation*, New Haven, 1975, του ίδιου, “Classical Arabic Wisdom Literature: Nature and Scope,” *JAOS* 101.1 (1981), σ. 49-86. Ακόμη, Stoneman, “Alexander the Great in the Arabic Tradition,” σ. 15-18.

⁶⁰⁶ Για αραβικά έργα, που μεταφράστηκαν στα Εβραϊκά, αναφορικά με τα *Αποφθέγματα των Φιλοσόφων*, πληροφορίες υπάρχουν στο άρθρο του W. Jac. van Bekkum, “Alexander the Great in Medieval Hebrew Literature,” *JWI* 49 (1986), σ. 218-226 (σ. 225-226).

⁶⁰⁷ Βλέπε σχετικά Southgate, “Portrait of Alexander,” σ. 281.

⁶⁰⁸ Το κείμενο έχει «Ρούστακ» αντί «Ρούσνακ» που διαβάζουμε στο κείμενο των άλλων συγγραφέων. Αν λάβουμε υπόψη μας ότι τα διακριτικά σημάδια των αραβικών γραμμάτων δεν γράφονται πάντα, τότε κάλλιστα μπορούμε να διαβάσουμε τη λέξη ως «Ρούσνακ» και στο κείμενο του Sa'īd b. al-Biṭrīq. Ο Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 454 αναφέρεται στο λόγο που εκφώνησε η μητέρα του Αλεξάνδρου, η γυναίκα του Ρούσνακ, ο οικονομικός διαχειριστής, ο θησαυροφύλακας και ο σεφ της κουζίνας του. Ομοίως, ο Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 25, § 676, σ. 254 ενσωματώνει τους λόγους της Ρωζάνης και της μητέρας του Αλεξάνδρου. Ο Pellat, *αυτόθι*, σ. 254, υποσημ. 1, υποστηρίζει ότι δεν ήταν η Ρωζάνη που εκφωνεί λόγο για τον Αλέξανδρο, αλλά η Μπαρσίνη, η κόρη του Δαρείου.

σου θα ηττηθεί». Στη συνέχεια, απευθύνθηκε στους φιλοσόφους, στους οποίους, χρησιμοποιώντας λόγια με πολλά υπονοούμενα και ίσως αλληγορικό περιεχόμενο, είπε: «Εάν οι λόγοι σας για τον Αλέξανδρο ήταν χλευαστικοί, αυτός άφησε το ποτήρι, από το οποίο έπινε με σας. Για όλους σας υπάρχουν υποψίες ως προς αυτό το συμβάν. Ακόμη κι αν το ποτήρι ήταν προς παρηγοριά ή πένθος, ετοιμαστείτε να απαντήσετε και να αναζητήσετε επιχειρήματα, διότι θα γευτείτε αυτό που γεύτηκε εκείνος. Ας είναι τα έργα σύμφωνα με τα λόγια. Διότι, δεν είστε βέβαιοι».⁶⁰⁹

Στη συνέχεια, όπως διηγείται ο Sa'īd b. al-Bīṭīq, η μητέρα του Αλεξάνδρου βγήκε έξω και έβαλε την παρειά της πάνω στη σαρκοφάγο και είπε: «Το παρακάνετε στην παρηγοριά. Εκείνο για το οποίο ανησυχούσα για τον Αλέξανδρο συνέβη σ' αυτόν. Δεν απέμεινε κανένα βασίλειο για εκείνον ούτε εναντίον του. Ο ασκητισμός σας περίσσεψε στον κόσμο. Δώστε την αλήθεια από την ψυχή σας. Εγώ αποδέχομαι την παρηγοριά σας». Έπειτα, διέταξε να ενταφιάσουν τον Αλέξανδρο.⁶¹⁰

Η εκφώνηση αποφθεγμάτων πάνω στον τάφο των νεκρών συνηθιζόταν την εποχή εκείνη ακόμη και μεταγενέστερα στην αραβική παράδοση. «Ορισμένα από τα αποφθέγματα αυτά ενσωματώθηκαν σε μεταγενέστερες διασκευές του μυθιστορήματος, όπως είναι για παράδειγμα το *Historia de Proeliis*, και σε άλλες ευρωπαϊκές παραδόσεις. Διαδόθηκαν ακόμη και στην περσική παράδοση, αλλά δεν αποτέλεσαν μέρος του συριακού κειμένου του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου.⁶¹¹ Ήδη πριν το τέλος του 10^{ου} αιώνα, οι Σύριοι-Άραβες μεταφραστές μετέφρασαν μια συλλογή από γνώμες που εκφωνήθηκαν από τους φιλοσόφους κατά την ταφή του Αλεξάνδρου, που αξίζει ιδιαίτερης προσοχής, γιατί αντικατοπτρίζει την αρνητική κρίση που η «σχολή των Κυνικών» είχε αποδώσει στους κατακτητικούς πολέμους του μακεδόνα βασιλιά».⁶¹²

⁶⁰⁹ Sa'īd b. al-Bīṭīq, *Kitāb al-Ta'rikh*, τ. I, σ. 84 και *PG*, τ. 111, σ. 973-974.

⁶¹⁰ Για όλες αυτές της κατηγορίες που εκστομίζει η μητέρα του Αλεξάνδρου στους φιλοσόφους βλέπε Sa'īd b. al-Bīṭīq, *Kitāb al-Ta'rikh*, τ. I, σ. 84-85 και *PG*, τ. 111, σ. 974.

⁶¹¹ Doufikar-Aerts, "The Last Days of Alexander in an Arabic Popular Romance of al-Iskandar," *The Ancient Novel and Beyond*, σ. 23-35 (σ. 30), W. J. Aerts, J. M. M. Hermans, E. Visser (eds), *Alexander the Great in the Middle Ages. Ten Studies on the Last Days of Alexander in Literary and Historical Writing*, Nijmegen, 1978, W. L. Jonxis-Henkemans, "The Last Days of Alexander in General Estoria IV," στους Aerts, Hermans, E. Visser (eds), *Alexander the Great in the Middle Ages*, σ. 142-169.

⁶¹² Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 133. Βλέπε επίσης Grignaschi, "La figure d'Alexandre," σ. 205. Επιπρόσθετα, W. W. Tarn, "Alexander, Cynics and Stoics," *AJPh* 60 (1939), σ. 41-70.

3. Σημείωση για τις αραβικές διηγήσεις των «τελευταίων ημερών» του Αλεξάνδρου

Η Doufikar-Aerts εντόπισε ένα αραβικό χειρόγραφο, που χρονολογείται πριν από το 13^ο μ.Χ. αιώνα, το οποίο περιέχει «Το Βίο του Αλεξάνδρου» (*Sīrat al-Iskandar*). Σ' αυτό υπάρχουν πολλά θρυλικά μοτίβα γνωστά από τον Ψευδο-Καλλισθένη και άλλες ελληνιστικές πηγές.⁶¹³ Η Doufikar-Aerts παρατήρησε την αντιστοιχία της διήγησης για τις τελευταίες ημέρες του Αλεξάνδρου με την αντίστοιχη διήγηση στη συριακή μετάφραση του μυθιστορήματος. Το κεφάλαιο των τελευταίων ημερών του Αλεξάνδρου περιέχει μεταξύ άλλων τη δηλητηρίαση του Αλεξάνδρου, τους θρήνους και τα σοφά αποφθέγματα (από τη μητέρα του, την κόρη του Δαρείου και άλλους άνδρες) πάνω στον τάφο του Αλεξάνδρου και την κηδεία του στην Αλεξάνδρεια. Βέβαια, αυτή η αραβική διασκευή δεν αναφέρει τα ονόματα των φιλοσόφων, τα οποία υπάρχουν στις διηγήσεις των αράβων συγγραφέων. Οι ελεγειακοί λόγοι σχετίζονται με συγκεκριμένα κεφάλαια του *liber philosophorum* του Hunayn ibn Ishāq (π. 873). Πρόκειται για το έργο *Nawādir al-Falāsifa* («Αποφθέγματα των Φιλοσόφων»), στο οποίο ο Αλέξανδρος εμφανίζεται ως υποκείμενο των λεγομένων και μερικές φορές ως ένας συγγραφέας των σοφών αποφθεγμάτων. Το έργο ήταν γνωστό στους μέσους χρόνους υπό τον ισπανικό τίτλο *Los Buenos Proverbios*.⁶¹⁴ Η Doufikar-Aerts κατέληξε στο συμπέρασμα ότι μερικά τμήματα του κειμένου του Hunayn ibn Ishāq είχαν αναπαραχθεί στην αραβική διασκευή *Sīrat al-Iskandar* αναφορικά με τις τελευταίες ημέρες του Αλεξάνδρου.⁶¹⁵

Η αραβική διασκευή των τελευταίων ημερών βασίστηκε στη συριακή μετάφραση του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου, όπως υποστήριξε η ίδια συγκρίνοντας τα κείμενα μεταξύ τους.⁶¹⁶ Η ίδια ανέπτυξε τη θεωρία ότι η συριακή μετάφραση του Ψευδο-Καλλισθένη μεταφράστηκε στα Αραβικά δύο φορές κατά τη διάρκεια του 9^{ου} αιώνα. Μία από αυτές τις αραβικές μεταφράσεις ήταν το πρωτότυπο για τέσσερα κείμενα, τα οποία βρίσκονται στα χειρόγραφα του *Sīrat al-Iskandar*: οι τελευταίες ημέρες του Αλεξάνδρου, *Epistola Alexandri ad Aristotelem*,⁶¹⁷ *Letter of Aristotle to Alexander* και η διήγηση για τις

⁶¹³ F. Doufikar-Aerts, "The Marginal Voice of a Popular Romance: Sirat al-Iskandar wa-ma fiha min al-'ajayib wa-l-gharayib," στο *Marginal Voices in Literature and Society. Individual and Society in the Mediterranean Muslim World*, ed. by R. Ostle, Strasbourg, 2000, σ. 13-24.

⁶¹⁴ H. Sturm (ed.), *Libro de los Buenos Proverbios: A Critical Edition*, Lawrence, 1970.

⁶¹⁵ Doufikar-Aerts, "The Last Days of Alexander in an Arabic Popular Romance of al-Iskandar," σ. 32-33.

⁶¹⁶ Βλέπε σχετικά της ίδιας, "Les derniers jours d'Alexandre dans un roman populaire arabe: un miroir du roman syriaque du Pseudo-Callisthène," στο C. Reynaud, *Alexandre le Grand dans les littératures occidentales et proche orientales, Actes du colloque 27-29 novembre 1997*, Paris, 1999, σ. 61-75.

⁶¹⁷ Της ίδιας, "Epistola Alexandri ad Aristotelem Arabica," στο *La diffusione dell'eredità classica nell'età tardoantica e medievale. Filologia, storia, dottrina*, ed. by C. Baffioni, Alessandria, 2000, σ. 35-51.

Αμαζόνες. Η άλλη αραβική μετάφραση ήταν μια εκχριστιανισμένη μετάφραση⁶¹⁸ που αποτελούσε το κεντρικό μέρος του αιθιοπικού μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου. Μια τρίτη αραβική μετάφραση προήλθε από τα Ελληνικά και συγκεκριμένα από τη διασκευή α.⁶¹⁹ Αυτή αποτέλεσε τη βάση για τη διήγηση των τελευταίων ημερών στην αιθιοπική μετάφραση του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου. Πιθανόν, δεν επρόκειτο για μια πλήρη μετάφραση αλλά για μετάφραση αυτής της διήγησης και μόνο, η οποία δεν σώζεται. Η ύπαρξη του χειρογράφου που εντόπισε η Doufikar-Aerts, όπως υποστήριξε η ίδια, ήταν το αρχέτυπο (*Vorlage*) της αιθιοπικής μετάφρασης του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου. Το ίδιο χειρόγραφο δείχνει ότι η αραβική μετάφραση είχε εκχριστιανιστεί προτού μεταφραστεί στα Αιθιοπικά. Από τη μετάφραση αυτή απουσιάζει η διήγηση για τις τελευταίες ημέρες του Αλεξάνδρου, η οποία βρίσκεται στα χειρόγραφα που περιέχουν το βίο (*Sīra*) του Αλεξάνδρου. Η διήγηση αυτή πρέπει να προήλθε από τη διασκευή α, όπως αντικατοπτρίζεται και στην αντίστοιχη διήγηση της αιθιοπικής μετάφρασης του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου.⁶²⁰

---

⁶¹⁸ S. S. Khalil, “Les versions arabes chrétiennes du Roman d’Alexandre,” στους R. B. Finazzi, A. Valvo (edd.), *La diffusione dell’eredità classica nell’età tardoantica e medioevale: Il Romanzo di Alessandro e altri scritti*, Alessandria, 1998, σ. 227-247.

⁶¹⁹ Η θεωρία αυτή υποστηρίχτηκε από τον K. F. Weymann, *Die athiopische und arabische Übersetzung des Pseudocallisthenes. Eine literarkritische Untersuchung*, Diss., Heidelberg, Kirchhain, 1901, σ. 16.

⁶²⁰ Για τα επιχειρήματα αυτά βλέπε Doufikar-Aerts, “The Last Days of Alexander in an Arabic Popular Romance of al-Iskandar,” σ. 33-35.

ΕΚΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

1. Οι πόλεις που έκτισε ο Αλέξανδρος

Το όνομα του Αλεξάνδρου είναι συνδεδεμένο με την ίδρυση πόλεων που αποκλήθηκαν Αλεξάνδρειες.⁶²¹ Οι συγγραφείς Dīnawarī και Miskawayh αναφέρουν ότι ο Αλέξανδρος έκτισε δώδεκα πόλεις. «Παραθέτει ονομαστικά τις εξής: (1) την Αλεξάνδρεια⁶²² στο έδαφος της Αιγύπτου, (2) την πόλη Νατζράν στο αραβικό έδαφος, (3) την πόλη Μαργιανή (Marw) στο έδαφος του Χουρασάν, (4) την πόλη Τζάϊ στο έδαφος του Ισφαχάν,⁶²³ (5) μία πόλη στην ακτή της θάλασσας, η οποία καλείται Σαϊντούντα (?), (6) μία πόλη στο έδαφος της Ινδίας, η οποία καλείται Τζαρουϊν (?), (7) μία πόλη στο έδαφος της Κίνας, η οποία καλείται Φαρατίγια (?) και οι υπόλοιπες πέντε κτίστηκαν στα εδάφη των Ελλήνων ή μάλλον των Ρωμαίων (*rūm*). Σύμφωνα με τον Miskawayh, οι πόλεις που οικοδόμησε ο Αλέξανδρος είναι: η Τζάϊ στο Ισφαχάν, τρεις πόλεις στο Χουρασάν (Heart, Marw και Σαμαρκάνδη), στη χώρα της Βαβυλώνας μια πόλη για χάρη της Ρούσανακ και στη χώρα της Ελλάδος έκτισε επτά πόλεις».⁶²⁴

«Στο συριακό μυθιστόρημα,⁶²⁵ η Αλεξάνδρεια είναι η «βασιλίτσα των βουνών», και βρίσκεται όχι πολύ μακριά από την Κίνα. Η πόλη «Σαϊντούντα», σύμφωνα με τον Nöldeke, είναι μια άλλη ονομασία της πόλης που φέρει το όνομα «Τίγρις». Επίσης, η πληροφορία ότι το Ισφαχάν και το κεντρικό τμήμα της πόλης Τζάϊ χτίστηκε από τον Αλέξανδρο, απαντάται - εκτός από το μυθιστόρημα - και σε άλλους συγγραφείς. Η λίστα των πόλεων συμφωνεί απόλυτα με το συριακό μυθιστόρημα του Αλεξάνδρου, μόνο που το συριακό κείμενο αναφέρει δεκατρείς πόλεις με το όνομα Αλεξάνδρεια. Αυτή η

⁶²¹ Για τις πόλεις που έκτισε ο Αλέξανδρος και τη σπουδαιότητά τους βλέπε: N. G. L. Hammond, "Alexander's Newly-founded Cities," *GRBS* 39.1 (1998), σ. 243-269, W. W. Tarn, "Alexander's Foundations," στο *Alexander the Great*, τ. II, Appendix, 8, τ. I, σ. 232-249 (σ. 234-246), J. G. Droysen, *Materialien zur Geschichte Alexanders* στο *Geschichte des Hellenismus*, Second Edition, 3 vols, Gotha, 1877-1878 (τ. III, 2, σ. 189 κ. εξ), V. Tscherikower, "Die hellenistischen Städtegründungen von Alexander den Grossen bis auf die Römerzeit," *Philologus Supplement Band* 19.1 (1927), σ. 51-58.

⁶²² Για την πόλη της Αλεξάνδρειας βλέπε: A. Miquel, "al-Iskandariyya" στην *EF*, τ. IV, σ. 131, R. Bagnall, "The Date of the Foundation of Alexandria," *AJAH* 4 (1979), σ. 46-49, P. Jouguet, "La date Alexandrine de la fondations d'Alexandrie," *REA* 42 (1940), σ. 192-197, C. B. Welles, "The Discovery of Sarapis and the Foundation of Alexandria," *Historia* 11 (1962), σ. 271-298.

⁶²³ Περισσότερες πληροφορίες για την πόλη της Περσίας Ισφαχάν στους: A. K. S. Lambton, "Isfahān" στην *EF*, τ. IV, σ. 97 και Γοβδελάς, *Ιστορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου*, σ. 117-118.

⁶²⁴ Βλέπε Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 121.

⁶²⁵ Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, σ. 194.

απαρίθμηση των πόλεων ανάγεται πιθανόν σε περσικό (pahlavī) κείμενο του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου». ⁶²⁶

Σύμφωνα με τον Ἐταβάρη, με εντολή του Αλεξάνδρου ιδρύθηκαν δώδεκα πόλεις και καθεμιά τους ονομάστηκε Αλεξάνδρεια. Την ίδια πληροφορία συναντάμε και στον Ibn al-Athīr, ο οποίος βασίζεται στο έργο του Ἐταβάρη. ⁶²⁷ Μια απ' αυτές που βρισκόταν στο Iṣbahān, καλούνταν Jay ⁶²⁸ και είχε το σχήμα φιδιού. Μια προσθήκη σε ένα χειρόγραφο του γεωγράφου Ibn Khurradādhbih (π. 911 μ.Χ.) ⁶²⁹ ονομάζει το Iṣbahān ως την πόλη που ιδρύθηκε με μορφή φιδιού από τον Αλέξανδρο. ⁶³⁰ Τρεις πόλεις χτίστηκαν στο Χουρασάν, ⁶³¹ μεταξύ των οποίων οι πόλεις Harāt - στα Συριακά Herāt και στα Περσικά Harew, Hare - (στο δυτικό Αφγανιστάν), ⁶³² η πόλη Μάρβ (Marw) και η Σαμαρκάνδη. Στις ελληνικές πηγές, η πόλη Herāt απαντάται ως η «Αρεία Αλεξάνδρεια». ⁶³³ Στη Βαβυλωνία, ο Αλέξανδρος έκτισε μια πόλη για τη Ρωξάνη, την κόρη του Δαρείου, και στην ελληνική περιοχή «Helakos» έκτισε μια πόλη για τους Πέρσες. Επιπλέον, έκτισε και άλλες πόλεις. Ο Miskawayh συμφωνεί με τον Ἐταβάρη στην απαρίθμηση των πόλεων και στην περιοχή στην οποία κτίστηκε κάθε «Αλεξάνδρεια». Η διήγησή του είναι παρόμοια με την αντίστοιχη του Ἐταβάρη, γεγονός που δείχνει ότι μάλλον τον αντιγράφει. Η μόνη διαφορά από τη διήγηση του Ἐταβάρη είναι ότι ο ίδιος δεν αναφέρει ότι στην ελληνική περιοχή «Helakos» ο Αλέξανδρος έκτισε μια πόλη για τους Πέρσες. Αντίθετα, ο Miskawayh γράφει ότι ο Αλέξανδρος έκτισε στη χώρα της Ελλάδας επτά πόλεις. ⁶³⁴ Σημειωτέον ότι ο Ἐταβάρη αναφέρει τα σύγχρονα αραβικά ονόματα των πόλεων και των περιοχών στις οποίες κτίστηκαν οι πόλεις που πήραν το όνομά τους από τον Αλέξανδρο.

⁶²⁶ Για τις πόλεις που έκτισε ο Αλέξανδρος, σύμφωνα με τις ανατολικές πηγές, πληροφορίες υπάρχουν στον Nöldeke, "Beiträge," σ. 42 και 49 (σημαντική σε πληροφορίες είναι η υποσημ. 3 της σ. 42). Επίσης, βλέπε Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 121.

⁶²⁷ Mazzaoui, "Alexander the Great," σ. 39.

⁶²⁸ Πρόκειται για την πόλη Jay που είδαμε παραπάνω στον Dīnawarī, την οποία ο Αλέξανδρος έκτισε στο έδαφος του Ισφαχάν.

⁶²⁹ M. Hadj-Sadok, "Ibn Khurradādhbih" στην *EF*², τ. III, σ. 839

⁶³⁰ Για περισσότερες πληροφορίες βλέπε Nöldeke, "Beiträge," σ. 47, υποσημ. 4.

⁶³¹ C. E. Bosworth, "Khurāsān" στην *EF*², τ. V, σ. 55b.

⁶³² Για την πόλη Harāt πληροφορίες εντοπίζουμε στις εργασίες των: R. N. Frye, "Harāt (Herāt)" στην *EF*², τ. III, σ. 177, Al-Isfizarī, *Rawdat al-djannat fī awṣaf madinat Harāt*, ed. by Sayyid Muḥammad Kazīm Imām, Tehran, 1959, G. Malletson, *Herāt*, London, 1880, Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, σ. 407 κ. εξ.

⁶³³ Στράβωνας, xi, 8, 9 (514), 10, 1 (516), xv, 2, 8 (723), Πλίνιος, vi, 61, 93. Επίσης, βλέπε Cartledge, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 396.

⁶³⁴ Ο Miskawayh, *Tajārib al-Umam*, τ. I, σ. 41-42 διηγείται ότι ο Αλέξανδρος ονόμασε όλες τις πόλεις που έκτισε Αλεξάνδρειες.

Σύμφωνα με τον Sa'īd b. al-Bīrīq, ο Αλέξανδρος έκτισε δεκατρείς πόλεις,⁶³⁵ μερικές από τις οποίες είναι στη Δύση και μερικές στην Ανατολή. Έκτισε μία πόλη και την ονόμασε με το όνομά του, δηλαδή την Αλεξάνδρεια στην Αίγυπτο. Ο ίδιος μετέφερε την εξουσία από μία μακεδονική πόλη στην πόλη της Αλεξάνδρειας. Κατασκεύασε το «φάρο της Αλεξάνδρειας» και τον έκανε σημάδι για οποιονδήποτε ταξίδευε στη θάλασσα, δείχνοντας προς την Αλεξάνδρεια.⁶³⁶

Ο Mas'ūdī απλώς αναφέρει ότι ο Αλέξανδρος θεμελίωσε πόλεις σε όλες τις διαδρομές των εκστρατειών του.⁶³⁷ Στο τριακοστό δεύτερο κεφάλαιο του έργου *Murūj*, ο Mas'ūdī εκθέτει τα σχετικά με το χτίσιμο της Αλεξάνδρειας. Η διήγηση αυτή, σύμφωνα με τον Shboul, περιέχει τέσσερα στοιχεία ή παραδόσεις διαφορετικής προέλευσης, που παρουσιάζονται ως μέρος μιας ενιαίας αφήγησης. Το πρώτο είναι η παράδοση του Ψευδο-Καλισθένη, το δεύτερο στοιχείο είναι μια νότια αραβική παράδοση, το τρίτο στοιχείο προέρχεται από την αραβική σοφολογική γραμματεία και το τέταρτο προήλθε από τοπικές αιγυπτιακές παραδόσεις. Επιπλέον, υπάρχει μια ακόμη παράδοση, σύμφωνα με την οποία ο Αλέξανδρος ήθελε να προστατεύσει τους κατοίκους της πόλης Αλεξάνδρειας από κάποια πλάσματα της θάλασσας. Για τον λόγο αυτό, έκτισε κολόνες (στήλες) και διέταξε να κατασκευαστούν ομοιώματα που θα απεικόνιζαν τα πλάσματα της θάλασσας. Η παράδοση αυτή αποδίδεται σε αιγυπτιακούς θρύλους (*akhbār*).⁶³⁸

Ο Ḥamza al-Isfahānī διηγείται ότι ο Αλέξανδρος έκτισε πάνω από τη Νίσιβη μία πόλη και την ονόμασε «Νταράν» (*Darān*).⁶³⁹ Η πόλη αυτή παραμένει ως σήμερα.

⁶³⁵ Η λίστα των πόλεων στο μυθιστόρημα (διασκευή α και συριακή μετάφραση) αποτελείται από δεκατρείς πόλεις. Στην περίπτωση αυτή έχουμε να κάνουμε με μία σύμπτωση, διότι δεν είναι οι ίδιες δεκατρείς πόλεις. Βλέπε Tarn, "Alexander's Foundations," σ. 234.

⁶³⁶ Sa'īd b. al-Bīrīq, *Kitāb al-Ta'rikh*, τ. I, σ. 81 και PG, τ. 111, σ. 971, Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, τ. II, σ. 99-109. Για το μυθολογικό αυτό στοιχείο βλέπε F. Doufikar-Aerts, "Alexander the Great and the Pharos of Alexandria in Arabic Literature," στους Bridges, Bürgel (eds), *The Problematics of Power*, σ. 191-202. Ακόμη, F. de Polignac, "Al Iskandarriya, œil du monde et frontière de l'inconnu," *Mélanges de l'Ecole française de Rome, Moyen Age/Temps modernes* 96 (1984), σ. 425-439, του ίδιου, "L'imaginaire et le mythe de la fondation légitime," στο *Alexandrie entre deux mondes, ROMM* 46 (1987), σ. 55-62, του ίδιου, "Alexandre entre ciel et terre: initiation et investiture," *SI* 84.2 (1996), σ. 135-144 (σ. 138).

⁶³⁷ Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 25, § 673, σ. 252.

⁶³⁸ Αυτόθι, κεφ. 32, § 827 κ. εξ., § 829-834, Ṭabarī, *Ta'rikh al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 702, Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-ijwāl*, σ. 40, Shboul, *Al-Mas'ūdī and His World*, σ. 116-117, Miquel, "al-Iskandariyya" στην *EF*², τ. IV, σ. 131. Πρβλ. Walis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, σ. 39, *Pseudo-Callisthenis historiam fabulosam ex tribus codicibus nunc primum editit...*, ed. by C. Müller, Paris, 1846, I, 33, Polignac, "L'image d'Alexandre dans la littérature arabe," σ. 305. Ακόμη, Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, I, 31, σ. 47-48, *Historia Alexandri Magni*, I, 32, σ. 32-33, U. von Lauenstein, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension I*, Buch I, Verlag Anton Hain – Meisenheim am Glan, 1962, κεφ. 13, σ. 32, σ. 112, Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 87, σ. 51.

⁶³⁹ Πρβλ. Ṭabarī, *Ta'rikh al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 692, όπου αναφέρεται ότι ο Δαρείος έκτισε στην Περσία μια πόλη που λέγεται Darābjird (προφανώς από το όνομά του). Αναφορικά με την αραβική λέξη, πρέπει να πούμε ότι ίσως η *hamza* στο *alif* πρόκειται για λάθος του εκδότη.

Πρόκειται για την ονομαζόμενη Νταρίγια (Darīya) ή Δαρική.⁶⁴⁰ Συνεχίζει λίγο παρακάτω γράφοντας ότι στις διηγήσεις υπάρχουν ιστορίες, σύμφωνα με τις οποίες ο Αλέξανδρος έκτισε στη γη του Ιράν δώδεκα πόλεις που όλες ονομάζονταν Αλεξάνδρειες: μία στο Ισφαχάν, μία στην περιοχή Μπαχράτ, μία στη Μαρβ, μία στη Σαμαρκάνδη, μία στη Σογδιανή, μία στη Βαβυλώνα, μία στη Μεσήνη και τέσσερις στην περιοχή του νότιου Ιράκ (Sawād). Σ' αυτές τις διηγήσεις (*qisās*) προσθέτει ότι δεν υπάρχει βάση, διότι ο Αλέξανδρος ήταν «καταστροφέας» χωρίς να είναι «αρχιτέκτονας» πόλεων.⁶⁴¹ Η φήμη για τις λεηλασίες του Μεγάλου Αλεξάνδρου και τις μεταφράσεις περσικών έργων στα Ελληνικά προέρχεται από τη λαϊκή παράδοση της ύστερης σασανιδικής περιόδου (στις αρχές του 7^{ου} αιώνα) που είναι καταγραμμένη στις διάφορες εκδοχές του *rahlavī* έργου *Khudāynāma* (Βιβλίο βασιλέων ή αρχόντων). Μια παραλλαγή αυτής της διήγησης αφηγείται ο Πέρσης ιστορικός Ḥamza al-Isfahānī, σύμφωνα με την οποία ο Μέγας Αλέξανδρος έκαψε τα περσικά βιβλία αφού πρώτα τα μετέφρασε στα Ελληνικά, επειδή «φθονούσε το γεγονός ότι οι Πέρσες, σε αντίθεση με τα υπόλοιπα έθνη, είχαν καλλιεργήσει τόσες επιστήμες μαζί».⁶⁴²

Ο Tha'ālibī διηγείται ότι, παρ' όλο που ο Αλέξανδρος κατεδάφισε όλα τα οικοδομήματα στο Ιράκ, στην Περσία και στις άλλες επαρχίες του Ιράν, θεμελίωσε στη Δύση τις πόλεις Αλεξάνδρεια και Μαλάτη, ενώ στην Κίνα οικοδόμησε περισσότερες

⁶⁴⁰ Το όνομα Νταρίγια (Darīya) μπορεί εύκολα να διορθωθεί σε Νταράμπα (Darāba). Για την πόλη Dārā βλέπε Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, σ. 96 και D. N. Wilber, "Dārābdjird" στην *Elr*, τ. II, σ. 135. Πρβλ. Ṭabarī, *Ta'rikh al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 694, όπου σύμφωνα με μια διήγηση, όταν ο Δαρείος, ο γιος του Δαρείου, έγινε βασιλιάς, αυτός έκτισε μια πελώρια πόλη στη Μεσοποταμία και την ονόμασε Dārānawa ή Dārā, όπως ονομαζόταν και την εποχή του Ṭabarī. Περισσότερες πληροφορίες για την πόλη αυτή στο άρθρο "Dārāb" της *Elr*, τ. VII (M. Kheirabadi, i. Modern City and Šahrestān, D. Huff, ii. History and Archeology (αναφέρει ότι η πόλη τώρα καλείται Qal'a ή Kandaq-e Dahīa), G. Herrmann, iii. Rock Reliefs), T. Nöldeke, "Über iranische Ortsnamen auf -kert und anderen Endungen," *ZDMG* 33 (1879), σ. 143-156 (σ. 146), V. Bartol'd, "Istoriko-geograficheskiĭ obzor Irana," στο βιβλίο του ίδιου, *Sochineniya*, Moscow, 1971, σ. 31-225, transl. by S. Soucek, *A Historical Geography of Iran*, Princeton, N.J., 1984, 'A. Bayāt, *Kollīyāt-e joġrafiā-ye tabī'ī wa tārikī-e Īrān*, Tehran, 1367 Š./1988, σ. 341-343, *Farhang-e joġrafiā'ī-e Īrān (ābādīhā)* CXIII, Tehran, 1367 Š./1988, σ. 24-27, Moḥammad-Našīr Forṣat Šīrāzī, *Ālūr-e 'ajam*, Bombay, 1354/1935, σ. 92-100, Markaz-e āmār-e Īrān, *Natāyġ-e sar-šomārī-e nofūs wa maskan. Mehr māh-e 1365. Šahrestān-e Dārāb*, Tehran, 1368 Š./1989, 'A. Sa'īdīān, *Dā'erat al-ma'āref-e sarzamīn wa mardom-e Īrān*, Tehran, 1360 Š./1981, σ. 538, 574-576.

⁶⁴¹ Ḥamza al-Isfahānī, *Ta'rikh sinī mulūk al-arḍ wa-l-anbiyā*, σ. 33-34, όπου εδώ φαίνεται και η απόλυτη εχθρότητα του Ḥamza al-Isfahānī προς τον Αλέξανδρο. Σε αντίθεση, ο Tha'ālibī, *Ghurār*, σ. 444, λέει ότι ο Αλέξανδρος, έχοντας καταστρέψει στο Ιράν τα οχυρά και τα άλλα κτίσματα, ίδρυσε πόλεις, επιδιόρθωσε ό,τι είχε γκρεμιστεί και συναρμολόγησε ό,τι είχε κομματιαστεί. Ανοικοδόμησε περισσότερα από ό,τι είχε καταστρέψει και οι κατασκευές του ήταν ανώτερες από εκείνες που γκρέμισε. Ο Tha'ālibī, από τα στοιχεία που βλέπουμε εδώ αλλά και από ό,τι λέει στη συνέχεια, φαίνεται πως εζυμνεί τον Αλέξανδρο σ' αντίθεση με τον Ḥamza al-Isfahānī που τον παρουσιάζει με μελανά χρώματα. Ακόμη, E. N. Borza (ed.), *The Impact of Alexander the Great. Civilizer or Destroyer?*, Hinsdale, 1974.

⁶⁴² Δ. Γούτας, *Η αρχαία ελληνική σκέψη στον αραβικό πολιτισμό, Το κίνημα των ελληνοαραβικών μεταφράσεων στη Βαγδάτη κατά την πρόιμη αββασιδική περίοδο (2^{ος}-4^{ος}/8^{ος}-10^{ος} αιώνας)*, μετ. Μ. Μακρή, Αθήνα, 2001, σ. 56. Ḥamza al-Isfahānī, *Ta'rikh sinī mulūk al-arḍ wa-l-anbiyā*, σ. 24.

πόλεις μεταξύ των οποίων την πόλη Borj al-Hijarat. Στο Χουρασάν έκτισε τη Σαμαρκάνδη και τη Herat και περιέβαλε τη Marw ash-Shāhījān μ' ένα τείχος μιας παρασάγγας σε μήκος και πλάτος. Επίσης, θεμελίωσε την πόλη Nasā και την πόλη Ισφαχάν, κάνοντάς την να μοιάζει με την εικόνα ενός φιδιού.⁶⁴³ Τέλος, στην Ινδία ανέγειρε την πόλη Sarandīb.⁶⁴⁴

Από άποψη καθαρά ιστορική, οι πόλεις που ο Αλέξανδρος έκτισε θεωρούνται ως ένδειξη για την έναρξη της τρίτης φάσης του ελληνικού αποικισμού. Αναφέρονται περισσότερες από εβδομήκοντα πόλεις, σύμφωνα με τον ιστορικό Bengtson.⁶⁴⁵ Από την πρώτη στιγμή το ελληνικό στοιχείο ήταν εκείνο που έδωσε στις Αλεξάνδρειες το κυρίαρχο χρώμα. Εκτός από την αιγυπτιακή Αλεξάνδρεια, οι ομώνυμες πόλεις στο ανατολικό Ιράν, η Αρεία Αλεξάνδρεια (Herāt), η Αραχωσία (Ghazni)⁶⁴⁶ και η παρά τον Ιαζάρτη έφθασαν σε υψηλή ακμή.

2. Οι διάδοχοι του Αλεξάνδρου στον θρόνο

Αναφορικά με τους διαδόχους του Αλεξάνδρου στον θρόνο,⁶⁴⁷ ο Ṭabarī αναφέρει μια διήγηση σύμφωνα με την οποία, μετά τον θάνατο του βασιλιά, η εξουσία δόθηκε στον γιο του Αλέξανδρο, αλλά εκείνος αρνήθηκε για θρησκευτικούς λόγους. Ο ίδιος δήλωσε ότι προτιμούσε την ευλάβεια και τη λατρεία. Στη συνέχεια, διηγείται ότι οι Έλληνες έκαναν βασιλιά τον Πτολεμαίο τον Λάγου.⁶⁴⁸ Παρόμοια, ο Mas'ūdī αναφέρει τον Πτολεμαίο τον Λάγου ως τον υποθετικό κληρονόμο του Αλεξάνδρου.⁶⁴⁹ Ο τελευταίος βασίλευσε για

⁶⁴³ Είναι εμφανές στο σημείο αυτό ότι ο Tha'ālibī αντιγράφει τον Ṭabarī.

⁶⁴⁴ Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 414-415.

⁶⁴⁵ Bengtson, *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος*, σ. 317. Πρβλ. Αρριανός, IV, 1, 3, 4.

⁶⁴⁶ Tarn, *The Greeks in Bactria and India*, σ. 470 κ. εξ. Ο K. Fischer, "Bonner Jahrbücher," 167 (1967), σ. 129-232 (σ. 196-199) δίνει ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τις πόλεις που έκτισε ο Αλέξανδρος. Ταυτίζει την Kandahar με την Αλεξάνδρεια στην Αραχωσία, της οποίας τη θεμελίωση, κατά παράδοξο τρόπο, δεν την αποδίδει στον Αλέξανδρο. Η πόλη Herāt ισχυρίστηκε ότι βρίσκονταν στην τοποθεσία της Αρείας Αλεξάνδρειας που έκτισε ο Αλέξανδρος. Πρβλ. *CHir*, τ. II, *The Median and Achaemenian Periods*, ed. by I. Gershevitch, Cambridge, σ. 451-452, υποσημ. 2, 455, υποσημ. 1.

⁶⁴⁷ Πληροφορίες για το θέμα αυτό στους: R. M. Errington, *A History of Macedonia*, Berkeley, 1990, σ. 114-119, E. Badian, "The Struggle for the Succession to Alexander the Great," *Gnomon* 34 (1962), σ. 381-387, L. A. Tritle (ed.), *The Greek World in the Fourth Century: from the Fall of the Athenian Empire to the Successors of Alexander*, London, 1997, J. Seibert, *Das Zeitalter der Diadochen*, Erträge der Forschung, no. 185, Darmstadt, 1983, W. Schur, "Das Alexanderreich nach Alexanders Tode," *RhM* 83 (1934), σ. 129-156, Ed. Will, "The Succession to Alexander," *CAH* 7.1 (1985), σ. 23-61.

⁶⁴⁸ Πληροφορίες για τον Πτολεμαίο τον Λάγου στον Cartledge, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 342-344.

⁶⁴⁹ Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 25, § 677, σ. 254. Αξιοπρόσεκτη είναι η παρατήρηση του Pellat, αυτόθι, σ. 254, υποσημ. 3. Ο ίδιος πιστεύει ότι πρόκειται για λάθος. Η γραφή που απαντά στο αραβικό κείμενο είναι *arnab*, δηλαδή «λαγός». Πραγματικά, τα επώνυμα όλων των Λαγιδών μεταφράστηκαν έτσι στα Αραβικά (Αυτόθι, § 703 κ. εξ.). Συνεχίζει, λέγοντας ότι το όνομα του πατέρα του Πτολεμαίου, Λᾶγος, συγγέεται με το λαγώς «λαγός», το οποίο φυσικά αποδόθηκε με τη λέξη *arnab* «λαγός».

τριάντα οχτώ χρόνια. Ο Ἐαβαρί προβαίνει, στο σημείο αυτό, σε μια ονομαστική παρουσίαση της πτολεμαϊκής δυναστείας.⁶⁵⁰

Στο εικοστό έβδομο κεφάλαιο του έργου *Murūj* του Mas'ūdī αναφέρεται ότι ο έλληνας βασιλιάς, ο οποίος διαδέχτηκε τον Αλέξανδρο για σαράντα ή είκοσι χρόνια (υπάρχει μια διάσταση απόψεων για τη διάρκεια της βασιλείας του) ήταν ο Πτολεμαίος (Βαβίμιος) Ι ο Σωτήρ.⁶⁵¹ Είναι σαφές ότι ο συγγραφέας ήθελε να θεμελιώσει τη νομιμότητα του Πτολεμαίου Ι Σωτήρα στην Αίγυπτο. Ας μην ξεχνάμε ότι ο Πτολεμαίος ήταν αυτός που μετέφερε το σώμα του Αλεξάνδρου στην Αίγυπτο.⁶⁵² Η διήγηση για τη δυναστεία των Πτολεμαίων στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου στο έργο *Murūj* του Mas'ūdī εμπεριέχει μερικές ανακρίβειες.⁶⁵³ Παραδείγματος χάριν, το όνομα του μεγάλου αστρονόμου και μαθηματικού Κλαυδίου Πτολεμαίου αναφέρεται ανάμεσα στα ονόματα της μοναρχικής δυναστείας των Πτολεμαίων.⁶⁵⁴ Το λάθος αυτό διορθώνει ο ίδιος ο Mas'ūdī στο μεταγενέστερο έργο του *Tanbīh*.⁶⁵⁵

Ο πατριάρχης Sa'īd b. al-Biṭrīq διηγείται ότι μετά τον Αλέξανδρο βασίλευσε για επτά χρόνια ο αδερφός του στην Αλεξάνδρεια και στην Αίγυπτο. Αυτός λεγόταν Φίλιππος και επονομάστηκε Πτολεμαίος Αριδαίος.⁶⁵⁶ Ο ἤαμζα al-Isfahānī γράφει ότι ο Αντίοχος ήταν ο τρίτος κατά σειρά βασιλιάς μετά τον Αλέξανδρο, ο οποίος μάλιστα ίδρυσε την πόλη Αντιόχεια.⁶⁵⁷ Σε αντίθεση με τους άλλους άραβες ιστοριογράφους, ο Sa'īd b. al-Biṭrīq είναι ο μόνος συγγραφέας που αναφέρει τη σωστή πληροφορία για τη διαδοχή του Αλεξάνδρου από τον Φίλιππο Αριδαίο στο κράτος της ελληνικής Μακεδονίας. Κάτι ανάλογο διαβάζουμε και στον πίνακα «Κανών Βασιλειών» του έργου *Πρόχειροι Κανόνες* του μαθηματικού και αστρονόμου Κλαυδίου Πτολεμαίου (ακμή 127-148 μ.Χ.).⁶⁵⁸

⁶⁵⁰ Ἐαβαρί, *Ta'riḫ al-rusul wa'l-mulūk*, τ. Ι, σ. 702-703. Ο Ἐαβαρί ονομάζει όλους τους Πτολεμαίους *Mufqānīs*. Η λέξη είναι παραφθοραμένη μεταγραφή της ελληνικής λέξης «Μακεδόνες». Όπως είναι γνωστό, οι Πτολεμαίοι ήταν Μακεδόνες.

⁶⁵¹ Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 27, § 699, σ. 263.

⁶⁵² Πρβλ. Β. Berg, "An Early Source of the *Alexander Romance*," *GRBS* 14 (1973), σ. 381-387 (σ. 387).

⁶⁵³ Αντίθετα, οι Πτολεμαίοι ενσωματώθηκαν στις αιγυπτιακές παραδόσεις που συρράφηκαν από τον Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 27.

⁶⁵⁴ Αυτόθι, κεφ. 27, § 706, σ. 265.

⁶⁵⁵ Αυτόθι, κεφ. 27, § 706, σ. 265. Mas'ūdī, *Tanbīh*, σ. 114-115.

⁶⁵⁶ Sa'īd b. al-Biṭrīq, *Kitāb al-Ta'riḫ*, τ. Ι, σ. 85 και *PG*, τ. 111, σ. 974. Μέσα σε παρένθεση αναφέρει την πληροφορία που δίνει ένα άλλο χειρόγραφο για τη διάρκεια της βασιλείας του Πτολεμαίου Αριδαίου, η οποία κράτησε σαράντα χρόνια.

⁶⁵⁷ ἤαμζα al-Isfahānī, *Ta'riḫ sinī mulūk al-arḍ wa-l-anbiyā*, σ. 35.

⁶⁵⁸ Plessner, "Bāṭlamiyūs" στην *EF*², τ. Ι, σ. 1101.

ΕΒΔΟΜΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Μεμονωμένες διηγήσεις αναφορικά με τον Αλέξανδρο στους άραβες συγγραφείς

1. Ο προσηλυτισμός του Αλεξάνδρου στον μονοθεϊσμό

Ο Dīnawarī⁶⁵⁹ είναι ο μόνος από τους συγγραφείς που εξετάζουμε, ο οποίος διηγείται θρησκευτικά ζητήματα σχετικά με την πίστη του Αριστοτέλη στον ένα Θεό αλλά και τον προσηλυτισμό του Αλεξάνδρου στον μονοθεϊσμό. Αξίζει να παρατηρήσουμε ότι και ο Tha'ālibī έχει μια μικρή αναφορά στο ότι ο Αριστοτέλης πίστευε και ομολογούσε τη μοναδικότητα του Θεού.⁶⁶⁰ Σύμφωνα με το κείμενο του Dīnawarī, όταν ο Αριστοτέλης πληροφορήθηκε την αλαζονεία που διακατείχε τον Αλέξανδρο, την αγένεια και την άσωτη ζωή του, πήγε να τον βρει. Ο Αριστοτέλης του μίλησε για το τι έπαθαν προηγούμενοι τύραννοι από τον Θεό, όταν οι ίδιοι φάνηκαν αγνώμονες και αλαζόνες. Όταν ο Αλέξανδρος άκουσε το κήρυγμα του Αριστοτέλη, ανησύχησε και διέταξε τον περιορισμό του Αριστοτέλη. Κατόπιν, όμως, αντιλήφθηκε ότι τα πάντα είναι μάταια και ότι όλες αυτές οι παραβολές με αλληγορική σημασία που είπε ο Αριστοτέλης ήταν αληθινές. Μ' αυτόν τον τρόπο, ο μονοθεϊστής Αριστοτέλης⁶⁶¹ πέτυχε να προσηλυτίσει και τον Αλέξανδρο στον μονοθεϊσμό. Ο Αλέξανδρος κατάλαβε ότι η λατρεία, η οποία δεν απευθύνεται στον ένα Θεό, τον Αλλάχ,⁶⁶² είναι ψευδής. Έτσι, ο Αλέξανδρος συμμορφώθηκε με τις πεποιθήσεις του Αριστοτέλη περί της λατρείας του ενός και μοναδικού Θεού (*tawhīd*).⁶⁶³ Ο Αλέξανδρος στη συνέχεια, όπως διηγείται ο Dīnawarī, ζήτησε απ' τον Αριστοτέλη να τον ακολουθήσει. Εκείνος απάντησε πως θα δεχόταν, εάν ο Αλέξανδρος απάλλασσε τους υπηκόους του από την καταπίεση, την αδικία και από οτιδήποτε απαγορευμένο. Ο Αλέξανδρος συμφώνησε και σ' αυτό. Συγκέντρωσε τον λαό του βασιλείου του και τους ηγέτες των στρατευμάτων του και τους προέτρεψε με τη σειρά του να λατρεύουν τον Θεό, που είναι ένας και δεν έχει συντρόφους και να αρνηθούν αυτά που λάτρευαν πριν.⁶⁶⁴ Αυτοί

⁶⁵⁹ Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-ḥiwāl*, σ. 28-29. Πρβλ. Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 32, § 832. Για την ελληνική μετάφραση του σχετικού παραθέματος του Dīnawarī από τα Αραβικά, βλέπε Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 100-102.

⁶⁶⁰ Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 443.

⁶⁶¹ Ο H. Kelsen, "The Philosophy of Aristotle and the Hellenic-Macedonian Policy," *Ethics* 47 (1937), σ. 1-64 ισχυρίστηκε ότι ο μονοθεϊσμός του Αριστοτέλη συσχετίζεται με την προτίμηση να έχει την εξουσία ένας άνδρας. Αλλά, ο μονοθεϊσμός του Αριστοτέλη είναι κάτι αμφίβολο. Βλέπε σχετικά P. Merlan, "Isocrates, Aristotle and Alexander the Great," *Historia* 3 (1954), σ. 60-81 (σ. 80, υποσημ. 1).

⁶⁶² L. Gardet, "Allāh" στην *EF*², τ. I, σ. 406.

⁶⁶³ Σχετικά με τη θεωρία της πίστης και ομολογίας ενός και μόνου Θεού στο Ισλάμ, βλέπε το άρθρο του D. Gimaret, "Tawhīd" στην *EF*², τ. X, σ. 389.

⁶⁶⁴ Η προηγούμενη πρόταση είναι παρμένη από το Κοράνιο (κεφ. 112).

υπάκουσαν και πίστεψαν στον ένα Θεό. Στο σημείο αυτό, ο Dīnawarī παρουσιάζει τη μεταστροφή του Αλεξάνδρου στη λατρεία του ενός Θεού. Η παρουσίαση του πιστού Αλεξάνδρου στον ένα Θεό, τον κάνει μουσουλμάνο πριν από την εμφάνιση του Ισλάμ. Έτσι, ο Αλέξανδρος μπορεί να γίνει αποδεκτός από τους μουσουλμάνους στους οποίους απευθύνεται ο Dīnawarī. Ο Αλέξανδρος λοιπόν εξισλαμίζεται και λειτουργεί ως προφήτης.⁶⁶⁵ Το προφητικό αξίωμα του Αλεξάνδρου απαντά και στη συριακή παράδοση. Σύμφωνα με το έργο του Jacob του Serūgh (π. 521 μ.Χ.), ο Αλέξανδρος ήταν ίσος με τους προφήτες της Παλαιάς Διαθήκης.⁶⁶⁶

Ακολούθως, ο Αλέξανδρος, όπως διηγείται ο Dīnawarī, αφού διέδωσε τις απόψεις του περί της λατρείας του ενός Θεού στην άρχουσα τάξη, θέλησε να προσηλυτίσει και τον λαό. Τους είπε ότι εάν παρακούσουν την εντολή του και λατρέψουν κάποιον άλλον Θεό δεν θα τους δείξει επιείκεια, αφού ο Θεός, ο οποίος τους δημιούργησε όλους, είναι ένας. Στο τέλος, ο Αλέξανδρος παρουσιάζεται να δίνει εντολή να σταλούν επιστολές στις οποίες θα διακηρύσσεται η λατρεία του ενός Θεού και θα καλούνται όλοι οι άνθρωποι σ' όλη τη γη να λατρεύουν τον ένα Θεό. Μάλιστα, ο Αλέξανδρος προειδοποιεί ότι σε περίπτωση άρνησης, θα τους μεταχειριστεί ανάλογα.⁶⁶⁷

Βλέπουμε πως ο Dīnawarī, αφού πρώτα παρουσιάζει τη μεταστροφή του Αλεξάνδρου – μέσω του Αριστοτέλη – στην ομολογία πίστης στον ένα Θεό, καθιστά πλέον τον μονοθεϊστή Αλέξανδρο αγγελιοφόρο του μηνύματος της πίστης στον ένα Θεό σ' όλη την οικουμένη. «Ο Αλέξανδρος θα λέγαμε ότι πλάθεται στον τύπο του Προφήτη Μωάμεθ. Ο Dīnawarī περνά μέσα από το κείμενό του τις δικές του πεποιθήσεις για τον Αλέξανδρο».⁶⁶⁸ Ο Αλέξανδρος είναι προφήτης και ταυτίζεται με τον Dhū 'l-qarnayn του Κορανίου (κεφ. 18, 83-98). Οι μονοθεϊστικοί λαοί της Μέσης Ανατολής κατείχαν ο καθένας μια δική του θεολογία και ηθική. Από τη στιγμή που πίστευαν ότι ο Αλέξανδρος είχε αποδεχτεί τη θρησκεία τους, πείθονταν ότι είχε γίνει ο προστάτης της ιδεολογίας τους. Καθώς δηλαδή ο Αλέξανδρος γινόταν εβραίος, χριστιανός και μουσουλμάνος, το πορτραίτο του «φορτωνόταν» με τα νέα χαρακτηριστικά που τον έκαναν ένα ανιστορικό πρόσωπο.⁶⁶⁹

⁶⁶⁵ Βλέπε σχετικά Balsdon, "The Divinity of Alexander," σ. 363-388. Πρβλ. την επιστολή που έστειλε στην Κανδάκη, επιβάλλοντάς την να λατρεύει τον ένα Θεό.

⁶⁶⁶ Grignaschi, "La figure d'Alexandre," σ. 221.

⁶⁶⁷ Βλέπε την ελληνική μετάφραση της αραβικής διήγησης του Dīnawarī στο βιβλίο της Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 100-102.

⁶⁶⁸ Αυτόθι, σ. 105.

⁶⁶⁹ Grignaschi, "La figure d'Alexandre," σ. 214.

Επίσης, ο Dīnawarī διηγείται ότι στην επιστολή του Αλεξάνδρου στη βασίλισσα Κανδάκη, ο Αλέξανδρος την καλεί να υπακούσει και να πιστέψει στον ένα Θεό και να αρνηθεί τους θεούς, τους οποίους λατρεύει. Είναι φανερό ότι για μια ακόμη φορά ο Dīnawarī επανέρχεται στο θέμα του μονοθεϊσμού. Αφού ολοκληρώθηκε ο προσηλυτισμός του Αλεξάνδρου από τον Αριστοτέλη στη λατρεία του ενός Θεού, ο Αλέξανδρος συνεχίζει το προσηλυτιστικό του έργο, συμπεριφερόμενος όπως ο Προφήτης Μωάμεθ.⁶⁷⁰

«Σύμφωνα με τον Grignaschi, η ιδέα ότι ο Αλέξανδρος είχε διατρέξει όλο τον κόσμο με μοναδικό στόχο να επιβάλει τη λατρεία του ενός Θεού (*tawhīd*) ανήκει στον Sālim Abū-l-‘Alā’ και δεν ήταν παρά ένας πλάγιος τρόπος να υπενθυμίσει στον Hishām b. ‘Abd al-Malik (724-743), ένα χαλίφη γνωστό για τη φιλαργυρία του, ότι ο ιερός πόλεμος (*jihād*) είχε θεσμοθετηθεί για να δοξαστεί ο Θεός και όχι για να συσσωρεύσει πλούτο και να επιβάλει φόρους».⁶⁷¹

2. Η άφιξη του Αλεξάνδρου στη Μέκκα

Η πορεία του Αλεξάνδρου στη Μέκκα και το προσκύνημα που πραγματοποιεί εκεί αποτελούν μια μοναδική διήγηση του Dīnawarī που δεν απαντά στους άλλους άραβες συγγραφείς. Η συγκεκριμένη διήγηση αναπτύχθηκε εκτενώς στο Τρίτο Κεφάλαιο του Δεύτερου Μέρους, στο πλαίσιο της εξέτασης των εκστρατειών του Αλεξάνδρου.

3. Στρατηγήματα του Αλεξάνδρου

Στον Miskawayh διαβάζουμε μια διήγηση που δεν απαντά σε κανέναν άλλον από τους συγγραφείς που εξετάσαμε. Ο Miskawayh αποβλέπει να εκθειάσει τις στρατιωτικές ικανότητες του Αλεξάνδρου. Έτσι, σε μια διήγηση παρουσιάζεται το γεγονός του εξαναγκασμού της παράδοσης μιας πόλης, αφού οι κάτοικοί της δεν είχαν πλέον τρόφιμα. Γράφει ο Miskawayh ότι, αφού ο Αλέξανδρος αφίππευσε σε μια οχυρωμένη και πλούσια πόλη, έστειλε μεταμφιεσμένους εμπόρους με τη διαταγή να μπουν στην πόλη και να αγοράσουν όλα τα διαθέσιμα αγαθά. Οι έμποροι έπεισαν τους κατοίκους να πουλήσουν ό,τι είχαν και έτσι αγόρασαν όσες προμήθειες υπήρχαν, ενίοτε πληρώνοντας υψηλές τιμές. Ο Αλέξανδρος, όταν έμαθε ότι το μεγαλύτερο μέρος των προμηθειών της πόλης είχε αγοραστεί από τους εμπόρους του, έγραψε σ’ αυτούς να κάψουν τις προμήθειες που είχαν

⁶⁷⁰ Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-tiwāl*, σ. 33.

⁶⁷¹ Αυτόθι, σ. 232. Βλέπε Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 105.

στα χέρια τους και να διαφύγουν. Έτσι και έγινε. Στη συνέχεια, ο Αλέξανδρος βάδισε εναντίον της πόλης, πολιορκώντας την μόνο για λίγες μέρες, αφού οι κάτοικοί της λόγω έλλειψης των αναγκαίων, αναγκάστηκαν να παραδοθούν. Έτσι, ο ίδιος έγινε και ο βασιλιάς της πόλης.

Ένα άλλο στρατήγημα του Αλεξάνδρου είναι και το εξής. Γράφει ο Miskawayh ότι, προτού πολιορκήσει μία παρόμοια πόλη, ο Αλέξανδρος εξεδίωξε τους κατοίκους των γύρω χωριών και τους ανάγκασε να ζητήσουν καταφύγιο στην πόλη. Ο Αλέξανδρος, όμως, δεν σταμάτησε να καταστρέφει τη γύρω περιοχή, έως ότου πληροφορήθηκε ότι όλοι είχαν μπει στην πόλη. Τότε πολιορκήσε στενά την ίδια την πόλη αναγκάζοντάς την να παραδοθεί άνευ όρων, μιας και οι πολλοί άνθρωποι που ήταν μέσα σ' αυτή επιτάχυναν την έλλειψη των προμηθειών.⁶⁷² Η είσοδος των στρατευμάτων του στην πόλη ήταν αναίμακτη και ο ίδιος ανέλαβε την εξουσία.

Ο Miskawayh που παραθέτει αυτά τα στρατηγήματα δεν εκθειάζει απλώς τις στρατιωτικές ικανότητες του Μεγάλου Αλεξάνδρου, αλλά θέλει και να διδάξει στους ηγεμόνες της εποχής του τη σημασία της στρατιωτικής ευφυΐας στην αναίμακτη κατάληψη μιας περιοχής και την επιβολή της εξουσίας ενός ηγέτη με έξυπνα μέσα.

4. Ρήσεις του Αλεξάνδρου

Ο Tha'ālibī αφιερώνει κάποιες σελίδες του έργου του *Ghurar* σε ορισμένες ρήσεις που αποδίδονται στον Αλέξανδρο. Οι ρήσεις αυτές αφορούν σε συνήθειες και στον τρόπο συμπεριφοράς του. Εξάλλου, η συναναστροφή του με τους σοφούς και τους φιλοσόφους της εποχής τον επηρέασε και τον έκανε και τον ίδιο σοφό σε μεγάλο βαθμό. Ο Tha'ālibī σχολιάζει ότι ο Αλέξανδρος εκφραζόταν συνήθως με προτάσεις, οι οποίες ήταν ασύγκριτες ως προς την κομψότητα και τη συντομία τους.⁶⁷³ Τα γνωμικά αυτά αναδεικνύουν το ρητορικό και φιλοσοφικό στοχασμό του Αλεξάνδρου και συνάμα προβάλλουν την ευφυΐα του. Παραμένει, όμως, αμφισβητήσιμο κατά πόσο αυτές οι ρήσεις είναι αληθινές ή όχι. Το μόνο σίγουρο είναι ότι ο στόχος του έργου *Ghurar* του Tha'ālibī ήταν διδακτικός. Άρα, οι διηγήσεις για τον Αλέξανδρο, καθώς και οι ρήσεις που αποδίδονται σ' αυτόν, απέβλεπαν στο να συναρπάσουν και να διδάξουν το κοινό. Ο Αλέξανδρος ήταν μοντέλο που φιλόδοξοι ηγέτες θα μπορούσαν να μιμηθούν. Ήταν επίσης εκείνη η ιστορική μορφή από την οποία ο καθένας θα μπορούσε να παραδειγματιστεί και να διδαχτεί.

⁶⁷² Miskawayh *Tajārib al-Umam*, τ. I, σ. 38.

⁶⁷³ Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 405.

Σε αυτές τις ρήσεις, ο Αλέξανδρος παρουσιάζεται ετοιμόλογος, ευφυής, άνθρωπος με χιούμορ και ευχάριστος. Ενίοτε αντικατοπτρίζουν απόψεις της μουσουλμανικής κοινωνίας. Παραδείγματος χάριν, γράφει ο Tha'ālibī: Μια μέρα, ο Αλέξανδρος είπε σε κάποιο γέροντα που είχε βάψει τα μαλλιά του: «Εάν εσύ έχεις βάψει τα μαλλιά σου, πώς θα βάψεις τα γεράματά σου»; Βλέποντας έναν κακούργο άνθρωπο, που όμως είχε ωραία όψη, είπε: «Το σπίτι είναι ωραίο, αλλά εκείνος ο οποίος κατοικεί μέσα είναι βδελυρός». Βλέποντας μια γυναίκα κρεμασμένη σε δέντρο, είπε: «Θα ήθελα όλα τα δέντρα να φέρουν τέτοιους καρπούς». Είπε σε κάποιον από τους αξιωματούχους του στρατού του, ο οποίος ήθελε να κάνει μια εκστρατεία: «Δώσε στον εχθρό την εύκολη διαφυγή, απέχοντας από την καταδίωξή του όταν έχει κατατροπωθεί και πράξε ανάλογα σε περίπτωση που κάθε άνθρωπος του στρατού σου ήταν ένας κατάσκοπος, ο οποίος θα σε παρακολουθούσε». Σε εκείνους, οι οποίοι του ανέφεραν ότι εάν έπαιρνε πολλές γυναίκες θα είχε πολλά παιδιά με τα οποία η φήμη του θα διαωνίζονταν, απάντησε: «Μια μνήμη που διαρκεί αποκτάται από αρετές και αξιέπαινες πράξεις. Δεν ταιριάζει σε εκείνον, ο οποίος έχει υποτάξει τους άνδρες να υποταχθεί σε γυναίκες». Επιπρόσθετα, συνήθιζε να λέει: «Ο φόβος είναι απαραίτητος σε καθέναν για την καλή του καθοδήγηση. Ο θρησκευόμενος άνθρωπος φοβάται την κόλαση, ο έντιμος άνθρωπος την αισχύνη, ο έξυπνος άνθρωπος φοβάται τα επακόλουθα των πράξεών του». Είπε σ' έναν από τους αξιωματούχους του στρατού του: «Μην περιφρονείς διόλου την άριστη γνώμη, την οποία δέχτηκες από έναν άνθρωπο, διότι το πολύτιμο μαργαριτάρι δεν υποτιμάται από την ασημαντότητα του ψαρά». Είχε τη συνήθεια, όταν πήγαινε σε μάχη η οποία του προξενούσε φόβο, να πίνει μια συγκεκριμένη ποσότητα κρασιού για να θέσει σε κίνηση το αίμα του και να αναθερμάνει την καρδιά του. Ακολουθώντας, έλεγε στους μουσικούς του να τραγουδήσουν ένα πολεμικό τραγούδι. Έχοντας, συνεπώς, ενδυναμώσει τόσο το σώμα όσο και το πνεύμα του πολεμούσε με θάρρος, ενεργητικότητα και ζήλο, χωρίς να τρομάζει από τους κινδύνους και χωρίς να αισθάνεται την ελάχιστη αδυναμία.⁶⁷⁴

5. Εξωτερική εμφάνιση και τρόπος ζωής του Αλεξάνδρου

Το ενδιαφέρον για την εξωτερική εμφάνιση και τις συνήθειες του Αλεξάνδρου υπάρχει ήδη στην ελληνο-ρωμαϊκή παράδοση. Ο Κούρτιος Ρούφος (3, 17) αναφέρεται στο απλό ντύσιμο του Αλεξάνδρου, την προσήνειά του στους ακολούθους του και την αποφυγή

⁶⁷⁴ Αυτόθι, σ. 412-414.

ποτού. Επίσης, λέει ότι δεν ενδιαφερόταν καθόλου για τα καταλύματά του και το φαγητό αλλά τονίζει το ενδιαφέρον του για τη γυμναστική. Ανάμεσα στις άλλες καλές ιδιότητες που του αποδίδει ο Αρριανός (IV, 19 και VII, 29), αναφέρεται και στην εγκράτεια και τη μετριοπάθεια του Αλεξάνδρου ως προς την πόση οίνου.⁶⁷⁵ Οι διηγήσεις αυτές είναι κατά πάσα πιθανότητα θρυλικές. Στόχο έχουν να εγείρουν το ενδιαφέρον του κοινού για τον βίο του στρατηλάτη Αλεξάνδρου.

Αναφορικά με τα αραβικά κείμενα, μεγαλύτερο ενδιαφέρον για την εξωτερική του εμφάνιση και τις συνήθειες του Αλεξάνδρου βρίσκουμε στον Θα'ālibī. Συγκεκριμένα, ο Θα'ālibī αναφέρει ότι ο Αλέξανδρος ήταν μικρού αναστήματος, είχε μάτια με διαφορετικά χρώματα, δηλαδή το ένα μάτι ήταν μαύρο και το άλλο μπλε, πράγμα που θεωρούνταν τυχερός συνδυασμός. Συνήθως, κρατούσε το μπλε μάτι κλειστό. Απείχε από τη συνουσία με γυναίκες, αναζητούσε τη συντροφιά των σοφών, εκτιμούσε τη φιλοσοφία και τους φιλοσόφους, επωφελούνταν από τα μαθήματα του Αριστοτέλη, ενεργώντας σύμφωνα με τις αρχές του και ακολουθώντας τα παραδείγματά του. Ο Αλέξανδρος δεν χρησιμοποίησε τον εξαναγκασμό για να φέρει τους ανθρώπους στη θρησκεία, αλλά τους άφηγε ελεύθερους με ό,τι είχαν επιλέξει. Ήταν αυστηρός στους ισχυρούς ανθρώπους, καλοσυνάτος στους αδύναμους και ήθελε να κάνει καλές πράξεις. Ίδρυσε πόλεις και επιδιόρθωσε ό,τι είχε γκρεμιστεί. Ανοικοδόμησε περισσότερα από αυτά που είχε καταστρέψει. Προσθέτει, επίσης, ότι διέτρεχε συνεχώς τον κόσμο, συσσωρεύοντας χρυσό, χρήματα και κοσμήματα μεγάλης αξίας. Επιθυμούσε κυρίως να κατέχει πολύτιμα μέταλλα. Ήταν φιλάργυρος και προτιμούσε την οικονομία από τη σπατάλη. Το κρέας, το οποίο προτιμούσε από όλα, ήταν το κρέας τσαλαπετεινού, και το επιδόρπιο της επιλογής του ήταν μήλο και ζαχαροκάλαμο.⁶⁷⁶ Βλέπουμε ότι ο Θα'ālibī τονίζει ιδιαιτερότητες που πρέπει να είχαν σχέση με την εποχή του παρά με εκείνη του Αλεξάνδρου.

Άλλοτε, φαίνεται πως ο Θα'ālibī αποδίδει στον Αλέξανδρο στοιχεία που θεωρούνταν θετικά για τον ηγεμόνα της εποχής του. Γενικά με όλους αυτούς τους χαρακτηρισμούς και τις περιγραφές φαίνεται πως εξιδανικεύει τον Αλέξανδρο με σκοπό να διδάξει τους αναγνώστες του.

Ίσως κάτι παρόμοιο μπορούμε να δούμε και στις διηγήσεις του Mas'ūdī. Διηγείται, λοιπόν, ότι ο Αλέξανδρος είχε ως δάσκαλο τον Αριστοτέλη, τον πιο σοφό ανάμεσα στους

⁶⁷⁵ Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. xxvii. Σύγκρινε με τον Αθήναιο, *The Deipnosophists (Δειπνοσοφιστές)*, ed. and transl. by C. B. Gulick, 7 vols, Cambridge, Mass., 1927-1941 (τ. IV, ed. by Schweighauser, σ. 93, βιβλίο X, 45. Για τα θετικά και τα αρνητικά χαρακτηριστικά του Αλεξάνδρου κάνει λόγο και ο C. B. Welles, "Alexander's Historical Achievement," *G&R*, 2nd Ser., 12.2 (1965), σ. 216-228 (σ. 217-218).

⁶⁷⁶ Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 443-445.

Έλληνας, τον συγγραφέα του βιβλίου *Λογική* (*al-Manṭiq*) και των *Μεταφυσικών* (*Mā ba'd at-ṭabī'a*), τον μαθητή του Πλάτωνα, ο οποίος με τη σειρά του ήταν μαθητής του Σωκράτη. Οι πληροφορίες αυτές είναι απόλυτα σωστές.⁶⁷⁷ Το ότι ο Αριστοτέλης ήταν δάσκαλος του Αλεξάνδρου το διαβάζουμε και στους συγγραφείς Dīnawarī, Ya'qūbī, Sa'īd b. al-Biṭrīq και Miskawayh. Ίσως ο Mas'ūdī θέλει να τονίσει τον ρόλο που παίζει η γνώση στη διαμόρφωση ηγετών και ιδιαίτερα πόσο χρήσιμο είναι οι ηγέτες να έχουν κοντά τους σοφούς ανθρώπους.

---

⁶⁷⁷ Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 25, § 674, σ. 252, του ίδιου, *Tanbīh*, σ. 116. Για παραιτέρω μελέτη βλέπε E. García Gómez, *Un Texto Arabe Occidental de la Leyenda de Alejandro segun el Manuscrito Ar. XXVII de la Biblioteca de la Junta para Ampliación de Estudios, Edición, Traducción Española, y Estudio Preliminar* por Emilio García Gómez, Instituto de Valencia de Don Juan, Madrid, 1929, σ. 48-49, 56.

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΩΝ ΔΙΗΓΗΣΕΩΝ ΤΩΝ ΑΡΑΒΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΜΕ ΤΟ
ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ ΤΟΥ ΨΕΥΔΟ-ΚΑΛΛΙΣΘΕΝΗ ΚΑΙ ΤΙΣ
ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΕ ΑΛΛΕΣ ΓΛΩΣΣΕΣ

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Το ελληνικό μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη και οι μεταφράσεις του σε άλλες
γλώσσες

Ο συγγραφέας του ελληνικού μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου είναι άγνωστος. Χρησιμοποιείται το όνομα «Ψευδο-Καλλισθένης»,⁶⁷⁸ επειδή σε κάποιο μεσαιωνικό χειρόγραφο αποδίδεται στον Καλλισθένη,⁶⁷⁹ τον ιστορικό που συνόδευσε τον στρατό του Μεγάλου Αλεξάνδρου στον πόλεμο κατά της περσικής αυτοκρατορίας. Πρόκειται μάλλον για κάποιον ανώνυμο Αιγύπτιο μεταγενέστερο βιογράφο του Αλεξάνδρου, συγγραφέα του κειμένου από τον οποίο προέρχεται η αποκαλούμενη α διασκευή. Ο ανώνυμος Αιγύπτιος («Ψευδο-Καλλισθένης») είναι ο δημιουργός του μυθιστορήματος για τον Μέγα Αλέξανδρο.⁶⁸⁰ Ίσως, το μυστικό της δημοτικότητας του έργου του Ψευδο-Καλλισθένη ήταν η συναρπαστική ιστορία του ήρωα Αλεξάνδρου που ισορροπούσε ανάμεσα στον άνθρωπο και τον υπεράνθρωπο. Ακόμη, μπορεί να ήταν και η δημοτικότητα του ηρωικού μυθιστορήματος με προσμείξεις αληθινής και πλασματικής πραγματικότητας (*Wahrheit*

⁶⁷⁸ Λέγεται «Ψευδο-Καλλισθένης», γιατί το έργο δεν ανήκει πραγματικά στον ιστορικό Καλλισθένη που συνόδευε τον Αλέξανδρο, αν και το όνομα απαντά σε πολλά χειρόγραφα. Άλλα χειρόγραφα αποδίδουν το έργο στον Αίσιωπο ή τον Πτολεμαίο. Όλα τα ονόματα των συγγραφέων διερευνήθηκαν από τον Pfister, "Studien zum Alexanderroman," σ. 42-44. Πρβλ. A. Abel, *Le roman d'Alexandre: Légendaire médiéval*, Brussels, 1955, Του ίδιου, "Iskandar Nāma" στην *EF*, τ. IV, σ. 128, W. L. Hanaway, "Eskandar-Nāma" στην *Elr*, τ. IX, D. Konstan, "The Alexander Romance: The Cunning of the Open Text," *Lexis* 16 (1998), σ. 123-138, E. N. Borza, "The Alexander-Romance of Pseudo-Callisthenes," *Athene* 24 (1967), σ. 369, J. Lacarrière, *La légende d'Alexandre*, Paris, 2000, V. Konstantinopoulos, *Pseudo-Kallisthenes: Zwei mittelgriechische Prosafassungen des Alexanderromans*, II, Meisenheim am Glan, 1983, A. Lolos, *Pseudo-Kallisthenes: Zwei mittelgriechische Prosafassungen des Alexanderromans* I, Meisenheim am Glan, 1983, R. Dankoff, "The Alexander Romance in the Dīwān lughāt at-Turk," *HI* 1 (1973), σ. 233-244, J. Trumpp (ed.), "Ein unbekanntes Sammler von Auszügen aus dem griechischen Alexanderroman," *C&M* 26 (1965), σ. 83-100.

⁶⁷⁹ Βλέπε σχετικά W. Kroll, "Kallisthenes," *RE* ed. by G. Wissowa *et al.*, Stuttgart, 1893-1972, Supplementbände, 1903-, τ. X 2, σ. 1707 κ. εξ., T. S. Brown, "Callisthenes and Alexander," *AJPh* 70 (1949), σ. 225-248, W. K. Prentice, "Callisthenes, the Original Historian of Alexander," *TAPA* 54 (1923), σ. 74-85.

⁶⁸⁰ A. X. Λώλος, «Η αραβική μετάφραση του μεταγενέστερου πεζού μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη για το Μέγα Αλέξανδρο», *Gr. A.* 3 (1984), σ. 191-202 (σ. 192, υποσημ. 5), G. Giangrande, "Pseudo-Callisthenes" στο *OCD*, σ. 894, N. Κανακάρης, «Ψευδο-Καλλισθένης, η διήγησή του Αλεξάνδρου», στο συλλογικό βιβλίο *Ο Άγνωστος Μέγας Αλέξανδρος*, σειρά *Άγνωστη Ιστορία*, Θεσσαλονίκη, 2004, σ. 163-180.

und Fiktion).⁶⁸¹ Σύμφωνα με τον Pfister, μετά την ελληνιστική εποχή το μυθιστόρημα του Μεγάλου Αλεξάνδρου εμφανίζεται στα γραπτά του Ιωάννη Τζέτζη,⁶⁸² αλλά και στους χρονογράφους από τον Μαλάλα⁶⁸³ και εξής. Φαίνεται πως το μυθιστόρημα χρησίμευε ως ένα είδος λαϊκής ανάγνωσης ανεξάρτητα από τη λόγια λογοτεχνική παράδοση.⁶⁸⁴ Η παλαιότερη μορφή του σωζόμενου μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου ανάγεται στον 3^ο μ.Χ. αιώνα.⁶⁸⁵ Όμως, μερικά στοιχεία της ιστορίας του Αλεξάνδρου αναπαριστούν μια παράδοση, η οποία ανάγεται πίσω στην πρόιμη ελληνιστική περίοδο, και μάλιστα στη γενιά μετά τον Αλέξανδρο.⁶⁸⁶ Σύμφωνα με τον Perry, το μυθιστόρημα του Αλεξάνδρου εκφράζει τον συναισθηματικό, αστικό ιδεαλισμό μιας ιδιαίτερης κοινωνίας και τον τοπικό πατριωτισμό του παρελθόντος, τον οποίο διεκδίκησε ο ελληνο-ανατολικός κόσμος ως επακόλουθο των κατακτήσεων του Αλεξάνδρου.⁶⁸⁷

Όπως έχει προτείνει ο Merkelbach το σωζόμενο ελληνικό μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη είναι ένα αμάλγαμα ελληνιστικών συστατικών. Αποτελείται πρώτον από μια «βιογραφία» του Αλεξάνδρου, δεύτερον, από ένα επιστολικό μυθιστόρημα και τρίτον, από διάφορες επιστολές που περιγράφουν θαυμαστά γεγονότα. Συνεπώς, σύμφωνα με τον Merkelbach, τρία είναι τα κύρια συστατικά που συνέθεσαν το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη.⁶⁸⁸

Εδώ όμως δεν θα αναφερθούμε στις ελληνικές διασκευές του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη (α, β, γ, δ*, ε, λ) ούτε και σε όλες τις σωζόμενες αρχαίες μεταφράσεις

⁶⁸¹ H. van Thiel, *Leben und Taten Alexanders von Makedonien, Der Griechische Alexanderroman nach der Handschrift L*, Darmstadt, 1983, σ. xi. Για τη σχετική βιβλιογραφία βλέπε Κ. Mitsakis, "The Tradition of the Alexander Romance in Modern Greek Literature," στους B. Laourdas and C. Makaronas (eds), *Ancient Macedonia: Papers Read at the First International Symposium Held in Thessaloniki 26-29 August 1968*, Thessaloniki, 1970, σ. 376-386 (σ. 377), του ιδίου, «Διήγησις περί του Αλεξάνδρου και των μεγάλων πολέμων», *Byzantinisch – Neugriechische Jahrbücher* 20 (1970), σ. 228-301 (σ. 234), όπου υπάρχει αρκετή βιβλιογραφία για τη δημοτικότητα του Αλεξάνδρου στις λαϊκές παραδόσεις και τις εικαστικές τέχνες.

⁶⁸² I. Tzetzae, *Historiarum Variarum Chiliades*, ed. by Th. Kiessling, Leipzig, 1826, τ. I, σ. 323 κ. εξ., τ. III, σ. 349 κ. εξ., 386 κ. εξ., 885 κ. εξ. Πρβλ. F. Pfister, *Alexander der Grosse in der byzantinischen Literatur und in neugriechischen Volsbüchern, Probleme der neugriechischen Literatur III*, Berlin, 1960, σ. 112-130.

⁶⁸³ Ιωάννης Μαλάλας, *Ioannis Malalae Chronographia*, recensuit L. Dindorf, [CSHB], Bonnae, 1831, σ. 192 κ. εξ., *Ioannis Malalae Chronographia*, recensuit I. Thurn, [CFHB], Berlin, 2000, σ. 146 κ.εξ. Για τη χρήση του μυθιστορήματος από τους χρονογράφους βλέπε Pfister, *Alexander der Grosse in der byzantinischen Literatur*, σ. 121-123.

⁶⁸⁴ D. Holton, «Η ελληνική παράδοση του μυθιστορήματος του Μεγάλου Αλεξάνδρου, η συνέχεια και η εξέλιξή της», *Κείμενα και Μελέται Νεοελληνικής Φιλολογίας*, Αθήνα, 1973, σ. 5-23, όπου υποστηρίζει την αδιάκοπη παράδοση του μυθιστορήματος.

⁶⁸⁵ Βλέπε Ausfeld, *Der griechische Alexanderroman*, σ. 249 κ. εξ., Merkelbach, *Die Quellen des griechischen Alexanderromans*, σ. 59. Ο Pfister, "Studien zum Alexanderroman," σ. 45 χρονολογεί την παλαιότερη μορφή του μυθιστορήματος στον 1^ο μ.Χ. αιώνα. Για τη γένεση του μυθιστορήματος βλέπε G. Giangrande, "On the Origins of Greek Romance: The Birth of a Literary Form," *Eranos* 60 (1962), σ. 132-159.

⁶⁸⁶ P. Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, Oxford, 1972, τ. I, σ. 677, 680.

⁶⁸⁷ B. E. Perry, *The Ancient Romances: A Literary-Historical Account of their Origins*, Sather Classical Lectures 37, Berkeley, Los Angeles, 1967, σ. 35.

⁶⁸⁸ Βλέπε τα συμπεράσματα της μελέτης του Merkelbach, *Die Quellen des griechischen Alexanderromans*, σ. 188-189.

(Λατινική, Αρμενική, Συριακή, Αιθιοπική, κλπ).⁶⁸⁹ Θα εστιάσουμε την ανάλυση μόνο σε εκείνα τα κείμενα και τις μεταφράσεις που πρέπει να είχαν άμεση σχέση με τα αραβικά αποσπάσματα και την υποτιθέμενη αραβική μετάφραση του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου. Πρώτα-πρώτα, σύμφωνα με τον Macuch, η συριακή μετάφραση του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου είναι η πιο παλαιά και πλήρης σωζόμενη ανατολική εκδοχή.⁶⁹⁰ Ο ίδιος φρονούσε ότι εάν υπήρξε ποτέ μια μετάφραση του Ψευδο-Καλλισθένη στα Αραβικά, αυτή πρέπει να έγινε από ένα χριστιανό, αφού οι μουσουλμάνοι συγγραφείς δεν θα μπορούσαν να αποδεχτούν το πολυθεϊστικό πάνθεο που υπάρχει στην αρχή του μυθιστορήματος.⁶⁹¹ Είναι χρήσιμο να αναφέρουμε ότι η συριακή μετάφραση του Ψευδο-Καλλισθένη χωρίζεται σε τρία βιβλία, τα οποία συμφωνούν επακριβώς με τα τρία μέρη του χειρογράφου A της *recensio vetusta* (codex Parisinus, 1711) και τη λατινική μετάφραση του Ιούλιου Βαλέριου. Αυτά τα βιβλία περιλαμβάνουν σαράντα επτά, δεκατέσσερα και είκοσι τέσσερα κεφάλαια αντίστοιχα. Η σειρά σε ορισμένα κεφάλαια του πρώτου βιβλίου είναι διαφορετική από το ελληνικό κείμενο, αλλά όλο το βιβλίο συμφωνεί πλήρως με το χειρόγραφο A. Στο δεύτερο βιβλίο, έχουμε ένα χάσμα από οχτώ κεφάλαια. Το τρίτο βιβλίο του συριακού κειμένου συμφωνεί γενικά με το τρίτο βιβλίο του ελληνικού κειμένου, αλλά παραλείπει τα δέκα κεφάλαια, τα οποία παρεμβλήθηκαν στο ελληνικό κείμενο του χειρογράφου A από το έργο του Παλλάδιου «*Περὶ τῶν τῆς Ἰνδίας ἐθνῶν καὶ τῶν Βραγμάνων*».⁶⁹² Παρ' όλο που το συριακό κείμενο συμφωνεί ακριβώς με το ελληνικό κείμενο του χειρογράφου A και τη λατινική μετάφραση του Ιούλιου Βαλέριου, εξετάζοντας τις διασκευές αυτές, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως μια μετάφραση του ελληνικού ή του λατινικού. Σωζόμενες διηγήσεις του ελληνικού, που λείπουν από το λατινικό, εμπεριέχονται στο συριακό. Παρόμοια, επεισόδια που υπάρχουν στο λατινικό και παραλείπονται από το ελληνικό, διασώζονται στη συριακή μετάφραση.⁶⁹³

⁶⁸⁹ Για τις διασκευές και τις μεταφράσεις του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη βλέπε Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 35-41, Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. xix-xxv. Επίσης, E. Baynham, "Who Put the 'Romance' in the Alexander Romance? The Alexander Romances within Alexander Historiography," *AHB* 9 (1995), σ. 1-13.

⁶⁹⁰ Macuch, "Pseudo-Callisthenes Orientalis", σ. 236.

⁶⁹¹ Αυτόθι.

⁶⁹² Λέγεται ότι ο Παλλάδιος γεννήθηκε στη Γαλατία περίπου το 367 μ.Χ. Έγινε επίσκοπος της Ελενουπόλεως το 400 και πέθανε το έτος 431. Το συγκεκριμένο έργο του εκδόθηκε από τον J. Camerarius, *Liber Gnomologicus*, περίπου το έτος 1571. Αργότερα, εκδόθηκε με το όνομα του Παλλάδιου και του S. Ambrosius, *De Moribus Brachmanorum* και ανώνυμα από το Sir E. Bisse, *De Bragmanibus* το 1665. Η τελευταία έκδοση είναι εκείνη του W. Berghoff, *Palladius, De gentibus Indiae et Bragmanibus*, Meisenheim am Glan: Hain, 1967: 2-55.

⁶⁹³ Περαιτέρω πληροφορίες στον Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, σ. lvii-lviii κ. εξ.

«Ο Wallis Budge πρότεινε τη χρονολόγηση της σύνθεσης του συριακού μυθιστορήματος σε μια περίοδο μεταξύ του 7^{ου} - 9^{ου} αιώνα, αλλά φαίνεται πιο πιθανό ότι είναι προϊόν μιας παλαιότερης σύνθετης παραγωγής του 6^{ου} ή του πρώιμου 7^{ου} αιώνα στη Συρία, όταν η συριακή κουλτούρα είχε εξελληνιστεί και άλλα ελληνικά έργα μεταφράστηκαν στα Συριακά.⁶⁹⁴ Ο Wallis Budge, ακολουθώντας την πρόταση του Wright,⁶⁹⁵ λανθασμένα αρχικά υπέθεσε ότι η συριακή μετάφραση προήλθε από την αραβική μετάφραση του ελληνικού μυθιστορήματος από ένα χριστιανό κληρικό που η μητρική του γλώσσα ήταν τα Αραβικά μεταξύ του 7^{ου} και 9^{ου} αιώνα. Αυτή η υπόθεση στηρίχτηκε κυρίως στους συριακούς τύπους των ελληνικών κύριων ονομάτων».⁶⁹⁶

«Ο Nöldeke σύγκρινε τη συριακή μετάφραση όχι μόνο με τις ελληνικές διασκευές του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη, αλλά και με διάφορες ανατολικές διασκευές, και πρότεινε μια εκπληκτική, αλλά πειστική και γενικά αποδεκτή λύση της συριακής μετάφρασης. Συγκεκριμένα, έδειξε πως η συριακή μετάφραση δεν έγινε άμεσα από κάποιο ελληνικό πρωτότυπο – όπως ο ίδιος για πολύ καιρό υπέθετε⁶⁹⁷ – ούτε από μια αραβική μετάφραση του ελληνικού πρωτοτύπου, για το οποίο ο Wallis Budge ακολούθησε την πρόταση που επικαλέστηκε ο Wright, αλλά από μια περσική (pahlavī) μετάφραση».⁶⁹⁸ Όσον αφορά στην υποτιθέμενη αραβική μετάφραση του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου, ο Nöldeke υποστήριξε ότι αυτή ίσως προερχόταν από τη συριακή του 7^{ου} αιώνα.⁶⁹⁹ Η υπόθεση αυτή φαίνεται βάσιμη, καθώς κάποια επεισόδια απαντούν μόνο στο συριακό κείμενο, όπως π.χ. η αποστολή πρεσβείας στον αυτοκράτορα της Κίνας. Για να εξηγήσει αυτές τις προσθήκες, ο Nöldeke πειστικά υποστήριξε ότι η συριακή μετάφραση του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου προέρχεται από μια χαμένη περσική (pahlavī) διασκευή του 6^{ου} αιώνα.⁷⁰⁰ Η υποτιθέμενη pahlavī μετάφραση πρότεινε ο Nöldeke ότι προερχόταν

⁶⁹⁴ Αναφορικά με τις σχέσεις και τη στάση των Σύρων προς την ελληνική παράδοση, βλέπε S. Brock, “From Antagonism to Assimilation: Syriac Attitudes to Greek Learning,” *East and Byzantium: Syria and Armenia in the Formative Period*, ed. by N. Garsoian, T. Mathews, R. Thomson, Washington DC, 1982, σ. 17-34, repr. in *Syriac Perspectives on Late Antiquity*, ed. by S. Brock, London, 1984 (κεφ. 5), M. Whitby, “Greek Historical Writing after Procopius: Variety and Vitality,” στους Cameron, Conrad (eds.), *The Byzantine and Early Islamic Near East*, σ. 25-80 και Nöldeke, “Beiträge,” σ. 30-32 που διατύπωσαν την υπόθεση ότι η συριακή μετάφραση δημιουργήθηκε από μια pahlavī (μεσαιωνική περσική) μετάφραση.

⁶⁹⁵ Wright, “Syriac Literature,” στην *Encyclopaedia Britannica*, τ. XXII, σ. 850, col. 2.

⁶⁹⁶ Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, σ. lxi-lxii. Ακόμη, Macuch, “Pseudo-Callisthenes Orientalis,” σ. 232-233. Βλέπε Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 37.

⁶⁹⁷ Nöldeke, “Beiträge,” σ. 14.

⁶⁹⁸ Αυτόθι, σ. 34 και Macuch, “Pseudo-Callisthenes Orientalis,” σ. 223-224. Βλέπε Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 37-38.

⁶⁹⁹ Για τις διαφορετικές απόψεις που έχουν προταθεί σχετικά με τη χρονολογία σύνθεσης της συριακής μετάφρασης βλέπε Nöldeke, “Beiträge,” σ. lx.

⁷⁰⁰ Αυτόθι, σ. 30-32 και 51. Επίσης, βλέπε Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 37. Ο Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. xx διαφωνεί με την άποψη του

από μια ελληνική διασκευή, η οποία ανήκει στην οικογένεια δ*.⁷⁰¹ Από την ίδια οικογένεια προήλθαν και άλλες διασκευές σε ευρωπαϊκές γλώσσες. Επίσης, ο Nöldeke υποστήριξε ότι ο μεταφραστής της συριακής μετάφρασης από την *rahlavī* ήταν ένας Σύρος Νεστοριανός, όχι απαραίτητα με ιερατικό αξίωμα. Η συριακή μετάφραση είχε ευρύ αναγνωστικό κοινό στους Νεστοριανούς και χρησίμευσε στα έργα πολλών μεταγενέστερων συγγραφέων.

Ο Frye διατύπωσε μια διαφορετική άποψη από αυτή του Nöldeke.⁷⁰² Ο Frye αμφισβήτησε την ύπαρξη μιας περσικής (*rahlavī*) μετάφρασης ή διασκευής του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου. Υποστήριξε ότι η σωζόμενη συριακή μετάφραση προερχόταν από μια παλαιότερη συριακή μετάφραση του ελληνικού μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη, όχι όμως από μια χαμένη περσική (*rahlavī*) διασκευή. Για να τεκμηριώσει την υπόθεσή του, ο Frye εξέτασε το περιεχόμενο της συριακής μετάφρασης, η οποία, όπως πίστευε, δεν αντικατόπτριζε μια *rahlavī* πηγή.⁷⁰³

Η άποψη του Nöldeke βασίζεται σε ισχυρά φιλολογικο-ιστορικά επιχειρήματα, είναι πειστική και έχει γίνει γενικότερα αποδεκτή. Εξάλλου, το σώμα της *rahlavī* λογοτεχνίας εμφανίστηκε τον 5^ο και 6^ο αιώνα. Από την άλλη πλευρά, το *terminus ante quem* του Nöldeke βασίζεται στο γεγονός ότι η *rahlavī* δεν ήταν ευρέως γνωστή μετά τον 6^ο αιώνα.⁷⁰⁴ Ακολουθώντας την άποψη του Zacher, ο Weymann υποστήριξε ότι η συριακή μετάφραση του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου από την *rahlavī* έγινε πριν από τη

Nöldeke, θεωρώντας ότι η συριακή μετάφραση προέρχεται από την αραβική. Για τη συριακή μετάφραση βλέπε Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, σ. Ivii-lxxvi.

⁷⁰¹ Οι διασκευές α και λ συνιστούν την υποθετική πηγή δ*. Βλέπε σχετικά: P. Magoun, *The Gestes of King Alexander of Macedon*, Cambridge, Mass., 1929, σ. 38-62; Cary, *The Medieval Alexander*, σ. 38- 61, Ross, *Alexander Historiatus*, σ. 45-65. Από τους ερευνητές που υποστηρίζουν την ύπαρξη μιας διασκευής δ* είναι: ο G. Ballaira, "Frammenti inediti della perduta recensione δ del Romanzo di Alessandro in un codice Vaticano," *Bolletino del Comitato per l'Edizione Nazionale dei Classici Greci e Latini N.S.*, 13 (1965), σ. 27-59, ο K. Mitsakis, *Der byzantinische Alexanderroman nach dem Codex Vindob. Theol. Gr. 244*, *Miscellanea Byzantina Monacensia* 7, München, 1967, σ. 6-7, του ίδιου, "The Tradition of the Alexander Romance in Modern Greek Literature," σ. 232 και ο G. Veloudis, *Alexander der Grosse. Ein alter Neugriecher*, München, 1969, σ. 11. Βλέπε, επίσης, Merkelbach, *Die Quellen des griechischen Alexanderromans*, σ. 208-211, Wheeler, "Moses or Alexander?," σ. 201, υποσημ. 53.

⁷⁰² R. N. Frye, "Two Iranian Notes," *Papers in Honour of Professor Mary Boyce*, Leiden, 1985, σ. 185-188. Παρόμοια άποψη μ' αυτή του Frye εκφράζει και η C. A. Ciancaglini, "The Syriac Version of the Alexander Romance," *Le Muséon* 114 (2001), σ. 121-140 (σ. 135), όπου υποστηρίζει ότι το συριακό μυθιστόρημα του Αλεξάνδρου δεν προήλθε από τα *rahlavī*, αλλά, αντίθετα, είναι μια μετάφραση στα συριακά μιας αυθεντικής ελληνικής διασκευής.

⁷⁰³ Πρβλ. το άρθρο του W. L. Hanaway, "Eskandar-nāma" στη *EIr*, τ. IX. Βλέπε ακόμη Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 37, υποσημ. 43.

⁷⁰⁴ Wheeler, "Moses or Alexander?," σ. 193.

μετάφραση των αποφθεγμάτων του Αλεξάνδρου από τον Hunayn ibn Ishāq (π. 873 μ.Χ.).⁷⁰⁵

Εφόσον καμία αραβική μετάφραση του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη δεν σώζεται, «πολλές υποθέσεις έχουν γίνει αναφορικά με τη μετάδοση των επεισοδίων του ελληνικού πρωτοτύπου στα Αραβικά. Όλες οι υποθέσεις επικεντρώνονται στην αναζήτηση μιας ξεχωριστής μετάφρασης του ελληνικού πρωτοτύπου ή της συριακής μετάφρασης στα Αραβικά σε μια πρόιμη εποχή».⁷⁰⁶

Το έργο του Mubashshir ibn Fātik (π. 1053/4) *Akḥbār al-Iskandar*⁷⁰⁷ - το οποίο αποτελεί την πιο λεπτομερή αρχαία ιστορία του Αλεξάνδρου - είναι μια έμμεση απόδειξη για την ύπαρξη μιας αραβικής μετάφρασης του Ψευδο-Καλλισθένη.⁷⁰⁸ Αποτελεί μια σύντομη περίληψη του μυθιστορήματος, όπως την αφηγείται ο Ψευδο-Καλλισθένης, η οποία όμως ενσωματώνει και άλλες λεπτομέρειες, π.χ. τον φόρο που πλήρωνε ο Φίλιππος στον Δαρείο με τη μορφή «χρυσών αβγών», τον μονοθεϊσμό του Αλεξάνδρου, την επίσκεψή του στον βασιλιά της Κίνας, μια διαφορετική διασκευή της διήγησης των Βραχμάνων, αλλά και τη συνήθη ιστορία των Βραχμάνων, την προφητεία ότι ο Αλέξανδρος θα πεθάνει σ' έναν τόπο του οποίου ο ουρανός είναι χρυσός και η γη σίδηρος (διήγηση που έχει και ο Sa'īd b. al-Biḥrīq) και τα αποφθέγματα των φιλοσόφων με αφορμή το θάνατό του.⁷⁰⁹

Σύμφωνα με τον Norris, η αραβική μετάφραση του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου αποδόθηκε στον 'Umāra b. Zayd (π. περίπου το 815 μ.Χ.).⁷¹⁰ Το μυθιστόρημα το αντιγράφει ο Muḥammad b. Sā'ib al-Kalbī (π. 763 μ.Χ.) στο έργο του *Tafsīr* (*Υπόμνημα στο Κοράνιο*). Επίσης, πολλές ιδέες από το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη εντοπίζονται σε διάφορα έργα, π.χ. αποσπάσματα και διηγήσεις υπάρχουν στα έργα ιστορικών και γεωγράφων όλων των περιόδων.⁷¹¹

Κάποια άλλη μικρής σημασίας ένδειξη για μια πιθανή αραβική μετάφραση του μυθιστορήματος είναι η ακόλουθη: «ο Bulgakov δημοσίευσε ένα κείμενο ενός χειρογράφου του Ibn al-Faqīh (ακμ. 289/902), το οποίο περιέχει μια λίστα των πόλεων που

⁷⁰⁵ J. Zacher, *Pseudo-Callisthenes*, Halle, 1867, σ. 191, Weymann, *Die athiopische und arabische Übersetzung des Pseudocallisthenes*, σ. 791.

⁷⁰⁶ Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 39.

⁷⁰⁷ Ed. by B. Meissner, "Mubašširs Aḥbār el-Iskender," *ZDMG* 49 (1895), σ. 583-627.

⁷⁰⁸ Αυτόθι.

⁷⁰⁹ Stoneman, "Alexander the Great in the Arabic Tradition," σ. 14.

⁷¹⁰ H. T. Norris, "Qīṣaṣ elements in the Qur'ān" στην *Cambridge History of Arabic Literature: Arabic Literature to the End of the Umayyad Period* (στο εξής *CHALUP*), ed. by A. F. L. Beeston, T. M. Johnstone, R. B. Serjeant and G. R. Smith, Cambridge, 1983, σ. 246-259 (σ. 253), T. Nagel, *Die Qīṣaṣ al-anbiyā'*, Bonn, 1967, σ. 154-158.

⁷¹¹ Norris, "Fables and Legends," στο *CHALABL*, σ. 138.

ίδρυσε ο Αλέξανδρος. Φαίνεται ότι το κείμενο του χειρογράφου μεταφράστηκε από τα Συριακά. Η ύπαρξή του υπαινίσσεται την ύπαρξη μιας πλήρους αραβικής μετάφρασης από την οποία προέρχεται το κείμενο αυτού του χειρογράφου που αποδίδεται στον Ibn al-Faqīh». ⁷¹²

«Η ύπαρξη μιας αραβικής μετάφρασης του Ψευδο-Καλλισθένη του 9^{ου} αιώνα που δεν φαίνεται να διαδόθηκε μεταξύ των μουσουλμάνων, αποδεικνύεται και από τη σωζόμενη μεταγενέστερη αιθιοπική μετάφραση που έγινε από τα Αραβικά». ⁷¹³ Η άποψη αυτή υποστηρίχθηκε από τον Weymann, ο οποίος μάλιστα θεώρησε ότι το αραβικό αρχέτυπο από το οποίο έγινε η αιθιοπική μετάφραση ανήκε στον 9^ο αιώνα. Εκείνη η αραβική μετάφραση του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου έγινε πιθανόν κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ma'mūn (β. 813-832 μ.Χ.), στο αποκορύφωμα δηλαδή της αραβικής μεταφραστικής δραστηριότητας. ⁷¹⁴ Η αιθιοπική μετάφραση του μυθιστορήματος χρονολογείται μεταξύ 14^{ου} και 16^{ου} μ.Χ. αιώνα. Δεν γνωρίζουμε ακριβώς τη χρονολογία ούτε από ποιον έγινε η αιθιοπική μετάφραση. Αλλά πέρα από τη μετάφραση του μυθιστορήματος υπάρχουν και άλλες αιθιοπικές ιστορίες για τον Αλέξανδρο που είναι οι εξής: [1] η αιθιοπική εκδοχή της αραβικής ιστορίας του Αλεξάνδρου από (α) τον Makīn και (β) τον Abū Shākir (από το έργο του οποίου απουσιάζουν τα φανταστικά στοιχεία, τα οποία κυριαρχούν στις άλλες αιθιοπικές διηγήσεις), [2] η αιθιοπική εκδοχή της εβραϊκής ιστορίας του Αλεξάνδρου από τον Joseph ben-Gorion, ⁷¹⁵ [3] μια σύντομη διήγηση του θανάτου του Αλεξάνδρου και των λόγων των φιλοσόφων από κάποιον ανώνυμο συγγραφέα, [4] ένα χριστιανικό μυθιστόρημα που μάλλον γράφτηκε αρχικά στα Αιθιοπικά, χωρίς όμως να γνωρίζουμε ούτε το συγγραφέα του ούτε πότε συντέθηκε, [5] η διήγηση για το όραμα του αββά Γερασίμου. ⁷¹⁶

Όσον αφορά στη σχέση της συριακής μετάφρασης με την αιθιοπική, πρέπει να πούμε ότι αρκετά τμήματά της απαντούν και στην αιθιοπική μετάφραση που έγινε διά

⁷¹² Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 41.

⁷¹³ Αυτόθι, σ. 39.

⁷¹⁴ Weymann, *Die athiopische und arabische Übersetzung des Pseudocallisthenes*, σ. 81 κ. εξ. Επίσης, Stoneman, "Alexander the Great in the Arabic Tradition," σ. 12-13. Βλέπε Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 40.

⁷¹⁵ Τον 9^ο ή 10^ο αιώνα η λατινική μετάφραση του Ψευδο-Καλλισθένη από τον αρχιεπίσκοπο Λέοντα μεταφράστηκε στα Εβραϊκά από τον Joseph ben-Gorion (ή Pseudo-Josephus). Βιογραφικά στοιχεία γι' αυτόν στον Wallis Budge, *The History of Alexander the Great Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, σ. lxxxiv.

⁷¹⁶ Αυτόθι, σ. ix. Ο Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. xlix υποθέτει ότι το χριστιανικό μυθιστόρημα είναι ένα σύγχρονο έργο και ότι δεν πρόκειται για μετάφραση ενός παλιότερου έργου σε άλλη γλώσσα.

μέσου της αραβικής.⁷¹⁷ Οι ομοιότητες της αιθιοπικής μετάφρασης με τη συριακή μετάφραση είναι εντυπωσιακές. Η μόνη σημαντική διαφορά της συριακής από την αιθιοπική μετάφραση είναι η εξής: στη συριακή μετάφραση του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη υπάρχουν κάποια κείμενα που, σύμφωνα με τον Wallis Budge, γράφτηκαν από ένα χριστιανό κληρικό. Ο Nöldeke δεν συμφωνεί με αυτή την πρόταση.⁷¹⁸ Είναι στα άλλα συριακά κείμενα και ιδιαίτερα στον αποκαλούμενο *χριστιανικό θρύλο* για τον Αλέξανδρο που η όλη αφήγηση εμπλουτίζεται από χριστιανικές ιδέες και παραδόσεις. Ο Anderson υποστήριξε ότι στη χαμένη αραβική μετάφραση ίσως είχαν ενσωματωθεί τμήματα του *συριακού χριστιανικού θρύλου* του 6^{ου} αιώνα,⁷¹⁹ όπως επίσης και διηγήσεις από το Κοράνιο, π.χ. από το κεφάλαιο 18, 82 κ. εξ.⁷²⁰

Τέλος, «η πρόσφατη ανακάλυψη ενός αραβικού χειρογράφου από την Doufikaar-Aerts, το οποίο περιλαμβάνει μεγάλα αποσπάσματα της βιογραφίας του Αλεξάνδρου συγγενή με εκείνα του μυθιστορήματος, μας έφερε πιο κοντά σ' ένα κείμενο αυτού του είδους: αποτελεί μια ισχυρή απόδειξη ότι υπήρχε μια (αποσπασματική; ολόκληρη;) μετάφραση ή διασκευή του μυθιστορήματος στα Αραβικά.⁷²¹ Η Doufikaar-Aerts εντόπισε επίσης μια επιστολή - γραμμένη στα Αραβικά - του Αλεξάνδρου στον Αριστοτέλη σχετικά με την Ινδία, η οποία έχει το αντίστοιχό της στο ελληνικό μυθιστόρημα».⁷²²

⁷¹⁷ Nöldeke, "Beiträge," σ. 17. Για τη σπουδαιότητα του *συριακού χριστιανικού θρύλου* και του *Βραχέος Βίου* του Αλεξάνδρου, καθώς και για το έμμετρο ποίημα που αποδόθηκε στον Jacob of Serūgh (π. 521 μ.Χ.), σημαντικές είναι οι παρατηρήσεις του Nöldeke (Αυτόθι, σ. 24 κ. εξ.).

⁷¹⁸ Nöldeke, "Beiträge," σ. 30, Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. xxiv-xxv, υποσημ. 1.

⁷¹⁹ Ο Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, σ. lxxvii θεωρεί απίθανο να είναι ο *χριστιανικός θρύλος* έργο του Jacob of Serūgh. Για τον *συριακό θρύλο* βλέπε K. Czeglédy, "The Syriac Legend Concerning Alexander the Great," *A Orient Hung* 7 (1957), σ. 231-249.

⁷²⁰ Ιδιαίτερα κατατοπιστικό για τις διασκευές και τις μεταφράσεις του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου είναι το άρθρο του A. R. Anderson, "The Arabic History of Dulcarnain and the Ethiopian History of Alexander," *Speculum* 6.3 (1931), σ. 434-445 (σ. 434-435).

⁷²¹ Doufikaar-Aerts, "The Last Days of Alexander in an Arabic Popular Romance of al-Iskandar," σ. 23-35, W. Heckel, *The Last Days and Testament of Alexander the Great*, Stuttgart, 1988. Ακόμη, A. Lolos, "The Arabic Translation of the Later Prose Romance of Pseudo-Callisthenes on Alexander the Great," *Gr. A.* 3 (1984), σ. 191-202.

⁷²² Doufikaar-Aerts, "Epistola Alexandri ad Aristotelem Arabica," σ. 35-51. Βλέπε και Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 40-41.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Το όνομα και η καταγωγή του Μεγάλου Αλεξάνδρου στους άραβες ιστοριογράφους

Στο δέκατο όγδοο κεφάλαιο του Κορανίου (*Sūrat al-Kahf* - 18, 82-98) υπάρχει η αναφορά σε ένα πρόσωπο που ονομάζεται Dhū 'l-qarnayn (δίκερως).⁷²³ Η σχετική διήγηση συνίσταται από δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος, το πρόσωπο αυτό παρουσιάζεται να είναι απεσταλμένος του Θεού (προφήτης) και να έχει κατακτήσει όλη την οικουμένη, Ανατολή και Δύση (εδάφια 86-91). Στο δεύτερο μέρος, ο Dhū 'l-qarnayn χτίζει ένα τείχος κατά των Γωγ και Μαγώγ (εδάφια 96-98). Το πρόσωπο αυτό αποτέλεσε θέμα συζήτησης στους πρώτους αιώνες της ισλαμικής ερμηνείας του Κορανίου προκειμένου να προσδιοριστεί η ταυτότητα αυτού του μυστηριώδους προσώπου, στον οποίο ο Θεός ανακοίνωνε τις διαταγές του και αποκάλυπτε το μέλλον. Οι μελετητές παρατήρησαν πως κάποια στοιχεία και διηγήσεις που αποδόθηκαν στον Dhū 'l-qarnayn σε Υπομνήματα του Κορανίου ή συλλογές ιστοριών για τους προφήτες, προέρχονται από τη βιογραφία ή το μυθιστόρημα του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Μερικά από αυτά είναι πραγματικά και άλλα φανταστικά. Ορισμένοι ερμηνευτές του Κορανίου ταυτίζουν τον Dhū 'l-qarnayn με τον Αλέξανδρο και στις ερμηνείες τους έχουν στοιχεία από τον Ψευδο-Καλλισθένη. Η ανάμειξη των στοιχείων του Ψευδο-Καλλισθένη με το πρόσωπο του Dhū 'l-qarnayn δείχνει ότι η φράση Dhū 'l-qarnayn αποδίδεται στον Μέγα Αλέξανδρο και πιθανόν σχετίζεται με τις αναπαραστάσεις του με το «κέρασ» του Άμμωνα,⁷²⁴ όπως παραδέχονται οι περισσότεροι σημερινοί μελετητές της Δύσης. Για τους μουσουλμάνους, όμως, αυτή η ταύτιση, η θρυλική μετενσάρκωση του Αλεξάνδρου αμφισβητείται, ήδη από την εποχή του Jāhiz (π. 869 μ.Χ.),⁷²⁵ του Mas'ūdī, κ.ά. «Άλλοι ισχυρίστηκαν ότι ο Dhū 'l-qarnayn του Κορανίου

⁷²³ Σχετικά με το θέμα ενδιαφέροντα είναι τα άρθρα: Anderson, "Alexander's Horns," σ. 100-122, του ίδιου, *Alexander's Gate, Gog and Magog, and the Inclosed Nations*, σ. 30-32, F. de Polignac, "L'homme aux deux cornes. Une image d'Alexandre du symbolisme grec à l'apocalypse musulmane," *Mélanges de l'École française de Rome* 96 (1984), σ. 29-51, E. A. Wallis Budge, "Alexander the Great and Gog and Magog," σ. 357-404, M. S. M. Saifullah, "The Sources of the Qur'anic Dhul-Qarnayn," *Islamic Awareness*, 1999, K. van Bladel, "The Alexander Legend in the Qur'an 18:83-102," στο *The Qur'an in Its Historical Context*, ed. by Gabriel S. Reynolds, Routledge, 2008, σ. 175-203. Πρβλ. *Κοράνιον μεταφρασθέν εκ του αραβικού κειμένου υπό Γ. Ι. Πεντάκη*, Β' έκδοση, Αθήνα, 1886, ανατ. Αθήνα, 1994, 'Alī Akbar Dehkhodā, *Loghatnāme*, s.v. *Dū l-qarnayn*, σ. 96a-114b, τ. *dāl*, Tehran, 1329, Dunlop, *Arab Civilization to A.D. 1500*, σ. 48. Ο συγγραφέας Ibn Kathīr έδωσε πολλές εξηγήσεις για τα κέρατα του Αλεξάνδρου. Πρβλ. Wheeler, "Moses or Alexander?," σ. 199-201, 210-211.

⁷²⁴ Anderson, "Alexander's Horns," σ. 100-122, W. W. Tarn, "Alexander's Deification," στο G. T. Griffith (ed.), *Alexander the Great. The Main Problems*, Heffer, Cambridge, Barnes & Noble, New York, 1966, σ. 151-178 (σ. 151-163).

⁷²⁵ Περισσότερες πληροφορίες από τον C. Pellat, "Al-Jāhiz" στην *CHALABL*, σ. 78-95.

δεν είναι ο Μέγας Αλέξανδρος, αλλά ο Μωϋσής,⁷²⁶ αφού και οι δύο εμφανίζονται στην ιουδαϊκή και χριστιανική γραμματεία να φορούν αληθινά κέρατα στο κεφάλι τους». ⁷²⁷ Αδιαμφισβήτητα, το θέμα του «Αλεξάνδρου κερασφόρου» είναι ένα από τα πιο πλούσια σε συμβολισμούς σε όλη την αρχαία Ανατολή.

Πολλές, λοιπόν, διαφωνίες έχει εγείρει η ταυτότητα του Dhū 'l-qarnayn στο Κοράνιο, όπως επίσης και το συμβολικό περιεχόμενο του επιθέτου «δίκερως» απευθυνόμενο στον Αλέξανδρο.⁷²⁸ Για παράδειγμα, ο συγγραφέας Makīn (π. 1273-74 μ.Χ.), στην ιστορία του για τον Μέγα Αλέξανδρο, αναφέρεται στη διάσταση απόψεων σχετικά με τα κέρατα του Αλεξάνδρου. Αναφέρει την άποψη μερικών, δηλαδή ότι ο Αλέξανδρος είχε ένα μέρος στο κεφάλι του για δύο κέρατα, το οποίο έκρυβε. Επίσης, παραθέτει την άποψη κάποιων άλλων, σύμφωνα με την οποία ονομάστηκε δίκερως, διότι βασίλευσε από την Ανατολή μέχρι τη Δύση.⁷²⁹ Παρόμοια, οι συγγραφείς Abū Shākir και Ibn al-Rāhib αναφέρουν ότι για τον τίτλο δίκερως, πολλοί άνθρωποι είχαν διαφορετικές απόψεις: «Μερικοί λένε ότι ο Αλέξανδρος είχε κέρατα, τα οποία έκρυβε, και άλλοι ότι ονομάστηκε δίκερως εξαιτίας του ότι βασίλευσε στα δύο άκρα της γης, από την Ανατολή ως τη Δύση».⁷³⁰

Ο Grignaschi υπέθεσε ότι ο Προφήτης Μωάμεθ είχε γνωρίσει μέσα από προφορικές διηγήσεις ένα συριακό μυθιστόρημα που είχε αντιπαραθέσει δύο εκστρατείες του μακεδόνα βασιλιά: η πρώτη προς τις δυτικές χώρες ως τα πηγάδια που ο ήλιος δύει, η οποία αντιστοιχεί περίπου στη διήγηση του Ψευδο-Καλλισθένη, και η δεύτερη προς τις ανατολικές χώρες, όπου ανατέλλει ο ήλιος και τη στιγμή της ανόδου του οι άνθρωποι

⁷²⁶ Σχετικά με την παράδοση που θέλει το Μωϋσή να έχει κέρατα στο κεφάλι του βλέπε R. Mellinko, *The Horned Moses in Medieval Art and Thought*, Berkeley, 1970. Επίσης, E. G. Suhr, "The Horned Moses," *Folklore* 74.2 (1976), σ. 387-395, W. Meeks, *The Prophet-King: Moses Traditions and the Johannine Christology*, Leiden, 1967, J. Cohen, *The Origins and Evolution of the Moses Nativity Story*, Leiden, 1993, A. Geiger, *Judaism and Islam*, New York, 1970, σ. 135-136 (πρόκειται για την αγγλική μετάφραση του *Was hat Mohammed aus dem Judenthume aufgenommen?*).

⁷²⁷ Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 62. Ιδιαίτερα κατατοπιστικό παραμένει το άρθρο του Wheeler, "Moses or Alexander?," σ. 204-215. Για την παρουσία του Αλεξάνδρου στο Κοράνιο και στην εξηγητική μουσουλμανική παράδοση βλέπε Abū l-Kalām Āzād, "Šahsiyyat Dhī l-Qarnayn al-madkūr fī l-Qur'ān," στο *Taqāfat al-Hind*, τ. I-II, 1950, Αξιόλογα είναι τα άρθρα των A. Abel, "Dhū 'l-qarnayn, prophète de l'Universalité," *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orient Et Slaves* 11 (1951), σ. 6-18, του ίδιου, "La figure d'Alexandre en Iran," *Accademia Nazionale dei Lincei, Convegno sul tema La Persia e il mondo greco-romano*, Rome, 1966, σ. 120-134, P. Grillon, "Le mythe d'Alexandre à travers le roman grec et la tradition islamique," *Revue historique et de civilisation du Maghreb* 3 (1967), σ. 7-28, W. L. Hanaway, *Persian Popular Romances before the Safavid Period*, Ph.D. Diss., Columbia, 1970, T. Nagel, *Alexander der Grosse in der frühislamischen Volksliteratur*, Waldorf-Hessen, 1978, E. F. F. Bishop, "A Fresh View of Dhū 'l-qarnayn," *TGUOS* 15 (1953-1954), σ. 27-36, J. Gildemeister, "Pseudocallisthenes bei Moses Von Khoren," *ZDMG* xl (1886), σ. 88-91, Renard, "Alexander," στην *Encyclopaedia of the Qur'ān*, τ. I, σ. 61-62.

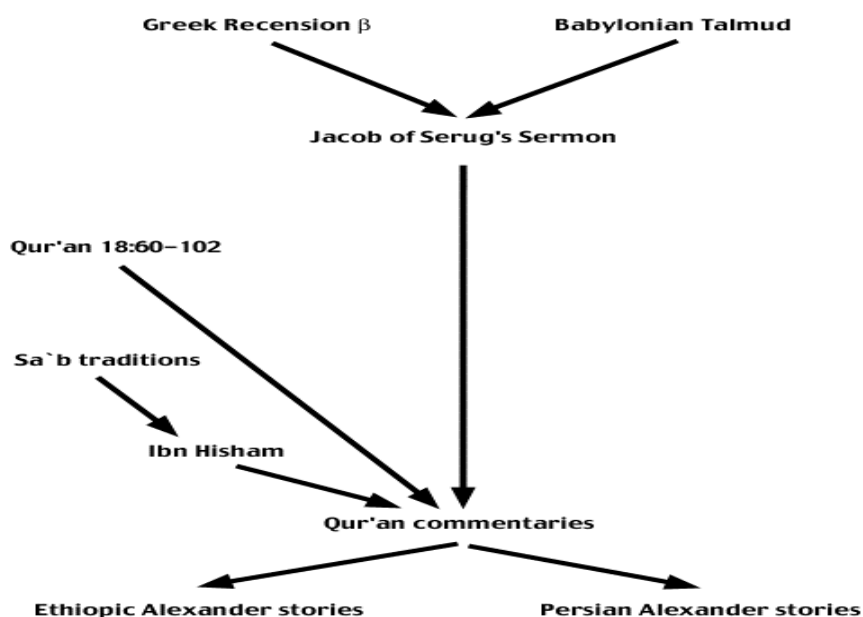
⁷²⁸ Βλέπε σχετικά Wheeler, "Moses or Alexander?," σ. 204-215. Αξιόλογα είναι τα άρθρα των Abel, "Dhū 'l-qarnayn, prophète de l'Universalité," σ. 6-18, Bishop, "A Fresh View of Dhū 'l-qarnayn," σ. 27-36.

⁷²⁹ Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 355.

⁷³⁰ Αυτόθι, σ. 387-388.

καταφεύγουν στο νερό ή στα σπήλαια για να μην καούν από τις ακτίνες, σύμφωνα με το *συριακό θρύλο*.⁷³¹

Με την επίδραση της συριακής παράδοσης για τον Αλέξανδρο στο Κοράνιο (18: 60-102), η οποία περιλαμβάνει τη διήγηση του Dhū 'l-qarnayn, ασχολήθηκε ο Wheeler. Αυτός απέδειξε ότι τα υπομνήματα του Κορανίου και όχι το Κοράνιο υιοθέτησαν τις ιστορίες του Αλεξάνδρου. Το συμπέρασμα αυτό του Wheeler αποτυπώνεται στο παρακάτω διάγραμμα.⁷³²

Οι άραβες ιστορικοί της πρώιμης και μέσης περιόδου είτε ταυτίζουν τον Dhū 'l-qarnayn με τον Αλέξανδρο (Ya'qūbī), ή εκφράζουν τις αμφιβολίες τους για την ταύτιση του Dhū 'l-qarnayn με τον Αλέξανδρο (Mas'ūdī και Tha'ālībī). «Σύμφωνα με τον Ṭabarī υπήρχαν δυο Dhū 'l-qarnayn.⁷³³ Αυτή η άποψη εκτίθεται στο *Υπόμνημα στο Κοράνιο (Tafsīr)*, το οποίο ο ίδιος έγραψε. Στην *Ιστορία* του χρησιμοποιεί μόνο μία φορά τη λέξη Dhū 'l-qarnayn, στην αρχή του κειμένου της *Ιστορίας*,⁷³⁴ που πρέπει να είναι τα δικά του τα λόγια, ενώ στα επόμενα χωρία, στα οποία παραθέτει κείμενα από άλλους συγγραφείς, απαντάται μόνο η λέξη Iskandar. Επίσης, από τις διηγήσεις του Ṭabarī προκύπτει ότι ο Dhū 'l-qarnayn έζησε τα αρχαία χρόνια. Καταλήγουμε στο συμπέρασμα, με βάση τον παραπάνω συλλογισμό, ότι οι πηγές του Ṭabarī είχαν το όνομα Iskandar και όχι Dhū 'l-qarnayn. Στον

⁷³¹ Grignaschi, "La figure d'Alexandre," σ. 224.

⁷³² Wheeler, "Moses or Alexander?," σ. 203.

⁷³³ Ο Ṭabarī αναφέρει εν παρόδω τον Dhū 'l-qarnayn al-akbar (τον αρχαίο) χωρίς αλλού να σταματά σ' αυτή τη μορφή στο κεφάλαιο: «Η διήγηση του Khidr» (τ. I, σ. 416). Παρά τις δυσκολίες για τις χρονολογίες, ο Ṭabarī καθιστά αυτόν τον Dhū 'l-qarnayn σύγχρονο του Αβραάμ (τ. I, σ. 701:3). Οι άλλοι γενεαλογιστές, που ο Ṭabarī γνώριζε, επιβεβαίωναν ότι ο Dhū 'l-qarnayn al-akbar ήταν ο Πέρσης βασιλιάς Ferīdūn.

⁷³⁴ Ṭabarī, *Ta'rikh al-rusul wa 'l-mulūk*, τ. I, σ. 692.

Dīnawarī,⁷³⁵ το επίθετο Dhū 'l-qarnayn απαντάται μία μόνο φορά, ενώ σε όλο το άλλο κείμενο έχουμε το όνομα Iskandar. Ο Ya'qūbī,⁷³⁶ τέλος, χρησιμοποιεί δύο φορές το επίθετο Dhū 'l-qarnayn⁷³⁷ και το όνομα Iskandar στο υπόλοιπο κείμενο. Ο Sa'īd b. al-Biṭrīq, ο Hamza al-Iṣfahānī και ο Miskawayh χρησιμοποιούν σε όλη τη διήγησή τους το όνομα Iskandar για τον Αλέξανδρο.

Είναι όμως αξιοσημείωτο ότι το όνομα του Μεγάλου Αλεξάνδρου που χρησιμοποιείται στην πρώιμη αραβική γραμματεία είναι Dhū 'l-qarnayn (δηλαδή δίκερως).⁷³⁸ Στα περσικής προελεύσεως κείμενα αποκαλείται Iskandar.⁷³⁹ Σύμφωνα με τον Anderson, τα κέρατα του Αλεξάνδρου ποικίλουν αναφορικά με την προέλευση και τον αριθμό, το μέγεθος, την αξία και το συμβολισμό. Αυτές οι διηγήσεις, καθώς υπέστησαν διάφορους μετασχηματισμούς, έφθασαν σε μας. Η ταύτιση του Αλεξάνδρου με τον Ήλιο πέρασε στους Σελευκίδες,⁷⁴⁰ τους Λαγίδες και τον Μάρκο Αντώνιο, φθάνοντας μέχρι τους Ρωμαίους αυτοκράτορες. Ο συμβολισμός του Αλεξάνδρου - Ήλιου με το τρίπτυχο Μίθρα – Απόλλωνα - Ήλιο ήταν ο κυρίαρχος λόγος που συνέβαλε στην αναπαράσταση του Αλεξάνδρου στις μεταγενέστερες διασκευές του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου, παρουσιάζοντάς τον να πραγματοποιεί το ουράνιο ταξίδι του.⁷⁴¹ Ο Anderson, όμως, δεν είναι σίγουρος εάν κάποια από αυτές τις αναπαραστάσεις παρουσίαζε τον Αλέξανδρο με κέρατα.⁷⁴²

Στην αιθιοπική μετάφραση του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη, ο Αλέξανδρος αποκαλείται «δίκερως». Το εν λόγω επίθετο χρησιμοποιείται για τον Αλέξανδρο πολλές φορές.⁷⁴³ Στο αιθιοπικό κείμενο, ο όρος «δίκερως» χρησιμοποιείται όχι μόνο ως επίθετο (Αλέξανδρος ο δίκερως) αλλά και ως υποκατάστατο για το όνομα του

⁷³⁵ Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-āiṅwāl*, σ. 33.

⁷³⁶ Ya'qūbī, *Ta'rikh*, τ. I, σ. 161 και 163.

⁷³⁷ Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 70.

⁷³⁸ Για την εικόνα του Αλεξάνδρου στην αραβική γραμματεία: Polignac, "L'image d'Alexandre dans la littérature arabe," σ. 296-306.

⁷³⁹ Montgomery Watt, "Iskandar" στην *EF*, τ. IV, σ. 127. Ο Πέρσης ποιητής Nizāmī (1140-1203 μ.Χ.), στο δεύτερο μέρος του *Iskandar-nāma*, το οποίο εκδόθηκε από τον F. Spiegel, *Die Alexandersage bei den Orientalen*, Leipzig, 1851, repr. Osnabrück, 1972, σ. 59, αναπτύσσει τις ποικίλες ερμηνείες αναφορικά με το όνομα του Αλεξάνδρου.

⁷⁴⁰ Για τους Σελευκίδες βλέπε M. Rostovtzeff, "Progonoi," *JHS* 55 (1935), σ. 56-66, E. Bickerman, *Les Institutions des Séleucides*, Paris, 1938, σ. 220, υποσημ. 4, σ. 236-257. Η στάση των Σελευκιδών απέναντι στον Αλέξανδρο είναι σκοτεινή. Τον θεωρούσαν ως το νόμιμο διάδοχο και τον ενέταξαν στη λατρεία τους. Περισσότερες πληροφορίες στον C. B. Welles, *Royal Correspondence in the Hellenistic Period*, New Haven, 1934, no. 15, 1. 22 και σχόλια στη σ. 81 κ. εξ.

⁷⁴¹ Βλέπε G. Meillet, "L'Ascension d'Alexandre le Grand," *Syria* 4 (1923), σ. 85-123. Επίσης, E. Herzfeld, "Der Thron des Khosro," *Jahrbuch d. preussischen Kunstsammlungen* 41 (1920), σ. 103-136.

⁷⁴² Anderson, "Alexander's Horns," σ. 100.

⁷⁴³ Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 46, υποσημ. 1, Anderson, "Alexander's Horns," σ. 101.

Αλεξάνδρου (π.χ. Δίκερος, χωρίς να συνοδεύει το όνομα Αλέξανδρος). Τα επίθετο «δίκερος» αναφέρεται στην υποθετική καταγωγή του Αλεξάνδρου από τον Άμμωνα,⁷⁴⁴ αφού και στην τέχνη ο Αλέξανδρος αναπαρίσταται να έχει ένα κέρατο από κριάρι σε κάθε κρόταφο.⁷⁴⁵ Μια πιθανή εξήγηση του τίτλου «δίκερος» μπορεί να δοθεί εάν υποθέσουμε ότι ένα από τα χαρακτηριστικά του Amen-Rā ταίριαξε στον Αλέξανδρο. Καθώς ο θρύλος θεωρεί τον Amen-Rā *ex officio* πατέρα του Αλεξάνδρου, αυτή η υπόθεση είναι ορθή. Πολλοί λένε ότι ο Αλέξανδρος ονομάστηκε «δίκερος» εξαιτίας των εκστρατειών του σε Ανατολή και Δύση και άλλοι, επειδή είχε δύο βοστρύχους όμοιους με κέρατα στο κεφάλι του.⁷⁴⁶ Το συμβολικό αυτό επίθετο, το οποίο χρησιμοποιούνταν για τον Αλέξανδρο είναι μετακλασικό και μεσαιωνικό και η συνεχόμενη χρήση του από τους κλασικούς στους μεσαιωνικούς χρόνους, εάν ποτέ υπήρξε, δεν έχει αποδειχθεί, υποστήριξε ο Anderson.⁷⁴⁷ Εξάλλου, πολλοί μελετητές δεν αποδέχτηκαν την ταύτιση του Dhū 'l-qarnayn με τον Αλέξανδρο.⁷⁴⁸

Το έτος 1890, ο ανατολιστής Nöldeke⁷⁴⁹ πειστικά επιχειρηματολόγησε ότι ο Dhū 'l-qarnayn δεν ήταν άλλος από τον Αλέξανδρο και ότι η πηγή για το όνομα Dhū 'l-qarnayn στο Κοράνιο ήταν ο *συριακός χριστιανικός θρύλος*, τον οποίο χρονολόγησε το 514/515. Σημείωσε ότι στον *χριστιανικό θρύλο*, ο Αλέξανδρος πιστεύεται ότι έκτισε τις Κάσπιες πύλες,⁷⁵⁰ με σκοπό να κρατήσει μακριά από αυτές τους βόρειους βαρβάρους.⁷⁵¹ Επίσης, λέγεται, σύμφωνα με τον *χριστιανικό θρύλο*, ότι ο Θεός έκανε να φυτρώσουν δύο

⁷⁴⁴ A. B. Bosworth, "Alexander and Ammon," στο *Greece and the Eastern Mediterranean in Ancient History and Prehistory*, ed. by K. H. Kinzl, Berlin and New York, 1977, σ. 51-75. Επίσης, Th. Nöldeke, *Geschichte des Qorāns*, rev. by F. Schwally, Leipzig, 1909, repr. Hildedesheim, 1961, τ. I, σ. 140, υποσημ. 5.

⁷⁴⁵ Την ίδια άποψη έχει και ο K. H. Graf, "Ueber Den "Zweihörnten" Des Koran," *ZDMG* 8 (1854), σ. 442-450 (σ. 442 κ. εξ.). Ο Spiegel, *Die Alexandersage*, σ. 59 απέρριψε την ταύτιση Αλεξάνδρου και Dhū 'l-qarnayn.

⁷⁴⁶ Ο Macuch, "Pseudo-Callisthenes Orientalis," σ. 244-247 πρότεινε διάφορες εξηγήσεις για το όνομα Dhū 'l-qarnayn. Πρβλ. Polignac, "L'image d'Alexandre dans la littérature arabe," σ. 302, P. Goukowsky, *Essai sur les origines du mythe d'Alexandre (336-270 av. J.-C.)*, τ. I: Les origines politiques, Nancy, 1978, σ. 206-207.

⁷⁴⁷ Anderson, "Alexander's Horns," σ. 101.

⁷⁴⁸ Αναφέρουμε ενδεικτικά τους: F. V. Hammer-Purgstall, "Auszüge aus Saalebi's Büche der Stützen des Sich Beziehenden und Dessen Worauf es Sich Bezieht," *ZDMG* 6 (1852), σ. 506 (θεώρησε τον Dhū 'l-qarnayn ως έναν από τους παλιούς βασιλιάδες της Υεμένης) και τον G. M. Redslob, "Ueber den "Zweihörnigen" Des Koran," *ZDMG* 9 (1855), σ. 214-223 (θεώρησε ότι ήταν ο Κύρος). Η ταύτιση των δύο ανδρών δημιούργησε σύγχυση στις ανατολικές παραδόσεις. Βλέπε σχετικά Nöldeke, *Geschichte der Perser*, σ. 169.

⁷⁴⁹ Nöldeke, "Beiträge," σ. 31.

⁷⁵⁰ Πολλές πληροφορίες για τις Κασπικές πύλες στο μεστό άρθρο του Anderson, "Alexander and the Caspian Gates," σ. 130-163, W. Heckel, "Alexander at the Persian Gates," *Athenaeum* 58 (1980), σ. 168-174. Πρβλ. Josephus Flavius, *Antiquitates Judaicae*, ed. by Niese, Berlin, 1892, βιβλίο II, § 348-349, R. Stiel, "Esther, Judith und Daniel," στους F. Altheim – R. Stiehl, *Die aramäische Sprache unter den Achaimeniden*, χτ., χλ., σ. 195-213.

⁷⁵¹ Πρβλ. Anderson, "Alexander's Horns," σ. 109-110.

σιδερένια κέρατα στο κεφάλι του Αλεξάνδρου. Επρόκειτο για μια ένδειξη ότι αυτός θα ταξίδευε στα βασίλεια της γης. Ο Nöldeke υποστήριξε ότι η πηγή του ήταν κλασική ή αιγυπτιακή. Το 1901 ο Kampers ενστερνίστηκε την άποψη του Nöldeke ότι η πηγή του Dhū 'l-qarnayn ήταν ο *χριστιανικός θρύλος* και κατ' επέκταση ότι αυτός ήταν ο Αλέξανδρος. Ένας Αλέξανδρος, ωστόσο, που πλάστηκε στην ιουδαϊκή παράδοση ως ιουδαίος ήρωας και που φαινόταν προς τα έξω ως λυτρωτής και Μεσσίας, άποψη που συμμερίζεται και ο Beer.⁷⁵² Ο Gero ισχυρίστηκε ότι ο *συριακός χριστιανικός θρύλος* δεν αποτέλεσε μια άμεση πηγή για τον Dhū 'l-qarnayn του Κορανίου, τουλάχιστον όχι στην τωρινή μορφή του.⁷⁵³

Ο Αλέξανδρος αναπαρίσταται στα νομίσματα του Λυσίμαχου, του βασιλιά της Θράκης, καθώς και του Πτολεμαίου Σωτήρα, βασιλιά της Αιγύπτου, φορώντας κέρατο κριαριού.⁷⁵⁴ Σ' αυτούς τους βασιλείς, ο Αλέξανδρος έγινε ένα από τα σύμβολα νομιμοποίησης της εξουσίας τους στο πρόσωπό του, εάν όχι το εφελτήριο στην αποθέωσή τους.⁷⁵⁵ Η εξήγηση που δινόταν αναφορικά με τα κέρατα του Αλεξάνδρου ήταν διαφορετική, π.χ. ο Κλήμης Αλεξανδρείας αναφέρει χαρακτηριστικά:

«ἐβούλετο δὲ καὶ Ἀλέξανδρος Ἄμμωνος υἱὸς εἶναι δοκεῖν, καὶ κερασφόρος ἀναπλάττεσθαι πρὸς τῶν ἀγαλματοποιῶν, τὸ καλὸν ἀνθρώπου ὑβρίσαι σπεύδων κέρατι».⁷⁵⁶

⁷⁵² B. Beer, "Welchen Aufschluss Geben Jüdische Quellen Über den 'Zweihörnigen' des Koran?," *ZDMG* 9 (1855), σ. 785-794 (σ. 785 κ. εξ.).

⁷⁵³ Gero, "The Legend of Alexander the Great in the Christian Orient," σ. 7.

⁷⁵⁴ Για τα πορτραίτα του Αλεξάνδρου βλέπε: Cartledge, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 322 κ. εξ., M. Bieber, "The Portraits of Alexander," *G&R*, 2nd Ser. 12.2 (1965), σ. 183-188, Της ίδιας, *Alexander the Great in Greek and Roman Art*, Chicago, 1964, A. Emerson, "The Portraiture of Alexander the Great: A Terracotta Head in München (I και II)," *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts* 2-3.4-3/4 (1886-1887), σ. 408-413 και 243-260. Αντίστοιχα, J. S. Crawford, "A Portrait of Alexander the Great at the University of Delaware," *AJA* 83.4 (1979), σ. 477-481, A. F. Stewart, "Alexander in Greek and Roman Art," στο J. Roisman (ed.), *Brill's Companion to Alexander the Great*, Leiden, 2003, σ. 31-66, E. Schwarzenberg, "From the Alessandro Morente to the Alexandre Richelieu. The Portraiture of Alexander the Great in Seventeenth-Century Italy and France," *JWI* 32 (1969), σ. 398-405, του ιδίου, "The Portraiture of Alexander" (Alexandre le Grand: Image et Réalité), *Entretiens Hardt* 22 (1976), σ. 223-278, καθώς επίσης και την κριτική του A. M. Devine, "Images of Alexander" για το βιβλίο του A. Stewart, "Faces of Power. Alexander's Image and Hellenistic Politics," *CR*, N.S. 45.2 (1995), σ. 377-379, D. J. A. Ross, *Illustrated Medieval Alexander: Books in Germany and the Netherlands*, Cambridge, 1971, K. Weitzmann, *Greek Mythology in Byzantine Art*, Princeton, N.J., 1951, σ. 186-188, O. Bopearachchi, *Le portrait d'Alexandre*, ed. by du Rocher, Paris, 2005, K. Νίνου, Λ. Κυπραίου, *Μέγας Αλέξανδρος: ιστορία και θρύλος στην τέχνη*, Θεσσαλονίκη: Αρχαιολογικό Μουσείο, 1980, A. Ευγγόπουλος, *Αι μικρογραφίες του μυθιστορήματος του Μ. Αλεξάνδρου εις τον κώδικα του Ελληνικού Ινστιτούτου Βενετίας*, Αθήνα, Βενετία, 1966, Ν. Σ. Τραχούλια, Το μυθιστόρημα του Αλεξάνδρου: κώδιξ 5 Ελληνικού Ινστιτούτου Βενετίας, Αθήνα, 1997.

⁷⁵⁵ Welles, "Alexander's Historical Achievement," σ. 222.

⁷⁵⁶ Περισσότερες πληροφορίες για την εικονογραφία του Αλεξάνδρου στον Anderson, "Alexander's Horns," σ. 104.

Όσον αφορά στην καταγωγή του Αλεξάνδρου, πρέπει να σημειώσουμε ότι από τη μελέτη των αραβικών πηγών, διαπιστώσαμε ότι οι διηγήσεις των Αράβων συγγραφέων μπορούν να χωριστούν σε δύο ομάδες: οι περσικής καταγωγής Dīnawarī, Ṭabarī και Tha'ālibī θεωρούν τον Αλέξανδρο γιο του Δαρείου του πρεσβύτερου και της κόρης του Φιλίππου. Αποδίδουν δηλαδή στον Αλέξανδρο περσική βασιλική καταγωγή.⁷⁵⁷ Από την άλλη πλευρά, η δεύτερη ομάδα διηγήσεων περιλαμβάνει τους ιστοριογράφους Ya'qūbī, Mas'ūdī, Sa'īd b. al-Biḥrīq και Miskawayh, οι οποίοι διηγούνται την ιστορική καταγωγή του Αλεξάνδρου, θεωρώντας τον γιο του Φιλίππου.

Στο ελληνικό μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη αλλά και στις μεταφράσεις του υπάρχει μια σχοινοτενής διήγηση για τη γέννηση του Αλεξάνδρου. Ο Νεκτεναβώ,⁷⁵⁸ ο τελευταίος βασιλιάς της Αιγύπτου, έχοντας ο ίδιος μαγικές ικανότητες πηγαίνει στη Μακεδονία. Εκεί, η Ολυμπιάδα τον συμβουλεύεται αναφορικά με μια φήμη που κυκλοφορούσε για τον Φίλιππο, σύμφωνα με την οποία ο Φίλιππος σκόπευε να τη χωρίσει. Ο Νεκτεναβώ λέει στην Ολυμπιάδα ότι ο Άμμωνας, ο θεός της Λιβύης, θα εμφανιστεί σ' ένα όνειρο και θα κοιμηθεί μαζί της. Στη συνέχεια, ο Νεκτεναβώ κάνει την Ολυμπιάδα να ονειρευτεί ότι ο Άμμωνας ήρθε σ' αυτή. Τότε, η Ολυμπιάδα ζήτησε από τον Νεκτεναβώ να της εξηγήσει το όνειρο. Αυτός της είπε ότι ο Άμμωνας θα εμφανιστεί σ' αυτή με τρεις μορφές. Ένας θεός, ο Νεκτεναβώ, επισκέπτεται την Ολυμπιάδα ως Άμμωνας, ως Ηρακλής και ως Διόνυσος. Έπειτα, ο Νεκτεναβώ «στέλνει» ένα όνειρο στον Φίλιππο, στο οποίο του αποκαλύπτει την επίσκεψη του Άμμωνα στην Ολυμπιάδα και την εγκυμοσύνη αυτής. Αμέσως, ο Φίλιππος ζητά από τους σοφούς άνδρες να του ερμηνεύσουν το όνειρο που είδε, λέγοντάς τους μάλιστα ότι η Ολυμπιάδα έμεινε έγκυος από τον Άμμωνα, τον θεό της Λιβύης (ιερός γάμος). Ο Φίλιππος επιστρέφει στο σπίτι και η Ολυμπιάδα ντρέπεται να τον συναντήσει. Ο Φίλιππος της αναφέρει τα σχετικά με το όνειρο που είδε, επιπλήττοντας την

⁷⁵⁷ Ο Anderson, "Alexander's Horns," σ. 121 παραθέτει για το θέμα αυτό στο άρθρο του J. Darmesteter, "La légende de l'Alexandre le Grand chez les Perses," *Mélanges publiés par l'École des Hautes Etudes* (1878), σ. 83 κ. εξ. Επανεκδόθηκε στο έργο του ίδιου, *Essais Orientaux*, το οποίο αντέγραψε ο P. Gabriel de Chinon, *Relations Nouvelles du Levant*, Lyons, 1671. Πήρε την ιστορία από τον Guebres του Ισφαχάν.

⁷⁵⁸ Για τις μυθικές απόψεις της διήγησης Νεκτεναβώ - Ολυμπιάδας βλέπε: Merkelbach, "Mythische Episoden im Alexanderroman," στο S. Şahin, E. Schwertheim, and J. Wagner (eds), *Studien zur Religion und Kultur Kleinasien*, Etudes préliminaires aux religions orientales dans l'empire romain, 66 vols, Leiden, 1978 (τ. 2, σ. 606-610). Πολύ χρήσιμα για το θέμα είναι: Pfister, "Studien zum Alexanderroman," σ. 35-51 και Berg, "An Early Source of the Alexander Romance," σ. 381-387, όπου αναλύει τη σύνθετη ιστορία του μυθιστορήματος. Ακόμη, υποστηρίζει ότι «ένα πρώιμο μυθιστόρημα αναφορικά με τον Αλέξανδρο, γραμμένο στην Αλεξάνδρεια, υπήρξε κάποτε» (σ. 387).

Ολυμπιάδα. Μετά, ο Νεκτεναβώ, ως ερπετό, γλιστρά στο δωμάτιο και αγκαλιάζει την Ολυμπιάδα.⁷⁵⁹ Ο Αλέξανδρος γεννιέται σε μια τυχερή ημέρα σύμφωνα με τα άστρα.⁷⁶⁰

Η αιγυπτιακή καταγωγή του Αλεξάνδρου, σύμφωνα με το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη, είναι η πρώτη θρυλική ιστορία του *Βίου του Αλεξάνδρου*.⁷⁶¹ Το μόνο σίγουρο είναι ότι συντέθηκε και γράφτηκε στην Αίγυπτο⁷⁶² αμέσως μετά το θάνατο του Αλεξάνδρου και μάλιστα από έναν Αιγύπτιο⁷⁶³ στην προσπάθειά του να στηρίξει το εθνικό του φρόνημα απέναντι σε οποιαδήποτε ξένη κυριαρχία. Σύμφωνα με τον Ausfeld, το αρχικό μυθιστόρημα (*Urroman*) θεωρείται έργο ενός εξελληνισμένου Αιγύπτιου που ζούσε στην Αλεξάνδρεια στην εποχή του Πτολεμαίου Επιφανή (204-180 π.Χ.), δηλαδή στο τέλος του 3^{ου} / αρχές του 2^{ου} π.Χ. αιώνα.⁷⁶⁴

«Οι υποστηρικτές της θεωρίας ότι το μεγαλύτερο μέρος του μυθιστορήματος βασίζεται σ' έναν πρωιμότερο πυρήνα, δηλαδή οι Ausfeld και Pfister, ισχυρίστηκαν ότι το πρωτότυπο μυθιστόρημα πηγάζει από την πτολεμαϊκή Αλεξάνδρεια, π.χ. η ιστορία του Νεκτεναβώ (I, 1-14) και η ίδρυση της Αλεξάνδρειας (I, 30-34). Την ίδια άποψη υποστήριξε και ο Stoneman.⁷⁶⁵ Στον αντίποδα, οι Kroll και Merkelbach υποστήριξαν ότι το μυθιστόρημα είναι προϊόν της ρωμαϊκής εποχής, βασισμένο αόριστα σε πρωιμότερες πηγές και ότι ο συγγραφέας του, ο Ψευδο-Καλλισθένης, ήταν ο ίδιος ένας Αλεξανδρινός.⁷⁶⁶ Εξάλλου, ο σημαντικός ρόλος του αιγυπτιακού υλικού ενισχύει την προηγούμενη υπόθεση».⁷⁶⁷

⁷⁵⁹ Για τα γεγονότα από τη σύλληψη μέχρι τη γέννηση του Αλεξάνδρου: Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, I, 1, σ. 1 και I, 4-12, σ. 5-17, *Historia Alexandri Magni*, I, 4-12, σ. 3-13, Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, I, 4-12, σ. 4-12, Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 6-26, σ. 25-33, Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 10-29, Lauenstein, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension I*, κεφ. 4-12, σ. 10-32. Επίσης, Merkelbach, *Die Quellen des griechischen Alexanderromans*, σ. 57-60.

⁷⁶⁰ Για μια πρόσφατη επισκόπηση της αστρολογίας βλέπε T. Barton, *Ancient Astrology*, London and New York, 1994. Επίσης, F. Boll, *Kleine Schriften zur Sternkunde des Altertums*, Leipzig, 1950, σ. 344.

⁷⁶¹ R. Stoneman, "Oriental Motifs in the Alexander Romance," *Antichthon* 26 (1992), σ. 95-113 (σ. 110-111), B. Perry, "The Egyptian Legend of Nectanebus," *TAPA* 97 (1966), σ. 327-333. Βλέπε, επίσης, Samuel, "The Earliest Elements in the Alexander Romance," σ. 429, A. Spalinger, "The Reign of King Chabbash: An Interpretation," *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde* 105 (1978), σ. 144-146, Koenen, "The Dream of Nektanebos," *BASP* 22 (1985), σ. 171-194 (σ. 171-172, υποσημ. 3), V. Ehrenberg, "Alexander und Ägypten," *Beihefte zum alten Orient* 7 (1926), σ. 37-39.

⁷⁶² Στην εισαγωγή της συριακής μετάφρασης υπάρχει η πληροφορία ότι το πρώτο βιβλίο του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου είναι σίγουρα αιγυπτιακής προέλευσης και ως τόπος προέλευσης αναφέρεται η Αλεξάνδρεια. Πρβλ. Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, σ. xxxvi.

⁷⁶³ Ausfeld, *Der griechische Alexanderroman*, 234-239.

⁷⁶⁴ Αυτόθι.

⁷⁶⁵ Αυτόθι. Βλέπε και Pfister, "Studien zum Alexanderroman," σ. 29-60. Stoneman, "The Metamorphoses of the Alexander Romance," σ. 602.

⁷⁶⁶ Merkelbach, *Die Quellen des griechischen Alexanderromans*, σ. 59.

⁷⁶⁷ Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 33.

Ο Jasnou υποστήριξε ότι κάποια τμήματα του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου προέρχονται από ένα γραπτό δημοτικό κείμενο. Αυτό αφορά μόνο στα επεισόδια του Νεκτεναβώ στο μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη. Υποστήριξε ότι η υποτιθέμενη ιστορική παράδοση ότι ο Αλέξανδρος ήταν ο γιος του Άμμωνα είναι ένα ξεχωριστό στοιχείο, το οποίο θα μπορούσε να ιδωθεί ανεξάρτητα από το υπόλοιπο κείμενο του *Βίου*.⁷⁶⁸ Επίσης, τον προβληματίσε εάν το μυθιστόρημα του Αλεξάνδρου είναι μια μετάφραση από τα αιγυπτιακά. Πρόκειται, όπως χαρακτηριστικά λέει, για ένα θέμα που ποτέ δεν αναλύθηκε διαξοδικά.⁷⁶⁹

Σε περίπτωση που αυτή η διήγηση γράφτηκε από έναν Έλληνα, αυτός σίγουρα θα χρησιμοποιούσε το υλικό, το οποίο επινοήθηκε από τους Αιγύπτιους. Ο Wallis Budge δεν μπορεί με σιγουριά να πει ότι το μυθιστόρημα γράφτηκε στα Αιγυπτιακά, αλλά υποθέτει ότι ένα τέτοιο σενάριο δεν είναι διόλου απίθανο. Συνεχίζει, λέγοντας ότι κι αν ακόμη στην πραγματικότητα γράφτηκε για πρώτη φορά στα Ελληνικά, ακόμη και τότε ο συγγραφέας πρέπει να ήταν ένας Αιγύπτιος που ήλπιζε να διαδώσει προς τα έξω ότι οι κάτοικοι της Αλεξάνδρειας θεωρούσαν ή το λιγότερο ήλπιζαν να το πιστέψουν και οι άλλοι ότι ο Αλέξανδρος ήταν ο γιος του προηγούμενου βασιλιά της Αιγύπτου. Με τον τρόπο αυτό, νομιμοποιούσαν τη θέση τους στο πλαίσιο της πτολεμαϊκής εξουσίας. Σίγουρα, θα ήταν αδιανόητο για έναν Έλληνα να συνθέσει και να διακηρύξει μια ιστορία, στην οποία παρουσίαζε τη γυναίκα ενός βασιλιά να διαπράττει μοιχεία με ένα φυγάδα βασιλιά μιας ξένης χώρας, ιδίως με τον βασιλιά μιας χώρας που οι ίδιοι χλεύαζαν, αλλά ούτε είναι πιθανό να αναγνώριζαν το παιδί που θα γεννιόταν από αυτή τη μοιχεία ως βασιλιά τους. Από την άλλη πλευρά, το αταίριαστο και ανάρμοστο της όλης ιστορίας και τα υπερφυσικά της στοιχεία την καθιστούν μυθική, την οποία αναμένουμε να έχουμε από έναν Αιγύπτιο που ήλπιζε να αποδείξει ότι ο Αλέξανδρος ήταν ένας Αιγύπτιος.⁷⁷⁰

Ο πρωταρχικός σκοπός του συντάκτη της ιστορίας ήταν να αποδείξει ότι ο Αλέξανδρος ήταν ένας Αιγύπτιος και μάλιστα ο γιος του τελευταίου βασιλιά της Αιγύπτου, του Νεκτεναβώ. Για να το αποδείξει αυτό, δεν δίστασε να σπλώσει την υπόληψη της Ολυμπιάδας, της συζύγου του Φιλίππου της Μακεδονίας. Απεναντίας, στην προσπάθειά του να δείξει ότι η γυναίκα αυτή άξιζε να διαιωόνισει το βασιλικό είδος,

⁷⁶⁸ Πρβλ. Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, τ. I, σ. 680.

⁷⁶⁹ R. Jasnou, "The Greek Alexander Romance and Demotic Egyptian Literature," *JNES* 56.2 (1997), σ. 95-103 (σ. 96-97, 103). Η πιθανότητα να είναι το μυθιστόρημα μια μετάφραση αμφισβητήθηκε από τον Pfister, *Kleine Schriften zum Alexanderroman*, σ. 51.

⁷⁷⁰ Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, σ. xxxvi-xxxvii. Πρβλ. R. Macuch, "Egyptian Sources and Versions of Pseudo-Callisthenes," *Egitto e storia antica dell'ellenismo all'eta Araba: bilancio di un confronto. Atti del colloquio internazionale*, Bologna, 31 agosto-2 settembre 1987, ed. by L. Criscuolo, G. Geraci, Bologna, 1989, σ. 503-551.

φαντάστηκε ότι την τιμούσε με το να την επιλέξει να γεννήσει το παιδί του. Είναι πιθανό, φυσικά, ότι η ιστορία ενός βασιλιά φυγάδα από άλλη χώρα, του υποτιθέμενου πατέρα ενός μελλοντικού βασιλιά με τη βασίλισσα μιας ξένης χώρας, προέρχεται από μια παλαιότερη ιστορία. Σε κάθε περίπτωση, εάν ο συντάκτης αυτής της διήγησης του Αλεξάνδρου πετύχαινε να κάνει τους αναγνώστες του να πιστέψουν ότι ο Αλέξανδρος ήταν συνάμα ένας Αιγύπτιος και ο γιος του Νεκτεναβώ, ο οποίος, παρόμοια με όλους τους Αιγύπτιους βασιλείς, ήταν ο απεσταλμένος του Θεού στη γη, το εθνικό τους πνεύμα θα κολακεύονταν και οι Αιγύπτιοι θα δένονταν ευκολότερα με τον έλληνα βασιλιά.⁷⁷¹

Από αυτήν την έκθεση προκύπτει ότι η ιστορία του Αλεξάνδρου είναι αιγυπτιακής προέλευσης.⁷⁷² Ο Ausfeld ορθά υποστήριξε ότι υπήρξε κάποτε ένα πρώιμο μυθιστόρημα για τον Αλέξανδρο γραμμένο στην Αλεξάνδρεια.⁷⁷³ Ο Stoneman θεώρησε ότι η ιδέα ότι ο Αλέξανδρος ήταν γιος του Νεκτεναβώ ανήκει ουσιαστικά στην αιγυπτιακή παράδοση και σχετίζεται με αιγυπτιακές εθνικιστικές πεποιθήσεις και τον αιγυπτιακό πατριωτισμό κατά την επιστροφή ενός βασιλιά στη Μέμφιδα.⁷⁷⁴ Παρ' όλα αυτά, υπάρχουν κάποιες ενδείξεις που καθιστούν τον συγγραφέα εξοικειωμένο με αιγυπτιακά ζητήματα από ότι θα μπορούσε να είναι κάποιος ξένος. Αναφέρουμε, επί παραδείγματι, τις μαγικές ιδιότητες του υποτιθέμενου πατέρα του Αλεξάνδρου, του Νεκτεναβώ. Αυτός χρησιμοποιούσε μια λεκάνη νερού και μερικές φηγούρες από πλοία και ανθρώπους.

Είναι γνωστό ότι οι Αιγύπτιοι χρησιμοποιούσαν τέτοιες φηγούρες από παλιά.⁷⁷⁵ Ένα τέτοιο παράδειγμα δίνεται από τον Ψευδο-Καλλισθένη (I, 5). Πρόκειται για το εξής: όταν ο Νεκτεναβώ ευχήθηκε να πιστέψει η Ολυμπιάδα ότι ο θεός Άμμωνας την επισκέφτηκε κατά τη διάρκεια της νύχτας, σχεδίασε να της «στείλει» ένα όνειρο. Σύμφωνα με τον Wallis Budge, υπάρχουν δύο παραδείγματα χρήσης τέτοιων μορφών, οι οποίες δείχνουν ποια μέσα επιστράτευε ο μάγος προκειμένου να εξασφαλίσει την αφοσίωση κάποιου ατόμου.⁷⁷⁶ Ο Barns ανέπτυξε τη θεωρία ότι αυτές οι αιγυπτιακές προέλευσης

⁷⁷¹ Για όλα τα παραπάνω βλέπε Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. ix-x.

⁷⁷² Βλέπε σχετικά Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, σ. 680, K. Dowden, "Pseudo-Callisthenes: The Alexander Romance," στο B. P. Reardon (ed.), *Collected Ancient Greek Novels*, Berkeley, 1989, σ. 650-735 (σ. 651).

⁷⁷³ Berg, "An Early Source of the *Alexander Romance*," σ. 387.

⁷⁷⁴ R. Stoneman, *The Greek Alexander Romance*, Harmondsworth, 1991, σ. 11-12.

⁷⁷⁵ Περισσότερες πληροφορίες στους: R. Ritner, *The Mechanics of Ancient Egyptian Magical Practice*, Studies in Ancient Oriental Civilization, no. 54, Chicago, 1993, του ίδιου, "Egyptian Magical Practice under the Roman Empire: The Demotic Spells and their Religious Context," στο W. Haase (ed.), *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt (ANRW)*, Teil II, τ. 18, Religion 5, Teilband, *Die religiösen Verhältnisse in den Provinzen (Forts.)*, Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Pt. 2: 18/5, Berlin and New York, 1995, σ. 3333-3379.

⁷⁷⁶ Βλέπε σχετικά Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. xiii-xvii και αυτόθι, σ. xxxvii-li, όπου αναπτύσσονται τα πάντα γύρω από τα μαγικά του Νεκτεναβώ

διηγήσεις που μεταφράστηκαν στα Ελληνικά, θα χρησίμευαν ως μοντέλο για τα ελληνικά μυθιστορήματα, τα οποία θα «γεννιούνταν» στην Αλεξάνδρεια.⁷⁷⁷

Στο σωζόμενο ελληνικό μυθιστόρημα παρατηρούμε ότι ο Αλέξανδρος εμφανίζεται να κατάγεται από τον Αιγύπτιο Νεκτεναβώ και όχι από τον Φίλιππο.⁷⁷⁸ Τα περσικά μυθιστορήματα παραλείπουν το επεισόδιο της γέννησης του Αλεξάνδρου από την Ολυμπιάδα και τον Αιγύπτιο βασιλιά Νεκτεναβώ, αρχίζοντας την ιστορία του Αλεξάνδρου με τον πόλεμο του Φιλίππου και του Δαρείου, την ήττα του Φιλίππου και τον γάμο του Δαρείου και της κόρης του Φιλίππου με σκοπό να σταματήσουν οι εχθροπραξίες.⁷⁷⁹ Η άποψη για την αιγυπτιακή καταγωγή του Αλεξάνδρου απαντάται στο ελληνικό μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη αλλά και τη συριακή, αρμενική⁷⁸⁰ και αιθιοπική μετάφραση. Επιπρόσθετα, στο λατινικό χειρόγραφο 8501 της Εθνικής Βιβλιοθήκης του Παρισιού (του 14^{ου} αιώνα, γραμμένο και εικονογραφημένο στην Ιταλία), ο Νεκτεναβώ αναγνωρίζεται ως ο πατέρας του Αλεξάνδρου (Nectanebus dominus Egypti et pater Alexandri).⁷⁸¹

Ο Chéhab μελέτησε τα μωσαϊκά του προάστιου Soueidié κοντά στην Baalbek (Ηλιούπολη) και βρήκε πέντε καταστραμμένα μωσαϊκά, τα δύο εκ των οποίων έδειχναν σκηνές από τη ζωή του Αλεξάνδρου. Το πρώτο από αυτά παρουσίαζε την αναγγελία της Ολυμπιάδας ότι είχε συλλάβει ένα θεϊκό παιδί και το δεύτερο αφορούσε στη γέννηση του Αλεξάνδρου. Τα μωσαϊκά χρονολογούνται στα τέλη του 4^{ου} μ.Χ. αιώνα.⁷⁸² Μια τέτοια χρονολόγηση είναι πολύ πιθανή γνωρίζοντας ότι το σωζόμενο μυθιστόρημα του Αλεξάνδρου συντέθηκε τον 3^ο μ.Χ. αιώνα. Ακόμη, είναι πιθανό ότι η φανταστική βιογραφία του Αλεξάνδρου εικονογραφήθηκε από την πρώτη της εμφάνιση. Το μόνο

προς την Ολυμπιάδα. Ακόμη, χρήσιμο είναι το άρθρο του D. G. Hogarth, "Nectanebo, Pharaoh and Magician," *EHR* 11.41 (1896), σ. 1-12, S. M. Burstein, "Pharaoh Alexander: a Scholarly Myth," στο *Graeco-Africana: Studies in the History of Greek Relations with Egypt and Nubia*, New York, 1995, σ. 53-61.

⁷⁷⁷ J. W. B. Barns, "Egypt and the Greek Romance," *Mitteilungen aus der Papyrussammlung der österreichischen Nationalbibliothek* 5 (1956), σ. 29-36. Πρβλ. C. Ruiz-Montero, "The Rise of the Greek Novel," στο *The Novel in the Ancient World*, σ. 29-85 (σ. 72).

⁷⁷⁸ Βλέπε το άρθρο του J. R. Hamilton, "Alexander and his 'So-Called Father'," *CQ* 3 (1953), σ. 151-157, E. Braun, "Eine Alexanderlegende," *JOEAI* 39 (1952), σ. 139-145.

⁷⁷⁹ Southgate, "Portrait of Alexander in Persian Alexander-Romances of the Islamic Era," σ. 279.

⁷⁸⁰ Πρβλ. M. Teheraz, "La Légende d'Alexandre le Grand chez les Arméniens," *Revue de l'histoire des Religions* 43 (1901), σ. 345 κ. εξ.

⁷⁸¹ Ross, *Studies in the Alexander Romance*, σ. 315-338 (Nectanebus in His Palace: A Problem of Alexander Iconography, σ. 316).

⁷⁸² Τα μωσαϊκά του Αλεξάνδρου περιγράφηκαν λεπτομερώς από τον M. Chéhab, "Mosaïques du Livan," *Bulletin du Musée de Beyrouth* 14 και 15, Paris, 1958-1959, σ. 29-52 (pls. XI-XXVI) και 46-50.

σίγουρο είναι, κατά τον Ross, ότι οι σκηνές αυτές ανήκουν σε έναν κύκλο εικόνων και εικονογραφούν το μυθιστόρημα του Αλεξάνδρου του Ψευδο-Καλλισθένη.⁷⁸³

Στην παλαιότερη εκδοχή του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη, τη διασκευή α, που το εκδεδωμένο κείμενο τιτλοφορείται *Historia Alexandri Magni*, υπάρχουν δύο χωρία που είναι σχετικά με τη σύλληψη του Αλεξάνδρου και την καθιέρωση της λατρείας του μετά το θάνατό του.⁷⁸⁴ Ο Νεκτεναβώ προλέγει ότι «ό τῆς Λιβύης κεραὸς πλουτοφόρος Ἄμμων «θα εμφανιστεί (I, 4, 9): «τὴν μὲν ἡλικίαν μεσηλιξ, πολιὸς τὴν χαίτην, κέρατα κριοῦ ἐπὶ τῶν κροτάφων ἔχων». Η έκβαση της σύλληψης περιγράφεται αμέσως μετά (I, 6, 3 κ. εξ.). Ο Ἄμμωνας αποκαλείται «Φοῖβος ὁ μηλόκερως».⁷⁸⁵ Το κείμενο αυτό όχι μόνο συμφωνεί ακριβώς με την εικόνα του παραπάνω μωσαϊκού, αλλά η εικονογραφία του μωσαϊκού ενισχύθηκε από μεταγενέστερες διασκευές της εικόνας, οι οποίες απεικόνιζαν το ίδιο επεισόδιο σε μεσαιωνικά χειρόγραφα, παράγωγα του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη, τα οποία ήταν εικονογραφημένα με αυτόν τον συνήθη εικονογραφικό κύκλο.⁷⁸⁶

Το χωρίο που αφορά στην καθιέρωση της λατρείας του εμφανίζεται σε δύο διαφορετικές μορφές. Η ελληνική απόδοση της αρμενική μετάφρασης αναφέρει: «ἐκεῖσε πέμψας ἄγαγε καὶ κατάπαυσον τὸν τῶν ἀθανάτων υἱὸν καὶ τίμησον αὐτὸν βασιλέα κερασφόρον». Η χρήση του επιθέτου *κερασφόρον*, χωρίς περαιτέρω επεξήγηση, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι εννοούσε τον Ἄμμωνα. Ο Anderson ισχυρίζεται ότι στην κλασική λογοτεχνία, συμπεριλαμβανομένων των διασκευών του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη και της συριακής μετάφρασης, δεν υπάρχει καμιά ένδειξη ότι το επίθετο δίκερως συσχετιζόνταν με το όνομα του Αλεξάνδρου. Τα κέρατα μπορεί να λειτουργούσαν ως ένα διακριτικό σημάδι αναγνώρισής του.⁷⁸⁷

Ο μεγάλος ανατολιστής Nöldeke έχει υποστηρίξει ότι η θεωρία ότι ο Αλέξανδρος ήταν γιος του τελευταίου Αιγύπτου βασιλιά Νεκτεναβώ αποσκοπούσε να νομιμοποιήσει την εξουσία των Μακεδόνων και των συνεργατών τους στην Πτολεμαϊκή Αίγυπτο.⁷⁸⁸

⁷⁸³ Για μια ανάλυση της μεταγενέστερης εικονογραφικής παράδοσης αναφορικά με τον Νεκτεναβώ και τη γέννηση του Αλεξάνδρου βλέπε Ross, *Studies in the Alexander Romance*, σ. 339-365 (Olympias and The Serpent: the Interpretation of a Baalbek Mosaic and the Date of the Illustrated Pseudo-Callisthenes, σ. 339, 347-351, 354).

⁷⁸⁴ *Historia Alexandri Magni*, I, 4, σ. 4 κ. εξ. και III, 34, σ. 145.

⁷⁸⁵ Αυτόθι, I, 30, σ. 27.

⁷⁸⁶ Αυτόθι, I, 10, σ. 10-11. Πρβλ. Ross, *Studies in the Alexander Romance*, σ. 342-343.

⁷⁸⁷ Anderson, "Alexander's Horns," σ. 106.

⁷⁸⁸ Η άποψη αυτή υποστηρίχθηκε από τον P. Derchain, *Hellenism and the Rise of Rome*, ed. by P. Grimal, London, 1968, σ. 208. Περαιτέρω ανάγνωση γύρω από το θέμα στον A. Lloyd, "Nationalist Propaganda in

Ομοίως και στον ισχυρισμό ότι ο Αλέξανδρος ήταν γιος του Δαρείου του Μεγάλου, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι απέβλεπε στην νομιμοποίηση της εξουσίας των Σελευκιδών και των περσών συνεργατών τους στα περσικά εδάφη.

Οι Αιγύπτιοι, λοιπόν, έκαναν τον Αλέξανδρο αιγύπτιο ήρωα, οι Πέρσες (Dīnawarī, Tabarī και Tha'ālibī) ισχυρίστηκαν ότι αυτός ήταν Πέρσης και οι χριστιανοί συγγραφείς, από τον έκτο ως τον δέκατο τρίτο αιώνα, τον περιέγραφαν ως χριστιανό. Εικάζουμε ότι περνώντας από τα Συριακά στα Αραβικά, η *Ιστορία του Αλεξάνδρου* έχασε τον παγανιστικό της χαρακτήρα και μουσουλμανοποιήθηκε. Επίσης, τα τμήματα του *συριακού χριστιανικού θρύλου*, τα οποία ενσωματώθηκαν στην αραβική διασκευή, εκχριστιανίστηκαν. Ο Anderson αναρωτιέται εάν άλλαξε και το όνομα, εάν δηλαδή από *Ιστορία του Αλεξάνδρου* έγινε *Ιστορία του Dhū 'l-qarnayn*. Από τα παραπάνω, είναι εύλογο ότι καθώς η αιθιοπική μετάφραση παρουσίαζε τον Αλέξανδρο ως χριστιανό, γεγονός προερχόμενο από την υποτιθέμενη χαμένη αραβική μετάφραση (του 9^{ου} αιώνα) που έπλαθε τον Αλέξανδρο στο πρόσωπο του Μωάμεθ, κατ' αναλογία, ο Αλέξανδρος πρέπει να εξισλαμίστηκε και να εκχριστιανίστηκε για να ταιριάζει στα νέα συμφραζόμενα.⁷⁸⁹

Στο μυθιστόρημα, ο Αλέξανδρος εμφανίζεται ως χριστιανός βασιλιάς, ως αγωνιστής και προπαγανδιστής, ως σωτήρας και Μεσσίας. Πρόκειται για διαφορετικά πορτραίτα, τα οποία είναι δύσκολο να τα βρούμε στην υποτιθέμενη αραβική μετάφραση. Για τους μουσουλμάνους, ο Αλέξανδρος ήταν ένας «μουσουλμάνος πιστός». Επιπρόσθετα, μπορεί να αποδειχθεί ότι το συμβολικό επίθετο «δίκηρως» δεν ήταν μια εφεύρεση του εκδότη του αιθιοπικού κειμένου. Στο αιθιοπικό μυθιστόρημα, ο Αλέξανδρος εμφανίζεται, μεταξύ άλλων, να λέει κατά την προσευχή του ότι ο Θεός είναι αυτός που τον εξύψωσε ανάμεσα στους βασιλείς όλου του κόσμου και αυτός που έκανε να φυτρώσουν δύο κέρατα στο κεφάλι του.⁷⁹⁰ Αλλά και στο *συριακό χριστιανικό θρύλο* συναντάμε μια όμοια επιστολή, όπου και εκεί ο Αλέξανδρος περιγράφει ότι ο Θεός έκανε τα κέρατα πάνω στο κεφάλι του.⁷⁹¹

Ένα δεύτερο παράδειγμα που απαντά στο αιθιοπικό κείμενο είναι η περιγραφή του Αλεξάνδρου φθάνοντας στη θάλασσα «Foetid». Στο μέρος εκείνο, σύμφωνα με τη

Ptolemaic Egypt," *Historia* 31 (1982), σ. 33-55 (σ. 39). Πολύ χρήσιμο είναι και το βιβλίο του M. Braun, *History and Romance in Graeco-Oriental Literature*, Oxford, 1938, σ. 13-25.

⁷⁸⁹ Anderson, "The Arabic History of Dulcarnain and the Ethiopian History of Alexander," σ. 435. Πρβλ. την ισπανική μετάφραση της έκδοσης *Un Texto Arabe Occidental de la Leyenda de Alejandro* που υποστηρίζεται ότι προέρχεται από την αραβική μετάφραση. Το χειρόγραφο μοιάζει να γράφτηκε τον 5^ο ή 6^ο αιώνα της Εγίρας (πιθανόν το 1200 μ.Χ.) και φέρει το όνομα *Historia de Dulcarnain*.

⁷⁹⁰ Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 221.

⁷⁹¹ Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, σ. 146. Βλέπε Spiegel, *Die Alexandersage*, σ. 57, Κοράνιο, *Sūrat* 18.

διήγηση, ο Αλέξανδρος διέταξε να χτιστεί ένας πύργος στη θάλασσα. Μετά, έκτισε ένα στύλο, στον οποίο σμίλεψε τη μορφή του, έχοντας δύο κέρατα στο κεφάλι του και ένα κλειδί στο δεξί του χέρι.⁷⁹² Τρίτο παράδειγμα αποτελεί η προσφώνηση του Αλεξάνδρου ως «δίκηρου» από τον άγγελο του Κυρίου. Ο Αλέξανδρος, όμως, εξέφρασε τη στενοχώρια του, γιατί ο άγγελος τον αποκάλεσε μ' αυτό το όνομα, θεωρώντας ότι τον καταριόταν και έκλαψε. Ο άγγελος τον ρώτησε γιατί κλαίει και αυτός απάντησε ότι ενοχλήθηκε που τον ονόμασε ο άγγελος «δίκηρω», ενώ το όνομά του ήταν Αλέξανδρος, γιος του Έλληνα και υπηρέτης του Θεού. Τέλος, ο άγγελος του είπε ότι δεν τον καταριόταν χρησιμοποιώντας αυτό το όνομα, υπό το οποίο είναι γνωστά όλα όσα έχει κάνει. Αντίθετα, τον επαινεί για το λόγο ότι εξουσιάζει όλη τη γη, από την Ανατολή ως τη Δύση.⁷⁹³

Τα τρία προηγούμενα παραδείγματα από την αιθιοπική μετάφραση φέρνουν κάτι καινούργιο, κάτι τελείως ξένο αναφορικά με τη *recensio vetusta* του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου. Ο όρος «δίκηρος» εμφανίζεται με μια καινούργια σημασία και με ένα νέο συμβολισμό. Στην ερμηνεία της Παλαιάς Διαθήκης,⁷⁹⁴ ο Αλέξανδρος εμφανίζεται να πραγματοποιεί μια επίσκεψη στην Ιερουσαλήμ. Εκεί, είδε το βιβλίο του Δανιήλ, στο οποίο υπήρχε η προφητεία ότι κάποιος από τους Έλληνες θα κατέρριπτε την αυτοκρατορία των Περσών. Ο Αλέξανδρος θεώρησε ότι ο ίδιος θα ήταν που θα έκανε κάτι τέτοιο και ευχαριστήθηκε. Το σχετικό χωρίο στον Δανιήλ (viii, 3-8) μας πληροφορεί ότι θα ανατρεπόταν ένας δικέρατος κριός που ήταν εγκαταστημένος στην Ανατολή από έναν τράγο με ένα κέρατο που έρχεται από τη Δύση. Η εξήγηση αυτού του χωρίου δίνεται στο ίδιο κεφάλαιο, στίχοι 20-21: «Το κριάρι - ο Δαρείος - με τα δύο κέρατα είναι οι βασιλείς της Μηδίας και της Περσίας.⁷⁹⁵ Ο τράγος είναι ο βασιλιάς της Ελλάδας.⁷⁹⁶ Αυτό το στοιχείο ενσωματώθηκε στις μεταγενέστερες διασκευές του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη.⁷⁹⁷ Ο *συριακός χριστιανικός θρύλος*, όπως απέδειξε ο Anderson, είναι η πηγή αυτών των κειμένων.⁷⁹⁸ Υπάρχουν, σύμφωνα με τον Polignac, πολλά κείμενα που

⁷⁹² Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 225. Να σημειώσουμε ότι αντίστοιχη διήγηση δεν υπάρχει στη συριακή μετάφραση.

⁷⁹³ Αυτόθι, σ. 252-253.

⁷⁹⁴ Για τις βιβλικές αναφορές στον Αλέξανδρο και την ερμηνεία τους βλέπε G. Cary, "Alexander the Great in Medieval Theology," *JWI* 17.½ (1954), σ. 98-114 (σ. 99-105).

⁷⁹⁵ Η ταύτιση αυτή μελετήθηκε από τον Nöldeke, *Geschichte des Qorāns*, τ. I, σ. 140-142, υποσημ. 5. Ο προφήτης Δανιήλ ανήκει στο 2^ο π.Χ. αιώνα. Πρβλ. Macuch, "Pseudo-Callisthenes Orientalis," σ. 251-252, Stiel, "Esther, Judith und Daniel," στους Altheim and Stiehl, *Die aramaische Sprache unter den Achaimeniden*, σ. 195-213 και P. J. Alexander, "Medieval Apocalypses as Historical Sources," *AHR* 73.4 (1968), σ. 997-1018.

⁷⁹⁶ Εξαιρετική είναι η όλη πραγμάτευση του θέματος από τον Anderson, "Alexander's Horns," σ. 108-109.

⁷⁹⁷ Βλέπε σχετικά Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 73.

⁷⁹⁸ Anderson, "Alexander's Horns," σ. 115.

συνδέουν τα κέρατα με την καταστροφική δύναμη αυτού που τα φέρει.⁷⁹⁹ Ο Ψευδο-Καλλισθένης τοποθετεί το σύμβολο σ' ένα άγαλμα των Σελευκιδών, καθήμενο σ' έναν πύργο της Αλεξάνδρειας και εκεί βλέπει το σημείο του αήττητου πρίγκηπα.⁸⁰⁰

Η αιθιοπική μετάφραση αντικατοπτρίζει την πρώιμη αραβική παράδοση για τον Αλέξανδρο σε σχέση με την παρουσία του ως Dhū 'l-qarnayn στο Κοράνιο. Οι πρώιμοι μελετητές του Μωάμεθ δεν είχαν την παραμικρή αμφιβολία για την ταύτιση του Αλεξάνδρου με τον Dhū 'l-qarnayn. Οι μεταγενέστεροι λόγιοι, ωστόσο, διέκριναν δύο Dhū 'l-qarnayn: τον Dhū 'l-qarnayn του Κορανίου, ο οποίος ήταν ο πρεσβύτερος Dhū 'l-qarnayn και σύγχρονος του Αβραάμ, ο οποίος έκτισε το τείχος κατά των Γωγ και Μαγώγ και ένα νεότερο Dhū 'l-qarnayn, τον οποίο ταύτισαν με τον Αλέξανδρο. Η θεωρία ότι ο Dhū 'l-qarnayn ήταν ένα διττό πρόσωπο μπορεί να εξηγηθεί από το ότι ο Αλέξανδρος δεν ήταν τίποτε άλλο παρά άπιστος.⁸⁰¹ Επίσης, οι Άραβες του νότου ισχυρίζονταν ότι οι Υεμενίτες κατέκτησαν μια ρωμαϊκή πόλη, την οποία αποίκησαν, και ότι ο Dhū 'l-qarnayn ήταν ο γιος από έναν τέτοιο Υεμενίτη πατέρα και από μια Ρωμαία μητέρα.⁸⁰² Στον αντίποδα, οι Himyarites ισχυρίζονταν ότι ένας συμπολίτης τους πήγε με μια πρεσβεία στη Ρώμη και εκεί παντρεύτηκε μια γυναίκα, με την οποία έκαναν τον Αλέξανδρο.⁸⁰³ Αυτές οι ιστορίες, οι οποίες καθιστούν τον Dhū 'l-qarnayn τον γιο ενός Άραβα πατέρα και μιας Ρωμαίας μητέρας φαίνονται ύποπτες, αν τις συγκρίνουμε με τις διηγήσεις των ιστορικών Dīnawarī, Ṭabarī και Tha'ālibī, οι οποίοι αφηγούνται ότι ο Αλέξανδρος ήταν ο γιος ενός πέρση βασιλιά (του Δαρείου του πρεσβύτερου) και μιας Ελληνίδας βασίλισσας (της κόρης του Φιλίππου).

Το συμπέρασμα του Nöldeke⁸⁰⁴ ότι ο *συριακός χριστιανικός θρύλος* ήταν η πηγή της διήγησης του Dhū 'l-qarnayn του Κορανίου και ότι ο Dhū 'l-qarnayn και ο Αλέξανδρος ήταν τα ίδια πρόσωπα δεν έχει πειστικά αμφισβητηθεί, σύμφωνα με όσα μας λέει ο Anderson. Επίσης, η αραβική παράδοση του Κορανίου είναι η πηγή του δικέρατου

⁷⁹⁹ Polignac, "L' image d' Alexandre dans la littérature arabe," σ. 302.

⁸⁰⁰ Engelmann, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension Γ*, κεφ. 28, σ. 230.

⁸⁰¹ Η προβληματική του θέματος αναπτύσσεται από τον Friedländer, *Die Chadhirlegende und der Alexanderroman*, σ. 276 κ. εξ.

⁸⁰² Περισσότερα στοιχεία στον Hammer-Purgstall, "Auszüge aus Saalebi's Büche der Stützen des sich Beziehenden und dessen worauf es sich bezieht," σ. 506.

⁸⁰³ Βλέπε Anderson, "Alexander's Horns," σ. 112.

⁸⁰⁴ Nöldeke, "Beiträge," σ. 31. Η θέση αυτή του Nöldeke έγινε αποδεκτή από πολλούς μελετητές: Friedländer, *Die Chadhirlegende und der Alexanderroman*, σ. 278, Anderson, *Alexander's Gate, Gog and Magog, and the Inclosed Nations*, σ. 29-30, C. C. Torrey, *The Jewish Foundation of Islam*, New York, 1967, σ. 35 και 125, A. Jeffery, *The Koran: Selected Suras*, New York, 1958, σ. 220, υποσημ. 9, J. A. Boyle, "The Alexander Romance in the East and West," *Bulletin Of The John Rylands University Library of Manchester* 60 (1977), σ. 19-20, Southgate, *Iskandarnamah*, σ. 201, Ibn Warraq, *Why I Am Not A Muslim*, Amherst, 1995, σ. 61.

που αποδίδεται στον Αλέξανδρο στην αιθιοπική μετάφραση.⁸⁰⁵ Ο Αλέξανδρος ως «δίκερος» εμφανίζεται σε πολλές ανατολικές μεταφράσεις του μυθιστορήματος, ξεκινώντας από την υποτιθέμενη αραβική μετάφραση του 9^{ου} αιώνα και από εκεί στην αιθιοπική μετάφραση, λέει ο Anderson.⁸⁰⁶ Τα κέρατα του Αλεξάνδρου απέκτησαν μια ποικιλόμορφη εξήγηση. Τον παρουσίαζαν ως Θεό, ως γιο του Θεού, ως Προφήτη και απεσταλμένο του Θεού, θεωρώντας τον ακόμη Μεσσία και υπέρμαχο του Αλλάχ. Τον αναπαριστούσαν ως κοσμοκράτορα, ο οποίος κατέκτησε τα δύο άκρα του κόσμου, τις χώρες που ανατέλλει και δύει ο ήλιος.

---

⁸⁰⁵ Anderson, "Alexander's Horns," σ. 115. Πρβλ. Wensinck, "al-Khaḍir" στην *EF*², τ. IV, σ. 902-903.

⁸⁰⁶ Anderson, "Alexander's Horns," σ. 116.

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η σύγκρουση Αλεξάνδρου και Δαρείου Γ' – Ο θάνατος και οι εκκλήσεις του Δαρείου

1. Η αιτία της σύγκρουσης Αλεξάνδρου-Δαρείου

Μελετώντας τα κείμενα των αράβων ιστορικών είδαμε ότι όλοι (εκτός από τον Sa'īd b. al-Bīṭīq που αναφέρει ότι αιτία της σύγκρουσης ήταν το γεγονός ότι ο Αλέξανδρος έγινε βασιλιάς μετά τον πατέρα του χωρίς την έγκριση του Δαρείου) θεωρούν ότι η αιτία της σύγκρουσης των στρατευμάτων του Αλεξάνδρου και του Δαρείου ήταν η άρνηση καταβολής του συνηθισμένου φόρου εκ μέρους του Αλεξάνδρου. Η επιθυμία του Δαρείου να πληρώσει τον φόρο ο Αλέξανδρος εκφράζεται μέσα από μια επιστολή (Dīnawarī, Ṭabarī, Miskawayh, Tha'ālibī). Η επιστολή παρατίθεται στην ελληνική διασκευή γ του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου. Οι διασκευές α και β, αλλά και η αρμενική μετάφραση του μυθιστορήματος περιέχουν και αυτές την αλληλογραφία των δύο ανδρών, χωρίς όμως να εντοπίζεται σ' αυτές κάποια αναφορά για τον φόρο, τον οποίο όφειλε να πληρώσει ο Αλέξανδρος. Ο Mas'ūdī και ο Ḥamza al-Isfahānī ονομάζουν ως αιτία της σύγκρουσης την άρνηση καταβολής του φόρου εκ μέρους του Αλεξάνδρου, με τη διαφορά ότι η αιτία αυτή που οδήγησε στη σύγκρουση των δύο ανδρών, δεν γνωστοποιείται μέσα από μια επιστολή, όπως συμβαίνει με τους άλλους άραβες συγγραφείς.

Στις ελληνικές διασκευές του μυθιστορήματος, ο Αλέξανδρος, μετά την ανάγνωση της επιστολής που του έστειλε ο Δαρείος, εμφανίζεται να εμψυχώνει τα μακεδονικά στρατεύματα, τα οποία φάνηκαν να λιποψυχούν. Από την άλλη πλευρά, απειλεί να τιμωρήσει με σταύρωση τους απεσταλμένους του Δαρείου που του έφεραν την επιστολή, αλλά τελικά δεν το κάνει, αφήνοντας να φανεί η διαφορά ενός έλληνα βασιλιά και ενός βάρβαρου τυράννου. Χαρακτηριστικά, λέει στους απεσταλμένους του Δαρείου: «βασιλεὺς γὰρ ἀγγέλους οὐ κτείνει». Οι απεσταλμένοι επιθυμούν να πληροφορήσουν τον Αλέξανδρο τον τρόπο, με τον οποίο θα μπορούσαν να στήσουν ενέδρα στον Δαρείο, αλλά ο Αλέξανδρος δεν δέχεται να μάθει κάτι τέτοιο.⁸⁰⁷

Στο συριακό μυθιστόρημα, ο Δαρείος διαλογίζεται σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο θα μπορούσε να εκδικηθεί τον Αλέξανδρο. Τρεις ήταν οι αιτίες που τον έκαναν να μισεί τον Αλέξανδρο: πρώτον, η περιφρόνησή του για τους απεσταλμένους του (οι οποίοι μίλησαν για την οξύνοια και τη σοφία του στο Δαρείο) και δεύτερον, διότι, μετά το θάνατο

⁸⁰⁷ Πρβλ. Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, I, 37, σ. 59-61, *Historia Alexandri Magni*, I, 37, σ. 41-42, Lauenstein, *Der Griechische Alexanderroman*, κεφ. 37, σ. 128-130.

του πατέρα του, ο Αλέξανδρος ανέλαβε τον βασιλικό θρόνο και έγινε βασιλιάς (αντιστοιχεί στο κείμενο του Sa'īd b. al-Biṭṭīq αυτή η αιτία σύγκρουσης των δύο ανδρών). Τρίτη αιτία εμπάθειας του Δαρείου προς τον Αλέξανδρο ήταν το γεγονός ότι ο Αλέξανδρος είχε έρθει στη χώρα του Δαρείου και κατέλαβε τα εδάφη του. Πρέπει να επισημάνουμε ότι η επιστολή που στέλνει στη συνέχεια ο Δαρείος στον Αλέξανδρο δεν περιέχει τίποτε σχετικό με την καταβολή φόρου.⁸⁰⁸ Κατόπιν, διαβάζουμε – στη συριακή μετάφραση - ότι ο Αλέξανδρος απειλεί να σταυρώσει τους απεσταλμένους του Δαρείου, αλλά τελικά δεν το κάνει. Η περιγραφή είναι ιδιαίτερα γλαφυρή. Ο Αλέξανδρος τους εκφοβίζει ότι θα τους σκοτώσει και αυτοί τον ρωτούν απεγνωσμένα να τους πει τι κακό αυτοί διέπραξαν. Ο Αλέξανδρος τους λέει ότι πρέπει να κατηγορήσουν τον Δαρείο, ο οποίος έστειλε αυτή την επιστολή μην αντιμετωπίζοντας τον Αλέξανδρο ως βασιλιά, αλλά ως ένα μέλος μιας συμμορίας ληστών. Τότε, οι απεσταλμένοι του Δαρείου σπεύδουν να δικαιολογηθούν, λέγοντας ότι κάτι τέτοιο συνέβη, γιατί ο Δαρείος δεν ήξερε τι είδους άνθρωπος ήταν ο Αλέξανδρος. Οι ίδιοι τον αναγνωρίζουν ως βασιλιά και ως γιο του Φιλίππου.⁸⁰⁹ Η διήγηση αυτή του συριακού αντιστοιχεί πλήρως με το ελληνικό μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη.

Η αιθιοπική μετάφραση του Αλεξάνδρου περιέχει αρχικά την επιστολή που ο Δαρείος στέλνει στον Αλέξανδρο. Σ' αυτήν, ο Δαρείος δείχνει να ενοχλείται από το γεγονός ότι ο Αλέξανδρος έγινε βασιλιάς – μετά τον θάνατο του πατέρα του – στη Μακεδονία χωρίς την εντολή του (αυτό θυμίζει την άποψη του Sa'īd b. al-Biṭṭīq) και μάλιστα ότι περιφρονούσε τον Δαρείο και δεν τον περιέβαλε με τιμές. Μάλιστα, ο Δαρείος φαίνεται να επιπλήττει τον Αλέξανδρο, επειδή εγκατέλειψε τα πατροπαράδοτα έθιμα. Ένας άλλος λόγος που, κατά πάσα πιθανότητα, προκάλεσε την οργή του Δαρείου ήταν ότι ο Αλέξανδρος εισέβαλε στα σύνορα χωρών, στις οποίες δεν είχε δικαίωμα να εισέλθει. Τέλος, τονίζει την ανωτερότητα της Περσίας και καλεί τον Αλέξανδρο να πληρώσει τον οφειλόμενο φόρο.⁸¹⁰

Η απάντηση του Αλεξάνδρου, όπως παρουσιάζεται από τον Ṭabarī, τον Miskawayh και τον Tha'ālibī εμφανίζεται να είναι κάπως διαφορετική από την αντίστοιχη των διασκευών α, β και γ, αλλά και τη συριακή και αρμενική μετάφραση. Η αιθιοπική

⁸⁰⁸ Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, I, 36, σ. 45-47.

⁸⁰⁹ Αυτόθι, I, 37, σ. 47-48, Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 62-66, Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 104, σ. 59-60.

⁸¹⁰ Για όλα τα παραπάνω βλέπε την επιστολή του Δαρείου στο: Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 60-62.

μετάφραση ακολουθεί και αυτή το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη. Η μοναδική διαφοροποίηση έγκειται στο ότι στο αιθιοπικό κείμενο παρατίθενται δύο επιστολές, τις οποίες έστειλε ο Αλέξανδρος ως απάντηση στις δύο προηγούμενες επιστολές του Δαρείου. Επιπρόσθετα, η παροιμιώδης φράση – σχετικά με «την κότα που ψόφησε» και που απαντά στους Dīnawarī, Tha‘ālibī, Ṭabarī (δεύτερη παραλλαγή) και Mas‘ūdī, δεν έχει αντίστοιχή της στο ελληνικό μυθιστόρημα.

Ακολούθως, στις ελληνικές διασκευές αλλά και στις μεταφράσεις του μυθιστορήματος, ο Δαρείος παρουσιάζεται να αλληλογραφεί με τους στρατηγούς της «ἐπέκεινα τοῦ Ταύρου» περιοχής. Στις επιστολές του σαρκάζει τον Αλέξανδρο και δηλώνει καθαρά ότι σκοπεύει να τον συλλάβει. Επιπρόσθετα, ο Δαρείος γράφει και μια επιστολή απευθυνόμενη στον Αλέξανδρο, στην οποία του εφιστά την προσοχή ότι πρέπει να διορθώσει την επιπολαιότητά του και να έρθει να προσκυνήσει τον ίδιο. Στην περίπτωση αυτή, δηλώνει ότι θα τον συγχωρέσει.⁸¹¹ Η αλληλογραφία αυτή απουσιάζει από τους άραβες ιστοριογράφους.

Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι η επιστολή που ο Δαρείος στέλνει στον Αλέξανδρο, καλώντας τον να πληρώσει φόρο, είναι κοινή στους άραβες ιστοριογράφους (Dīnawarī, Ṭabarī, Miskawayh, Tha‘ālibī) και στη διασκευή γ του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη. Μια άλλη διαφοροποίηση των αράβων ιστορικών από τις ελληνικές διασκευές του μυθιστορήματος είναι ότι δεν διηγούνται τίποτε για το ότι ο Αλέξανδρος εμψυχώνει τα μακεδονικά στρατεύματα μετά την ανάγνωση της επιστολής που του έστειλε ο Δαρείος, αλλά και για το γεγονός ότι δεν σταυρώνει τελικά τους αγγελιοφόρους του Δαρείου. Η διήγηση αυτή απαντά στις ελληνικές διασκευές και τη συριακή μετάφραση του μυθιστορήματος, στις οποίες εμφανίζει ομοιότητες. Επίσης, στο συριακό μυθιστόρημα αναφέρονται τρεις αιτίες, εξαιτίας των οποίων ο Δαρείος μισεί τον Αλέξανδρο. Οι αντίστοιχες αιτίες (ότι ο Αλέξανδρος έγινε βασιλιάς χωρίς την έγκρισή του και ότι εισέβαλε στα εδάφη του Δαρείου) στην αιθιοπική μετάφραση συμφωνούν σχεδόν με το συριακό κείμενο (δεν απαντά στο αιθιοπικό κείμενο ότι ο Δαρείος έδειξε περιφρόνηση στους αγγελιοφόρους του, διότι εκφράστηκαν θετικά για τον Αλέξανδρο). Θα λέγαμε ότι

⁸¹¹ Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, I, 39-40, σ. 63-66, *Historia Alexandri Magni*, I, 39-40, σ. 43-45, Lauenstein, *Der Griechische Alexanderroman*, κεφ. 39-40, σ. 136-140, Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, I, 39-40, σ. 50-52 (έως τη διήγηση της σύγκρουσης Δαρείου και Αλεξάνδρου μεσολαβούν και άλλες διηγήσεις), Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 109-112, σ. 62-63, Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 70-71 (αναφέρεται ότι ο Δαρείος έγραψε στους σατράπες όλων των επαρχιών χωρίς, όμως, να παρατίθεται η επιστολή ούτε η απάντηση των σατραπών. Επίσης, απουσιάζει η επιστολή, την οποία απευθύνει στον Αλέξανδρο δηλώνοντας ότι θα τον συγχωρέσει).

θυμίζουν αρκετά την άποψη του Sa'īd b. al-Bīrīq. Η αιθιοπική μετάφραση (στην οποία υπάρχουν δύο επιστολές του Αλεξάνδρου) αντιστοιχεί εν μέρει με τον Ψευδο-Καλλισθένη (διασώζει μία επιστολή του Αλεξάνδρου) αναφορικά με την απάντηση του Αλεξάνδρου στον Δαρείο. Μοναδική διαφορά, σε σχέση με τους άραβες συγγραφείς, είναι η παράθεση μιας αλληλογραφίας του Δαρείου με τους στρατηγούς του Ταύρου και τον Αλέξανδρο στις ελληνικές διασκευές αλλά και στις μεταφράσεις του μυθιστορήματος (η οποία, όμως, παραλείπεται από το αιθιοπικό μυθιστόρημα).⁸¹²

2. Η σύγκρουση Αλεξάνδρου-Δαρείου

Αναφορικά με τη διήγηση της σύγκρουσης Δαρείου-Αλεξάνδρου, οι άραβες ιστοριογράφοι, των οποίων τα έργα μελετήσαμε, στο σύνολό τους θεωρούσαν ότι ο Δαρείος φονεύτηκε από δύο σατράπες, οι οποίοι είχαν εξαγοραστεί από τον Αλέξανδρο.

Στις ελληνικές διασκευές *α*, *β* και *γ*, αλλά και στην αρμενική μετάφραση του μυθιστορήματος, ο Δαρείος παρουσιάζεται να έχει συγκεντρώσει πολλή δύναμη για τη μάχη με τον Αλέξανδρο. Μαζί του ήταν τα παιδιά του, η γυναίκα και η μητέρα του. Ακόμη, θα πολεμούσαν στο πλευρό του οι αποκαλούμενοι «αθάνατοι», οι οποίοι ήταν «μύριοι». Ο Δαρείος στρατοπέδευσε στην Ισό της Κιλικίας. Τα δυο στρατεύματα παρατάχθηκαν για πόλεμο. Η περιγραφή, στο σημείο αυτό, είναι ιδιαίτερα παραστατική. Αφού ο Αλέξανδρος ζήτησε από τους σαλπιστές να δώσουν το σύνθημα, η μάχη ξεκίνησε. Από τον τρομερό θόρυβο δεν μπορούσε να διακρίνει κανείς ούτε Πέρση, ούτε Μακεδόνα, ούτε πεζό, ούτε ιππέα. Σε κάποιο χρονικό σημείο της μάχης, οι Πέρσες τράπηκαν σε φυγή. Ο Δαρείος εγκατέλειψε το άρμα του και έφυγε πάνω σε ένα άλογο. Στη συνέχεια, ο Αλέξανδρος καταδίωξε το άρμα του Δαρείου, αλλά ο ίδιος μπόρεσε να διασωθεί, όντας πάνω στο άλογο. Ο Αλέξανδρος, αφού κατέλαβε τη σκηνή του Δαρείου, στρατοπέδευσε σ' αυτή. Σύμφωνα με τη διασκευή *β*, περισσότεροι ήταν οι Πέρσες που είχαν σκοτωθεί, ενώ από τους Μακεδόνες είχαν φονευθεί πεντακόσιοι πεζοί, εκατόν εξήντα ιππείς και τριακόσιοι πενήντα τραυματίες.⁸¹³

Στο αιθιοπικό μυθιστόρημα εντοπίζουμε μια άλλη παραλλαγή της διήγησης, σύμφωνα με την οποία η μάχη κράτησε σαράντα ημέρες. Επίσης, δεν δίνονται στοιχεία για

⁸¹² Πληροφορίες για τις διαπραγματεύσεις ανάμεσα στους δύο άνδρες E. Mikrojanakis, "The Diplomatic Contacts between Alexander III and Darius III," στην *Ancient Macedonia*, i, σ. 103-108.

⁸¹³ Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, I, 41, σ. 67-70, *Historia Alexandri Magni*, I, 41-40, σ. 45-47 (ο αριθμός των νεκρών πεζών είναι 550, οι τραυματίες πολλοί), Lauenstein, *Der Griechische Alexanderroman*, κεφ. 41, σ. 140-146, Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 113-117, σ. 63-65 (ο αριθμός των θυμάτων των Περσών είναι διαφορετικός).

τον αριθμό των θυμάτων και των δύο πλευρών. Ο Αλέξανδρος, βλέποντας το πεζικό και το ιππικό του να έχει εξαντληθεί από τη μάχη, φρόντισε να τους απομακρύνει. Αντίθετα, ο Δαρείος ακολούθησε την εξής τακτική: τοποθέτησε ομάδες των δώδεκα ιππέων, οι οποίοι συνέχιζαν τη μάχη επιτιθέμενοι στο στρατόπεδο του Αλεξάνδρου. Ο Δαρείος πρόσταξε να του φέρνουν καθημερινά τα κεφάλια δύο ανδρών από τον στρατό του Αλεξάνδρου, πράγμα που έγινε.⁸¹⁴

Στη συνέχεια, στο δεύτερο βιβλίο της διασκευής β, καθώς και στις διασκευές α και γ, αλλά και το αρμενικό και συριακό μυθιστόρημα υπάρχει μια διήγηση, σύμφωνα με την οποία, ο Αλέξανδρος, παίρνοντας το ρόλο ενός πρέσβη, πήγε στο βασίλειο του Δαρείου. Ο Δαρείος τον προσκάλεσε σε δείπνο. Κάποιος, όμως, που ονομαζόταν Παραγάγης αναγνώρισε τον Αλέξανδρο, τον γιο του Φιλίππου, όπως είπε χαρακτηριστικά. Τότε, ο Παραγάγης αποκάλυψε στο Δαρείο ότι ο πρέσβης δεν ήταν άλλος από τον Αλέξανδρο. Ο Αλέξανδρος, μόλις κατάλαβε τι θα επακολουθούσε, διέφυγε κρυφά.⁸¹⁵ Ο Θα'ālibī, αναφορικά με τη διήγηση αυτή, ακολουθεί το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη.

Στον ποταμό Στράγγα, όμως, έμελλε να γίνει η πρώτη μεγάλη σύγκρουση Δαρείου και Αλεξάνδρου. Ο Δαρείος και οι σατράπες του καθόταν πάνω σε ένα ψηλό άρμα. Ο Αλέξανδρος προϊστάτο των μακεδονικών στρατευμάτων. Ο ίδιος ήταν πάνω στο Βουκεφάλια.⁸¹⁶ Είναι τόσο γλαφυρή η περιγραφή της μάχης, όπως δίνεται από τον Ψευδο-Καλλισθένη. Οι Πέρσες είχαν πολλές απώλειες κατά τη σύγκρουση αυτή. Αυτό προκάλεσε τον θρήνο του Δαρείου για τους συστρατιώτες του. Είπε χαρακτηριστικά: «ὁ τηλικούτος βασιλεὺς Δαρεῖος ὁ τοσαῦτα ἔθνη ὑποτάξας καὶ πάσας τὰς πόλεις καταδουλωσάμενος, ὁ θεῶν σύνθρονος γενόμενος καὶ τῷ ἡλίῳ συνανατείλας νῦν φυγὰς ἐγενόμην ἔρημος».⁸¹⁷ Στον αντίποδα, το αιθιοπικό κείμενο διηγείται ότι ο Δαρείος διαφεύγει αρχικά, κατόπιν, ο Αλέξανδρος καταδιώκει τους Πέρσες, συλλαμβάνει

⁸¹⁴ Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 79-80.

⁸¹⁵ Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, II, 14-15, σ. 95-98. Επίσης, *Historia Alexandri Magni*, II, 14-15, σ. 82-84 (ο άνθρωπος που αναγνωρίζει τον μεταμφιεσμένο Αλέξανδρο ονομάζεται Παρασάγγης), Engelmann, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension Γ*, κεφ. 14-15, σ. 174-184 (Παράγης ονομάζεται ο άνθρωπος που αποκαλύπτει στον Δαρείο ότι ο μεταμφιεσμένος άνθρωπος είναι ο Αλέξανδρος), Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 178-182, σ. 95-97 (ο άνθρωπος, που αναγνωρίζει τον μεταμφιεσμένο Αλέξανδρο ονομάζεται Παρασάγγης), Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, II, 6-7, σ. 72-74 (το όνομα αυτού που αναγνωρίζει τον Αλέξανδρο ήταν Pūsāk (Πασαργής).

⁸¹⁶ Κάτι ανάλογο αναφέρεται από μια (περσική) διήγηση του Ṭabarī, *Ta'riḫ al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 699.

⁸¹⁷ Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, II, 16-17, σ. 101-103, *Historia Alexandri Magni*, II, 15-16, σ. 84-86, Engelmann, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension Γ*, κεφ. 16, σ. 190-192, Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 184-189, σ. 97-99, Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, II, 9, σ. 75-76.

την οικογένεια του Δαρείου και ο Δαρείος, βρίσκοντας καταφύγιο σ' ένα ναό, ομολογεί ότι δεν του έμεινε τίποτε άλλο δεδομένου ότι πολλοί Πέρσες χάθηκαν. Γι' αυτό το λόγο, πιστεύει ότι θα ήταν καλύτερο να πεθάνει, παρά να γίνει υποτελής.⁸¹⁸

Ο Αλέξανδρος, μόλις πληροφορήθηκε ότι ο Δαρείος βρισκόταν στα Εκβάτανα, στις Κασπικές πύλες, τον καταδίωξε (η δεύτερη σύγκρουση). Όμως, δύο σατράπες του Δαρείου, ο Βήσσος και ο Αριοβαρζάνης, σκότωσαν με ξίφη τον Δαρείο, αν και ο ίδιος, στην ύστατη αυτή στιγμή, προσπάθησε να τους εμποδίσει. Οι ίδιοι διέδιδαν ότι, εάν σκότωναν τον Δαρείο, θα λάμβαναν από τον Αλέξανδρο πολλά χρήματα. Η περιγραφή του φονικού είναι άκρως συγκλονιστική.⁸¹⁹ Το αιθιοπικό μυθιστόρημα διηγείται κάτι παρόμοιο, ότι δηλαδή, καθώς ο Αλέξανδρος αναζητούσε τα ίχνη του Δαρείου, δύο πέρσες άνδρες του Δαρείου, οι Hāshīsh και Arsalās, υποσχέθηκαν να αναζητήσουν τον Δαρείο. Πίστευαν, μάλιστα, ότι σε περίπτωση που τον σκότωναν, θα έπαιρναν μεγάλη ανταμοιβή από τον Αλέξανδρο. Η περιγραφή ολοκληρώνεται στην αιθιοπική μετάφραση με τη δολοφονία του Δαρείου από τους δύο άνδρες.⁸²⁰

Η παραπάνω έκθεση αφήνει να εννοηθεί ότι είχαν γίνει μυστικές συμφωνίες ανάμεσα στον Αλέξανδρο και στους δολοφόνους του Δαρείου, στοιχείο που απαντά και στους άραβες συγγραφείς. Ένα άλλο συμπέρασμα που εξάγεται από την ανάλυση του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη (διασκευές και μεταφράσεις του) είναι ότι διεξάγονται δύο κύριες μάχες μεταξύ Δαρείου και Αλεξάνδρου στον ποταμό Στράγγα και στα Εκβάτανα αντίστοιχα, αλλά και μια μικρότερης σημασίας μάχη στην Ισσό της Κιλικίας. Οι άραβες συγγραφείς δεν αναλώνονται σε τόσες λεπτομερείς και εξαντλητικές πληροφορίες. Σ' αυτούς, τα πράγματα είναι πιο απλά. Η πρώτη σύγκρουση Δαρείου – Αλεξάνδρου, όπου ο Αλέξανδρος είναι πάνω στον Βουκεφάλα, θυμίζει μια αντίστοιχη διήγηση του Ṭabarī. Μια άλλη παρατήρηση που πρέπει να κάνουμε είναι ότι το αιθιοπικό μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη εμφανίζει αρκετές ομοιότητες με το αντίστοιχο κείμενο του Sa'īd b. al-Bīṭrīq, όσον αφορά στο γεγονός ότι ο Δαρείος επέβαλε στους συντρόφους του να φέρνουν κάθε ημέρα δύο κεφάλια Ελλήνων, το οποίο μάλιστα πραγματοποιήθηκε. Η κατασκοπευτική αποστολή του Αλεξάνδρου στο βασίλειο του

⁸¹⁸ Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 82-84.

⁸¹⁹ Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, II, 19-20, σ. 109-111, *Historia Alexandri Magni*, II, 19-20, σ. 89-90, Engelmann, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension Γ*, κεφ. 19-20, σ. 198-200, Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 194-195, σ. 102-103 (οι δύο σατράπες ονομάζονται Arivartan και Besos), Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, II, 12, σ. 79-80 (ονομάζονται οι δολοφόνοι του Δαρείου ως Bāgiz και Ānābdēh).

⁸²⁰ Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 89-90.

Δαρείου, πέρα από τις διασκευές *α, β*, το αρμενικό και συριακό μυθιστόρημα, εμφανίζεται χωρίς πολλές πληροφορίες και στους ιστοριογράφους Sa'īd b. al-Bīṭrīq και Miskawayh, αλλά κυρίως στο κείμενο του Tha'ālibī. Βλέπουμε πως και στο μυθιστόρημα του Αλεξάνδρου αναφέρεται ότι ήταν δύο οι δολοφόνοι του Δαρείου – παρόμοια με τις διηγήσεις των αράβων ιστορικών - , δεν προσδιορίζεται, όμως, ο τόπος καταγωγής τους. Οι δολοφόνοι κατονομάζονται. Η ορθογραφία των ονομάτων ποικίλλει. Στα Ελληνικά αποκαλούνται Βήσσοι και Αριοβαρζάνης. Από τους άραβες συγγραφείς, μόνο ο Sa'īd b. al-Bīṭrīq αναφέρει τα ονόματά τους, δηλαδή Χασνάσφ (Khasnasf) και Ανταρσίστ (Adarshist), γιοι του Ανταρμπάχτ (Adarbacht).

3. Ο θάνατος του Δαρείου

Πληροφορίες για τον θάνατο του Δαρείου⁸²¹ απαντούν στους εξής άραβες συγγραφείς: Dīnawarī, Ṭabarī, Miskawayh, Sa'īd b. al-Bīṭrīq και Tha'ālibī. Η αντίστοιχη διήγηση στο μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη έχει ως εξής: ο Δαρείος αγκαλιάζει τον Αλέξανδρο, καθώς είναι στα τελευταία του και του λέει να μην επαρθεί ποτέ από δόξα βασιλική. Δηλώνει πως ο παράγοντας της τύχης παίζει πολύ σημαντικό ρόλο σ' αυτή τη ζωή. Μιλά για το τι ήταν ο ίδιος πριν και για το πως κατάντησε σήμερα. Ζητά απ' τον Αλέξανδρο να φροντίσει για την ταφή του και του ζητά να παντρευτεί την κόρη του, τη Ρωζάνη, για να γίνει μία η οικογένεια του Δαρείου και του Αλεξάνδρου. Αυτά είπε ο Δαρείος και, κρεμασμένος από τον τράχηλο του Αλεξάνδρου, εξέπνευσε.⁸²²

Σε άλλη διασκευή προστίθεται ότι, όταν ο Αλέξανδρος βρήκε το Δαρείο ετοιμοθάνατο, ξέσπασε σε οιμωγές και θρήνους και με τη χλαμύδα του σκέπασε το σώμα του Δαρείου. Τον πρόσταξε να αναστηθεί, να βασιλεύσει στη χώρα του και να δεχτεί το περσικό διάδημα. Επίσης, του ζήτησε να του ομολογήσει ποιοι ήταν αυτοί που τον έπληξαν, ώστε να τους εκδικηθεί.⁸²³

Στο συριακό μυθιστόρημα, ο Δαρείος απευθύνεται στη συνέχεια στον Αλέξανδρο, αποκαλώντας τον «αδερφέ μου». Η προσφώνηση αυτή απαντά και στη διήγηση του

⁸²¹ Για περισσότερες πληροφορίες D. W. Engels, "A Note on Alexander's Death," *CPh* 73 (1978), σ. 224-228.

⁸²² Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, II, 20, σ. 111-112. Για περαιτέρω μελέτη σχετικά με τη σκηνή του θανάτου του Δαρείου στο ελληνικό μυθιστόρημα βλέπε Hägg, *To αρχαίο μυθιστόρημα*, σ. 167.

⁸²³ Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, II, 20, σ. 111-112, *Historia Alexandri Magni*, II, 20, σ. 90-91, Engelmann, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension I*, κεφ. 20, σ. 200-202, Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 196, σ. 103-104, Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, II, 12, σ. 80.

ιστορικού Tha'ālibī. Ο ετοιμοθάνατος Δαρείος κάνει λόγο σχετικά με το ότι το πεπρωμένο δεν κάνει διακρίσεις ανάμεσα στους ανθρώπους. Του λέει χαρακτηριστικά ότι πριν ήταν ο περήφανος βασιλιάς,⁸²⁴ ο οποίος κατακτούσε χώρες και όλοι οι βασιλείς της γης έτρεμαν στο πέρασμά του, ενώ τώρα είναι όπως ο κατώτερος των ανθρώπων («όρᾱς τίς ἤμην καὶ τίς γέγονα»)⁸²⁵ Σύμφωνα με το αιθιοπικό μυθιστόρημα, ο Αλέξανδρος λέει στον Δαρείο: «Ζήτησέ μου ό,τι θες και εγώ θα το κάνω».⁸²⁶ Η φράση αυτή είναι πανομοιότυπη με όσα διαβάζουμε στον Ṭabaṭī (σε μια από τις πηγές του) αλλά και στον Miskawayh.

Σύμφωνα με την αιθιοπική μετάφραση, ο Αλέξανδρος, όταν είδε το Δαρείο μέσα στο αίμα, αφίππευσε, σήκωσε το κεφάλι του και το τοποθέτησε στο στήθος του, τον κάλυψε με μια χλαμύδα και σκούπισε το πρόσωπό του με μια πετσέτα. Όταν ο Δαρείος είδε αυτή την περιποίηση του Αλεξάνδρου προς αυτόν, έκλαψε και τέντωσε το κεφάλι του προς το στήθος του Αλεξάνδρου. Ο Αλέξανδρος, έπειτα, περιποιήθηκε τα τραύματά του. Ο Αλέξανδρος φίλησε τα μάτια και το κεφάλι του Δαρείου και έκλαψε, λέγοντας προς αυτόν να ξανακαθίσει στον βασιλικό θρόνο. Του είπε ότι ο ίδιος δεν είχε ενεργήσει με δόλιο τρόπο εναντίον του και του υποσχέθηκε να αποκαταστήσει όλα όσα έκανε σ' αυτόν. Ακολουθώς, ο Αλέξανδρος είπε στο Δαρείο ότι η μοίρα των ανθρώπων είναι κάτι άγνωστο. Τέλος, του ζήτησε τα ονόματα των προσώπων, τα οποία ενήργησαν εναντίον του, ώστε να τα εκδικηθεί.⁸²⁷ Η διήγηση αυτή του αιθιοπικού μυθιστορήματος θυμίζει εν μέρει την αντίστοιχη διήγηση του Dīnawarī. Επίσης, τα λόγια του Δαρείου, σχετικά με το ότι η δολοφονία του ήταν κάτι «προκαθορισμένο από το Θεό», αντιστοιχούν στη διήγηση των συγγραφέων Dīnawarī και Sa'īd b. al-Biṭrīq.

Συγκρίνοντας λεπτομερώς τις διηγήσεις των Αράβων ιστορικών με το ελληνικό μυθιστόρημα, μπορούμε να κάνουμε τις ακόλουθες παρατηρήσεις. Πρώτον, η φράση «αδερφέ μου» απαντά στο συριακό μυθιστόρημα, τον Dīnawarī και τον Tha'ālibī. Η διαφορά είναι ότι στον Dīnawarī είναι ο Αλέξανδρος που αποκαλεί τον Δαρείο αδερφό του, αντίθετα με ό,τι διαβάζουμε στο συριακό μυθιστόρημα και το συγγραφέα Tha'ālibī, όπου ο Δαρείος αποκαλεί τον Αλέξανδρο αδερφό του. Η δεύτερη παρατήρηση αναφέρεται στη διήγηση της περιγραφής του ετοιμοθάνατου Δαρείου στην αιθιοπική μετάφραση. Η

⁸²⁴ Πρβλ. όσα διηγούνται οι Dīnawarī και Tha'ālibī αναφορικά με την τωρινή κατάσταση που βρίσκεται ο Δαρείος (τραυματισμένος).

⁸²⁵ Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, II, 12, σ. 80-81. Πρβλ. Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, II, 20, σ. 112, *Historia Alexandri Magni*, II, 20, σ. 91, Engelmann, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension Γ*, κεφ. 20, σ. 202, Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 197, σ. 104, Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 93-94.

⁸²⁶ Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 94.

⁸²⁷ Αυτόθι, σ. 91-93.

συγκεκριμένη διήγηση εμφανίζει κοινά σημεία εν μέρει με τον Dīnawarī, εν μέρει με κάποια περσική πηγή του Ṭabarī που προερχόταν από αυθεντίες στην «αρχαία ιστορία» (ίσως τον Ibn al-Muqaffa'), εν μέρει με τον Sa'īd b. al-Biḥrīq (στο μισό σκέλος της), αλλά κυρίως με την αντίστοιχη διήγηση του Tha'ālibī. Τρίτον, η φράση του Δαρείου περί του πως ήταν πριν και πως κατάντησε να είναι τώρα εντοπίζεται σε όλες τις διασκευές και μεταφράσεις του ελληνικού μυθιστορήματος, όπως επίσης και στους άραβες ιστοριογράφους Dīnawarī και Tha'ālibī. Τέταρτον, τη ρήση του Αλεξάνδρου προς τον Δαρείο ότι όλα εναπόκεινται στη μοίρα, την εντοπίζουμε στο αιθιοπικό κείμενο, στον Dīnawarī (λέγεται ότι όλα είναι «προκαθορισμένα από το Θεό»), σε μια περσική πηγή του Ṭabarī (όπου ο Αλέξανδρος λέει στον Δαρείο ότι θα ήθελε να είχε αποφύγει αυτή τη μοίρα) και στον Sa'īd b. al-Biḥrīq (προκαθορισμένο από το Θεό αυτό που έπαθε ο Δαρείος). Στη συριακή μετάφραση, ο Δαρείος φαίνεται να λέει ότι το πεπρωμένο δεν κάνει διακρίσεις ανάμεσα στους ανθρώπους. Μια πέμπτη παρατήρηση αφορά στη δήλωση εκ μέρους του Αλεξάνδρου ότι δεν είχε ενεργήσει με δόλο εναντίον του Δαρείου. Εντοπίζεται στην αιθιοπική μετάφραση και μοιάζει με αντίστοιχη δήλωση του Αλεξάνδρου στον Sa'īd b. al-Biḥrīq. Κάτι παρόμοιο διαβάζουμε στους Ṭabarī, Miskawayh και Tha'ālibī, όπου ο Αλέξανδρος δηλώνει ότι δεν είχε πρόθεση να προκαλέσει κακό στον Δαρείο. Έκτον, η φράση του Αλεξάνδρου «Ζήτησέ μου ό,τι θες και εγώ θα το κάνω», η οποία υπάρχει στην αιθιοπική μετάφραση, μοιάζει με αντίστοιχες φράσεις στις διηγήσεις των Ṭabarī, Miskawayh και Sa'īd b. al-Biḥrīq. Τέλος, στο ελληνικό μυθιστόρημα και στην αιθιοπική μετάφρασή του εντοπίζουμε ένα άλλο στοιχείο. Πρόκειται για την παράκληση που ο Αλέξανδρος απευθύνει προς το Δαρείο, σκοπεύοντας να του αποκαλύψει τους δολοφόνους του, ώστε ο ίδιος να τους εκδικηθεί. Αξίζει να σημειώσουμε ότι σε μια περσική πηγή του Ṭabarī, ο Αλέξανδρος λέει στον Δαρείο ότι οι δυο σωματοφύλακές του τον τραυμάτισαν, ενώ σε μια άλλη (ενδεχομένως και αυτή να είναι περσική), δηλώνεται από τον Αλέξανδρο ότι ο Δαρείος εμπιστεύτηκε άνδρες, οι οποίοι τον πρόδωσαν.

4. Τα τελευταία αιτήματα του Δαρείου και η τιμωρία των δολοφόνων του

Σύμφωνα με όσα διηγούνται οι άραβες συγγραφείς που εξετάσαμε (εκτός από τον Ya'qūbī και τον Ḥamza al-Isfahānī που δεν αναφέρουν τίποτα), δύο ήταν τα αιτήματα που εξέφρασε ο Δαρείος λίγο προτού πεθάνει. Πρώτα-πρώτα, να τιμωρήσει ο Αλέξανδρος τους δολοφόνους του Δαρείου παίρνοντας εκδίκηση για το θάνατό του και, δεύτερον, να

παντρευτεί την κόρη του, τη Ρωξάνη. Και τα δύο αυτά αιτήματα του Δαρείου πραγματοποιούνται από τον Αλέξανδρο. Μόνο, ο Mas'ūdī αναφέρει ότι εκπληρώθηκε το ένα αίτημα του Δαρείου, ότι δηλαδή μετά το θάνατο του βασιλιά των Περσών, ο Αλέξανδρος παντρεύτηκε την κόρη του.

Στις ελληνικές διασκευές *α*, *β* και *γ* διαβάζουμε ότι ο Δαρείος ζητά από τον Αλέξανδρο να τον θάψει με τα ίδια του τα χέρια. Ακόμη, του λέει να τον πενήθσουν Μακεδόνες και Πέρσες. Προκειμένου να υπάρξει φιλική σχέση μεταξύ Δαρείου και Αλεξάνδρου, ο Δαρείος λέει στον Αλέξανδρο [1] να φροντίσει τη μητέρα του σαν να ήταν δική του μητέρα, [2] να φροντίσει για τη γυναίκα του και [3] να παντρευτεί τη θυγατέρα του, τη Ρωξάνη, διότι οι γονείς καυχώνται για τα παιδιά τους. Δηλαδή, γι' αυτόν είναι υπερήφανος ο Φίλιππος, ενώ για τη Ρωξάνη ο Δαρείος.⁸²⁸ Κατόπιν, ο Αλέξανδρος έθαψε τον Δαρείο ως βασιλιά σύμφωνα με τα περσικά έθιμα. Διέταξε πρώτα να παρελάσουν οι Πέρσες και μετά οι Μακεδόνες πάνοπλοι.⁸²⁹ Ο ίδιος, μαζί με σατράπες, βάσταζε το σώμα του Δαρείου. Κάτι ανάλογο υπάρχει και στην αρμενική μετάφραση, με τη μόνη διαφορά ότι ο Αλέξανδρος διατάζει να προχωρήσουν πρώτα οι ευγενείς των Μακεδόνων και των Περσών ένοπλοι και μετά ο κόσμος. Επίσης, ο ίδιος θυσίασε πολλά βόδια και πρόβατα, εκπληρώνοντας με τον τρόπο αυτό τη νεκρική τελετουργία. Αναφορικά με τους δύο δολοφόνους του Δαρείου, ο Αλέξανδρος έδωσε εντολή να συλληφθούν και να σταυρωθούν πάνω στον τάφο του Δαρείου. Στις διασκευές *α* και *β*, αλλά και στην αρμενική μετάφραση, παρατίθεται η επιστολή που ο Αλέξανδρος στέλνει στη Στατεΐρα, τη Ροδώ (Ροδογούνη) και τη Ρωξάνη προκειμένου να τις συλλυπηθεί. Σ' αυτή την επιστολή, αναγνωρίζει τη Ρωξάνη ως γυναίκα του.⁸³⁰

Η συριακή μετάφραση του μυθιστορήματος παραθέτει την παράκληση του Δαρείου να τον πενήθσουν και οι Μακεδόνες και οι Πέρσες, όπως επίσης και τις τρεις παρακλήσεις αναφορικά με τη μητέρα, τη γυναίκα και την κόρη του Δαρείου.⁸³¹ Ακολούθως, η συριακή μετάφραση διηγείται περιληπτικά τη βασιλική πομπή των

⁸²⁸ Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, II, 20, σ. 112-113, *Historia Alexandri Magni*, II, 20, σ. 91-92, Engelmann, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension Γ*, κεφ. 20, σ. 202-204.

⁸²⁹ Η διασκευή *α* διαφοροποιείται σ' αυτό το σημείο στο εξής: ο Αλέξανδρος διέταξε πρώτα να προχωρήσουν οι Πέρσες και μετά οι Μακεδόνες πάνοπλοι. Βλέπε σχετικά *Historia Alexandri Magni*, II, 21, σ. 92, Engelmann, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension Γ*, κεφ. 21, σ. 204. Πρβλ. Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 198, σ. 105. Το αν θα βαδίσουν πρώτοι οι Μακεδόνες ή οι Πέρσες εξαρτάται από τι επιλέγει να παρουσιάσει ο κάθε συγγραφέας.

⁸³⁰ Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, II, 21-22, σ. 113-120, *Historia Alexandri Magni*, II, 21-22, σ. 92-97, Engelmann, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension Γ*, κεφ. 22, σ. 210, Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 202-204, σ. 108-110.

⁸³¹ Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, II, 12, σ. 81.

Μακεδόνων και των Περσών, η οποία συνόδευε τον νεκρό Δαρείο. Ο Αλέξανδρος ζήτησε να κρεμαστούν οι δολοφόνοι σε δύο ψηλούς πασσάλους. Και εδώ γίνεται λόγος για την «παρηγορητική» επιστολή που ο Αλέξανδρος στέλνει στα ζώντα μέλη της οικογένειας του Δαρείου. Στην επιστολή αυτή, ο Αλέξανδρος αποκαλεί τη Ρούσνακ (Ρωξάνη) γυναίκα του.⁸³²

Αντιθέτως, η αρμενική μετάφραση, αναφορικά με τα τελευταία αιτήματα του Δαρείου, έχει τα εξής: ο Δαρείος ζητά από τον Αλέξανδρο να τον θάψει με τα ίδια του τα χέρια. Δεύτερον, του παραγγέλνει να τον συνοδεύουν Μακεδόνες και όχι Πέρσες. Τρίτη παράκληση είναι να μην αφήσει ο Αλέξανδρος τους βάρβαρους να ακολουθούν τους συγγενείς του Δαρείου. Τέταρτον, τον συμβουλεύει να προστατευτεί από τους ανθρώπους του από φόβο μήπως υποφέρει από τους Μακεδόνες, όπως εκείνος από τους Πέρσες. Πέμπτον, τον παρακαλεί να φροντίσει την ηλικιωμένη μητέρα του, τη βασίλισσα Ροδογούνη, καθώς και να φροντίσει για τη σύζυγό του σαν να επρόκειτο για δικούς του συγγενείς. Επιπλέον, του δίνει την κόρη του, τη Ρωξάνη, να την πάρει γυναίκα του, για την οποία καυχάται, όπως καμαρώνουν όλοι οι γονείς για τα παιδιά τους. Γι' αυτόν, είναι υπερήφανος ο Φίλιππος και για τη Ρωξάνη καυχάται ο Δαρείος. Έβδομη παράκληση του ετοιμοθάνατου Δαρείου ήταν να τιμά ο Αλέξανδρος την αδερφή του Δαρείου, τη Γαγιάρτα, θεωρώντας την σαν δική του αδερφή, καθώς επίσης και να σέβεται τον αδερφό εκείνου, τον Οξυδάρκη, ως αληθινό βασιλιά, ώστε οι Μακεδόνες να μην τον περιφρονήσουν. Τέλος, τον καλεί να φροντίσει τα άλλα παιδιά, όπως αρμόζει στην αγχίνοια και την ευγένειά του.⁸³³

Τρία τελείως διαφορετικά αιτήματα απευθύνει ο Δαρείος στον Αλέξανδρο, λίγο προτού πεθάνει, σύμφωνα με όσα διαβάζουμε στην αιθιοπική μετάφραση. Το πρώτο απ' αυτά έλεγε στον Αλέξανδρο να μην καταδικάσει τους φτωχούς και άπορους στη δουλειά και τη δυστυχία. Το δεύτερο απαιτούσε από τον Αλέξανδρο να τιμήσει τους ευγενείς της Περσίας για τον λόγο ότι είναι ευγενείς. Επίσης, να φερθεί φιλεύσπλαχνα στους τιμημένους άνδρες, καθώς και στους ιερείς που είναι ανάμεσά τους. Τρίτο αίτημα ήταν να πάρει ο Αλέξανδρος εκδίκηση από τους δολοφόνους του Δαρείου, κάνοντάς τους να πληρώσουν για την απεχθή πράξη τους. Όταν θα ταφεί, ζητά από τον Αλέξανδρο να προΐσταται ο ίδιος του στρατού του και οι Πέρσες να τύχουν φροντίδας, διότι είναι ευγενείς και άξιοι άνδρες. Στο αιθιοπικό μυθιστόρημα, ο Αλέξανδρος φαίνεται να επιθυμεί

⁸³² Αυτόθι, II, 13-14, σ. 81-85.

⁸³³ Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 197, σ. 104-105.

να παντρευτεί την κόρη του Δαρείου και γι' αυτό ο ίδιος τη ζητά από τον πατέρα της. Τελικά, ο Αλέξανδρος την παντρεύεται ενώπιον όλου του στρατεύματος.⁸³⁴

Στο μυθιστόρημα, αναφέρονται ορισμένα άλλα ταφικά έθιμα σχετικά με τον νεκρό Δαρείο. Συγκεκριμένα, ο Αλέξανδρος διέταξε να φέρουν ένα μεγάλοπρεπο φέρετρο για τον Δαρείο, αρωματισμένο με όλα τα είδη των αρωμάτων. Αλλού, παρήγγειλε να κατασκευαστεί ένα φέρετρο για τον Δαρείο, στολισμένο με χρυσό και πολύτιμες πέτρες, κατάλληλο για ένα βασιλιά. Επιπρόσθετα, έδωσε εντολή σ' έναν αγγελιοφόρο να καλέσει τους στρατιώτες του στρατοπέδου, ώστε αυτοί να προπορεύονται από το φέρετρο, το οποίο είχε το σώμα του Δαρείου. Οι αρχηγοί του στρατεύματος, σύμφωνα με τον Αλέξανδρο, έπρεπε να βαδίζουν στο πλάι κατά μήκος του φέρετρου δεξιά και αριστερά. Ο Αλέξανδρος βάδισε με τα πόδια μαζί με τους σωματοφύλακες, τους πέρσες στρατιώτες και όλο τον κόσμο. Τέλος, είπε στους στρατιώτες του να βάλουν τον Δαρείο μέσα στον τάφο, αλλά δεν ήταν αυτός που τον έθαψε.⁸³⁵ Για τους δολοφόνους του Δαρείου, ο Αλέξανδρος ζήτησε να αλυσοδεθούν και να σταυρωθούν στον τάφο του Δαρείου. Η επιστολή του Αλεξάνδρου στην οικογένεια του Δαρείου εμπερικλείει, εκτός των άλλων, τη δήλωσή του ότι θα παντρευτεί τη Ρωξάνη, τη θυγατέρα του Δαρείου.⁸³⁶

Ύστερα από τη συγκριτική εξέταση των αντίστοιχων διηγήσεων των Αράβων ιστορικών και του ελληνικού μυθιστορήματος διαπιστώνουμε ότι τα τελευταία αιτήματα του Δαρείου, όπως περιγράφονται στις διασκευές α και β, αλλά και τη συριακή μετάφραση του Αλεξάνδρου είναι τα ίδια. Τα αιτήματα αυτά εκπληρώνονται. Όλοι οι άραβες συγγραφείς αναφέρουν δύο αιτήματα του ετοιμοθάνατου Δαρείου, εκτός από τον Sa'īd b. al-Bīṭīq, ο οποίος έχει τρεις εκκλήσεις και τον Tha'ālibī, ο οποίος διασώζει τέσσερις εκκλήσεις αντίστοιχα. Ορισμένα από τα τελευταία αιτήματα του Δαρείου, δηλαδή η τιμωρία των δολοφόνων και γάμος του Αλεξάνδρου με τη Ρωξάνη, εκπληρώνονται σύμφωνα με τους άραβες συγγραφείς. Ο Mas'ūdī αναφέρει ότι εκπληρώθηκε μόνο το ένα αίτημα του Δαρείου, δηλαδή ο γάμος του Αλεξάνδρου με την κόρη του. Στον αντίποδα, οι εκκλήσεις του Δαρείου στο αρμενικό και αιθιοπικό μυθιστόρημα είναι διαφορετικές. Από τις παρακλήσεις του Δαρείου στην αρμενική μετάφραση, αυτή που εκπληρώνεται είναι ο γάμος του Αλεξάνδρου με τη Ρωξάνη και η ταφή του Δαρείου με τη συνοδεία Περσών και

⁸³⁴ Για τις παρακλήσεις του ετοιμοθάνατου Δαρείου στο αιθιοπικό μυθιστόρημα βλέπε Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 94-95.

⁸³⁵ Ιδιαίτερα εντυπωσιακά είναι τα ταφικά έθιμα, όπως παρουσιάζονται από το αιθιοπικό κείμενο. Αυτόθι, σ. 95-96. Για το θέμα αυτό βλέπε Th. Zampaki, "The Burial Customs for Alexander the Great in Arabic Historiography and the Alexander Romance," *Proceedings of the CSPS Conference 'Honouring the Dead in the Peloponnese'*, Sparta 23-25 April 2009, σ. 797-809.

⁸³⁶ Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 99-102.

Μακεδόνων. Η τιμωρία των δολοφόνων του Δαρείου απαντάται μόνο στις διηγήσεις των αράβων ιστορικών και στην αιθιοπική μετάφραση του μυθιστορήματος. Οι δολοφόνοι σταυρώνονται, σύμφωνα με όλους τους άραβες ιστοριογράφους και το ελληνικό μυθιστόρημα. Σημειωτέον ότι στη διήγηση του Dīnawarī λιθοβολούνται. Μόνο στον Tha'ālibī και το συριακό μυθιστόρημα υπάρχει η πληροφορία ότι οι δύο δολοφόνοι κρεμιούνται.

Ένα άλλο στοιχείο που μας απασχόλησε είναι ότι στον Sa'īd b. al-Bīḡī, ο Αλέξανδρος ζητά το χέρι της Ρούσνακ (Ρωξάνης) από τον πατέρα της, στοιχείο κοινό με το αιθιοπικό μυθιστόρημα. Ο γάμος του Αλεξάνδρου με τη Ρωξάνη απαντά στους άραβες ιστοριογράφους (εκτός από τον Sa'īd b. al-Bīḡī), καθώς και στο ελληνικό μυθιστόρημα (διασκευές και μεταφράσεις του). Επιπλέον, το αίτημα του Δαρείου να τιμήσει ο Αλέξανδρος τους ευγενείς της Περσίας εμφανίζεται μόνο στον Tha'ālibī και στην αιθιοπική μετάφραση του μυθιστορήματος. Μάλιστα, και στις δύο περιπτώσεις εμφανίζεται ως δεύτερο αίτημα του ετοιμοθάνατου Δαρείου. Τέλος, πληροφορίες για τα ταφικά έθιμα που διέταξε ο Αλέξανδρος να τηρηθούν προς τιμήν του Δαρείου υπάρχουν στον Sa'īd b. al-Bīḡī και στον Tha'ālibī (και οι δύο έχουν πληροφορίες για τη νεκρική πομπή),⁸³⁷ αλλά και στις διασκευές *α* και *β* του μυθιστορήματος, καθώς και την αρμενική και αιθιοπική του μετάφραση. Η αρμενική μετάφραση εμπλουτίζεται και από άλλες λεπτομέρειες, όπως θυσίες ζώων εκ μέρους του Αλεξάνδρου, ενώ η αιθιοπική περιγράφει το φέρετρο, μέσα στο οποίο τοποθετήθηκε ο Δαρείος, αλλά και την τάξη της πομπής που τον συνόδευε.

---

⁸³⁷ Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 411.

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Οι κατακτήσεις του Αλεξάνδρου

1. Η εκστρατεία του Αλεξάνδρου στην Ινδία και ο πόλεμος με τον βασιλιά Πώρο

Η Ινδία ήταν ένα θέμα γνωστό τόσο για τους Πέρσες όσο για τους Αιγύπτιους. Η εισβολή στην Ινδία ήταν κατά πάσα πιθανότητα ένα εξέχον θέμα αλεξανδρινής προέλευσης. Αναφέρουμε, για παράδειγμα, το βασιλιά Δαρείο Ι, ο οποίος είχε καλή φήμη στην Αίγυπτο και ο οποίος πραγματοποίησε εκστρατεία στην Ινδία.⁸³⁸ Το θέμα είναι να δούμε από που οι άραβες συγγραφείς άντλησαν τη διήγηση αυτή. Το ενδιαφέρον τους για την Ινδία εξηγείται ίσως από το αυξημένο ενδιαφέρον για τη μακρινή αυτή χώρα ήδη από τα ποτολεμαϊκά και τα πρώιμα ρωμαϊκά χρόνια.

Όπως είδαμε, οι άραβες συγγραφείς Dīnawarī, Ya‘qūbī, Mas‘ūdī, Miskawayh και Tha‘ālibī αφηγούνται τη μονομαχία του Αλεξάνδρου με τον βασιλιά των Ινδών, τον Πώρο.⁸³⁹ Στο ελληνικό μυθιστόρημα αρχικά περιγράφεται η δύναμη του Πώρου, την οποία αποτελούσαν πλήθη βαρβάρων, ελέφαντες και πολλά άλλα θηρία. Τα στρατεύματα του Αλεξάνδρου, μόλις είδαν την παράταξη του Πώρου, φοβήθηκαν εξαιτίας κυρίως των θηρίων. Είχαν συνηθίσει δηλαδή να μάχονται με ανθρώπους και όχι με θηρία. Όπως και τότε με τον Δαρείο, ο Αλέξανδρος παρουσιάζεται να μεταμφιέζεται σε αγγελιοφόρο, προκειμένου να μεταβεί στο στρατόπεδο του Πώρου και να υπολογίσει το πλήθος της παράταξής του. Στη συνέχεια, λέγεται ότι ο Αλέξανδρος φτιάχνει ομοιώματα ανθρώπων και ελεφάντων από χαλκό, τα γεμίζει με εύφλεκτα υλικά και τα παρατάσσει μπροστά έτοιμα για μάχη. Στη μάχη, ο Πώρος άφησε ελεύθερους τους ελέφαντες, οι οποίοι έπεσαν πάνω στα αναφλεχθέντα ομοιώματα. Με τον τρόπο αυτό, ο Αλέξανδρος νίκησε τα στρατεύματα του Πώρου. Στο συριακό και το αιθιοπικό μυθιστόρημα η περιγραφή αυτή των χάλκινων ομοιωμάτων είναι πιο διεξοδική. Μάλιστα, υπάρχει η πληροφορία ότι τα ομοιώματα είχαν τη μορφή ανθρώπων και τετράποδων και ότι ήταν περίπου είκοσι τέσσερις χιλιάδες. Ο ίδιος αριθμός απαντά και στο αιθιοπικό μυθιστόρημα.

⁸³⁸ Jasnow, “The Greek Alexander Romance and Demotic Egyptian Literature,” σ. 96, F. Hoffmann, *Ägypter und Amazonen: Neubearbeitung zweier demotischer Papyri P. Vindob. D 6165 und P. Vindob. D 6165A*, Mitteilungen aus der Papyrussammlung der Nationalbibliothek (Papyrus Erzherzog Rainer) 24, Vienna, 1995, σ. 30.

⁸³⁹ Στη διασκευή J¹ της *Historia de Proeliis*, η αλληλογραφία με τον Πώρο και η επίσκεψη του Αλεξάνδρου στις Αμαζόνες βρίσκονται πριν από την εκστρατεία στην Ινδία και όχι μετά από αυτή. Βλέπε Stoneman, “The Metamorphoses on the Alexander Romance,” σ. 610.

Όμως, στη σύγκρουση με τον Πώρο ο Αλέξανδρος έχασε τον Βουκεφάλα, το άλογό του, ύστερα από χτύπημα του Πώρου. Πολεμούσαν μεταξύ τους για είκοσι μέρες (διασκευή β, συριακή και αιθιοπική μετάφραση).⁸⁴⁰ Έπειτα, ο Αλέξανδρος κάλεσε τον Πώρο σε μονομαχία. Ο Πώρος διαπίστωσε ότι το σώμα του ήταν πέντε πήχεις, ενώ του Αλεξάνδρου τρεις πήχεις. Ξαφνικά, όμως, χωρίς ο Πώρος να καταλάβει τίποτε, ο Αλέξανδρος τον σκότωσε με το ξίφος του. Ο Αλέξανδρος απευθυνόμενος στους Ινδούς στρατιώτες του Πώρου τους είπε να σταματήσουν να πολεμούν, αφού ο βασιλιάς τους σκοτώθηκε. Τέλος, διέταξε να ταφεί ο Πώρος με βασιλικές τιμές.⁸⁴¹

Αξιίζει να σημειώσουμε εδώ ότι τόσο στη διασκευή α, όσο στη συριακή και την αιθιοπική μετάφραση απουσιάζει η πληροφορία ότι ο Αλέξανδρος πήγε ως αγγελιοφόρος στον Πώρο προκειμένου να μπορέσει να εκτιμήσει τη δύναμη του αντιπάλου. Ακόμη, στο αιθιοπικό μυθιστόρημα προστίθεται μια καινούργια πληροφορία. Όταν ο Αλέξανδρος είδε τη δύναμη του Πώρου, συσκέφτηκε με τους συμβούλους του και τους σοφούς άνδρες. Αυτοί του πρότειναν να φτιάξει χάλκινα ομοιώματα ελεφάντων.⁸⁴² Στο αιθιοπικό μυθιστόρημα υπάρχουν αρκετές πληροφορίες σχετικά με την ταφή του βασιλιά Πώρου. Επίσης, προστίθεται ότι, μετά το θάνατο του Πώρου, ο Αλέξανδρος διόρισε ευγενείς σε διοικητικά αξιώματα, καθώς και αρχηγούς στη χώρα των Ινδών.

Αν συγκρίνουμε τώρα τις πληροφορίες αυτές με όσα οι άραβες συγγραφείς διηγούνται σχετικά με τη σύγκρουση Αλεξάνδρου και Πώρου, καταλήγουμε στα εξής συμπεράσματα. Όσα παρουσιάζει το μυθιστόρημα αναφορικά με τη σύγκρουση Πώρου και Αλεξάνδρου, τη δύναμη του πρώτου και το τέχνασμα του δεύτερου με τους ελέφαντες, υπάρχουν και στους άραβες ιστοριογράφους Ya'qūbī, Miskawayh και Tha'ālibī. Ένα άλλο στοιχείο, αυτό της μεταμφίεσης του Αλεξάνδρου σε πρέσβη, προκειμένου να εκτιμήσει τις δυνάμεις του αντιπάλου του Πώρου, εντοπίζεται μόνο στο μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη (απουσιάζει όμως από τη διασκευή α, τη συριακή και την αιθιοπική μετάφραση). Στο συριακό και το αιθιοπικό μυθιστόρημα υπάρχει η πληροφορία ότι τα χάλκινα ομοιώματα ήταν είκοσι τέσσερις χιλιάδες. Αντίθετα, ο Tha'ālibī κάνει λόγο για

⁸⁴⁰ Το αρμενικό μυθιστόρημα αναφέρει ότι πολεμούσαν μεταξύ τους για επτά ημέρες, ενώ η διασκευή α κάνει λόγο για είκοσι πέντε ημέρες.

⁸⁴¹ Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, III, 3-4, σ. 139-143, *Historia Alexandri Magni*, III, 3-4, σ. 101-103, Parthe, *Der Griechische Alexanderroman*, κεφ. 3-4, σ. 336-345 (από τη διασκευή αυτή απουσιάζει η συνομιλία του Αλεξάνδρου με τους στρατιώτες του Πώρου όταν αυτός είχε πεθάνει. Επίσης, υπάρχει μια διαφορετική έκβαση της μονομαχίας με τον Πώρο), Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 215-221, σ. 119-121, Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, III, 3-4, σ. 90-92, Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 119-126.

⁸⁴² Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 120.

εξακόσιους ελέφαντες που είχε ο Πώρος μαζί του, ενώ ο Miskawayh αναφέρεται σε χίλιους. Για τον τραυματισμό του Βουκεφάλα δεν αναφέρεται τίποτε στους άραβες συγγραφείς. Η διάρκεια της μάχης ήταν είκοσι ημέρες σύμφωνα με τη διασκευή *β*, τη συριακή και την αιθιοπική μετάφραση, αλλά και όσα διηγείται ο Tha'ālibī. Ο Tha'ālibī συμφωνεί σε μεγάλο βαθμό με τη διήγηση του αιθιοπικού κειμένου. Η πληροφορία που υπάρχει στο μυθιστόρημα ότι ο Πώρος ήταν πιο σωματώδης (πέντε πήχεις) από τον μικρόσωμο Αλέξανδρο (τρεις πήχεις), θυμίζει αρκετά το κείμενο του Dīnawarī, σύμφωνα με το οποίο ο Πώρος ήταν πιο μεγαλόσωμος και πιο δυνατός από τον Αλέξανδρο.

Ακόμη, η συνομιλία του Αλεξάνδρου με τους στρατιώτες του Πώρου υπάρχει στο μυθιστόρημα, σε όλες τις διασκευές - εκτός από την *α* - και σε όλες τις μεταφράσεις, αλλά και στο έργο του Tha'ālibī. Στα λάφυρα που πήρε ο Αλέξανδρος μαζί του, αναχωρώντας από τη χώρα του Πώρου, αναφέρονται οι διασκευές *α* και *β* και η αρμενική μετάφραση. Η αρμενική μετάφραση κάνει λόγο για χρυσό, ασήμι και τιμαλφή κοσμήματα. Ο Tha'ālibī διηγείται κάτι διαφορετικό, ότι δηλαδή ο Αλέξανδρος πήρε αμέτρητη λεία σε χρήματα, σκεύη και όπλα. Έχοντας τον έλεγχο της χώρας του Πώρου, ανήλθε στο θρόνο του και αποκάλυψε τους κρυμμένους θησαυρούς, τους οποίους δήμευσε. Συνάμα, επέβαλε την πληρωμή προσόδων και φόρων και διευθέτησε τη διοίκηση των επαρχιών. Στη συριακή μετάφραση αναφέρεται ότι ο Αλέξανδρος δεν επέβαλε φόρους στους Ινδούς. Στη διήγηση αυτή, τονίζεται το πάθος του Αλεξάνδρου για λάφυρα και πλούτο. Για την επιβολή φόρων κάνει λόγο και ο Mas'ūdī. Σύμφωνα με το αιθιοπικό κείμενο, ο Αλέξανδρος, μετά το θάνατο του Πώρου, διόρισε ως κυβερνήτες τους ευγενείς και τους αρχηγούς των Ινδών. Ακόμη, υπέταξε τη χώρα τους και τους ενσωμάτωσε στο βασίλειό του. Αντιθέτως, στον Tha'ālibī υπάρχει η πληροφορία ότι ο Αλέξανδρος ανέθεσε τη διακυβέρνηση της χώρας σ' έναν από τους γονείς του Πώρου. Ας μην ξεχνάμε ότι οι άραβες συγγραφείς Ya'qūbī, Miskawayh και Tha'ālibī διηγούνται ότι ο Αλέξανδρος, μετά το θάνατο του Πώρου, όρισε βασιλιά τον Καϊχάν.

2. Η προέλαση του Αλεξάνδρου στη χώρα των Βραχμάνων

Ο Tha'ālibī είναι ο μόνος από τους άραβες συγγραφείς, όπως είδαμε παραπάνω, ο οποίος ασχολείται με την προέλαση του Αλεξάνδρου στη χώρα των Βραχμάνων. Σύμφωνα με μια πληροφορία που παραθέτει ο Στράβωνας και η οποία προέρχεται από τον Μεγασθένη, οι Ινδοί φιλόσοφοι ήταν δύο ειδών: οι «Βραχμάνες» και οι «Γαρμάνες». Ο Αλέξανδρος συνομίλησε με τους πρώτους. Ο Μεγασθένης περιγράφει λεπτομερώς τον τρόπο ζωής

τους, τις συζητήσεις και τις πεποιθήσεις τους. Αναφέρει, παραδείγματος χάριν, ότι οι Βραχμάνες μιλούσαν πολύ για τον θάνατο, τον οποίο θεωρούσαν ως τη διαδικασία της γέννησης στην πραγματική ζωή. Ακόμη, πίστευαν στην αθανασία της ψυχής. Οι πεποιθήσεις τους στηρίζονταν κυρίως σε μύθους. Γενικότερα, η όλη βιοθεωρία τους βλέπουμε ότι αντικατοπτρίζεται και στις απαντήσεις που οι ίδιοι δίνουν στον Αλέξανδρο.⁸⁴³

Σύμφωνα με τον Πλούταρχο, ο Αλέξανδρος θέτει τις ερωτήσεις του σε δέκα γυμνοσοφιστές, οι οποίοι ήταν οι πιο οξυδερκείς, ετοιμόλογοι και περιεκτικοί στις απαντήσεις τους. Η διήγηση αναφέρει ότι ο Αλέξανδρος συνέλαβε δέκα γυμνοσοφιστές και με την τιμωρία του θανάτου για κάθε λανθασμένη απάντηση, ρώτησε στους εννιά από αυτούς μια ερώτηση. Ο δέκατος, ο γηραιότερος, ανέλαβε να κρίνει τις απαντήσεις των υπολοίπων εννιά. Ο ίδιος συγγραφέας ισχυρίζεται ότι οι γυμνοσοφιστές είχαν προκαλέσει αναρίθμητα προβλήματα στους Μακεδόνες.⁸⁴⁴

Οι διασκευές *α* και *β*, αλλά και η αρμενική μετάφραση του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη αναφέρουν ότι οι Βραχμάνες, από φόβο μήπως ο Αλέξανδρος προελάσει εναντίον τους, έγραψαν μια επιστολή, στην οποία του έλεγαν ότι ήταν «γυμνοί φιλόσοφοι». Παρόμοια είναι η επιστολή που ο βασιλιάς των γυμνοσοφιστών στέλνει στον Αλέξανδρο, στην οποία, μετά τον συνήθη χαιρετισμό, του δηλώνει πως σε περίπτωση που ο Αλέξανδρος διεξάγει πόλεμο μαζί τους, δεν έχουν να χάσουν τίποτε, αλλά ούτε ο ίδιος θα κερδίσει κάτι.⁸⁴⁵ Σύμφωνα με τη συριακή και την αιθιοπική μετάφραση του ελληνικού μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου, οι Βραχμάνες, στην επιστολή που έστειλαν στον Αλέξανδρο, του γνωστοποιούσαν ότι δεν είχαν περιουσία, την οποία ο Αλέξανδρος θα μπορούσε να πάρει με πόλεμο. Η μοναδική περιουσία τους ήταν η γνώση, την οποία δεν μπορεί να αφαιρέσει ο πόλεμος.⁸⁴⁶

Σύμφωνα με την αιθιοπική μετάφραση, στην επιστολή που οι Βραχμάνες απηύθυναν στον Αλέξανδρο του έλεγαν ότι κατάγονταν από τον Σηθ (Seth).⁸⁴⁷ Η

⁸⁴³ Στράβωνας 15, I. 59. Πρβλ. Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 128, υποσημ. 2.

⁸⁴⁴ Πλούταρχος, *Βίος Αλεξάνδρου*, κεφ. Ixiv. Πρβλ. Αρριανός, Books V-VII, Appendix XX (*Alexander and the Indian Sophists*), σ. 491-493, Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 130, υποσημ. 1, Thiel, *Leben und Taten Alexanders von Makedonien*, Appendix II, σ. 242-247, Samuel, "The Earliest Elements in the Alexander Romance," σ. 433, υποσημ. 20. Πρβλ. Merkelbach, *Die Quellen des griechischen Alexanderromans*, σ. 72-75 και 156-161.

⁸⁴⁵ Skeat, *Alexander and Dindimus*, σ. 2.

⁸⁴⁶ Βλέπε σχετικά Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, III, 5, σ. 92.

⁸⁴⁷ Σύμφωνα με το *Book of Adam and Eve*, ed. by Malan, σ. 118 κ. εξ., ο Σηθ (Seth) και τα παιδιά του κατοικούσαν στα βόρεια του βουνού της «Σπηλιάς των Θησαυρών». Εξαιτίας της αγνότητάς τους

συσχέτιση με τη βιβλική παράδοση φαίνεται πως τους αποδίδει ιουδαϊκή προέλευση.⁸⁴⁸ Ο Αλέξανδρος τελικά κατευθύνθηκε προς αυτούς με ειρηνικές προθέσεις. Η περιγραφή του χώρου, στον οποίο οι Βραχμάνες διέμεναν, είναι εκπληκτική.⁸⁴⁹ Πρόκειται για ένα χώρο με πολλά δέντρα και κάθε είδους καρπούς. Η περιοχή ήταν περιζωσμένη από ένα ποτάμι. Ο Αλέξανδρος είδε τους Βραχμάνες να περπατούν γυμνοί και να κατοικούν σε καλύβες και σπήλαια. Σε μακρινή από αυτούς απόσταση, είδε τις γυναίκες και τα παιδιά τους. Στην αιθιοπική μετάφραση του μυθιστορήματος υπάρχει η πληροφορία ότι ο ασκητής Ζωσιμάς αναφέρεται στους Βραχμάνες.⁸⁵⁰

Στην ελληνική διασκευή γ του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη, οι Βραχμάνες (ή Βραγμάνες) γνωστοποιούν στον Αλέξανδρο ότι είναι εντελώς «γυμνοί» και ότι δεν έχουν τίποτε παρά μόνο τη δύναμη των λόγων τους, πράγμα που δεν θα μπορούσε ο Αλέξανδρος να το διεκδικήσει. Επιπλέον, μίλησαν στον Αλέξανδρο για τον «Κάλαινο, τον φιλάργυρο φίλο τους, από τον οποίο οι Έλληνες γνώρισαν τους Βραγμάνες». Οι ίδιοι απεχθάνονται τον πλούτο και τον φόνο ανδρών. Δεν έχει σημασία γι' αυτούς να αγωνίζεται κάποιος για δόξα, πλούτο και ηδονές. Για τον λόγο αυτό, λένε στον Αλέξανδρο ότι δεν έχει νόημα να σκοτώσει τέτοιου είδους ανθρώπους. Οι Βραχμάνες λένε στον Αλέξανδρο ότι ζουν στη φύση, τρώγοντας καρπούς και πίνοντας νερό, και ότι έχουν εγκαταλείψει κάθε είδους επιθυμία και ηδονή. Στηρίζονται κατά κύριο λόγο στη δύναμη της γλώσσας τους.⁸⁵¹

Από το σημείο αυτό, ξεκινά η συνομιλία του Αλεξάνδρου μαζί τους. Σύμφωνα με τον Ψευδο-Καλλισθένη και τη συριακή μετάφρασή του, δέκα είναι οι ερωτήσεις που ο Αλέξανδρος απευθύνει στους βραχμάνες φιλοσόφους. Στον Πλούταρχο, οι ερωτήσεις είναι εννιά. Το αρμενικό κείμενο περιέχει δεκατέσσερις ερωτήσεις, ενώ το αιθιοπικό οχτώ. Πρώτη ερώτηση του Αλεξάνδρου ήταν εάν είχαν τάφους. Οι Βραχμάνες του απάντησαν

ονομάστηκαν «παιδιά του Θεού». Δεν δούλευαν, παρά μόνο έψελναν ύμνους στο Θεό. Αυτοί έτρωγαν τους καρπούς των δέντρων που υπήρχαν στο βουνό τους. Πρβλ. Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, III, 5, σ. 144, «έθεώρησεν ύλας πολλὰς καὶ δένδρα πολλὰ καὶ ὑπέρκαλα μετὰ καρπῶν παντοδαπῶν, ποταμὸν δὲ περικυκλοῦντα ὅλην τὴν γῆν ἐκείνην, οὗ ἦν τὸ ὕδωρ διαφανές, λευκὸν ὡσεὶ γάλα». Επίσης, Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 129, υποσημ. 2.

⁸⁴⁸ Για τους Βραχμάνες και την ιουδαϊκή τους προέλευση στο αιθιοπικό μυθιστόρημα βλέπε Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. xxxi-xxxii.

⁸⁴⁹ Πρέπει να σημειώσουμε ότι αυτή η περιγραφή του χώρου, στον οποίο διέμεναν οι Βραχμάνες, απουσιάζει από τη διασκευή α, την αρμενική, τη συριακή και την αιθιοπική μετάφραση.

⁸⁵⁰ Ο Ζωσιμάς, σύμφωνα με τον H. Rosweyde, *Vita Patrum, De Vita et Verbis Seniorum Libri X*, Lyons, 1617, σ. 382, ήταν ασκητής σε κάποιο μοναστήρι της Παλαιστίνης. Ακόμη, αναφέρει ότι δεν έχουμε πληροφορίες για το πότε έζησε. Πρβλ. Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 126, υποσημ. 1.

⁸⁵¹ Engelmann, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension Γ*, κεφ. 35, σ. 248-256.

ότι ο χώρος, στον οποίο διέμεναν, είναι και τάφος γι' αυτούς. Γιατί, όπως εξήγησαν, εκεί αναπαύονται, καθώς η γη τους γεννά, η γη τους τρέφει και κάτω από αυτή θα βρεθούν όταν πεθάνουν. Στη συνέχεια, ο Αλέξανδρος τους ρώτησε να του πουν ποιοι ήταν οι περισσότεροι, οι ζωντανοί ή οι νεκροί. Αυτοί του απάντησαν ότι οι πεθαμένοι ήταν περισσότεροι, χωρίς να υπολογίζει αυτούς που δεν υπάρχουν πλέον. Διότι, αυτούς που μπορείς να δεις δεν είναι περισσότεροι από αυτούς που δεν είναι πλέον ορατοί. Άλλο ερώτημα του Αλεξάνδρου αφορούσε στο αν ο θάνατος ήταν πιο ισχυρός από τη ζωή. Η ζωή, αυτοί απάντησαν. Διότι, όταν ο ήλιος ανατέλλει έχει λαμπρές ακτίνες, ενώ, όταν δύει, φαίνεται να είναι ασθενέστερος. Στην ερώτηση του Αλεξάνδρου για το αν η γη ήταν μεγαλύτερη από τη θάλασσα, οι Βραχμάνες απάντησαν θετικά, εξηγώντας ότι η θάλασσα βρίσκεται κάτω από τη γη. Έπειτα, ο Αλέξανδρος τους ρώτησε ποιο ήταν το πιο έξυπνο από τα ζώα και αυτοί του είπαν ότι είναι ο άνθρωπος. Ο Αλέξανδρος ζήτησε εξηγήσεις και του είπαν πως κάτι τέτοιο θα το πληροφορηθεί από τον εαυτό του, αφού ο ίδιος, όντας κυνηγός, έχει θανατώσει άλλα θηρία. Όμως, ο Αλέξανδρος δεν εξοργίστηκε με τα λόγια τους, αλλά χαμογέλασε. Κατόπιν, τους ρώτησε τι είναι η βασιλεία και αυτοί του είπαν χαρακτηριστικά: «πλεονεξίας δύναμις ἄδικος, τόλμη καιροῦ συνεργουῦντος, χρυσοῦν φορτίον», δηλαδή υπερβολική απληστία, διεφθαρμένη δύναμη, παράτολμη θρασύτητα, εφήμερη επιτυχία. Ο Αλέξανδρος συνέχισε να τους ρωτά τι έγινε πρώτο, η ημέρα ή η νύχτα. Οι Βραχμάνες του απάντησαν ότι πρώτα έγινε η νύχτα για τον λόγο ότι τα δημιουργήματα μεγαλώνουν στο σκοτάδι της κοιλιάς και στη γέννηση λαμβάνουν το φως. Αμέσως μετά, ο Αλέξανδρος ρώτησε να του πουν σχετικά με το ποια είναι τα καλύτερα μέρη, αυτά δηλαδή που βρίσκονται δεξιά ή τα αριστερά. Οι γυμνοσοφιστές του απάντησαν ότι τα καλύτερα μέρη ήταν τα δεξιά, γιατί ο ίδιος ο ήλιος ανατέλλει στα δεξιά, καλύπτοντας τα αριστερά μέρη του ουρανού. Άλλωστε, πρόσθεσαν, η γυναίκα θηλάζει, δίνοντας στο παιδί το δεξί μαστό πρώτα. Ο Αλέξανδρος τους ρώτησε εάν είχαν ανάκτορα και η απάντηση που πήρε ήταν ότι αυτοί είχαν κάποιον ανώτερο βασιλιά (αρχηγό). Τότε, ο Αλέξανδρος εξέφρασε την επιθυμία του να ασπαστεί τον σοφό βασιλιά και οι Βραχμάνες του έδειξαν το Δάνδαμη. Ο Αλέξανδρος, απευθυνόμενος σε όλους τους, τους ζήτησε να του πουν τι θέλουν να τους δώσει. Όλοι μαζί φώναξαν: «Δώσε μας αθανασία». Ακολούθως, ο Αλέξανδρος τους είπε ότι δεν μπορεί να κάνει κάτι τέτοιο, αφού και ο ίδιος ήταν θνητός. Εκείνοι, αποκρινόμενοι σ' αυτόν, τον ρώτησαν πως, όντας θνητός, διεξήγαγε τόσους πολέμους και προκάλεσε τόση δυστυχία, μη σταματώντας να κυριεύει τον κόσμο. Ο Αλέξανδρος απάντησε ότι όλα εναπόκεινται στη θεία πρόνοια, την οποία υπηρετούμε.

Διότι, συνέχισε, δεν κινείται η θάλασσα, εάν δεν πνεύσει ο άνεμος, αλλά ούτε αναδεύονται τα δέντρα, εάν δεν τα κινήσει ο αέρας. Ο άνθρωπος δεν πετυχαίνει τίποτε, εάν δεν ακολουθεί ό,τι του καθορίζει η θεία πρόνοια. Ακόμη και ο ίδιος δήλωσε ότι, εάν επιθυμούσε να σταματήσει να κάνει πολέμους, ο Κύριος που καθορίζει τη συμπεριφορά του δεν θα το επέτρεπε. Συνέχισε λέγοντας ότι, εάν όλοι συμπεριφερθούμε με τον ίδιο τρόπο, ο κόσμος θα ήταν αργός, δεν θα υπήρχε ναυσιπλοΐα, η γη δεν θα καλλιεργούνταν, δεν θα γίνονταν γάμοι, ούτε θα γεννιούνταν παιδιά. Άλλωστε, είπε ο Αλέξανδρος ότι υπάρχουν δύο κατηγορίες ανθρώπων. Αυτοί που δυστύχησαν από τους πολέμους του, καθώς έχασαν συγγενικά τους πρόσωπα, και αυτοί, οι οποίοι ευτύχησαν από τα πλούτη άλλων. Ο Αλέξανδρος ολοκλήρωσε λέγοντας ότι όλοι, όταν αποκτήσουν τα πάντα, τα παραχωρούν στη συνέχεια σε άλλους. Επίσης, δεν υπάρχει τίποτε μόνιμο πουθενά.⁸⁵²

Η εικόνα του Αλεξάνδρου ως «οργάνου των προθέσεων του Θεού» να καταστρέψει τους Πέρσες στο βιβλίο του Δανιήλ έρχεται σε αντίθεση με τον «τύραννο» στο πρώτο βιβλίο των Μακαβαίων.⁸⁵³ Η απρόσωπη χρησιμοποίηση του Αλεξάνδρου από τον Θεό για τα σχέδιά του ανταποκρίνεται τέλεια στη σύλληψη του χαρακτήρα του Αλεξάνδρου, παρ' όλο που παρέχονται απολογίες για τις κατακτήσεις του, απολογίες που απηχούν την απάντηση του Αλεξάνδρου στους γυμνοσοφιστές.⁸⁵⁴ Σύμφωνα με τον Cary, οι προφητείες του Δανιήλ και το ιστορικό περίγραμμα των Μακαβαίων επηρέασαν τη λατινική θεολογική προσέγγιση.⁸⁵⁵

Πρέπει να παρατηρήσουμε ότι παραλείπονται από τη διασκευή α οι ερωτήσεις που αφορούν [1] στη βασιλεία (ομοίως και από το αιθιοπικό κείμενο), [2] στο αν προηγείται η ημέρα ή η νύχτα, [3] ποια είναι τα καλύτερα μέρη της γης και [4] αν οι Βραχμάνες είχαν ανάκτορα (η ερώτηση αυτή δεν υπάρχει ούτε στο αιθιοπικό, ούτε στο συριακό, ούτε στο αρμενικό κείμενο). Υπάρχουν πέντε ερωτήσεις και από αυτές μόνο οι τρεις σχετίζονται με τις ερωτήσεις στην αντίστοιχη διήγηση του Πλουτάρχου, αλλά οι απαντήσεις των γυμνοσοφιστών είναι διαφορετικές στο κείμενο του *Βίου*. Στην αρμενική μετάφραση – όπου διαβάζουμε περισσότερες από δέκα ερωτήσεις και απαντήσεις - μετά την απάντηση των Βραχμάνων στην ερώτηση του Αλεξάνδρου που αφορούσε εάν πρώτα είναι η ημέρα ή

⁸⁵² Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, III, 5-6, σ. 144-148, *Historia Alexandri Magni*, III, 6-8, σ. 104-106, Engelmann, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension Γ*, κεφ. 35, σ. 256-260, Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 222-223, σ. 121-123, Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, III, 5-6, σ. 92-94.

⁸⁵³ Σχετικά με το πρώτο βιβλίο των Μακαβαίων (κεφ. 1: 1-9), Δανιήλ 8: 3-8 και 20-22. Πρβλ. Macuch, "Pseudo-Callisthenes Orientalis," σ. 239.

⁸⁵⁴ Cary, "Alexander the Great in Medieval Theology," σ. 105.

⁸⁵⁵ Αυτόθι, σ. 113.

η νύχτα, παρεμβάλλεται μια άλλη ερώτηση. Ο Αλέξανδρος ρώτησε τους γυμνοσοφιστές σε ποιο άτομο δεν πρέπει να λέμε ψέματα αλλά μόνο την αλήθεια και αυτοί του απάντησαν στον Θεό, επειδή αυτός ξέρει τα πάντα. Οι ερωταποκρίσεις από κει και μετά ακολουθούν την ίδια σειρά με το ελληνικό μυθιστόρημα. Μόνο οι τρεις ερωτήσεις σχετίζονται με το κείμενο του Πλουτάρχου. Οι απαντήσεις και πάλι είναι διαφορετικές, ενώ οι τελευταίες τέσσερις ερωτήσεις της αρμενικής μετάφρασης, οι οποίες είναι ηθικής φύσης, δείχνουν την επίδραση του χριστιανισμού. Κάτι αντίστοιχο εμφανίζεται και στο συριακό κείμενο, αλλά η απάντηση που παίρνει ο Αλέξανδρος από τους Βραχμάνες είναι ότι δεν πρέπει να παραπλανούμε με ψέματα αυτόν στον οποίο όλα τα μυστικά αποκαλύπτονται. Η ίδια ερώτηση εντοπίζεται και στο αιθιοπικό κείμενο, όχι όμως στο ελληνικό κείμενο.

Μια διαφοροποίηση ως προς την απάντηση των Βραχμάνων για το ποια μέρη της γης είναι τα καλύτερα εντοπίζεται στην αρμενική, τη συριακή και την αιθιοπική μετάφραση. Στην ερώτηση αυτή, οι γυμνοσοφιστές απάντησαν στον Αλέξανδρο ότι τα καλύτερα μέρη είναι αυτά που βρίσκονται αριστερά. Δικαιολόγησαν την απάντησή τους λέγοντας – σύμφωνα πάντα με το αρμενικό κείμενο - ότι ο ήλιος αναδύεται από τα αριστερά προς τα δεξιά. Ακόμη, του είπαν ότι οι ίδιοι ζευγαρώνουν με γυναίκες από τα αριστερά. Συνέχισαν, λέγοντας ότι οι γυναίκες θηλάζουν τα παιδιά πρώτα από τον αριστερό μαστό. Επίσης, είπαν στον Αλέξανδρο ότι στον αριστερό ώμο μεταφέρουν τα αγαθά, παρόμοια με τους βασιλείς, οι οποίοι κρατούν τα βασιλικά σκήπτρα με το αριστερό χέρι. Η συριακή μετάφραση παρουσιάζει τους Βραχμάνες να λένε στον Αλέξανδρο ότι τα καλύτερα μέρη της γης είναι τα αριστερά για τους εξής λόγους: [1] ο ήλιος βγαίνει από τα αριστερά, [2] οι γυναίκες θηλάζουν από τον αριστερό μαστό πρώτα, [3] οι θυσίες προς τον Θεό γίνονται με το αριστερό χέρι και [4] οι βασιλιάδες κρατούν το σκήπτρο της εξουσίας με το αριστερό χέρι. Από τα παραπάνω, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η αρμενική και η συριακή μετάφραση εμφανίζουν πολλά κοινά στοιχεία.

Επιπλέον, μετά από την απάντηση των Βραχμάνων ότι τα καλύτερα μέρη της γης ήταν αυτά που βρίσκονται αριστερά, προστίθενται από το αρμενικό κείμενο κάποιες άλλες ερωτήσεις του Αλεξάνδρου προς αυτούς. Η ερώτηση του Αλεξάνδρου αφορούσε στο ποιος θα μπορούσε να κατακτήσει όλα τα ανθρώπινα όντα. Οι γυμνοσοφιστές του απάντησαν ότι ο θάνατος θα μπορούσε να κάνει κάτι τέτοιο, ο οποίος είναι βίαιος και ανελέητος σε όλους. Ο Αλέξανδρος τους ρώτησε έπειτα ποια πράγματα εξαγριώνουν τον Θεό και αυτοί του αποκρίθηκαν ότι η ανομία των πλουσίων και η έπαρση των φτωχών θυμώνουν τον Θεό. Ακολούθως, ο Αλέξανδρος τους ρώτησε να του πουν ποια είναι η πιο γλυκιά πράξη και οι Βραχμάνες του είπαν πως η αγάπη από την καρδιά είναι το πιο γλυκό πράγμα. Ο

Αλέξανδρος θέλησε να μάθει και το πιο πικρό πράγμα. Τότε, αυτοί του είπαν ότι ο φθόνος και το μίσος είναι τα χειρότερα πράγματα. Από το σημείο εκείνο και μετά, η αρμενική μετάφραση ακολουθεί πιστά το ελληνικό μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη.

Η αιθιοπική μετάφραση παρουσιάζει τον Αλέξανδρο να απευθύνει οχτώ ερωτήσεις στους Βραχμάνες. Η πρώτη ερώτηση αφορούσε στον τρόπο ζωής των Βραχμάνων. Οι Βραχμάνες εξήγησαν στον Αλέξανδρο τις συνήθειές τους,⁸⁵⁶ καθώς επίσης του αποκάλυψαν ότι γνώριζαν τις κατακτήσεις του.⁸⁵⁷ Οι υπόλοιπες ερωτήσεις του Αλεξάνδρου, δηλαδή οι υπ' αριθμόν δύο έως και πέντε αντιστοιχούν στο ελληνικό μυθιστόρημα. Πρέπει, όμως, να επισημάνουμε ότι στο αιθιοπικό μυθιστόρημα οι απαντήσεις των Βραχμάνων στις ερωτήσεις του Αλεξάνδρου είναι εμπλουτισμένες και με άλλα στοιχεία, τα οποία δεν απαντούν στο ελληνικό μυθιστόρημα και για το λόγο αυτό θα μπορούσαν να θεωρηθούν μια βελτιωμένη εκδοχή. Η ερώτηση περί βασιλείας δεν υπάρχει στο αιθιοπικό κείμενο. Η έκτη ερώτηση του Αλεξάνδρου σχετίζονταν με το αν η μέρα προηγούνταν της νύχτας ή το αντίστροφο, ενώ η έβδομη ερώτηση αφορούσε στο ποιο πρόσωπο δεν θα έπρεπε να εξεπατηθεί. Επιπρόσθετα, ο Αλέξανδρος ρώτησε τους Βραχμάνες για το ποια πλευρά του ανθρώπου είναι καλύτερη και αυτοί του είπαν ότι καθεμιά έχει τα δικά της χαρακτηριστικά, τονίζοντας όμως ότι η αριστερή πλευρά ήταν καλύτερη από τη δεξιά. Η εξήγηση που έδωσαν γι' αυτό ήταν ότι η γυναίκα θηλάζει το παιδί της από τον αριστερό μαστό, οι προσφορές προς το Θεό γίνονται με το αριστερό χέρι, καθώς επίσης γίνονται βασιλείς όσοι είναι από τα αριστερά μέρη, κρατώντας μάλιστα τα βασιλικά τους σκήπτρα με το αριστερό χέρι. Έπειτα, είπαν ότι από το δεξί χέρι απορρέει κάθε δίκαιο και καλό πράγμα πάνω στη γη και ότι από αυτό προέρχεται κάθε καταιγίδα. Συμπλήρωσαν ότι από το δεξί χέρι στις μέρες μας προκύπτουν αιματοχυσίες.⁸⁵⁸

Το ότι οι Βραχμάνες ζητούν από τον Αλέξανδρο να τους δώσει αθανασία είναι κάτι που συναντάμε και στο αιθιοπικό μυθιστόρημα. Τα επιχειρήματα που ο Αλέξανδρος χρησιμοποιεί για να τους πείσει ότι δεν μπορεί να πραγματοποιήσει την επιθυμία τους εν μέρει αντιστοιχούν με το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη. Η αιθιοπική μετάφραση προσθέτει και άλλη μια μοναδική πληροφορία: ο Θεός ήταν αυτός που παρακίνησε τον Αλέξανδρο να πολεμήσει τον Δαρείο. Ο Αλέξανδρος διηγείται στους Βραχμάνες τα σχετικά με τον θάνατο του Δαρείου, τον γάμο του με την κόρη του Δαρείου και την

⁸⁵⁶ Σύμφωνα με τον Skeat, *Alexander and Dindimus*, σ. 8-10, ο Αλέξανδρος στέλνει μια επιστολή στον Δάνδαμη ζητώντας να του δώσει πληροφορίες για τις συνήθειές τους. Η απάντηση του Δάνδαμη, η οποία καυτηριάζει σε πολλά σημεία τις πράξεις του Αλεξάνδρου, βρίσκεται στις σ. 10-30.

⁸⁵⁷ Πολλά από αυτά τα στοιχεία αναφέρει και ο Κεδρηνός. Βλέπε σχετικά Γεώργιος Κεδρηνός, *Compendium Historiarum (Σύνοψις Ιστοριών)*, 2 vols, ed. by I. Bekker, [CSHB], Βόννη, 1838, τ. I, σ. 267-268.

⁸⁵⁸ Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 131-137.

υπομονή της για τον θάνατο του πατέρα της.⁸⁵⁹ Αυτή η αναφορά στη νίκη του Αλεξάνδρου κατά των Περσών τονίζεται ιδιαίτερα στην αιθιοπική μετάφραση.

Όσα ο Tha'ālibī διηγείται για την εξωτερική εμφάνιση και την κατάσταση φτώχειας στην οποία οι Βραχμάνες ζούσαν, δεν έχουν αντίστοιχο στο ελληνικό μυθιστόρημα. Στη διήγηση του Tha'ālibī διαβάζουμε ότι τρία ερωτήματα έθεσε ο Αλέξανδρος στους βραχμάνες φιλοσόφους. Η πρώτη απάντησή τους στην ερώτηση που ο Αλέξανδρος τους υπέβαλε για την κατοικία των ζωντανών και των πεθαμένων τους, θυμίζει αρκετά το μυθιστόρημα. Η δεύτερη ερώτηση του Αλεξάνδρου για τον τρόπο ζωής τους δεν έχει αντίστοιχο στο ελληνικό μυθιστόρημα. Από την άλλη, η συζήτηση του Αλεξάνδρου με τους Βραχμάνες για την αθανασία της ψυχής εμφανίζει ομοιότητες με όσα διαβάσαμε στο μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη. Ακόμη, τα όσα οι φιλόσοφοι ισχυρίζονται ότι ο Αλέξανδρος διέπραξε εις βάρος άλλων και η θεϊκή εντολή την οποία επικαλείται ο Αλέξανδρος μοιάζουν με το ελληνικό μυθιστόρημα του Αλεξάνδρου.

Ο Stoneman υποστήριξε ότι ο συγγραφέας του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου γνώριζε τις ιστορικές πηγές για τον Αλέξανδρο αναφορικά με τους Βραχμάνες, αλλά δεν πρόσθεσε τίποτε αληθινό στη διήγησή του. Θεώρησε ότι οι δέκα ερωτήσεις και απαντήσεις προς αυτούς ήταν ένα ξεχωριστό κείμενο κυνικής προέλευσης. Η ύπαρξη αυτού του επεισοδίου σε μια πρώιμη μορφή στο μυθιστόρημα παρακίνησε τον εκδότη της διασκευής α, της παλαιότερης σωζόμενης διασκευής, να ενσωματώσει στην έκδοσή του το κείμενο του Παλλάδιου *De gentibus Indiae de Bragmanibus*. Το δεύτερο μέρος αυτού του κειμένου ενσωματώθηκε στο μυθιστόρημα.⁸⁶⁰ Δεν συμπεριλήφθηκε, όμως, στις μεταγενέστερες διασκευές του μυθιστορήματος. Το κομμάτι των ερωταποκρίσεων, η συνομιλία Αλεξάνδρου και Δάνδαμη – την οποία θα δούμε στη συνέχεια -, αλλά και η χορτοφαγία του Δάνδαμη, όλα βασίζονται σε ένα κείμενο σωζόμενο σε πάπυρο του 2^{ου} μ.Χ. αιώνα, το οποίο μοιάζει να είναι μέρος της συλλογής των κυνικών διατριβών.⁸⁶¹ Η βάση του Παλλάδιου, επομένως, είναι ένα κείμενο της κυνικής σχολής, από το οποίο προήλθε η διήγηση για τον Αλέξανδρο και τους Βραχμάνες στο μυθιστόρημα. Επιπρόσθετα, πρέπει να έχει προστεθεί ένα χριστιανικό στοιχείο στο κείμενο, λειτουργώντας ως προτρεπτικός λόγος για ένα χριστιανό στη μοναστική ζωή. Το κείμενο

⁸⁵⁹ Αυτόθι, σ. 138-141.

⁸⁶⁰ Βλέπε σχετικά Derrett, "The History of 'Palladius on the Races of India and the Brahmins'," σ. 77-135 και την έκδοση του Berghoff, *Palladius de Gentibus Indiae et Bragmanibus*.

⁸⁶¹ Βλέπε C. Martin, "Un recueil de diatribes cyniques," *MH* 16 (1959), σ. 77-115, P. Photiades, "Les diatribes cyniques du papyrus de Genève 271, leurs traductions et élaborations successifs," *MH* 16 (1959), σ. 116-139. Περαιτέρω τροποποιήσεις έκανε ο J. T. Kakridis, "Zum Kynikerpapyrus (Pap. Genév. inv. 271)," *MH* 17 (1960), σ. 34-36. Του ιδίου, "Weiteres Kynikerpapyrus (Pap. Genév. inv. 271)," *Parola del Passato* 16 (1961), σ. 383-386. Επίσης, A. Malherbe, *The Cynic Epistles*, Scholars Press, 1977.

ακολουθεί το κυνικό μοντέλο της συνάντησης ενός φιλοσόφου με ένα βασιλιά και αντικατοπτρίζει, σε γενικές γραμμές, το κυνικό δόγμα της ζωής σύμφωνα με τη φύση. Βέβαια, το ερώτημα που προκύπτει είναι εάν το κείμενο του Παλλάδιου είναι μια αυθεντική πηγή γνώσης για τους ινδούς φιλοσόφους.

Επίσης, ο Stoneman επιχειρηματολόγησε διαπιστώνοντας μια άμεση επιρροή του ινδικού ασκητισμού στο χριστιανικό ασκητισμό, π.χ. ο συγγραφέας Ιππόλυτος (ακμ. 234 μ.Χ.) γνώριζε για τους Βραχμάνες και αναφέρεται σ' αυτούς στο έργο του *Refutatio omnium heresiarum* (VIII. 7): «τίς ἢ πλάνη τῶν Ἐγκρατίνων κενοδοξία, καὶ ὅτι οὐκ ἐξ Ἁγίων Γραφῶν τὰ δόγματα αὐτῶν συνέστηκεν, ἀλλ' ἐξ αὐτῶν καὶ ἐκ παρ' Ἰνδοῖς Γυμνοσοφιστῶν». Ἐνα δεύτερο επιχείρημα του Stoneman αφορούσε στο ότι οι κυνικές ιδέες στον πάπυρο του 2^{ου} μ.Χ. αιώνα και στον Παλλάδιο είναι ινδικής προέλευσης.⁸⁶² Ο Stoneman, τέλος, αναρωτιέται κατά πόσο η απόδοση τμημάτων του Παλλάδιου στον Αρριανό είναι συμβατή με τις ιστορικές ή φιλοσοφικές αρχές του συγγραφέα.⁸⁶³

Από τα παραπάνω προκύπτουν τα εξής συμπεράσματα: Πρώτον, η αλληλογραφία Βραχμάνων – Αλεξάνδρου απαντά στις ελληνικές διασκευές α και β του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη, καθώς και στις μεταφράσεις του, όχι όμως στο συγγραφέα Θα'ālibī. Αναφορικά με την ανταλλαγή αυτή των επιστολών, οι διασκευές α και β εμφανίζουν ομοιότητες με το αρμενικό κείμενο, ενώ το συριακό αντιστοιχεί στο αιθιοπικό κείμενο αναφορικά με τις πληροφορίες που περιέχει. Στην αιθιοπική μετάφραση, όμως, προστίθενται και άλλες πληροφορίες στην επιστολή των Βραχμάνων, π.χ. ότι ήταν απόγονοι του Σήθ (Seth). Δεύτερον, η περιγραφή του χώρου στον οποίο ζούσαν οι Βραχμάνες, όπως δίνεται από τον Θα'ālibī, δεν αντιστοιχεί με την περιγραφή που υπάρχει στο ελληνικό μυθιστόρημα (διασκευή β). Η τρίτη μας παρατήρηση αφορά στον αριθμό των ερωτήσεων που ο Αλέξανδρος έθεσε στους Βραχμάνες. Στις διασκευές α, β και γ του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη απαντούν δέκα ερωτήσεις, στο αρμενικό κείμενο δεκατέσσερις, στο αιθιοπικό οχτώ και στη διήγηση του Θα'ālibī τρεις. Είναι αξιοσημείωτο ότι στην αιθιοπική και την αρμενική μετάφραση υπάρχουν κάποιες

⁸⁶² Για περισσότερες πληροφορίες βλέπε: Wilcken, *Alexander der Grosse und die indischen Gymnosophisten*, σ. 160-183, Stoneman, "Who Are the Brahmins?," σ. 500, 502-504, 510, του ιδίου, "Naked Philosophers: the Brahmins in the Alexander Historians and the Alexander Romance," σ. 99-114, G. C. Hansen, "Alexander und die Brahmanen," *Klio* 43-45 (1965), σ. 352-379, L. Wallach, "Alexander the Great and the Indian Gymnosophists in Hebrew Tradition," *Proceedings of the American Academy of Jewish Research* 11 (1941), σ. 47-83, G. Dellinger, "Alexander der Grosse als Bekenner des jüdischen Gottesglaubens," *Journal for the Study of Judaism* 12 (1981), σ. 1-51.

⁸⁶³ Βλέπε σχετικά A. B. Bosworth, *From Arrian to Alexander. Studies in Historical Interpretation*, Oxford, 1988.

ερωτήσεις που παρεμβάλλονται στο υπόλοιπο σώμα των ερωτήσεων, οι οποίες δεν υπάρχουν στο ελληνικό μυθιστόρημα. Κατά τα άλλα, ακολουθείται η ίδια σειρά ερωτήσεων. Ακόμη, είναι σαφές ότι το αρμενικό κείμενο περιέχει και άλλες ερωτήσεις που δεν υπάρχουν στο ελληνικό. Η πρώτη ερώτηση του αιθιοπικού μυθιστορήματος είναι διαφορετική από την αντίστοιχη του ελληνικού, του συριακού, του αρμενικού και του κειμένου του Tha'ālibī. Στην ερώτηση του Αλεξάνδρου περί του τρόπου ζωής των Βραχμάνων δεν μπορούμε να πούμε ότι η περιγραφή του Tha'ālibī εμφανίζει ομοιότητες με το αιθιοπικό μυθιστόρημα. Οι επόμενες τέσσερις ερωτήσεις του αρμενικού μυθιστορήματος συμφωνούν με το ελληνικό. Μόνο μία ερώτηση σχετικά με τη βασιλεία απουσιάζει από το αιθιοπικό μυθιστόρημα. Τέταρτον, η απάντηση των Βραχμάνων για το ποια μέρη της γης είναι πιο καλά είναι διαφορετική στον Ψευδο-Καλλισθένη από την αντίστοιχη της στο αρμενικό, αιθιοπικό και συριακό μυθιστόρημα. Με βάση τα κοινά τους σημεία, κρίνουμε ότι οι αντίστοιχες απαντήσεις του αιθιοπικού και του συριακού μυθιστορήματος μοιάζουν. Το ζήτημα της αθανασίας της ψυχής, όπως αναπτύσσεται στο αιθιοπικό μυθιστόρημα και τον Tha'ālibī, αντιστοιχεί εν μέρει με το ελληνικό του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη.

Τέλος, πρέπει να αναφέρουμε ότι η επίσκεψη του Αλεξάνδρου στους γυμνοσοφιστές ή Βραχμάνες μόλις που αναφέρεται στη διασκευή ε. Στη διασκευή αυτή δεν περιλαμβάνεται το μέρος των ερωταποκρίσεων. Μερικοί από τους τόπους της συνάντησης περιλαμβάνονται στο λόγο του Ευάνθη (πρόκειται για ένα χαρακτήρα μοναδικό σ' αυτή τη διασκευή), τον οποίο ο Αλέξανδρος αντιμετωπίζει στην πορεία του στη χώρα των ευλογημένων.⁸⁶⁴

Σύμφωνα με τον Hägg, οι ερωτήσεις του Αλεξάνδρου στους γυμνοσοφιστές δεν είχαν σκοπό να κορέσουν τη δίψα του για γνώση, αλλά αποτελούσαν μέρος του παιχνιδιού που έπαιξε ο ίδιος εις βάρος τους για να βρει αφορμή να τους εκτελέσει ως εχθρούς του, επειδή είχαν υποστηρίξει τον βασιλιά τους. Οι περίτεχνες ερωτήσεις ήταν διατυπωμένες έτσι που κανένας να μην μπορεί να τις απαντήσει «σωστά» και η τιμωρία για κάθε «λάθος» απάντηση ήταν ο θάνατος σύμφωνα με το γνωστό μοτίβο των παραμυθιών. Οι Ινδοί, όμως, αποδείχτηκαν πιο πονηροί από τον έλληνα ανακριτή τους και στο τέλος, με βαριά καρδιά, ο Αλέξανδρος αναγκάστηκε να τους χαρίσει τη ζωή. Τη διήγηση αυτή που παρουσιάζει αρνητικά τον Αλέξανδρο, ο Ψευδο-Καλλισθένης τη διασκευάζει στα μέτρα του, αλλάζοντας τη σειρά των ερωτήσεων και ορισμένα σημεία στη διατύπωσή τους, ή

⁸⁶⁴ J. Trumpf, *Anonymi Byzantini vita Alexandri Regis Macedonum* (Rez. ε), Stuttgart, 1974, κεφ. 31.

αντικαθιστώντας μερικές ερωτήσεις με άλλες, όχι πάντοτε εύστοχες. Καθώς ο Ψευδο-Καλλισθένης είναι αποφασισμένος να αναδείξει τον δικό του Αλέξανδρο ανώτερο από κάθε άποψη, κλείνει το επεισόδιο με τους γυμνοσοφιστές, βάζοντας τον Αλέξανδρο να τους δηλώσει ρητορικά πως είναι κοινός θνητός και όργανο «της άνω προνοίας».⁸⁶⁵

3. Η συνάντηση του Αλεξάνδρου με τον ανώτερο των Βραχμάνων Δάνδαμη

Το όνομα που απαντά στα ελληνικά και τα λατινικά κείμενα για τον βασιλιά των Βραχμάνων είναι «Δάνδαμης» ή «Δάνδαμης».⁸⁶⁶ Δεν πρόκειται για κύριο όνομα, αλλά για κάποιο είδος τίτλου. Μόνο στον Ψευδο-Καλλισθένη απαντά η συνομιλία Αλεξάνδρου και Δάνδαμη, η οποία είναι αρκετά περιληπτική. Η συνομιλία αυτή εντάσσεται μέσα στη διήγηση των Βραχμάνων. Σύμφωνα με τη διασκευή β, όταν ο Αλέξανδρος θέλησε να ασπαστεί τον ανώτερο των γυμνοσοφιστών, οι υπόλοιποι τον κατήθυναν στον Δάνδαμη. Ο Δάνδαμης ήταν ξαπλωμένος πάνω σε φύλλα δέντρων και μπροστά του υπήρχαν σύκα, πεπόνια και διάφορα άλλα φρούτα. Μετά τις προσφωνήσεις – αναφέρεται μάλιστα ότι ο Δάνδαμης δεν τίμησε τον Αλέξανδρο ως βασιλιά – ο Αλέξανδρος ρώτησε τον Δάνδαμη μία και μόνο ερώτηση. Η ερώτηση αυτή αφορούσε στο τι κατείχαν οι Βραχμάνες. Ο Δάνδαμης απάντησε τα εξής: «Κτήματά μας είναι η γη, τα καρποφόρα δέντρα, ο ήλιος, η σελήνη, τα αστέρια, ο αέρας, το νερό. Λοιπόν, όταν πεινάμε, πηγαίνουμε στα δέντρα και τρώμε αμέσως καρπούς, διότι όλα τα δέντρα μας φέρουν καρπούς. Όποτε διψάμε, πίνουμε νερό από τον ποταμό Ευφράτη και σβήνουμε τη δίψα μας. Καθένας από μας έχει την ίδια γυναίκα, με την οποία μπορεί να αποκτήσει έως δύο παιδιά. Θεωρούμε τότε ότι το ένα είναι του πατέρα και το άλλο της μητέρας».⁸⁶⁷

Η διασκευή β διασώζει μόνο μια περίληψη από τη συζήτηση ανάμεσα στον Δάνδαμη και τον Αλέξανδρο, στην οποία ο τελευταίος, θυμίζοντας στον συνομιλητή του ότι ήταν απαραίτητο στους ανθρώπους να αφηφούν τον θάνατο, να διασχίζουν τις θάλασσες για να διαβεβαιώσουν την πρόοδο του πολιτισμού, αναγνώριζε ότι οι πόλεμοί του ήταν άχρηστοι και θεωρούσε τον εαυτό του ένα όργανο της θεϊκής θέλησης.⁸⁶⁸

⁸⁶⁵ Hägg, *To αρχαίο μυθιστόρημα*, σ. 176.

⁸⁶⁶ Σύμφωνα με τον Stoneman, “Who Are the Brahmans?,” σ. 501, υποσημ. 8, «Δάνδαμης» σημαίνει «ο φέρων ράβδον αξιώματος». Προέρχεται από τον σανσκριτικό τύπο *danda* που σημαίνει ράβδος, την οποία υποχρεωτικά κατείχε αυτός που έφερε τον υψηλότερο βαθμό στους Βραχμάνες. Για το όνομα “Dindimus” βλέπε Skeat, *Alexander and Dindimus*, σ. xviii-xix, B. Berg, “Dandamis: an Early Christian Portrait of Indian Asceticism,” *C&M* 31 (1970), σ. 269-305. Πρβλ. J. B. Voorbij, “Additions to Ross’s Check-list of Alexander Texts,” *Scriptorium* 38 (1984), σ. 116-119.

⁸⁶⁷ Για τη συνομιλία με τον Δάνδαμη βλέπε Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, III, 6, σ. 146-147.

⁸⁶⁸ Αυτόθι, III, 6, σ. 144 κ. εξ.

Σύμφωνα με τη διασκευή γ του μυθιστορήματος (και τον Παλλάδιο), ο Αλέξανδρος επισκέπτεται τον Δάνδαμη και αρχίζει μεταξύ τους μια σχοινοτενής συνομιλία. Τα όσα περιγράφονται από τη διασκευή αυτή δεν αντιστοιχούν με τη διασκευή β. Τον λόγο παίρνει πρώτα ο Δάνδαμης, ο οποίος ζητά να μάθει τον λόγο της άφιξης του Αλεξάνδρου στα μέρη του, αφού θεωρεί ότι δεν έχουν τίποτε από αυτά που πρόκειται ο Αλέξανδρος να τους ζητήσει. Ο Αλέξανδρος ισχυρίζεται ότι ο λόγος που τον έφερε ως εκεί ήταν να διαπιστώσει σε τι διαφέρει ο Δάνδαμης από τους Έλληνες ή τι περισσότερο αυτός βλέπει και σκέφτεται. Ο Δάνδαμης λέει ότι δεν υπάρχει στην ψυχή του Αλεξάνδρου αρκετός χώρος, ώστε να του παραχωρήσει τη δωρεά του Θεού, το να εκφωνεί δηλαδή λόγους σοφούς. Επίσης, καυτηριάζει την αλαζονεία και την απληστία του Αλεξάνδρου, γεγονός που τον οδήγησε σε τόσες σφαγές. Τα στοιχεία κριτικής συγγενεύουν και μάλλον προέρχονται από την κυνική παράδοση. Η σοφία του Δάνδαμη είναι η αποστροφή του για τον πλούτο και τις ανέσεις. Κατ' επέκταση, ο Θεός του χάρισε γνώση και πρόνοια και γι' αυτό ακριβώς το λόγο απευθύνεται στον Αλέξανδρο, λέγοντάς του να μην τον φονεύσει. Ο Αλέξανδρος αποκρίνεται στον Δάνδαμη, αναγνωρίζοντάς του ότι έχει δίκαιο σε όσα είπε. Ο ίδιος φαίνεται να απολογείται για τις πράξεις του και παρακαλεί τον δάσκαλο των Βραχμάνων να δεχθεί τα δώρα που του έφερε και να μην τον ατιμάσει.⁸⁶⁹

Στην συνέχεια, το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη (και ο Παλλάδιος) διηγείται ότι ο Αλέξανδρος προσέφερε στον Δάνδαμη χρυσό, άρτους, ρούχα, κρασί και λάδι. Ο Δάνδαμης γέλασε, λέγοντας στον Αλέξανδρο ότι αυτά ήταν άχρηστα γι' αυτούς. Όμως, για να μην θεωρηθούν περήφανοι, είπε ότι θα δεχτούν το λάδι. Αφού ετοίμασε ένα σωρό από ξύλα, έριξε τα υπόλοιπα πράγματα στη φωτιά. Κατόπιν, έριξε το λάδι πάνω από τη φωτιά.⁸⁷⁰ Πρέπει να σημειώσουμε ότι μόνο στο σημείο αυτό οι διασκευές β και γ συμφωνούν μεταξύ τους.

⁸⁶⁹ Η μοναδική αυτή συνομιλία Αλεξάνδρου και Δάνδαμη περιγράφεται από τον Engelmann, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension Γ*, κεφ. 35, σ. 264-278. Η διήγηση αυτή θυμίζει αρκετά την αλληλογραφία Αλεξάνδρου και Δάνδαμη (τρεις επιστολές από τον Αλέξανδρο στον Δάνδαμη). Βλέπε σχετικά Skeat, *Alexander and Dindimus*, σ. 8-42. Η αλληλογραφία αυτή διαφοροποιείται από τη διασκευή γ, στην οποία ο Αλέξανδρος αντιπαρατίθεται προς τον Δάνδαμη και στο τέλος αναχωρεί. Πρβλ. P. R. Coleman-Norton, "The Authorship of the *Epistola de Indicis Gentibus et de Bragmanibus*," *CPh* 21 (1926), σ. 154-160. Ακόμη, η αλληλογραφία με τον Δάνδαμη υπάρχει και στην J¹ διασκευή της *Historia de Proeliis*. Πρβλ. Stoneman, "The Metamorphoses on the *Alexander Romance*," σ. 610.

⁸⁷⁰ Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, III, 6, σ. 148 και Engelmann, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension Γ*, κεφ. 35, σ. 278-280, 280-296 (περιγράφεται από τον Δάνδαμη ο τρόπος συμπεριφοράς και οι συνήθειες των Βραχμάνων).

Σύμφωνα με τον Στράβωνα – ο οποίος καταγράφει την κυνικής προέλευσης διήγηση του Ονησίκριτου - ,⁸⁷¹ ο Αλέξανδρος αισθάνθηκε ότι δεν θα μπορούσε να πάει στους Βραχμάνες με ευπρέπεια. Για τον λόγο αυτό, έστειλε τον Ονησίκριτο σ' αυτούς. Κάτι ανάλογο διαβάζουμε και στη διασκευή γ του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη (και στο κείμενο του Παλλάδιου), μόνο που τα ονόματα είναι ελαφρώς παραλλαγμένα (Ονησίκριτος – Ονησικράτης, Δάνδαμης – Δανδάμιος). Ο Ονησίκριτος μεταφέρει το εξής μήνυμα στον Δάνδαμη: εάν ο Δάνδαμης υποταχθεί στον Αλέξανδρο, αυτός θα του προσφέρει πολλά δώρα. Σε αντίθετη περίπτωση, ο Αλέξανδρος θα του πάρει το κεφάλι. Ο Δάνδαμης απαντά στον απεσταλμένο του Αλεξάνδρου, τον Ονησίκριτο, λέγοντάς του ότι τα δώρα του Αλεξάνδρου είναι άχρηστα γι' αυτόν. Επιπρόσθετα, ο Δάνδαμης λέει ότι, εάν ο Αλέξανδρος αφαιρέσει το κεφάλι του, δεν θα συμβεί το ίδιο και με την ψυχή του, καθώς είναι πνεύμα. Ακόμη, δηλώνει ότι οι Βραχμάνες δεν ασπάζονται το χρυσό ούτε φοβούνται τον θάνατο.⁸⁷² Όπως διαπιστώνεται, δεν περιποιήθηκε τον απεσταλμένο κάποιος γυμνοσοφιστής, ο οποίος ονομαζόταν Κάλανος. Αυτό έκανε τον Μάνδανη,⁸⁷³ κάποιον άλλο σοφό, να τον επιπλήξει για αυθάδεια.⁸⁷⁴

Οι αντίστοιχες διηγήσεις των Ya'qūbī, Mas'ūdī και Tha'ālibī διαφέρουν από το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη. Στους Άραβες συγγραφείς, ο Αλέξανδρος συναντιέται με τον σοφό βασιλιά των Ινδών, τον Καϊχάν. Το πρόσωπο αυτό δεν είναι άλλο από τον Δάνδαμη, τον ανώτερο των γυμνοσοφιστών. Οι αραβικές διηγήσεις περιγράφουν την προσωπικότητα, τις ιδιότητες και τον χαρακτήρα του Καϊχάν. Αντίθετα, η διασκευή β περιγράφει το μέρος που ο Δάνδαμης κείτονταν, δίνοντας συνάμα πληροφορίες για τα φρούτα που έτρωγε. Όσα διαβάζουμε στο μυθιστόρημα για τα αποκτήματα του Δάνδαμη μας θυμίζουν αρκετά το αιθιοπικό μυθιστόρημα. Πρόκειται για την πρώτη απάντηση των Βραχμάνων στην ερώτηση του Αλεξάνδρου για τον τρόπο ζωής τους. Οι ίδιοι δήλωσαν ότι τρέφονται με φρούτα από δέντρα και ότι πίνουν νερό από το ποτάμι.

Στο χωρίο αυτό της αιθιοπικής μετάφρασης γίνεται λόγος για ορισμένες συνήθειες των Βραχμάνων αναφορικά με τον γάμο και τη γέννηση παιδιών. Αναφέρεται ότι κάθε άνδρας από τους Βραχμάνες παντρεύεται μια γυναίκα και μένει μαζί της για ένα έτος. Όταν εκείνη μείνει έγκυος, ο άνδρας απομακρύνεται από κοντά της έως ότου εκείνη

⁸⁷¹ T. S. Brown, *Onesicritus*, Berkeley/Los Angeles, 1949, N. Powers, "Onesicritus, Naked Wise Men, and the Cynics, Alexander's," *SyllClass* 9 (1998), σ. 70-85.

⁸⁷² Για την αποστολή του Ονησικράτη στον Δάνδαμη βλέπε Engelmann, *Der Griechische Alexanderroman*, *Rezension Γ*, κεφ. 35, σ. 260-264.

⁸⁷³ Πρόκειται πιθανόν για τον Δάνδαμη. Αυτό είναι το όνομα που ο Στράβωνας δίνει στον σοφό. Πρβλ. Αρριανός, Books V-VII, Appendix XX, σ. 491.

⁸⁷⁴ Στράβωνας 15, I. 63 κ. εξ. Πρβλ. Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 130, υποσημ. 2.

γεννήσει και το παιδί μεγαλώσει. Στην περίπτωση που το παιδί είναι αγόρι, ο άνδρας βρίσκεται μακριά ώσπου να μπορεί το παιδί να τρέφεται με χόρτα από το χωράφι. Τότε, η γυναίκα πηγαίνει πίσω στον άνδρα της μέχρι να μείνει και πάλι έγκυος.⁸⁷⁵ Για την προσφορά διαφόρων αντικειμένων στον Δάνδαμη εκ μέρους του Αλεξάνδρου δεν αναφέρουν τίποτε οι αραβικές πηγές. Οι άραβες συγγραφείς Υα'qūbī και Mas'ūdī κάνουν λόγο για την εκλεπτυσμένη συμπεριφορά του Δάνδαμη, η οποία δεν επιβεβαιώνεται από το ελληνικό μυθιστόρημα. Εκεί, ο Δάνδαμης δεν τιμά τον Αλέξανδρο ως βασιλιά και αντί να δεχτεί τα πράγματα που του προσφέρει ο Αλέξανδρος, αυτός τα ρίχνει επιδεικτικά μες στη φωτιά.

4. Η εκστρατεία του Αλεξάνδρου στη Δύση

Σύμφωνα με το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη, ο Αλέξανδρος, μετά τους Βραχμάνες, πηγαίνει στα βασίλεια της Σεμίραμης, τα οποία επιθυμούσε διακαώς να επισκεφθεί και τα οποία ήταν πολύ φημισμένα τόσο στην Περσία όσο και στην Ελλάδα. Σύμφωνα με τη διασκευή β, η βασίλισσα της χώρας εκείνης ονομαζόταν Κανδάκη και εμφανίζεται ως μια γυναίκα μέσης ηλικίας αλλά εξαιρετικής ομορφιάς. Λίγο παρακάτω, δίνονται κάποια άλλα χαρακτηριστικά της βασίλισσας. Λέγεται ότι, όταν παρουσιάστηκε στον Αλέξανδρο, φορώντας το βασιλικό διάδημα, φαινόταν πολύ μεγαλύτερη στην ηλικία και έμοιαζε με θεϊκή μορφή τόσο που ο Αλέξανδρος νόμισε πως βλέπει τη μητέρα του, την Ολυμπιάδα.⁸⁷⁶ Πέρα από αυτά τα εξωτερικά χαρακτηριστικά, στο συριακό μυθιστόρημα υπάρχει η πληροφορία ότι η γυναίκα αυτή ήταν χήρα και είχε τρεις γιους.⁸⁷⁷

Η επιστολή που ο Αλέξανδρος έστειλε προς τη βασίλισσα Κανδάκη της Μερόης (αλλού Βερόης), αλλά και η απάντηση της Κανδάκης απαντούν και στις ελληνικές διασκευές του μυθιστορήματος και τις μεταφράσεις. Η επιστολή αυτή, όπως είδαμε παραπάνω, είναι τελείως διαφορετική από την αντίστοιχη επιστολή που υπάρχει στον ιστορικό Dīnawarī. Επιπρόσθετα, στο μυθιστόρημα προστίθεται η σχετική διήγηση με τον Κανδαύλη, το γιο της Κανδάκης και η συνάντησή του με τον Αλέξανδρο. Αντίθετα, οι

⁸⁷⁵ Πρβλ. Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 132.

⁸⁷⁶ Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, III, 18, σ. 153 και III, 22, σ. 160. Πρβλ. *Historia Alexandri Magni*, III, 22, σ. 119-120. Στην αρμενική μετάφραση αναφέρεται ότι και ο σύζυγος της γυναίκας ήταν μέσης ηλικίας. Βλέπε σχετικά Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 225, σ. 132.

⁸⁷⁷ Την ίδια πληροφορία βρίσκουμε και στους: *Historia Alexandri Magni*, III, 18, σ. 115, Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, III, 8, σ. 118 και Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 188.

άραβες ιστοριογράφοι δεν δίνουν πληροφορίες για τον Κανδαύλη. Κατόπιν, ο Αλέξανδρος κατευθύνθηκε προς τις Αμαζόνες. Όπως συνεχίζει η διήγηση στη διασκευή β, ο Αλέξανδρος παρουσιάζεται να στέλνει μια επιστολή στη μητέρα του, την Ολυμπιάδα, στην οποία της εξιστορεί τα πεπραγμένα. Αφού, δηλαδή, συναντήθηκε με τις Αμαζόνες, πορεύτηκε προς τον Πρύτανη ποταμό και από εκεί προς τον ποταμό Θερμώδοντα. Στο μέρος εκείνο συνάντησε τις Αμαζόνες. Στη συνέχεια, προχώρησε με τους συντρόφους του προς την Ερυθρά θάλασσα και τον Τένοντα ποταμό. Μετά, πήγαν στον ποταμό Άτλαντα, απ' όπου, σύμφωνα πάντα με την περιγραφή του Αλεξάνδρου, δεν μπορούσες να δεις ούτε τη γη ούτε τον ουρανό. Εκεί κατοικούσαν πολλά έθνη κάθε φυλής. Συγκεκριμένα, είδαν ανθρώπους ακέφαλους που είχαν στο στήθος ένα μάτι και ένα στόμα, κι άλλους ανθρώπους με έξι χέρια, άλλους με πρόσωπο ταύρου, άλλους τρωγλοδύτες, άλλους με στρεβλά πόδια, ανθρώπους άγριους, άλλους μαλλιαρούς σαν κατσίκια, άλλους λεοντοπρόσωπους και πολλά θηρία κάθε είδους και μορφής.⁸⁷⁸ Έπειτα, απέπλευσαν απ' αυτό τον ποταμό και ήρθαν σ' ένα μεγάλο νησί, που απείχε εκατόν πενήντα στάδια από την ξηρά. Στο μέρος εκείνο, βρήκαν την πόλη του Ήλιου. Υπήρχαν δώδεκα πύργοι κατασκευασμένοι από χρυσάφι και σμαράγδια. Το τείχος της πόλης ήταν από ινδική πέτρα. Η περίμετρός της έφτανε τα εκατόν είκοσι περίπου στάδια. Στο κέντρο της υπήρχε ένας βωμός από χρυσό και σμαράγδια με επτά σκαλοπάτια. Πάνω του ήταν τοποθετημένο ένα άρμα, ο ιππηλάτης του οποίου ήταν από χρυσάφι και σμαράγδια επίσης. Ο Αλέξανδρος προσθέτει στην περιγραφή του την εξής λεπτομέρεια: δεν ήταν εύκολο να δει κανείς τα σμαράγδια εξαιτίας της ομίχλης. Ο ιερέας του Ήλιου ήταν Αιθίοπας και φορούσε έναν καθαρό κίτρινο χιτώνα. Αυτός μιλούσε βαρβαρικά και είπε στον Αλέξανδρο και τους συντρόφους του να φύγουν από κει. Προχωρώντας επί επτά ημέρες συνάντησαν σκοτεινούς τόπους, όπου δε φαινόταν ούτε καν κάποιο φως.⁸⁷⁹

Ακολούθως, έφθασαν στο λιμάνι του Λύσσου και αντίκρισαν ένα ψηλό όρος. Το ελληνικό μυθιστόρημα περιγράφει το ιερό που υπήρχε εκεί, καθώς και τη συνομιλία του γέροντα του ναού, του Μάρωνα, με τον Αλέξανδρο. Παίρνοντας μέρος στην εκστρατεία του Κύρου, κατέλαβαν πολλές έρημες πόλεις.⁸⁸⁰

⁸⁷⁸ Πρόκειται για μια διήγηση που δεν απαντά στη συριακή μετάφραση του μυθιστορήματος.

⁸⁷⁹ Πρβλ. Müller, *Pseudo-Callisthenis*, II, 37, σ. 88, στήλη, 1: «καὶ δι' ἡμερῶν δέκα διελθῶν, τὸ τῆς ἡμέρας οὐκ ἦν φέγγος, ἀλλ' ἐπὶ ὥρας μιᾶς μικρὰ τις ἐφαίνετο αὐγή» και Engelmann, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension Γ*, κεφ. 37, σ. 300.

⁸⁸⁰ Για την εκστρατεία του Αλεξάνδρου στη Δύση βλέπε: Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, III, 18-29, σ. 152-179.

Στη διασκευή α, ο Αλέξανδρος παρουσιάζεται να αλληλογραφεί αρχικά με τη βασίλισσα Κανδάκη (το περιεχόμενο των επιστολών είναι ίδιο με τις επιστολές της διασκευής β) και μετά με τις Αμαζόνες. Επίσης, εντοπίζεται και η διήγηση για τον Κανδαύλη. Εφεξής, η εκστρατεία του Αλεξάνδρου στη Δύση διαφοροποιείται. Υπάρχει η αναφορά της οδοιπορίας τόσο του Αλεξάνδρου όσο των στρατιωτών στην Πρασιακή γη και στον Ύπανι ποταμό. Στην επιστολή του Αλεξάνδρου προς την Ολυμπιάδα, ο Αλέξανδρος διηγείται την πορεία του αρχικά προς τη Βαβυλώνα. Από εκεί, ο Αλέξανδρος ήλθε στις Ηράκλειες στήλες. Πρόκειται για μια μοναδική πληροφορία, η οποία απαντά σε κάποιες από τις διασκευές και τις μεταφράσεις του ελληνικού μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου. Στην αρμενική και συριακή μετάφραση αναφέρεται ότι σε ενενήντα πέντε ημέρες ο Αλέξανδρος έφθασε εκεί. Από εκείνο τον τόπο, ο Αλέξανδρος έφθασε στον ποταμό Θερμώδοντα. Εκεί, είδε τις Αμαζόνες. Λαμβάνοντας φόρους από αυτές, αναχώρησε για την Ερυθρά θάλασσα και πήγε στον Άτλαντα ποταμό. Παρατηρούμε ότι στη διασκευή αυτή δεν δίνονται πληροφορίες για τα διαφορετικά έθνη (αντίθετα προς τη διασκευή β) που βρίσκονταν στον ποταμό Άτλαντα. Μετά βρήκαν την πόλη του Ήλιου. Η περιγραφή αυτής της πόλης μοιάζει με όσα διαβάσαμε στη διασκευή β. Απουσιάζουν μόνο τα δύο στοιχεία, ότι δηλαδή ο Αιθίοπας φορούσε κίτρινο χιτώνα και ότι μιλούσε βαρβαρικά. Κατόπιν, ο Αλέξανδρος μαζί με τους συντρόφους του βρήκαν το σκότος, μετά το φως και έφθασαν στον ποταμό Τάναϊ, ο οποίος ρέει στην Ασία και στην Ευρώπη, για να καταλήξουν στα βασίλεια του Κύρου και του Ξέρξη.⁸⁸¹ Σε γενικές γραμμές, παρατηρούμε ότι ακολουθείται η ίδια πορεία του Αλεξάνδρου στα διάφορα μέρη με όσα διαβάσαμε στη διασκευή β.

Στη διασκευή γ, μετά τις επιστολές του Αλεξάνδρου στην Κανδάκη και στις Αμαζόνες, καθώς και την ιδιαίτερα εκτενή διήγηση του Κανδαύλη, ο Αλέξανδρος φαίνεται να διέρχεται προς τον Ευρυμίθη, τον άρχοντα των Βελσυρών, πολεμώντας μαζί του για τον λόγο ότι δεν υπέκυψε στο μακεδονικό κράτος.⁸⁸²

Στη συνέχεια, σύμφωνα με τη διασκευή γ, ο Αλέξανδρος θέλησε να κατακτήσει όλη την οικουμένη, πράγμα που έγινε σε εκατό ημέρες. Η πορεία του ξεκίνησε από τον Πρύτανι ποταμό. Εκεί, είδε κάποια θηριώδη όντα, γεγονός που πανικόβγαλε τους στρατιώτες του. Η επόμενη κατεύθυνσή τους ήταν στον ποταμό Θερμώδοντα, σε μια χώρα πεδινή και πλούσια, στην οποία κατοικούσαν οι Αμαζόνες. Οι επόμενοι σταθμοί τους ήταν η Ερυθρά θάλασσα και συγκεκριμένα ο ποταμός Τένοντας και Άτλαντας, όπου εκεί

⁸⁸¹ *Historia Alexandri Magni*, III, 18-29, σ. 115-131.

⁸⁸² Parthe, *Der Griechische Alexanderroman*, κεφ. 18-26, σ. 350-397.

βρήκαν άγριους ανθρώπους και πάρα πολλά θηρία.⁸⁸³ Καθώς απέπλευσαν από εκείνο το ποτάμι, ήρθαν σε κάποιο μεγάλο νησί. Στο μέρος εκείνο βρήκαν την πόλη του Ήλιου, της οποίας η ομορφιά ήταν απaráμιλλη.⁸⁸⁴ Η περιγραφή της πόλης και του ιερέα της, του Αιθίοπα, συμφωνεί με τη διασκευή β. Μετά από πορεία επτά ημερών έφθασαν στο λιμάνι του Λύσου, στο οποίο βρήκαν ένα ψηλό βουνό, το οποίο ανέβηκαν. Όλες οι επόμενες πληροφορίες, για τον ναό, τον Μάρωνα και τα βασίλεια του Κύρου συμφωνούν με τη διασκευή β.⁸⁸⁵ Μια περίληψη της εκστρατείας του στη Δύση είναι το περιεχόμενο της επιστολής που ο Αλέξανδρος στέλνει στη μητέρα του, την Ολυμπιάδα.⁸⁸⁶ Η διασκευή αυτή είναι σχεδόν πανομοιότυπη με τη διασκευή β του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη, με τη μόνη εξαίρεση ότι δεν υπάρχει αναφορά στην πορεία του Αλεξάνδρου προς τα σκότη.

Η αρμενική μετάφραση θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ένα συμπύλημα των διασκευών α και β, καθώς ενσωματώνει τις πληροφορίες που υπάρχουν και στις δύο διασκευές. Είναι αξιοσημείωτο, βέβαια, ότι στο αρμενικό κείμενο υπάρχουν κάποιες πληροφορίες, οι οποίες δεν υπάρχουν στις διασκευές α και β, π.χ. από την περιοχή του Άτλαντα, σύμφωνα με την αρμενική μετάφραση, μετά από ταξίδι μιας ημέρας, ο Αλέξανδρος έφθασε στην πόλη Areg (πρόκειται για το νησί που η περιφέρειά του ήταν εκατόν είκοσι στάδια), ή ότι θυσίασε δέκα άλογα στον Ποσειδώνα προτού καταλήξει στον ποταμό Άτλαντα.⁸⁸⁷ Από την αρμενική όμως μετάφραση του μυθιστορήματος απουσιάζει η διήγηση για το ταξίδι του Αλεξάνδρου στα σκότη, αλλά και η άφιξή του στο λιμάνι του Λύσου.

Στο συριακό κείμενο ακολουθείται η εξής πορεία των ταξιδιών του Αλεξάνδρου. Μετά την αλληλογραφία του Αλεξάνδρου με την Κανδάκη και τις Αμαζόνες, ακολουθεί η επίσκεψη στη Βαβυλώνα, στη σπηλιά του Ηρακλή,⁸⁸⁸ στο ορεινό και ψυχρό μέρος με το πυκνό σκοτάδι (επταήμερη παραμονή), στο θερμό μέρος,⁸⁸⁹ όπου κατοικούσαν όμορφες

⁸⁸³ Η πληροφορία αυτή αναφέρεται στην επιστολή που ο Αλέξανδρος στέλνει στην Ολυμπιάδα στη διασκευή γ. Βλέπε σχετικά Parthe, *Der Griechische Alexanderroman*, κεφ. 30, σ. 430.

⁸⁸⁴ Για τη χώρα του Ήλιου και τους χρησμούς του Αλεξάνδρου γίνεται λόγος και στο δεύτερο βιβλίο της διασκευής γ. Βλέπε σχετικά Engelman, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension Γ*, κεφ. 44, σ. 326.

⁸⁸⁵ Parthe, *Der Griechische Alexanderroman*, κεφ. 27-29, σ. 408-421.

⁸⁸⁶ Αυτόθι, κεφ. 30, σ. 426-432.

⁸⁸⁷ Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 226-258, σ. 132-147.

⁸⁸⁸ Περισσότερες πληροφορίες στην Doufikar-Aerts, "The Last Days of Alexander in an Arabic Popular Romance of al-Iskandar," σ. 27.

⁸⁸⁹ Πρόκειται πιθανόν για τον ποταμό Θερμώδοντα. Το όνομα του ποταμού παραλείπεται από τη συριακή μετάφραση. Η συριακή μετάφραση αναφέρεται σε «θερμή περιοχή», φράση που σύμφωνα με την Doufikar-Aerts, "The Last Days of Alexander in an Arabic Popular Romance of al-Iskandar," σ. 27 είναι κακή μετάφραση του ονόματος του ποταμού Θερμώδοντα. Στην αιθιοπική μετάφραση δεν υπάρχει καμία αναφορά σε «θερμή περιοχή» και ο ποταμός απαντά στο αιθιοπικό κείμενο με το όνομα Barmūs.

γυναίκες (επταήμερη παραμονή), αλλά και η θυσία αλόγων στον Ποσειδώνα και η επίσκεψη στη χώρα του σκότους,⁸⁹⁰ στην πόλη του Ήλιου (η περιφέρειά της είναι είκοσι μίλια), η άφιξη στον ποταμό Sakhān, ο οποίος χωρίζει την Ασία και την Ευρώπη (πιθανόν εννοεί τον ποταμό Τάναϊ που έχει η διασκευή α), καθώς και στο παλάτι του Χοσρόη με εκτενή περιγραφή των θαυμαστών πραγμάτων που ο Αλέξανδρος είδε εκεί.⁸⁹¹ Είναι ενδιαφέρον ότι η συριακή μετάφραση δεν ονομάζει τα ποτάμια, τα οποία διέσχισε ο Αλέξανδρος, π.χ. απουσιάζει η περιγραφή των περιέργων εθνών στον ποταμό Άτλαντα. Επιπλέον, η συριακή μετάφραση εδώ φαίνεται πως διαφοροποιείται από το ελληνικό μυθιστόρημα.

Επιπλέον, στο αιθιοπικό μυθιστόρημα διαβάζουμε για τις επιστολές που ο Αλέξανδρος έστειλε στην Κανδάκη και στις Αμαζόνες αντίστοιχα, αλλά και για τη διήγηση του Κανδαύλη.⁸⁹² Από τα υπόλοιπα ταξίδια του Αλεξάνδρου στη Δύση, το μόνο που απαντά στο αιθιοπικό κείμενο είναι η πορεία του Αλεξάνδρου στη χώρα του σκότους και η αναζήτηση της πηγής της ζωής,⁸⁹³ την οποία θα δούμε στη συνέχεια. Η διήγηση αυτή εντοπίζεται μετά την περιγραφή του τείχους, το οποίο ο Αλέξανδρος έκτισε κατά των Γωγ και Μαγώγ. Σύμφωνα με το κείμενο, ο Αλέξανδρος, οδηγώντας κάποιους φίλους του, βιάδιζε για πολλές νύχτες στη χώρα του σκότους. Μετά από πορεία μιας ημέρας και μιας νύχτας, ο Αλέξανδρος κάθισε να ξεκουραστεί. Πηγαίνοντας πάλι πίσω στα σκότη, εντόπισε ένα μονοπάτι. Καθώς προχωρούσε μες στη νύχτα, ο Αλέξανδρος έφθασε σ' ένα βουνό που περιέβαλε όλο τον κόσμο.⁸⁹⁴ Η αιθιοπική μετάφραση της *ιστορίας του Μεγάλου Αλεξάνδρου*, που προέρχεται από το έργο του Άραβα συγγραφέα Makīn, αναφέρεται επίσης στο ταξίδι του Αλεξάνδρου στη χώρα του σκότους. Από τη χώρα εκείνη, τόσο ο Αλέξανδρος όσο και οι άλλοι που ήταν μαζί του πήραν πολλά μαργαριτάρια και πολύτιμες πέτρες.⁸⁹⁵ Επιπρόσθετα, στο συριακό ποίημα που αποδόθηκε στον Jacob of Serūgh, ο Αλέξανδρος δηλώνει αποφασισμένος να πάει στη χώρα του σκότους και για τον λόγο αυτό

⁸⁹⁰ Η διήγηση για τη χώρα του σκότους στη διασκευή λ είναι αρκετά μεγαλύτερη, περιλαμβάνοντας διάφορες προσθήκες. Βλέπε Thiel, *Leben und Taten Alexanders von Makedonien*, 3, 28, σ. 154.

⁸⁹¹ Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, III, 8-18, σ. 118-134.

⁸⁹² Για την αλληλογραφία του Αλεξάνδρου με την Κανδάκη και τις Αμαζόνες και για τον Κανδαύλη βλέπε Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 188-214.

⁸⁹³ Η διήγηση για την πηγή της ζωής εντοπίζεται και στον Thiel, *Leben und Taten Alexanders von Makedonien*, 2, 41, σ. 118. Η διήγηση εκτίθεται πλήρως, συμπεριλαμβάνοντας μάλιστα το όνομα του μάγιστρα Ανδρέα. Πρβλ. E. W. Hopkins, "The Foundation of Youth," *JAOS* 26 (1905), σ. 1-67, M. Eliade, *Patterns in Comparative Religion*, transl. by R. Sheed, New York, 1958, σ. 188-215 (για εκτενή βιβλιογραφία βλέπε τις σ. 213-215).

⁸⁹⁴ Η διήγηση για την προέλαση του Αλεξάνδρου στη χώρα του σκότους βρίσκεται στον Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 242 και 265 (περιγράφεται ότι ο Αλέξανδρος έφθασε εκεί μετά από πορεία δύο ετών).

⁸⁹⁵ Αυτόθι, σ. 372-373.

ζητά από έναν ηλικιωμένο άνδρα να τον κατευθύνει εκεί. Ο άνδρας αυτός θέλει να μάθει τον λόγο που κάνει τον Αλέξανδρο να αναζητά τη χώρα του σκότους. Ο Αλέξανδρος του εξηγεί ότι επιθυμεί να δει εάν στ' αλήθεια υπάρχει η πηγή της ζωής σ' εκείνο τον τόπο. Όταν έφθασε εκεί, ο Αλέξανδρος παρήγγειλε σ' έναν από τους συντρόφους του να βγάλει ένα ψάρι από το νερό και να το βουτήξει στην πηγή. Αν το ψάρι δεν πέθαινε, αυτό θα σήμαινε ότι ο Αλέξανδρος είχε εντοπίσει την πηγή της ζωής.⁸⁹⁶

Σύμφωνα με την αιθιοπική μετάφραση του μυθιστορήματος, κάποιος άγγελος παρουσιάζεται να λέει στον Αλέξανδρο για την πηγή της ζωής, με την οποία μπορεί κάποιος να κερδίσει τη γνώση του Θεού και να πετάξει στον ουρανό, όπως πετούν οι άγγελοι. Ο Αλέξανδρος εκφράζει το ενδιαφέρον του να μάθει που βρίσκεται η πηγή της ζωής. Ο άγγελος τον καλεί να ρωτήσει τους άνδρες, οι οποίοι είναι κληρονόμοι της γνώσης και οι οποίοι έχουν διαβάσει βιβλία. Ο σοφός Mātūn υπέδειξε στον Αλέξανδρο ότι η πηγή της ζωής βρίσκεται στη δεξιά πλευρά του ήλιου, όταν αυτός ανατέλλει. Όταν ο Αλέξανδρος έφθασε στην πηγή της ζωής, όντας ο ίδιος πεινασμένος, έπλυνε ένα ψάρι που είχε μαζί του για να το φάει. Το ψάρι άρχισε αμέσως να κολυμπά. Μόλις ο Mātūn, δηλαδή ο Khidr,⁸⁹⁷ το είδε αυτό, βούτηξε και ο ίδιος μέσα στην πηγή.⁸⁹⁸ Παρατηρούμε ότι η διήγηση αυτή θυμίζει αρκετά την προηγούμενη διήγηση του συριακού ποιήματος. Το μοτίβο ενός νεκρού ψαριού που επανέρχεται στη ζωή υπάρχει στην ελληνική λογοτεχνία στο ψευδεπίγραφο έργο *Πράξεις του Πέτρου (Acts of Peter)* γραμμένο στα Ελληνικά όχι αργότερα από το 200 μ.Χ.⁸⁹⁹

Ερχόμενοι τώρα στους άραβες ιστοριογράφους, επισημαίνουμε τις εκστρατείες εκείνες του Αλεξάνδρου, οι οποίες έχουν αντίστοιχές τους στο μυθιστόρημα του Ψευδο-

⁸⁹⁶ Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, σ. 165 (στίχος 40 κ. εξ.), 170 (στ. 130 κ. εξ.) - 174. Πρβλ. Friedländer, "Alexanders Zug nach dem Lebensquell und die Chadhirlegende," σ. 210-221.

⁸⁹⁷ Ο Khidr ταυτίζεται με τον Khidrūn, ο οποίος καταγόταν από τον Αβραάμ και ζούσε την εποχή του Μωϋσή. Η παράδοση αναφέρει ότι αυτός βρήκε την πηγή της ζωής και ότι, πίνοντας από αυτή, έγινε αθάνατος. Επίσης, δηλώνεται ότι το όνομα Khidr δόθηκε σ' αυτόν για να δηλώσει την ακμαία και συνεχόμενη νεότητά του. Βλέπε σχετικά Wensinck, "al-khadir" στην *EF*, σ. 902 (υποστηρίζει ότι τα εδάφια 60-65 του 18ου κεφαλαίου του Κορανίου βασίζονται στο μυθιστόρημα του Αλεξάνδρου και το έπος του Γκιλγκαμές). Ακόμη, Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 263, υποσημ. 3, Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 4, § 85, σ. 38, το αραβικό κείμενο που εκδόθηκε από τον Lidzbarski, "Zu den arabischen Alexandergeschichten," σ. 286 κ. εξ., του ίδιου, "Wer ist Chadhir," *ZA* 7 (1982), σ. 104-116, K. Dyroff, "Wer ist Chadir," *ZA* 7 (1982), σ. 319-327, Friedländer, *Die Chadhirlegende und der Alexanderroman*, σ. 32 κ. εξ., 107 κ. εξ., K. Vollers, "Chidher," *Archiv für Religionswissenschaft* 12 (1909), σ. 234-284, F. Pfister, "Chadhir und Alexander," στο *Kleine Schriften zum Alexanderroman*, σ. 143-150, P. Jensen, *Das Gilgamesch-Epos in der Weltliteratur*, 2 vols, Strasbourg, 1906. Πρβλ. Wheeler, "Moses or Alexander?," σ. 192 κ. εξ., 205 κ. εξ., *Κοράνιο*, 18: 60-65.

⁸⁹⁸ Η διήγηση για την πηγή της ζωής στο αιθιοπικό μυθιστόρημα υπάρχει στον Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 246-247, 261-270, 272.

⁸⁹⁹ Οι *Πράξεις του Πέτρου (Acts of Peter)*, κεφ. 13, παρατίθενται από τη συλλογή *Απόκρυφα της Καινής Διαθήκης (The Apocryphal New Testament)*, ed. by M. R. James, Oxford, 1924, σ. 316.

Καλλισθένη: [1] η προέλαση του Αλεξάνδρου στη χώρα της Κανδάκης, όπως τη διηγούνται οι Dīnawarī και Tha'ālibī, [2] η εισβολή του Αλεξάνδρου στη χώρα των «μαύρων» που παρουσιάζει ο Dīnawarī, [3] η επίσκεψη στη χώρα του σκότους, για την οποία ομιλούν οι ιστορικοί Dīnawarī και Tha'ālibī, [4] η επίσκεψη στην πόλη του Ήλιου, στην οποία αναφέρεται ο Tha'ālibī και [5] η αναζήτηση της πηγής της ζωής, στην οποία αναφέρονται οι Ṭabarī και Tha'ālibī.

Για την αλληλογραφία του Αλεξάνδρου με τη βασίλισσα Κανδάκη, οι συγγραφείς Dīnawarī και Tha'ālibī δεν φαίνεται να ακολουθούν το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη, δεδομένου ότι δεν παρατηρούνται ομοιότητες μεταξύ των κειμένων. Προφανώς, η πηγή τους ήταν κάποια κείμενα περσικής προέλευσης. Είναι αξιοσημείωτο, άλλωστε, ότι στις αραβικές διηγήσεις δεν δίνονται περαιτέρω πληροφορίες για την εξωτερική εμφάνιση και την ηλικία της Κανδάκης.

Η διήγηση για τη χώρα των «μαύρων», όπως περιγράφεται από τον Dīnawarī, συμφωνεί εν μέρει με το συριακό μυθιστόρημα. Η ομοιότητα των δύο κειμένων έγκειται στις αναφορές στο δυσπρόσιτο της περιοχής και στις δυσμενείς κλιματικές συνθήκες που επικρατούσαν σ' αυτή. Όμως, ο Grignaschi εκφράζει αμφιβολίες σχετικά με το γεγονός ότι ο ps.-'Aṣma'ī θα μπορούσε να είχε βρει στη μετάφραση του *Khudāynāma* του Ibn al-Muqaffa' ένα μέρος τουλάχιστον των περιπετειών του Αλεξάνδρου και ιδιαίτερα τη μάχη εναντίον των κανιβάλων, επεισόδιο που σχετίζεται με τη διασκευή β ή γ του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου. Αν κρίνουμε από τον πρόλογο της επιστολής του Tansar,⁹⁰⁰ ο Ibn al-Muqaffa' δεν είχε πρόθεση να μιλήσει ποτέ για την εκστρατεία του Αλεξάνδρου στη χώρα των κανιβάλων. Αναφερόμενος στη «χώρα των βαρβάρων», εννοούσε την περιοχή της Ερυθράς θάλασσας. Προχωρώντας περαιτέρω την ανάλυσή του, ο Grignaschi ισχυρίστηκε ότι η «χώρα των βαρβάρων» του προλόγου της επιστολής του Tansar δεν ήταν άλλη από τη Δύση του χειρογράφου του Sprenger.⁹⁰¹

Η διήγηση για τη χώρα του σκότους στα κείμενα των Dīnawarī και Tha'ālibī, είναι μια διήγηση κοινή με το ελληνικό μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη, το συριακό μυθιστόρημα και το συριακό ποίημα. Είναι πολύ πιθανό, οι περσικής καταγωγής συγγραφείς Dīnawarī και Tha'ālibī να είχαν πρόσβαση σε μια μεταφρασμένη στα Αραβικά rahlanī διασκευή του 6^{ου} αιώνα, η οποία, όπως απέδειξε ο Nöldeke, ήταν η βάση για το συριακό κείμενο. Από τα rahlanī προέκυψε το συριακό μυθιστόρημα και το συριακό

⁹⁰⁰ Για την επιστολή αυτή και το περιεχόμενό της βλέπε Yarshater, "Iranian National History," σ. 410, Inostranzev *et al.*, *Iranian Influence on Moslem Literature*, σ. 53-54.

⁹⁰¹ Grignaschi, "La Nihāyatu-l-'arab (Deuxième partie)," σ. 98-99. Πρβλ. W. Rothstein, *De Chronographo Arabe Anonymo dissertatio inauguralis*, Bonn, 1877 (κεφ. 3 και 5).

ποίημα, τα οποία έπειτα μεταφράστηκαν στα Αραβικά. Στον Tha'ālibī υπάρχει η λεπτομέρεια ότι όταν οι συνοδοί του Αλεξάνδρου βγήκαν από τα σκότη, εξέτασαν τα χαλίκια, τα οποία μετέφεραν, και διαπίστωσαν ότι επρόκειτο για σμαράγδια. Κάτι αντίστοιχο υπάρχει και στην αιθιοπική μετάφραση της *ιστορίας του Μεγάλου Αλεξάνδρου* που προέρχεται από τον συγγραφέα Makīn (1273-74 μ.Χ.) – όπως είδαμε παραπάνω -, η οποία αναφέρεται στα μαργαριτάρια και τις πολύτιμες πέτρες που ο Αλέξανδρος και οι συνοδοί του πήραν μαζί τους από τη χώρα του σκότους. Από αυτό συμπεραίνουμε ότι ο Makīn γνώριζε το έργο του Tha'ālibī, ή ότι και οι δύο αντλούν από μια κοινή αραβική πηγή αναφορικά με τη διήγηση αυτή.

Η πόλη του Ήλιου είναι μια διήγηση που απαντά στις διασκευές και τις μεταφράσεις του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη (εκτός από την αιθιοπική) και στο συγγραφέα Tha'ālibī. Η διήγηση του Tha'ālibī είναι διαφορετική από εκείνη που απαντά στο μυθιστόρημα του Αλεξάνδρου. Συγκεκριμένα, ο συγγραφέας αναφέρεται στην πόλη όπου δύει ο ήλιος, την οποία βρήκε καταδύοντας σε μια σπηλιά με μαύρη λάσπη. Στο μυθιστόρημα, ο Αλέξανδρος φαίνεται να βρίσκει την πόλη σ' ένα νησί. Ακολούθως, περιγράφεται ο ναός και ο ιερέας της.

Επιπρόσθετα, η διήγηση της αναζήτησης της πηγής της ζωής απαντά στο συριακό ποίημα, το οποίο αποδόθηκε στον Jacob of Serūgh (π. 521), στο αιθιοπικό μυθιστόρημα και στους ιστορικούς Ṭabarī και Tha'ālibī. Σύμφωνα με τον Ṭabarī, η πηγή αυτή βρισκόταν στην περιοχή «νότια του ήλιου». Ο στόχος του Αλεξάνδρου να διεισδύσει στα σκότη και να αναζητήσει το νερό της ζωής στην πηγή της αθανασίας δεν επετεύχθη, όπως μας διηγείται ο Tha'ālibī. Η αντίστοιχη διήγηση του Jacob of Serūgh περιλαμβάνει περισσότερες λεπτομέρειες. Από τη συγκριτική εξέταση των κειμένων αυτών, υποθέτουμε ότι τόσο ο Ṭabarī όσο ο Tha'ālibī άντλησαν τη συγκεκριμένη διήγηση από μια rahlavī πηγή, από την οποία προερχόταν το συριακό ποίημα. Εικάζουμε ότι μπορεί και να μεταφράστηκε το συριακό ποίημα στα Αραβικά. Στο μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη δεν γίνεται καμιά αναφορά στην πηγή της ζωής, ούτε στη χώρα του σκότους, στην οποία αναφερθήκαμε προηγουμένως.

Είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι ακολουθείται μια διαφορετική γεωγραφική σειρά στην περιγραφή της προέλασης του Αλεξάνδρου στη χώρα της Κανδάκης και στη χώρα των «μαύρων» στο μυθιστόρημα σε σύγκριση με τους άραβες συγγραφείς. Συγκεκριμένα, στο μυθιστόρημα (διασκευές και μεταφράσεις) υπάρχει πρώτα η διήγηση για την Κανδάκη, μετά για τη χώρα των «μαύρων», κατόπιν για την πόλη του Ήλιου και τέλος για τη χώρα του σκότους. Μόνο το συριακό μυθιστόρημα διηγείται πρώτα την

είσοδο του Αλεξάνδρου στα σκότη και μετά το πέρασμά του από την πόλη του Ήλιου. Οι άραβες συγγραφείς ξεκινούν τις διηγήσεις τους από τη χώρα των «μαύρων», μετά διηγούνται τα σχετικά με τη βασίλισσα Κανδάκη, στη συνέχεια για τον τόπο που δύνει ο ήλιος, τη χώρα του σκότους και εν κατακλείδι την αναζήτηση της πηγής της ζωής. Οι αποκλίσεις αυτές δικαιολογούνται με βάση την κοσμοαντίληψη του κάθε συγγραφέα. Τέλος, πρέπει να επισημάνουμε ότι στο μυθιστόρημα υπάρχουν περιοχές για τις οποίες δεν λένε τίποτε οι άραβες συγγραφείς, π.χ. για τα διαφορετικά έθνη στον ποταμό Άτλαντα. Εντούτοις, οι άραβες συγγραφείς περιέχουν μοναδικές πληροφορίες για τα ταξίδια του Αλεξάνδρου στις χώρες της Δύσης, π.χ. την πορεία του Αλεξάνδρου στη Μέκκα και το προσκύνημα που πραγματοποίησε εκεί. Αυτό που διαφαίνεται από όλη την περιγραφή της εκστρατείας του Αλεξάνδρου στη Δύση είναι ότι ο Αλέξανδρος παρουσιάζεται τόσο από το μυθιστόρημα όσο και από τους άραβες ιστοριογράφους ως η εικόνα και το πρότυπο του κατακτητή και κοσμοκράτορα. Το μόνο που διαφοροποιείται είναι ο τρόπος παρουσίασης των διαφόρων εκστρατειών στον κάθε συγγραφέα, τονίζοντας ορισμένες διηγήσεις και παραλείποντας άλλες, δίνοντας έτσι έμφαση σε λεπτομέρειες που υπηρετούν τον εκάστοτε σκοπό του. Άρα, οι οποιεσδήποτε διαφορές μπορούν να ερμηνευτούν υπό το πρίσμα ότι στόχος του κάθε συγγραφέα ήταν να παρουσιάσει τα γεγονότα με βάση αυτό που εξυπηρετούσε τον γενικότερο σκοπό του έργου του και στο πλαίσιο των απαιτήσεων της εποχής του.

5. Η εκστρατεία του Αλεξάνδρου στις χώρες της Ανατολής και την Κίνα

Στις διασκευές και τις μεταφράσεις του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη δεν γίνεται καμιά αναφορά για την εκστρατεία του Αλεξάνδρου στην Ανατολή, όπως στη χώρα των Σλάβων, των Χαζάρων, των Τούρκων, στο Χουρασάν και στο Θιβέτ. Αντίθετα, οι άραβες συγγραφείς *Dīnawarī*, *Ṭabarī*, *Mas‘ūdī*, *Ḥamza al-Isfahānī* και *Tha‘ālibī* περιέχουν στα έργα τους τις αντίστοιχες διηγήσεις, στις οποίες είτε αναφέρονται επιφανειακά είτε τις αναπτύσσουν δίνοντας λεπτομέρειες.

Μόνο η επιστροφή του Αλεξάνδρου στη Βαβυλώνα από την Ινδία δηλώνεται στο μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη.⁹⁰² Την ίδια πληροφορία βρίσκουμε στους

⁹⁰² Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, III, 30, σ. 180, *Historia Alexandri Magni*, III, 30, σ. 131, Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, III, 19, σ. 134, Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 259, σ. 147, Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 286, Parthe, *Der Griechische Alexanderroman*, κεφ. 30, σ. 422 και 432.

ιστοριογράφους Dīnawarī και Ḥamza al-Isfahānī. Με βάση το στοιχείο αυτό, συμπεραίνουμε ότι ο Ψευδο-Καλλισθένης δεν ενδιαφερόταν για τα ταξίδια του Αλεξάνδρου στην Ανατολή και για τον λόγο αυτό δεν τα ενσωματώνει στο μυθιστόρημα. Η επιστροφή του Αλεξάνδρου στη Βαβυλώνα είναι ένα βασικό σημείο της πλοκής τόσο για το ελληνικό κείμενο όσο και για τους άραβες ιστορικούς, αφού εκεί αναφέρεται ότι πεθαίνει ο Αλέξανδρος.

Όσον αφορά στην εκστρατεία του Αλεξάνδρου στην Κίνα, οι άραβες ιστορικοί Dīnawarī, Ṭabarī, Mas'ūdī, Miskawayh και Tha'ālibī έχουν ενδιαφέρουσες αφηγήσεις. Μάλιστα, οι διηγήσεις των Dīnawarī, Miskawayh και Tha'ālibī είναι οι πιο αναλυτικές. Η προέλαση του Αλεξάνδρου στην Κίνα απαντάται στη συριακή μετάφραση, στο *Βραχύ Βίο*⁹⁰³ και στην αιθιοπική μετάφραση του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου. Συγκεκριμένα, σε μια επιστολή που ο Αλέξανδρος στέλνει στον Αριστοτέλη του γνωστοποιεί μεταξύ άλλων ότι μετά από μια πορεία δεκαπέντε ημερών στην έρημο, έφθασε μαζί με τους συντρόφους του στην περιοχή της Κίνας (Ṣīn). Όταν έφθασαν στην Κίνα, ο Αλέξανδρος πήρε το ρόλο ενός αγγελιοφόρου σταλμένου από τον Αλέξανδρο και παρουσιάστηκε στον βασιλιά της χώρας με το όνομα Pīthāōs.⁹⁰⁴ Ο βασιλιάς της Κίνας, μόλις πληροφορήθηκε την άφιξη του Αλεξάνδρου, έβαλε τον Gundāphār,⁹⁰⁵ τον αρχηγό του στρατού του, να ανακρίνει τον Αλέξανδρο για τον ερχομό του στην Κίνα. Ο μεταμφιεσμένος Αλέξανδρος είπε πως ήταν ο απεσταλμένος του βασιλιά Αλεξάνδρου και ότι ήρθε να μεταφέρει ένα μήνυμα για τον βασιλιά της Κίνας αποκλειστικά. Συνεπώς, δεν ήταν σωστό να προαναγγείλει στον Gundāphār το μήνυμα του κυρίου του.

Στη συνέχεια, ο Gundāphār πληροφόρησε τον βασιλιά της Κίνας σχετικά με την άφιξη του «απεσταλμένου». Ο βασιλιάς διέταξε να στολιστεί το παλάτι, να κρεμαστούν μεταξωτές κουρτίνες και να ετοιμαστεί ένας χρυσός καναπές. Έπειτα, φώναξε τον μεταμφιεσμένο Αλέξανδρο. Ο Αλέξανδρος, μόλις κατάλαβε την παρουσία του βασιλιά, δεν υποκλίθηκε σ' αυτόν. Στο σημείο αυτό, αρχίζει η συνομιλία των δύο ανδρών. Ο βασιλιάς τον ρώτησε από πού έρχεται και ο μεταμφιεσμένος Αλέξανδρος δήλωσε πως ήταν ο απεσταλμένος του βασιλιά Αλεξάνδρου. Ο Κινέζος βασιλιάς μη γνωρίζοντας τον

⁹⁰³ Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, σ. 160.

⁹⁰⁴ Πυθέας ή Πύθιος πιθανόν να είναι η απόδοση του ονόματος στα Ελληνικά. Στο αιθιοπικό κείμενο ονομάζεται Metyāōs. Στον Dīnawarī λέγεται Φινάους. Πρβλ. Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 176 και Nöldeke, "Beiträge," σ. 40, υποσημ. 4.

⁹⁰⁵ Σχετικά με το όνομα, εάν είναι Gundaphar ή Gundaphor, δηλαδή Gondophares, βλέπε το άρθρο του A. von Gutschmid, "Die Königsnamen in der apokryphen Apostelgeschichte," *RhM für Philologie*, Neue Folge, 19 (1864), σ. 161-183, 380-401.

Αλέξανδρο, ζήτησε να μάθει πληροφορίες γι' αυτόν. Ο «απεσταλμένος» του αποκρίθηκε πως είναι ένας Μακεδόνας, ο κυρίαρχος του κόσμου και ο ηγεμόνας των Περσών και των Ινδών. Η επόμενη ερώτηση του βασιλιά της Κίνας αφορούσε στη γεωγραφική θέση της Μακεδονίας. Ο Αλέξανδρος – ως μεταμφιεσμένος απεσταλμένος – του απάντησε ότι η Μακεδονία βρίσκεται στο δυτικό τέταρτο του κόσμου, στο μέρος που δύνει ο ήλιος. Έπειτα, ο βασιλιάς τον ρώτησε που βρίσκεται ο Αλέξανδρος και αυτός απάντησε ότι είναι κοντά στον ποταμό Bīrsāīḏs.

Ο βασιλιάς συνέχισε να ρωτά τον μεταμφιεσμένο Αλέξανδρο για ποιο λόγο ο κύριός του βρέθηκε εκεί. Τότε, αυτός είπε τα εξής: «Ο κύριός μου, ο Αλέξανδρος, έχει οριστεί από τους θεούς ως κυρίαρχος όλων των βασιλείων του κόσμου και εγώ ήρθα να σου μεταφέρω αυτό το μήνυμα». Ακολουθώντας, διαβάζει το μήνυμα του Αλεξάνδρου: «Έχω εγκατασταθεί πάνω από όλους τους βασιλείς του κόσμου και πάνω από όλους τους κυβερνήτες και είμαι αρχηγός και διοικητής σύμφωνα με το θέλημα και την απόφαση των ουράνιων θεών. Οποιοσδήποτε αποδεχτεί πρόθυμα την κυριαρχία μου, όλη η περιοχή του θα παραμείνει σ' αυτόν και θα συνεχίσει να διοικεί στην επικράτειά του. Αντίθετα, όποιος δεν την αποδεχτεί, θα χάσει τη χώρα και την επικράτειά του. Εάν δεν πιστεύεις όσα λέω, ρώτα και μάθε πόση μεγαλοπρέπεια και φήμη είχε ο Δαρείος, ο βασιλιάς της Ασίας, στον κόσμο, διότι ήταν πολεμιστής και κατακτητής και κατόπιν, εξαιτίας της επιμονής του, πρόσεξε πόσο ταπεινώθηκε και εξαχρειώθηκε. Παρόμοια, ο Πώρος, ο βασιλιάς των Ινδών, ο οποίος ήταν τόσο σπουδαίος και ισχυρός, παραγωγικός σε τεχνάσματα και στρατηγήματα, πολυμήχανος και αποδοτικός σε κάθε επιδεξιότητα, θεωρώντας ότι δεν ήταν μόνο ο κυρίαρχος των ανθρώπων, αλλά επίσης ο αρχηγός των θεών, μάθε ποιο ήταν το τέλος του εξαιτίας της ισχυρογνωμοσύνης του. Αναφορικά με σένα, έχω πληροφορηθεί ότι είσαι καλός, ότι έχεις τεράστια γνώση και κατανόηση, και για το λόγο αυτό δεν κινήθηκα εναντίον σου με στρατεύματα, όπως θα έκανα σε εχθρό. Απεναντίας, έστειλα έναν απεσταλμένο σε σένα, όπως θα έκανα σε φίλο, πιστεύοντας ότι θα έρθεις σε μένα με τη θέλησή σου και θα διαπιστώσω το θησαυρό της γνώσης σου από τους καρπούς των λόγων σου. Εάν, υπάρχει κάτι αξιόλογο, φέρε το μαζί σου να το δω».

Ακολουθώντας, ο βασιλιάς της Κίνας ρώτησε τον απεσταλμένο, εάν ο κύριός του ήταν ισχυρός σωματικά και εκείνος απάντησε ότι ήταν πολύ μικρόσωμος. Τέλος, αφού τον κάλεσε σε δείπνο, πράγμα το οποίο συνηθιζόταν για τους πρεσβευτές, του είπε ότι την επόμενη ημέρα θα του απαντούσε στο μήνυμα. Στο δείπνο, ο απεσταλμένος Αλέξανδρος,

όπως διηγείται στον Αριστοτέλη, κάθισε στα χαμηλότερα καθίσματα,⁹⁰⁶ έπειτα από εντολή του βασιλιά της Κίνας. Μετά το δείπνο, τον έβαλαν να κοιμηθεί σε ένα από τα διαμερίσματα του παλατιού. Το ξημέρωμα, τον έφεραν μπροστά στο βασιλιά. Αυτός, καθώς είδε ότι ο μεταμφιεσμένος ως απεσταλμένος Αλέξανδρος έδειξε υπακοή, σάστισε και θέλησε και πάλι να εξετάσει τον Αλέξανδρο. Όταν ο απεσταλμένος επανέλαβε και πάλι το μήνυμά του, ο βασιλιάς του είπε ότι το μήνυμα είναι το ίδιο με το χθεςινό, αλλά η συμπεριφορά του όχι. Ο Αλέξανδρος συμφώνησε μαζί του, λέγοντας ότι χθες, κατά την αναγγελία του μηνύματος, κρύφτηκε πίσω από το πρόσωπο του Αλεξάνδρου και ότι όσα άκουσε, τα είπε ο Αλέξανδρος. Αλλά σήμερα είναι ο Ριθᾶος, ο πρεσβευτής.

Ο βασιλιάς ζήτησε τότε ένα ύφασμα και είπε στον μεταμφιεσμένο Αλέξανδρο να του δείξει το ύψος του Αλεξάνδρου. Εκείνος τότε είπε πως έχει το ίδιο ύψος με τον Αλέξανδρο. Κατόπιν, σύμφωνα με εντολή του βασιλιά, μέτρησαν τον απεσταλμένο και έκοψαν το ύφασμα στα μέτρα του. Το ύφασμα τυλίχθηκε και σφραγίστηκε και ο βασιλιάς είπε στον απεσταλμένο να μεταφέρει τα εξής: «Ενημερώθηκα για το μήνυμα που μου έστειλες και για τις επιτυχίες, τη γενναιότητα και την υψηλή και σεβαστή σου θέση, τη νίκη έναντι του Δαρείου και του Πώρου και την υποταγή τόσων εθνών. Δεν θεωρώ ότι αυτή η περίοπτη θέση σου προήλθε εξαιτίας μόνο της καλής τύχης,⁹⁰⁷ αλλά φαντάζομαι ότι ήταν αποκύημα της κακοδαιμονίας τους ή του πεπρωμένου τους. Εξαιτίας της μοίρας και της τύχης που καθορίζονται από το πεπρωμένο προήλθε η υπεροχή σου, η οποία δεν μεταβιβάστηκε στο Δαρείο και στον Πώρο αντίστοιχα που ήταν πριν από σένα. Πρέπει, ωστόσο, να γνωρίζεις ότι δεν πρέπει να εμπιστευέσαι τη μοίρα, να μην κουράζεις τον εαυτό σου περισσότερο και να μην καταντήσεις να γίνεις ο δήμιος των ζώων των ανθρώπων, διότι ο δήμιος είναι κάτι αισχρό. Αναφορικά με την πρόσκλησή σου, δεν μπορώ να έρθω προς εσένα, αλλά θα σου μιλήσει ο απεσταλμένος σου Ριθᾶος. Μην θυμώσεις, όμως, επειδή δεν θα έρθω ο ίδιος σε σένα και δεν θα πολεμήσω για όσα ποτέ δεν είχα παραχωρήσει. Αυτά τα πράγματα δεν τα λέω για να δείξω ότι είμαστε ισχυρότεροι από σένα, αυτό είναι δικό μου θέμα. Εάν θα εκστρατεύσεις εναντίον μας και η τύχη μας εγκαταλείψει, όπως συνέβη με τον Δαρείο και τον βασιλιά Πώρο, και μας σκοτώσεις ως

⁹⁰⁶ Πρβλ. L. Simeonova, “In the Depths of Tenth-Century Byzantine Ceremonial: the Treatment of Arab Prisoners of War at Imperial Banquets,” *BMGS* 22 (1998), σ. 74-103.

⁹⁰⁷ Για το αν ο Αλέξανδρος οφείλει τα κατορθώματά του στην τύχη ή στην αρετή του, ο Πλούταρχος απέδωσε τα κατορθώματα του Αλεξάνδρου στην «τύχη» και όχι στην «αρετή» του ήρωα. Η ίδια άποψη εκφράστηκε από τους Περιπατητικούς και τους Στωικούς. Βλέπε Πλούταρχος, *De Alexandri Magni Fortuna aut Virtute (Moralia, 326D-345B)*. Ο Πλούταρχος παρουσιάζει τον Αλέξανδρο να είναι ανώτερος των φιλοσόφων.

δήμιος, να ξέρεις ότι κανείς μας δεν θα δεχτεί τη δουλεία στη ζωή του. Επίσης, να θυμάσαι ότι, εάν η τύχη σε εγκαταλείψει, το σπουδαίο όνομά σου και η ισχύς σου θα χαθούν από το πεπρωμένο, διότι η μοίρα είναι ασταθής. Είμαστε άνθρωποι που εργάζονται και προγραμματίζουν. Σε περίπτωση που κάνουμε ό,τι κάνει ένας δήμιος, δηλαδή ακόμη και αν φονεύσουμε τους ανθρώπους ενός έθνους και καταλάβουμε τις χώρες τους, μετά από αυτά, είτε θέλουμε είτε όχι, θα χάσουμε τα πάντα, και τις χώρες που καταλάβαμε και τα έθνη που υποτάξαμε. Τότε, ένα κομμάτι γης, ίδιο στο μέγεθος μ' αυτό το ύφασμα που σου στέλνω, θα μείνει σε μας».

Ο βασιλιάς έδωσε το ύφασμα στον Αλέξανδρο και μαζί μ' αυτό μια βασιλική κορόνα στολισμένη με μαργαριτάρια και πολύτιμες πέτρες. Επιπλέον, του έστειλε πολλά δώρα: χίλια τάλαντα, δέκα χιλιάδες κομμάτια ανεξίτηλα μετάξια και πέντε χιλιάδες χρυσοποίκιλτα υφάσματα, διακόσια ζαχαροκάλαμα, εκατό ζωγραφισμένα δέρματα, χίλια ινδικά ξίφη, πέντε άγρια άλογα, χίλια δέρματα μόσχου και δέκα κέρατα φιδιών, καθένα από τα οποία ήταν ένα πήχη στο μήκος. Του είπε ότι όλα αυτά προορίζονται για τον Αλέξανδρο. Ο μεταμφιεσμένος Αλέξανδρος αρχικά σκέφτηκε να μην τα δεχτεί, αλλά κατόπιν άλλαξε γνώμη θεωρώντας ότι, εάν συμπεριφερόταν μ' αυτό τον τρόπο, θα δημιουργούσε αμφιβολίες στον βασιλιά που ίσως ανακάλυπτε ότι απέναντί του είχε τον Αλέξανδρο.⁹⁰⁸ Αυτή είναι η διήγηση στη συριακή μετάφραση του Ψευδο-Καλλισθένη.

Σύμφωνα με το αιθιοπικό μυθιστόρημα, ο Αλέξανδρος, μαζί με τους συντρόφους του, μετά από πορεία δεκαπέντε νυχτών, περνώντας μέσα από σπηλιές που ήταν κάτω από τα βουνά, έφθασε στη χώρα της Κίνας. Η χώρα αυτή λέγεται τώρα Nāas, όπως αναφέρει η αιθιοπική μετάφραση.⁹⁰⁹ Από εκεί και ύστερα, η διήγηση είναι ταυτόσημη με τη διήγηση του συριακού κειμένου: ο Αλέξανδρος μεταμφιέζεται ως απεσταλμένος του Αλεξάνδρου και πηγαίνει στον βασιλιά της Κίνας, ο βασιλιάς τον υποδέχεται, ο Αλέξανδρος συνομιλεί με τον βασιλιά, διακηρύσσει τις νίκες του έναντι του Δαρείου και του Πώρου, ο βασιλιάς απαντά στον Αλέξανδρο και του προσφέρει δώρα.⁹¹⁰

Εάν συγκρίνουμε τη διήγηση της συριακής με την αιθιοπική μετάφραση, αξίζει να σημειώσουμε τις εξής τέσσερις διαφοροποιήσεις. Πρώτον, στην αιθιοπική μετάφραση δεν γίνεται λόγος για το δείπνο που ο Κινέζος βασιλιάς προσφέρει στον Αλέξανδρο και την

⁹⁰⁸ Για τη μακροσκελή διήγηση της εκστρατείας του Αλεξάνδρου στην Κίνα βλέπε Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, III, 7, σ. 109-113. Πρβλ. M. Feldbusch, *Der Brief Alexanders an Aristoteles Über die Wunder Indiens. Syboptische Edition*, Verlag Anton Hain, Meisenheim am Glan, 1976, σ. 150α – 156b.

⁹⁰⁹ Ίσως έχει κάποιο λάθος στο σημείο αυτό. Παραπάνω, στο συριακό κείμενο, είδαμε ότι ο Αλέξανδρος αποκαλεί τον εαυτό του Pithāōs (Πύθιος;).

⁹¹⁰ Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 172-180.

επόμενη ημέρα του δίνει την απάντηση, φρονώντας ότι το άτομο που είχε μπροστά του δεν ήταν κανένας άλλος παρά μόνο ο Αλέξανδρος. Δεύτερον, αντίθετα προς το συριακό κείμενο, το αιθιοπικό δεν αναφέρεται στο ύφασμα που ο βασιλιάς της Κίνας είχε ετοιμάσει ώστε να ταιριάζει στον Αλέξανδρο και το οποίο το έστειλε σ' αυτόν με τον απεσταλμένο του. Το ύφασμα αυτό αναπαριστούσε το μέγεθος του τεμαχίου γης που θα καταλάμβανε το νεκρό σώμα του Αλεξάνδρου μετά το θάνατό του, ακόμη και αν ήταν ο κατακτητής του κόσμου. Μια τρίτη διαφορά των δύο κειμένων αφορά στα δώρα που ο βασιλιάς της Κίνας προσφέρει στον Αλέξανδρο. Η αιθιοπική μετάφραση φαίνεται να έχει προσθήκες, π.χ. η προσφορά χρυσού στον Αλέξανδρο συσχετίζεται με την ιστορία του βασιλιά Σολομώντα, γιου του Δαβίδ, ο οποίος λέγεται ότι είχε φέρει χρυσό από τη χώρα της Κίνας. Κάτι αντίστοιχο δεν υπάρχει στο συριακό μυθιστόρημα. Μια τέταρτη διαφοροποίηση του αιθιοπικού κειμένου από το συριακό είναι ότι υπάρχουν κάποια καινούργια στοιχεία σ' αυτό, π.χ. η εκούσια πληρωμή φόρου του βασιλιά της Κίνας στον Αλέξανδρο.⁹¹¹

Είναι αξιοσημείωτο ότι στην αιθιοπική μετάφραση του μυθιστορήματος, ο Αλέξανδρος εμφανίζεται να λέει ότι είναι απεσταλμένος του «δίκερου». Αλλά και παρακάτω, το αιθιοπικό κείμενο, όταν αναφέρεται στον Αλέξανδρο, χρησιμοποιεί το επίθετο «δίκερως». Από αυτή τη μαρτυρία και όχι μόνο, είναι εμφανές ότι η αιθιοπική μετάφραση του μυθιστορήματος ταυτίζει τον Αλέξανδρο με τον δικέρατο. Επίσης, το στοιχείο αυτό μας κάνει να συμπεράνουμε ότι το αιθιοπικό κείμενο βρίσκεται πιο κοντά σε κάποια αραβική μετάφραση.

Στον *Dīnawarī*, ο Αλέξανδρος ζητά από τον «βεζίρη» Φινάους να αλλάξουν ρόλους. Έπειτα, ο Αλέξανδρος, με το όνομα Φινάους παρουσιάζεται στον βασιλιά της Κίνας. Κάτι αντίστοιχο για ανταλλαγή ρόλων δεν υπάρχει στο συριακό και το αιθιοπικό μυθιστόρημα. Η διήγηση του *Dīnawarī* είναι λιτή και δεν εμπλουτίζεται με πολλά θρυλικά στοιχεία, όπως εκείνη της συριακής και αιθιοπικής μετάφρασης του μυθιστορήματος. Ο Αλέξανδρος καλεί τον βασιλιά της Κίνας σε υποταγή και εκείνος συμφωνεί να πληρώνει φόρο. Ο *Dīnawarī* εμφανίζει ομοιότητες με τη συριακή και την αιθιοπική μετάφραση του Ψευδο-Καλλισθένη. Τα δώρα, βέβαια, που στέλνει στον Αλέξανδρο δεν καταγράφονται στην αραβική διήγηση. Ο *Ibn al-Muqaffa'* αποδίδει στον Αλέξανδρο μια μεγάλη εκστρατεία στις χώρες της Ανατολής, η οποία οδηγεί τον μακεδόνα κατακτητή στην Ινδία και την Κίνα.⁹¹² Ο *Dīnawarī*, συμπεραίνει ο *Grignaschi*, φαίνεται ότι είχε στη διάθεσή του

⁹¹¹ Αυτόθι, σ. 178, όπου περιγράφεται η έκκληση του βασιλιά της Κίνας στον Αλέξανδρο να μην τον πολεμήσει.

⁹¹² *Grignaschi*, "La Nihāyatu-l-'arab (Deuxième partie)," σ. 98-99.

το αρχικό έργο του ps.-'Aṣma'ī αναφορικά με τη συγκεκριμένη διήγηση.⁹¹³ Η πρόταση του Grignaschi είναι πειστική, αφού, σε μεγάλο μέρος εντοπίζονται αρκετές ομοιότητες μεταξύ των δύο κειμένων.

Οι Tha'ālibī και Miskawayh διηγούνται ότι ο βασιλιάς της Κίνας πηγαίνει μεταμφιεσμένος ως απεσταλμένος αρχικά στον Αλέξανδρο. Στη συνέχεια, όμως, αποκαλύπτεται. Η όλη διήγηση των δύο ιστοριογράφων είναι διαφορετική από τη διήγηση στη συριακή και την αιθιοπική μετάφραση, αλλά και από την αντίστοιχη διήγηση του Dīnawarī. Πρόκειται για κάτι αντίστροφο από ό,τι είδαμε παραπάνω. Δηλαδή, αντί ο Αλέξανδρος να πάει να συναντήσει τον βασιλιά της Κίνας, στην οποία εισβάλλει, πηγαίνει ο βασιλιάς της στον Αλέξανδρο. Η έκκληση που απευθύνει στον Αλέξανδρο να μην τον πολεμήσει και το ζήτημα πληρωμής φόρου εμφανίζουν ομοιότητες με την αντίστοιχη διήγηση του Dīnawarī και την αιθιοπική μετάφραση. Η πληροφορία ότι πολυάριθμα κινεζικά στρατεύματα περικύκλωσαν τον στρατό του Αλεξάνδρου είναι μια προσθήκη των Tha'ālibī και Miskawayh, η οποία απαντάται αργότερα και στο έργο του Ibn al-Athīr (π. 1233 μ.Χ.).⁹¹⁴ Ο μεγάλος αριθμός των κινεζικών στρατευμάτων ίσως αποβλέπει στο να τονίσει την τόλμη και τη στρατηγική ικανότητα του Αλεξάνδρου. Ο βασιλιάς της Κίνας υποτάσσεται χωρίς μάχη, διότι αναγνωρίζει ότι τα «άστρα» ευνοούν τον Αλέξανδρο. Παρόμοια είναι και η διήγηση στο αιθιοπικό κείμενο.⁹¹⁵

Ακόμη, ο Tha'ālibī και ο Miskawayh είναι οι μόνοι ιστορικοί που αναφέρονται στην προετοιμασία των στρατευμάτων του Αλεξάνδρου και του Κινέζου βασιλιά για σύγκρουση. Ο κινέζος βασιλιάς τονίζει ότι δεν υποτάχθηκε από αδυναμία στον Αλέξανδρο, αλλά επειδή υπακούει στον ανώτερο κόσμο των άστρων, τα οποία τη συγκεκριμένη στιγμή ευνοούν τον Αλέξανδρο. Πληροφορίες για τα δώρα που ο βασιλιάς της Κίνας δώρισε στον Αλέξανδρο εντοπίζουμε στους ιστοριογράφους αυτούς, όπως είδαμε παραπάνω στη συριακή και αιθιοπική μετάφραση του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου.

⁹¹³ Αυτόθι, σ. 102.

⁹¹⁴ Βιογραφικά στοιχεία για τον Ibn al-Athīr στους: GAL, G1, σ. 402, 422 κ. εξ. και S1, σ. 565, 587 κ. εξ., F. Rosenthal, "Ibn al-Athīr" στην *EP*, τ. III, σ. 724, D. S. Richards, "Athīr, Ibn Al-", *DMA*, τ. I, σ. 634-635, *Ibn Khallikān's Biographical Dictionary*, τ. II, σ. 288-290, D. S. Richards, "Ibn al-Athīr and the Later Parts of the *Kāmil: a Study of Aims and Methods*," στο Morgan (ed.), *Medieval Historical Writing in the Christian and Islamic Worlds*, σ. 76-108, I. Ahmad, "Ibn al-Athīr al-Muhaddith – Life and Works," *IS* 23 (1984), σ. 33-43, H. A. R. Gibb, "The Arabic Sources for the Life of Saladin," *Speculum* 25 (1950), σ. 58-72, Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, σ. 108 και 146-147, Robinson, *Islamic Historiography*, σ. 162 και 180, Cahen, "History and Historians," σ. 227. Για τη σχέση του Ibn al-Athīr με τον Ṭabarī αξιόλογη είναι η διδακτορική διατριβή του C. Brockelmann, *Das Verhältnis von Ibn-el-Aṭīrs Kāmil fit-ta' rīḥ zu Tabarīs Aḥbār errusul wal mulūk*. Πρβλ. Robinson, *Islamic Historiography*, σ. 98.

⁹¹⁵ Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 178.

Αναφορικά με τη διήγηση της Κίνας, φαίνεται πως οι άραβες συγγραφείς Tha'ālibī και Miskawayh είχαν πρόσβαση σε μια αραβική μετάφραση, η οποία προήλθε από τα Συριακά μιας και υπάρχουν πολλές ομοιότητες μεταξύ των διηγήσεων. Από την αραβική αυτή μετάφραση προήλθε και το αιθιοπικό μυθιστόρημα. Αναφορικά με τον Dīnawarī, εικάζουμε ότι μπορεί να αντλεί από μια διαφορετική αραβική μετάφραση αφού διαφέρει σε πολλά σημεία από τη σωζόμενη συριακή μετάφραση του μυθιστορήματος. Πιθανόν μια τέτοια μετάφραση να έγινε από την μεσαιωνική Περσική (pahlavī) στα Αραβικά.⁹¹⁶ Από κει και ύστερα, ο καθένας συγγραφέας επαύξησε, εμπλούτισε, ή διαφοροποίησε τη διήγησή του από τους άλλους συγγραφείς ανάλογα με τον σκοπό του έργου του.

Κάποια αραβική μετάφραση του Ψευδο-Καλλισθένη, για την οποία έγινε λόγος και παραπάνω, δεν σώζεται.⁹¹⁷ Έχουν γίνει πολλές υποθέσεις αναφορικά με τη μετάδοση των επεισοδίων του ελληνικού πρωτοτύπου στα Αραβικά. Όλες επικεντρώνονται στην αναζήτηση μιας ξεχωριστής μετάφρασης του ελληνικού ή του συριακού πρωτοτύπου στα Αραβικά σε μια πρώιμη εποχή.⁹¹⁸ Η ύπαρξη μιας αραβικής μετάφρασης του Ψευδο-Καλλισθένη, που δεν φαίνεται να διαδόθηκε μεταξύ των μουσουλμάνων, αποδεικνύεται από την μεταγενέστερη αιθιοπική μετάφραση που εμφανίζεται να έγινε από την Αραβική. Σύμφωνα όμως με τον Macuch, η χαμένη αραβική μετάφραση του Ψευδο-Καλλισθένη δεν μπορεί να θεωρηθεί ως αρχέτυπο της σωζόμενης συριακής μετάφρασης. Εάν ποτέ υπήρξε μια πλήρης αραβική μετάφραση, αυτή προερχόταν μάλλον από τη σωζόμενη συριακή και όχι από το αρχέτυπο εκείνης.⁹¹⁹ Ο Nöldeke εικάζει ότι η αραβική μετάφραση προέρχεται από τη συριακή, υπόθεση που φαίνεται βάσιμη και πειστική, καθώς κάποια επεισόδια απαντούν μόνο στο συριακό κείμενο, π.χ. η αποστολή πρεσβείας στον αυτοκράτορα της Κίνας.⁹²⁰ Ο Weymann, ακολουθώντας τον Zacher,⁹²¹ υπέθεσε ότι η αραβική μετάφραση έγινε τον 9^ο αιώνα, πιθανώς κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ma'mūn, στη διάρκεια της οποίας έχουμε το αποκορύφωμα της αραβικής μεταφραστικής δραστηριότητας. Η

⁹¹⁶ Την ύπαρξη των δύο αραβικών μεταφράσεων υποστήριξε ο Fahd, "La version arabe du Roman d'Alexandre," σ. 30.

⁹¹⁷ Nöldeke, "Beiträge", σ. 35 και 53.

⁹¹⁸ Αξιόλογες είναι οι έρευνες των ανατολιστών A. Baumstrak, *Geschichte der syrischen Literatur*, Bonn, 1922, repr. 1968, σ. 124 και Graf, *Geschichte der christlichen arabischen Literatur*, τ. I, σ. 545 κ. εξ., οι οποίοι βασίζονται στην άποψη του Nöldeke, ο οποίος θεωρεί ότι η συριακή μετάφραση προέρχεται από μια pahlavī (μεσαιωνική περσική). Ακόμη, Weymann, *Die athiopische und arabische Übersetzung*, Gero, "The Legend of Alexander the Great in the Christian Orient," σ. 3-9, Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri I*, σ. 50-55.

⁹¹⁹ Macuch, "Pseudo-Callisthenes Orientalis," σ. 224.

⁹²⁰ Nöldeke, "Beiträge," σ. 51.

⁹²¹ Zacher, *Pseudo-Callisthenes*, σ. 191, Weymann, *Die athiopische und arabische Übersetzung*, σ. 79 κ. εξ. Ακόμη, *Die armenische Übersetzung der sagenhaften Alexander-biographie (Pseudo-Callisthenes) Auf ihre mutmassliche Grundlage zurückgeführt*, ed. by R. Raabe, Leipzig, 1896, σ. 73 § 609.

υπόθεση φαίνεται ελκυστική, αλλά δεν έχει επαληθευθεί με τα έως τώρα δεδομένα της σημερινής έρευνας.

6. Ο Αλέξανδρος και το τείχος εναντίον των Γωγ και Μαγώγ

Οι ιστοριογράφοι Dīnawarī και Tha'ālībī διηγούνται τα σχετικά με το τείχος που έχτισε ο Αλέξανδρος κατά των Γωγ και Μαγώγ.⁹²² Μια αναφορά στους Γωγ και Μαγώγ απαντά στο *συριακό χριστιανικό θρύλο*.⁹²³ Σύμφωνα με τη διήγηση, ο Αλέξανδρος παρουσιάζεται να φθάνει σε ένα βουνό, το οποίο του προκαλεί έκπληξη λόγω του ύψους του. Κατόπιν, ρωτά τους ηλικιωμένους άνδρες, τους γηγενείς κατοίκους της περιοχής, σχετικά με την ταυτότητα των εθνών που κατοικούν στο βουνό και αυτοί του απαντούν ότι οι κάτοικοι είναι οι Ούννοι. Ο Αλέξανδρος ζητά πληροφορίες για τους βασιλείς τους. Οι ηλικιωμένοι άνδρες λένε στον Αλέξανδρο ότι οι βασιλείς τους είναι οι Γωγ, Μαγώγ και Nāwāl, οι γιοι του Ιάφεθ. Επίσης, οι Gīg, Tēamrōn, Tiyāmōn, Bēth-Gamlī, Yāphō'bar, Shūmārdāk, Glūsikā, 'Ekshāphār, Salgaddō, Nīslīk, Āmarphīl και Kā'ōzā, βασιλείς των Ούννων.⁹²⁴ Παρατηρούμε ότι ανάμεσα στους βασιλείς αυτούς περιλαμβάνονται οι Γωγ και Μαγώγ. Ο Αλέξανδρος διέταξε να έρθουν έξι χιλιάδες τεχνίτες για το χτίσιμο της πύλης εναντίον των Γωγ και Μαγώγ. Το μήκος της ήταν δώδεκα πήχεις και το πλάτος της οχτώ πήχεις. Ακόμη, δίνονται ορισμένα τεχνικά χαρακτηριστικά της κατασκευής της πύλης.⁹²⁵ Στον θρύλο αυτό, ο Θεός παρουσιάζεται να λείει στον Αλέξανδρο ότι τον εξύψωσε πάνω από όλους τους βασιλιάδες, τοποθετώντας σιδερένια κέρατα στο κεφάλι του.⁹²⁶ Σύμφωνα με τον Nöldeke, ο συριακός θρύλος άμεσα ή έμμεσα ήταν η πηγή του Dhū 'l-qarnayn στο Κοράνιο (κεφ. 18, 82 κ. εξ.).⁹²⁷

Αλλά και στο συριακό ποίημα του Jacob of Serūgh αναφέρονται οι Γωγ και Μαγώγ.⁹²⁸ Πιο συγκεκριμένα, λέγεται ότι ο Θεός ήταν αυτός που έκανε τον Αλέξανδρο να

⁹²² Βλέπε M. J. de Goeje, "De Muur van Gog en Magog," *Verslagen en Mededeelingen der K. Akad. van Wetenschappen*, letterkunde, 3. Reeks, Deel 5 (Amsterdam, n.p. 1888), σ. 87 κ. εξ., Nöldeke, "Beiträge", σ. 33, υποσημ. 5.

⁹²³ Για περισσότερες πληροφορίες: Anderson, "Alexander's Horns," σ. 110-111.

⁹²⁴ Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, σ. 150.

⁹²⁵ Αυτόθι, σ. 153.

⁹²⁶ Αυτόθι, σ. 146 και 156. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, ο τίτλος «δίκερως», σύμφωνα με τον E. A. Budge (transl.), *The Alexander Book in Ethiopic*, London, 1933, σ. 25, υποσημ. 1, ήταν πιθανόν αρχαίας αιγυπτιακής προέλευσης. Ο Αλέξανδρος υιοθέτησε τον τίτλο, επειδή αυτός απευθυνόταν στον θεό Άμμωνα (Amen-Rā) της Λιβύης. Για περαιτέρω μουσουλμανικές ερμηνείες του επιθέτου Dhū 'l-qarnayn βλέπε García Gómez, *Un Texto Arabe Occidental de la Leyenda de Alejandro*, σ. xlviii, υποσημ. 1.

⁹²⁷ Anderson, "Alexander's Horns," σ. 110-111.

⁹²⁸ Βλέπε σχετικά Stoneman, "Alexander the Great in the Arabic Tradition," σ. 5.

χτίσει ένα τείχος κατά των Γωγ και Μαγώγ.⁹²⁹ Πιο κάτω, στο συριακό ποίημα, υπάρχει η πληροφορία ότι στην επικράτεια του Tūbarīkā κατοικούν οι άνθρωποι του οίκου του Ιάφεθ και του οίκου των Μαγώγ. Πρόκειται για ένα πανούργο, απογυμνωμένο και ξεριζωμένο έθνος.⁹³⁰ Στο *συριακό χριστιανικό θρύλο* ο Αλέξανδρος εμφανίζεται να ζητά πληροφορίες από τους ηλικιωμένους άνδρες για τους φοβερούς ανθρώπους που κατοικούν πέρα του βουνού. Αυτοί του αποκρίνονται ότι πρόκειται για την οικογένεια του Γωγ και την οικογένεια του Μαγώγ, οι οποίοι είναι αποκρουστικοί στην όψη, σιχαμεροί στη μορφή, ποικίλει το ανάστημά τους από έξι έως επτά πήχεις, και ότι έχουν επίπεδες μύτες και αποκρουστικά πρόσωπα. Η περιγραφή τους συμπληρώνεται και με άλλες πληροφορίες: ότι αυτοί πλένονται στο αίμα και στο αίμα πλένουν τα κεφάλια τους, πίνουν αίμα και τρώνε τις σάρκες των ανθρώπων, φορούν δέρματα, αιχμηρά όπλα, είναι πιο άγριοι και κάνουν περισσότερους πολέμους από άλλα έθνη. Πρόκειται για ταραχώδη έθνη, κακά, αμαρτωλά, ευερέθιστα, περήφανα, ακάθαρτα, αγχεία, αλαζονικά, όλο συμφορές.⁹³¹ Η οργή του Θεού πέφτει πάνω τους, σύμφωνα με το συριακό ποίημα. Ακόμη, οι Μαγώγ καταστρέφουν τη γη, ξεριζώνουν βουνά και καταβροχθίζουν ανθρώπους. Εξαιτίας όλων αυτών, ο Αλέξανδρος αποφάσισε να κατασκευάσει ένα τεράστιο τείχος με προστατευτική πύλη από σίδηρο και μπρούντζο, ώστε να περιορίσει τα έθνη αυτά.⁹³² Για την κατασκευή προσέλαβε δώδεκα χιλιάδες έμπειρους εργάτες, τους οποίους ο Sōīk, ο βασιλιάς της Αιγύπτου, έδωσε στον Αλέξανδρο από την επικράτειά του. Ο Αλέξανδρος υπολόγισε το έδαφος του στενού περάσματος μεταξύ των βουνών, το οποίο βρήκε ότι ήταν δώδεκα πήχεις, και ήλπιζε ότι θα απέκλειε τους ανθρώπους του οίκου του Μαγώγ. Ακολουθεί μια εκτενής περιγραφή της κατασκευής του τείχους. Το ύψος και το πλάτος του ήταν τέσσερις πήχεις, το μήκος του δώδεκα πήχεις και υψωνόταν εναντίον των παιδιών των Μαγώγ. Η κατασκευή της πόρτας ολοκληρώθηκε τον έκτο μήνα, πράγμα που έκανε τόσο τον Αλέξανδρο όσο και τον στρατό του να την θαυμάσουν. Άλλωστε, επρόκειτο για μια δουλειά σοφίας και ευφυΐας.⁹³³ Σύμφωνα με τον Grignaschi, δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι ο θρύλος της εξορίας των μιάρων λαών στον Βορρά είναι εβραϊκής προέλευσης.⁹³⁴

⁹²⁹ Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, σ. 167 (στίχος 82).

⁹³⁰ Αυτόθι, σ. 176 (στίχοι 215-216).

⁹³¹ Αυτόθι, σ. 192 (στίχος 534-538).

⁹³² Αυτόθι, σ. 177-178 (στίχος 240-255), 182 (στίχοι 340-341).

⁹³³ Αυτόθι, σ. 182-184, όπου υπάρχει μια αναλυτική περιγραφή της κατασκευής του τείχους.

⁹³⁴ Grignaschi, "La figure d'Alexandre," σ. 216-217 υποσημ. 35.

Επιπρόσθετα, σύμφωνα με όσα διαβάζουμε στο συριακό ποίημα, κάποιος άγγελος εμφανίζεται στον Αλέξανδρο και του αποκαλύπτει, μεταξύ άλλων, ότι το έθνος των Γωγ και Μαγώγ, το οποίο βρίσκεται μέσα στο τείχος, θα εξεγερθεί. Αλλά και τα στρατεύματα των Γωγ και Μαγώγ θα συγκεντρωθούν μαζί. Αυτά τα έθνη χαρακτηρίζονται ως τα πιο άγρια από όλα τα πλάσματα. Ο Θεός είπε για αυτά τα πλάσματα ότι θα ξεχυθούν πάνω στη γη και θα καλύψουν όλα τα άλλα πλάσματα, όπως οι ακρίδες. Κάποιος θεατής του οράματος που ο Αλέξανδρος βίωσε, αποφάνθηκε ότι με εντολή του Θεού το τείχος θα ανοίξει και οι Μαγώγ θα ξεσηκωθούν εναντίον άλλων χωρών. Έπειτα, περιγράφεται η εμφάνιση των Γωγ και Μαγώγ, καθώς και όσα κακά θα προξενήσουν με τον ερχομό τους.⁹³⁵

Ο άγγελος, υπό το πνεύμα της αποκάλυψης της προφητείας, παρήγγειλε στον Αλέξανδρο να γράψει όσα του είπε και να πληροφορήσει τον κόσμο ότι αυτά τα πράγματα επρόκειτο να συμβούν. Αναφορικά με τους Μαγώγ έγραψε ότι θα παραμείνουν ακέραιοι, ενώ όλα τα άλλα πλάσματα θα καταστραφούν. Επίσης, αυτά τα έθνη θα επιφέρουν κάθε είδους καταστροφές. Το μόνο που δεν θα κατορθώσουν είναι να εισβάλουν στην Ιερουσαλήμ.⁹³⁶

Επίσης, η διήγηση για την πύλη που ανέγειρε ο Αλέξανδρος κατά τους έθνους των Γωγ και Μαγώγ, που κατοικούσαν σε μια χώρα, η οποία ήταν πίσω από ένα ψηλό βουνό, απαντά και στην αιθιοπική μετάφραση του μυθιστορήματος. Η όλη περιγραφή είναι πιο συνοπτική. Σύμφωνα μ' αυτή, ο Αλέξανδρος προσέλαβε γι' αυτό τον σκοπό τρεις χιλιάδες τεχνίτες που επιτηδεύονταν στο σίδηρο και άλλους τρεις χιλιάδες ειδικούς στο μπρούντζο. Ακολουθεί μια αναλυτική περιγραφή της κατασκευής της πύλης, της οποίας το μήκος και το πλάτος της ήταν δώδεκα πήχεις, παρόμοια με όσα διαβάζουμε στο συριακό ποίημα. Η πύλη δεν θα μπορούσε να παραβιαστεί ούτε με φωτιά ούτε με ξίφος.⁹³⁷ Μια προσθήκη του αιθιοπικού κειμένου αποτελεί η επιγραφή⁹³⁸ που ο Αλέξανδρος έγραψε στα Ελληνικά, η

⁹³⁵ Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, σ. 188 (στίχος 465) - 191 (στίχος 520).

⁹³⁶ Αυτόθι, σ. 193 (στίχοι 563-564) - 199.

⁹³⁷ Πρβλ. όσα λέει ο Müller, *Pseudo-Callisthenis*, III, 29, σ. 143, στήλη 1: «καὶ ἐκεῖ ἐποίησα πύλας χαλκέας πηχέων κβ' (ἢ ιβ') τὸ πλάτος καὶ ὕψος πηχέων ξ' ἀσφαλῶς, καὶ καταχρίσας τὰς αὐτὰς πύλας ἀσοκίτῳ ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν, ἵνα μήτε πῦρ μήτε σίδηρος ἢ οἰαδήποτε ἐπίνοια δυνήσωνται ἀναχαλκεῦσαι τὰς πύλας τὸ γὰρ πῦρ ἀγόμενον εἰς αὐτὰς σβέννυται, καὶ ὁ σίδηρος συντριβεται». Πάνω από την πύλη, σύμφωνα με το ελληνικό κείμενο, ο Αλέξανδρος έκτισε μια τοιχοδομή με λίθους: «ἐθέμην ἑτέραν οἰκοδομὴν διὰ λίθων πετρίνων». Όλη την κατασκευή την επέλειψε με μια ουσία σαν ασβέστη: «καταχρίσας τὴν τοιαύτην οἰκοδομὴν τῷ ἀσικυτίνῳ».

⁹³⁸ Για την επιγραφή αυτή του Αλεξάνδρου βλέπε Mas'ūdī, τ. II, σ. 428. Επίσης, Boyle, "The Alexander Legend in Central Asia," σ. 219, Nöldeke, "Beiträge," σ. 31, Christensen, *L'Iran sous les Sassanides*, σ. 346-347.

οποία είναι η εξής: «Τα έθνη θα συγκεντρώνονται κάθε έτος και κάθε εποχή και κάθε στιγμή και θα προσπαθούν να ανοίξουν την πύλη προσπαθώντας με όλα τα μέσα, αλλά ποτέ δεν θα καταφέρουν να την ανοίξουν ... η πύλη θα ανοιχθεί από τον Θεό. Αυτό θα συμβεί το έτος 864,⁹³⁹ σύμφωνα με την προφητεία του Αλεξάνδρου. Όταν συμπληρωθούν δέκα χιλιάδες χρόνια, τα έθνη θα καταστραφούν. Τότε, ο Θεός θα στείλει τους βασιλείς Yāgūg (Γωγ) και Māgūg (Μαγώγ) εναντίον των ανθρώπων, αφού πρώτα τους βγάλει έξω από την πύλη. Καθώς οι Γωγ και Μαγώγ σκορπιστούν στη γη, στη χώρα των *rūm* (Ρωμαίων και Βυζαντινών) και στην Περσία, θα μαζευτούν είκοσι τέσσερις χιλιάδες βασιλείς⁹⁴⁰ που θα καταστρέψουν τα πάντα στο πέρασμά τους.⁹⁴¹

Στο *συριακό θρύλο*, ο Αλέξανδρος εμφανίζεται να γράφει πάνω στην πύλη ότι το έτος 826 οι Ούννοι θα υποδουλώσουν τα έθνη και θα σκορπίσουν τον πανικό. Επίσης, προφητεύει ότι το έτος 940, κάποιος άλλος βασιλιάς θα εμφανιστεί, δηλαδή την παραμονή του τέλους του χρόνου, τότε που ο κόσμος θα καταστραφεί.⁹⁴² Από μια πρώτη ματιά, παρατηρούμε ότι πρόκειται για χωρία με μεγάλη χρονολογική σημασία.⁹⁴³ Εάν υπολογίσουμε σύμφωνα με το ημερολόγιο των Σελευκιδών, οι διάδοχοι του Αλεξάνδρου ανήλθαν στο θρόνο από το έτος 311. Αφαιρώντας από το 826 το 311, προκύπτει το έτος 515, τότε δηλαδή που έγινε η εισβολή του Sabir.⁹⁴⁴ Αυτή η προφητεία ή πρόβλεψη μετά το γεγονός (*vaticinatio ex eventu*) ήταν το αντικείμενο προφητείας του *χριστιανικού θρύλου*. Με βάση το στοιχείο αυτό, ο Nöldeke υποστήριξε ότι ο *χριστιανικός θρύλος* συντέθηκε το έτος 515.⁹⁴⁵

Σχετικά τώρα με τη δεύτερη προφητεία, το έτος 940, θα ακολουθήσουμε την ίδια μέθοδο. Το έτος 629 (940-311) αντιστοιχεί στο έτος 940. Σύμφωνα με τον Nöldeke πρόκειται για μια παρόμοια προφητεία. Παραδέχεται ότι οι Χάζαροι, οι σύμμαχοι του αυτοκράτορα Ηράκλειου, εισέβαλαν στην Αρμενία διά μέσου του Καύκασου το έτος 627. Ο Nöldeke αμφιβάλει ότι αυτή χρονολογία αναφέρεται στο ξεκίνημα της εκστρατείας, αλλά στη λήξη ενός παρατεταμένου βυζαντινοπερσικού πολέμου. Η άποψη του Nöldeke

⁹³⁹ Το αιθιοπικό κείμενο είναι παραφθαρμένο στο σημείο αυτό.

⁹⁴⁰ Στο *συριακό κείμενο* γίνεται λόγος για είκοσι τέσσερις βασιλείς. Πληροφορίες στον Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, σ. 155 (στο *συριακό θρύλο* υπάρχει αυτή η αναφορά. Εκεί, ο Αλέξανδρος μονομαχεί με τον Tübārīāq, τον βασιλιά της Περσίας, και τον νικά. Συμφωνούν ότι 6000 Έλληνες και 6000 Πέρσες θα πρέπει να φρουρούν την πύλη).

⁹⁴¹ Αυτόθι, σ. 236-241 και 279-280, όπου περιγράφεται εκ νέου το χτίσιμο της σιδερένιας πύλης και ο εγκλεισμός των Γωγ και Μαγώγ μέσα σ' αυτή, και σ. 372, όπου γίνεται μια αδρή περιγραφή του εγκλεισμού των Γωγ και Μαγώγ.

⁹⁴² Αυτόθι, σ. 154.

⁹⁴³ Ο Grignaschi, "La figure d'Alexandre," σ. 221-223 εξήγησε αυτές τις αινιγματικές ημερομηνίες, χωρίς, όπως δηλώνει, να εξετάσει τους υπαινιγμούς των αποκαλύψεων στα ιστορικά γεγονότα.

⁹⁴⁴ Czeglédy, "The Syriac Legend Concerning Alexander the Great," σ. 246.

⁹⁴⁵ Πρβλ. τους ιστορικούς υπολογισμούς του Nöldeke, "Beiträge," σ. 31.

αμφισβητήθηκε από τον Hunnius.⁹⁴⁶ Ο Czeglédy κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο *συριακός θρύλος* έφτασε στην τελική του μορφή μετά το έτος 628. Το επιχείρημα του Kmoskó ήταν το εξής: μετά την ημερομηνία της τελευταίας προφητείας, δηλαδή το έτος 629, οι επόμενοι εκδότες θα συμπεριέλαβαν νέες προφητείες στο κείμενο.⁹⁴⁷ Συνεπώς, η χρονολογία 628 ήταν το *terminus a quo*. Το κείμενο δεν μας δίνει περαιτέρω πληροφορίες για να καθορίσουμε το *terminus ad quem*. Ο Gero υποστήριξε ότι το ποίημα γράφτηκε τον 7^ο αιώνα, πριν δηλαδή από τη μουσουλμανική κατάκτηση της Μεσοποταμίας και της Παλαιστίνης.⁹⁴⁸

Είναι σαφές ότι το τείχος που ο Αλέξανδρος υψώνει κατά των Γωγ και Μαγώγ είναι ένα προσφιλέθιμο θέμα του *συριακού θρύλου* και του *συριακού ποιήματος*. Τρία έθνη που απαρτίζουν το γένος των Γωγ και Μαγώγ (Γωγ, Μαγώγ, Ναουΐλ), όπως διαβάζουμε στον Dīnawarī, συμφωνούν με όσα διηγείται ο *συριακός θρύλος*. Βέβαια, στο *συριακό θρύλο* προστίθενται και άλλοι βασιλείς των Γωγ και Μαγώγ. Στο *χριστιανικό θρύλο*, ο Αλέξανδρος υψώνει τείχος κατά των Γωγ και Μαγώγ, οι οποίοι ταυτίζονται με τους Ούννους. Στα *συριακά κείμενα* δεν υπάρχουν στίχοι παρμένοι από το Κοράνιο, όπως συμβαίνει με τις διηγήσεις των αράβων ιστορικών Dīnawarī και Tha‘ālibī. Αυτό γίνεται από τους άραβες ιστοριογράφους προκειμένου να κάνουν πιο αξιόπιστες τις διηγήσεις τους.

Αξιοσημείωτο είναι ότι στη διασκευή γ του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη αναφέρεται στο γεγονός ότι ο Αλέξανδρος οικοδόμησε χάλκινες πύλες με σκοπό να ασφαλίσει μέσα σ’ αυτές είκοσι δύο βασιλείς. Πρόκειται για τους: Γώθ, Μαγώθ, Ανουγείς, Αιγείς, Εξενάχ, Διφάρ, Φωτιναίοι, Φαριζαίοι, Ζαρματιανοί, Χαχώνιοι, Αγριμάρδοι, Ανούφαγοι, Θαρβαίοι, Άλανες, Φυσολωνικαίοι, Σαλτάριοι και οι υπόλοιποι. Επιπλέον, μια παρόμοια διήγηση υπάρχει στη διασκευή β του μυθιστορήματος. Πρόκειται για μια προσθήκη του εκδότη Bergson ως παράρτημα στο τέλος του υπόλοιπου κειμένου, στο οποίο ακολουθεί τα χειρόγραφα B (Cod. Parisinus Gr. 1685) και M (Cod. Messinensis praeexistens (fondo vecchio) 62).⁹⁴⁹ Χαρακτηριστικό είναι ότι διαφοροποιούνται τα ονόματα των εθνών: Μαγώγ, Κυνοκέφαλοι, Νούνιοι, Φονοκέρατοι, Συριασοροί, Ίωνες,

⁹⁴⁶ C. Hunnius, *Das Syrische Alexanderlied*, Diss., Göttingen, 1905, σ. 21-24.

⁹⁴⁷ Czeglédy, “The Syriac Legend Concerning Alexander the Great,” σ. 246-247. Ο K. Czeglédy, “Monographs on Syriac and Muhammadan Sources in the Literary Remains of M. Kmoskó,” *AOrientHung* 4 (1954), σ. 35-36 σχολιάζει τα επιχειρήματα του Kmoskó αναφορικά με την έμμετρη αφήγηση του Jacob of Serūgh.

⁹⁴⁸ Gero, “The Legend of Alexander the Great in the Christian Orient,” σ. 7.

⁹⁴⁹ Για τα χειρόγραφα, τα οποία ακολουθεί η διασκευή β, βλέπε Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, x-xxiii (x-xiii).

Καταμόργοροι, Ιμαντόποδες, Καμπάνες, Σαμάνδρες, Ιππύεις, Επαμβόροι.⁹⁵⁰ Ο Αλέξανδρος ονόμασε τις πύλες Κάσπιες και τα δύο όρη, τα οποία περιέβαλαν τις πύλες, τα ονόμασε Μαζούς. Οι Κάσπιες πύλες, με τις οποίες συνδεόταν η ιστορία του Αλεξάνδρου [1] αναφέρονται στο μονοπάτι ανάμεσα στη Μηδία και την Παρθία, το οποίο ξεκινούσε πενήντα μίλια νοτιοανατολικά της πόλης Rhagae (Rai). Οι πύλες έλαβαν το όνομά τους από το βουνό που ονομάστηκε από τη φυλή «Caspii» (που κατοικούσε ανατολικά) και όχι από την κασπική θάλασσα. Στο μυθιστόρημα του Αλεξάνδρου [2], όμως, με τον όρο Κάσπιες πύλες εννοείται το πέρασμα του Derbend (Derbent) μεταξύ του ανατολικού άκρου του οχυρού του Καύκασου και της κασπικής θάλασσας. Τέλος, ο θρύλος για το το χτίσιμο της πύλης από τον Αλέξανδρο [3], με σκοπό τον εγκλεισμό των Γωγ και Μαγώγ, συνδέεται με το πέρασμα του Dariel (Darial, Daryal) διά μέσου του κεντρικού Καύκασου. Ο θρύλος των Γωγ και Μαγώγ απέκτησε αποκαλυπτική και εσχατολογική σημασία. Ο μόνος γεωγράφος που ξεχωρίζει τις τρεις πύλες είναι ο Πτολεμαίος, ο οποίος τις αποκαλεί: (1) *Κάσπιαι πύλαι*, (2) *Σαρματικάι πύλαι* και (3) *Άλβάνιαι πύλαι* αντίστοιχα.⁹⁵¹

Ακολουθεί μια σύντομη περιγραφή στη διασκευή γ περί της ακαθαρσίας των λαών αυτών και περί της διατροφής τους. Όλα αυτά έκαναν τον Αλέξανδρο να τους αποκλείσει, δεδομένου ότι μίαιναν την οικουμένη.⁹⁵² Είναι αξιοσημείωτο ότι στη διασκευή γ δεν γίνεται λόγος για τις διαστάσεις της πύλης, ενώ στη διασκευή β λέγεται ότι το πλάτος της ήταν είκοσι δύο πήχεις και το ύψος της εξήντα πήχεις. Οι διαστάσεις της πύλης που κατασκεύασε ο Αλέξανδρος διαφοροποιούνται από συγγραφέα σε συγγραφέα. Η ίδια διήγηση υπάρχει και στη διασκευή ε.⁹⁵³ Προέρχεται από την *Αποκάλυψη* του Ψευδο-Μεθόδιου, η οποία χρονολογείται από τον 6^ο ή τον 7^ο αιώνα. Σημειωτέον ότι ο πραγματικός Μεθόδιος πέθανε το 311.⁹⁵⁴ Ακόμη, το επεισόδιο αυτό εντοπίζεται στη διασκευή J² (του 12^{ου} αιώνα) της *Historia de Proeliis*.⁹⁵⁵

Παρατηρούμε ότι τόσο η διήγηση του Dīnawarī όσο και η διήγηση του Tha'ālibī εμφανίζουν περισσότερες ομοιότητες με τα συριακά κείμενα. Είναι πολύ πιθανό ο Tha'ālibī και ο Dīnawarī να αντιγράφουν μια μεταφρασμένη στα Αραβικά συριακή μετάφραση, δεδομένου των αναλογιών τους με το συριακό ποίημα και το *συριακό*

⁹⁵⁰ Αυτόθι, III, 29, σ. 206-207, όπου περιγράφεται η κατασκευή των χάλκινων πυλών.

⁹⁵¹ Anderson, "Alexander and the Caspian Gates," σ. 130, 160. Οι Κάσπιες πύλες ονομάζονται στα συριακά *Virōphhāgār* (Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, II, 11, σ. 79).

⁹⁵² Parthe, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension Γ*, κεφ. 26, σ. 404-408.

⁹⁵³ Trumpf, *Anonymi Byzantini vita Alexandri Regis Macedonum (Rez. ε)*, κεφ. 39.

⁹⁵⁴ Stoneman, "The Metamorphoses of the Alexander Romance," σ. 607, Grignaschi, "La figure d'Alexandre," σ. 217, υποσημ. 35.

⁹⁵⁵ Stoneman, "The Metamorphoses of the Alexander Romance," σ. 610.

χριστιανικό θρύλο. Η προφητεία του Αλεξάνδρου στην αιθιοπική μετάφραση του μυθιστορήματος, πέρα από το γεγονός ότι αποκαλεί τον Αλέξανδρο απεσταλμένο του Θεού επί γης, τον ταυτίζει με το Θεό, ο οποίος ήταν αυτός που έδωσε τη δύναμη στον Dhū 'I-qarnaḡn να εγείρει ένα ανυπέρβλητο σιδερένιο φράγμα για να προστατέψει τους κατοίκους από τις επιδρομές των Γωγ και Μαγώγ (*Κοράνιο*, κεφ. 18, εδάφια 96-98). Επιπλέον, ο Θεός είναι αυτός που ωθεί τον Αλέξανδρο να κατασκευάσει το τείχος, σύμφωνα με όσα είδαμε στο συριακό ποίημα. Η αξία αυτής της κατασκευής ανήκει αποκλειστικά στον Θεό.⁹⁵⁶

7. Ο Αλέξανδρος στη χώρα των Αμαζόνων

Το αμέσως επόμενο ταξίδι του Αλεξάνδρου, σύμφωνα με τον Dīnawarī, ήταν στη χώρα όπου κατοικούσαν οι Αμαζόνες.⁹⁵⁷ Η διήγηση αυτή θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μυθική, άποψη που επιβεβαιώνεται και από τον Carney.⁹⁵⁸ Η διήγηση για τις Αμαζόνες απαντά όχι μόνο σε όλες τις διασκευές του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη, αλλά και στο λατινικό κείμενο του Ιούλιου Βαλέριου (έζησε τον 3^ο ή 4^ο αιώνα).⁹⁵⁹ Οι Αμαζόνες ήταν ένα φύλο αποτελούμενο από γυναίκες φιλοπόλεμες που κατοικούσαν γύρω από τον ποταμό Θερμώδοντα κοντά στην Μαύρη Θάλασσα, στη μακρινή επικράτεια της Σκυθίας.⁹⁶⁰ Ο Αλέξανδρος, σύμφωνα με τον Baynham, καταφέρνει να εισβάλει στη χώρα τους ακολουθώντας το παράδειγμα τον ηρωικών προγόνων του, δηλαδή του Ηρακλή, του Θησέα και του Αχιλλέα.⁹⁶¹

⁹⁵⁶ Grignaschi, "La figure d'Alexandre," σ. 224.

⁹⁵⁷ Θεμελιώδεις αναλύσεις για τις Αμαζόνες στην ιστοριογραφία του Αλεξάνδρου έχουν γίνει από τους: Brunt, Αρριανός (Loeb), Appendix XXI: *Arrian and the Amazons*, σ. 493-495, Berve, *Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage*, σ. 2419, no. 26, E. Mederer, *Die Alexanderlegenden bei den ältesten Alexanderhistorikern*, Stuttgart, 1936, σ. 87 κ. εξ., Tarn, *Alexander the Great*, τ. II, σ. 326-329, Hamilton, *Plutarch Alexander*, σ. 123-127, M. Daumas, "Alexandre et la reine des Amazones," *REA* 94 (1992), σ. 347-354, J. E. Atkinson, *A Commentary on Q. Curtius Rufus' Historiae Alexandri Magni Books 5 to 7.2*, Amsterdam, 1994, σ. 197-200, J. C. Yardley and W. Heckel, *Justin, Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*, Books 11-12, Oxford, 1997, σ. 1200-1203, Baynham, "Alexander and the Amazons," σ. 115-126, Hoffmann, *Ägypten und Amazonen*, σ. 23, J. Carlier, "Voyage en Amazonie grecque," *AAntHung* 27 (1979), σ. 381-405, J. Blok, *The Early Amazons*, Leiden, 1995, K. Dowden, "The Amazons: Development and Functions," *RhM* 140 (1997), σ. 97-128.

⁹⁵⁸ Βλέπε E. Carney, "Artifice and Alexander History," στους Bosworth and Baynham (eds), *Alexander the Great in Fact and Fiction*, σ. 263-285.

⁹⁵⁹ Kübler, *Iuli Valeri Alexandri Polemi Res Gestae Alexandri Macedonis Translatatae ex Aesopo Graeco*. Το κείμενο του Ιούλιου Βαλέριου συνοδεύει το ελληνικό κείμενο στον Müller, *Pseudo-Callisthenis*.

⁹⁶⁰ Για τον τόπο κατοικίας των Αμαζόνων δίστανται οι απόψεις. Βλέπε Atkinson, *A Commentary on Q. Curtius Rufus' Historiae Alexandri Magni*, σ. 186, Carlier, "Voyage en Amazonie grecque," σ. 381-405, Blok, *The Early Amazons*, σ. 83-104, Dowden, "The Amazons: Development and Function," σ. 103-116.

⁹⁶¹ Baynham, "Alexander and the Amazons," σ. 116.

Στις διασκευές α, β και γ, ο Αλέξανδρος αλληλογραφεί με τις Αμαζόνες. Αυτή η διήγηση ακολουθεί εκείνη της Κανδάκης. Στην επιστολή του προς τις Αμαζόνες, τις καλεί να τον υποδεχτούν με χαρά και ενθουσιασμό. Όπως λέει, δεν έρχεται μαζί με τους συντρόφους του για να τις καταστρέψει, αλλά για να δει τη χώρα τους και να τις ευεργετήσει. Στην απάντησή τους προς αυτόν, οι Αμαζόνες πληροφορούν τον Αλέξανδρο για όσα συμβαίνουν στη χώρα τους. Αρχικά, τον διαβεβαιώνουν ότι διάγουν μια ευτυχισμένη ζωή. Κατοικούν συγκεκριμένα σ' ένα νησί μέσα στον Αμαζονικό ποταμό. Εάν κάποιος θέλει να κάνει το γύρο του ποταμού, αυτό διαρκεί ένα χρόνο. Ο πληθυσμός τους συνίστατο από διακόσιες εβδομήντα χιλιάδες ένοπλες παρθένες.⁹⁶² Κανένας άνδρας δεν υπήρχε ανάμεσά τους. Οι άνδρες κατοικούσαν πέρα από τον ποταμό και μοιράζονταν τη χώρα με τα κοπάδια και τους βοσκούς τους. Επίσης, οι Αμαζόνες αναφέρουν στον Αλέξανδρο ότι κάνουν ετήσιες τελετές, στις οποίες πραγματοποιούν θυσίες. Όσες από αυτές θέλουν να περάσουν απέναντι και να σμίξουν με τους άνδρες μένουν για πάντα εκεί. Αν γεννήσουν κορίτσια, τα ανατρέφουν μέχρι να γίνουν επτά ετών και κατόπιν τα στέλνουν σ' αυτές. Σε περίπτωση που κάποιος τις επιτεθεί, λένε στον Αλέξανδρο ότι εκατόν είκοσι χιλιάδες έφιππες Αμαζόνες εκστρατεύουν. Οι άνδρες ακολουθούν πίσω τους, όντας παραταγμένοι. Τέλος, οι Αμαζόνες εξηγούν στον Αλέξανδρο τον τρόπο με τον οποίο ενεργούν σε περίπτωση που κάποια από αυτές τραυματιστεί, σκοτωθεί ή φέρει κάποιον αιχμάλωτο στο νησί τους.⁹⁶³

Η συριακή μετάφραση του μυθιστορήματος αναφέρει ότι οι Αμαζόνες ήταν γυναίκες, οι οποίες είχαν ένα ανδρικό και ένα γυναικείο στήθος αντίστοιχα.⁹⁶⁴ Στην απαντητική επιστολή τους προς τον Αλέξανδρο, του γράφουν ότι εκ φύσεως είναι γυναίκες, αλλά λόγω της ανδρείας τους, δηλώνουν ότι είναι ανώτερες από τους άνδρες. Αυτές ζουν σε ένα νησί στη θάλασσα του Μεζνήκος.⁹⁶⁵ Αριθμητικά είναι διακόσιες ογδόντα χιλιάδες. Οι υπόλοιπες πληροφορίες, σχετικά με τη γέννηση κοριτσιών και το πώς

⁹⁶² Στην αρμενική μετάφραση λέγεται ότι οι Αμαζόνες ανέρχονται σε διακόσιες χιλιάδες. Βλέπε Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 252, σ. 141.

⁹⁶³ Η αλληλογραφία του Αλεξάνδρου με τις Αμαζόνες απαντά στους: Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, III, 25, σ. 168-170 (η πρώτη αλληλογραφία Αλεξάνδρου – Αμαζόνων) και III, 26, σ. 171-173 (η δεύτερη αλληλογραφία), *Historia Alexandri Magni*, III, 25, σ. 124-125 και III, 26, σ. 126, Parthe, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension Γ*, κεφ. 25, σ. 388-390 και κεφ. 26, σ. 390-396, Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, III, 15, σ. 127-129 και III, 16, σ. 129-130, Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 251-252, σ. 141-142 (απαντώντας στην επιστολή του Αλεξάνδρου προσθέτουν τη λεπτομέρεια ότι είναι «γενναίες και ευγενείς» γυναίκες) και § 253-254, σ. 142-143, Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 212-215. Πρόκειται για τις επιστολές XXXV-XXXVI και XXXVII-XXXVIII στον Merkelbach, *Die Quellen des griechischen Alexanderromans*, σ. 216-219.

⁹⁶⁴ Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, III, 15, σ. 127.

⁹⁶⁵ Αναμφίβολα, πρόκειται για μια παραφθορά του επιθέτου Αμαζονικός.

χειρίζονται τις πολεμικές υποθέσεις τους συμφωνούν με όσα διαβάζουμε στο ελληνικό μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη.

Σύμφωνα με το αιθιοπικό μυθιστόρημα, ο Αλέξανδρος, ο δίκερως, επισκέπτεται τη χώρα των Αμαζόνων (Martās). Πρόκειται για ένα έθνος, το οποίο αποτελείται από ακρωτηριασμένες γυναίκες που έχουν μόνο ένα στήθος. Το δεξί τους στήθος μοιάζει με το στήθος ενός άνδρα. Κατόπιν, ο Αλέξανδρος στέλνει μια επιστολή στις Αμαζόνες, στην οποία τις καλούσε να υποταχθούν σ' αυτόν και να του προσφέρουν δώρα από τη χώρα τους. Σε αντίθετη περίπτωση, ο Αλέξανδρος δηλώνει ότι θα ζητήσει φόρο. Επίσης, εκφράζει την επιθυμία του να του φέρουν ορισμένες έφιππες γυναίκες από αυτές, ώστε να τις προσφέρει δώρα.⁹⁶⁶ Παρατηρούμε μια διαφοροποίηση στο περιεχόμενο αυτής της επιστολής με όσα διαβάσαμε στο ελληνικό και το συριακό μυθιστόρημα. Εκεί, ο Αλέξανδρος δηλώνει ότι δεν σκοπεύει να βλάψει τις Αμαζόνες, παρά μόνο ότι επιθυμεί να δει τη χώρα τους. Στην απαντητική επιστολή τους στον «δικέρατο», οι Αμαζόνες δηλώνουν την υποταγή τους στον Αλέξανδρο, καθώς επίσης ότι θα τον ανταμείψουν πληρώνοντάς του φόρο και δώρα.⁹⁶⁷

Διαβάζοντας το ελληνικό, το συριακό και το αρμενικό μυθιστόρημα εντοπίζουμε δύο επιστολές του Αλεξάνδρου προς τις Αμαζόνες και δύο επιστολές των Αμαζόνων σ' αυτόν ως απάντηση. Στην πρώτη επιστολή περιγράφεται από τις Αμαζόνες ο χώρος που κατοικούν, ο αριθμός τους, οι τρόποι συμπεριφοράς και οι συνήθειές τους. Η δεύτερη επιστολή περιέχει την άδεια που οι Αμαζόνες παραχωρούν στον Αλέξανδρο προκειμένου να έρθει στη χώρα τους και τον ετήσιο φόρο που θα καταβάλλουν σ' αυτόν. Η αλληλογραφία του Αλεξάνδρου με τις Αμαζόνες παραλείπεται από το κείμενο του Dīnawarī. Ο Dīnawarī επιλέγει μόνο να μας παρουσιάσει τις συνήθειες των ανθρώπων αυτού του έθνους χωρίς να κατονομάζει ότι πρόκειται για τις Αμαζόνες. Αναφέρει ότι οι άνδρες ζούσαν ξεχωριστά από τις γυναίκες, καθώς και όσα συνέβαιναν σχετικά με τη γέννηση και την ανατροφή ενός κοριτσιού. Οι πληροφορίες αυτές συμφωνούν με το ελληνικό, το συριακό και το αρμενικό μυθιστόρημα του Αλεξάνδρου. Πρόκειται για μια μυθιστορηματική διήγηση, την οποία ο Dīnawarī ενσωματώνει στην αφήγησή του, ίσως για να πληροφορήσει και να τέρψει τους αναγνώστες του. Για άλλη μια φορά υποθέτουμε ότι άντλησε το υλικό του από κάποια αραβική μετάφραση του σωζόμενου συριακού μυθιστορήματος, η οποία όμως δεν σώζεται.

⁹⁶⁶ Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 212-213.

⁹⁶⁷ Αυτόθι, σ. 214-215.

Το αμέσως επόμενο ταξίδι του Αλεξάνδρου, σύμφωνα με τον Dīnawarī, ήταν στη Σαμαρκάνδη. Η αιθιοπική μετάφραση περιγράφει το χτίσιμο μιας πόλης με εντολή του Αλεξάνδρου, την οποία ο Αλέξανδρος ονόμασε Σαμαρκάνδη. Σε εκείνη την πόλη, ο Αλέξανδρος έκτισε έναν τόπο προσευχής.⁹⁶⁸ Στο συριακό μυθιστόρημα διαβάζουμε ότι ο Αλέξανδρος σε μια επιστολή του στο δάσκαλό του, τον Αριστοτέλη, του διηγείται μεταξύ άλλων και την προέλασή του σε μια δημοφιλή χώρα, η οποία ονομάζεται Šōd (Σογδιανή).⁹⁶⁹ Για την πόλη που ο Αλέξανδρος ονόμασε Μαργιανή και τις θυσίες στον θεό Άμμωνα γίνεται λόγος και στο συριακό μυθιστόρημα,⁹⁷⁰ παρόμοια με τη διήγηση του Dīnawarī. Είναι προφανές ότι η αιθιοπική μετάφραση του μυθιστορήματος δεν ακολουθεί την ίδια γεωγραφική σειρά αναφορικά με τα ταξίδια του Αλεξάνδρου σε σχέση με το κείμενο του Dīnawarī. Επιπρόσθετα, ο Dīnawarī διηγείται το ταξίδι του Αλεξάνδρου στην Ιερουσαλήμ.⁹⁷¹ Μόνο στο αιθιοπικό μυθιστόρημα υπάρχει μια αναλυτική διήγηση για την επίσκεψη του Αλεξάνδρου στην Ιερουσαλήμ, τη συνάντησή του με τον αρχιερέα και την ανάγνωση της προφητείας του Δανιήλ που αφορούσε τον ίδιο.⁹⁷² Πάλι και στην περίπτωση αυτή - ιδιαίτερα η αφήγησή του για τη Σαμαρκάνδη και για την επίσκεψη του Αλεξάνδρου στην Ιερουσαλήμ - , φαίνεται πως ο Dīnawarī αντλεί το υλικό του από κάποια αραβική μετάφραση του συριακού μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου. Επίσης, έχουμε αναφέρει ότι η αιθιοπική μετάφραση του μυθιστορήματος προέρχεται από κάποια χαμένη αραβική μετάφραση του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου.

Παρατηρήσεις στις αφηγήσεις για τις κατακτήσεις του Αλεξάνδρου

Είναι ουσιαστικό να εντοπίσουμε τη γεωγραφική σειρά που ακολουθούν οι διασκευές και οι μεταφράσεις του μυθιστορήματος σχετικά με τις κατακτήσεις του Αλεξάνδρου. Ξεκινώντας με τις διασκευές α, β, αλλά και τη διασκευή γ (δεύτερο και τρίτο βιβλίο), πρώτη κατά σειρά εκστρατεία του Αλεξάνδρου ήταν η σύγκρουσή του με τον Πώρο,

⁹⁶⁸ Αυτόθι, σ. 183-185, όπου παρατίθεται η διήγηση για τη χώρα Še'īdā (Σογδιανή) – πρόκειται για την πόλη Sughd της Σαμαρκάνδης.

⁹⁶⁹ Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, III, 7, σ. 113.

⁹⁷⁰ Αυτόθι, III, 7, σ. 117.

⁹⁷¹ Πρβλ. A. Elad, *Medieval Jerusalem and Islamic Worship: Holy Places, Rituals, Pilgrimage*, Leiden, 1995, S. D. Goitein, "The Sanctity of Jerusalem and Palestine in Early Islam," στο έργο του ίδιου, *Studies in Islamic History and Institutions*, Leiden, 1966, σ. 135-148, O. Livne-Kafri, "On Jerusalem in Early Islam," *Cathedra* 61 (1989), σ. 35-66 (in Hebrew), O. Livne, *The Sanctity of Jerusalem in Islam*, Ph.D. Thesis, The Hebrew University, Jerusalem, 1985 (in Hebrew).

⁹⁷² Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 72-73, 406-413, 559.

έπειτα η προέλαση του Αλεξάνδρου στους Βραχμάνες, η συνάντησή του με το Δάνδαμη (απαντά στις διασκευές β και γ), κατόπιν, η είσοδος του Αλεξάνδρου στα βασίλεια της Κανδάκης, η αλληλογραφία του με τις Αμαζόνες, το τείχος κατά των Γωγ και Μαγώγ (η διήγηση αυτή υπάρχει μόνο στις διασκευές β και γ),⁹⁷³ το ταξίδι του Αλεξάνδρου στη Δύση (Ερυθρά θάλασσα, Τένοντας ποταμός, πόλη του Ήλιου, λιμάνι Λύσου, βασίλεια Κύρου) και, τέλος, ο ερχομός του ανατολικά, δηλαδή στη Βαβυλώνα. Η μόνη απόκλιση στην παραπάνω σειρά εμφανίζεται στη διασκευή γ, όπου πρώτα υπάρχει η διήγηση για τους Βραχμάνες και τον Δάνδαμη (στο δεύτερο βιβλίο) και έπειτα ακολουθούν όλες οι υπόλοιπες εκστρατείες του Αλεξάνδρου (στο τρίτο βιβλίο).

Στις αρχαίες μεταφράσεις του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου, παρατηρούμε τα εξής: η αρμενική, η συριακή και η αιθιοπική μετάφραση ξεκινούν τις ανατολικές κατακτήσεις του Αλεξάνδρου με τη σύγκρουσή του με τον βασιλιά Πώρο, ακολούθως, διηγούνται τη συνομιλία του Αλεξάνδρου με τους γυμνοσοφιστές και τη μετάβασή του στον βασιλιά της Κίνας. Ακολουθεί η προέλαση στις πόλεις Σαμαρκάνδη και Μαργιανή (μόνο στο συριακό και το αιθιοπικό μυθιστόρημα). Έπειτα, παρατίθεται η άφιξη του Αλεξάνδρου στα βασίλεια της Κανδάκης, οι επιστολές που αντάλλαξε με τις Αμαζόνες και η εκστρατεία του στη Δύση (Ερυθρά θάλασσα, Άτλαντας ποταμός, Γωγ και Μαγώγ (μόνο στο *συριακό χριστιανικό θρύλο*, το συριακό ποίημα και το αιθιοπικό μυθιστόρημα). Η προέλαση του Αλεξάνδρου στη χώρα των «μαύρων» απαντά μόνο στο συριακό μυθιστόρημα, ενώ η επίσκεψη στη χώρα του σκότους απαντά στο συριακό, το αιθιοπικό μυθιστόρημα και στο συριακό ποίημα. Η άφιξη στην πόλη του Ήλιου υπάρχει σε όλες τις μεταφράσεις, εντούτοις παραλείπεται από το αιθιοπικό μυθιστόρημα. Η διήγηση για την αναζήτηση της πηγής της ζωής απαντά μόνο στο συριακό ποίημα και το αιθιοπικό μυθιστόρημα. Τελευταία παρατίθεται η άφιξη του Αλεξάνδρου στη Βαβυλώνα. Στο *Βραχύ Βίο του Αλεξάνδρου* συναντάμε την ίδια ακριβώς περιγραφή αναφορικά με τις κατακτήσεις του Αλεξάνδρου, με τη μόνη εξαίρεση ότι δεν περιλαμβάνονται οι εκστρατείες του στις χώρες της Δύσης.⁹⁷⁴

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι οι ελληνικές διασκευές συμβαδίζουν σε μεγάλο βαθμό με τις μεταφράσεις του μυθιστορήματος ως προς την εξιστόρηση των κατακτήσεων του Αλεξάνδρου. Εξαίρεση αποτελεί η επίσκεψη του Αλεξάνδρου στον βασιλιά της Κίνας,

⁹⁷³ Η διήγηση για τους Γωγ και Μαγώγ βρίσκεται στη διασκευή β αμέσως μετά τις κατακτήσεις του Αλεξάνδρου στη Δύση, ενώ στη διασκευή γ εντοπίζεται πριν από τα ταξίδια του Αλεξάνδρου στις χώρες της Δύσης.

⁹⁷⁴ Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, σ. 160-161. Ο *Βραχύς Βίος του Αλεξάνδρου* μεταφράστηκε από τα Συριακά από τον καθηγητή P. de Lagarde, *Analecta Syriaca*, Leipzig, 1858, σ. 205-208.

η οποία απαντά μόνο στο συριακό και το αιθιοπικό μυθιστόρημα. Επίσης, η διήγηση για τους Γωγ και Μαγώγ τοποθετείται στη διασκευή γ του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη πριν από τις κατακτήσεις του Αλεξάνδρου στη Δύση. Αντιθέτως, στο αιθιοπικό μυθιστόρημα εντάσσεται στο πλαίσιο των εκστρατειών του Αλεξάνδρου στις χώρες της Δύσης και προηγείται της διήγησης για τη χώρα του σκότους και την αναζήτηση της πηγής της ζωής. Πρέπει, όμως, να επισημάνουμε ότι στις αρχαίες μεταφράσεις του μυθιστορήματος εντοπίζονται διηγήσεις για εκστρατείες σε διάφορες χώρες, οι οποίες δεν υπάρχουν στις ελληνικές διασκευές, π.χ. η άφιξη του Αλεξάνδρου στη χώρα των «μαύρων».

Οι άραβες ιστοριογράφοι διαφοροποιούνται ως προς τις διηγήσεις τους για τις κατακτήσεις του Αλεξάνδρου. Ο Dīnawarī ξεκινά με το επεισόδιο της μονομαχίας του Αλεξάνδρου και του Πώρου, συνεχίζει με την προέλαση του Αλεξάνδρου στη χώρα των «μαύρων», την Υεμένη, τη Μέκκα, τη συνάντησή του με την Κανδάκη και από εκεί την άφιξή του στη χώρα του σκότους. Στη συνέχεια, ο Dīnawarī διηγείται την προέλαση του Αλεξάνδρου στη χώρα των Σλάβων, των Χαζάρων και των Τούρκων, στην Κίνα, στη χώρα των Γωγ και Μαγώγ και σε εκείνη των Αμαζόνων. Αν και δεν αναφέρεται ονομαστικά στη χώρα των Αμαζόνων, η διήγηση ταυτίζεται με την αντίστοιχη διήγηση του ελληνικού μυθιστορήματος και από αυτό προκύπτει ότι πρόκειται για τις Αμαζόνες. Ακολουθεί η προέλαση στην πόλη Φαργάνα, τη Σαμαρκάνδη, τη Μπουχάρα, τον ποταμό Όξο, την πόλη Āmul, τη Μαργιανή, το Χουρασάν, τη Νισαπούρ, την Τους, την πόλη Rayy, το Ιράκ, την Κτησιφόντα και τέλος την Ιερουσαλήμ. Από τα παραπάνω προκύπτει ότι ο Dīnawarī φαίνεται να αναμειγνύει τις διάφορες εκστρατείες τοποθετώντας π.χ. τη διήγηση για τους Γωγ και Μαγώγ στην πορεία του Αλεξάνδρου ανατολικά, αντίθετα προς την αντίστοιχη διήγηση στις διασκευές και μεταφράσεις του μυθιστορήματος, η οποία τοποθετείται δυτικά. Επιπλέον, η άφιξη του Αλεξάνδρου στην Κίνα τοποθετείται από τον Dīnawarī μετά την επίσκεψη στην Κανδάκη, αντίθετα με αυτό που είδαμε στο μυθιστόρημα. Βέβαια, υπάρχουν και διηγήσεις για τόπους, οι οποίοι δεν υπάρχουν στο μυθιστόρημα. Ο Ya'qūbī εκθέτει πρώτα τη διήγηση με τον Πώρο, μετά τη συνάντηση Αλεξάνδρου και Καϊχάν, ακολούθως την πορεία του Αλεξάνδρου σε Ανατολή και Δύση και τέλος τη μετάβασή του στη Βαβυλώνα. Ο Ṭabarī ξεκινά και αυτός από την εκστρατεία του Αλεξάνδρου στην Ινδία, την Κίνα και το Θιβέτ. Διαδοχικά, ο Αλέξανδρος κατευθύνθηκε στη χώρα του σκότους και στην περιοχή νότια του ήλιου προς αναζήτηση της πηγής της ζωής. Κατόπιν, επέστρεψε στο Ιράκ. Η σειρά αυτών των εκστρατειών

συμφωνεί εν μέρει με τις μεταφράσεις του μυθιστορήματος, με τη διαφορά ότι στο μυθιστόρημα υπάρχουν και κάποιοι ενδιάμεσοι προορισμοί.

Η διήγηση της πορείας του Αλεξάνδρου από τη Δύση προς την Ανατολή – παρόμοια με το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη – υπάρχει και στον *Ḥamza al-Iṣfahānī*, ο οποίος γράφει ανάλογα με το ποια χώρα είναι κοντά του, π.χ. διηγείται ότι στους βασιλείς της Περσίας στη Δύση πλήρωναν φόρο οι Κόπτες και οι Βέρβηροι, στα βόρεια οι Σκύθες, στη Συρία και την Παλαιστίνη οι Τζαράμια (κάτοικοι της Μεσοποταμίας) και οι Τζαράτζαμα (Μαρδαίτες).⁹⁷⁵ Ο *Mas'ūdī* διηγείται τη μονομαχία του Αλεξάνδρου με τον Πώρο, την επίσκεψή του στον Καντ ή Κάϊντ ή Καϊχάν, την άφιξη του Αλεξάνδρου στην Κίνα, το Θιβέτ και το Χουρασάν. Από την Ανατολή, ο Αλέξανδρος κατευθύνθηκε στη Δύση. Στον ιστοριογράφο *Tha'ālibī*, ο Αλέξανδρος πολεμά αρχικά με τον βασιλιά Πώρο, μετά κατευθύνεται στη χώρα των Βραχμάνων και στον βασιλιά Κάϊντ, περιγράφεται η πορεία του Αλεξάνδρου στη Δύση (Συρία, Υεμένη, βασίλισσα Κανδάκη, τόπος που δύνει ο ήλιος, χώρα σκότους, πηγή ζωής) και στην Ανατολή (Θιβέτ, Τούρκοι), η είσοδος του στην Κίνα και η οικοδόμηση τείχους κατά των Γωγ και Μαγώγ. Πρέπει να σημειώσουμε εδώ ότι η συνάντηση με τη βασίλισσα Κανδάκη εντάσσεται στις εκστρατείες της Δύσης στο κείμενο του *Tha'ālibī*, μολονότι κάτι αντίστοιχο δεν συμβαίνει στο μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη. Η διήγηση για την Κίνα και τους Γωγ και Μαγώγ έπεται των διηγήσεων στις χώρες της Δύσης, σύμφωνα με όσα διηγείται ο *Tha'ālibī*. Στον αντίποδα, στη διασκευή γ του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου, η διήγηση για τους Γωγ και Μαγώγ προηγείται των εκστρατειών της Δύσης. Συνεπώς, ο *Tha'ālibī* φαίνεται να συμφωνεί περισσότερο με τη διασκευή β στο σημείο αυτό. Η σειρά στη γεωγραφική θέση των χωρών και η τοποθέτηση των διηγήσεων των ταξιδιών του Αλεξάνδρου, όπως παρουσιάζεται από τον *Tha'ālibī*, έχει άλματα. Άρα, η πηγή ή οι πηγές από τις οποίες αντλεί, δεν ενδιαφέρονταν για τη γεωγραφική σειρά των χωρών. Πιθανώς να είχε μόνο απαισιόσπασμα στη διάθεσή του. Σε γενικές γραμμές, οι διηγήσεις των *Dīnawarī* και *Tha'ālibī* περιλαμβάνουν τις περισσότερες πληροφορίες για τις κατακτήσεις του Αλεξάνδρου, οι οποίες μάλιστα αντιστοιχούν σε πολλά σημεία με το μυθιστόρημα. Επίσης, οι γεωγραφικές γνώσεις που είχαν οι άραβες ιστοριογράφοι φαίνεται πως είναι πιο ακριβείς και ενίοτε ανώτερες από εκείνες που έχουμε στο μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη.

⁹⁷⁵ *Ḥamza al-Iṣfahānī*, *Ta'rikh sinī mulūk al-ard wa-l-anbiyā*, σ. 33. Βλέπε M. Canard, “Djarādjima” στην *EF*, τ. 2, σ. 456-458.

Τέλος, πρέπει να σημειώσουμε ότι στο μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη δεν υπάρχει καμιά διήγηση που να αναφέρεται στην πολιτική που ακολούθησε ο Αλέξανδρος αναφορικά με τη διακυβέρνηση της Περσίας, και ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά στο διορισμό τοπικών βασιλέων (*mulūk al-tawā'if*).

ΠΕΜΠΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

1. Ο θάνατος του Αλεξάνδρου

Σύμφωνα με το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη, ο θάνατος του Αλεξάνδρου οφειλόταν σε δηλητηρίαση.⁹⁷⁶ Πρόκειται για μια εκτενή, γλαφυρή και άκρως συγκλονιστική περιγραφή της συνομωσίας εις βάρος του Αλεξάνδρου, αν αναλογιστούμε ότι οι συνωμότες επιθυμούσαν το θάνατό του για να καρπωθούν την περιουσία και το βασίλειό του.⁹⁷⁷ Είναι σημαντικό ότι οι ιστοριογράφοι Sa'īd b. al-Biṭīq και Ḥamza al-Isfahānī παρουσιάζουν ως αιτία θανάτου του Αλεξάνδρου τη δηλητηρίαση από κάποιον διοικητή της Μακεδονίας, χωρίς να ονομάζουν τα άτομα που ενήργησαν κατά του Αλεξάνδρου.

Σύμφωνα με το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη, ο Αντίπατρος, που είχε αναλάβει τη διοίκηση της Μακεδονίας, δεν είχε καλές σχέσεις με την Ολυμπιάδα, την μητέρα του Αλεξάνδρου. Έχοντας πληροφορίες για την αλληλογραφία της Ολυμπιάδας με τον Αλέξανδρο και φοβούμενος απ' όσα εκείνος έγραφε στη μητέρα του πως θα τον τιμωρήσει σκληρά, σκέφτηκε να δολοφονήσει τον Αλέξανδρο. Παρασκεύασε, λοιπόν, ένα δηλητήριο το οποίο, αφού έβαλε σε μια μικρή μολυβένια θήκη που βρισκόταν μέσα σε μια πιο μεγάλη και σιδερένια, το έδωσε στο γιο του να το μεταφέρει στη Βαβυλώνα.⁹⁷⁸ Έστειλε, λοιπόν, το γιο του στη Βαβυλώνα στον Ιόλλα, τον οιορχό του Αλεξάνδρου. Τότε, έτυχε ο Ιόλλας (στο συριακό μυθιστόρημα Ōliyās) να είναι δυσαρεστημένος με τον Αλέξανδρο, γιατί λίγες μέρες πριν είχε υποπέσει σε κάποιο σφάλμα και εκείνος τον είχε χτυπήσει με το ραβδί του στο κεφάλι και τον είχε τραυματίσει βαριά. Αυτό οδήγησε τον Ιόλλα να συνεργήσει με τον γιο του Αντίπατρου για τη δολοφονία του Αλεξάνδρου. Μαζί

⁹⁷⁶ Για τον θάνατο του Αλεξάνδρου με βάση τις ιστορικές πηγές βλέπε το άρθρο του E. J. Chinnock, "The Burial-Place of Alexander the Great," *CR* 7.6 (1893), σ. 245-246 (σύμφωνα με τον Κούρτιο Ρούφο, το σώμα του Αλεξάνδρου αρχικά τοποθετήθηκε στη Μέμφιδα και κατόπιν μεταφέρθηκε στην Αλεξάνδρεια). Πρβλ. E. Vermeule, *Aspects of Death in Early Greek Art and Poetry*, Berkeley, 1979.

⁹⁷⁷ Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, III, 31, σ. 185, *Historia Alexandri Magni*, III, 31, σ. 135.

⁹⁷⁸ Στη διασκευή α, το συριακό και το αρμενικό μυθιστόρημα, ο γιος του Αντίπατρου ονομάζεται Κάσανδρος. Βλέπε σχετικά *Historia Alexandri Magni*, III, 31, σ. 134, Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, III, 20, σ. 135, Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 261, σ. 150 (ο Κάσανδρος δεν αναφέρεται ότι ήταν ο γιος του Αντίπατρου). Στην αρμενική μετάφραση ο Ιόλλας είναι ο αδερφός του Κάσανδρου. Πρβλ. W. L. Adams, "Antipater and Cassander: Generalship on Restricted Resources in the Fourth Century," *AncW* 10 (1985), σ. 79-88, G. T. Griffith, "Alexander and Antipater in 323 B.C.," *PACA* 8 (1965), σ. 12-17, K. Kanatsulis, "Antipatros als Feldherr und Staatsmann nach dem Tode Alexanders des Grossen," *Makedonika* 8 (1968), σ. 121-184.

του πήρε και ένα Μήδο (Mitrōn στα συριακά, Mandios στα αρμενικά),⁹⁷⁹ ο οποίος ήταν δυσαρεστημένος κι αυτός με τον Αλέξανδρο. Η διασκευή γ αναφέρει ότι ο Αντίπατρος δήλωνε ότι σε περίπτωση που ο Ιούλλος (δηλαδή ο Ιόλας) θα σκότωνε τον Αλέξανδρο, θα τον έκανε γαμπρό του, δίνοντάς του την κόρη του.⁹⁸⁰

Κάποια μέρα, λοιπόν, ο Αλέξανδρος αναπαυόταν στο δωμάτιό του, κι ενώ επρόκειτο να δοθεί ένα μεγάλο δείπνο, παρουσιάστηκε την επόμενη μέρα ο Μήδος, ο οποίος ήθελε να εισέλθει στα ανάκτορα. Ο Αλέξανδρος υποχώρησε στις παρακλήσεις του Μήδου και τον δέχτηκε στο δείπνο του. Μαζί με τον Αλέξανδρο παρακάθησαν αρκετοί (ο Ψευδο-Καλλισθένης αναφέρει τα ονόματα του Περδίκου, του Πτολεμαίου, του Όλκιου του Λυσιμάχου, του Ευμένιου και του Κάσανδρου),⁹⁸¹ οι οποίοι δεν ήξεραν για τη δολοφονική απόπειρα που επρόκειτο να γίνει. Ορισμένοι όμως γνώριζαν και είχαν συμφωνήσει με τον Ιόλλα, έχοντας μάλιστα δώσει και όρκο μεταξύ τους, ότι θα δηλητηριάσουν τον Αλέξανδρο. Οι συνωμότες επιθυμούσαν την περιουσία του Αλεξάνδρου. Τότε, ο Ιόλλας πρόσφερε ένα κανονικό ποτήρι κρασί στον Αλέξανδρο. Όταν φούντωσαν οι συζητήσεις και είχε ήδη περάσει αρκετός χρόνος και ο Αλέξανδρος είχε αδειάσει το ποτήρι του, ο Ιόλλας του έδωσε το άλλο ποτήρι που περιείχε το δηλητήριο. Για κακή του τύχη, ο Αλέξανδρος το ήπιε και ξαφνικά ούρλιαξε από πόνους στο σκώτι σαν να τον είχε χτυπήσει βέλος. Ύστερα από λίγο, αφού υπέμεινε με καρτερία τους πόνους, αποσύρθηκε, διατάζοντας τους υπόλοιπους να παραμείνουν στο δείπνο. Σύμφωνα με τη διασκευή γ του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη, οι Μακεδόνες, όταν άκουσαν από τον Αλέξανδρο ότι δεν θα τον ξανάβλεπαν ζωντανό ούτε θα τον ξανάκουγαν, διότι θα μετέβαινε στον Άδη, ξέσπασαν σε θρήνους και οίμωγες.⁹⁸²

Την ίδια διήγηση περιέχει και ο ιστοριογράφος Sa'īd b. al-Biṭrīq, ακολουθώντας μέχρι το σημείο αυτό το μυθιστόρημα. Η διήγηση όμως του Sa'īd b. al-Biṭrīq είναι πιο σύντομη και περιληπτική. Βέβαια, στον Sa'īd b. al-Biṭrīq δεν αναφέρονται τα ονόματα του διοικητή της Μακεδονίας, του γιου του, του οινοχόου και του ανθρώπου που ενήργησε εναντίον του Αλεξάνδρου. Επίσης, ο Sa'īd b. al-Biṭrīq δεν παραθέτει τα ονόματα των ατόμων που παρευρέθηκαν στο δείπνο μαζί με τον Αλέξανδρο. Είναι εύλογο να

⁹⁷⁹ Το αρμενικό κείμενο αναφέρει ότι αυτός ήταν από τη Θεσσαλονίκη και ότι ήταν φίλος του Αλεξάνδρου. Βλέπε σχετικά Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 262, σ. 150.

⁹⁸⁰ Parthe, *Der Griechische Alexanderroman*, Rezension Γ, κεφ. 31, σ. 434.

⁹⁸¹ Πολλά από τα ονόματα των συνδαιτυμόνων του Αλεξάνδρου, όπως απαντούν στο συριακό μυθιστόρημα, είναι παραφθαρμένα. Η λίστα των παρόντων είναι ανεξάρτητη από τη διήγηση της συνωμοσίας της δηλητηρίασης. Βλέπε σχετικά Samuel, "The Earliest Elements in the Alexander Romance," σ. 435-436, υποσημ. 25 και 27. Η αιθιοπική μετάφραση του Ψευδο-Καλλισθένη δίνει τα ονόματα των συνωμοτών, αλλά τα ονόματα των ατόμων έχουν αλλαχθεί *vis-à-vis* με το ελληνικό μυθιστόρημα.

⁹⁸² Parthe, *Der Griechische Alexanderroman*, Rezension Γ, κεφ. 32, σ. 438-440.

συμπεράνουμε ότι ο Sa'īd b. al-Biṭrīq είχε πρόσβαση σε μια αραβική μετάφραση του μυθιστορήματος. Ένα επιχείρημα που ενισχύει αυτήν την άποψη είναι ότι στη διασκευή γ, ο Αλέξανδρος γράφει μια «παρηγορητική» επιστολή για τη μητέρα του, η οποία υπάρχει και στη διήγηση του Sa'īd b. al-Biṭrīq, αλλά και στους ιστοριογράφους Ya'qūbī, Mas'ūdī και Tha'ālibī. Επιπλέον, η πληροφορία για το γέμισμα της σαρκοφάγου⁹⁸³ με μέλι απαντάται στη διασκευή α του Ψευδο-Καλλισθένη, την αρμενική μετάφραση και τον Sa'īd b. al-Biṭrīq, στοιχείο που ενισχύει την άποψη για τη στενή σχέση του κειμένου του ιστοριογράφου μας με το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη.

Μια ελαφρώς παραλλαγμένη εκδοχή της δολοφονίας του Αλεξάνδρου διασώζει και η αιθιοπική μετάφραση. Σύμφωνα μ' αυτή, ο Ιόλλας, ενεργώντας μόνος του και όχι υπό την καθοδήγηση του Αντίπατρου, δηλητηριάζει στη διάρκεια ενός δείπνου στη Βαβυλώνα τον Αλέξανδρο.⁹⁸⁴ Δεν αναφέρεται τίποτε για τον Μήδο, ο οποίος έπεισε τον Αλέξανδρο να τον καλέσει σ' ένα μεγάλο δείπνο. Τα ονόματα των συνδαιτυμόνων αναφέρονται και στο αιθιοπικό κείμενο. Το μόνο σίγουρο είναι ότι πολλά από αυτά τα ονόματα είναι παραφθαρμένα. Εντυπωσιακή, στ' αλήθεια, είναι η περιγραφή των πόνων που ένιωθε ο Αλέξανδρος ως απόρροια της δηλητηρίασής του, π.χ. οι πόνοι γίνονταν αφόρητοι κατά τη διάρκεια της νύχτας, φθάνοντας μάλιστα σε σημείο που δεν μπορούσε να μιλήσει.

Στο σημείο αυτό, η διασκευή α, το συριακό και το αρμενικό μυθιστόρημα του Αλεξάνδρου περιέχουν μια προσθήκη σχετικά με τις ενέργειες του Κάσανδρου και του Ιόλλα μετά τη χορήγηση του φαρμάκου στον Αλέξανδρο. Οι δυο τους περιπλανήθηκαν στα βουνά της Κιλικίας, πιστεύοντας ότι εάν θα πέθαινε ο Αλέξανδρος, θα απαλλάσσονταν από αυτόν. Ακόμη, ο Κάσανδρος έστειλε τον άνδρα της τροφού στη Μακεδονία για να ενημερώσει τον πατέρα του για την τέλεση της πράξης του θανάτου του Αλεξάνδρου.⁹⁸⁵ Στο αιθιοπικό μυθιστόρημα, ο Ιόλλας στέλνει τον Λυσίμανδρο να πάει στον πατέρα του, τον Αντίπατρο, στη Μακεδονία, μεταφέροντας το μήνυμα ότι η πράξη

⁹⁸³ Για τη σαρκοφάγο του Αλεξάνδρου βλέπε: K. Schefold, *Der Alexander-Sarkophag*, Berlin, 1968, A. Chugg, "The Sarcophagus of Alexander the Great?," *G&R* 49.1 (2002), σ. 8-26, του ιδίου, "The Tomb of Alexander the Great in Alexandria," *AJAH* 1.2 (2002), σ. 75-108, V. von Graeve, *Der Alexandersarkophag und seiner Werkstatt. Istanbuler Forschungen* 28, Berlin, 1970, W. Messerschmidt, "Historische und ikonographische Untersuchungen zum Alexandersarkophag," *Boreas* 12 (1989), σ. 64-92, A. Stewart, *Faces of Power, Alexander's Image and Hellenistic Politics*, Berkeley, 1993, σ. 294-306, O. Palagia, "Hephaestion's Pyre and the Royal Hunt of Alexander," στους Bosworth and Baynham (edd.), *Alexander the Great in Fact and Fiction*, σ. 167-206.

⁹⁸⁴ Βλέπε σχετικά Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 339-341.

⁹⁸⁵ Για τις πληροφορίες αυτές βλέπε: *Historia Alexandri Magni*, III, 32, σ. 136, Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, III, 20, σ. 137 και Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 267, σ. 151, όπου ο Κάσανδρος έγραψε ένα μήνυμα στον πατέρα του, τον Αντίπατρο, στη Μακεδονία, στο οποίο του έλεγε ότι περατώθηκε αυτό που του είχε ανατεθεί και ολοκληρώθηκε με την τέλεση ενός γάμου.

εξετελέσθη.⁹⁸⁶ Κάτι ανάλογο υπάρχει στην αρμενική μετάφραση του μυθιστορήματος, με τη διαφορά ότι ο Κάσανδρος είναι αυτός που στέλνει το μήνυμα στον πατέρα του, τον Αντίπατρο.

Στο μυθιστόρημα λέγεται πως ο Αλέξανδρος, υποβασταζόμενος από τη Ρωξάνη, πήγε στα ανάκτορα και ξάπλωσε. Το πρωί διέταξε να έρθουν ο Περδίκας, ο Πτολεμαίος και ο Λυσίμαχος σ' αυτόν. Ξαφνικά, όμως, ξέσπασε μεγάλη αναταραχή, καθώς οι Μακεδόνες στρατιώτες απειλούσαν τη φρουρά του παλατιού και ζητούσαν να μπουν μέσα, εάν δεν τους έδειχναν τον βασιλιά Αλέξανδρο. Όταν ο Αλέξανδρος ρώτησε τι συνέβη, ο Περδίκας του εξήγησε αυτά που ζητούσαν οι Μακεδόνες.⁹⁸⁷ Τότε, ο Αλέξανδρος διέταξε να σηκώσουν το κρεβάτι του και να το βάλουν υπερυψωμένο στη μέση του δωματίου, ώστε να παρελάσει όλος ο στρατός και να τον δει.⁹⁸⁸ Έτσι, οι Μακεδόνες είπαν ότι θα μπορούν να μπαίνουν μόνοι τους από τη μια πόρτα και να βγαίνουν από άλλη. Ο Περδίκας έκανε ό,τι τον διέταξε ο Αλέξανδρος.⁹⁸⁹ Μπήκαν μόνοι οι Μακεδόνες και τον είδαν και δεν υπήρξε ούτε ένας που να μην κλάψει για τον βασιλιά Αλέξανδρο που κείτονταν μισοπεθαμένος.⁹⁹⁰ Σύμφωνα με τη διασκευή γ, ακόμη και ο Βουκεφάλας, το άλογο του Αλεξάνδρου, στάθηκε πλησίον του την ώρα του θανάτου του.⁹⁹¹

Σύμφωνα με όσα διαβάζουμε στη διασκευή α και το συριακό μυθιστόρημα, ο Αλέξανδρος λίγο προτού πεθάνει έγραψε τη διαθήκη του.⁹⁹² Ο Περδίκας (Κῆσικῶς στο συριακό και το αρμενικό μυθιστόρημα) θεώρησε ότι ο Αλέξανδρος θα άφηνε την περιουσία του στον Πτολεμαίο, καθιστώντας τον διάδοχο.⁹⁹³ Το ίδιο ακριβώς πίστευε και

⁹⁸⁶ Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 341.

⁹⁸⁷ Στον Parthe, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension Γ*, κεφ. 32, σ. 440, ο Αντίοχος ήταν αυτός που πληροφόρησε τον Αλέξανδρο για τη φασαρία.

⁹⁸⁸ Σύμφωνα με τον Αρριανό (VII, 26,1): οι στρατιώτες, υπό πένθους καὶ πόθου τοῦ βασιλέως, για να δουν τον Αλέξανδρο. Πρβλ. V. Ehrenberg, "Pothos," στον Blackwell, *Alexander and the Greeks*, σ. 56 και Reames-Zimmerman, "The Mourning of Alexander the Great," σ. 98-145.

⁹⁸⁹ Στο συριακό μυθιστόρημα διαβάζουμε ότι ο Κῆσικῶς έπεισε τους Μακεδόνες ότι ο Αλέξανδρος δεν ήταν νεκρός, αλλά ότι είχε προσβληθεί από μια ασθένεια. Βλέπε σχετικά Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, III, 21, σ. 138.

⁹⁹⁰ Η θλίψη των Μακεδόνων για τον ετοιμοθάνατο βασιλιά περιγράφεται και από τον Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 342-343.

⁹⁹¹ Parthe, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension Γ*, κεφ. 32, σ. 442 και κεφ. 33, σ. 452. Πρβλ. Trumpf, *Anonymi Byzantini vita Alexandri Regis Macedonum (Rez. ε)*, κεφ. 46.

⁹⁹² Για τα σχέδια του Αλεξάνδρου προτού πεθάνει βλέπε: E. Badian, "A King's Notebooks," *HSCP* 72 (1968), σ. 183-204, Bosworth, *From Arrian to Alexander. Studies in Historical Interpretation*, σ. 185-211.

⁹⁹³ Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, III, 20, σ. 137-138. Ο Περδίκας (Κῆσικῶς) έδωσε στη συνέχεια έναν όρκο με τον Πτολεμαίο, στον οποίο του έλεγε ότι εάν ο Αλέξανδρος του δώσει όλη την περιουσία, θα δώσει με τη σειρά του τη μισή στον Πτολεμαίο. Το ίδιο απαιτούσε, όμως, και από τον Πτολεμαίο. Επίσης, βλέπε το αρμενικό κείμενο: Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 269, σ. 152. Πρβλ. H. Strasburger, *Ptolemaios und Alexander*, Leipzig, 1934.

ο Πτολεμαίος για τον Περδίκας.⁹⁹⁴ Επιπρόσθετα, στη διασκευή α, ο Ολκίας εμφανίζεται να διαβάζει τη διαθήκη. Η διαθήκη του Αλεξάνδρου, γιου του Άμμωνα και της Ολυμπιάδας, παρατίθεται στο σύνολό της από τη διασκευή α του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη, καθώς και το συριακό, αρμενικό και αιθιοπικό μυθιστόρημα.⁹⁹⁵ Η αιθιοπική μετάφραση κάνει λόγο για τη διαθήκη του Αλεξάνδρου, την οποία έγραψαν ο Περδίκας και ο Lekbās.⁹⁹⁶ Οι άραβες ιστοριογράφοι που εξετάσαμε δεν αναφέρουν τίποτε απολύτως για τη διαθήκη του Αλεξάνδρου.

Στη διασκευή γ, ο Αλέξανδρος γράφει μια «παρηγορητική» επιστολή στη μητέρα του. Κατόπιν, διανέμει την εξουσία του στους άρχοντές του.⁹⁹⁷ Λίγο προτού εκπνεύσει, ο Αλέξανδρος εκστόμισε τα παρακάτω λόγια: «ὄς τὴν ἅπασαν οἰκουμένην διῆλθον ἀοίκητόν τε καὶ σκοτεινώδη γαῖαν, φυγεῖν οὐκ ἐξίσχυσα τὴν εἰμαρμένην· κύλιξ δὲ μικρὰ τῶ θανάτῳ προδίδοι νέκυσι προπέμπουσα φαρμάκου μίξει. βλέπων δὲ στρατὸς θανεῖν βιαζόμενον βοηθῆσαι θέλοντες ἀδυνατοῦσιν. λοιπὸν ἐν Ἄιδει κείσομαι τεθαμμένος».⁹⁹⁸ Ο Αλέξανδρος παρακάλεσε να ταφεί στην Αλεξάνδρεια, όπως διαβάζουμε στη διασκευή γ.⁹⁹⁹ Αλλά και στο *Βραχύ Βίο του Αλεξάνδρου* διαβάζουμε για τη διαθήκη του Αλεξάνδρου, η οποία συντάχθηκε όταν ο ίδιος βρισκόταν στη Βαβυλώνα. Η διαθήκη ανέφερε ότι ο Αλέξανδρος μοίρασε την επικράτειά του σε δώδεκα στρατηγούς του.¹⁰⁰⁰

Αξίζει να σημειώσουμε ότι το αρμενικό μυθιστόρημα ξεκινά αρχικά με το δηλητήριο που ο Ιόλλας έβαλε στο ποτήρι του Αλεξάνδρου. Ο Αλέξανδρος δεν πεθαίνει τότε, αλλά μεσολαβεί το κείμενο της διαθήκης του και κάποια άλλα στοιχεία και στη συνέχεια αναφέρεται ο θάνατός του. Συγκεκριμένα, η Ρωζάνη επάλειψε τον Αλέξανδρο με κάποιο βάλαμο, το οποίο τον ανακούφισε από τους ισχυρούς πόνους. Εξαιτίας αυτού, ο θάνατός του καθυστέρησε για πέντε ακόμη μέρες. Τότε, ο Αλέξανδρος ζήτησε νερό για να βρέξει τα χείλη του. Κατ' επανάληψη, ο Ιόλλας του πρόσφερε ένα κύπελλο με δηλητήριο.

⁹⁹⁴ *Historia Alexandri Magni*, III, 32, σ. 137.

⁹⁹⁵ Η διαθήκη του Αλεξάνδρου παρατίθεται αυτόθι, III, 33, σ. 138-145, στον Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, III, 22, σ. 139-141, στον Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 272-274, σ. 153-155 και στον Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 344-349.

⁹⁹⁶ Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 342 και 344-349.

⁹⁹⁷ Για την «παρηγορητική» επιστολή βλέπε Parthe, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension Γ*, κεφ. 33, σ. 442-448.

⁹⁹⁸ Αυτόθι, κεφ. 33, σ. 450.

⁹⁹⁹ Αυτόθι, κεφ. 33, σ. 452.

¹⁰⁰⁰ Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, σ. 161.

Ο Αλέξανδρος κάλεσε τους μακεδόνες βασιλείς, δίνοντάς τους οδηγίες για το βασίλειο. Η κατάσταση, όμως, της υγείας του επιδεινώθηκε. Ο Αλέξανδρος έδωσε το δαχτυλίδι του στον Περδίκκα¹⁰⁰¹ και άφησε τη Ρωξάνη υπό την προστασία του.¹⁰⁰²

Σύμφωνα με το συριακό μυθιστόρημα του Αλεξάνδρου, ο Αλέξανδρος ήταν αδύναμος να συντάξει διαθήκη εξαιτίας του ότι είχε παραλύσει η γλώσσα του. Όταν αρρώστησε στη Βαβυλώνα, διέταξε όλους – και τη γυναίκα του τη Ρωξάνη (Ρούσνακ) – , να πάνε σε άλλο θάλαμο από αυτόν, στον οποίο ο ίδιος κοιμόταν. Σύμφωνα με τη διήγηση, η Ρωξάνη θρηνεί μονολογώντας ότι έμεινε ορφανή από τον πατέρα της, τον Δαρείο, και τώρα θα μείνει και χήρα. Στο αρμενικό και το αιθιοπικό κείμενο, η Ρωξάνη ρωτά τον Αλέξανδρο εάν σκοπεύει να την εγκαταλείψει αυτοκτονώντας. Ο Αλέξανδρος της είπε να μην θλίβεται για ό,τι συμβαίνει στον καιρό του και να μην αποκαλύψει τίποτε σε κανέναν.¹⁰⁰³ Στη συνέχεια, ο Αλέξανδρος διέταξε τον Περδίκκα (Κρισκός) και τον Πτολεμαίο να γράψουν τη διαθήκη του.¹⁰⁰⁴ Μετά, ο Αλέξανδρος ζήτησε από τον Περδίκκα να φέρει τη διαθήκη και να τη διαβάσει μπροστά του. Τελικά, τη διαθήκη την έφερε ο Αρχέλαος, ο συντάκτης της.¹⁰⁰⁵

Μόνο στην αιθιοπική μετάφραση διαβάζουμε ότι ο Αλέξανδρος διέταξε κάποιον ονόματι Χρόνο (:), ο οποίος ήταν σιδηρουργός, να κατασκευάσει ένα μολυβένιο φέρετρο και να το γεμίσει με μέλι, μύρα και ροδόνηρο. Στον τεχνίτη αυτό, ο Αλέξανδρος είπε να βάλει το σώμα του μέσα σ' αυτό το φέρετρο, έτσι ώστε να αποφύγει την αποσύνθεση. Τότε, παρέδωσε το πνεύμα του.¹⁰⁰⁶ Η επάλειψη του σώματος του Αλεξάνδρου με ουσίες προκειμένου να αποφευχθεί η αποσύνθεση, αναφέρεται και από το συγγραφέα Mas'ūdī. Πιθανόν, ο Mas'ūdī να αντέγραψε το συγκεκριμένο στοιχείο από μια αραβική μετάφραση του μυθιστορήματος, από την οποία προέκυψε στη συνέχεια και η αιθιοπική μετάφραση.

Σύμφωνα με όσα μας διηγείται ο Αρριανός, ο Πλούταρχος και ο Ιουστίνος, ο Αλέξανδρος αρρώστησε και πέθανε από υψηλό πυρετό. Βέβαια, οι συγγραφείς αυτοί αναφέρονται μόνο στο μήνα και δεν περιγράφουν χρονολογικά την πορεία της αρρώστιας

¹⁰⁰¹ Βλέπε σχετικά W. W. Tarn, "Alexander's *ύπομνήματα* and the 'World-Kingdom'," *JHS* 41.1 (1921), σ. 1-17 (σ. 4-5), F. Hampl, "Alexanders des Grossen Hypomnemata und letzte Pläne," *Studies Presented to D. M. Robinson* 2 (1953), σ. 16-29.

¹⁰⁰² Για όλες αυτές τις μοναδικές και ενδιαφέρουσες πληροφορίες βλέπε Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 276-281, σ. 156-157.

¹⁰⁰³ Αυτόθι, § 268, σ. 151-152 και Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 342.

¹⁰⁰⁴ Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, III, 20, σ. 137-138.

¹⁰⁰⁵ Αυτόθι, III, 22, σ. 139-141, όπου απαντά η διαθήκη του Αλεξάνδρου, όπως παρατίθεται από το συριακό μυθιστόρημα.

¹⁰⁰⁶ Για το φέρετρο του Αλεξάνδρου βλέπε Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 349.

του Αλεξάνδρου (πχ. *φθίνοντος* – δηλαδή γύρω στις 27 του μηνός ...).¹⁰⁰⁷ Σημειωτέον ότι κανένα ελληνικό έργο αυτών των συγγραφέων δεν ήταν γνωστό στους Αραβες.

Οι Πέρσες, σύμφωνα με τη διασκευή β, φιλονίκησαν με τους Μακεδόνες, θέλοντας να πάρουν το σώμα του Αλεξάνδρου και να τον αναγορεύσουν ως θεό Μίθρα, ενώ οι Μακεδόνες ήθελαν να τον μεταφέρουν στη Μακεδονία. Το μαντείο του Βαβυλώνιου Διός, όμως, υπέδειξε ως τόπο ενταφιασμού του Αλεξάνδρου την πόλη της Αιγύπτου Μέμφιδα.¹⁰⁰⁸ Η μεταφορά του σώματος του Αλεξάνδρου και η ταφή του στη Μέμφιδα και κατόπιν στην Αλεξάνδρεια προέρχεται σύμφωνα με την άποψη του Berg από κάποια διήγηση ενός αλεξανδρινού μυθιστορήματος.¹⁰⁰⁹ Εξάλλου, η Μέμφιδα ήταν η πρωτεύουσα των Φαραώ και μόνο ένας αιγύπτιος συγγραφέας θα μπορούσε να υποδείξει αυτόν τον τόπο για την ταφή του Αλεξάνδρου. Το αρμενικό μυθιστόρημα προσθέτει ότι η πόλη Μέμφιδα βρίσκεται στον ποταμό Νείλο, κοντά στα ποτάμια του Ωκεανού. Η πόλη διαθέτει πέντε εύφορα χωράφια κοντά στη χώρα των Αμαζόνων.¹⁰¹⁰

Έπειτα, αναφέρεται ότι ο Πτολεμαίος μετέφερε μέσα σε μια μολύβδινη λάρνακα το αρωματισμένο με σμύρνα σώμα του Αλεξάνδρου στη Μέμφιδα της Αιγύπτου.¹⁰¹¹ Η διασκευή α αναφέρει ότι μέσα στη λάρνακα τοποθετήθηκε μέλι νησιώτικο, αλόη και μύρο Τρωγοδυτικό.¹⁰¹² Η αρμενική μετάφραση του Αλεξάνδρου διηγείται ότι έχυσαν πάνω στον

¹⁰⁰⁷ Περισσότερες πληροφορίες στον C. A. Robinson, “Two Notes on the History of Alexander the Great,” *AJPh* 53.4 (1932), σ. 353-359 (σ. 357-359).

¹⁰⁰⁸ Ο A. Schmidt-Colinet, “Das Grab Alexanders d. Gr. in Memphis?,” στο βιβλίο των Bridges, Bürgel (eds), *The Problematics of Power*, σ. 87-90 αναφέρεται στον τάφο του Αλεξάνδρου στη Μέμφιδα σε σχέση με τον ναό του Νεκτεναβώ II. Πρβλ. Chugg, “The Sarcophagus of Alexander the Great?,” σ. 14-20 (*The Memphite Tomb of Alexander*), D. Thompson, *Memphis under the Ptolemies*, Princeton, 1988, σ. 121, U. Wilcken, “Die griechischen Denkmäler vom Dromos des Serapeums von Memphis,” *JDAI* 32 (1917), σ. 149-203, J.-P. Lauer & Ch. Picard, *Les statues Ptolémaïques du Sarapieion de Memphis*, Paris, 1955, F. Matz, “Review of J.-P. Lauer & Ch. Picard; *Les statues Ptolémaïques du Sarapieion de Memphis*,” *Gnomon* 29, σ. 84-93., Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, τμήμα 2 από υποσημ. 86 έως το κεφ. 1, υποσημ. 512 έως το κεφ. 5, του ίδιου, “Current Problems Concerning the Early History of the Cult of Sarapis,” *Opuscula Archaeologica* 7 (1967), σ. 23 κ. εξ.

¹⁰⁰⁹ Berg, “An Early Source of the *Alexander Romance*,” σ. 386. Αναφέρει ότι αυτή η σκηνή προοικονομήθηκε στη διήγηση της θεμελίωσης της Αλεξάνδρειας, όπου, σύμφωνα με την προφητεία του μαντείου του Σέραπι, στην Αλεξάνδρεια θα βρισκόταν ο τάφος του Αλεξάνδρου (I, 33).

¹⁰¹⁰ Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 282, σ. 157.

¹⁰¹¹ Το ελληνικό μυθιστόρημα διηγείται ότι ο Αλέξανδρος κείτονταν σε ένα μολυβένιο φέρετρο, αλλά το συριακό και το αιθιοπικό μυθιστόρημα κάνουν λόγο για ένα χρυσό φέρετρο. Πρβλ. Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, III, 22, σ. 141 και Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 427 [στην αιθιοπική μετάφραση της *Ιστορίας των Ιουδαίων* του Joseph ben-Gorion ή Pseudo-Josephus (ακμ. 9^{ος} ή 10^{ος} αιώνας)]. Ο συγγραφέας Mas‘ūdī προσθέτει ότι το χρυσό φέρετρο υψώθηκε πάνω σε μια σειρά από πέτρες. Βλέπε σχετικά Mas‘ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 25, § 679, σ. 254. Πρβλ. Chugg, “The Sarcophagus of Alexander the Great?,” σ. 19-20, A. Erskine, “Life after Death: Alexandria and the Body of Alexander,” *G&R*, 2nd Ser., 49.2 (2002), σ. 163-179 (σ. 168-169). Ακόμη, Διόδωρος, 18.26-8, A. Stewart, *Faces of Power: Alexander’s Image and Hellenistic Politics*, Berkeley, 1993, σ. 215-221.

¹⁰¹² Σχετικά με τα ταφικά έθιμα για το νεκρό Αλέξανδρο βλέπε τη διασκευή α: *Historia Alexandri Magni*, III, 34, σ. 145.

Αλέξανδρο μέλι και αλόη και ότι το σώμα του αρωματίστηκε με λιβάνι και λάδι και τοποθετήθηκε πάνω σε μια άμαξα για να μεταφερθεί στην Αίγυπτο.¹⁰¹³ Για το ότι ο Φιλήμων (και όχι ο Πτολεμαίος, όπως διαβάζουμε στο μυθιστόρημα), ο σύμβουλος του Αλεξάνδρου, γέμισε τη σαρκοφάγο του Αλεξάνδρου με μέλι, κάνει λόγο ο χριστιανός άραβας ιστοριογράφος Sa'īd b. al-Biṭīq. Ο Πτολεμαίος τοποθέτησε το σκήνωμα πάνω σε βασιλική άμαξα. Η πορεία από τη Βαβυλώνα προς την Αίγυπτο άρχισε.¹⁰¹⁴ Η Βαβυλώνα φαίνεται να είναι στο προσκήνιο, επειδή θεωρούνταν το διοικητικό κέντρο της αυτοκρατορίας.

Όταν οι κάτοικοι της Μέμφιδας πληροφορήθηκαν πως πλησιάζει η πομπή, βγήκαν να την προϋπαντήσουν και να τη συνοδεύσουν μέσα στην πόλη.¹⁰¹⁵ Ο αρχιερέας του ιερού της Μέμφιδας τους προέτρεψε να μην ενταφιάσουν τον Αλέξανδρο εκεί, αλλά στη Ρακώτιδα,¹⁰¹⁶ συμπληρώνοντας ότι όπου αλλού κι εάν ενταφιαστεί το σκήνωμα, η πόλη εκείνη θα δοκιμάζει πάντα ταραχές και θα υποστεί μάχες και πολέμους. Αμέσως μετά απ' αυτό, ο Πτολεμαίος οδηγεί την πομπή στην Αλεξάνδρεια, ιδρύει τάφο στο ιερό, το οποίο ονομάζεται «Σῶμα Αλεξάνδρου», («Σῆμα Αλεξάνδρου» στη συριακή μετάφραση) και εκεί ενταφιάζει το λείψανο του βασιλιά Αλεξάνδρου.¹⁰¹⁷ Παρατηρούμε ότι οι λεπτομέρειες αυτές παραλείπονται από τη διασκευή γ και το συριακό μυθιστόρημα. Η Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου είναι ο τόπος ταφής του Αλεξάνδρου και στο *Βραχύ Βίο του Αλεξάνδρου*.¹⁰¹⁸ Το συριακό μυθιστόρημα του Αλεξάνδρου προσθέτει ότι, καθώς το νεκρό

¹⁰¹³ Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 283, σ. 158.

¹⁰¹⁴ Ο Erskine, "Life after Death: Alexandria and the Body of Alexander," σ. 169 καταπιάνεται με την απόσταση που έπρεπε να διανυθεί για τη μεταφορά του νεκρού. Βλέπε σχετικά: Badian, "A King's Notebooks," σ. 185-189, M. Errington, "Alexander in the Hellenistic World" στον E. Badian (ed.), *Alexandre le Grand: Image et Réalité*, Fondation Hardt, Entretiens 22, Geneva, 1976, σ. 141-142, υποσημ. 23, 120, P. Green, *Alexander to Actium*, London, 1990, σ. 13-14, Stewart, *Faces of Power*, σ. 221-223 και 369-375, R. Billows, *Antigonos the One-Eyed and the Creation of the Hellenistic State*, Berkeley, 1990, σ. 60-61.

¹⁰¹⁵ Πληροφορίες για τη δημόσια έκθεση του νεκρού Αλεξάνδρου και την έλξη των κατοίκων από αυτόν στους: Stewart, *Faces of Power*, σ. 252, P. Green, "Alexander's Alexandria" στο *Alexander and Alexandrianism: Papers Delivered at a Symposium Organized by the J. Paul Getty Museum*, Malibu, Calif., 1996, σ. 17, Errington, "Alexander in the Hellenistic World" σ. 145, W. M. Ellis, *Ptolemy of Egypt*, London, 1994, σ. 35. Επίσης, άφθονες πληροφορίες για τον τάφο του Αλεξάνδρου υπάρχουν στο άκρως ενδιαφέρον άρθρο του Erskine, "Life after Death: Alexandria and the Body of Alexander," σ. 166-167.

¹⁰¹⁶ Η πόλη Ρακώτιδα ήταν μια μεγάλη φαραωνική νεκρόπολη, η οποία περιελάμβανε τον τάφο του Νεκτεναβό και τη σαρκοφάγο του. Βλέπε Chugg, "The Sarcophagus of Alexander the Great?," σ. 14.

¹⁰¹⁷ Περισσότερες πληροφορίες για το θάνατο του Αλεξάνδρου και τον τόπο ενταφιασμού του αναφέρονται στους: Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, III, 31-34, σ. 183-190, *Historia Alexandri Magni*, III, 31-34, σ. 133-145, Parthe, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension Γ*, κεφ. 31-34, σ. 432-457, Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, III, 20-23, σ. 135-142, Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 261-284, σ. 149-158, Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 350-351. Πρβλ. Στράβωνας, 17.1.8, ο οποίος δηλώνει ξεκάθαρα ότι ο τάφος του Αλεξάνδρου ήταν μέρος των βασιλικών παλατιών.

¹⁰¹⁸ Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, σ. 161.

σώμα του Αλεξάνδρου έφθασε στη Μέμφιδα, όλοι οι κάτοικοι της περιοχής πήγαν να τον δουν, συνοδευοντάς τον μάλιστα με όλα τα είδη μουσικής. Επίσης, επαινούσαν τον Αλέξανδρο αποκαλώντας τον μάλιστα θεό Sīsnākīs (Sesonchosis)¹⁰¹⁹ και κυβερνήτη του κόσμου. Επίσης, τον καλωσόριζαν και έλεγαν ότι ήταν ευπρόσδεκτος. Κράτησαν το σώμα του Αλεξάνδρου στη Μέμφιδα για δώδεκα μέρες και κάθε μέρα έψαλλαν θρηνητικά άσματα γι' αυτόν. Το ότι πολύς κόσμος θρήνησε τον θάνατο του Αλεξάνδρου αναφέρεται και από το Tha'ālibī, γεγονός που μας οδηγεί να εικάσουμε ότι και αυτός αντλεί το υλικό του από κάποια αραβική μετάφραση του συριακού κειμένου. Οι κάτοικοι της Μέμφιδας επιθυμούσαν να κρατήσουν το σώμα του Αλεξάνδρου εκεί. Παρ' όλη όμως την επιθυμία τους, οι ιερείς του Σέραπι¹⁰²⁰ είπαν ότι το σώμα του Αλεξάνδρου έπρεπε να μεταφερθεί στην πόλη, την οποία ο ίδιος έκτισε. Στο τέλος, ο Πτολεμαίος ενταφίασε τον Αλέξανδρο στην Αλεξάνδρεια. Ο τόπος αυτός σύμφωνα με τη συριακή μετάφραση αποκαλείται έως σήμερα «Ο τάφος του Αλεξάνδρου» («Σήμα Αλεξάνδρου»)¹⁰²¹. Ο Pfister υπέθεσε ότι αυτή η διήγηση, όπως και η διήγηση για τη διαδοχή του Αλεξάνδρου από τον Πτολεμαίο, καθώς και άλλες προερχόμενες από το μυθιστόρημα, ανήκουν στο τέλος του «αυθεντικού μυθιστορήματος». Σημείωσε ότι γνωρίζουμε την πηγή (από τον κώδικα του Metz)¹⁰²² της διήγησης του Ψευδο-Καλλισθένη για τον θάνατο του Αλεξάνδρου. Αυτές οι δύο διηγήσεις μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα ότι αντλήθηκαν από το αλεξανδρινό μυθιστόρημα.¹⁰²³

Στο αρμενικό κείμενο υπάρχουν οι ίδιες πληροφορίες με το συριακό μυθιστόρημα αναφορικά με τον τόπο ταφής και τα έθιμα που συνόδευαν το νεκρό. Ωστόσο, απουσιάζει η πληροφορία ότι το σώμα του Αλεξάνδρου έμεινε στη Μέμφιδα για δώδεκα μέρες, καθώς και ότι εψάλλησαν θρηνητικά άσματα προς τιμή του νεκρού. Μια δεύτερη διαφορά που εντοπίζουμε στα δύο κείμενα είναι ότι η μεταφορά του Αλεξάνδρου στην πόλη που έκτισε, την Αλεξάνδρεια, γίνεται ύστερα από υπόδειξη των ιερέων του Σέραπι στο συριακό μυθιστόρημα, ενώ στο αρμενικό ακούγεται μια άγνωστη φωνή που το προτείνει.

¹⁰¹⁹ Το όνομα αυτό απαντά στα κλασικά κείμενα και σπάνια στη δημοτική γραμματεία ισχυρίζεται ο Jasnow, “The Greek Alexander Romance and Demotic Egyptian Literature,” σ. 96. Για τη μάχη που ο ήρωας Sesonchosis διεξήγαγε εναντίον των Αράβων βλέπε S. A. Stephens and J. Winkler (eds), *Ancient Greek Novels: The Fragments*, Princeton, 1995, σ. 256-257.

¹⁰²⁰ Πρβλ. Stoneman, “Oriental Motifs in the Alexander Romance,” σ. 111, όπου θεωρεί ότι η σχέση του Αλεξάνδρου με τον θεό Σέραπι επιδίωκε να εγκαταστήσει την πτολεμαϊκή εξουσία στην Αίγυπτο.

¹⁰²¹ Για τα έθιμα της ταφής και τον τόπο ενταφιασμού του Αλεξάνδρου: Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, III, 23, σ. 142 και Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 283-284, σ. 158.

¹⁰²² Πρόκειται για την επιτομή που έκανε ο Ιούλιος Βαλέριος και η οποία σώζεται στον Metz Codex 500 (καταστράφηκε το 1944). Από τον κώδικα αυτό προήλθε και το όνομά της.

¹⁰²³ Pfister, “Studien zum Alexanderroman,” σ. 48-49. Πρβλ. Berg, “An Early Source of the *Alexander Romance*,” σ. 387, υποσημ. 12.

Πρέπει να αναφέρουμε ότι το ελληνικό κείμενο του Ψευδο-Καλλισθένη και η αρμενική μετάφραση αναφέρουν ότι ο τάφος για τον Αλέξανδρο ονομάστηκε «Σῶμα Αλεξάνδρου».¹⁰²⁴ Ο τόπος ταφής, η Αλεξάνδρεια, γίνεται ακόμα πιο σημαντική για το λόγο ότι σ' αυτή εναπόκειται το «σῶμα του Αλεξάνδρου». Ίσως, οι Αλεξανδρινοί χρησιμοποιούσαν αυτό το όνομα, όταν αναφέρονταν στον τόπο αυτό. Όπως υποστηρίζει ο Erskine, η ονομασία «σῶμα» αντανακλά την τάση παραμονής στο κέντρο της Αλεξανδρινής ζωής του νεκρού Αλεξάνδρου. Έτσι, ακόμη και το νεκρό σῶμα του έγινε τοπωνύμιο.¹⁰²⁵

Και το αιθιοπικό μυθιστόρημα αναφέρεται στους επαίνους που οι κάτοικοι της Μέμφιδας αναφωνούσαν για τον Αλέξανδρο. Επίσης, δίνεται και ένα άλλο στοιχείο για τον τόπο ταφής του Αλεξάνδρου. Αφού μεταφέρθηκε στην Αίγυπτο, από εκεί τον περιέφεραν από το ένα μέρος στο άλλο και από τη μια περιφέρεια στην άλλη. Για τον λόγο αυτό, ο κυβερνήτης Σικίσις και ο Κεστες είπαν στον Κίπῶς να μην τον θάψουν εκεί. Έτσι, ο Πτολεμαίος έκτισε έναν τάφο γι' αυτόν στην Αλεξάνδρεια και εναπόθεσε το σῶμα του Αλεξάνδρου, του βασιλιά, μέσα σ' αυτό.¹⁰²⁶

Μόνο ο συγγραφέας Μακῆν διηγείται ότι ύστερα από διαταγή της Ολυμπιάδας, ο Αλέξανδρος ετάφη στην Αλεξάνδρεια στο τέλος του έτους πέντε χιλιάδες διακόσια τριάντα επτά (5237) από κτίσεως κόσμου. Η διασκευή γ αναφέρει ότι ο Αλέξανδρος πέθανε το έτος πέντε χιλιάδες εκατόν εβδομήντα τρία (5173).¹⁰²⁷ Σύμφωνα με τον ιστοριογράφο Μασ'υδῆ, η Ολυμπιάδα έβγαλε το σῶμα του γιου της έξω από το χρυσό φέρετρο και το έβαλε σε μια μαρμάρινη σαρκοφάγο, επειδή γνώριζε ότι η απληστία μπορεί να οδηγούσε τους βασιλείς να κλέψουν το χρυσό φέρετρο. Η σαρκοφάγος τοποθετήθηκε στη συνέχεια πάνω σε μια σειρά από πέτρες και σ' ένα σωρό από άσπρα και ποικιλόχρωμα μάρμαρα (η ίδια πληροφορία υπάρχει και στον Θα'αλίβι). Ο άραβας ιστορικός Μασ'υδῆ αναφέρει ότι το έτος 332/943 μ.Χ. ο ίδιος επισκέφτηκε και είδε αυτό το μαρμάρινο βάθρο

¹⁰²⁴ *Historia Alexandri Magni*, III, 34.6, σ. 145, όπου η λέξη σῶμα διορθώθηκε σε σῆμα από τον εκδότη Kroll. Για την αρμενική μετάφραση βλέπε Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 284, σ. 158.

¹⁰²⁵ Erskine, "Life after Death: Alexandria and the Body of Alexander," σ. 167. Ο τάφος του Αλεξάνδρου δεν έχει ανακαλυφτεί. Βλέπε για το θέμα αυτό τις εργασίες των: Chugg, "The Sarcophagus of Alexander the Great?," σ. 8-26, E. D. Clarke, "The Tomb of Alexander: A Dissertation on the Sarcophagus from Alexandria and Now in the British Museum," Cambridge, 1805, S. A. Schwartz, *The Alexandria Project*, New York, 1983, R. S. Bianchi, "Hunting Alexander's Tomb," *Archaeology* (July/August 1993), σ. 54-55, A. Adriani, *La tomba di Alessandro: Realtà, ipotesi e fantasia*, Rome, 2000.

¹⁰²⁶ Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 350-351.

¹⁰²⁷ Αυτόθι, σ. 380 και Parthe, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension Γ*, κεφ. 35, σ. 458.

στην Αλεξάνδρεια που έφερε το όνομα «Τάφος του Αλεξάνδρου».¹⁰²⁸ Από τα παραπάνω καθίσταται σαφές ότι ο τόπος ενταφιασμού του Αλεξάνδρου ήταν από τα αξιοθέατα της Αλεξάνδρειας τον δέκατο μ.Χ. αιώνα, όπως μαρτυρεί ο άραβας ιστορικός Mas'ūdī.

Η μεταφορά της σωρού του Αλεξάνδρου στην Αλεξάνδρεια αναφέρεται και από τους άραβες ιστοριογράφους Dīnawarī, Ṭabarī, Sa'īd b. al-Bīṭrīq, Mas'ūdī, Tha'ālibī και Miskawayh, παρόμοια με ό,τι διαβάσαμε στο μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη και τις μεταφράσεις του. Συνεπώς, είναι πολύ πιθανό οι άραβες συγγραφείς να άντλησαν την αντίστοιχη πληροφορία για τον τόπο ταφής του Αλεξάνδρου από μια μεταφρασμένη στα Αραβικά συριακή μετάφραση του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου. Οι άραβες συγγραφείς δεν αναφέρουν τίποτε στις διηγήσεις τους για τη Μέμφιδα ως τόπο ταφής του Αλεξάνδρου.

Ακόμη, το γεγονός ότι ο Πτολεμαίος ανέλαβε τα σχετικά με την ταφή του Αλεξάνδρου είναι στοιχείο που δεν συναντάμε στις αραβικές διηγήσεις παρά μόνο στο μυθιστόρημα. Ο Πτολεμαίος, σύμφωνα με τη διασκευή α και την αρμενική μετάφραση, είναι αυτός που εκφράζει την ανησυχία του στον Αλέξανδρο, προτού ακόμη πεθάνει, σχετικά με το θέμα διαδοχής. Πιθανώς, επειδή τον ενδιέφερε όλη η αυτοκρατορία και ήθελε να είναι ο κυβερνήτης της Αιγύπτου. Γι' αυτόν, η περιποίηση του σώματος του Αλεξάνδρου αποσκοπούσε στη νομιμοποίηση της εξουσίας του στην Αίγυπτο.¹⁰²⁹ Αλλά και η μεταφορά του Αλεξάνδρου στην Αλεξάνδρεια τόνιζε ακόμη περισσότερο το δεσμό Αλεξάνδρου και Πτολεμαίου. Η Αλεξάνδρεια ήταν η πόλη που έκτισε ο Αλέξανδρος και την ονόμασε από το όνομά του. Τώρα, χάρη στον Πτολεμαίο, θα είχε στα σπλάχνα της τον πεθαμένο ιδρυτή της. Άλλωστε, η ταφή του ιδρυτή μιας πόλης μέσα στην ίδια την πόλη ήταν μια κοινή πρακτική.¹⁰³⁰

Ο Bosworth αναφέρει ότι οι πηγές υπαινίσσονται μια ρήξη μεταξύ του Αντίπατρου και του Αλεξάνδρου. Ο Αντίπατρος, φοβούμενος μια πιθανή αντικατάστασή του, πιθανόν και τη δολοφονία του, πήρε εκδίκηση στέλνοντας εναντίον του Αλεξάνδρου το, γιο του, τον Κάσανδρο. Επομένως, η όλη αφήγηση ήταν μια προπαγάνδα εναντίον του Αντιπάτρου που διαδόθηκε από τα γεγονότα του 321. Από την άλλη, ο Bosworth υποστηρίζει ότι οι ισχυρισμοί της δηλητηρίασης προήλθαν από τη διαμάχη με τον Περδίκκα. Η διήγηση στις

¹⁰²⁸ Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 25, § 679, σ. 254-5.

¹⁰²⁹ Erskine, "Life after Death: Alexandria and the Body of Alexander," σ. 172-173, Errington, "Alexander in the Hellenistic World" σ. 142-143, Διόδωρος, 18.28.3-5. Ακόμη, R. M. Errington, "Bias in Ptolemy's History", *CQ* 34 (1984), σ. 373-385, J. Roisman, "Ptolemy and his Rivals in his History of Alexander," *CQ* 34 (1984), σ. 373-385, A. Erskine, "Culture and Power in Ptolemaic Egypt: the Library and Museum at Alexandria," *G&R* 42 (1995), σ. 38-48.

¹⁰³⁰ Erskine, "Life after Death: Alexandria and the Body of Alexander," σ. 174, I. Malkin, *Religion and Colonization in Ancient Greece*, Leiden, 1987, σ. 189-203.

«εφημερίδες» ήταν μια αντι-προπαγάνδα, η οποία πήγαζε από τη διαμάχη με τον Αντίπατρο, ανταποδίδοντας την κατηγορία της δηλητηρίασης. Ο Bosworth συμπεραίνει πως κατά παράδοξο τρόπο το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη είναι πιο κοντά στην αλήθεια του θανάτου του Αλεξάνδρου παρά οι βασιλικές «εφημερίδες»,¹⁰³¹ οι οποίες παρατίθενται από τον Αρριανό (VII, 25-26) και τον Πλούταρχο (76). Η δηλητηρίαση που αναφέρουν και οι άραβες ιστοριογράφοι αποδίδεται από σημερινούς μελετητές ως μεταγενέστερη επινόηση εκ μέρους των ομάδων που διαγκωνίζονταν για την εξουσία αμέσως μετά το θάνατο του Αλεξάνδρου.¹⁰³²

Στις διασκευές β και γ του Ψευδο-Καλλισθένη δηλώνεται ότι ο Αλέξανδρος έζησε τριάντα δύο έτη και βασίλευσε δώδεκα χρόνια,¹⁰³³ ενώ στη διασκευή α λέγεται ότι έζησε τριάντα έτη.¹⁰³⁴ Το συριακό μυθιστόρημα αναφέρει ότι ο Αλέξανδρος ήταν τριάντα δύο ετών και επτά μηνών όταν πέθανε και ότι βασίλευσε επί δώδεκα χρόνια και επτά μήνες.¹⁰³⁵ Μόνο στο αρμενικό μυθιστόρημα υπάρχει η πληροφορία ότι ο Αλέξανδρος ήταν τριάντα τριών ετών, από τα οποία οχτώ χρόνια έζησε ειρηνικά χωρίς να πολεμά.¹⁰³⁶ Επιπρόσθετα, σύμφωνα με το αιθιοπικό κείμενο, ο Αλέξανδρος ήταν τριάντα επτά ετών.¹⁰³⁷

Την πληροφορία ότι ο Αλέξανδρος βασίλευσε δώδεκα χρόνια έχει και ο Ya'qūbī. Εικάζουμε ότι ο Ya'qūbī χρησιμοποίησε μια αραβική μετάφραση του μυθιστορήματος, διότι εμφανίζει ομοιότητες με τις διασκευές α και β του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη. Οι ιστοριογράφοι Sa'īd b. al-Biṭrīq και Ḥamza al-Isfahānī αναφέρουν ότι ο Αλέξανδρος ήταν τριάντα δύο ετών, ανάλογα με ό,τι διαβάζουμε στις διασκευές β και γ

¹⁰³¹ Τα σωζόμενα αποσπάσματα των εφημερίδων εκτυπώθηκαν από τον F. Jacoby, *FgrH* 117. Για περισσότερες πληροφορίες: Bengtson, *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος*, σ. 297 (Τμήμα Δεύτερο: *Ο Αλέξανδρος και η δημιουργία του οικουμενικού ελληνικού πολιτισμού (336-323 π.Χ.)*), C. A. Robinson, *The Ephemerides of Alexander's Expedition*, Providence, 1932, A. E. Samuel, "Alexander's Royal Journals," *Historia* 14 (1965), σ. 1-12 (σ. 1 κ. εξ.), F. Pfister, "Das Alexander-Archiv und die hellenistisch-römische Wissenschaft," *Historia* 10 (1961), σ. 30-67 (σ. 30).

¹⁰³² Bosworth, "The Death of Alexander the Great: Rumour and Propaganda," σ. 125 κ. εξ., 136, Ausfeld, *Der griechische Alexanderroman*, σ. 199-210, Merkelbach, *Die Quellen des griechischen Alexanderromans*, σ. 167-189. Πρβλ. Fox, *Alexander the Great*, Samuel, "The Earliest Elements in the Alexander Romance," σ. 428 υποσημ. 4, και σ. 435-436 υποσημ. 25 και 27.

¹⁰³³ Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, III, 35, σ. 190 και Parthe, *Der Griechische Alexanderroman*, *Rezension Γ*, κεφ. 35, σ. 458.

¹⁰³⁴ *Historia Alexandri Magni*, III, 35, σ. 145-146.

¹⁰³⁵ Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, III, 24, σ. 142-143 και 161.

¹⁰³⁶ Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 285, σ. 158.

¹⁰³⁷ Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 351 και 352-353, 427-428. Αναφέρεται μάλιστα ότι ο Αλέξανδρος γεννήθηκε την πρώτη μέρα του μήνα Ṭēr - ο μήνας αυτός ξεκινά στις 8 Ιανουαρίου με το Γρηγοριανό ημερολόγιο - , στην ανατολή του ήλιου, και πέθανε την πρώτη μέρα του μήνα Mīyāzyā - ξεκινά στις 8 Απριλίου σύμφωνα με το Γρηγοριανό ημερολόγιο - , στη δύση του ήλιου. Πρβλ. Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, III, 35, σ. 191-192, *Historia Alexandri Magni*, III, 35, σ. 146, Parthe, *Der Griechische Alexanderroman*, *Rezension Γ*, κεφ. 35, σ. 458, Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, III, 24, σ. 143, Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 286, σ. 159.

του Ψευδο-Καλλισθένη. Αυτό είναι ένα ακόμη στοιχείο που μας κάνει να εικάσουμε ότι οι δύο ιστοριογράφοι αντλούν από μια κοινή πηγή.

2. Οι λόγοι που εκφωνούν οι φιλόσοφοι μπροστά στο νεκρό Αλέξανδρο

Εξετάζοντας όλες τις ελληνικές διασκευές και μεταφράσεις του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη εντοπίσαμε ότι μόνο στην αιθιοπική μετάφραση και στις αιθιοπικές ιστορίες (στην *Ιστορία του Αλεξάνδρου* του συγγραφέα Makīn, στην *Ιστορία του Αλεξάνδρου* του Abū Shākir και στην *Ιστορία του Αλεξάνδρου του Μακεδόνας* ανώνυμου συγγραφέα), παρουσιάζονται οι λόγοι που οι φιλόσοφοι εκφωνούν πάνω στο φέρετρο του Αλεξάνδρου.¹⁰³⁸ Σύμφωνα με τη διήγηση, ο Αριστοτέλης ο σοφός, μαζί με πολλούς έλληνες φιλοσόφους, οι οποίοι προέρχονταν από το βασίλειο του Αλεξάνδρου, απηύθυναν σ' αυτόν είκοσι λόγους. Οι λόγοι αυτοί αριθμούνται στο αιθιοπικό κείμενο.¹⁰³⁹ Τα λόγια αυτά θα μπορούσαμε να πούμε ότι ίσως συσχετίζονται με ό,τι διαβάσαμε πιο πάνω στο συριακό μυθιστόρημα αναφορικά με το γεγονός ότι οι κάτοικοι της περιοχής κράτησαν το σώμα του Αλεξάνδρου στη Μέμφιδα για δώδεκα μέρες και κάθε μέρα έψαλλαν θρηνητικά άσματα γι' αυτόν.¹⁰⁴⁰ Το αρχέτυπο αυτών των αποφθεγμάτων ταυτίστηκε από τον Grignaschi με το επιστολικό μυθιστόρημα. Ο ίδιος θεώρησε ότι η μελέτη του περιεχομένου των αποφθεγμάτων αξίζει ιδιαίτερης προσοχής, γιατί αντικατοπτρίζει την αρνητική κρίση που η κυνική σχολή είχε αποδώσει στους κατακτητικούς πολέμους του μακεδόνα βασιλιά.¹⁰⁴¹

¹⁰³⁸ Βλέπε σχετικά το έργο *Nawādir al-Falāsifa*, ed. by A. Loewenthal, Frankfurt, 1896 (γερμανική μετάφραση από τον ίδιο, Berlin, 1896) του Σύριου μεταφραστή Hunayn ibn Ishāq (π. 873). Άλλη έκδοση έχει γίνει από τον A. Badawi, *Hunayn ibn Ishāq, Ādāb al-Falāsifa*, Publications de l'Institut des Manuscrits Arabes, Kuwayt, 1985, σ. 87-91. Αυτό το βιβλίο περιέχει παροιμίες και γνωμικά που αποδίδονται στους φιλοσόφους: Σωκράτη, Πλάτωνα, Αριστοτέλη, Διογένη και άλλους. Το τρίτο μέρος του βιβλίου αποτελείται από δώδεκα κεφάλαια που αναφέρονται στις τελευταίες μέρες, τον θάνατο και την κηδεία του Αλεξάνδρου. Σώζεται μόνο μια επιτομή (είκοσι προτάσεις του Αλεξάνδρου). Για περισσότερες πληροφορίες βλέπε: G. Strohmaier, "Hunayn b. Ishāq al-'Ibādī" στην *ET*², τ. III, σ. 578, του ίδιου, "Hunain ibn Ishaq: An Arab Scholar Translating into Syriac," *ARAM* 3 (1991), σ. 163-170, K. Merkle, *Die Sittensprüche der Philosophen*, "*Kitāb ādāb al-falāsifa*" on *Hunayn ibn Ishāq in der Überarbeitung des Muhammed ibn 'Alī al-Anṣārī*, Phil. Diss., München, Leipzig, 1921. Πρβλ. W. Hertz, "Aristoteles beim Tode Alexanders," *Gesammelte Abhandlungen*, Stuttgart-Berlin, 1905, σ. 139-141, Cary, *The Medieval Alexander*, σ. 22-23, M. Plessner, "Līqūīm I°-Sēfer Mūs'īre ha-Fīlōsōfīm mē'ēt Hunayn ibn Ishāq ū-l°-tīrgūmō hā-'īnī," *Tarbiẓ* 24 (1955), σ. 60-72 (αγγλική μετάφραση: "Analecta to Hunain Ibn Ishaq's Apophthegms of the Philosophers and its Hebrew Translation," σ. vi-vii).

¹⁰³⁹ Βλέπε σχετικά Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 377-379, 398-400 και 432-434.

¹⁰⁴⁰ Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, III, 23, σ. 142.

¹⁰⁴¹ Latham, "The Beginnings of Arabic Prose Literature: the Epistolary Genre," σ. 162, Grignaschi, "La figure d'Alexandre," σ. 205.

Οι λόγοι των φιλοσόφων, όπως παρατίθενται από τους άραβες ιστορικούς Ya'qūbī, Mas'ūdī, Tha'ālibī και Sa'īd b. al-Biṭrīq, διαφέρουν τουλάχιστον αριθμητικά από τους αντίστοιχους λόγους του αιθιοπικού μυθιστορήματος. Είναι ενδιαφέρον ότι οι άραβες ιστοριογράφοι διαφοροποιούνται όχι μόνο ως προς τον αριθμό των ομιλητών αλλά και ως προς τα ονόματά τους.

Όταν ολοκληρώθηκαν οι λόγοι των σοφών φιλοσόφων, η Ρωξάνη, σύζυγος του Αλεξάνδρου και κόρη του Δαρείου, απευθυνόμενη προς τον νεκρό Αλέξανδρο, είπε: «Βασιλιά, εσύ που κατατρόπωσες και ταπεινώσες τον Δαρείο, δεν πίστευα ποτέ ότι ο θάνατος θα μπορούσε να σε υπερνικήσει». Αμέσως μετά, τον λόγο πήρε η μητέρα του Αλεξάνδρου, η Ολυμπιάδα, λέγοντας τα εξής: «Με παρηγόρησαν τα λόγια σας για τον Αλέξανδρο, για τον οποίο φοβήθηκα και τώρα συνέβη να μην έχουμε κανένα νικηφόρο βασιλιά. Κατέκτησε τον κόσμο προτού σας κατακτήσει εσάς. Επομένως, απονέμετε τα δίκαια μεταξύ σας. Έχω αποδεχτεί τα λόγια παρηγοριάς».¹⁰⁴² Υπάρχει μια πλήρης αντιστοιχία - ως προς το πρώτο σκέλος - ανάμεσα στο αιθιοπικό μυθιστόρημα και τους ιστοριογράφους Sa'īd b. al-Biṭrīq και Mas'ūdī σχετικά με τα λόγια της γυναίκας του Αλεξάνδρου, δηλαδή της Ρωξάνης. Τα ίδια λόγια εκφωνούνται από τη Ρωξάνη, σύμφωνα με τη διήγηση του Tha'ālibī. Επιπρόσθετα, το κείμενο του Sa'īd b. al-Biṭrīq μοιάζει με εκείνο της αιθιοπικής μετάφρασης αναφορικά με τις ρήσεις της Ολυμπιάδας. Με βάση αυτές τις παρατηρήσεις προκύπτει ότι οι ιστοριογράφοι Sa'īd b. al-Biṭrīq, Mas'ūdī και Tha'ālibī ακολούθησαν μια ανεξάρτητη αραβική μετάφραση του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη, η οποία μεταφράστηκε στη συνέχεια στα Αιθιοπικά.

¹⁰⁴² Για τα λόγια της Ρωξάνης και της Ολυμπιάδας πάνω στο φέρετρο του Αλεξάνδρου βλέπε Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 379-380, 400-401 και 434-435.

ΕΚΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

1. Οι πόλεις που έκτισε ο Αλέξανδρος

Οι ελληνικές διασκευές β και γ του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη, καθώς και το αρμενικό και το αιθιοπικό μυθιστόρημα διηγούνται ότι ο Αλέξανδρος έκτισε δώδεκα πόλεις, τις οποίες ονόμασε «Αλεξάνδρειες». Δώδεκα πόλεις αναφέρουν και οι ιστοριογράφοι Dīnawarī, Miskawayh και Ṭabarī αντίστοιχα. Σύμφωνα με την αρμενική μετάφραση, οι πόλεις αυτές παραμένουν πλούσιες, ακέραιες και είναι κατοικημένες από αμέτρητο πλήθος κόσμου.¹⁰⁴³ Πρόκειται για τις πόλεις: Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου,¹⁰⁴⁴ Αλεξάνδρεια στις Ορπές, Αλεξάνδρεια η Κράτιστη (Kattison στα αρμενικά), Αλεξάνδρεια της Σκυθίας, Αλεξάνδρεια στον ποταμό Κρηπίδα (Τίγρη),¹⁰⁴⁵ Αλεξάνδρεια της Τροίας,¹⁰⁴⁶ Αλεξάνδρεια στη Βαβυλώνα (πρβλ. Αρριανός, VI, 21, 7), Αλεξάνδρεια στην Περσία,¹⁰⁴⁷ Αλεξάνδρεια, η οποία χτίστηκε στο όνομα του Βουκεφάλα,¹⁰⁴⁸ Αλεξάνδρεια, που χτίστηκε για τον Πώρο, Αλεξάνδρεια στον Τίγρη ποταμό και, τέλος, Αλεξάνδρεια, η αποκαλούμενη Μασσαγέτη¹⁰⁴⁹ (Μεσαγγίστα στη διασκευή γ).¹⁰⁵⁰ Παρατηρούμε ότι οι διασκευές β και γ συμβαδίζουν στην απαρίθμηση των πόλεων, αντίθετα προς τη σειρά που ακολουθεί το αρμενικό μυθιστόρημα.

¹⁰⁴³ Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 285, σ. 158.

¹⁰⁴⁴ Χρήσιμες είναι οι μονογραφίες των Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, τμήμα 1, από υποσημ. 86 έως κεφ. 1, E. Breccia, *Alexandria ad Aegyptum*, Bergamo, 1922, A. M. de Zogheb, *Etudes sur l'ancienne Alexandrie*, Paris, 1910, M. Bey, *Mémoire sur l'antique Alexandrie, ses faubourgs et environs découverts*, Copenhagen, 1872.

¹⁰⁴⁵ Η πόλη αυτή δεν έχει σχέση με την Κύπρο. Βλέπε Tarn, "Alexander's Foundations," σ. 241. Πρόκειται για την πόλη Αλεξάνδρεια επί Κρηπίδος ποταμού στη διασκευή γ , η οποία είναι η Αλεξάνδρεια στο στόμιο του Τίγρη. Το όνομα Τίγριδος έχει παραφθαρεί σε Κρηπίδος, από την οποία προήλθε η Αλεξάνδρεια στην Κύπρο στη λίστα του Στέφανου του Βυζάντιου.

¹⁰⁴⁶ Πληροφορίες για την πόλη αυτή στον Tarn, "Alexander's Foundations," σ. 239-240.

¹⁰⁴⁷ Αυτόθι, σ. 244, όπου το όνομα είναι παραφθαρμένο (υπάρχει και στη διασκευή α , όπως θα δούμε στη συνέχεια).

¹⁰⁴⁸ Για την τοποθεσία της πόλης αυτής πληροφορίες δίνονται από τον Tarn, "Alexander's Foundations," σ. 236. Του ιδίου, *The Greeks in Bactria and India*, σ. 318, 326 κ. εξ. Στα αραβικά το όνομα της πόλης είναι *Dhū 'r-Ra'sayn* που σημαίνει «με δύο κεφάλια». Υποθέτουμε ότι αυτό το επίθετο προήλθε αναλογικά προς το επίθετο *Dhū 'l-qarnayn* (δίκερος). Για την παράμετρο αυτή αναφέρει και ο Anderson, "Bucephalus and His Legend," σ. 6-7. Αυτά τα δύο ονόματα παρουσιάζουν μια εκπληκτική συνήχηση. Βλέπε Doufikar-Aerts, "The Last Days of Alexander in an Arabic Popular Romance of al-Iskandar," *The Ancient Novel and Beyond*, σ. 31, υποσημ. 18.

¹⁰⁴⁹ Tarn, "Alexander's Foundations," σ. 244-245. Του ιδίου, *The Greeks in Bactria and India*, σ. 469, Ausfeld, *Der griechische Alexanderroman*, σ. 122, 213.

¹⁰⁵⁰ Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, III, 35, σ. 190-191, Parthe, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension Γ*, κεφ. 35, σ. 458, Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 285, σ. 158-159 [προσθήκες αποτελούν η Αλεξάνδρεια του Undranikos (διαβάζουμε Γρανικού), η Αλεξάνδρεια στη Μεσοποταμία, η Αλεξάνδρεια στον ποταμό Dklat' και η Αλεξάνδρεια κοντά στον Ξάνθο].

Το αιθιοπικό μυθιστόρημα του Αλεξάνδρου διηγείται ότι ο Αλέξανδρος έχτισε τις εξής δώδεκα πόλεις: 1. την Αλεξάνδρεια στη Sēhīl, 2. την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, 3. την Αλεξάνδρεια της Αραβίας (:), 4. την Αλεξάνδρεια κοντά στην Barḵās, 5. την Αλεξάνδρεια της Kārnikā, 6. την Αλεξάνδρεια της Περσίας, 7. την Αλεξάνδρεια της Epitrāos, 8. την Αλεξάνδρεια της Gebrō, 9. την Αλεξάνδρεια στη Βαβυλώνα, 10. την Αλεξάνδρεια της Bābēsḏēyūs, 11. την Αλεξάνδρεια της Āgmāwēyān και 12. την Αλεξάνδρεια στις Bardes.¹⁰⁵¹ Αυτό που παρατηρούμε είναι ότι στην αιθιοπική μετάφραση, τα ονόματα των πόλεων είναι διαφορετικά από τις διασκευές β, γ και το αρμενικό μυθιστόρημα.

Αντίθετα, στη διασκευή α του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη και στο συριακό μυθιστόρημα αναφέρονται δεκατρείς Αλεξάνδρειες, οι οποίες χτίστηκαν από τον Αλέξανδρο. Ο Sa'īd b. al-Biṭrīq αναφέρεται και αυτός στο χτίσιμο δεκατριών πόλεων από τον Αλέξανδρο. Στη συριακή μετάφραση προστίθεται ότι μερικές από τις πόλεις αυτές ακμάζουν έως σήμερα, ενώ άλλες ερημώθηκαν.¹⁰⁵² Μόνο, όμως, εννιά Αλεξάνδρειες λέγεται ότι κατοικούνται και διάγουν ειρηνικό βίο: η Αλεξάνδρεια, η οποία χτίστηκε για τον Βουκεφάλα, η Αλεξάνδρεια στην Περσία, η Αλεξάνδρεια που χτίστηκε για τον Πώρο, η Αλεξάνδρεια της Σκυθίας (στον Ιαξάρτη), η Αλεξάνδρεια στον Τίγρη ποταμό (στη διασκευή γ το όνομα του ποταμού εμφανίζεται παραφθαρμένο ως Κρηπίδος), η Αλεξάνδρεια στη Βαβυλώνα, η Αλεξάνδρεια της Τροίας, η Αλεξάνδρεια στα Σούσα και η Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου.¹⁰⁵³

Οι πόλεις που έκτισε ο Αλέξανδρος, όπως διαβάζουμε στο συριακό μυθιστόρημα, είναι οι ακόλουθες δεκατρείς: πρώτη είναι η Αλεξάνδρεια, η οποία χτίστηκε στο όνομα του Βουκεφάλα, η δεύτερη είναι η Αλεξάνδρεια, η οχυρωμένη Rōrhōs (:), τρίτη είναι η Αλεξάνδρεια η Μεγάλη, τέταρτη, η Αλεξάνδρεια στην επικράτεια του βασιλιά Πώρου, πέμπτη πόλη είναι η Αλεξάνδρεια στη γη του Gēlēnikōs (Γρανικού),¹⁰⁵⁴ έκτη, η Αλεξάνδρεια της Σκυθίας, έβδομη, η Αλεξάνδρεια στην ακτή της θάλασσας (ή του ποταμού), όγδοη, η Αλεξάνδρεια που βρίσκεται κοντά στη Βαβυλώνα, ένατη πόλη είναι η Αλεξάνδρεια στη χώρα Sōd, δηλαδή στη Σαμαρκάνδη, δέκατη είναι η Αλεξάνδρεια, που αποκαλείται Kūsh, ήτοι η Balkh, ενδέκατη, η Αλεξάνδρεια η Margēnikōs (Merv -

¹⁰⁵¹ Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 351-352.

¹⁰⁵² Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, III, 24, σ. 142.

¹⁰⁵³ *Historia Alexandri Magni*, III, 35, σ. 146 και Tarn, "Alexander's Foundations," σ. 243.

¹⁰⁵⁴ Tarn, "Alexander's Foundations," σ. 240.

Μαργιανή), δωδέκατη είναι η Αλεξάνδρεια που βρίσκεται στην όχθη των ποταμών της χώρας των Ινδών και δέκατη τρίτη είναι η Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου.¹⁰⁵⁵ Διαπιστώνουμε ορισμένες παραλείψεις και κάποιες προσθήκες στα δύο κείμενα ως προς τις πόλεις που έκτισε ο Αλέξανδρος. Ο Dīnawarī συμφωνεί με το συριακό μυθιστόρημα στη λίστα των πόλεων, μόνο που το συριακό μυθιστόρημα αναφέρει δεκατρείς πόλεις με το όνομα Αλεξάνδρεια. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, ο ιστοριογράφος Dīnawarī είχε πρόσβαση σε κάποια αραβική μετάφραση του συριακού μυθιστορήματος ή τουλάχιστον κάποια άλλη παρόμοια αραβική πηγή ίσως μεταφρασμένη από rahlanī κείμενο.

Οι δεκατρείς πόλεις του συριακού μυθιστορήματος στην πραγματικότητα είναι δώδεκα, αφού η τρίτη κατά σειρά πόλη, η Αλεξάνδρεια η Μεγάλη, είναι η Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, δηλαδή η δέκατη τρίτη πόλη στην αρίθμηση. Με βάση αυτή την αρίθμηση, επτά από τις Αλεξάνδρειες, εκτός από την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, εμφανίζονται στη διασκευή *α*. Οι πόλεις που απουσιάζουν από τη διασκευή *α* είναι οι εξής: Βάκτρα, Μαργιανή και η Αλεξάνδρεια στον Καύκασο. Η ταύτιση της τέταρτης πόλης είναι αμφίβολη, είτε δηλαδή πρόκειται για την πόλη Ορπές είτε για την Κράτιστη.¹⁰⁵⁶

Η θεμελίωση της πόλης Μαργιανής (Marw) από τον Αλέξανδρο έχει αμφισβητηθεί από τη σύγχρονη έρευνα για τον λόγο ότι δεν έχουμε μαρτυρίες ότι ο Αλέξανδρος πήγε εκεί. Αυτό το επιχείρημα, όμως, δεν έγινε αποδεκτό ούτε είναι πειστικό. Διότι, μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο Αλέξανδρος μπορεί όντως να μην πήγε στην πόλη αυτοπροσώπως, αλλά να έδωσε εντολή σε άλλους να την χτίσουν. Καθώς οι πρώτοι Σελευκίδες ποτέ δεν χρησιμοποιούσαν το όνομα του Αλεξάνδρου και κανένας μακεδόνας κυβερνήτης δεν ήταν παρών στις βορειοανατολικές πορείες του Αλεξάνδρου και του Αντίοχου Ι (293-280 στην Ανατολή), τότε ποιος οικοδόμησε την πόλη; Ένα δεύτερο επιχείρημα του Tarn είναι η εξήγηση ότι στη λίστα πόλεων του ελληνιστικού μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη και πιο συγκεκριμένα στη συριακή μετάφρασή του ονομάζεται και αυτή Αλεξάνδρεια.¹⁰⁵⁷ Η πόλη Μαργιανή απαντάται στο συριακό μυθιστόρημα ως Margenīkōs. Πρόκειται για μια διαφορετική εκδοχή της πόλης Μαργιανής.¹⁰⁵⁸

Σύμφωνα με τον Fraser, ο ίδιος ο Αλέξανδρος ήταν ο ιδρυτής έξι πόλεων.¹⁰⁵⁹ Έξι πόλεις αναφέρουν και οι ιστορικοί Tabarī και Miskawayh ότι οικοδομήθηκαν στις περιοχές Izbahān, Χουρασάν, Βαβυλωνία και στην περιοχή Helakos. Δεν προσδιορίζουν

¹⁰⁵⁵ Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, III, 24, σ. 142-143 και 161.

¹⁰⁵⁶ Tarn, "Alexander's Foundations," σ. 246.

¹⁰⁵⁷ Αυτόθι, σ. 234-235, W. Tarn, "Two Seleucid Studies: II. Tarmita," *JHS* 60 (1940), σ. 234, υποσημ. 3.

¹⁰⁵⁸ Πρβλ. Tarn, "Alexander's Foundations," σ. 248, υποσημ. 3.

¹⁰⁵⁹ P. Fraser, *Cities of Alexander the Great*, Oxford, 1996, σ. 201.

τον τόπο όπου χτίστηκαν οι υπόλοιπες έξι από το σύνολο των δώδεκα που μνημονεύονται αλλαχού. Οι άραβες ιστοριογράφοι Tabari και ο Miskawayh αναφέρουν τις περιοχές, στις οποίες ο Αλέξανδρος ίδρυσε πόλεις, ενώ ο Dīnawarī παραθέτει ακριβώς τα ονόματα των πόλεων. Είναι εντυπωσιακό ότι ούτε οι αραβικές πηγές ούτε το μυθιστόρημα του Αλεξάνδρου δεν αναφέρουν τίποτε [1] για τον αριθμό των ατόμων που δούλεψαν στο χτίσιμο των πόλεων, [2] για τη χρονολογία κτίσεως των πόλεων αυτών, [3] για τα σχέδια του Αλεξάνδρου αναφορικά με μελλοντικές ιδρύσεις πόλεων και [4] για το λόγο που ο Αλέξανδρος θεμελίωσε νέες πόλεις. Οι παραλείψεις αυτές θα μπορούσαν να δικαιολογηθούν, εάν θεωρήσουμε ότι το μυθιστόρημα και οι διηγήσεις των αράβων ιστορικών για τον Αλέξανδρο αποτελούσαν μια βιογραφία ενός στρατηλάτη που επικεντρώνονταν αποκλειστικά σ' αυτόν και δεν ενδιαφερόταν για διάφορα περιφερειακά ζητήματα. Μόνο ο ιστοριογράφος Mas'ūdī,¹⁰⁶⁰ το ελληνικό μυθιστόρημα του Αλεξάνδρου και η λατινική μετάφραση του μυθιστορήματος από τον αρχιπρεσβύτερο Λέοντα δίνουν κάποιες πληροφορίες για την ίδρυση, την έκταση και τη σπουδαιότητα της πόλης Αλεξάνδρειας της Αιγύπτου, της σπουδαιότερης πόλης που θεμελίωσε ο Αλέξανδρος.¹⁰⁶¹ Όλα αυτά τα ζητήματα συζητήθηκαν από τον Hammond, ο οποίος επεξεργάστηκε τα στοιχεία που είχαν οι έλληνες ιστορικοί του Αλεξάνδρου για τις πόλεις που ο Αλέξανδρος οικοδόμησε.¹⁰⁶²

Η λίστα των πόλεων στο μυθιστόρημα ανάγεται στον 1^ο αιώνα π.Χ., ή στα μέσα και το υπόλοιπο μισό του επόμενου αιώνα σύμφωνα με τον Tarn. Η λίστα αυτή προέρχεται από κείμενα της ευρύτερης ελληνιστικής περιόδου, τα οποία ενσωματώθηκαν στο μυθιστόρημα, παρόμοια με τη διαθήκη του Αλεξάνδρου και τις ερωτήσεις που ο Αλέξανδρος έθεσε στους γυμνοσοφιστές. Ο ίδιος υποστήριξε ότι παρ' όλο που οι πόλεις στην Ανατολή είχαν όλες το ίδιο επίσημο όνομα, δηλαδή Αλεξάνδρεια, στην καθημερινότητα προέκυψαν πολλά λαϊκά ονόματα γι' αυτές. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να εξοβελιστούν τα επίσημα ονόματα.¹⁰⁶³ Μερικά από αυτά τα επίσημα ονόματα ανακτήθηκαν μέσα από την ανατολική γραμματεία μαζί με άλλες πολύτιμες πληροφορίες.

Πρέπει να επισημάνουμε ότι οι υποσημειώσεις της έκδοσης της ελληνικής διασκευής α από τον Kroll είναι ιδιαίτερα σημαντικές και παρέχουν κατατοπιστικές

¹⁰⁶⁰ Mas'ūdī, *Murij al-dhahab*, κεφ. 32 § 827-834.

¹⁰⁶¹ *Historia Alexandri Magni*, I, 31-32, σ. 31-32, Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 83, σ. 50 και § 93, σ. 54.

¹⁰⁶² N. L. Hammond, "Alexander's Newly-founded Cities," *GRBS* 39.3 (1998), σ. 243-269.

¹⁰⁶³ Ο Tarn, *The Greeks in Bactria and India*, σ. 13-16 έχει εξηγήσει το σύστημα των διαφόρων ονομάτων των πόλεων. Ακόμη, ο ίδιος, "Alexander's Foundations," σ. 233 κ. εξ. θεωρεί υπερβολικό ότι ο Αλέξανδρος ίδρυσε εβδομήντα πόλεις (Πλούταρχος, *De Alexandri Magni Fortuna*, I, 328E).

πληροφορίες για τις ονομασίες των πόλεων. Η διασκευή *α* και το συριακό μυθιστόρημα αναφέρονται σε δεκατρείς πόλεις. Μολονότι, η διασκευή *α* κάνει λόγο για δεκατρείς πόλεις, «οι οποίες είναι κατοικημένες και σε κατάσταση ειρήνης», παραθέτει μόνο τα ονόματα εννιά πόλεων. Ο συγγραφέας του μυθιστορήματος φαίνεται να μιλά εδώ και δεν μπορούμε να πούμε ότι η πληροφορία αυτή είναι μέρος της αυθεντικής λίστας των πόλεων. Η λίστα των πόλεων είναι παλαιότερη από την αντίστοιχη της διασκευής *α*, καθώς η διασκευή *α* του μυθιστορήματος έχει δύο παραφθαρμένα ονόματα: η Αλεξάνδρεια στην Περσία και η Αλεξάνδρεια στα Σούσα.¹⁰⁶⁴ Στις μεταγενέστερες μεταφράσεις του μυθιστορήματος, μερικά από τα ονόματα των πόλεων αδικαιολόγητα παραφθάρθηκαν. Μια άλλη παρατήρηση είναι ότι η τύχη της λίστας των πόλεων που οικοδομήθηκαν από τον Αλέξανδρο είναι παράλληλη με εκείνη των ερωτήσεων του Αλεξάνδρου στους Βραχμάνες.¹⁰⁶⁵

Στη συριακή μετάφραση του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου υπάρχει μια επιστολή που ο Αριστοτέλης απευθύνει στον Αλέξανδρο με αφορμή τα σχέδια του Αλεξάνδρου να χτίσει στην Αίγυπτο μια μεγάλη πόλη, την Αλεξάνδρεια. Σύμφωνα με τη συριακή μετάφραση του μυθιστορήματος, ο Αριστοτέλης γράφει στο Αλέξανδρο και τον συμβουλεύει να μην καταπιαστεί με το χτίσιμο μιας μεγάλης και ισχυρής πόλης ούτε να επιτρέψει να κατοικήσουν σ' αυτήν άνθρωποι διαφορετικών χωρών και άλλων γλωσσών. Διότι, πάντα θα ελλοχεύει ο κίνδυνος να επαναστατήσουν εναντίον του και να θέλουν να πάρουν την εξουσία και την πόλη από αυτόν. Επίσης, εάν οι κάτοικοι της πόλης θελήσουν να οργανώσουν γιορτές και αθλητικούς αγώνες, ο αγγελιοφόρος δεν θα μπορεί να αναγγείλει τις γιορτές και τους αγώνες ούτε σε χρονικό διάστημα πολλών ημερών. Επιπλέον, ακόμη και αν αποθηκεύσει πολλά σιτηρά και τρόφιμα, δεν θα είναι δυνατόν να θρέψει όλους τους κατοίκους μιας τόσο μεγάλης πόλης.¹⁰⁶⁶

Ο Αλέξανδρος δεν βρήκε αρεστές τις συμβουλές του Αριστοτέλη και λυπήθηκε. Αποφάσισε, όμως, να ζητήσει τη συμβουλή των μάντεων της Αιγύπτου. Εκείνοι τον προέτρεψαν να προχωρήσει στα σχέδιά του, διότι η πόλη αυτή όχι μόνο θα γίνει μεγάλη και σπουδαία, αλλά θα παράγει τα πάντα χωρίς να είναι εξαρτημένη από κάποια άλλη. Αντιθέτως, θα αναδειχθεί σε μεγάλο εμπορικό κέντρο και τα προϊόντα της θα μεταφέρονται στα πιο απομακρυσμένα μέρη του κόσμου. Είναι σαφές ότι η επιστολή του

¹⁰⁶⁴ Για τις δύο αυτές Αλεξάνδρειες βλέπε Tarn, "Alexander's Foundations," σ. 243-244. Του ιδίου, *The Greeks in Bactria and India*, σ. 292 κ. εξ.

¹⁰⁶⁵ Tarn, "Alexander's Foundations," σ. 242-243. Του ιδίου, *The Greeks in Bactria and India*, σ. 429-431.

¹⁰⁶⁶ Walis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, κεφ. I, 33, σ. 42-43. Πρβλ. Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, I, 32, σ. 48-49.

Αριστοτέλη θα μπορούσε να ενταχθεί στην κατηγορία των επιστολών που αφορούσαν στη διακυβέρνηση πόλεων. Η όλη αφήγηση είναι καθαρά αιγυπτιακής προέλευσης αναδεικνύοντας *post eventum* την ανάπτυξη και τη σημασία της πόλης της Αλεξάνδρειας.

2. Οι διάδοχοι του Αλεξάνδρου στο θρόνο

Ο πρόωρος θάνατος του Αλεξάνδρου έφερε στο προσκήνιο το θέμα της διαδοχής και της ηγεσίας των ελληνικών στρατευμάτων.¹⁰⁶⁷ Οι άραβες ιστοριογράφοι αναφέρουν ότι η εξουσία πέρασε στους Πτολεμαίους, αφού σύμφωνα με τον Ṭabarī, ο γιος του ο Αλέξανδρος αρνήθηκε και «προτίμησε τη λατρεία και την ευσέβεια».¹⁰⁶⁸ Ο Πτολεμαίος ο Λάγος θεωρείται από τους περισσότερους άραβες ιστοριογράφους ως ο διάδοχος του Αλεξάνδρου. Ο πατριάρχης Sa'īd b. al-Biṭrīq διηγείται ότι μετά τον Αλέξανδρο στην Αλεξάνδρεια και την Αίγυπτο βασίλευσε ο αδερφός του ο Φίλιππος ή Πτολεμαίος Αριδαίος. Δεν πρέπει να μας προξενεί εντύπωση το γεγονός ότι ο ιστορικός και πατριάρχης Αλεξανδρείας, Sa'īd b. al-Biṭrīq επιλέγει να παρουσιάσει τον διάδοχο του Αλεξάνδρου μόνο στην περιοχή αυτή. Στον αντίποδα, η διασκευή γ του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη αναφέρει τα ονόματα των διαδόχων του Αλεξάνδρου σε όλες τις περιοχές συμπεριλαμβανομένης της Αιγύπτου. Σημειωτέον ότι είναι πιθανό ο Sa'īd b. al-Biṭrīq, όπως και ο Mas'ūdī, να είχε πρόσβαση στην αραβική μετάφραση του πίνακα «Κανών Βασιλειών» του αστρονόμου και γεωγράφου Κλαυδίου Πτολεμαίου, από τον οποίο άντλησε αυτή την πληροφορία.¹⁰⁶⁹

Σύμφωνα με όσα διαβάσαμε στη διασκευή β του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου, ο Αλέξανδρος, λίγο προτού πεθάνει, κάλεσε τον υπομηματογράφο παραγγέλλοντάς του το εξής: εάν η γυναίκα του, η Ρωξάνη, γεννήσει αγόρι, το παιδί αυτό να γίνει ο βασιλιάς της Μακεδονίας. Αν γεννήσει κορίτσι, δήλωνε ότι μπορούσαν να εκλέξουν όποιον ήθελαν.¹⁰⁷⁰ Στη διασκευή α, λίγη ώρα προτού ο Αλέξανδρος εκπνεύσει, ο Πτολεμαίος τον ρωτά σχετικά με το ποιον αφήνει διάδοχό του. Ο Αλέξανδρος αποκρίθηκε ότι το βασίλειό

¹⁰⁶⁷ Από τη σύγχρονη βιβλιογραφία σχετικές μελέτες με το θέμα είναι: A. B. Bosworth, *The Legacy of Alexander. Politics, Warfare, and Propaganda under the Successors*, Oxford, 2002, H. Bengtson, *Die Diadochen. Die Nachfolger Alexanders des Grossen*, München, 1987, G. M. Cohen, "The Diadochoi and the New Monarchies," *Athenaeum* 52 (1974), σ. 177-179, F. Doufikaer-Aerts, "A Legacy of the Alexander Romance in Arabic Historical Writings: Al-Iskandar, Founder of Alexandria," στο J. Tatum (ed.), *The Search for the Ancient Novel*, Baltimore, 1994, σ. 323-343.

¹⁰⁶⁸ Ṭabarī, *Ta'riḫ al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 702.

¹⁰⁶⁹ Ο «Κανών Βασιλειών» εκδόθηκε από τον C. Wachsmuth, *Einleitung in das Studium der alten Geschichte*, Leipzig, 1895, σ. 304-306.

¹⁰⁷⁰ Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, III, 33, σ. 188.

του ανήκει σε όποιον διαθέτει ικανότητα, θέληση για εξουσία, επιμονή και ταλέντο (τῶ ἰσχύοντι θέλοντι σώζοντι συντελοῦντι). Κάτι παρόμοιο διαβάζουμε και στην αρμενική μετάφραση.¹⁰⁷¹ Η διασκευή γ διηγείται ότι ο Αλέξανδρος μοίρασε την εξουσία του στους άρχοντές του: στον Σέλευκο ανέθεσε να βασιλεύει στους Πέρσες και τους Ινδούς, τον Φίλιππο τον Πτολεμαίο τον έκανε άρχοντα στην Αίγυπτο, τον Αντίοχο τον τοποθέτησε στους Ασσύριους και τον Φίλωνα τον Βύζαντα τον όρισε άρχοντα στη Μακεδονία.¹⁰⁷²

Στον *Βραχύ Βίο του Αλεξάνδρου*, ο Αλέξανδρος προτού πεθάνει διόρισε τον Λυσίμαχο να διοικεί τη Θράκη, τον Dōrān στον Ελλήσποντο, τον Αντίγονο στην Παμφυλία και τη Λυκία, τον Ανδρέα στη Μεγάλη Φρυγία, τον Πύρρο στην Κιλικία, τον Πύθωνα και τη γυναίκα του στη Συρία και τη Μεσοποταμία, τον Ευμένη στην Παφλαγονία και την Καππαδοκία και το Σέλευκο στη Βαβυλώνα. Επίσης, διέταξε το Μελέαγρο να κυβερνά τη Φοινίκη και την Κοίλη Συρία (Coelesyria).¹⁰⁷³

¹⁰⁷¹ *Historia Alexandri Magni*, III, 33, σ. 144 και Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 281, σ. 157.

¹⁰⁷² Parthe, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension I*, κεφ. 33, σ. 448.

¹⁰⁷³ Walis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, σ. 161.

ΕΒΔΟΜΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Μεμονωμένες διηγήσεις στους άραβες ιστοριογράφους

1. Ο προσηλυτισμός του Αλεξάνδρου στο μονοθεϊσμό

Ορισμένοι θρύλοι εβραϊκής και ιουδαιο-χριστιανικής προέλευσης που αναφέρονται στον Αλέξανδρο σώζονται στη διασκευή γ του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη.¹⁰⁷⁴ Σε όλους αυτούς τους θρύλους που διασώζονται στη διασκευή γ, οι άραβες ιστορικοί αναφέρουν την αναγγελία που έγινε από το μακεδόνα βασιλιά για την προσχώρησή του στο μονοθεϊσμό. Συγκεκριμένα, στο δεύτερο βιβλίο της διασκευής γ, ο Αλέξανδρος ρωτά έναν ιουδαίο ιερέα σε ποιο θεό πιστεύουν. Ο ιερέας απαντά στον Αλέξανδρο ότι αναγνωρίζουν ένα μόνο θεό, ο οποίος δημιούργησε τον ουρανό και τη γη και όλα τα ορατά και αόρατα πλάσματα. Ο Αλέξανδρος τους αποκαλεί άξιους «θεραπευτές του θεού». Επιπλέον, αναγνωρίζει τον θεό τους και δικό του θεό, δηλαδή τον Θεό του Ισραήλ.¹⁰⁷⁵ Κατά συνέπεια, η διασκευή γ δίνει μία εκδοχή του προσηλυτισμού του Αλεξάνδρου στη «λατρεία του Γιαχβέ». Ο Αλέξανδρος συμπεριφέρεται ως ενάρετος Ιουδαίος, παρόμοια με όσα γνώριζε ήδη τον πρώτο αιώνα ο Φλάβιος Ιώσηπος σχετικά με την επίσκεψη του Αλεξάνδρου στην Ιερουσαλήμ.¹⁰⁷⁶

Είναι λογικό να υποθέσουμε, σύμφωνα με τον Berg, ότι ο συγγραφέας του ιουδαϊκού υλικού,¹⁰⁷⁷ ο οποίος παρουσιάζει τον Αλέξανδρο, τον προστάτη της Αλεξάνδρειας, από πιστό του Σέραπι σε πιστό στο Γιαχβέ, πρέπει να είχε διαβάσει μόνο το πρώιμο αλεξανδρινό μυθιστόρημα και όχι ολόκληρο το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη. Πολύ αργότερα, το ιουδαϊκό υλικό εισχώρησε σε κάποιο παρακλάδι του μυθιστορήματος.¹⁰⁷⁸ Ο Pfister επίσης σχολίασε την ιουδαϊκή ιστορία. Ισχυρίστηκε ότι είναι μια ένδειξη ότι το «αυθεντικό μυθιστόρημα» ήταν γνωστό από τον πρώτο αιώνα και διαφώνησε ότι η ίδρυση της Αλεξάνδρειας ήταν μια ξεχωριστή «κτίση πόλεως» που χρησιμοποιήθηκε στο αυθεντικό μυθιστόρημα. Από την άλλη πλευρά, ο Berg δηλώνει πεπεισμένος ότι αυτή η διήγηση δεν μπορεί να διαχωριστεί από τη διήγηση του

¹⁰⁷⁴ Βλέπε το άρθρο του van Bekkum, "Alexander the Great in Medieval Hebrew Literature," σ. 220-221.

¹⁰⁷⁵ Βλέπε σχετικά Engelmann, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension Γ*, κεφ. 24, σ. 218 και κεφ. 28, σ. 230. Πρβλ. J. Goldschmidt, *Der Babylonische Talmud*, Berlin, 1936.

¹⁰⁷⁶ Για όλα αυτά χρήσιμα είναι όσα γράφει ο Grignaschi, "La figure d'Alexandre," σ. 215.

¹⁰⁷⁷ Σχετικό με το θέμα είναι το άρθρο του R. Stoneman, "Jewish Traditions on Alexander the Great," *Studia Philonica Annual* 6 (1994), σ. 37-53.

¹⁰⁷⁸ Berg, "An Early Source of the Alexander Romance," σ. 385, υποσημ. 10.

Νεκτεναβώ.¹⁰⁷⁹ Στο σημείο αυτό, πρέπει να αναφέρουμε ότι δεν υπάρχει καμιά καταγραμμένη συνάντηση του Αλεξάνδρου με τους Ιουδαίους στις ιστορικές πηγές. Εάν υποθέσουμε ότι πραγματοποιήθηκε αυτή η συνάντηση, δεν έχουμε βάσιμα επιχειρήματα για να πούμε ότι ο Αλέξανδρος διέκειτο ευνοϊκά στους Ιουδαίους, όπως προκύπτει από τη διήγηση της διασκευής γ.¹⁰⁸⁰ Ο Pfister υποστήριξε ότι αυτή η διήγηση του Αλεξάνδρου στη διασκευή γ του Ψευδο-Καλλισθένη είναι μέρος μιας σειράς ιουδαϊκών επεξεργασιών της διασκευής α.¹⁰⁸¹ Επιπρόσθετα, θεώρησε ότι αυτή η διασκευή του Ψευδο-Καλλισθένη προήλθε από αλεξανδρινούς ιουδαϊκούς κύκλους ως πολεμική, υπερασπίζοντας μάλιστα τα συμφέροντα της ομάδας των αλεξανδρινών ιουδαίων.¹⁰⁸² Από τις αρχές του 8^{ου} αιώνα τουλάχιστον, ο Αλέξανδρος είχε γίνει για τους Εβραίους όχι μόνο ένας πιστός του Γιαχβέ, αλλά και ο βασιλιάς που χάρη στη βοήθεια του αληθινού θεού είχε ελευθερώσει τον πολιτισμένο κόσμο από τους ειδωλολάτρες και τους μιαιρούς λαούς.¹⁰⁸³

Η ίδια διήγηση απαντά και στο αιθιοπικό μυθιστόρημα. Εκεί, ο Αλέξανδρος εμφανίζεται να κάνει μια προσευχή στον Θεό αμέσως μετά την κατάληψη της Αλεξάνδρειας. Χαρακτηρίζει τον Θεό ως τον «Υψιστο», στον οποίο προσηλώνεται, ομολογώντας ότι «δεν υπάρχει άλλος Θεός εκτός από Αυτόν». Συνεχίζει λέγοντας ότι ο Θεός είναι ο δημιουργός της οικουμένης και ότι είναι αφοσιωμένος σ' Αυτόν σε όλη την πορεία του. Στη συνέχεια, εμφανίζεται ο Αριστοτέλης, ο δάσκαλος του Αλεξάνδρου, που πιστεύει και αυτός στον «ένα Θεό».¹⁰⁸⁴ Είναι σημαντικό ότι στην αιθιοπική μετάφραση του Αλεξάνδρου δεν δίνεται καμιά εξήγηση για τον προσηλυτισμό στον μονοθεϊσμό.

Ο προσηλυτισμός του Αλεξάνδρου στον μονοθεϊσμό αναπτύσσεται διεξοδικά από τον Dīnawarī, όπως είδαμε σε προηγούμενο μέρος της μελέτης. Στον Dīnawarī, ο Αριστοτέλης είναι εκείνος που προσηλυτίζει τον Αλέξανδρο στη λατρεία του ενός και μοναδικού Θεού (*tawhīd*). Αυτός με τη σειρά του καλεί το λαό του βασιλείου του και τους ηγέτες των στρατευμάτων του να «λατρεύουν τον Αλλάχ, τον ένα και αληθινό Θεό». Επίσης, ο Αλέξανδρος καλεί την Κανδάκη να λατρέψει τον ένα Θεό. Αλλά και στον

¹⁰⁷⁹ F. Pfister, "Eine jüdische Gründungsgeschichte Alexandrias: mit einem Anhang über Alexanders Besuch in Jerusalem," *SB.H* 11 (1914).

¹⁰⁸⁰ van Bekkum, "Alexander the Great in Medieval Hebrew Literature," σ. 220-221.

¹⁰⁸¹ Pfister, *Kleine Schriften zum Alexanderroman*, σ. 95-103, Cary, *The Medieval Alexander*, σ. 125-130, Ross, *Alexander Historiatus. A Guide to Medieval Illustrated Alexander Literature*, σ. 43.

¹⁰⁸² Την άποψη του Pfister δεν την ενστερνίζεται ο Trumpf, *Anonymi Byzantini vita Alexandri Regis Macedonum* (Rez. ε). Οι διασκευές γ και ε δεν γράφτηκαν από ιουδαίους, αλλά από χριστιανούς. Πρβλ. Pfister, *Kleine Schriften zum Alexanderroman*, σ. 320, υποσημ. 58, 403.

¹⁰⁸³ Grignaschi, "La figure d'Alexandre," σ. 216. Επίσης, M. Simon, "Alexandre le Grand Juif et Chrétien," *Revue d'histoire et de philosophie religieuses*, 21.3 (1941), σ. 177-191, L. Donath, *Die Alexandersage in Talmud und Midrash*, Fulda, 1873, σ. 21.

¹⁰⁸⁴ Για την ομολογία πίστης του Αλεξάνδρου υπέρ του ενός Θεού βλέπε Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 38-39.

Tha'ālibī, ο Αριστοτέλης παρουσιάζεται να ομολογεί τη μοναδικότητα του Θεού. Εικάζουμε ότι οι δύο ιστοριογράφοι, αν οι ίδιοι δεν προσάρμοσαν το κείμενο στα μονοθεϊστικά πρότυπα, τότε άντλησαν από κάποια εξισλαμισμένη αραβική μετάφραση του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη από τα Περσικά. Απόδειξη γι' αυτό είναι το γεγονός ότι ο συγγραφέας του έργου *Nihāya* ξεκινά την ιστορία του Αλεξάνδρου (φύλλο 56) από τον προσηλυτισμό του στο μονοθεϊσμό και από την ανακοίνωση που έκανε στο στράτευμα και στους ξένους βασιλιάδες ότι θα πολεμούσε τους ειδωλολάτρες.¹⁰⁸⁵ Ομοίως, αργότερα στα περσικά μυθιστορήματα *Sharafnāma*¹⁰⁸⁶ του Nizāmī και *Khiradnāma-yi Iskandarī* (1490 μ.Χ.)¹⁰⁸⁷ του Jāmī, ο Αλέξανδρος εμφανίζεται ως πιστός στον ένα Θεό και στις εκστρατείες του πολεμά την ειδωλολατρεία, καλώντας τους άπιστους να στραφούν στον ένα Θεό.

2. Η άφιξη του Αλεξάνδρου στη Μέκκα, ένα στρατήγημα του Αλεξάνδρου και ρήσεις που αποδίδονται στον Αλέξανδρο

Οι τρεις αυτές διηγήσεις των Dīnawarī, Miskawayh και Tha'ālibī δεν αντιστοιχούν με το μυθιστόρημα. Οι ιστοριογράφοι μας τις ενσωμάτωσαν στη διήγησή τους για τον Αλέξανδρο, έχοντας ο καθένας τους κάποιο συγκεκριμένο σκοπό. Μια από τις εικόνες του Αλεξάνδρου στον Dīnawarī είναι αυτή του «απεσταλμένου του Θεού», δηλαδή του «προφήτη». Πηγαίνοντας ο Αλέξανδρος στη Μέκκα, την πόλη του Προφήτη Μωάμεθ και πραγματοποιώντας το προσκύνημα, πλάθεται από τον Dīnawarī στον τύπο του Προφήτη Μωάμεθ. Κατ' επέκταση, ο Αλέξανδρος εξισλαμίζεται πριν από την εμφάνιση του Ισλάμ.

Αξίζει να αναφέρουμε ότι στην αιθιοπική μετάφραση αναφέρεται μια προσευχή που ο Αλέξανδρος έκανε στο ιερό της Ιερουσαλήμ.¹⁰⁸⁸ Πρόκειται για μια διαφορετική διήγηση από την επίσκεψη του Αλεξάνδρου στη Μέκκα που είδαμε στον Dīnawarī, αλλά κρίνουμε σκόπιμο να την αναφέρουμε για να αποδείξουμε ότι και το αιθιοπικό μυθιστόρημα παρουσιάζει τον Αλέξανδρο να κάνει προσευχές, να συμπεριφέρεται δηλαδή σαν ένας χριστιανός βασιλιάς. Ας μην ξεχνάμε, άλλωστε, ότι και ο Dīnawarī κάνει λόγο για την άφιξη του Αλεξάνδρου στην Ιερουσαλήμ. Στον Dīnawarī, ο Αλέξανδρος, πραγματοποιώντας προσκύνημα στη Μέκκα, λειτουργεί ως πιστός μουσουλμάνος, ενώ στο

¹⁰⁸⁵ Grignaschi, "La figure d'Alexandre," σ. 211.

¹⁰⁸⁶ Dastgirdi (ed.), *Sharafnāma*, σ. 273-274.

¹⁰⁸⁷ Αυτό το περσικό μυθιστόρημα είναι μέρος του έργου του Jāmī, *Haft Awrang*, ed. by M. Gilani, Tehran, 1958, σ. 964-965.

¹⁰⁸⁸ Βλέπε σχετικά Cary, "Alexander the Great in Mesiaeval Theology," σ. 110, F. Pfister, *Der Alexanderroman des Archipresbyters Leo*, Heidelberg, 1913, σ. 11 κ. εξ.·

αιθιοπικό μυθιστόρημα ως καλός χριστιανός.¹⁰⁸⁹ Τα λεγόμενά του και οι πράξεις του αναπαριστούν τη μεταστροφή του στη χριστιανική θρησκεία. Δεν είναι εύκολο να αποδειχθεί εάν ο μεταφραστής της αιθιοπικής μετάφρασης επινόησε αυτές τις διηγήσεις ή εάν τις βρήκε στην υποτιθέμενη αραβική διασκευή από την οποία τις μετέφρασε. Σ' αυτή την περίπτωση, πολλές απ' αυτές τις διηγήσεις πιθανόν να είναι προσθήκες του χριστιανού μεταφραστή του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη στα Αραβικά. Διότι, τα χριστιανικά στοιχεία δεν μπορεί είναι μουσουλμανικής προέλευσης.¹⁰⁹⁰

Κατά την άφιξη του Αλεξάνδρου στην Ιερουσαλήμ,¹⁰⁹¹ ο ίδιος εισήλθε στο ιερό και πραγματοποίησε μια θυσία στον Θεό προκειμένου να έχει επιτυχία στην πορεία του. Ο Αλέξανδρος εξέφρασε ακόμη τον σεβασμό του προς τον Θεό.¹⁰⁹² Πρόκειται για μια διήγηση που δεν απαντά στις ιστορικές πηγές. Γενικά, θα λέγαμε ότι είναι μια μυθική διήγηση που οι ιουδαίοι συγγραφείς επινόησαν¹⁰⁹³ για την προπαγανδιστική εξύψωση των ιουδαίων. Στην *Ιστορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου*, όπως την διηγείται ο Joseph ben-Gorion, ένας άγγελος που στέλνεται από το Θεό για να βοηθήσει τον Αλέξανδρο να κατακτήσει βασιλείς και έθνη, φαίνεται να επιπλήττει τον Αλέξανδρο εξαιτίας της επιθυμίας του να προελάσει εναντίον της Ιερουσαλήμ και να καταστρέψει τους ιερείς. Ο Αλέξανδρος ομολογεί ότι έχει διαπράξει αμαρτία. Κατόπιν, ο Αλέξανδρος τιμά τον αρχιερέα του ιερού σύμφωνα με το πρόσταγμα του αγγέλου.¹⁰⁹⁴

Η ίδια διήγηση υπάρχει και στη διασκευή ε, η οποία είναι σίγουρα πρωιμότερη από την αντίστοιχη διήγηση του Joseph ben-Gorion.¹⁰⁹⁵ Επιπρόσθετα, η πρωιμότερη διασκευή της *Historia de Proeliis*, η J¹ (του 11^{ου} αιώνα), αλλά και η J² (12^{ου} αιώνας) και J³ (του όψιμου 12^{ου} και του πρώιμου 13^{ου} αιώνα) ενσωματώνουν την επίσκεψη του Αλεξάνδρου

¹⁰⁸⁹ Πρβλ. Pfister, "Alexander der Grosse in den Offenbarungen der Griechen, Juden, Muhammadaner und Christen," σ. 1-55.

¹⁰⁹⁰ Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. xxv.

¹⁰⁹¹ Πρβλ. Flavius, *Antiquitates Judaicae*, βιβλίο XI, § 304-345.

¹⁰⁹² Η στάση ικεσίας στο Θεό αναφέρεται από τον Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 72-75 (σ. 73-74).

¹⁰⁹³ Την ίδια άποψη εξέφρασαν οι Pfister και Grignaschi, "La figure d'Alexandre," σ. 214.

¹⁰⁹⁴ Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 407-410. Βλέπε σχετικά F. Pfister, *Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse*, no. 11, Heidelberg, 1914, σ. 22-30. Πρβλ. Cary, "Alexander the Great in Medieval Theology," σ. 106-108, όπου οι θεολόγοι υποστηρίζουν ότι η είσοδος του Αλεξάνδρου στην Ιερουσαλήμ ήταν μια εκδήλωση της δύναμης του Θεού. Ο Θεός ήταν αυτός που υποχρέωσε τον Αλέξανδρο να δείξει οίκτο για την Ιερουσαλήμ. Επιπρόσθετα, βλέπε van Bekkum, "Alexander the Great in Medieval Hebrew Literature," σ. 220, H. G. Kippenberg, *Garizim und Synagoge, Traditionsgeschichtliche Untersuchungen zur samaritanischen Religion der aramäischen Periode*, Berlin, 1971, σ. 46. Επίσης, J. Trumpp, "Alexanders Kappadokisches Testament," *BZ* 52 (1959), σ. 253, υποσημ. 1.

¹⁰⁹⁵ Trumpp, *Anonymi Byzantini vita Alexandri Regis Macedonum (Rez. ε)*, κεφ. 20. Πρβλ. Stoneman, "The Metamorphoses on the Alexander Romance," σ. 607.

στην Ιερουσαλήμ. Φαίνεται πως το υλικό αυτό προέρχεται από το έργο του Ιώσηπου.¹⁰⁹⁶ Το κίνητρο του Αλεξάνδρου που τον έκανε να επισκεφτεί το ιερό της Ιερουσαλήμ ήταν πιθανόν να δει το περίφημο ιερό και να το συμβουλευτεί.¹⁰⁹⁷

Ο Miskawayh προβάλλει κυρίως την εικόνα του Αλεξάνδρου ως στρατηγού κατακτητή. Κατά συνέπεια, το στρατήγημα αυτό του Αλεξάνδρου επινοείται από το συγγραφέα στο πλαίσιο επίτευξης του μοντέλου που ο ίδιος ήθελε να αποδώσει στον Αλέξανδρο. Οι ρήσεις του Αλεξάνδρου στη διήγηση του Tha'ālibī μπορούν ίσως να ερμηνευτούν από το ενδιαφέρον του να διδάξει και να τέρψει τους αναγνώστες του. Έτσι, ο Αλέξανδρος παρουσιάζοταν ως μοντέλο σοφού και συνετού ηγεμόνα, που με βάση τη συμπεριφορά και τα λεγόμενά του θα αποτελούσε ένα πρότυπο συμπεριφοράς, ή αλλιώς, θα λειτουργούσε ως ένα παράδειγμα μίμησης για τους ηγεμόνες και τους γιους των.

Οι τρεις αυτές μεμονωμένες διηγήσεις στα έργα των αράβων ιστορικών θα μπορούσαν να ερμηνευτούν υπό το πρίσμα διαφορετικών στόχων και προοπτικών. Καθένας από τους άραβες ιστοριογράφους ίσως ήθελε να τονίσει την εικόνα του Αλεξάνδρου ως προφήτη, κατακτητή και σοφού ηγεμόνα αντίστοιχα.

3. Εξωτερική εμφάνιση και τρόπος ζωής του Αλεξάνδρου

Ο Tha'ālibī είναι ο μόνος από τους άραβες ιστοριογράφους, ο οποίος διανθίζει την προσωπικότητα του Αλεξάνδρου με ορισμένες άλλες πτυχές. Για την εξωτερική εμφάνιση του Αλεξάνδρου γίνεται λόγος σε όλες τις διασκευές, καθώς και σε όλες τις μεταφράσεις του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη. Λέγεται χαρακτηριστικά ότι ο Αλέξανδρος δεν έμοιαζε στη μορφή ούτε στο Φίλιππο, ούτε στη μητέρα του, την Ολυμπιάδα, ούτε στο Νεκτεναβώ. Η εμφάνισή του ήταν τελείως διαφορετική.¹⁰⁹⁸ Τα μαλλιά του ήταν όπως η χαίτη λιονταριού. Καθένα από τα μάτια του ήταν διαφορετικό από το άλλο ως προς το χρώμα: το δεξί του μάτι ήταν μαύρο και το αριστερό ανοιχτό πράσινο: «τὸν μὲν δεξιὸν κατωφερῆ ἔχων, τὸν δὲ εὐώνυμον γλαυκόν».¹⁰⁹⁹ Σύμφωνα με τη διασκευή α και τη

¹⁰⁹⁶ Stoneman, "The Metamorphoses on the *Alexander Romance*," σ. 610.

¹⁰⁹⁷ Ο Robinson, "Alexander's Deification," σ. 289-290 υποστηρίζει ότι αντίστοιχο θα ήταν το κίνητρο του Αλεξάνδρου που τον έκανε να επισκεφθεί το μαντείο του Άμμωνα. Πρβλ. Αρριανός, III, 3, 2.

¹⁰⁹⁸ Το συριακό μυθιστόρημα, Walis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, I, 13, σ. 13 αναφέρει ότι, καθώς το παιδί μεγάλωσε, έγινε δυνατό, ψήλωσε και απέκτησε σοφία.

¹⁰⁹⁹ Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, I, 13, σ. 18. Η αρμενική μετάφραση διηγείται ότι το δεξί μάτι του κατακτητή ήταν μαύρο και το αριστερό μπλε. Βλέπε σχετικά Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 28, σ. 33.

συριακή μετάφραση, το ένα μάτι του Αλεξάνδρου ήταν λευκό και το άλλο μαύρο.¹¹⁰⁰ Τα δόντια του ήταν μεγάλα και στενά, όπως του ελαφιού.¹¹⁰¹ Ακόμη, ο τόνος της φωνής του ήταν σαν να βρυχάται ένα λιοντάρι. Σε όλες τις περιγραφές τονίζεται η μοναδικότητα του Αλεξάνδρου αλλά και ο εξαιρετικός χαρακτήρας του σε κάθε περίπτωση.¹¹⁰²

Στην αντίστοιχη διήγηση του Θα'ālibī αναφέρεται πως ο Αλέξανδρος ήταν μικρού αναστήματος. Η πληροφορία αυτή υπάρχει στο μυθιστόρημα, όταν συγκρίνεται με τον Πώρο και διαπιστώνει πως είναι πιο κοντός από αυτόν. Επίσης, σύμφωνα με τον Θα'ālibī, το ένα μάτι του Αλεξάνδρου ήταν μαύρο και το άλλο μπλε. Η πληροφορία αυτή αντιστοιχεί στην αρμενική μετάφραση του Ψευδο-Καλλισθένη.

Σύμφωνα με το ελληνικό μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη, ο Αριστοτέλης δίδασκε στον Αλέξανδρο φιλοσοφία,¹¹⁰³ πληροφορία που υπάρχει και στους ιστορικούς Mas'ūdī και Θα'ālibī. Από τη συναναστροφή του με τον Αριστοτέλη,¹¹⁰⁴ ήταν σίγουρο ότι ο Αλέξανδρος αποκόμιζε σοφία, ένα στοιχείο που τον βοήθησε σε πολλές περιστάσεις. Σχετικά με τις συνήθειες και τους τρόπους συμπεριφοράς του Αλεξάνδρου, η διήγηση του Θα'ālibī περιέχει ορισμένες προσθήκες, οι οποίες παραλείπονται στο μυθιστόρημα.

¹¹⁰⁰ *Historia Alexandri Magni*, I, 13, σ. 14 και Walis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, I, 13, σ. 13 (τα μάτια του Αλεξάνδρου είχαν λευκό και μαύρο χρώμα για να αντιστοιχούν με το φως και το σκοτάδι).

¹¹⁰¹ Το ελληνικό κείμενο έχει τη φράση: «ὡς δράκοντος». Βλέπε Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, I, 13, σ. 18.

¹¹⁰² Για την εξωτερική εμφάνιση και το χαρακτήρα του Αλεξάνδρου στοιχεία υπάρχουν στα εξής έργα: Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 30-31, *Historia Alexandri Magni*, I, 13, σ. 13-14, Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, I, 13, σ. 17-18, Lauenstein, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension Γ*, κεφ. 13, σ. 32, Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 28, σ. 33, Walis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, I, 13, σ. 13. Στη μονομαχία του με τον Πώρο, ο Αλέξανδρος εμφανίζεται να είναι τρεις πήγεις στο ύψος, μικρός και αδύναμος. Πρβλ. Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 124, υποσημ. 1.

¹¹⁰³ Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, I, 13, σ. 18 (αναφέρονται και τα υπόλοιπα ονόματα των δασκάλων), *Historia Alexandri Magni*, I, 13, σ. 14, Lauenstein, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension Γ*, κεφ. 13, σ. 34, Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 29, σ. 33, Walis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, I, 13, σ. 13, Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 32.

¹¹⁰⁴ Πληροφορίες για τη σχέση Αλεξάνδρου και Αριστοτέλη στους: W. Hertz, *Aristoteles in der Alexander Sage, Abhandlungen der Münchener Akademie*, München, 1890, Steinschneider, *Die Hebraeischen Uebersetzungen des Mittelalters und die Juden als Dolmetscher*, σ. 896, M. Brocker, *Aristoteles als Alexanders Lehrer in der Legende*, Phil. Diss., Bonn, 1966, σ. 9-25 (και την κριτική του G. Endress για το βιβλίο, σ. 411-416), A. H. Chroust, "Was Aristotle Actually the Preceptor of Alexander the Great," *CF* 18 (1964), σ. 26-33, A. Dascalakis, "La jeunesse d'Alexandre et l'enseignement d'Aristote," *StudClas* 7 (1965), σ. 169. Πρβλ. J. R. Hamilton, "Alexander's Early Life," *G&R* 12.2. (1965), σ. 117-124.

ΤΕΤΑΡΤΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΣΤΟΥΣ ΑΡΑΒΕΣ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΟΥΣ

Στα έργα των αράβων ιστοριογράφων που εξετάζουμε συμπεριλαμβάνονται επίσημες ή υπηρεσιακές επιστολές από την αλληλογραφία του Αλεξάνδρου με ηγέτες διαφόρων χωρών ή τους αξιωματούχους του. Υπάρχουν επίσης και λιγότερες επιστολές που είναι ιδιωτικές και απευθύνονται κυρίως στην μητέρα του την Ολυμπιάδα. Στις ιδιωτικές επιστολές θα μπορούσαν να ταξινομηθούν και οι επιστολές που ανήκουν στην αλληλογραφία του Αλεξάνδρου με τον δάσκαλό του τον Αριστοτέλη. Οι επιστολές αυτές δεν μπορεί να υποστηριχτεί ότι είναι γνήσιες ούτε αυθεντικές, όπως δείχνει και η ποικιλομορφία του περιεχομένου τους στους διάφορους συγγραφείς. Είναι βέβαιο ότι ο Αλέξανδρος έγραψε και δέχτηκε πολλές επιστολές, επίσημες υπηρεσιακές και ιδιωτικές.¹¹⁰⁵ Θα ήταν ιδιαίτερα ενδιαφέρον να γνωρίζαμε εάν αυτές οι επιστολές καταγράφηκαν επακριβώς και ποια ήταν η τύχη των αυθεντικών χειρογράφων μετά το θάνατό του. Μερικές επίσημες υπηρεσιακές επιστολές έχουν αναπαραχθεί σε μεταγενέστερες συλλογές ή παρατίθενται μέσα σε ορισμένα έργα της ελληνικής γραμματείας. Συγγραφείς των ρωμαϊκών χρόνων,¹¹⁰⁶ συμπεριλαμβανομένων του Αρριανού και του Πλουτάρχου, αναφέρονται σε επιστολές που ο Αλέξανδρος υποτίθεται ότι έγραψε ή δέχτηκε και μερικές φορές εμφανίζονται να παραθέτουν αυτούσιο το κείμενο μιας επιστολής. Τα ερωτήματα που προκύπτουν από τη μελέτη αυτών των επιστολών είναι τα εξής: [1] οι πρώτοι ιστορικοί των εκστρατειών του Αλεξάνδρου είχαν δει αντίγραφα των αυθεντικών επιστολών και σε ποιο βαθμό αναπαρήγαγαν το γνήσιο κείμενό τους; [2] σε ποιο βαθμό οι μεταγενέστεροι έλληνες και άραβες ιστορικοί αναπαράγουν το αυθεντικό κείμενο των επιστολών; [3] οι σωζόμενες επιστολές είναι παρμένες από μια δημοσιευμένη συλλογή γνήσιων ή πλαστών επιστολών; [4] οι ιστοριογράφοι μας απλώς αντιγράφουν το κείμενο προσιμότερων συγγραφέων ή ξαναγράφουν τις επιστολές σύμφωνα με τις ανάγκες της αφήγησης;

Η αλήθεια για τη γνησιότητα των σωζόμενων επιστολών στις περισσότερες περιπτώσεις δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί.¹¹⁰⁷ Η πλειονότητα των επιστολών στο ελληνικό μυθιστόρημα του Αλεξάνδρου είναι «φανταστικές» ως προς τη μορφή με την οποία

¹¹⁰⁵ Βλέπε σχετικά D. J. A. Ross, "Letters of Alexander," *C&M* 13 (1952), σ. 38-58.

¹¹⁰⁶ Περισσότερες πληροφορίες στον S. K. Stowers, *Letter Writing in Greco-Roman Antiquity*, Philadelphia, 1986.

¹¹⁰⁷ J. R. Hamilton, *Plutarch Alexander*, Oxford, 1999, σ. lxx κ. εξ.

δίνονται.¹¹⁰⁸ Οι επιστολές που παρατίθενται στα κείμενα μεταγενέστερων συγγραφέων δεν είναι πάντα γνήσιες. «Φανταστικές επιστολές» για διάσημους άνδρες γράφτηκαν από πολλούς και διάφορους συγγραφείς τα αρχαία χρόνια είτε με σκοπό να τέρψουν είτε ως ρητορική άσκηση. Κάτι ανάλογο συνέβη και με επιστολές που αποδόθηκαν σε ιστορικά πρόσωπα.¹¹⁰⁹ Είναι εμφανές ότι σε κάθε έργο στοιχεία του κειμένου των γνήσιων επιστολών αναμειγνύονται με πλαστά στοιχεία, καθιστώντας εξαιρετικά δύσκολο τον διαχωρισμό τους. Μια πλαστή επιστολή μπορούμε να την ξεχωρίσουμε, εάν π.χ. παρουσιάζει μια ιστορική ασάφεια. Από την άλλη πλευρά, η αυθεντικότητα δεν μπορεί να βασιστεί ούτε να αποδειχτεί από ένα μικρό γνήσιο ίσως τμήμα μιας επιστολής. Εάν μια επιστολή περιλαμβάνει κάποιες φράσεις που αποδίδονται στον Αλέξανδρο, αυτό δεν είναι απόδειξη ότι η επιστολή αυτή είναι αυθεντική.¹¹¹⁰

Ο πρωταρχικός στόχος ενός συγγραφέα «φανταστικών επιστολών» ήταν να προκαλέσει το ενδιαφέρον των αναγνωστών του με το να τους αποκαλύπτει νέα γεγονότα που φωτίζουν μεγάλες μορφές του παρελθόντος. Ίσως, μ' αυτό τον τρόπο, να απέβλεπε να ανασκευάσει και την κρίση των ιστορικών. Με τα νέα δεδομένα που προσφέρει στο αναγνωστικό κοινό μια «φανταστική επιστολή», δίνει καινούργιες απαντήσεις στα ήδη γνωστά προβλήματα. Οι ιστορικοί δεν θα μπορούσαν πάντα να ξεκαθαρίσουν τα περιστατικά της ζωής του Αλεξάνδρου. Οι επιστολές, οι οποίες συμπληρώνουν τα κενά στη γνώση μας, δεν μπορούμε να πούμε με σιγουριά ότι επινοήθηκαν μόνο γι' αυτό τον σκοπό. Άλλωστε, είναι γνωστό ότι φανταστικού περιεχομένου επιστολές για τον Αλέξανδρο κυκλοφορούσαν κατά τους Ελληνιστικούς χρόνους για διάφορους λόγους και στόχους. Μια βασική αρχή για να χαρακτηρίσουμε μια επιστολή πλαστή είναι κατά πόσο αυτή αντιφάσκει με γεγονότα που αφηγούνται προγενέστεροι ιστορικοί.¹¹¹¹

Κάτι ανάλογο συμβαίνει και με τις επιστολές που προέρχονται από φιλοσοφικούς κύκλους, ορισμένοι εκπρόσωποι των οποίων εκτόξευσαν κατηγορίες κατά του χαρακτήρα του Αλεξάνδρου. Άλλωστε, η κριτική που είχε ασκηθεί εκ μέρους ορισμένων εκπροσώπων

¹¹⁰⁸ Βλέπε Merkelbach, *Die Quellen des griechischen Alexanderromans*, σ. 1-40, ιδιαίτερα σ. 32 κ. εξ., όπου σχολιάζει την προέλευση και την ιστορία αυτών των επιστολών. Ακόμη, L. Pearson, "The Diary and Letters of Alexander the Great," *Historia* 3 (1955), σ. 429-455 (σ. 444).

¹¹⁰⁹ Η πραγματεία του A. Westermann, *De Epistularum Scriptoribus Graecis Commentationis*, pars I, Leipzig, 1851, καθώς και το άρθρο του C. Huit, "Les épistolographes grecs," *REG* 2 (1899), σ. 149-163 είναι άκρως σημαντικά για το θέμα αυτό.

¹¹¹⁰ Πρβλ. E. Pridik, *De Alexandri Epistularum Commercio*, Berlin, 1893 και A. Zumetikos, *De Alexandri Olympiadisque Epistularum Fontibus et Reliquiis*, Diss., Berlin, 1894. Επίσης, M. R. J. Adler, *De Alexandri Magni Epistularum Commercio*, Lipsiae, 1891.

¹¹¹¹ Η αρχή αυτή διατυπώθηκε από τον J. Kaerst, "Der Briefwechsels Alexanders des Grossen," *Philologus* 51 (1892), σ. 602-622.

φιλοσοφικών σχολών στον Αλέξανδρο ήταν γνωστή.¹¹¹² Ορισμένοι εκπρόσωποι των ελληνικών φιλοσοφικών σχολών έβλεπαν στον Αλέξανδρο την εικόνα ενός τυράννου της Ανατολής, ο οποίος διεφθάρη από την καλή του τύχη και τους κόλακες του, έχοντας μια πομπώδη και αλαζονική συμπεριφορά, καθώς και ασεβή πίστη για τη θεότητα του.¹¹¹³

Το παλιότερο χειρόγραφο, το οποίο δημοσιεύτηκε στο δεύτερο τόμο του παπύρου του Hamburg και εκδόθηκε από τον Merkelbach, χρονολογείται τον 1^ο π.Χ. αιώνα και περιλαμβάνει επιστολές από άλλες ιστορικές προσωπικότητες εκτός από τον Αλέξανδρο. Το άλλο χειρόγραφο ανακαλύφθηκε στην Οξυρυγχο και χρονολογείται το 2^ο μ.Χ. αιώνα.¹¹¹⁴ Περιέχει διασκευές της αλληλογραφίας μεταξύ του Αλεξάνδρου και του Δαρείου, τέσσερις επιστολές – οι οποίες αντιστοιχούν στις επιστολές που έχει ο Αρριανός (*Αλεξάνδρου Ανάβασις*, II, 14 και 25) - , με «ρομαντικές» μόνο προσθήκες, οι οποίες εμποδίζουν ακόμη και τον πιο αφελή αναγνώστη να τις θεωρήσει αυθεντικά έγγραφα. Από τις τρεις επιστολές του Δαρείου στον Αλέξανδρο, οι οποίες περιέχονται στον πάπυρο του Hamburg, δύο μόνο εμφανίζουν ομοιότητες με το μυθιστόρημα του Αλεξάνδρου του Ψευδο-Καλλισθένη. Επίσης, υπάρχει μια επιστολή του Πώρου στον Αλέξανδρο σε τελείως διαφορετική μορφή και μερικές από τις επιστολές στους μεταγενέστερους παπύρους έχουν και άλλες λεπτομέρειες, οι οποίες εμφανίζονται στο μυθιστόρημα. Οι πάπυροι αυτοί, σύμφωνα με τον Pearson, παρουσιάζουν εξαιρετικό ενδιαφέρον, καθώς μας διαφωτίζουν σχετικά με τη συγγραφή του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου από τον Ψευδο-Καλλισθένη.¹¹¹⁵

¹¹¹² Η κριτική και οι κατηγορίες κατά του Αλεξάνδρου προέρχονταν κυρίως από την κυνική σχολή αλλά και από στωϊκούς και περιπατητικούς φιλοσόφους. Πρβλ. Hamilton, *Plutarch Alexander*, σ. xxv και lxxvi κ. εξ., Bengtson, *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος*, σ. 296. W. W. Tarn, “Alexander, Cynics and Stoics,” *The American Journal of Philology* 60.1 (1939) 41-70. J. Stroux, “Die stoische Beurteilung Alexanders des Großen,” *Philologus* 88 (1933), σ. 22-240.

¹¹¹³ Πρόκειται για την τάση αυτή που συνειδητά μειώνει την αξία των κατορθωμάτων του Αλεξάνδρου, αποδίδοντάς τα στην «τύχη» και όχι στην «αρετή» του ήρωα. Βλέπε Hamilton, *Plutarch Alexander*, σ. xxix κ. εξ.

¹¹¹⁴ Το κείμενο αυτό εκδόθηκε από τον D. Pieraccioni, “1285. Lettere del Ciclo di Alessandro,” M. Norsa, V. Bartoletti (eds), *Papiri Greci e Latini*, Pubblicazioni della società Italiana per la Ricerna dei Papiri Greci e Latini in Egitto XII, Florence, 1951, σ. 166-190.

¹¹¹⁵ Για αυτές τις λεπτομέρειες βλέπε τα υπομνήματα του Merkelbach και του Pieraccioni, αλλά κυρίως το έργο του Merkelbach, *Die Quellen des griechischen Alexanderromans*, σ. 32 κ. εξ. και 193 κ. εξ. Επίσης, πολύ κατατοπιστικό είναι το άρθρο του Pearson, “The Diary and Letters of Alexander the Great,” σ. 443-450. Για το μεσαιωνικό μυθιστόρημα του Αλεξάνδρου, βλέπε τη γενική επισκόπηση και τη βιβλιογραφία στο άρθρο “Alexander der Grieche in Kunst und Literatur,” *Lexikon des Mittelalters*, München, 1980, τ. I, σ. 354-366. Επίσης, τη μονογραφία του Cary, *The Medieval Alexander* και του H. Buntz, *Die deutsche Alexanderdichtung des Mittelalters* (Sammlung Metzler 123), Stuttgart, 1973. Ακόμη, βλέπε: D. J. A. Ross, *Alexander Historiatus. A Guide to Medieval Illustrated Alexander Literature*, London, 1963, H. H. Ronge, *Könung Alexander*, διδ. διατριβή, Uppsala, 1957, T. Seif, “Vom Alexanderroman nach orientalischen Beständen der Nationalbibliothek,” *Festschrift der Nationalbibliothek in Wien*, Vienna, 1926, σ. 745-770.

Όλες οι ελληνικές διασκευές του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου παραθέτουν επιστολές από και προς τον Αλέξανδρο. Παρόμοιες επιστολές ήταν πολύ διαδεδομένες σε σχολές ρητορικής. Οι «φανταστικές επιστολές» πιθανώς είναι επεξεργασμένα ή διασκευασμένα κείμενα γνήσιων επιστολών. Τα διασκευασμένα κείμενα μπορεί να προέρχονται από μαθητές ρητορικών σχολών ή από ιστορικά έργα. Οι διασκευές των επιστολών στους μεταγενέστερους ιστορικούς μπορούν ακόμη να είναι διασκευές ήδη δημοσιευμένων «φανταστικών επιστολών». Στην ανάλυση των επιστολών του ελληνικού μυθιστορήματος του ΨευδοΚαλλισθένη, ο Merkelbach εντοπίζει την πηγή τους σε ένα «επιστολικό μυθιστόρημα»¹¹¹⁶ σε συνέχειες από τα τέλη της ελληνιστικής εποχής. Μια ιστορική πληροφορία, σύμφωνα με την οποία ο Αλέξανδρος, οι σατράπες και οι σύμμαχοι αλληλογραφούσαν με τον Δαρείο Γ' (336-330 π.Χ.), τον βασιλιά των Περσών,¹¹¹⁷ πρέπει να έδωσε αφορμή σε κάποιον να κατασκευάσει αυτό το επιστολικό μυθιστόρημα, όπου ένας απόηχος των ιστορικών γεγονότων διατηρείται μέσα στις επιστολές των δύο ηγεμόνων. Δεν γνωρίζουμε αν οι επιστολές αυτές παρατίθενται στην αυθεντική τους μορφή, ή διασκευάζονται, ή, αν προστίθενται και άλλες πλαστές επιστολές. Οι πλαστές επιστολές διαπρεπών πολιτικών, ποιητών και φιλοσόφων αποτέλεσαν ένα είδος που άνθησε στα τέλη της ελληνιστικής και τις αρχές της αυτοκρατορικής εποχής. Προσφιλές τους θέμα ήταν ο Μέγας Αλέξανδρος. Σκοπός του είδους δεν ήταν να παρουσιάσει απλώς μια ιστορία από διαφορετικές οπτικές γωνίες, αλλά να αναδείξει τις προσωπικότητες των επιστολογράφων από τα λεγόμενά τους και από τις υποκειμενικές τους εκτιμήσεις σχετικά με τα γεγονότα. Όσο για το επιστολικό μυθιστόρημα στο οποίο βασίστηκε ο *Βίος Αλεξάνδρου του Μακεδόνα*, μόνο υποθετικά μπορούμε να το ανασυνθέσουμε από το περιεχόμενο του ίδιου του *Βίου*. Κλειδί για την ανασύνθεση είναι μερικές επιστολές από και προς τον Αλέξανδρο που περιέχονται σε παύρους και ταυτίζονται με τις επιστολές του *Βίου*. Ο Ψευδο-Καλλισθένης, σύμφωνα με τον Merkelbach,¹¹¹⁸ εμπλούτισε τη

¹¹¹⁶ Merkelbach, *Die Quellen des griechischen Alexanderromans*, σ. 32 κ. εξ. Τις επιστολές του Αλεξάνδρου έχει εκδώσει ο Merkelbach στο παράρτημα του ίδιου έργου (σ. 193-219). Επίσης, M. Grignaschi, "Le roman épistolaire classique conservé dans la version arabe de Sālim Abū-l-'Alā", *Le Muséon* 80 (1967), σ. 211-254 και, κυρίως, F. Calas, *Le roman épistolaire*, Paris, 1996 και L. Versini, *Le roman épistolaire*, Paris, 1979.

¹¹¹⁷ Για το αντίθετο βλέπε Bengtson, *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος*, σ. 510 κ. εξ. και 683 κ. εξ.

¹¹¹⁸ Περισσότερες πληροφορίες για τις πηγές του ελληνικού μυθιστορήματος (μια «βιογραφία» του Αλεξάνδρου, ένα επιστολικό μυθιστόρημα και διάφορες επιστολές που περιγράφουν θαυμαστά γεγονότα), όπως τις διακρίνει ο Merkelbach: Merkelbach, *Die Quellen des griechischen Alexanderromans*, σ. 188 κ. εξ. Hägg, *Το αρχαίο μυθιστόρημα*, σ. 160-161, Berg, "An Early Source of the Alexander Romance," σ. 381-382, A. E. Samuel, "The Earliest Elements in the Alexander Romance," *Historia* 35 (1986), σ. 427-437 (σ. 427-428), A. Salis, "The Earliest Elements in the Alexander Romance," *Historia* 35 (1986), σ. 427-437, L. L. Gunderson, "Early Elements in the Alexander Romance," στους Laourdas and Makaronas (eds), *Ancient Macedonia*, σ. 353-375, R. Stoneman, "The Metamorphoses of the Alexander Romance," στο *The Novel in the Ancient World*, ed. by G. Schmeling, Leiden, New York, Köln, 1996, σ. 601-612 (σ. 602).

βιογραφία με υλικό από το επιστολικό μυθιστόρημα¹¹¹⁹ και συνέθεσε τα πιο μελοδραματικά επεισόδια.¹¹²⁰

Όλοι οι άραβες ιστοριογράφοι που μελετήσαμε περιέχουν στις διηγήσεις τους ορισμένες επιστολές που ο Αλέξανδρος αντάλλαξε με τον Δαρείο, την Ολυμπιάδα, τον Αριστοτέλη, με βασιλείς των λαών που κατέκτησε, αλλά και επιστολές που ο ίδιος έλαβε από άλλους. Οι επιστολές αυτές που συμπληρώνουν την αφήγηση, είναι τις περισσότερες φορές σύντομες. Το πρόβλημα είναι ότι οι άραβες ιστορικοί δεν αποκαλύπτουν τις πηγές τους αναφορικά με τις επιστολές αυτές. Επιπλέον, οι πηγές τους δεν σώζονται για να τις συγκρίνουμε μ' αυτές.¹¹²¹ Σε ορισμένους άραβες συγγραφείς, οι επιστολές παρατίθενται ολόκληρες, ενώ σε κάποιους άλλους αποδίδονται περιληπτικά μέσα στην αφήγηση. Σε ένα βαθμό οι επιστολές αυτές ταυτίζονται με εκείνες που βρίσκουμε στο μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη. Όμως, δεν μπορούμε με βεβαιότητα να συμπεράνουμε ότι προέρχονται από την αραβική μετάφραση του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη, διότι δεν σώζεται κάποια μετάφραση του μυθιστορήματος στα Αραβικά.

¹¹¹⁹ Για τις πλαστές επιστολές, οι οποίες προέρχονται από το επιστολικό μυθιστόρημα του Αλεξάνδρου (γράφηκε τον 1^ο π.Χ. αιώνα) βλέπε Boyle, "The Alexander Legend in Central Asia," σ. 217.

¹¹²⁰ Merkelbach, *Die Quellen des griechischen Alexanderromans*, σ. 1-40, όπου μιλά και για τους παπύρους που περιέχουν τις επιστολές. Στις σ. 195-219 παρουσιάζει το κείμενο των επιστολών. Σχετικά με τις απόψεις του για τις δυο κύριες πηγές του μυθιστορήματος βλέπε τις σ. 1-55. Για τη συμβολή του Ψευδο-Καλλισθένη βλέπε τις σ. 56-60.

¹¹²¹ Σχετικό με το θέμα είναι το άρθρο του L. I. Conrad, "Recovering Lost Texts: Some Methodological Issues," *JAOS* 113 (1993), σ. 258-263, repr. In Ibn Warraq (ed.), *The Quest for the Historical Muhammad*, Amherst, New York, 2000, σ. 476-485, E. Landau-Tasserou, "On Reconstruction of Lost Sources," Conrad (ed.), *History and Historiography in Early Islamic Times: Studies and Perspectives*, Princeton, 2005.

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η αλληλογραφία του Αλεξάνδρου με τον Δαρείο και την οικογένειά του

1.1 Οι επιστολές του Αλεξάνδρου στον Δαρείο

Ο Dīnawarī παρουσιάζει μία μόνο παραλλαγή της αλληλογραφίας Δαρείου – Αλεξάνδρου.¹¹²² Δηγείται ότι σύμφωνα με την ελληνική άποψη ο Αλέξανδρος, ο οποίος διαδέχτηκε τον πατέρα του, τον Φίλιππο, αρνήθηκε να πληρώσει στο Δαρείο τον νεότερο (τον γιο του Δαρείου του πρεσβύτερου) τον φόρο που είχε συμφωνήσει ο πατέρας του ο Φίλιππος να καταβάλει στον Δαρείο τον πρεσβύτερο. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα ο Δαρείος ο νεότερος να γράψει μια επιστολή, διατάζοντας τον Αλέξανδρο να πληρώσει τον φόρο και να τον πληροφορήσει για τη συμφωνία που είχε συναφθεί μεταξύ των πατεράδων τους σχετικά με το ζήτημα του φόρου, καθώς και για τις αρνητικές επιπτώσεις που θα είχε γι' αυτόν η καθυστέρηση της πληρωμής.¹¹²³ Η επιστολή αυτή είχε ως εξής:

«Από τον Δαρείο, τον γιο του Δαρείου, εκλαμπρότατο όπως ο ήλιος στο λαό του βασιλείου του, στον Αλέξανδρο, γιο του Φιλίππου. Υπήρξε ανάμεσα σε μας και τον Φίλιππο συμφωνία και συνθήκη ειρήνης με την προϋπόθεση πληρωμής φόρου που δεν σταμάτησε να πληρώνεται όσο ζούσε εκείνος. Όταν φτάσει σε σένα αυτή εδώ η επιστολή μου, να ξέρεις με σιγουριά ότι όσο χρονικό διάστημα καθυστερείς, εγώ θα σε κάνω να γευτείς την κακή συνέπεια της πράξης σου. Έπειτα, δεν θα δεχτώ τη συγγνώμη σου. Ας τελειώνουμε μ' αυτό».

Ο Αλέξανδρος του απαντά με επιστολή, η οποία περιείχε την παρακάτω αλληγορική απάντηση: «Η κότα, η οποία έκανε εκείνα τα αβγά, ψόφησε».¹¹²⁴ Στη συνέχεια, ο Δαρείος θύμωσε απ' αυτό το γεγονός και ορκίστηκε να εισβάλει ο ίδιος στη χώρα των Ελλήνων, έτσι ώστε να τους τιμωρήσει. Ο Αλέξανδρος δεν ανησύχησε και δεν φοβήθηκε απ' αυτή την απειλή.

Στην επιστολή αυτή παρατηρούμε τον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο ξεκινά: «Από τον Δαρείο, τον γιο του Δαρείου ... στον Αλέξανδρο, γιο του Φιλίππου», αλλά και τον τρόπο με τον οποίο τελειώνει «Ας τελειώνουμε μ' αυτό». Δηλώνεται δηλαδή σαφώς ποιος είναι ο αποστολέας και ποιος ο παραλήπτης.

¹¹²² Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-īwāl*, σ. 28 και 29-30.

¹¹²³ Όλο το προηγούμενο σενάριο, σημειώνει ο Nöldeke, "Beiträge," σ. 37, υποσημ. 1, το οποίο αναφέρει μόνο ο Dīnawarī, μπορεί κανείς να το παραβλέψει. Επειδή, όμως, χαρακτηρίζει το μουσουλμανικό σκεπτικό, το μεταφέρουμε ολόκληρο.

¹¹²⁴ Πρβλ. Perlmann, *The History of al-Ṭabarī: The Ancient Kingdoms*, τ. IV, σ. 93 (Ṭabarī, *Ta'rikh al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 700).

Ο Ἐταβαῖ αναφέρει την επιστολή του Δαρείου προς τον Αλέξανδρο σε δύο παραλλαγές, μόνο που διαφοροποιείται ως προς το περιεχόμενο.¹¹²⁵ Πρέπει να σημειώσουμε ότι ο Ἐταβαῖ δεν προσδιορίζει την πηγή από την οποία άντλησε το περιεχόμενο των επιστολών αυτών. Εικάζουμε ότι τόσο ο Δῖνωαῖ όσο και ο Ἐταβαῖ χρησιμοποιούν μια κοινή πηγή. Για τη δεύτερη παραλλαγή θα μιλήσουμε πιο κάτω. Το κείμενο της πρώτης παραλλαγής του Ἐταβαῖ φαίνεται να ακολουθεί τη συριακή μετάφραση του Ψευδο-Καλλισθένη, αφού εμφανίζει πολλές ομοιότητες μ' αυτή. Η επιστολή αυτή υπάρχει και στο μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη. Επίσης, περιλαμβάνεται και στις επιστολές που ο Merkelbach έχει εκδώσει με βάση παπύρους.¹¹²⁶ Σύμφωνα με αυτή την παραλλαγή,¹¹²⁷ ο Δαρείος ανέφερε στην επιστολή του προς τον Αλέξανδρο ότι το νεαρό της ηλικίας του και η επιπολαιότητά του τον οδήγησαν έτσι ώστε να μην καταβάλει το φόρο που έστελνε ο πατέρας του. Επίσης, έστειλε στον Αλέξανδρο ένα μαστούνι (*sawlajān*), μια μπάλα και ένα φορτίο από σουσάμι.¹¹²⁸ Αυτά είχαν συμβολική σημασία. Στο γραπτό του μήνυμα δήλωνε πως ο Αλέξανδρος ήταν ένα αγόρι που θα μπορούσε να παίζει με το μαστούνι και τη μπάλα, αλλά ότι δεν θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι είναι βασιλιάς. Αν ο Αλέξανδρος δεν υπάκουε σ' αυτή τη διαταγή και αξίωνε να γίνει βασιλιάς και στασίαζε, τότε ο Δαρείος θα έστελνε έναν απεσταλμένο του να τον δέσει χειροπόδαρα. Επίσης, δήλωνε ότι ο στρατός του ήταν πολυάριθμος σαν τους κόκκους του σουσαμιού που έστειλε στον Αλέξανδρο. Εδώ πρέπει να σημειώσουμε ότι το γραπτό μήνυμα που συνόδευε τα «δώρα» ίσως αποτελούσε μια άλλη επιστολή, διαφορετική από την προηγούμενη. Επίσης, είναι σημαντικό να αναφέρουμε στο σημείο

¹¹²⁵ Για το αραβικό κείμενο βλέπε Ἐταβαῖ, *Ta'riḫ al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 694-696 και 697, όπου υπάρχει και η επιστολή του Δαρείου στον Αλέξανδρο και η απάντηση του Αλεξάνδρου. Για την αγγλική μετάφραση των δύο παραλλαγών βλέπε Perlmann, *The History of al-Ἐταβαῖ: The Ancient Kingdoms*, τ. IV, σ. 89 και 91.

¹¹²⁶ Είναι η επιστολή 5 στην έκδοση του Merkelbach, *Die Quellen des griechischen Alexanderromans*, σ. 196-197 (Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, I, 36, σ. 57-59). Πρβλ. *Historia Alexandri Magni*, I, 36, σ. 40-41, Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, I, 36, σ. 46-47, στο οποίο υπάρχουν περισσότερες λεπτομέρειες, Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 103, σ. 58, Lauenstein, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension Γ*, κεφ. 36, σ. 124-126, το οποίο είναι αρκετά παραλλαγμένο. Ο G. Traina, "Lo Pseudo-Callistene armeno. Nota introduttiva," *Ars Narrandi, Scritti di narrativa antica in memoria di Luigi Pepe*, Perugia, 1996, σ. 133-150 έκανε μια κριτική στην αρμενική μετάφραση. Πρβλ. H. Simonian, *Patmut'iwn Aghēk'sanri Makedonac'woy*, (*History of Alexander of Macedon*), ed. by Erevan, 1989, του ίδιου, "Aghēk'sandr Makedonac'u Patmut'yan hayeren t'argmanut'yune' en nra xmbagrut'yunnere'," (*The Armenian Translation of the History of Alexander of Macedon and Its Recensions*), *Pastma-Banasirakan Handes* 1 (1971), σ. 113-128, P. Cowe, "Aspects of the Translation and Redaction Process of the Alexander Romance in Armenian," *Acts of the Vth International Conference on Armenian Linguistics*, D. Sakayan (ed.), Delmar, N.Y., 1996, σ. 245-261, N. Akinian, "Die handschriftliche Überlieferung der armenischen Übersetzung des Alexanderromans von Pseudo-Kallistenes," *Byzantion* 13 (1938), σ. 201-206

¹¹²⁷ Ἐταβαῖ, *Ta'riḫ al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 694-695.

¹¹²⁸ Πρβλ. W. Hinz, *Islamische Masse und Gewichte umgerechnet ins metrische System*, Second Edition, ed. by Spuler, Leiden, 1970.

αυτό ότι και ο Miskawayh¹¹²⁹ και ο Tha'ālibī¹¹³⁰ συμφωνούν πλήρως με τον Ἐταβάρη στο περιεχόμενο της επιστολής αυτής, εκτός από ελάχιστες λέξεις που απουσιάζουν από το κείμενο του Ἐταβάρη.

Στο κείμενο της πέμπτης επιστολής, στην έκδοση του Merkelbach με βάση παπύρους, αναφέρεται ο αποστολέας Δαρείος, ο οποίος προβάλλεται ως «βασιλεὺς βασιλέων» και «σύνθρονος τῶ θεῶ Μίθρα» και «συνανατέλλων ἡλίω».¹¹³¹ Ο παραλήπτης Αλέξανδρος αποκαλείται από τον Δαρείο «θεράπων». Έπειτα, ο Δαρείος διατάζει τον Αλέξανδρο να στραφεί προς τους γονεὺς του και κυρίως προς τη μητέρα του την Ολυμπιάδα. Αυτή η αναφορά δεν υπάρχει στους ἄραβες ιστοριογράφους, αλλά υπάρχει στο ελληνικό κείμενο της επιστολής που εξέδωσε ο Merkelbach. Επίσης, τα τρία πράγματα που του στέλνει ο Δαρείος είναι: ένα μαστούνι, μια σφαίρα και ένα κιβώτιο χρυσίου. Με το μαστούνι του λέει ότι οφείλει να εκπαιδευτεί και με τη σφαίρα να παίζει με τους συνομηλίκους του και να μην αναταράσσει τις πόλεις σαν να είναι ληστής. Επιπρόσθετα, ο Δαρείος φαίνεται να τονίζει τον πολυάριθμο στρατό του, όταν λέει ότι και ὅλη η οἰκουμένη να ενωθεί, είναι αδύνατο να νικήσει το πλῆθος των Περσῶν. Αυτό εξηγείται από την ὕπαρξη τόσων πολλῶν στρατοπέδων, τα οποία δεν μπορούν να απαριθμηθούν. Το κιβώτιο χρυσίου το ἔστειλε στον Αλέξανδρο για να πληρώσει τους ἄλλους συλληστῆς, ἔτσι ὥστε καθέννας τους να επιστρέψει στην ἴδια του την πατρίδα. Κλείνοντας την επιστολή του, ο Δαρείος προειδοποιεῖ τον Αλέξανδρο ὅτι, σε περίπτωση που δεν θα υπακούσει στα προστάγματά του, θα τον καταδιώξει και θα τον συλλάβει. Τονίζει ἔπίσης ὅτι, ὅταν συλληφθεῖ, οἱ στρατιῶτες δεν θα τον μεταχειριστοῦν ὡς γιο του Φιλίππου, ἀλλὰ ὡς ἕναν ἀποστάτη ἀρχιληστή που θα σταυρωθεῖ.¹¹³²

Από τα παραπάνω καθίσταται σαφές ὅτι η επιστολή αυτή που ἔχει εκδώσει ο Merkelbach διαφοροποιεῖται ἀρκετά ἀπὸ τις ἀντίστοιχες τῶν ἀράβων ιστορικών. Ἀντικατοπτρίζεται, ἔπίσης, μια μεγαλύτερη ἀπέχθεια πρὸς τὸ πρόσωπο του Αλεξάνδρου. Οἱ ἄραβες ιστοριογράφοι ἀρκούνται να θεωροῦν τον Αλέξανδρο νεαρό και επιτόλαιο και παρουσιάζουν τον Δαρείο να ἀπειλεῖ τον Αλέξανδρο με σκληρή τιμωρία σε περίπτωση ἀνυπακοῆς.

¹¹²⁹ Miskawayh, *Tajārib al-Umam*, τ. I, σ. 36. Πρβλ. M. S. Khan, "The Use of Letters and Documents in the Contemporary History of Miskawaih," *IQ* 14 (1970), 41-49.

¹¹³⁰ Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 403.

¹¹³¹ Merkelbach, *Die Quellen des griechischen Alexanderromans*, σ. 196.

¹¹³² Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, Book I, 36, σ. 57-59. Merkelbach, *Die Quellen des griechischen Alexanderromans*, σ. 196-197.

Η αιθιοπική μετάφραση¹¹³³ του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη διασώζει μια εκδοχή της επιστολής που ο Δαρείος έστειλε προκειμένου ο Αλέξανδρος να καταβάλει το φόρο που χρωστούσε. Από μια προσεκτική ανάγνωση παρατηρούμε ότι η επιστολή αυτή είναι τελείως διαφορετική από την επιστολή που έχει ο Ψευδο-Καλλισθένης.

Στη συνέχεια, ο Ṭabarī περιγράφει στο κείμενό του την απάντηση του Αλεξάνδρου στην επιστολή του Δαρείου. Ο Αλέξανδρος δηλώνει ότι κατάλαβε το μήνυμά του Δαρείου. Αναφέρει ότι, κοιτάζοντας το μπαστούνι και τη μπάλα που του έστειλε ο Δαρείος, είδε σ' αυτά έναν καλό οiwνό, δηλαδή ότι θα πετούσε την μπάλα με το μπαστούνι σ' αυτόν που του την έστειλε και θα τον τραβούσε μαζί με τη μπάλα. Επίσης, προσθέτει ότι παρομοίαζε την μπάλα με τη γη και αποφαίνονταν ότι θα προσαρτούσε την επικράτεια του Δαρείου στο δικό του βασίλειο. Κατά τον ίδιο τρόπο, ερμήνευσε και το σουσάμι που του έστειλε ο Δαρείος. Μολονότι ήταν άφθονο, δεν ήταν ούτε πικρό ούτε αψύ στη γεύση.¹¹³⁴ Δηλαδή, μπορεί ο στρατός του Δαρείου να ήταν πολυάριθμος, όπως το σουσάμι, όμως δεν είχε την ικανότητα να νικήσει τον ισχυρό στρατό του Αλεξάνδρου. Μαζί με την απάντησή του, ο Αλέξανδρος έστειλε στον Δαρείο ένα σακί σινάπι και του έλεγε ότι οτιδήποτε του έστελνε, αν και ήταν μικρό στο μέγεθος, ήταν ισάξιο ως προς την αψύτητα, την πικρότητα και τη δύναμη του σουσαμού που του είχε στείλει, και ότι ο στρατός του ταίριαζε σ' αυτήν την περιγραφή.¹¹³⁵

Το περιεχόμενο της επιστολής, όπως παρατίθεται από τον Ṭabarī, συμφωνεί με όσα απαντούν στο μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη. Υπάρχουν, όμως, αρκετές διαφοροποιήσεις (βλέπε την επιστολή του Δαρείου στη διασκευή β, I, 36). Αναφορικά με την επιστολή του Αλεξάνδρου προς τον Δαρείο, αν τη συγκρίνουμε με τις αντίστοιχες των Miskawayh¹¹³⁶ και Tha'ālibī,¹¹³⁷ θα δούμε ότι οι ιστορικοί συμφωνούν επακριβώς, εκτός μόνο από ορισμένες λέξεις που λείπουν από το κείμενο του Ṭabarī. Το γεγονός αυτό δείχνει ότι αντλούν από την ίδια πηγή.

Στο ελληνικό κείμενο της έκτης επιστολής, της έκδοσης του Merkelbach με βάση παπύρους, αναφέρεται τόσο ο αποστολέας, δηλαδή ο βασιλιάς Αλέξανδρος, όσο και ο

¹¹³³ Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 60-62.

¹¹³⁴ Είναι η επιστολή 6 στον Merkelbach, *Die Quellen des griechischen Alexanderromans*, σ. 197-198. Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, I, 38, σ. 61-63. Πρβλ. *Historia Alexandri Magni*, I, 38, σ. 42-43, Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, I, 38, σ. 48-50, στο οποίο εντοπίζουμε περισσότερες λεπτομέρειες, Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 107, σ. 60-61, Lauenstein, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension Γ*, κεφ. 38, σ. 130-134 (στο τέλος έχει και άλλες πληροφορίες).

¹¹³⁵ Ṭabarī, *Ta'riḫ al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 695-696.

¹¹³⁶ Miskawayh, *Tajārib al-Umam*, τ. I, σ. 36.

¹¹³⁷ Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 404.

παραλήπτης, δηλαδή ο Δαρείος, ως εξής: «Βασιλεὺς Ἀλέξανδρος πατρὸς Φιλίππου καὶ μητρὸς Ὀλυμπιάδος βασιλεῖ βασιλέων καὶ συνθρόνῳ {ἡλίου} θεοῦ Μίθρου καὶ ἐκγόνῳ θεῶν καὶ συνανατέλλοντι ἡλίῳ θεῶ βασιλεῖ Περσῶν Δαρείῳ χαίρειν». Πρόκειται για μια ξεχωριστή επιστολή με ελάχιστες ομοιότητες με τα κείμενα των αράβων συγγραφέων. Εδώ ο Αλέξανδρος γράφει ότι θεωρεί αισχρό να επαίρεται ο Δαρείος. Θεωρεί ότι οι τίτλοι που αποδίδονται στον Δαρείο δεν του προσδίδουν ούτε μεγάλη δύναμη ούτε φρόνηση. Απεναντίας, κάνουν τους θεούς να αγανακτούν, καθώς ονόματα των αθανάτων δεν μπορούν να κατοικούν σε φθαρτά σώματα. Ο Αλέξανδρος του δηλώνει ότι θα κηρύξει τον πόλεμο εναντίον του και θα εκστρατεύσει ως θνητός προς θνητό. Εάν τον νικήσει, θα θεωρείται περίφημος και μέγας βασιλιάς ανάμεσα στους βαρβάρους και στους Έλληνες. Σε περίπτωση, όμως, που ο Αλέξανδρος ηττηθεί, ο Δαρείος δεν θα έχει κατορθώσει τίποτε γενναίο, αφού θα έχει νικήσει ένα ληστή, όπως τον αποκάλυψε. Προσθέτει ο Αλέξανδρος ότι τα τρία αντικείμενα (το μπαστούνι, τη σφαίρα και το κιβώτιο χρυσίου) που έστειλε ο Δαρείος για να τον χλευάσει, τα αποδέχτηκε ως σημεία καλής τύχης. Διότι, το μπαστούνι («σκῦτος») σημαίνει ότι με αυτό θα δαίρει τους βάρβαρους, η σφαίρα ότι θα επικρατήσει σε όλο τον κόσμο (κοσμοκράτορας), και το «κιβώτιο χρυσίου» ότι, όταν θα ηττηθεί ο Δαρείος, θα πληρώνει εκείνος φόρους στον Αλέξανδρο.¹¹³⁸

Στην αντίστοιχη επιστολή της αιθιοπικής μετάφρασης του μυθιστορήματος, ο Αλέξανδρος επιπλήττει τον Δαρείο για την αλαζονεία που επέδειξε. Η αιθιοπική μετάφραση ακολουθεί σχεδόν πιστά τη διασκευή β του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη. Η μόνη διαφορά με τις ελληνικές διασκευές αλλά και τις μεταφράσεις του μυθιστορήματος είναι ότι η αιθιοπική μετάφραση αναφέρει δύο επιστολές, οι οποίες στάλθηκαν από τον Αλέξανδρο στον Δαρείο, ανταπαντώντας στις δύο επιστολές που ο Δαρείος του είχε στείλει.¹¹³⁹ Αναφορικά με το σουσάμι που ο Δαρείος έστειλε στον Αλέξανδρο, ο Αλέξανδρος στην απάντησή του στον Δαρείο λέει ότι το δοκίμασε και το βρήκε άνοστο. Η εξήγηση που έδωσε σ' αυτό ήταν ότι το σουσάμι θα μπορούσε να παρομοιαστεί με τα στρατεύματα του Δαρείου, τα οποία ήταν αναρίθμητα. Ο ίδιος, όμως, ελπίζει ότι θα συγκεντρώσει όλους όσους υποταχθούν σ' αυτόν, ώστε να αυξήσει τη δύναμή του. Η σφαίρα σημαίνει για τον Αλέξανδρο τη γη, την οποία προσδοκά να

¹¹³⁸ Merkelbach, *Die Quellen des griechischen Alexanderromans*, σ. 197-198. Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, I, 38, σ. 61-63.

¹¹³⁹ Για τις δύο επιστολές του Αλεξάνδρου στο Δαρείο βλέπε Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 67-69.

κατακτήσει. Γι' αυτά τα δώρα, ο Αλέξανδρος στέλνει ως αντίδωρο ένα σακί σινάπι. Από την επιστολή αυτή, η οποία εμπεριέχεται στην αιθιοπική μετάφραση του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη, προκύπτει ότι ως το σημείο που ο Αλέξανδρος καυτηριάζει τον Δαρείο για την αλαζονική συμπεριφορά του, η αιθιοπική μετάφραση συμφωνεί με το κείμενο της διασκευής β (I, 38) και την επιστολή VI της έκδοσης του Merkelbach. Για το σουσάμι, την μπάλα και το σινάπι, η επιστολή της αιθιοπικής μετάφρασης μοιάζει με το κείμενο της διασκευής β (I, 36) και την επιστολή V που έχει η έκδοση του Merkelbach.¹¹⁴⁰

Ας έρθουμε τώρα στη δεύτερη παραλλαγή των επιστολών που αντηλλάγησαν μεταξύ Δαρείου και Αλεξάνδρου, όπως παρατίθεται από τον Ṭabarī.¹¹⁴¹ Η διήγηση του Ṭabarī που περιέχει τις αναφορές στις επιστολές του Δαρείου και του Αλεξάνδρου προέρχεται από κάποιες (περσικές) πηγές της «αρχαίας ιστορίας» (πιθανόν από τον Ibn al-Muqaffa'). Σύμφωνα με αυτήν, οι έλληνες βασιλείς πλήρωναν ετήσιο φόρο στον Δαρείο τον πρεσβύτερο. Όταν ο έλληνας βασιλιάς, ο πατέρας της Halāy¹¹⁴² και παππούς του Αλεξάνδρου από τη μεριά της μητέρας του, μεταβίβασε την εξουσία στον γιο της κόρης του, ο Δαρείος ο νεότερος του έστειλε την παρακάτω υπενθύμιση: «Άργησες στην καταβολή του ετήσιου φόρου που πλήρωνε ο προκάτοχός σου. Στείλε μας τον φόρο της χώρας σου, ειδάλλως θα κηρύξουμε πόλεμο εναντίον σου». Το περιεχόμενο αυτής της παραλλαγής της επιστολής μοιάζει με εκείνο της επιστολής του Δαρείου που βρίσκουμε στον Dīnawarī. Το ίδιο και η απάντηση του Αλεξάνδρου στον Δαρείο: «Εσφαξα την κότα, έφαγα το κρέας της και μόνο τα άκρα της απέμειναν. Εάν το επιθυμείς, θα σε αφήσουμε να ζεις ειρηνικά, αλλά, εάν θέλεις, θα εκστρατεύσουμε εναντίον σου». Είναι εμφανές ότι τόσο ο Ṭabarī όσο και Dīnawarī αντλούν από την ίδια περσική πηγή. Το κείμενο των επιστολών αυτής της παραλλαγής δεν έχει αντίστοιχο στα Ελληνικά, ούτε στο μυθιστόρημα του Αλεξάνδρου ούτε στις επιστολές που εξέδωσε ο Merkelbach με βάση παπύρους.

Σύμφωνα με μια άλλη διήγηση στον Ṭabarī, πάλι αναφέρεται ότι ο Δαρείος και ο Αλέξανδρος αντάλλαξαν επιστολές. Η πηγή και αυτής της διήγησης δεν προσδιορίζεται. Εισάγεται με τη φράση «μερικοί αναφέρουν». Σύμφωνα με αυτή την τρίτη αναφορά σε επιστολές, ο Ṭabarī λέει ότι ο έλληνας βασιλιάς - που δεν ονομάζεται - στα χρόνια του Δαρείου του πρεσβύτερου συνήθιζε να πληρώνει φόρο στον Δαρείο. Όταν όμως βασιλιάς έγινε ο Αλέξανδρος και νίκησε έναν άλλο βασιλιά της Δύσης, αισθάνθηκε ότι μπορούσε να επιτεθεί εναντίον του Δαρείου του νεότερου και σταμάτησε να πληρώνει τον φόρο που

¹¹⁴⁰ Αυτόθι, σ. 67-69, όπου περιέχεται η απάντηση του Αλεξάνδρου στον Δαρείο, όπως απαντά στην αιθιοπική μετάφραση του μυθιστορήματος.

¹¹⁴¹ Ṭabarī, *Ta'rikh al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 697.

¹¹⁴² Βλέπε τη σ. 76 της παρούσας μελέτης.

ο πατέρας του είχε συμφωνήσει. Ο Δαρειός εξοργίστηκε και αναγκάστηκε να του στείλει «απειλητικά μηνύματα». Δεν αναφέρεται αν ο Αλέξανδρος απάντησε σ' αυτά, ούτε όμως και το περιεχόμενο των μηνυμάτων. Όταν οι σχέσεις των δύο βασιλέων οξύνθηκαν, οδηγήθηκαν σε πόλεμο. Τα στρατεύματα συναντήθηκαν στα σύνορα και αντάλλαξαν και πάλι πρεσβείες για διαπραγματεύσεις. Όμως, οδηγήθηκαν σε μάχη παρά την πρόσκληση του Αλεξάνδρου να συμφιλιωθούν.

Διερωτάται κανείς αν τα μηνύματα που αναφέρονται από τον Ἐβαρίτῃ ἔχουν καμία σχέση με τις επιστολές επτά, οχτώ και εννιά του ελληνικού επιστολικού μυθιστορήματος που εξέδωσε ο Merkelbach με βάση παπύρους. Στην έβδομη επιστολή ο Δαρειός καλεί τον Αλέξανδρο να έρθει και να τον προσκυνήσει ως θεό, στην όγδοη επιστολή του προτείνει να αναζητήσει καταφύγιο, ή πετώντας πάνω από τον αέρα, ή καταδυόμενος κάτω από τη γη, επειδή τόλμησε να εισβάλει στη χώρα του και να λεηλατήσει τον οίκο του, και στην ένατη επιστολή απειλεί τον Αλέξανδρο ότι θα έρθει ως κεραυνός να κατακάψει το στρατόπεδό του.¹¹⁴³ Παρόμοια μηνύματα αλλά και επιστολές υπάρχουν και στη διήγηση του Θα'άλιβι. Ο Θα'άλιβι διηγείται ότι μετά την αποστολή ενός πρέσβη εκ μέρους του Δαρείου στον Αλέξανδρο, ο τελευταίος, με τον παροιμιώδη λόγο «Η κότα που γεννούσε τα χρυσά αυγά ψόφησε», κοινοποίησε στον Δαρείο εμμέσως πλην σαφώς ότι δεν είχε πρόθεση να του πληρώσει το φόρο που ο πατέρας του συνήθιζε να στέλνει. Το γεγονός αυτό, αναφέρει ο Θα'άλιβι, προκάλεσε την οργή του Δαρείου, ο οποίος με μηνύματα και επιστολές ανανέωσε τις επιπλήξεις του και τις απειλές του εναντίον του Αλεξάνδρου.¹¹⁴⁴

Ο Sa'īd b. al-Bīṭīq παρουσιάζει την αλληλογραφία Δαρείου και Αλεξάνδρου ως αποτέλεσμα του σφετερισμού της εξουσίας από τον Αλέξανδρο χωρίς την έγκριση του Δαρείου. Πρόκειται για μια διαφορετική παράθεση επιστολών από αυτήν που διαβάσαμε παραπάνω στον Ἐβαρίτῃ, τον Miskawayh και τον Θα'άλιβι. Σύμφωνα με τον Sa'īd b. al-Bīṭīq, όταν ο Δαρειός πληροφορήθηκε ότι ο Αλέξανδρος είχε γίνει βασιλιάς των Ρωμαίων μετά τον πατέρα του χωρίς την έγκρισή του θύμωσε και αναζητούσε τρόπο να τον τιμωρήσει. Ο Sa'īd b. al-Bīṭīq παραθέτει το κείμενο της επιστολής του Δαρείου από κάποιο αντίγραφο (*nuskha*).¹¹⁴⁵ Το περιεχόμενο της επιστολής έχει ως εξής:

«Πληροφορήθηκα ότι εσύ έγινες βασιλιάς των Ρωμαίων χωρίς τη διαταγή μου.

Εάν ακολουθήσεις το δρόμο που βάδισε ο πατέρας σου και ενεργήσεις όπως

¹¹⁴³ Merkelbach, *Die Quellen des griechischen Alexanderromans*, σ. 198-200. Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, I, 40, σ. 65-66. Πρβλ. *Historia Alexandri Magni*, I, 40, σ. 45.

¹¹⁴⁴ Θα'άλιβι, *Ghurar*, σ. 403.

¹¹⁴⁵ Με το να χρησιμοποιεί ο Sa'īd b. al-Bīṭīq τη λέξη *nuskha*, «αντίγραφο», δείχνει ότι στηρίζεται σε γραπτές πηγές.

εμείς σε διατάζουμε, αυτό θα είναι καλό για σένα και θα συνεχίσεις για πολλές μέρες να ζεις με την εύνοια του Θεού. Αλλά, η αυταπάτη της νεότητας σε οδηγεί εναντίον αυτού που μνημόνευσα παραπάνω εξαιτίας της άγνοιάς σου και (της άγνοιας) των γύρω σου. Απέσυρε τον εαυτό σου, λοιπόν, από τον δρόμο που ακολουθείς και στείλε μας λύτρα από σένα και από τη χώρα σου. Ομολόγησε το σφάλμα σου και πλήρωσε εκείνα (τα οφειλόμενα) χωρίς να καθυστερείς. Ειδάλλως, εγώ θα εκστρατεύσω εναντίον σου με πέρσες άνδρες και μ' αυτούς θα καταστρέψω τη χώρα σου και θα σκοτώσω τους άνδρες σου και θα σου αφαιρέσω την εύνοια. Εντωμεταξύ, στέλνω σ' εσένα αυτό, που αν μπορείς να το απαριθμήσεις, απαρίθμησε τους άνδρες και τους συντρόφους μου. Υγιάινε».¹¹⁴⁶

Παρατηρούμε ότι για μια ακόμη φορά – όπως είδαμε και στον Ἐβαρί - , ο Δαρείος φαίνεται να κατηγορεί τον Αλέξανδρο ως ένα νέο που παρασύρθηκε από την άγνοιά του και κατ' επέκταση αμελεί να πληρώσει τον οφειλόμενο φόρο. Τα επακόλουθα της ανυπακοής θυμίζουν περισσότερο το κείμενο του *Dīnawarī*, αφού ο Ἐβαρί μόνο στη δεύτερη διασκευή αναφέρει ότι οι συνέπειες που θα υποστεί ο Αλέξανδρος από τον Δαρείο είναι η κήρυξη πολέμου εναντίον της χώρας του. Αντίθετα, στην πρώτη παραλλαγή, ο Ἐβαρί προσδιορίζει τις συνέπειες που θα υποστεί ο Αλέξανδρος με τη μεταφορική φράση «ότι θα τον δέσει χειροπόδαρα».

Η διήγηση του *Sa'īd b. al-Biḥrīq* συμπληρώνεται με άλλες λεπτομέρειες, μερικές από τις οποίες αντιστοιχούν στην πρώτη παραλλαγή της επιστολής, όπως παρουσιάζεται από τον Ἐβαρί. Συγκεκριμένα, αναφέρεται ότι ο Δαρείος έστειλε με τον απεσταλμένο του στον Αλέξανδρο ως γεύμα «ξεφλουδισμένο σουσάμι». Στη συνέχεια, ο απεσταλμένος του Δαρείου έφθασε στον Αλέξανδρο και παρέδωσε σ' αυτόν την επιστολή και το σουσάμι. Έπειτα, ο Αλέξανδρος συγκέντρωσε τους επικεφαλής του στρατεύματός του και τους ανέγνωσε την επιστολή του Δαρείου, λέγοντάς τους ότι εάν είναι ενωμένοι, θα νικήσουν το Δαρείο, σε αντίθετη περίπτωση, αν δηλαδή οι ίδιοι είναι διαλυμένοι, θα ηττηθούν. Τότε, καθένας από αυτούς απάντησε στον Αλέξανδρο, εκθέτοντας την άποψή του. Ο Αλέξανδρος εξέφρασε τη βεβαιότητά του ότι θα κατακτήσει το βασίλειο του Δαρείου και παρομοίασε τους συντρόφους του Δαρείου με το σουσάμι.¹¹⁴⁷

Συνεχίζοντας τη διήγησή του, ο *Sa'īd b. al-Biḥrīq* μας παρουσιάζει την απαντητική επιστολή του Αλεξάνδρου στον Δαρείο. Πάλι, όπως και στην επιστολή που έστειλε ο

¹¹⁴⁶ *Sa'īd b. al-Biḥrīq, Kitāb al-Ta'rikh*, τ. I, σ. 77-78 και *PG*, τ. 111, σ. 968.

¹¹⁴⁷ Αυτόθι, τ. I, σ. 78 και *PG*, τ. 111, σ. 968.

Δαρείος στον Αλέξανδρο, ο Sa'īd b. al-Biṭrīq παραθέτει το κείμενο της επιστολής από κάποιον αντίγραφο (*nuskha*). Η επιστολή έχει ως εξής:

«Από αυτόν ο οποίος είναι βασιλιάς από τον Θεό, τον δούλο του Θεού Αλέξανδρο και βασιλιά των Ελλήνων, προς τον υψηλότατο Δαρείο. Κατανόησα την επιστολή σου και την προσβολή της εξουσίας σου την οποία περιέγραψες σεμένα με την επιστολή σου και τις απειλές σου εναντίον μου. Εάν, λοιπόν, δεν αποχωρήσω από τον δρόμο που ακολουθώ και εάν καθυστερήσω να προσφέρω αυτό το οποίο παρήγγειλες με την επιστολή σου, θα προελάσεις εναντίον μου με πέρσες άνδρες. Όμως, η ψυχή σου σου υπαγορεύει αυτό το οποίο δεν μπορούν να προσφέρουν τα χέρια σου ούτε ο λογισμός σου μπορεί να το συλλάβει. Εγώ πράγματι πρόκειται να βαδίσω εναντίον σου με Έλληνες λιοντάρια (*asad*) και θα σε διδάξω πως έχει η κατάσταση στη συνάντησή μας. Σου στέλνω αυτό με το οποίο θα πληροφορηθείς για το πόσο δριμύτεροι είναι οι άντρες μου από τους δικούς σου. Έρρωσο».¹¹⁴⁸

Το περιεχόμενο της απάντησης αυτής του Αλεξάνδρου στον Δαρείο δεν αντιστοιχεί με τα κείμενα των Dīnawarī και Ṭabarī. Όμως, στην επιστολή αυτή απαντά η φόρμουλα που είδαμε παραπάνω στον Dīnawarī, δηλαδή ονομάζεται τόσο ο αποστολέας (ο Αλέξανδρος στην προκειμένη περίπτωση) όσο ο παραλήπτης (ο Δαρείος). Και τα δύο πρόσωπα είναι εξέχοντα, κάτι που προκύπτει από τα επίθετα που προσδιορίζουν τους τίτλους που φέρουν (βασιλιάς, δούλος του Θεού, υψηλότατος). Αυτό που ο Αλέξανδρος έστειλε στον Δαρείο ήταν ένα σακί με σινάπι. Όταν ο απεσταλμένος του έφθασε στον Δαρείο, του ανήγγειλε τον τρόπο που θα ενεργούσε ο Αλέξανδρος. Εντωμεταξύ, ο Αλέξανδρος συγκέντρωσε τους πατρικούς του και τους εξέχοντες των ανδρών του και τους είπε ότι τα πράγματα πάνε καλά, όταν ενεργεί κανείς με καθαρή σκέψη, αποφασιστικότητα και ειλικρινή πρόθεση. Στη συνέχεια, τους προέτρεψε να τον ακολουθήσουν.¹¹⁴⁹

Τέλος, ο Ya'qūbī είναι ο μόνος από τους ιστοριογράφους που εξετάσαμε, ο οποίος συμπεριλαμβάνει στη διήγησή του την εξής πληροφορία, ότι δηλαδή ο Αλέξανδρος έγραψε στον βασιλιά της Περσίας, τον Δαρείο,¹¹⁵⁰ μια άλλη επιστολή, το περιεχόμενο της οποίας δεν μνημονεύεται πουθενά. Συγκεκριμένα, ο Αλέξανδρος στην επιστολή αυτή καλούσε τον Δαρείο να γίνει υπήκοός του. Όταν εκείνος εναντιώθηκε, ο Αλέξανδρος

¹¹⁴⁸ Αυτόθι, τ. I, σ. 78 και *PG*, τ. 111, σ. 968-969.

¹¹⁴⁹ Αυτόθι, τ. I, σ. 78-79 και *PG*, τ. 111, σ. 969.

¹¹⁵⁰ Περισσότερες πληροφορίες για τον Δαρείο στους: D. E. W. Wormell, "Darius III" στο *OCD*, σ. 314, B. Carra de Vaux [H. Masse*], "Dārā, Dārāb" στην *EF*², τ. II, σ. 132.

βάδισε εναντίον του, έως ότου έφθασε στη χώρα της Βαβυλώνας.¹¹⁵¹ Σχετικά με αυτή την πληροφορία παρατηρούμε ότι δεν παρατίθεται κάποια επιστολή από τον Υα'qūbī, αλλά απλώς γίνεται μνεία αποστολής επιστολής-πρόσκλησης υποταγής του Δαρείου. Επίσης, ενώ στην προηγούμενη αλληλογραφία μεταξύ Δαρείου και Αλεξάνδρου ο Δαρείος έγραψε στον Αλέξανδρο απαιτώντας το φόρο, εδώ παρατηρούμε ότι τα πράγματα αντιστρέφονται. Αξίζει να σημειωθεί ότι παρόμοια επιστολή δεν βρίσκουμε στο ελληνικό μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη.

1.2 Παρατηρήσεις στην αλληλογραφία του Αλεξάνδρου με τον Δαρείο

1. Η επιστολή που έστειλε ο Δαρείος στον Αλέξανδρο εξαιτίας του ότι ο Αλέξανδρος δεν κατέβαλε φόρο, αλλά και η απάντηση του Αλεξάνδρου στην επιστολή του Δαρείου απαντάται στους άραβες ιστοριογράφους Dīnawarī, Ṭabarī, Miskawayh, Tha'ālibī. Στον Sa'īd b. al-Biṭrīq, ο λόγος που ο Δαρείος γράφει στον Αλέξανδρο είναι ολοφάνερα ο σφετερισμός της εξουσίας, καθώς ο Αλέξανδρος είχε γίνει βασιλιάς μετά τον πατέρα του χωρίς τη διαταγή του Δαρείου.
2. Ο συντάκτης της αποστολής αλλά και ο παραλήπτης επισημαίνονται από όλους τους παραπάνω συγγραφείς.
3. Ο Sa'īd b. al-Biṭrīq είναι ο μόνος από τους ιστοριογράφους που εξετάσαμε, ο οποίος γράφει με βάση κάποιο αντίγραφο (*nuskha*) της επιστολής του Δαρείου στον Αλέξανδρο, αλλά και του Αλεξάνδρου στο Δαρείο. Για τους υπόλοιπους ιστοριογράφους μόνο σε εικασίες μπορούμε να προβούμε σχετικά με τις πηγές των επιστολών αυτών.
4. Ο Ṭabarī είναι ο μόνος από τους ιστοριογράφους που εξετάσαμε που διασώζει δύο, αν όχι τρεις παραλλαγές της αλληλογραφίας Δαρείου και Αλεξάνδρου.
5. Το νεαρό της ηλικίας και η επιπολαιότητα του Αλεξάνδρου τονίζεται στις επιστολές που παραθέτουν ο Ṭabarī (1^η παραλλαγή), ο Miskawayh, ο Tha'ālibī και ο Sa'īd b. al-Biṭrīq.
6. Οι απειλές για τη μη συμμόρφωση του Αλεξάνδρου στα προστάγματα του Δαρείου αναφέρονται από όλους τους άραβες συγγραφείς. Στον Ṭabarī οι απειλές συγκεκριμενοποιούνται: ο Αλέξανδρος θα δεθεί χειροπόδαρα (1^η παραλλαγή, και Miskawayh, Tha'ālibī) και ο Δαρείος θα διεξάγει πόλεμο εναντίον της χώρας του

¹¹⁵¹ Υα'qūbī, *Ta'rikh*, τ. I, σ. 161.

- Αλεξάνδρου (2^η παραλλαγή). Ο Dīnawarī προσθέτει ότι ο Αλέξανδρος δεν φοβήθηκε από τις απειλές. Στον Sa'īd b. al-Biḥrīq, ο Δαρείος δηλώνει ότι θα καταστρέψει τη χώρα του Αλεξάνδρου, αλλά συνάμα και ότι θα φονεύσει τους άνδρες του και θα του στερήσει την εύνοιά του.
7. Η αλληγορική φράση που χρησιμοποιεί ο Αλέξανδρος στην απάντηση της επιστολής του παρομοιάζοντας την πληρωμή του φόρου με «κότα που έκανε χρυσά αυγά» που είτε ψόφησε είτε σφάχτηκε, απαντά μόνο στους Dīnawarī, Ṭabarī (2^η παραλλαγή ελλιπής) και Tha'ālibī.
  8. Ο Ṭabarī και ο Tha'ālibī είναι οι μόνοι που, πέρα από τη αλληλογραφία Δαρείου και Αλεξάνδρου που αναπτύξαμε παραπάνω, κάνουν λόγο για ορισμένα μηνύματα που ο Δαρείος έστειλε στον Αλέξανδρο. Αυτά τα μηνύματα πιθανόν να ήταν παρόμοιες επιστολές όπως εκείνες που απαντούν στο ελληνικό επιστολικό μυθιστόρημα για τον Αλέξανδρο.
  9. Οι άραβες ιστοριογράφοι Miskawayh και Tha'ālibī συμφωνούν απόλυτα με τον Ṭabarī (1^η παραλλαγή) στην εξιστόρηση των επιστολών μεταξύ Δαρείου και Αλεξάνδρου. Έτσι, μπορούμε να υποθέσουμε ότι αντλούν τη συγκεκριμένη διήγηση από τον Ṭabarī.
  10. Επειδή είναι πολλές οι ομοιότητες τόσο του Ṭabarī (1^η παραλλαγή), όσο και των Miskawayh και Tha'ālibī με το συριακό μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη, εικάζουμε ότι αντλούν τις επιστολές αυτές από κάποια κοινή αραβική πηγή που προέρχεται είτε από την περσική γραμματεία είτε κατ' ευθείαν από κάποια αραβική μετάφραση της συριακής διασκευής του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου. Επίσης, οι επιστολές που περιέχουν οι συγγραφείς αυτοί έχουν ομοιότητες αλλά και διαφορές με τις ελληνικές διασκευές του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη. Η 2^η παραλλαγή του Ṭabarī πιθανόν αντλείται από τον Dīnawarī, ή τόσο ο Ṭabarī όσο και ο Dīnawarī αντιγράφουν μια κοινή πηγή.
  11. Οι επιστολές που παραθέτει ο Sa'īd b. al-Biḥrīq δεν αντιστοιχούν επακριβώς με τις επιστολές των άλλων αράβων ιστοριογράφων.
  12. Το γεγονός ότι ο Αλέξανδρος μετά την ανταπάντησή του στην επιστολή του Δαρείου του στέλνει ένα σακί με σινάπι, μνημονεύεται από τους Ṭabarī (1^η παραλλαγή), Miskawayh, Tha'ālibī και Sa'īd b. al-Biḥrīq.
  13. Μόνο ο Ya'qūbī αναφέρει την αποστολή κάποιας επιστολής, στην οποία ο Αλέξανδρος καλούσε τον Δαρείο να γίνει υπήκοός του.

2. Η «συλλυπητήρια» επιστολή του Αλεξάνδρου στη μητέρα και τη γυναίκα του Δαρείου

Ο Dīnawarī διηγείται ότι ο Αλέξανδρος έγραψε στη μητέρα και τη γυναίκα του Δαρείου για να τις παρηγορήσει αναφορικά με τον θάνατο του Δαρείου, ενώ ήταν στην πόλη του Χαμαδάν.¹¹⁵² Στο κείμενο της ελληνικής διασκευής β διαβάζουμε ότι όντως ο Αλέξανδρος απηύθυνε μια «συλλυπητήρια» επιστολή προς τη μητέρα, τη γυναίκα και τη θυγατέρα του Δαρείου. Στην επιστολή αυτή, ο Αλέξανδρος απευθύνεται ονομαστικά στη Στατείρα, τη Ροδο(γούνη) και τη Ρωξάνη αντίστοιχα. Δηλώνει, επίσης, ότι εύχεται να ήταν ζωντανός ο Δαρείος. Επίσης, τους γνωστοποιεί ότι μία από τις τελευταίες επιθυμίες του Δαρείου είναι να παντρευτεί τη Ρωξάνη, την κόρη του Δαρείου, και να «συμβιώσει μαζί της». Υπόσχεται ότι απέναντι στους υπαίτιους αυτού του φονικού θα φερθεί όπως αρμόζει. Τέλος, προτρέπει τις γυναίκες να μην φοβούνται ούτε να λυπούνται, λέγοντάς τους χαρακτηριστικά ότι θα εξακολουθήσουν προς το παρόν να διαμένουν στους βασιλικούς οίκους, ενώ στο τέλος αναγορεύει τη Ρωξάνη ως βασίλισσα και γυναίκα του.¹¹⁵³

3. Οι επιστολές των συντρόφων του Δαρείου στον Αλέξανδρο

Ο Miskawayh διηγείται ότι οι συνεργάτες και σύντροφοι του Δαρείου τον εξαπάτησαν και τον προέτρεψαν να πολεμήσει εναντίον του Αλεξάνδρου εξαιτίας του μίσους που έτρεφαν γι' αυτόν. Για τον λόγο αυτό, έγραψαν και στον Αλέξανδρο και τον παρότρυναν να κηρύξει πόλεμο κατά του Δαρείου.¹¹⁵⁴ Κάτι ανάλογο διαβάζουμε και στον Tha'ālibī, ότι δηλαδή σύντροφοι του Δαρείου συνεργάστηκαν με τον Αλέξανδρο. Αναφέρεται ότι η απώλεια του Δαρείου προκλήθηκε από τα κακά αισθήματα που έτρεφαν οι αξιωματούχοι του, οι οποίοι τον πρόδωσαν. Δύο πρόσωπα μάλιστα από την προσωπική του φρουρά, από

¹¹⁵² Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-ḥiwāl*, σ. 30-31.

¹¹⁵³ Για την επιστολή του Αλεξάνδρου στη μητέρα και τη γυναίκα του Δαρείου αλλά και την ανταπάντησή τους βλέπε: Merkelbach, *Die Quellen des griechischen Alexanderromans*, σ. 212-213 (επιστολή XXVI, η επιστολή απευθύνεται στη Στατείρα και τη Ροδογούνη), Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, II, 22, σ. 119-120. Πρβλ. *Historia Alexandri Magni*, II, 22, σ. 96-97 (η επιστολή απευθύνεται στη Στατείρα και τη Ροδογούνη), H. Engelmann, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension I*, Buch II, Verlag Anton Hain – Meisenheim am Glan, 1963, κεφ. 22, σ. 210 (η επιστολή απευθύνεται στη Στατείρα, τη Ροδό και τη Ρωξάνη), Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, II, 14, σ. 84-86 (η επιστολή του Αλεξάνδρου απευθύνεται στη μητέρα του Δαρείου, την κρändokht και στη γυναίκα του την Estēhar (Στατείρα), Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 204, σ. 109-110 (η επιστολή απευθύνεται στη Στατείρα και τη Ροδογούνη), Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 101-102 (η επιστολή απευθύνεται στη μητέρα και τη γυναίκα του Δαρείου).

¹¹⁵⁴ Miskawayh *Tajārib al-Umam*, τ. I, σ. 39.

το Χαμαδάν, έστειλαν στον Αλέξανδρο ένα μήνυμα και υποσχέθηκαν να δολοφονήσουν τον Δαρείο στο πεδίο της μάχης.¹¹⁵⁵ Δεν βρίσκουμε κάποιο ανάλογο μήνυμα ή επιστολή στο ελληνικό μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη. Αναφορές σε συνομοσία, όμως, υπάρχουν. Και εδώ πάλι φαίνεται πως ο Θα'ālibī και ο Miskawayh αντλούν υλικό από κάποια κοινή πηγή.

---

¹¹⁵⁵ Για την προδοσία του Δαρείου εκ μέρους των σατραπών του βλέπε Θα'ālibī, *Ghurar*, σ. 408.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η αλληλογραφία του Αλεξάνδρου με τη μητέρα του την Ολυμπιάδα

1.1 Η «παρηγορητική» επιστολή του Αλεξάνδρου στη μητέρα του Ολυμπιάδα

Το ελληνικό κείμενο της «απόκρυφης επιστολής» που ο μακεδόνας βασιλιάς είχε γράψει στην Ολυμπιάδα πριν από το θάνατό του για να την βοηθήσει να ξεπεράσει το πένθος, διατηρήθηκε μέχρι τις μέρες μας σε ένα χειρόγραφο της διασκευής β (le codex Leidensis Vulk. 93 του 15^{ου} αιώνα που εκδόθηκε από τον Meusel).¹¹⁵⁶ Σύμφωνα με τον Grignaschi,¹¹⁵⁷ αυτή η επιστολή είναι πολύ παλαιότερη. Οι Άραβες την γνώριζαν από νωρίς και δημιούργησαν από το ελληνικό κείμενο διάφορες ωραιοποιημένες παραλλαγές με καινούργιες λεπτομέρειες. Η επιστολή στα Ελληνικά, στη διασκευή β που εξέδωσε ο Bergson, είναι η εξής:

“Βασιλεὺς Ἀλέξανδρος τῇ γλυκυτάτῃ μου μητρὶ χαίρειν. δεξαμένη μου ταύτην τὴν τελευταίαν γραφὴν ποιήσον ἄριστον πολυτελῆ εἰς ἀντάμειψιν τῆς ἄνω προνοίας τὸν τοιοῦτόν σοι παρασχούσης υἱόν. πλὴν εἰ βούλει με θεραπεῦσαι, αὐτὴ δι’ ἑαυτῆς πορευθεῖσα συνάγαγε πάντας μικροὺς τε καὶ μεγάλους, πλουσίους καὶ πένητας ἐν τῷ ἀρίστῳ, λέγουσα πρὸς αὐτούς· ἴδου τὸ ἄριστον ἡτοίμασται· δεῦτε εὐωχηθῆτε. πλὴν μηδεὶς ἐξ ὑμῶν <ὅς> ἔχει θλίψιν ἢ νῦν ἢ ἔκπαλαι εἰσέλθῃ, ὅτι οὐ θλίψεως ἄριστον ἐποίησα ἀλλὰ χαρᾶς.’ ἔρρωσο μῆτερ”.

Στη διασκευή β, λοιπόν, ο Αλέξανδρος προσφωνεί τη μητέρα του «γλυκυτάτη» και της λέει, αφού δεχτεί αυτή την τελευταία του επιστολή, να ετοιμάσει δείπνο προς τιμήν του γιου της. Λέει στη μητέρα του ότι πρέπει να ευχαριστεί «την άνω πρόνοια» που της έδωσε τέτοιο γιο, για τον οποίο πρέπει να καμαρώνει και όχι να λυπάται. Της αναφέρει ότι σ’ αυτό το δείπνο πρέπει να συγκεντρώσει όλους, μικρούς και μεγάλους, πλούσιους και φτωχούς. Ο Αλέξανδρος τελειώνει την επιστολή του λέγοντας στη μητέρα του ότι στο δείπνο δεν θα έπρεπε να εισέλθει όποιος ήταν θλιμμένος, διότι το δείπνο αποσκοπεί να δώσει χαρά και όχι θλίψη.¹¹⁵⁸

¹¹⁵⁶ H. Meusel, *Pseudo-Callisthenes, nach der Leidener Handschrift herausgegeben, Jahrbücher für Classische Philologie*, Supplement Band 5, Leipzig, 1871, σ. 701-816. Πρβλ. *Nihāya*, fol. 78, όπου εμφανίζεται ένα απόσπασμα από αυτή την επιστολή.

¹¹⁵⁷ O Grignaschi, “La figure d’Alexandre,” σ. 211-212, υποσημ. 22 αναφέρει ότι ο αντιγραφέας του MS Aya Sofya 4260 (fol. 123^v) είχε βρει μια άλλη εκδοχή αυτής της επιστολής που προσέθεσε στο *Roman épistolaire*. Σύμφωνα με τον Madā’inī, ο ‘Amru b. Mas’ada το είχε υπαγορεύσει στον χαλίφη Ma’mūn, ο οποίος πέθανε το 883. Είχε γραφτεί από τον Αριστοτέλη ύστερα από απαίτηση του Αλεξάνδρου.

¹¹⁵⁸ Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, III, 33, σ. 203.

Η συριακή μετάφραση του ελληνικού μυθιστορήματος και ο ποιητής Firdawsī συνδέουν την «παρηγορητική» επιστολή με τη διαθήκη του Αλεξάνδρου.¹¹⁵⁹ Η «παρηγορητική» επιστολή που στέλνει ο Αλέξανδρος στη μητέρα του και αποβλέπει στο να απαλύνει τον πόνο της για το χαμό του γιου της βρίσκεται στους ανατολικούς συγγραφείς σε διάφορες παραλλαγές.¹¹⁶⁰

Ο Ya'qūbī παραθέτει μια επιστολή που ο Αλέξανδρος απηύθυνε στη μητέρα του, την Ολυμπιάδα, όταν ο ίδιος είχε χάσει κάθε ελπίδα και αντιλήφθηκε ότι θα πέθαινε. Η επιστολή αυτή είχε στόχο να παρηγορήσει τη μητέρα του για να ξεπεράσει το χαμό του γιου της. Ο Ya'qūbī παραθέτει μόνο το τελευταίο τμήμα της επιστολής του Αλεξάνδρου προς τη μητέρα του. Πρόκειται για μια επιστολή που δεν απαντά στην έκδοση του Merkelbach με βάση τους παπύρους. Σύμφωνα με την επιστολή αυτή, ο Αλέξανδρος ζητάει από τη μητέρα του να ετοιμάσει φαγητό για τις γυναίκες του βασιλείου, αλλά με την προϋπόθεση να μην φάει κανείς που θα ήταν θλιμμένος. Η μητέρα του πραγματοποίησε την παράκληση του γιου της. Κατόπιν, ο Ya'qūbī αναφέρει συνοπτικά ότι ο Αλέξανδρος πέθανε στον τόπο απ' όπου έγραψε την επιστολή στη μητέρα του, χωρίς όμως να ονομάζει τον τόπο. Το τμήμα αυτό της επιστολής που παραθέτει ο Ya'qūbī έχει ως εξής:

«Ετοίμασε φαγητό και συγκέντρωσε εκείνες τις γυναίκες του λαού του βασιλείου που τις εξουσιάζεις. Να μην φάει ποτέ από το φαγητό σου όποιος είναι θλιμμένος».

Συνεχίζει ο Ya'qūbī λέγοντας ότι αυτή έφτιαξε φαγητό, συγκέντρωσε το λαό και τους διέταξε να μην φάει κανείς που θα ήταν θλιμμένος. Έτσι, κανένας δεν έφαγε και αυτή έκανε αυτό που ήθελε ο Αλέξανδρος.¹¹⁶¹

Στον Sa'īd b. al-Biṭrīq διασώζεται ολόκληρη η επιστολή που ο Αλέξανδρος έστειλε στην μητέρα του, την Ολυμπιάδα. Σύμφωνα με τον Sa'īd b. al-Biṭrīq, ο Αλέξανδρος στη διάρκεια ενός γεύματος δηλητηριάζεται από τον οινοχόο και πεθαίνει. Λίγο πριν, διέταξε να φέρουν τον γραμματέα και υπαγόρευσε σ' αυτόν μια επιστολή προς τη μητέρα του. Ο Sa'īd b. al-Biṭrīq γράφει χαρακτηριστικά ότι η επιστολή που παραθέτει είναι αντίγραφο της αρχικής επιστολής. Η επιστολή έχει ως εξής:

¹¹⁵⁹ Firdawsī, *Shāhnāma*, ed. by Macan, σ. 1356.

¹¹⁶⁰ A. Spitaler, "Die arabische Fassung des Trostbriefs Alexanders an seine Mutter. Ein Beitrag zur Überlieferung des arabischen Alexanderromans," στο *Studi Orientalistici in honore di G. Levi Della Vida*, τ. II, Roma, 1956, σ. 493-508.

¹¹⁶¹ Ya'qūbī, *Ta'rīkh*, τ. I, σ. 162. Πρβλ. W. Hertz, "Aristoteles beim Tode Alexanders," *Gesammelte Abhandlungen*, Stuttgart – Berlin, 1905, σ. 139-141, Cary, *The Medieval Alexander*, σ. 22-23, M. Steinschneider, *Die Hebraeischen des Mittelalters und die Juden als Dolmetscher*, Berlin, 1893, σ. 380-382.

«Από τον Αλέξανδρο, τον δούλο του Θεού, ο οποίος χθες ήταν κυρίαρχος έως τα πέρατα της γης και σήμερα παραδίδεται σ' αυτήν, προς την Ολυμπιάδα, την τρυφερή και φιλεύσπλαχνη μητέρα του, της οποίας την εγγύτητα δεν απολαμβάνει.

Πράγματι, μητέρα μου, η οδός μου είναι η οδός όλων όσοι προηγήθηκαν. Εσύ και όσοι εναπομείνουν μετά από μένα θα βαδίσετε στα ίδια ίχνη. Όμως, σ' αυτόν τον κόσμο εμείς μοιάζουμε με την ημέρα η οποία ακολουθεί αυτήν που προηγείται. Έπειτα, να μην λυπάσαι για τον κόσμο, διότι είναι απατηλός για τους ανθρώπους. Παράδειγμα γι' αυτό υπάρχει σε όσα γνωρίζεις από τον βασιλιά Φίλιππο, ο οποίος δεν μπόρεσε να κρατήσει τη θέση μαζί σου (να επιζήσει), ούτε να μείνει πίσω από μένα. Εφοδιάσου με υπομονή και διώξε από σένα τη λύπη και αποχωρήσου τη θλίψη και διάταξε να μην εισέλθει κανείς προς εσένα εκτός από αυτόν στον οποίο δεν έχει συμβεί συμφορά, για να γνωρίζεις τι είναι εκείνος, έτσι ώστε να σταθεροποιηθεί η κατάστασή σου. Ασχολήσου με τις υποθέσεις σου. Πράγματι, εκείνο στο οποίο έφθασα είναι το καλύτερο και ευκολότερο από αυτό στο οποίο ήμουν. Να είσαι καλή σε μένα και προς τον εαυτό σου με το να κάνεις αποδεκτή την παρηγοριά και την υπομονή (που συνιστώ), για να μην σε κυριεύσει η θλίψη. Αυτή η επιστολή μου προς εσένα είναι στο τέλος της ημέρας του κόσμου και στην αρχή της ημέρας του άλλου (μελλοντικού) κόσμου, με την ελπίδα ότι θα παρηγορηθείς από αυτήν και θα ευχαριστηθείς. Μην εγκαταλείπεις τη γνώμη μου και μην λυπείς το πνεύμα μου.

Έρρωσο».

Στη συνέχεια, σύμφωνα με τον Sa'īd b. al-Biṭṭīq, ο Αλέξανδρος διάταξε να σφραγιστεί η επιστολή και να σταλεί στη μητέρα του κρυφά. Μάλιστα, παρήγγειλε στον Φιλήμονα, τον σύμβουλό του, να αποκρύψει το θάνατό του.¹¹⁶² Συνεχίζοντας ο Sa'īd b. al-Biṭṭīq παραθέτει μια άλλη διήγηση, λέγοντας ότι ο Αλέξανδρος, προτού πεθάνει, κάλεσε ένα σύμβουλό του και του υπαγόρευσε μια επιστολή προς τη μητέρα του.¹¹⁶³ Ίσως, μπορούμε να εικάσουμε πως πρόκειται για τον σύμβουλό του, τον Φιλήμονα, τον οποίο ανέφερε πριν.

Στην παρατεθείσα επιστολή διακρίνουμε την καθιερωμένη φόρμουλα των επιστολών, να ονομάζεται δηλαδή ο αποστολέας και ο παραλήπτης. Επίσης, διαφαίνεται

¹¹⁶² Sa'īd b. al-Biṭṭīq, *Kitāb al-Ta'rikh*, τ. I, σ. 81-82 και *PG*, τ. 111, σ. 971-972. Πρβλ. Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 375-376 και 397-398.

¹¹⁶³ Sa'īd b. al-Biṭṭīq, *Kitāb al-Ta'rikh*, τ. I, σ. 82 και *PG*, τ. 111, σ. 972.

σ' αυτήν ένας φιλοσοφικός παρηγορητικός στοχασμός από τον Αλέξανδρο για τη ματαιότητα του παρόντος κόσμου και την ελπίδα σε ένα μελλοντικό κόσμο. Η τελευταία ημέρα της ζωής του σε αυτόν τον κόσμο είναι η πρώτη ημέρα στον άλλο μελλοντικό κόσμο. Η ελπίδα της μετάβασης στον άλλο κόσμο είναι σαφώς ένα χριστιανικό στοιχείο. Σε ορισμένες περιπτώσεις, εκπλήσσει το γεγονός πως ένας ετοιμοθάνατος άνθρωπος διατυπώνει μ' αυτό τον τρόπο τις απόψεις του για τον θάνατο και τη ζωή σ' αυτό εδώ τον κόσμο. Άλλωστε, η δήλωση του Αλεξάνδρου ότι έφθασε σε καλύτερο επίπεδο από αυτό στο οποίο ήταν – καθώς έγινε κοσμοκράτορας – συντείνει προς αυτή την κατεύθυνση. Η άποψη ότι είμαστε παροδικοί σ' αυτή τη ζωή επιβεβαιώνεται από την παρατήρηση ότι όλοι πεθαίνουν, όπως και ο πατέρας του ο Φίλιππος. Η ρήση του Αλεξάνδρου ότι πριν ήταν κυρίαρχος του κόσμου, ενώ τώρα είναι ετοιμοθάνατος, φέρνει στο νου το κείμενο του Dīnawarī,¹¹⁶⁴ όταν περιγράφει γλαφυρά τον ετοιμοθάνατο Δαρείο που αναλογίζεται πως ήταν πριν, δηλαδή ο βασιλιάς τον οποίο όλοι φοβόνταν και πλήρωναν φόρο, και πως σήμερα, που είναι τραυματισμένος, πεθαίνει μόνος. Από την αντίστοιχη επιστολή του Ya'qūbī απουσιάζουν τα επίθετα με τα οποία ο Αλέξανδρος προσφωνεί τη μητέρα του (τρυφερή και φιλεύσπλαχνη), η οποία του λείπει, καθώς βρίσκεται μακριά της. Σε γενικές γραμμές, όπως και στον Ya'qūbī, πρόκειται για μια «παρηγορητική» επιστολή που σκοπό έχει να παρηγορήσει την Ολυμπιάδα. Παρατηρούμε, όμως, ότι δεν υπάρχει καμιά αντιστοιχία στο περιεχόμενο των επιστολών.

Στην αφήγησή του ο Sa'īd b. al-Biṭrīq λέει ότι, όταν η επιστολή έφθασε στη μητέρα του, αυτή διέταξε να ετοιμάσουν συνεστίαση, στην οποία κάλεσε όλο το λαό να παρευρεθεί. Διόρισε υπεύθυνο για τις θύρες κάποιον, ο οποίος «δεν θα άφηνε κανένα να μπει εκτός από εκείνους, οι οποίοι δεν είχαν χτυπηθεί από συμφορά». Οι θυρωροί ρωτούσαν καθέναν από το λαό που ερχόταν. Εάν τον έβρισκαν να έχει χτυπηθεί από κάποια συμφορά, δεν του επέτρεπαν να εισέλθει, έως ότου όλοι οι άνθρωποι έφυγαν και δεν έμεινε κανένας. Η Ολυμπιάδα, βλέποντας την κατάσταση, παρηγορήθηκε και έγινε πιο υπομονετική και βεβαιώθηκε ότι αυτός είναι ο προορισμός για όλους τους ανθρώπους.¹¹⁶⁵ Η συμπεριφορά της Ολυμπιάδας, μετά την ανάγνωση της επιστολής, βρίσκεται σε συμφωνία με όσα γράφει ο Ya'qūbī. Τα γεγονότα στον Sa'īd b. al-Biṭrīq εκτίθενται πιο αναλυτικά και με περισσότερες λεπτομέρειες.

Στο έργο του Mas'ūdī, η διήγηση της αλληλογραφίας Αλεξάνδρου και Ολυμπιάδας είναι αρκετά παραλλαγμένη. Γράφει ότι προτού πεθάνει ο Αλέξανδρος, παρήγγειλε στον

¹¹⁶⁴ Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-ḥiwāl*, σ. 30.

¹¹⁶⁵ Sa'īd b. al-Biṭrīq, *Kitāb al-Ta'rikh*, τ. I, σ. 82 και *PG*, τ. 111, σ. 972.

υποθετικό κληρονόμο του, τον Πτολεμαίο, τον γιο του Λάγου, να γράψει στη μητέρα του. Σύμφωνα με όσα περιείχε η επιστολή, όταν η Ολυμπιάδα θα πληροφορούνταν το λυπηρό μήνυμα του θανάτου του γιου της, όφειλε να ετοιμάσει ένα μεγάλο δείπνο και να διακηρύξει σε όλη την έκταση των επαρχιών που αυτή διοικεί ότι κανένας δεν θα απείχε από το να βοηθήσει, εκτός από εκείνους οι οποίοι θρηνούσαν τον θάνατο ενός αγαπητού προσώπου ή φίλου. Επίσης, ο Αλέξανδρος έγραφε ότι αυτή η χαρούμενη γιορτή θα έπρεπε να υπηρετεί το πένθος του στη θέση που για άλλους ανθρώπους το πένθος σημαδευόταν από θλίψη.¹¹⁶⁶

Όταν τα νέα του θανάτου του Αλεξάνδρου, συνεχίζει ο Mas'ūdī, έφθασαν στη μητέρα του και το φέρετρο είχε τοποθετηθεί μπροστά της, αυτή συγκάλυψε όλους τους υπηκόους - όπως της ζήτησε ο Αλέξανδρος - , αλλά κανένας δεν έδειχνε να σπεύδει να απαντήσει στην έκκλησή της. Τότε, αυτή ρώτησε τους αξιωματούχους που την περιέβαλαν γιατί κανένας δεν απάντησε στην πρόσκλησή της και εκείνοι απάντησαν ότι η ίδια ήταν η μόνη αιτία. Αυτή ζήτησε τον λόγο και οι αξιωματούχοι της είπαν ότι αυτό συνέβη επειδή η ίδια ζήτησε να αποκλειστούν από το δείπνο όλοι εκείνοι οι οποίοι θρηνούν έναν πολυαγαπημένο γονέα, ή που έχασαν ένα φίλο, ή που αποχωρίστηκαν κάποιον αγαπημένο από την καρδιά τους. Κατά συνέπεια, της είπαν ότι δεν υπάρχει ανάμεσα στους υπηκόους της κανένας που να μην είναι θύμα σ' αυτές τις συμφορές. Η βασίλισσα εμψυχώθηκε ακούγοντας αυτά τα λόγια και βρήκε παρηγοριά. Είναι αξιοσημείωτο ότι η ίδια είπε τα εξής: «Ο γιος μου φρόντισε για την καλύτερη παρηγοριά» και αναφώνησε «Αλέξανδρε, το τέλος σου είναι αντάξιο της αρχής σου».¹¹⁶⁷

Στο έργο του Mas'ūdī, όπως και στη διήγηση του Sa'īd b. al-Biḡrīq, ο Αλέξανδρος παρουσιάζεται να ζητά από άλλο πρόσωπο να γράψει την επιστολή που επιθυμεί να απευθύνει στη μητέρα του. Σύμφωνα με τον Sa'īd b. al-Biḡrīq, ένας γραμματέας αναλαμβάνει αυτή την ανάθεση, ενώ σύμφωνα με τον Mas'ūdī, ο συντάκτης της επιστολής είναι ο Πτολεμαίος ο Λάγου.¹¹⁶⁸ Ο Mas'ūdī διατρέχει περιληπτικά την επιστολή χωρίς να την παρουσιάζει επακριβώς. Η οργάνωση του δείπνου που ζητά ο Αλέξανδρος από την Ολυμπιάδα είναι ένα στοιχείο κοινό στον Ya'qūbī, τον Sa'īd b. al-Biḡrīq και τον Mas'ūdī. Ένα άλλο αξιοσημείωτο ζήτημα αφορά στο γεγονός ότι, σύμφωνα με το συγγραφέα Ya'qūbī, το δείπνο αφορούσε γυναίκες, οι οποίες θα συμμετείχαν σ' αυτό μόνο εάν δεν ήταν θλιμμένες. Στους Sa'īd b. al-Biḡrīq και Mas'ūdī, η συνεστίαση ήταν ανοιχτή σε όλους

¹¹⁶⁶ Mas'ūdī, *Murāj al-dhahab*, κεφ. 25, § 677, σ. 254.

¹¹⁶⁷ Αυτόθι, § 678, σ. 254.

¹¹⁶⁸ Περισσότερες πληροφορίες στον Κ. Ματακούδη, *Πτολεμαίος ο Λάγου, η Δυναστεία των Πτολεμαίων*, Θεσσαλονίκη, 2003.

με την προϋπόθεση ότι δεν θα παρευρίσκονταν «όσοι είχαν χτυπηθεί από συμφορά», ή «είχαν χάσει κάποιο αγαπημένο τους πρόσωπο» αντίστοιχα. Ένα άλλο στοιχείο που προκύπτει από τη συγκριτική εξέταση των επιστολών είναι ότι, σύμφωνα με όσα γράφει ο Sa'īd b. al-Bīṭrīq, η Ολυμπιάδα με δική της πρωτοβουλία οργανώνει το δείπνο, αφού πήρε την επιστολή που της είχε στείλει ο Αλέξανδρος, ενώ στο, Ya'qūbī και στο, Mas'ūdī διασώζεται μέσα στην επιστολή η παράκληση του Αλεξάνδρου να ετοιμαστεί ένα δείπνο. Στον Mas'ūdī, μάλιστα, δηλώνεται πως το δείπνο υπηρετεί το πένθος για τον Αλέξανδρο. Η «παρηγορητική» επιστολή βοηθά την Ολυμπιάδα να απαλύνει τον πόνο της, όπως μας διηγούνται οι Ya'qūbī, Sa'īd b. al-Bīṭrīq και Mas'ūdī. Η καινούργια πληροφορία που έχει ο Mas'ūdī, αντίθετα προς τους άλλους συγγραφείς, είναι ο διάλογος που αναπτύσσει η μητέρα του Αλεξάνδρου με τους αξιωματούχους της αναφορικά με το ότι κανένας δεν ανταποκρίθηκε στο κάλεσμά της. Στο τέλος, η ίδια η Ολυμπιάδα αντιλαμβάνεται ότι όλοι έχουν χάσει αγαπημένα τους πρόσωπα και αναθαρσεί λέγοντας δύο φράσεις εγκωμιαστικές για τον Αλέξανδρο.

Ο Tha'ālibī, παρόμοια με τον Mas'ūdī, λέει, εν συντομία, ότι ο Αλέξανδρος απηύθυνε μια επιστολή στη μητέρα του για να την παρηγορήσει. Στην επιστολή αυτή της σύστηνε να κάνει υπομονή και να υπολογίζει στην ανταμοιβή του Θεού.¹¹⁶⁹

Στη συριακή μετάφραση του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη, η «παρηγορητική» επιστολή προς την μητέρα του, την Ολυμπιάδα, είναι συνδεδεμένη με τη διαθήκη του Αλεξάνδρου. Η συριακή μετάφραση αναφέρει ότι ο ετοιμοθάνατος Αλέξανδρος ζήτησε από τον Πρίσκο να του διαβάσει τη διαθήκη του.¹¹⁷⁰ Τότε, ο Αρχέλαος, ο συντάκτης της διαθήκης, έφερε τη διαθήκη, η οποία άρχιζε με το όνομα του Αλεξάνδρου. Η διαθήκη απευθυνόταν στον Άμμωνα και στη μητέρα του, την Ολυμπιάδα. Ο Αλέξανδρος παρακαλεί τη μητέρα του να μην λυπηθεί που αυτός φεύγει από τη ζωή, καθώς αυτή είναι η επιθυμία των θεών, αλλά να παρηγορηθεί. Αμέσως παρακάτω, διαβάζουμε τις επιθυμίες που ο ίδιος είχε, π.χ. οι Μακεδόνες και οι Έλληνες θα πρέπει να περιφρουρούν την πόλη από τους εχθρούς, να διοριστούν συγκεκριμένοι κυβερνήτες στη

¹¹⁶⁹ Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 449.

¹¹⁷⁰ Για τη διαθήκη του Αλεξάνδρου βλέπε Pearson, "The Diary and Letters of Alexander the Great," σ. 450-454, A. B. Bosworth, "Ptolemy and the Will of Alexander," στους A. B. Bosworth and E. J. Baynham (eds), *Alexander the Great in Fact and Fiction*, Oxford, 2000, σ. 207-241, A. Ausfeld, "Das angebliche Testament Alexanders des Grossen," *RhM* 50 (1895), σ. 357-366 και 56 (1901), σ. 517-542. Merkelbach, *Die Quellen des griechischen Alexanderromans*, σ. 121 και 220 κ. εξ. Επίσης, τη λατινική επιτομή *Incerti Auctoris Rerum Gestarum Alexandri Magni e codice Mettensi*, ed. by O. Wagner, *Jahrbücher für Klassischen Philologie*, Supp. 26 (1901), σ. 93-167.

Μακεδονία, στην Αίγυπτο και την Ασία,¹¹⁷¹ ο Αρχέλαος να μεταφέρει τη διαθήκη στο ναό του θεού Άμμωνα, να οριστεί ο διάδοχός του κλπ.¹¹⁷² Πρέπει να σημειώσουμε ότι ο Θα'ālibī διηγείται ότι ο Αλέξανδρος έγραψε εκτός από τη μητέρα του και στη Ρούσανακ (Ρωξάνη), στους αξιωματούχους και τους συντρόφους του, γνωστοποιώντας τους τις τελευταίες του επιθυμίες.¹¹⁷³

Στη διασκευή λ,¹¹⁷⁴ η «παρηγορητική» επιστολή που ο Αλέξανδρος απευθύνει στην Ολυμπιάδα κάνει λόγο για τα κατορθώματά του και τους πολέμους που διέπραξε και τους λαούς που κυριεύσε. Στο κλείσιμο της επιστολής, ο Αλέξανδρος λέει στη μητέρα του πως για το υπόλοιπο της ζωής της θα είναι «ως άτεκνη», καθώς δεν θα τον ξαναδεί, ούτε θα τον ακούσει, αλλά ούτε και άλλη επιστολή θα δεχτεί από αυτόν. Η επιστολή κλείνει με την προτροπή του Αλεξάνδρου στη μητέρα του να διαβάσει την επιστολή αυτή στο υπόλοιπο της ζωής της και με θρήνους να μνημονεύει τον χαμό του παιδιού της.¹¹⁷⁵

Η αιθιοπική μετάφραση του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη παρουσιάζει τον Αλέξανδρο να καλεί τον Raḥāmān να γράψει μια επιστολή, η οποία θα απευθύνεται στη μητέρα του. Από το περιεχόμενο της επιστολής συμπεραίνουμε πως πρόκειται για μια επιστολή παρηγορητικού χαρακτήρα προς την Ολυμπιάδα, αλλά και πληροφοριακού χαρακτήρα για το τι συνέβη στον Αλέξανδρο. Ο άραβας συγγραφέας Makīn (π. 1273-74

¹¹⁷¹ Η υπόθεση ότι ο όρος «Ασία» δήλωνε την περσική αυτοκρατορία δεν είναι απόλυτα σωστός. Βλέπε σχετικά E. A. Fredricksmeier, "Alexander, Zeus Ammon, and the Conquest of Asia," *TAPA* 121 (1991), σ. 199-214 (σ. 203). Για το γεγονός ότι με τον όρο αυτό ο Αλέξανδρος ενίοτε εννοούσε την περσική αυτοκρατορία βλέπε S. I. Oost, "The Alexander Historians and Asia," στο *Ancient Macedonian Studies in Honor of Charles F. Edson*, στους E. N. Borza and H. J. Dell (eds), Institute for Balkan Studies 158, Thessaloniki, 1981, σ. 265-282 (σ. 267-270). Ο Oost υποστήριξε ότι ο όρος «Ασία» περικλείει, υπό πολιτική και γεωγραφική έννοια, την περσική αυτοκρατορία, την ανατολική οικουμένη, την ήπειρο της Ασίας, όλο τον κόσμο ανατολικά των Ελλήνων, καθώς και τη Μικρά Ασία. Για περαιτέρω βιβλιογραφία: M. M. Austin, *Alexander and the Macedonian Invasion of Asia: Aspects of the Historiography of War and Empire in Antiquity*, στους J. Rich & G. Shipley (eds), *War and Society in the Greek World*, London, 1993, W. Capelle, *Alexander's Siegeszug durch Asien*, Zürich, 1950, A. H. Dani, "Alexander and his successors in Central Asia. Part I: Alexander's campaign in Central Asia," στους J. Harmatta, B. N. Puri and G. F. Etemadi (eds), *History of civilizations of Central Asia*, Delhi, 1999, τ. II, σ. 67-88, E. A. Fredricksmeier, "Alexander and the Kingship of Asia," στους Bosworth and Baynham (eds), *Alexander the Great in Fact and Fiction*, σ. 136-166, F. L. Holt, "Alexander's Settlements in Central Asia," *AM* 4 (1986), σ. 315-318.

¹¹⁷² Η διαθήκη του Αλεξάνδρου δεν περιλαμβάνεται στη διασκευή β (Cod. Paris, 1685, dated, 1469) ούτε στη διασκευή γ (Paris suppl. 113, dated, 1567). Απαντά σε διαφορετική μορφή στη διασκευή α (Cod. Paris, 1711 του 11^{ου} αιώνα). Η αρμενική μετάφραση είναι παραφθαρμένη, ενώ η λατινική του Valerius είναι περικομμένη. Για τη διαθήκη βλέπε Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, III, 22, σ. 139-141. Πρβλ. *Historia Alexandri Magni*, III, 33, σ. 138 – 144 (όπου υπάρχει ξεχωριστός τίτλος για τη διαθήκη), Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 272-274, σ. 153-155, Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 344-349.

¹¹⁷³ Πρβλ. Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 449.

¹¹⁷⁴ Thiel, *Leben und Taten Alexanders von Makedonien*, 3, 33, σ. 164. Πληροφορίες για τα χειρόγραφα στα οποία βασίστηκε η διασκευή λ στον Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, σ. xxiii-xxv.

¹¹⁷⁵ Βλέπε σχετικά Parthe, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension Γ*, κεφ. 33, σ. 442-449 (σ. 448).

μ.Χ.)¹¹⁷⁶ αναφέρει την «παρηγορητική» επιστολή του Αλεξάνδρου στην Ολυμπιάδα, η οποία παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με τη διήγηση του Sa'īd b. al-Biṭrīq ακόμα και στο ότι ο Αλέξανδρος ζητά από τον Φιλήμονα να αποκρύψει τον θάνατό του από τη μητέρα του.¹¹⁷⁷ Εικάζουμε πως στην περίπτωση αυτή ο συγγραφέας Makīn, ως μεταγενέστερος (έζησε τον 13^{οο} αιώνα), βασίστηκε στο έργο του Sa'īd b. al-Biṭrīq.

Τέλος, ίσως θα πρέπει να σημειώσουμε εδώ ότι η διαθήκη του Αλεξάνδρου σε καμιά περίπτωση δεν είναι ένα γνήσιο έγγραφο, όπως είναι και γενικότερα αποδεκτό.¹¹⁷⁸ Πολλές φορές συγχωνεύεται στην «παρηγορητική» επιστολή που ο Αλέξανδρος έστειλε στη μητέρα του. Ο Pearson ισχυρίζεται πως ο Διόδωρος και ένα τμήμα ενός παπύρου του 1^{οο} αιώνα δεν μπορούν να μας πείσουν ότι κάποια αυθεντική διαθήκη του Αλεξάνδρου ήταν γνωστή. Αυτό εξηγεί ο Pearson ότι συμβαίνει, διότι όλη η πορεία των γεγονότων μετά το θάνατο του Αλεξάνδρου στερείται μιας αυθεντικής διαθήκης.¹¹⁷⁹ Σύμφωνα με τον Holton, η διαθήκη του Αλεξάνδρου ήταν ένα προπαγανδιστικό κείμενο που εξέδωσε κάποιος υποστηρικτής του Περδίκου για να αποδείξει ότι τον Αλέξανδρο τον δηλητηρίασαν ο Αντίπατρος και οι γιοι του.¹¹⁸⁰

1.2 Παρατηρήσεις στην «παρηγορητική» επιστολή του Αλεξάνδρου στη μητέρα του

1. Πρόκειται για μια «παρηγορητική» επιστολή, η οποία διασώζεται από τον Ya'qūbī, τον Sa'īd b. al-Biṭrīq και τον Tha'ālibī. Στο έργο του Mas'ūdī, η Ολυμπιάδα παρηγορείται βλέποντας πως και άλλοι έχουν χάσει αγαπημένα τους πρόσωπα.

¹¹⁷⁶ Ο Jirjis b. al-'Amīd Abū'l-Yāsir γεννήθηκε στο Κάιρο το 602 έτος Εγίρας. Ο παππούς του ήταν χριστιανός έμπορος και ο πατέρας του που ήταν μοναχός στο μοναστήρι του Ιωάννη Κολοβίου έγινε στη συνέχεια «γραμματέας για τον πόλεμο» στην Αίγυπτο και τη Συρία υπό τον Σαλαδινό (Ṣalāh al-Dīn) (1174-1193 μ.Χ.). Λόγω του ότι ο πατέρας του ήταν μοναχός, μπορούσε να έχει πρόσβαση στις εκκλησιαστικές πηγές. Έτσι, εξηγείται ότι αντιγράφει τον πατριάρχη Ευτύχιο. Ο Makīn πέθανε στη Δαμασκό το 672 έτος Εγίρας = 1273-74 μ.Χ. Βλέπε σχετικά Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 355 υποσημ. 1. Wüstenfeld, *Die Geschichtsschreiber der Araber und ihre Werke*, σ. 134.

¹¹⁷⁷ Για την επιστολή του Αλεξάνδρου στην Ολυμπιάδα, όπως παρουσιάζεται στην αιθιοπική μετάφραση, βλέπε Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 302-306 και 375 (παρουσιάζεται η ιστορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου από την «οικουμενική» ιστορία του Makīn).

¹¹⁷⁸ Merkelbach, *Die Quellen des griechischen Alexanderromans*, σ. 121 κ. εξ.

¹¹⁷⁹ Pearson, "The Diary and Letters of Alexander the Great," σ. 451. Πρβλ. Doufekar-Aerts, "The Last Days of Alexander in an Arabic Popular Romance of al-Iskandar," *The Ancient Novel and Beyond*, σ. 23-35 και W. Heckel, *The Last Days and Testament of Alexander the Great: A Prosopographic Study*, Stuttgart, 1988. Το κείμενο για τον θάνατο και τη διαθήκη του Αλεξάνδρου (*Liber de Morte Testamentumque Alexandri Magni*) περιλαμβάνεται στον κώδικα του Metz (Metz Codex). Είναι η λατινική μετάφραση της τελευταίας διήγησης που συναντάμε στο ελληνικό μυθιστόρημα, όπως δίνεται από τη διασκευή α.

¹¹⁸⁰ Holton, «Η ελληνική παράδοση του μυθιστορήματος του Μεγάλου Αλεξάνδρου, η συνέχεια και η εξέλιξή της», σ. 11.

2. Ο Ya'qūbī διασώζει ένα τμήμα της επιστολής, ο Sa'īd b. al-Biṭrīq μια πλήρη μορφή επιστολής, ο Mas'ūdī διατρέχει την επιστολή περιληπτικά, ενώ ο Tha'ālibī αφιερώνει δύο αράδες του έργου του γι' αυτήν.
3. Ο Sa'īd b. al-Biṭrīq είναι ο μόνος από τους ιστοριογράφους που εξετάσαμε, ο οποίος γράφει με βάση κάποιο αντίγραφο της επιστολής.
4. Η επιστολή γράφεται, όταν ο ίδιος ο Αλέξανδρος αντιλήφθηκε ότι θα πέθαινε.
5. Στον Sa'īd b. al-Biṭrīq, ο Αλέξανδρος παραγγέλνει σε ένα γραμματέα, του οποίου το όνομα δεν αναφέρει, να γράψει την επιστολή, ενώ στον Mas'ūdī αναφέρεται ως συντάκτης της επιστολής ο Πτολεμαίος ο Λάγος.
6. Η πλήρης καθιερωμένη φόρμουλα αλληλογραφίας με τα ονόματα τόσο του αποστολέα όσο και του παραλήπτη απαντά στον Sa'īd b. al-Biṭrīq.
7. Ο Sa'īd b. al-Biṭrīq είναι εκτενέστερος στη διήγησή του από όλους τους άλλους ιστοριογράφους καθώς περιέχει και σκέψεις του Αλεξάνδρου για τη ζωή και τον θάνατο.
8. Η παράθεση δείπνου από την Ολυμπιάδα είναι κοινή στους Ya'qūbī, Sa'īd b. al-Biṭrīq και Mas'ūdī. Στον Ya'qūbī απαγορεύεται να παραστεί όποιος είναι θλιμμένος, στον Sa'īd b. al-Biṭrīq όποιος έχει χτυπηθεί από συμφορά και στον Mas'ūdī όποιος έχει χάσει κάποιο αγαπημένο του πρόσωπο. Η παράκληση οργάνωσης του δείπνου εμπεριέχεται μέσα στο κείμενο της επιστολής από τους ιστοριογράφους Ya'qūbī και Mas'ūdī.
9. Το δείπνο ήταν ανοιχτό μόνο σε γυναίκες, σύμφωνα με τη διήγηση του Ya'qūbī, σε αντίθεση προς τους Sa'īd b. al-Biṭrīq και Mas'ūdī.
10. Ο Sa'īd b. al-Biṭrīq μας πληροφορεί ότι το δείπνο πραγματοποιείται από την Ολυμπιάδα, όταν φθάνει η επιστολή του Αλεξάνδρου, ενώ ο Mas'ūdī διηγείται ότι το δείπνο οργανώνεται με πρωτοβουλία της Ολυμπιάδας, όταν πληροφορείται το θάνατο του γιου της. Μάλιστα, ο Mas'ūdī αναφέρεται στο δείπνο για το πένθος του Αλεξάνδρου και ολοκληρώνει τη διήγησή του με το διάλογο της Ολυμπιάδας με τους αξιωματούχους που παρίστανται στο δείπνο.
11. Ο Sa'īd b. al-Biṭrīq περιέχει τη μοναδική πληροφορία ότι ο Αλέξανδρος επιθυμεί να σφραγιστεί και να σταλεί κρυφά η επιστολή στη μητέρα του. Ακόμη, ζητά από τον Φιλήμονα να αποκρύψει το θάνατό του. Πρέπει να επισημάνουμε ότι το κείμενο του άραβα συγγραφέα Makīn παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με το

κείμενο του Sa'īd b. al-Biṭrīq. Συνεπώς, είναι πολύ πιθανό ο Μακῖν να βασίζεται στο έργο του Sa'īd b. al-Biṭrīq.

2. Η επιστολή του Αλεξάνδρου στη μητέρα του Ολυμπιάδα αναφορικά με τη Ρωξάνη

Σύμφωνα με τον Dīnawarī, ο Αλέξανδρος έγραψε στη μητέρα του, την Ολυμπιάδα, για το γάμο του με την Ρούσανακ (Ρωξάνη) ενόσω ήταν στην Αλεξάνδρεια. Στην επιστολή αυτή καλούσε τη μητέρα του να ταξιδέψει στη χώρα της Βαβυλώνας και να ετοιμάσει για τη Ρωξάνη, την κόρη του Δαρείου, το πιο ωραίο φόρεμα και στη συνέχεια να το στείλει σ' αυτόν στην Περσία. Ο Dīnawarī αναφέρει ότι τα σχετικά με αυτή την πρόσκληση πραγματοποιήθηκαν.¹¹⁸¹ Ο Αλέξανδρος, ως βασιλιάς πλέον της Περσίας, θα παντρευόταν την κόρη του Δαρείου, τη Ρούσανακ (Ρωξάνη), και έπρεπε να φροντίσει για τη μεγαλοπρέπεια αυτού του ξεχωριστού γεγονότος.

Η επιστολή αυτή έχει την αντίστοιχή της στην ελληνική γραμματεία. Το ελληνικό κείμενο έχει εκδοθεί από τον Merkelbach (επιστολή XXX) με βάση παπύρους και έχει ως εξής:

Αλέξανδρος βασιλεὺς Ὀλυμπιάδι τῆι γλυκυτάτηι μου μητρὶ χαίρειν. ἴσθι ὡς γυναῖκα ἄξομαι Ῥωξάνην τὴν Δαρείου. ἀπόστειλον οὖν τὸν γυναικεῖον κόσμον αὐτῆς καὶ τὸν ἱματισμὸν ὑπὲρ Ῥωξάνης τῆς ἐμῆς συζύγου <ἔρρωσο>.¹¹⁸²

Αντίστοιχη επιστολή στο ελληνικό μυθιστόρημα του Αλεξάνδρου του Ψευδο-Καλλισθένη και τις μεταφράσεις του σε άλλες γλώσσες δεν υπάρχει. Υπάρχουν μόνο αναφορές για την επιστολή που έστειλε στην μητέρα του, την Ολυμπιάδα, ζητώντας να του στείλει το φόρεμα και τα κοσμήματα για το γάμο του με την Ρωξάνη.¹¹⁸³ Όπως αναφέρθηκε, η επιστολή σώζεται στο επιστολικό μυθιστόρημα που αναφέρει ο Merkelbach, και την οποία ο ίδιος εξέδωσε με βάση παπύρους. Το γεγονός ότι ο Dīnawarī παραθέτει την επιστολή, δείχνει ότι είχε πρόσβαση σε υλικό που δεν προερχόταν από μετάφραση ή διασκευή του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου.

¹¹⁸¹ Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-ṭiwāl*, σ. 30-31.

¹¹⁸² Merkelbach, *Die Quellen des griechischen Alexanderromans*, σ. 214. Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, II, 22, 12, σ. 122-123, όπου αναφέρεται ότι ο Αλέξανδρος έγραψε μια επιστολή που δεν αναπτύσσεται λεπτομερώς. Πρβλ. *Historia Alexandri Magni*, II, 22, σ. 98, 3-4 και Engelman, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension I*, κεφ. 22, σ. 212-214.

¹¹⁸³ Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, II, 22, 12, σ. 122. Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 105. Του ίδιου, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, σ. 86.

3. Η επιστολή της Ολυμπιάδας στον Αλέξανδρο για τον διοικητή της Μακεδονίας

Ο Sa'īd b. al-Biṭrīq αναφέρει μια επιστολή που η Ολυμπιάδα είχε γράψει προς τον Αλέξανδρο, στην οποία παραπονιόταν για τον διοικητή που προΐστατο της Μακεδονίας. Στη συνέχεια της διήγησης ο Sa'īd b. al-Biṭrīq λέει ότι ο Αλέξανδρος μισούσε αυτόν τον διοικητή και επιθυμούσε να τον σκοτώσει. Όμως, ο διοικητής κατάλαβε το μίσος που ο Αλέξανδρος έτρεφε γι' αυτόν και για τον λόγο αυτό έστειλε με τον γιο του στον Αλέξανδρο - εκτός των άλλων - ένα θανατηφόρο δηλητήριο.¹¹⁸⁴ Η επιστολή αυτή δεν παρατίθεται από τον Sa'īd b. al-Biṭrīq ούτε από τον Merkelbach στην έκδοση που έκανε με βάση παπύρους. Ο άραβας συγγραφέας Makīn φαίνεται για άλλη μια φορά ότι βασίζεται στον Sa'īd b. al-Biṭrīq και στην «οικουμενική» του ιστορία περιλαμβάνει την ίδια διήγηση. Η μόνη διαφορά από τον Sa'īd b. al-Biṭrīq είναι ότι ο Makīn προσδιορίζει και τα άλλα δώρα, λέγοντας δηλαδή ότι επρόκειτο για ποσότητες χρυσού.¹¹⁸⁵

Στις διασκευές α, β και γ¹¹⁸⁶ αναφέρεται ότι ο Αντίπατρος δημιουργούσε προβλήματα στην Ολυμπιάδα, εμποδίζοντάς την ακόμη να πάει στην πατρίδα της, την Ήπειρο. Η Ολυμπιάδα έγραψε επιστολές στον Αλέξανδρο πληροφορώντας τον γι' αυτή τη λυπηρή κατάσταση. Ο Αλέξανδρος, όταν παρέλαβε τις επιστολές της Ολυμπιάδας και πληροφορήθηκε την κατάσταση, έστειλε τον Κρατερό επικεφαλής στρατιωτών στο διοικητή της Μακεδονίας, τον Αντίπατρο. Ο Αντίπατρος, καθώς αντιλήφθηκε την άφιξη του Κρατερού αλλά και τους στρατιώτες που τον συνόδευαν, σχεδίασε να δολοφονήσει τον Αλέξανδρο, τον οποίο θεωρούσε αλαζόνα και εχθρικό εναντίον του.¹¹⁸⁷ Από τα παραπάνω καθίσταται σαφές, σύμφωνα με τον Ψευδο-Καλλισθένη, ότι η Ολυμπιάδα έστειλε επιστολές στον Αλέξανδρο πολλές φορές ενημερώνοντάς τον για τον Αντίπατρο. Ο Sa'īd b. al-Biṭrīq δεν αναφέρει το όνομα του διοικητή ούτε ότι ο Αντίπατρος ήταν διοικητής της Μακεδονίας. Το σχέδιο δολοφονίας του Αλεξάνδρου εκ μέρους του διοικητή της Μακεδονίας είναι κοινό και στα δύο κείμενα.

Στην αρμενική μετάφραση του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη υπάρχει η ίδια διήγηση με διαφορές και προσθήκες: ο Αντίπατρος εμφανίζεται να ταπεινώνει και να απεχθάνεται την Ολυμπιάδα εξαιτίας ότι ήταν η μητέρα του Αλεξάνδρου. Επίσης,

¹¹⁸⁴ Sa'īd b. al-Biṭrīq, *Kitāb al-Ta'rikh*, τ. I, σ. 81 και PG, τ. 111, σ. 971.

¹¹⁸⁵ Για όσα διηγείται ο Makīn βλέπε: Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 374.

¹¹⁸⁶ Η ίδια αυτολεξεί διήγηση εντοπίζεται και στη διασκευή γ: Parthe, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension Γ*, κεφ. 31, σ. 432-435.

¹¹⁸⁷ Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, III, 33, σ. 183 και *Historia Alexandri Magni*, III, 31, σ. 133.

διαβάζουμε ότι ο Αντίπατρος έγραφε συκοφαντικές κατηγορίες για την Ολυμπιάδα. Λόγω των παραπόνων της μητέρας του, ο Αλέξανδρος επιθυμούσε να πάει η Ολυμπιάδα στην Ήπειρο και έστειλε τον Κρατερό να καλέσει τον Αντίπατρο κοντά του. Ο Αντίπατρος φοβούμενος μήπως συμβεί κάτι κακό στον ίδιο, σχεδίασε τη δολοφονία του Αλεξάνδρου, στέλνοντας το γιο του Κάσσανδρο με δηλητήριο και με την εντολή να συνεργαστεί με τον αδελφό του Ιόλλα για τη δηλητηρίαση του Αλεξάνδρου.¹¹⁸⁸

Στη συριακή μετάφραση γίνεται λόγος για την επιστολή της Ολυμπιάδας στον Αλέξανδρο αναφορικά με τον Αντίπατρο και την εχθρική στάση του προς την ίδια. Έπειτα, αναφέρεται ότι ο Αντίπατρος, επειδή πληροφορήθηκε ότι ο Αλέξανδρος άρχισε να τον μισεί, έστειλε μια ποσότητα χρυσού ως δώρο. Ο Αλέξανδρος αποδέχτηκε το δώρο χωρίς αυτό να σημαίνει ότι άλλαξε στάση απέναντι στον Αντίπατρο. Ο Αντίπατρος φοβούμενος για τη ζωή του και μαθαίνοντας για τα κρυφά σχέδια του Αλεξάνδρου εναντίον του, σχεδίασε εκείνος το θάνατο του Αλεξάνδρου. Για τον λόγο αυτό, έστειλε τον γιο του Κάσσανδρο με δώρα και ένα θανατηφόρο δηλητήριο. Ο Κάσσανδρος θα συνεργαζόταν με τον αρχιοινοχόο του Αλεξάνδρου, τον Ιόλλα, για τη δηλητηρίαση του Αλεξάνδρου.¹¹⁸⁹

¹¹⁸⁸ Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 261, σ. 149 κ. εξ.

¹¹⁸⁹ Για τη συγκεκριμένη διήγηση βλέπε τη συριακή μετάφραση: Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, III, 20, σ. 135 κ. εξ.

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η αλληλογραφία του Αλεξάνδρου με τον Αριστοτέλη¹¹⁹⁰

1. Η αλληλογραφία Αλεξάνδρου και Αριστοτέλη για θέματα πολιτικής διακυβέρνησης

Η αλληλογραφία Αλεξάνδρου και Αριστοτέλη για θέματα πολιτικής διακυβέρνησης είναι ένα ενδιαφέρον θέμα. Ο Hamza al-Isfahānī είναι ο μόνος από τους ιστοριογράφους που εξετάσαμε, ο οποίος διασώζει μια μορφή αλληλογραφίας μεταξύ του Αλεξάνδρου και του Αριστοτέλη περί του πως θα πρέπει να κυβερνά ο Αλέξανδρος για να μην προκαλέσει την οργή των βασιλέων της Ανατολής εναντίον της Δύσης. Σύμφωνα με τον Hamza al-Isfahānī, όταν ο Αλέξανδρος τελείωσε με τους φόνους των ευγενών και διακεκριμένων ανθρώπων της Περσίας και έγινε κύριος των καταστραμμένων πόλεων και των κάστρων πετυχαίνοντας ό,τι ήθελε, έγραψε στον Αριστοτέλη:

«Έχω προξενήσει ζημιές σ' όλους όσοι βρίσκονται στην Ανατολή δολοφονώντας τους βασιλείς τους και καταστρέφοντας τα οχυρά και τα κάστρα τους. Φοβάμαι μήπως μετά από αυτά αλληλοβοηθούμενοι βάλουν ως στόχο τις χώρες της Δύσης. Έπειτα, έχω κατά νου να κάνω να ακολουθήσουν τα παιδιά των βασιλέων που φόνευσα, έτσι θα τα συγκεντρώσω και θα τα συνενώσω με τους πατεράδες τους. Ποια είναι η γνώμη εκ μέρους σου;»

Ο Αριστοτέλης έγραψε σ' αυτόν:

¹¹⁹⁰ Πρέπει να παρατηρήσουμε ότι πέρα από την επιστολή που ο Αλέξανδρος έστειλε στον Αριστοτέλη για τα θαυμαστά της Ινδίας, οι διασκευές και μεταφράσεις του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη δεν περιέχουν κάποια από τις επιστολές αυτές - με εξαίρεση την επιστολή που ο Αλέξανδρος στέλνει στον Αριστοτέλη για τους Πέρσες και τις συμβουλές του Αριστοτέλη στον Αλέξανδρο ότι θα επικρατήσει έναντι του Δαρείου - , που εμπεριέχονται στους άραβες ιστοριογράφους της μέσης περιόδου. Για το ευρύτερο ζήτημα της αλληλογραφίας Αλεξάνδρου - Αριστοτέλη βλέπε: D. Gutas, "On Graeco-Arabic Epistolary 'Novels'," *Middle Eastern Literatures* 12.1 (2009), σ. 59-70, J. Bielawski, "Lettres d'Aristote à Alexandre le Grand en version arabe," *RO* 28.1 (1964), σ. 7-34, 28.2 (1965), σ. 7-12, Doufekar - Aerts, "Epistola Alexandri ad Aristotelem Arabica," στο *La diffusione dell'eredità classica*, σ. 35-51, Grignaschi, "Les "Rasā'il aristūṭāliya ilā-l-Iskandar" de Sālim Abū-l-'Alā' et l'activité culturelle à l'époque omayyade," σ. 7-83, Του ιδίου, "Un roman épistolaire gréco-arabe: la correspondance entre Aristotele et Alexandre," στους Bridges, Bürgel (eds), *The Problematics of Power*, σ. 109-123, Adler, *De Alexandri Magni Epistularum Commercio*, S. M. Stern, *Aristotle on the World-State*, Oxford, 1968, P. Carlier, "Étude sur la prétendue lettre d'Aristotele à Alexandre transmise par plusieurs manuscrits arabes," *Ktéma* 5 (1980), σ. 277-288. Ο Mas'ūdī, στο *Tanbīh*, σ. 201-202 [αλληλογραφία Αλεξάνδρου-Αριστοτέλη για θαυμαστά πράγματα της Ανατολής], 87, 116 [αναφέρεται σε επιστολές που ο Αριστοτέλης έγραψε στον Αλέξανδρο, συμβουλευοντάς τον για την πολιτική και τη διακυβέρνηση]. Σχετικά με την παράδοση των απόκρυφων επιστολών, γνωστών ως *sirr al-Asrār* (*Το Μυστικό των Μυστικών*), βλέπε: A. Badawī, *Al-Usūl al-Yūnāniyya lil Nazariyyāt al-Siyāsiyya fī l-Islām*, Dirasat islamiya, 15 Cairo, 1954, σ. 32-75, Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, σ. 131, K. van Bladel, "The Iranian Characteristics and Forged Greek Attributions in the Arabic *Sirr al-asrar* (Secret of Secrets)," *Mélanges de l'Université Saint-Joseph* 57 (2004), σ. 151-172, Cary, *The Medieval Alexander*, σ. 105-110 και υποσημ. 27-33, Shboul, *Al-Mas'ūdī and His World*, σ. 117.

«Εάν φονεύσεις τα παιδιά των βασιλέων, θα μεταφέρεις τη βασιλεία σε χαμηλότερους και ασήμαντους ανθρώπους και οι ασήμαντοι, εάν γίνουν βασιλείς, θα αποκτήσουν δύναμη. Εάν αποκτήσουν δύναμη, θα γίνουν τύραννοι, θα καταπιέζουν, θα προξενούν συμφορές και θα δημιουργούν εχθρούς, ενώ η αισχύνη που προξενεί φόβο θα είναι το πιο αποτρόπαιο πράγμα. Η γνώμη μου είναι να καλέσεις τους γιους των βασιλέων, έπειτα να κάνεις καθέναν από αυτούς βασιλέα σε μία μόνο χώρα ή σε μία μόνο περιοχή της χώρας. Εάν καθένας από αυτούς επιθυμεί σφοδρά τον άλλο για ό,τι κατέχει, θα γεννηθεί εξαιτίας αυτού έχθρα και μίσος μεταξύ τους. Έτσι, λόγω της ενασχόλησης του ενός με τον άλλον θα συμβεί να μην έχουν χρόνο να ασχοληθούν με τους ανθρώπους της Δύσης, οι οποίοι βρίσκονται μακριά απ' αυτούς».¹¹⁹¹

Από την παραπάνω αλληλογραφία Αλεξάνδρου – Αριστοτέλη, όπως εξιστορείται από τον Hamza al-Iṣfahānī, παρατηρούμε εξαρχής ότι απουσιάζουν οι προσφωνήσεις τόσο του αποστολέα όσο και του παραλήπτη. Επίσης, τόσο η επιστολή του Αλεξάνδρου όσο και η απάντηση του Αριστοτέλη παρουσιάζονται περιληπτικά, δηλαδή όχι ολόκληρη η σωζόμενη επιστολή αλλά μόνο τμήμα της. Ο Αλέξανδρος διατυπώνει στην επιστολή του την έκδηλη ανησυχία του σχετικά με το μίσος που τρέφουν όλοι εναντίον του εξαιτίας ότι δολοφόνησε βασιλιάδες και κατέστρεψε οχυρά και κάστρα της Ανατολής. Για άλλη μια φορά, ο Hamza al-Iṣfahānī – όπως προκύπτει από την όλη θεώρηση και στάση του απέναντι στον Αλέξανδρο σε όλη τη διήγησή του – δεν χάνει ευκαιρία να δείξει την εχθρική στάση του προς τον Αλέξανδρο, κατηγορώντας τον μάλιστα ως καταστροφέα και φονιά.

Σύμφωνα με τον Hamza al-Iṣfahānī ο Αλέξανδρος νιώθει να βρίσκεται σε αμηχανία και ζητά τη γνώμη του δασκάλου του Αριστοτέλη για το λόγο ότι όλους όσους ο ίδιος φόνευσε, θα στραφούν τώρα κατά της Δύσης. Είναι αξιοσημείωτη η διάκριση σε ανθρώπους της Δύσης και σε ανθρώπους της Ανατολής. Ίσως ο Αλέξανδρος να σκέφτηκε τη δολοφονία των γιων των βασιλέων, με στόχο να προλάβει κάθε απόπειρα εκδίκησης. Ο Αριστοτέλης, όμως, τον συμβούλεψε να μοιράσει την περσική επικράτεια σε περισσότερους βασιλείς. Η συμβουλή που του δίνει ο Αριστοτέλης δεν είναι τίποτε άλλο παρά η πολιτική του «διαίρει και βασίλευε». Η ίδια άποψη απαντά και στο κείμενο του Dīnawarī, όπως αναφέρθηκε παραπάνω.¹¹⁹²

¹¹⁹¹ Hamza al-Iṣfahānī, *Ta'rikh sinī mulūk al-arḍ wa-l-anbiyā*, σ. 34.

¹¹⁹² Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-ṭiwāl*, σ. 34-35.

Περαιτέρω, ο Αριστοτέλης επισημαίνει ότι, εάν δοθεί η βασιλεία σε ασήμαντους ανθρώπους, αυτοί θα γίνουν τύραννοι και με τη σειρά τους θα προξενήσουν μεγαλύτερα δεινά. Τον συμβουλεύει να κάνει βασιλέα κάθε γιο βασιλέων σε μία μόνο χώρα ή σε μία μόνο περιοχή. Εάν ο καθένας δεν αρκείται στα δικά του και θέλει να αποκτήσει ό,τι κατέχει ο άλλος, τότε θα γεννηθούν έριδες και μίσση μεταξύ τους. Στην περίπτωση αυτή, επειδή θα ασχολούνται ο ένας με τον άλλον, δεν θα έχουν χρόνο να ασχοληθούν με τους ανθρώπους της Δύσης και κατ' επέκταση με τον ίδιο τον Αλέξανδρο. Η πολιτική που προτείνει ο Αριστοτέλης φαντάζει ιδανική και ίσως να αντικατοπτρίζει την πολιτική της εποχής του Hamza al-Iṣfahānī.

Αξίζει να αναφέρουμε ότι ο συγγραφέας Makīn εξιστορεί πως ο Αλέξανδρος έστειλε μια επιστολή στον Αριστοτέλη, ζητώντας τη συμβουλή του, επειδή οι μισοί από τους ευγενείς του συνομήτησαν εναντίον του. Ο φιλόσοφος, παίρνοντας έναν αγγελιοφόρο μαζί του, πήγε σ' έναν κήπο. Εκεί, ξερίζωσε τα μεγάλα δέντρα και φύτεψε μικρότερα στις θέσεις τους. Έπειτα, είπε στον αγγελιοφόρο να μεταφέρει στον Αλέξανδρο τα εξής: «Γνωστοποίησε στον Αλέξανδρο αυτά που είδες να κάνω στα δέντρα και τα φυτά, διότι όλες οι αρρώστιες δεν είναι ούτε ίδιες ούτε τα είδη θεραπείας είναι τα ίδια». Ο αγγελιοφόρος μετέφερε όλα αυτά στον Αλέξανδρο. Αυτός κατάλαβε την αλληγορική απάντηση του Αριστοτέλη και γρήγορα απομάκρυνε τους κυβερνήτες από τη Βαβυλώνα και διόρισε άλλους από τον στρατό του σε εκείνα τα μέρη.¹¹⁹³ Οι ενέργειες του Αριστοτέλη ήταν μια ένδειξη για το ότι οι ευγενείς έπρεπε να απομακρυνθούν και άλλοι άνθρωποι, κατώτερου αξιώματος και δύναμης, να προωθηθούν στις θέσεις τους. Η αλληλογραφία αυτή, που διασώζει ο Makīn, δεν αντιστοιχεί πλήρως σε ό,τι διαβάσαμε στον Hamza al-Iṣfahānī. Όμως, εντάσσεται στη θεματική της «διακυβέρνησης πόλεων».

Ακολουθώντας την άποψη του Grignaschi, η αλληλογραφία του Αλεξάνδρου με τον Αριστοτέλη απηχεί έναν περσικό θρύλο, στον οποίο ο περσικής καταγωγής Sālim Abū-l-‘Alā’ πρόσθεσε ένα καινούργιο στοιχείο. Το στοιχείο αυτό είναι ότι τη διαίρεση της Περσίας σε μικρά βασίλεια την είχε προτείνει ο Αριστοτέλης. Το ανεξάρτητο έργο *Siyāsa al-mudun* («Διακυβέρνηση των πόλεων»),¹¹⁹⁴ που σώζεται μόνο στα Αραβικά, υποτίθεται ότι είναι η απάντηση του Αριστοτέλη σε μια επιστολή του Αλεξάνδρου μετά την κατάκτηση της Περσίας. Ο Αλέξανδρος φέρεται να είχε ζητήσει συμβουλές για τον τρόπο

¹¹⁹³ Η αλληλογραφία αυτή Αλεξάνδρου και Αριστοτέλη υπάρχει στον Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 366-367.

¹¹⁹⁴ J. Bielawski and M. Plezia, *La lettre d'Aristote à Alexandre sur la politique envers les cités*, Warsaw, 1970 (πρόκειται για μια αυθεντική – σύμφωνα με ορισμένους μελετητές - επιστολή του Αριστοτέλη στον Αλέξανδρο για την πολιτική που αφορά στη διακυβέρνηση των πόλεων), του ίδιου, *Aristotelis epistularum fragmenta cum testamento*, Warsaw, 1961.

με τον οποίο έπρεπε να διαχειριστεί την κατάσταση και τους καινούργιους υπηκόους στο αχανές περσικό βασίλειο. Ο Grignaschi θεωρεί ότι το σωζόμενο αραβικό κείμενο για τη διακυβέρνηση πόλεων είναι μετάφραση από χαμένο ελληνικό πρωτότυπο. Η επιστολή του Αλεξάνδρου είναι μάλλον απόκρυφη και η απάντηση του Αριστοτέλη είναι κατά πάσα πιθανότητα η διασκευή ενός γνήσιου έργου του Αριστοτέλη. Ο Σταγειρίτης φιλόσοφος ίσως συνέθεσε ένα έργο για τη «Διακυβέρνηση των πόλεων» (*Siyāsa al-mudun*) με την ευκαιρία της ανόδου του Αλεξάνδρου στο θρόνο. Το έργο ίσως εστιαζόταν στο ζήτημα της εξουσίας και ιδιαίτερα της μοναρχίας του Αλεξάνδρου.¹¹⁹⁵

Τέλος, αξίζει να παραθέσουμε εδώ μια παρατήρηση που βρίσκουμε στον Ṭabaṭī σχετικά με τη μορφή της εξουσίας στον ελληνικό και περσικό χώρο. Γράφει ο Ṭabaṭī ότι κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Αλεξάνδρου στο χώρο της Περσίας η εξουσία διασπάστηκε, ενώ πριν τον Αλέξανδρο ήταν συγκεντρωμένη στο πρόσωπο του βασιλιά. Το αντίθετο συνέβαινε στον ελληνικό χώρο, δηλαδή την εποχή του Αλεξάνδρου η εξουσία έγινε συγκεντρωτική, ενώ πριν ήταν διάσπαρτη σ' όλες τις ελληνικές πόλεις.¹¹⁹⁶

2. Η αλληλογραφία Αλεξάνδρου και Αριστοτέλη για τους έλληνες αξιωματούχους

Σύμφωνα με όσα μας διηγείται ο Miskawayh, ο Αλέξανδρος έγραψε στον Αριστοτέλη πληροφορώντας τον για το γεγονός ότι στον στρατό του υπήρχε μια ομάδα Ελλήνων αξιωματούχων και ευγενών, οι οποίοι δεν έδειχναν την ανάλογη εμπιστοσύνη και υπακοή στις εντολές του. Ο Αλέξανδρος παρατήρησε ότι δεν υπήρχε αφοσίωση και υψηλός ζήλος για το έργο τους. Ακόμη, διέκρινε ότι δεν διέθεταν το θάρρος, την εφευρετικότητα και την ευφυΐα που είχαν επιδείξει άλλες φορές. Επίσης, υπήρχαν υποψίες και δυσαρέσκεια αναφορικά με την αναγκαιότητα της λατρείας του Αλεξάνδρου. Στον Αλέξανδρο, όμως, δεν άρεσε η ιδέα να τους φονεύσει.¹¹⁹⁷ Δεν γνωρίζουμε αν η πηγή του Miskawayh είχε περισσότερες λεπτομέρειες, ή αν ο ίδιος εξωραΐζει τη διήγηση έχοντας κατά νου τους συγχρόνους του ηγέτες αλλά και αναγνώστες. Είναι πιθανότερο πως αυτή η διήγηση φαίνεται πως απηχεί την ύπαρξη συνομοσιών στο στράτευμα του Αλεξάνδρου. Η επιστολή δεν παρουσιάζεται στο σύνολό της, αλλά ο Miskawayh αποδίδει περιληπτικά το

¹¹⁹⁵ Ο «Μέγας Bundahišn» διηγείται ότι ο Αλέξανδρος είχε μοιράσει το Ιράν σε 90 βασιλιάδες. Πρβλ. J. K. Chohsy, "An Annotated Index of the Greater or Iranian Bundahišn (TD 2)," *Studia Iranica* 15 (1986), σ. 203-242 (σ. 208). Ακόμη, Grignaschi, "La figure d'Alexandre," σ. 225, υποσημ. 51, και 227.

¹¹⁹⁶ Βλέπε σχετικά Ṭabaṭī, *Ta'rikh al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 694.

¹¹⁹⁷ Miskawayh, *Tajārib al-Umam*, τ. I, σ. 38.

περιεχόμενό της. Στην υποτιθέμενη αυτή επιστολή του Αλεξάνδρου ο Αριστοτέλης απάντησε ως εξής:

«Κατάλαβα τα γραφόμενά σου και όσα αναφέρεις για τους συντρόφους σου. Όσον αφορά στον υψηλό ζήλο που μνημονεύεις, είναι νομιμοφροσύνη σε υψηλό στόχο. Όσον αφορά στο θάρρος και την έλλειψη νοημοσύνης που μνημονεύεις, αυτό είναι μια κατάσταση που χαρακτηρίζει αυτόν που ζει μια τρυφηλή ζωή και αφιερώνει τον εαυτό του στην ομορφιά των γυναικών. Διότι, η τρυφηλή ζωή αδυνατίζει την αποφασιστικότητα, σε ωθεί να διαφυλάξεις την ακεραιότητά σου και στέκεται εμπόδιο στο κυνήγι ριψοκίνδυνων πραγμάτων. Ας είναι ο χαρακτήρας σου καλός και αγαθός οι προθέσεις σου. Δεν θα αποκτήσεις από τις ηδονές της ζωής αυτό που δεν μπορεί να είναι όμοιο με τα μέσα του αδελφού σου. Έτσι, μαζί με τη διέγερση δεν πηγαίνει η αγάπη του, ούτε με τη φιλανθρωπία το μίσος του. Μάθε ότι ο δούλος, όταν αγοράζεται, δεν ζητάει χρήματα από τον κύριό του αλλά ρωτάει για τον χαρακτήρα του».¹¹⁹⁸

Ο Αριστοτέλης εμφανίζεται εδώ να παραδίδει μαθήματα ηθικής στον Αλέξανδρο. Τα ηθικά έργα του Αριστοτέλη ήταν γνωστά στους Άραβες και ειδικά στον Miskawayh, ο οποίος έγραψε ένα έργο ηθικής που έφερε τον τίτλο «Εξευγενισμός των ηθών» (*Tahdhīb al-akhlāq*) με βάση τις αριστοτελικές ιδέες.¹¹⁹⁹ Είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι ο Miskawayh παραθέτει τις απόψεις και τις ιδέες του για ηθικά θέματα και στο ιστορικό του έργο. Έτσι, με νουθεσίες γενικής ηθικής φύσης που προέρχονται από σπουδαία πρόσωπα της ιστορίας θέλει όχι μόνο να διδάξει αλλά και να παραδειγματίσει τους συγχρόνους του. Προβάλλει έτσι κοινά αποδεκτές αρχές, όπως την πίστη σε υψηλούς στόχους, στον καλό και αγαθό άνθρωπο και στην εντιμότητα απέναντι στον συνάνθρωπο. Έχοντας, ίσως, κατά νου τον τρόπο ζωής συγχρόνων του πριγκήπων και ηγετών, βάζει τον Αριστοτέλη να μιλά για τα αρνητικά στοιχεία της τρυφηλής ζωής, η οποία, μολονότι προσφέρει κάποιες απολαύσεις, καθιστά εντούτοις τον άνθρωπο μαλθακό, αναποφάσιστο και καθόλου ριψοκίνδυνο. Ο Miskawayh βρίσκει στη σχέση Αριστοτέλη και Αλεξάνδρου ένα

¹¹⁹⁸ Αυτόθι, τ. I, σ. 38. Πρβλ. Al-Fārābī, *al-Jam' bayna ra'yay al-hakīmayn Aflāṭūn al-ilāhī wa-Aristūṭālīs* («Εναρμόνιση των απόψεων του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη»), ed. and transl. by F. Dieterici, στο *Alfārābī's Philosophische Abhandlungen*, Leiden, 1980 (κείμενο), 1892 (μετάφραση), σ. 6, 32, όπου ο Fārābī παραθέτει μια επιστολή του Αριστοτέλη στον Αλέξανδρο, στην οποία ο Αριστοτέλης του πρότεινε να ανταμείψει τους δίκαιους, ενώ παρέλειπε να αναφέρει την τιμωρία των άδικων.

¹¹⁹⁹ Πρβλ. Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, τ. XIX, transl. by H. Rackham, Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts, 1982. Επίσης, βλέπε R. Walzer, "Some Aspects of Miskawayh's *thahdhīb al-akhlāq*," *Greek into Arabic: Essays in Islamic Philosophy*, Oxford, 1962, σ. 220-235, M. Fakhry, *Ethical Theories in Islam*, Leiden, 1991.

παράδειγμα προς μίμηση. Σε κάθε περίπτωση, δεν χάνει την ευκαιρία να παραθέσει ηθικές συμβουλές για τους αναγνώστες του.

3. Η αλληλογραφία Αλεξάνδρου και Αριστοτέλη για τους πέρσες ευγενείς

Ο Miskawayh διατρέχει περιληπτικά και μια άλλη αλληλογραφία του Αλεξάνδρου με τον Αριστοτέλη, η οποία αφορά στη στάση του προς τους πέρσες ευγενείς. Σύμφωνα μ' αυτή, ο Αλέξανδρος έγραψε στον δάσκαλό του και «βεζίρη» του, τον Αριστοτέλη, ενημερώνοντάς τον ότι παρατήρησε πως στην περιοχή του Ιράν υπήρχαν άνδρες, οι οποίοι είχαν διαύγεια στις κρίσεις τους, ομορφιά στα πρόσωπά τους και μαζί μ' αυτά οξύνοια και θάρρος, καθώς και καλοδιαμορφωμένο χαρακτήρα. Ο Miskawayh σχολιάζει πως αν ο Αλέξανδρος αναγνώριζε την ειλικρίνειά τους και την αξία τους, όταν τους κατέκτησε, θα τους κυβερνούσε με καλή τύχη. Ο Αλέξανδρος, όμως, πίστεψε πως όταν θα έφευγε, θα εξεγείρονταν και ότι δεν θα έμεναν ήσυχοι παρά μόνο εάν εξολοθρευόνταν.

Στην παραπάνω επιστολή, ο Αλέξανδρος αποκαλεί τον Αριστοτέλη δάσκαλο και βεζίρη του. Η λέξη «βεζίρης» είναι καθαρά αναχρονισμός. Ο περσικής καταγωγής Miskawayh ίσως θέλει να τονίσει τον ρόλο που μπορούν να παίξουν σοφοί άνδρες δίπλα στους μουσουλμάνους ηγέτες. Έτσι, εμφανίζει τον Αλέξανδρο, όταν κατέκτησε την Περσία, να εντυπωσιάζεται από το ήθος των ανδρών της. Ήταν άνθρωποι όμορφοι εξωτερικά, με σύνεση και ορθοφροσύνη, καθώς και με εξαίσιο χαρακτήρα. Παρατηρούμε ότι στην προηγούμενη επιστολή του Αλεξάνδρου στον Αριστοτέλη, όπως τη διηγείται ο Miskawayh, ο Αλέξανδρος παρουσιάζεται να ψέγει μια ομάδα ελλήνων αξιωματούχων και ευγενών που δεν τον εμπιστεύονταν. Αντίθετα, στην παρούσα επιστολή, ο Αλέξανδρος παρουσιάζεται από τον Miskawayh να εγκωμιάζει τους πέρσες άνδρες. Αυτό γίνεται σκόπιμα από τον Miskawayh και είναι εύλογο αν λάβουμε υπόψη ότι και ο ίδιος ήταν περσικής καταγωγής. Ο στόχος του ήταν να προδιαθέσει θετικά τους αναγνώστες του, ώστε να αποδεχθούν τα διδάγματα της ιστορίας. Κάτι ανάλογο έκανε και ο Dīnawarī στην προσπάθειά του να «περσοποιήσει» τον Αλέξανδρο, ή άλλως να τον εντάξει στην περσική παράδοση.¹²⁰⁰

Πέρα, όμως, από τα καλά χαρακτηριστικά των Περσών, ο Αλέξανδρος κάνει στο τέλος της επιστολής του μια νύξη ότι προτίθεται να τους καταστρέψει. Γι' αυτό, η απάντηση του Αριστοτέλη αναφέρει τα εξής:

¹²⁰⁰ Πρβλ. όσα διηγείται ο Dīnawarī για την καταγωγή του Αλεξάνδρου από το Δαρείο ή τον προσηλυτισμό του Αλεξάνδρου στο μονοθεϊσμό (Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-īwāl*, σ. 28 κ. εξ.).

«Κατάλαβα τα γραφόμενά σου για τους πέρσες άνδρες. Όσον αφορά στη δολοφονία τους, αυτό είναι το πιο ανήθικο. Εάν τους φονεύσεις, θα προξενήσεις να δημιουργηθούν στη χώρα όμοιοί τους. Διότι, η περιοχή της Βαβυλώνας γεννάει όμοιους μ' αυτούς άνδρες από το λαό που είναι νοήμων και έχει κατάλληλη κρίση και ευθύτητα από τη φύση του. Έτσι, αυτοί θα γίνουν εκ φύσεως εχθροί σου και εχθροί των διαδόχων σου. Διότι, εσύ προξένησες ζημιά στο λαό (των Περσών) και θα οδηγήσεις να οξυνθεί το μίσος εναντίον της χώρας των Ελλήνων (*rūm*) και των απογόνων τους. Απομακρύνοντάς τους, θα προξενήσεις κίνδυνο στο στρατό σου, στον εαυτό σου και στους συντρόφους σου. Αλλά θα σου δώσω μία συμβουλή, η οποία θα έχει μεγαλύτερη διάρκεια από το να θέλεις να τους φονεύσεις. Δηλαδή, να συγκεντρώσεις τα παιδιά των βασιλιάδων και οποιονδήποτε θεωρείς κατάλληλο για βασιλιά, ή που μπορεί να εκπαιδευτεί γι' αυτό. Έπειτα, να τους διορίσεις στις χώρες και να τους εμπιστευθείς τις επαρχίες, έτσι ώστε καθένας απ' αυτούς να είναι ένας ανεξάρτητος βασιλιάς. Τότε, η εξουσία τους θα είναι διαιρεμένη, ενώ θα είναι ενωμένοι και υπήκοοι σε σένα. Μερικοί απ' αυτούς δεν θα οδηγηθούν σε ανυπακοή εναντίον άλλων, ούτε θα συμφωνήσουν στην αναγνώριση μιας εξουσίας, ούτε θα συνενώσουν τις δυνάμεις τους».¹²⁰¹

Η απάντηση περιέχει τη συμβουλή του Αριστοτέλη προς τον Αλέξανδρο για τη διακυβέρνηση της περσικής επικράτειας μετά την κατάκτησή της. Είναι ακριβώς η ίδια συμβουλή, την οποία είδαμε παραπάνω στον Hamza al-Iṣfahānī, δηλαδή η πολιτική του «διαίρει και βασίλευε». Το πλαίσιο όμως μέσα στο οποίο τοποθετείται το περιεχόμενο των επιστολών είναι διαφορετικό. Σύμφωνα με τον Miskawayh, ο Αριστοτέλης συνιστά στον Αλέξανδρο να μην φονεύσει τους πέρσες ευγενείς, γιατί κάτι τέτοιο θα συντελούσε στη διαίωνιση του μίσους μεταξύ Ελλήνων και Περσών. Κατ' επέκταση, θεωρεί ότι το μόνο σωστό που πρέπει να γίνει είναι να τους διαιρέσει σε βασίλεια, δίνοντας στον καθένα τους εξουσία. Με τον τρόπο αυτό, θα πετύχει να είναι και πάλι ο βασιλιάς όλων και αυτοί οι υπήκοοί του.

Μια παρόμοια επιστολή υπάρχει στην αιθιοπική *Ιστορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου* που προέρχεται από τους άραβες συγγραφείς Makīn και Abū Shākir. Σύμφωνα, λοιπόν, με αυτούς τους συγγραφείς, όταν ο Αλέξανδρος έγινε βασιλιάς στην Περσία, βρήκε ότι οι Πέρσες ήταν σοφοί και ότι διέθεταν υψηλή αντίληψη. Για το λόγο αυτό, έγραψε στον

¹²⁰¹ Miskawayh, *Tajārib al-Umam*, τ. I, σ. 39.

Αριστοτέλη, λέγοντάς του ότι οι πέρσες ευγενείς ήταν άνθρωποι με νοημοσύνη και κατάλληλοι για κάθε εργασία στο βασίλειο. Ζητούσε, επίσης, από τον Αριστοτέλη να τον συμβουλέψει σχετικά με το αν θα τους δολοφονήσει ή όχι. Η απάντηση του Αριστοτέλη περιελάμβανε τα εξής: «Εάν τους σκοτώσεις, δεν θα είσαι ικανός να αλλάξεις ούτε το νερό της γης τους, ούτε τον αέρα της χώρας τους. Επομένως, κυβέρνησέ τους γενναϊόδωρα και κατάκτησέ τους με αγάπη και αυτοί θα υποταχθούν σε σένα». Ο Αλέξανδρος ακολούθησε τη συμβουλή του Αριστοτέλη και δεν φόνευσε τους πέρσες άνδρες.¹²⁰²

Η περιγραφή των περσών ανδρών στον Hamza al-Isfahānī συμφωνεί με τη σχετική διήγηση του Abū Shākir της αιθιοπικής μετάφρασης. Η μόνη διαφορά των δύο διηγήσεων έγκειται στα μέτρα διακυβέρνησης που προτείνονται από τον Αριστοτέλη. Σύμφωνα με όσα διαβάζουμε στον Hamza al-Isfahānī, ο Αριστοτέλης συμβουλεύει τον Αλέξανδρο να διαιρέσει την περσική επικράτεια σε βασιλεια, ενώ στον Abū Shākir απουσιάζει αυτή η πολιτική διαίρεσης και αντ' αυτού προτείνεται μια καλή διακυβέρνηση, ώστε στο τέλος να τους φέρει με το μέρος του. Οι ομοιότητες μεταξύ των δύο συγγραφέων μπορούν να εξηγηθούν με αναφορά στις πηγές τόσο του Hamza al-Isfahānī όσο και του Abū Shākir.

4. Η αλληλογραφία Αριστοτέλη και Αλεξάνδρου να πολεμήσει τον Δαρείο

Ο Mas'ūdī στο έργο *Tanbīh* παραθέτει ένα απόσπασμα της επιστολής του Αριστοτέλη στον Αλέξανδρο, η οποία αφορά στο κάλεσμα του Αλεξάνδρου να πολεμήσει τον Δαρείο, γιο του Δαρείου, βασιλιά των Περσών. Ο Αριστοτέλης, για να παροτρύνει τον Αλέξανδρο να δράσει κατά του Δαρείου, του φέρνει ένα παράδειγμα. Συγκεκριμένα, του λέει ότι πρέπει να έχει μάθει να αναγνωρίζει τα σημάδια της νίκης, όπως συνέβη, όταν ο ίδιος μπήκε στη χώρα των Φράγκων. Τότε, οι αρχηγοί της χώρας των Φράγκων, όταν τους πλησίασε ο Αλέξανδρος, παρέδωσαν τις πόλεις τους και κατέφυγαν στην πρωτεύουσα τη Ρώμη.¹²⁰³

Μια ανάλογη διήγηση υπάρχει και στην αιθιοπική μετάφραση των διηγήσεων που προέρχονται από τους άραβες συγγραφείς Makīn και Abū Shākir. Εκεί, ο Αριστοτέλης, εξετάζοντας τα αστέρια, λέει στον Αλέξανδρο ότι θα κατακτήσει τους βασιλείς της Περσίας και θα βασιλέψει στην Περσία, και για το λόγο αυτό τον συμβουλεύει να

¹²⁰² Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 366 και 393. Σύγκρινε τη διήγηση αυτή με τον Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, τ. II, σ. 134.

¹²⁰³ Mas'ūdī, *Tanbīh*, σ. 182.

πολεμήσει τον Δαρείο.¹²⁰⁴ Σημειωτέον ότι ο ρόλος της αστρολογίας στην πολιτική ήταν σημαντικός τόσο στην περσική σασανιδική περίοδο (224-637 μ.Χ.) όσο και στην ισλαμική που ακολούθησε.

Παρατηρήσεις στην αλληλογραφία Αλεξάνδρου και Αριστοτέλη

Η γνησιότητα των παραπάνω επιστολών είναι αμφισβητήσιμη. Μέρος του περιεχομένου τους απηχεί τις αναφορές που βρίσκουμε και στην ελληνική γραμματεία. Φαίνεται πως πρόκειται για επιστολές που επινοήθηκαν από τους Άραβες συγγραφείς ή αντλήθηκαν από κάποιες αραβικές και περσικές πηγές. Εκτός από την επιστολή που αναφέρει ο Mas'ūdī και στην οποία ο Αριστοτέλης προτρέπει τον Αλέξανδρο να κηρύξει πόλεμο κατά του Δαρείου, τις υπόλοιπες επιστολές διασώζουν μόνο ο Hamza al-Iṣfahānī και ο Miskawayh. Γι' αυτές τις επιστολές δεν υπάρχουν αντίστοιχες στις διασκευές και μεταφράσεις του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη. Ωστόσο, επειδή οι παραπάνω επιστολές απαντούν μόνο στους δύο αυτούς Άραβες ιστοριογράφους, θα μπορούσαμε με επιφύλαξη να πούμε πως ίσως προέρχονται από την αλληλογραφία Αριστοτέλη και Αλεξάνδρου, η οποία μεταφράστηκε για τον γραμματέα (*kātib*) του Ομαγιάδη χαλίφη Hishām (β. 724-743 μ.Χ.), τον Sālim Abū-l-'Alā' (ο οποίος σημειωτέον ήταν *mawlā*, δηλαδή μη Άραβας). Την πληροφορία αυτή παραθέτει και ο Ibn al-Nadīm (990 μ.Χ.) στο έργο του *Fihrist*, όταν λέει ότι οι «επιστολές» (*rasā'il*) του Αριστοτέλη στον Αλέξανδρο μεταφράστηκαν για τον Sālim Abū-l-'Alā'. Από την ίδια συλλογή επιστολών ίσως προέρχεται και το έργο *al-Siyāsa al-'āmmiya* («Γενική πραγματεία διακυβέρνησης» ή «Γενικοί κανόνες πολιτικής»)¹²⁰⁵. Αντίγραφο αυτών των επιστολών, όπως και του έργου *al-Siyāsa al-'āmmiya*, είναι ένα *corpus* αλληλογραφίας της ύστερης αρχαιότητας μεταξύ του Αριστοτέλη και του Αλεξάνδρου, το οποίο περιέχεται σε δύο αραβικά χειρόγραφα του 14^{ου} αιώνα. Αυτά σώζονται στις βιβλιοθήκες της Κωνσταντινούπολης και αντιγράφηκαν από ένα *corpus* της αραβικής «αριστοτελικής» αλληλογραφίας, το οποίο χρονολογείται το 471/1078. Πρόκειται για δεκαέξι αραβικές επιστολές της εποχής των Ομαγιάδων (661-750 μ.Χ.). Στην ένατη επιστολή, ο Αλέξανδρος ζητά συμβουλές από τον Αριστοτέλη σχετικά με τη διοίκηση του βασιλείου. Η ενδέκατη από αυτές φέρει τον τίτλο «Παράκληση του

¹²⁰⁴ Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 358 και 389.

¹²⁰⁵ Για τη μετάφραση της αλληλογραφίας Αριστοτέλη και Αλεξάνδρου υπό την καθοδήγηση του Sālim Abū-l-'Alā' βλέπε Grignaschi, "Le roman épistolaire classique conservé dans la version arabe de Sālim Abū-l-'Alā'," σ. 222 κ. εξ. Επίσης, A. el Tayib, "Pre-Islamic Poetry" στην *CHALUP*, σ. 27-113 (σ. 55-63), G. Canova, "Alexander the Great" στην *EAL*, τ. I, 68.

Αλεξάνδρου για συμβουλή περί της εκτέλεσης των περσών ευγενών». Η απάντηση του Αριστοτέλη βρίσκεται στη δωδέκατη επιστολή.¹²⁰⁶

Συγκεκριμένα, στην ενδέκατη επιστολή, ο Αριστοτέλης καθοδηγεί πολιτικά τον Αλέξανδρο. Το μεγαλύτερο μέρος της επιστολής (τα $\frac{3}{4}$ περίπου) αντλήθηκε από κάποιο ελληνικό πρωτότυπο κείμενο ή από κάποια ελληνική πολιτική πραγματεία. Στα Αραβικά, μερικά μέρη αποτελούν δουλειά του ίδιου του μεταφραστή, ενώ άλλα είναι προσαρμοσμένα στην αραβική πραγματικότητα της εποχής που γράφτηκαν. Είναι αλήθεια ότι οτιδήποτε ο Αριστοτέλης σύστηνε στον Αλέξανδρο, δεν προερχόταν από τη σασανιδική πρακτική ή δεν αποδιδόταν στους Πέρσες. Σύμφωνα με τον Latham, εάν θεωρήσουμε το *Siyāsa* ως μια ομαγιαδική μετάφραση και διασκευή ενός ελληνιστικού πρωτοτύπου, τότε είμαστε βέβαιοι ότι τα $\frac{2}{3}$ της συλλογής των επιστολών ανήκουν στην ίδια κατηγορία.¹²⁰⁷

Υπάρχουν ομοιότητες μεταξύ της *επιστολής του Tansar*,¹²⁰⁸ η οποία αποδόθηκε στον Ibn al-Muqaffa' και των επιστολών με αριθμό ένδεκα και δώδεκα που αφορούσαν στους πέρσες ευγενείς. Το ερώτημα είναι αν αυτές οι δύο επιστολές (*rasā'il*) χρησιμοποιήθηκαν ως πηγή στο έργο του Ibn al-Muqaffa'. Η σχολαστική εξέταση των επιστολών από τον Grignaschi έδειξε ότι δεν χρησιμοποιήθηκαν. Επιπρόσθετα, ο Grignaschi αμφισβητεί την πιθανότητα ενός *pahlavī* πρωτοτύπου είτε στην περίπτωση του Ibn al-Muqaffa', ή στην περίπτωση των *rasā'il*. Για τον λόγο αυτό, πρότεινε ότι η αλληλογραφία μεταξύ Αλεξάνδρου και Αριστοτέλη στο έργο του Ibn al-Muqaffa' προέρχεται από μια αραβική διασκευή της ιστορίας του Αλεξάνδρου, μια ιστορία η οποία γεννάει υποψίες ότι συγχωνεύτηκε με το *pahlavī* προέλευσης υλικό του Ibn al-Muqaffa'. Ο Grignaschi επιβεβαίωσε πως οι *rasā'il* ήταν προωμότερες από την επιστολή του Ibn al-Muqaffa' και πράγματι, φαίνεται πως αποτέλεσαν πηγή έμπνευσης για τον τελευταίο.¹²⁰⁹

Ο Grignaschi κατέληξε σε δύο ενδιαφέροντα συμπεράσματα αναφορικά με την αλληλογραφία μεταξύ Αριστοτέλη και Αλεξάνδρου: Πρώτον, ότι αυτή η αλληλογραφία είναι ένα έργο της ελληνιστικής επιστολικής μυθοπλασίας, το οποίο διασκευάστηκε από έναν Άραβα μεταφραστή της ομαγιαδικής περιόδου. Το δεύτερο συμπέρασμά του

¹²⁰⁶ Για τις επιστολές αυτές βλέπε J. D. Latham, "The Beginnings of Arabic Prose Literature: the Epistolary Genre" στην *CHALUP*, σ. 154-179 (σ. 156-157).

¹²⁰⁷ Αυτόθι, σ. 157, 160-162.

¹²⁰⁸ Πρβλ. J. Darmesteter, "Lettre de Tansar au roi de Tabaristan," *JA* 3.9 (1894), σ. 185-250, 502-555, Inostranzev *et al.*, *Iranian Influence on Moslem Literature*, Appendix VI, *Letter of Tansar to the King of Tabristan*, σ. 49 κ. εξ.

¹²⁰⁹ Latham, "The Beginnings of Arabic Prose Literature: the Epistolary Genre," σ. 163.

αφορούσε στη συσχέτιση αυτής δουλειάς, δηλαδή της μετάφρασης και της διασκευής, με τον γραμματέα του χαλίφη Hishām (β. 724-743 μ.Χ.) τον Sālim Abū-l-‘Alā’.¹²¹⁰

Στην αλληλογραφία Αριστοτέλη και Αλεξάνδρου, όπως απαντά στον Miskawayh, προσαρτήθηκε μια συλλογή αφορισμών του Σωκράτη. Ο Miskawayh επικεντρώνεται στα προβλήματα διακυβέρνησης π.χ. στην επιλογή συμβούλων. Πρόκειται για ένα σύγχρονο ζήτημα και όχι για κάτι που περιλαμβάνεται στα ενδιαφέροντα του Αριστοτέλη. Ο Stoneman αναφέρει ότι στο περιεχόμενο μοιάζουν με το περσικό *Qābūs-nāma* του 11^{ου} αιώνα. Ο Manzaloui θεωρεί ότι οι διηγήσεις αυτές βασίζονται σε μια σειρά ελληνιστικών έργων (*opuscula*).¹²¹¹

---

¹²¹⁰ Για τα συμπεράσματα του Grignaschi βλέπε αυτόθι, σ. 156. Επίσης, Grignaschi, “Le roman épistolaire classique conservé dans la version arabe de Sālim Abū-l-‘Alā’,” σ. 211-251, του ιδίου, “Un roman épistolaire gréco-arabe: la correspondance entre Aristote et Alexandre,” στους Bridges, Bürgel (eds), *The Problematics of Power*, σ. 109-123, R. Weil, “Sur la Lettre d’Aristote à Alexandre,” σ. 485-498.

¹²¹¹ Για όλα τα παραπάνω βλέπε Stoneman, “Alexander the Great in the Arabic Tradition,” σ. 17-18.

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η αλληλογραφία του Αλεξάνδρου με διάφορους βασιλείς

1. Η αλληλογραφία του Αλεξάνδρου με τον Πώρο

Ο Θα'ālibī παραθέτει το περιεχόμενο της επιστολής που έστειλε ο Αλέξανδρος στον Πώρο καλώντας τον να γίνει υπήκοός του. Σύμφωνα με τον Ya'qūbī, ο Αλέξανδρος απλά ζητά να υποταχτεί ο Πώρος σ' αυτόν.¹²¹² Στο κείμενό του δεν εντοπίζουμε κάποια επιστολή που ο ίδιος στέλνει στον Πώρο. Σύμφωνα με τον Θα'ālibī, ο Αλέξανδρος έστειλε στον Πώρο, τον βασιλιά της Ινδίας, έναν πρέσβη και μια επιστολή, έτσι ώστε να τον καλέσει να αναγνωρίσει την εξουσία του και να απαιτήσει φόρο από το βασίλειό του. Ο Πώρος αρνήθηκε να υποταχθεί και απάντησε με υπεροψία μιλώντας για τα στρατεύματά, τα οποία μπορούσε να συγκεντρώσει και τη δύναμη και τους πόρους, στους οποίους υπολόγιζε να υπερασπίσει τον εαυτό του. Αλλά και λίγο παρακάτω, ο Θα'ālibī για δεύτερη φορά διηγείται ότι ο Αλέξανδρος απηύθυνε ένα μήνυμα στον Πώρο με προσκλήσεις και απειλές για υποταγή.¹²¹³ Ο Θα'ālibī παρουσιάζει ως επιτακτική ανάγκη την υποταγή του Πώρου τόσο στην επιστολή του Αλεξάνδρου όσο και στη δεύτερη πρόσκληση που του απευθύνει.

Η επιστολή υπ' αριθμόν τριάντα τρία στην έκδοση των ελληνικών επιστολών του Merkelbach παρουσιάζει τον Αλέξανδρο να ζητάει την υποταγή του Πώρου. Ο Πώρος, όμως, απάντησε ότι θα τον αντιμετωπίσει με τη δύναμη του στρατού του.¹²¹⁴ Την ίδια ακριβώς αλληλογραφία Αλεξάνδρου – Πώρου εντοπίζουμε στη διασκευή β.¹²¹⁵ Η μόνη διαφορά του ιστορικού Θα'ālibī από το ελληνικό κείμενο είναι ότι το ελληνικό κείμενο – το οποίο είναι σαφώς εκτενέστερο - περιέχει πρωτίστως την επιστολή που ο Πώρος έστειλε στον Αλέξανδρο. Στην επιστολή αυτή, ο Πώρος ευθέως προστάζει τον Αλέξανδρο να αναχωρήσει από την Ινδία και να επιστρέψει στην Ελλάδα, καθώς ο ίδιος θεωρεί τον

¹²¹² Πληροφορίες για τη σύγκρουση Αλεξάνδρου με τον βασιλιά Πώρου στον Ya'qūbī, *Ta'rikh*, τ. I, σ. 162.

¹²¹³ Θα'ālibī, *Ghurar*, σ. 416-417.

¹²¹⁴ Πρόκειται για τις επιστολές XXXIII και XXXIV στην έκδοση του Merkelbach, *Die Quellen des griechischen Alexanderromans*, σ. 215-216 (η επιστολή του Πώρου στον Αλέξανδρο δεν αντιστοιχεί πλήρως με εκείνη του ελληνικού μυθιστορήματος: Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, III, 2, σ. 137-138).

¹²¹⁵ Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, III, 2, σ. 137-139. Πρβλ. *Historia Alexandri Magni*, III, 2, σ. 100-101, Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, III, 2, σ. 88-90, Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 212-214, σ. 117-119, Parthe, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension I*, κεφ. 2, σ. 330-335, στην οποία εντοπίζουμε κάποιες διαφοροποιήσεις. Πρβλ. P. Bulgakov, "The Arabic Parallel to the 2nd Chapter of the 3rd Book of the Syriac Romance of Alexander," *PS 2* (64/65; 1965), σ. 53-57 (in Russian).

εαυτό του αήττητο. Ο ίδιος θεωρεί τον εαυτό του βασιλιά όχι μόνο των ανθρώπων αλλά και των θεών. Απόδειξη γι' αυτό είναι ότι ο θεός Διόνυσος ηττήθηκε από τους Ινδούς. Επιπλέον, λέει στον Αλέξανδρο ότι δεν πρόκειται να φοβηθεί εξαιτίας της μάχης με τον Δαρείο, στην οποία ο Δαρείος επέδειξε αδράνεια. Υπενθυμίζει, μάλιστα, στον Αλέξανδρο ότι οι Ινδοί υποδούλωσαν την Ελλάδα προτού το κάνει αυτό ο Ξέρξης.

Τότε, ο Αλέξανδρος ανέγνωσε την επιστολή του Πώρου δημόσια στο στρατόπεδο και είπε στους συστρατιώτες του να μην ταραχθούν από αυτά, αφού και στο παρελθόν ανάλογες επιστολές είχαν σταλεί από τον Δαρείο. Προέτρεψε μάλιστα τους συντρόφους του να είναι ατάραχοι απέναντι στους βάρβαρους. Στη συνέχεια, χρησιμοποιώντας μια παρομοίωση, είπε ότι οι τίγρεις, τα λιοντάρια και οι ελέφαντες είναι μεν μεγαλόσωμα ζώα, αλλά κάποιος έξυπνος άνδρας μπορεί να τα συλλάβει χρησιμοποιώντας κάποια έξυπνη παγίδα. Κατ' αναλογία, οι βασιλείς που περηφανεύονται για τα στρατεύματά τους μπορούν εύκολα να ηττηθούν από τους Έλληνες.¹²¹⁶ Τα λόγια αυτά του Αλεξάνδρου έχουν πρωτίστως στόχο να ενθαρρύνουν το ηθικό των στρατιωτών του. Γι' αυτό, σαφώς δηλώνουν την εχθρική αλλά και την περιφρονητική στάση του απέναντι στους Ινδούς, τους οποίους μάλιστα δεν διστάζει να τους χαρακτηρίζει «βάρβαρους». Από την άλλη πλευρά, υποστηρίζει την ανωτερότητα των Ελλήνων έναντι των άλλων λαών. Οι αρχαίοι συγγραφείς παραθέτουν ποικίλες απόψεις για τη στάση των Ελλήνων προς τους βαρβάρους. Ο Ερατοσθένης, στη *Γεωγραφία* του, παρουσιάζει τον Αλέξανδρο να μεταχειρίζεται τους Έλληνες ως φίλους και τους βάρβαρους ως εχθρούς: «οὐκ ἐπαινέσας ... τοὺς Αλεξάνδρῳ παραινούντας τοῖς μὲν Ἑλλησιν ὡς φίλοις χρῆσθαι, τοῖς δὲ βαρβάροις ὡς πολεμίοις, βελτίον εἶναί φησιν ἀρετῆ καὶ κακία διαίρειν ταῦτα». Άλλοι αναφέρουν ότι ο Αλέξανδρος έδινε προνόμια σε ανθρώπους με καλό χαρακτήρα και καλή φήμη: «ἀμελήσαντα τῶν παραινούντων ὅσους οἶόν τ' ἦν ἀποδέχεσθαι τῶν εὐδοκίμων ἀνδρῶν καὶ εὐεργετεῖν». Επιπλέον, άλλοι παραθέτουν την άποψη πως ο Αλέξανδρος πίστευε ότι είχε μια θεϊκή αποστολή, να ενώσει δηλαδή τον κόσμο υπό την εξουσία του, να ξεχωρίσει τους ανθρώπους με κριτήριο την αρετή και να ενώσει λαούς με φυσική και πνευματική συγχώνευση.¹²¹⁷

¹²¹⁶ Για τα ειρωνικά λόγια του Αλεξάνδρου αναφερόμενος στον Πώρο βλέπε Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, III, 2, σ. 138.

¹²¹⁷ E. Badian, "Alexander the Great and the Unity of Mankind," *Historia* 7 (1958), σ. 425-444 (σ. 433-444). Σύμφωνα με τον C. A. Robinson, "Alexander the Great and the Oecumene," *Hesperia Supplements* 8, Commemorative Studies in Honor of Theodore Leslie Shear (1949), σ. 299-304 (σ. 301), ο Αλέξανδρος θεωρούσε ότι η οικουμενική ένωση των ανθρώπων βασιζόταν στα κοινά χαρακτηριστικά του ανθρώπινου είδους. Αντίθετη άποψη είχε και ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης. Σύμφωνα με τον Πλάτωνα όλοι οι

Στην απάντηση του Αλεξάνδρου στον Πώρο παρατηρούμε ότι ο Αλέξανδρος, σε ειρωνικό πάντα ύφος, δηλώνει ευθαρσώς ότι επιθυμεί τα άριστα. Αναφορικά με όσα ο Πώρος έγραψε στην επιστολή του, θεωρώντας δηλαδή τον εαυτό του θεό και βασιλιά όλων των ανθρώπων, ο Αλέξανδρος δηλώνει ότι θα κάνει πόλεμο εναντίον του, χαρακτηρίζοντάς τον άνθρωπο κομπορρήμονα και βάρβαρο.¹²¹⁸ Η επιστολή αυτή ονομάζει τόσο τον αποστολέα (τον βασιλιά Αλέξανδρο) όσο και τον παραλήπτη (τον βασιλιά Πώρο). Διαφοροποιείται από την αντίστοιχη επιστολή που παραθέτει ο Θα'ālibī στα εξής σημεία: [1] η επιστολή του ελληνικού κειμένου είναι εκτενέστερη και πληρέστερη, [2] στον Θα'ālibī, ο Αλέξανδρος καλεί τον Πώρο να του δώσει φόρο και να υποταχτεί σ' αυτόν, ενώ στην ελληνική διασκευή β του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη, ο Αλέξανδρος ξεκινά σχολιάζοντας όσα ο Πώρος του έγραψε στην επιστολή του και ευθέως δηλώνει ότι θα τον πολεμήσει, [3] το ελληνικό κείμενο σαφώς είναι πιο δηκτικό από το κείμενο του Θα'ālibī και [4] σε αντίθεση με το αραβικό κείμενο του Θα'ālibī, στο ελληνικό μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη η επιστολή του Πώρου στον Αλέξανδρο προηγείται και έπεται η απάντηση του Αλεξάνδρου. Όμως, η υπεροψία που δείχνει ο Πώρος στο κείμενο του Θα'ālibī συμφωνεί με την έπαρση που παρουσιάζεται στην επιστολή που έστειλε στον Αλέξανδρο (βλέπε τη διασκευή β). Η αιθιοπική μετάφραση αναφέρει πρώτα μια επιστολή που ο Αλέξανδρος έστειλε στον Πώρο (σ. 110-112), την απάντηση του Πώρου σ' αυτήν (σ. 112-114), τη δεύτερη επιστολή του Πώρου στον Αλέξανδρο (σ. 114-116) - η οποία αντιστοιχεί με την επιστολή του ελληνικού μυθιστορήματος - , και τέλος την απάντηση του Αλεξάνδρου στον Πώρο (σ. 117-118), η οποία είναι κάπως διαφορετική από αυτή που διαβάζουμε στη διασκευή β.¹²¹⁹

βάρβαροι ήταν εχθροί των Ελλήνων εκ φύσεως, ενώ για τον Αριστοτέλη όλοι οι βάρβαροι ήταν δούλοι εκ φύσεως, ειδικά αυτοί που ζούσαν στην Ασία. Ο Πλούταρχος διηγείται ότι ο Αριστοτέλης έδωσε συμβουλή στον Αλέξανδρο να συμπεριφέρεται στους Έλληνες ως αρχηγός, ενώ στους βάρβαρους ως κύριος. Ο Αλέξανδρος, όμως, φαίνεται πως άσκησε διαφορετική πολιτική προς τους λαούς της Ασίας. Πρβλ. H. M. de Mauriac, "Alexander the Great and the Politics of 'Homonoia'," *Journal of the History of Ideas* 10.1 (1949), σ. 104-114 (σ. 106), E. Buchner, "Zwei Gutachten für die Behandlung der Barbaren durch Alexander den Grossen?" *Hermes* 82 (1954), σ. 378.

¹²¹⁸ Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, III, 2, σ. 138-139. Ακόμη, το άρθρο του C. A. Robinson, "Alexander the Great and the Barbarians," στο *Classical Studies Presented to Edward Capps*, Princeton, 1936, σ. 298-305.

¹²¹⁹ Για όλα αυτά βλέπε Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 114-118.

2. Η αλληλογραφία του Αλεξάνδρου με τον Ινδό βασιλιά Καντ

Ο Mas'ūdī και ο Tha'ālibī περιέχουν τα σχετικά με την αλληλογραφία του Αλεξάνδρου με τον Ινδό βασιλιά Καντ (Kand).¹²²⁰ Σύμφωνα με όσα μας διηγείται ο Mas'ūdī, ο Αλέξανδρος έγραψε μια επιστολή στον Καντ, στην οποία του έλεγε, μετά τους συνήθεις χαιρετισμούς, ότι «όταν λάβει την επιστολή του, εάν είναι όρθιος, να μην καθίσει, εάν βαδίζει, να μην στρέψει το κεφάλι. Σε αντίθετη περίπτωση, θα συντρίψει την αυτοκρατορία του και θα τον στείλει παρέα με τους βασιλείς της Ινδίας, οι οποίοι δεν υπάρχουν πλέον». Για την ανταλλαγή αλληλογραφίας και μηνυμάτων μεταξύ του Αλεξάνδρου και του Καντ, του βασιλιά της Ινδίας, ο Mas'ūdī γράφει ότι έχει αναφερθεί λεπτομερώς στο μη σωζόμενο έργο του που έφερε τον τίτλο *Akhhār al-zamān*.¹²²¹ Η αλληλογραφία αυτή θυμίζει την αλληλογραφία του Αλεξάνδρου με τον Δάνδαμι που έγινε γνωστή και στη μεσαιωνική ευρωπαϊκή λογοτεχνία.¹²²²

Στον αντίποδα, ο Tha'ālibī διηγείται ότι ο Αλέξανδρος απηύθυνε μια επιστολή στον Ινδό βασιλιά Κάιντ (Kaid), καλώντας τον να πληρώσει φόρο.¹²²³ Αφού έλαβε το μήνυμα του Αλεξάνδρου, ο Ινδός βασιλιάς απάντησε στον Αλέξανδρο με τους καλύτερους όρους, αποδίδοντάς του μάλιστα τον τίτλο του *βασιλέως των βασιλέων*. Τον πληροφόρησε επιπλέον ότι είχε στην κατοχή του τέσσερα πράγματα, τα οποία κανένας άλλος παρά αυτός μόνο μπορούσε να καυχιέται ότι κατέχει. Επρόκειτο για μια νεαρή σκλάββα, ένα φιλόσοφο, ένα γιατρό και μία κούπα.¹²²⁴ Στον Tha'ālibī, ο Ινδός βασιλιάς δήλωσε έτοιμος να υπακούσει στον Αλέξανδρο και στην απάντησή του πρόσθετε: «Έχω τέσσερα σπάνια πράγματα, θαυμαστά του κόσμου, που δεν έχει κανείς άλλος βασιλιάς».¹²²⁵

Αυτό που πρέπει να επισημάνουμε είναι ότι στις διασκευές του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη αλλά και στις μεταφράσεις του δεν γίνεται μνεία της αλληλογραφίας του Αλεξάνδρου και του Ινδού βασιλιά Καϊχάν ή Κάιντ ή Καντ, παρά

¹²²⁰ Όπως αναφέρθηκε παραπάνω το όνομα του Ινδού βασιλιά απαντά ως Καντ ή Κάιντ ή Καϊχάν (Μέρος Β', σ. 118).

¹²²¹ Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 26, § 695, σ. 262. Το έργο *Kitāb Akhhār al-zamān* (γράφηκε πριν από το 332/943) δεν σώζεται. Το έργο που μεταφράστηκε το 1898 με τον τίτλο *Abrégé des merveilles* από τον Carra de Vaux, έχει αποδειχθεί ότι δεν ανήκει στον Mas'ūdī. Carra de Vaux, "Note sur un ouvrage attribué à Maçoudi," *JA*, 9th ser. 7 (1896), σ. 133-144, Dunlop, *Arab Civilization to AD 1500*, σ. 110 κ. εξ. Περισσότερες πληροφορίες για το *Kitāb Akhhār al-zamān* στον Pellat, "al-Mas'ūdī" στην *EP*, τ. VI, σ. 785.

¹²²² Πρβλ. Nöldeke, *Beiträge*, σ. 47, υποσημ. 6, και 53. Βλέπε, επίσης, Magoun, *The Gest of King Alexander*, σ. 46 κ. εξ., Cary, *The Medieval Alexander*, σ. 14.

¹²²³ Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 424.

¹²²⁴ Η αλληλογραφία του Αλεξάνδρου με τον Ινδό βασιλιά μνημονεύεται στον Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 26, § 681, σ. 257.

¹²²⁵ Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 424.

μόνο στη διασκευή β γίνεται λόγος για τη συνάντηση του Αλεξάνδρου με τον Δάνδαμι, τον ανώτερο των Βραχμάνων.

3. Η αλληλογραφία του Αλεξάνδρου με την Κανδάκη

Είναι αξιοσημείωτο ότι μόνο ο Dīnawarī μνημονεύει την αλληλογραφία του Αλεξάνδρου με την Κανδάκη, βασίλισσα της Δύσης, την οποία χαρακτηρίζει έξυπνη γυναίκα. Αρχικά, δίνει κάποιες πληροφορίες για τη χώρα της Κανδάκης: την έκταση της χώρας, τη γονιμότητα του εδάφους, το μεγαλείο του βασιλείου της, αλλά και κάποιες «θαυμαστές» λεπτομέρειες, π.χ. ότι οι πόλεις του βασιλείου της είχαν έκταση τέσσερις παρασάγγες και ότι το μήκος μιας πέτρας, από το τείχος της πόλης της, ήταν εξήντα πήχεις. Στη συνέχεια, ο Dīnawarī παρουσιάζει την αλληλογραφία Αλεξάνδρου – Κανδάκης.¹²²⁶ Το κείμενο της επιστολής έχει ως εξής:

«Από τον Αλέξανδρο, γιο του Φιλίππου, τον βασιλιά, ο οποίος υπερέχει από όλους τους βασιλείς της γης, προς την Κανδάκη, βασίλισσα της Σαμάρρα. Έως τώρα, έχεις πληροφορηθεί για τις χώρες τις οποίες ο Θεός έδωσε ως λάφυρο σε μένα, και για τη δύναμη και τη βοήθεια που μου έδωσε. Αν με ακούσεις και υπακούσεις και πιστέψεις στον Θεό και αρνηθείς τους θεούς, τους οποίους λατρεύεις με εξαίρεση τον ένα Θεό, και αποδεχτείς να πληρώνεις φόρο, θα σε αποδεχτώ και θα μείνω μακριά από σένα και θα παρακάμψω τη χώρα σου. Εάν αρνηθείς αυτά, θα βαδίσω εναντίον σου. Δεν υπάρχει δύναμη (να σε σώσει) εκτός απ' τον Θεό»

Η απάντηση της βασίλισσας Κανδάκης, σύμφωνα με τον Dīnawarī, έχει ως εξής:

«Αυτό που εννοείς, σύμφωνα με όσα έγγραψες, ξεπερνά τα όρια της αδικίας αλλά σε ευχαριστεί πολύ. Έπειτα, εάν θέλεις να βαδίσεις (εναντίον μου), βάδισε. Θα γευτείς κάτι διαφορετικό από αυτό που γεύομαι εγώ από άλλους. Έρρωσο».¹²²⁷

Η επιστολή του Αλεξάνδρου απευθυνόταν στην Κανδάκη, τη βασίλισσα της Σαμάρρα, και όχι της Δύσης, όπως έγγραψε ο Dīnawarī παραπάνω. Η βασίλισσα Κανδάκη αναφέρεται με

¹²²⁶ Η αλληλογραφία Αλεξάνδρου – Κανδάκης στο μυθιστόρημα υπάρχει στους: Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, III, 18, σ. 153-154 (η επιστολή αυτή δεν παρατίθεται από το Merkelbach), *Historia Alexandri Magni*, III, 18, σ. 115-116, Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, III, 8, σ. 118-119, Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 226-227, σ. 132-133, Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 188-190, Parthe, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension Γ*, κεφ. 18, σ. 350-353.

¹²²⁷ Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-ḥiwāl*, σ. 32.

το όνομα Σεμίραμις. Στη διασκευή β του ελληνικού μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη αναφέρεται ότι ο Αλέξανδρος «ἠπειγέτο ἐπὶ τὰ Σεμιράμεως βασιλεία θέσασθαι. ἦν γὰρ περίφημα», ακολουθούν οι επιστολές προς τη βασίλισσα Κανδάκη και η περιγραφή των ανακτόρων της.¹²²⁸ Αυτά ήταν αστραφτερά από τις επίχρυσες στέγες και από τα πετράδια στους τοίχους. Τα ανάκλιτρα ήταν χρυσά με βάσεις από γαλαζοπράσινες πολύτιμες πέτρες, τα καλύμματά τους ήταν από μεταξωτό ύφασμα με ποικίλα κεντήματα και οι θρόνοι ήταν επίσης χρυσοί. Τα τραπέζια ήταν από ελεφαντόδοντο, όμοια με τα κιονόκρανα των μηδικών κιόνων. Αναρίθμητοι χάλκινοι ανδριάντες υπήρχαν παντού. Επίσης, υπήρχαν γλυπτά με δρεπανηφόρα άρματα μαζί με τα άλογά τους από πορφυρίτη λίθο που έμοιαζαν να τρέχουν. Ακόμη, διακρίνονταν ελέφαντες από πορφυρίτη που πατούσαν τους εχθρούς με τα πόδια και με τις προβοσκίδες περιέσφιγγαν τους αντιπάλους. Όλοι οι ναοί και οι κίονες ήταν φτιαγμένοι από την ίδια πέτρα. Ακολούθως, τονίζεται το γεγονός ότι ο Αλέξανδρος θαύμασε όλα αυτά τα μεγαλοπρεπή οικοδομήματα.¹²²⁹ Στη συριακή μετάφραση του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη, η χώρα αλλά και η ίδια η βασίλισσα ονομάζεται Samrâyé.¹²³⁰ Επίσης, στη συριακή μετάφραση του μυθιστορήματος λέγεται ότι όλα τα τείχη της πόλης αποτελούνταν από γερές πέτρες και το μήκος καθενός έφθανε τα τρία στάδια, τα οποία κάνουν ένα μίλι. Επίσης, η πόλη είχε εκατόν είκοσι πύλες, οι οποίες περικλείονταν από σίδηρο και μπρούντζο εξωτερικά. Το σίδηρο υπήρχε σε αφθονία σε εκείνη τη χώρα. Τα σπίτια ήταν χτισμένα από λαξευμένες πέτρες από τα θεμέλια έως τις στέγες τους.¹²³¹ Ομοίως, στην αρμενική μετάφραση του μυθιστορήματος υπάρχει η πληροφορία ότι ο Αλέξανδρος επιθυμούσε να δει το παλάτι της βασίλισσας Σεμίραμις (Šamiram), της οποίας το όνομα ήταν Κανδάκη και ακολουθεί η ίδια περιγραφή που έχουμε και στη συριακή μετάφραση.¹²³² Παρόμοια, στο αιθιοπικό μυθιστόρημα λέγεται ότι ο Αλέξανδρος ήθελε να δει την πόλη της «Sâmer», η βασίλισσα της οποίας λεγόταν Κανδάκη. Στην περιγραφή της πόλης η αιθιοπική μετάφραση αναφέρει ότι οι πέτρες ήταν μαύρες, το παλάτι της πόλης ήταν εφτακόσιους πήχεις στο μήκος και εφτακόσιους πήχεις στο πλάτος.

¹²²⁸ Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, III, 18 κ. εξ. σ. 152 κ. εξ.

¹²²⁹ Πρβλ. *Historia Alexandri Magni*, III, 22, σ. 160-161. Για την περιγραφή των ανακτόρων της Κανδάκης βλέπε Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, III, 2, σ. 137-139.

¹²³⁰ Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, III, 8, σ. 118κ. εξ. Ο Nöldeke ορθώς παρατήρησε ότι στη συριακή μετάφραση έχουμε μια λανθασμένη κατανόηση της λέξης «Σεμιράμεως» (Nöldeke, "Beiträge," σ. 39, υποσημ. 6).

¹²³¹ Πρβλ. όσα στοιχεία για την πόλη υπάρχουν στο συριακό μυθιστόρημα στον Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, III, 8, σ. 118.

¹²³² Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 225, σ. 131, όπου υπάρχουν οι ίδιες πληροφορίες για την κατασκευή της πόλης παρόμοια με το συριακό μυθιστόρημα.

Επίσης, αναφέρει ότι ο Αλέξανδρος είδε με τα μάτια του ότι το μήκος της πόλης ήταν τετρακόσια στάδια και το πλάτος της ήταν τριακόσια στάδια. Η πόλη είχε τριακόσιες εξήντα επτά πύλες, όπως οι ημέρες του έτους, και οι πόρτες ήταν φτιαγμένες από γυαλισμένο μπρούντζο και σίδηρο. Ακόμη, η περιγραφή της πόλης ολοκληρώνεται με την περιγραφή των σπιτιών. Τα σπίτια ήταν χτισμένα από ένα είδος πέτρας από τα θεμέλια ως την οροφή.¹²³³

Στην επιστολή αυτή, την οποία παραθέτει ο Dīnawarī, παρατηρούμε τον κλασικό τρόπο προσφώνησης με τον οποίο ξεκινά «Από τον Αλέξανδρο, γιο του Φιλίππου, τον βασιλιά, ο οποίος υπερέχει από όλους τους βασιλιάδες της γης, προς την Κανδάκη, βασίλισσα της Σαμάρα». Ο Αλέξανδρος αποκαλείται γιος του Φιλίππου. Τονίζεται η ελληνική καταγωγή του και συνάμα ένα στοιχείο δύναμης και υπεροχής, δηλαδή θεωρεί ότι υπερέχει από όλους τους βασιλιάδες της γης. Σύμφωνα με τον Dīnawarī, η επιστολή καλούσε τη βασίλισσα Κανδάκη να υπακούει στον ένα Θεό (τον Αλλάχ) και να αποδεχτεί να πληρώνει φόρο, ειδάλλως ο Αλέξανδρος θα εισέβαλε στη χώρα της. Και εδώ έχουμε να κάνουμε με έναν «ισλαμικοποιημένο» Αλέξανδρο, που όπως και παραπάνω, αφού προσηλυτίστηκε στη λατρεία του ενός Θεού, διέδωσε αυτήν την πίστη και σε άλλους. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, ο Αλέξανδρος φρόντισε να επιβάλει και στην Κανδάκη την πληρωμή φορολογίας, όπως συνέβη και στις περιοχές που κατέκτησαν οι μουσουλμάνοι τον έβδομο αιώνα. Σημειωτέον ότι η επιστολή αυτή δεν υπάρχει στην έκδοση των επιστολών με βάση ελληνικούς παπύρους του Merkelbach.

Η Κανδάκη απαντά στον Αλέξανδρο με επιστολή, λέγοντάς του πως είναι άδικα όσα σκέφτεται και προσπαθεί να τον αποθαρρύνει από το να εισβάλει στη χώρα της. Η απάντηση της Κανδάκης δεν φαίνεται να έχει υπόψη της τις θεοσεβείς φράσεις της επιστολής του Αλεξάνδρου, οι οποίες ίσως είναι μεταγενέστερες προσθήκες.¹²³⁴ Σύμφωνα με την ελληνική διασκευή β του Ψευδο-Καλλισθένη, η επιστολή που έστειλε ο Αλέξανδρος στην Κανδάκη περιείχε πρόσκληση της Κανδάκης και των στρατηγών της με σκοπό να θυσιάσουν στον Άμμωνα. Στην απάντησή της, η Κανδάκη δήλωνε πως, σύμφωνα με όσα λέει ο Άμμωνας, πρέπει να αμύνονται σε όποιον έρχεται στα μέρη τους, θεωρώντας τον εχθρό. Για να γίνει πιο πειστική, απαριθμεί τα στρατεύματα, τα οποία βρίσκονται υπό την κατοχή τους. Τέλος, καλεί τον Αλέξανδρο να στείλει κάποιον να παραλάβει τις θυσίες για τον Άμμωνα (τις οποίες απαριθμεί) και τον προτρέπει να γράψει

¹²³³ Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 187-188.

¹²³⁴ Nöldeke, "Beiträge," σ. 39, υποσημ. 7.

για το πως τα κατάφερε και έγινε κυρίαρχος του κόσμου.¹²³⁵ Στη συνέχεια, ο Αλέξανδρος στέλνει τον Κλεομένη, τον διοικητή της Αιγύπτου, να τα παραλάβει.

Η αποστολή του βασιλιά της Αιγύπτου στην Κανδάκη υπάρχει και στην αντίστοιχη διήγηση του Dīnawarī αλλά χωρίς όνομα. Σύμφωνα με την αραβική διήγηση, ο βασιλιάς της Αιγύπτου πηγαίνει στην Κανδάκη για να την καλέσει να υπακούσει και να την προειδοποιήσει για τις συνέπειες σε περίπτωση που δεν συμμορφωνόταν με τις εντολές του Αλεξάνδρου. Ο βασιλιάς της Αιγύπτου δεν καταφέρνει όμως το επιθυμητό αποτέλεσμα και τότε ο ίδιος ο Αλέξανδρος αναλαμβάνει δράση.

Κατ' αρχάς, αυτό που μας προξενεί εντύπωση είναι ότι οι αντίστοιχες επιστολές στις ελληνικές διασκευές *α*, *β*, *γ*, καθώς και στη συριακή, αρμενική και αιθιοπική μετάφραση του μυθιστορήματος διαφέρουν από τις επιστολές που έχει ο Dīnawarī, γεγονός που μας κάνει να συμπεράνουμε πως ο Dīnawarī είχε πρόσβαση σε κάποια άλλη πηγή. Ένα δεύτερο στοιχείο που πρέπει να παρατηρήσουμε είναι ότι οι επιστολές των διασκευών *β* και *γ* είναι πανομοιότυπες. Στην ελληνική διασκευή *α*, τη συριακή και την αρμενική μετάφραση του Ψευδο-Καλλισθένη, παρατηρούμε μία αντιστοιχία ως προς το περιεχόμενο των επιστολών. Χαρακτηριστικό, μάλιστα, είναι ότι στην ελληνική διασκευή *α* και την αρμενική μετάφραση, η Κανδάκη ονομάζεται «βασίλισσα της Μερόης». Μόνο οι επιστολές που περιέχονται στην αιθιοπική μετάφραση του μυθιστορήματος είναι αρκετά διαφορετικές από τις αντίστοιχες επιστολές του μυθιστορήματος. Ένα τρίτο στοιχείο που πρέπει να σημειώσουμε είναι ότι στις επιστολές που περιέχονται στις ελληνικές διασκευές *β* και *γ*, αλλά και στην επιστολή που ο Αλέξανδρος στέλνει στην Κανδάκη, σύμφωνα με την αιθιοπική μετάφραση, απουσιάζουν οι πληροφορίες για τον Άμμωνα. Ο Αλέξανδρος, στην αιθιοπική μετάφραση, ονομάζεται «δίκερως», όνομα που σαφώς προέρχεται από την αραβική φράση 'Dhū l-qarnayn', όπως απαντά στο Κοράνιο (κεφ. 18:83-99).

4. Οι επιστολές που έστειλε ο Αλέξανδρος στους βασιλείς της γης

Ο Dīnawarī είναι ο μόνος συγγραφέας από τους ιστορικούς που εξετάζουμε, ο οποίος αναφέρει την πληροφορία ότι ο Αλέξανδρος, αφού ο ίδιος προσηλυτίστηκε από τον Αριστοτέλη στο μονοθεϊσμό (*tawhīd*), διέταξε να σταλούν επιστολές με περιεχόμενο τη λατρεία του ενός Θεού στην ανατολή και τη δύση της γης, έτσι ώστε να χειριστεί τους ανθρώπους ανάλογα με το αν αποδέχονταν αυτό το μήνυμα ή αν το απέρριπταν. Οι

¹²³⁵ Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, III, 18, σ. 153-154.

απεσταλμένοι του αναχώρησαν με τις επιστολές που προορίζονταν για όλους τους βασιλείς της γης.¹²³⁶

Μια αντίστοιχη μακροσκελής επιστολή εμπεριέχεται στο αιθιοπικό μυθιστόρημα. Η επιστολή γράφεται από τον Αλέξανδρο, «τον δίκερω», και απευθύνεται στους βασιλείς της γης από εκεί που ανατέλλει ο ήλιος μέχρι εκεί που δύει. Αρχικά, ο Αλέξανδρος τους εξηγεί τη δύναμη του Θεού, ο οποίος είναι ο πλαστοουργός όλου του κόσμου. Έπειτα, αντιπαραβάλλει τη σοφία του Θεού με την κακία του Σατανά, ο οποίος παρεκτρέπει τους ανθρώπους από τον ορθό δρόμο. Τέλος, ενθαρρύνει τους βασιλείς να κάνουν το καλό και να λατρεύουν τον Θεό. Η διήγηση ολοκληρώνεται με την εξής πληροφορία: ο Αλέξανδρος έστειλε αυτή την επιστολή σε όλους τους βασιλείς μέσω των απεσταλμένων του.¹²³⁷ Αντίθετα προς τον Dīnawarī, η επιστολή του Αλεξάνδρου παρατίθεται ολόκληρη στην αιθιοπική μετάφραση. Εικάζουμε ότι ο Dīnawarī δεν πρέπει να είχε πρόσβαση στο κείμενο της επιστολής. Πιθανόν, η πηγή του απλώς αναφέρονταν σε μια επιστολή που απευθύνονταν σε όλους τους βασιλείς της γης και τους καλούσε να λατρεύουν τον ένα Θεό. Παρόμοιες επιστολές αποδίδονται και στον Προφήτη Μωάμεθ, ο οποίος έγραψε σε όλους τους ηγέτες του κόσμου, καθώς και στον Ηράκλειο (610-640 μ.Χ.), τον αυτοκράτορα του Βυζαντίου, καλώντας τους να αποδεχτούν το Ισλάμ και τη λατρεία του ενός Θεού.¹²³⁸

Τέλος, σύμφωνα με όσα διαβάζουμε στον Tha‘ālibī,¹²³⁹ διάφοροι βασιλείς απευθύνθηκαν στον Αλέξανδρο με επιστολές, προσφέροντας την υποταγή τους.

¹²³⁶ Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-ṭiwāl*, σ. 29.

¹²³⁷ Η αντίστοιχη επιστολή του Αλεξάνδρου σε όλους τους βασιλείς βρίσκεται στον Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 55-59.

¹²³⁸ Latham, “The Beginnings of Arabic Prose Literature: the Epistolary Genre,” σ. 162 κ. εξ.

¹²³⁹ Αυτόθι, σ. 412.

ΠΕΜΠΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Συμπερασματικές παρατηρήσεις για την αλληλογραφία του Αλεξάνδρου

Όπως αποδεικνύεται από την παραπάνω έκθεση, οι επιστολές αποτελούσαν ένα ξεχωριστό γραμματειακό είδος, το οποίο άνθησε όχι μόνο στον ελληνικό και ρωμαϊκό κόσμο αλλά και στην πρώιμη ισλαμική γραμματεία.¹²⁴⁰ Οι διάφοροι τύποι επιστολών εξυπηρετούσαν ποικίλους σκοπούς. Οι υπηρεσιακές επιστολές ήταν ένας τρόπος επικοινωνίας ή διευθέτησης θεμάτων που αφορούσαν στις σχέσεις δύο δυνάμεων ή της περιφέρειας με τα κέντρα εξουσίας. Οι πρεσβείες προς τον βασιλιά μιας άλλης χώρας συνήθως παρέδιδαν το μήνυμα ή την απάντηση υπό μορφή επιστολής. Αυτή η πρακτική στις διεθνείς σχέσεις είναι πολύ παλαιά. Δεν είναι χαρακτηριστική μόνο της περιόδου των σχέσεων Αλεξάνδρου και Δαρείου, αλλά χαρακτηρίζει και την ισλαμική εποχή κατά την οποία έγραψαν τα έργα τους οι ιστοριογράφοι που εξετάζουμε. Ομοίως, οι ιδιωτικές επιστολές ήταν συνήθως ένας τρόπος επικοινωνίας μεταξύ ατόμων συγγενών ή μη. Άλλα είδη επιστολών ανέπτυσαν εν είδει πραγματείας ένα θέμα ή είχαν απλώς σκοπό να διδάξουν. Η αλληλογραφία του Αλεξάνδρου που παραθέτουν οι άραβες ιστοριογράφοι που εξετάζουμε περιέχει επιστολές που θα μπορούσαν να ταξινομηθούν ως υπηρεσιακές ή ιδιωτικές.

Ο καθηγητής Albrecht Noth που μελέτησε τη μορφή και τις φόρμουλες των μουσουλμανικών εγγράφων και των επιστολών που βρίσκουμε σε πρώιμες ισλαμικές διηγήσεις, κατέληξε σε ορισμένα πολύ σημαντικά συμπεράσματα. Γράφει πως αν εξετάσουμε λεπτομερώς τα σχετικά κείμενα των επιστολών που μας παραδίδουν οι άραβες ιστορικοί, μπορούμε να διακρίνουμε ότι τα συστατικά τους μέρη είναι τέσσερα: τα αλληλογραφούνται πρόσωπα, το κυρίως περιεχόμενο μιας επιστολής, ο χαιρετισμός, και ενίοτε ο συντάκτης ή αυτός που έγραψε την επιστολή, ο χρόνος και η σφραγίδα. Το περιεχόμενο ποικίλλει ανάλογα με το θέμα για το οποίο γράφτηκε η συγκεκριμένη επιστολή. Παραδείγματος χάριν, υπάρχουν επιστολές που αφορούν στο μοίρασμα των λαφύρων, τη διανομή των κατακτημένων γαιών, το καθεστώς των κατακτημένων λαών και τη μορφή των φόρων που πρέπει να πληρώσουν, την εγκυρότητα της παραχώρησης ασφάλειας, τις υπηρεσίες που μπορούν να προσφέρουν, το ζήτημα των μικτών γάμων και άλλα νομικά ζητήματα. Βέβαια, κάποιες επιστολές περιέχουν ορισμένες πληροφορίες, που δεν υπάρχουν σε άλλες. Επιπρόσθετα, δεν εντοπίζουμε κάποιο αυστηρά σταθερό σχήμα στη δομή των επιστολών. Αποκλίσεις πάντα υπάρχουν, γι' αυτό δεν θα πρέπει να ιδωθούν

¹²⁴⁰ Αυτόθι, σ. 162. Πρβλ. P. Rosenmeyer, *Ancient Epistolary Fictions: the Letter in Greek Literature*, Cambridge, 2001.

ούτε ως μυθοπλασίες, ούτε ως το αποτέλεσμα μιας συστηματικής νόθευσης της προέλευσής τους, ούτε, τέλος, να θεωρηθούν ως αντίγραφα των πρωτοτύπων τους.¹²⁴¹ Ορισμένες κοινές γλωσσικές φόρμουλες που βρίσκουμε στα κείμενα εγγράφων και επιστολών που εντοπίζουμε στους άραβες ιστορικούς μας επιτρέπουν να διακρίνουμε μόνο το περίγραμμα του αρχικού πρωτοτύπου.¹²⁴² Ο Noth θεωρεί ότι οι περισσότερες επιστολές που μας παραδίδουν οι αφηγηματικές πηγές δεν είναι ούτε κατασκευασμένες από τους ιστορικούς, ούτε αποτέλεσμα συστηματικής πλαστογράφησης, αλλά ούτε και αντίγραφα των πρωτοτύπων τους.¹²⁴³ Όμως, οι επιστολές αυτές, όπως μας σώζονται, μας δίνουν τη δυνατότητα να διακρίνουμε το αμυδρό *περίγραμμα* των αρχικών επιστολών. Οι επιστολές υπέστησαν πολλές αλλαγές στη μετάδοσή τους στις επόμενες γενεές. Το συμπέρασμα αυτό γίνεται ακόμα πιο πειστικό, εάν εξετάσουμε τις ομοιότητες που αυτές παρουσιάζουν με τις επιστολές που αποδίδονται στον Προφήτη Μωάμεθ.¹²⁴⁴ Στις επιστολές που έστειλε ο Προφήτης Μωάμεθ στους κατοίκους της Υεμένης, στους βασιλείς του Ḥimyar, στους κατοίκους του Μπαχρέιν και στους Μάγους της περιοχής Hajar, διακρίνουμε παντού την πρόσκληση για τη λατρεία του ενός Θεού (Αλλάχ). Πρόκειται για επιστολές, οι οποίες έχουν δύο όρους: [1] εάν οι άνθρωποι συμμορφώνονται με όσα προστάζει ο Θεός, τότε θα προστατεύονται από τον Θεό, τον ίδιο τον Μωάμεθ, και τη μουσουλμανική κοινότητα, [2] σε περίπτωση που αρνηθούν να υπακούσουν, θα υποχρεώνονται να πληρώσουν φόρο.¹²⁴⁵ Αυτό που προκύπτει είναι ότι οι επιστολές του Προφήτη μοιάζουν σε ορισμένα θεματικά μοτίβα με τις επιστολές που οι άραβες συγγραφείς παραθέτουν, παρουσιάζοντας τον Αλέξανδρο να αλληλογραφεί με τον Πώρο, τον Ινδό βασιλιά Καϊχάν και τη βασίλισσα Κανδάκη. Και εκεί ο Αλέξανδρος καλεί τους βασιλείς να υποταχθούν και να καταβάλουν φόρο. Επομένως, μπορούμε να εικάσουμε ότι υπήρχαν κάποια αραβικά μοντέλα περί του τρόπου συγγραφής των επιστολών, τα οποία αναπαράγουν και οι άραβες ιστοριογράφοι. Δεν μπορούμε, ωστόσο, να ισχυριστούμε ότι η αλληλογραφία του Αλεξάνδρου με διάφορα πρόσωπα στα αραβικά κείμενα που εξετάσαμε είναι εξολοκλήρου πλασμένη από τους άραβες ιστοριογράφους, αφού ήδη παρατίθεται, με διαφορές βέβαια, σε όλες τις

¹²⁴¹ Noth, *The Early Arabic Historical Tradition*, σ. 70-71. Ιδίως σε ό,τι αφορά το γραμματειακό είδος των επιστολών βλέπε σ. 76-87.

¹²⁴² Άρτια παραμένει ηπραγμάτευση του θέματος από τον Noth, *αυτόθι*, σ. 62-108.

¹²⁴³ *Αυτόθι*, σ. 72.

¹²⁴⁴ Παραδείγματα αποτελούν οι επιστολές των ακόλουθων συγγραφέων: Ibn Sa'd, *Ṭabaqāt*, I,2, σ. 35:25-36:13, 37:20-26 = M. ibn 'Umar al-Wāqidi, *Kitāb al-maghāzī*, ed. by M. Jones, 3 vols, London, 1966 (τ. III, σ. 1032:2-10). Για τα έγγραφα που πιστεύεται ότι διατηρούνται από την εποχή του Προφήτη Μωάμεθ βλέπε το υλικό που συνέλεξαν οι: Aḥmad Zakī Ṣafwat, *Ḥamharat rasā'il al-Ṣarab*, Cairo, 1356/1937, τ. I, σ. 31-88, αλλά κυρίως το *corpus* του Yamīd Allāh, *Majmū'at*, σ. 41-368.

¹²⁴⁵ Στοιχεία για τις επιστολές αυτές στον al-Balādhurī, *Futūḥ al-buldān*, transl. by P. K. Hitti, *The Origins of the Islamic State*, Beirut, 1966, σ. 106, 109, 121 και 123 αντίστοιχα.

παραλλαγές και διασκευές του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου, ελληνικές και μη πριν από την εμφάνιση του Ισλάμ.

Έχοντας λοιπόν κατά νου τις αραβικές επιστολές της πρώιμης μουσουλμανικής περιόδου και την αναλυτική παρουσίαση των επιστολών που αντάλλαξε ο Αλέξανδρος με διάφορα πρόσωπα, χρήσιμο είναι να κάνουμε ορισμένες παρατηρήσεις. Αναφορικά με τα συστατικά στοιχεία και τις φόρμουλες των επιστολών παρατηρούμε τα εξής: Πρώτον, κάθε επιστολή εμπεριέχει το όνομα του αποστολέα και του αποδέκτη ή παραλήπτη. Το όνομα του Αλεξάνδρου ως αποστολέα εμφανίζεται σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις που μια επιστολή παρατίθεται ολόκληρη. Αποκαλείται «δούλος του Θεού και βασιλιάς». Τα ονόματα των αποδεκτών δηλώνονται ως εξής: «στον υψηλότατο Δαρείο», «στην Ολυμπιάδα, την τρυφερή και φιλεύσπλαχνη μητέρα», «στον δάσκαλο και βεζίρη Αριστοτέλη», «στον Πώρο, τον βασιλιά της Ινδίας», «στην Κανδάκη, βασίλισσα της Σαμάρρα». Παρόμοια είναι η προσφώνηση και στις απαντητικές επιστολές, παραδείγματος χάριν, όταν ο Δαρείος εμφανίζεται ως αποστολέας («από τον Δαρείο, τον γιο του Δαρείου, εκλαμπρότατο όπως ο ήλιος στον λαό του βασιλείου του») και ο Αλέξανδρος ως αποδέκτης («στον Αλέξανδρο, γιο του Φιλίππου»)¹²⁴⁶.

Δεύτερον, το περιεχόμενο κάθε επιστολής ποικίλλει ανάλογα με το ζήτημα που αποτελεί θέμα διευθέτησης ή συζήτησης. Παρατηρούμε ότι στην αλληλογραφία Αλεξάνδρου και Δαρείου, οι επιστολές αφορούσαν σε διμερή θέματα και κυρίως το ζήτημα των σχέσεων των δύο χωρών, ή της καταβολής φόρου που πλήρωνε το βασίλειο της Μακεδονίας στον βασιλέα της Περσίας. Στις απαντητικές του επιστολές, ο Αλέξανδρος δηλώνει σαφώς τη θέση του για το θέμα του φόρου καθώς και την αποφασιστικότητά του να βαδίζει κατά του Δαρείου. Οι επιστολές του Αλεξάνδρου στους βασιλείς Πώρο και Κανδάκη αποτελούνται από μια πρόσκληση υποταγής και καταβολής φόρου.¹²⁴⁷ Οι αποδέκτες των επιστολών του Αλεξάνδρου εμφανίζονται να απαντούν ποικιλοτρόπως. Ομοίως οι ιδιωτικές επιστολές του Αλεξάνδρου στη μητέρα του, την Ολυμπιάδα, είναι πληροφοριακού και μία παρηγορητικού χαρακτήρα.

Τρίτον, στο τέλος των επιστολών, στις οποίες αποστολέας είναι ο Αλέξανδρος, υπάρχει ο τυπικός χαιρετισμός που κλείνει την επιστολή. Συνήθως είμαι μία αραβική λέξη που αντιστοιχεί στη ελληνική λέξη «έρρωσο» ή «υγίαινε». Παρόμοια είναι και η φρασεολογία σε όλες τις υπόλοιπες επιστολές.

¹²⁴⁶ Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-ṭiwāl*, σ. 29.

¹²⁴⁷ Η μνεία του φόρου προέρχεται από το Κοράνιο (κεφ. 9:29).

Μερικές φορές ο συντάκτης μιας επιστολής δεν ήταν ο ίδιος ο αποστολέας αλλά ένα άλλο πρόσωπο. Ενίοτε μια επιστολή γραφόταν καθ' υπαγόρευση του αποστολέα. Παραδείγματος χάριν, η «παρηγορητική» επιστολή του Αλεξάνδρου προς τη μητέρα του, την Ολυμπιάδα, γράφεται από τον Πτολεμαίο τον Λάγου σύμφωνα με τον Mas'ūdī, ή τον γραμματέα του (τον Φιλήμονα;) σύμφωνα με τη διήγηση του πατριάρχη Sa'īd b. al-Biṣṭī. Επίσης, οι επιστολές συνήθως σφραγίζονταν. Στη διήγηση του Sa'īd b. al-Biṣṭī, ο Αλέξανδρος δίνει εντολή να σφραγιστεί η «παρηγορητική» επιστολή προς τη μητέρα του.

Αξίζει εδώ να αναφέρουμε ότι στη ρωμαϊκή και τη βυζαντινή ιστοριογραφία ήταν μια τυπική συνήθεια η χρήση επινοημένων επιστολών ή οι ανταλλαγές επιστολών ως ένα μέσο συμπλήρωσης μιας ιστορίας ή της εξέλιξης της αφήγησης. Επιστολές αυτού του είδους απαντούν συχνά στις στρατιωτικές ιστορίες του Αμμιανού Μαρκελίνου και του Προκοπίου και αντανακλούν τη συνέχεια της συνήθειας αυτής.¹²⁴⁸ Ένας λόγος που δικαιολογεί την επιβίωση αυτών των επιστολών ήταν η χρήση τους ως αφηγηματικών τεχνικών που η χρησιμότητά τους δεν θα μπορούσε ασφαλώς να περιοριστεί σε έργα γραμμένα κατά την κλασικίζουσα παράδοση της ύστερης αρχαιότητας. Μερικές φορές, μια ολόκληρη σειρά γεγονότων καταγράφεται υπό μορφή επιστολής. Το ίδιο φαίνεται πως ισχύει και στις αφηγήσεις των αράβων ιστοριογράφων.

Αναφορικά με την αλληλογραφία του Αλεξάνδρου, έχουμε μία ομάδα επιστολών η οποία έχει συμβουλευτικό χαρακτήρα και απαντά σε όλους τους άραβες ιστοριογράφους που εξετάζουμε. Πρόκειται για τις επιστολές που ο Αριστοτέλης στέλνει στον Αλέξανδρο, οι οποίες περιέχουν οδηγίες για τον τρόπο με τον οποίο ο Αλέξανδρος θα κυβερνήσει, για το πώς θα χειριστεί τους Πέρσες και τους Έλληνες ευγενείς, αλλά και συμβουλές να πολεμήσει εναντίον του Δαρείου. Αντίστοιχες επιστολές δεν υπάρχουν στο ελληνικό μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη, αλλά μόνο γενικές αναφορές σε μήνυμα ή επιστολή που εστάλη και αφορούσε ένα τέτοιο ζήτημα. Αλλά και εδώ δεν μπορούμε να συμπεράνουμε με βεβαιότητα ότι οι επιστολές αυτές επινοήθηκαν από τους άραβες ιστοριογράφους Hamza al-Isfahānī, Miskawayh και Mas'ūdī με σκοπό να κάνουν τις διηγήσεις τους πιο συναρπαστικές. Διότι, αναφορές σε παρόμοιες επιστολές ή κείμενο επιστολών υπάρχουν και στις αρχαίες μεταφράσεις του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη.

Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι επιστολές λειτουργούν ως ένα μέσο συμπλήρωσης μιας ιστορίας ή της εξέλιξης της αφήγησης. Αυτό είναι φανερό από τον τρόπο που οι

¹²⁴⁸ Βλέπε A. Cameron, *Procopius and the Sixth Century*, London, 1985, σ. 148-149.

επιστολές παρατίθενται σε αφηγήσεις ιστορικού χαρακτήρα. Ένα παράδειγμα είναι η αλληλογραφία Αλεξάνδρου και Δαρείου. Οι άραβες συγγραφείς Ṭabarī, Miskawayh και Tha‘ālibī, στα πλαίσια της διήγησής τους για τη σύγκρουση Δαρείου και Αλεξάνδρου, εντάσσουν σχεδόν όλη την αλληλογραφία Αλεξάνδρου και Δαρείου. Η αλληλογραφία αυτή σε μεγάλο βαθμό μοιάζει με εκείνη που βρίσκουμε στο μυθιστόρημα του Αλεξάνδρου. Οι άραβες ιστοριογράφοι, όμως, εξιστορούν τα γεγονότα πιο περιληπτικά. Εάν με βάση τέτοιες αλλαγές στο περιεχόμενο των επιστολών θεωρήσουμε ότι οι άραβες ιστοριογράφοι μπορεί να βασίζονται σε κάποιο κείμενο, τότε το κείμενο αυτό δεν πρέπει να ήταν το «αυθεντικό» κείμενο των επιστολών. Διότι, το κείμενο αυτό είχε υποστεί αλλαγές, όπως ήδη είχε συμβεί στην ελληνική τους μορφή. Ο βαθμός απομάκρυνσης από το αρχικό κείμενο ποίκιλλε κατά περίπτωση και για διάφορους λόγους. Αναφέρουμε επί παραδείγματι την επιστολή που ο Αλέξανδρος έστειλε στη μητέρα του, την Ολυμπιάδα, προκειμένου να κατευθυνθεί από την Αλεξάνδρεια στη Βαβυλώνα για να αγοράσει το πιο ωραίο φόρεμα για τη Ρωξάνη και να του το στείλει στην Περσία. Στην περίπτωση αυτή, πρέπει να υπολογίσουμε ότι από την Αλεξάνδρεια στη Βαβυλώνα είναι μια μεγάλη απόσταση πολλών χιλιομέτρων που σημαίνει αντίστοιχα και ταξίδι πολλών ημερών. Αλλά και πρακτικά να εξετάσουμε τα πράγματα, η αποστολή της επιστολής από τον Αλέξανδρο και η παραλαβή της από την Ολυμπιάδα, το ταξίδι της Ολυμπιάδας από την Αλεξάνδρεια στη Βαβυλώνα, η αγορά του φορέματος και η αποστολή του στην Περσία, όλα αυτά θα διαρκούσαν μεγάλο χρονικό διάστημα για εκείνη την εποχή. Βεβαίως τα επείγοντα μηνύματα θα διεκπεραιώνονταν ταχύτερα, αλλά και σ’ αυτή την περίπτωση, ο χρόνος θα ήταν πολύς. Αυτό που μας κάνει εντύπωση είναι ότι στην αντίστοιχη επιστολή στα Ελληνικά που ο Merkelbach έχει εκδώσει, δεν αναφέρεται τίποτε για το επικείμενο ταξίδι της Ολυμπιάδας από τη Βαβυλώνα στην Αλεξάνδρεια, αλλά ούτε και την αποστολή του φορέματος στην Περσία. Αντίθετα, ο Dīnawarī αναφέρει όλες αυτές τις λεπτομέρειες που μπορεί να είναι διασκεδαστικές και να εξάπτουν τη φαντασία, αλλά δεν μπορούν να είναι πιστευτές. Το πιο πιθανό σ’ αυτή την περίπτωση είναι ότι αυτή η επιστολή βασίζεται σε κάποια παλαιότερη ίσως αυθεντική επιστολή, αλλά εξωραϊζεται με ορισμένα πλαστά και φανταστικά στοιχεία.

Επίσης, πολλές από τις επιστολές της αλληλογραφίας του Αλεξάνδρου με διάφορα πρόσωπα περιέχουν αναχρονισμούς. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η «παρηγορητική» επιστολή του Αλεξάνδρου στη μητέρα του, όπως τη διηγούνται οι ιστορικοί Ya‘qūbī, Sa‘īd b. al-Bīṭīq, Mas‘ūdī και Tha‘ālibī. Σύμφωνα με τη διήγηση που παρουσιάζουν οι άραβες συγγραφείς, πρώτα αναφέρεται ο θάνατος του Αλεξάνδρου και

κατόπιν ακολουθεί η «παρηγορητική» επιστολή στην Ολυμπιάδα. Αυτό δείχνει ότι προστίθεται από άλλη πηγή που έχει μπροστά του ο ιστοριογράφος μας, ή ότι η προσθήκη ήδη είχε γίνει στην πηγή του σε μεταγενέστερο χρόνο.

Στις επιστολές που ο Αλέξανδρος έστειλε στους ηγέτες των χωρών που κατακτούσε απαντά το κοινό μοτίβο της απαίτησης φόρου και υποταγής. Μόνο στην επιστολή που έστειλε ο Αλέξανδρος στους βασιλείς όλου του κόσμου ζητούσε να ασπαστούν τη λατρεία του ενός Θεού. Ίσως μερικές φορές οι ιστοριογράφοι που εξετάζουμε έχουν κατά νου το περιεχόμενο της αλληλογραφίας του Προφήτη Μωάμεθ. Αυτό είναι πολύ πιθανό στην περίπτωση του Dīnawarī, όταν αναφέρεται στις επιστολές του Αλεξάνδρου προς όλους τους βασιλείς της γης που εξετάσαμε παραπάνω. Έτσι, θα λέγαμε ότι ο Αλέξανδρος πλάθεται στον τύπο του Προφήτη Μωάμεθ.¹²⁴⁹

Μια άλλη παρατήρηση που πρέπει να γίνει είναι ότι όλες οι επιστολές που περιλαμβάνονται στα έργα των αράβων ιστορικών αφορούν στον Αλέξανδρο και όχι σε κάποιον από τους συντρόφους του. Ο Αλέξανδρος αποκαλείται βασιλιάς και δούλος του Θεού. Είναι ο κατεξοχήν φορέας της εξουσίας και ένα μοντέλο άξιο μίμησης. Με άλλα λόγια, οι υπό εξέταση ιστοριογράφοι βλέπουν στο πρόσωπο του Αλεξάνδρου ένα είδος ηγέτη επικεφαλής της κεντρικής εξουσίας, που αυτός είχε την ευθύνη του προγραμματισμού, σχεδιασμού και υλοποίησης όλων των υποθέσεων. Εδώ ο Αλέξανδρος λειτουργεί ως παράδειγμα του τρόπου άσκησης εξουσίας που ήθελε να προπαγανδίσει η «Αββασιδική αυλή των χαλίφηδων» της Βαγδάτης.

Είναι αδιαμφισβήτητο ότι στην ισλαμική ιστοριογραφική παράδοση υπήρχε μια συνεχόμενη αλληλογραφία μεταξύ ηγεμόνων και «υπηκόων». Ένα ζήτημα που πρέπει να μας απασχολήσει είναι οι λειτουργίες του γραμματειακού είδους των «επιστολών». Όπως ο διάλογος και τα ανέκδοτα, οι επιστολές έκαναν τις διηγήσεις πιο ζωντανές και διασκεδαστικές. Αλλά η λειτουργία αυτού του γραμματειακού είδους δεν τελείωνε εκεί. Οι επιστολές μέσα σε διηγήσεις είχαν ρόλο συμβουλευτικό και καθοδηγητικό σε θέματα διοικητικά ή ζητήματα νομικής φύσεως. Η αλληλογραφία του Αλεξάνδρου με την Ολυμπιάδα, αλλά και με τους βασιλείς, εμπειρείχε μια σειρά οδηγιών. Οι οδηγίες διακυβέρνησης που ο Αριστοτέλης προτείνει στον Αλέξανδρο, όπως είδαμε στους Hamza al-Isfahānī και Miskawayh, θα μπορούσαν να ενταχθούν στην κατηγορία αυτή. Στις επιστολές αυτές διαφαίνεται ένα ενδιαφέρον για διοικητικά και νομικά θέματα, π.χ. η

¹²⁴⁹ Τις επιστολές του Προφήτη Μωάμεθ συγκέντρωσε ο Ibn Sa'd, *Ṭabaqāt*, ed. by E. Sachau, 9 vols, Leiden, 1905, τ. I.2, σ. 15:1-38:7. Σχετικά με την αυθεντικότητα αυτών των επιστολών βλέπε M. Lecker, "On the Preservation of the Letters of the Prophet Muḥammad," στον Conrad (ed.), *History and Historiography in Early Islamic Times*.

διανομή των επαρχιών σε καθέναν από τους γιους των βασιλέων και ο φόρος που έπρεπε να πληρώσουν. Επίσης, οι συμβουλές του Αριστοτέλη προς τον Αλέξανδρο ήταν πρακτικές και χρήσιμες στους αναγνώστες της «αυλής του χαλιφάτου», στους οποίους απευθύνονται οι άραβες ιστοριογράφοι. Σε επιστολή του ο Αριστοτέλης συμβουλεύει τον Αλέξανδρο ότι οι ασήμαντοι, αν αποκτήσουν δύναμη, θα γίνουν τύραννοι, θα καταπιέζουν και θα προξενούν συμφορές. Προτείνει λοιπόν στον Αλέξανδρο να διορίσει τα παιδιά των βασιλιάδων στις χώρες και να τους εμπιστευθεί τις επαρχίες, έτσι ώστε καθένας απ' αυτούς να είναι ένας ανεξάρτητος βασιλιάς. Ίσως τέτοιες συμβουλές να ήταν χρήσιμες στους ηγέτες και στην εποχή που έγραφαν οι ιστοριογράφοι μας.

Περαιτέρω, ο Αλέξανδρος εμφανίζεται στις επιστολές του όχι μόνο ως ο άνθρωπος που ρυθμίζει και σχεδιάζει τα πάντα ή που απαιτεί φόρο και ζητά υποταγή από τους άλλους, αλλά επίσης και ως άνθρωπος που νουθετεί θρησκευτικά και ηθικά. Αξίζει να αναφέρουμε ότι στον Dīnawarī, ο Αλέξανδρος παρουσιάζεται να θέλει να διαδώσει το μήνυμα της λατρείας στον ένα Θεό στους βασιλείς όλης της γης, όπως π. χ. κάνει στην επιστολή του στη βασίλισσα Κανδάκη. Επιπλέον, η επιστολή του προς τον Αριστοτέλη, στην οποία απολογείται για τους φόνους που διέπραξε, εντάσσεται στην ίδια κατηγορία. Ακόμη, οι «συλλυπητήριες» επιστολές προς τη μητέρα του, την Ολυμπιάδα, και προς τη μητέρα και τη γυναίκα του Δαρείου, απηχούν θρησκευτικές πεποιθήσεις και στάση ζωής, διότι οι άνθρωποι είναι παροδικοί σ' αυτό τον κόσμο. Τέτοια θρησκευτικά στοιχεία σχετίζονται άμεσα με θέματα που τονίζουν και οι μουσουλμανικές αφηγήσεις που αποδίδονται στον Προφήτη Μωάμεθ (*hadīth*) και αναπτύχθηκαν την πρόιμη περίοδο της ισλαμικής ιστορίας.¹²⁵⁰ Εξάλλου, ο χαλίφης έπρεπε να είναι πρότυπο και καθοδηγητής σε θέματα ηθικής και θρησκείας.

Ένα άλλο ουσιαστικό στοιχείο που πρέπει να προσέξουμε είναι ότι μόνο ο Sa'īd b. al-Biṭrīq αναφέρει ότι οι επιστολές που ενσωματώνει στη διήγησή του αντιγράφονται επί λέξει από κάποιο αρχέτυπο. Το στοιχείο αυτό δείχνει ότι οι πηγές που είχε στη διάθεσή του είχαν το κείμενο της επιστολής που παραθέτει. Έτσι, ίσως και ο ίδιος να απέβλεπε να κάνει πιο αξιόπιστη και έγκυρη τη διήγησή του.

Τελειώνοντας, θα λέγαμε ότι δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι οι επιστολές που προέρχονται από την αλληλογραφία του Αλεξάνδρου και παρατίθενται από τους άραβες ιστοριογράφους δεν είναι εφεύρεση ή επινόηση των ίδιων. Όπως είδαμε όλες ανατρέχουν σε κείμενα που ανήκουν στην ελληνική και την περσική παράδοση. Αυτό που κάνουν οι

¹²⁵⁰ Noth, *The Early Arabic Historical Tradition*, σ. 84.

άραβες ιστοριογράφοι είναι ότι ενίοτε προσαρμόζουν ή εξωραΐζουν ορισμένα στοιχεία του περιεχομένου των επιστολών ανάλογα με τους σκοπούς και τους στόχους που οι ίδιοι επιδιώκουν να υπηρετήσουν. Έτσι, συνεχίζουν μια παράδοση ήδη γνωστή από τις ρητορικές σχολές της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας. Καταλήγουμε, λοιπόν, στο συμπέρασμα ότι οι σωζόμενες επιστολές δεν μπορούν να θεωρηθούν γνήσιες ούτε ως προς τη μορφή ούτε ως προς το περιεχόμενό τους. Πρόκειται για τεχνητές συνθέσεις μιας μεταγενέστερης εποχής, με στοιχεία ενίοτε αγνώστου προέλευσης και διαφορετικής αξίας. Οι άραβες ιστορικοί, των οποίων τις επιστολές εξετάσαμε, χρησιμοποίησαν πολλές τεχνικές, έτσι ώστε να κάνουν τις επιστολές τους πιο ευχάριστες για τους αναγνώστες τους. Για τον λόγο αυτό, οι επιστολές του Αλεξάνδρου που ενσωμάτωσαν στις αφηγήσεις τους, συμπλήρωναν τα γεγονότα, τα οποία ξετυλίγονταν βαθμιαία, κάνοντάς τα ζωντανά και ενίοτε να εμφανίζονται σχεδιασμένα. Άλλοτε παρουσιάζουν τον Αλέξανδρο να ζητά τη συμβουλή του σοφού Αριστοτέλη για νομικά και διοικητικά θέματα και άλλοτε εμφανίζουν τον Αλέξανδρο ως θρησκευτικό και ηθικό σύμβουλο. Αυτά τα χαρακτηριστικά υπηρετούν το μοντέλο του ηγέτη που θέλουν να προβάλουν οι άραβες ιστοριογράφοι.

ΠΕΜΠΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΑΝΑΛΥΣΗ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΩΝ ΑΡΑΒΙΚΩΝ ΔΙΗΓΗΣΕΩΝ

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Όψεις και χαρακτηριστικά της εικόνας του Μεγάλου Αλεξάνδρου

Οι άραβες ιστοριογράφοι της πρώιμης και μέσης περιόδου δεν ενδιαφέρονταν τόσο για την ιστορική υπόσταση του Μεγάλου Αλεξάνδρου,¹²⁵¹ αλλά για τις διηγήσεις που αφορούσαν στη σπουδαιότητά του ως ισχυρού άρχοντα, βασιλιά, γενναίου πολεμιστή, σοφού, ρήτορα, προφήτη (*nabī*)¹²⁵² και τέλειου ανθρώπου (*al-insān al-kāmil*), τις οποίες εμπλούτιζαν με φανταστικά και θρυλικά στοιχεία. Η ζωή και τα κατορθώματά του είχαν προκαλέσει τον θαυμασμό όλων των λαών και τη συμπάθεια πολλών εθνών. Η προσωπική του ανδρεία, η αντοχή σε σκληρές συνθήκες τις οποίες υπέμενε ως στρατιώτης και πολεμιστής, η ανεξάντλητη ενέργειά του, οι στρατηγικές του ικανότητες, η σοφή κρίση του, τα περιπετειώδη ταξίδια του, οι εκτεταμένες κατακτήσεις του και ο τραγικός θάνατός του, όλα αυτά έκαναν πολλούς ανθρώπους να τον θαυμάζουν.¹²⁵³ Έβλεπαν σ' αυτόν το παράδειγμα ενός οικουμενικού πολιτικού ηγέτη, ενός συνετού ανθρώπου και ενός νικηφόρου κατακτητή.¹²⁵⁴ Ο Αλέξανδρος ήταν για τους άραβες ιστοριογράφους ο κατακτητής της οικουμένης και ο βασιλιάς που ίδρυσε σπουδαίες πόλεις. Θα λέγαμε ότι οι άραβες ιστοριογράφοι της πρώιμης και μέσης περιόδου παρουσίασαν τον Αλέξανδρο αντιμετώπιζοντας όχι μόνο με τα όρια της δύναμής του (η σύγκρουση με τους ισχυρούς της γης, τον βασιλιά Δαρείο και τον βασιλιά Πώρο), τη θνητότητά του (άκαρπη στάθηκε για τον Αλέξανδρο η αναζήτηση της πηγής της ζωής σύμφωνα με τη διήγηση του Tha'ālibī) και τη συνεπακόλουθη σοφία του (η συνομιλία του Αλεξάνδρου με τους γυμνοσοφιστές και τον σοφό βασιλιά Καϊχάν, όπως παρουσιάζεται στους ιστοριογράφους Mas'ūdī και Tha'ālibī), αλλά πρωτίστως και κυρίως αντιμετώπιζοντας με τον ίδιο τον ένα και μοναδικό Θεό (η ομολογία πίστης του Αλεξάνδρου στη λατρεία του ενός και μόνο Θεού, την οποία διηγούνται οι ιστορικοί Dīnawarī και Tha'ālibī). Αυτά τα ηθικά και θρησκευτικά στοιχεία είναι ίσως τα

¹²⁵¹ Πρβλ. I. Worthington, "How 'Great' was Alexander?," *AHB* 13.2 (1999), σ. 39-55.

¹²⁵² Βλέπε το άρθρο του C. A. Robinson, "The Seer Alexander," *AJPh* 50 (1929) 195-197.

¹²⁵³ Το άρθρο του C. Genequand, "Sagesse et pouvoir: Alexandre en Islam," στο βιβλίο των Bridges & Bürgel (eds), *The Problematics of Power*, σ. 125-133 εξετάζει τον ρόλο του Αλεξάνδρου στην ισλαμική λογοτεχνία, θεωρώντας ότι εκφράζει τη σχέση ανάμεσα στη θρησκευτική σοφία και τη στρατιωτική εξουσία.

¹²⁵⁴ Παρόμοια είναι η εικόνα του Αλεξάνδρου στην ιρανική λογοτεχνία. Βλέπε Southgate, "Portrait of Alexander in Persian Alexander-Romances of the Islamic Era," σ. 278.

πιο σημαντικά και από τα πλέον χαρακτηριστικά των αραβικών διηγήσεων αναφορικά με τον Μέγα Αλέξανδρο.

Οι διηγήσεις για τη ζωή και τη δράση του Αλεξάνδρου στις «οικουμενικές» ιστορίες των κυριότερων αράβων ιστοριογράφων της πρώιμης και μέσης περιόδου έχουν αρκετά θαυμαστά στοιχεία. Συνολικά, ο Sa'īd b. al-Biḥrīq παραθέτει μια εκτενή διήγηση για τον Αλέξανδρο, ενώ ο Mas'ūdī περιγράφει εν μέρει τα βασικά ιστορικά περιστατικά της ζωής του Αλεξάνδρου, καταγράφοντας κάποιες αντικρουόμενες διηγήσεις αναφορικά με το πρόσωπό του. Επίσης, είναι ο μόνος από τους ιστοριογράφους που μελετήσαμε, ο οποίος έχει μια προσθήκη στο τέλος της διήγησής του για τον Αλέξανδρο, όπου παραθέτει τα θρυλικά ταξίδια του μεγάλου κατακτητή στην Ινδία και πέραν αυτής.¹²⁵⁵ Ο Ya'qūbī και ο Ṭabarī περιέχουν συνοπτικές διηγήσεις κυρίως για τη σύγκρουση του Αλεξάνδρου με τον Δαρείο. Ακόμη, ορισμένοι από τους ιστοριογράφους μας παραθέτουν και διηγήσεις, οι οποίες αποδίδουν στον Αλέξανδρο περσική καταγωγή. Καμιά, όμως, από όλες αυτές τις διηγήσεις των αράβων ιστοριογράφων δεν μπορεί να ιδωθεί ως ακριβής μετάφραση ενός επεισοδίου από κάποια διασκευή ή μετάφραση του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη. Η αραβική ιστοριογραφία της πρώιμης και μέσης περιόδου αναφορικά με τον Αλέξανδρο φαίνεται πως βασίστηκε είτε σε αρχαία περσικά κείμενα που μεταφράστηκαν από τα rahlanī στα Αραβικά, ή σε αραβικές μεταφράσεις, πλήρεις ή αποσπασματικές, πρωτότυπων ελληνικών και συριακών ιστοριών.

Η σοφία του Αλεξάνδρου συσχετίζεται με τις συμβουλές που του δίνει ο μεγάλος φιλόσοφος Αριστοτέλης σε όλα τα πράγματα (όπως τρόπος διακυβέρνησης των λαών, μεταχείριση των περσών ευγενών, εκστρατεία κατά του Δαρείου, κτλ.). Το ανατολικό μοτίβο ενός βασιλιά που έχει τον σοφό βεζίρη του μεγεθύνει τον ρόλο του Αριστοτέλη στις διηγήσεις των αράβων ιστοριογράφων. Από τη σχέση Αλεξάνδρου και Αριστοτέλη γεννήθηκαν πολλές ρομαντικές μυθοπλασίες ήδη στα ελληνιστικά και ρωμαϊκά χρόνια. Σε γενικές γραμμές, ο Αριστοτέλης είναι ο δάσκαλος και ο μέντορας του Αλεξάνδρου,¹²⁵⁶ αυτός που τον συμβουλεύει σε θέματα πολιτικής διακυβέρνησης, φιλοσοφίας, ηθικής και θρησκείας, κάτι που αντικατοπτρίζεται άλλωστε και στην αλληλογραφία του Αλεξάνδρου

¹²⁵⁵ Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 25, § 669, σ. 251, κεφ. 26, § 695, σ. 261-262, κεφ. 26, § 698, σ. 262. Του ιδίου, *Tanbīh*, σ. 115-116 (όπου αναφέρεται σε πρωιμότερα έργα του για περισσότερες λεπτομέρειες).

¹²⁵⁶ Η άποψη αυτή αμφισβητήθηκε από τον A. H. Chroust, *Aristotle: New Light on His Ideas and on Some of His Lost Works*, τ. 1, Notre Dame, 1973, σ. 125-132 (κεφάλαιο 10). Οι διάφορες αρχαίες παραδόσεις για τη σχέση των δύο ανδρών εξετάστηκαν από τον I. Düring, *Aristotle in the Ancient Biographical Tradition*, Göteborg, 1957, σ. 284-299. Για τις ανατολικές και μετακλασικές παραδόσεις βλέπε Cary, *The Medieval Alexander*, σ. 105-110. Επίσης, J. S. Romm, "Aristotle's Elephant and the Myth of Alexander's Scientific Patronage," *AJPh* 110.4 (1989), σ. 566-575 (σ. 566 κ. εξ.).

με τον Αριστοτέλη. Η αραβική μετάφραση των επιστολών αυτών ανάγεται στην ομαγιαδική περίοδο (660-750 μ.Χ.) και μαζί με άλλες επιστολές μπορούν να θεωρηθούν τα πρωιμότερα δείγματα του επιστολογραφικού είδους στα Αραβικά που έχουν συμβουλευτικό χαρακτήρα. Παραδείγματος χάριν, αναφέρουμε τις συμβουλές του Ṭāhir Dhū'l Yamīnayn στον γιο του, σύμφωνα με τις οποίες, ο γιος έπρεπε να εξασκηθεί στη σύνεση (*hilm*) και την ανδρεία (*murawwa*), καθώς και στη φρόνηση και περίσκεψη (*iqtiṣād*). Οι ικανότητες αυτές φέρνουν στο νου τις αρετές της αριστοτελικής ηθικής.¹²⁵⁷

Στα κείμενα των αράβων ιστοριογράφων αναλύσαμε τις διηγήσεις εκείνες που εντάσσονται στη θεματική της «σοφίας». Πρόκειται για τις εξής διηγήσεις: [1] στις εκστρατείες του ο Αλέξανδρος συνοδεύεται από φιλοσόφους και σοφούς (Tha'ālibī), [2] ο ίδιος μετέφερε τη γνώση της σοφίας (*hikma*) (Ṭabarī και Ḥamza al-Isfahānī), [3] συνομιλούσε με τους βραχμάνες σοφούς για καίρια φιλοσοφικά θέματα, π.χ. το νόημα της ζωής και το ερώτημα της αθανασίας (Tha'ālibī), [4] συναντήθηκε με κάποιον Ινδό φιλόσοφο και συζήτησε μαζί του για φιλοσοφικά θέματα (Mas'ūdī και Tha'ālibī), [5] εξέφρασε ένα φιλοσοφικό προβληματισμό γύρω από το θάνατο και [6] γενικά εκτιμούσε την φιλοσοφία και τους φιλοσόφους, επωφελούνταν από τα μαθήματα του Αριστοτέλη, ενεργούσε σύμφωνα με τις αρχές του και ακολουθούσε τις συμβουλές του. Αξίζει να αναφέρουμε ότι στο έργο *Mukhtār al-ḥikam wa maḥāsīn ak-kilam* του Mubashshir ibn Fatik, ο Αλέξανδρος θεωρείται φιλόσοφος και του αποδίδεται μια συλλογή από σοφά αποφθέγματα, τα οποία προέρχονται από την ιστορία της ζωής του.¹²⁵⁸ Αυτό το είδος επηρέασε την εικόνα¹²⁵⁹ του Αλεξάνδρου στους άραβες ιστοριογράφους, ιδιαίτερα στους Tha'ālibī και Ṭabarī, οι οποίοι αποδίδουν στον Αλέξανδρο μια κοσμοπολίτικη φιλοσοφία.

Η εικόνα του Αλεξάνδρου φιλοτεχνήθηκε από τους άραβες ιστοριογράφους με βάση υλικό που προέρχεται από ποικίλες πηγές, όπως κάποια ή κάποιες χαμένες τώρα αραβικές μεταφράσεις του *Βίου Αλεξάνδρου του Μακεδόνα και Πράξεις* του Ψευδο-Καλλισθένη, είτε από τα μεσαιωνικά Περσικά (*pahlavī*) είτε από τα Συριακά, αλλά και ισλαμικές παραδόσεις, θρυλικές ιστορίες και σχόλια ή επεξηγήσεις του κειμένου του Κορανίου. Καθώς αντλούσαν το υλικό των διηγήσεών τους από αυτές τις πηγές, οι άραβες

¹²⁵⁷ Για το θέμα βλέπε: G. Richter, *Studien zur Geschichte der älteren arabischen Fürstenspiegel*, Leipzig, 1932, σ. 93-110, Ibn Abī Ṭāhir Ṭayfūr, *Kitāb Baghdād*, αγγλική μετάφραση C. E. Bosworth, "An Early Arabic Mirror for Princes: Ṭāhir Dhū'l Yamīnain's Epistle to his Son 'Abdallāh (206/821)," *JNES* 29 (1970), σ. 25-41, του ίδιου, "Administrative Literature," στην *CHALABL*, σ. 155-167 (σ. 165-166), Latham, "The Beginnings of Arabic Prose Literature: the Epistolary Genre," σ. 155-159.

¹²⁵⁸ Mubashshir ibn Fatik, *Mukhtār al-ḥikam wa maḥāsīn ak-kilam*, ed. by 'Abd al-Rahman Barwi, Madrid, 1958, σ. 227-242.

¹²⁵⁹ J.-P. Vernant, "The Birth of Images," στο J.-P. Vernant, F. I. Zeitlin (eds), *Mortals and Immortals: Collected Essays*, Princeton, 1991, σ. 164-185.

ιστοριογράφοι ενίοτε εκφράζουν το θαυμασμό τους και εξυμνούν τον Αλέξανδρο. Η ποικιλία των διηγήσεων των αράβων ιστοριογράφων αντανακλά την ποικιλία των πηγών τους. Η εικόνα του Αλεξάνδρου διαφέρει από τη μια πηγή στην άλλη και μερικές φορές υπάρχουν αντιφάσεις ακόμη και στο ίδιο έργο. Οι διηγήσεις των αράβων ιστοριογράφων ενίοτε αναφέρονται σε ιστορικά γεγονότα, μερικά από τα οποία δεν αντιστοιχούν στα γεγονότα που γνωρίζουμε από τις ελληνικές πηγές. Παραθέτουν, επίσης, μια σειρά θρύλων και παραδόσεων. Οι θρύλοι και οι παραδόσεις αποτελούν και την πλειονότητα των στοιχείων που απαρτίζουν τις αραβικές διηγήσεις για τον Αλέξανδρο.

Η θετική στάση απέναντι στον Αλέξανδρο δεν είναι καθολική. Ο ζωροάστρης πέρσης ιστοριογράφος, Hamza al-Isfahānī, βασιζόμενος κυρίως σε περσικές ζωροαστρικές πηγές, κατακρίνει στο έργο του τον Αλέξανδρο.¹²⁶⁰ Τον παρουσιάζει ως τον υπεύθυνο της δολοφονίας του βασιλιά Δαρείου, ενώ ταυτόχρονα τον χαρακτηρίζει καταστροφέα και όχι αρχιτέκτονα και οικοδόμο πόλεων.¹²⁶¹ Ο Hamza al-Isfahānī είναι ο μόνος από τους ιστοριογράφους που μελετήσαμε, ο οποίος δεν αναφέρεται καθόλου στο θέμα της καταγωγής του Αλεξάνδρου. Ενώ οι άραβες ιστοριογράφοι έκαναν τον Αλέξανδρο ιδανικό ήρωα των διηγήσεών τους, οι ζωροάστρες Πέρσες απέπεμψαν τον Αλέξανδρο ως εχθρό του Θεού και συσχέτισαν το όνομά του με τα ονόματα των εθνικών εχθρών του Ιράν.¹²⁶² Η αρνητική αυτή άποψη για τον Αλέξανδρο συνεχίστηκε στη ζωροαστρική γραμματεία για αιώνες, έως ότου μια τελείως διαφορετική εικόνα του Αλεξάνδρου αναπτύχθηκε από τους μουσουλμάνους πέρσες ιστορικούς και τους συγγραφείς ιστορικών μυθιστορημάτων.¹²⁶³

Τα περσικά μυθιστορήματα που αναφέρονται στον Αλεξάνδρου φαίνεται πως βασίστηκαν στη διασκευή δ* του Ψευδο-Καλλισθένη. Στη Δύση, τα χειρόγραφα της δ* χρησίμευσαν ως το αρχέτυπο για τη λατινική μετάφραση της *Nativitas et Victoria Alexandri Magni Regis (Historia de Proeliis)*¹²⁶⁴ (ca. 950 μ.Χ.) του αρχιεπισκόπου

¹²⁶⁰ Για περαιτέρω μελέτη βλέπε P. A. Brunt, "Persian Accounts of Alexander the Great's Campaigns," *CQ*, N.S. 12 (1962), σ. 141-155.

¹²⁶¹ Hamza al-Isfahānī, *Ta'rikh sinī mulūk al-arḍ wa-l-anbiyā*, σ. 34.

¹²⁶² Για την εικόνα του Αλεξάνδρου στην pahlavī λογοτεχνία βλέπε: *Nāmāh-I Tansar*, ed. by M. Minavi, Tehran, 1933, σ. 11, *Kārnāmāh-yi Ardāshīr-I Bābakān*, transl. by A. Kasravi, Tehran, 1928, σ. 41, *Ardāvirāfnāmāh*, ed. and transl. by M. Mu'in, Tehran, 1947, σ. 1, Zand Akasih, *Iranian or Greater Bundahisn*, transl. by B. T. Anklesari, Bombay, 1956, σ. 275-277, *Ardā Wirāz Nāmāh*, ed. and transl. by F. Vahman, London, 1986, σ. 76-77, 191, Yarshater, "Iranian National History," τ. III (1), σ. 472-473. Για τους ζωροάστρες χρήσιμη είναι η μελέτη της M. Boyce, *History of Zoroastrianism*, Handbuch der Orientalistik, Leiden, 1975, H. W. Bailey, *Zoroastrian Problems in the Ninth Century*, Oxford, 1971. E. Badian, "Alexander in Iran," στην *CHIr*, ed. by I. Gershevitch, Cambridge, 1985, τ. 2, σ. 420-501.

¹²⁶³ Βλέπε G. du Chignon, *Relations Nouvelles du Levant*, Lyons, 1671.

¹²⁶⁴ Υπάρχουν δύο λατινικές διασκευές του κειμένου: [1] η παλαιότερη που εκδόθηκε από τον Pfister, *Der Alexanderroman des Archpresbyters Leo*. Επίσης, Ross, *Studies in the Alexander Romance*, σ. 1-61 (A New Manuscript of Archpriest Leo of Naples: *Nativitas et victoria Alexandri Magni*) και αυτόθι, σ. 89-90 (Some Unrecorded Manuscripts of the *Historia de Proeliis*) και [2] η λεγόμενη *Historia de Proeliis* που εξέδωσε ο

Λέοντα, η οποία αποτέλεσε τη βάση και την πηγή πολλών ευρωπαϊκών μυθιστορημάτων για τον Αλέξανδρο. Στην ανατολή, η μεσαιωνική περσική (pahlavī) μετάφραση των χειρογράφων της δ* ήταν επίσης η πηγή των συριακών, περσικών, αραβικών και αιθιοπικών μυθιστορημάτων. Προτάθηκε ότι η μεσαιωνική περσική (pahlavī) μετάφραση ήταν έργο ενός Αρμένιου που δεν ασπάζονταν την αρνητική άποψη των ζωροαστρών για τον Αλέξανδρο. Η μεσαιωνική περσική μετάφραση δεν σώζεται, αλλά η συριακή μετάφραση που έγινε από αυτή τον 6^ο ή 7^ο αιώνα δηλώνει ότι το pahlavī κείμενο ακολούθησε τα ελληνικά χειρόγραφα πιστά. Ακολούθως, η συριακή μετάφραση ή διασκευή του μυθιστορήματος μεταφράστηκε στα Αραβικά τον 9^ο αιώνα. Το αραβικό κείμενο αυτής της μετάφρασης που δεν σώζεται ήταν η πηγή της αιθιοπικής μετάφρασης του 14^{ου}-16^{ου} αιώνα.¹²⁶⁵ Τις ομοιότητες που έχει η συριακή μετάφραση του μυθιστορήματος με την λατινική του αρχιεπισκόπου Λέοντα συζήτησε ο Ausfeld.¹²⁶⁶

Η έρευνα έχει καταλήξει στο συμπέρασμα ότι είναι αδύνατο οποιοδήποτε ελληνικό κείμενο του μυθιστορήματος να αναπαριστά την ιστορία του Αλεξάνδρου, όπως γράφτηκε αρχικά. Αλλά η μελέτη των συριακών και αρμενικών μεταφράσεων του Αλεξάνδρου και η λατινική μετάφραση του Ψευδο-Καλλισθένη του Ιούλιου Βαλέριου του 4^{ου} αιώνα μας βοηθούν να σχηματίσουμε κάποια άποψη για ορισμένα σημεία του αρχικού.¹²⁶⁷

Η αντίληψη του Αλεξάνδρου για την οικουμένη αποτέλεσε θέμα διάφορων μελετών.¹²⁶⁸ Σε μια μελέτη του ο Robinson υποστήριξε ότι ο Αλέξανδρος πίστευε στη συμφιλίωση με τον ιρανικό λαό, στην ένωση της Ευρώπης και της Ασίας και, κατ'

O. Zingerle, *Die Quellen zum Alexander des Rudolf von Ems, Germanistische Abhandlungen*, IV, Breslau, 1885, σ. 127-265 (γερμανική μετάφραση από τον W. Kirsch, *Historie von Alexander dem Grossen*, Leipzig, 1984). Πρβλ. R. Wisbey, *Das Alexanderbild Rudolfs von Ems*, Berlin, 1966, W. W. Skeat, *The Wars of Alexander: An Alliterative Romance*, London, 1886, repr. Millwood, 1973, σ. xlvii (πρόκειται για μια μετάφραση της *Historia Alexandri Magni de Proeliis*), R. Telfryn Pritchard (transl.), *The History of Alexander's Battles. Historia de Proeliis—the J¹ version*, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto, 1992 (η λατινική μετάφραση από τον αρχιεπίσκοπο Λέοντα (Leo Archipresbyter)).

¹²⁶⁵ Southgate, "Portrait of Alexander in Persian Alexander-Romances of the Islamic Era," σ. 279.

¹²⁶⁶ Ausfeld, *Der griechische Alexanderroman*, σ. 17-20.

¹²⁶⁷ Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, σ. liii.

¹²⁶⁸ Robinson, "Alexander the Great and the Oecumene," σ. 299-304, του ίδιου, "Motivation for Alexander's Universalism," *Studies Presented to David M. Robinson*, II, St. Louis, 1953, σ. 830-832. Ο F. Hampl, "Alexander der Grosse und die Beurteilung geschichtlicher Persönlichkeiten in der modernen Historiographie," *NClio* 6 (1954), σ. 91 κ. εξ. αναφέρεται στα υποθετικά σχέδια του Αλεξάνδρου με σκοπό μια οικουμενική αυτοκρατορία. Για το γεγονός ότι ο Αλέξανδρος διακήρυξε την ενότητα της ανθρωπότητας βλέπε Tarn, *Alexander the Great*, τ. I, σ. 147. Πρβλ. τ. II, Appendix, 25, του ίδιου, "Alexander the Great and the Unity of Mankind," *Proceedings of the British Academy* 19 (1933), σ. 123-166, Badian, "Alexander the Great and the Unity of Mankind," σ. 425-444, G. G. Thomas, "Alexander and the Unity of Mankind," *CJ* 63 (1968), σ. 258-260, Robinson, *Alexander the Great: the Meeting of East and West*, J. Benoist-Méchin, *Alexander the Great: The Meeting of East and West*, transl. by M. Ilford, New York, 1966, P. Cloché, *Alexandre le Grand et les essais de fusion entre l'Occident grécomacédonien et l'Orient*, Neuchâtel, 1953, M. P. Delaygue-Masson, *La Grèce d'Alexandre et son rêve d'Orient. La conquête de l'Empire Perse: un autre mythe, une autre réalité de l'Orient*, Paris, 2008.

επέκταση, στην ενότητα της αυτοκρατορίας.¹²⁶⁹ Στον Dīnawarī, πράγματι, ο Αλέξανδρος παρουσιάζεται ως μοντέλο υποδειγματικού ηγεμόνα που πιστεύει στην οικουμενική ένωση, στην κοινή μοίρα των ανθρώπων και σε κοινά ιδανικά. Επίσης, στο μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη απαντά η διήγηση ότι τον νεκρό Δαρείο συνοδεύουν Μακεδόνες και Πέρσες. Με τον τρόπο αυτό τονίζεται η ομόνοια και η συμφιλίωση των δύο εθνών (*ὁμόνοιαν και κοινωνίαν τῆς ἀρχῆς*).¹²⁷⁰ Άλλωστε, ο γάμος του Αλεξάνδρου με την Ρούσανακ (Ρωξάνη), την κόρη του Δαρείου, και οι γάμοι των Μακεδόνων με κόρες περσών ευγενών, μπορούν να θεωρηθούν κινήσεις συμφιλίωσης των Μακεδόνων με τους Πέρσες.¹²⁷¹

Το μοντέλο του κατακτητή και κοσμοκράτορα που κυριαρχεί και στις διηγήσεις των αράβων ιστορικών είναι πολύ παλαιό και μυθολογικό. Στη λογοτεχνία το συναντάμε ήδη στο ελληνικό μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη. Στους πρωτόγονους λαούς, μια λεπτή γραμμή χωρίζει τους ήρωες από τους θεούς. Κάποιος θεωρείται ηγέτης και ήρωας, εάν κατά τη διάρκεια της ζωής του τύχει θεοποίησης πλήρως ή μερικώς και, ομοίως, εάν αποθεωθεί στο θάνατό του. Φαίνεται πως η αντίληψη μιας οικουμενικής αυτοκρατορίας διείσδυσε στα ενδιαφέροντα των Ιουδαίων και των Ελλήνων λόγω της επαφής τους με τον αρχαίο χαλδαιϊκό πολιτισμό. Ο Ξενοφώντας εισήγαγε την αντίληψη μιας οικουμενικής αυτοκρατορίας στους Έλληνες, ενώ η ιδέα βρήκε γόνιμο έδαφος στους χριστιανούς, ιουδαίους και μουσουλμάνους.¹²⁷²

Ο πρώτος παγκόσμιος κατακτητής, ο οποίος φαίνεται να έχει εκπληρώσει τις αναγκαίες προϋποθέσεις για να θεωρείται μεγάλος στρατηλάτης και κοσμοκράτορας είναι

¹²⁶⁹ Robinson, "Alexander the Great and the Oecumene," σ. 299-304. Επίσης, A. B. Bosworth, "Alexander and the Iranians," *JHS* 100 (1980), σ. 1-21 (σ. 1-3), H. Berve, "Die Verschmelzungspolitik Alexanders des Grossen," *Klio* 31 (1938), σ. 135-168, F. Hampl, "Alexander der Grosse und die Beurteilung geschichtlicher Personlichkeiten," *NClío* 6 (1954), σ. 115-123, E. Badian, "Alexander the Great and the Creation of an Empire," *History Today* (1958), σ. 369-376, 494-502. Bengtson, *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος*, σ. 310, Mazzaoui, "Alexander the Great," σ. 42.

¹²⁷⁰ Badian, "Alexander the Great and the Unity of Mankind," σ. 428 κ. εξ. Επίσης, Mauriac, "Alexander the Great and the Politics of 'Homonoia'," σ. 104-114. Πρβλ. G. Glotz, P. Roussel, R. Cohen, *Histoire Ancienne: Histoire Grecque*, τ. IV, *Alexandre et l'hellénisation du monde antique*, Paris, 1938, 232-242, E. N. Borza, "Ethnicity and Cultural Policy in Alexander's Court," *AncW* 23 (1992), σ. 21-25.

¹²⁷¹ Περαιτέρω πληροφορίες στους: E. D. Carney, "Alexander and the Persian Women," *AJPh* 117 (1996), σ. 563-583. Επίσης, M. Rebard and J. Servais, "A propos du mariage d'Alexandre et de Roxane," *AC* 24 (1955), σ. 29-50.

¹²⁷² Για το μοτίβο του κατακτητή και κοσμοκράτορα, χρήσιμο είναι το άρθρο των: N. H. Clement, "An Aspect of the World-Conquest Motif in Literature," *MPh* 24 (1926), σ. 129-140 (σ. 129-131), Tarn, "Alexander's *ὕπομνηματα* and the 'World-Kingdom'," σ. 1-17. Ακόμη, βλέπε C. A. Robinson, "Alexander's Plans," *AJPh* 61.4 (1940), σ. 402-412 (σ. 402 κ. εξ.), Goukowsky, *Essai sur les origines du mythe d'Alexandre (336-270 av. J.-C.)*, τ. I: Les origines politiques.

ο Αλέξανδρος. Στην Αίγυπτο, ο Αλέξανδρος θεωρούνταν ως ο γιος του θεού Άμμωνα¹²⁷³ και της Ολυμπιάδας, παρόμοια με το μυθιστόρημα. Το κατακτητικό έργο του Αλεξάνδρου σε Ανατολή και Δύση συνηγορεί υπέρ αυτής της άποψης. Ως βασιλιάς συναντά τον αντίπαλο σε μονομαχία, π.χ. τον Πώρο, ή άλλες φορές επισκέπτεται το στρατόπεδο του αντιπάλου ως απεσταλμένος του Αλεξάνδρου προκειμένου να εκτιμήσει τη δύναμη του αντιπάλου, π.χ. η επίσκεψη του Αλεξάνδρου στον βασιλιά της Κίνας υπό το όνομα Φινάους, όντας μεταμφιεσμένος ως προσωπικός απεσταλμένος του Αλεξάνδρου (Dīnawarī). Συχνά, η ταυτότητά του αποκαλύπτεται, αλλά ο ίδιος κατορθώνει να διαφύγει άθικτος, π.χ. παίρνει τον ρόλο ενός απεσταλμένου και πάει στο στρατόπεδο του Δαρείου, εκτιμά την κατάσταση του στρατού του, όμως αναγνωρίζεται και κατορθώνει να απομακρυνθεί σώος και αβλαβής (Miskawayh, Tha'ālibī). Μολονότι μερικές από τις κατακτήσεις επιτυγχάνονται με δυσκολίες, ο Αλέξανδρος είναι νικηφόρος σε κάθε μάχη. Επισημαίνουμε ότι οι διηγήσεις για τα ταξίδια του Αλεξάνδρου στην ανατολή βασίζονται στα επεισόδια της πορείας του στην Ινδία σύμφωνα με τον Ψευδο-Καλλισθένη. Όμως, το όνομα του Αλεξάνδρου δεν υπάρχει στην ινδική λογοτεχνία.¹²⁷⁴

Οι Ιουδαίοι, σύμφωνα με έναν παλιό βαβυλωνιακό μύθο, είδαν στο πρόσωπο του Σολομώντα τον ειρηνευτή της γης. Για τον λόγο αυτό, λέγεται πως υποδέχτηκαν τον Αλέξανδρο ως το «Μεσσία – βασιλιά». Ανάμεσα στους Έλληνες, ο Αλέξανδρος είχε μια παρόμοια θέση με αυτή του «Μεσσία – βασιλιά» των Εβραίων. Επιπρόσθετα, στον Αλέξανδρο αποδίδονταν χαρακτηριστικά του Sargon, του Nimrod, του Ναβουχοδονόσορα και του (al)-Bukht Naṣ(š)ar.¹²⁷⁵ Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να επινοηθούν πολλοί θρύλοι και μύθοι,¹²⁷⁶ αλλά και ένα λογοτεχνικό σώμα, το οποίο αποτελούνταν από επιστολές. Στις επιστολές αυτές, ο Αλέξανδρος διηγούνταν τα θαυμαστά κατορθώματά του, π.χ. η περίφημη επιστολή που έστειλε στον Αριστοτέλη για τα θαυμαστά της Ινδίας, στην οποία ήθελε να μοιραστεί με τον δάσκαλό του τις εντυπώσεις και τις εμπειρίες που

¹²⁷³ Ο Αλέξανδρος αποκαλείται γιος του Άμμωνα σε δύο επιστολές στη διαθήκη του και μία φορά στο υπόλοιπο κείμενο της αφήγησης. Βλέπε σχετικά *Historia Alexandri Magni*, I, 30, σ. 27, I, 35, σ. 39.

¹²⁷⁴ Narain, "Alexander and India," σ. 162.

¹²⁷⁵ Πρβλ. van Bekkum, "Alexander the Great in Medieval Hebrew Literature," σ. 220, I. J. Kazis, *The Book of Gestes of Alexander of Macedon, Sefer Toledot Alexandros ha-Makdoni, A Medieval Hebrew Version of the Alexander Romance by Immanuel ben Jacob Bonfils*, Cambridge, Mass., 1962, σ. 24, 186, υποσημ. 90 και 91, L. Ginzberg, *The Legends of the Jews*, Philadelphia, 1968, τ. IV, σ. 157-160, τ. VI, σ. 296, υποσημ. 69. Βλέπε Mas'ūdī, *Murīj al-dhahab*, κεφ. 25, § 669, σ. 251.

¹²⁷⁶ B. Perrin, "Genesis and Growth of an Alexander-Myth," *TAPA* 26 (1985), σ. 56-68, J. Carlsen, *Alexander the Great: Reality and Myth*, Rome, 1993, M. Payne, "Alexander the Great: Myth, the Polis, and Afterward," στο *Myth and the Polis*, ed. by D. Pozzi and J. Wickersham, Ithaca, N.Y., 1991, σ. 164-181, D. Spencer, *The Roman Alexander: Reading Cultural Myth*, Exeter, 2002.

αποκόμισε.¹²⁷⁷ Η επιστολή υπάρχει στο μυθιστόρημα και στο έργο *Itinerarium Alexandri*, όχι όμως στις «οικουμενικές» ιστορίες των αράβων ιστορικών.¹²⁷⁸ Η Secomska υποστήριξε ότι αυτή η επιστολή ήταν έργο ενός άγνωστου παλιού ρήτορα.¹²⁷⁹ Κατά τον Merkelbach, η επιστολή κυκλοφόρησε την πρώιμη εποχή, τον 1ο π.Χ. αιώνα, αλλά η ιστορική παράδοση δεν την συμπεριέλαβε.¹²⁸⁰

Στα θαυμαστά κατορθώματα του Αλεξάνδρου που αναφέρονται από τον Ψευδο-Καλλισθένη, οι πέρσες και οι άραβες ιστοριογράφοι πρόσθεσαν καινούργιες διηγήσεις, τις οποίες άντλησαν από εβραϊκές¹²⁸¹ και ισλαμικές θρυλικές ιστορίες, καθώς και από άλλες περσικές λαϊκές παραδόσεις.¹²⁸² π.χ. η επίσκεψη στον τόπο που ανατέλλει ο ήλιος, στη χώρα του σκότους, η αναζήτηση της πηγής της ζωής κ.ά. Όλοι οι άραβες ιστοριογράφοι υιοθετούν το μοτίβο του «περίεργου και θαυμαστού» και επικεντρώνονται σε περιγραφές φανταστικών πραγμάτων και τόπων.

¹²⁷⁷ Το κείμενο εκδόθηκε από τον M. Feldbusch, *Der Brief Alexanders an Aristoteles über die Wunder Indiens. Synoptische Edition*, Beiträge zur klassischen Philologie 78, Meisenheim-am-Glan, 1976. Μια άλλη έκδοση είναι του W. W. Boer, *Epistola Alexandri ad Aristotelem ad codicum fidem edita et commentario critico instructa*, Diss., Leiden, The Hague, 1953. Άλλες εκδόσεις: A. Hilka, *Zur Alexander-Sage*, Programm, Breslau, 1909, H. Becker, *Zur Alexandersage. Alexanders Brief über die Wunder Indiens Programm des Königl. Friedr. – Kollegiums, Königsberg*, 1894. Πρβλ. Ross, *Studies in the Alexander Romance*, σ. 62-82 (Letters of Alexander: A New Partial Manuscript of the Unabbreviated Julius Valerius), Merkelbach, *Die Quellen des griechischen Alexanderromans*, σ. 151-163. Αυτό και άλλες παρόμοιες «θαυμαστές επιστολές» που απευθύνονται στον Αριστοτέλη συζητήθηκαν από τους: L. L. Gunderson, "Alexander's Letter to Aristotle About India," Beiträge zur klassischen Philologie 110, Meisenheim-am-Glan, 1980, σ. 76-139, K. Secomska, "The Miniature Cycle in the Sandomierz Pantheon and the Medieval Iconography of Alexander's Indian Campaign," *JWI* 38 (1975), σ. 53-71, A. E. Anspach, *De Alexandri Magni Expeditione Indica*, Leipzig, 1903. Η επιστολή κυκλοφόρησε σε μια λατινική μετάφραση και ενσωματώθηκε στον Ψευδο-Καλλισθένη (*Historia Alexandri Magni*, III, 17, σ. 106-115, Feldbusch, *Der Brief Alexanders an Aristoteles Über die Wunder Indiens*, σ. 2b-121b, Trumpf, *Anonymi Byzantini vita Alexandri Regis Macedonum (Rez. ε)*, κεφ. 34, Wolohojian, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, § 224, σ. 123-131). Περισσότερες πληροφορίες στους: Romm, "Aristotle's Elephant and the Myth of Alexander's Scientific Patronage," σ. 568-569. Για το θέμα αυτό βλέπε F. Kampers, *Alexander der Grosse und die Idee des Weltimperiums in Prophetie und Sage: Studien und Darstellungen aus dem Gebiete der Geschichte I.3*, Freiburg im Breisgau, 1901, σ. 2-48, Cary, *The Medieval Alexander*, σ. 14-16, E. Rouff, "Ein Beitrag zur orientalischen Alexandersage," *Orient. Stud. E. Littmann überreicht* (1935), σ. 131-138.

¹²⁷⁸ Για την επίδραση της επιστολής στα μεσαιωνικά επιστημονικά και ιστορικά έργα βλέπε: R. Wittkower, "Marvels of the East. A Study in the History of Monsters," *JWI* 5 (1942), σ. 170, υποσημ. 3, και 179-180, Cary, *The Medieval Alexander*, σ. 335-336 (υποσημ. 136-137).

¹²⁷⁹ Secomska, "The Miniature Cycle in the Sandomierz Pantheon and the Medieval Iconography of Alexander's Indian Campaign," σ. 53, υποσημ. 2, Magoun, *The Gestes of King Alexander of Macedon*, σ. 47-49, Cary, *The Medieval Alexander*, σ. 14-16, D. J. A. Ross, "A Check-List of Three Alexander Texts," *Scriptorium* 10 (1956), σ. 127-132, Ross, *Alexander Historiatus*, σ. 28-29.

¹²⁸⁰ Samuel, "The Earliest Elements in the Alexander Romance," σ. 434, υποσημ. 24.

¹²⁸¹ Οι εβραϊκές ιστορίες αναφορικά με τον Αλέξανδρο και τα ταξίδια του δεν μοιάζουν καθόλου με τις πρώιμες μορφές της ιστορίας του Αλεξάνδρου στον Ψευδο-Καλλισθένη. Βλέπε σχετικά Nöldeke, "Beiträge," σ. 25-27.

¹²⁸² Χρήσιμο είναι το βιβλίο του S. Thompson, *Motif Index of Folk-Literature*, 6 vols, Copenhagen, Bloomington, 1955-1958.

Στην κυνική παράδοση, ο Αλέξανδρος αντιμετωπίζεται με εχθρότητα και παρουσιάζεται ως αδύναμος και κακός χαρακτήρας.¹²⁸³ Οι άραβες συγγραφείς, τους οποίους εξετάσαμε, με εξαίρεση τον Hamza al-Isfahānī, υιοθετούν μια θετική στάση απέναντι στον Αλέξανδρο. Τονίζονται οι στρατηγικές του ικανότητες και εξυμνούνται τα θαυμαστά κατορθώματά του. Ο Αλέξανδρος είναι ο απεσταλμένος του Θεού και προφήτης του. Το θέμα της λατρείας του Αλεξάνδρου δεν αναφέρεται από τους άραβες ιστορικούς που εξετάσαμε. Αργότερα, η λατρεία του ηγέτη και αυτοκράτορα εμφανίστηκε στις ρωμαϊκές επαρχίες της Μικράς Ασίας και από εκεί στις επαρχίες της δυτικής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Αυτός είναι και ο λόγος που, σύμφωνα με τον Clement, πολλοί ρωμαίοι αυτοκράτορες είδαν στους εαυτούς τους τον μακεδόνα βασιλιά που επέστρεψε.¹²⁸⁴

Το μοτίβο του οικουμενικού κατακτητή¹²⁸⁵ εμφανίζεται στον Ψευδο-Καλλισθένη¹²⁸⁶ και στο Κοράνιο. Στην κορανική διήγηση ο Dhū 'l-qarnayn (δίκερως) παρουσιάζεται ως ο απεσταλμένος του Θεού (προφήτης) που έχει κατακτήσει όλη την οικουμένη, Ανατολή και Δύση (κεφ. 18, 82-90).¹²⁸⁷ Η ισλαμική άποψη για τον Αλέξανδρο ως πιστό, μαχητή της πίστης και προφήτη βασίστηκε ομοίως στο Κοράνιο, όπου ο προφήτης Dhū 'l-qarnayn χτίζει ένα τείχος κατά των Γωγ και Μαγώγ (κεφ. 18, 91-98) και πραγματοποιεί ταξίδι στα μέρη που ανατέλλει και δύει ο ήλιος (κεφ. 18. 86 και 89). Το όνομα «Αλέξανδρος» δεν αναφέρεται σ' αυτά τα χωρία, αλλά οι σχολιαστές του Κορανίου ταυτίζουν τον Dhū 'l-qarnayn με τον Αλέξανδρο, όπως αναφέρθηκε παραπάνω. Επίσης στον Αλέξανδρο αποδίδονται τα κατορθώματα που πέτυχε ο Dhū 'l-qarnayn. Με βάση τη θρησκευτική αυτή διάσταση, ο Αλέξανδρος (al-Iskandar) εξισώνεται με την αινιγματική φιγούρα του Dhū 'l-qarnayn. Ο Dhū 'l-qarnayn είναι συνάμα προφήτης και το αρχέτυπο ενός κυβερνήτη, η εξουσία του οποίου πηγάζει από τον Θεό.¹²⁸⁸

Επίσης, οι άραβες ιστοριογράφοι είχαν πρόσβαση σε συλλογές θρύλων για τον Αλέξανδρο, τις οποίες ενσωμάτωσαν στα έργα τους, π.χ. το χτίσιμο ενός τείχους κατά των

¹²⁸³ Για την επίθεση των Κυνικών στον Αλέξανδρο βλέπε Cary, *The Medieval Alexander*, σ. 80-98. Ακόμη, Tarn, "Alexander, Cynics and Stoics," σ. 41-70.

¹²⁸⁴ Clement, "An Aspect of the World-Conquest Motif in Literature," σ. 131. Επίσης, E. Beurlier, *Essai sur le culte rendu aux empereurs romains*, Paris, 1890, σ. 15.

¹²⁸⁵ Βλέπε O. W. Reinmuth, "Alexander and the World-State," στο *The Greek Political Experience*, ed. by A. C. Johnson and others, Princeton, 1941, σ. 120.

¹²⁸⁶ Walis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, I, 3, 7, 11, 16, 17, 19, 34, 38, III, 1.

¹²⁸⁷ Γ. Ι. Πεντάκη, *Κοράνιον μεταφρασθέν εκ του αραβικού κειμένου*, έκδοσις δευτέρα, Εν Αθήναις 1886. A. J. Arberry, *The Koran Interpreted*, Oxford 1964. *The Koran*, transl. by N. J. Dawood, Baltimore, Maryland, 1966, σ. 96-97.

¹²⁸⁸ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η κριτική του A. M. Devine, "Eastern Alexander" στο βιβλίο των Bridges & Bürgel (eds), *The Problematics of Power*, η οποία δημοσιεύτηκε στο *CR*, N.S. 48.2 (1998), σ. 456-458.

Γωγ και Μαγώγ απαντά τόσο στον *συριακό χριστιανικό θρύλο* όσο και στο *συριακό ποίημα* του Jacob of Serūgh, όπως είδαμε αναλυτικά παραπάνω. Η διήγηση για τους Γωγ και Μαγώγ στο Κοράνιο αντλήθηκε από τέτοιους θρύλους για τον Αλέξανδρο.¹²⁸⁹ Ευρύτερα, όμως, εντάσσεται στην προφητική παράδοση και η επιρροή της στη μεσαιωνική θεώρηση του Αλεξάνδρου πρέπει να θεωρηθεί αμελητέα.¹²⁹⁰ Ο Anderson ασχολήθηκε με τον ισλαμικό θρύλο του οικουμενικού κυβερνήτη και κοσμοκράτορα που ενώνει αρχικά και στη συνέχεια προστατεύει τον κόσμο από τους εχθρούς με το χτίσιμο ενός τεράστιου τείχους κατά των Γωγ και Μαγώγ.¹²⁹¹

Ο Ibn Hishām ταύτισε τον Dhū 'l-qarnayn του Κορανίου με τον Ša'b dhū-Marāthid,¹²⁹² ο οποίος ήταν βασιλιάς της Υεμένης και πιστός του Αβραάμ. Οι περισσότεροι άραβες ιστοριογράφοι, ωστόσο, αγνόησαν τις αμφισβητήσεις σχετικά με την ταυτότητα του Dhū 'l-qarnayn στο Κοράνιο και απέδωσαν τα χαρακτηριστικά του, όπως επίσης και του Ša'b, στον Αλέξανδρο. Το γεγονός αυτό ίσως αποτέλεσε και την έμπνευση για τις διηγήσεις του προσκυνήματος του Αλεξάνδρου στη Μέκκα, του ταξιδιού του στη χώρα του σκότους, και γενικά στην προέλασή του στις χώρες της Ανατολής και της Δύσης, στο χτίσιμο του τείχους εναντίον των Γωγ και Μαγώγ, καθώς και στις εκστρατείες του στους Χαζάρους, στην Κίνα και την Ινδία.¹²⁹³

Στο μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη, ο Αλέξανδρος από έλληνας ήρωας γίνεται ο εθνικός ήρωας της Ανατολής, ένας Αιγύπτιος ήρωας, ο οποίος διαθέτει τα χαρακτηριστικά ενός παγκόσμιου κατακτητή. Ένα τυπικό παράδειγμα αποτελεί η επιστολή του Αλεξάνδρου στο Δαρείο, στην οποία ο Αλέξανδρος παρομοίαζε τη γη με την μπάλα και δήλωνε ότι θα προσαρτούσε την επικράτεια του Δαρείου στο δικό του βασίλειο και στη δική του χώρα, όπως διαβάσαμε στον Ṭabarī και το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη.¹²⁹⁴ Ο Αλέξανδρος αποκαλεί, σύμφωνα με το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη, τον εαυτό του γιο του Νεκτεναβώ στη Μέμφιδα, δηλαδή προβάλλει τη αιγυπτιακή βασιλική του καταγωγή. Επίσης, ιδρύει την Αλεξάνδρεια υπό την καθοδήγηση του μαντείου του Ἄμμωνα και του Σέραπι. Ο συγγραφέας του αρχικού μυθιστορήματος

¹²⁸⁹ Βλέπε σχετικά Nöldeke, "Beiträge," σ. 278-312. Southgate, "Portrait of Alexander in Persian Alexander-Romances of the Islamic Era," σ. 283.

¹²⁹⁰ Cary, "Alexander the Great in Mediaeval Theology," σ. 113.

¹²⁹¹ Βλέπε Anderson, *Alexander's Gate, Gog and Magog, and the Inclosed Nations*, σ. 30κ. εξ. Του ιδίου, "Alexander and the Caspian Gates," σ. 130-163, καθώς και το άρθρο του F. de Polignac στο έργο Bridges & Bürgel (eds), *The Problematics of Power*, σ. 149-164.

¹²⁹² Για αυτή την αναφορά, που αποδίδεται στον Wahb b. Munabbih, βλέπε Ibn Hishām, *Al-Tijān*, ed. by Lidzbarski, "Zu den Arabischen Alexandergeschichten," σ. 278-312.

¹²⁹³ Southgate, "Portrait of Alexander in Persian Alexander-Romances of the Islamic Era," σ. 283.

¹²⁹⁴ Ṭabarī, *Ta'rikh al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 695. Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, I, 38, σ. 63.

είναι αναμφίβολα Αλεξανδρινός. Αυτό τονίζεται και αποκαλύπτεται στη φράση: «αυτός ήρθε σ' αυτή τη γη» (I, 31).¹²⁹⁵ Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, όλοι αυτοί οι θρύλοι αποσκοπούσαν στη νομιμοποίηση της εξουσίας των Μακεδόνων και των αιγυπτίων συνεργατών τους στην Αίγυπτο.

Ο θρύλος του Αλεξάνδρου ξεκίνησε από τον Ψευδο-Καλλισθένη και συνεχίστηκε στη λατινική μετάφραση του Ιούλιου Βαλέριου,¹²⁹⁶ *Julii Valerii res gestae Macedonis translatae ex Aesopo Graeco*, ο οποίος έζησε τον 3^ο ή 4^ο μ.Χ. αιώνα. Το έργο αυτό ήταν μια από τις πηγές του έργου *Itinerarium Alexandri*,¹²⁹⁷ το οποίο συντέθηκε στα μέσα του 4^{ου} αιώνα. Χάρη στο έργο *Itinerarium Alexandri*, οι λαοί της δυτικής και βορειοδυτικής Ευρώπης εξοικειώθηκαν με τη θρυλική ιστορία του Αλεξάνδρου. Μια άλλη λατινική μετάφραση του μυθιστορήματος έγινε από τον αρχιεπισκόπο Λέοντα (Leo Archiepiscopus). Πρόκειται για τη *Historia Alexandri Magni Regis Macedoniae, de Proeliis* του 11^{ου} αιώνα.¹²⁹⁸ Αυτές οι δύο μεταφράσεις ήταν η αρχή μιας μαζικής άνθισης των «ιστοριών» του Αλεξάνδρου σε όλες τις σύγχρονες ευρωπαϊκές γλώσσες, στις οποίες το μοτίβο του παγκόσμιου κατακτητή και κοσμοκράτορα επαναλαμβανόταν, χωρίς όμως οι συγγραφείς των μυθιστορημάτων να γνωρίζουν την εσχατολογική σημασία του θρύλου. Η εσχατολογική διάσταση προέκυψε βαθμηδόν με τις διαδοχικές ενσωματώσεις θρησκευτικών στοιχείων μέσα στην ιουδαϊκή, χριστιανική και, τέλος, τη μουσουλμανική παράδοση. Το μοτίβο αυτό εμφανίζεται σε όλα τα μυθιστορήματα του Αλεξάνδρου. Από αυτά πέρασε σε άλλα μυθιστορήματα των Μέσων Χρόνων και της Αναγέννησης, στα οποία εμπλουτίστηκε με περαιτέρω θρυλικά στοιχεία.¹²⁹⁹

Με βάση τα παραπάνω προκύπτουν τρία συμπεράσματα. Πρώτον, η ιδέα του παγκόσμιου κατακτητή και κοσμοκράτορα ανάγεται πίσω σε παλιότερες εποχές, όπου απαντάται σε μύθους και εμπλουτίζεται με εσχατολογικό περιεχόμενο. Δεύτερον, με τον Ψευδο-Καλλισθένη, το μοτίβο αυτό γίνεται μέρος του ιστορικού μυθιστορήματος και κατ'

¹²⁹⁵ Το χωρίο παρατίθεται από τον Pfister, "Studien zum Alexanderroman," σ. 63. Πρβλ. Berg, "An Early Source of the *Alexander Romance*," σ. 384.

¹²⁹⁶ W. Kroll, "Iulius Valerius," στη *RE*, τ. X 1, σ. 846 κ. εξ., B. Axelson, *Zum Alexanderroman des Julius Valerius*, Bulletin de la Société Royale des Lettres de Lund III, Lund, 1936, H. Stengel, *De Iulii Valerii usu pronominum*, Diss., Marburg, 1909.

¹²⁹⁷ *Itinerarium Alexandri Item Iulii Valerii de Rebus Gestis Eiusdem Alexandri Libri Tres*, ed. by A. Mai, Mailand, 1817 (Nachdruck Frankfurt a. M. 1818), verbesserte Edition, Rome, 1835.

¹²⁹⁸ Οι λατινικές μεταφράσεις του Ψευδο-Καλλισθένη παρουσιάζονται διεξοδικά από τον Walis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, σ. liv-lvi (και τις υποσημειώσεις). Βλέπε επίσης Pfister, *Der Alexanderroman des Archipresbyters Leo* και P. Meyer, *Alexandre le Grand*, 2 vols, Paris, 1886 (πρόκειται για μια μελέτη του θρύλου στη μεσαιωνική γαλλική λογοτεχνία).

¹²⁹⁹ Για την εμφάνιση του μοτίβου του οικουμενικού κατακτητή σε διάφορα μεταγενέστερα μυθιστορήματα του Αλεξάνδρου βλέπε Clement, "An Aspect of the World-Conquest Motif in Literature," σ. 133-140.

επέκταση της λογοτεχνικής γραμματείας. Τρίτον, πρόκειται για μια εικόνα του Αλεξάνδρου, η οποία αποδεικνύεται εύπλαστη στις διάφορες παραδόσεις και ανθεκτική στο χρόνο. Όπως η βιωσιμότητα μιας ιδέας οφείλεται στην ικανότητά της να μεταλλάσσεται ανάλογα με τις απαιτήσεις των εποχών, έτσι και ο μύθος και η εικόνα του Αλεξάνδρου επιβίωσε στις παραδόσεις των διαφόρων λαών επειδή μπορούσε να μεταλλάσσεται στο χώρο και στο χρόνο.¹³⁰⁰

Σύμφωνα με τον Leder, η *per definitionem* μυθοπλασία συμπεριλαμβάνει φαντασία και επιδέξια οργάνωση της πλοκής. Στις «οικουμενικές» ιστορίες των αράβων ιστορικών αυτά τα στοιχεία της αφηγηματικής τέχνης παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, όχι μόνο επειδή εμφανίζονται σε ιστορικά έργα, αλλά επειδή φαίνεται πως αντιφάσκουν με την έννοια της ισλαμικής ιστορικής αφήγησης (*khabar*) και τείνουν να αποδομούν την κατανόηση τέτοιου είδους κειμένων που δεν αποτελούν μυθοπλασίες σε αντίθεση με τις πιο λαϊκές ιστορίες (*khurāfa*). Έτσι, η αναζήτηση πλαστών στοιχείων σ' αυτές τις διηγήσεις δεν θα μπορούσε να προσδώσει την κατηγορία της νόθευσης, διότι ο εξωραϊσμός και η ωραιοποίηση δεν έχουν μεγάλη σημασία στο βαθμό που η αφήγηση βασίζεται σταθερά στην πραγματικότητα. Ωστόσο, εάν ουσιώδη και θεμελιώδη τμήματα της πλοκής της διήγησης είναι επινοημένα, τότε πράγματι μιλάμε για νόθευση.¹³⁰¹ Όλα αυτά μπορεί να ιδωθούν και να μελετηθούν στο πλαίσιο της ισλαμικής αντίληψης για την ιστορική έρευνα ιδιαίτερα κατά την πρώιμη περίοδο. Σύμφωνα με την πρώιμη ισλαμική ιστορική παράδοση, η δημιουργικότητα του αφηγητή περιοριζόταν στην αντιγραφή μιας υποτιθέμενης μαρτυρίας (*khabar*). Αργότερα, η αντίληψη αυτή υποχώρησε και ο ιστορικός

¹³⁰⁰ Αυτόθι, σ. 140.

¹³⁰¹ S. Leder, "Features of the Novel in Early Historiography. The Downfall of Xālid al-Qasrī," *Oriens* 32 (1990), σ. 72-96 (σ. 74), R. Stoneman, "The Alexander Romance: From History to Fiction," στους J. R. Morgan and R. Stoneman (eds), *Greek Fiction: The Greek Novel in Context*, London, 1994, σ. 117-129, G. Anderson, *Ancient Fiction: The Novel in the Graeco-Roman World*, London, Sidney, 1984, Schmeling (ed.), *The Novel in the Ancient World*, N. Holzberg, *The Ancient Novel: An Introduction*, London, 1995, B. P. Reardon, "The Greek Novel," *Phoenix* 23 (1969), σ. 291-309, του ιδίου, *The Form of the Greek Romance*, Princeton, 1991, A. Roger, *The Arabic Novel: an Historical and Critical Introduction*, Syracuse, N.Y., 1982, R. Beaton, *The Medieval Greek Romance*, London, New York, 1996, E. L. Bowie, "The Novel in the Real World," στο B. P. Reardon (ed.), *Erotica Antiqua. Acta of the International Conference on the Ancient Novel*, Bangor, Wales, 1977, σ. 91-96, του ιδίου, "The Greek Novel" στην *CHCL*, ed. by P. E. Easterling, E. J. Kennedy, τ. I, μέρος 4: The Hellenistic Period and the Empire, Cambridge, 1989, 123-139, του ιδίου, "The Readership of Greek Novels in the Ancient World," στο J. Tatum (ed.), *The Search for the Ancient Novel*, σ. 435-459, του ιδίου, "The Ancient Readers of Greek Novel," στο *The Novel in the Ancient World*, σ. 87-106, S. Stephens, J. Winkler (eds), *Ancient Greek Novels: The Fragments. Introduction, Text, Translation and Commentary*, Princeton, 1995, J. Tatum, G. M. Vernazza (eds), *The Ancient Novel. Classical Paradigms and Modern Perspectives. ICAN TWO, Proceedings of the International Conference on the Ancient Novel, Hanover, New Hampshire July 23-29, 1989*, Hanover, New Hampshire, 1990, P. Turner, "Novels, Ancient and Modern," *Novel* 2 (1968-1969), σ. 15-24.

είχε περισσότερη ελευθερία στην επιλογή και διαμόρφωση του υλικού του ανάλογα με τους στόχους του.

Παραδείγματα θρυλικών διηγήσεων για τον Αλέξανδρο, όπως διαβάσαμε στους άραβες ιστοριογράφους, είναι τα ακόλουθα: η περσική βασιλική καταγωγή του Αλεξάνδρου από τον Δαρείο τον πρεσβύτερο (Dīnawarī, Ṭabarī και Tha‘ālibī) και όχι από τον Φίλιππο,¹³⁰² η μεταμφιέσή του προκειμένου να κατασκοπεύσει το περσικό στρατόπεδο (Sa‘īd b. al-Bīrīq, Miskawayh και Tha‘ālibī), το χτίσιμο τείχους κατά των Γωγ και Μαγώγ (Dīnawarī και Tha‘ālibī), τα ταξίδια του Αλεξάνδρου σε εξωτικούς προορισμούς, η επίσκεψη του Αλεξάνδρου στο βασίλειο της Κανδάκης (Dīnawarī, Tha‘ālibī), στη χώρα των Αμαζόνων (Dīnawarī), στη χώρα των «μαύρων» (Dīnawarī), στη χώρα του σκότους (Dīnawarī, Tha‘ālibī), η αναζήτηση της πηγής της αθανασίας της ζωής (Ṭabarī, Tha‘ālibī) και η άφιξή του στην Ιερουσαλήμ (Dīnawarī). Επίσης, οι συνομιλίες του με εξέχουσες προσωπικότητες, π.χ. τους βραχμάνες σοφούς (Tha‘ālibī), ή τον βασιλιά της Κίνας (Dīnawarī, Miskawayh και Tha‘ālibī), όλα δείχνουν πως οι άραβες ιστοριογράφοι της πρώιμης και μέσης περιόδου ενδιαφέρονταν να αφηγηθούν όχι μόνο τις θαυμαστές ιστορίες του Αλεξάνδρου, αλλά και αυτές που ήταν διδακτικές και ενσωμάτωναν μυθικό και προπαγανδιστικό υλικό.¹³⁰³ Αναφορικά με τις διασκευές του μυθιστορήματος, ο Berg θεωρεί ότι ορισμένες από τις διηγήσεις όπου ο Αλέξανδρος μεταμφιέζεται για να επισκεφτεί το στρατόπεδο του Δαρείου, η συνάντησή του με την Κανδάκη, η συμφωνία ανάμεσα στον Πτολεμαίο και τον Περδίκκα να μοιράσουν την αυτοκρατορία, καθώς και η ταφή του Αλεξάνδρου στην Αίγυπτο, αποτελούσαν μέρος του αρχικού αλεξανδρινού μυθιστορήματος.¹³⁰⁴

Οι περσικής καταγωγής ιστοριογράφοι Dīnawarī, Ṭabarī και Tha‘ālibī αποδίδουν στον Αλέξανδρο περσική βασιλική καταγωγή. Με τον τρόπο αυτό, τον εντάσσουν στην περσική βασιλική παράδοσή τους, καθιστώντας τον ως βασιλιά πρότυπο για τους ηγεμόνες

¹³⁰² Μια πρόσφατη ανάλυση του θέματος έγινε από τον Z. D. Zuwiyya, *Islamic Legends Concerning Alexander the Great: Taken from Two Medieval Arabic Manuscripts in Madrid*, Nirghamton, N.Y., 2001.

¹³⁰³ Για τους θρύλους του Αλεξάνδρου βλέπε E. Mederer, *Die Alexanderlegenden bei den ältesten Alexanderhistorikern*, Stuttgart, 1936, R. Stoneman (ed. and transl.), *Legends of Alexander the Great*, London and Rutland, Vermont, 1994, D. Carraroli, *La Leggenda di Alessandro Magno*, Mondovì, 1892, *Alessandro nel Medioevo Occidentale*, P. Boitani, C. Bologna, A. Cipolla, M. Liborio (eds), Rome, 1997, L. Harf-Lancner, C. Kappler and F. Suard (eds), *Alexandre le Grand dans les literatures occidentales et proche-orientales: Actes du Colloque de Paris, 27-29 Novembre 1999*, Nanterre, 1999, S. McKendrick, *The History of Alexander the Great: An Illuminated Manuscript of Vasca Lucena's French Translation of the Ancient Text by Quintus Curtius Rufus*, Los Angeles, 1996 (ιδίως το εισαγωγικό κεφάλαιο). Πρβλ. J. McInerney, "Arrian and the Greek Alexander Romance," *CW* 100.4 (2000), σ. 424-430 (σ. 425), E. J. Baynham, "A Baleful Birth in Babylon. The Significance of the Prodigy in the Liber de Morte – An Investigation of Genre," Bosworth and Baynham (eds), *Alexander the Great in Fact and Fiction*, σ. 207-241, 242-262.

¹³⁰⁴ Berg, "An Early Source of the Alexander Romance," σ. 385-387.

και τους γιους τους. Αν και δεν γνωρίζουμε την προέλευση αυτής της άποψης, λόγοι εθνικοί υπαγόρευαν να θεωρείται ο Αλέξανδρος Πέρσης, ιδιαίτερα από όσους Πέρσες ευγενείς συνεργάστηκαν μαζί του. Διότι, οι Πέρσες θα αποδέχονταν πιο εύκολα ότι ο Δαρείος ηττήθηκε από τον ετεροθαλή αδερφό του και όχι από έναν Έλληνα. Τέτοιες διηγήσεις ήταν ιδιαίτερα δημοφιλείς, αν αναλογιστούμε ότι και στην ελληνιστική εποχή αυτό το μοτίβο απαντούσε σε ιστορίες βασιλέων και προφητών.

Επίσης, ο Αλέξανδρος πλάθεται από τον Dīnawarī στο πρότυπο του Προφήτη Μωάμεθ και του πιστού μουσουλμάνου, π.χ. στέλνει επιστολές σε όλη τη γη, επισκέπτεται τη Μέκκα, πραγματοποιεί προσκύνημα και πεθαίνει στην Ιερουσαλήμ. Αυτά τα χαρακτηριστικά στοιχεία αποδίδονται από τον Dīnawarī στον Αλέξανδρο στην προσπάθειά του να πείσει τους αναγνώστες του ότι ο Αλέξανδρος είναι αποδεκτό πρότυπο, αφού ενεργούσε ως πιστός μουσουλμάνος πριν από την εμφάνιση του Ισλάμ. Ο αναχρονισμός εξυπηρετεί το στόχο του συγγραφέα. Ακόμη, ο Αλέξανδρος παρουσιάζεται να κατασκευάζει ένα τείχος, στο οποίο κλείνει τα μιανά έθνη των Γωγ και Μαγώγ. Μερικές από τις φανταστικές διηγήσεις επινοούνται από τους άραβες ιστοριογράφους για να τονίσουν τη δίψα για γνώση άλλων τόπων, μιας και ο Αλέξανδρος πραγματοποίησε μια σειρά από εκστρατείες και ταξίδια σε μέρη μακρινά και άγνωστα.

Επινοημένη από τους περσικής καταγωγής ιστορικούς θα μπορούσε να θεωρηθεί η συμφιλίωση του Δαρείου με τον Αλέξανδρο την ώρα του θανάτου του (Dīnawarī, Tha'ālibī), αποκαλώντας μάλιστα ο ένας τον άλλο «αδερφό». Εικάζουμε ότι η διήγηση αυτή επινοήθηκε από Πέρσες ευγενείς, παρόμοια με την απόδοση περσικής καταγωγής στον Αλέξανδρο. Επιπρόσθετα, επινόηση είναι και κάποιες επιστολές του Αλεξάνδρου προς τον Αριστοτέλη, ιδιαίτερα όσες αφορούν στο μονοθεϊσμό (Hamza al-Isfahānī και Miskawayh), την επίσκεψη του Αλεξάνδρου στη Μέκκα (Dīnawarī), την άφιξή του στην Ιερουσαλήμ (Dīnawarī) και τη διήγηση του συγγραφέα Miskawayh για ένα στρατήγημα του Αλεξάνδρου. Όλες αυτές οι διηγήσεις εξυπηρετούν τον γενικότερο σκοπό του κάθε συγγραφέα. Αποσκοπούν να παρουσιάσουν τον Αλέξανδρο ως υποδειγματικό ηγεμόνα, στρατηγό¹³⁰⁵ και προφήτη.

Επιπλέον, δείξαμε ότι η αλληλογραφία του Αλεξάνδρου με τον Δαρείο, την Ολυμπιάδα, τον Αριστοτέλη και άλλους βασιλείς, όπως παρουσιάστηκε μέσα από τις

¹³⁰⁵ Βλέπε την πρόσφατη μονογραφία του P. Bose, *Alexander the Great's Art of Strategy. The Timeless Leadership Lessons of History's Greatest Empire Builder*, London and New York, 2003, M. M. Markle, "Macedonian arms and tactics under Alexander the Great," *Macedonia and Greece in Late Classical and Early Hellenistic Times*, B. Barr-Sharrar, E. N. Borza (ed.), Studies in the History of Art 10, Washington 1982, σ. 87-111.

διηγήσεις των αράβων ιστορικών, δεν μπορεί να θεωρηθεί γνήσια. Ενίοτε οι επιστολές αυτές δεν έχουν ίχνος ιστορικής αλήθειας, αλλά αντίθετα εμπλουτίζονται με πολλά φανταστικά στοιχεία. Ακόμη, περιέχουν αναχρονισμούς ή οδηγίες για το πώς πρέπει να ενεργήσει κάποιος σε συγκεκριμένες περιστάσεις, ενώ κάποτε έχουν ένα νομικό περιεχόμενο που φέρνει στο νου ζητήματα της εποχής του ιστοριογράφου. Φαίνεται πως μερικές επιστολές επινοήθηκαν από τους ιστοριογράφους με σκοπό να συμπληρώσουν τις ιστορικές διηγήσεις γεγονότων και να καταστήσουν την αφήγηση πιο δραματική και συναρπαστική. Εμφανίζουν εν μέρει ομοιότητες με επιστολές του ελληνικού μυθιστορήματος, ενώ μερικές φορές έχουν στοιχεία που δεν υπάρχουν στο μυθιστόρημα. Ο Αλέξανδρος δεν εμφανίζεται στις επιστολές μόνο ως ένας ηγέτης που ρυθμίζει και σχεδιάζει τα πάντα ή που απαιτεί φόρο και ζητά υποταγή από τους άλλους, αλλά και ως φιλόσοφος που δίνει θρησκευτικές και ηθικές νουθεσίες. Δηλαδή, οι επιστολές στα έργα των αράβων ιστορικών αφήνουν να εννοηθεί πως αποσκοπούν να πλάσουν τον Αλέξανδρο στο πρότυπο της ζωής και δράσης του Προφήτη Μωάμεθ.

Η εισαγωγή λόγων που εκφώνησε ο Αλέξανδρος στο πλαίσιο της ιστορικής αφήγησης φαίνεται πως ενίοτε ελαχιστοποιεί και περιορίζει κάθε είδους σχόλια ή ερμηνείες.¹³⁰⁶ Αυτή η τεχνική εισαγωγής λόγων ενίοτε μειώνει τον ρόλο του αφηγητή-συγγραφέα. Ο αφηγητής-συγγραφέας απομακρύνεται από την αφήγηση, στοιχείο που προκαλεί σύγχυση στον αναγνώστη. Ακόμη και όταν ο αφηγητής μιλά σε πρώτο πρόσωπο, κρατά μια απόσταση από τον ήρωα. Τα σχόλια των αράβων ιστορικών αναφορικά με τη διήγηση του Αλεξάνδρου φαίνεται πως ενίοτε παρέχουν διευκρινιστικές πληροφορίες. Η χρήση πρώτου προσώπου από τον ήρωα αποβλέπει στο να προσδώσει αξιοπιστία στη διήγηση. Ένας αναγνώστης θα πιστέψει πιο εύκολα μια διήγηση, στην οποία ο αφηγητής δεν σχετίζεται με τα γεγονότα.¹³⁰⁷

Σύμφωνα με τον Ehrenberg, ούτε στη λογοτεχνία ούτε στην καθημερινή ζωή δεν βρίσκουμε κάποιο παράδειγμα που θα μπορούσε να ιδωθεί ως μοντέλο που αντικατοπτρίζει την έννοια του πόθου. Ένα παράδειγμα αυτού του είδους πόθου θα ήταν ο Αλέξανδρος. Η επιθυμία του να προελάσει στην Ινδία και σε όλη την Ανατολή, να συναντήσει τους γυμνοσοφιστές να θεμελιώσει πόλεις, εισάγεται στο μυθιστόρημα με τη φράση «πόθος ἐλάμβανε αὐτόν». Το ίδιο αντικατοπτρίζεται και στις διηγήσεις των αράβων

¹³⁰⁶ S. Leder, "Prosa-Dichtung in der aḥbār Überlieferung," *DI* 64 (1987), σ. 6-41 (σ. 26 κ. εξ.).

¹³⁰⁷ Leder, "Features of the Novel in Early Historiography. The Downfall of Xālid al-Qasrī," σ. 92.

ιστορικών. Ο «πόθος» και η λαχτάρα του Αλεξάνδρου αφορούσε στο άγνωστο, το μακρινό, το ανέφικτο και απραγματοποίητο, ή ακόμη, και σ' αυτή την αθανασία.¹³⁰⁸

Στο πλαίσιο της παρουσίασης του Αλεξάνδρου ως υποδειγματικού ηγεμόνα εντάσσονται και οι συνθήκες που ο ίδιος σύναψε με διάφορους βασιλείς, ή που άλλοι βασιλείς συνήψαν μαζί του. Οι συνθήκες ήταν ένας παλαιός τρόπος διευθέτησης διαφορών στις διεθνείς σχέσεις. Στις διηγήσεις των αράβων ιστοριογράφων μνημονεύονται συνοπτικά τρεις συνθήκες: [1] η συμφωνία και συνθήκη ειρήνης που σύναψε ο Δαρείος με τον Φίλιππο και είχε ως προϋπόθεση την πληρωμή φόρου εκ μέρους του Φιλίππου προς τον Δαρείο.¹³⁰⁹ [2] Η συνθήκη ανακωχής και ειρήνης με τη βασίλισσα Κανδάκη. Οι προϋποθέσεις σύναψης συνθήκης που ζήτησε εκείνη ήταν να μην θιγεί η εξουσία της και τίποτε από το βασίλειό της,¹³¹⁰ ενώ ο Αλέξανδρος της είχε ζητήσει υποταγή και την πληρωμή φόρου και [3] η συνθήκη ειρήνης που ο βασιλιάς της Κίνας ζήτησε από τον Αλέξανδρο να υπογράψει πληρώνοντας φόρο σ' εκείνον.¹³¹¹ Οι συνθήκες φαίνεται πως δεν είναι προϊόν διαπραγμάτευσης αλλά παραχώρησης εκ μέρους του νικητή, πράγμα που θυμίζει την πρακτική κατά την περίοδο των πρώτων μουσουλμανικών κατακτήσεων.

Πράγματι, οι συνθήκες αυτές μοιάζουν με εκείνες που μνημονεύουν οι άραβες ιστοριογράφοι και αφορούν στις μουσουλμανικές κατακτήσεις του έβδομου μ.Χ. αιώνα.¹³¹² Όμως, οι συνθήκες που συνάπτει ο Αλέξανδρος απλώς αναφέρονται στις διηγήσεις ή τις επιστολές χωρίς να παρατίθεται το ίδιο το κείμενο της συνθήκης. Από τα συστατικά τους στοιχεία αναφέρονται μόνο τα συμβαλλόμενα μέρη και ενίοτε συνοπτικά κάποιος ή κάποιοι όροι της συνθήκης, αλλά και αυτό όχι σε όλες τις περιπτώσεις. Ανάμεσα στους όρους είναι η πληρωμή φόρου.¹³¹³ Η κατάκτηση και ο φόρος είναι τα κύρια στοιχεία του περιεχομένου που μνημονεύονται στο κείμενο των αράβων ιστορικών. Αυτά είναι δύο στοιχεία που απαντούν και στις συνθήκες που σύναψε ο Προφήτης Μωάμεθ και οι διάδοχοί του. Δεν θα ήταν μακράν της αλήθειας, αν λέγαμε ότι ο Αλέξανδρος και ο Προφήτης Μωάμεθ συσχετίζονται ακόμη και στο ζήτημα της σύναψης συνθηκών.

¹³⁰⁸ Βλέπε σχετικά Ehrenberg, "Pothis," σ. 55-56, 59-61.

¹³⁰⁹ Για τη συνθήκη Φιλίππου – Δαρείου βλέπε Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-īwāl*, σ. 28.

¹³¹⁰ Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-īwāl*, σ. 32. Πρβλ. Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 591.

¹³¹¹ Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-īwāl*, σ. 33.

¹³¹² Για τις συνθήκες της πρώιμης ισλαμικής ιστορίας εξαιρετική ανάλυση έχει γίνει από τον Noth, *The Early Arabic Historical Tradition*, σ. 63-76.

¹³¹³ Η μνεία του φόρου προέρχεται από το Κοράνιο (9:29).

Στις διηγήσεις των αράβων ιστοριογράφων απαντούν και κάποιοι λόγοι που εκφώνησε ο Αλέξανδρος. Παρατίθενται σε ευθύ και ενίοτε πλάγιο λόγο. Επίσης, ρήσεις ή αποφθέγματα αποδίδονται στον Αλέξανδρο. Ο Tha'ālibī, στην εισαγωγή του έργου του, αναφέρει ότι τα αποφθέγματα του Αλεξάνδρου είναι παρμένα εν μέρει από ένα αρχαίο *Χρονικό* της Περσίας, εν μέρει από ορισμένες συλλογές ρητών με ορισμένες παραλλαγές και εν μέρει από διάφορους άλλους άραβες συγγραφείς.¹³¹⁴ Οι λόγοι του Αλεξάνδρου στις «οικουμενικές» ιστορίες των αράβων ιστορικών της πρώιμης και μέσης περιόδου θεωρούνται φανταστικοί από την αρχή ως το τέλος. Γράφτηκαν και ενσωματώθηκαν στη διήγηση υπηρετώντας του σκοπούς του εκάστοτε ιστοριογράφου. Συνήθως, οι ιστορικοί εμπλούτιζαν τους λόγους με ό,τι θεωρούσαν ορθό και κατάλληλο για τον ομιλητή, ακόμη κι αν οι προσθήκες δεν συμβάδιζαν με την πηγή τους. Οι διάφορες επεμβάσεις των ιστορικών αποσκοπούσαν να εξωραΐσουν τους λόγους.¹³¹⁵

Ένας τύπος λόγων που απαντάται συχνά στις αραβικές διηγήσεις είναι οι λόγοι του Αλεξάνδρου που απευθύνονται στους στρατιώτες του. Σ' αυτή την περίπτωση, ξεχωρίζουμε δύο είδη: [1] διαταγές που αναφέρονται σε πραγματικά γεγονότα και [2] γενικές προτροπές, κυρίως θρησκευτικής χροιάς. Οι πρακτικές οδηγίες εμφανίζουν ομοιότητες με όσα αναφέρονται στη *sīra-maghāzī* γραμματεία.¹³¹⁶ Όπως, λοιπόν, ο Προφήτης Μωάμεθ εμφανίζεται στην πρώιμη αραβική γραμματεία ως ομιλητής,¹³¹⁷ έτσι και ο Αλέξανδρος παρουσιάζεται να εκφωνεί λόγους. Οι πρακτικές οδηγίες που ο Αλέξανδρος απευθύνει στους στρατιώτες του αφορούν στην αντιμετώπιση των εχθρών, π.χ. «εάν είστε ενωμένοι, θα νικήσετε το Δαρείο, εάν διαλυθείτε, θα γίνετε αντικείμενο της ορέξεως αυτού» (Sa'īd b. al-Biṭrīq).¹³¹⁸ Ως προς τη μορφή και τη θεματική τους, διακρίνουμε τρία είδη: [1] λόγοι που περιέχουν αναφορές σε μελλοντικά γεγονότα, όπως ο λόγος του ετοιμοθάνατου Δαρείου προς τον Αλέξανδρο, [2] λόγοι που περιέχουν πρόσκληση αποδοχής του Ισλάμ (*da'wa*), όπως ο λόγος του Αλεξάνδρου που καλεί τον λαό του αλλά και άλλους λαούς να υιοθετήσουν τη λατρεία του ενός Θεού, και σε περίπτωση που παρακούσουν την εντολή του και λατρέψουν κάποιον άλλο Θεό, δεν θα

¹³¹⁴ Βλέπε τον πρόλογο του Zotenberg στο κείμενο του Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. xv.

¹³¹⁵ Το είδος των «λόγων» μελέτησε ο Noth, *The Early Arabic Historical Tradition*, σ. 87-96. Πρβλ. Αρριανός, Books V-VII, Appendix XXVII (Arrian's Speeches and Letters), σ. 528-534.

¹³¹⁶ Ιδιαίτερα κατατοπιστικό για το θέμα είναι το άρθρο "Maghāzī and Sīra in Early Islamic Scholarship" στο βιβλίο του M. Hinds, *Studies in Early Islamic History*, ed. by J. Bacharach, L. I. Conrad, and P. Crone, *Studies in Late Antiquity and Early Islam* 4, Princeton, 1996, σ. 188-198, M. J. Kister, "Sīra," στο Conrad (ed.), *History and Historiography in Early Islamic Times: Studies and Perspectives*.

¹³¹⁷ Al-Wāqidī, *Maghāzī*, τ. II, σ. 561:2-10 (πριν από το Dūmat al-Jandal), 757:3-758:2 (πριν από τους Mu'ta), Abū Yūsuf, *Kitāb al-kharāj*, σ. 119-120:15, Abū 'Ubayd, *Kitāb al-amwāl*, σ. 24, υποσημ. 60.

¹³¹⁸ Sa'īd b. al-Biṭrīq, *Kitāb al-Ta'rīkh*, τ. I, σ. 78 και PG, τ. 111, σ. 968.

τους δείξει επιείκεια, αφού ο Θεός, ο οποίος τους δημιούργησε όλους, είναι ένας (Dīnawarī), [3] λόγοι που αναφέρονται στην ασφάλεια ή σε οδηγίες σχετικές με την προστασία (*dhimma*), π.χ. ο Miskawayh παρουσιάζει τον Αλέξανδρο να ομιλεί και να υπενθυμίζει στους Πέρσες την παροχή προστασίας και ασφάλειας που συμφώνησε μαζί τους.

Καθένα από αυτά τα τρία είδη λόγων του Αλεξάνδρου μπορεί να συγκριθεί με αντίστοιχους λόγους που αποδίδονται σε μουσουλμάνους ηγέτες της πρώιμης ισλαμικής ιστορίας. Όπως εκεί, έτσι κι εδώ οι οδηγίες για μεταστροφή στο Ισλάμ φαίνεται πως αναπαράγουν πρακτικές της εποχής του Προφήτη Μωάμεθ, αλλά και εκείνης των μουσουλμανικών κατακτήσεων του έβδομου μ.Χ. αιώνα. Παρόμοια, οι αναφορές σε μελλοντικά γεγονότα και στην εγγύηση ασφάλειας ταιριάζουν σ' αυτήν ακριβώς την περίοδο. Φαίνεται δηλαδή πως και οι λόγοι φέρνουν τον Αλέξανδρο κοντά στον τρόπο δράσης του Προφήτη Μωάμεθ και των διαδόχων του.¹³¹⁹

Οι λόγοι του Αλεξάνδρου είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα πως οι Άραβες ιστορικοί συμπλήρωναν την αφήγησή τους με ετερογενές υλικό σε μια ενιαία αφήγηση. Δεύτερον, η λειτουργία των λόγων παρουσιάζει παράλληλα σημεία με τις επιστολές, για τις οποίες κάναμε λόγο σε προηγούμενο μέρος της παρούσας μελέτης. Μέσα από τους λόγους δηλώνονταν οι νόρμες ή οι συνήθειες ως έκφραση της θέλησης του Αλεξάνδρου.

Πέρα από τις πρακτικές οδηγίες, εντοπίσαμε στις διηγήσεις των αράβων ιστορικών κάποιες θρησκευτικές προτροπές. Αναφέρουμε επί παραδείγματι τον λόγο που ο Αλέξανδρος απευθύνει στον λαό του βασιλείου του και στους ηγέτες των στρατευμάτων του να λατρεύουν τον Αλλάχ, τον Θεό, που είναι ένας και δεν έχει συντρόφους, και να αρνηθούν τις προηγούμενες πεποιθήσεις και πρακτικές λατρείας που ακολουθούσαν προηγουμένως (Dīnawarī). Στην περίπτωση αυτή, μιλάμε για κήρυγμα θρησκευτικής και ηθικής διδασκαλίας, το οποίο μοιάζει να μην ταιριάζει στα υπόλοιπα συμφραζόμενα. Συνήθως, άλλες είναι οι οδηγίες και υποσχέσεις που δίνει ένας ηγεμόνας, όταν καλεί τους στρατιώτες του να αναχωρήσουν σε εκστρατείες.

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι οι λόγοι του Αλεξάνδρου που παραθέτει ο Dīnawarī χαρακτηρίζονται ως κατευθυντήριες γραμμές. Ο Αλέξανδρος δίνει ηθικές, θρησκευτικές και νομικές οδηγίες στους «υπηκόους» του. Ιδιαίτερη προσοχή πρέπει να δώσουμε στους λόγους του Αλεξάνδρου προς τους συντρόφους του πριν από τη μάχη, π.χ. όταν ο Αλέξανδρος είπε στους συντρόφους του: «Η νίκη εναντίον του Δαρείου είναι στη σκέψη

¹³¹⁹ Πρβλ. Noth, *The Early Arabic Historical Tradition*, σ. 87-96 (σ. 89) για τους λόγους των χαλίφηδων.

μου. Σημάδι αυτού του πράγματος είναι ότι οι σύντροφοι του Δαρείου μοιάζουν με το πλήθος του σουσαμιού, όντας τροφή πλούσια που τρώγεται χωρίς να σε βλάψει. Έπειτα, η εξουσία του θα περάσει σε μας» (Sa'īd b. al-Biṭrīq).¹³²⁰ Μολονότι οι λόγοι αυτοί είναι κατασκευασμένοι ως προς τον τρόπο με τον οποίο διατυπώνονται, ωστόσο, είναι χρήσιμοι καθώς μας βοηθούν να κατανοήσουμε πως αντιλαμβάνονταν οι άραβες ιστοριογράφοι τους λόγους ενός ηγέτη πριν από κάποιο σπουδαίο γεγονός.¹³²¹

Ένα στοιχείο των αραβικών διηγήσεων που είναι αξιοσημείωτο είναι η προσήλωση του Αλεξάνδρου στο θείο, στοιχείο που προβάλλεται ιδιαίτερα από τον Dīnawarī. Αυτό δεν πρέπει να μας παραξενεύει, διότι ήδη ο Αρριανός αναφερόμενος στον Αλέξανδρο γράφει ότι ήταν «τοῦ θεοῦ ἐπιμελέστατος».¹³²² Αυτή η πίστη θεωρούνταν προϋπόθεση της πίστης στην πιθανότητα της ηρωικής *αρετής*,¹³²³ με την οποία ο ήρωας πετύχαινε τη θεοποίησή του. Χωρίς αυτή την πεποίθηση, η φιλοδοξία του Αλεξάνδρου να ξεπεράσει τα κατορθώματα του Αχιλλέα, του Ηρακλή και του Διόνυσου¹³²⁴ δεν θα είχε σημασία, ή θα μπορούσε να ιδωθεί ως επινόηση και μόνο των συγγραφέων των πηγών. Σύμφωνα με τον Edmunds, δεν επρόκειτο για κανένα από τα δύο.¹³²⁵ Κατ' αναλογία, θα μπορούσαμε να πούμε πως ο Dīnawarī παρουσιάζει δύο διηγήσεις που εντάσσονται στην κατηγορία αυτή. Πρώτα-πρώτα, αναφέρει ότι ο Αλέξανδρος μετέβη στην Ιερουσαλήμ, στο πλαίσιο των κατακτήσεών του στη Δύση. Επίσης, τον παρουσιάζει να πεθαίνει στην Ιερουσαλήμ, την ιερή πόλη όχι μόνο των ιουδαίων και των χριστιανών αλλά και των μουσουλμάνων. Αλλά και το αιθιοπικό μυθιστόρημα διηγείται τα σχετικά με την άφιξη του Αλεξάνδρου στην Ιερουσαλήμ. Δεύτερον, στον Dīnawarī υπάρχει η διήγηση για την άφιξη του Αλεξάνδρου στη Μέκκα και το προσκύνημα που πραγματοποίησε εκεί, καθώς και ότι ο Αριστοτέλης τον παρακίνησε να λατρεύει τον ένα Θεό (*tawhīd*). Σημειωτέον ότι αυτή η διήγηση για τον προσηλυτισμό του Αλεξάνδρου από τον Αριστοτέλη στη λατρεία του ενός Θεού υπάρχει και στον ιστοριογράφο Tha'ālibī, αλλά και στην ελληνική διασκευή γ και στην αιθιοπική μετάφραση του μυθιστορήματος. Μάλιστα, μετά τον προσηλυτισμό του, ο Αλέξανδρος θέλησε να στρέψει τον λαό και όλη τη γη στην υιοθέτηση της λατρείας του ενός Θεού.

¹³²⁰ Sa'īd b. al-Biṭrīq, *Kitāb al-Ta'rikh*, τ. I, σ. 78 και PG, τ. 111, σ. 968.

¹³²¹ Βλέπε σχετικά Noth, *The Early Arabic Historical Tradition*, σ. 93 κ. εξ. Πρβλ. A. Dietrich, "Das politische Testament des zweiten 'Abbāsidenkalifen al-Manṣūr," *DI* 30 (1952), σ. 133-165, Nöldeke, *Das iranische Nationalepos*, σ. 14, 41.

¹³²² Αρριανός, VII, 28. 2. Πρβλ. J. M. Blázquez, "Alejandro Magno, homo religiosus," στους J. M. Blázquez and J. Alvar (eds), *Alejandro Magno: hombre y mito*, Madrid, 2000, σ. 99-152.

¹³²³ Βλέπε C. M. Bowra, "Aristotle's Hymn to Virtue," *CQ* 32 (1938), σ. 188-189.

¹³²⁴ Η ιστορία ότι στην Αθήνα είχε γίνει περιστασιακά θεός ο Διόνυσος απορρίφθηκε. Βλέπε σχετικά A. D. Nock, "Notes on ruler-cult I-IV," *JHS* 48 (1928), σ. 21.

¹³²⁵ Edmunds, "The Religiosity of Alexander," σ. 368-369.

Χαρακτηριστική είναι η πρόσκληση στη βασίλισσα Κανδάκη να υιοθετήσει τη λατρεία του ενός Θεού, όπως αναφέρει τόσο ο Dīnawarī όσο και το αιθιοπικό μυθιστόρημα.¹³²⁶ Δηλαδή, ακόμη και σ' αυτήν την περίπτωση, ο Αλέξανδρος παρουσιάζεται ως απεσταλμένος του Θεού και προφήτης. Η πρόσκληση για τη λατρεία του ενός Θεού θυμίζει αρκετά χωρία του Κορανίου, αλλά δεν μπορούμε να πούμε ότι πρόκειται μόνο για διηγήσεις κορανικής προέλευσης. Οι άραβες ιστοριογράφοι και ιδιαίτερα ο Dīnawarī φιλοτεχνεί έναν Αλέξανδρο που είναι το μοντέλο του πιστού άρχοντα που διεξήγαγε ιερό πόλεμο (*jihād*) προς δόξαν Θεού, όπως ο Dhū 'I-qarnayn στο Κοράνιο. Η παρουσίαση του Αλεξάνδρου ως μουσουλμάνου πολεμιστή ίσως απέβλεπε να υπενθυμίσει στους αββασίδες χαλίφηδες της Βαγδάτης και τους άλλους ηγέτες ποιο ήταν το καθήκον τους.

Ένα ερώτημα που εγείρεται είναι εάν οι ιστοριογράφοι Dīnawarī και Tha'ālibī εκφράζουν τις δικές του απόψεις για το μονοθεϊσμό, ή, αν αντιγράφουν τις πηγές τους. Εφόσον οι σχετικές διηγήσεις υπάρχουν και στη σωζόμενη αιθιοπική μετάφραση, η οποία με τη σειρά της έγινε από κάποια αραβική μετάφραση του μυθιστορήματος, εικάζουμε ότι μπορεί να προέρχονται από αυτή τη χαμένη αραβική μετάφραση του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη. Άρα, οι όποιες προσθήκες στο αραβικό κείμενο έγιναν αρκετά νωρίς. Δεν αποκλείεται, όμως, οι δύο ιστοριογράφοι να πρόσθεσαν μερικά εξωραϊστικά στοιχεία στις διηγήσεις που είχαν μπροστά τους.

Με βάση τα δύο αναφερθέντα παραδείγματα είναι σαφές ότι ο Dīnawarī ενδιαφερόταν να δείξει ότι ο Αλέξανδρος είχε ιδιότητες προφήτη, και ιδιαίτερα του Προφήτη Μωάμεθ. Με το να τον παρουσιάζει να πράττει όπως ένας συνεπής μουσουλμάνος, λ.χ. προσκύνημα (*Ka'ba*) στη Μέκκα, τον εντάσσει στην ισλαμική παράδοση. Βεβαίως, αυτό είναι πιο κοντά σε ό,τι ανέμεναν οι αναγνώστες που θαύμαζαν τον Αλέξανδρο. Αλλά και οι κατακτήσεις του προσφέρονταν ως παράδειγμα για τους μουσουλμάνους ηγέτες. Έτσι, ο πιστός στον ένα Θεό και κοσμοκράτορας Αλέξανδρος επρόκειτο να αποτελέσει πρότυπο για τις μέλλουσες γενεές.

Όλοι οι άραβες ιστοριογράφοι προβάλλουν τον Αλέξανδρο ως πρότυπο προς μίμηση. Το ζήτημα της μίμησης του Αλεξάνδρου (*imitation Alexandri*) έχει ήδη σε μεγάλο βαθμό ερευνηθεί. Τελευταία, η μελέτη του Goukowsky έφερε στο φως τη δημιουργία και χρήση μιας εικόνας κατακτητή από την εποχή των διαδόχων. Ο Αλέξανδρος του Πλουτάρχου είναι ιδιαίτερα αντιπροσωπευτικός του οράματος του μακεδόνα δημιουργού

¹³²⁶ Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. xxxi.

του παγκόσμιου «κοινού».¹³²⁷ Στην περίπτωση του Αλεξάνδρου, η εγκωμιαστική συνήθεια ταίριαζε κατάλληλα στις ψυχολογικές πραγματικότητες ενός άνδρα που έπρεπε να επαινεθεί. Άλλωστε, ο Αλέξανδρος σκόπιμα μιμούνταν άλλους ήρωες, π.χ. τον Αχιλλέα.¹³²⁸ Σημειωτέον ότι η μίμηση ηρώων θα μπορούσε να ιδωθεί ως θρησκευτική συνήθεια αρχικά.

Στην αραβική παράδοση, ο Αλέξανδρος δεν ήταν μόνο ήρωας. Δύο σχετικά ερωτήματα που ανακύπτουν είναι [1] σε ποιο βαθμό οι άραβες ιστοριογράφοι παρουσιάζουν τον Αλέξανδρο ως πιστό στο Θεό και εάν τον θεωρούν απεσταλμένο του Θεού επί γης,¹³²⁹ και [2] σε ποιο βαθμό είχε τη θεϊκή εύνοια. Αναφορικά με το πρώτο ερώτημα, πρέπει να αναφέρουμε ότι υπάρχουν κάποιες διηγήσεις στα κείμενα των αράβων ιστοριογράφων που μελετήσαμε, οι οποίες τονίζουν την πίστη του Αλεξάνδρου στον ένα Θεό. Αναφέρουμε χαρακτηριστικά τη διήγηση του συγγραφέα Tha'ālibī, όπου ο Αλέξανδρος παρουσιάζεται να δικαιολογεί τις πράξεις του ως αποτέλεσμα της εντολής και της θέλησης του Θεού στη συζήτηση που είχε με τους Βραχμάνες. Το ίδιο απαντά και στο ελληνικό μυθιστόρημα. Ο Αλέξανδρος δηλώνει προσκολλημένος στις διαταγές του Θεού, λέγοντας ότι «όλοι μας ανήκουμε στο Θεό και μόνο σ' αυτόν υποτασσόμαστε».¹³³⁰ Επίσης, το ενδιαφέρον του Αλεξάνδρου προς τους θεούς δηλώνεται από τον ίδιο, όταν καυτηριάζει την έπαρση του Δαρείου, λέγοντας ότι η συμπεριφορά του προκαλεί την αγανάκτηση των θεών.¹³³¹ Ακόμη, ο Αλέξανδρος δείχνει υπακοή στον Θεό, όταν απευθύνεται στους συντρόφους του Πώρου, λέγοντάς τους να φοβηθούν τον Θεό και να σταματήσουν να πολεμούν, όπως διηγείται ο ιστορικός Tha'ālibī.¹³³² Ο Αλέξανδρος παρουσιάζεται επίσης να σέβεται τον Θεό και να υπακούει στο θέλημά του, όταν απευθύνει μια επιστολή στη μητέρα του για να την παρηγορήσει για τον θάνατό του. Στην επιστολή αυτή της σύστηνε να κάνει υπομονή και να υπολογίζει στην ανταμοιβή του Θεού.¹³³³ Επιπρόσθετα, στην αιθιοπική μετάφραση του Αλεξάνδρου υπάρχει μια επιστολή που απευθύνεται από τον Αλέξανδρο, «το δικέρατο, στους βασιλείς της γης, από εκεί που

¹³²⁷ Polignac, "L'image d'Alexandre dans la littérature arabe," σ. 301, υποσημ. 21. Πρβλ. Goukowsky, *Essai sur les origines du mythe d'Alexandre*.

¹³²⁸ Πρβλ. *Historia Alexandri Magni*, I, 42, σ. 48-49. Βλέπε W. Ameling, "Alexander und Achilleus: ein Bestandsaufnahme," στο W. Will and J. Heinrichs (eds), *Zu Alex. d. Gr. II*, Amsterdam, 1988, σ. 657-692, A. Cohen, "Alexander and Achilles — Macedonians and "Mycenaeans," στους B. Carter and S. P. Morris (eds), *The Ages of Homer. A Tribute to Emily Townsend Vermeule*, Austin, 1995, σ. 483-505.

¹³²⁹ Για τις σχέσεις του Αλεξάνδρου με το θείο βλέπε Cary, *The Medieval Alexander*, σ. 118-142.

¹³³⁰ Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 423.

¹³³¹ Merkelbach, *Die Quellen des griechischen Alexanderromans*, σ. 197-198 (Bergson, *Der griechische Alexanderroman*, I, 38, σ. 61-63).

¹³³² Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 417-421.

¹³³³ Αυτόθι, σ. 449.

ανατέλλει ο ήλιος μέχρι εκεί που δύει». Εκεί, ο Αλέξανδρος τους εξηγεί τη δύναμη του Θεού, του πλαστουργού του κόσμου, δηλώνοντας ότι πιστεύει σ' Αυτόν.¹³³⁴ Τέλος, σύμφωνα με τον Miskawayh, υπακούει στη θεϊκή εντολή να μην φονεύσει τους αξιωματούχους του που δεν τον εμπιστεύονταν, επειδή, όπως ισχυρίζεται, υπήρχαν υποψίες σε σχέση με την αναγκαιότητα της λατρείας του ίδιου, δηλαδή σχετικά με το θέμα της «προσκύνησης».¹³³⁵ Παρομοίως, η αιθιοπική μετάφραση του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου διηγείται τις διάφορες προσευχές του Αλεξάνδρου προς τον ένα Θεό.

Οι άραβες ιστοριογράφοι τονίζουν την πίστη του Αλεξάνδρου στον ένα και μοναδικό θεό. Αντιθέτως, σε πολλά σημεία του ελληνικού μυθιστορήματος, ο Αλέξανδρος απευθύνεται στους θεούς των Ελλήνων, δηλαδή την Αθηνά, τον Ηρακλή και κυρίως τον Δία: *δέχου κάμὲ τρίτον ὄντα θνητόν... ἄξιον τοῖς θεοῖς συνέστιον γενέσθαι*.¹³³⁶ Ωστόσο, υπάρχουν και χριστιανικά στοιχεία που προετοίμασαν το έδαφος για τον ισλαμικό μονοθεϊσμό.

Αναφορικά με το θέμα της εύνοιας του θείου προς τον Αλέξανδρο, οι ιστοριογράφοι Tha'ālibī και Miskawayh παρουσιάζουν τον βασιλιά της Κίνας να λέει στον Αλέξανδρο ότι θα είναι ο τελικός νικητής, διότι έχει την εύνοια του «ανώτερου και ουράνιου κόσμου» και όχι επειδή έχει ισχυρότερες στρατιωτικές δυνάμεις. Επίσης, η ταύτιση του Αλεξάνδρου με τον Dhū 'l-qarnayn του Κορανίου καθιστά τον Αλέξανδρο όργανο του Θεού. Έτσι, ο Αλέξανδρος ενεργεί για να επιβάλει το θέλημα του Θεού. Στο πλαίσιο αυτό είναι ο προστάτης των δικαίων και εγείρει ένα ανυπέρβλητο σιδερένιο φράγμα για να προστατέψει τους κατοίκους από τις επιδρομές των Γωγ και Μαγώγ (Κοράνιο, κεφ. 18, 96-98). Αλλά και στο *συριακό ποίημα* ο Θεός είναι αυτός που υπαγορεύει στον Αλέξανδρο να κατασκευάσει σιδερένιες πύλες κατά των εχθρών.¹³³⁷ Ομοίως, στην αιθιοπική μετάφραση του μυθιστορήματος παρατίθεται μια προφητεία

¹³³⁴ Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 55-59.

¹³³⁵ Miskawayh, *Tajārib al-Umam*, τ. I, σ. 38.

¹³³⁶ Βλέπε σχετικά τη διασκευή α: *Historia Alexandri Magni*, III, 30, σ. 133, Fredricksmeier, "Alexander, Zeus Ammon, and the Conquest of Asia," σ. 203-205. Για τον ελληνικό χαρακτήρα της μακεδονικής και αργαεατικής θρησκείας βλέπε: W. Baege, *De Macedonurn Sacris*, Halle, 1913, σ. 1 κ. εξ., O. Hoffmam, *Die Makedonen, ihre Sprache und ihr Volkstum*, Göttingen, 1906, σ. 92-115, 260 κ. εξ., Berve, *Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage*, σ. 85-100 (σ. 86), s.v. "Kultus und Religion". Πληροφορίες για τη λατρεία του Δία, της Αθηνάς και του Ηρακλή από τους Μακεδόνες και τον Αλέξανδρο στους: Berve, *Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage*, σ. 86, Baege, *De Macedonurn Sacris*, σ. 1 κ. εξ.

¹³³⁷ Βλέπε το *συριακό ποίημα* στον Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, σ. 182 κ. εξ.

σύμφωνα με την οποία ο Αλέξανδρος είναι ο απεσταλμένος του Θεού επί της γης, ενώ ταυτίζεται με τον Dhū 'l-qarnayn.¹³³⁸

Εξάλλου, στην ελληνική παράδοση ο Αλέξανδρος παρουσιάζεται ως γιος του Άμμωνα-Δία. Κατά την επίσκεψή του στο μαντείο του Άμμωνα στη Λιβύη (δηλαδή στην περιοχή Siwah) προσφωνείται από τον ιερέα ως γιος του Άμμωνα.¹³³⁹ Επίσης, στο ελληνικό μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη, ο Αλέξανδρος παρουσιάζεται ως γιος του τελευταίου αιγύπτιου βασιλιά Νεκτεναβώ, ο οποίος, παρόμοια με όλους τους αιγύπτιους βασιλείς, ήταν ο απεσταλμένος του Θεού στη γη. Έτσι, ο Αλέξανδρος αναγνωρίζεται ως γιος ενός βασιλιά που ήταν συνδεδεμένος με το θείο. Επιπρόσθετα, το γεγονός ότι ο Αλέξανδρος καθ' υπόδειξη του ιερού του βαβυλώνιου Δία μεταφέρεται στην Αλεξάνδρεια για να ταφεί, αποτελεί αφορμή για τον συγγραφέα του αλεξανδρινού μυθιστορήματος να τον εντάξει στην αιγυπτιακή παράδοση. Με τον τρόπο αυτό, ενισχύοταν το εθνικό φρόνημα του αιγυπτιακού λαού που διοικούσαν οι Πτολεμαίοι. Οι θρησκευτικές αυτές πράξεις του Αλεξάνδρου και η σύνδεσή του με το θείο έχουν στην πραγματικότητα πολιτικό περιεχόμενο.¹³⁴⁰ Αποβλέπουν στη νομιμοποίηση της εξουσίας των Πτολεμαίων διαδόχων του Αλεξάνδρου στην Αίγυπτο.

Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Αλέξανδρος αποκαλείται βασιλιάς με εντολή του θεού,¹³⁴¹ καθώς και δούλος του Θεού στην επιστολή του προς τον Δαρείο αλλά και στη «συλλυπητήρια» επιστολή που στέλνει στην Ολυμπιάδα, όπως διαβάσαμε στο αραβικό κείμενο του Sa'īd b. al-Biṭrīq και στο αιθιοπικό μυθιστόρημα. Επίσης, είδαμε στο συριακό μυθιστόρημα του Αλεξάνδρου ότι, καθώς το νεκρό σώμα του Αλεξάνδρου έφθασε στη Μέμφιδα, όλοι οι κάτοικοι της περιοχής τον αποκαλούσαν θεό Sīsnaḳīs (Sesonchosis) και κυβερνήτη του κόσμου.¹³⁴² Από αυτές τις αναφορές φαίνεται σαφώς πως σε ορισμένες περιστάσεις ο Αλέξανδρος αποδίδει στον εαυτό του θεϊκή αποστολή, ενώ σε άλλες είναι οι άλλοι που τον αποκαλούν θεό. Ένα άλλο παράδειγμα εντοπίζεται στη διήγηση του Αρριανού (IV, 10, 2), όπου η Ολυμπιάδα φαίνεται να διατυμπανίζει ότι ο Αλέξανδρος ήταν γιος του Θεού.

¹³³⁸ Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 239-41. Στο περσικό μυθιστόρημα *Iqbāl-nāma* (1191 μ.Χ.) του Nizāmī, ed. by V. Dastgirdi, Tehran, 1956, σ. 10, 135-136, ο Θεός στέλνει τον Αλέξανδρο σε μακρινές περιοχές ως προφήτη.

¹³³⁹ Πλούταρχος, *Βίος Αλεξάνδρου*, κεφ. xxvii.3 και xxxiii.1. Πρβλ. Αρριανός, III, 3-4 και Appendix V (The Visit to Siwah), σ. 467-480.

¹³⁴⁰ Βλέπε σχετικά Tarn, *Alexander the Great*, τ. I, σ. 114.

¹³⁴¹ Για τον τίτλο βασιλιάς βλέπε Welles, "Alexander's Historical Achievement," σ. 221. Ακόμη, F. E. Adcock, "Greek and Macedonian Kingship," *PBA* 39 (1953), σ. 163-180.

¹³⁴² Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, III, 23, σ. 142.

Στα έργα των Dīnawarī, Ṭabarī, Sa'īd b. al-Biṭrīq, Tha'ālibī και Miskawayh διαφαίνεται γενικά ένα θρησκευτικό υπόβαθρο, δίνοντας έμφαση στη σχέση του Αλεξάνδρου με τον Θεό. Παραδείγματος χάριν, ο Dīnawarī παρουσιάζει τον ετοιμοθάνατο Δαρείο να επικαλείται τον Θεό, τον οποίο αναγνωρίζει και ο Αλέξανδρος, ο Ṭabarī παρουσιάζει τον Αλέξανδρο να ευχαριστεί τον Θεό για τη δική του ασφάλεια, ο Sa'īd b. al-Biṭrīq (και ο Dīnawarī) παρουσιάζει τον Αλέξανδρο να λέει στον Δαρείο ότι ο θάνατός του ήταν προκαθορισμένος από τον Θεό, ο Tha'ālibī, στη διήγηση για τους Γωγ και Μαγώγ, παραθέτει τα λόγια του Θεού από το Κοράνιο, καθώς και τη γνώμη του Sallam, ερμηνευτή του Κορανίου.

Στις ελληνικές διασκευές του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη και τις αρχαίες μεταφράσεις, η θρησκευτικότητα του Αλεξάνδρου συνδέεται επίσης με ιερατικά καθήκοντα και θυσίες. Ο μακεδόνας βασιλιάς παρουσιάζεται ενίοτε ως αρχιερέας που ανάμεσα στα καθήκοντά του ήταν η τέλεση θυσιών. Έτσι, παραδείγματος χάριν, ο Αλέξανδρος καλεί την Κανδάκη και τους στρατηγούς της με σκοπό να θυσιάσουν στον Άμμωνα (διασκευή β), θυσιάζει βόδια και πρόβατα προς τιμή του νεκρού Δαρείου (αρμενικό μυθιστόρημα), θυσιάζει δέκα άλογα στον Ποσειδώνα (συριακό και αρμενικό μυθιστόρημα), πραγματοποιεί θυσίες στον θεό Άμμωνα (συριακό μυθιστόρημα)¹³⁴³ και θυσίες στον Θεό στο ιερό της Ιερουσαλήμ προκειμένου να έχει επιτυχίες στην πορεία του (αιθιοπικό μυθιστόρημα).¹³⁴⁴

Ένα άλλο θέμα που εντάσσεται στη θεματική της θρησκευτικότητας του Αλεξάνδρου είναι το ενδιαφέρον του για τους οiwonούς. Όπως είδαμε, ο Αλέξανδρος, κοιτάζοντας το μπαστούνι και την μπάλα που του έστειλε ο Δαρείος, είδε σ' αυτά έναν καλό οiwonό.¹³⁴⁵ Το γεγονός ότι, σύμφωνα με τα άστρα, ο Αλέξανδρος γεννιέται σε μια σημαδιακή και τυχερή μέρα απηχεί την ενασχόληση των ανθρώπων της εποχής εκείνης με την αστρολογία. Παρόμοια στοιχεία απαντούν και στις διηγήσεις των αράβων ιστοριογράφων. Ένα αστρολογικό στοιχείο περιέχει η διήγηση του Sa'īd b. al-Biṭrīq αναφορικά με μια ρήση της Ολυμπιάδας για τον Αλέξανδρο. Σύμφωνα με τη ρήση αυτή, οι αστρολόγοι είχαν πει στην Ολυμπιάδα τη στιγμή που γέννησε τον Αλέξανδρο ότι «θα

¹³⁴³ Fredricksmeier, "Alexander, Zeus Ammon, and the Conquest of Asia," σ. 209-210, Ehrenberg, "Alexander und ägypten," σ. 40. Σχετικά με την επίσκεψη του Αλεξάνδρου στο ιερό του Άμμωνα βλέπε Balsdon, "The 'Divinity' of Alexander," σ. 371, Tarn, *Alexander the Great*, τ. I, σ. 42 κ. εξ., τ. II, σ. 347-359.

¹³⁴⁴ Ένας κατάλογος των θυσιών του Αλεξάνδρου σε διάφορες θεότητες με βάση τις ιστορικές πηγές παρατίθεται από τον Berve, *Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage*, σ. 85-86. Επίσης, M. P. Nilsson, *Geschichte der gr. Religion* II, München, 1961, σ. 13, L. Cerfaux and J. Tondriau, *Le Culte des souverains*, Tournai, 1957, σ. 125-126.

¹³⁴⁵ Ṭabarī, *Ta'rikh al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 695.

πεθάνει σ' έναν τόπο, του οποίου ο ουρανός είναι χρυσός και η γη σίδηρος». Από τα παραπάνω στοιχεία καθίσταται σαφές ότι τα αστρολογικά δεδομένα στις διηγήσεις των αράβων συγγραφέων έδειχναν ότι ο Θεός μέσω των άστρων επηρέαζε την πορεία των γεγονότων, όπως πίστευαν όλοι οι λαοί της ανατολής.

Η θρησκευτικότητα του Αλεξάνδρου δεν ήταν ασφαλώς ένα ζήτημα που αφορούσε μόνο στις παραδόσεις του μακεδονικού πτολεμαϊκού βασιλείου.¹³⁴⁶ Και οι Πέρσες βασιλείς αναγνώριζαν τον βασιλιά τους ως τον απεσταλμένο του Θεού επί γης, στον οποίο έδειχναν υπακοή.¹³⁴⁷ Ο ετοιμοθάνατος Δαρείος παρακαλεί τον Αλέξανδρο να μην καταστρέψει τους ναούς του Πυρός και να μεταχειριστεί καλά τους ιερείς τους (Sa'īd b. al-Bīrīq), πράγμα που δεν τηρείται από τον Αλέξανδρο (Tha'ālibī). Για άλλη μια φορά διαφαίνεται η έμφαση και το ενδιαφέρον των δύο συγγραφέων για το θείο.

Οι προηγούμενες παρατηρήσεις για τη θρησκευτικότητα του Αλεξάνδρου αναπτύχθηκαν με σκοπό αφενός να παρουσιαστεί μια διάσταση του χαρακτήρα του που συνήθως δεν μελετάται και αφετέρου με σκοπό να συμβάλουν στην ανάλυση του δυναμικού του χαρακτήρα για θεοποίηση διά μέσου της ηρωικής *αρετής*. Σε όλη τη διάρκεια του κατακτητικού του έργου, βασιζόμενοι στο κείμενο του Ψευδο-Καλλισθένη, μόνο μία φορά ο Αλέξανδρος προσέφερε δώρα σε κάποιο πρόσωπο. Αυτός ήταν ο Δάνδαμης, στον οποίο ο Αλέξανδρος προσέφερε χρυσό, άρτους, ρούχα, κρασί και λάδι. Αυτό το τυπικό κατά τη διάρκεια των εκστρατειών του ερμηνεύτηκε ως προπαγάνδα. Αποσκοπούσε, δηλαδή, να δείξει ότι οι εκστρατείες του είχαν οικουμενικό χαρακτήρα, ενώ τα κίνητρό του ήταν κυρίως ηρωικά.¹³⁴⁸ Σύμφωνα με τον Whitman, ο ηρωισμός καλλιεργήθηκε τον πέμπτο π.Χ. αιώνα ως μια νόρμα και συνδεόταν με τη μετά θάνατο

¹³⁴⁶Σχετικά με τη διαφορετική πρακτική, σύμφωνα με την οποία οι Έλληνες και οι Πέρσες τιμούσαν τους βασιλείς τους, βλέπε Ισοκράτης, *Πανηγυρικός*, 151: «θνητὸν μὲν ἄνδρα προσκυνοῦντες καὶ δαίμονα προσαγορευόντες, τῶν δὲ θεῶν μᾶλλον ἢ τῶν ἀνθρώπων ὀλιγοῦντες» και Ξενοφάντος, *Κύρου Ανάβασις*, III, 2, 13: «οὐδένα γὰρ ἀνθρώπων δεσπότην ἀλλὰ τοὺς θεοὺς προσκυνεῖτε».

¹³⁴⁷ Για το θέμα βλέπε: C. W. Mc-Ewan, *The Oriental Origin of Hellenistic Kingship*, Chicago Studies in Ancient Oriental Civilization, 13, Chicago, 1934, σ. 17-23, L. Ross Taylor, "The 'Proskynesis' and the Hellenistic Ruler-Cult," *JHS* 47 (1927), σ. 53-62, Της ίδιας, *The Divinity of the Roman Emperor*, Middletown, 1931, σ. 247-255, Brunt, "The Aims of Alexander," σ. 210, S. Rowell, "The Alexander Cult and Ptolemaic Ruler-Worship," *AH* 19.2 (1989), σ. 82-86, G. de Sanctis, "Gli ultimi messaggi di Alessandro ai Greci," *Rivista di Filologia* 68 (1940), σ. 1-21, W. W. Tarn, "The Hellenistic Ruler-Cult and the Daemon," *JHS* 68 (1928), σ. 206-219, J. Kaerst, *Geschichte des Hellenismus*, Third Edition, 2 vols, Leipzig and Berlin, 1927 (τ. I, σ. 293 κ. εξ.), E. Meyer, *Kleine Schriften*, Halle, 1924, σ. 304.

¹³⁴⁸Edmunds, "The Religiosity of Alexander," σ. 372-373, H. U. Instinsky, *Alexander der Grosse am Hellespont*, Würzburg, 1949.

θεοποίηση του ήρωα, όπως π.χ. ο Ηρακλής.¹³⁴⁹ Οι διαφορετικές απόψεις για τον ηρωισμό, όμως, ποτέ δεν συστηματοποιήθηκαν.¹³⁵⁰

Έτσι, στον Αλέξανδρο συνυπάρχουν δύο αντίθετα στοιχεία: από τη μια είναι θνητός, από την άλλη έχει προικιστεί με *αρετή*, με την οποία ξεπερνά τα συνήθη όρια ενός κοινού θνητού.¹³⁵¹ Η πίστη στην ανωτερότητά του απέρρεε από την *αρετή* του. Ήταν η *αρετή* που ώθησε τον Αλέξανδρο να πραγματοποιήσει τόσες εκστρατείες κατά του Δαρείου, του Πώρου, αλλά και εκστρατείες σε Δύση και Ανατολή. Η πίστη αυτή είχε ανάγκη να αναθεωρηθεί πολλές φορές από μαντεία, χρησμούς και θεϊκά σημάδια, π.χ. ο Αλέξανδρος επισκέπτεται το ιερό της Ιερουσαλήμ και πραγματοποιεί θυσίες στον Θεό για να έχει επιτυχίες στην πορεία του.¹³⁵² Ο Αλέξανδρος πέτυχε τα κατορθώματά του χάρη στην *αρετή*. Η θεοποίηση του Αλεξάνδρου ξεπερνά τη διάκριση μέσω της *αρετής* αλλά συνδέεται με την ηρωοποίησή του.¹³⁵³ Η προσωπικότητά του μας ενδιαφέρει να δούμε εάν εκπλήρωσε το ηρωικό ιδανικό των μύθων.¹³⁵⁴ Αλλά αυτή η εκπλήρωση σήμαινε ότι ο Αλέξανδρος θα ξεπερνούσε τα όρια. Πράγματι, θεωρήθηκε μοντέλο ήρωα με το να

¹³⁴⁹ C. H. Whitman, *Sophocles: A Study of Heroic Humanism*, Cambridge, Mass., 1951, κεφ. XI, “Sophocles and the Fifth Century”.

¹³⁵⁰ Βλέπε σχετικά L. R. Farnell, *Greek Hero Cults and Ideas of Immortality*, Oxford, 1921, σ. 370, όπου θεωρεί τον ήρωα μια δευτερεύουσα προσωπικότητα, παρ’ όλο που είναι αθάνατος, με τοπική και περιορισμένη δύναμη. Πιστεύει ότι ο ήρωας συνδέεται με τον θεό στη λατρεία. Για το ζεύγος «ηρωικό – θεϊκό» πρβλ. Πλάτων, *Platonis Opera*, ed. by I. Burnet, τ. V, Oxford, 1991, 818c3.

¹³⁵¹ Πρβλ. Vernant, Zeitlin (eds), *Mortals and Immortals: Collected Essays*.

¹³⁵² Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. 72-76.

¹³⁵³ Ιδιαίτερα κατατοπιστικά για το θέμα της θεοποίησης είναι τα άρθρα των: G. L. Cawkwell, “The Deification of Alexander the Great: A Note,” ed. by I. Worthington, *Ventures into Greek History. Fest. N. G. L. Hammond*, Oxford, 1994, σ. 293-306, E. J. Bickerman, “Sur un passage d’Hypéride (Epitaphios col. VIII),” *Athenaeum* 41 (1963), σ. 70-85 (σ. 70 κ. εξ.), Balsdon, “The ‘Divinity’ of Alexander,” σ. 363-388, Robinson, “Alexander’s Deification,” σ. 286-301, D. G. Hogarth, “The Deification of Alexander the Great,” *EHR* 2.6 (1887), σ. 317-329, E. Badian, “The Deification of Alexander the Great,” στο *Ancient Macedonian Studies in Honor of Charles F. Edson*, ed. by H. J. Dell, Thessaloniki, 1981, σ. 27-71 (σ. 44-47), του ίδιου, “Alexander the Great Between Two Thrones and Heaven: Variations on an Old Theme,” στο *Subject and Ruler: The Cult of the Ruling Power in Classical Antiquity*, ed. by A. Small, Ann Arbor, 1996, σ. 11-26, του ίδιου, *The Deification of Alexander the Great*, Colloquy 21: *Center for Hermeneutical Studies in Hellenistic and Modern Culture*, Berkeley, 1976, E. A. Fredricksmeyer, “Three Notes on Alexander’s Deification,” *AJAH* 4 (1979), σ. 1-9, του ίδιου, “Alexander’s Religion and Divinity,” στο Roisman (ed.), *Brill’s Companion to Alexander the Great*, σ. 253-278, Tarn, “Alexander’s Deification,” στο *Alexander the Great*, τ. II, Appendix, 22, σ. 347-374, Cartledge, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 297-314, Mauriac, “Alexander the Great and the Politics of ‘Homonoia’,” σ. 111-114, A. N. Oikonomides, “The deification of Alexander in Bactria and India,” *AncW* 12 (1985), σ. 69-71, E. Badian, “Alexander the Great, 1948-67,” *CW* 65.2 (1971-1972), σ. 37-56 και 77-83 (σ. 43-44), J. Tondriau, “Alexandre le Grand assimilé à différentes divinités,” *RPh* 23 (1949), σ. 41-52, A. Gitti, “Quando nacque in Alessandro Magno l’idea della filiazione divina?,” *Atti ... Acc. Pugliese, Classe di Scienze Morali* 3/4 (1950-1951), σ. 3, A. Dascalakis, “The Deification of Alexander the Great and his Plans for a Greco-Asian Empire,” *ΕΕΦΣΠΑ* 10 (1959-1960), σ. 35, του ίδιου, “La déification d’Alexandre le Grand en Egypte et la reaction en Grèce,” *StudClas* 9 (1967), σ. 93, A. Chaniotis, “The Divinity of Hellenistic Rulers,” στο βιβλίο του A. W. Erskine (ed.), *A Companion to Hellenistic World*, Oxford, 2003, σ. 431-445.

¹³⁵⁴ P. Briant, *Alexander the Great: the Heroic Ideal*, London, 1996.

εξομοιωθεί με μεγάλους ήρωες του μύθου και της ποίησης.¹³⁵⁵ Εντούτοις, ο ηρωισμός του Αλεξάνδρου δεν είχε καμιά σημασία για τον Διογένη τον Κυνικό ή τον Μένανδρο. Στο πλαίσιο αυτό, ο Αλέξανδρος φαίνεται πως ήθελε όλοι οι βασιλείς της ανατολικής αυτοκρατορίας να εκπληρώσουν ένα είδος *προσκυνησεως*, δείχνοντας το σεβασμό τους προς το πρόσωπό του. Για τους Μακεδόνες και για όλους τους Έλληνες, η *προσκύνησις* ήταν μια πράξη που συνδέονταν με τον Θεό και όχι με ανθρώπους εν ζωή.¹³⁵⁶ Η απαίτηση του Αλεξάνδρου να τον θεωρούν θεό εξυπηρετούσε πολιτικούς σκοπούς, όπως λέει ο Tarn και ο Robinson.¹³⁵⁷ Ο Reinmuth υποστήριξε ότι η θεοποίηση του Αλεξάνδρου δεν αποσκοπούσε στη νομιμοποίηση της εξουσίας του, αλλά ήταν αναγνώριση όλων όσων είχε πετύχει με τις εκστρατείες του.¹³⁵⁸ Μια άλλη άποψη είναι αυτή του Nock, σύμφωνα με την οποία, ο Αλέξανδρος επιζητούσε τη θεοποίησή του με στόχο να αυξήσει το κύρος του τη στιγμή που επιθυμούσε να συγκρουστεί με τους συμμάχους του.¹³⁵⁹ Σύμφωνα με τον Mauriac, ο Αλέξανδρος «έγινε θεός» για να πετύχει την *ομόνοια* των λαών. Αλλά και ο Mauriac τονίζει ότι τα κίνητρα του Αλεξάνδρου ήταν πολιτικά.¹³⁶⁰

Με βάση όσα διαβάσαμε στις διηγήσεις των αράβων ιστορικών, φαίνεται πως ο Αλέξανδρος ποτέ δε ζήτησε να τον τιμήσουν ως ήρωα, αν θεωρήσουμε ότι ο ηρωισμός υποδηλώνει τη θεοποίηση. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα για να τεκμηριώσουμε αυτήν την άποψη μπορεί να αντληθεί από το κείμενο του Ψευδο-Καλλισθένη. Ο Αλέξανδρος αρνήθηκε τις θεϊκές τιμές που η Ροδογούνη και η Σταταίρα του απέδωσαν.¹³⁶¹ Σύμφωνα με το κείμενο, οι δύο γυναίκες του απηύθυναν μια επιστολή, στην οποία τον αποκαλούσαν ισόθεο και σύνθρονο του Δία. Ο Αλέξανδρος, όμως, αρνήθηκε την προσφορά «θεοποίησης», λέγοντας: «Αρνούμαι αυτές τις θεϊκές τιμές, διότι γεννήθηκα θνητός που υπόκειται στο θάνατο και πρέπει να προφυλάσσομαι από αυτά τα πράγματα, καθώς διακυβεύουν την ψυχή».¹³⁶² Οι διηγήσεις των αράβων ιστορικών της πρώιμης και μέσης περιόδου παρουσιάζουν τον Αλέξανδρο να επιβάλει στους βασιλείς της Συρίας, της Υεμένης και των χωρών της Δύσης να αναγνωρίσουν την εξουσία του (Tha'ālibī), πράγμα

¹³⁵⁵ Edmunds, "The Religiosity of Alexander," σ. 386.

¹³⁵⁶ Για όλα αυτά βλέπε Balsdon, "The 'Divinity' of Alexander," σ. 376-378. Αρριανός, IV, 10, 7: «Μακεδόνας δὲ ἂν τὸν σφῶν βασιλέα δικαιοτέρον θεϊαῖς τιμαῖς κοσμοῦντας».

¹³⁵⁷ Tarn, *Alexander the Great*, σ. 371-373, Robinson, "Alexander's Deification," σ. 295. Του ιδίου, "Alexander and the Oecumene," σ. 303.

¹³⁵⁸ Reinmuth, "Alexander and the World-State," σ. 122.

¹³⁵⁹ D. Nock, *Hellenistic Religion – The Two Phases, Syllabus of Gifford Lectures*, Aberdeen, 1939, σ. 9.

¹³⁶⁰ Mauriac, "Alexander the Great and the Politics of 'Homonoia'," σ. 114.

¹³⁶¹ Βλέπε σχετικά A. Beurlier, *De Divinis Honoribus quos acceperunt Alexander et Successores eius*, Paris, 1890.

¹³⁶² *Historia Alexandri Magni*, II, 22, σ. 97-98. Ακόμη, M. P. Charlesworth, "The Refusal of Divine Honours," *Papers of the British School at Rome* 15 (1939), σ. 1-10 (σ. 1).

που έκανε και με τον Ινδό βασιλιά Πώρο (Tha'ālibī). Επίσης, σύμφωνα με όσα διηγείται ο Ṭabarī, κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Αλεξάνδρου, η εξουσία έγινε συγκεντρωτική, ενώ πριν ήταν διάσπαρτη σ' όλο τον ελληνικό χώρο. Αντίθετα, στο χώρο της Περσίας, η εξουσία διασπάστηκε, ενώ πριν από τον Αλέξανδρο ήταν συγκεντρωμένη στο πρόσωπο του βασιλιά.¹³⁶³

Συνοπτικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι Άραβες ιστοριογράφοι εξιδανίκευσαν τη ζωή του Αλεξάνδρου ως μια αναπαράσταση ενός μύθου. Τροποποίησαν την ιστορία του παραλείποντας πολλά γεγονότα που οι Έλληνες και άλλοι θεώρησαν σημαντικά, π.χ. τις πρώτες εκστρατείες του στον ελληνικό χώρο ή τις διάφορες μάχες με τα περσικά στρατεύματα, και τόνισαν τα θρυλικά στοιχεία που συναντάμε και στο μυθιστόρημα.¹³⁶⁴ Πράγματι, ορισμένα χαρακτηριστικά του Αλεξάνδρου τονίστηκαν στις διάφορες παραδόσεις. Οι Έλληνες είδαν στον Αλέξανδρο τον νικηφόρο έλληνα κατακτητή και κοσμοκράτορα, οι Αιγύπτιοι τον παρουσίασαν ως γιο του αιγύπτιου βασιλιά Νεκτεναβώ και λάτρη του Άμμωνα,¹³⁶⁵ οι Πέρσες του απέδωσαν περσική βασιλική καταγωγή, οι Σύριοι και οι χριστιανοί ιστοριογράφοι τον έκαναν χριστιανό *ante litteram*, οι Άραβες τον έκαναν απεσταλμένο του Θεού και πιστό μουσουλμάνο, και τέλος, οι Αιθίοπες τον θεώρησαν πιστό στο χριστιανικό δόγμα.

¹³⁶³ Βλέπε Ṭabarī, *Ta'riḫ al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 694, Miskawayh, *Tajārib al-Umam*, τ. I, σ. 35.

¹³⁶⁴ Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts*, σ. xliiv-xlv.

¹³⁶⁵ Ιδιαίτερα κατατοπιστικό για το θέμα είναι τα άρθρα των: Fredricksmeier, "Alexander, Zeus Ammon, and the Conquest of Asia," σ. 199-214, A. B. Bosworth, "Alexander and Ammon," στο *Greece and the Eastern Mediterranean in Ancient History and Prehistory*, ed. by K. H. Kinzl, Berlin and New York, 1977, σ. 67-75, C. J. Classen, "The Libyan God Ammon in Greece before 331 B.C.," *Historia* 8 (1959), σ. 349-355, Tarn, "Alexander's Deification," σ. 151-163.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Πηγές των αραβικών διηγήσεων

Από τη διεξοδική ανάλυση των διηγήσεων των αραβικών πηγών και τη σύγκρισή τους με το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη τόσο τις διασκευές όσο και τις μεταφράσεις του, προέκυψε ότι υπάρχουν πολλές ομοιότητες σε ορισμένες διηγήσεις. Για να εξηγήσουμε αυτές τις ομοιότητες πρέπει να υποθέσουμε ότι οι Άραβες ιστοριογράφοι είχαν πρόσβαση σε κάποια πλήρη ή αποσπασματική αραβική μετάφραση κάποιας από τις διασκευές ή άλλης μετάφρασης του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη. Επειδή οι αραβικές διηγήσεις έχουν περισσότερες ομοιότητες με τη συριακή μετάφραση του μυθιστορήματος, είναι εύλογο να εικάσουμε ότι μια αραβική μετάφραση έγινε από το συριακό κείμενο. Το σωζόμενο συριακό κείμενο προέρχεται από μια χαμένη *rahlavī* διασκευή ή μετάφραση, όπως απέδειξε ο Nöldeke.¹³⁶⁶ Η στενή εξάρτηση των αράβων ιστορικών από μια υποτιθέμενη αραβική μετάφραση του Ψευδο-Καλλισθένη είναι κάτι αναμφισβήτητο. Οι Άραβες ιστορικοί ίσως είχαν πρόσβαση και σε άλλες συριακές ή περσικές διηγήσεις για τον Μέγα Αλέξανδρο που είχαν μεταφραστεί στα Αραβικά. Μολονότι δεν σώζονται σχεδόν καθόλου τέτοια αραβικά κείμενα, δεν θα πρέπει να περιορίσουμε τις πηγές τους μόνο σε μια χαμένη αραβική μετάφραση του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη, από την οποία άντλησαν όλες τις διηγήσεις τους για τον Μέγα Αλέξανδρο.¹³⁶⁷ Διότι, σε ορισμένα ζητήματα οι Άραβες ιστοριογράφοι εμφανίζονται τελείως ανεξάρτητοι από το μυθιστόρημα, π.χ. στη διήγηση που αναφέρεται στην καταγωγή του Αλεξάνδρου από τον Δαρείο. Σύμφωνα με τον Macuch, ο ιστοριογράφος Dīnawarī κράτησε το γενικό πλαίσιο του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη με μερικές όμως αποκλίσεις, π.χ. την καταγωγή του Αλεξάνδρου από τον Δαρείο και την κόρη του Φιλίππου. Αυτές οι αποκλίσεις πρέπει να αποτελούσαν ήδη τμήματα της αρχαίας περσικής ιστορίας.¹³⁶⁸

Στις διηγήσεις των αράβων ιστορικών της πρώιμης και μέσης περιόδου εντοπίσαμε ορισμένα μοτίβα ιρανικής προέλευσης, ανεξάρτητα από τη ζωροαστρική παράδοση, τα οποία θα μπορούσαν να ερμηνευτούν ποικιλοτρόπως. Έτσι, θα μπορούσαν να γίνουν αποδεκτά ή ακόμα και να υιοθετηθούν από κάποιες ομάδες Περσών. Πρόκειται για τη

¹³⁶⁶ Nöldeke, “Beiträge,” σ. 11-24.

¹³⁶⁷ Πρβλ. T. Lewicki, “L’apport des sources arabes médiévales (IXe – Xe siècles) à la connaissance de l’Europe centrale et orientale,” στο *L’Occidente e l’Islam nell’alto medioevo I*, Spoleto, 1965, σ. 461-535. Επίσης, K. van Bladel, “The Syriac Sources of the Early Arabic Narratives of Alexander,” στο *Memory as History: The Legacy of Alexander in South Asia*, ed. by Himanshu Prabha Ray and Daniel T. Potts, New Delhi, 2007, σ. 54-75.

¹³⁶⁸ Nöldeke, “Beiträge,” σ. 50 κ. εξ. και Macuch, “Pseudo-Callisthenes Orientalis,” σ. 258.

συμφιλίωση του Δαρείου την ώρα του θανάτου του με τον εχθρό του, τον Αλέξανδρο, την τιμωρία που επέβαλε ο Αλέξανδρος στους δολοφόνους του Δαρείου, και το γάμο του με την κόρη του Δαρείου, τη Ρούσνακ (Ρωξάνη). Όλα αυτά θεωρούνται ιστορικά γεγονότα. Οι παραδόσεις που δημιουργήθηκαν από τέτοια περιστατικά θα μπορούσαν να ερμηνευτούν με θετική προς τον Αλέξανδρο στάση. Στην πραγματικότητα, οι ιρανικές παραδόσεις δεν ήταν τόσο αρνητικές στον Αλέξανδρο όσο η ζωροαστρική γραμματεία, αν και δεν ήταν ομόφωνα θετικές όπως οι αιγυπτιακές παραδόσεις.¹³⁶⁹

Η σύγκριση των αραβικών διηγήσεων για τον Αλέξανδρο, όπως παρουσιάζονται από τους άραβες ιστοριογράφους της πρώιμης και μέσης περιόδου, με εκείνες του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη (διασκευές και μεταφράσεις) αποσκοπούσε στο να εντοπίσει τις ομοιότητες και τις αποκλίσεις στη μορφή και το περιεχόμενο των κειμένων. Πρωτίστως, όμως, με τον τρόπο αυτό καθίσταται σαφής η εντύπωση που δίνουν τα ίδια τα αραβικά κείμενα. Διότι, οι αραβικές διηγήσεις έχουν το δικό τους ιδιαίτερο χαρακτήρα και τη δική τους αξία. Η παρουσία ορισμένων διηγήσεων μόνο στους άραβες ιστορικούς και η πλήρης απουσία των από τις ελληνικές διασκευές και αρχαίες μεταφράσεις του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη εγείρει το ερώτημα που αφορά στις πηγές των αράβων ιστοριογράφων. Παραδείγματος χάριν, η διήγηση για την καταγωγή του Αλεξάνδρου από τον Δαρείο δεν υπάρχει σε καμία σωζόμενη εκδοχή του μυθιστορήματος είτε ελληνική διασκευή είτε μετάφραση σε άλλη γλώσσα. Επίσης, η διήγηση για την επίσκεψη και τη συνάντηση του Αλεξάνδρου με τον βασιλιά της Κίνας υπάρχει μόνο στη συριακή μετάφραση. Σε αυτές τις περιπτώσεις υποθέσαμε ότι οι άραβες ιστοριογράφοι πρέπει να άντλησαν το υλικό τους από μεσαιωνικές περσικές (*pahlavī*) και συριακές διηγήσεις που είχαν μεταφραστεί στα Αραβικά. Επίσης, έχει προταθεί ότι πρέπει να υπήρχαν δύο ξεχωριστές αραβικές μεταφράσεις του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη.¹³⁷⁰ Δηλαδή, μία αραβική μετάφραση που περιείχε διηγήσεις για τον Αλέξανδρο προερχόμενες από μεσαιωνικά Περσικά (*pahlavī*) κείμενα, και μια άλλη μετάφραση ή διασκευή που έγινε από τη συριακή μετάφραση του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη.

Επιπλέον, αναφορικά με τις διηγήσεις για τις κατακτήσεις του Αλεξάνδρου στην Ανατολή, για τους τοπικούς βασιλείς και για τους διαδόχους του, εικάσαμε ότι οι πηγές των αράβων ιστορικών *Dīnawarī*, *Ḥamza al-Isfahānī*, *Miskawayh* και *Tha'ālibī* πρέπει να ήταν περσικής προέλευσης (*pahlavī*), οι οποίες μεταφράστηκαν στα Αραβικά. Είναι

¹³⁶⁹ Macuch, "Pseudo-Callisthenes Orientalis," σ. 229-230.

¹³⁷⁰ Fahd, "La version arabe du Roman d'Alexandre," σ. 30.

ξεκάθαρο ότι πρόκειται για ανεξάρτητες περσικές πηγές. Στη διήγηση για τους τοπικούς βασιλείς υποθέσαμε ότι χρησιμοποιήθηκαν από τους Άραβες ιστοριογράφους δύο μεταφρασμένες στα Αραβικά πηγές: άλλη ήταν η πηγή που χρησιμοποίησαν οι Dīnawarī και Ḥamza al-Iṣfahānī (ενδεχομένως περσικής προέλευσης) και άλλη η πηγή των Miskawayh και Tha‘ālibī. Ο Sa‘īd b. al-Biṭrīq και ο Mas‘ūdī υποθέσαμε ότι χρησιμοποίησαν κάποια άλλη άγνωστη αραβική πηγή για τη διήγηση αυτή. Στη διήγηση για τους διαδόχους του Αλεξάνδρου εικάζουμε ότι οι ιστοριογράφοι μας χρησιμοποίησαν δυο διαφορετικές πηγές: μια μεταφρασμένη στα Αραβικά περσική (rahlavī) πηγή, από την οποία άντλησαν οι Ṭabarī και Mas‘ūdī και μια άλλη, επίσης περσική, ήταν η πηγή του Ḥamza al-Iṣfahānī. Ο Sa‘īd b. al-Biṭrīq φαίνεται πως βασίζεται στον πίνακα των βασιλέων του έργου «Κανών Βασιλειών» του αστρονόμου και γεωγράφου Κλαυδίου Πτολεμαίου.

Ο συγγραφέας Dīnawarī «συνοψίζει στο έργο του στοιχεία του έργου *Nihāya* που αποδίδεται στον pseudo-’Aṣma‘ī. Το έργο αυτό αποτέλεσε μια πηγή του Dīnawarī. Πολλές ομοιότητες αλλά και διαφορές υπάρχουν μεταξύ του έργου *Nihāya* και της διήγησης του Dīnawarī. Αναφέρουμε, παραδείγματος χάριν, μια διαφορά του Dīnawarī από το έργο *Nihāya*, σύμφωνα με την οποία ο Αλέξανδρος, μετά τη διέλευσή του από το βασίλειο της ισχυρής βασίλισσας Κανδάκης, δεν συναντιέται με τις Αμαζόνες, ούτε με τους Βραχμάνες, αλλά πηγαίνει κατευθείαν στη χώρα του σκότους.¹³⁷¹ Το ότι ο Dīnawarī παραλείπει τη διήγηση των Βραχμάνων, καθώς και άλλες περιπέτειες του Αλεξάνδρου, γίνεται σύμφωνα με τον Grignaschi, είτε γιατί θέλει να συνοψίσει τη διήγηση, είτε εξαιτίας του θρυλικού χαρακτήρα τους, αφού σύμφωνα με τον ίδιο τον Dīnawarī, ο σκοπός της δεύτερης εκστρατείας του Αλεξάνδρου δεν ήταν να κατευθυνθεί δυτικά, αλλά προς τις χώρες που βρίσκονται εκεί που ανατέλλει ο ήλιος.¹³⁷² Η υπόθεση αυτή του Grignaschi δεν φαίνεται τελειώς ορθή δεδομένου ότι ο Dīnawarī δεν είχε πρόθεση να μας δώσει μια σύντομη διήγηση των περιπετειών του Αλεξάνδρου – πράγμα που προκύπτει από τη μακροσκελή διήγηση των κατακτήσεων που είδαμε παραπάνω - , και η οποία είναι διανθισμένη με πολλά μυθοπλαστικά στοιχεία. Άλλωστε, η διήγηση των Βραχμάνων φαίνεται πως ήταν γνωστή στους Άραβες, π.χ. στο Ya‘qūbī – αν δεχτούμε όσα ισχυρίζεται ο Nöldeke, ότι δηλαδή ο σοφός Ινδός βασιλιάς που συναντά ο Αλέξανδρος είναι ο Δάνδαμης, ο ανώτερος των γυμνοσοφιστών - , πράγμα που σημαίνει ότι είχαν γίνει αραβικές μεταφράσεις ή παραφράσεις του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη, στο οποίο στοιχεία από το έργο του Παλλάδιου είχαν ήδη ενσωματωθεί. Σύμφωνα με όσα διηγείται ο Dīnawarī, ο

¹³⁷¹ Grignaschi, “La Nihāyatu-l-’arab (Deuxième partie),” σ. 98.

¹³⁷² Αυτόθι, σ. 101-102.

Αλέξανδρος θα συναντήσει τις Αμαζόνες στην κεντρική Ασία στην επιστροφή του από τη «δεύτερη» εκστρατεία, η οποία ξεκίνησε από την Ελλάδα και κατέληξε στις χώρες των Σλάβων, των Χαζάρων και των Τούρκων ως τα όρια της Κίνας. Όπως στο *συριακό θρύλο* του Αλεξάνδρου έτσι και στο έργο *Nihāya*, ο σκοπός της δεύτερης εκστρατείας ήταν η εξερεύνηση της περιοχής που ανατέλλει ο ήλιος, παρόμοια και με το συγγραφέα *Dīnawarī*.¹³⁷³ Άλλωστε, η διήγηση για τους Βραχμάνες απαντά και στο έργο *Nihāya*.¹³⁷⁴

Η βιογραφία του Αλεξάνδρου στον *Dīnawarī* παρεκκλίνει από το κείμενο του έργου *Nihāya* σε μερικά σημεία, πρωτίστως όμως στην ερμηνεία του ονόματος του Αλεξάνδρου. Για τη συγκεκριμένη διήγηση, δηλαδή την καταγωγή του Αλεξάνδρου, εικάζουμε ότι ο *Dīnawarī* άντλησε από δυο αραβικές μεταφράσεις (η μία προερχόμενη από τα Συριακά, η άλλη από τα *rahlavī*). Επίσης, πρέπει να χρησιμοποίησε μία περσική πηγή μεταφρασμένη στα Αραβικά για την εκστρατεία του Αλεξάνδρου στην Ανατολή και τη διήγηση των τοπικών βασιλέων. Είναι επίσης πιθανό να άντλησε τις υπόλοιπες διηγήσεις από μια μεταφρασμένη στα Αραβικά συριακή μετάφραση του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη.

Η διήγηση για την Κίνα εικάζουμε πως προήλθε από μια αραβική μετάφραση ενός *rahlavī* κειμένου. «Όμως, ο *Dīnawarī* δεν κάνει λόγο για τις περιπέτειες του Αλεξάνδρου κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του από τα όρια της Κίνας ως το όρος *Qāf*. Ο *Dīnawarī* παρουσιάζει τον Αλέξανδρο να εισέρχεται στο Ιράκ, διασχίζοντας κατοικημένες περιοχές από λαούς, οι οποίοι ήταν εκτεθειμένοι στις επιδρομές των Γωγ και Μαγώγ, των Αμαζόνων και των δυτικών τουρκικών φύλων. Ο σκοπός της εκστρατείας αυτής ήταν η εξερεύνηση του χώρου που ανατέλλει ο ήλιος, τόσο για τον ιστορικό *Dīnawarī* όσο και για τον συγγραφέα του έργου *Nihāya*. Συνεπώς, ο *Dīnawarī* συμφωνεί επακριβώς με το κείμενο του έργου *Nihāya* σ' αυτό το σημείο (εννοούμε το περσικό κείμενο μεταφρασμένο στα Αραβικά, το οποίο βρήκε σε χειρόγραφο στην Κωνσταντινούπολη ο Grignaschi). Το ζήτημα είναι να δείξουμε εάν ο *Dīnawarī* είχε ήδη βρει στην έκδοση του έργου *Nihāya* που είχε αυτά τα κείμενα των διηγήσεων που παρατίθενται στα χειρόγραφα που βρήκε ο Grignaschi, ή, εάν ο ίδιος ο *Dīnawarī* τροποποίησε τη διήγηση του έργου *Nihāya* του pseudo-΄Ασμα΄ι.¹³⁷⁵ Παρόμοια, ο Ibn al-Muqaffa΄ αποδίδει στον Αλέξανδρο μια μεγάλη εκστρατεία εναντίον της Ανατολής, η οποία οδηγεί τον μακεδόνα κατακτητή στην Ινδία

¹³⁷³ Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 162-163.

¹³⁷⁴ Grignaschi, "La Nihāyatu-l-'arab (Deuxième partie)," σ. 101.

¹³⁷⁵ Εάν ο *Dīnawarī* χρησιμοποίησε το έργο *Nihāya*, που αποδίδεται στον pseudo-΄Ασμα΄ι, βλέπε Grignaschi, "La Nihāyatu-l-'arab (Deuxième partie)," σ. 98.

και την Κίνα.¹³⁷⁶ Ο Dīnawarī, καταλήγει ο Grignaschi, φαίνεται ότι είχε στη διάθεσή του το αρχικό έργο του pseudo-’Ασμα’ī αναφορικά με τη συγκεκριμένη διήγηση.¹³⁷⁷ Η υπόθεση αυτή είναι πειστική, αφού σε μεγάλο μέρος εντοπίζονται ομοιότητες μεταξύ των δύο κειμένων».¹³⁷⁸

Αναφορικά με τη διήγηση για τους έλληνες βασιλείς, τον Αλέξανδρο και τους διαδόχους του, η πηγή του Ya’qūbī ήταν το έργο «Κανών Βασιλειών» του αστρονόμου και γεωγράφου Κλαυδίου Πτολεμαίου, την οποία ο ίδιος κατονομάζει. Όσον αφορά στις άλλες διηγήσεις, ο Ya’qūbī χρησιμοποίησε άλλες πηγές που δεν τις ονομάζει. Είναι πολύ πιθανόν να χρησιμοποίησε κάποια αραβική μετάφραση – ίσως από τα μεσαιωνικά Περσικά (pahlavī) ή τα Συριακά - του μυθιστορήματος για τις κατακτήσεις, τον θάνατο του Αλεξάνδρου και τους λόγους των φιλοσόφων.

Ο Ṭabarī άντλησε τις πληροφορίες από διάφορες πηγές.¹³⁷⁹ Αναφορικά με την καταγωγή του Αλεξάνδρου παραθέτει και τη διήγηση της καταγωγής από τον Φίλιππο αλλά και τη διήγηση ότι ήταν γιος του Δαρείου Β’ και άρα αδελφός του Δαρείου Γ’ του Κοδομανού. Αυτές οι διηγήσεις προέρχονται από κάποια πηγή που χρησιμοποίησε και ο pseudo-’Ασμα’ī στο έργο *Nihāya*. Από την ίδια πηγή προέρχονται και οι διηγήσεις για τη σύγκρουση με τον Δαρείο, καθώς και οι εκστρατείες και κατακτήσεις του Αλεξάνδρου στην Ανατολή. Επίσης, παραθέτει διηγήσεις που προέρχονται από άλλες πηγές. Αυτές μπορεί να ήταν αποσπάσματα από αραβικές μεταφράσεις του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη (η μία προερχόμενη από τα Συριακά, η άλλη από τα μεσαιωνικά Περσικά (pahlavī)). Ακόμη, όπως ο ίδιος αναφέρει, στηρίχτηκε σε αρχαίες περσικές πηγές (κάποιο αρχαίο *Χρονικό*), που είχαν μεταφραστεί στα Αραβικά, αναφορικά με τις διηγήσεις του για τους πέρσες βασιλείς και τους διαδόχους των στον περσικό θρόνο. Οι πηγές αυτές πρέπει να ήταν αραβικές διασκευές του έργου *Khudāy-nāma* που μετέφρασε στα Αραβικά ο πέρσης λόγιος Ibn al-Muqaffa’ και είναι γνωστές ως *Siyar al-mulūk* (*Βίοι βασιλέων*). Επίσης, ο Ṭabarī ονομάζει ως πηγή του το έργο του Hishām b. Muḥammad al-Kalbī.

Ο Ṭabarī, πέρα από τα κεφάλαια που είναι αφιερωμένα στην περσική ιστορία, «συνόψισε, δίπλα σε άλλες πηγές, τις βιογραφίες που είναι παραφρασμένες από τον pseudo-’Ασμα’ī, υπόθεση που υποστηρίχτηκε από τον Grignaschi.¹³⁸⁰ Φαίνεται πως ο ίδιος

¹³⁷⁶ Αυτόθι, σ. 98-99.

¹³⁷⁷ Αυτόθι, σ. 102.

¹³⁷⁸ Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 163-165.

¹³⁷⁹ Οι πηγές του Ṭabarī εντοπίστηκαν από τον Grignaschi, “La Nihāyatu-l-’arab (Deuxième partie),” σ. 99. Επίσης, Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 135-136.

¹³⁸⁰ Grignaschi, “La Nihāyatu-l-’arab (Deuxième partie),” σ. 100.

ο Ἐταβάρης είχε ένα κείμενο του έργου *Nihāya* πιο παλιό από εκείνο το οποίο χρησιμοποιήθηκε ως βάση από το μεταγενέστερο έργο *Nihāya*. Επομένως, συνεχίζει ο Grignaschi, μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι ο ίδιος ο Ἐταβάρης μέσα στη βιογραφία του Αλεξάνδρου μας διέσωσε μια σύνοψη του κειμένου, το οποίο ο pseudo-Ἀσμάτῃ ονομάζει *Siyar d'Ibn al-Muqaffa* ('Οι βίοι του Ibn al-Muqaffa'). Άρα, ο Ἐταβάρης είχε μία διασκευή του έργου *Siyar al-mulūk* (*Βίοι βασιλέων*) του αυτοαποκαλούμενου Ibn al-Muqaffa, πιο αρχαία από εκείνη που παράφρασε ο pseudo-Ἀσμάτῃ.¹³⁸¹ Έχει προταθεί ότι οι διηγήσεις του Ἐταβάρη μπορεί να χωριστούν σε δύο ομάδες: η πρώτη ομάδα περιέχει διηγήσεις που προέρχονται από την αραβική μετάφραση ή διασκευή που έκανε ο Ibn al-Muqaffa και βρίσκεται σε αντιστοιχία με τον Sa'īd b. al-Biḥrīq, ενώ η δεύτερη ομάδα περιέχει διηγήσεις που ανάγονται σε περσικές (*rahlavī*) διηγήσεις – όχι άμεσα αλλά μέσω συνθέσεων στα Περσικά – και συμφωνεί με τον συγγραφέα Ya'qūbī.¹³⁸²

Ο πατριάρχης Αλεξανδρείας Sa'īd b. al-Biḥrīq άντλησε τις πληροφορίες για τον Αλέξανδρο από διάφορες άγνωστες σε μας πηγές. Είναι πολύ πιθανό να ακολούθησε μια αραβική μετάφραση του Ψευδο-Καλλισθένη σε κάποιες από τις διηγήσεις του για τον Αλέξανδρο. Ίσως να είχε πρόσβαση και σε κάποια συλλογή επιστολών που περιείχε το σύνολο ή μέρος της αλληλογραφίας του Αλεξάνδρου με τον Δαρείο, τον Αριστοτέλη, την Ολυμπιάδα και άλλους. Δεν πρέπει, ωστόσο, να αποκλείσουμε το ενδεχόμενο να χρησιμοποίησε ελληνικές πηγές, π.χ. το έργο *Πρόχειροι Κανόνες* του αστρονόμου και γεωγράφου Κλαύδιου Πτολεμαίου, από το οποίο πιθανόν να άντλησε την πληροφορία για τη διαδοχή του Αλεξάνδρου από τον Φίλιππο Αριδαίο. Σύμφωνα με τον Nöldeke, μια άλλη πηγή που χρησιμοποίησε ο Sa'īd b. al-Biḥrīq είναι και η αραβική μετάφραση του έργου *Khudāynāma* από τον πέρση λόγιο Ibn al-Muqaffa.¹³⁸³

Ομοίως, δεν έχουν προσδιοριστεί επακριβώς οι πηγές που χρησιμοποίησε ο Mas'ūdī για τις διηγήσεις που αναφέρονται στον Μέγα Αλέξανδρο. Φαίνεται πως άντλησε πληροφορίες από μεταφρασμένες στα Αραβικά ελληνικές πηγές (π.χ. το έργο του Κλαύδιου Πτολεμαίου), αλλά και μεταφρασμένο στα Αραβικά περσικό (*rahlavī*) υλικό για τις κατακτήσεις του Αλεξάνδρου στην Ανατολή. Επίσης, έχει πληροφορίες από κάποια αραβική μετάφραση του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη, η οποία προερχόταν από τα Συριακά. Ο Shboul, αναφορικά με τη διήγηση του Αλεξάνδρου στο έργο *Tanbih*

¹³⁸¹ Αυτόθι, σ. 102. Βλέπε Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 165.

¹³⁸² Περισσότερες πληροφορίες στον Inostranzev et al., *Iranian Influence on Moslem Literature*, σ. 46-47.

¹³⁸³ Nöldeke, *Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden* (Ἐταβάρης, εισαγωγή), σ. xix και xxi. Πρβλ. Yarshater, "Iranian National History," τ. III (1), σ. 361, Inostranzev et al., *Iranian Influence on Moslem Literature*, σ. 46, Grignaschi, "La Nihāyat-i-'arab (Deuxième partie)," σ. 102.

του Mas'ūdī, διέκρινε μια κατηγορία υλικού προερχόμενη από αστρονομικούς πίνακες και χριστιανικά χρονικά. Οι υπόλοιπες πληροφορίες υπέθεσε ότι πιθανόν σχετίζονται με τρεις κύριες παραδόσεις. Η πρώτη είναι η παράδοση του Ψευδο-Καλλισθένη, η οποία ήταν γνωστή στους κύκλους της αραβικής γραμματείας στις αρχές του 10ου μ.Χ. αιώνα. Αυτή η παράδοση δεν περιελάμβανε μόνο ελληνικά, αλλά, πιθανόν, περσικά, αιγυπτιακά και συριακά στοιχεία.¹³⁸⁴ Η δεύτερη παράδοση προέρχεται από την αραβική σοφολογική γραμματεία που σχετιζόταν με το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη, αλλά συμπεριέλαβε επίσης περσικό και άλλο υλικό. Η τρίτη είναι μια αραβική παράδοση, η οποία συνδέεται με τη θρυλική ιστορία των αράβων βασιλέων της νότιας αραβικής χερσονήσου.¹³⁸⁵ Με βάση τα παραπάνω είναι φανερό ότι οι πληροφορίες που ο Mas'ūdī δίνει για τον Αλέξανδρο αποτελούν μια σύνθετη αφήγηση, η οποία προέρχεται από διαφορετικές πηγές. Ο ίδιος φαίνεται πως χειρίζεται με ελευθερία τις πηγές του αναφορικά με την παρουσίαση της διήγησής του.

Το εικοστό πέμπτο κεφάλαιο (§ 664-679) του έργου *Murūj* του Mas'ūdī περιλαμβάνει τις εξής διηγήσεις: την καταγωγή των Ελλήνων, τη γενεαλογία του Αλεξάνδρου, τον θάνατο του βασιλιά των Περσών, τη μονομαχία του Αλεξάνδρου με τον Πώρο, την εκστρατεία στην Ανατολή, τη διδασκαλία του Αλεξάνδρου από τον Αριστοτέλη, την αναφορά για τις κατακτήσεις του στη Δύση, τον θάνατό του, την «παρηγορητική» επιστολή προς τη μητέρα του και τους λόγους των φιλοσόφων πάνω στον τάφο του. Ο Pellat υποστήριξε ότι για τη συγγραφή αυτού του κεφαλαίου, ο Mas'ūdī επωφελήθηκε από κάποια αραβική μετάφραση του έργου του Κλαύδιου Πτολεμαίου άμεσα ή από δεύτερο χέρι. Επίσης, υποστηρίζει ότι χρησιμοποίησε τα έργα των ιστοριογράφων Kindī και Nāshī, όπως επίσης και διηγήσεις που απαντούσαν σε άλλους άραβες ιστορικούς. Όμως, δεν γνωρίζουμε επακριβώς, γράφει ο Pellat, από πού άντλησε ο Mas'ūdī τους λόγους των φιλοσόφων για τον νεκρό Αλέξανδρο.¹³⁸⁶ Αλλά και το εικοστό έκτο κεφάλαιο, το οποίο φέρει τον τίτλο «Σύνοψη των γεγονότων που έγιναν κατά την

¹³⁸⁴ Σχετικά με το ζήτημα αυτής της παράδοσης στα αραβικά έργα βλέπε: Nöldeke, *Beiträge*, σ. 34 κ. εξ., Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, σ. lxxxv κ. εξ., του ίδιου, *Alexander Book in Ethiopic*, London, 1933, σ. xviii, G. Favre, *Recherches sur les Histoires Fabuleuses d'Alexandre le Grand*, Geneva, 1856, M. Braun, *History and Romance in Graeco-Oriental Literature*, Oxford, 1938, σ. 32, 40, 42, Magoun, *The Gestes of the King Alexander of Macedon*, σ. 39, Anderson, "Alexander's Horns," σ. 112 κ. εξ., García Gómez, *Un Texto Arabe Occidental de la Leyenda de Alejandro*, εισαγωγή, σ. 1 κ. εξ., A. J. Mango, *Studies on the Legend of Iskandar in the Classical Literature of Islamic Persia*, unpublished PhD Thesis, London, 1955, Abel, *Le Roman d'Alexandre*, σ. 55 κ. εξ., Friedländer, *Die Chadhirlegende und der Alexanderroman*, σ. 67 κ. εξ., Cary, *The Medieval Alexander*, σ. 12, υποσημ. 19. Για τις πηγές του Mas'ūdī βλέπε Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. xxii.

¹³⁸⁵ Shboul, *Al-Mas'ūdī and His World*, σ. 115.

¹³⁸⁶ Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, σ. 249, υποσημ. 1.

εκστρατεία του Αλεξάνδρου στην Ινδία», ο Pellat υποστηρίζει ότι αναμφίβολα προέρχεται από το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη. Ωστόσο, αγνοούμε την άμεση πηγή του Mas'ūdī.¹³⁸⁷

Αναφορικά με τις πηγές των ιστοριογράφων Miskawayh¹³⁸⁸ και Tha'ālibī, πρέπει να πούμε ότι οι ιστορικοί άντλησαν πολλά στοιχεία από περσικές πηγές, και κατά πάσα πιθανότητα μεταφρασμένες στα Αραβικά. Επίσης, είχαν πρόσβαση σε κάποια αποσπάσματα ή πλήρη μετάφραση στα Αραβικά της συριακής διασκευής του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη, μιας και υπάρχουν αρκετές ομοιότητες με τις διηγήσεις της συριακής μετάφρασης. Η διήγηση για τους τοπικούς βασιλείς και την κατάσταση στο περσικό βασίλειο μετά την κατάλυσή του, και στον Miskawayh και στον Tha'ālibī, πιθανόν βασίζεται σε μια μεταφρασμένη στα Αραβικά περσική (rahlavī) πηγή. Παρόμοια, για την εξιστόρηση των κατακτήσεων στην Ανατολή, ο Tha'ālibī άντλησε υλικό από κάποιες μεταφρασμένες στα Αραβικά περσικές πηγές. Σύμφωνα με τον Zotenberg, η πρωταρχική πηγή του Tha'ālibī ήταν ένα κείμενο διασκευασμένο από την αραβική μετάφραση του *Khudāynāma* (*Βιβλίο βασιλέων ή αρχόντων*).¹³⁸⁹

Τέλος, ο Ḥamza al-Iṣfahānī, συνθέτει τη διήγησή του από την ιρανική ζωροαστρική σκοπιά, επιλέγοντας από τις πηγές του αυτό που υπηρετεί το σκοπό του.¹³⁹⁰ Ο εν λόγω ιστορικός πρέπει να είχε πρόσβαση σε κάποια ή κάποιες αρχαίες περσικές πηγές (rahlavī), δηλαδή σε κάποιο ή κάποια κείμενα διασκευασμένα από την αρχική αραβική παραλλαγή της περσικής ιστορίας του *Khudāynāma* που είχε ετοιμάσει ο Ibn al-Muqaffa'. Το γεγονός ότι ο Ibn al-Muqaffa' δεν συμπεριέβαλε στην αραβική παραλλαγή όλο το υλικό του περσικού (rahlavī) κειμένου προκύπτει από τη βάσιμη μαρτυρία του ίδιου του Ḥamza al-Iṣfahānī, ο οποίος ολοκλήρωσε το έργο του το έτος 350/961. Ο Ḥamza al-Iṣfahānī αναφέρει ότι παραθέτει υλικό που ο Ibn al-Muqaffa' παρέλειψε ή τροποποίησε.¹³⁹¹ Η περσική πηγή αναφορικά με τους τοπικούς βασιλείς πρέπει να ήταν η ίδια με την περσική πηγή που ακολούθησε και ο Dīnawarī λόγω ομοιοτήτων, αλλά διαφορετική από την περσική πηγή που ακολούθησαν οι ιστοριογράφοι Ṭabarī και Mas'ūdī στη διήγηση για τους διαδόχους του Αλεξάνδρου. Ο Ḥamza al-Iṣfahānī δεν

¹³⁸⁷ Αυτόθι, σ. 257, υποσημ. 1.

¹³⁸⁸ Πρβλ. Inostranzev *et al.*, *Iranian Influence on Moslem Literature*, Appendix V. *Noeldeke's Introduction to Tabari*, κεφ. IV (The Persian, Sources of the Compilation of Ibn Miskawaihi), σ. 17-19.

¹³⁸⁹ Βλέπε σχετικά τον πρόλογο του Zotenberg στο κείμενο του Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. xlv.

¹³⁹⁰ Στον Inostranzev *et al.*, *Iranian Influence on Moslem Literature*, σ. 48 αναφέρεται ότι αν και ο Ḥamza al-Iṣfahānī χειρίζεται το υλικό του με μεγαλύτερη ελευθερία και ανεξαρτησία από τον Ṭabarī, ωστόσο, η σύνθεση του Ṭabarī είναι πιο πειστική. Για περισσότερες πληροφορίες αναφορικά με τον Ḥamza al-Iṣfahānī βλέπε Dunlop, *Arab Civilization to A.D. 1500*, σ. 115-116.

¹³⁹¹ Latham, "Ibn al-Muqaffa' and Early 'Abbasid Prose," σ. 54.

αναφέρεται καν στη διήγηση της καταγωγής του Αλεξάνδρου από τον Δαρείο, αλλά παραθέτει διηγήσεις για τη σύγκρουση με τον Δαρείο και την κατάλυση του περσικού βασιλείου, στις οποίες αντικατοπτρίζεται η εχθρική στάση των ζωροαστρών ιερέων προς τον Αλέξανδρο.

Επιπλέον, σχετικά με τους λόγους που εκφωνούν οι φιλόσοφοι μπροστά στον νεκρό Αλέξανδρο, οι άραβες ιστοριογράφοι Ya‘qūbī, Sa‘īd b. al-Biḥrīq, Mas‘ūdī και Tha‘ālibī πρέπει να βασίστηκαν σε κάποιο ανεξάρτητο μεταφρασμένο στα Αραβικά συριακό κείμενο, και όχι στο μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη. Οι λόγοι των φιλοσόφων σώζονται σε συριακό κείμενο ανεξάρτητο από το μυθιστόρημα, ενώ δεν απαντούν στη σωζόμενη συριακή μετάφραση του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη. Μια άλλη πρόταση βασίζεται στην υπόθεση πως οι άραβες ιστοριογράφοι άντλησαν τη συγκεκριμένη διήγηση των λόγων των φιλοσόφων από κάποιο έργο ίδιας θεματικής που εντάχτηκε στην αραβική σοφιολογική γραμματεία. Ένα τέτοιο έργο ήταν τα «Αποφθέγματα φιλοσόφων» (*Nawādir al-Falāsifa*) που μετέφρασε στα Αραβικά ο νεστοριανός γιατρός και μεταφραστής Hunayn ibn Ishāq (π. 873 μ.Χ.). Στο τρίτο μέρος αυτού του έργου απαντά και η διήγηση του θανάτου του Αλεξάνδρου.¹³⁹²

Αναφορικά με τη διήγηση της καταγωγής του Αλεξάνδρου από τον Δαρείο ή τον Φίλιππο, οι ιστορικοί Dīnawarī και Ṭabarī υποθέτουμε ότι χρησιμοποίησαν αραβικές μεταφράσεις διηγήσεων από περσικές (pahlavī) πηγές. Σχετικά με τη διήγηση της συνάντησης του Αλεξάνδρου με τον Κινέζο βασιλιά, οι διηγήσεις του Dīnawarī από τη μια και των Miskawayh και Tha‘ālibī από την άλλη φαίνεται πως προέρχονται από συριακές ή περσικές πηγές, οι οποίες μεταφράστηκαν στα Αραβικά. Εξάλλου, η συριακή μετάφραση του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη που περιέχει τη διήγηση για την εκστρατεία του Αλεξάνδρου στην Κίνα μεταφράστηκε από τη μεσαιωνική περσική (pahlavī), όπως απέδειξε ο Nöldeke. Αναφορικά με τις υπόλοιπες διηγήσεις, οι πηγές όλων των αράβων ιστορικών πρέπει να ήταν κάποιες μεταφράσεις στα Αραβικά του συριακού μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη, προερχόμενες ή από τα Συριακά ή από τα Περσικά (pahlavī). Βεβαίως, δεν αποκλείεται οι μεταγενέστεροι ιστοριογράφοι να αντλούν τις πληροφορίες τους από τους προγενέστερους. Σ’ αυτή την περίπτωση, όμως, πρέπει να εξηγήσουμε τις διαφορές τους. Αν οι διαφορές είναι επουσιώδεις, η εξήγηση είναι εύκολη καθώς μπορεί να αποδοθεί στην ελευθερία του ιστορικού να αλλάξει τη φρασεολογία της

¹³⁹² Badawi, A., *Hunayn ibn Ishāq, Ādāb al-Falāsifa*, σ. 87 κ. εξ. Fahd, “La version arabe du Roman d’Alexandre,” σ. 30-31.

πηγής του. Όταν, όμως, πρόκειται για ουσιώδεις προσθήκες ή διαφορές, μια τέτοια εξήγηση δεν αρκεί.

Από τη σύγκριση των αραβικών διηγήσεων με τις ελληνικές διασκευές του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη και τις αρχαίες μεταφράσεις του (αρμενική, συριακή, αιθιοπική) προέκυψε ότι οι αραβικές διηγήσεις σε πολλά σημεία είναι παρόμοιες. Οι άραβες συγγραφείς, όμως, είναι πιο συνοπτικοί και ενίοτε έχουν πρόσθετες καινούργιες διηγήσεις. Παραδείγματος χάριν, αναφορικά με τη γέννηση του Αλεξάνδρου, οι αραβικές διηγήσεις διαφοροποιούνται από το μυθιστόρημα. Διότι, οι αραβικές διηγήσεις [1] αποδίδουν στον Αλέξανδρο περσική καταγωγή, θεωρώντας τον γιο του Δαρείου (Dīnawarī, Ṭabarī και Tha‘ālibī), ή [2] του αποδίδουν ελληνική καταγωγή, θεωρώντας τον γιο του Φιλίππου (Ya‘qūbī, Mas‘ūdī, Sa‘īd b. al-Biḡrīq και Miskawayh). Οι ιστορικοί Dīnawarī και Ṭabarī αναφέρονται και στην ελληνική και στην περσική άποψη για την καταγωγή του Αλεξάνδρου. Σε κανέναν, όμως, από τους ιστοριογράφους δεν αναφέρεται η διήγηση της καταγωγής του Αλεξάνδρου από τον αιγύπτιο βασιλιά Νεκτεναβώ, όπως απαντά στο μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη. Με βάση την παρατήρηση αυτή είναι πολύ πιθανό οι δύο ιστοριογράφοι να άντλησαν τη διήγηση της καταγωγής του Αλεξάνδρου από δύο διαφορετικές πηγές. Ας μην ξεχνάμε ότι ο Dīnawarī ήταν ο πρώτος ιστορικός που καταγράφει τη διήγηση για την περσική βασιλική καταγωγή του Αλεξάνδρου. Ο Macuch διερωτήθηκε αν η διήγηση για την περσική καταγωγή του Αλεξάνδρου είναι προϊσλαμική ή σύγχρονη με τον συγγραφέα που την καταγράφει. Επίσης, αναφέρει ότι υπάρχουν ισχυροί λόγοι ότι δεν μπορεί να είναι προϊσλαμική αλλά και ότι μπορεί να προηγείται των πρώτων ανατολικών διασκευών του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη. Φαίνεται ότι επινοήθηκε ως συμπλήρωμα στο μυθολογικό-πολυθεϊστικό ξεκίνημα της ιστορίας του Αλεξάνδρου, επειδή διαφορετικά δεν θα είχε καμία τύχη να γίνει δημοφιλής ανάμεσα στους μουσουλμάνους. Ο ίδιος ο Macuch, στη συνέχεια, λέει ότι δεν αποκλείεται να είναι προϊσλαμική.¹³⁹³

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η πρώτη ομάδα συγγραφέων (Dīnawarī, Ṭabarī και Tha‘ālibī) φαίνεται πως άντλησε τη συγκεκριμένη διήγηση της καταγωγής του Αλεξάνδρου από κάποιες αρχαίες περσικές πηγές, ή κάποια άλλα κείμενα διασκευασμένα από την αραβική εκδοχή ή μετάφραση του περσικού χρονικού *Khudāynāma* (*Βιβλίο βασιλέων ή αρχόντων*) του λόγιου πέρση Ibn al-Muqaffa‘, από τα οποία ούτε το πρωτότυπο περσικό (pahlavī) ούτε η αραβική μετάφραση σώζεται. Αυτό το χρονικό

¹³⁹³ Macuch, “Pseudo-Callisthenes Orientalis,” σ. 228-229.

βασιλέων του προϊσλαμικού Ιράν γράφτηκε στο τέλος της σασανιδικής περιόδου (226-651 μ.Χ.). Μόνο ένας Πέρσης συγγραφέας θα είχε επινοήσει τη συγκεκριμένη διήγηση, να παρουσιάσει δηλαδή τον Αλέξανδρο ως Πέρση, ως γιο δηλαδή του Δαρείου. Οι ιστοριογράφοι της δεύτερης ομάδας (Ya'qūbī, Mas'ūdī, Sa'īd b. al-Biṭrīq και Miskawayh), παρουσιάζουν τον Αλέξανδρο ως γιο του έλληνα βασιλιά Φιλίππου. Σημειωτέον ότι και οι Dīnawarī και Ṭabarī αναφέρονται στην καταγωγή του Αλεξάνδρου από τον Φίλιππο, όπως αναφέρθηκε παραπάνω. Η συγκεκριμένη διήγηση για τον Αλέξανδρο ως γιο του Φιλίππου και διάδοχό του προέρχεται από τον πίνακα «Κανών Βασιλειών» του έργου «Πρόχειροι Κανόνες» του Κλαύδιου Πτολεμαίου που μεταφράστηκε στα Αραβικά. Στο έργο αυτό αναφέρεται ρητά ο Ya'qūbī και ο Mas'ūdī. Η ίδια πληροφορία μπορεί να αντλήθηκε και από άλλες αραβικές πηγές, όπως ο *συριακός χριστιανικός θρύλος*, όπου ο Αλέξανδρος θεωρείται γιος του Φιλίππου του Μακεδόνα. Οι πηγές αυτές είχαν μεταφραστεί από τα Συριακά ή τα Περσικά (pahlavī) στα Αραβικά. Ίσως οι ιστοριογράφοι Dīnawarī και Ṭabarī άντλησαν τη διήγηση αυτή από τέτοιες πηγές. Ο ιστοριογράφος Sa'īd b. al-Biṭrīq, που αναφέρεται στον Αλέξανδρο ως γιο του Φιλίππου, είναι πιθανό να βασίστηκε σε μια αραβική πηγή την οποία γνώριζε και ο σύγχρονός του ιστορικός Ṭabarī, δεδομένων των γλωσσικών ομοιοτήτων που παρουσιάζουν τα κείμενά τους. Ο Miskawayh υποθέτουμε ότι βασίστηκε στον Ṭabarī, ή, το πιο πιθανό, ότι και οι δυο ιστοριογράφοι χρησιμοποίησαν μια κοινή πηγή. Με βάση τα παραπάνω, θεωρούμε ότι οι υπό εξέταση ιστοριογράφοι της πρώιμης και μέσης περιόδου – με εξαίρεση τους Ya'qūbī και Mas'ūdī – άντλησαν είτε άμεσα είτε έμμεσα από αραβικές πηγές που είχαν μεταφραστεί από συριακές ή/και αρχαίες περσικές (pahlavī) πηγές. Μόνο που οι διαδρομές που ακολούθησαν αυτές οι πηγές για να καταλήξουν στις διηγήσεις των αράβων συγγραφέων είναι διαφορετικές.

Ένα ερώτημα που εγείρεται είναι το εξής: αν δεχτούμε ότι οι άραβες ιστοριογράφοι άντλησαν από μεταφράσεις του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη, γιατί δεν αναφέρουν την καταγωγή του Αλεξάνδρου από τον Νεκτεναβώ; Μήπως η διήγηση για την καταγωγή του Αλεξάνδρου από τον αιγύπτιο βασιλιά Νεκτεναβώ είχε παραλειφθεί στις αραβικές μεταφράσεις; Η παντελής έλλειψη μνείας αυτής της διήγησης μας οδηγεί να υποθέσουμε ότι οι άραβες ιστοριογράφοι δεν είχαν πρόσβαση σε μια πλήρη μετάφραση του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου, ή ότι η διήγηση αυτή δεν υπήρχε στην αραβική μετάφραση, ή μάλλον ότι αντλούν πληροφορίες από άλλες πηγές. Πράγματι, ο Anderson αναφέρει ότι τμήματα του *συριακού χριστιανικού θρύλου* ενσωματώθηκαν στη χαμένη

αραβική μετάφραση του μυθιστορήματος.¹³⁹⁴ Ο *συριακός χριστιανικός θρύλος* δεν παραθέτει καν τη διήγηση για την καταγωγή του Αλεξάνδρου από τον Νεκτεναβώ, αλλά απλώς αναφέρει τον Αλέξανδρο ως γιο του Φιλίππου του Μακεδόνα, του βασιλιά των Ελλήνων. Αλλά και άλλες αρχαίες περσικές πηγές πρέπει να ανέφεραν την καταγωγή του Αλεξάνδρου από τον Φίλιππο. Αυτό μπορούμε να συμπεράνουμε και από μια φράση του Ṭabarī, όταν λέει ότι «οι Έλληνες και πολλοί γενεαλόγοι λένε ότι ο Αλέξανδρος ήταν γιος του Φιλίππου».¹³⁹⁵ Τέτοιες πληροφορίες από τα Συριακά ή τα Περσικά πέρασαν και στα Αραβικά. Είναι επίσης πιθανό η διήγηση της καταγωγής του Αλεξάνδρου από τον Νεκτεναβώ να είχε παραλειφθεί στη χαμένη αραβική μετάφραση λόγω του πολυθεϊστικού χαρακτήρα της, όπως υπέθεσε ο Macuch.¹³⁹⁶ Το πιθανότερο όμως είναι πως οι άραβες ιστοριογράφοι είχαν πρόσβαση μόνο σε αποσπασματικές διηγήσεις για τον Αλέξανδρο από παλαιότερες συνθέσεις της ζωής του και των κατορθωμάτων του.

Οι άραβες ιστοριογράφοι που εξετάσαμε έχουν επιφυλάξεις και αποφεύγουν να ταυτίσουν τον Dhū 'l-qarnayn με τον Αλέξανδρο (Iskandar). Εξαίρεση αποτελεί ο συγγραφέας Ya'qūbī. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ορισμένοι από αυτούς παραθέτουν διάφορες γνώμες σχετικά με το ζήτημα της ταυτότητας του Dhū 'l-qarnayn στο Κοράνιο. Πράγματι, έχουμε μαρτυρίες για τις διαφωνίες που είχαν οι ειδήμονες της μουσουλμανικής κοινότητας αναφορικά με την ταυτότητα και το συμβολικό περιεχόμενο του επιθέτου «δίκερως» (Dhū 'l-qarnayn) που αποδόθηκε στον Αλέξανδρο. Όμως, ο Nöldeke απέδειξε ότι ο Dhū 'l-qarnayn δεν ήταν άλλος από τον Αλέξανδρο και ότι η πηγή της διήγησης του Κορανίου (κεφ. 18, 82-98) για τον Dhū 'l-qarnayn ήταν ο *χριστιανικός θρύλος*, τον οποίο χρονολόγησε γύρω στο 514/515.¹³⁹⁷ Το επίθετο Dhū 'l-qarnayn απαντά και στην αιθιοπική μετάφραση του μυθιστορήματος. Μάλιστα, στην αιθιοπική μετάφραση ο Αλέξανδρος εμφανίζεται ως χριστιανός. Το γεγονός ότι τμήματα του *συριακού χριστιανικού θρύλου*, που αποτέλεσε πηγή για τη διήγηση του Dhū 'l-qarnayn του Κορανίου, είχαν ενσωματωθεί στη χαμένη αραβική από την οποία έγινε η αιθιοπική μετάφραση, αφήνει να εννοηθεί ότι μερικά χριστιανικά στοιχεία μπορεί να υπήρχαν ήδη στην αραβική μετάφραση του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη.¹³⁹⁸ Αν για κάποιους χριστιανούς ο Αλέξανδρος ήταν χριστιανός, για ορισμένους από τους

¹³⁹⁴ Anderson, "The Arabic History of Dulcarnain and the Ethiopian History of Alexander," σ. 434.

¹³⁹⁵ Ṭabarī, *Ta'rikh al-rusul wa'l-mulūk*, σ. 700.

¹³⁹⁶ Macuch, "Pseudo-Callisthenes Orientalis," σ. 228-229.

¹³⁹⁷ Nöldeke, "Beiträge," σ. 31.

¹³⁹⁸ Anderson, "The Arabic History of Dulcarnain and the Ethiopian History of Alexander," σ. 434-435.

μουσουλμάνους ιστοριογράφους ήταν μουσουλμάνος, πιστός στον ένα Θεό, όπως αναφέρθηκε νωρίτερα.

Ερχόμενοι τώρα στη διήγηση της σύγκρουσης Αλεξάνδρου και Δαρείου πρέπει να πούμε ότι οι άραβες ιστοριογράφοι έχουν πολλές ομοιότητες με το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη. Συγκεκριμένα, οι ιστοριογράφοι Dīnawarī, Ṭabarī, Miskawayh και Tha'ālibī συμφωνούν με την ελληνική διασκευή γ του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη αναφορικά με το ζήτημα του φόρου που έπρεπε να πληρώσει ο Αλέξανδρος. Αναφορικά με την αιτία της σύγκρουσης των δύο ανδρών, η διήγηση του Sa'īd b. al-Bīṭrīq έχει πολλές ομοιότητες με την αιθιοπική και τη συριακή μετάφραση του μυθιστορήματος. Επίσης, οι άραβες ιστοριογράφοι Dīnawarī, Ṭabarī (3^η και 4^η πηγή), Sa'īd b. al-Bīṭrīq, Ḥamza al-Iṣfahānī, Miskawayh και Tha'ālibī συμφωνούν με τον Ψευδο-Καλλισθένη στο γεγονός ότι είχαν γίνει συμφωνίες ανάμεσα στον Αλέξανδρο και τους δύο δολοφόνους του Δαρείου. Εντυπωσιάζει το γεγονός ότι μόνο ο συγγραφέας Sa'īd b. al-Bīṭrīq κατονομάζει τους δολοφόνους παρόμοια με το μυθιστόρημα. Πρέπει να σημειώσουμε, όμως, ότι οι διηγήσεις σχετικά με τη σύγκρουση των δύο ανδρών και το θάνατο του Δαρείου, όπως εκτίθενται από τους άραβες ιστοριογράφους Ya'qūbī, Mas'ūdī και Ḥamza al-Iṣfahānī – αντίθετα προς τον Sa'īd b. al-Bīṭrīq - είναι πιο περιληπτικές και πιο ξεκάθαρες από το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη. Ο Sa'īd b. al-Bīṭrīq συμπεριλαμβάνει μια διήγηση, που αντιστοιχεί στην αιθιοπική μετάφραση, αναφορικά με την εντολή του Δαρείου στους συντρόφους του να φέρνουν κάθε ημέρα δύο κεφάλια Ελλήνων. Αναφορικά με την κατασκοπευτική αποστολή του Αλεξάνδρου στο στρατόπεδο του Δαρείου, οι ιστοριογράφοι Miskawayh και Tha'ālibī εμφανίζουν ομοιότητες με τις ελληνικές διασκευές α και β, αλλά και την αρμενική και συριακή μετάφραση του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη. Βέβαια, οι άραβες ιστοριογράφοι παραλείπουν άλλες διηγήσεις που υπάρχουν στο μυθιστόρημα.

Η διήγηση του ετοιμοθάνατου Δαρείου, όπως την αφηγείται ο συγγραφέας Tha'ālibī, εμφανίζει ομοιότητες με το σωζόμενο αιθιοπικό μυθιστόρημα. Οι ιστορικοί Dīnawarī και Tha'ālibī εμφανίζουν ομοιότητες με το μυθιστόρημα στη φρασεολογία στα εξής δύο σημεία: [1] στη φράση «αδερφέ μου», με την οποία ο Αλέξανδρος προσφώνησε τον Δαρείο και [2] στα λόγια που απευθύνει ο ετοιμοθάνατος Δαρείος στον Αλέξανδρο για τα παιχνίδια της μοίρας, τη δόξα που είχε πρωτύτερα και τη θλιβερή κατάσταση στην οποία περιέπεσε. Ακόμη, ο Dīnawarī και ο Sa'īd b. al-Bīṭrīq εμφανίζουν αντιστοιχίες με το αιθιοπικό μυθιστόρημα ως προς το ότι η δολοφονία του Δαρείου ήταν κάτι που προήλθε

από τον Θεό. Η δήλωση του Αλεξάνδρου ότι δεν είχε πρόθεση να φονεύσει τον Δαρείο, όπως περιγράφεται από τους ιστοριογράφους Sa'īd b. al-Biṭrīq, Ṭabarī, Miskawayh και Tha'ālibī, μοιάζει με την αντίστοιχη δήλωση του αιθιοπικού μυθιστορήματος. Τέλος, υπάρχουν και άλλες φραστικές ομοιότητες των συγγραφέων Ṭabarī, Miskawayh και Sa'īd b. al-Biṭrīq με την αιθιοπική μετάφραση, η οποία, όπως ειπώθηκε, έγινε από κάποια χαμένη τώρα αραβική μετάφραση.

Επιπρόσθετα, με εξαίρεση τον Ḥamza al-Isfahānī που δεν αναφέρει τίποτα απολύτως, τα αιτήματα του ετοιμοθάνατου Δαρείου στους άραβες ιστοριογράφους διαφοροποιούνται από τα αντίστοιχα αιτήματα του μυθιστορήματος. Η τιμωρία των δολοφόνων του Δαρείου, ως τελευταίο του αίτημα, απαντάται μόνο στις διηγήσεις των αράβων ιστορικών και στην αιθιοπική μετάφραση του μυθιστορήματος. Σχετικά με την ποινή της σταύρωσης που επιβλήθηκε στους δολοφόνους, οι αραβικές διηγήσεις των Ṭabarī, Sa'īd b. al-Biṭrīq και Miskawayh (εκτός από τον Dīnawarī) συμφωνούν με το μυθιστόρημα. Στον αντίποδα, ο Tha'ālibī και η συριακή μετάφραση κάνουν λόγο για κρέμασμα των δολοφόνων. Επίσης, ο γάμος του Αλεξάνδρου με τη Ρωξάνη απαντά στους άραβες ιστοριογράφους (εκτός από το Sa'īd b. al-Biṭrīq), καθώς και στο ελληνικό μυθιστόρημα (και στις διασκευές και στις αρχαίες μεταφράσεις). Ο Sa'īd b. al-Biṭrīq και ο Tha'ālibī παρουσιάζουν παρόμοιες διηγήσεις με το αιθιοπικό μυθιστόρημα. Επιπλέον, ορισμένες πληροφορίες για ταφικά έθιμα υπάρχουν στους Sa'īd b. al-Biṭrīq και Tha'ālibī, καθώς και στις διασκευές α, β και στην αρμενική και αιθιοπική μετάφραση.

Σχετικά με τη σύγκρουση Αλεξάνδρου και Δαρείου, πρέπει κατ' αρχάς να παρατηρήσουμε ότι ο ιστοριογράφος Dīnawarī αναφέρεται σε μια σειρά από μάχες του Δαρείου με τον Αλέξανδρο - πριν από την κύρια σύγκρουση - , που δεν τις αναπτύσσει διεξοδικά. Παρόμοια, ο Tha'ālibī διηγείται κάποια άλλη μάχη των δύο ανδρών πριν από την κύρια σύγκρουσή τους. Επιπλέον, διαπιστώνουμε ότι ο πατριάρχης Αλεξανδρείας Sa'īd b. al-Biṭrīq παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με την αιθιοπική μετάφραση ως προς τη διήγηση της σύγκρουσης Αλεξάνδρου και Δαρείου. Ο Dīnawarī για άλλη μια φορά επιλέγει να παρουσιάσει εκείνες τις διηγήσεις που εξυπηρετούσαν το στόχο του, δηλαδή να εντάξει τον Αλέξανδρο στην περσική βασιλική παράδοση και να τον κάνει πιστό μουσουλμάνο. Έτσι, παρουσιάζει τον Αλέξανδρο να αποκαλεί «αδερφό» του τον Δαρείο, ενώ η δολοφονία του Δαρείου θεωρείται προκαθορισμένη από τον Θεό. Αλλά και οι ιστοριογράφοι Dīnawarī, Ṭabarī, Miskawayh και Tha'ālibī συμφωνούν σε αρκετά σημεία με το συριακό και το αιθιοπικό μυθιστόρημα. Αυτό οδηγεί στο συμπέρασμα ότι όλοι οι

άραβες ιστοριογράφοι είχαν πρόσβαση σε διηγήσεις από μια μεταφρασμένη στα Αραβικά συριακή μετάφραση του μυθιστορήματος, από την οποία άντλησαν ορισμένα στοιχεία σχετικά με τη διήγηση της σύγκρουσης Αλεξάνδρου και Δαρείου, επιλέγοντας ο καθένας τις διηγήσεις που εξυπηρετούσαν το στόχο του και κάνοντας τις απαραίτητες προσθαφαιρέσεις. Βεβαίως, σε ορισμένες περιπτώσεις δεν αποκλείεται το ενδεχόμενο ο ένας ιστορικός να αντλεί από τον άλλο. Από την άλλη πλευρά, ο Hamza al-Isfahānī πρέπει να είχε πρόσβαση σε κάποιο κείμενο διασκευασμένο από την αραβική μετάφραση του *Khudāy-nāma* του πέρση Ibn al-Muqaffa'. Ο Mas'ūdī αναφέρει ότι τα σχετικά με τον θάνατο του Δαρείου, τα διηγήθηκε στο βιβλίο του *Kitāb al-awsaf*. Για τον λόγο αυτό, η διήγησή του στο *Murūj al-dhahab* είναι αρκετά σύντομη. Ο Sa'īd b. al-Bīrīqī, αναφορικά με τη διήγηση της σύγκρουσης Αλεξάνδρου και Δαρείου, φαίνεται πως ακολούθησε μια αραβική μετάφραση του μυθιστορήματος.

Σχετικά με τη σύγκρουση Πώρου και Αλεξάνδρου, τις δυνάμεις του πρώτου και το τέχνασμα του δεύτερου με τους ελέφαντες, οι άραβες ιστοριογράφοι Ya'qūbī, Miskawayh και Tha'ālibī ακολουθούν το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη. Ο Tha'ālibī συμφωνεί με τη διήγηση του αιθιοπικού μυθιστορήματος. Αλλά και η διήγηση του Dīnawarī ως προς τις σωματικές ικανότητες του Πώρου αντιστοιχεί στο μυθιστόρημα. Η διήγηση του Tha'ālibī για τους Βραχμάνες σε πολλά σημεία δεν μοιάζει με το μυθιστόρημα. Σημειωτέον ότι η διήγηση για τους Βραχμάνες στην παλαιότερη διασκευή α προέρχεται από το δεύτερο μέρος του κειμένου του Παλλάδιου, ενώ ο Παλλάδιος βασίστηκε σε κάποιο κείμενο κυνικής προέλευσης.¹³⁹⁹ Επίσης, η συνομιλία του Αλεξάνδρου με τον Ινδό βασιλιά Καϊχάν (ή Κάιντ ή Καντ), όπως περιγράφεται από τους ιστοριογράφους Ya'qūbī, Mas'ūdī και Tha'ālibī, δεν θυμίζει σε καμιά περίπτωση τη συνάντηση του Αλεξάνδρου με τον Δάνδαμη του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη.

Από τη συγκριτική εξέταση των αραβικών διηγήσεων με το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη για τις κατακτήσεις του Αλεξάνδρου στη Δύση προέκυψαν ορισμένα συμπεράσματα: [1] οι διηγήσεις, οι οποίες είναι κοινές τόσο στους άραβες ιστοριογράφους όσο και στο μυθιστόρημα είναι οι εξής: η προέλαση του Αλεξάνδρου στη χώρα της Κανδάκης (Dīnawarī και Tha'ālibī), η εισβολή του Αλεξάνδρου στη χώρα των «μαύρων» (Dīnawarī), η άφιξή του στη χώρα του σκότους (Dīnawarī, Tha'ālibī), η χώρα ή πόλη του ήλιου (Tha'ālibī) και η αναζήτηση της πηγής της ζωής (Ṭabarī, Tha'ālibī). [2] Η αλληλογραφία με την Κανδάκη, όπως παρουσιάζεται από τους άραβες ιστοριογράφους

¹³⁹⁹ Stoneman, "Who Are the Brahmans? Indian Lore and Cynic Doctrine in Palladius," σ. 500-510.

Dīnawarī και Tha'ālibī, δεν συμφωνεί με το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη. [3] Η διήγηση του Dīnawarī για τη χώρα των «μαύρων» συμφωνεί μερικώς με το μυθιστόρημα. [4] Η διήγηση για τη χώρα του σκότους είναι μια διήγηση που απαντά και στο ελληνικό μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη και στο συριακό μυθιστόρημα αλλά και στο συριακό ποίημα. [5] Ο Tha'ālibī παρουσιάζει ομοιότητες με την αιθιοπική ιστορία του συγγραφέα Makīn σχετικά με τις πολύτιμες πέτρες που ο Αλέξανδρος και οι σύντροφοί του πήραν από την περιοχή του σκότους. [6] Η διήγηση για τη χώρα του ήλιου στον Tha'ālibī διαφοροποιείται από την αντίστοιχη του μυθιστορήματος. [7] Η διήγηση για την πηγή της ζωής στους Ṭabarī και Tha'ālibī απαντά και στο συριακό ποίημα και στο αιθιοπικό μυθιστόρημα.

Οι άραβες ιστοριογράφοι που διηγήθηκαν τις κατακτήσεις του Αλεξάνδρου στη Δύση, εικάζουμε ότι άντλησαν έμμεσα ή άμεσα από μια μεταφρασμένη στα Αραβικά συριακή μετάφραση του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη. Η υπόθεση αυτή ενισχύεται από το ότι οι αραβικές διηγήσεις εμφανίζουν πολλές ομοιότητες με τη συριακή και την αιθιοπική μετάφραση του μυθιστορήματος. Τις διηγήσεις για τους Βραχμάνες, αλλά και τη συνομιλία του Αλεξάνδρου με τον Ινδό βασιλιά Καϊχάν, οι άραβες ιστοριογράφοι τις εμπλούτισαν με σοφολογικά και φανταστικά στοιχεία. Οι άραβες συγγραφείς, κατά πάσα πιθανότητα, άντλησαν άμεσα ή έμμεσα από μια πλήρη ή αποσπασματική μετάφραση του μυθιστορήματος μόνο τις διηγήσεις εκείνες που εξυπηρετούσαν τον σκοπό των έργων τους. Έτσι, δικαιολογείται η επιλεκτική παρουσίαση ορισμένων εκστρατειών έναντι άλλων.

Οι διηγήσεις για τα ταξίδια του Αλεξάνδρου στην Ανατολή, δηλαδή στη χώρα των Σλάβων, των Χαζάρων, των Τούρκων, του Χουρασάν και του Θιβέτ είναι μάλλον προσθήκες των αράβων ιστοριογράφων. Οι διηγήσεις αυτές απαντούν στους Dīnawarī, Ṭabarī, Mas'ūdī, Ḥamza al-Isfahānī και Tha'ālibī, ενώ απουσιάζουν από το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη. Οι πηγές αυτών των διηγήσεων πιθανώς να ήταν περσικής προέλευσης, οι οποίες μεταφράστηκαν στα Αραβικά, ή κάποιο κείμενο διασκευασμένο από την αραβική μετάφραση του *Khudāy-nāma* από τον πέρση Ibn al-Muqaffa'. Εξαίρεση αποτελεί η επιστροφή του Αλεξάνδρου στη Βαβυλώνα (Dīnawarī και Ḥamza al-Isfahānī), η οποία απαντά και στο μυθιστόρημα.

Η εκστρατεία του Αλεξάνδρου στην Κίνα είναι μια ενδιαφέρουσα διήγηση. Απαντά στους άραβες ιστορικούς Dīnawarī, Ṭabarī, Mas'ūdī, Miskawayh και Tha'ālibī και μόνο στη συριακή και αιθιοπική μετάφραση του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη. Όμως, μόνο οι τρεις από τους αναφερθέντες άραβες ιστοριογράφους

διηγούνται τα σχετικά με τη συνομιλία του Αλεξάνδρου με τον βασιλιά της Κίνας. Πρόκειται για τους ιστοριογράφους Dīnawarī, Miskawayh και Tha‘ālibī. Η διήγηση του Dīnawarī εμφανίζει ορισμένες μόνο ομοιότητες με τη συριακή μετάφραση του μυθιστορήματος, στοιχείο που μας κάνει να υποθέσουμε ότι ο συγγραφέας είχε πρόσβαση σε κάποια αραβική μετάφραση ή διασκευή ενός άλλου κειμένου. Επειδή το συριακό μεταφράστηκε από την περσική (rahlavī), δεν αποκλείεται μια άλλη μετάφραση να έγινε από τα Περσικά στα Αραβικά. Πρέπει, όμως, να παρατηρήσουμε ότι η διήγηση του Dīnawarī έχει λιγότερα θρυλικά στοιχεία από τη συριακή μετάφραση του μυθιστορήματος. Αντίθετα, οι διηγήσεις των συγγραφέων Miskawayh και Tha‘ālibī αντιστοιχούν εν μέρει με τη συριακή μετάφραση. Είναι πολύ πιθανό ότι οι δύο ιστοριογράφοι άντλησαν τη συγκεκριμένη διήγηση από ένα συριακό κείμενο, το οποίο μεταφράστηκε στα Αραβικά. Στη συνέχεια, το αραβικό μεταφράστηκε και στα αιθιοπικά. Από κει και πέρα, οι Άραβες ιστορικοί επινόησαν και πρόσθεσαν κάποια στοιχεία ανάλογα με το σκοπό των έργων τους και τις διαστάσεις που ήθελαν να αποδώσουν στον Αλέξανδρο, όπως για παράδειγμα η αναφορά σε πολυάριθμα κινεζικά στρατεύματα που περικύκλωσαν το στρατό του Αλεξάνδρου. Αντιλαμβανόμαστε ότι η αραβική πηγή που χρησιμοποίησε ο Dīnawarī ήταν διαφορετική από αυτή που χρησιμοποίησαν οι ιστοριογράφοι Miskawayh και Tha‘ālibī, αφού οι διηγήσεις τους παρουσιάζουν διαφορές. Η διήγηση, λοιπόν, για την Κίνα που απαντά στη συριακή μετάφραση του μυθιστορήματος, ίσως να υπήρχε ήδη στην περσική (rahlavī) από την οποία έγινε η συριακή, όπως έδειξε ο Nöldeke. Η παράθεση της διήγησης για την προέλαση του Αλεξάνδρου στην Κίνα από τους Άραβες ιστοριογράφους ίσως υπήρχε σε δύο αραβικές μεταφράσεις του μυθιστορήματος, η μία από τα Περσικά και η άλλη από τα Συριακά, όπως ήδη έχει υποστηρίξει ο Fahd.¹⁴⁰⁰ Κάτι αντίστοιχο είδαμε παραπάνω και στη διήγηση της καταγωγής του Αλεξάνδρου.

Η διήγηση για το τείχος που χτίζει ο Αλέξανδρος με σκοπό να περιορίσει τους Γωγ και Μαγώγ περιγράφεται μόνο από τον Dīnawarī, τον Mas‘ūdī και τον Tha‘ālibī. Η ίδια διήγηση απαντά στον *συριακό χριστιανικό θρύλο*, το συριακό ποίημα, την αιθιοπική μετάφραση του μυθιστορήματος, καθώς και στις διασκευές β και γ. Οι δύο Άραβες ιστοριογράφοι εικάζουμε ότι άντλησαν τη συγκεκριμένη διήγηση από μια αραβική μετάφραση που έγινε από τα Συριακά. Άλλωστε, τμήματα του *συριακού θρύλου* είναι ενσωματωμένα στην αιθιοπική μετάφραση και πολύ πιθανόν και στην προγενέστερή της αραβική. Ο Nöldeke έδειξε ότι ο *συριακός θρύλος* άμεσα ή έμμεσα ήταν η πηγή για τις

¹⁴⁰⁰ Fahd, “La version arabe du Roman d’Alexandre,” σ. 30.

αναφορές στον Dhū 'I-qarnayn στο Κοράνιο. Στον *συριακό θρύλο*, ο Θεός παρουσιάζεται να λέει στον Αλέξανδρο ότι τον εξύψωσε πάνω από όλους τους βασιλιάδες, τοποθετώντας σιδερένια κέρατα στο κεφάλι του. Η ταύτιση του Dhū 'I-qarnayn με τον Αλέξανδρο έχει ήδη προταθεί από τον Nöldeke αλλά και άλλους. Η άποψη του Nöldeke είναι πειστική και έχει γίνει αποδεκτή από πολλούς σύγχρονους μελετητές. Βεβαίως, η ταύτιση ήταν ένα ζήτημα για τους μουσουλμάνους ήδη από τον ένατο μ.Χ. αιώνα. Γι' αυτό το θέμα, μιλήσαμε παραπάνω. Η εμφάνιση του Dhū 'I-qarnayn στο Κοράνιο – που ανήγειρε φράγμα κατά των Γωγ και Μαγώγ – τονίζει το ρόλο του ως προστάτη των λαών και του πολιτισμού. Οι άραβες ιστοριογράφοι Dīnawarī και Tha'ālibī, υιοθετώντας στα κείμενά τους το επίθετο Dhū 'I-qarnayn για τον Αλέξανδρο και τη διήγηση για την οικοδόμηση του τείχους, ή των πυλών εναντίον των Γωγ και Μαγώγ, θέλουν να δώσουν έμφαση στις σχέσεις του Αλεξάνδρου με τον Θεό, ταυτίζοντάς τον με τον Dhū 'I-qarnayn της διήγησης του Κορανίου (κεφ. 18. 91-98). Έτσι, ο Αλέξανδρος αναδεικνύεται ως προστάτης των λαών και του πολιτισμού εναντίον των κακών και διεφθαρμένων Γωγ και Μαγώγ.

Η θρυλική διήγηση για τις Αμαζόνες στον Dīnawarī συμφωνεί με ό,τι διαβάζουμε στο ελληνικό, το συριακό και το αρμενικό μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη. Στην άφιξη του Αλεξάνδρου στην πόλη Σαμαρκάνδη αναφέρεται ο Dīnawarī, καθώς και η συριακή και η αιθιοπική μετάφραση του μυθιστορήματος. Η διήγηση για την πόλη Μαργιανή του Dīnawarī είναι παρόμοια με εκείνη του συριακού. Τέλος, η άφιξη του Αλεξάνδρου στην Ιερουσαλήμ (Dīnawarī) υπάρχει και στην αιθιοπική μετάφραση. Κατ' επέκταση, θεωρούμε ότι όλες αυτές οι διηγήσεις προήλθαν από μια αραβική μετάφραση, η οποία βασίστηκε στο συριακό κείμενο του μυθιστορήματος.

Ένα άλλο αξιοσημείωτο ζήτημα είναι οι γεωγραφικές γνώσεις που αντικατοπτρίζονται στις διηγήσεις των αράβων ιστορικών και στις διασκευές και μεταφράσεις του μυθιστορήματος. Οι άραβες ιστοριογράφοι ακολουθούν διαφορετική σειρά αναφορικά με την εξιστόρηση των ταξιδιών του Αλεξάνδρου από αυτή του μυθιστορήματος. Αυτό ερμηνεύεται με βάση τις διαφορετικές γεωγραφικές γνώσεις που είχε ο κάθε συγγραφέας. Διαφορετικά τοποθετούσε ο Ψευδο-Καλλισθένης τις διάφορες χώρες, διαφορετικά οι άραβες συγγραφείς. Αυτό σαφώς επηρέασε τον τρόπο με τον οποίο αφηγήθηκαν τις εκστρατείες του Αλεξάνδρου. Δεν φαίνεται πως ακολούθησαν τη γεωγραφική σειρά Δύση – Ανατολή ή το αντίστροφο. Επιπρόσθετα, οι ιστορικοί Dīnawarī και Tha'ālibī παρουσιάζουν κάποια γεωγραφικά άλματα στις διάφορες εκστρατείες του Αλεξάνδρου. Ο Dīnawarī τοποθετεί ορισμένες εκστρατείες του Αλεξάνδρου ανατολικά αντί δυτικά, π.χ. τους Γωγ και Μαγώγ. Αλλά και ο Tha'ālibī τοποθετεί τη διήγηση της

Κανδάκης στις κατακτήσεις της Δύσης σ' αντίθεση με το μυθιστόρημα. Το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη φαίνεται να ακολουθεί μια κάπως διαφορετική διαδρομή αναφορικά με την πορεία του Αλέξανδρου, όπως και οι ιστοριογράφοι Ya'qūbī, Ṭabarī και Mas'ūdī. Μια άλλη παρατήρηση είναι ότι μόνο ο Dīnawarī αναφέρεται και σε άλλες περιοχές, τις οποίες επισκέφτηκε ή κατέλαβε ο Αλέξανδρος, π.χ. τη Μέκκα. Αυτό γίνεται στην προσπάθειά του να αποδώσει στον Αλέξανδρο χαρακτηριστικά απεσταλμένου του Θεού και πιστού μουσουλμάνου αλλά και για να τον εντάξει στην περσική παράδοση, όπως αναφέραμε παραπάνω.

Οι διηγήσεις που περιλαμβάνουν οι άραβες ιστοριογράφοι Dīnawarī, Ḥamza al-Iṣfahānī, Sa'īd b. al-Biṭrīq, Mas'ūdī, Miskawayh και Tha'ālibī σχετικά με τον διορισμό τοπικών βασιλέων (*mulūk al-tawā'if*) δεν έχουν αντίστοιχες στις ελληνικές διασκευές και στις μεταφράσεις του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη. Δεδομένων των ομοιοτήτων που εμφανίζουν, οι ιστορικοί Dīnawarī και Ḥamza al-Iṣfahānī είναι πολύ πιθανό να ακολουθούν κάποια πηγή περσικής προέλευσης, ή κάποιο κείμενο διασκευασμένο από την αραβική μετάφραση του *Khudāynāma* του Ibn al-Muqaffa'. Οι διηγήσεις του πατριάρχη Sa'īd b. al-Biṭrīq, του Mas'ūdī, αλλά και του Tha'ālibī είναι διαφορετικές, γεγονός που μας κάνει να συμπεράνουμε ότι χρησιμοποίησαν μια αραβική πηγή διαφορετική από εκείνη που είχαν στη διάθεσή τους οι ιστοριογράφοι Dīnawarī και Ḥamza al-Iṣfahānī. Εικάζουμε ότι ο Tha'ālibī μπορεί να είχε πρόσβαση σε κάποια περσική πηγή, η οποία μεταφράστηκε στα Αραβικά ως προς την παραπάνω διήγηση. Για αυτούς τους ιστοριογράφους, η ενσωμάτωση της διήγησης για τους τοπικούς βασιλείς κρίνονταν ουσιαστική, επειδή οι Πέρσες έπρεπε να γνωρίζουν πως ο Αλέξανδρος διαίρεσε τη χώρα τους σε βασίλεια και διόρισε βασιλείς. Οι ιστοριογράφοι Dīnawarī και Ḥamza al-Iṣfahānī δηγούνται ότι ο Αλέξανδρος εφάρμοσε την πολιτική του «διαίρει και βασίλευε» ως αποτέλεσμα όσων του υπέδειξε ο δάσκαλός του, ο Αριστοτέλης. Οι Sa'īd b. al-Biṭrīq και Tha'ālibī αποδίδουν αυτή την πολιτική διακυβέρνησης στον ίδιο τον Αλέξανδρο. Η διήγηση αυτή φαίνεται πως αναφέρεται στους σύγχρονους αναγνώστες των ιστοριογράφων και μάλλον οικτρίζει την πολιτική κατάσταση του χαλιφάτου που άρχισε να διασπάται και να διαλύεται η ενότητά του. Αυτό φαίνεται τουλάχιστον από το κείμενο του Ṭabarī, όταν μιλάει για την ενότητα της εξουσίας πριν από τον Αλέξανδρο και τη διάσπασή της μετά από αυτόν.¹⁴⁰¹ Μια υπόθεση είναι ότι αυτή η άποψη είναι πολιτικό σχόλιο στις «οικουμενικές» ιστορίες των αράβων ιστορικών.

¹⁴⁰¹ Ṭabarī, *Ta'riḫ al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 694.

Η αιτία θανάτου του Αλεξάνδρου, σύμφωνα με τους Sa'īd b. al-Biṭrīq και Ḥamza al-Iṣfahānī και το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη (διασκευές και μεταφράσεις του), ήταν η δηλητηρίαση. Ο Sa'īd b. al-Biṭrīq, συγκριτικά με τον Ḥamza al-Iṣfahānī, επιλέγει να παρουσιάσει τα κυριότερα επεισόδια της διήγησης για τον θάνατο του Αλεξάνδρου. Στο μυθιστόρημα, όμως, η διήγηση είναι πιο αναλυτική. Λόγω των ομοιοτήτων, φαίνεται πως ο Sa'īd b. al-Biṭrīq άντλησε υλικό για τη διήγηση αυτή από μια μεταφρασμένη από τα Συριακά αραβική μετάφραση του μυθιστορήματος. Η «παρηγορητική» επιστολή στην Ολυμπιάδα απαντά στον Sa'īd b. al-Biṭrīq, στον Ya'qūbī, στον Mas'ūdī, στον Tha'ālibī και στη διασκευή γ του μυθιστορήματος, ενώ η πληροφορία για το γέμισμα της σαρκοφάγου με μέλι απαντάται στον Sa'īd b. al-Biṭrīq, στη διασκευή α και την αρμενική μετάφραση. Ο Ḥamza al-Iṣfahānī, κατ' αναλογίαν με όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, υποθέτουμε ότι στηρίχτηκε σε κάποια περσική (rahlavī) πηγή.

Η πληροφορία ότι ο Αλέξανδρος ετάφη τελικά στην Αλεξάνδρεια (Dīnawarī, Ṭabarī, Sa'īd b. al-Biṭrīq, Mas'ūdī, Tha'ālibī, Miskawayh) συμφωνεί με όσα διαβάζουμε στο μυθιστόρημα. Αναφορικά με την πληροφορία ότι Αλέξανδρος τοποθετήθηκε σε μία χρυσή σαρκοφάγο, οι άραβες ιστοριογράφοι έχουν εντυπωσιακές ομοιότητες με τις αντίστοιχες διηγήσεις του συριακού και του αιθιοπικού μυθιστορήματος. Ο Tha'ālibī παρουσιάζει αντιστοιχίες με τη συριακή μετάφραση, όταν αναφέρεται στους θρήνους του λαού για τον Αλέξανδρο. Ο Mas'ūdī και ο Tha'ālibī αναφέρονται στους επαίνους που εκφράστηκαν προς τιμήν του νεκρού. Ανάλογη διήγηση υπάρχει και στο αιθιοπικό μυθιστόρημα. Στον αποκαλούμενο «τάφο του Αλεξάνδρου» αναφέρονται ο Mas'ūdī και το συριακό μυθιστόρημα. Οι ιστοριογράφοι Sa'īd b. al-Biṭrīq και Ḥamza al-Iṣfahānī αναφέρουν ότι ο Αλέξανδρος ήταν τριάντα δύο ετών όταν πέθανε. Το ίδιο διαβάζουμε και στις διασκευές β και γ του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη. Αυτό είναι ένα ακόμη στοιχείο που ενισχύει την άποψη ότι οι δύο ιστοριογράφοι αντλούν άμεσα ή έμμεσα από κάποια αραβική μετάφραση του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου. Επίσης, ο ιστοριογράφος Ya'qūbī παραθέτει την πληροφορία ότι ο Αλέξανδρος βασίλευσε δώδεκα χρόνια. Η ίδια πληροφορία απαντά και στις διασκευές α και β του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη. Από την ανάλυση όλων των παραπάνω στοιχείων καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι οι άραβες ιστοριογράφοι ακολούθησαν διηγήσεις από κάποια αραβική μετάφραση που έγινε από το συριακό κείμενο του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη για την εξιστόρηση του θανάτου του Αλεξάνδρου.

Αναφορικά με τους λόγους που εκφωνούν οι φιλόσοφοι μπροστά στο νεκρό σώμα του Αλεξάνδρου, τονίσαμε παραπάνω ότι οι άραβες ιστοριογράφοι διαφέρουν μεταξύ τους ως προς τον αριθμό των λόγων που παραθέτουν. Η αριθμητική αυτή διαφορά μπορεί να ερμηνευτεί ποικιλοτρόπως, π.χ. ορισμένοι ιστοριογράφοι μπορεί να ενσωμάτωσαν λόγους από άλλες πηγές. Οι άραβες ιστοριογράφοι ίσως παρέθεσαν τους λόγους των φιλοσόφων, καθώς και τα λόγια της Ρωξάνης και της Ολυμπιάδας, από κάποιο μεταφρασμένο στα Αραβικά συριακό κείμενο, όχι όμως από το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη. Διότι, ένας αριθμός αυτών των λόγων σώζεται σε συριακό χειρόγραφο, ενώ υπάρχουν εντυπωσιακές ομοιότητες με τους λόγους που παραθέτει ο Sa'īd b. al-Biṣṭīq.¹⁴⁰² Δεν πρέπει, ωστόσο, να αποκλείσουμε την πιθανότητα ότι οι άραβες ιστοριογράφοι, ή το αρχέτυπό τους άντλησε από άλλες αραβικές πηγές, όπως το έργο *Kitāb Nawādir (Adāb) al-Falāsifa* του νεστοριανού ιατρού και μεταφραστή Ḥunayn ibn Ishāq (π. 873 μ.Χ.).

Στις διηγήσεις των αράβων ιστορικών δεν κατονομάζονται οι πόλεις που έκτισε ο Αλέξανδρος, αλλά πολλές φορές αναφέρονται οι περιοχές, στις οποίες θεμελιώθηκαν πόλεις. Η συριακή μετάφραση και η διασκευή α του Ψευδο-Καλλισθένη αναφέρονται σε δεκατρείς πόλεις με το όνομα Αλεξάνδρεια. Οι δεκατρείς πόλεις του συριακού μυθιστορήματος, στην πραγματικότητα είναι δώδεκα, αφού η τρίτη κατά σειρά πόλη, η Αλεξάνδρεια η Μεγάλη, είναι η Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, που εμφανίζεται ως η δέκατη τρίτη πόλη στην αρίθμηση. Οι άραβες ιστοριογράφοι Dīnawarī, Miskawayh και Ṭabarī, αλλά και οι διασκευές β και γ, καθώς και το αρμενικό και το αιθιοπικό μυθιστόρημα, διηγούνται ότι ο Αλέξανδρος έκτισε δώδεκα πόλεις. Ο Sa'īd b. al-Biṣṭīq αναφέρει δεκατρείς πόλεις, όπως και η συριακή μετάφραση του μυθιστορήματος. Υποθέτουμε ότι οι πληροφορίες του προέρχονται άμεσα ή έμμεσα από μια αραβική μετάφραση του μυθιστορήματος. Εξαίρεση αποτελεί η διήγηση του Ḥamza al-Iṣfahānī, στην οποία στρέφεται εναντίον του Αλεξάνδρου και τον ονομάζει «καταστροφέα, όχι οικοδόμο πόλεων». Ο Ḥamza al-Iṣfahānī, πιστός πάντα στο ενδιαφέρον του για την Περσία, είναι ο μόνος συγγραφέας που αναφέρει την οικοδόμηση της πόλης «Νταραάν» από τον Αλέξανδρο. Εικάζουμε ότι η πηγή του πρέπει να ήταν κάποιο περσικό (pahlavī) κείμενο. Θεωρούμε ότι οι άραβες ιστοριογράφοι άντλησαν τις σχετικές για τις πόλεις πληροφορίες τους από ένα μεταφρασμένο στα Αραβικά συριακό κείμενο ή, όπως υποστήριξε ο Nöldeke, η απαρίθμηση των πόλεων με το όνομα Αλεξάνδρεια ανάγεται πιθανόν σε κάποιο περσικό (pahlavī) κείμενο.

¹⁴⁰² Brock, "The Laments of the Philosophers over Alexander in Syriac," σ. 205-209.

Αναφορικά με τη διαδοχή του Αλεξάνδρου από τον Πτολεμαίο τον Λάγου, οι ιστορικοί Tabarī και Mas'ūdī συμφωνούν μεταξύ τους. Επειδή οι διάδοχοι του Αλεξάνδρου δεν αναφέρονται στο μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη, εικάζουμε ότι πιθανόν άντλησαν τη συγκεκριμένη διήγηση από κάποια άλλη πηγή που είχε μεταφραστεί στα Αραβικά. Δεν αποκλείεται οι πληροφορίες για τους διαδόχους του Αλεξάνδρου να υπήρχαν σε ένα κείμενο διασκευασμένο από την αραβική μετάφραση του *Khudāynāma* (*Βιβλίο βασιλέων ή αρχόντων*) που έκανε ο Ibn al-Muqaffa'. Παρόμοια, ο Hamza al-Isfahānī αντλεί από κάποια περσική πηγή, όχι κατ' ανάγκην ίδια με εκείνη των ιστορικών Tabarī και Mas'ūdī. Ο πατριάρχης Sa'īd b. al-Bīṭrīq αναφέρει ότι τον Αλέξανδρο διαδέχτηκε ο Φίλιππος, ο οποίος αποκαλείται Πτολεμαίος Αριδαίος. Η άποψη ότι ο Φίλιππος ο Αριδαίος διαδέχτηκε τον Αλέξανδρο προέρχεται από τον πίνακα «Κανών Βασιλείων» του έργου *Πρόχειροι Κανόνες* του αστρονόμου και γεωγράφου Κλαύδιου Πτολεμαίου. Άρα, ο Sa'īd b. al-Bīṭrīq είναι πολύ πιθανό να άντλησε αυτή την πληροφορία από το ίδιο το έργο του Κλαύδιου Πτολεμαίου.

Η ενδιαφέρουσα διήγηση του Dīnawarī και του Tha'ālibī για τον προσηλυτισμό του Αλεξάνδρου από τον Αριστοτέλη στη λατρεία του ενός Θεού δεν αντιστοιχεί σε καμία διήγηση του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη, ούτε με όσα παρεμφερή διαβάζουμε στην ελληνική διασκευή γ του Ψευδο-Καλλισθένη και την αιθιοπική μετάφραση. Εικάζουμε ότι οι διηγήσεις αυτές αντλήθηκαν από μια αραβική μετάφραση ενός περσικού κειμένου. Αυτή η υπόθεση βασίζεται στο γεγονός ότι ο συγγραφέας του έργου *Nihāya* ξεκινά την ιστορία του Αλεξάνδρου (φύλλο 56) από τον προσηλυτισμό του στον μονοθεϊσμό και από την ανακοίνωση που έκανε στο στράτευμα και στους ξένους βασιλιάδες ότι θα πολεμούσε τους ειδωλολάτρες.

Έπειτα, επειδή τρεις μεμονωμένες διηγήσεις για τον Αλέξανδρο απαντούν μόνο σε ορισμένους άραβες ιστοριογράφους, εικάζουμε ότι επινοήθηκαν και ενσωματώθηκαν στο κείμενό τους από τους ίδιους τους ιστοριογράφους, δηλαδή τον Dīnawarī, τον Miskawayh και τον Tha'ālibī. Ξεκινώντας με τη διήγηση της πορείας του Αλεξάνδρου στη Μέκκα και το προσκύνημα που πραγματοποίησε εκεί, πρέπει να αναφέρουμε ότι πρόκειται για μια διήγηση που επινοήθηκε από τον Dīnawarī προκειμένου να επιτύχει το στόχο του, να παρουσιάσει δηλαδή τον Αλέξανδρο ως απεσταλμένο του Θεού και προφήτη. Επιπρόσθετα, η διήγηση που έχει μόνο ο Miskawayh για κάποιο στρατήγημα του Αλεξάνδρου δεν έχει αντίστοιχή της στο μυθιστόρημα. Είναι μια άλλη ιστορία που επινοείται από τον συγγραφέα για να παρουσιάσει τον Αλέξανδρο ως στρατηγό κατακτητή. Επίσης, ο Tha'ālibī, ενσωματώνοντας στη διήγησή του ορισμένες ρήσεις του

Αλεξάνδρου, αποσκοπούσε να αναδείξει τη σοφία του και να τον παρουσιάσει ως σοφό ηγεμόνα. Εξάλλου, ο Θα'ālibī, λόγω της λογιωσύνης του (*adīb*), ενδιαφερόταν να κάνει το έργο του πιο ευχάριστο για τους αναγνώστες. Για το λόγο αυτό, παρενέβαλε στην αφήγησή του αποφθεγματικές ρήσεις. Αυτές οι τρεις διηγήσεις εμπλουτίζουν την εικόνα της προσωπικότητας του Αλεξάνδρου με τρία νέα χαρακτηριστικά: του προφήτη, του στρατηγού κατακτητή και του σοφού ηγεμόνα.

Τέλος, ο Θα'ālibī αναφέρεται στην εξωτερική εμφάνιση του Αλεξάνδρου. Η αναφορά στο χρώμα των ματιών του συμφωνεί με την αρμενική μετάφραση του μυθιστορήματος. Στη διήγηση του Θα'ālibī παρεισφρέουν και άλλες πληροφορίες, οι οποίες σχετίζονται με τις συνήθειες και τον τρόπο συμπεριφοράς του Αλεξάνδρου, όπως π.χ. οι διατροφικές συνήθειες του Αλεξάνδρου. Πρέπει να σημειώσουμε ότι τέτοιες λεπτομέρειες δεν έχουν αντίστοιχες τους στο μυθιστόρημα. Για άλλη μια φορά είναι εμφανές ότι ο Θα'ālibī, εκτός από το να παρουσιάσει τον Αλέξανδρο ως κάτι ξεχωριστό, απέβλεπε στο να διδάξει αλλά και να τέρψει.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι «οικουμενικές» ιστορίες των αράβων ιστοριογράφων που εξετάσαμε περιέχουν αφηγήσεις για τον βίο και τη δράση του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Η διήγηση για τον Αλέξανδρο εντάσσεται στο προϊσλαμικό μέρος αυτών των ιστοριών. Συνήθως, η διήγηση παρουσιάζεται στο πλαίσιο των δυναστειών της περσικής ή της ελληνικής ιστορίας. Με τη διήγηση του Αλεξάνδρου τελειώνει η Αχαιμενιδική δυναστεία για την περσική ιστορία, ενώ με τον Αλέξανδρο αρχίζει η ελληνική ιστορία που αφηγούνται οι άραβες ιστοριογράφοι. Ποιο ήταν, στ' αλήθεια, το κίνητρο για τους άραβες ιστοριογράφους να ενδιαφερθούν για τον Αλέξανδρο; Ποιες διαστάσεις του αποδίδουν; Ο Αλέξανδρος παρουσιάζεται ως ένα σύμβολο ηρωισμού, σοφίας, πολιτικής και στρατιωτικής δράσης.

Ξεκινώντας από τη διήγηση του Dīnawarī κατ' αρχάς παρατηρήσαμε ότι αφιερώνει μερικές σελίδες του έργου του *Kitāb al-akhbār al-īwāl* για να εξιστορήσει τον βίο και το έργο του μακεδόνα στρατηλάτη. Η διήγηση για τον Αλέξανδρο υπάρχει στο προϊσλαμικό κομμάτι της «οικουμενικής» ιστορίας του Dīnawarī, όπου τα γεγονότα οργανώνονται με βάση τις βασιλείες – δυναστείες. Αρχίζει με την καταγωγή του Αλεξάνδρου, διατρέχει εκτενώς τη σύγκρουσή του με τον Δαρείο και τον θάνατο του τελευταίου, παρουσιάζει την πίστη του Αλεξάνδρου στον ένα και μοναδικό Θεό, αφηγείται εκτενώς τις κατακτήσεις του σε Ανατολή και Δύση, αναφέρεται στους τοπικούς βασιλείς, στον θάνατό του και στις πόλεις που έκτισε. Η καταγωγή του Αλεξάνδρου φαίνεται πως τον απασχόλησε ιδιαίτερα. Αν και αναφέρεται στην άποψη των «ελλήνων ειδημόμων» (*ulamā ar-rūm*) ότι ήταν γιος του Φιλίππου, είναι ο πρώτος ιστοριογράφος στον οποίο βρίσκουμε την παλαιότερη σωζόμενη αναφορά ότι ο Αλέξανδρος ήταν γιος του πέρση βασιλιά Δαρείου Β' και αδελφός του διαδόχου του, Δαρείου Γ' του Κοδομανού. Επίσης, η διήγηση του προσηλυτισμού του Αλεξάνδρου στον μονοθεισμό από τον Αριστοτέλη απαντά για πρώτη φορά στην αραβική ιστοριογραφία στο έργο του Dīnawarī, για την οποία μάλιστα υπάρχει εκτενής παρουσίαση. Η αφήγηση του Dīnawarī αποτελείται από μια σειρά διηγήσεων συνυφασμένων με τέτοιο τρόπο, η οποία αποσκοπούσε να είναι μια ευχάριστη και συνάμα διδακτική διήγηση για τον μεγάλο βασιλιά. Πρόκειται για μια μακροσκελή ενοποιημένη διήγηση που απαρτίζεται από ιστορικά και θρυλικά στοιχεία. Ο λόγιος (*adīb* = άνθρωπος των γραμμάτων και του έντεχνου λόγου) Dīnawarī απευθυνόταν σε ένα μορφωμένο κοινό με απαιτήσεις. Για τον λόγο αυτό, έπρεπε να παρουσιάσει ένα υψηλών απαιτήσεων έργο.

Το έργο του είναι γραμμένο από την ιρανική σκοπιά και αυτό αντικατοπτρίζεται και στη διήγηση για τον Αλέξανδρο.¹⁴⁰³

Αναφορικά με την εικόνα του Αλεξάνδρου πρέπει κατ' αρχάς να τονίσουμε ότι ο Dīnawarī επικεντρώνεται στην περσική βασιλική φιγούρα του Αλεξάνδρου. Ο Αλέξανδρος είναι βασιλιάς της Περσίας και νόμιμος διάδοχος στον θρόνο του «βασιλιά των βασιλέων» μετά τη δολοφονία του Δαρείου Γ' του Κοδομανού. Επίσης, ο Αλέξανδρος παρουσιάζεται ως πιστός στον ένα και μοναδικό Θεό (*tawhīd*), πιστός μουσουλμάνος που εκπληρώνει το καθήκον του προσκυνήματος στη Μέκκα, ενώ ταυτίζεται με τον Dhū 'l-qarnayn του Κορανίου (κεφ. 18. 82-98). Η έμφαση στην ευσέβεια του Αλεξάνδρου και η ταύτιση του με τον Dhū 'l-qarnayn προσδίδουν στον Αλέξανδρο την ιδιότητα του απεσταλμένου του Θεού και προφήτη. Ο Αλέξανδρος, στον Dīnawarī, παρουσιάζεται ως πρότυπο και μοντέλο για κάθε μουσουλμάνο άρχοντα που διεξήγαγε ιερό πόλεμο (*jihād*) προς δόξαν Θεού. Όπως ο Dhū 'l-qarnayn στη διήγηση του Κορανίου επιτελεί το έργο του Θεού υπακούοντας στην εντολή του, έτσι και ο Αλέξανδρος είναι το όργανο του Θεού και ενεργεί σύμφωνα με τις εντολές Του, διαδίδοντας την πίστη στον ένα Θεό, επιβάλλοντας τη δικαιοσύνη, και προστατεύοντας τον λαό και τον πολιτισμό από τις επιδρομές των βάρβαρων Γωγ και Μαγώγ. Είναι το πρότυπο του δίκαιου ηγέτη που πρέπει να μιμηθούν και οι σύγχρονοι του Dīnawarī αββασίδες χαλίφηδες. Ο Αλέξανδρος, λοιπόν, πλάθεται στον τύπο του Προφήτη Μωάμεθ, εξισλαμίζεται και «περσοποιείται», προκειμένου να γίνει πιο εύκολα αποδεκτός. Για τον Dīnawarī, ο Αλέξανδρος ήταν μεγάλη φυσιογνωμία, στοιχείο που προκύπτει άλλωστε από τις πολλές και διαφορετικές διηγήσεις που ο συγγραφέας παραθέτει. Εκτός από τον προφητικό ρόλο, ο Dīnawarī αποδίδει στον Αλέξανδρο την ανθρώπινη διάσταση του φιλεύσπλαχου και στοργικού ανθρώπου. Αυτό αντικατοπτρίζεται και στο περιεχόμενο της επιστολής που έστειλε στη μητέρα και τη γυναίκα του Δαρείου για να τις παρηγορήσει μετά τη δολοφονία του, καθώς και στη φροντίδα που έδειξε προς όλη την περσική βασιλική οικογένεια. Επιπλέον, ο Αλέξανδρος προβάλλεται από τον Dīnawarī όχι μόνο ως κατακτητής της Ανατολής και της Δύσης αλλά και ως θεμελιωτής πόλεων και οχυρών. Του αποδίδεται συνεπώς η διάσταση του «οικοδόμου» κτιρίων και μνημείων πολιτισμού.

Η αντίστοιχη διήγηση του συγγραφέα Ya'qūbī περιγράφει συνοπτικά τη ζωή του Αλεξάνδρου και δίνει τα βασικά χαρακτηριστικά των εξής διηγήσεων: [1] τη γενεαλογία του Αλεξάνδρου, [2] τις κατακτήσεις του στη Βαβυλώνα, το Ιράκ, την Περσία και την

¹⁴⁰³ Περισσότερες πληροφορίες στον Yarshater, "Iranian National History," σ. 367-370.

Ινδία, [3] την «παρηγορητική» επιστολή στη μητέρα του, [4] τον θάνατό του και [5] τους λόγους που εκφώνησαν οι φιλόσοφοι μπροστά στον νεκρό Αλέξανδρο. Η διήγηση του Ya'qūbī σε μεγάλο βαθμό απαρτίζεται μόνο από αυστηρώς ιστορικά στοιχεία, χωρίς να υπάρχουν αναφορές σε μυθιστορηματικά στοιχεία.¹⁴⁰⁴ Η διήγηση για τον Αλέξανδρο τοποθετείται από τον Ya'qūbī στο προϊσλαμικό κομμάτι του έργου του και μάλιστα στο κεφάλαιο που αναφέρεται στους βασιλείς των Ελλήνων. Ο Ya'qūbī φιλοτεχνεί τη συνοπτικότερη εικόνα για τον Αλέξανδρο, βασιζόμενος κατά κύριο λόγο στο ιστορικό προφίλ του ως ένδοξο στρατηγού, κοσμοκράτορα και σοφού πολιτικού. Είναι αξιοσημείωτο ότι δεν αναφέρεται καν σε προφητικό ρόλο του Αλεξάνδρου. Ο Ya'qūbī - και ο Mas'ūdī - είναι οι μόνοι Άραβες ιστοριογράφοι που αναφέρουν ονομαστικά τις πηγές τους αναφορικά με την καταγωγή του Αλεξάνδρου. Πρέπει να επισημάνουμε ότι ο Ya'qūbī δεν αναλώνεται στη λεπτομερή παρουσίαση της σύγκρουσης του Αλεξάνδρου με τον Δαρείο, όπως οι άλλοι συγγραφείς. Ασφαλώς, οι διαφοροποιήσεις των συγγραφέων σχετικά με το ποιες διηγήσεις παρουσιάζουν και ποιες όχι, οφείλονται και στις πηγές που είχαν στη διάθεσή τους. Η ενσωμάτωση της διήγησης για τους λόγους που εκφώνησαν οι φιλόσοφοι για τον νεκρό Αλέξανδρο απέβλεπε στο να τονίσει το φιλοσοφικό στοιχείο στην εικόνα του Αλεξάνδρου. Με άλλα λόγια, ο Ya'qūbī παρουσιάζει τον Αλέξανδρο ως μεγαλοφυή στρατηλάτη και ένδοξο κατακτητή του κόσμου, ενώ γύρω από το νεκρό σώμα του αποτίουν φόρο τιμής όλοι οι φιλόσοφοι της εποχής. Είναι αυτοί που φιλοτεχνούν την εικόνα του Αλεξάνδρου, τονίζοντας τη σοφία του πολιτικού ηγέτη και τη δράση του μεγαλοφυούς στρατηγού. Προφανώς, ο Ya'qūbī θέλει να τον υψώσει στα μάτια των συγχρόνων του ως το μοντέλο κυβερνήτη που θα πρέπει να το ακολουθήσουν και άλλοι. Ο Ya'qūbī ως ανώτατος διοικητικός δηλαδή υπάλληλος (*kātib*), απευθυνόταν μέσω του έργου του σε ένα καλλιεργημένο κοινό της εποχής, που είχε την παιδεία και κατ' επέκταση τη φιλομάθεια για τις προσωπικότητες της ιστορίας και τα επιτεύγματα άλλων λαών. Επιλέγει να διηγηθεί τα πλέον χρήσιμα και ουσιώδη, όσα δηλαδή θα είχαν πρακτική ωφέλεια. Ο σκοπός συγγραφής του ήταν διδακτικός.

Ο Ṭabarī ανήκε στην τάξη των 'ulamā', δηλαδή των ειδημόνων στην ισλαμική νομική και θρησκευτική γνώση, και όχι στην τάξη των *kuttāb* που υπηρετούσαν στις ανώτερες θέσεις της ιεραρχίας της διοίκησης του χαλιφάτου και είχαν αγαστές σχέσεις με το περιβάλλον της αυλής των μουσουλμάνων ηγετών.¹⁴⁰⁵ Οι άνθρωποι που ανήκαν στην τάξη των 'ulamā' ασχολούνταν με την αραβική γλώσσα και φιλολογία, ερμήνευαν το

¹⁴⁰⁴ Nöldeke, "Beiträge," σ. 47-48.

¹⁴⁰⁵ Βλέπε ανωτέρω σ. 36, 42, υποσημ. 55, και 43, υποσημ. 61. Πρβλ. Ζαμπάκη, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 53.

Κοράνιο, συνέλεξαν τις ιστορίες και τα λόγια του Προφήτη Μωάμεθ (*hadīth*), ασχολούνταν με τη νομολογία και τους κανόνες του ισλαμικού νόμου (*shari‘a*) και, τέλος, μερικοί είχαν και δικαστικές αρμοδιότητες. Το έργο του Ἐαβαρί απευθυνόταν σε ανθρώπους με παρόμοια ενδιαφέροντα, σε νομομαθείς (*mujtāhid*) και θεολόγους, σε ανθρώπους δηλαδή μορφωμένους. Στο έργο του *Ta’rīkh al-rusul wa’l-mulūk* (*Ιστορία προφητών και βασιλέων*) παρατηρείται μια προσπάθεια δημιουργίας της εντύπωσης μιας ανεξάρτητης, αυθεντικής, αναμφισβήτητης και καθολικής ερμηνείας των ιστορικών γεγονότων. Η διήγηση για τον Μέγα Αλέξανδρο βρίσκεται στο προϊσλαμικό κομμάτι της *Ιστορίας* του Ἐαβαρί, και πιο συγκεκριμένα στις σελίδες της περσικής ιστορίας, όπου τα γεγονότα οργανώνονται με βάση τις βασιλείες - δυναστείες. Ο Αλέξανδρος, ως κατακτητής της οικουμένης, κοσμοκράτορας, βασιλιάς και κυβερνήτης όλου του κόσμου, αποτελούσε μοντέλο διακυβέρνησης για τους Αββασίδες και τους γιους των. Η *Ιστορία* του Ἐαβαρί γράφεται την εποχή που κυβερνούσαν οι Αββασίδες χαλίφηδες, οι οποίοι, στην προσπάθειά τους να νομιμοποιήσουν την εξουσία τους, ισχυρίστηκαν ότι κατάγονταν από την ευρύτερη οικογένεια του Προφήτη Μωάμεθ, ενώ υιοθέτησαν στοιχεία από την παλαιότερη περσική ιδεολογία των Σασανιδών και θεώρησαν τους εαυτούς τους διαδόχους των παλαιών αυτοκρατοριών.¹⁴⁰⁶

Ο Ἐαβαρί αναφέρει μερικές από τις πηγές του και αναπαράγει τις συγκρουόμενες απόψεις των συγγραφέων τους για το ίδιο γεγονός, καθώς τις παραθέτει την μία μετά την άλλη στις σελίδες της *Ιστορίας* του. Αποφεύγει να εκφράσει ρητώς την προτίμησή του για κάποια άποψη και αφήνει τον αναγνώστη να δημιουργήσει τη δική του άποψη. Υπάρχουν, ωστόσο, φορές που ο Ἐαβαρί δεν ονομάζει επακριβώς την πηγή του, αλλά χρησιμοποιεί αόριστα φράσεις του τύπου «λέγεται», «μερικοί λένε» ή «μερικοί αναφέρουν». Η διήγηση που αναφέρεται στον Αλέξανδρο δεν είναι ενιαία. Στην προσπάθειά του να παραθέσει τις διηγήσεις των πηγών του, ο Ἐαβαρί παρουσιάζει υλικό που περιέχει τόσο πραγματικά όσο και μυθικά στοιχεία. Επειδή ο Ἐαβαρί παραθέτει πληροφορίες από διαφορετικές πηγές, υπάρχουν πολλές επαναλήψεις στην αφήγησή του. Το ίδιο ισχύει και για τις επιστολές που αντάλλαξε ο Δαρείος με τον Αλέξανδρο και τις οποίες παραθέτει ο Ἐαβαρί από διαφορετικές πηγές. Παραθέτει τις διαφορετικές απόψεις για τη γενεαλογία του Αλεξάνδρου, αναφερόμενος τόσο στην καταγωγή του Αλεξάνδρου από τον Δαρείο όσο και στην καταγωγή του από τον Φίλιππο. Ένα άλλο θέμα στο οποίο δίνεται ιδιαίτερη έμφαση είναι η σύγκρουση Δαρείου και Αλεξάνδρου και ο θάνατος του Δαρείου. Επίσης,

¹⁴⁰⁶ Για τη συνέχιση της ζωροαστρικής αυτοκρατορικής ιδεολογίας των Σασανιδών βλέπε Γούτας, *Η αρχαία ελληνική σκέψη στον αραβικό πολιτισμό*, σ. 49 κ. εξ., 151 κ. εξ. και 182 κ. εξ.

διατρέχει συνοπτικά τις κατακτήσεις του Αλεξάνδρου, τον θάνατό του, τις πόλεις που έκτισε και τους διαδόχους του στο θρόνο. Ο ιστορικός Ṭabarī δεν αναπτύσσει στη διήγησή του τον προφητικό ρόλο του Αλεξάνδρου, αλλά περιορίζεται να τον παρουσιάσει ως κατακτητή της οικουμένης, ως μεγάλο και έξυπνο στρατηγό και ως βασιλιά στο θρόνο του πέρση βασιλιά. Ο ίδιος έχει ενδοιασμούς τόσο για την απόδοση του προφητικού αξιώματος όσο και για την ταύτιση με τον Dhū 'l-qarnayn του Κορανίου, παρά τον τίτλο που φέρει η διήγησή του. Φαίνεται πως διατυπώνει μια πολιτική κρίση, όταν θεωρεί τον Αλέξανδρο υπεύθυνο για το διαμελισμό της περσικής αυτοκρατορίας και την κατάλυση της βασιλικής συγκεντρωτικής εξουσίας. Επίσης, φαίνεται πως δεν είναι τυχαία και η λεκτική διατύπωση, όταν ο Ṭabarī χαρακτηρίζει τον Αλέξανδρο ως έναν άνδρα αποφασιστικό, ισχυρό και πανούργο (*dū ḥazm wa qunwa wa makr*).¹⁴⁰⁷

Ο πατριάρχης Αλεξανδρείας Sa'īd b. al-Bīṭrīq στην τιτλοφορούμενη *Nazm al-jawhar* (*Αλυσίδα μαργαριταριών*) ιστορία του που έγραψε στα Αραβικά και κάλυπτε ταυτόχρονα θρησκευτικά και κοσμικά γεγονότα, ήθελε να προσφέρει στη μελχιτική (ορθόδοξη) χριστιανική κοινότητα μια ιστορία, η οποία προσδιόριζε και επιβεβαίωνε την ταυτότητά της σε σχέση με τις άλλες χριστιανικές κοινότητες, τη βυζαντινή αυτοκρατορία και το αραβικό ισλαμικό χαλιφάτο. Η διήγηση για τον Αλέξανδρο εντάσσεται στο προϊσλαμικό κομμάτι του έργου του και πιο συγκεκριμένα στη διήγηση για τους πέρσες βασιλείς. Ο Sa'īd b. al-Bīṭrīq διηγείται με αρκετές λεπτομέρειες την ιστορία του Αλεξάνδρου. Επιπλέον, περιλαμβάνει πληροφορίες κειμένων του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη, οι οποίες ήταν περισσότερο προσιτές στους αιγύπτιους χριστιανούς.¹⁴⁰⁸ Παρουσιάζει αναλυτικά τη σύγκρουση Αλεξάνδρου και Δαρείου, τα τελευταία αιτήματα του ετοιμοθάνατου Δαρείου, τον θάνατο του Δαρείου, τη φροντίδα της περσικής βασιλικής οικογένειας, καθώς και το σχέδιο δηλητηρίασης του Αλεξάνδρου από τον διοικητή της Μακεδονίας. Επίσης, παραθέτει την «παρηγορητική» επιστολή προς την μητέρα του, την Ολυμπιάδα, τους λόγους των φιλοσόφων μπροστά στο νεκρό σώμα του Αλεξάνδρου και τα σχετικά με τους τοπικούς βασιλείς. Στη διήγησή του παρατίθενται και συγκριτικά χρονολογικά στοιχεία.

Ο Αλέξανδρος στο έργο του Sa'īd b. al-Bīṭrīq παρουσιάζεται ως κατακτητής της οικουμένης και κοσμοκράτορας. Συγκεκριμένα, αναφέρεται ότι ο Αλέξανδρος πραγματοποίησε μεγάλες κατακτήσεις, υποτάχθηκαν σ' αυτόν τα βασίλεια των Ελλήνων και όλα τα βασίλεια του κόσμου της τότε εποχής. Η οικουμενικότητα τονίζεται ιδιαίτερα,

¹⁴⁰⁷ Ṭabarī, *Ta'riḫ al-rusul wa'l-mulūk*, τ. I, σ. 698.

¹⁴⁰⁸ Βλέπε σχετικά Nöldeke, "Beiträge," σ. 49.

όταν αναφέρεται ότι βασίλευσε στις επτά ζώνες (*κλίματα*) της γης και έγινε κυρίαρχος όλου του κόσμου. Με την παρουσία και την εκφώνηση των λόγων των φιλοσόφων προβάλλεται η φιλοσοφική εικόνα του Αλεξάνδρου, η δύναμη αλλά και το εύθραυστο της ανθρώπινης φύσης. Ακολούθως, τονίζεται το αναπόφευκτο του θανάτου και η ματαιότητα της δόξας και του πλούτου. Το περιεχόμενο των διηγήσεων και των λόγων των φιλοσόφων που παραθέτει ο Sa'īd b. al-Biḥrī αποβλέπει στο να τονίσει το βασιλικό μεγαλείο του Αλεξάνδρου αλλά και την παροδικότητα της ζωής σ' αυτόν τον κόσμο.

Ο Mas'ūdī είναι ένας συγγραφέας που εντάσσεται στην αποκαλούμενη *adab* γραμματεία. Ο όρος αναφέρεται στη λογοτεχνική παραγωγή καλλιεργημένων ανθρώπων που χαρακτηρίζονταν για την ευφράδεια, τους ευρείς ορίζοντες και τους λεπτούς τρόπους συμπεριφοράς. Ο λόγιος Jāhīz (π. 869 μ.Χ.) θεωρείται ο δημιουργός αυτού του είδους. Ο όρος *adab* χρησιμοποιείται για έργα ποικίλης μορφής και περιεχομένου, όπως μονογραφίες, πραγματείες αλλά και μεγάλες ανθολογίες.¹⁴⁰⁹ Τα έργα που ανήκουν στην *adab* ιστοριογραφία είναι ετερόκλητα μείγματα διαφόρων ειδών με εγκυκλοπαιδικό και διδακτικό σκοπό. Ο Mas'ūdī συγκέντρωσε διαφορετικές περσικές, χριστιανικές, ισλαμικές και τοπικές παραδόσεις αναφορικά με τον βίο του Αλεξάνδρου. Ο ίδιος είχε αντιληφθεί ότι η διήγηση για τον Αλέξανδρο ήταν ένα από τα θέματα που θα προσέλκυε το ενδιαφέρον και την περιέργεια των απαιτητικών αναγνωστών αλλά και θα ερέθιζε τη φαντασία του ευρύτερου κοινού. Η «οικουμενική» ιστορία του Mas'ūdī φέρει τον τίτλο *Λειμώνες χρυσού και ορυχεία πολυτίμων λίθων*. Ασχολείται με την προσωπικότητα και τη δράση του Αλεξάνδρου στο προϊσλαμικό κομμάτι του έργου. Η διήγηση για τον Αλέξανδρο αναπτύσσεται και στο πλαίσιο της ιστορίας των ελλήνων βασιλέων αλλά και σ' εκείνο της ιστορίας των περσών βασιλέων. Άλλες αναφορές απαντούν και στα κεφάλαια της αιγυπτιακής ιστορίας. Ο σκοπός του έργου του Mas'ūdī ήταν να παρουσιάσει εμπειρική γνώση. Κατ' επέκταση, θα λέγαμε ότι ήταν διδακτικός.¹⁴¹⁰ Γράφει για ένα κοινό που έχει ενδιαφέρον για τους ξένους πολιτισμούς, για ένα ακροατήριο που δεν θεωρεί μηδαμινό οτιδήποτε συμβαίνει έξω από τον μουσουλμανικό κόσμο, για αναγνώστες που θέλουν να μορφωθούν, να ξεφύγουν από τους περιορισμούς της παράδοσης και να εμπλουτίσουν την αραβοϊσλαμική κουλτούρα. Γενικά, θα λέγαμε ότι οι πληροφορίες για τον Αλέξανδρο είναι περισσότερες από αυτές που υπάρχουν στα έργα των προκατόχων του. Στο δεύτερο σωζόμενο έργο του με τίτλο *Βιβλίο υπομνήσεων και συνοπτικής επισκόπησης*, ο Mas'ūdī

¹⁴⁰⁹ Bonebakker, "Adab and the Concept of *Belles-Lettres*," σ. 27-30.

¹⁴¹⁰ Η. Γιαννάκης, «Έννοια και σκοπός της ιστορίας στο έργο του Mas'ūdī (893-956 μ. Χ.)», *Βυζαντικά* 27 (2008), σ. 225-243.

αναφέρει ότι διηγείται συνοπτικά «την ιστορία του Αλεξάνδρου, τον βίο του, τις εκστρατείες του σε Ανατολή και Δύση, τα βασίλεια που διέσχισε, τους βασιλείς που συνάντησε, τις πόλεις που ίδρυσε, τα θαυμαστά που είδε και το τείχος που έκτισε κατά των Γωγ και Μαγώγ».¹⁴¹¹

Από την ανάλυση των διηγήσεων για τον Αλέξανδρο και στα δύο καθίσταται σαφές ότι ο Mas'ūdī ενδιαφέρεται για την προσωπικότητα και τα στρατιωτικά κατορθώματα του μακεδόνα βασιλιά. Παραθέτει τις διαφορετικές απόψεις για τη γενεαλογία του, τις εκστρατείες του στην Περσία και την Ινδία, όπως επίσης και στην Κίνα. Για τη σύγκρουση με τον Δαρείο, ο ίδιος απλώς αναφέρει το γεγονός, χωρίς να παραθέτει λεπτομέρειες, επειδή – όπως χαρακτηριστικά λέει - το θέμα αναπτύχθηκε στο βιβλίο του *al-kitāb al-awsaf*, το οποίο όμως δεν σώζεται. Η διήγηση για τον θάνατο του Αλεξάνδρου παρουσιάζεται με περισσότερες λεπτομέρειες, όπως επίσης και η διήγηση για τη συνάντηση με τον Ινδό βασιλιά Καντ (ή Κάιντ ή Καϊχάν). Στο δεύτερο συνοπτικό έργο, ο Mas'ūdī προσθέτει κυρίως χρονολογικές και ιστορικές λεπτομέρειες και μόνο στη διήγηση για τον θάνατο του Αλεξάνδρου υπάρχουν θρυλικά στοιχεία.

Επίσης, ο Mas'ūdī παραθέτει τις διάφορες απόψεις για το ζήτημα της ταύτισης του Dhū 'l-qarnayn του Κορανίου με τον Αλέξανδρο, χωρίς να παίρνει θέση. Παρουσιάζει τον Αλέξανδρο ως ακούραστο πολεμιστή, πανούργο στρατηγό, ανίκητο κατακτητή, κυρίαρχο και κοσμοκράτορα, ιδρυτή πόλεων και θεμελιωτή μνημείων και προστάτη του πολιτισμού από τις εισβολές των βαρβάρων Γωγ και Μαγώγ. Επίσης, ο Αλέξανδρος είναι ο σοφός πολιτικός και ο ιδεώδης βασιλιάς, ο άνθρωπος που συνομιλεί με σοφούς και συνεχώς αναζητά την αληθινή γνώση.

Όπως παρατήρησε και ο Polignac, οι επιχειρήσεις του Αλεξάνδρου παρουσιάζονται από τον Mas'ūdī υπό το πρίσμα δύο εξολοκλήρου διαφορετικών προοπτικών.¹⁴¹² Στα κεφάλαια για τους πέρσες βασιλείς, σύμφωνα με την αφήγηση του Mas'ūdī, ο Αλέξανδρος ήταν ο σφετεριστής του βασιλικού στέμματος, ο καταστροφέας των ναών του πυρός και ο δολοφόνος των ιερέων (*μάγων*) και των πριγκίπων. Αυτό που μας παρουσιάζει εκεί ο Mas'ūdī είναι μια εικόνα του Αλεξάνδρου φτιαγμένη από κείμενα που προέρχονται από ιρανικούς χώρους εχθρικούς προς τον Αλέξανδρο, αλλά και τις αραβικές κατακτήσεις και τη θρησκεία των Αράβων. Αυτή η οπτική αφήγηση φαίνεται πως ανήγαγε στον Αλέξανδρο, τον πρώτο σφετεριστή του περσικού θρόνου, τις συμφορές που χτύπησαν

¹⁴¹¹ Mas'ūdī *Tanbih*, σ. 116.

¹⁴¹² Polignac, "L'image d'Alexandre dans la littérature arabe," σ. 298.

τους Πέρσες από τις πρόσφατες κατακτήσεις των Αράβων.¹⁴¹³ Έχοντας συνειδητοποιήσει τις αντιζηλίες μεταξύ Αράβων και Περσών, ο Mas'ūdī αναφέρει αλλαχού διάφορα ανέκδοτα που εμφανίζονται να υπηρετούν τη νομιμοποίηση της αραβικής εξουσίας στο Ιράν.¹⁴¹⁴ Αυτή η αντιζηλία έπαιξε ένα ρόλο στη διαμόρφωση πολύ αργότερα μιας άλλης εικόνας του Αλεξάνδρου μέσα στην περσική λογοτεχνία (Firdawsī, Nizāmī), όπου ο βασιλιάς έχει υπεξαιρεθεί τόσο από τους Έλληνες όσο και από το Ισλάμ, για να γίνει ένας πέρσης ήρωας.¹⁴¹⁵ Έπειτα, στα κεφάλαια για την ιστορία των ελλήνων βασιλέων του ίδιου έργου του Mas'ūdī, ο Αλέξανδρος είναι ο βασιλιάς φιλόσοφος και ο οικουμενικός προστάτης των σοφών, ο πεφωτισμένος και επιεικής βασιλιάς, ο αναζητητής της υπέρτατης σοφίας που καθοδηγεί τα βήματά του διά μέσου του κόσμου, στον οποίο έφερε ειρήνη και ενότητα. Αυτή η ενότητα αντικατοπτρίζεται στα λόγια του Αλεξάνδρου που παραθέτει ο Mas'ūdī κατά την ίδρυση της Αλεξάνδρειας στην Αίγυπτο: «Θέλω να ιδρύσω εδώ μια πόλη... και να μεταφέρω όλους τους ευγενείς και αριστοκράτες ανθρώπους από όλες τις φυλές και όλα τα έθνη».¹⁴¹⁶ Επίσης, ο Αλέξανδρος δεν ήταν πλέον απλώς ο σοφός, αλλά και ο υποταγμένος στη βούληση του δημιουργού, και τα παρακάτω λόγια που βάζει ο Mas'ūdī στο στόμα του Αλεξάνδρου είναι τα λόγια ενός μουσουλμάνου, αν όχι ενός προφήτη: «Ο Θεός μου έδωσε τη γνώση και τη σοφία όλων των πραγμάτων ... Καμία από τις επιθυμίες μου δεν έμεινε απραγματοποίητη ... Δόξα τῷ Θεῷ, Κύριο του κόσμου, δεν υπάρχει άλλος Θεός από εκείνον, τον Κύριο όλων των πραγμάτων».¹⁴¹⁷

Στο έργο του Ḥamza al-Isfahānī, οι διηγήσεις για τον Αλέξανδρο παρατίθενται σε δύο διαφορετικά κεφάλαια του προϊσλαμικού μέρους της «οικουμενικής» ιστορίας του. Συγκεκριμένα, στο δεύτερο κεφάλαιο, στο οποίο ο ιστοριογράφος πραγματεύεται την ιστορία των Περσών, παρατίθενται ορισμένες διηγήσεις για τον Αλέξανδρο αμέσως μετά τη διήγηση για τον Δαρείο τον νεότερο. Αλλά και στο τρίτο κεφάλαιο του έργου, που πραγματεύεται την ιστορία των ελλήνων βασιλέων, υπάρχει μια περίληψη του κατακτητικού έργου του Αλεξάνδρου. Οι περισσότερες πληροφορίες που ο ιστορικός δίνει

¹⁴¹³ Αυτόθι, σ. 299. Πρβλ. Pagliaro – Bausani, *Storia della letteratura persiana*, σ. 95 και 115.

¹⁴¹⁴ Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 23, § 604-610.

¹⁴¹⁵ Polignac, “L’image d’Alexandre dans la littérature arabe,” σ. 299, υποσημ. 14, Abel, “La figure d’Alexandre en Iran,” M. B. Hatzopoulos, “Alexandre en Perse: La Revanche et l’Empire,” *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 116 (1997), σ. 41–52. Για μια πρώιμη αντι-αραβική στάση των ιρανικών λαών και τη δημιουργία φιλοπερσικού κινήματος, βλέπε: S. Enderwitz, “Shu’ūbiyya” στην *EF*², τ. IX, σ. 513 κ. εξ., I. Goldziher, *A Short History of Classical Arabic Literature*, transl. and revised by J. Desomogyi, Hildesheim, 1966, σ. 137-198, R. P. Mottahedeh, “The Shu’ūbiyah Controversy and the Social History of Early Islamic Iran,” *IJMES* 7 (1976), 161-182, Inostranzev *et al.*, *Iranian Influence on Moslem Literature*, Appendix V. *Noeldeke’s Introduction to Tabari*, κεφ. II (The Parsi Clergy and the Musalman Iranophile Party of the Shuubiya), σ. 10-12.

¹⁴¹⁶ Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, κεφ. 32, § 827.

¹⁴¹⁷ Αυτόθι, κεφ. 32, § 832.

για τον Αλέξανδρο αφορούν στη σύγκρουσή του με τον Δαρείο, στις πόλεις που έκτισε και στην αλληλογραφία του με τον Αριστοτέλη για το πώς θα κυβερνήσει. Αυτό που προκύπτει από την ανάλυση των διηγήσεων είναι ότι ο ιστοριογράφος Ḥamza al-Iṣfahānī αντιμετωπίζει τον Αλέξανδρο από την ιρανική ζωροαστρική σκοπιά. Όπως η ζωροαστρική άποψη ήταν εχθρική για τον Αλέξανδρο, έτσι και η στάση του Ḥamza al-Iṣfahānī είναι αρνητική και επικριτική προς τον Αλέξανδρο. Πράγματι, στις διηγήσεις του παρουσιάζει τον Αλέξανδρο με μελανά χρώματα, δηλαδή ως τον δολοφόνο του βασιλιά Δαρείου, τον σφετεριστή του περσικού θρόνου, τον άνθρωπο που προσέβαλε περσικές πρακτικές, προξένησε πολλές καταστροφές και ήταν η αιτία για να χυθεί πολύ αίμα. Με όλα αυτά, είναι ολοφάνερο ότι υιοθετεί μια τελείως εχθρική στάση απέναντί του, εκφράζοντας τη σφοδρή αντιπάθεια που είχαν για τον Αλέξανδρο οι ζωροάστρες ιερείς. Άλλωστε, ας μην ξεχνάμε ότι από την αρχαιότητα ως την εμφάνιση του Ισλάμ τον 7^ο μ.Χ. αιώνα, για μια ομάδα Περσών, η εικόνα του Αλεξάνδρου ήταν σύμφωνη με τον επεκτατικό ελληνισμό και εμπλουτιζόταν ως το σημείο που ο Αλέξανδρος θεωρούνταν σύμβολο όλων των επιθέσεων που έρχονταν από τη Δύση. Η συμπάθεια του Ḥamza al-Iṣfahānī για οτιδήποτε περσικό αντικατοπτρίζεται και σε άλλα θέματα και σχετίζεται με την αναβίωση της εθνικής περσικής ταυτότητας της εποχής του. Σχετικά με τη γνώση, αναφέρει ότι ο Αλέξανδρος μετέφερε από τις χώρες της Ανατολής τη γνώση της αστρολογίας, της ιατρικής, της φιλοσοφίας και της γεωργίας στις χώρες της Δύσης. Οι πεποιθήσεις του Ḥamza al-Iṣfahānī ήταν γνωστές στους Άραβες συγγραφείς. Ο μουσουλμάνος συγγραφέας al-Qifī (π. 1248 μ.Χ.) περιγράφει τον Ḥamza al-Iṣfahānī ως πέρση εθνικιστή με ισχυρές προκαταλήψεις εναντίον των Αράβων.¹⁴¹⁸ Ενίοτε, όμως, αναγνώριζε και τη σημασία του πολιτιστικού ρόλου των Αράβων.

Η εικόνα που φιλοτεχνεί ο ιστορικός Ḥamza al-Iṣfahānī για τον Αλέξανδρο είναι η εικόνα ενός αιμοσταγούς κατακτητή, ο οποίος προξένησε αιματοχυσίες, φόνους και καταστροφές. Ήταν δηλαδή ένας καταστροφικός κατακτητής. Παραθέτει μια επιστολή του Αλεξάνδρου προς τον Αριστοτέλη, όπου ο ίδιος ο Αλέξανδρος αποδέχεται το καταστροφικό του έργο. Ο θρίαμβός του έναντι άλλων βασιλέων έγκειται, σύμφωνα με όσα διηγείται ο Ḥamza al-Iṣfahānī, στο ότι «βγήκε έξω από τη χώρα του και ταξίδεψε διά θαλάσσης και κατέκτησε πολλές χώρες και νησιά, από τη Δύση ως την Ανατολή». Έτσι, ο Αλέξανδρος πέτυχε να γίνει κύριος της Περσίας, της Ινδίας και άλλων χωρών. Παρουσιάζεται ως σφετεριστής του θρόνου του Δαρείου και ως ο υπεύθυνος για τον

¹⁴¹⁸ Al-Qifī, *Inbāh al-ruwāt ‘ala anbāh ‘al-nuhāt*, ed. by M. Abū‘l Fadl Ibrahim, 3 vols, Cairo, 1950-1955, (τ. I, σ. 335 κ. εξ.).

διαμελισμό της εξουσίας και της χώρας του Πέρση βασιλιά. Ο Hamza al-Iṣfahānī αναφέρεται στην πολιτική του «διαίρει και βασίλευε» που ακολούθησε ο Αλέξανδρος, ιδιαίτερα όταν μιλάει για το μοίρασμα των χωρών της Ανατολής σε τοπικούς βασιλείς. Σύμφωνα με τον Hamza al-Iṣfahānī, ο εισηγητής αυτής της πολιτικής ήταν ο Αριστοτέλης, στον οποίο απευθύνθηκε ο ίδιος ο Αλέξανδρος. Όπως αναφέραμε παραπάνω, όταν εξετάζαμε τις διηγήσεις του Hamza al-Iṣfahānī, η εχθρική στάση που αντικατοπτρίζεται στις διηγήσεις του για τον Αλέξανδρο, ίσως απηχεί ιρανικές διηγήσεις που ανήγαγαν στον Αλέξανδρο τις συμφορές και τις κακοτυχίες που υπέφεραν οι Πέρσες συμπατριώτες του από την αραβική κατάκτηση του Ιράν.

Η «οικουμενική» ιστορία του Miskawayh ασχολείται με τον Αλέξανδρο στο προϊσλαμικό τμήμα της. Η διήγηση για τον Αλέξανδρο τοποθετείται μετά τους Πέρσες βασιλείς, τον Δαρειό τον πρεσβύτερο και τον Δαρειό τον νεότερο. Ο Miskawayh ήταν ένας άνθρωπος των γραμμάτων, ένας λόγιος (*adīb*) με γλωσσικές ευαισθησίες και ηθικά ενδιαφέροντα, όπως αντανακλάται και στα έργα του. Αναφορικά με τις διηγήσεις για τον Αλέξανδρο, αντλεί πληροφορίες από διάφορες πηγές και κυρίως τους προκατόχους του, όπως ο Ṭabarī. Παρουσιάζει τη σύγκρουση του Αλεξάνδρου με τον Δαρειό, περιγράφει τρία στρατηγήματα του Αλεξάνδρου, παραθέτει συμβουλές που δίνει ο Αριστοτέλης και αφηγείται την προέλαση του Αλεξάνδρου στην Κίνα και τη συνάντησή του με τον βασιλιά της Κίνας. Με βάση αυτές τις διηγήσεις, ο Miskawayh προβάλλει τον Αλέξανδρο ως τον κατεξοχήν ευφυή στρατηγό, μεγάλο κατακτητή και σοφό πολιτικό. Η παράθεση των στρατηγημάτων αποβλέπει στο να τονίσει τη στρατηγική του οξυδέρκεια. Η αποδοχή των ηθικών συμβουλών που πρότεινε ο Αριστοτέλης τονίζει σαφώς την υπεροχή των ηγετών που ακολουθούν τα επιτάγματα της ηθικής. Ίσως ο ιστοριογράφος έχει εδώ ένα μήνυμα για τους πολιτικούς ηγέτες της εποχής του. Αποβλέπει, δηλαδή, να διδάξει τη σημασία των ηθικών αρχών σε όλους τους αναγνώστες του, αν μάλιστα λάβουμε υπόψη μας το γεγονός ότι έγραψε ένα ξεχωριστό έργο ηθικής. Γενικά, οι διηγήσεις για την προσωπικότητα και τα επιτεύγματα του Αλεξάνδρου αποβλέπουν να διδάξουν σύγχρονους και μεταγενέστερους ηγέτες. Η ιστορία προσφέρει παραδείγματα ορθής πολιτικής και ηθικής συμπεριφοράς. Ο τίτλος του ιστορικού του έργου «*Οι εμπειρίες των εθνών*» είναι δηλωτικός των στόχων του συγγραφέα. Το έργο, δηλαδή, προσφέρει εμπειρική γνώση, η οποία είναι χρήσιμη και πρακτική. Περαιτέρω, το πρότυπο του Αλεξάνδρου προσφέρεται για εξύμνηση, διότι είχε ως σύμβουλό του τον φιλόσοφο Αριστοτέλη, για τον οποίο ο Miskawayh έτρεφε σεβασμό και θαυμασμό. Ίσως, θέλει να τονίσει και στους συγχρόνους της εποχής του ηγέτες ότι έχουν ανάγκη από μορφωμένους ανθρώπους και σοφούς συμβούλους.

Η «οικουμενική» ιστορία του Tha'ālibī έχει έντονα διδακτικό και ψυχαγωγικό σκοπό. Τα χαρακτηριστικά της σοφολογικής γραμματείας είναι εμφανή, ενώ το ιστορικό στοιχείο υποχωρεί μπροστά στον στόχο που υπηρετείται καλύτερα από ανεκδοτολογικά και θρυλικά στοιχεία. Στο ιστορικό του έργο, ο Tha'ālibī επικεντρώνεται σε ανέκδοτα για διαπρεπείς ανθρώπους, πληροφορίες για τις ζωές τους, αλλά και αποσπάσματα από επιστολές, λόγους και κυρίως την ποίηση. Όλα αυτά υπηρετούν ποικιλοτρόπως τους στόχους του συγγραφέα για κάθε διήγηση. Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει και με τη διήγηση για τον Αλέξανδρο. Ο Tha'ālibī αφιερώνει σ' αυτόν μια αρκετά εκτεταμένη αφήγηση, την οποία διανθίζει με πολλές πληροφορίες, θρυλικά στοιχεία, σοφολογικές ρήσεις και θαυμαστά ανέκδοτα. Ο Tha'ālibī εφάρμοσε στη διήγησή του για τον Αλέξανδρο όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά της *adab* ιστοριογραφίας, π.χ. παρενέβαλε συγκριτικά στοιχεία που είχαν οι ποιητές για τις πράξεις και τα κατορθώματά του,¹⁴¹⁹ χρησιμοποίησε στίχους της ποίησης για να κάνει πιο ευχάριστη τη διήγησή του,¹⁴²⁰ προσέθετε σχόλια και εισήγαγε στο κείμενό του ιδέες και φράσεις του Κορανίου.¹⁴²¹

Η ιστορία του Αλεξάνδρου τοποθετείται στο προϊσλαμικό μέρος της ιστορίας του Tha'ālibī, αμέσως μετά τις διηγήσεις για τους βασιλείς Δαρείο τον πρεσβύτερο και Δαρείο τον νεότερο. Η όλη διήγηση είναι αναλυτική και λεπτομερής. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι η πιο αναλυτική παρουσίαση για τον βίο και το έργο του μακεδόνα στρατηλάτη από όλους τους άραβες ιστοριογράφους της πρώιμης και μέσης περιόδου. Ξεκινά με τη διήγηση της καταγωγής, στη συνέχεια, μέσα από μια παραστατική περιγραφή, εκτυλίσσεται η σύγκρουση Αλεξάνδρου και Δαρείου, περιγράφονται τα τελευταία αιτήματα του ετοιμοθάνατου Δαρείου και έπεται ο θάνατός του. Κατόπιν, ακολουθεί η προέλαση του Αλεξάνδρου στις χώρες της ανατολής, η οποία περιλαμβάνει τη σύγκρουση με τον βασιλιά Πώρο και την κατάκτηση της Ινδίας, τη συνομιλία με τους Βραχμάνες, την εκτενή συνομιλία με τον βασιλιά Κάιντ, την προέλαση στην Κίνα, και την οικοδόμηση τείχους για την προστασία από τις επιδρομές των Γωγ και Μαγώγ. Ακολουθεί ο θάνατος του Αλεξάνδρου, οι λόγοι που εκφωνούν οι φιλόσοφοι μπροστά στο νεκρό σώμα του, και, τέλος, εκτίθεται η διακυβέρνηση των κατακτημένων περιοχών και ο διορισμός τοπικών βασιλέων.

Ο Tha'ālibī είναι ο μόνος από τους ιστοριογράφους που εξετάσαμε, ο οποίος αποδίδει στον Αλέξανδρο πολλά χαρακτηριστικά και παρουσιάζει μια πολυδιάστατη

¹⁴¹⁹ Tha'ālibī, *Ghurar*, σ. 445-447.

¹⁴²⁰ Αυτόθι, σ. 422, 426.

¹⁴²¹ Αυτόθι, σ. 404, 423 και 440-442.

εικόνα. Τον ταυτίζει με τον Dhū 'l-qarnayn του Κορανίου και του αποδίδει προφητικό ρόλο. Είναι ο πιστός στον Θεό και όργανο στα χέρια του Θεού. Ο Tha'ālibī τον θεωρεί γενναίο και ακούραστο πολεμιστή, ευφυή στρατηγό, οξυδερκή διπλωμάτη και ανίκητο κατακτητή. Στη μάχη με τα στρατεύματα του Πώρου προβάλλει την εφευρετικότητά του και τις στρατηγικές του ικανότητες. Στη συνάντησή του με τους Βραχμάνες και το σοφό βασιλιά Κάιντ, προβάλλει τη συνεχή αναζήτηση για γνώση και σοφία. Η βιογραφία του είναι συνδεδεμένη με πολλές διδακτικές ιστορίες. Η εμφάνισή του και ο τρόπος ζωής του προβάλλονται προς μίμηση. Αναφερόμενος ο Tha'ālibī στον θάνατο του Αλεξάνδρου, λέει ότι πλαισιώνεται ως σοφός από φιλοσόφους που εκφωνούν λόγους προς τιμήν του. Οι λόγοι αναφέρονται στο γεγονός ότι ο θάνατος είναι αναπόφευκτος, ακόμη και για τον μεγάλο κατακτητή και κοσμοκράτορα που απέκτησε όλα τα αγαθά και τους θησαυρούς της γης. Ο σκοπός του έργου του Tha'ālibī είναι διδακτικός αλλά αποβλέπει και στο να τέρψει και να ευχαριστήσει τον αναγνώστη. Ο Αλέξανδρος, όπως πλάθεται από τον Tha'ālibī, είχε όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά για να θεωρηθεί ήρωας από τους αναγνώστες του και τα κατορθώματά του να αποτελέσουν πρότυπο για τους μεταγενέστερους, όπως όλοι οι ήρωες των ποιητών και των συγγραφέων.

Οι ιστοριογράφοι Ya'qūbī, Sa'īd b. al-Biḥrīq, Mas'ūdī και Tha'ālibī μπορεί να αποδίδουν στον Αλέξανδρο τα χαρακτηριστικά του απεσταλμένου του Θεού και του προφήτη, του κατακτητή και κοσμοκράτορα, του στρατηγού και του σοφού βασιλιά, αλλά προβάλλοντας τη δύναμη του πεπρωμένου και το αναπόφευκτο του θανάτου στους λόγους των φιλοσόφων μπροστά στο νεκρό σώμα του Αλεξάνδρου, συγκρίνουν την αδυναμία κάθε ανθρώπου μπροστά στη μοίρα και τον θάνατο παρά την προηγηθείσα μεγαλοπρέπεια και ισχύ σ' αυτόν τον κόσμο. Έτσι, οι άραβες ιστοριογράφοι παρουσιάζουν τον Αλέξανδρο αντιμέτωπο με τα όρια και τη θνητότητα του ανθρώπου σε αντίθεση με το θείο και αιώνιο.

Όλη η ιστορική αφήγηση για τον Αλέξανδρο, που αποτυπώνουν οι άραβες ιστοριογράφοι, μόνο σε γενικές γραμμές συμφωνεί με την παράδοση των ελλήνων ιστορικών. Εξάλλου, κανένα ελληνικό ιστορικό έργο από τα πρώτα ή τα μεταγενέστερα, σωζόμενο ολόκληρο ή εν μέρει, είτε του Αρριανού είτε του Πλουτάρχου, ή άλλων συγγραφέων, δεν μεταφράστηκε στα Αραβικά. Η αφήγηση των αράβων ιστορικών εμπλουτίζεται με πολλά θρυλικά στοιχεία, αρκετά από τα οποία προέρχονται άμεσα ή έμμεσα από τις αρχαίες μεταφράσεις και τις διασκευές του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη. Παραδείγματος χάριν, η έκταση των κατακτήσεων του Αλεξάνδρου, όπως περιγράφεται από τους άραβες ιστορικούς, είναι σε μεγάλο βαθμό μη ρεαλιστική. Τα

θρυλικά στοιχεία αποσκοπούν να παρουσιάσουν την προσωπικότητά του ως ξεχωριστή, και τα επιτεύγματά του ως κάτι μεταξύ ιστορίας, θρύλου και μύθου. Οι μεγάλες ασυμφωνίες μεταξύ της ιστορίας και του μύθου του Αλεξάνδρου αντικατοπτρίζονται στους θρύλους και τα μυθιστορήματα, τα οποία εμφανίστηκαν πολύς νωρίς και είχαν μεγάλη δημοτικότητα. Ορισμένες από αυτές τις θρυλικές διηγήσεις ενσωματώθηκαν και στις «οικουμενικές» ιστορίες των αράβων ιστορικών. Διότι, αυτό που ενδιέφερε τους άραβες ιστοριογράφους δεν ήταν η ιστορικότητα του Αλεξάνδρου, αλλά η σπουδαιότητά του ως σύμβολο και παράδειγμα παγκόσμιας κυριαρχίας. Μια τέτοια αφήγηση γοήτευε και τους αναγνώστες της εποχής εκείνης.

Τα ιστορικά στοιχεία, που έχουν οι άραβες ιστοριογράφοι που προαναφέραμε, προέρχονται από το μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη και όχι από τις υπόλοιπες ελληνικές ή λατινικές ιστορικές πηγές. Υπάρχουν ομοιότητες μεταξύ των διηγήσεων του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη με τις αντίστοιχες διηγήσεις των αράβων ιστορικών. Επίσης, η αλληλουχία των διηγήσεων σε μεγάλο βαθμό είναι παρόμοια με εκείνη του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη. Δεν μπορούμε, όμως, με βεβαιότητα να ισχυριστούμε ότι οι άραβες ιστοριογράφοι άντλησαν υλικό απευθείας από κάποια αραβική μετάφραση του μυθιστορήματος, διότι λείπει ο ενδιάμεσος κρίκος. Εκείνο που διαφαίνεται από την ανάλυση που προηγήθηκε είναι ότι οι πηγές τους ήδη περιείχαν αποσπασματικό υλικό, γεγονός που δείχνει ότι η επιλογή είχε γίνει σε προηγούμενο στάδιο για το οποίο δεν έχουμε πληροφορίες. Τα στοιχεία που προέρχονται από το μυθιστόρημα δεν μπορούν να ανιχνευθούν πολύ πίσω, δεδομένου ότι δεν σώζονται σχετικά κείμενα είτε στα Αραβικά είτε στα μεσαιωνικά Περσικά (pahlavī). Τα λιγοστά αποσπάσματα που σώζονται μας οδηγούν να σχηματίσουμε μόνο υποθέσεις. Παραδείγματος χάριν, το περσικό έργο *Khudāy-nāma* (*Βιβλίο βασιλέων ή αρχόντων*) δεν σώζεται ούτε στην pahlavī, ούτε, όμως, στην αραβική μετάφραση που ετοίμασε ο Ibn al-Muqaffa'. Σώζονται μόνο αποσπάσματα που διασώζουν μεταγενέστεροι άραβες συγγραφείς στα δικά τους έργα, όπως το έργο *Nihāya* του pseudo-'Aṣma'ī, ή το έργο του Ibn Qutayba, αλλά και άλλων. Εικάζουμε πως οι αραβικοί *Βίοι βασιλέων* περιείχαν παρόμοιο με τους ιστοριογράφους βιογραφικό και ιστορικό υλικό.

Η μορφή του μακεδόνα στρατηλάτη στην αραβική ιστοριογραφία είναι αρκετά ετερογενής, αποκαλύπτοντας ποικίλες χρήσεις και διαδρομές του θρύλου του και αφήνοντας να διαφανούν, μέσα από τις πληροφορίες που δίνουν οι άραβες συγγραφείς, περισσότερες απόψεις απέναντι στη συμβολική διάσταση εκείνου που πρώτα από όλα ήταν κατακτητής της οικουμένης και κοσμοκράτορας. Οι Άραβες διηγήθηκαν τις μακρές

περιοδείες του Αλεξάνδρου από το ένα άκρο της γης στο άλλο, το ότι υπέταξε λαούς, το ότι υπήρξε ο βασιλιάς φιλόσοφος, έτσι που τα ιστορικά του κατορθώματα, οι ηθικές και πολεμικές του αρετές θύμιζαν το έργο του Ψευδο-Καλλισθένη, ο οποίος περιάγει τον βασιλιά σε όλα τα πέρατα του τότε γνωστού κόσμου. Πολλές διηγήσεις κληρονομήθηκαν από το μυθιστόρημα, περισσότερο ή λιγότερο τροποποιημένες, και είναι διάσπαρτες στα έργα της μουσουλμανικής γραμματείας του 9^{ου}-11^{ου} μ.Χ. αιώνα. Αυτές συνιστούν μία επανάληψη κοινών λογοτεχνικών τόπων, στις οποίες προστίθενται καινούργιες σημασίες από τα θρυλικά χαρακτηριστικά που περιβάλλουν τις διηγήσεις, π.χ. ίδρυση πόλεων, συνάντηση με σοφούς, ίδρυση τείχους, κτλ. Ο θρύλος που δημιουργήθηκε με την πάροδο του χρόνου τοποθετεί τον κατακτητή Αλέξανδρο στο επίπεδο των μεγάλων εσχατολογικών ηρώων. Έτσι, ο Αλέξανδρος γίνεται ο Dhū 'l-qarnayn, ο κατασκευαστής των γιγάντιων τειχών, τα οποία στις εσχατιές του κόσμου προστατεύουν την ανθρωπότητα από τους βάρβαρους και διεφθαρμένους λαούς των Γωγ και Μαγώγ, η δραματική εισβολή των οποίων θα σημάνει το τέλος του χρόνου (Εζεκιήλ 38.1-39.20, Κοράνιο 18.92-98). Ο Αλέξανδρος είναι ο προστάτης του πολιτισμού, όπως είναι και ο οικουμενικός προστάτης των σοφών.

Η εικόνα του Αλεξάνδρου ως μεγάλου κατακτητή, φιλοσόφου, θεμελιωτή και ιδανικού πολιτικού κυβερνήτη, όπως παρουσιάστηκε στην αραβική ιστοριογραφία, αποκτά και θρησκευτική χροιά. Ως απεσταλμένος του ενός και μοναδικού Θεού αποκτά προφητικές ιδιότητες. Στην περίπτωση αυτή, ο Αλέξανδρος παρουσιάζεται με χαρακτηριστικά βιβλικού προφήτη. Είναι ο πιστός στον ένα και μοναδικό Θεό, του οποίου είχε την εύνοια σε όλη του τη ζωή. Όμως, για τους άραβες ιστοριογράφους δεν ήταν ούτε Θεός ούτε γιος Θεού, όπως περιγράφεται ο Αλέξανδρος στο μυθιστόρημα του Ψευδο-Καλλισθένη. Ήταν ένας θρυλικός ήρωας με ιστορική όμως υπόσταση, μια προσωπικότητα ξεχωριστή, ένας άνθρωπος που ο Θεός επέλεξε να του αναθέσει μια αποστολή με οικουμενικό χαρακτήρα. Φαίνεται πως οι άραβες ιστοριογράφοι ενίοτε πλάθουν τον Αλέξανδρο στο πρότυπο της ζωής και της δράσης του Προφήτη Μωάμεθ. Δεν τον θεοποιούν, αλλά του αποδίδουν χαρακτηριστικά μουσουλμάνου ηγέτη που έχει διεξάγει πόλεμο προς δόξαν Θεού.

Με λίγα λόγια ο Αλέξανδρος είναι μια σπουδαία φυσιογνωμία, μεγαλειώδης και ξεχωριστή τόσο στην ελληνική όσο και στην αραβική παράδοση. Διαστελλοντας τους δεσμούς του με τον ελληνισμό για να συνδιαλλαγεί καλύτερα με τους «βαρβάρους», ο

Αλέξανδρος συνέβαλε στην ιδέα της οικουμενικότητας.¹⁴²² Ήταν ένας ήρωας με οικουμενικές διαστάσεις και οικουμενικό όραμα για την ειρήνευση και την ενότητα των λαών. Άλλωστε, τέτοιοι ήρωες δεσπόζουν στο πάνθεον της ιστορίας. Είναι οι λίγοι και επίλεκτοι ήρωες που η τόλμη τους τους έκανε σύμβολα για πολλούς λαούς της οικουμένης. Στην περίπτωση του Αλεξάνδρου δεν έρχεται στο νου μόνο η φράση του Βιργίλιου ‘*Audentis Fortuna Iuvat*’ (*Η Τύχη ευνοεί τους τολμηρούς*),¹⁴²³ αλλά και η έκφραση θαυμασμού του Αρριανού για το μεγαλείο της προσωπικότητας του Αλεξάνδρου, όταν γράφει: «*Οὔκουν οὐδ’ ἐμοὶ ἔξω τοῦ θεοῦ φῦναι ἂν δοκεῖ ἀνὴρ οὐδενὶ ἄλλῳ ἀνθρώπων ἐοικώς*».¹⁴²⁴

---

¹⁴²² Polignac, “L’image d’Alexandre dans la littérature arabe,” σ. 300-301. Πρβλ. P. Ceausescu, “La double image d’Alexandre le Grand à Rome,” *StudClas* 16 (1974), σ. 153-168.

¹⁴²³ Virgil, *Opera*, ed. by R. A. B. Mynors, Oxford Classical Texts, Oxford, 1969 (Latin Text) (*Aeneid*, Book X, 284).

¹⁴²⁴ Αρριανός, *Αλεξάνδρου Ανάβασις*, τ. 2, βιβλίο 7, 30.2.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Στη βιβλιογραφία που ακολουθεί παρατίθενται όλα τα έργα που μνημονεύτηκαν στην παρούσα μελέτη, εκτός από άρθρα σε εγκυκλοπαίδειες και λεξικά.

Πηγές στην ελληνική και τη λατινική γλώσσα

- Αθήναιος, *The Deipnosophists (Δειπνοσοφιστές)*, 7 τόμοι, ed. and transl. by C. B. Gulick, Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts, 1927-1941
- Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, τ. XIX, transl. by H. Rackham, Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts, 1982
- Αρριανός, *Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασις*, 2 τόμοι (τ. I: *Arrian: Anabasis of Alexander Books I-IV*, τ. II: *Books V-VII and Indica*), transl. by P. A. Brunt, Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts, 1976- 1983
- Ασωνίτης, Α. Μ. (εισαγωγή – απόδοση), *Ψευδο-Καλλισθένης, Ἀλεξάνδρου Βίος*, 2^η έκδοση, Αθήνα, 1999
- Ηρόδοτος, *Περσικοί Πόλεμοι*, 4 τόμοι, transl. by A. D. Godley, Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts, 1920-1925, reprinted 1995, 1997.
- Ιωάννης Μαλάλας, *Ioannis Malalae Chronographia*, recensuit L. Dindorf, [CSHB], Bonnae, 1831
- , *Ioannis Malalae Chronographia*, recensuit I. Thurn, [CFHB], Berlin, 2000
- Κεδρηνός, Γεώργιος, *Compendium Historiarum (Σύνοψις Ιστοριών)*, 2 τόμοι, ed. by I. Bekker, [CSHB], Βόννη, 1838-1839
- Πλάτων, *Platonis Opera*, ed. by I. Burnet, τ. IV, Oxford, 1978, τ. V, Oxford, 1991
- Πλούταρχος, *Βίος Ἀλεξάνδρου*, transl. by B. Perrin, Loeb Classical Library, τ. VII, Cambridge, Massachusetts, 1999
- Virgil, *Opera*, ed. by R. A. B. Mynors, Oxford Classical Texts, Oxford, 1969 (Latin Text)

Ειδική βιβλιογραφία στην ελληνική γλώσσα

- Γιαννάκης, Η., *Η ελληνική σκέψη στην αυλή των χαλίφηδων*, Σειρά Μεταπτυχιακών Σεμιναρίων 7, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 2000
- , «Επιδράσεις της Αρχαίας Ελληνικής Διανόησης στον Αραβικό Πολιτισμό», *Δωδώνη: Ιστορία και Αρχαιολογία* 32(2003), σ. 181-200
- , «Έννοια και σκοπός της ιστορίας στο έργο του Mas'ūdī (893-956 μ.Χ.)», *Βυζαντικά* 27 (2008), σ. 225-243
- Γιαννουλάτος, Α., *Ισλάμ, θρησκευολογική επισκόπησις*, Αθήνα, 1975
- Γοβδελάς, Δ. Π., *Ιστορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου κατά τους ανατολίτες συγγραφείς, με σχόλια γεωγραφικά και ιστορικά*, μετ. από τα γαλλικά Μ. Τίλιου, Βαρσοβία, 1822, ανατ. Λάρισα, 2000
- Γούτας, Δ., *Η αρχαία ελληνική σκέψη στον αραβικό πολιτισμό, Το κίνημα των ελληνοαραβικών μεταφράσεων στη Βαγδάτη κατά την πρώιμη αββασιδική περίοδο (2^{ος}-4^{ος}/8^{ος}-10^{ος} αιώνας)*, μετ. Μ. Μακρή, Αθήνα, 2001
- Δημητρούλοπουλος, Χ., *Διήγησις Αλεξάνδρου μετά Σεμίραμης βασίλισσας Συρίας: ένα ανέκδοτο πρωτοελληνικό ποίημα για τον Μέγα Αλέξανδρο*, Αθήνα, 1999
- Ζαμπάκη, Θ., *Μέγας Αλέξανδρος: Η εικόνα του στην πρώιμη αραβική ιστοριογραφία*, Θεσσαλονίκη, 2006
- , «Χαρακτηριστικά της πρώιμης αραβικής ιστοριογραφίας: η περίπτωση του Ṭabarī († 923 μ.Χ.)», *Βυζαντικά* 25 (2005-2006), σ. 117-148
- , «Η καταγωγή του Μεγάλου Αλεξάνδρου σε Άραβες ιστορικούς», *Πρακτικά ΚΖ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου, 26-28 Μαΐου 2006*, τ. Α', Θεσσαλονίκη, 2007, σ. 31-44
- Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, 12 τόμοι, Αθήνα, 1962-1968
- Κανακάρης, Ν., «Ψευδο-Καλλισθένης, η διήγηση του Αλεξάνδρου», στο συλλογικό βιβλίο *Ο Άγνωστος Μέγας Αλέξανδρος*, σειρά *Άγνωστη Ιστορία*, Θεσσαλονίκη, 2004, σ. 163-180
- Κεχαγιόγλου, Γ., «Η πρώτη έντυπη ελληνική μετάφραση της διήγησης Alf layla wa-layla (Χίλιες και Μια Νύχτες)», *Gr. A.* 3 (1984), σ. 213-228
- Κοράνιον μεταφρασθέν εκ του αραβικού κειμένου υπό Γ. Ι. Πεντάκη*, Β' έκδοση, Αθήνα, 1886, ανατ. Αθήνα, 1994
- Λώλος, Α. Χ., «Η αραβική μετάφραση του μεταγενέστερου πεζού μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη για το Μέγα Αλέξανδρο», *Gr. A.* 3 (1984), σ. 191-202

- Ματακούδης, Κ., *Πτολεμαίος ο Λάγος, η Δυναστεία των Πτολεμαίων*, Θεσσαλονίκη, 2003
- Μητσάκης, Κ., *Το μυθιστόρημα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, Διήγησις περί του Αλεξάνδρου και των Μεγάλων Πολέμων*, Αθήνα, 2001
- Μιχαηλίδης, Ε., «Ευτύχιος Αλεξανδρείας», *Εκκλησιαστικός Φάρος* 33 (1934), σ. 7-27, 209-238, 344-365
- Μπαντάουη, Χ., «Αναφορές στις αραβικές πηγές για την καταγωγή του Μεγάλου Αλεξάνδρου και του θρύλου του Δικέρατου», *Πρακτικά του Θ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου, (Μάιος 1988)*, Θεσσαλονίκη, 1988, σ. 8-20
- , «Αλ-Ισκανντάρ Αλ-Άκμπαρ, Ο Μέγας Αλέξανδρος στους Άραβες ιστορικούς», στο συλλογικό βιβλίο *Ο Άγνωστος Μέγας Αλέξανδρος*, σειρά *Άγνωστη Ιστορία*, Θεσσαλονίκη, 2004
- Νίνου, Κ., Κυπραίου, Λ., *Μέγας Αλέξανδρος: ιστορία και θρύλος στην τέχνη*, Θεσσαλονίκη, 1980
- Ξυγγόπουλος, Α., *Αι μικρογραφίαι του μυθιστορήματος του Μ. Αλεξάνδρου εις τον κώδικα του Ελληνικού Ινστιτούτου Βενετίας*, Αθήνα, Βενετία, 1966
- Ο Ελληνισμός στην Ανατολή: International Meeting of History and Archaeology*, Delphi 6-9 November 1986, Athens, 1991
- Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου «Ο Ελληνιστικός Πολιτισμός στην Ανατολή»*, Αθήνα, 2007
- Τραχούλια, Ν. Σ., *Το μυθιστόρημα του Αλεξάνδρου: κώδιξ 5 Ελληνικού Ινστιτούτου Βενετίας*, Αθήνα, 1997

Πηγές στην αραβική και περσική γλώσσα

- Badawi, A., *Ḥunain ibn Ishāq, Ādāb al-Falāsifa (Sentences des Philosophes)*, Éditions de l'Institut des Manuscrits Arabes, Kuwayt, 1985
- , *Al-Usūl al-Yūnāniyya lil Nazariyyāt al-Siyāsiyya fī l-Islām*, Dirasat islamiya, 15 Cairo, 1954
- Badrī, 'Abd al-'Azīz, *al-Islām bayn al-'ulamā' wa'l-ḥukkām*, Medina, 1966
- Al-Balādhurī, *Futūḥ al-buldān*, transl. by P. K. Hitti, *The Origins of the Islamic State*, Beirut, 1966
- Bayāt, 'A., *Kollīyāt-e joḡrafiā-ye tabī'ī wa tārikī-e Īrān*, Tehran, 1367 Š./1988
- Al-Bīrūnī, *al-Āthār al-Baqīya 'an al-Qurūn al-Khaliya*, ed. by E. Sachau, Leipzig, 1923²
- Dastgirdi, V. (ed.), *Sharafnāma*, Tehran, 1937

- Dehkhodā, ‘Alī Akbar, *Loghatnāme*, Tehran, 1329
- Al-Dīnawarī, *Kitāb al-akhbār al-ṭiwāl*, ed. by H. az-Zayn, Beirut, χχ.
- , *Kitāb al-akhbār al-ṭiwāl*, ed. by V. Guirgass, Leiden, 1888
- Al-Fārābī, *al-Jam‘ bayna ra’yay al-ḥakāmayn Aflātūn al-ilāhī wa-Aristūṭālīs*, ed. and transl. by F. Dieterici, *Alfārābī’s Philosophische Abhandlungen*, Leiden, 1980 (κείμενο), 1892 (μετάφραση)
- Farhang-e joḡrafiā ‘ī-e Īrān (ābādīhā) CXIII*, Tehran, 1367 Š./1988
- Firdawsī, A., *Shāhnāma*, ed. and trasnsl. by M. J. Mohl, 7 τόμοι, Paris, 1838-1878
- , *Shāhnāma*, ed. by T. Macan, 4 τόμοι, Calcutta, 1829
- Ḥammād, Nu‘aym b., *al-Fitan*, Beirut, 1418/1997
- Al-Ḥuṣrī, *Zahr al-Adab*, Cairo, 1372/1953
- Ibn al-Athīr, ‘Izz al-Dīn Abū’l-Ḥasan, *al-Kāmil fī l-ta’rīkh*, ed. by C. J. Tornberg, 14 τόμοι, Leiden, 1851-1876, repr. in 13 τόμοι, Beirut, 1965-1967
- Ibn Khaldūn, *Muqaddima*, transl. by F. Rosenthal, *The Muqaddimah*, New York, 1958, Second Corrected Edition, Princeton, 1967, Abridged Edition, Princeton, 1969
- Ibn al-Nadīm, *al-Fihrist*, ed. by Flügel, Leipzig, 1871-1872
- Ibn Sa‘d, *Ṭabaqāt*, ed. by E. Sachau, 9 τόμοι, Leiden, 1905
- al-Iṣfahānī, Ḥamza, *Ta’rīkh sinī mulūk al-arḍ wa-l-anbiyā*, ed. by S. Jawād at-Tabrīzī, Berlin, 1340, transl. by I. M. E. Gottwaldt, Dār Maktabat al-Ḥayāt, 1961
- Al-Isfīzārī, *Rawdat al-djannat fī awṣaf madinat Harāt*, ed. by Sayyid Muḥammad Kazīm Imām, Tehran, 1959
- Jāmī, *Haft Awrang*, ed. by M. Gilani, Tehran, 1958
- Kasravi, A. (ed.), *Kārnāmak-yi Ardashūr-I Bābakān*, Tehran, 1928
- Al-Khaṭīb al-Baghdādī, *TB*, 14 τόμοι, Cairo, 1931
- Markaz-e āmār-e Īrān, *Natāyej-e sar-šomārī-e nofūs wa maskan. Mehr māh-e 1365. Šahrestān-e Dārāb*, Tehran, 1368 Š./1989
- Al-Mas‘ūdī, *Murūj al-dhahab wa ma‘ādin al-jawhar*, ed. with French translation by C. B. de Meynard and P. de Courteille, 9 τόμοι, Paris, 1861-1877, Revised Edition by Ch. Pellat, 5 τόμοι, Beirut, 1968-1974
- , *Kitāb al-Tanbīh wa’l-iṣrāf*, ed. by M. de Goeje, Bibliotheca Geographorum Arabicorum, τ. VIII, 1893-1894, γαλλική μετάφραση: B. Carra de Vaux, *Le livre de l’avertissement et de la revision*, Paris, 1896
- Minavi, M. (ed.), *Nāmāh-I Tansar*, Tehran, 1933

- Miskawayh, Aḥmad b. Muḥammad, *Tajārib al-Umam*, ed. by L. Caetani, Leiden, 1909
 ———, *Tajārib al-Umam*, ed. Abū l-Qāsim Imām, Tehran, 1366/1987
- Mu‘in, M. (ed. and transl.), *Ardāvirāfnāmak*, Tehran, 1947
- Nizāmī, *Iqbāl-nāma*, ed. by V. Dastgirdi, Tehran, 1956
 ———, *Das Alexanderbuch Iskendername*, Übertragung aus dem Persischen, Nachwort und Ammerkungen von J. Chr. Bürgel, Zürich, 1991
- Al-Qifṭī, *Inbāh al-ruwāt ‘alā anbāh ‘al-nuhāt*, ed. by M. Abū‘l Fadl Ibrahim, 3 τόμοι, Cairo, 1950-1955
- Safa, Z. (ed.), *Dārābnāma*, 2 τόμοι, Persian Text Series 23, 36, Tehran, 1965-1968
- Şafwat, Aḥmad Zakī, *Ĵamharat rasā‘il al-Şarab*, Cairo, 1356/1937
- Sa‘īd b. al-Biṭrīq, *Kitāb al-Ta‘rīkh (Nazm al-jawhar)*, ed. by L. Cheikho, B. Carra de Vaux and H. Zayyat, *Eutychie Patriarchae Alexandrini Annales*, 2 τόμοι, Louvain, 1906-1909
- Sa‘īdīān, ‘A., *Dā‘erat al-ma‘āref-e sarzamīn wa mardom-e Īrān*, Tehran, 1360 Š./1981
- Šīrāzī, Moḥammad-Naṣīr Forṣat, *Ātār-e ‘ajam*, Bombay, 1354/1935
- Al-Ṭabarī, *Ta‘rīkh al-rusul wa‘l-mulūk*, M. J. de Goeje *et al.* (eds), *Bibliotheca Geographorum Arabicorum*, 15 τόμοι, Leiden, 1879-1901
 ———, *Tafsīr*, ed. by A. S. ‘Alī, 30 τόμοι, Cairo, 1954-1957, repr. Beirut, 1408/1988
- Al-Tha‘ālibī, *Ghurur akhbār mulūk al-Furs wa-siyarihim*, ed. and transl. by H. Zotenberg, *Histoire des Rois des Perses*, Paris, 1900
The History of al-Ṭabarī, τ. I, *General Introduction and from the Creation to the Flood*, translated by F. Rosenthal, Albany, 1989
The History of al-Ṭabarī, τ. IV, *The Ancient Kingdoms*, transl. by M. Perlmann, Albany, 1987
- al-Wāqidi, M. ibn ‘Umar, *Kitāb al-maghāzī*, ed. by M. Jones, 3 τόμοι, London, 1966
- Yaḥyā ibn Sa‘īd al-Anṭākī, *Histoire de Yaḥyā Ibn Sa‘īd d’Antioche*, ed. and trad. par I. Kratchkowsky and A. Vasiliev, *PO* 18.5 και 23.3, Paris, 1924, 1932
- Al-Ya‘qūbī, *Ta‘rīkh*, ed. by M. Th. Houtsma, *Historiae*, 2 τόμοι, Leiden, 1883, repr. 1969
- Yāqūt, *Irshād al-Arīb*, ed. by D. S. Margoliouth, London, 1907-1927
 ———, *Irshād al-arīb ilā ma‘rifat al-adīb*, London and Leiden, 1907-1913, Beirut, 1993

Διασκευές και μεταφράσεις του μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη

- Bergson, L., *Der griechische Alexanderroman Rezension β*, (Studia Graeca Stockholmiensia III), Uppsala, 1965
- Engelmann, H., *Der Griechische Alexanderroman, Rezension Γ*, Buch II, Verlag Anton Hain – Meisenheim am Glan, 1963
- Kroll, G. (ed.), *Historia Alexandri Magni, Recensio Vetusta*, Berlin, 1926, ανατ. 1958
- Kübler, B., *Iulii Valeri Alexandri Polemi Res Gestae Alexandri Macedonis Translatae ex Aesopo Graeco*, Leipzig, 1888
- von Lauenstein, Ursula, *Der Griechische Alexanderroman, Rezension Γ*, Buch I, Verlag Anton Hain – Meisenheim am Glan, 1962
- Mai, A. (ed.), *Itinararium Alexandri Item Iulii Valerii de Rebus Gestis Eiusdem Alexandri Libri Tres*, Mailand, 1817 (Nachdruck Frankfurt a. M. 1818), verbesserte Edition, Rom, 1835
- Meusel, H., *Pseudo-Callisthenes, nach der Leidener Handschrift herausgegeben, Jahrbücher für Classische Philologie*, Supplement Band 5, Leipzig, 1871
- Müller, C. (ed.), *Pseudo-Callisthenis historiam fabulosam ex tribus codicibus nunc primum editit...*, Paris, 1846
- Pfister, F., *Der Alexanderroman des Archipresbyters Leo*, Heidelberg, 1913
- Parthe, F., *Der Griechische Alexanderroman, Rezension Γ*, Buch III, Verlag Anton Hain – Meisenheim am Glan, 1969
- Raabe, R., *Ἱστορία Ἀλεξάνδρου: Die armenische Übersetzung der sagenhaften Alexander Biographie (P-C) auf ihre mutmassliche Grundlage zurückgeführt*, Leipzig, 1896
- van Thiel, H., *Leben und Taten Alexanders von Makedonien, Der Griechische Alexanderroman nach der Handschrift L*, Darmstadt, 1983
- Trumpf, J., *Anonymi Byzantini vita Alexandri Regis Macedonum (Rezension ε)*, Stuttgart, 1974
- Wallis Budge, E. A., *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of Pseudo-Callisthenes*, Cambridge, London, 1889, repr. Amsterdam, 1976
- , *The Life and Exploits of Alexander the Great, Being a Series of Ethiopic Texts, Edited from Manuscripts in the British Museum and the Bibliothèque Nationale*,

with an English Translation and Notes, London, 1896 (reprinted by W. Y. Evans-Wentz, London, 2003)

Wolohojian, A. M., *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, translation from Armenian, New York, London, 1969

Zingerle, O., *Die Quellen zum Alexander des Rudolf von Ems*, *Germanistische Abhandlungen*, IV, Breslau, 1885

Ειδική ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Abbott, N., *Studies in Arabic Literary Papyri I: Historical Texts*, Oriental Institute Publications 75, Chicago, 1957

Abel, A., “Dhū ’l-qarnayn, prophète de l’Universalité,” *Annuaire de l’Institut de Philologie et d’Histoire Orient et Slaves* 11 (1951), σ. 6-18

———, “La figure d’Alexandre en Iran,” *Accademia Nazionale dei Lincei, Convegno sul tema La Persia e il mondo greco-romano*, Rome, 1966, σ. 120-134

———, *Le roman d’Alexandre: Légendaire médiéval*, Brussels, 1955

Abiad, M., “Origine et développement des dictionnaires biographiques arabes,” *BEO* 31 (1979), σ. 7-15

Adams, R. McC., *The Evolution of Urban Society*, Chicago, 1966

Adams, W. L., “Antipater and Cassander: Generalship on Restricted Resources in the Fourth Century,” *AncW* 10 (1985), σ. 79-88

Adang, C., *Muslim Writers on Judaism and the Hebrew Bible, from Ibn Rabban to Ibn Hazm*, Leiden, 1996

Adcock, F. E., “Greek and Macedonian Kingship,” *PBA* 39 (1953), σ. 163-180

———, *The Greek and Macedonian Art of War*, Berkeley, 1957

Adler, M. R. J., *De Alexandri Magni Epistularum commercio*, Lipsiae, 1891

Adriani, A., *La tomba di Alessandro: Realtà, ipotesi e fantasia*, Rome, 2000

Aerts, W. J., Hermans, J. M. M., Visser, E. (eds), *Alexander the Great in the Middle Ages. Ten Studies on the Last Days of Alexander in Literary and Historical Writing*, Nijmegen, 1978

Aghnides, N. P., *Mohammedan Theories of Finance*, New York, 1969

Ahmad, I., “Ibn al-Athir al-Muḥaddith – Life and Works,” *IS* 23 (1984), σ. 33-43

Akasih, Zand, *Iranian or Greater Bundahisn*, transl. by B. T. Anklesari, Bombay, 1956

- Akinian, N., "Die handschriftliche Überlieferung der armenischen Übersetzung des Alexanderromans von Pseudo-Kallistenes," *Byzantion* 13 (1938), σ. 201-206
- Alexander, P. J., "Medieval Apocalypses as Historical Sources," *AHR* 73.4 (1968), σ. 997-1018
- , *The Byzantine Apocalyptic Tradition*, Berkeley, 1985
- Altheim, F., *Alexander und Asien: Geschichte eines geistigen Erbes*, Tübingen, 1953
- , "Proskynesis," *Paideia* 5 (1950), σ. 307
- , *Weltgeschichte Asiens im griechischen Zeitalter*, i, Halle, 1947
- Ameling, W., "Alexander und Achilleus: ein Bestandsaufnahme," στο W. Will and J. Heinrichs (eds), *Zu Alex. d. Gr. II*, Amsterdam, 1988, σ. 657-692
- Al-'Amri, Ḥusayn b. 'Abdullah, *The Yemen in the 18th and 19th Centuries, A Political and Intellectual History*, London, 1985
- Anderson, A. R., *Alexander's Gate, Gog and Magog, and the Inclosed Nations*, Medieval Academy of American Publications 12, Cambridge, Mass., 1932
- , "Bucephalas Meets Alexander: An Emendation of Historia Alexandri Magni (Pseudo-Callisthenes) I, 17," *AJPh* 50.2. (1929), σ. 193-195
- , "Bucephalas and His Legend," *AJPh* 51.1 (1930), σ. 1-21
- , "Alexander and the Caspian Gates," *TAPA* 59 (1928), σ. 130-163
- , "Alexander's Horns," *TAPA* 58 (1927), σ. 100-122
- , "The Arabic History of Dulcarnain and the Ethiopian History of Alexander," *Speculum* 6.3 (1931), σ. 434-445
- Anderson, G., *Ancient Fiction: The Novel in the Graeco-Roman World*, London, Sidney, 1984
- Andreotti, R., "Il problema di Alessandro Magno nella storiografia dell'ultimo decennio," *Historia* 1 (1950), σ. 583
- Anonymous *et al.* (transl.), "Sikander," *Persian Literature, Comprising the Shah Nameh, The Rubaiyat, The Divan, and The Gulistan*, χτ., χχ., σ. 223-229
- Ansari, M. I., "Bibliography of Works of al-Mas'ūdī," στο Maqbul Ahmad, S. and Rahman, A. (eds), *Al-Mas'ūdī Millenary Commemoration Volume*, Aligarh, 1960, σ. 113-116
- Anspach, A. E., *De Alexandri Magni Expeditione Indica*, Leipzig, 1903
- Appleby, J., Hunt L. and Jacobs, M., *Telling the Truth about History*, New York, 1994
- Arkoun, M., *Contribution à l'étude de l'humanisme arabe au IVe/Xe siècle: Miskawayh, philosophe et historien*, édition revue, Paris, 1982

- , *L'humanisme arabe au ive/xe siècle: Miskawayh philosophe et historien*, édition revue, Paris, 1982
- (ed.), “Textes inédits de Miskawayh, édités et présentés,” *AI* 5 (1963), σ. 181-205
- , “Ethique et histoire d’après les *Tajārib al-umam*,” στο *Essais sur la pensée islamique*, Second Edition, Paris, 1984, σ. 51-86
- Assaf, M., *History of the Arabs in Palestine*, Tel-Aviv, τ. I, 1935, τ. II, 1941
- Atkinson, J. E., *A Commentary on Q. Curtius Rufus’ Historiae Alexandri Magni Books 5 to 7.2*, Amsterdam, 1994
- Auchterlonie, P., *Arabic Biographical Dictionaries: A Summary Guide and Bibliography*, Durham, 1987
- Ausfeld, A., *Der griechische Alexanderroman*, Leipzig, 1907
- , “Das angebliche Testament Alexanders des Grossen,” *RhM* 50 (1895), σ. 357-366 και 56 (1901), σ. 517-542
- Austin, M. M., “Alexander and the Macedonian Invasion of Asia: Aspects of the Historiography of War and Empire in Antiquity,” στους J. Rich & G. Shipley (eds), *War and Society in the Greek World*, London, 1993
- Avi-Yonah, M. (ed.), *Jerusalem*, Jerusalem, 1960
- , *Jerusalem the Holy*, New York, 1976
- Axelson, B., *Zum Alexanderroman des Julius Valerius*, Bulletin de la Société Royale des Lettres de Lund III, Lund, 1936
- Ayad, M. K., *Die Geschichte und Gessellschaftslehre Ibn Haldūns*, Stuttgart and Berlin, 1930
- Āzād, Abū l-Kalām, “Šahsiyyat Dhî l-Qarnayn al-madkūr fî l-Qur’ân,” στο *Taqâfat al-Hind*, τ. I-II, 1950
- Al-Azmeh, A., *Ibn Khaldūn in Modern Scholarship: A Study in Orientalism*, London, 1981
- , *Ibn Khaldūn. An Essay in Reinterpretation*, London, 1982, repr. 1990
- Badian, E., “A King’s Notebooks,” *HSPH* 72 (1968), σ. 183-204
- , “Alexander the Great and the Creation of an Empire,” *History Today* (1958), σ. 369-376, 494-502
- , “Alexander the Great and the Unity of Mankind,” *Historia* 7 (1958), σ. 425-444
- , “Alexander the Great Between Two Thrones and Heaven: Variations on an Old Theme,” στο *Subject and Ruler: The Cult of the Ruling Power in Classical Antiquity*, ed. by A. Small, Ann Arbor, 1996, σ. 11-26
- , “Alexander the Great, 1948-67,” *CW* 65.2 (1971-1972), σ. 37-56 και 77-83

- , “Darius III,” *HSPh* 100 (2000), σ. 241-267
- , “The Deification of Alexander the Great,” στο *Ancient Macedonian Studies in Honor of Charles F. Edson*, ed. by H. J. Dell, Thessaloniki, 1981, σ. 27-71
- , “The Struggle for the Succession to Alexander the Great,” *Gnomon* 34 (1962), σ. 381-387
- , *The Deification of Alexander the Great*, Colloquy 21: *Center for Hermeneutical Studies in Hellenistic and Modern Culture*, Berkeley, 1976
- Baegel, W., *De Macedonurn Sacris*, Halle, 1913
- Bagnall, R., “The Date of the Foundation of Alexandria,” *AJAH* 4 (1979), σ. 46-49
- Bailey, H. W., *Zoroastrian Problems in the Ninth Century*, Oxford, 1971
- Ballaira, G., “Frammenti inediti della perduta recensione δ del Romanzo di Alessandro in un codice Vaticano,” *Bolletino del Comitato per l’Edizione Nazionale dei Classici Greci e Latini* N.S., 13 (1965), σ. 27-59
- Balsdon, J. R. V. D., “The ‘Divinity’ of Alexander,” *Historia* 1 (1950), σ. 363-388
- Barns, J. W. B., “Egypt and the Greek Romance,” *Mitteilungen aus der Papyrussammlung der österreichischen Nationalbibliothek* 5 (1956), σ. 29-36
- Bartol’d, V., “Istoriko-geograficheskiĭ obzor Irana,” στο V. Bartol’d, *Sochineniya*, Moscow, 1971, σ. 31-225, transl. by S. Soucek, *A Historical Geography of Iran*, Princeton, N.J., 1984
- Barton, T., *Ancient Astrology*, London and New York, 1994
- Bashear, S., “On the Origins and Development of the Meaning of Zakāt in Early Islam,” *Arabica* 40 (1993), σ. 84-113
- Baumbach, M., “Die Meroe-Episode in Heliodors Aithiopika,” *RhM* 140 (1997), σ. 333-341
- Baumstrak, A., *Geschichte der syrischen Literatur*, Bonn, 1922, repr. 1968
- Bauwens, J., “Deux textes ‘tunisiens’ de la Légende d’Alexandre Ḍulqarnayn,” *IBLA* 29 (1966), σ. 1-33
- Baynham, E. J., “A Baleful Birth in Babylon. The Significance of the Prodigy in the Liber de Morte – An Investigation of Genre,” A. B. Bosworth and E. J. Baynham (eds), *Alexander the Great in Fact and Fiction*, Oxford, 2000, σ. 207-241 και 242-262
- , “Alexander and the Amazons,” *CQ* 51.1 (2001), σ. 115-126
- , “Who Put the ‘Romance’ in the Alexander Romance? The Alexander Romances within Alexander Historiography,” *AHB* 9 (1995), σ. 1-13
- Beaton, R., *The Medieval Greek Romance*, London, New York, ²1996

- Becker, H., *Zur Alexandersage. Alexanders Brief über die Wunder Indiens Programm des Königl. Friedr. – Kollegiums*, Königsberg, 1894
- Beer, B., “Welchen Aufschluss Geben Jüdische Quellen Über den ‘Zweihörnigen’ des Koran?,” *ZDMG* 9 (1855), σ. 785-794
- van Bekkum, W. Jac., “Alexander the Great in Medieval Hebrew Literature,” *JWI* 49 (1986), σ. 218-226
- Bengtson, H., *Die Diadochen. Die Nachfolger Alexanders des Grossen*, München, 1987
- , *Philipp und Alexander. Die Begründer der hellenistischen Welt*, München, 1985
- , *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος (από τις απαρχές μέχρι τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία)*, μετ. Α. Γαβρίλης, Β’ έκδοση, Αθήνα, 1991
- Benoist-Méchin, J., *Alexander the Great: The Meeting of East and West*, transl. by M. Ilford, New York, 1966
- Benvenisti, M., *Jerusalem, the Torn City*, transl. by P. Kidron, Minneapolis, 1976
- Berg, B., “An Early Source of the *Alexander Romance*,” *GRBS* 14 (1973), σ. 381-387
- , “Dandamis: An Early Christian Portrait of Indian Asceticism,” *C&M* 31 (1970), σ. 269-305
- Berghoff, W., *Palladius, de Gentibus Indiae et Bragmanibus*, Beiträge zur Klassischen Philologie 24, Meisenheim am Glan, 1967
- Berkey, J., *The Transmission of Knowledge in Medieval Cairo*, Princeton, 1992
- Bernards, M. and Nawas, J., “A Preliminary Report of the Netherlands ‘Ulamā’ Project (NUP): The Evolution of the Class of Ulamā’ in Islam with Special Emphasis on the non-Arab Converts (*Mawālī*) from the First Through Fourth Century A.H.,” στους U. Vermeulen and J. M. F. van Reeth (eds), *Law, Christianity and Modernism in Islamic Society, Proceedings of the Eighteenth Congress of the Union Européenne des Arabisants et Islamisants* (The Katholieke Universiteit Leuven [September 3-September 9, 1996], Leuven, 1998, σ. 97-107
- Berque, J., *Ulémas, fondateurs, insurgés du Maghreb*, Paris, 1982
- Bertel, E. E., *Roman ob Aleksandre i ego glavnie versii na Vostoke (The Alexander Romance and its Main Versions in the East)*, Moscow and Leningrad, 1948
- Berve, H., *Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage*, 2 vols, München, 1926
- , “Die Verschmelzungspolitik Alexanders des Grossen,” *Klio* 31 (1938), σ. 135-168
- Beurlier, A., *De Divinis Honoribus quos acceperunt Alexander et Successores eius*, Paris, 1890
- Beurlier, E., *Essai sur le culte rendu aux empereurs romains*, Paris, 1890

- Bey, M., *Mémoire sur l'antique Alexandrie, ses faubourgs et environs découverts*, Copenhagen, 1872
- Bianchi, R. S., "Hunting Alexander's Tomb," *Archaeology* (July/August 1993), σ. 54-55
- Bickerman, E. J., "Sur un passage d'Hypéride (Epitaphios col. VIII)," *Athenaeum* 41 (1963), σ. 70-85
- Bieber, M., *Alexander the Great in Greek and Roman Art*, Chicago, 1964
- , "The Portraits of Alexander," *G&R*, 2nd Ser. 12.2 (1965), σ. 183-188
- , "The Portraits of Alexander the Great," *PAPhS* 93.5 (1949), σ. 373-427
- Bielawski, J., *Aristotelis epistularum fragmenta cum testamento*, Warsaw, 1961
- , "Lettres d'Aristote à Alexandre le Grand en version arabe," *RO* 28.1 (1964), σ. 7-34, 28.2 (1965), σ. 7-12
- Bielawski, J. and Plezia, M., *La lettre d'Aristote à Alexandre sur la politique envers les cités*, Warsaw, 1970
- Bickerman, E., *Les Institutions des Séleucides*, Paris, 1938
- Billows, R., *Antigonos the One-Eyed and the Creation of the Hellenistic State*, Berkeley, 1990
- Bishop, E. F. F., "A Fresh View of Dhū 'l-qarnayn," *TGUOS* 15 (1953-1954), σ. 27-36
- Björkman, W., *Beiträge zur Geschichte der Staatskanzlei im islamischen Agypten*, Hamburg, 1928
- Blachère, R., *Histoire de la littérature arabe des origines à la fin du XVe siècle de J.-C.*, 3 vols, Paris, 1952-1966
- , "Regards sur la littérature narrative en arabe au Ier siècle de l'hégire (VIIe siècle J.-C.)," *Semitica* 6 (1956), σ. 75-86
- , "Place d'Ibn Khaldun dans l'humanisme arabo-islamique," *Revue de Deux Mondes* (1972), σ. 70-71
- van Bladel, K., "The Alexander Legend in the Qur'an 18:83-102," στο *The Qur'an in Its Historical Context*, ed. by Gabriel S. Reynolds, Routledge, 2008, σ. 175-203
- , "The Iranian Characteristics and Forged Greek Attributions in the Arabic Sīr al-asrar (Secret of Secrets)," *Mélanges de l'Université Saint-Joseph* 57 (2004), σ. 151-172
- , "The Syriac Sources of the Early Arabic Narratives of Alexander," στο *Memory as History: The Legacy of Alexander in South Asia*, ed. by Himanshu Prabha Ray and Daniel T. Potts, New Delhi, 2007, σ. 54-75

- Blázquez, J. M., “Alejandro Magno, homo religiosus,” στους J. M. Blázquez and J. Alvar (eds), *Alejandro Magno: hombre y mito*, Madrid, 2000, σ. 99-152
- Blok, J., *The Early Amazons*, Leiden, 1995
- Boer, W. W., *Epistola Alexandri ad Aristotelem ad codicum fidem edita et commentario critico instructa*, Diss., Leiden, The Hague, 1953
- Boitani, P., Bologna, C., Cipolla, A., Liborio, M. (eds), *Alessandro nel Medioevo Occidentale*, Rome, 1997
- Boll, F., *Kleine Schriften zur Sternkunde des Altertums*, Leipzig, 1950
- , “Studien über Claudius Ptolemäus,” *JCP*, Supplement 21 (1894), σ. 51-244
- Bonebakker, S. A., “Early Arabic Literature and the Term *Adab*,” *JSAI* 5 (1984), σ. 389-421
- Bonner, M., “Poverty and Economics in the Qur’ān,” *Journal of Interdisciplinary History* 35 (2005), σ. 391-406
- Bopearachchi, O., *Le portrait d’Alexandre*, ed. by du Rocher, Paris, 2005
- Borza, E. N. (ed.), *The Impact of Alexander the Great. Civilizer or Destroyer?*, Hinsdale, 1974
- , “The Alexander-Romance of Pseudo-Callisthenes,” *Athene* 24 (1967), σ. 369
- , “Ethnicity and Cultural Policy in Alexander’s Court,” *AncW* 23 (1992), σ. 21-25
- Borza, E. and Reames-Zimmerman, J., “Some New Thoughts on the Death of Alexander the Great,” *AncW* 31.1 (2000), σ. 22-30
- Bose, P., *Alexander the Great’s Art of Strategy. The Timeless Leadership Lessons of History’s Greatest Empire Builder*, London and New York, 2003
- Bosworth, A. B., *Conquest and Empire: the Reign of Alexander the Great*, Cambridge, 1988
- , “Alexander and Ammon,” στο *Greece and the Eastern Mediterranean in Ancient History and Prehistory*, ed. by K. H. Kinzsl, Berlin and New York, 1977, σ. 51-75
- , “Alexander and the Iranians,” *JHS* 100 (1980), σ. 1-21
- , “Calanus and the Brahman Opposition,” στο W. Will (ed.), *Alexander der Grosse: Eine Welteroberung und ihr Hintergrund*, Bonn, 1998, σ. 173-203
- , “Ptolemy and the Will of Alexander,” στους A. B. Bosworth and E. J. Baynham (eds), *Alexander the Great in Fact and Fiction*, Oxford, 2000, σ. 207-241
- , “The Death of Alexander the Great: Rumour and Propaganda,” *CQ*, N.S. 21.1 (1971), σ. 112-136
- , *A Historical Commentary on Arrian’s History of Alexander I*, Oxford, 1980

- , *Alexander and the East: the Tragedy of Triumph*, Oxford, 1996
- , *From Arrian to Alexander. Studies in Historical Interpretation*, Oxford, 1988
- , *The Legacy of Alexander. Politics, Warfare, and Propaganda under the Successors*, Oxford, 2002
- Bosworth, C. E., “An Early Arabic Mirror for Princes: Ṭāhir Dhū’l Yamīnain’s Epistle to his Son ‘Abdallāh (206/821),” *JNES* 29 (1970), σ. 25-41
- Bousset, “Beiträge zur Geschichte der Eschatologie,” *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 20 (1899), σ. 113-131
- Bowie, E. L., “The Ancient Readers of Greek Novel,” στο *The Novel in the Ancient World*, ed. by G. Schmeling, Leiden, New York, Köln, 1996, σ. 87-106
- , “The Novel in the Real World,” στο B. P. Reardon (ed.), *Erotica Antiqua. Acta of the International Conference on the Ancient Novel*, Bangor, Wales, 1977, σ. 91-96
- , “The Readership of Greek Novels in the Ancient World,” στο J. Tatum (ed.), *The Search for the Ancient Novel*, Baltimore, 1994, σ. 435-459
- Bowra, C. M., “Aristotle’s Hymn to Virtue,” *CQ* 32 (1938), σ. 188-189
- Boyce, M., *History of Zoroastrianism*, Handbuch der Orientalistik, Leiden, 1975
- , “Middle Persian Literature” στο *Iranistik II, Literatur I [Handbuch der Orientalistik I, iv, 2.1]*, Leiden, 1968, σ. 57-59
- Boyle, J. A., “The Alexander Legend in Central Asia,” *Folklore* 85. 4 (1974), σ. 217-228
- , “The Alexander Romance in the East and West,” *Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester* 60 (1977), σ. 19-20
- , “Turkish and Mongol Shamanism in the Middle Ages,” *Folklore* 83 (1972), σ. 177-193
- Brandes, M. A., “Alexander der Grosse in Babylon,” *AK* 22 (1979), σ. 87-98
- Braun, E., “Eine Alexanderlegende,” *JOEAI* 39 (1952), σ. 139-145
- Braun, M., *History and Romance in Graeco-Oriental Literature*, Oxford, 1938
- Breccia, E., *Alexandrea ad Aegyptum*, Bergamo, 1922
- Breloer, B., *Alexanders Kampf gegen Poros*, Stuttgart, 1933
- Breydy, M., *Études sur Sa’īd b. ibn Baṭrīq et ses sources*, Louvain, 1983
- , “Études sur Saïd Ibn Baṭrīq et ses Sources,” *MW* 46 (1956), σ. 193-206
- , “La conquête arabe de l’Égypte. Un fragment du traditionniste Uthman ibn Salih (144-219 A.H. = 761-834 A.D.), identifié dans les Annales d’Eutychios d’Alexandrie (877-940 A.D.),” *Parole d’Orient* 8 (1977-1978), σ. 379-396
- Briant, P., *Alexander the Great: the Heroic Ideal*, London, 1996

- , *Alexandre le Grand*, Second Edition, Paris, 1977 (ελληνική μετάφραση Έ. Καραμπάμπα, σειρά *Τι γνωρίζω; Μέγας Αλέξανδρος*, Αθήνα, Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, 2007)
- , *Darius dans l'ombre d'Alexander*, Paris, 2003
- Bridges, M., Bürgel, J. C. (eds), *The Problematics of Power: Eastern and Western Representations of Alexander the Great*, Bern, 1996
- Brock, S., "From Antagonism to Assimilation: Syriac Attitudes to Greek Learning," *East and Byzantium: Syria and Armenia in the Formative Period*, ed. by N. Garsoian, T. Mathews, R. Thomson, Washington DC, 1982, σ. 17-34, repr. in *Syriac Perspectives on Late Antiquity*, ed. by S. Brock, London, 1984
- , "The Laments of the Philosophers over Alexander in Syriac," *JSS* 15 (1970), σ. 205-218
- Brockelmann, C., *Das Verhältnis von Ibn-el-Aṭīrs Kāmil fit-ta'rīḥ zu Tabaris Aḥbār errusul wal mulūk*, Strasbourg, 1890
- , *Die syrische und die christlich-arabische Litteratur*, Second Edition, Leipzig, 1909
- , *Geschichte der arabischen Literatur*, Second Edition, 2 vols, Leiden, 1943-49; *Supplementbände*, 3vols, Leiden, 1937-42
- , *Geschichte der christlichen Literaturen des Orients*, Leipzig, 1907
- Brocker, M., *Aristoteles als Alexanders Lehrer in der Legende*, Phil. Diss., Bonn, 1966,
- Brown, M. L., *From Biography to Romance: the Letter from Alexander to Aristotle*, Ph. D. Thesis, State University of New York at Stony Brook, 1988
- Brown, T. S., *Onesicritus*, Berkeley/Los Angeles, 1949
- , "Callisthenes and Alexander," *AJPh* 70 (1949), σ. 225-248
- Browne, E. W., "Some Account of the Arabic Work Entitled Nihāyatu'l-'arab fī aḥbāri'l-Furs wa'l-'Arab," *JRAS* 32 (1900), σ. 195-259
- Brunt, P. A., "Persian Accounts of Alexander the Great's Campaigns," *CQ*, N.S. 12 (1962), σ. 141-155
- , "The Aims of Alexander," *G&R* 12.2 (1965), σ. 205-215
- Buchner, E., "Zwei Gutachten für die Behandlung der Barbaren durch Alexander den Grossen?," *Hermes* 82 (1954), σ. 378
- Buhl, F., *Das Leben Muhammeds*, repr. Heidelberg 1955
- Bühler, C. F. (ed.), *The Dicts and Sayings of the Philosophers*, ed. by EETS 211, London, 1941

- Bulgakov, P., "The Arabic Parallel to the 2nd Chapter of the 3rd Book of the Syriac Romance of Alexander," *PS* 2 (1965), σ. 53-57 (in Russian)
- Bulliet, R., "The Age Structure of Medieval Islamic Education," *SI* 57 (1983), σ. 105-117
- Buntz, H., *Die deutsche Alexanderdichtung des Mittelalters* (Sammlung Metzler 123), Stuttgart, 1973
- Burke, E., "Islamic History As World History: Marshall Hodgson, 'The Venture of Islam'," *IJMES* 10.2 (1979), σ. 241-264
- Burn, A. R., "The Generalship of Alexander the Great," *G&R* 12 (1965), σ. 140-154
- Burstein, S. M., "Pharaoh Alexander: A Scholarly Myth," στο *Graeco-Africana: Studies in the History of Greek Relations with Egypt and Nubia*, New York, 1995, σ. 53-61
- Busse, H., "Arabische Historiographie und Geographie," στο H. Gätje (ed.), *Grundriß der Arabischen Philologie*, Band II: *Literaturwissenschaft*, Wiesbaden, 1987, σ. 264-297
- , "The Sanctity of Jerusalem in Islam," *Judaism* 17 (1968), σ. 441-468
- , *Chalif und Grosskönig*, Beirut, 1969
- Caetani, L., *Annali dell' Islam*, vols 1-10, Milano, 1905-1926
- Cahen, C., "L' historiographie arabe: des origins au viie s. H.," *Arabica* 33 (1986), σ. 133-198
- , "Notes sur l' historiographie dans la communauté musulmane médiévale," *REI* 44 (1976), σ. 81-88
- , *Introduction à l' histoire du monde musulman médiéval: viie-xve siècle*, Paris, 1982
- Calas, F., *Le roman épistolaire*, Paris, 1996
- The Cambridge Ancient History*, Third Edition, ed. by I. E. S. Edwards, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond, 14 vols, Cambridge, 1970-
- The Cambridge History of 'Abbasid Belles-Lettres*, ed. by J. Ashtiany, T. M. Johnstone, J. D. Lathma, R. B. Serjeant and G. Rex Smith, Cambridge, 1990
- The Cambridge History of Arabic Literature: Arabic Literature to the End of the Umayyad Period*, ed. by A. F. L. Beeston, T. M. Johnstone, R. B. Serjeant and G. R. Smith, Cambridge, 1983
- The Cambridge History of Arabic Literature: Religion, Learning and Science in the 'Abbasid Period*, ed. by M. J. L. Young, J. D. Latham and R. B. Serjeant, Cambridge, 1990
- The Cambridge History of Classical Literature*, ed. by P. E. Easterling, E. J. Kennedy, τ. I, μέροç 4: The Hellenistic Period and the Empire, Cambridge, 1989

- The Cambridge History of Iran*, ed. by E. Yarshater, 8 vols, Cambridge, 1968-
- Cameron, A., *Procopius and the Sixth Century*, London, 1985
- , “Eustratius’ Life of the Patriarch Eutychius and the Fifth Ecumenical Council,”
στη J. Chrysostomides (ed.), *Kathegtria: Essays Presented to Joan Hussey for her
80th Birthday*, Camberrley, 1988, σ. 225-247
- Cameron A. and Conrad, L. I., *The Byzantine and Early Islamic Near East I: Problems in
the Literary Source Material*, Princeton, 1992
- Capelle, W., *Alexander’s Siegeszug durch Asien*, Zürich, 1950
- Carlier, J., “Voyage en Amazonie grecque,” *AAntHung* 27 (1979), σ. 381-405
- Carlier, P., “Étude sur la prétendue lettre d’Aristote à Alexandre transmise par plusieurs
manuscripts arabes,” *Ktema* 5 (1980), σ. 277-288
- Carlsen, J., *Alexander the Great: Reality and Myth*, Rome, 1993
- Carney, E. D., “Alexander and the Persian Women,” *AJPh* 117 (1996), σ. 563-583
- , “Artifice and Alexander History,” στους A. B. Bosworth and E. J. Baynham
(edd.), *Alexander the Great in Fact and Fiction*, Oxford, 2000, σ. 263-285
- Carney, F. D., “Olympias,” *AncSoc* 18 (1987), σ. 35-62
- Carra de Vaux, B., “Note sur un ouvrage attribué à Maçoudi,” *JA*, 9th series 7 (1896), σ.
133-144
- Carraroli, D., *La Leggenda di Alessandro Magno*, Mondovi, 1892
- Carter, M., “The Kātib in Fact and Fiction,” *Abr-n* 11 (1971), σ. 42-55
- Cartledge, P., *Μέγας Αλέξανδρος. Η αναζήτηση ενός νέου παρελθόντος*, Αθήνα, 2004
- Cary, G., *The Medieval Alexander*, Cambridge, 1956
- , “A Note on the Mediaeval History of the Collatio Alexandri cum Dindimo,” *C&M*
15 (1954), σ. 124-129
- , “Alexander the Great in Medieval Theology,” *JWI* 17.½ (1954), σ. 98-114
- Catholic Encyclopedia*, 15 vols, New York, 1907-1912
- Cawkwell, G., *Philip of Macedon*, London, 1978
- , “The Deification of Alexander the Great: A Note,” ed. by I. Worthington,
Ventures into Greek History. Fest. N. G. L. Hammond, Oxford, 1994, σ. 293-306
- Ceausescu, P., “La double image d’Alexandre le Grand à Rome,” *StudClas* 16 (1974), σ.
153-168
- Cerfaux, L. and Tondriau, J., *Le Culte des souverains*, Tournai, 1957

- Chabbi, J., “La représentation du passé aux premiers âges de l’historiographie califale,”
 στους R. Curiel and R. Gyselen (eds), *Itinéraires d’Orient: hommages à Claude Cahen (Res Orientales 6)*, Bures-sur-Yvette, 1994, σ. 21-47
- Chaniotis, A., “The Divinity of Hellenistic Rulers,” στο βιβλίο του A. W. Erskine (ed.), *A Companion to Hellenistic World*, Oxford, 2003, σ. 431-445
- Charlesworth, M. P., “The Refusal of Divine Honours,” *Papers of the British School at Rome* 15 (1939), σ. 1-10
- Chéhab, M., “Mosaïques du Livan,” *Bulletin du Musée de Beyrouth* 14 και 15, Paris, 1958-1959, σ. 29-52 (pls. XI-XXVI) και 46-50
- Chinnock, E. J., “The Burial-Place of Alexander the Great,” *CR* 7.6 (1893), σ. 245-246
- de Chinon, P. Gabriel, *Relations Nouvelles du Levant*, Lyons, 1671
- Chohsy, J. K., “An Annotated Index of the Greater or Iranian Bundahišn (TD 2),” *Studia Iranica* 15 (1986), σ. 203-242
- Christensen, A., *L’Iran sous les Sassanides*, Copenhagen and Paris, 1936, 1944²
- , *Les Kayanids* (Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-Filologiske Meddelelser, XIX, 2), Copenhagen, 1931
- Chroust, A. H., *Aristotle: New Light on His Ideas and on Some of His Lost Works*, τ. 1, Notre Dame, 1973
- , “Was Aristotle Actually the Preceptor of Alexander the Great,” *CF* 18 (1964), σ. 26-33
- Chugg, A., “The Sarcophagus of Alexander the Great?,” *G&R* 49.1 (2002), σ. 8-26
- , “The Tomb of Alexander the Great in Alexandria,” *AJAH* 1.2 (2002), σ. 75-108
- Ciancaglini, C. A., “The Syriac Version of the *Alexander Romance*,” *Le Muséon* 114 (2001), σ. 121-140
- Clarke, E. D., *The Tomb of Alexander: A Dissertation on the Sarcophagus from Alexandria and Now in the British Museum*, Cambridge, 1805
- Classen, C. J., “The Libyan God Ammon in Greece before 331 B.C.,” *Historia* 8 (1959), σ. 349-355
- Clement, N. H., “An Aspect of the World-Conquest Motif in Literature,” *MPh* 24 (1926), σ. 129-140
- Cloché, P., *Alexandre le Grand et les essais de fusion entre l’Occident grécomacédonien et l’Orient*, Neuchatel, 1953
- , *Alexandre le Grand et les essais de fusion entre l’Occident grècoromain et l’Orient*, Neuchâtel, 1958

- Cohen, G. M., "The Diadochoi and the New Monarchies," *Athenaeum* 52 (1974), σ. 177-179
- Cohen, A., "Alexander and Achilles — Macedonians and Mycenaeans," στους .B. Carter and S. P. Morris (eds), *The Ages of Homer. A Tribute to Emily Townsend Vermeule*, Austin, 1995, σ. 483-505
- Cohen, H. J., "The Economic Background and the Secular Occupations of Muslim Jurisprudents and Traditionalists in the Classical Period of Islam," *JESHO* 13 (1970), σ. 16-61
- Cohen, J., *The Origins and Evolution of the Moses Nativity Story*, Leiden, 1993
- Coleman-Norton, P. R., "The Authorship of the *Epistola de Indicis Gentibus et de Bragmanibus*," *CPh* 21 (1926), σ. 154-160
- Colloquio sul poeta persiano Nizāmī e la leggenda iranica di Alessandro Magno*, Rome, 1977
- Conrad, L. I. (ed.), *History and Historiography in Early Islamic Times: Studies and Perspectives*, Studies in Late Antiquity and Early Islam, 9, Princeton, 2005
- , "Recovering Lost Texts: Some Methodological Issues," *JAOS* 113 (1993), σ. 258-263, repr. In Ibn Warraq (ed.), *The Quest for the Historical Muhammad*, Amherst, New York, 2000, σ. 476-485
- Cook, M., "The Opponents of the Writing of Tradition in Early Islam," *Arabica* 44 (1997), σ. 437-530
- Coulomb, J., "La mort d'Alexandre le Grand," *Histoire des Sciences Médicales* 18 (1984), σ. 137-145
- Cowe, P., "Aspects of the Translation and Redaction Process of the Alexander Romance in Armenian," *Acts of the Vth International Conference on Armenian Linguistics*, D. Sakayan, ed., Delmar, N.Y., 1996, σ. 245-261
- Crawford, J. S., "A Portrait of Alexander the Great at the University of Delaware," *AJA* 83.4 (1979), σ. 477-481
- Czeglédy, K., "Monographs on Syriac and Muhammadan Sources in the Literary Remains of M. Kmoskó," *AOrientHung* 4 (1954), σ. 35-36
- , "The Syriac Legend Concerning Alexander the Great," *AOrientHung* 7 (1957), σ. 231-249
- Dani, A. H., "Alexander and his Successors in Central Asia. Part I: Alexander's Campaign in Central Asia," στους J. Harmatta, B. N. Puri and G. F. Etemadi (eds), *History of civilizations of Central Asia*, Delhi, 1999, τ. II, σ. 67-88

- Dankoff, R., "The Alexander Romance in the *Dīwān lughāt at-Turk*," *HI* 1 (1973), σ. 233-244
- Darmesteter, J., "La légende de l'Alexandre le Grand chez les Perses," *Mélanges publiés par l'Ecole des Hautes Etudes* (1878), σ. 83 κ. εξ.
- , "Lettre de Tansar au roi de Tabaristan," *JA* 3.9 (1894), σ. 185-250, 502-555
- (trad.), *Le Zend-Avesta* (Annales du Musée Guimet), 3 vols, Paris, 1892-1893, réed.1960
- Dascalakis, A., *Alexander the Great and Hellenism*, Thessalonike, 1966
- , "La jeunesse d'Alexandre et l'enseignement d'Aristote," *StudClas* 7 (1965), σ. 169
- , "La déification d'Alexandre le Grand en Egypte et la reaction en Grèce," *StudClas* 9 (1967), σ. 93
- , "The deification of Alexander the Great and his Plans for a Greco-Asian Empire," *ΕΕΦΣΙΑ* 10 (1959-1960), σ. 35
- Daumas, M., "Alexandre et la reine des Amazones," *REA* 94 (1992), σ. 347-354
- Davies, J. K., "The Reliability of the Oral Tradition," στους L. Foxhall and J. K. Davies (eds), *The Trojan War: Its Historicity and Context*, Bristol, 1984, σ. 87-110
- Dawood, N. J. (transl.), *The Koran*, Baltimore, Maryland, 1966
- Delaygue-Masson, M. P., *La Grèce d'Alexandre et son rêve d'Orient. La conquête de l'Empire Perse: un autre mythe, une autre réalité de l'Orient*, Paris, 2008
- Delling, G., "Alexander der Grosse als Bekenner des jüdischen Gottesglaubens," *Journal for the Study of Judaism* 12 (1981), σ. 1-51
- Dennett, D. C., *Conversion and the Poll Tax in Early Islam*, Cambridge, MA, 1950
- Depuyt, L., "The Time of the Death of Alexander the Great: 11 Juin 323 B.C. (-322), ca. 4:00-5:00 PM," *Die Welt des Orients* 28 (1997), σ. 117-135
- Derchain, P., *Hellenism and the Rise of Rome*, ed. by P. Grimal, London, 1968
- Derrett, D. M., "The History of 'Palladius on the Races of India and the Brahmins'," *C&M* 21 (1960), σ. 77-135 και 351-380
- Devine, A. M., "Eastern Alexander," *CR*, N.S. 48.2 (1998), σ. 456-458
- , "Images of Alexander," *CR*, N.S. 45.2 (1995), σ. 377-379
- Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, 3 vols, ed. by W. Smith, Boston, 1867
- Dictionary of the Middle Ages*, ed. by Joseph R. Strayer, 13 vols, New York, 1981-1989

- Dictionnaire de Théologie Catholique*, by A. Vacant, E. Mangenot, E. Amann, 15 vols, Paris, 1903-1950
- Dietrich, A., “Das politische Testament des zweiten ‘Abbāsidenkalifen al-Manṣūr,” *DI* 30 (1952), σ. 133-165
- Dodge, B. (ed. and transl.), *The Fihrist of al-Nadīm: A Tenth Century Survey of Muslim Culture*, New York, 1970
- Donaldson, D. M., “Al-Ya‘kūbī’s Chapter About Jesus Christ,” *The MacDonald Presentation Volume*, 1933, repr. 1968
- Donath, L., *Die Alexandersage in Talmud und Midrash*, Fulda, 1873
- Donner, F. M., *Narratives of Islamic Origins: The Beginnings of Islamic Historical Writing*, Studies in Late Antiquity and Early Islam, 14, Princeton, 1998
- , “The Problem of Early Arabic Historiography in Syria,” στο M. A. Bakhit (ed.), *The Fourth International Conference on the History of Bilād al-Shām*, τ. I, Αμμών, 1987, σ. 1–27
- Doufekar – Aerts, F., “Epistola Alexandri ad Aristotelem Arabica,” στο *La diffusione dell’eredita classica nell’eta tardoantica e medievale. Filologia, storia, dottrina*, ed. by C. Baffioni, Alessandria, 2000, σ. 35-51
- , “A Legacy of the *Alexander Romance* in Arabic Historical Writings: Al-Iskandar, Founder of Alexandria,” στο J. Tatum (ed.), *The Search for the Ancient Novel*, Baltimore, 1994, σ. 323-343
- , “Alexander the Great and the Pharos of Alexandria in Arabic Literature,” M. Bridges, J. C. Burgel (eds), *The Problematics of Power: Eastern and Western Representations of Alexander the Great*, Bern, 1996, σ. 191-202
- , “‘Les derniers jours d’Alexandre’ dans un roman populaire arabe: un miroir du roman syriaque du Pseudo-Callisthène,” στο C. Reynaud, C. Reynaud, *Alexandre le Grand dans les littératures occidentales et proche orientales, Actes du Colloque 27-29 novembre 1997*, Paris, 1999, σ. 61-75
- , “The Last Days of Alexander in an Arabic Popular Romance of al-Iskandar,” *The Ancient Novel and Beyond*, ed. by S. Panayotakis, M. Zimmerman, W. Keulen, Mnemosyne Supplementum 241, Leiden, Boston, 2003, σ. 23-35
- , *Alexander Magnus Arabicus. Zeven eeuwen Alexandertraditie: van Pseudo-Callisthenes tot Suri*, Diss. Leiden, 2003
- Dowden, K., “Pseudo-Callisthenes: The Alexander Romance,” στο B. P. Reardon (ed.), *Collected Ancient Greek Novels*, Berkeley, 1989, σ. 650-735

- , “The Amazons: Development and Functions,” *RhM* 140 (1997), σ. 97-128
- Dozy, R., *Supplement aux Dictionnaires Arabes*, 2 vols, Troisième Edition, Leyde, Paris, 1967
- Dray, W. H., “On the Nature and Role of Narrative in History,” *H&T* 10 (1971), σ. 153-171
- Droysen, J. G., *Materialien zur Geschichte Alexanders*, στο *Geschichte des Hellenismus*, Second Edition, 3 vols, Gotha, 1877-1878
- , “Alexanders des Grossen Armees,” *Hermes* 12 (1877), σ. 226-252
- , *The Genius of Alexander the Great*, Chapel Hill, 1997
- Dunlop, D. M., *Arab Civilization to A.D. 1500*, London-Beirut, 1971
- Duri, A. A., *The Rise of Historical Writing Among the Arabs*, transl. by L. I. Conrad, Princeton, 1983
- , A. A., *al-Nuzum al-islāmiyya*, Baghdad, 1950
- Düring, I., *Aristotle in the Ancient Biographical Tradition*, Göteborg, 1957
- Dyroff, K., “Wer ist Chadir,” *ZA* 7 (1982), σ. 319-327
- Ebied, R. Y. and Wickham, L. R., “Al-Ya‘qūbī’s Account of the Israelite Prophets and Kings,” *JNES* 29 (1970), σ. 80-98
- Edmunds, L., “The Religiosity of Alexander,” *GRBS* 12.1 (1971), σ. 363-391
- Ehrenberg, V., “Alexander und Ägypten,” *Beihefte zum alten Orient* 7 (1926), σ. 37-39
- , “Pothos,” στο B. Blackwell, *Alexander and the Greeks*, Oxford, 1938, κεφ. II, σ. 52-61
- Elad, A., “Community of Believers of ‘Holy Men’ and ‘Saints’ or Community of Muslims? The Rise and Development of Early Muslim Historiography,” *JSS* 47.1 (2002), σ. 241-308
- , *Medieval Jerusalem and Islamic Worship: Holy Places, Rituals, Pilgrimage*, Leiden, 1995
- Eliade, M., *Patterns in Comparative Religion*, transl. by R. Sheed, New York, 1958
- Ellis, J. R., *Philip II and Macedonian Imperialism*, Princeton, 1976, repr. Princeton, 1986
- Ellis, W. M., *Ptolemy of Egypt*, London, 1994
- Emerson, A., “The Portraiture of Alexander the Great: A Terracotta Head in München (I και II),” *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts* 2-3.4-3/4 (1886-1887), σ. 408-413 και 243-260
- Encyclopedia of Arabic Literature*, ed. by J. Scott Meisami and P. Starkey, 2 vols, Routledge, 1998

- Encyclopaedia Britannica*, 9th Edition, 24 vols and index, USA, 1870-1890
- Encyclopaedia Iranica*, ed. by E. Yarshater, 11 vols to date, New York, London and Costa Mesa, Mazda, 1985-
- EI*² = *Encyclopaedia of Islam*, Second Edition, ed. by H. A. R. Gibb *et al.*, 11 vols, Leiden, 1960-2002
- Encyclopaedia of the Qur'ān*, 5 vols, ed. by J. Dammen McAuliffe, Leiden, 2001-2006
- Endres, H., *Die offiziellen Grundlagen der Alexander über lieferung und das Werk des Ptolemäus: quellenkritische studien zur Alexandergeschichte*, Thesis (doctoral), Würzburg, 1913
- Engels, D. W., "A Note on Alexander's Death," *CPh* 73 (1978), σ. 224-228
- , *Alexander the Great and the Logistics of the Macedonian Army*, Berkeley, 1978
- Errington, R. M., "Alexander in the Hellenistic World," στον E. Badian (ed.), *Alexandre le Grand: Image et Réalité*, Fondation Hardt, Entretiens 22, Geneva, 1976, σ. 141-120
- , "Bias in Ptolemy's History", *CQ* 34 (1984), σ. 373-385
- , *A History of Macedonia*, Berkeley, 1990
- Erskine, A., "Culture and Power in Ptolemaic Egypt: the Library and Museum at Alexandria," *G&R* 42 (1995), σ. 38-48
- , "Life after Death: Alexandria and the Body of Alexander," *G&R*, 2nd Ser., 49.2 (2002), σ. 163-179
- , "Philip II and Alexander III," *Historia* (1989), σ. 385 κ. εξ.
- Eutychii Patriarchae Alexandrini Annales* στην *PG*, ed. by J.- P. Migne, τ. 111, Paris, 1863
- Fadel, I., «Ο Μέγας Αλέξανδρος στον κύκλο των Χιλίων και μιας Νύχτας,» *Gr. A.* 7-8 (1999-2000), σ. 129-135
- Fahd, T., "La version arabe du Roman d'Alexandre," *Gr. A.* 4 (1991), σ. 25-31
- Fahndrich, H., "Der Begriff adab und sein literarischer Niederschlag," στο W. Heinrichs (ed.), *Neues Handbuch der Literaturwissenschaft. Orientalisches Mittelalter*, Wiesbaden, 1990, σ. 326-345
- Fakhry, M., "The Platonism of Miskawayh and Its Implications for His Ethics," *SI* 42 (1975), σ. 39-57
- , "Errata: The Platonism of Miskawayh and Its Implications for His Ethics," *SI* 44 (1976), σ. 4
- , *Ethical Theories in Islam*, Leiden, 1991
- Farah, C., *The Dhayl in Medieval Arabic Historiography*, New Haven, 1967
- Farnell, L. R., *Greek Hero Cults and Ideas of Immortality*, Oxford, 1921

- Faruqi, N. A., *Early Muslim Historiography: A Survey of the Early Transmitters of Arab History from the Rise of Islam up to the End of the Umayyad Period*, Delhi, 1979
- Fattal, A., *Le statut légal des non-musulmans en pays d'islam*, Beirut, 1958
- Favre, G., *Recherches sur les Histoires Fabuleuses d'Alexandre le Grand*, Geneva, 1856
- Fazārī, Burhān al-Dīn b. al-Firkā, *Bā'ith al-nufūs ilā ziyārat al-Quds al-mahrūs*, transl. by Ch. D. Matthews, *Palestine. Mohammedan Holy Land*, New Haven, 1949
- Feldbusch, M., *Der Brief Alexanders an Aristoteles über die Wunder Indiens. Synoptische Edition*, Beiträge zur Klassischen Philologie 78, Meisenheim-am-Glan, 1976
- Fischel, W. J., "Ibn Khaldūn and al-Mas'ūdī," στο στο Maqbul Ahmad, S. and Rahman, A. (eds), *Al-Mas'ūdī Millenary Commemoration Volume*, Aligarh, 1960, σ. 51-59
- Fischer, K., "Bonner Jahrbücher," 167 (1967), σ. 129-232
- Flavius, Josephus, *Antiquitates Judaicae*, ed. by Niese, Berlin, 1892
- Fox, R. L., *Alexander the Great*, London, 1974
- , "Text and Image: Alexander the Great, Coins and Elephants," *BICS* 41 (1996), σ. 87-108
- Die Fragmente der griechischen Historiker*, ed. by F. Jacoby, Berlin, Leiden, 1923- (in progress)
- Fraser, P. M., *Cities of Alexander the Great*, Oxford, 1996
- , *Ptolemaic Alexandria*, Oxford, 1972
- , "Current Problems Concerning the Early History of the Cult of Sarapis," *Opuscula Archaeologica* 7 (1967), σ. 23 κ. εξ.
- Fredricksmeier, E. A., "Alexander and the Kingship of Asia," στο A. B. Bosworth and E. J. Baynham (eds), *Alexander the Great in Fact and Fiction*, Oxford, 2000, σ. 136-166
- , "Alexander's Religion and Divinity," στο J. Roisman (ed.), *Brill's Companion to Alexander the Great*, Leiden, 2003, σ. 253-278
- , "Three Notes on Alexander's Deification," *AJAH* 4 (1979), σ. 1-9
- , "Alexander, Zeus Ammon, and the Conquest of Asia," *TAPA* 121 (1991), σ. 199-214
- Friedländer, I., *Die Chadhirlegende und der Alexanderroman*, Leipzig-Berlin, 1913
- , "Zur Geschichte der Chadhirlegende," *Archiv für Religionswissenschaft* 13 (1910), σ. 92-110
- , "Alexanders Zug nach dem Lebensquelle und die Chadhirlegende," *Archiv für Religionswissenschaft* 13 (1910), σ. 319-327

- Frye, R. N., *The Golden Age of Persia, History of Civilization*, London, 1975
- , *The History of Bukhara*, Cambridge, Mass., 1954
- , *The History of Ancient Iran*, München, 1984
- , “Two Iranian Notes,” *Papers in Honour of Professor Mary Boyce*, Leiden, 1985, σ. 185-188
- Fück, J., “Die Rolle des Traditionalismus im Islam,” *ZDMG* 93 (1939), σ. 1-32
- Fuller, J. F. C., *The Generalship of Alexander the Great*, New Brunswick, N.J., 1960
- Fyzee, A. A., “Ibn Khaldun and his Theory of Literary Composition,” *Jammu and Kashmir University Review* 31 (1960), σ. 3-11
- Gabrieli, F., “L’opera di Ibn al-Muqaffa,” *Rivista degli Studi Orientali*, Rome, 1931-1932, σ. 197-247
- García Gómez, E., *Un Texto Arabe Occidental de la Leyenda de Alejandro segun el Manuscrito Ar. XXVII de la Biblioteca de la Junta para Ampliación de Estudios, Edición, Traducción Española, y Estudio Preliminar* par Emilio García Gómez, Instituto de Valencia de Don Juan, Madrid, 1929
- Garulo, T., *al-Muwashsha = al-Wassa’. Introduction to his Translation of al-Washsha’. El libro del brocardo*, Madrid, 1990
- Geiger, A., *Judaism and Islam*, New York, 1970
- Genequand, C., “Sagesse et pouvoir: Alexandre en Islam,” M. Bridges, J. C. Burgel (eds), *The Problematics of Power: Eastern and Western Representations of Alexander the Great*, Bern, 1996, σ. 125-133
- Gero, S., “The Legend of Alexander the Great in the Christian Orient,” *Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester* 75 (1993), σ. 3-9
- Gervers, M. and Bikhazi, R. J. (eds), *Conversion and Continuity. Indigenous Christian Communities in Islamic Lands. Eighth to Eighteenth Centuries*, Toronto, 1990
- Giangrande, G., “On the Origins of Greek Romance: The Birth of a Literary Form,” *Eranos* 60 (1962), σ. 132-159
- Gibb, H. A. R., “Islamic Biographical Literature,” στο B. Lewis and P. M. Holt (eds), *Historians of the Middle East*, Oxford, 1962, σ. 54-58
- , “The Arabic Sources for the Life of Saladin,” *Speculum* 25 (1950), σ. 58-72
- , “The Fiscal Rescript of Umar II,” *Arabica* 2 (1955), σ. 1-16
- Gil, M., “The Jewish quarters in Jerusalem during its First Muslim Period (638-1099),” *Shalem Annual* 3 (1977), σ. 19-40

- Gilbert, E., "Institutionalization of Muslim Scholarship and Professionalization of the 'ulamā' in Medieval Damascus," *SI* 52 (1980), σ. 105-134
- , *The Ulama of Medieval Damascus and the International World of Islamic Scholarship*, Ph.D. Diss., University of California, 1977
- Gildemeister, J., "Pseudocallisthenes bei Moses Von Khoren," *ZDMG* 40 (1886), σ. 88-91
- Gilliot, C., "La formation intellectuelle de Ṭabarī," *JA* (1988), σ. 203-44
- , *Exégèse, langue et théologie en Islam. L'exégèse coranique de Ṭabarī (m. 311/923)*, Paris, 1990
- Ginzberg, L., *The Legends of the Jews*, Philadelphia, 1968
- Ginzler, F. K., *Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie*, Leipzig, 1906-1914
- Gitti, A., "Quando nacque in Alessandro Magno l'idea della filiazione divina?," *Atti ... Acc. Pugliese, Classe di Scienze Morali* 3/4 (1950-1951), σ. 3
- Glotz, G., Roussel, P., Cohen, R., *Histoire Ancienne: Histoire Grecque*, τ. IV : Alexandre et l'hellénisation du monde antique, Paris, 1938
- de Goeje, M. J., "De Muur van Gog en Magog," *Verlagen en Mededeelingen der K. Akad. van Wetenschappen*, letterkunde, 3. Reeks, Deel 5 (Amsterdam, n.p. 1888), σ. 87 κ. εξ.
- , "Über die Geschichte der Abbasiden von al-Ja'kūbī," *Travaux de la 3ème session du Congrès international des orientalistes* 2 (1957)
- Goitein, S. D., "A Plea for the Periodization of Islamic History," *JAOS* 88 (1968), σ. 224–228
- , "Jerusalem in its Arab Period, 638-1099," *Yerushalayim* 4 (1952), σ. 82-103
- , "The Sanctity of Jerusalem and Palestine in Early Islam," στον ίδιο, *Studies in Islamic History and Institutions*, Leiden, 1966
- Goldschmidt, J., *Der Babylonische Talmud*, Berlin, 1936
- Goldziher, I., *A Short History of Classical Arabic Literature*, transl. and revised by J. Desomogyi, Hildesheim, 1966
- , *Muhammedanische Studien*, 2 vols, Halle, 1889-1890
- Goodman, L. E., "Ibn Khaldun and Thucydides," *JAOS* 92 (1972), σ. 250-270
- Gosta, P., "La Moschea grande di San'ā," *AION* 34 (1974)
- Goukowsky, P., *Essai sur les origines du mythe d'Alexandre (336-270 av. J.-C.)*, τ. I: Les origines politiques, Nancy, 1978
- , "Le roi Pôros et son éléphant," *BCH* 96 (1972), σ. 473-502

- Gow, A., "Gog and Magog on *Mappaemundi* and Early Printed World Maps: Orientalizing Ethnography in the Apocalyptic Tradition," *JEMH* 2.1 (1998), σ. 76-77
- Grabar, O., "The Umayyad Dome of the Rock in Jerusalem," *AO* 3 (1959), σ. 33-62
- Graf, A., "La leggenda di Gog e Magog," στον A. Graf, *Roma nella memoria e nelle immaginazioni del Medio Evo*, Torino, Ermanno Loescher, 1883, τ. 2, σ. 507-563
- Graf, G., *Geschichte der christlichen arabischen Literatur*, 5 vols, Vatican City, 1944-1953
- , "Ein bisher unbekanntes Werk des Patriarchen Eytychius von Alexandrien," *Oriens christianus*, N.S. 1 (1911), σ. 227-244
- Graf, K. H., "Ueber Den "Zweihörnten" Des Koran," *ZDMG* 8 (1854), σ. 442-450
- von Graeve, V., *Der Alexandersarkophag und seiner Werkstatt. Istanbuler Forschungen* 28, Berlin, 1970
- Graham, W., "Traditionalism in Islam: an Essay in Interpretation," *Journal of Interdisciplinary History* 23 (1993), σ. 495-522
- Green, D., *Alexander of Macedon*, London, 1974
- Green, P., "Alexander's Alexandria" στο *Alexander and Alexandrianism: Papers Delivered at a Symposium Organized by the J. Paul Getty Museum*, Malibu, Calif., 1996, σ. 17
- , *Alexander to Actium*, London, 1990
- Gressman, H., *Der Ursprung der israelitisch-jüdischen Eschatologie*, Göttingen, 1905
- Griffith, G. T., "Alexander and Antipater in 323 B.C.," *PACA* 8 (1965), σ. 12-17
- Grignaschi, M., "Alexandre le Grand Juif et Chrétien," *Revue d'histoire et de philosophie religieuses*, 21.3 (1941), σ. 178-192
- , "Un roman épistolaire gréco-arabe: la correspondance entre Aristotele et Alexandre," στους M. Bridges, J. C. Burgel (eds), *The Problematics of Power: Eastern and Western Representations of Alexander the Great*, Bern, 1996, σ. 109-123
- , "La Nihāyatu-l-'arab fī aḥbāri-l-Furs wa-l-'Arab (Première partie)," *BEO* 22 (1969), σ. 15-67
- , "La Nihāyatu-l-'arab fī aḥbāri-l-Furs wa-l-'Arab et les Siyaru-Mulūki-l-'Ağam du Ps. Ibn al-Muqaffa' (Deuxième partie)," *BEO* 26 (1973), σ. 83-184
- , "La figure d'Alexandre chez les Arabes et sa genèse," *Arabic sciences and Philosophy* 3 (1993), σ. 205-234
- , "La Litterature Sassanide..." *JA* 254.1 (1966), σ. 1-142

- , “Le roman épistolaire classique conservé dans la version arabe de Sālim Abū-l-‘Alā’,” *Le Muséon* 80 (1967), σ. 211-254
- , “Les “Rasā’il arisṭūṭālīsa ilā-l-Iskandar” de Sālim Abū-l-‘Alā’ et l’activité culturelle à l’époque omayyade,” *BEO* 19 (1965-1966), σ. 7-83
- Grillon, P., “Le mythe d’Alexandre à travers le roman grec et la tradition islamique,” *Revue historique et de civilisation du Maghreb* 3 (1967), σ. 7-28
- de Guignes, J., “Notices et extraits,” 1 (1787), σ. 27
- Gunderson, L. L., “Alexander’s Letter to Aristotle About India,” *Beiträge zur Klassischen Philologie* 110, Meisenheim-am-Glan, 1980, σ. 76-139
- , “Early Elements in the Alexander Romance,” σtov B. Laourdas and C. Makaronas (eds), *Ancient Macedonia: Papers Read at the First International Symposium Held in Thessaloniki 26-29 August 1968*, Salonika, 1970, σ. 353-375
- Günther, S., “Assessing the Sources of Classical Arabic Compilations: The Issue of Categories and Methodologies,” *British Journal of Middle Eastern Studies* 32.1 (2005), σ. 75-98
- , “New Results in the Theory of Source-Criticism in Medieval Arabic Literature,” *al-Abhath* 42 (1994), σ. 4-15
- Gutas, D., *Greek Wisdom Literature in Arabic Translation. A Study of the Graeco-Arabic Gnomologia*, New Haven, 1975
- , “Classical Arabic Wisdom Literature: Nature and Scope,” *JAOS* 101.1 (1981), σ. 49-86
- , “On Graeco-Arabic Epistolary ‘Novels’,” *Middle Eastern Literatures* 12.1 (2009), σ. 59-70
- von Gutschmid, A., “Die Königsnamen in der apokryphen Apostelgeschichten,” *RhM für Philologie*, Neue Folge, 19 (1864), σ. 161-183, 380-401
- Gyselen, R., “Lorsque l’archéologie rencontre la tradition littéraire : les titres des chefs d’armée de l’Iran sassanide,” *Comptes rendus de l’Académie des Inscriptions et Belles Lettres*, Paris, 2001, σ. 447-459
- Haarmann, U., “Auflösung und Bewahrung der klassischen Formen arabischer Geschichtsschreibung in der Zeit der Mamluken,” *ZDMG* 121 (19171), σ. 46-60
- , *Quellenstudien zur frühen Mamlukenzeit*, Freiburg im Breisgau, 1969
- Haartmann, R., “Zur Erklärung von Şure 18, 59 ff.,” *ZA* 24 (1910), σ. 307-315
- Haddad, G. M., “Modern Arab Historians and World History,” *MW* 51 (1961), σ. 37-43

- Hafsi, I., "Recherches sur la genre «*Ṭabaqāt*» dans la littérature arabe, I, II, III," *Arabica* 23 (1976), σ. 227-265 και 24 (1977), σ. 1-41 και 150-186
- Hägg, T., *To αρχαίο μυθιστόρημα*, μετ. Τ. Μαστοράκη, Β' έκδοση, Αθήνα, 2000
- Hahn, J., *Alexander in Indien, 327-325 v. Chr.*, Stuttgart, 2000
- Haight, E. H., *The Life of Alexander of Macedon by Pseudo-Callisthenes*, New York, 1955
- Halma, N., *Tables manuelles astronomiques de Ptolemée et de Théon*, 3 vols, Paris, 1822-1825
- Hamilton, J. R., "Alexander and his 'So-Called Father'," *CQ* 3 (1953), σ. 151-157
- , "Alexander's Early Life," *G&R* 12.2. (1965), σ. 117-124
- , *Plutarch Alexander*, Oxford, 1999
- Hammer-Purgstall, F. V., "Auszüge aus Saalebi's Büche der Stützen des Sich Beziehenden und Dessen Worauf es Sich Bezieht," *ZDMG* 6 (1852), σ. 506
- Hammond, N. G. L., "Alexander's Newly-founded Cities," *GRBS* 39.1 (1998), σ. 243-269
- , "The Macedonian defeat near Samarcand," *AncW* 22.2 (1991), σ. 41-47
- , *Alexander the Great: King, Commander and Statesman*, 2d ed., Park Ridge, N.J., 1989
- , *Μέγας Αλέξανδρος: Ένας ιδιοφυής*, μετάφρ. Π. Θεοδωρίδης, Θεσσαλονίκη, 1997
- , "Alexander's Newly-Founded Cities," *GRBS* 39.3 (1998), σ. 243-269
- , *Philip of Macedon*, Baltimore, 1994
- , "The Kingdom of Asia and the Persian Throne," *Antichthon* 20 (1986), σ. 73-85
- Hammond, N. G. L. and Griffith, G. T., *A History of Macedonia*, 2 vols, Oxford, 1979
- HAMPL, F., "Alexander der Grosse und die Beurteilung geschichtlicher Persönlichkeiten in der modernen Historiographie," *NClio* 6 (1954), σ. 91-135.
- , "Alexanders des Grossen Hypomnemata und letzte Pläne," *Studies Presented to D. M. Robinson* 2 (1953), σ. 16-29
- Hanaway, W. L., *Persian Popular Romances before the Safavid Period*, Ph.D. Diss., Columbia, 1970
- Hansen, G. C., "Alexander und die Brahmanen," *Klio* 43-45 (1965), σ. 352-379
- Harf-Lancner, L., Kappler, C. and Suard, F. (eds), *Alexandre le Grand dans les literatures occidentales et proche-orientales: Actes du Colloque de Paris, 27-29 Novembre 1999*, Nanterre, 1999
- Hartmann, R., "Alexander und der Rätselstein aus dem Paradies," *Browne Festschrift*, 1922, σ. 179-185

- Hatzopoulos, M. B., "Alexandre en Perse: La Revanche et l'Empire," *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 116 (1997), σ. 41–52
- Hatzopoulos, M. B. and Loukopoulos, L. D. (eds), *Philip of Macedon*, Athens, 1980
- Heckel, W., "Alexander at the Persian Gates," *Athenaeum* 58 (1980), σ. 168-174
- , "Philip and Olympias (337/6 B. C.)," *Classical Contributions: Studies in Honour of M. F. McGregor*, ed. by G. S. Shrimpton and D. J. McCarger, New York, 1981, σ. 51-57
- , *The Last Days and Testament of Alexander the Great: A Prosopographic Study*, Stuttgart, 1988
- Heller, B., "La légende biblique dans l'Islam," *REJ* 98 (1934), σ. 1-18
- Hertz, W., "Aristoteles beim Tode Alexanders," *Gesammelte Abhandlungen* (1905), σ. 139-141
- , *Aristoteles in der Alexandersage, Abhandlungen der Münchener Akademie*, München, 1890
- Herzfeld, "Der Thron des Khosro," *Jahrbuch d. preussischen Kunstsammlungen* 41 (1920), σ. 103-136
- El-Hibri, T., *Reinterpreting Islamic Historiography: Harūn al-Rashīd and the Narrative of the 'Abbāsīd Caliphate*, Cambridge, 1999
- Hilka, A., *Zur Alexander-Sage*, Programm, Breslau, 1909
- Hinds, M., *Studies in Early Islamic History*, ed. by J. Bacharach, L. I. Conrad, and P. Crone, *Studies in Late Antiquity and Early Islam* 4, Princeton, 1996, σ. 188-198
- Hinz, W., *Islamische Mässe und Gewichte umgerechnet ins metrische System*, Second Edition, ed. by Spuler, Leiden, 1970
- Hirschler, K., *Medieval Arabic Historiography*, Routledge, 2006
- Hitti, P., *History of the Arabs*, Tenth Edition, London, 1970
- Hodgon, M. G. S., "The Unity of Later Islamic History," *JWH* 5 (1960), σ. 879-914
- , "Two Pre-Modern Muslim Historians: Pitfalls and Opportunities in Presenting them to Moderns," στο J. U. Nef (ed.), *Towards World Community* (The Hague, 1968, Publications of the World Academy of Arts and Sciences, 5), σ. 53-68
- , "Hemispheric Inter-regional History as an Approach to World History," *JWH* 1.3 (1954), σ. 715-723
- , "The Great Western Transmutation," *Chicago Today* n.v. (1967), σ. 40-50
- , "The Inter-relations of Societies in History," *Comparative Studies in Society and History* 5 (1963), σ. 227-250

- , *The Venture of Islam Conscience and History in a World Civilization*, 3vols, Chicago, 1974 (τ. I, *The Classical Age of Islam*, τ. 2, *The Expansion of Islam in the Middle Periods* και τ. 3, *The Gunpowder Empires and Modern Times*)
- , “The Role of Islam in World History,” *IJMES* 1.1 (1970), σ. 99-123
- Hoffmann, F., *Ägypter und Amazonen: Neubearbeitung zweier demotischer Papyri P. Vindob. D 6165 und P. Vindob. D 6165A*, Mitteilungen aus der Papyrussammlung der Nationalbibliothek (Papyrus Erzherzog Rainer) 24, Vienna, 1995
- Hoffmann, O., *Die Makedonen, ihre Sprache und ihr Volkstum*, Göttingen, 1906
- Hoffmann, W., *Das literarische porträt Alexanders des Grossen im griechischen und römischen alterum*, Leipzig, 1907
- Hogarth, D. G., “Nectanebo, Pharaoh and Magician,” *EHR* 11.41 (1896), σ. 1-12
- , “The Deification of Alexander the Great,” *EHR* 2.6 (1887), σ. 317-329
- Högemann, P., *Alexander der Grosse und Arabien*, München, 1985
- Holt, F. L., “Alexander’s Settlements in Central Asia,” *AM* 4 (1986), σ. 315-318
- , “Imperium Macedonicum and the East: The Problem of Logistics,” *AM* 5 (1993), σ. 585-592
- , *Alexander the Great in Bactria*, Leiden, 1989
- Holton, D., «Η ελληνική παράδοση του μυθιστορήματος του Μεγάλου Αλεξάνδρου, η συνέχεια και η εξέλιξή της», *Κείμενα και Μελέται Νεοελληνικής Φιλολογίας*, Αθήνα, 1973, σ. 5-23
- Holzberg, N., *The Ancient Novel: An Introduction*, London, 1995
- Hopkins, E. W., “The Fountation of Youth,” *JAOS* 26 (1905), σ. 1-67
- Horowitz, J., “Alter und Ursprung des Isnād,” *DI* 8 (1917-1918), σ. 39-47, 299, 11 (1921), σ. 264-265
- , *Koranische Untersuchungen*, Berlin, 1926
- Horst, T., *Proskynein*, Güttersloh, 1932
- Huit, C., “Les épistolographes grecs,” *REG* 2 (1899), σ. 149-163
- Humphreys, R. S., “Qur’ānic Myth and Narrative Structure in Early Islamic Historiography,” στους M. Clover and R. S. Humphreys (eds), *Tradition and Innovation in Late Antiquity*, Madison, 1989, σ. 271-290
- , “The Odd Couple: al-Ṭabarī and Sayf b. ‘Umar,” στο L. I. Conrad (ed.), *History and Historiography in Early Islamic Times: Studies and Perspectives*, Studies in Late Antiquity and Early Islam, 9, Princeton, 2005

- , *Islamic History, A Framework for Inquiry*, Revised Edition, London, New York, 1999
- Hunnius, C., “Das syrische Alexanderlied,” *ZDMG* 60 (1906), σ. 169-209
- , *Das Syrische Alexanderlied*, Diss., Göttingen, 1905
- Hussein, T., *Étude analytique et critique de la philosophie sociale d’Ibn Khaldūn*, Paris, 1917
- Ibn Hishām, *Al-Tijān*, ed. by Lidzbarski, “Zu den Arabischen Alexandergeschichten,” σ. 278-312
- Ibn Khallikān’s Biographical Dictionary*, transl. from the Arabic by B. Mac Guckin de Slane, 4 vols, Paris, 1842-1871, repr. 1970
- Ibn Warraq, *Why I Am Not A Muslim*, Amherst, 1995
- Inostranzev, M. *et al.*, *Iranian Influence on Moslem Literature*, transl. by G. K. Nariman, Bombay, 1918, Part I, σ. 1-68
- Instinsky, H. U., *Alexander der Grosse am Hellespont*, Würzburg, 1949
- Iqbal, M., *The Reconstruction of Religious Thought in Islam*, Lahore, 1944
- Jahn, K. (Übers.), *Die Geschichte der Oğuzen des Rašīd ad-Dīn*, Vienna, 1969
- James, M. R. (ed.), *The Apocryphal New Testament*, Oxford, 1924
- Jasnow, R., “The Greek Alexander Romance and Demotic Egyptian Literature,” *JNES* 56.2 (1997), σ. 95-103
- Jawād, ‘Alī, “Maṣādir ta’rīkh al-Mas‘ūdī,” *Sumer* 20 (1964), σ. 1-48
- , “Masādir ta’rīkh, al-Ṭabarī,” *Majallat al-Majma‘ al-‘Ilmī al-‘irāqī* 1 (1950), σ. 143-231, 2 (1951), σ. 135-190, 3 (1954), σ. 16-58, 8 (1961), σ. 425-436
- Jeffery, A., *The Koran: Selected Suras*, New York, 1958
- Jensen, P., *Das Gilgamesch-Epos in der Weltliteratur*, 2 vols, Strasbourg, 1906
- Jewish Encyclopaedia.com* (on the internet), 12 vols, 1901-1906
- Johnstone, T. M., “An Early Manuscript of Ya‘qubi’s ‘Ta’rīh’,” *JSS* 2 (1957), σ. 189-195
- Jonxis-Henkemans, W. L., “The Last Days of Alexander in General Estoria IV,” σ. 142-169
Aerts, W. J., Hermans, J. M. M., Visser, E. (eds), *Alexander the Great in the Middle Ages. Ten Studies on the Last Days of Alexander in Literary and Historical Writing*, Nijmegen, 1978, σ. 142-169
- Jouguet, P., “La date Alexandrine de la fondations d’Alexandrie,” *REA* 42 (1940), σ. 192-197
- Justi, F., *Iranisches Namenbuch*, Marburg, 1895, Hildesheim, 1963

- Juynboll, G. H. A., "Some Thoughts on Early Muslim Historiography," *BO* 49 (1992), cols. 685-691
- , *Muslim Tradition: Studies in Chronology, Provenance and Authorship of Early Hadith*, Cambridge, 1983
- Kaerst, J., "Der Briefwechsels Alexanders des Grossen," *Philologus* 51 (1892), σ. 602-622
- , *Geschichte des Hellenismus*, Third Edition, 2 vols, Leipzig and Berlin, 1927
- Kakridis, J. T., "Weiteres Kynikerpapyrus (Pap. Genev. inv. 271)," *Parola del Passato* 16 (1961), σ. 383-386
- , "Zum Kynikerpapyrus (Pap. Genev. inv. 271)," *MH* 17 (1960), σ. 34-36
- Kampers, F., *Alexander der Grosse und die Idee des Weltimperiums in Prophetie und Sage: Studien und Darstellungen aus dem Gebiete der Geschichte I.3*, Freiburg im Breisgau, 1901
- Kanatsulis, K., "Antipatros als Feldherr und Staatsmann nach dem Tode Alexanders des Grossen," *Makedonika* 8 (1968), σ. 121-184
- Karttunen, K., *India in Early Greek Literature*, Helsinki, 1989
- Kay, H. C., *Yaman, its Early Mediaeval History*, London, 1892
- Kazis, I. J., *The Book of Gestis of Alexander of Macedon, Sefer Toledot Alexandros ha-Makdoni, A Medieval Hebrew Version of the Alexander Romance by Immanuel ben Jacob Bonfils*, Cambridge, Mass., 1962
- Kellens, J., "L'Avesta comme source historique: la liste des Kayanides," *AAntHung* 24 (1976), σ. 37-49
- Kelsen, H., "The Philosophy of Aristotle and the Hellenic-Macedonian Policy," *Ethics* 47 (1937), σ. 1-64
- Kennedy, H. (ed.), *Al-Ṭabarī: A Muslim Historian and his Work*, Princeton, 2004
- (ed.), Al-Ṭabarī and "The History of Salvation", στο Proceedings of the Conference on the Life and Works of Muḥammad b. Jarīr al-Ṭabarī, St. Andrews 30 August – 2 September 1995
- , *Prophet and the Age of the Caliphates*, London and New York, 1986
- , "From Oral Tradition to Written Record in Arabic Genealogy," *Arabica* 44 (1997), σ. 531-544
- Khalidi, T., "Reflections on Periodisation in Arabic Historiography," *MHJ* 1 (1998), σ. 107-124
- , "Islamic Biographical Dictionaries: a Preliminary Assessment," *MW* 63 (1973), σ. 53-65

- , *Arabic Historical Thought in the Classical Period*, Cambridge, 1994
- , *Islamic Historiography: The Histories of Mas'ūdī*, Albany, NY, 1975
- Khālidi, Walīd, *Jerusalem, the Arab Case*, 'Ammān, 1967
- Khalil, A., "The 'Ulamā' in the Opposition: the 'Stick and Carrot' Policy in Early Islam," *IQ* 36 (1992), σ. 153-178
- Khalil, S. S., "Les versions arabes chretiens du Roman d'Alexandre," στους R. B. Finazzi, A. Valvo (edd.), *La diffusione dell'eredita classica nell'eta tardoantica e medioevale: Il Romanzo di Alessandro e altri scritti*, Alessandria, 1998, σ. 227-247
- Khan, M. S., "Miskawaih and Arabic Historiography," *JAOS* 89.4 (1969), σ. 710-730
- , "The Eye-Witness Reporters of Miskawaih's Contemporary History," *IC* 38 (1964), σ. 295-313
- , "The Personal Evidence in Miskawaih's Contemporary History," *IQ* 11 (1967), σ. 50-63
- , "The Use of Letters and Documents in the Contemporary History of Miskawaih," *IQ* 14 (1970), 41-49
- , *Studies in Miskawayh's Contemporary History (340-369) A.H.*, Ann Arbor, Mich., 1980
- Khuda, B. S., "Ibn Khaldun and his History of Islamic Civilization," *IC* 1 (1927), σ. 567-607
- Kippenberg, H. G., *Garizim und Synagoge, Traditionsgeschichtliche Untersuchungen zur samaritanischen Religion der aramäischen Periode*, Berlin, 1971
- Kirsch, W., *Historie von Alexander dem Grossen*, Leipzig, 1984
- Kister, M. J., "Sira," στο L. I. Conrad (ed.), *History and Historiography in Early Islamic Times: Studies and Perspectives*, Studies in Late Antiquity and Early Islam, 9, Princeton, 2005
- , "The Sira (the Biography of the Prophet Muḥammad) Literature," στο βιβλίο του ίδιου, *Studies on the Emergence of Islam*, Jerusalem, 1999, σ. 215-237 (in Hebrew)
- Klamroth, M., "Der Auszug aus den Evangelien bei dem arabischen Historiker Jaqūbī," *Festschrift zur Einweihung des Wilhelmsgymnasiums in Hamburg*, 1885
- , "Über die Auszüge aus griechischen Schriftstellern bei al-Ja'qūbī," *ZDMG* 40 (1886) και 45 (1887)
- Koenen, "The Dream of Nektanebos," *BASP* 22 (1985), σ. 171-194
- Konstan, D., "The Alexander Romance: The Cunning of the Open Text," *Lexis* 16 (1998), σ. 123-138

- Konstantinopoulos, V., *Pseudo-Kallisthenes: Zwei mittelgriechische Prosafassungen des Alexanderromans*, II, Meisenheim am Glan, 1983
- Kraemer, J. L., *Humanism in the Renaissance of Islam. The Cultural Revival during the Buyid Age*, London, 1992
- La Persia e l'Asia centrale da Alessandro al X secolo*, Atti dei Convegni Lincei, Rome, 1996
- Lacarrière, J., *La légende d'Alexandre*, Paris, 2000
- Lacoste, Y., *Ibn Khaldoun – Naissance de l'histoire passé du Tiers-monde*, 1966, transl. by D. Macey, *Ibn Khaldun: The Birth of History and the Past of the Third World*, London, 1984
- de Lagarde, P., *Analecta Syriaca*, Leipzig, 1858
- Lainas, P. et al., “Most Brilliant in Judgment’: Alexander the Great and Aristotle,” *The American Surgeon* 71 (2005), σ. 275-280
- Landau-Tasserou, E., “On Reconstruction of Lost Sources,” L. I. Conrad (ed.), *History and Historiography in Early Islamic Times: Studies and Perspectives*, Studies in Late Antiquity and Early Islam, 9, Princeton, 2005
- Lane, E. G., *Arabic-English Lexicon*, 8 vols, London, 1863-1893
- Lane, E. W., *The Thousand and One Nights*, 3 vols, London, 1859/1979
- Lapidus, I., *Muslim Cities in the Later Middle Ages*, χ.τ., 1967, repr. 1984
- Lassner, J., “Doing’ Early Islamic History: Brooklyn Baseball, Arabic Historiography, and Historical Memory,” *JAOS* 114.1 (1994), σ. 1-10
- Lauer, J.-P. & Picard, Ch., *Les statues Ptolémaïques du Sarapieion de Memphis*, Paris, 1955
- Lazarus-Yafeh, H., “The Sanctity of Jerusalem in Islamic Tradition,” *Molad* 21 (1971), σ. 219-227
- Le Strange, G., *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge, 1905
- Lecker, M., “On the Preservation of the Letters of the Prophet Muḥammad,” στον L. I. Conrad (ed.), *History and Historiography in Early Islamic Times: Studies and Perspectives*, Studies in Late Antiquity and Early Islam, 9, Princeton, 2005
- Leder S. and Kilpatrick, H., “Classical Arabic Prose Literature: a Researchers’ Sketch Map,” *JAL* 23 (1992), σ. 2-26
- Leder, S., “Features of the Novel in Early Historiography. The Downfall of Xālid al-Qasrī,” *Oriens* 32 (1990), σ. 72-96
- , “Prosa-Dichtung in der aḥbār Überlieferung,” *DI* 64 (1987), σ. 6-41

- , “The Literary Use of the Khabar: A Basic Form of Historical Writing,” στο βιβλίο A. Cameron and L. I. Conrad, *The Byzantine and Early Islamic Near East I: Problems in the Literary Source Material*, Studies in Late Antiquity and Early Islam 1:1, Princeton, 1993, σ. 277-315
- Leveau, Mermier R. and Steinbach, U. (eds.), *Le Yémen contemporain*, Paris, 1999
- Levi Della Vida, G., “Two Fragments of Galen in Arabic Translation,” *JAOS* 70 (1950), σ. 182-187
- Lévi-Provencal, E., “Un nouveau récit de la conquête de l’Afrique du Nord par les arabes,” *Arabica* 1 (1954), σ. 17-43
- Lewicki, T., “L’apport des sources arabes médiévales (IXe – Xe siècles) à la connaissance de l’Europe centrale et orientale,” στο *L’Occidente e l’Islam nell’alto medioevo I*, Spoleto, 1965, σ. 461-535
- , “Les origines de l’Islam dans les tribus berbères du Sahara Occidentale : Mūsà ibn Nuṣayr et ‘Ubayd Allāh ibn al-Ḥabḥāb,” *SI* 22 (1970), σ. 203-214
- Lewis, B., “Perceptions musulmanes de l’histoire et de l’historiographie,” στο R. Curie land R. Gyselen (eds), *Itinéraires d’Orient: hommages à Claude Cahen (Res Orientales, vi)*, Bures-sur-Yvette, 1994, σ. 77-81
- , “Reflections on Islamic Historiography,” *Middle Eastern Lectures* 2 (1997), σ. 69-80
- Librande, L. T., “The Scholars of Hadith and the Retentive Memory,” *Cahiers d’onomastique arabe 1988-1992* (1993), σ. 39-48
- Lidzbarski, M. A., “Zu den arabischen Alexandergeschichten,” *ZA* 7 (1892), σ. 104-116, 8 (1893), σ. 263-312
- , “Zu den arabischen Alexandergeschichten,” *ZA* 8 (1893), σ. 263-312
- , “Wer ist Chadhir,” *ZA* 7 (1892), σ. 104-116
- Livne, O., *The Sanctity of Jerusalem in Islam*, Ph.D. Thesis, The Hebrew University, Jerusalem, 1985 (in Hebrew)
- Livne-Kafri, O., “Jerusalem in Early Islam: the Eschatological Aspect,” *Arabica* 53 no. 3 (2006), σ. 382-403
- , “On Jerusalem in Early Islam,” *Cathedra* 61 (1989), σ. 35–66 (in Hebrew)
- Lloyd, A., “Nationalist Propaganda in Ptolemaic Egypt,” *Historia* 31 (1982), σ. 33-55
- Lock, R., “The Macedonian Army Assembly in the time of Alexander the Great,” *CPh* 72 (1977), σ. 91-107
- Loewenthal, A. (ed.), *Nawādir al-Falāsifa*, Frankfurt, 1896

- Löfgren, O., *Arabische Texte zur Kenntnis der Stadt Aden im Mittelalter*, Uppsala, 1936-1950
- Løkkegaard, F., *Islamic Taxation in the Classical Period*, Copenhagen, 1950
- Lolos, "The Arabic Translation of the Later Prose Romance of Pseudo-Callisthenes on Alexander the Great," *Gr. R.* 3 (1984), σ. 191-202
- , *Pseudo-Kallisthenes: Zwei mittelgriechische Prosafassungen des Alexanderromans I*, Meisenheim am Glan, 1983
- Loomis, R. S., "Alexander the Great's Celestial Journey (Conclusion). Western Examples," *The Burlington Magazine for Connoisseurs* 32.182 (1918), σ. 177-178+180-181+183-185
- Lutfi al-Sayyid Marsot, A., "The Political and Economic Function of the 'Ulamā' in the Eighteenth Century," *JESHO* 16 (1973)
- Macuch, R., "Egyptian Sources and Versions of Pseudo-Callisthenes," *Egitto e storia antica dell'ellenismo all'eta Araba: bilancio di un confronto. Atti del colloquio internazionale*, Bologna, 31 agosto-2 settembre 1987, ed. by L. Criscuolo, G. Geraci, Bologna, 1989, σ. 503-551
- , "Pseudo-Callisthenes Orientalis and the Problem of "Dū l-qarnain," *Gr. A.* 4 (1991), σ. 223-264
- Macurdy, G. H., *Hellenistic Queens*, Baltimore, 1932
- Magoun, P., *The Gests of King Alexander of Macedon*, Cambridge, Mass., 1929
- Mahdi, M., *Ibn Khaldūn's Philosophy of History: A Study in the Philosophical Foundations of the Science of Culture*, London, 1957
- Majumdar, R. C., *The Classical Accounts of India*, Calcutta, 1981
- Makdisi, G., "Ṭabaqāt-biography: Law and Orthodoxy in Classical Islam," *IS* 32 (1993), σ. 371-396
- , "The Diary in Islamic Historiography," *H&T* 25.2 (1986), σ. 173-185
- Malherbe, A., *The Cynic Epistles*, Scholars Press, 1977
- Malkin, I., *Religion and Colonization in Ancient Greece*, Leiden, 1987
- Malleson, G., *Herāt*, London, 1880
- Mango, A. J., *Studies on the Legend of Iskandar in the Classical Literature of Islamic Persia*, unpublished PhD Thesis, London, 1955
- Manzalaoui M. A. (ed.), *Secretum Secretorum: Nine English Versions*, Oxford, 1977
- Maqbul Ahmad, S. "Al-Mas'ūdī's Contribution to Medieval Arab Geography," *IC* 27 (1953), σ. 61-77, 28 (1954), σ. 275-286

- , “Travels of Abu’l Hasan ‘Ali b. al-Husayn al-Mas‘ūdī,” *IC* 28 (1954), σ. 509-525
- Maqbul Ahmad, S. and Rahman, A. (eds), *Al-Mas‘ūdī Millenary Commemoration Volume*, Aligarh, 1960
- Rebard, M. and Servais, J., “A propos du mariage d'Alexandre et de Roxane,” *AC* 24 (1955), σ. 29-50
- Mardrus, J. C., Mathers, P., *The Thousand Nights and One Night*, London, 1964
- Margoliouth, D. S., *Arabic Historians*, Calcutta, 1930
- , *Lectures on Arabic Historians*, Calcutta, 1930, repr. 1972
- (preface and index), *The Eclipse of the ‘Abbasid Caliphate*, London, 1921
- Marin, M., “Legends on Alexander the Great in Moslem Spain,” *Gr. A.* 4 (1991), σ. 71-78
- Markle, M. M., “Macedonian arms and tactics under Alexander the Great,” *Macedonia and Greece in Late Classical and Early Hellenistic Times*, B. Barr-Sharrar, E. N. Borza (ed.), *Studies in the History of Art* 10, Washington 1982, σ. 87-111
- Marquet, Y., *Streifzüge*, Leipzig, 1903
- , “Le Šī‘isme au IXe siècle à travers l’histoire de Ya‘qūbī,” *Arabica* 19 (1972), σ. 1-45 και 101-138
- Martin, C., “Un recueil de diatribes cyniques,” *MH* 16 (1959), σ. 77-115
- Matz, F., “Review of J.-P. Lauer & Ch. Picard, ‘Les statues Ptolémaïques du Sarapieion de Memphis,’” *Gnomon* 29, σ. 84-93
- de Mauriac, H. M., “Alexander the Great and the Politics of ‘Homonoia,’” *Journal of the History of Ideas* 10.1 (1949), σ. 104-114
- Mazzaoui, M. M., “Alexander the Great and the Arab Historians,” *Gr. A.* 4 (1991), σ. 33-43
- Mc-Ewan, C. W., *The Oriental Origin of Hellenistic Kingship*, Chicago Studies in Ancient Oriental Civilization, 13, Chicago, 1934
- McGrindle, J. W. (transl. and ed.), *The Invasion of India by Alexander the Great as described by Arrian, Quintus Curtius, Diodorus, Plutarch and Justin*, London, 1896
- McInerney, J., “Arrian and the Greek Alexander Romance,” *CW* 100.4 (2000), σ. 424-430
- McKendrick, S., *The History of Alexander the Great: An Illuminated Manuscript of Vasca Lucena’s French Translation of the Ancient Text by Quintus Curtius Rufus*, Los Angeles, 1996
- Mederer, E., *Die Alexanderlegenden bei den ältesten Alexanderhistorikern*, Stuttgart, 1936

- Meeks, W., *The Prophet-King: Moses Traditions and the Johannine Christology*, Leiden, 1967
- Meillet, G., "L'Ascension d'Alexandre le Grand," *Syria* 4 (1923), σ. 85-123
- Meisami, J. S., "Mas'ūdī and the Fall of the Barmakids," *JRAS* (1989), σ. 262-277
- , *Persian Historiography to the End of the Twelfth Century*, Edinburg, 1999
- Meissner, B. (ed.), "Mubašširs Aḥbār el-Iskender," *ZDMG* 49 (1895), σ. 583-627
- , *Alexander und Gilgamesh*, Berlin, 1928
- Mellinko, R., *The Horned Moses in Medieval Art and Thought*, Berkeley, 1970
- Merkelbach, R., "Mythische Episoden im Alexanderroman," στο S. Şahin, E. Schwertheim, and J. Wagner (eds), *Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens*, Etudes préliminaires aux religions orientales dans l'empire romain, 66 vols, Leiden, 1978 (τ. 2, σ. 606-610)
- , *Die Quellen des griechischen Alexanderromans* (Zetemata 9), Μόναχο, 1954, ²1977
- Merkle, K., *Die Sittensprüche der Philosophen*, "Kitāb ādāb al-falāsifa" on Honein ibn Ishāq in der Überarbeitung des Muḥammed ibn 'Alī al-Anṣārī, Phil. Diss., München, Leipzig, 1921
- Merlan, P., "Isocrates, Aristotle and Alexander the Great," *Historia* 3 (1954), σ. 60-81
- Messerschmidt, W., "Historische und ikonographische Untersuchungen zum Alexandersarkophag," *Boreas* 12 (1989), σ. 64-92
- Meyer, E., *Kleine Schriften*, Halle, 1924
- Meyer, P., *Alexandre le Grand*, 2 vols, Paris, 1886
- Mikrojanakis, E., "The Diplomatic Contacts between Alexander III and Darius III," στους B. Laourdas and C. Makaronas (eds), *Ancient Macedonia: Papers Read at the First International Symposium Held in Thessaloniki 26-29 August 1968*, Salonika, 1970, σ. 103-108
- Millet, G., "L'ascension d'Alexandre," *Syria* 4 (1923), σ. 85-133
- Millward, W. G., "Al-Ya'qūbī's Sources and the Question of Shī'a Partiality," *Abr-n* 12 (1971-1972), σ. 47-74
- Milns, R. D., "Alexander's Pursuit of Darius through Iran," *Historia* 15 (1966), σ. 256
- , "The Army of Alexander the Great," *Entretiens Hardt* 22 (1976), σ. 87-136
- , *Alexander the Great*, London, 1968
- Minorsky, V., *Hudūd al-'ālam*, London, 1937
- Miquel, A., "Rome chez les géographes arabes," *CRAI* (1975), σ. 281-291

- , *La géographie humaine du monde musulman jusqu'au milieu du 11e siècle*, 3 vols, Paris and the Hague, 1967-88
- Mitsakis, K., «Διήγησις περί του Αλεξάνδρου και των μεγάλων πολέμων», *Byzantinisch – Neugriechische Jahrbücher* 20 (1970), σ. 228-301
- , “The Tradition of the Alexander Romance in Modern Greek Literature,” στους B. Laourdas and C. Makaronas (eds), *Ancient Macedonia: Papers Read at the First International Symposium Held in Thessaloniki 26-29 August 1968*, Salonika, 1970, σ. 376-386
- , *Der byzantinische Alexanderroman nach dem Codex Vindob. Theol. Gr. 244*, *Miscellanea Byzantina Monacensia* 7, München, 1967
- Mittwoch, E., “Altarabische Amulette und Beschwörungen,” *ZA* 26 (1911), σ. 270-276
- , “Die literarische Tätigkeit Hamza al-Işbahani,” *MSOS As.* 12 (1909), σ. 109-169
- Modarressi, H., *Kharāj in Islam*, London, 1983
- Moennig, U., *Die Erzählung von Alexander und Semiramis: kritische Ausgabe mit einer Einleitung, Übersetzung und einem Worterverzeichnis*, Berlin, 2004
- Mohl J., “Extraits du Modjmel al-Tewarikh: Relatifs à l’histoire de la Perse, traduits par M. Jules Mohl,” *JA*, 3e série, 11 (1841), σ. 320-361
- Montgomery Watt, W., *Free Will and Predestination in Early Islam*, London, 1948
- , *The Formative Period of Islamic Thought*, Edinburg, 1973
- Morgan, D. O. (ed.), *Medieval Historical Writing in the Christian and Islamic Worlds*, London, 1982
- Morony, M. G., *Iraq after the Muslim Conquest*, Princeton, 1984
- Mottahedeh, R. P., “The Shu‘ūbiyah Controversy and the Social History of Early Islamic Iran,” *IJMES* 7 (1976), 161-182
- , *Loyalty and Leadership in an Early Islamic Society*, Princeton, NJ, 1980
- Mubashshir ibn Fatik, *Mukhtār al-ḥikam wa maḥāsīn ak-kilam*, ed. by ‘Abd al-Rahman Barwi, Madrid, 1958
- Muḥammad ‘Alī, *The Holy Qur’an*, Sixth Edition, Lahore, 1973
- Muth, F. C., *Die Annalen von at-Ṭabarī im Spiegel der europäischen Bearbeitungen*, *Heidelberger Orientalische Studien*, 3, Frankfurt am Main, 1983
- Nagel, T., *Alexander der Grosse in der frühislamischen Volksliteratur*, Waldorf-Hessen, 1978
- , *Die Qiṣaṣ al-anbiyā’*, Bonn, 1967

- Nallino, C. A., *La littérature arabe des origines à l'époque de la dynastie umayyade*, trad. par Ch. Pellat, Paris, 1950
- , *Astrologia e astronomia presso i Musulmani*, summarised in J. Hastings (ed.), *ERE*, τ. 12, σ. 88-101, εκδ. στην *Raccolta di scritti editi e inediti*, τ. V, Rome 1944, σ. 1-41
- Narain, A. K., "Alexander and India," *G&R* 12 ser. 2 (1965), σ. 155-165
- Nasrallah, J., *Histoire du mouvement littéraire dans l'Eglise melchite du Ve au XXe siècle*, τ. ii/2, Louvain, 1988
- Nassar, N., *La Pensée réaliste d'Ibn Khaldūn*, Paris, 1967
- Nicholson, R. A., *A Literary History of the Arabs*, Second Edition, 1930, repr. 1962
- Nilsson, M. P., *Geschichte der gr. Religion II*, München, 1961
- Nock, A. D., "Notes on ruler-cult I-IV," *JHS* 48 (1928), σ. 21
- , *Hellenistic Religion – The Two Phases, Syllabus of Gifford Lectures*, Aberdeen, 1939
- Nöldeke, Th., "Über iranische Ortsnamen auf kert und andere Endungen," *ZDMG* 33 (1879), σ. 143-156
- , "Beiträge zur Geschichte des Alexanderromans," *Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophische-Historische Classe* 38, Wien, 1890, σ. 1-56
- , *Das iranische Nationalepos*, Strassburg, 1896
- , *Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden*, Leiden, 1879
- , *Geschichte des Qorāns*, rev. by F. Schwally, Leipzig, 1909, repr. Hildedesheim, 1961
- Noth, A., *The Early Arabic Historical Tradition: A Source-Critical Study*, 2nd Edition in Collaboration with Lawrence I. Conrad: trans. by M. Bonner, *Studies in Late Antiquity and Early Islam*, 3, Princeton, 1994
- Nylander, C., "Darius III—the Coward King: Points and Counterpoints," στο *Alexander the Great. Reality and Myth*, ed. by J. Carlsen *et al.*, Rome, 1993, σ. 145-159
- Oesterreicher, Msgr. J. M. and Sinai, A., *Jerusalem*, New York, 1974
- Oikonomides, A. N., "The deification of Alexander in Bactria and India," *AncW* 12 (1985), σ. 69-71
- Oldach, D. *et al.*, "A Mysterious Death," *New England Journal of Medicine* 338 (1998), σ. 1764-1768

- Omidshar, M., "Could al-Tha'alibi have used the Shahnama as a source?," *DI* 75.2 (1998), σ. 163-171
- Oost, S. I., "The Alexander Historians and Asia," στο *Ancient Macedonian Studies in Honor of Charles F. Edson*, E. N. Borza and H. J. Dell (eds), Institute for Balkan Studies 158, Thessaloniki, 1981, σ. 265-282
- Ostle, R. (ed.), "The Marginal Voice of a Popular Romance: Sirat al-Iskandar wa-ma fiha min al-'ajayib wa-l-gharayib," στο *Marginal Voices in Literature and Society. Individual and Society in the Mediterranean Muslim World*, Strasbourg, 2000, σ. 13-24
- Otto, W., *Alexanders Bund mit Poros. Indien von Dareios bis Sandrokottos*, Leipzig, 1941
- The Oxford Classical Dictionary*, Second Edition, ed. by N. G. L. Hammond and H. H. Scullard, Oxford, 1970; Third Edition, ed. by S. Hornblower and A. Spawforth, Oxford, 2003
- The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. by A. Kazhdan, 3 vols, New York/Oxford, 1991
- Pagliari, A. –Bausani, A., *Storia della letteratura persiana*, Milan, 1960
- Palagia, O., "Hephaestion's Pyre and the Royal Hunt of Alexander," στους A. B. Bosworth and E. J. Baynham (eds), *Alexander the Great in Fact and Fiction*, Oxford, 2000, σ. 167-206
- Panayotakis, S., Zimmerman, M., Keulen, W. (eds.), *The Ancient Novel and Beyond*, Mnemosyne Supplementum 241, Leiden – Boston, 2003
- Payne, M., "Alexander the Great: Myth, the Polis, and Afterward," στο *Myth and the Polis*, ed. by D. Pozzi and J. Wickersham, Ithaca, N.Y., 1991, σ. 164-181
- Pearson, J. D. *et al.*, *Index Islamicus, 1906-1955. A Catalogue of Articles on Islamic Subjects in Periodicals and Other Collective Publications*, Cambridge, 1958, *Supplements*: 5 vols (1956-1980), London (Mansel from 1972), 1962-1982
- *et al.*, *Quarterly Index Islamicus*, London, 1977-continuing
- Pearson, L., *The Lost Histories of Alexander*, New York, 1960
- , "The Diary and Letters of Alexander the Great," *Historia* 3 (1955), σ. 429-455
- Pellat, C. (ed. and trad.), *Ibn al-Muqaffa', Conseiller du Calife*, Paris, 1976
- , "Les encyclopedias dans le monde arabe," *Cahiers d'histoire mondiale* 9 (1966), σ. 631-658
- , "Was al-Mas'ūdī an historian or an *adīb*?" *JPHS* 9 (1961), σ. 231-234
- , "La España musulmana en las obras de al-Mas'ūdī," *Actas del primer congreso de estudios árabes e islámicos*, Madrid, 1964, σ. 257-264

- , “Adab,” στο F. Bostānī, *Dā'erat al-ma'āref* VIII, Beirut, 1969, σ. 62-68, trad.
- “Variations sur la theme de l'adab,” *Correspondance d'Orient* 5-6, Brussels, 1964
- Pérez, D., “El muro de Gog y Magog según el *Ātār al-bilād* de al-Qazwīnī,” *Philologia Hispalensis* 14.2 (2000), σ. 183-192
- Perlmann, M., *The History of al-Ṭabarī: The Ancient Kingdoms*, τ. IV, Albany, NY, 1987, σ. 90-91
- Perrin, B., “Genesis and Growth of an Alexander-Myth,” *TAPA* 26 (1985), σ. 56-68
- Perry, B. E., *The Ancient Romances: A Literary-Historical Account of their Origins*, Sather Classical Lectures 37, Berkeley, Los Angeles, 1967
- , “The Egyptian Legend of Nectenabus,” *TAPA* 97 (1966), σ. 327-333
- Petersen, E. L., *‘Alī and Mu‘āwiya in Early Arabic Tradition: Studies on the Genesis and Growth of Islamic Historical Writing until the End of the Ninth Century*, Copenhagen, 1964
- Pfister, F., “Eine jüdische Gründungsgeschichte Alexandrias: mit einem Anhang über Alexanders Besuch in Jerusalem,” *SB.H* 11 (1914)
- , *Der Alexanderroman. Mit einer Auswahl aus den verwandten Texten*, Beiträge zur Klassischen Philologie 92, Meisenheim am Glan, 1978
- , “Alexander der Grosse in den Offenbarungen der Griechen, Juden, Muhammadaner und Christen,” *Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Schriften der Sektion für Altertumswissenschaft* 3 (1956), σ. 1-55
- , “Chadhir und Alexander,” στο *Kleine Schriften zum Alexanderroman*, Beiträge zur Klassischen Philologie, Meisenheim am Glan, 1976, σ. 143-150
- , “Das Alexander-Archiv und die hellenistisch-römische Wissenschaft,” *Historia* 10 (1961), σ. 30-67
- , “Das Nachleben der Überlieferung von Alexander und der Brachmanen,” *Hermes* 76 (1941), σ. 140-170
- , “Ein kleiner lateinischer Text zur Episode von Gog und Magog,” *Berliner Philologische Wochenschrift* 35 (1915), n° 49, col. 1549-1552
- , “Studien zum Alexanderroman,” *WurzJb* 1 (1946), σ. 29-66
- , “Studien zum Alexanderroman,” στο *Kleine Schriften zum Alexanderroman*, Beiträge zur Klassischen Philologie, Meisenheim am Glan, 1976, σ. 35-51
- , *Alexander der Grosse in der byzantinischen Literatur und in neugriechischen Volsbüchern, Probleme der neugriechischen Literatur III*, Berlin, 1960

- , *Kleine Texte zum Alexanderroman*, Heidelberg, 1910
- , *Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften*, philosophisch-historische Klasse, no. 11, Heidelberg, 1914
- Photiades, P., “Les diatribes cyniques du papyrus de Genève 271, leurs traductions et élaborations successifs,” *MH* 16 (1959), σ. 116-139
- Pieraccioni, D., “1285. Lettere del Ciclo di Alessandro,” M. Norsa, V. Bartoletti (eds), *Papiri Greci e Latini*, Pubblicazioni della società Italiana per la Ricerna dei Papiri Greci e Latini in Egitto XII, Florence, 1951, σ. 166-190
- Plessner, M., “Līqūṭīm l° Sēfer Mūs’rēy ha-Fīlōsōfīm mē’ēt Ḥunayn ibn Ishāq ū-l°-tīrgūmō hā-’ivri’,” *Tarbīz* 24 (1955), σ. 60-72
- de Polignac, F. “L’image d’Alexandre dans la littérature arabe: l’Orient face à l’hellenisme?,” *Arabica* 29.3 (1982), σ. 296-306
- , “Al Iskandariya, œil du monde et frontière de l’inconnu,” *Mélanges de l’Ecole française de Rome, Moyen Age/Temps modernes* 96 (1984), σ. 425-439
- , “Alexandre entre ciel et terre: initiation et investiture,” *SI* 84.2 (1996), σ. 135-144
- , “L’homme aux deux cornes. Une image d’Alexandre du symbolisme grec à l’apocalypse musulmane,” *Mélanges de l’École française de Rome* 96 (1984), σ. 29-51
- , “L’imaginaire et le mythe de la foundation légitime,” στο *Alexandrie entre deux mondes*, *ROMM* 46 (1987), σ. 55-62
- Powers, N., “Onesicritus, Naked Wise Men, and the Cynics, Alexander’s,” *SyllClass* 9 (1998), σ. 70-85
- Prakash, B., “Ibn Khaldun’s Philosophy of History,” *IC* 28 (1954), σ. 492-508 και 29 (1955), σ. 104-119, 184-190, 225-236
- Prentice, W. K., “Callisthenes, the Original Historian of Alexander,” *TAPA* 54 (1923), σ. 74-85
- Pridik, E., *De Alexandri Epistularum Commercio*, Berlin, 1893
- al-Qāḍī, W., “Biographical Dictionaries: Inner Structure and Cultural Significance,” στο G. N. Atiyeh (ed.), *The Book in the Islamic World: The Written World and Communication in the Middle East*, Albany, 1995, σ. 93-122
- Quatremème, E., “Notice sur la vie et les ouvrages de Masoudi,” *JA*, ser. 3, 7 (1839), σ. 1-31
- Raabe, R., “Mas’ūdī’s Lost Works: a Reconstruction of their Content,” *JAOS* 94 (1974), σ. 35-41

- Radtke, B., "Towards a Typology of Abbasid Universal Chronicles," *Occasional Papers of the School of Abbasid Studies* 3 (1991), σ. 1-18
- , "Das Wirklichkeitsverständnis islamischer Universalhistoriker," *DI* 62 (1985), σ. 59-70
- , *Weltgeschichte und Weltbeschreibung im mittelalterlichen Islam*, Beirut Texts and Studies, 51, Beirut, Stuttgart, 1992
- Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, ed. by G. Wissowa *et al.*, Stuttgart, 1893-1972, Supplementbände, 1903-
- Reames-Zimmerman, J., "The Mourning of Alexander the Great," *SyllClass* 12 (2001), σ. 98-145
- Reardon, B. P., "The Greek Novel," *Phoenix* 23 (1969), σ. 291-309
- , *The Form of the Greek Romance*, Princeton, 1991
- Redslob, G. M., "Ueber den "Zweihörnigen" Des Koran," *ZDMG* 9 (1855), σ. 214-223
- Reinink, *Das Syrische Alexanderlied in drei Rezensionen*, Leuven, 1983
- Reinmuth, O. W., "Alexander and the World-State," in *The Greek Political Experience*, ed. by A. C. Johnson and others, Princeton, 1941, σ. 120
- Renault, M., *The Nature of Alexander*, Harmondsworth, 1983
- Rescher, O., *Abriss der arabischen Litteraturgeschichte*, Istanbul, 1925
- Rhode, E., *Der Griechische Roman*, Leipzig, 1876
- Richards, D. S., "Ibn al-Athīr and the Later Parts of the Kāmil: A Study of Aims and Methods," στο D. O. Morgan (ed.), *Medieval Historical Writing in the Christian and Islamic Worlds*, London, 1982, σ. 76-108
- Richter, G., "Medieval Arabic Historiography," *IC* 33 (1959), σ. 240-250 και 34 (1960), σ. 139-151
- , *Das Geschichtsbild der arabischen Historiker des Mittelalters*, Tübingen, 1933
- , *Studien zur Geschichte der älteren arabischen Fürstenspiegel*, Leipzig, 1932
- Ritner, R., "Egyptian Magical Practice under the Roman Empire: The Demotic Spells and Their Religious Context," στο W. Haase (ed.), *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt (ANRW)*, Teil II: Principat, Band 18, Religion 5, Teilband: Heidentum: *Die religiösen Verhältnisse in den Provinzen (Forts.)*, Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Pt. 2: 18/5, Berlin and New York, 1995, σ. 3333-3379
- , *The Mechanics of Ancient Egyptian Magical Practice*, Studies in Ancient Oriental Civilization, no. 54, Chicago, 1993

- Roberts, J. B., *Early Islamic Historiography: Ideology and Methodology*, Ph.D. dissertation, 1986
- Robinson, B. W., "Two Manuscripts of the Shahnama in the Royal Library, Windsor Castle - II: MS Holmes 151 (A / 6)," *The Burlington Magazine* 110.780 (1968), σ. 133-140
- Robinson, C. A., "Alexander the Great and the Barbarians," στο *Classical Studies Presented to Edward Capps*, Princeton, 1936, σ. 298-305
- , "Alexander the Great and the Oecumene," *Hesperia Supplements* 8, Commemorative Studies in Honor of Theodore Leslie Shear (1949), σ. 299-304
- , "Alexander's Deification," *AJPh* 64 (1943), σ. 286-301
- , "Alexander's Plans," *AJPh* 61.4 (1940), σ. 402-412
- , "The Extraordinary Ideas of Alexander the Great," *AHR* 62.2 (1957), σ. 326-344
- , "The Seer Alexander," *AJPh* 50 (1929) 195-197
- , "Motivation for Alexander's Universalism," *Studies Presented to David M. Robinson*, II, St. Louis, 1953, σ. 830-832
- , "Two Notes on the History of Alexander the Great," *AJPh* 53.4 (1932), σ. 353-359
- , *Alexander the Great: the Meeting of East and West in World Government and Brotherhood*, New York, 1947
- , *The Ephemerides of Alexander's Expedition*, Providence, 1932
- Robinson, C. F., "al-Tabari," στους M. Cooperson and S. M. Toorawa (eds), *Dictionary of Literary Biography: Arabic Literary Culture, ca. 500-925*, Detroit, 2005, σ. 432-443
- , "al-Mu'āfā b. 'Imrān and the Beginnings of the *ṭabaqāt* literature," *JAOS* 116 (1996), σ. 114-120
- , "The Study of Islamic Historiography: A Progress Report," *JRAS* 7.3 (1997), σ. 199-227
- , *Islamic Historiography*, Cambridge, 2003
- Robinson, F. (ed.), *The Cambridge Illustrated History of the Islamic World*, Cambridge, 1996
- Robson, J., "The Form of Muslim Tradition," *TGUOS* 16 (1955-1956), σ. 38-50
- , "The *Isnād* in Muslim Tradition," *TGUOS* 15 (1953-1954), σ. 15-26
- , "The Material of Tradition," *MW* 41 (1951), σ. 166-180, 257-270
- , "Tradition: Investigation and Classification," *MW* 41 (1951), σ. 98-112

- Roemer, H. R., "Der islamische Orient in der historischen Forschung," *Saeculum* 16 (1965), σ. 57-72
- Roger, A., *The Arabic Novel: an Historical and Critical Introduction*, Syracuse, N.Y., 1982
- Rohde, E., *Der griechische Roman und seine Vorläufer*, Λιψία, 1876, ³1914
- Roisman, J., "Ptolemy and his rivals in his history of Alexander", *CQ* 34 (1984), σ. 373-385
- Romm, J. S., "Aristotle's Elephant and the Myth of Alexander's Scientific Patronage," *AJPh* 110.4 (1989), σ. 566-575
- Ronge, H. H., *Könung Alexander*, διδ. διατριβή, Uppsala, 1957
- Rosenmeyer, P., *Ancient Epistolary Fictions: the Letter in Greek Literature*, Cambridge, 2001
- Rosenthal, F., "From Arabic Books and Manuscripts: III. The Author of the Ġurar as-siyar," *JAOS* 70 (1950), σ. 181-182
- , "The Influence of the Biblical Tradition on Muslim Historiography," στο B. Lewis *et al.* (eds), *Historians of the Middle East*, London, 1962, 35-45
- , *A History of Muslim Historiography*, Second Revised Edition, Leiden, 1968
- , *The Classical Heritage in Islam*, transl. by E. and J. Marmorstein, London and New York, 1975
- , *The Technique and Approach of Muslim Scholarship*, *Analecta Orientalia* 24, Rome, 1947
- (transl.), *Ibn Khaldūn, The Muqaddima*, Second Edition, Princeton, 1967
- Ross Taylor, L., "The 'Proskynesis' and the Hellenistic Ruler-Cult," *JHS* 47 (1927), σ. 53-62
- , *The Divinity of the Roman Emperor*, Middle-town, 1931
- Ross, D. J. A., "A Check-List of Three Alexander Texts," *Scriptorium* 10 (1956), σ. 127-132
- , "Alexander Historiatus, a Supplement," *JWI* 30 (1967), σ. 383-388
- , "Letters of Alexander," *C&M* 13 (1952), σ. 38-58
- , *Alexander Historiatus. A Guide to Medieval Illustrated Alexander Literature*, London, 1963
- , *Illustrated Medieval Alexander: Books in Germany and the Netherlands*, Cambridge, 1971
- , *Studies in the Alexander Romance*, London, 1985

- Rostovtzeff, M. "Progonoi," *JHS* 55 (1935), σ. 56-66
- Rosweyde, H., *Vita Patrum, De Vita et Verbis Seniorum Libri X*, Lyons, 1617
- Rothstein, W., *De Chronographo Arabe Anonymo dissertatio inauguralis*, Bonn, 1877
- Rouff, E., "Ein Beitrag zur orientalischen Alexandersage," *Orient. Stud. E. Littmann überreicht* (1935), σ. 131-138
- Rowell, S., "The Alexander Cult and Ptolemaic Ruler-Worship," *AH* 19.2 (1989), σ. 82-86
- Rtveladze, Ed., *Αλέξανδρος ο Μακεδών*, Tashkend, 2002
- Rubin, U., *Between Bible and Qur'ān: the Children of Israel and the Islamic Self-Image*, Princeton, 1999
- , *The Eye of the Beholder: the Life of Muḥammad as Viewed by the Early Muslims. A Textual Analysis*, Studies in Late Antiquity and Early Islam, 5, Princeton, 1995
- Ruiz-Montero, C., "The Rise of the Greek Novel," στο *The Novel in the Ancient World*, ed. by G. Schmeling, Leiden, New York, Köln, 1996, σ. 29-85
- Ryan, W. F., Schmitt, C. B., *Pseudo-Aristotle, The Secret of Secrets: Sources and Influences*, London, 1982
- Sachs, A. J., *Late Babylonian Astronomical and Related Texts*, Rhode Island, 1955
- Sáenz-López Pérez, S., "La representación de gog y magog y la imagen del anticristo en las cartas náuticas bajomedievales," *AEA* 78 (2005), σ. 263-276
- Saifullah, M. S. M., "The Sources of the Qur'anic Dhul-Qarnayn," *Islamic Awareness*, 1999
- Salisbury, E. E., "Contributions from Original Sources to our Knowledge of the Science of Muslim Tradition," *JAOS* 7 (1862), σ. 60-142
- Al-Samarrai, Q., "Some Biographical Notes on al-Tha'ālibī," *BO* 32.3/4 (1975), σ. 175-186
- Samuel, A. E., "The Earliest Elements in the Alexander Romance," *Historia* 35 (1986), σ. 427-437
- , "Alexander's Royal Journals," *Historia* 14 (1965), σ. 1-12
- de Sanctis, G., "Gli ultimi messaggi di Alessandro ai Greci," *Rivista di Filologia* 68 (1940), σ. 1-21
- Sauvaget, J. et Cahen, C., *Introduction to the History of the Muslim East. A Bibliographical Guide*, Berkeley, CA, London, 1965
- Schachermeyr, F., *Alexander in Babylon und die Reichsordnung nach seinem Tode*, Vienna, 1970

- Schefold, K., *Der Alexander-Sarkophag: 81 Aufnahmen und Bildgestaltung von Max Seidel*, Berlin, 1968
- Schmeling, G. L. (ed.), *The Novel in the Ancient World*, Leiden, New York, Köln, 1996
- Schmelter, H. U., *Alexander der Grosse in der Dichtung und bildenden Kunst des Mittelalters: die Nektanebos-Sage: eine Untersuchung über die Wechselbeziehungen zwischen mittelalterlicher Dichtung und bild Kunst*, Thesis, Bonn, 1977
- Schmidt, N., *Ibn Khaldun: Historian, Sociologist and Philosopher*, New York, 1930, repr. 1967
- Schmidt-Colinet, A., "Das Grab Alexanders d. Gr. in Memphis?," in M. Bridges, J. C. Burgel (eds), *The Problematics of Power: Eastern and Western Representations of Alexander the Great*, Bern, 1996, σ. 87-90
- Schnabel, P., "Die Begründung des hellenistischen Königskultes durch Alexander," *Klio* 19 (1924), σ. 113-127
- Schneider, R., *Olympias, die Mutter Alexanders des Grossen*, Zwickau, 1886
- Schubert, R., "Die Porusschlacht," *RhM* 56 (1901), σ. 543-562
- Schur, W., "Das Alexanderreich nach Alexanders Tode," *RhM* 83 (1934), σ. 129-156
- Schwarz, F. V., *Alexanders des Grossen Feldzüge in Turkestan*, München, 1893, 2nd Edition, Stuttgart 1906
- Schwarz, P., *Iran im Mittelalter nach den arabischen Geographen*, repr. Hildesheim, 1969
- Schwartz, S. A., *The Alexandria Project*, New York, 1983
- Schwarzenberg, E., "From the Alessandro Morente to the Alexandre Richelieu. The Portraiture of Alexander the Great in Seventeenth-Century Italy and France," *JWI* 32 (1969), σ. 398-405
- , "The Portraiture of Alexander" (Alexandre le Grand: Image et Réalité), *Entretiens Hardt* 22 (1976), σ. 223-278
- Scullard, H. H., *The Elephant in the Greek and Roman World*, Ithaca, N.Y., 1974
- Secomska, K., "The Miniature Cycle in the Sandomierz Pantheon and the Medieval Iconography of Alexander's Indian Campaign," *JWI* 38 (1975), σ. 53-71
- SEI*, ed. by H. A. R. Gibb and J. H. Kramers, Leiden, 1965
- Seibert, J., *Alexander der Grosse*, Darmstadt, 1972
- , *Das Zeitalter der Diadochen*, Erträge der Forschung, no. 185, Darmstadt, 1983
- Seif, T., "Vom Alexanderroman nach orientalischen Beständen der Nationalbibliothek," *Festschrift der Nationalbibliothek in Wien*, Vienna, 1926, σ. 745-770
- Sekunda, N., *The Army of Alexander the Great*, London, 1984

- Sellheim, R., *Die klassisch-arabischen Sprichwörtersammlungen*, The Hague, 1954
- Serjeant, R. B., "The post-Medieval and Modern History of San'ā' and the Yemen," στο R. B. Serjeant and R. Lewcock (eds), *San'ā': An Arabian Islamic City*, London, 1983, σ. 68-108
- van Seters, J., *In Search of History: Historiography in the Ancient World and the Origins of Biblical History*, New Haven, 1983
- Sezgin, F., *Geschichte des arabischen Schrifttums*, 9 vols, Leiden, 1967-proceeding
- , *Studies on Qudama b. Gafar (d. after 932) and Al-Masudi (d. 956): Collected and Reprinted*, Islamic Geography, τ. 33, Frankfurt am Main, 1992
- , *Miskawayh, Ab Ali Ahmad ibn Muhammad (d. 421/1030): Texts and Studies*, Islamic Philosophy, τ. 86, Frankfurt am Main, 2000
- Shahid, I., "Theodor Nöldeke's "Geschichte der Perser und Araber zur zeit der Sasaniden": An Evaluation," *IJMES* 8.1 (1977), σ. 117-122
- Sharon, M., "The Development of the Debate over the Legitimacy of Authority in Early Islam," *JSAI* 5 (1984), σ. 121-141
- Shatzmiller, M., *L'historiographie mérinide: Ibn Khaldūn et ses contemporains*, Leiden, 1982
- Shboul, Ahmad M. H., *Al-Mas'ūdī and His World: A Muslim Humanist and His Interest in non-Muslims*, London, 1979
- Shils, E., *Tradition*, London, 1981
- Shorter Encyclopaedia of Islam*, edited by H. A. R. Gibb and J. H. Kramers, Leiden, 1965
- Shoshau, B., *Poetics of Islamic Historiography: Deconstructing Tabari's History*, Leiden, 2004
- Siddiqui, M. Z., *Hadith Literature*, Cambridge, 1993
- Simeonova, L., "In the Depths of Tenth-Century Byzantine Ceremonial: the Treatment of Arab Prisoners of War at Imperial Banquets," *BMGS* 22 (1998), σ. 74-103
- Simon, M., "Alexandre le Grand Juif et Chrétien," *Revue d'histoire et de philosophie religieuses* 21.3 (1941), σ. 177-191
- Simonsen, J. B., *Studies in the Genesis and Early Development of the Caliphal Taxation System*, Copenhagen, 1988
- Simonyan, H., "Aghek'sandr Makedonac'u Patmut'yan hayeren t'argmanut'yune' ev nra xmbagrut'yunnere'," (The Armenian Translation of the History of Alexander of Macedon and Its Recensions), *Pastma-Banasirakan Handes* 1 (1971), σ. 113-128

- , *Patmut'iwn Aghek'sanri Makedonac'woy* (History of Alexander of Macedon), ed. by Erevan, 1989
- Skeat, W. W., *Alexander and Dindimus: The Letters of Alexander to Dindimus, King of the Brahmans, with the Replies of Dindimus*, London, 1878, repr. 1930
- , *The Wars of Alexander: An Alliterative Romance*, London, 1886, repr. Millwood, 1973
- Skinner, J., *The Alexander Romance on the Armenian Historians*, Ph. D. Thesis, Harvard University, 1940
- Smith, V., *The Early History of India. From 600 B.C. to the Muhammadan Conquest, including the Invasion of Alexander the Great*, Fourth Edition, Revised by S. M. Edwardes, Oxford, 1924
- de Somogyi, J., "The Development of Arabic Historiography," *JSS* 3 (1958), σ. 373-387
- Southgate, M. S., "Portrait of Alexander in Persian Alexander-Romances of the Islamic Era," *JAOS* 97.3 (1977), σ. 278-284
- , *Iskandarnamah. A Persian Medieval Alexander Romance*, New York, 1978
- Spalinger, A., "The Reign of King Chabbash: An Interpretation," *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde* 105 (1978), σ. 144-146
- Spear, T., "Oral Traditions: Whose History?," *History in Africa* 8 (1981), σ. 165-181
- Speight, R. M., "Narrative Structures in the Ḥadīth," *JNES* 59.4 (2000), σ. 265-271
- , *The Musnad of al-Ṭayālisī: A Study of Islamic Ḥadīth as Oral Literature*, Ph.D. Diss., Hartford Seminary Foundation, 1970
- van der Spek, R., "Darius III, Alexander the Great and Babylonian Scholarship," *Achaemenid History* 13 (2003), σ. 289-346
- Spencer, D., *The Roman Alexander: Reading Cultural Myth*, Exeter, 2002
- Spiegel, F., *Die Alexandersage bei den Orientalen*, Leipzig, 1851, repr. Osnabrück, 1972
- Spitaler, A., "Die arabische Fassung des Trostbriefs Alexanders an seine Mutter. Ein Beitrag zur Überlieferung des arabischen Alexanderromans," στο *Studi Orientalistici in honore di G. Levi Della Vida*, τ. II, Roma, 1956, σ. 493-508
- Sprenger, A., "Über das Traditionswesen bei den Arabern," *ZDMG* 10 (1856), σ. 1-17
- Springberg – Hinsin, M., *Die Zeit vor dem Islam in arabischen Universalgeschichten des 9. bis 12. Jahrhunderts*, Würzburg, 1989
- Spuler, B., "Die nestorianische Kirche," *Handbuch der Orientalistik* 8 (1961), σ. 120-169
- , "Islamische und abendländische Geschichtsschreibung," *Saeculum* 6 (1955), σ. 125-137

- Standish, J. F., "The Caspian Gates," *G&R* 17 (1970) 17024
- Stein, A., "Alexander's Campaign in the Indian North-west Frontier," *Geog. Jour.* 70 (1927) 417-540
- , "The Site of Alexander's Passage of the Hydaspes and the Battle with Porus," *Geog. Jour.* 80 (1932), σ. 31-46
- Steinschneider, M., *Die Hebraeischen des Mittelalters und die Juden als Dolmetscher*, Berlin, 1893
- Stengel, H., *De Iulii Valerii usu pronominum*, Diss., Marburg, 1909
- Stephens, S. A. and Winkler, J. (eds), *Ancient Greek Novels: The Fragments*, Princeton, 1995
- Stern, S. M., *Aristotle on the World-State*, Oxford, 1968
- Stetter, E., *Topoi und Schemata im Hadit*, Ph.D. Diss., University of Tübingen, 1965
- Stewart, A. F., "Alexander in Greek and Roman Art," στο J. Roisman (ed.), *Alexander the Great: Ancient and Modern Perspectives*, Lexington, MA, 1995, σ. 31-66
- , *Faces of Power: Alexander's Image and Hellenistic Politics*, Berkeley, 1993
- Stiel, R., "Esther, Judith und Daniel," in F. Altheim and R. Stiehl, *Die aramaische Sprache unter den Achaimeniden*, χτ., χχ., σ. 195-213
- Stoneman, R. (ed. and transl.), *Legends of Alexander the Great*, London and Rutland, Vermont, 1994
- , "Alexander the Great in the Arabic Tradition," *The Ancient Novel and Beyond*, ed. by S. Panayotakis, M. Zimmerman, W. Keulen, Mnemosyne Supplementum 241, Leiden, Boston, 2003, σ. 3-21
- , "Jewish Traditions on Alexander the Great," *Studia Philonica Annual* 6 (1994), σ. 37-53
- , "Naked Philosophers: the Brahmans in the Alexander Historians and the Alexander Romance," *JHS* 115 (1995), σ. 99-114
- , "Oriental Motifs in the Alexander Romance," *Antichthon* 26 (1992), σ. 95-113
- , "Romantic Ethnography: Central Asia and India in the *Alexander Romance*," *AncW* 25 (1994) 93-107
- , "The Alexander Romance: From History to Fiction," στους J. R. Morgan and R. Stoneman (eds), *Greek Fiction: The Greek Novel in Context*, London, 1994, σ. 117-129
- , "The Metamorphoses of the *Alexander Romance*," στο *The Novel in the Ancient World*, ed. by G. Schmeling, Leiden, New York, Köln, 1996, σ. 601-612

- , “Who Are the Brahmins? Indian Lore and Cynic Doctrine in Palladius’ *De Bragmanibus* and Its Models,” *CQ* 44.2 (1994), σ. 500-510
- , *The Greek Alexander Romance*, Harmondsworth, 1991
- , “The Medieval Alexander,” στο H. Hofmann (ed.), *Latin Fiction. The Latin Novel in Context*, London, New York, 1999, σ. 238-252
- Stookey, R. W., “Social Structure and Politics in the Yemen Arabic Republic,” *MEJ* 28/3 (1974), σ. 248-260 και 28/4 (1974), σ. 409-418
- , *Yemen. The Politics of the Yemen Arabic Republic*, Boulder, Colo, 1978
- Stowers, S. K., *Letter Writing in Greco-Roman Antiquity*, Philadelphia, 1986
- Strasburger, H., *Ptolemaios und Alexander*, Leipzig, 1934
- Strauss, B., “Alexander: the Military Campaign,” στο J. Roisman (ed.), *Brill’s Companion to Alexander the Great*, Leiden, 2003, σ. 133-158
- Strohmaier, G., “Ḥunain ibn Ishāq: An Arab Scholar Translating into Syriac,” *ARAM* 3 (1991), σ. 163-170
- Stroux, J., “Die stoische Beurteilung Alexanders des Großen,” *Philologus* 88 (1933), σ. 22-240.
- Sturm, H. (ed.), *Libro de los Buenos Proverbios: A Critical Edition*, Lawrence, 1970
- Suhr, E. G., “The Horned Moses,” *Folklore* 74.2 (1976), σ. 387-395
- Szombathy, Z., “Genealogy in Medieval Muslim Societies?,” *SI* 95 (2002), σ. 5-35
- Taher, M. (ed.), *Medieval Muslim Historiography*, New Delhi, 2003
- Tarn, W. W., “Alexander the Great and the Unity of Mankind,” *Proceedings of the British Academy* 19 (1933), σ. 123-166
- , “Alexander, Cynics and Stoics,” *AJPh* 60 (1939), σ. 41-70
- , “Alexander’s Deification,” στο G. T. Griffith (ed.), *Alexander the Great. The Main Problems*, Heffer, Cambridge, Barnes & Noble, New York, 1966, σ. 151-178
- , “Alexander’s Foundations,” στο *Alexander the Great*, Cambridge, 1948, τ. II, Appendix, 8, I, σ. 232-249
- , “Alexander’s *ὑπομνήματα* and the ‘World-Kingdom,’” *JHS* 41.1 (1921), σ. 1-17
- , “The Hellenistic Ruler-Cult and the Daemon,” *JHS* 48 (1928), σ. 206-219
- , *Alexander the Great*, τ. I, “Narrative,” τ. II, “Sources and Studies,” Cambridge, 1948
- , *The Greeks in Bactria and India*, Cambridge, 1951, Third Edition, Updated with a Preface and a New Introduction by F. L. Holt, Chicago, 1985

- , “Two Seleucid Studies: II. Tarmita,” *JHS* 60 (1940), σ. 234
- Tatum, J., Vernazza, G. M. (eds), *The Ancient Novel. Classical Paradigms and Modern Perspectives. ICAN TWO, Proceedings of the International Conference on the Ancient Novel, Hanover, New Hampshire July 23-29, 1989*, Hanover, New Hampshire, 1990
- Tayob, A. I., “Ṭabarī on the Companions of the Prophet: Moral and Political Contours in Islamic Historical Writing,” *JAOS* 119.2 (1999), σ. 203-210
- Tcherikover, V., *Hellenistic Civilization and the Jews*, New York, 1975
- Teheraz, M., “La Légende d’Alexandre le Grand chez les Arméniens,” *Revue de l’histoire des Religions* 43 (1901), σ. 345 κ. εξ.
- Telfryn Pritchard (transl.), R., *The History of Alexander’s Battles. Historia de Preliis—the J¹ Version*, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto, 1992
- Thomas, G. G., “Alexander and the Unity of Mankind,” *CJ* 63 (1968), σ. 258-260
- Thompson, D., *Memphis under the Ptolemies*, Princeton, 1988
- Thompson, S., *Motif Index of Folk-Literature*, 6 vols, Copenhagen, Bloomington, 1955-1958
- Thorndike, L., “The True Place of Astrology in the History of Sciences,” *Isis* 46 (1955), σ. 273-78
- Tibawi, A. L., *Jerusalem, its Place in Islamic and Arabic History*, Beirut, 1969
- Togan, A. Zeki Velidi, “The Concept of Critical Historiography in the Islamic World of the Middle Ages,” *IS* 16.4 (1977), σ. 303-326
- Tondriau, J., “Alexandre le Grand assimilé à différentes divinités,” *RPh* 23 (1949), σ. 41-52
- Torrey, C. C., *The Jewish Foundation of Islam*, New York, 1967
- Traina, G., “Lo Pseudo-Callistene armeno. Nota introduttiva,” *Ars Narrandi, Scritti di narrative antica in memoria di Luigi Pepe*, Perugia, 1996
- Tringham, R., “The Concept of ‘Civilization’ in European Archeology,” στους J. A. Sabloff and C. C. Lamberg-Karlovsky (eds), *The Rise and Fall of Civilizations*, Menlo Park, 1974
- Tritle, L. A. (ed.), *The Greek World in the Fourth Century: from the Fall of the Athenian Empire to the Successors of Alexander*, London, 1997
- Tritsch, W. *Olympias. Die Mutter Alexanders des Grossen*, Frankfurt, 1936
- Tritton, A. S., *The Caliphs and their Non-Muslim Subjects*, London, 1930

- Trumpf, J. (ed.), "Ein unbekannte Sammlung von Auszügen aus dem griechischen Alexanderroman," *C&M* 26 (1965), σ. 83-100
- , "Alexanders Kappadokisches Testament," *BZ* 52 (1959), σ. 253
- , "Zur Überlieferung des Mittelgriechischen Prosa-Alexander und der ΦΥΛΛΑΔΑ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΕΞΑΝΤΡΟΥ," *BZ* 60 (1967), σ. 3-40
- Tscherikower, V., "Die hellenistischen Städtegründungen von Alexander den Grossen bis auf die Römerzeit," *Philologus Supplement Band* 19.1 (1927), σ. 51-58
- Turner, P., "Novels, Ancient and Modern," *Novel* 2 (1968-1969), σ. 15-24
- Tyrrell, W. B., *Amazons: A Study in Athenian Mythmaking*, Baltimore, 1984, σ. 114-117
- Vahman, F. (ed. and transl.), *Ardā Wirāz Nāmag*, London, 1986
- Vansina, J., *Oral Tradition as History*, Madison and London, 1985
- , *Oral Tradition: A Study in Historical Methodology*, trans. by H. M. Wright, Chicago, 1965
- Veloudis, G., *Alexander der Grosse. Ein alter Neugrieche*, München, 1969
- Vermeule, E., *Aspects of Death in Early Greek Art and Poetry*, Berkeley, 1979
- Vernant, J.-P., "The Birth of Images," στο J.-P. Vernant, F. I. Zeitlin (eds), *Mortals and Immortals: Collected Essays*, Princeton, 1991
- Versini, L., *Le roman épistolaire*, Paris, 1979
- Vollers, K., "Chidher," *Archiv für Religionswissenschaft* 12 (1909), σ. 234-284
- Voorbij, J. B., "Additions to Ross's Check-list of Alexander Texts," *Scriptorium* 38 (1984), σ. 116-119
- Wachsmuth, C., *Einleitung in das Studium der alten Geschichte*, Leipzig, 1895, repr. by F. K. Ginzel, *Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie*, Leipzig, 1906
- Wagner, O. (ed.), *Incerti Auctoris Rerum Gestarum Alexandri Magni e codice Mettensi*, *Jahrbücher für Klassischen Philologie*, Supp. 26 (1901), σ. 93-167
- Waines, D., *Abū Ja'far Ṭabarī and his Sources: an Introduction to Early 'Iraqi Historiography*, M. A. thesis, Montreal, 1968
- Walker, J., *Biblical characters in the Koran*, Paisley, 1931
- Wallach, L., "Alexander the Great and the Indian Gymnosophists in Hebrew Tradition," *Proceedings of the American Academy of Jewish Research* 11 (1941), σ. 47-83
- Wallis Budge, E. A., *Alexander Book in Ethiopic*, London, 1933
- , "Alexander the Great and Gog and Magog," *ZA* 6 (1881), σ. 357-404

- Walter Bynum, C., *The Resurrection of the Body in Western Christianity, 200-1336*, Lectures on the History of Religions 15, New York, 1995, σ. 34-43
- Walzer, R., "Some Aspects of Miskawaih's *Thahdhīb al-akhlāq*," *Greek into Arabic: Essays in Islamic Philosophy*, Oxford, 1962, σ. 220-235
- Wansbrough, J. E., *The Sectarian Milieu: Content and Composition of Islamic Salvation History*, Oxford, 1978
- Warner, A. G. and Warner, W., *The Sháhnáma of Firdausí*, London, 1912
- Waugh, E. H., "Alexander in Islam: the Sacred Persona in Muslim Rulership Adab," στο *Subject and Ruler: the Cult of the Ruling Power in Classical Antiquity*, *JRA Suppl.*, 17, ed. by A. Small, Ann Arbor, 1996, σ. 237-263
- Weber, A., *Des Mor Yaqūb Gedicht über den gläubigen König Alexandrūs*, Berlin, 1852
- Wehr, H., *A Dictionary of Modern Written Arabic, Arabic-English*, edited by J. M. Cowan, London, 1980
- Weitzmann, K., *Greek Mythology in Byzantine Art*, Princeton, N.J., 1951
- Welles, C. B., "Alexander's Historical Achievement," *G&R*, 2nd Ser., 12.2 (1965), σ. 216-228
- , "The Discovery of Sarapis and the Foundation of Alexandria," *Historia* 11 (1962), σ. 271-98
- , *Royal Correspondence in the Hellenistic Period*, New Haven, 1934
- , *Alexander and the Hellenistic World*, Toronto, 1970
- Wellhausen, J., *Das Arabische Reich und sein Sturz*, Berlin, 1902, trans. by M. G. Weir, *The Arab Kingdom and Its Fall*, Calcutta, 1927, repr. 1960; 1971
- Wensinck, A. J., *A Handbook of Early Muhammadan Tradition*, Leiden, 1927, repr. 1971
- Westermann, A., *De Epistularum Scriptoribus Graecis Commentationis*, pars I, Leipzig, 1851
- Weymann, K. F., *Die armenische Übersetzung der sagenhaften Alexander-biographie (Pseudo-Callisthenes) Auf ihre mutmassliche Grundlage zurückgeführt*, ed. by R. Raabe, Leipzig, 1896
- , *Die athiopische und arabische Übersetzung des Pseudocallisthenes. Eine literarkritische Untersuchung*, Diss., Heidelberg, Kirchhain, 1901
- Wheatley, P., "Ptolemy Soter's Annexation of Syria 320 B. C.," *CQ* 45 (1995), σ. 439-440
- Wheeler, B. M., "Moses or Alexander? Early Islamic Exegesis of Qur'an 18:60-65," *JNES* 57 (1998), σ. 191-215

- Whitby, M., "Greek Historical Writing after Procopius: Variety and Vitality," in A. Cameron, L. Conrad (eds.), *The Byzantine and Early Islamic Near East: I: Problems in the Literary Source Material*, Princeton, 1992, σ. 25-80
- White, H., *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*, Baltimore and London, 1987
- Whitman, C. H., *Sophocles: A Study of Heroic Humanism*, Cambridge, Mass., 1951
- Wilcken, U., *Alexander the Great*, transl. by G. C. Richards, New York, 1967
- , "Alexander der Große und die indischen Gymnosophisten," *Sitz.-Ber. d. preuß. Akad. d. Wiss.*, Berlin, 1923, σ. 160-183
- , *Alexander der Grosse und die indischen Gymnosophisten*, Berlin, 1923
- , "Die griechischen Denkmäler vom Dromos des Serapeums von Memphis," *JDAI* 32 (1917), σ. 149-203
- Will, Ed., "The Succession to Alexander," *CAH* 7.1 (1985), σ. 23-61
- Will, W., *Alexander der Grosse. Geschichte Makedoniens*, 2 vols, Stuttgart, Berlin, Cologne, Mainz, 1986
- Wilson, C. E., "The Wall of Alexander against Gog and Magog: and the Expedition Sent out to Find it by the Khalif Wathīq in 842 A. D.," *AM*, Introductory Volume (1922), σ. 575-612
- Wilson, R., *Genealogy and History in the Biblical World*, Yale Near Eastern Researches, 7, New Haven, 1977
- Wisbey, R., *Das Alexanderbild Rudolfs von Ems*, Berlin, 1966
- Wittkower, R., "Marvels of the East. A Study in the History of Monsters," *JWI* 5 (1942), σ. 170-180
- Worp, K. A., "Hegira Years in Greek, Greek-Coptic and Greek-Arabic Papyri," *Aegyptus* 65 (1985), σ. 109–115
- Worthington, I., "How 'Great' was Alexander?," *AHB* 13.2 (1999), σ. 39-55
- Wüstenfeld, F., *Die Geschichtsschreiber der Araber und ihre Werke*, Göttingen, 1882
- Yaqmai, H., *Analysis of the History of Tabari/Torjomehye Tafsir-E Tabari*, IbeX Pub, 1990
- Yardley, J. C. and Heckel, W., *Justin, Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*, Books 11-12, Oxford, 1997
- Yücesoy, H. "Ancient Imperial Heritage and Islamic Universal Historiography: al-Dīnawarī's Secular Perspective," *Journal of Global History* 2 (2007), σ. 135-155
- Zacher, J., *Pseudo-Callisthenes*, Halle, 1867

- Zajączkowski, A., “Şeh-name’ninilk türkce manzumesinde atasözleri ve deyimler,” *RO* 28.2 (1965),” σ. 13-57
- Zamān, M. Q., “The Caliphs, the ‘Ulamā’, and the Law: Defining the Role and Function of the Caliph in the Early ‘Abbāsīd Period,” *Islamic Law and Society* 4 (1997), σ. 1–36
- Zaman, S. M. Hasanuz, *Economic Functions of an Islamic State (The Early Experience)*, Leicester, 1990²
- Zampaki, Th., “The Burial Customs for Alexander the Great in Arabic Historiography and the Alexander Romance,” *Proceedings of the CSPS Conference ‘Honouring the Dead in the Peloponnese’*, Sparta 23-25 April 2009, σ. 797-809
- de Zogheb, A. M., *Etudes sur l’ancienne Alexandrie*, Paris, 1910
- Zumetikos, A., *De Alexandri Olympiadisque Epistularum Fontibus et Reliquiis*, Diss., Berlin, 1894
- Zuwiyya, Z. D., *Islamic Legends concerning Alexander the Great: Taken from Two Medieval Arabic Manuscripts in Madrid*, Nirghamton, N.Y., 2001